Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

SCHULTZ
ANMARKS
ISTORIE
I

SCHULTZ

DANMARKSHISTORIE

SCHULTZ DANMARKSHISTORIE

VORT FOLKS HISTORIE GENNEM TIDERNE
SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF
AAGE FRIIS, AXEL LINVALD
OG M. MACKEPRANG

BIND I

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN MCMXLI

A/S J. H. Schultz Bogtrykkeri — København

FORORD

Den Danmarkshistorie, der i Aarene fra 1926—29 blev skrevet af danske Historikere og udgivet i 8 Bind, er udsolgt og bliver nu, da den er overgaaet til et andet Forlag, under Titlen »Schultz Danmarkshistorie« paa ny udgivet under vor Redaktion, efter samme Plan, men gennemset og ført op til de sidste Dage. Af Forfatterne er Johannes Steenstrup, H. P. Hanssen og, netop nu, Jørgen Olrik afgaaet ved Døden. Jørgen Olrik naaede at fuldende Gennemsynet af sine Afsnit. Johannes Steenstrups Afsnit: Det danske Folk fra Vikingetid til Valdemar Sejrs Død skrives i denne nye Udgave for den ældre Tid af Dr. Vilhelm la Cour, for Tiden fra 1042 til 1241 af Professor Hal Koch. H. P. Hanssens Afsnit om Sønderjyderne under Fremmedherredømmet er gennemset af Redaktionen. Desuden har Professor C. O. Bøggild Andersen afløst Redaktør Povl Engelstoft som Forfatter af Christian IV's Historie. Ved Behandlingen af den nyeste Tid har Dr. Hans Jensen ført Fremstillingen af den politiske Historie efter 1920 helt op til Nutiden, medens Cand. polit. Finn T. B. Friis gør Rede for den økonomiske og sociale Udvikling fra Udgangen af den første Verdenskrig til 1940. Professor Vilhelm Andersen afslutter i denne nye Udgave sin Skildring af Aandslivet med Aarhundredskiftet, medens Professor Frithiof Brandt fremstiller Hovedstrømninger i det danske Aandsliv i den første Menneskealder af vort Aarhundrede. Behandlingen af de allersidste Aars Begivenheder har maattet gøres meget summarisk; en indgaaende historisk Redegørelse og Vurdering kan jo først gives, naar den Krise, hvori vor Stat og vort Folk befinder sig, er overstaaet.

I den ny Udgave er Billedstoffet i samtlige Afsnit revideret og forbedret. Et Navneregister m. m. vil fremkomme ved Værkets Slutning.

København, i Maj 1941.

Aage Friis *Axel Linvald* *M. Mackeprang*

INDHOLDSFORTEGNELSE

I

KNUD JESSEN: DANMARKS NATUR GENNEM TIDERNE

Indledning 3

Første Afsnit:

DANMARKS UNDERGRUND

1. De ældste Dannelser paa Bornholm 5
2. Kridttidens Aflejringer 7
3. Tertiærtidens Dannelser 12

Andet Afsnit:

KVARTÆRTIDENS ISTIDSDANNELSER

1. Jordarterne og deres Anvendelse 17
2. Glacial- og Interglacialtider 22
3. Landskabsformernes Udvikling under den sidste Istid 25
4. Afsmeltningstidens Varighed 28
5. Niveauforandringer og Klima ved Istidens Slutning 30
6. Menneskets Indvandring 34

Tredie Afsnit:

KVARTÆRTIDENS POSTGLACIALE PERIODE

1. Forandringer i Landets Form 36
2. Plante- og Dyrelivets Kaar og Udvikling 48
3. Skoven og Lyngheden 58
4. Kulturplanter og Husdyr 61
5. Bebyggelsen og Skoven 64
6. Sandflugten i nyere Tid 67
7. Tilstanden før og efter Udskiftningen 68

Litteratur 72

II

SVEND AAKJÆR: DET DANSKE SPROGS OPRINDELSE OG UDVIKLING

1. Den ariske Sprogæt og dens Urhjem 75
2. Ariernes Komme til Europa og Norden 81
3. Runesproget 86
4. Rigssprogets Udvikling 89
5. De danske Landsmaal 98

Litteratur 105

III

JOHANNES BRØNDSTED: VORT FOLKS OLDTIDSLIV OG FORHISTORISKE MINDER

Første Afsnit:

DEN ÆLDRE STENALDER

1. Rensdyrtid. De ældste Fund. Øksen, Ca. 20 000—8000 f. Kr. 109
2. Fastlandstid. Maglemose og Gudenaa. Ca. 8000—5000 f. Kr. 113
3. Atlantisk Tid. Ertebølle og Gudenaa. Køkkenmøddingerne. Ca. 5000—3000 f. Kr. 126

Andet Afsnit:

DEN YNGRE STENALDER

1. Den første Bondekultur. Førdyssetid. Ca. 3000—2500 f. Kr. .. 141
2. Bondekulturens Fremgang. De ældste Dysser. Ca. 2500—2300 f. Kr. 145
3. Kulturfortsættelse. Stordysser og Jættestuer. — Et nyt Folk. Ca. 2300—2000 f. Kr. 156
4. De to Agerbrugsfolk. Brydningstid. Ca. 2000—1800 f. Kr. 174
5. Stenalderens Slutningstid. Afgørelse og Folkelejring. Ca. 1800—1500 f. Kr. 182

Tredie Afsnit:

DEN ÆLDRE BRONZEALDER

1. Den første Bronzeindustri. Sværdet. Ca. 1500—1300 f. Kr. 193
2. Overklassekultur. Storhøjen. Spiralstil. Soldyrkelse. Ca. 1300—1000 f. Kr. 199
3. Fortsat Kulturblomstring. Ligbrænding. Ca. 1000—800 f. Kr. .. 215

Fjerde Afsnit:

DEN YNGRE BRONZEALDER

1. Kulturfortsættelse. Handelsliv. Ny Gravform. Ca. 800—600 f. Kr. 222
2. Stornordisk Kreds. Barokstil. Ca. 600—500 f. Kr. 229
3. Overklassekulturens Nedgang. Bronzealderens Slutningstid. Ca. 500—400 f. Kr. 239

Femte Afsnit:

DEN ÆLDRE JERNALDER

1. Ældre Keltisk Tid. Jernet. Klimaforværring. Nedgang og Vanskeligheder. Ca. 400—200 f. Kr. 247
2. Yngre Keltisk Tid. Tilpasning. Opgang. Vandringstog. Ca. 200 f. Kr.—Kr. F. 255
3. Ældre Romersk Tid. Fredelighed. Bolig. Landsby. Ny Gravskik. Ca. 0—200 e. Kr. 267
4. Yngre Romersk Tid. Ufred. Stammefejder. Folkevandringstid. Runeskrift. Ca. 200—400 e. Kr. 283

Sjette Afsnit:

DEN YNGRE JERNALDER

1. Ældre Germansk Tid. Selvstændig Kunst. Guld. Udvandringer. Ca. 400—600 e. Kr. 298
2. Yngre Germansk Tid. Fundknaphed. Isolation. Rigsdannelse. Ca. 600—800 e. Kr. 309
3. Vikingetid. Nordisk Stortid. Kolonisation. Byer og Lejre. Ny Religion. Ca. 800—1000 e. Kr. 313
Litteratur 329

IV

VILH. LA COUR: VORT FOLKS OPRINDELSE OG ÆLDSTE HISTORIE INDTIL VIKINGETIDEN OG DANEVÆLDENS SLUTNING

Første Afsnit:

BOSÆTTELSEN

1. Boplads og Bygd 338
2. De gamle Tjod 341
3. Tjodnavnene 345

Andet Afsnit:

DE TIDLIGSTE KENDTE VANDRINGER

1. Himbrerne, Teutonerne og Ambronerne 356
2. Nybygder langs Østersøens Sydkyst 361
3. Kelter og Germaner 365

Tredie Afsnit:

DE STORE VANDRINGERS TID

1. Fra Tjod til Folk 369
2. Skellet ved Østersø og Ejder 372
3. Vermund og Uffe 374
4. Udvandringen til Britannien 378
5. Dan og Angul 382

Fjerde Afsnit:

SKJOLDUNGERIGET

1. Kong Skjold 388
2. Daner og Jyder 391
3. Daner og Hadbarder 395
4. Skjoldungefejden 398
5. Sagntidens Afslutning 402

Femte Afsnit:

DET OLDDANSKE SAMFUND

1. Bonden og Høvdingen 407
2. Rigets Styre 418
3. Magterne og Guderne 424

Sjette Afsnit:

ÆLDRE VIKINGETID

1. Frisland, Sachsland og Danmark 434
2. Spændingen ved Grænsen. Ansgars første Komme 438
3. Fortsatte Angreb paa Frankerriget. Ansgars Gerning 440
4. Kampe i Nordfrankrig. Erobringen af Nordøstengland 444
5. Nye Vikingetogter til Nordfrankrig og Wessex. Nordmandiets Erobring 449

Syvende Afsnit:

YNGRE VIKINGETID

1. Det svenske Vælde i Hedeby 455
2. Tyre Danmarksbod og Harald Blaatand 465
3. Sven Tjugeskægs første Kongetid 474
4. De engelske Vikingeriger i det 10. Aarhundrede. Svolderslaget .. 479
5. Englands Erobring 485
6. Nordsøimperiet 491

Ottende Afsnit:

VIKINGETIDENS SAMFUND

1. Handel og Bysamfund. Bonden og Høvdingen 502
2. Kongemagten. Hird og Leding 514
3. Trosskiftet 521

Litteratur 532

V

HAL KOCH: DET DANSKE FOLK 1042—1241

Indledning 539

Første Afsnit:

FOLKET, KONGEN OG KIRKEN 1042—1170

1. De store Linier 551
2. Vikingetidens Ophør 554
3. Kong Sven (1047—76) og hans Værk 559
4. Harald Hén (1076—80) 570
5. Tyran eller Helgen? 573
6. Erik Ejegod (1095—1103) 582
7. Fred og Fremgang 585
8. Oprør og Voldsregimente 596

9. Samarbejde mellem Konge og Ærkebiskop 605
10. Kongekrigen 610
11. Kong Valdemars første Tid 618
12. Kirkekampen og Mødet i Ringsted 1170 627

Andet Afsnit:

RIGETS STORHEDSTID INDTIL VALDEMAR SEJRS DØD 1170—1241

1. Valdemar den Stores sidste Regeringsaar 635
2. Knud VI (1182—1202) 645
3. Absalon 656
4. Videnskab, Historieskrivning og Litteratur 662
5. Valdemar II's Sejrstid 672
6. Katastrofen 679
7. Fredens Gerning 683

Tredie Afsnit:

SAMFUNDETS OPBYGNING

1. Den store Omdannelse 698
2. Folket 700
3. Kongen 710
4. Hird, Leding og Herremandsstand 720
5. Købstæderne 724
6. Penge og Skatter 730
7. Lov og Ret 734
8. Kirken 741
9. Bispestolene 746
10. Domkapitler og Klostre 752
11. Sognet 762
12. Kirkebygningerne 768
Litteratur 777

ILLUSTRATIONER

Bind I bringer 555 Tekstillustrationer, hvoraf 367 er samlet paa 33 Tavler i Teksten, samt 10 Bilag.

BILLEDBILAG

1. Flintdolk fra den Yngre Stenalder funden ved Hindsgavl paa Fyn. (Farvetavle) 186
2. Solvognen fra Trundholm Mose i Odsherred. Nationalmuseet. (Lystrykstavle) 214
3. Bælteprydelse, saakaldt »Hængekar« af Bronze. Fra Tved, Sydfyn. Nationalmuseet. (Lystrykstavle) 232
4. Det store Sølvkar fra Gundestrup Mose i Himmerland. Nationalmuseet. (Lystrykstavle) 258
5. Guldhalsring fra Folkevandringstiden funden ved Hannenov Skov paa Falster. (Farvetavle) 302
6. Sølvindlagt Stridsøkse af Jern. Fra Vikingegraven ved Mammen, Midtjylland. (Lystrykstavle) 316
7. Kort over Danmarks ældste Inddeling. (Farvekort 2 S.) 420
8. Vikingelejren Trelleborg i Vestsjælland. Luftbillede fra Nord. (Lystrykstavle) 516
9. Alterprydelse fra Sahl Kirke i Vestjylland fra ca. 1200. (Lystrykstavle) 658
10. Pragtbind til en Evangeliebog fra Horne Kirke paa Fyn, nu i Nationalmuseet. (Lystrykstavle) 744

I

KNUD JESSEN

DANMARKS NATUR GENNEM TIDERNE

Granitklipper ved Rø paa Bornholm, afrundede af Indlandsisen — Fot. af E. Warming.

INDLEDNING

Mellem Skaane og den jyske Halvø, der som en Fortsættelse af den nordtyske Slette adskiller Vesterhav fra Kattegat og Østersø, danner de talrige danske Øer en Barriere mellem Østersø og Kattegat. Dog ligger Bornholm fjernt fra det øvrige Danmark og er ligesom de endnu fjernere Færøer opbygget paa en væsentlig anden Maade end dette. Sund og Bælt, Fjord og Vig sønderdeler det danske Land og omkranser dets Øer, saa den samlede Længde af de lave Kyster er usædvanlig stor i Forhold til Arealet. Den deraf følgende lette Adgang til Landet har i Forbindelse med dets geografiske Beliggenhed haft grundlæggende Betydning for Kulturudviklingen.

Denne Landets Beliggenhed i det nordlige tempererede Bælte ved Vestranden af det store europæisk-asiatiske Fastland bestemmer dets *Klima*. Vort Vejrligs milde Vintre, kølige Somre og jævnt fordelte Nedbør skyldes de fremherskende, fra Havet kommende vestlige Vinde; men dog er Afstanden fra de store Fastlande mod Øst ikke større, end at lange, strenge Frostperioder og udtørrende, hede Somre ikke er ukendte i Danmark. Af Klima i Forbindelse med Jordbund er atter Plantevæksten afhængig. Var Danmark ubeboet af Mennesker, vilde mægtige Løvskove dække den største Del af Landet. Danmarks Skovfattigdom skyldes Mennesket.

Men ogsaa Landets *geologiske* Bygning og Jordbeskaffenhed staar i nært Afhængighedsforhold til Beliggenheden. Vort Land ligger nemlig paa Grænsen mellem det finsk-skandinaviske Grundfjeldsomraade og det vidtstrakte nordvesteuropæiske Sænkningsomraade, som omfatter den nordtyske Slette, næsten hele Danmark, Kattegat og Vesterhavet. Kun Dele af Bornholm hører med til Urbjergsomraadet, og hele den øvrige Del af vort Land har indtil den yngste geologiske Periode næsten til Stadighed været sænket under Havets Overflade, hvorved dets Undergrund er blevet opbygget af kilometertykke Havbundsaflejringer. Dertil kommer saa som det vigtigste Moment i denne Forbindelse, at den vældige Indlandsis, der til sidst formede Danmark, kom fra det skandinaviske Højland. Det er Danmarks Beliggenhed og Jordbund, der fra Arilds Tid har sat Grundbetingelserne for det Liv, som Menneskene maatte føre i vort Land.

Oversigt over Aflejringerne i Danmark.

Jordperioder			Bornholm	Det øvrige Danmark
Nyeste Tid	Kvartær	Postglacialtid	Nutidsdannelser	Nutidsdannelser
		Glacial- og Interglacialtider	Istidsdannelser	Istidsdannelser
Nyere Tid		Tertiær	—	Tertiærtidens Dannelser
Middelalder		Kridt	—	Nyere Kridt Skrivekridt
			Grønsand og Kalk	—
			—	—
			—	—
		Jura	Ler med Planter, Kulførende Dannelser	—
				—
				—
		Trias	—	—
			—	—
Oldtid		Perm	—	—
		Stenkul	—	—
		Devon	—	—
		Silur	Skifer og Kalksten,	—
				—
		Kambrium	Skifer og Sandsten	—
				—
Urtid		Algonkisk	—	—
		Arkæisk	Granit	—

FØRSTE AFSNIT

DANMARKS UNDERGRUND

1. De ældste Dannelser paa Bornholm.

Ved *Undergrunden* forstaas de Bjergarter eller Jordlag, der danner Grundlaget for de fra den yngste af Jordperioderne, Kvartærtiden, stammende Aflejringer. Paa Bornholm og i de tidligere danske Landskaber i Sverige træder disse gamle Dannelser ofte frem i Dagens Lys og betinger i stor Udstrækning Overfladens Form, men ellers ligger de næsten overalt i Danmark dækkede af Kvartærtidens mægtige Lag.

Grundfjeldet, Bornholms Granitter og Gnejserne i de gammeldanske Landskaber i Sverige, antages at være dannede ved Størkning af flydende Masser i Jordens Urtid. Granitten danner Undergrunden for to Trediedele af Bornholm, den højest opragende Del af Øen, og betinger Kystens ejendommelige Form mod Nordøst og Nordvest. Ofte træder den saa nær frem i Overfladen, at Marken er udyrkelig; men i Almindelighed dækkes Granitten dog af løse Jordlag. Bornholms Granitparti er en isoleret Del af det skandinaviske Grundfjeldsomraade, begrænset af Brudlinier, langs hvilke de omgivende Dele er sunket i Dybet. En saadan opragende Rest af ældre Dannelser benævnes en Horst, og som Horste ligger ogsaa de skaanske, tyndtbefolkede Gnejsomraader, Kullen, Söderaasen, Linderödaasen og Romele Klint, omgivet af langt yngre Dannelser. Den skaanske Gnejs saa vel som den bornholmske Granit finder udstrakt Anvendelse til Bygningssten, Brosten og Vejskærver.

Over det arkæiske Grundfjeld ligger i Skandinavien og Finland de mægtige algonkiske Aflejringer af Sandsten og Eruptiver, som vidner om, at der i den senere Del af Jordens Urtid er foregaaet gentagne Bjergkædefoldninger og derefter omfattende Nedbrydninger, Erosion, hvorved store Dele af Bjergene atter fjernedes.

Det drejer sig her saaledes om enorme Tidsrum. Undersøgelser af Bjergarternes Indhold af radioaktive Stoffer giver Holdepunkter for Bestemmelsen af deres Aldersforhold, og f. Eks. regner man med, at der er hengaaet 2000 Mill. Aar, siden den første faste Jordskorpe dannedes.

Jordens Oldtid indledes i Skandinavien med en Landsænkning, hvorved store Dele af dette Omraade efterhaanden dækkedes af et dybt Hav. Paa dettes Bund afsattes de kambrisk-siluriske, indtil 1500 m mægtige Lag, der nu fremtræder som Sandsten, Lerskifre og Kalksten, rige paa Rester af Havets Dyreverden. Nederst ligger ofte Sandsten, dannet paa lavt Vand, som Nexø-Sandstenen, der træder frem paa flade Sletter mellem Nexø og Rønne. Skifer- og Kalkstenslagene har for de flestes Vedkommende ringe Udbredelse paa Bornholm, hvor de træder frem langs Sydlandets Aaer. Disse Dannelser er kun i ringe Grad praktisk anvendelige, dog er Nexø Sandsten især tidligere blevet benyttet som Bygningssten. Derimod har visse af de sydsvenske Dannelser fra denne Periode, saasom Ortoceratitkalk fra Öland og Kalksten og Sandsten fra Gotland, fundet en betydelig Anvendelse som Bygningsmateriale ogsaa her i Landet.

Henimod Slutningen af den kambrisk-siluriske Tid hævedes Skandinavien og Finland op over Havet og har med Undtagelse af visse Randpartier senere til Stadighed været Fastland. I den følgende Tid foregik mægtige Bjergkædefoldninger i Skandinaviens vestlige Del, og de Bjerge dannedes, hvoraf de nuværende Højfjelde udgør Resterne. Saa snart Landmasserne dukkede op af Havet, begyndte Luften, Regnen og Floderne deres nedbrydende Virksomhed og fortsatte dermed i Aarmillionernes Løb. De mindre modstandsdygtige Havaflejringer fjernedes, hvor de ikke paa særlig Maade var beskyttede, og Skandinavien indhylledes i et tykt Dække af løse Forvitringsprodukter, Ler, Sand og Grus, der til sidst blev skovlet væk af Indlandsisen, som aflejrede det i Landene rundt om. Naar Granitten forvitrer, dannes bl. a. det teknisk vigtige Kaolin, der udgør en væsentlig Bestanddel af Leret, men kun paa særlig beskyttede Steder har det faaet Lov til at henligge uforstyrret. Ved Rønne paa Bornholm findes et betydeligt Leje af temmelig ren Kaolin, der navnlig finder Anvendelse i Papirindustrien samt til Fremstillingen af forskellige ildfaste Varer.

I Jordens Middelalder berørtes den sydvestlige Del af det skandinaviske Grundfjeldsomraade atter af en Sænkning, der for en Tid lod Havet overskylle Dele af Bornholm og det vestlige Skaane. Derved aflejredes de saakaldte kulførende Dannelser (Trias og Jura) bestaaende af Sand og Sandsten, ildfast Ler og Kullag, delvis afsatte

i Havet, delvis i Laguner nær Stranden. Fra disse Lag foreligger de ældste Plantefund fra Danmark; det er Rester af Bregner, Koglepalmer og Naaletræer, men endnu ikke af Løvtræer, idet saadanne først kendes fra Kridtperioden. Lerlagene udnyttes i stor Udstrækning saavel til Teglværksprodukter som til Terrakottagenstande. De tilgængelige Kullag paa Bornholm er forlængst udnyttede, derimod udvindes der stadig anselige Kulmængder i Gruberne omkring Höganäs i Skaane.

2. Kridttidens Aflejringer.

Efter Dannelsen af de kulførende Lag hævedes de sænkede Dele af Bornholm og Skaane atter over Havfladen, og først langt hen i den følgende Periode, *Kridttiden,* skyllede Havet igen ind over disse Randpartier af det skandinaviske Urbjergsomraade.

Ældre Kridtaflejringer i Skandinavien findes langs Sydvest- og Vestkysten af Bornholm, men har kun ringe Udbredelse og er uden større Almeninteresse. Anderledes forholder det sig derimod med det øvrige Danmarks og Sydvest-Skaanes Kridt- og Kalkstensdannelser, der er noget yngre end de bornholmske; de har paa afgørende Vis faaet Betydning for Kulturen i Danmark. Disse Aflejringer omfatter *Skrivekridt og Danskekalk* (Nyere Kridt). Dog er man med en 1096 m dyb Boring ved Harte nær Kolding trængt igennem hele Kridtetagen og endog ned i ældre Lag. Ved 954 m under Overfladen gennemboredes et tyndt Lag Stensalt, hvilket lader formode, at der i denne Egn kan findes Olie, idet Olieforekomsterne i Nordtyskland er knyttede til Saltlejer.

Skrivekridthavet bredte sig fra det østlige Skaane ud over de Egne, som Danmark nu indtager, og vidt ud over Mellem- og Vesteuropa. En Dybdeboring, der er udført ved København, viser, hvilke mægtige Lag det drejer sig om. Der fandtes her følgende Profil:

0—	11	m Tørv, Sand og Ler (Kvartærtiden).
11—	38	m Danskekalk (Saltholmskalk med Flint).
38—	290	m Skrivekridt med Flint.
290—	534	m Skrivekridt uden Flint.
534—	861	m graa skifret Mergel (ikke gennemboret).

Skrivekridtet havde her en Tykkelse af ca. 500 m, og de derunder gennemborede Lag tilhører formodentlig samme Afsnit af Kridttiden som dette. Det bestaar, bortset fra Flinten, næsten udelukkende af kulsur Kalk, idet kun forsvindende Mængder af Ler og andre Stoffer findes indblandede, og dette er saa meget mærkeligere, som

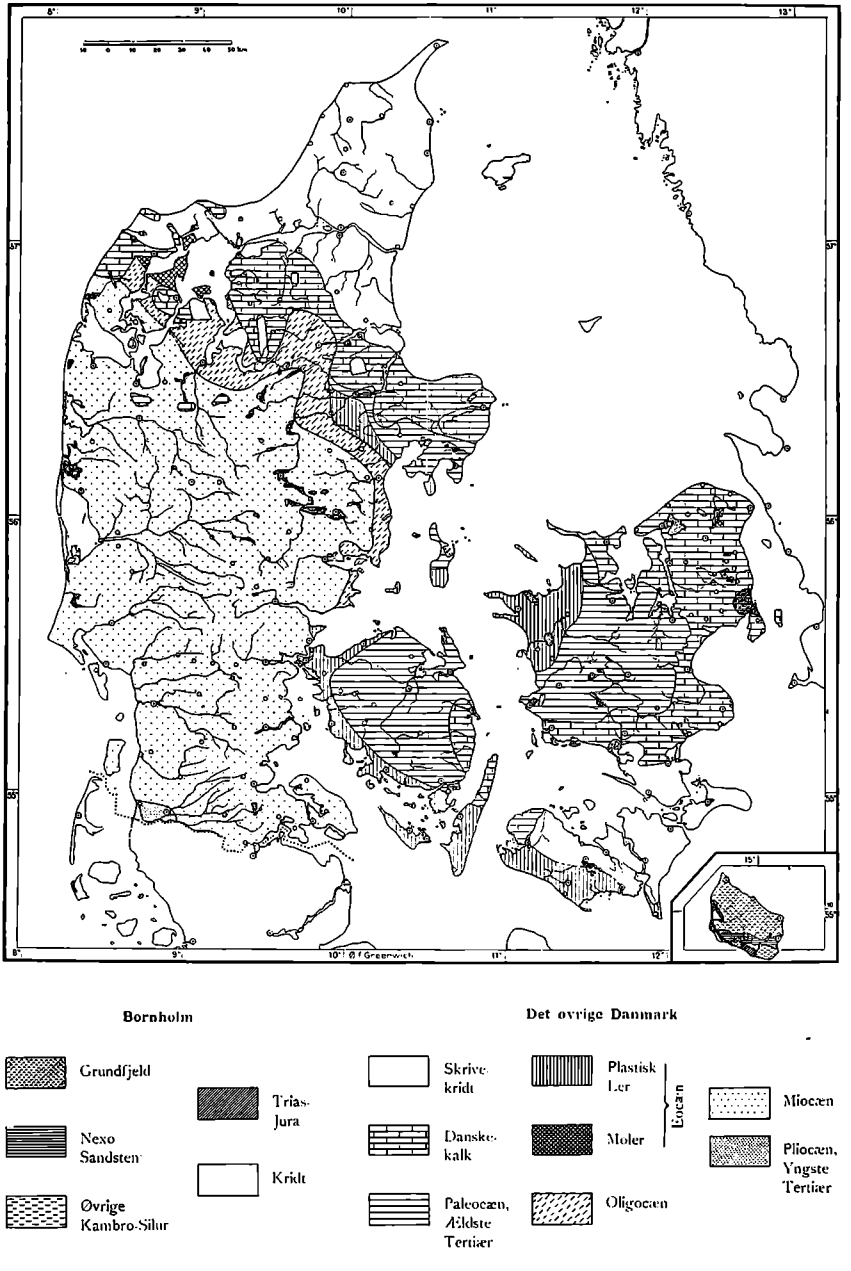

Kort over Danmarks Undergrund. — Efter Th. Sorgenfrei.

Møns Klint; i Baggrunden Sommerspiret. — D. G. U.

Kysten — i Skaane — ikke var fjern. Hovedmassen af Skrivekridtet bestaar af mikroskopisk smaa Kalkskaller af Slimdyr (Foraminiferer) og af en lille Planktonalge, men desuden indeholder det større Skaller af Muslinger, Snegle, Søpindsvin (Tordensten, Spadejer), blæksprutagtige Dyr m. m., samt Rester af Hajer og Slangeøgler. Desuden husede Kridthavet utallige Kiselsvampe, der levede paa Bunden, og af hvis Skelet af Kiselnaale Flinten er opstaaet gennem Opløsning af Kiselen og en derpaa følgende Udskillelse og Koncentration af den som Flint i særlige Lag.

Skrivekridtet danner Undergrunden for Kvartærtidens Lag i Sydsjælland, paa Møn og den største Del af Lolland-Falster, samt i det nordlige Jylland. Det træder frem i stærkt forstyrret Tilstand i *Møns Klint,* hvor det er skudt op i mægtige Flager med mellemliggende Lag af Sand og Ler, og det ses liggende i Foden af den indtil 20 km lange *Stevns Klint,* dækket af Danskekalk (Limsten). Dets Anvendelse er meget stor, dels til Cementfabrikation, dels til Jordforbedring. Men ogsaa uden for disse Omraader, særlig i Syd- og Midtsjælland, træffer man Skrivekridtet, takket være Indlandsisens Virksomhed; thi store Flager er revet løs fra Kridthavets Bund af Isen og findes nu indesluttede, oftest i stærkt knust og brokket Tilstand i dens Aflejringer.

Danskekalken, der hviler paa Skrivekridtet, fremtræder i forskellige Former, som benævnes *Blegekridt, Limsten, Faxekalk* og *Salt-*

holmskalk. I Jylland danner den Undergrunden i et temmelig bredt Bælte, der strækker sig fra Grenaa til Thy og Bulbjerg, og paa Øerne findes den navnlig i Nordøst- og Sydsjælland. Øst for Øresund forekommer den kun i Egnen omkring Malmø, og det Hav, hvori disse Lag afsattes, havde i det hele taget en langt mindre Udstrækning end Skrivekridthavet. Betingelserne for Dyrelivet i det var dog navnlig i Begyndelsen næppe meget forandrede, om end der optraadte andre Arter; særlig mærkeligt er Fundet af et Krokodillekranium med tilhørende Underkæbe i Danskekalk ved Malmø. Efterhaanden aftog Havdybden, og henimod Slutningen af Perioden opstod der sikkert flere Steder tørt Land, hvor Danmark nu ligger.

Danskekalken spiller en stor Rolle i det økonomiske Liv, idet den navnlig finder Anvendelse til Kalkbrænding. Særlig kendte Brydningssteder for det skrivekridtlignende *Blegekridt*, der har stor Udbredelse i Jylland, er *Mønsted* og *Davbjerg*. Limstenen, der i sin mest oprindelige Form er dannet af Stængelbrudstykker af Mosdyr-Kolonier, forekommer særlig paa Sjælland; bedst kendt er den fra Stevns Klint, hvor den ses hvilende paa Skrivekridt. Her har man siden Middelalderen brudt den til Bygningssten (»Kridtsten«), og en Række af Østsjællands Kirker er opført deraf, f. Eks. Kirkerne i Højerup, Storehedinge, Kagstrup og Brønshøj. I *Koralkalken* ved Faxe, dannet som en Koralklippe i det nyere Kridthav, ligger det største danske Kalkbrud. Herfra har man tidligere hentet »Faxe Marmor«, en særlig kompakt Form af Koralkalken, der er blevet anvendt som Bygningsemne. *Saltholmskalken* er paa Grund af sin Haardhed særlig egnet til Kalkbrænding; den forekommer paa Saltholm, hvor der tidligere har været store Brud i den, og den udnyttes f. Eks. flere Steder i Østsjælland og ved Grenaa, hvor den brydes i den høje Strandklint. Netop fordi Saltholmskalken er saa haard, har den udmærket kunnet taale Transporten med Isen, og i Grusaflejringer fra Istiden træffes flere Steder, navnlig i Roskilde-Egnen og i det østlige Djursland (Glatved) saa betydelige Mængder af Rullesten af denne Kalkart, at de spiller en stor Rolle for Kalkbrændingen. Dette var Tilfældet allerede i Middelalderen, idet Strandsten af Saltholmskalk fra Bredstrup Klint i Djursland anvendtes til Mørtel i Valdemarsmuren ved Slesvig.

Efterretningerne om *Kalkbrydning* i ældre Tid er kun sparsomme. Tidligst hører man om Brydningen paa Saltholm, idet Kong Valdemar Sejr 1230 skænkede denne Ø, der i hans Jordebog anføres med Tilføjelsen »lijm«, til Roskilde Bispestol, og 1280 faar Borgerne i København Ret til frit at bryde Kalk derovre.

Ved Begyndelsen af den nyere Tid var Kalkbruddene ved *Mariager*

(i Skrivekridt) de berømteste i Landet, og Kalksten derfra førtes vidt omkring, ogsaa til Sverige og Tyskland. Efter Midten af det 17. Aarh. synes Kalkbrydningen her imidlertid at være gaaet stærkt tilbage, og kort efter Aar 1700 antages den helt at være ophørt. Bruddene med deres vidt forgrenede, underjordiske Gange var dog synlige længe efter og røber sig endnu den Dag i Dag ved det ejendommelige, halvt sammensunkne Terræn. Den egentlige Aarsag til Virksomhedens Ophør var næppe som antaget Brændselsmangel, idet Omegnens Skove skulde være blevet helt raserede, men snarere, at Kalkstenen var opbrugt i Fjordens Nærhed. Her har da virkelig været en efter Datidens Forhold storslaaet Kalkbrydning. Derefter kom Kalkbruddene ved *Davbjerg* og *Mønsted* (Blegekridt) Vest for Viborg frem i første Række, men ogsaa her gaar Brydningen sikkert meget langt tilbage i Tiden. I gamle Dage brød man her Kalken i underjordiske »Kover« (Stoller), nu anvendes saadanne kun om Vinteren; i Sommertiden arbejdes der i aabent Brud. Brændslet til Kalkbrænding i denne skovløse Egn var tidligere Lyng. *Faxe Kalkbrud* er nu det største, men ogsaa ved *Glatved, Gudumlund* og *Mønsted* produceres anselige Mængder Brændingskalk.

Det største og mest iøjnefaldende Fremskridt paa den danske Mineralindustris Omraade i den sidste Menneskealder er Indførelsen og Udviklingen af *Cementindustrien* (Portland-Cement). Dette Produkt tilvirkes af Kalksten og fedt Ler; begge Dele findes i uudtømmelige Mængder, let tilgængelige og ved gode Indskibningspladser inden for det nordjyske Skrivekridtsomraade ved Mariagerfjord og ved Aalborg. Den danske Portland-Cement er da ogsaa fuldt konkurrencedygtig paa Verdensmarkedet. Den første Portland-Cementfabrik anlagdes 1874 ved Mariager Fjord; nu er der i alt otte Fabrikker paa de nævnte Steder.

En særlig Omtale fortjener *Flinten* fra de danske og skaanske Kridtaflejringer, Skrivekridtet saavel som Danskekalken, da det sydvestbaltiske Omraades fremskudte Stilling i kulturel Henseende gennem Stenalderens Aartusinder paa afgørende Maade skyldes den lette Adgang til uudtømmelige Forraad af dette for Datidens Kultur saa vigtige Raastof. Saa at sige overalt i Danmark var der let Adgang til Flinten; thi Indlandsisen havde løsrevet den fra Kalklagene og i umaadelige Mængder indblandet den i de Ler-, Sand- og Gruslag, som den aflejrede; men lettest tilgængelig fandtes Flinten dog nok langs Kysterne, hvor Brændingen havde udvasket den af det fra Strandklinterne nedstyrtede Morænemateriale. Flinten, der tilhører Kridtperiodens yngre Aflejringer (se Side 7), forekommer inden for nordisk Omraade ikke østligere end Skaane, og Indlandsisen, der

udgik fra det skandinaviske Højland, kunde derfor kun under særlige Forhold føre den ind over svensk eller norsk Omraade. Naar der i det sydligste Norge paa det flade Jæderen findes Flint i Gruslagene, skyldes det, at en »baltisk« Isstrøm under et vist Afsnit af Istiden skød sig helt herop (se S. 19), idet den paa Vejen gled hen over det skaansk-danske Kridtomraade. Paa et senere Tidspunkt førtes flintholdigt Morænemateriale med drivende Isbjerge til den svenske Kattegatskyst, ja op langs Norges Vestkyst omtrent til Lofoten, og aflossedes der sammen med andre sydlige Stenarter langs de nu hævede Strandlinier fra hin Tid. At denne Flinttransport med Drivis har haft kulturel Betydning, godtgør de talrige »Flintpladser« fra Norges ældste Stenalder, der findes langs Vestkystens hævede Strandlinier fra Syd for Bergen til Rødø i Helgeland. Men Hovedproduktionslandet for Flint var og blev dog Danmark og Skaane; de hjemlige Fund af Flint forslog ikke langt i Norge, man maatte bruge andre Stenarter eller ty til Import af Flint, og selv langt mod Nord i Sverige har man sporet Indførselen af Flint fra de rige, sydbaltiske Egne. Men endog i Skaane kunde det aabenbart skorte paa let tilgængelige Flintblokke af passende Størrelse, og i hvert Fald har man der flere Steder Øst for Malmø skaffet sig Flint ved Grubedrift. Skrivekridtet ligger her som en vældig »løs« Blok af Brokkekridt indlejret i Moræneler, men paa Grund af den Knusning, som Kridtet har været udsat for af Isen, var det ikke sammenhængende nok til at muliggøre Anlæggelsen af vandrette Skakter, saaledes som de kendes fra Stenalder-Flintgruber i Sydengland, Nordfrankrig og Belgien.

Flintens Betydning som *Raamateriale* for Vaaben- og Redskabstilvirkninger holdt sig gennem Bronzealderen — om end nu væsentlig ringere —, indtil den paa de fleste Omraader fortrængtes af Jernet. Da var ogsaa Ravhandelen ophørt (se S. 14) og den ejendommelige Periode afsluttet, da Danmarks kulturelle Stilling betingedes af dets Mineralproduktion.

3. Tertiærtidens Dannelser.

Muligvis har der efter Dannelsen af Danskekalk eksisteret Land inden for det Omraade, hvor Danmark nu ligger, men ingen direkte Minder er bevarede derom. I hvert Fald indtraadte der snart en Sænkning, og det tertiære Hav, der dog var mindre dybt end Kridthavet, udbredte sig her. De i dette Hav afsatte Lag af *Mergel, Ler* og *Sand* danner Undergrunden for Kvartæret under store Dele af Danmark. Fra Bornholm kendes Tertiæret ikke. De ældste Lag (Paleocænet) er fremherskende i den østlige Del af Danmark og hviler paa

Danskekalk; de er oftest kalkrige og indeholder talrige Forsteninger navnlig af Snegle og Muslinger; derefter følger gennemgaaende kalkfattige, fede Lerarter eller Sand, der har størst Udbredelse mod Vest.

Moleret er en særlig ejendommelig Havaflejring, der væsentlig bestaar af de smaa, encellede Kiselalgers, Diatoméers Skaller. Det træder frem med foldede Lag i maleriske Klinter flere Steder i den vestlige Del af Limfjorden, særlig paa Mors og i Thy. Samtidig med, at det lyse Kiselslam bundfældedes, udspyede nærliggende Vulkaner mægtige Askemængder, der for hvert Udbrud aflejredes som et mørkt Lag paa Havbunden. Senere har Indlandsisen løsrevet Flager af denne Bund og anbragt dem paa deres nuværende Leje i mere eller mindre forstyrret Tilstand. Der tælles i Klinterne henved 200 Askelag, som vidner om lige saa mange vulkanske Udbrud. Det formodes, at Vulkanerne har staaet flere Steder langs det skandinaviske Grundfjelds Randzone, der nu ligger begravet under Skagerrak og Kattegat, muligvis ogsaa i Skaane. Moleret finder Anvendelse til Fabrikation af lette Mursten og til Isolationsmateriale.

I Moleret findes som ganske underordnet Bestanddel den saakaldte Cementsten; det er en uren Kalksten, der optræder i tynde Lag eller »Boller«, og i den er bevaret gode Aftryk af Insekter — de ældste Landdyr, der kendes fra Danmark —, samt Blade og Frugter af Landplanter, hvilket viser, at Moleret maa være afsat ved en nærliggende Kyst.

Det ofte stærkt farvede, røde, grønne eller graa *plastiske Ler,* med hvis ældste Dele Moleret er samtidigt, træder navnlig frem i Havklinterne paa Refsnæs og ved den nordlige Del af Lille Bælt. Sammen med Moleret udgør det Tertiærets Eocæn. Det plastiske Ler er meget fedt, og naar det opblødes af Regnen, skrider det fra Klinterne ud i Stranden. Det finder ingen større praktisk Anvendelse i Modsætning til yngre, tertiære Lerarter, de oligocæne og miocæne, der udnyttes mange Steder i jyske Teglværker.

Fra Oligocæntiden stammer *Ravet,* der har haft en saa stor Betydning for vor Oldtidskultur. Det er hærdet Harpiks fra forskellige Naaletræer, særlig Rav-Fyrren, der voksede i det nordlige Østersøomraade paa denne Tid. Disse Træer udsondrede umaadelige Mængder af Harpiks, der randt ned og ophobedes paa Skovbunden. Talrige Insekter, Edderkopper samt Planterester indesluttedes derved i Harpiksklumperne og er paa denne Maade blevet bevaret til vore Dage paa den mest fuldendte Maade. Efterhaanden førtes Ravet af Floderne ud i Havet og indlejredes i Havsand, den saakaldte »Blaa Jord«, der nu træder frem i Klinterne paa Samland ved Königsberg i Østpreussen og strækker sig ud under Østersøen i disse Egne. Den blaa

Jord er den righoldigste af alle kendte ravførende Dannelser, og det er sandsynligvis fra denne Aflejring, at det Rav stammer, der findes i Danmark. Hertil blev det bragt under Istiden og træffes især i de i Grus- og Sandlagene forekommende »Rav-Pindelag«. Fra Istidslagene har Havet i Tidernes Løb udvasket det Rav, der er fundet og stadig findes opskyllet langs vore Kyster. Hyppigst findes det langs Vesterhavskysten, og den sydlige Del af denne, fra Fanøs Sydspids til Thorsminde, giver rigeligere og bedre Rav end den nordlige Kyststrækning. Det var her langs Jyllands Vestkyst, at Ravhandelen tog sin Begyndelse i Bronzealderen og skabte Grundlaget for denne Periodes Kulturudvikling i Norden. Først senere, i Løbet af Jernalderen, blev den langt rigere Forekomst i Østpreussen bekendt, og Ravhandelens Udgangspunkt forlagdes i Overensstemmelse dermed. At virkelig den store Mængde Oldtidsrav, der er opgravet rundt om i Nord-, Mellem- og Sydeuropa, har nordisk Oprindelse, er godtgjort ved dets kemiske Sammensætning, ved hvilken det er i Overensstemmelse med det nordiske Rav, men afviger fra det i Sydeuropa naturligt forekommende Rav.

I Begyndelsen af Tertiærtidens næstsidste Afsnit (Miocæn) dukkede Dele af det nuværende Jylland op over Havets Overflade, og i lavvandede Søer aflejredes Lag af Glimmersand og Glimmerler, mellem hvilke der optræder tynde Lag af *Brunkul.* Disse Brunkulslag, der i det højeste er ca. 4 m mægtige og træffes i den mellemste Del af Jylland, er opstaaede i Sumpe, som efterhaanden groede til og blev til Moser. Ofte er de rige paa Trærester, Stammer og Stubbe, staaende paa Roden, og vi maa forestille os, at saadanne Lag er dannede i en Slags Skovmose, bevokset med Sumpcypres, Arter af Fyr, Æl, Birk, Ælm, Lind, Laurbær o. a. samt med urteagtige Planter.

Snit gennem et Brunkulslag ved Salten Syd for Silkeborg. Under de lyse Istidsdannelser ligger sort Glimmerler og et tyndt Lag Brunkul, under dette Glimmersand. — D. G. U.

Selve Kullagene er dog oftest fattige paa bestemmelige Planterester; men f. Eks. ved Moselund, Vest for Silkeborg, har man truffet en med Brunkullene samtidig Søaflejring, der var særdeles rig paa Plantelevninger. Disse viser, at Klimaet i Danmark dengang havde et halvtropisk Præg.

Brunkullene giver oftest kun et tarveligt Brændsel, men er lejlighedsvis blevet brudt til lokalt Brug. I de kritiske Aar under og kort efter Verdenkrigen, da Tilførselen af fremmed Brændsel svigtede, blev der dog udgravet betydelige Mængder af Brunkul i Jylland. Og under den nuværende Krig vender man sig atter til denne Brændselsreserve.

I de senere Dele af Tertiærtidens næstsidste Afsnit bredte Havet sig endnu over Vestjylland, og Skaller af talrige Muslinger og Snegle, Hajtænder samt et større Antal Hvalknogler i dette Havs Aflejringer af Glimmerler og Glimmersand vidner om dets Beboere. Men i Begyndelsen af det sidste Afsnit af Tertiærtiden (Pliocæn) hævedes antagelig Resten af Jylland op af Havet, dog undtagen det sydvestligste Hjørne af Sønderjylland. Her er der nemlig for nylig i en Boring truffet en Lavvandsaflejring fra Pliocæntidens Hav, der ogsaa dækkede Sild og Dele af Holsten. Bortset herfra og fra nogle Sandlag i Grejsdalen ved Vejle, der opfattes som Flodaflejringer, har denne Tid ikke efterladt sig noget Spor i Danmark. Alle Minder om denne Periodes Landoverflade er udslettet af Indlandsisen, der rykkede frem fra Skandinavien, efter at Klimaet i Slutningen af Tertiærtiden efterhaanden var blevet køligere.

I det store og hele ligger de i det foregaaende omtalte Lag, der udgør Danmarks Undergrund, i deres oprindelige Leje, om end der dog mange Steder i dem fremtræder Brudlinier i Forbindelse med Indsænkninger og Fremkomster af opragende Partier (Horste), ligesom ogsaa Indlandsisen ofte har grebet forstyrrende ind. Stort set danner disse Lag ligesom Nord- og Østranden af en mægtig, flad Skaal, idet hele Lagrækken hælder baade fra Nordjylland og fra Østsjælland hen mod det sydvestlige Jylland. Imidlertid var den tertiære Tid, baade hvad de vulkanske og de bjergkædedannende Kræfter angaar, en meget urolig Periode, i hvilken der mange Steder indtraadte *store Forstyrrelser i Undergrunden.* Der dannedes f. Eks. de mægtige Bjergkæder, Pyrenæerne, Alperne, Kaukasus, Himalaya o. s. v., som strækker sig fra Atlanterhavet til Det stille Ocean, og Kræfterne i Dybet gjorde sig ogsaa gældende inden for det nordiske Omraade. Ved vældige Vulkanudbrud opbyggedes Færøerne og Island af Lavastrømme, der dannede tykke Basaltdækker, og af Aske, der hærdedes til Tuf. Den vulkanske Virksomhed, medens Moleret dannedes, er berørt, og

utvivlsomt foregik der i tertiær Tid kraftige, lodrette Forskydninger langs Brudlinierne i Danmarks Undergrund. Maaske opstod paa denne Tid Bornholms Granitkyster ved Indsænkning af de omgivende Omraader. De gamle forsteningsførende Lag paa Bornholm og i Skaane er blevet bevarede fra Ødelæggelse af Indlandsisen, netop fordi de laa nedsænkede i Læ af de haarde Granit- og Gnejshorste. Ved Indsynkninger langs det skandinaviske Grundfjelds Rand blev Øresundsdalen anlagt formodentlig allerede i Tertiærtiden som en Slags Gravsænkning, idet der ogsaa langs Vestsiden, nemlig ved København, er paavist lignende om end mindre Spring i Undergrunden. Flere Steder har man forøvrigt Sikkerhed for, at Kræfterne i Danmarks Undergrund har været virksomme efter Istiden, og de ganske vist faa og svage Jordskælv, som kendes her fra Landet i Nutiden, viser, at de ikke er faldet helt til Ro.

ANDET AFSNIT

KVARTÆRTIDENS ISTIDSDANNELSER

1. Jordarterne og deres Anvendelse.

Efter Tertiærperioden følger den kvartære Tid, hvis ældste Del først og fremmest er kendetegnet ved dens ejendommelige klimatiske Forhold. Disse bevirkede, at store Omraader af Jordens Overflade gentagne Gange, i de saakaldte Glacial- eller Istider, dækkedes af vældige Ismasser, som atter smeltede bort i de milde Interglacialtider. De største Nedisningsomraader findes i Nordamerika og i Nordeuropa, hvor de maaler henholdsvis 12 Mill. km² og 6,5 Mill. km², medens det til Sammenligning skal anføres, at Grønlands Indlandsis er 1,9 Mill. km² stor. Samtidig med at Isen bredte sig over de nordlige Lande, dækkedes de store Bjergkæder i Mellemeuropa, Asien og Sydamerika af Gletschere. Udbredelsen af den største nordeuropæiske Indlandsis, der var mere end 1 km tyk, er vist paa Kortet S. 19. Hvad Aarsagerne til Dannelsen af disse vældige Ismasser har været, er ikke klart, men det antages almindeligt, at en Formindskelse med 4^0—5^0 C. af Aarstemperaturen over Nordeuropa vilde bevirke, at Bræerne paa ny skred ned over Lavlandene fra Skandinaviens Højfjelde, idet den der som Sne faldende Nedbør under disse Omstændigheder ikke kunde naa at smelte i Sommerens Løb, men vilde ophobes og som Is presses ned ad Bjergene.

Der regnes i Almindelighed med, at Nordeuropa har haft *tre Istider* (jfr. S. 22). Virkningerne af den sidste af disse Nedisninger er bedst kendt. Da naaede Indlandsisen ikke ud over hele Danmark, men lod den sydvestlige Del af Jylland ubedækket (se Kortet S. 19), ligesom dens Udbredelse ogsaa i Tyskland var mindre end under de foregaaende Nedisninger. Isens Bevægelsesretninger ændrede sig i Løbet af Nedisningsperioden, fordi »Iscentret« paa den skandinaviske Halvø efterhaanden forskødes mod Øst. Danmark modtog derfor Is først fra

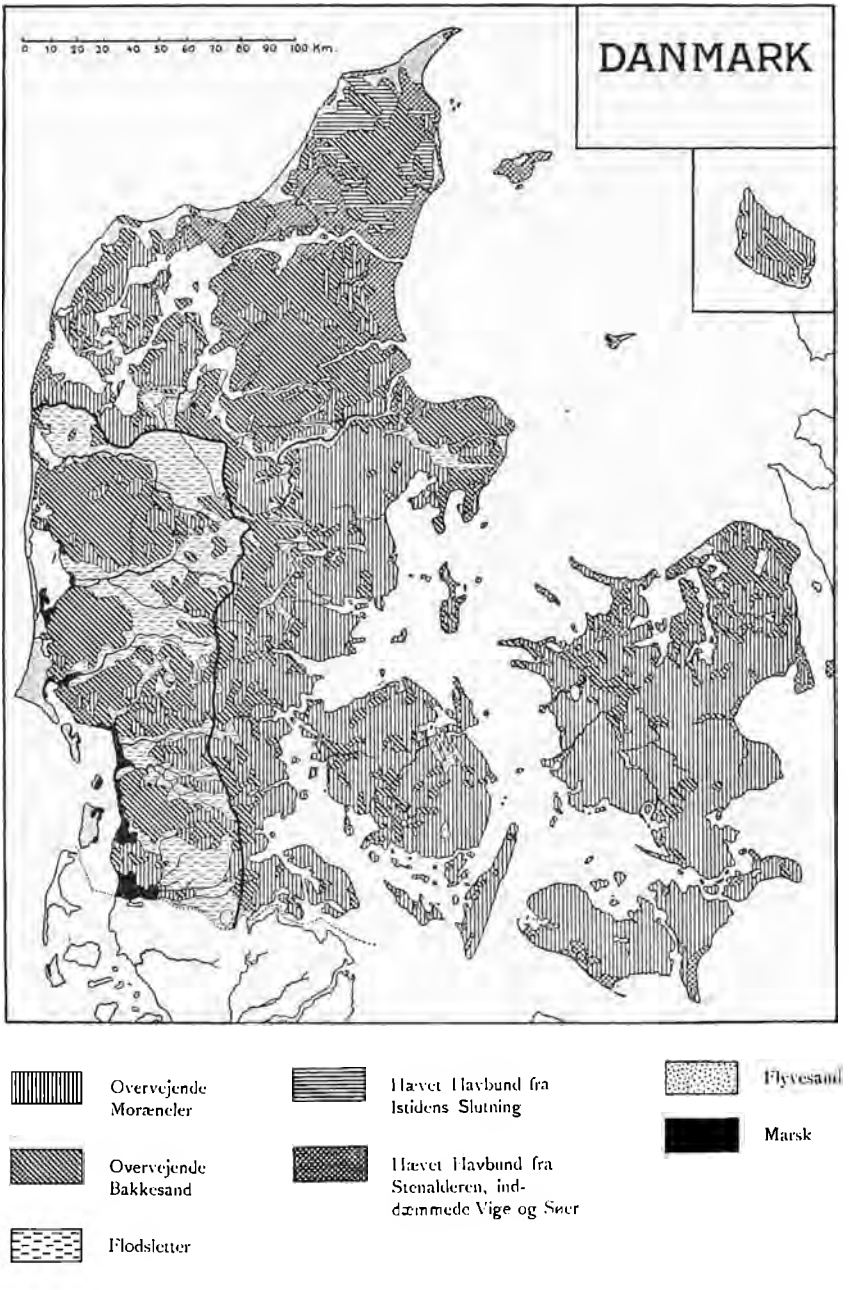

Kort over Danmarks Overfladelag.
Den kraftige Linie gennem Jylland betegner Hovedopholdslinien for den sidste Nedisnings Rand. — Efter C. H. Bornebusch.

Kort over den store Nedisning samt Omfanget af den sidste Nedisning i Norden og paa de britiske Øer. — Efter Magnusson och Granlund.

Nord og Nordøst, senere fra Øst og Sydøst, idet den »baltiske Isstrøm« henimod Periodens Slutning gled hen over store Dele af det østlige Danmark, ja Virkningerne af den sporedes helt til Jæderen (se S. 12). Denne forskelligrettede Isbevægelse har været stærkt medvirkende til at give Danmarks Jordbund dens afvekslende Sammensætning. Hvor Indlandsisen gled frem over Undergrunden, rev den med sig, hvad den kunde overkomme af de løse Jordmasser og svagere Bjergarter, medens den indridsede sine Skurestriber i det haarde Grundfjeld eller f. Eks. paa Sjællands faste Kalkgrund. Det fra Skandinavien hentede Materiale af Sten, Sand og Ler sammenæltedes inde i Isen med de Masser, der løsreves af vore Aflejringer fra Kridt- og Tertiærtiden, og ved Isens Afsmeltning efterlodes denne Blanding i mange Egne som et tykt Lag Moræneaflejringer over de ældre Dannelser.

Moræneleret er vor vigtigste Istidsdannelse. Det er en usorteret Blanding af Ler, Sand, Grus og Sten af forskellig Størrelse, og dets Udbredelse som Overfladelag i Danmark er meget stor, hvad der fremgaar af Kortet S. 18. Moræneleret er mere frugtbart end Sand, idet det er rigere paa og bedre i Stand til at fastholde Plantenæringsstoffer end dette, som let udvaskes af nedsivende Vand. Af særlig Betydning for Agerbruget er Moræneleret Indhold af kulsur Kalk. Dette Stof mangler imidlertid ofte i den øverste, forvitrede Del

af Laget, der har gul Farve, medens Kalkindholdet i de dybere liggende Partier, der er graablaa, kan være meget betydeligt. Moræneleret's Kalkindhold afhænger i høj Grad af, hvorfra Isen er kommen til det paagældende Sted, og naar Moræneleret i største Delen af det østlige Danmark i Almindelighed indeholder 15—30 pCt. kulsur Kalk, skyldes dette, at Isen medførte Materiale fra de ældre, kalkrige Havaflejringer, som findes under Østersøen Syd om Sverige, under Østdanmark og paa Kattegats Bund. Derimod indeholder Moræneleret f. Eks. i Midt- og Vestjylland oftest mindre end 15 pCt.; thi til disse Egne kom Isen fra kalkfattige Omraader.

Det fra Isen stammende Smeltevand bevirkede ofte en vidtgaaende Sortering af Morænematerialet enten langs Isranden eller inde under Isen. Derved opstod de lagdelte Istidsdannelser, saasom *Sand, Grus* og *stenfrit Ler.* I Midt- og Vestjylland er lagdelt Sand og Grus eneherskende paa de jævne Hedeflader og stærkt overvejende i Bakkelandet, ligesom i Himmerland og i Vendsyssels Bakkelandskaber. Disse Sand- og Grusdannelser er gennemgaaende mindre frugtbare end Moræneleret. Oprindelig var Moræneaflejringernes Overflader tæt bestrøede med talløse »Markstene«, der nu for en stor Del er fjernede, ofte samlede i Diger; de har haft den største Betydning som Bygningsmateriale til Stenalderens Gravkamre, til Middelalderens Kirker saavel som til senere Tiders verdslige Bygninger, Diger, Veje og Havneanlæg.

Det *Lerslam,* som førtes bort af Smeltevandet, blev enten transporteret helt til Havs af Floderne, eller det bundfældedes i Søer. Ofte var disse helt eller delvis begrænsede af Is, og i saadanne Tilfælde vil de i dem aflejrede Lermasser fremtræde uafhængigt af de nuværende Terrænforhold. Dette gælder f. Eks. for mange af de Forekomster af stenfrit Ler, der udnyttes i Teglværksindustrien i Nordsjælland. Lerslammet afsattes her i Smaasøer, som helt var omgivet af Indlandsisen, og ved dennes Bortsmeltning efterlodes Leraflejringerne som Bakker i Terrænet. I Midt- og Vestjylland, hvor det stenfri Ler er almindeligt i mange Egne, ligger det nu ofte dybt under Overfladen dækket af yngre Istidsdannelser.

I det praktiske Liv har Istidens Leraflejringer fundet en meget betydelig Anvendelse, særlig til *Lerklining* i Huse, i *Teglværksindustrien* og til *Jordforbedring.* — Anvendelsen af brændte Sten kan i Danmark føres tilbage til det 12. Aarh., da Valdemar den Store og hans Mænd byggede Mur og Borge af dette Materiale. Disse første Teglstensbygninger betegner en Revolution paa Byggeriets Omraade i Danmark, og medens man tidligere udelukkende havde anvendt Træ eller naturlige Stenarter til Monumentalbygninger, blev nu det brændte

Tegl mere og mere almindelig brugt baade i Kirker og verdslige Bygninger. Der brændtes Sten paa mangfoldige Steder i Danmark i den senere Middelalder og i Begyndelsen af den nyere Tid; men der anvendtes mest smaa og midlertidige Teglovne, anlagte efter det øjeblikkelige Brug. I det 17. og 18. Aarh. gik Teglbrændingen imidlertid stærkt tilbage og forsvandt i mange Egne aldeles, idet man nøjedes med ubrændt Ler. Først omkring Aar 1800 begyndte Interessen for at skaffe sig ordentligt Byggemateriale atter at gøre sig gældende; der anlagdes talrige Teglværker rundt om i Landet, og siden Midten af forrige Aarhundrede har man søgt at koncentrere Driften i større fabriksmæssigt drevne Værker. Disse er ofte knyttede til de store Byers Opland og er da anlagt paa det Ler, der er for Haanden, det vil sædvanligvis sige Moræneler, der maa slæmmes, før det formes; men hvor Valget af Beliggenheden er mere frit, anlægges de store Teglværker helst paa Steder, hvor der er rigelig Tilgang af Ler uden Sten. Dette vil i de fleste Tilfælde være kvartære Lersorter, der nu yder Raamaterialet til den største Del af Teglværksprodukterne i Danmark, medens de tertiære Lerarter, der er omtalt foran, spiller en langt mindre Rolle. I Vendsyssel, f. Eks. ved Aalborg, benyttes i udstrakt Grad særlig det yngre Yoldialer (se S. 30); det ligger paa lave Sletter og er derfor kun i ringe Grad forvitret, saaledes at det fortrinsvis giver gule Mursten, medens røde Mursten faas, hvor det øverste, rustrige Forvitringslag fra Lergravene udgør en væsentlig Del af Leret.

Ikke mindre betydningsfuld er de kalkrige, kvartære Lerarters Anvendelse til Jordforbedring eller Mergling. Mergel er kalkrigt Ler. Denne Proces har spillet en stadig større Rolle i det moderne Landbrug, efterhaanden som Kravet til Jordens Ydeevne steg, og det er det stenfri Ler samt Moræneleret, der yder Hovedparten af Mergel i Danmark. Dog anvendes ogsaa paa de sværere Jorder Gødningskalk, det vil navnlig sige Blegekridt og Skrivekridt. Betydningen af Merglingen beror ikke alene paa, at Kalk er et af de for Planterne uundværlige Næringsstoffer, men desuden bl. a. derpaa, at den forhindrer Jorden i at blive sur, hvorved den indirekte i høj Grad fremmer Plantelivet.

Jordforbedring ved Mergling er benyttet i Danmark siden Midten af det 18. Aarh., men først ca. 100 Aar senere kom der ret Gang i Arbejdet, og en stor Mængde af Landets Jorder blev merglet. Men det var Smaadrift, og hver Mand gravede Mergel, hvor han mente at finde den paa sin egen Jord. Derfra de mange smaa Mergelgrave rundt om paa Markerne. Nu om Stunder møder man imidlertid ogsaa paa dette Omraade Sammenslutning og Stordrift; der er dannet Mergelselskaber, som udnytter store og kalkrige Mergellejer, hvorfra Produktionen føres vidt omkring, ofte paa særlige Mergelbaner. Her er det

først og fremmest *stenfrit Ler,* der anvendes, da dette ofte er særlig rigt paa kulsur Kalk, indeholdende indtil 60 pCt.

2. Glacial- og Interglacialtider.

Vort Kendskab til Kvartærtidens ældste Dannelser i Danmark er i det store og hele kun ringe; thi de senere Nedisninger har rømmet saa grundigt op i Forgængernes Aflejringer, saa langt de naaede frem, at der kun er bevaret lidt af disse. Hvis man lægger et Snit tværs over det sydlige Danmark som antydet nedenfor, fremtræder Hovedpunkterne af Landets geologiske Historie i Kvartærtiden. Istidernes Aflejringer er nummererede med romerske, Interglacialtidernes med arabiske Tal.

Vestjylland.	Østjylland.	Øerne.
III. Hedefladernes Smeltevandssand. («Flydejord»).	III. Bakkelandets Overflademoræner.	III. Bakkelandets Overflademoræner.
2. Eemhavets Aflejringer, Sø- og Mose-aflejringer.	2. Forstyrrede Eemaflejringer, Mose- og Sø-aflejringer.	2. Forstyrrede Eemaflejringer. (Ærø, Ristinge).
II. Bakkeøernes Overflademoræner.	II. Moræne.	
1. Søaflejringer, Yoldialer ved Esbjerg.		
I. Moræne.		

Den første Nedisning, der afsatte den nedre Moræne ved Esbjerg, kendes med Sikkerhed kun fra faa Steder uden for Danmarks Grænser, f. Eks. Hamburg og Berlin. Ligesaa er ogsaa Aflejringerne fra den første Interglacialtid sjældne. Jordprofilet ved Esbjerg viser, at Egnen her laa sænket under Havfladen, da den første Indlandsis trak sig tilbage, og i det arktiske Hav bundfældedes Yoldialer, opkaldt efter den højnordiske Musling *Yoldia arctica,* hvis Skaller findes deri, medens der efterhaanden indfandt sig sydligere Dyreformer, som præger Lerets øverste Del. I flere Søaflejringer i Vestjylland fra denne vor ældste interglaciale Tid har det varme Klima sat sig et Minde i Form af Vegetationsrester af lignende Art som dem, der straks vil blive omtalt fra den sidste Interglacialtid. Den næstsidste Nedisning fik afgørende Betydning for Vest- og Midtjylland Syd for Linien Bovbjerg—Dollerup ved Viborg; thi den opbyggede denne Landsdels Bakkelandskaber, hvis højeste Dele nu rager op som Bakkeøer over

de yngre Sandflader, der skjuler de lavere Partier (se Kortet S. 24). De storliniede, ligesom afglattede Overfladeformer, der er saa karakteristiske for disse midt- og vestjyske Landskaber, er netop Alderdomstegn, der er fremkaldt ved Vejrligets og Vandets Indvirkning, navnlig under den sidste Istid, da disse Egne henlaa som Tundraer uden for Isranden.

For anden Gang smeltede Indlandsisen bort fra Danmark, og atter finder vi, at Dele af Landet laa sænket under Havets Overflade, nemlig baade det nordlige Vendsyssel og Dele af det sydlige Jylland. Her i denne sidstnævnte Egn strakte det saakaldte *Eemhav* sig gennem flere Sunde mellem Ribe og Rendsburg ind i Østersødalen, og i dette varme Hav levede en Dyreverden af Muslinger og Snegle, som nu først træffes ved de sydvesteuropæiske Kyster.

De fra den sidste Interglacialtid stammende Havaflejringer i Vendsyssel kendes bedst fra den dybe Boring ved Skærumhede nær Frederikshavn, hvor de kvartære Lag, der hviler paa Skrivekridt, har en samlet Tykkelse af 200 m. Nederst fandtes Moræneler, derefter marint Ler med en Dyreverden omtrent som den, der nu lever ved Bergens Kyst i Norge, og derover atter Ishavsler, det *ældre Yoldialer*. Henved 60 m Grus, Sand og Ler fra den sidste Istid afsluttede Profilet. De mange Forekomster af naturlig Gas i Vendsyssel skyldes organiske Levninger, navnlig i denne interglaciale, marine Lagserie, der er udbredt i den nordlige Del af Landsdelen.

Medens Eemhavets Aflejringer viser, at Havet, der beskyllede Danmarks sydlige Kyster, i en vis Del af Interglacialtiden var væsentlig varmere end Nutidens Vesterhav, og Lerlagene ved Skærumhede fortæller, hvorledes Havets Dyreverden henimod Slutningen af Interglacialtiden stadig blev mere nordisk præget for til sidst at blive helt arktisk, giver talrige Moser og Søaflejringer rundt omkring i Jylland et fyldigt Indblik i, hvorledes navnlig Planteverdenen udviklede sig i den sidste Interglacialtid. Ældst er Resterne af en højnordisk Hedevegetation med Rypelyng *(Dryas)*, Polarpile, Dværgbirk m. m.; derefter indfandt Birke og Skovfyr sig og klædte Landet med udstrakte Skove. Samtidig med at Eemhavet strakte en Arm ind i Østersødalen, fremtraadte Jyllands Skove med et vesteuropæisk Præg, Egen var i lang Tid Hovedtræet, men Ælm, Lind, Navr, Ask, Tax, Kristtorn o. a. gav rig Afveksling. I Søer og Sumpe levede flere varmekrævende Arter som Hornnød samt en Aakande og et Halvgræs, der begge nu er uddøde i Europa. Det sydeuropæiske Daadyr, Kronhjort, Urokse, Bæver og en Elefantart, sandsynligvis Mammuth, færdedes i Jyllands Urskove. En Tid lang blev derpaa Avnbøgen stærkt fremtrædende i Skovene; men Klimaet blev efterhaanden mere fastlandspræget, sva-

rende til, at en Landhævning nu afspærrede Eemhavet fra Østersøen, og vidtstrakte Naaleskove, først overvejende af Gran, senere af Fyr med meget indblandet Birk, erobrede Halvøen. Derefter forsvandt Skoven næsten ganske, og en nordisk Dværgbirkehede indtog dens Plads. En mærkelig Klimaforbedring bragte imidlertid atter alle de varmekrævende Plantearter tilbage; men den ny Istid nærmede sig, og Skoven fortrængtes igen af Dværgbirkeheder, der formentlig senere erstattedes af en fattig, rent arktisk Flora. — Over for denne rige og yppige Udfoldelse af Plante- og Dyreliv under de gunstigste klimatiske Kaar i den sidste Interglacialtid staar den fuldstændige Mangel paa sikre Spor af Menneskets Tilstedeværelse i Danmark, samtidig med at Oldstenalder-Kulturer blomstrede i Vest- og Mellemeuropa.

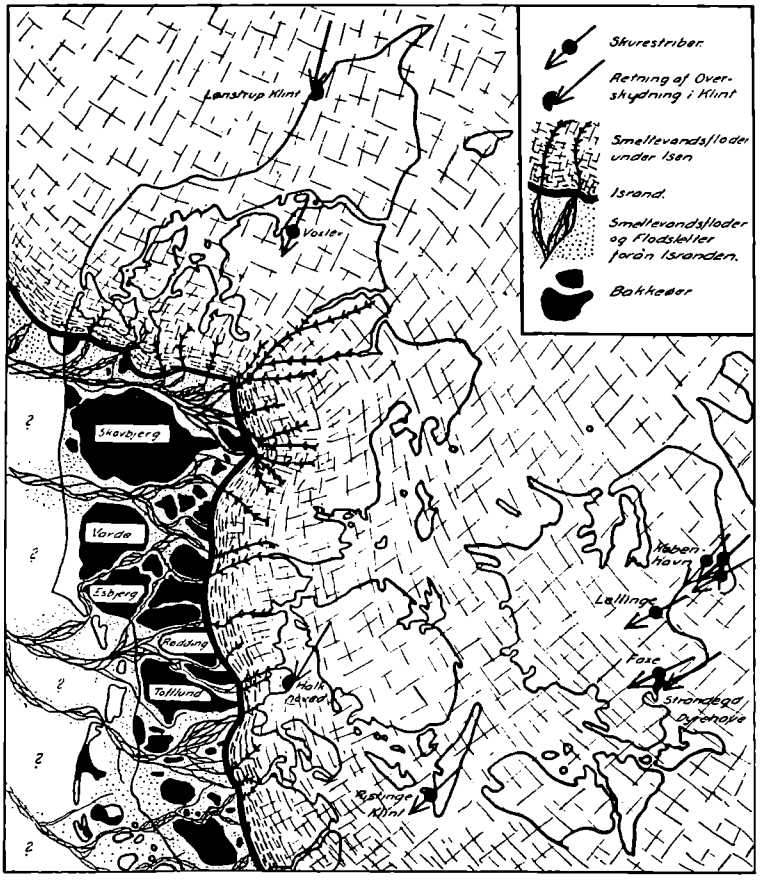

Kort over Isens største Udbredelse i Danmark under den sidste Istid med Tunneldale, Flodsletter og Bakkeøer i Jylland. — Efter S. A. Andersen.

Skamlingsbanken set fra Nordvest. — D. G. U.

3. Landskabsformernes Udvikling under den sidste Istid.

Den sidste nordiske Nedisning naaede ikke ud over hele Danmark, men lod det sydvestlige Jylland ubedækket (se Kortet S. 24), og Israndens Hovedopholdslinie strakte sig fra Bovbjerg over Holstebro til Dollerup og derfra mod Syd over Engesvang Vest for Silkeborg, forbi Give og Randbøl og fortsættende videre Syd paa stadig omtrent langs Grænsen mellem det uregelmæssig bakkede østjyske og det jævne, storformede vestjyske Landskab. Uden for denne Israndherskede der et arktisk Klima, der fremmede Jordflydning og andre udjævnende Omlejringer i de øverste Jordlag. Et Resultat heraf er Sandlagene, som dækker disse Egnes interglaciale Moser, medens saadanne Øst for Israndenerskjult under Moræne dannelser.

De vigtigste af de Landskabsformer, som den sidste Nedisning af Danmark frembragte, er de vidtstrakte Morænelandskaber, d. v. s. Bakkelandet og Morænefladerne, de vældige, af Smeltevandet dannede Hedeflader i Jylland og de med dem sammenhørende store Dalsystemer i Østjylland og lignende Dale i andre Egne af Landet.

Bakkelandet, der er den mest udbredte Landskabstype i Danmark, karakteriseres ved de tætliggende, uregelmæssigt ordnede Bakker af alle Størrelser og talrige derimellem helt indesluttede Lavninger, der indeholder Moser og Smaasøer. Overfladen udgøres i det østlige Danmark oftest af Moræneler, men kan i øvrigt have en meget varierende Beskaffenhed. Landskabets Former bliver ofte kraftigere henimod saadanne Strøg, hvor Israndenhar opholdt sig i længere Tid; thi her aflejredes den største Mængde af Morænemateriale, og her møder os de saakaldte Randmorænelandskaber, i hvilke de langstrakte Bakker eller Bakkestrøg kan ligge ordnede i Rækker, der gengiver Israndens Beliggenhed. Mange af de smukkeste Landskaber findes i saadanne

Randmorænestrøg, f. Eks. Mols Bjerge, Skamlingsbanken (se Billedet), de fynske Alper, Odsherred, Gribskovegnen, Søllerød-Birkerødegnen o. s. v. Bag de udprægede Randmorænebakker, som ofte i lange Buer afspejler Indlandsisens tungede Rand, findes i mange Tilfælde lave, flade Strækninger eller *Inderlavninger,* hvor Isen næsten intet har aflejret, eller hvor den endog har virket bortskurende; disse Inderlavninger ligger nu ofte under Havets Niveau, der kan nævnes Nissum Bredning og Venøbugten i Limfjorden, Bugterne paa Sydsiden af Djursland, Isefjorden og Indskæringerne paa Østsiden af Odsherred, Køge Bugt, eller de kan optages af Søer, f. Eks. Esrom Sø. Med ganske jævne Overgange glider Bakkelandets uroligt, stærkt bølgende Former over i *Morænefladernes* jævne Sletter, hvor Isen under særlig rolige Forhold har aflejret Moræneler under Bortsmeltningen. Typiske Moræneflader, der hører til de frugtbareste Egne i Landet, er f. Eks. »Sletten« omkring Odense, største Delen af Lolland, »Heden« mellem København, Roskilde og Køge, samt Amager.

Det var uhyre Masser af *Smeltevand,* der fandt Vej til Havet ud over Jylland, da Indlandsisen laa i denne Landsdel, og dette har præget vidtstrakte Egne paa afgørende Maade. Store Strømme af Smeltevand samledes langt inde under Isen i mægtige Tunneler og banede sig Vej ud mod Isranden i bugtede Løb, der kunde skære sig dybt ned i Isens Underlag; thi det i dem fremstrømmende Vand var undergivet stort Tryk. Disse *Tunneldale* fremtræder nu som meget karakteristiske Træk i Østdanmarks Landskabsbilleder. Deres Bund er ujævn. Hvor den er dækket af Havet, fremkommer lange, smalle Fjorde som mange af de østjyske, og længere inde i Landet indeholder Dalene ofte langstrakte Søer, »Langsøer«. De største af Tunneldalene kan følges fra Østkysten af Jylland helt ind til Hedesletternes Østrand (se Kortet S. 24). Saaledes fortsættes Mariager Fjord i en dybt nedskaaren, sørig Dal til Hald Sø; Glænstrup Sø og Tjele Langsø ligger i en lignende Dal, der ender samme Sted, ligesom Fortsættelsen af Randers Fjorddal gennem Nørreaadalen. De gennem disse Dale strømmende, slamfyldte Vandmasser mundede ud i Gletscherporten ved Dollerup. De talrige Langsøer i Egnen mellem Aarhus, Skanderborg og Silkeborg er ogsaa Led i saadanne Tunneldale, hvis Gletscherporte laa ved Moselund og Sebstrup Sydvest for Silkeborg.

Ogsaa f. Eks. paa Sjælland udskar Smeltevandet talrige Tunneldale, da Isen smeltede bort fra denne Ø, og mange af de sjællandske Søbassiner udformedes derved, f. Eks. Furesø, Lyngby Sø, Bagsværd Sø. De lange, bugtede Aase, der kendes navnlig fra Sjælland og Fyn, f. Eks. Næstved Aas, Køge Aas, o. s. v., er ligeledes dannede af de

Hedeflade og i Baggrunden Isenbjerg Bakkeø. — D. G. U.

under Indlandsisen løbende Floder; thi under visse Forhold bundfældedes der Sand og Grus i disses Lejer, der da efter Isens Afsmeltning maatte fremtræde som Volde, der gengiver Løbet.

Alt det fra Indlandsisen og Tunneldalens Bund stammende Materiale af Grus, Sand og Ler, som Smeltevandsfloderne førte med ud til Israndens Hovedopholdslinie i Midtjylland, skylledes ud over de foranliggende Landstrækninger af de slamfyldte Strømme. Leret fandt ikke Hvile før uden for Landets nuværende Kyster, medens det grovere Materiale opbyggede vidtstrakte, ganske jævne, mod Vest svagt skraanende *Hedeflader,* der dækkede alle de lavere Egne i det gamle midt- og vestjyske Morænelandskab, hvis højeste Partier nu rager op som *Bakkeøer* over Fladerne. De betydeligste Hedeflader i Danmark er Alheden, Paarup-Brandefladen, Grindsted-Sdr. Ommefladen og Tinglevfladen. De afvandes alle af store Aaer, som Storaa, Skjernaa o. s. v., hvis Flodlejer udformedes af de sidste Smeltevandsstrømme.

Da Isranden trak sig tilbage fra Hovedopholdslinien i Midtjylland, kunde Smeltevandet ikke finde Afløb ud over Hedefladerne, men maatte søge sig andre Veje. Gudenaaens Dalgang begyndte nu at træde frem, og Smeltevandet, som fulgte den, fandt i den første Tid Afløb gennem en nu tør Dal over Rødkjærsbro, forbi Viborg og Skive til Venø Bugt. Senere, da Isranden havde trukket sig tilbage til Egnen ved Randers, fandt Gudenaa Afløb gennem Nørreaadalen og Skalsaadalen, som den fulgte til Hjarbæk Fjord, men først da Mundingen af Randers Fjord blev fri af Isranden, og denne havde trukket sig tilbage til en stærkt fremtrædende Stilstandslinie i Østjylland mellem Grenaa- og Vejleegnen, fik Gudenaa helt sit nuværende Løb. Ogsaa f. Eks. de sjællandske Aadale er oprindelig udformede enten som Tunneldale eller

Lilleaa-Dalen ved Hadsten. Over Engen, hvori Aaen bugter sig, ses de terrasseformede Rester af Istidsflodens Dalbund. — D. G. U.

af fritløbende Smeltevandsfloder. Disse havde ofte et fra de nuværende Forhold helt forskelligt Løb; saaledes gennemstrømmedes Dele af de Aadale, hvori nu Susaa, Tudeaa, Hallebyaa og Bregningeaa løber, i Afsmeltningstiden af et sammenhængende Flodsystem. Det stærkt fremtrædende Misforhold, der i mange Tilfælde findes mellem de østdanske Aaløbs beskedne Størrelse og de anselige Dale, som de gennemstrømmer, faar da sin Forklaring gennem den Kendsgerning, at Dalene er udformede af Istidens mægtige Strømme. Se Billedet ovenfor.

4. Afsmeltningstidens Varighed.

I Almindelighed naar man indenfor den geologiske Videnskab kun til en relativ Aldersbestemmelse, d. v. s. til at fastslaa, om et Lag eller en Begivenhed er samtidig med, ældre eller yngre end andre Lag eller Begivenheder, der allerede er sat paa Plads i det geologiske System. Den svenske Geolog G. de Geer har imidlertid udarbejdet en Metode, der principielt muliggør direkte at bestemme det Aaremaal, det tog for den sidste nordiske Indlandsis at trække sig tilbage fra Skaane til de svenske Højfjelde, saaledes at dens Tilbagevigen Skridt for Skridt kan følges paa denne mere end 800 km lange Retrætelinie. Grundlaget for de Geers Tidsbestemmelse, Geokronologi, er den ejendommelige Lagdeling, som karakteriserer de af Smeltevandet fra Indlandsisen afsatte Leraflejringer. Den fremtræder med en Veksling mellem forholdsvis tykke, lysere og grovere, saakaldte Sommerlag, og ganske tynde, mørke Lag, der maa være afsatte om Vinteren. Et Sommerlag og det derpaa følgende Vinterlag kaldes et *Varv,* et Aarslag, og dette kendetegnes ved sin Tykkelse i Forhold til de over- og underliggende Varv. Varme Sommere har givet tykke Varv, kolde Sommere tynde, og det varvige Lers Lagdeling registrerer saaledes Svingningerne i Solvarmen under Afsmeltningstiden. Væggen i en Teglværksgrav i varvigt Ler er som en Tavle, hvorpaa Naturen selv har indskrevet Beretnin-

Varvigt Ler i Graasten Teglværksgrav. 25 Aarslag, tilsammen ca. 2,5 m tykke. — D. G. U.

gen om Bræafsmeltningens vekslende Styrke i det paagældende Tidsrum (se Bill. d. S.). Under de særlige geologiske Forhold, som findes i det østlige Sverige, kan samme Varvserie følges over store Omraader, og hvert Varv strækker sig saa meget længere mod Nord end det nærmest underliggende, som Isranden trak sig tilbage det paagældende Aar. Gaaende fra Teglværksgrav til Teglværksgrav fra Syd mod Nord i Østsverige havde de Geer og hans Medhjælpere saaledes Mulighed for at optælle det Antal Aar, det tog for Isranden at trække sig tilbage fra Sted til Sted, om end der naturligvis i Praksis har vist sig betydelige Vanskeligheder.

De Geer inddeler Afsmeltningstiden i 3 Perioder: den *daniglaciale* Tid, i hvilken det meste af Danmark blev isfrit, men hvis Varighed ikke har kunnet bestemmes, fordi varvigt Ler ikke har nogen større

Udbredelse her i Landet; den *gothiglaciale* Tid, som han tildeler en Varighed af 6—7000 Aar, og i hvilken Isranden først langsomt, siden hurtigere trak sig tilbage til de midtsvenske Randmoræner, hvor den antages at have ligget stille i adskillige Aarhundreder; og endelig den *finiglaciale* Tid, da Isen hastig trak sig tilbage til Jämtland. Dermed regnes Istiden i Sverige for at være ophørt, idet da kun Højfjeldet endnu var isdækket. Da man ogsaa har kunnet optælle Aarsvarvene i de postglaciale Flodaflejringer i en nordsvensk Elvdal, er det dermed lykkedes at knytte de Geers Tidsskala for Isens Afsmeltning til den historiske Kronologi, se S. 60. Herefter skulde Isen omkring 15000 Aar f. Kr. have ligget i det sydlige Skaane, og da den samtidig ogsaa dækkede Øresund og det østlige Sjælland, faar Tidsskalaen saaledes direkte Betydning for Danmark.

5. Niveauforandringer og Klima ved Istidens Slutning.

Da den sidste Indlandsis smeltede bort fra Danmark, efterlod den i store Træk Landet med de Overfladeformer, som det endnu har. Imidlertid var Kystforløbet væsentlig anderledes i lange Tider derefter, baade gennem Afsmeltningstiden, den saakaldte *senglaciale Tid,* og i den første Del af den efterfølgende *postglaciale Tid,* fordi Danmarks Niveauforhold længe var helt forskellige fra Nutidens. Dette var en Følge af Sammenspillet mellem to Faktorer, Landhævning og Havstigning. Efterhaanden som Landomraaderne blev frigjorte fra Indlandsisens vældige Tryk, der havde presset dem dybt ned, maatte de hæve sig. Nedpresningen havde været størst under Isbedækningens mere centrale Dele, og her vilde Landomraaderne derfor hæve sig mest. Landhævningen blev uligeformet. Hævningsbevægelsen i de ydre Dele af det engang nedisede Omraade i Nordeuropa er forlængst ophørt, men den vedvarer endnu i Egne af det nordlige Skandinavien, hvor den i Sverige andrager indtil ca. 1 m pr. Aarhundrede. Paa den anden Side maatte Havets Overflade stige, efterhaanden som de store Vandmasser frigjordes, der havde været bundet som Is saavel i det nordeuropæiske som i andre samtidige, store Nedisningsomraader. Det maa da paa ethvert Sted afhænge af disse to Bevægelsers indbyrdes Hastighed, om den paagældende Egn synes at have hævet eller sænket sig indenfor et vist Tidsrum.

Under Isens Afsmeltning i Vendsyssel laa denne Landsdel saa dybt sænket, at Havet trods sin lave Vandstand trængte langt ind over den, og kun de højeste Bakkepartier ragede op som Øer i det kolde Hav. I dette bundfældedes det *yngre Yoldialer,* der ligesom det inter-

glaciale, ældre Yoldialer (S. 23) er opkaldt efter en højnordisk Musling, hvis Skaller findes deri. Senere, da Landhævningen i dette Omraade fik Overhaand over Havstigningen, bragtes *Yoldiahavets* Bund i stor Udstrækning op over Havfladen og fremtræder nu som vidtstrakte Sletter, der kranser Bakkepartierne.

Yoldiahavets højeste Strandlinier ligger ved Frederikshavn 56 m over den nuværende Havflade, men mod Syd aftager de i Højde, og Syd for Mariager og Anholt kendes senglaciale, hævede Strandmærker ikke i Danmark, dog undtagen Bornholm, hvor særlige Forhold gør sig gældende. Derimod findes saadanne Strandmærker paa Sveriges Vestkyst fra det nordlige Skaane og nordpaa, hvor deres Højde stadig stiger, jo længere man kommer mod Nord, og paa Østsiden af Sverige, i Ångermanland, hvor Landhævningen har været størst, ligger de højeste Strandlinier indtil 284 m over Havfladen.

Helt anderledes var Forholdene i Syddanmark. Ligesom Skaane og senere den øvrige Del af Sydsverige laa dette Omraade i den senglaciale Tid højt hævet over Havet, og i Tilslutning hertil fremtraadte store Dele af Vesterhavets Bund samtidig som Landoverflade, medens tidligere havdækkede Partier af Kattegat efterhaanden tørlagdes. Østersøen var begrænset til den østlige Del af det baltiske Omraade; den var fersk og kaldes den *baltiske Issø*, idet den mod Nord begrænsedes af Indlandsisens Rand. Dens Afløb fulgte formodentlig de dybe Flodrender, der findes paa Bunden af Store Bælt og Øresund. Paa Grund af Isens Tilbagerykning fik den baltiske Issø, der var opstæmmet til ca. 75 m over Havet, til sidst Afløb til dette Nord om Bjerget Billingen i Västergötland. Denne Begivenhed foregik under vældige Udtapningskatastrofer og fandt Sted knap 8500 f. Kr. Ved den sættes Grænsen mellem gothi- og finiglacial Tid. Derefter fik Østersøen en kort Tid Forbindelse med Skagerrak gennem det mellemsvenske Sund og blev et salt Indhav, det saakaldte *baltiske Yoldiahav*.

I den senglaciale Tid udgjorde saaledes Jylland og de nuværende Øer Dele af en samlet Landmasse, der forbandt Sydsverige og Nordtyskland, med hvilket sikkert ogsaa Bornholm var landfast. Dette Tidsafsnit tillige med den første Del af det følgende, i hvilket der eksisterede en lignende geografisk Situation, kaldes derfor ogsaa *Fastlandstiden*.

Kun *Klimaet* kunde da under de i den senglaciale Tid i Syddanmark raadende geografiske Forhold sætte Grænse for Dyrenes og Planternes Indvandring fra sydligere Egne, og om Tilstand og Kaar i den Henseende paa Landjorden og i de ferske Vande giver Bundlagene i Moser og forhenværende Søer os Underretning.

Snit gennem en senglacial Søaflejring ved Kroghenlund paa Fyn. Den mørke Stribe og de lyse Lag over og under denne udgør tilsammen Allerødgytjen. — D. G. U.

Den af Indlandsisen blottede Morænelersoverflade var rig paa store og smaa Søer, i hvilke der bundfældedes Lerslam sammen med Rester af de Planter og Dyr, som havde fundet Vej til Danmark. Rypelyng *(Dryas)* er en af de Planter, der hyppigst findes i dette Ler, der efter den har faaet Navnet *Dryasler*. De typiske Profiler af senglaciale Ferskvandsaflejringer i Danmark er som disse to:

A.	B.
(Tørv.)	(Tørv.)
III. Øvre Dryasler	III. Øvre Dryasler
II. Allerødgytje	II. Allerødgytje
I. Nedre Dryasler	I. Allerødmuld
(Moræneler)	(Moræneler)

I de to Lag Dryasler findes foruden Rypelyng ogsaa Rester af forskellige Polarpile samt Dværg-Birk og andre Repræsentanter for en højnordisk Tundravegetation, og Rensdyr, Ulv, Snehare og Rype færdedes her. Fra det øvre Dryasler kendes tillige Knogler af Vildhest. Danmark laa Nord for Skovgrænsen, og vi maa f. Eks. til Skandinaviens nordligste Del for nu at træffe et lignende Planteselskab. Imidlertid indtraadte der en Bedring i Klimaet, der en Tid lang ændrede Livsvilkaarene i Danmark; thi mellem to Lag Dryasler optræder normalt et tyndt Lag brunt Sødynd eller Gytje, der benævnes efter Teglværket ved Allerød i Nordsjælland, hvor det først blev paa-

vist. De foran nævnte Tundraarter forekommer næsten ikke i Gytjelaget, men derimod findes i dette talrige Rester af vor almindelige Dunet Birk samt storbladede Pilebuske, der maa have dannet aabne Skove eller Krat sammen med Enebær, Fyr, i hvert Fald paa Bornholm, o. a. Planter. Rensdyret holdt endnu til i disse Skove, hvor ogsaa Elsdyr og Landbjørn færdedes, medens Bæveren byggede i Søerne, og den nu uddøde irske Kæmpehjort færdedes her ligeledes dengang. Man antager, at den varmeste Sommermaaneds Middeltemperatur i den ældre og yngre Dryastid har svinget mellem 8—12° C., medens den i Allerødtiden var et Par Grader varmere. Middeltemperatur for Juli Maaned i Danmark er nu ca. 16° C.

Den *ældre Dryastid* er samtidig med den daniglaciale og formodentlig den første Del af den gothiglaciale Periode, medens den mildere Allerødtid rimeligvis svarer til den senere Del af den gothiglaciale Periode, da Indlandsisens Afsmeltning foregik ret hurtig i Sverige (se S. 30). Den *yngre Dryastid* falder da sammen med Israndens Dvælen i det midtsvenske Randmorænestrøg. — Fra denne Tid haves de første sikre Spor af Mennesket i Danmark.

Allerødperioden fik dog ingen afgørende Betydning for det organiske Livs Udvikling i Danmark; thi den mærkelige Tilbagevenden af de højnordiske Kaar, der atter tillod en Tundravegetation at brede sig i Danmark, satte en Stopper derfor. Derimod maa der være foregaaet væsentlige Forandringer i Landskabets Udseende i mange af Landets Randmorænestrøg netop i den Periode, idet en stor Del af disses dybe, nu sø- eller mosefyldte Lavninger opstod dengang. Profil B S. 32 giver Forstaaelsen heraf. Hvor Isranden har ligget stille i længere Tid, var større Ismasser ofte blevet efterladt, begravede i Morænemasserne. Saalænge Klimaet endnu var koldt, foregik Afsmeltningen af saadanne »døde« Isklumper langsomt, men i Allerødperioden skred den hurtigere frem, samtidig med at Birkeskoven bredte sig hen over de Moræneaflejringer, der dækkede Isresterne, som nu smeltede helt bort. I deres Sted fremkom da Huller og Lavninger, der i mangfoldige Tilfælde rummede Søer, paa hvis Bund Allerødgytjen kunde aflejres oven paa den druknede Skovmuld, inden den yngre Dryastid indtraadte.

Ogsaa paa anden Vis ændrede Landskabet Udseende i visse Egne i den senglaciale Tid, navnlig i Midt- og Vestjylland; her spillede nemlig *Sandflugten* dengang en betydelig Rolle, og mange af disse Egnes store Klitlandskaber, Indsandene, stammer utvivlsomt fra denne Periode, inden Plantedækket havde naaet helt at beherske det lette Sand paa Hedefladerne eller i Bakkerne. Sandflugtens Intensitet giver sig til Kende ikke mindst ved den store Udbredelse i Midt- og Vestjylland af de ejendommeligt kantede, sandslebne Sten, der forekommer saa

almindeligt i disse Egne. Hvor saadanne er iagttaget faststaaende i Jorden, viser deres Form, at de fremherskende Vinde har været vestlige og nordvestlige, da Stenene blev afslebet, og mange Steder vidner ogsaa Indsandenes Klitter ved deres Orientering om de samme Vindretninger. Sandflugten i disse Indsandsegne er imidlertid foregaaet til forskellige Tider helt frem til vore Dage, ofte med Vindbrud i gamle Klitter som Udgangspunkt. Ildebrande har ødelagt den skærmende Vegetation og givet Vinden Angrebspunkter i det løse Sand, og flere Steder ser man, hvorledes Menneskets Færden direkte har været Anledningen, f. Eks. hvor Flyvesandsarealet staar i Forbindelse med gamle Vejspor i Hederne.

6. Menneskets Indvandring.

Det første sikre Vidnesbyrd om Mennesket i Danmark stammer fra den yngre Dryastid. Det drejer sig om en Pilespids af Flint, som blev fundet i en Søaflejring, der træder frem i Klinten ved Nørre Lyngby i Vendsyssel. Tidligere antog man, at det Lag, hvori Pilespidsen havde ligget, tilhørte Begyndelsen af den postglaciale Tid, men fornyede Undersøgelser paa Grundlag af Pollenanalyse (se nedenfor) har nu vist, at den har senglacial Alder. En lille Gruppe af Økseskafter af Rensdyrtak, stammende fra forskellige Dele af Landet — en blev opsamlet just ved Foden af Klinten ved Nørre Lyngby — samt en med Flintkniv afskaaret øvre Ende af en Rensdyrktak fra Viborgegnen havde længe vist, at Mennesket havde levet sammen med Renen i Danmark, men Rester af dette Dyr kendes ogsaa fra de tidligste postglaciale Aflejringer. Det synes dog nu rimeligst at antage, at disse Økseskafter er senglaciale ligesom Pilespidsen, og tilsammen udgør Fundgruppen, hvad man har kaldt *Lyngbykulturen,* og tages som Vidnesbyrd om, at Renjægere har strejfet omkring i de danske Tundraer efter Allerødtiden.

Et større Perspektiv faar disse første Spor af Mennesket i Danmark ved at ses i Forbindelse med to rige Jagtstationer for Renjægere, der for faa Aar siden er udgravet Nordøst for Hamburg, og som hver indeholder sin særegne Kultur tillige med talrige Rester af Rensdyr samt Knogler af Vildhest og mange andre Jagtdyr. Den ældste af disse Kulturer, der fandtes i ældre Dryasler og var rigest repræsenteret ved Meiendorf, omfattede en Flintindustri, den saakaldte *Hamburgkultur,* der endnu ikke med Sikkerhed er paavist i Danmark. Den anden fandtes i den nedre Del af det yngre Dryasler ved det nærliggende Ahrensburg og indeholdt en Kultur, *Ahrensburgkulturen,*

som bl. a. omfatter flere Pilespidser og mange Økseskafter af Lyngbytypen. Man faar da af disse forskellige Fund det Indtryk, at Mennesket i længere Tid havde levet i den sydlige Del af Halvøen, før det paa sine Strejftog efter Vildt fandt Vej ind i Danmark.

Renjægerne paa de holstenske Bopladser har boet paa Bakkeskraaninger ned mod en Sø, og store Mængder af Affald og Redskaber er havnet ude i denne, hvor de blev indlejrede i Bundens Lerlag. Netop derfor har det været muligt at opnaa den geologiske Tidsbestemmelse af Kulturlagene, og medvirkende hertil har været den *pollenanalytiske Metode,* som ogsaa vil blive nævnt gentagne Gange i det følgende. Den beror paa, at Pollen, Støvkorn af forskellige Planter, i stor Mængde findes opbevarede i Søernes og Mosernes Aflejringer. Støvkornene optælles under Mikroskopet i Prøve efter Prøve hele Lagserien igennem, hvorved man nøje kan følge Vegetationens Udvikling gennem hele den Tid, som Lagene repræsenterer, og efterhaanden som Antallet af de paa denne Maade analyserede Mosetværsnits Profiler øges inden for et vist Omraade, faar man et godt Middel til en sammenlignende Aldersbestemmelse af de forskellige Lag.

TREDIE AFSNIT

KVARTÆRTIDENS POSTGLACIALE PERIODE

Det Afsnit af Danmarks geologiske Historie, der begyndte med, at Skove klædte Landet, idet de fortrængte den yngre Dryastids Tundravegetation, benævnes *Postglacialtiden,* d. v. s. Efteristiden. Dette er den geologiske Nutid. I den gør Mennesket sig i stedse stigende Grad til Herre i Landet og omformer dets Fysiognomi paa afgørende Maade.

Hvis den Opfattelse er rigtig, at det yngre Dryasler i Danmark er samtidigt med de store mellemsvenske Endemoræner, kan man regne, at den postglaciale Tid her i Landet begyndte omtrent samtidig med det finiglaciale Afsmeltningsstadium.

1. Forandringer i Landets Form.

Den postglaciale Del af Fastlandstiden. Danmark udgjorde endnu i den første Del af den postglaciale Tid et samlet Landomraade, der var landfast med Skaane og Nordtyskland, med hvilket Bornholm stadig stod i Forbindelse. Fastlandstiden vedvarede. Det hosstaaende Kort illustrerer Tilstanden, som den antages at have været nogen Tid efter det baltiske Yoldiahavs Dage. Isen havde nu trukket sig tilbage til det nordlige Skandinavien, Landhævningen havde lukket det midtsvenske Sund, og Østersøen var atter blevet fersk. Den kaldes i dette Stadium *Ancylussøen* og Perioden *Ancylustiden* efter en lille Snegl, Ancylus fluviatilis, hvis Skaller er almindelige i Søens Strandaflejringer. Et afgørende Bevis for, at Danmark laa højere over Havet dengang end nu, er Tilstedeværelsen af talrige undersøiske Moser og Skovrester fra denne Tid, som er truffet ikke alene rundt langs Kysterne ved Havneanlæg o. lign., men som Fiskerne ogsaa støder paa flere Steder ude paa betydelige Dybder. Saaledes kendes der paa Bunden af Østersøen især Vest for Bornholm og Syd

for Skaane udstrakte Omraader, hvor der staar Fyrrestubbe paa indtil ca. 50 Meter Vand. Visse af disse Skovrester er dog noget ældre end den Situation, som Kortet viser, og var paa dette Tidspunkt allerede blevet oversvømmede.

Ogsaa store Dele af den sydlige Del af Vesterhavet var endnu Landoverflade. Dette Havs Sydkyst maa paa en Tid have fulgt en Linie fra det nordlige Jylland omtrent til Hull i England, d. v. s. langs et Strøg, der nu ligger ca. 50 Meter under Havfladen, hvilket fremgaar af Fund af talrige undersøiske Moser. Man har et

Kort over Ancylussøen og Indlandsisen (hvid). Land har graa Tone. S = Sveaelv, G = Götaelv, D = Danaflod. — Efter Magnusson och Granlund.

vist Kendskab til Alderen af nogle af disse Moser, og i en af dem, som ligger paa 36 Meters Dyb ud for Norfolks Kyst, er der fundet en Benharpun af Mulleruptype. En Undersøgelse af Tørven fra dette Sted har da ogsaa vist, at denne stammer fra Maglemosetiden (se S. 52).

Limfjorden havde et fra det nuværende ganske forskelligt Udseende, og vi maa forestille os Fastlandstidens »Limfjord« som en vandrig Flod, der gennemstrømmede store Søer, de nuværende Bredninger, og hvis Opland var langt større end hos noget nutidigt Vandløb i Danmark. Den nordlige Del af Vendsyssel laa imidlertid næppe meget højere over Havet end nu.

Ancylussøen havde i Begyndelsen Afløb over Mellemsverige gennem den saakaldte Sveaelv og Götaelv. Landhævningen skred imidlertid rask frem i disse Egne, og Sveaelv dannede efterhaanden, ved Degerfors i Närke, mægtige Vandfald, der i Vandmængde langt overgik Niagara. Da endvidere Landhævningen længere mod Syd var meget svagere, medførte dette, at Ancylussøens Vand saa at sige hældtes sydover, de nævnte Vandfald udtørredes, og Ancylussøen fik gennem lange Tider Afløb gennem »Danaflod« i Store Bælts Dal. Klimaet blev nu mildere, Afsmeltningen af Indlandsisen skred hurtig frem, og Havstigningen i Kattegat fik Overhaand over Landhævningen. Resultatet blev en Forskydning af Kystlinierne som under en Landsænkning. Havet trængte ind over alle lavere liggende Strækninger og naaede gennem Danaflodens Dal og Store Bælt, senere ligeledes gennem Øresund og Lille Bælt ind i Østersøbassinet, saaledes at dette blev omdannet til et Indhav med salt Vand, Litorinahavet (se nedenfor). Fastlandstiden afsluttedes hermed, og da Landet efterhaanden blev opløst i Øer, begyndte hvad man har kaldt »Øtiden«.

Tapeshavet. Det Hav, som nu beskyllede Danmarks Kyster, var varmere og saltere end vore Indhave i Nutiden. Dette fremgaar af den rige Fauna, særlig af Snegle og Muslinger, hvis Skaller findes i dets Strandaflejringer, idet den nemlig omfatter en betydelig Mængde Arter, som nu ikke findes i vore Farvande, men maa søges i Have med højere Temperatur og større Saltholdighed. Østersen, der nu er sjælden hos os, var dengang vidt udbredt og dette ikke blot i Kattegat, men langt ind i de smalle Fjorde og i den vestlige Del af Østersøen. Efter en af de nu forsvundne Muslinger, Tapes decussatus, kaldes Havet i et Tidsrum, der er sammenfaldende med en Del af Stenalderen, for det *ældre Tapeshav* i Modsætning til det *yngre Tapeshav.* Dette beskyllede Jyllands Kyster endnu en rum Tid efter Stenalderens Ophør, og dets Fauna, der ogsaa har krævet varmere og saltere

Vand end Kattegattets i Nutiden, kendes fra nogle hævede Skallag, der ligger ca. 3 m over Havet ved Frederikshavn.

Aarsagen til disse særlige biologiske Forhold i Tapeshavet beroede vel for en Del paa, at Forbindelsen med Atlanterhavet var mere aaben, idet den nordlige Del af Jylland fra Frederikshavn—Tværsted og nordpaa dengang ikke var dannet, samtidig med at Havdybden mellem Frederikshavn og den svenske Kyst blev indtil 15—20 m større end i Nutiden. Men mere afgørende har det formodentlig været, at Strømforholdene i Havene var anderledes. Herom vidner bl. a., at der dengang skyllede vestindisk Havdrift i Land paa Bohusläns Kyster, bevidnet ved Mosefund nær Göteborg af et Par saakaldte Vættenyrer, en vestindisk Lians Kæmpefrø, medens disse Frø nu aldrig træffes paa Sveriges Vestkyst, men f. Eks. hyppigt langs Norges Atlanterhavskyster, hvortil de føres af Golfstrømmen.

Det varme og salte Atlanterhavsvand, som gennem Bælterne og Sundet strømmede ind i Østersøen, gjorde sig gældende langt ind i denne og ændrede helt dens Dyreliv. Blandt mange andre Saltvandsdyr indvandrede ogsaa Strandsneglen Litorina, der opnaaede en langt større Udbredelse i dette Farvand, end den nu har, og dens Skaller er i den østlige Del af Østersøområdet saa karakteristiske for hin Tids hævede Strandaflejringer, at man benytter Betegnelsen *Litorinahav* om Østersøen i denne Periode. Denne benævnes almindelig *Litorinatiden,* der er omtrent sammenfaldende med den ældre Tapestid. Et andet ofte brugt Navn for samme Tidsrum er Stenalderhavets Tid; thi langs Kysterne af Stenalderhavet, der er enstydigt med det ældre Tapeshav, ligger den ældre Stenalders Køkkenmøddinger i Kattegatområdet.

Den ovenfor nævnte øgede Udbredelse af Havet maa for en umiddelbar Betragtning tage sig ud som Virkning af en Landsænkning, og som Udtryk herfor staar ogsaa de stadig benyttede Betegnelser Litorinasænkningen eller Tapessænkningen. Imidlertid antager man som berørt nu, at det var Havets Stigning, som under Varmeperioden overhalede den endnu stadig foregaaende Landhævning, der foraarsagede disse Kystforskydninger. Nyere Undersøgelser har desuden vist, at denne Havstigning ikke forløb regelmæssigt, men at Vandstanden i Havet under den gentagne Gange har svinget mellem lidt højere og lidt lavere Niveauer. Samtidig kunde det ogsaa ved Hjælp af Pollenanalyser (se S. 35) godtgøres, at Stenalderhavets sidste Maksimum, der i hvert Fald i visse Egne var det højeste, faldt omkring Begyndelsen af den yngre Stenalder (smlg. Skemaet S. 60).

Under Tapeshavets højeste Stand blev Vendsyssel og Thy opløst i Grupper af Øer, ligesom Tilfældet havde været i den senglaciale

Kort over det nordlige Jylland ved Tapeshavets højeste Stand. Den nuværende Kystlinie er fint punkteret. De aabent skraverede Partier langs Vestkysten betegner senere forsvundne Landstrækninger. — D. G. U.

Tid; se Kortet. Skagens Odde eksisterede ikke dengang, men Kystlinien strakte sig fra Frederikshavn til Tværsted. Der fandtes vel en Limfjord mellem Nørre Sundby og Agger, men dens Bredninger var langt større end i Nutiden og dækkede de lave Strækninger i Hanherrederne samt f. Eks. den store Flade, der nu indtages af Store Vildmose. Denne Limfjord stod ikke i aaben Forbindelse med Skagerrak og Vesterhavet, idet den afspærredes fra disse Farvande ved Barrierer af Strandvolde eller nu bortskyllet Land.

Ogsaa f. Eks. den østlige Del af Himmerland, der nu delvis indtages af Lille Vildmose, var havdækket, og lange Fjorde strakte sig dybt ind i de nørrejyske Dale. Længst var den Fjord, der fra Randers naaede ind til ca. 4 km fra Viborg. Et Sund satte Randers Fjord

i Forbindelse med Kattegat gennem Djursland. Ogsaa i det nordlige Fyn samt i Nordsjælland var Kystliniens Forløb væsentlig anderledes med Vige, Fjorde og Sunde, som nu ikke eksisterer; saaledes var Søborg Sø og Arresø Dele af to Fjorde paa Sjællands Nordkyst, og fra den indre Del af Roskilde Fjord strakte der sig to Fjordarme mod Syd til Kornerup indtil ca. 1 km fra Lejre. Øresund var ligesom den nordlige Del af Store Bælt noget dybere i den ældre Tapestid end nu. Øret ved Helsingør var ikke dannet, men opbyggedes først senere af Strandvolde, og Smaafjorde strakte sig ind i Sjælland ved Nivaa, Vedbæk og Klampenborg. Saltholm og store Dele af Amager laa dækket af Havet. Samtidig med at Øresund og Bælterne omdannedes til Vandveje, opstod ogsaa f. Eks. Smaalandshavet, og efterhaanden havdækkedes de lavereliggende Strækninger af Ancylustidens Fastlandsomraade. I det hele taget maa man betragte de fleste af de danske Øer som opragende Toppe af et oprindelig sammenhængende Landomraade.

Efter at Havstigningen nu efterhaanden ophørte, fordi Indlandsisen helt bortsmeltede, gjorde den uligeformede Landhævning sig endnu nogen Tid gældende norden for Linien Nissum Fjord—Falster. En Følge heraf blev, at jo længere man gaar mod Nord fra denne Linie, des større Højdeforskel finder man mellem Nutidens og Tapeshavets Strandmærker. Deraf kan man bestemme Størrelsen af den saakaldte Tapes- eller Litorinahævning, der f. Eks. ved Nyborg er ca. 0,5 m, men ved Frederikshavn 13 m.

Paa mangfoldige Steder i Nordøstdanmark træder Tapeshavets Strandklinter og den uden for disse liggende flade, hævede Havbund frem som karakteristiske Led i Landskabet. Dette gælder f. Eks. Strækninger af Nordøstsjællands Kattegatskyst, af Hornsherred og Odsherred, de stejle Kalkklinter ved Gudumlund Vest for den paa hævet Havbund liggende Lille Vildmose, samt talrige Omraader i Thy og Vendsyssel. Læsø dukkede først op af Havet, efter at en Del af Landhævningen var foregaaet; men naar man paa de højestliggende Dele af denne Ø dog har fundet Redskaber af den ældre Stenalders Typer, er dette et Vidnesbyrd blandt flere andre om, at hin gamle Jæger- og Fiskerkultur holdt sig her i Landet i lang Tid Side om Side med den yngre Stenalders højt udviklede Redskabs- og Agerbrugskultur. Efterhaanden som Landhævningen skred frem, opbyggedes Skagens Odde hovedsagelig af Strandvolde og Flyvesand, og der opstod de ejendommelige *Rimme-* og *Dobbelandskaber*. I Dobberne dannedes efterhaanden Tørv, der senere i stor Udstrækning blev tildækket og sammenpresset af Flyvesand. Hvor saadanne Tørvelag træder frem ud mod Stranden paa Grund

af Havets Angreb paa Kysten, kaldes de *Martørv*. Ved Kandestederne har man fundet et Tilhuggerværksted fra den yngre Stenalder liggende i den nederste Del af Martørven eller direkte paa Strandsandet under den. Odden havde da allerede paa denne Tid en betydelig Udstrækning. Dertil er forskellige Bronzesager fundet i Martørven. En nærmere Bestemmelse af Hævningens sidste Fase foreligger fra Vust i V. Hanherred. Her laa nemlig i svagt hævede Strandgrusaflejringer bl. a. Knogler af Hest og Tamokse af de smaa Racer, som anvendtes i Danmark i Bronze- og Jernalderen (se S. 63). Fundomstændighederne berettiger formodentlig til den Antagelse, at Landhævningen ophørte her i Løbet af Bronzealderen eller maaske lidt senere. Ogsaa i Nordsjælland antog Kysten allerede i Oldtiden omtrent den Form, som vi nu kender.

Den Landhævning, som hele Danmark havde deltaget i siden Indlandsisens Bortsmeltning, ophørte utvivlsomt tidligere i den sydvestlige Del af Landet end længere mod Nord. En fortsat Havstigning kunde da medføre Oversvømmelse af Kysterne i SV-Danmark, efter at Landhævningen havde faaet Overtaget i nordligere Egne. Beliggenheden af den ældre Stenalders Kystfund kan tyde paa, at det har forholdt sig saaledes. Thi medens talrige, paa Kystbopladser ophobede Køkkenmøddinger her ligger over den nuværende Kystlinie, finder man de tilsvarende Kulturlag i Lille Bælt- og Østersøomraadet mod Vest mere eller mindre dybt sænkede under Havfladen, des dybere jo længere man kommer mod Sydvest i Østersøen. Saaledes fandt man en stor Boplads med en Industri af Ertebølletypen i den nu inddæmmede Vaalse Vig; før Inddæmningen stod Havet indtil 1,3 m over Bopladsen. I Nysted Nor opmudredes Flintsager af samme Alder fra et Tørvelag med Egestammer, liggende ca. 2,5 m under dagligt Vande, og lignende Fund kendes fra Thorø Strand paa Sydlolland, fra Havnene ved Marstal, Svendborg samt Kolding, hvor der opmudredes Stenøkser m. m. fra 1—3 m under Havfladen, fra Haderslev Fjord og i Kiel Fjord, hvor et Ertebølle-Kulturlag laa sænket indtil 9 m under Havfladens Niveau. Ogsaa flere Fund fra den yngre Stenalder har Interesse i denne Forbindelse. Af Beliggenheden af Bundsø-Bopladsen paa Nordals synes det at fremgaa, at Kystlinien allerede i Jættestuetiden her havde naaet omtrent sin nuværende Beliggenhed. Derimod viser et Gravfund med en Flintdolk paa Bunden af det nu udtørrede Henninge Nor paa Langeland, at denne Egn har sænket sig mindst 2 m siden Slutningen af den yngre Stenalder, og en væsentlig, fra en tidlig Del af den yngre Stenalder stammende Køkkenmødding i Eckernförde Fjord ligger sænket indtil ca. 8 m under

Havfladen. Maaske har lokale Sænkningsbevægelser gjort sig gældende i dette sydvestbaltiske Omraade.

Af senere Begivenheder i Østersøen skal yderligere nævnes, at Saltindholdet i dette Hav af endnu ikke helt opklarede Grunde efterhaanden aftog. Dette medførte, at mange af de saltelskende Muslinger og Snegle forsvandt fra det eller trak sig tilbage til dets vestlige Egne, medens samtidig visse Ferskvandsformer, bl. a. Mosesneglen Limnæa ovata, nu kunde trives ved dets østligere Kyster. I dette Stadium kaldes Østersøen derfor *Limnæahavet.* Endelig indvandrede den velkendte, store Sandmusling, Mya arenaria, i ganske sen Tid til de danske Farvande, og Nutidens Hav har efter den faaet Navnet *Myahavet.*

Den sydlige Del af Jyllands Vestkyst. Her har Niveauforandringerne haft et særligt Forløb. Som Følge af, at Havet steg hurtigere end Landet, bredte det sig tidlig ud over de store Landstrækninger, som endnu i Begyndelsen af den postglaciale Tid eksisterede i den sydlige Del af det nuværende Vesterhav. Allerede omkring ved Tapestidens Begyndelse synes det at være trængt frem til Jyllands nuværende Vestkyst og f. Eks. ind i den Lavning, der nu indtages af Fil Sø, men som senere blev afspærret fra Havet ved mægtige Klitdannelser. Dog, længere sydpaa laa Kystlinien endnu i lang Tid betydelig vestligere end i Nutiden, og først i Bronzealderen eller lidt senere naaede Havet i det sydvestligste Jylland sin største Udbredelse, idet dets lavvandede Randzone, Vadehavet, paa denne Tid trængte ind over de Strækninger, som nu indtages af Marsken. Vestranden af det til denne grænsende højere Land, Geesten, blev Havkyst.

Det maa imidlertid antages, at den almindelige Havstigning paa denne Tid forlængst var ophørt, og formodentlig kan man i den sene Fremtrængen af Havet i Sydvestjylland se Virkningen af lignende, tilsyneladende lokale Jordskorpebevægelser som dem, der har sat sig Spor i forskellige Strandlinieforskydninger langs Vesterhavets tyske og hollandske Kyster — saavel som f. Eks. i Ringkøbing Fjord (se S. 46).

Den flade og frugtbare *Marsk* udgør det sydvestlige Jyllands mest ejendommelige Landskabstype. Strækkende sig fra Hjerting Bugt og Esbjerg-Egnen mod Syd langs de beskyttede, lave Kyster paa Fastlandet og Øernes Østside er den opbygget af den fine Slik, som Havet ved Flodtid, to Gange i Døgnet, skyller ind over de lave Vader og de yderste Marskenge, hvor Hav og Land forenes. I Marskens tætte Vegetation af Græsser og Urter bundfældes den tilførte Slik, der hovedsagelig bestaar af Lerpartikler og fint Sand, saa langt den dag-

Marsken paa Fanø med Render, »Loer«. — Fot. af E. Warming.

lige Flod naar op, det vil her sige til ca. 0,7 m over Middelvandstandens Niveau, og Bunden vil derved efterhaanden højnes, saa længe den regelmæssig naas af Flodvandet. Nu er Laget af Marskler imidlertid ofte flere Meter mægtigt, og det maa derfor være aflejret samtidig med, at Omraadet sænkede sig. I Virkeligheden har Forholdene dog været betydelig mere indviklede, idet man maa regne med, at i hvert Fald to forskellige Landsænkninger har fundet Sted, afbrudte af en Hævningsperiode, medens endelig en Hævning til sidst har bragt Marsken op i sin nuværende Position. Da den indre, højeste Del af Marsken nu ligger ca. 2 m o. H. eller ca. 1,3 m over daglig Flod, har den samlede Landhævning efter Sænkningens Maksimum haft en Størrelse som det sidstnævnte Maal.

Forskellige Iagttagelser bidrager til at bestemme Tidsrummet for Marskens Dannelse. Under Marskleret findes mange Steder Tørvemoser, liggende indtil 7 m eller mere under Havets Overflade. De stammer fra den Tid, da Øerne uden for Kysten endnu var forenede med Fastlandet. At denne Tilstand vedvarede til langt ned i Oldtiden, fremgaar af, at der paa Sild findes Jættestuer og enkelte Gravkamre fra Bronzealderen liggende ude i Marsken, delvis dækkede af Marskler, og altsaa paa Strækninger, som først senere indtoges af Vadehavet.

Det antages almindelig, bl. a. paa Grund af disse Forhold, at den første Sænknings Maksimum som nævnt tidligst indtraadte i Bronzealderen eller lidt senere, og dermed stemmer ganske godt, at der i den øverste Del af en under et ca. 1 m mægtigt Lag Marskler liggende Tørvemose ved Ubjerg ved Tønder bl. a. fandtes anselige Mængder af Støvkorn af Bøg og Avnbøg. Dannelsen af Tønder Marsk synes derefter at være begyndt tidlig i Jernalderen.

Efter Iagttagelser ved Udgravningen af et af de 9 Verfter — kunstige Forhøjninger i Marsken til Sikring af Boligerne mod Oversvømmelse —, der findes ved Misthusum Sydvest for Skærbæk, er det paavist, at denne første Sænkning blev afløst af en Hævning, som muliggjorde Bosættelse paa Marskfladen her i det 13. Aarh. Senere tvang en ny Sænkning Beboerne til at sikre sig mod Oversvømmelser ved Bygning af Verfter, paa lignende Maade som det kendes i Marsken længere mod Syd og Sydvest. Fra denne anden Sænkningsperiode er der i det udgravede Verft fundet Spor af Stormflodskader, der i alt Fald delvis kan henføres til den sidste Halvdel af det 14. Aarh. Ogsaa fra historiske Kilder kender man Stormfloder fra dette Aarhundrede, vel især den frygteligste af dem alle, den saakaldte »store Menneskedrukning«, der indtraf i 1362. Den sidste Hævning, der endelig bragte Marsken op til sin nuværende Beliggenhed, er da foregaaet senere.

Ogsaa i følgende Aarhundreder har Slesvigs Vestkyst været hjemsøgt af frygtelige Stormfloder. Den værste af disse, der indtraf i 1634, gik navnlig ud over Vesterhavsøerne, og den store Ø Nordstrand blev næsten ganske ødelagt; over 6000 Mennesker omkom. Medvirkende Aarsag til saadanne store Katastrofer menes at have været de udstrakte og mægtige Lag af vandfyldt Tørv, som i Sydslesvig mange Steder findes under Marskleret, og som ved lokale Indsynkninger har givet Stormfloderne lettere Adgang. Ved Opførelsen af store Diger langs de udsatte Kyster har man imidlertid siden Middelalderen stadig søgt at værne sig mod Havets Angreb og at beskytte den nydannede Marsk.

De Landhævninger, der saaledes gjorde sig gældende i Marsken Syd for Ribe, spores ogsaa længere mod Nord, idet de formodentlig har været medvirkende til Dannelsen af den af Strandvolde opbyggede, men senere af Flyvesand dækkede Slette mellem Blaavandshuk og Ho Bugt.

Ligesom i den danske Marsk er der ogsaa ved Vesterhavets Sydkyst flere Steder paavist Spor efter to Sænkninger med efterfølgende Hævninger. Jordskorpebevægelserne i disse Egne har saaledes, som det synes, fulgt den samme Rytme, men der er en væsentlig Forskel

i Tiden for disse Begivenheder. Ogsaa naar vi vender os til Ringkøbing Fjord, møder der os Spor efter Niveauforandringer, som i Henseende til Tiden for deres Indtræden ikke stemmer overens med de nys fra Marsken omtalte. Der er i Ringkøbing Fjord hidtil kun paavist een Sænkning, der først indtraadte efter den romerske Jernalder, idet et Kulturlag fra denne Periode, liggende i Engen ved Grønbjerg Syd for Fjorden, overlejres af et Lag marint Fjordler. Dette Lerlag er senere hævet indtil ca. 1,5 m over Havets Overflade. De foreliggende Forhold lader formode, at der her har virket en lokal Sænkning, og den efterfølgende Hævning i dette Omraade har maaske vedvaret til ind i historisk Tid.

Kystliniens senere Omformning. Efter at Danmarks Niveauforhold var blevet stabile saavel i Nord som i Syd, har Kysterne dog stadig været undergivet Forandringer. Havet lader dem aldrig i Ro, men bearbejder dem uafladelig med Bølgeslag og Kyststrøm, hvorved der opnaas en Udjævning af Kystliniens oprindelig mere bugtede Forløb. Tilvækst paa eet Sted er betinget af Landtab paa et andet. Langs vore indre Farvandes Kyster er saadanne Forandringer gennemgaaende af mindre Betydning; nævnes kan dog Lollands Sydkyst mellem Hyllekrog og Albuen, hvor Havet var naaet vidt frem ved Udjævningen af den indskaarne og ørige Kyst, inden Digerne opførtes efter Stormfloden 1872. Her og i mange andre Egne af Landet har man i øvrigt siden Midten af det 18. Aarhundrede foretaget talrige Kystreguleringer, hvorved der er indvundet ca. 330 km² Land, eller et Omraade større end Als. Uden Sammenligning har Havets Angreb paa Kysterne i historisk Tid været størst langs Vestsiden af Jylland, og Resultatet har her været et mange Steder betydeligt Landtab. Dog er de gamle Beretninger derom vistnok meget overdrevne. Det er kun paa forholdsvis smaa Strækninger af Jyllands Vestkyst, hvor det høje, faste Land træder ud mod Havet, men disse staar som Forposter i Kampen mellem Land og Hav; efterhaanden som de viger tilbage, vil ogsaa de mellemliggende Strækninger, hvor Kysterne dannes af løse Sandmasser, blive udsatte for Kyststrømmens Angreb. Af disse faste Punkter bestaar Hanstholm og Bulbjerg med Skarreklit af forholdsvis modstandsdygtige *Kalkklipper,* der danner Fremspringene paa Jammerbugtens Sydkyst; her har Landtabet været forholdsvis ringe. Anderledes er det derimod med de af glaciale Lag opbyggede Klinter ved Rubjerg Knude, ved Lodbjerg og Agger samt Bovbjerg; de er ikke saa modstandsdygtige, og her er der Aar for Aar, saa langt tilbage i Tiden som Efterretningerne naar, mistet meget Land. Det er gjort sandsynligt, at Kysten langs den 15 km lange Lønstrup Klint ved Rubjerg Knude i Gennemsnit er rykket 1—2 m

tilbage aarlig i en hundredaarig Periode, og paa lignende Maade er det gaaet ved Bovbjerg, hvor Tilbagerykningen i Løbet af det 19. Aarh. menes at have været ca. 2 m aarlig. Den gamle Kirke i Agger styrtede i Havet 1839, men i 1770 laa den endnu 3 »Bøsseskud« fra Stranden, og den aarlige Tilbagevigen af Agger Kirkebakkes Kyst har i et længere Tidsrum af forrige Aarhundrede gennemsnitlig været ca. 5 m; endnu 10 km nordligere var den 1,6 m aarlig i samme Tidsrum. Den Bortskæring af Kysten, som Havet saaledes har foretaget Nord og Syd for *Limfjordstangen,* har ogsaa i høj Grad indvirket paa denne og tvunget den tilbage. Som berørt S. 40 har Nissum Bredning tidligere været adskilt fra Vesterhavet ved en Tange, selv i Stenalderhavets Tid; men i historisk Tid kendes flere kortvarige Perioder, i hvilke Havet har gennembrudt Tangen. Der foreligger Oplysninger herom helt tilbage til det 11. Aarh. F. Eks. meddeles det, at Knud den Hellige i Slutningen af dette Aarhundrede samlede sin store Flaade i den vestlige Del af Limfjorden for derfra at sejle til England, hvoraf det synes at fremgaa, at Limfjorden dengang havde Forbindelse vesterud med Havet. Fra senere Tider kendes flere Gennembrud af Aggertangen f. Eks. fra Aarene 1566, 1572, 1586, 1623 eller 1624 samt 1685. Disse Gennembrud foregaar, naar Tangen gennem længere Tids Tilbagerykning af Kysten er bleven svækket; store Sandmasser føres da gennem Aabningen og lejrer sig paa Tangens Inderside, Hullet lukkes, og Spillet kan begynde forfra. Paa denne Maade er Tangen stadig flyttet mod Øst, og siden 1791, da dens Vestrand dannede en ubrudt, næsten ret Linie fra Agger til Bovbjerg, har Tilbagerykningen været henved 2 km. I 1825 dannedes Agger Kanal, som efterhaanden tilsandede igen; men under en Stormflod 1863 foregik et nyt Gennembrud længere mod Syd, og *Thyborøn* Kanal fremkom. Af Hensyn til Sejladsen og det siden Gennembruddet opstaaede Saltvandsfiskeri samt Østersavlen i den vestlige Del af Limfjorden har man senere holdt Thyborøn Kanal aaben og søgt at beskytte Tangens Vestkyst med Høfder.

Nissum Fjord og Ringkøbing Fjord har aldrig staaet i helt aaben Forbindelse med Havet, idet de stadig har været beskyttede af Landtanger. Dog har Ringkøbing Fjord tidligere haft saa saltholdigt Vand, at der her har kunnet drives et indbringende Østersfiskeri, som vedvarede til ind i det 18. Aarh. I ældre Tid, indtil omkring Aar 1650, laa Udløbet, *Nyminde Gab,* langt mod Nord, og samtidig havde Tidevandet friere Adgang til Fjorden; men derefter har det stadig forskudt sig længere og længere mod Syd under Indflydelse af den sydgaaende Kyststrøm. Skern Aas udstrømmende Vand kunde da ikke længere holde det aabent til Stadighed; det lukkedes ofte Uger ad Gan-

Bøllemosen ved Skodsborg. Søen gror til med Star, Kæruld, Dunhammer m. fl. — Fot. af E. Warming.

gen. Lignende Forhold kendes fra *Thorsminde Gab* ved Nissum Fjord. Der findes særlig langs de indre Kyster af disse Fjorde værdifulde marsklignende Enge; men de store Oversvømmelser, der kan opstaa, baade naar Udløbene stoppes og under Stormflod, naar Havvandet gennembryder Tangerne, har været til stor Skade for disse Enge saavel som for Fiskeriet paa Fjordene. Man har derfor paa forskellig Maade søgt at regulere Afstrømningsforholdene, senest ved Anlægget af *Hvide Sande* Kanalen gennem Holmslands Klit.

2. Plante- og Dyrelivets Kaar og Udvikling.

Det er først og fremmest Moserne og Kildekalkaflejringerne, der tjener som Arkiver for Efterforskningen af Plante- og Dyrelivets Historie paa Landjorden samt Klimaets Udvikling i den postglaciale Periode. Angaaende Havfaunaens Udvikling skal henvises til Bemærkninger i det foregaaende Afsnit. I Moserne dannes *Tørv* gennem Ophobning af Affald fra Vegetationen paa saadanne Steder, hvor der er tilstrækkelig Fugtighed til at forhindre Luftens frie Adgang og de dermed følgende fuldstændige Sønderdelingsprocesser af det døde Plantemateriale. En derfra forskellig Aflejring, *Gytje* (Dynd), bundfældes i Søerne, og efterhaanden som disses Bassiner opfyldes derved, kan Breddernes Sumpvegetation trænge ud over Gytjen og dække

denne med et Tørvelag; Søerne gror til (Fig. S. 48). Hvor Kildevæld bryder frem, kan der aflejres *Kildekalk (Kalktuf),* idet en Del af den i Vandet opløste kulsure Kalk udskilles som faste Skorper omkring Mosser og andre Planter, der vokser ved Kilderne (se Billedet). Medens Tørv finder Anvendelse navnlig til Brændsel, benyttes Kildekalk ofte til Jordforbedring, og visse Steder forekommer den som saa mægtige Lag af fast Kalksten, at den har kunnet brydes til Bygningssten, der er bleven benyttet navnlig i mange østjyske Kirker og i Kirkerne omkring Roskilde- og Isefjord.

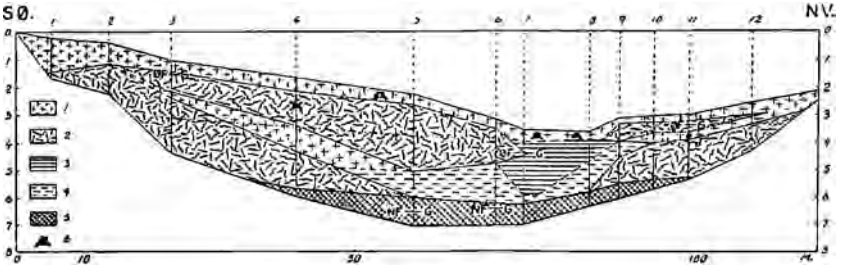

Snit gennem et Kildekalkleje ved Lørup paa Fyn. 1) Tørvemuld (Udtørringslag), 2) Kildekalk, 3) Kærtørv, 4) kalkblandet Kærtørv, 5) Søkalk, 6) Ellestubbe. Ved × fandtes Skelettet af en Urokse, ved den sorte Prik (Punkt 11) laa et Flintredskab.

Ved Studiet af disse Aflejringers Indhold af Planterester er det godtgjort, at forskellige Træarter til forskellige Tider har præget Skovene, og man kan paa dette Grundlag inddele Postglacialtiden i en Række *Vegetationsperioder.* Foreløbig regner man for Danmarks Vedkommende med 6 saadanne (IV—IX), hvortil kommer de 3 senglaciale (se S. 32). Foruden Ved, Blade, Frugter o. l. har Skovtræerne efterladt sig store Mængder af deres mikroskopiske Støvkorn (Pollen) i Mosernes Lag, og Opstillingen af Vegetationsperioderne er navnlig grundet paa den statistiske Behandling af dette Materiale. Desuden faar man ogsaa Oplysning om Fortidens klimatiske Forhold, der har været fælles for store Dele af Nord- og Mellemeuropa. I Hovedsagen kan man for Postglacialtiden opstille følgende *klimatiske Perioder.* To Gange (i henholdsvis den »boreale« og den »subboreale« Periode) indtraadte der et forholdsvis tørt og rimeligvis kontinentalt præget Klima, som bevirkede, at Moserne i mange Tilfælde blev saa tørre, at de beklædtes med Skov eller Lyngvegetation, medens Søernes Vandspejl sænkedes, og Kildernes Vandføring mindskedes. Dette foregik dels i Fastlandstiden, dels i Bronzealderen. Efter hver af disse tørre klimatiske Perioder blev Klimaet atter fugtigere, nemlig i den ældre Stenalder og i Jernalderen; Moserne forsumpede, saa

Tørvedannelsen tog Fart, samtidig med at Kilder og Søer atter blev vandrigere (smlg. Fig. S. 49). Benævnelsen paa disse to forholdsvis fugtige klimatiske Perioder er henholdsvis den »atlantiske« og den »subatlantiske«. Ogsaa Temperaturen ændrede sig samtidig med Fugtighedsforholdene, og nyere Undersøgelser har vist, at Udviklingen af det postglaciale Klima, saa vidt det kan rekonstrueres, kun med nogen Tvang kan indføjes i det her for Overskueligheds Skyld benyttede ældre Skema. Tidsbestemmelsen af de ældre Perioder opnaas væsentlig gennem Tilknytning til Sporene efter Strandlinieforskydningerne og for de seneres Vedkommende ved Hjælp af arkæologiske Fund i Moserne (smlg. Skemaet S. 60). De ældre Kulturers kronologiske Rækkefølge og omtrentlige Aldersbestemmelse beror i væsentlig Grad paa rent naturhistoriske Undersøgelser.

Fyrre-Birkeperioden (IV). De ældste postglaciale Skove i Danmark var hovedsagelig sammensatte af Birk og Asp, hvortil sluttede sig Skovfyr. Sommertemperaturen var stigende i Forhold til det stærkt nordisk prægede Klima i den forudgaaende Dryasperiode, og blandt det betydelige Antal Arter, som indvandrede, lægger man bl. a. Mærke til visse Vandplanter, der i Nutiden har en ret sydlig Udbredelse i Norden. Af større Dyr indvandrede i denne Periode f. Eks. Uroksen.

De senere Aars pollenanalytiske Undersøgelser har i væsentlig Grad bidraget til at kaste nyt Lys over Menneskets tidligste Historie i Danmark. Dette er foran berørt for Nørre Lyngby-Pilens og de holstenske senglaciale Kulturers Vedkommende, og ogsaa den hidtil ældste Boplads i Danmark har kunnet sættes paa Plads i Udviklingsskemaet ved Hjælp af saadanne Undersøgelser. Det er *Bopladsen ved Klosterlund,* som fandtes i en Mose Nordvest for Bølling Sø mellem Silkeborg og Herning. Den repræsenterer en primitiv Jægerkultur, der ses som Forløber for den senere i Jylland vidt udbredte *Gudenaakultur.* Klosterlund Bopladsen kunde indføres i Lagrækken tæt under det Niveau, der kendetegnes ved Hasselens første store Udbredelse, og den tilhører derfor et noget fremskredet Stadie af den IV. Periode.

Fyrre-Hasselperioden (V). Fra Begyndelsen af dette Tidsafsnit bredte Hasselen sig hurtig over hele Landet og opnaaede en overordentlig stor Hyppighed. Samtidig blev ogsaa Skovfyrren meget almindelig, og man kan formodentlig forestille sig disse to Plantearters indbyrdes Forhold saaledes, at Hasselen dannede egentlige Hassellunde paa god og middelfugtig Bund, medens Fyrren, der næppe kunde vokse op under Hasselens Skygge, navnlig beklædte de tørre Bakker og Plateauer samt de udtørrede Moser. I Periodens senere Del begyndte ogsaa Egen og Ælmen at indfinde sig, og f. Eks. Rønnen var her sikkert allerede.

Fyrrestubbe i en midtjysk Mose. Bag Personerne ses den lodrette, ca. 1,5 m høje Væg i Tørvegraven. — D. G. U.

Overgang til Egeblandingsskovens Periode (VI). Fyrren aftog efterhaanden i Hyppighed, som Egen og Ælmen bredte sig, hvortil kom, at Ællen nu blev almindelig, samtidig med at Linden ogsaa gjorde sig gældende. I Slutningen af Perioden var Hasselen paa Tilbagegang fra sit store Maksimum, og i Almindelighed synes den ikke senere at have naaet en saa stor Hyppighed som i Perioderne V og VI.

Disse to Perioder har været de mest begivenhedsrige i de danske postglaciale Skoves Historie. I Løbet af dem gennemførtes Udviklingen fra nordlig prægede Birke-Fyrreskove gennem de mærkelige Stadier med udpræget Dominans af Skovfyr og Hassel til den Overgangstilstand, der gik forud for Løvskovens endelige Sejr.

Mægtige Skove bredte sig over hele Landet helt ud til Vesterhavet, og i talrige Moser finder man Vidnesbyrd herom bl. a. i Lag af Fyrrestubbe (se Billedet). Flere Steder ses ogsaa Udtryk for, at Klimaet var tørt i Forhold til det efterfølgende (smlg. nedre Muldlag i Fig. S. 49), og den Indvandring af varmekrævende Dyr og Planter, som allerede var begyndt i Fyrre-Birkeperioden, fortsattes. Vi maa formode, at Sommertemperaturen allerede nu blev noget højere, end den er i Nutiden. Da der tilmed i den første Del af Tidsafsnittet sikkert stadig var bred Landforbindelse med Tyskland, fandtes der særdeles gode Betingelser, baade klimatiske og geografiske, for en Masseind-

vandring af nye Arter til vort Land. Det synes da ogsaa, at dette paa denne Tid modtog langt de fleste af de Plante- og Dyrearter, som endnu lever her.

Udgravningen af de store Bopladser med *Maglemosekultur* (Mullerupkultur), der bedst kendes fra Sjælland, har i høj Grad bidraget til at kaste Lys over denne og den foregaaende Periodes Naturforhold, fordi de ligger i Moser, hvis Gytje og Tørvelag har bevaret deres rige Indhold af Dyre- og Planterester. Det er særlig Bopladserne i Mullerup Maglemose Nord for Slagelse, i Holmegaards Mose Nord for Næstved og Sværdborg-Lundby Mose Nord for Vordingborg. Undersøgelsen af Kulturlagene viste, at Fyrren endnu var Herskertræet i Skovene paa denne Tid sammen med store Mængder af Hassel; men det nye Afsnit i Vegetationens Historie nærmede sig, thi de ældste Rester af Eg, Ælm, Æl og Lind er paaviste netop i disse Kulturlag. Om Dyrelivet i Skov og Sø vidnede de talrige Knogler af Vildtet. Dette har først og fremmest bestaaet af Urokse og Elsdyr samt Kronhjort, Raadyr og Vildsvin; men i øvrigt syntes snart sagt alle Slags Hvirveldyr at være benyttet, og Kulturlagene byder paa et rigt Udvalg, f. Eks. Ulv, Bjørn, Ræv, Vildkat, Grævling, Odder, endvidere Tjur og Sortspætte, der begge hører hjemme i Naaleskov, Trane, Knopsvane, Havørn, Fiskeørn, forskellige Andearter, Sumpskildpadde, Gedde o. s. v. Et rigt og broget Dyreliv, af hvilket vort nuværende kun er en svag Afglans; selv Bisonoksen levede i Danmark og Sverige paa denne Tid. Hunden var det eneste Husdyr. Kun ganske faa Knogledele af Mennesker kendes fra disse Bopladser, og i Form og Størrelse ligger de inden for de samme Variationsgrænser, som de tilsvarende hos den yngre Stenalders Mennesker i Danmark og hos Nutidseuropæeren.

Den ejendommelige Sammensætning af Skovene i Perioderne V og VI kommer paa meget karakteristisk Maade til Orde gennem Pollenanalyserne, og man kan ved disses Hjælp paavise Maglemosekulturens Niveau i Moseprofilerne ogsaa i andre Egne af Landet. Derved har det været muligt at godtgøre, at de ældste af *Gudenaakulturens* Bopladser i Jylland er samtidige med den sjællandske Maglemosekultur, og desuden er det paa pollenanalytisk Grundlag og i Overensstemmelse med arkæologiske Iagttagelser vist, at Gudenaakulturen vedvarede gennem hele den følgende og ind i den VIII. Periode.

Egeblandingsskovens første Periode (VII). Næppe lang Tid efter Aflejringen af det yngste af de nævnte Maglemosekulturlag (Holmegaard) brød Havet ind i Østersøen. Litorina- eller Tapestiden begyndte, og det foregaaende Afsnits fastlandsprægede Klima afløstes af et Kystklima. At Havet omkring Danmark nu blev varmere end

i Nutiden er omtalt foran, og den store Udbredelse, som sydlige Planter og Dyr fik i Nordeuropa viser, at ogsaa Lufttemperaturen har været særlig høj. Det fugtige Klima bevirkede en Fornyelse af Tørvedannelsen i Moserne oven paa Udtørringslaget fra den foregaaende Tid og af Kildernes Virksomhed. Formodentlig blev dette fugtige og milde Klima medvirkende til, at Skovfyrren her i Landet afgørende trængtes til Side i Konkurrencen med Løvskoven, hvis Trivsel det i høj Grad fremmede.

Egen i sig selv giver mere Skygge, end Fyrren bryder sig om, og i den buskrige Egeskov var der sikkert for lidt Lys for den til at vokse frem. Den reduceredes da allerede i Løbet af den første Del af den VII. Periode til i de fleste Egne kun at spille en ganske uvæsentlig Rolle i Skovene; dog er i Vendsyssel dens Rester, Stammer, Kogler o. s. v. hyppige i Tapeshavets Aflejringer. Spredte Fund fra senere Tider viser imidlertid, at den har holdt sig i Landet til langt ned i historisk Tid. I den VII. Periode blev da de artsrige Løvskove praktisk talt eneraadende i Danmark helt ud til Vestkysten. Stilk-Egen var det almindeligste Træ, men Ælm og Lind gjorde sig i de fleste Egne stærkt gældende, dog navnlig i de østlige og nordlige Dele af Landet; ligeledes var Ask og Løn fremtrædende, og Hasselen var almindelig ligesom mange andre Buske og mindre Træer; og f. Eks. Misteltenen var hyppig.

Det var endnu i denne Periode udelukkende Jægere og Fiskere, for en stor Del Bærerne af den saakaldte *Ertebøllekultur,* som befolkede Danmark. Deres Bopladser, ofte i Form af de kendte *Køkkenmøddinger,* ligger fortrinsvis langs Kysterne, i den nordøstlige Del af Landet i nær Tilslutning til de højeste Strandmærker, der tidligere betragtedes som frembragte af Havet under »Tapessænkningens« Maksimum. Køkkenmøddingerne ansaas for at være omtrent samtidige med eller lidt yngre end dette, der henlagdes til et ret tidligt Afsnit af Tapes-Litorinatiden. Det foran omtalte Forhold, at man nu regner med gentagne Havstigninger i denne Periode og henlægger den sidste af disse til Begyndelsen af den yngre Stenalder, har da maattet faa betydelige Konsekvenser for Opfattelsen af de forskellige Bopladsers Aldersforhold. Af særlig Interesse er, at de Køkkenmøddinger, der er yngre end det sidste Havstigningsmaksimum, saaledes maa være aflejrede samtidig med, at de første Bondekulturer i den yngre Stenalder var i fuld Udvikling. Og samme Alder faar f. Eks. ogsaa det meste af Kulturlaget ved Brabrand, hvis underste Dele hidtil betragtedes som ældre end Køkkenmøddingerne.

Ligesom de ældre Indlandsbopladser har Køkkenmøddingerne i høj Grad bidraget til Kundskaben om Periodens Dyreverden i Danmark

og fortæller gennem Ildstedernes Trækul, hvilke Træer og Buske der hentedes i Skovene. Der er fundet Knogler af over 70 Arter af *Hvirveldyr* i de undersøgte Køkkenmøddinger, baade Pattedyr, Fugle og Fisk. De mest eftertragtede Pattedyr var Kronhjort, Raadyr og Vildsvin, dernæst flere Arter af Sæl samt Odder, Maar, Ræv, Vildkat, Ulv, Los, Bjørn og Bæver, medens der kun er fundet ganske faa Knogler af Urokse og Elsdyr, hvad der staar i stærk Modsætning til Forholdet i Mullerupbopladserne. Disse Skovens Kæmper var sikkert allerede nu sjældnere, men fandtes dog her i Landet endnu i Jættestuetiden. Af Svømmefugle fandtes mange Arter; særlig mærkelig er den nu helt udryddede Gejrfugl; Trane samt Tjur var næppe sjældne. Hunden var endnu det eneste Husdyr.

Egeblandingsskovens anden Periode (VIII). Medens Skovens Sammensætning ikke ændredes afgørende gennem den største Del af den foregaaende Periode, i hvilken der synes i et Par Aartusinder at have hersket meget stabile Livskaar for Plantelivet, foregik der en meget væsentlig Ændring ved Begyndelsen af den yngre Stenalder, og ved denne er Zonegrænsen VII—VIII sat. Paa dette Tidspunkt led baade Ælm og Lind nemlig en afgørende Svækkelse for ingen Sinde senere at naa samme Betydning som før, uden at man dog endnu er i Stand til paa fyldestgørende Maade at forklare dette Forhold. Ogsaa en anden betydningsfuld Begivenhed, Bøgens Indvandring, indtraf i VIII. Periode, om end noget senere. Der kendes saaledes enkelte Fund af Trækul af dette Træ fra Grave og Bopladser fra Jættestuetiden og Bronzealderen; men i de lange Tidsrum, som disse Kulturer spænder over, synes Bøgen ikke med nogen væsentlig Fremgang at have konkurreret med Egen og har i de fleste Egne af Landet været uden større Betydning.

Den foregaaende Periodes milde Klima vedvarede endnu en Stund, men efterhaanden blev det køligere og til sidst vel omtrent som i Nutiden. Samtidig aftog Nedbøren stærkt, og Klimaet blev i Periodens Slutning væsentlig mere tørt end i Nutiden. Over store Dele af Europa finder man nemlig talrige Vidnesbyrd om, at Mosernes Overflade udtørredes i dette Tidsrum, saaledes at de i stor Udstrækning blev skovbevoksede (smlg. Fig. S. 55), eller de klædtes i Lyng, hvad der særlig blev almindelig i Jylland. Samtidig fik Kilderne mindre Næring, og Søernes Vandspejl sænkedes. Det er navnlig i Sverige, Norge og Finland, hvor saa mange mellemeuropæiske Arter har deres Nordgrænse, at man i Planteverdenen finder Beviserne for, at Nordeuropa engang havde et mildere Klima end nu. Et af disse Beviser afgiver Hasselbusken, hvis Nordgrænse i Sverige i Varmeperioden laa henimod tre Breddegrader nordligere end nu, og man har deraf sluttet, at Som-

mertemperaturen dengang var indtil 2° C. højere. Udbredelsesforhold i Fortid og Nutid for mange andre Plante- og Dyrearter peger i samme Retning, f. Eks. Fundet af Vindruekerner fra den yngre Stenalder i Skaane, og der kan her henvises til Kortet S. 56 over Hornnøddens Udbredelse. Denne mærkelige Vandplante levede flere Steder i Danmark i den ældre og til ind i den yngre Stenalder og var samtidig og til ind i Bronzealderen vidt udbredt i Sverige og Finland. Nu træffes den først i Mellemeuropa. I Varmetiden laa Skovgrænsen paa de skandinaviske Fjelde indtil 200 m højere end nu.

Bøgeperioden (IX). I Moserne overlejres det fra Bronzealderen stammende Udtørringslag med en skarp Grænse af Tørvelag, der er dannede under Tilstedeværelse af en meget betydelig Fugtighed (se Fig. S. 56). Man slutter deraf, at Klimaet i Nordeuropa paa denne Tid hurtig ændredes fra at være tørt til at blive meget fugtigt, og samtidig indtraadte en kraftig Nedsættelse af Sommertemperaturen. Man regner med, at denne en Tid lang var betydelig lavere end Nutidens. De sydlige, varmekrævende Arter forsvandt nu mere eller mindre fuldstændig fra de nordligste Dele af deres Udbredelsesomraade i Varmetiden, og nordiske Arter rykkede et Stykke mod Syd. Efter de nyeste svenske Undersøgelser mener man, at disse Klimaændringer var særlig fremtrædende i den førromerske Jernalder; men Klimaet var dog utvivlsomt gennem det meste af Jernalderen, i hvilken det

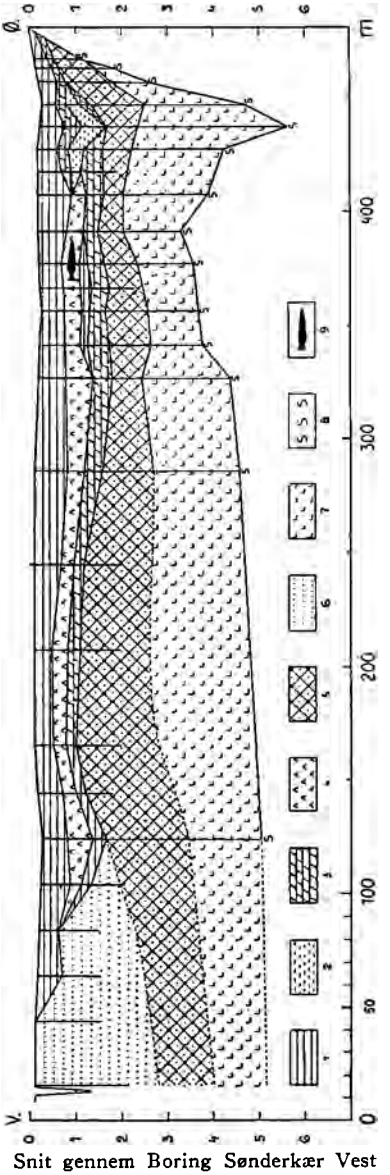

Snit gennem Boring Sønderkær Vest for Horsens. 1, 2 og 3 Kærtørv, 4 Ælleskovtørv, 5 sandrigt Sødynd, 6 Aasand, 7 Dryasler, 8 Istidssand, 9 to Bronzesværd, der fandtes i Skovtørven.

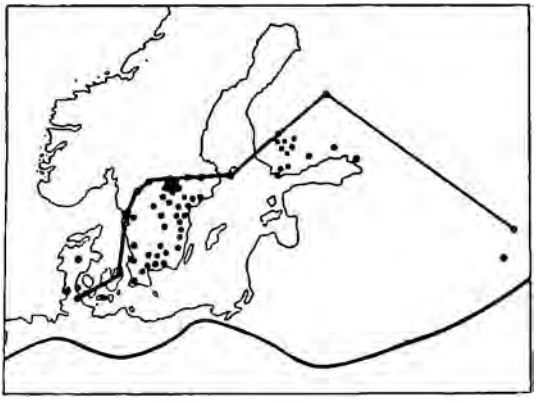

Kort over den tidligere og nuværende Udbredelse af Hornnød. Den sydlige Linie angiver Artens nuværende Nordgrænse; den nordlige Artens Nordgrænse i den postglaciale Varmetid. Prikken i Midtjylland angiver et Fund fra den sidste Interglacialtid. Efter W. Ramsay.

fremviste flere Svingninger, som har sat sig Spor i Mosernes Lag ogsaa i Danmark, baade køligere og gennemgaaende fugtigere end i Nutiden. Bøgeperiodens Begyndelse i Danmark sættes ved Indtrædelsen af dette Klimaomslag, *Klimaforværringen,* som det kaldes, thi fra nu af bredte Bøgen sig stærkt i Landets Skove; og endnu en afgørende Ændring i Vegetationsforholdene indtraadte paa denne Tid, idet nu ogsaa Lyngen for Alvor begyndte at brede sig.

Som nævnt havde Bøgen levet i Danmark siden Jættestuetiden, og man maa forestille sig, at den i den yngre Stenalder og i Bronzealderen indgik som en oftest ganske uvæsentlig Bestanddel af Trævegetationen, uden at have nogen Mulighed for større Spredning under de givne Kaar. Men denne Tilstand ændredes afgørende ved Indtrædelsen af Klimaomslaget; thi derefter bredte den sig hurtig og opnaaede en meget stor Hyppighed i Østdanmark, undtagen Bornholm, hvor Bøgen næppe er oprindelig vildtvoksende, og trængte samtidig frem i Vest- og Nordjylland, helt ud til Havet. Dog har dens Herredømme i Skovene sikkert langt fra været saa enevældigt, som det mange Steder er blevet i den nyeste Tid under Skovenes forstmæs-

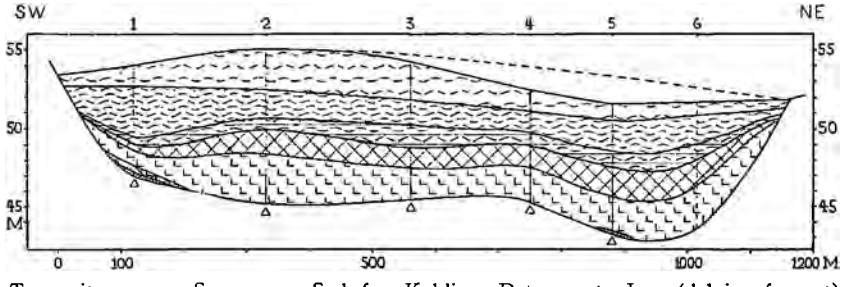

Tværsnit gennem Svanemose Syd for Kolding. Det øverste Lag (delvis afgravet) bestaar af lys, frisk Mostørv og tilhører Bøgeperioden; derunder med skarp Grænse mørk, stærkt omsat Mostørv med Lyngrester. Lag 3 mosrig Sumptørv, derunder Gytje og yngre Dryasler; lokalt findes tynde Allerødlag.

sige Behandling. Egen kunde stadig til en vis Grad klare sig i Konkurrencen med Bøgen særlig paa lave, stive Lerjorder som f. Eks. i Fakse- og Stevns Herreder, paa Lolland og Als, eller paa magre og sandede Bakker som mange Steder i Midt- og Vestjylland. Bøgens virksomste Vaaben mod sine Konkurrenter er dens større Evne til at give og taale Skygge end de fleste andre nordiske Træarter. Hvor de ældre Ege overvokses og beskygges af den, dør de, og deres Opvækst bliver ikke til noget i Bøgens Skygge (se Billedet). Men saaledes maa det ogsaa have været i Sten- og Bronzealderen, og naar man da finder, at Bøgen først med afgjort Held kunde tage Kampen op med Egen, samtidig med at den store Klimaændring indtraadte, ligger det nær at søge Aarsagen i denne. En udtømmende Begrundelse herfor er det dog endnu ikke muligt at give.

Gammel Eg, der har været stærkt trykket af tæt Bøgebevoksning. — Fot. af Sigvart Werner.

Lind og Ælm fandtes endnu i Skovene i denne Periode, men synes som Helhed kun at have haft en meget ringe Betydning. Dette gælder ogsaa Avnbøgen, der bredte sig samtidig med Bøgen over hele Landet. Som tidligere berørt manglede heller ikke Skovfyrren. Paa Læsø, hvor den maa være indvandret efter Tapeshavets største Udbredelse (jfr. S. 41), borthuggedes Fyrreskoven omkring Midten af det 18. Aarh. som Brændsel til Saltkogerierne. Anholts Fyrreskove lagdes øde efter Midten af det 16. Aarh., og Fyrreskovene paa Fur skal være blevet borthugget af Svenskernes Tropper; ogsaa fra flere Steder paa det jyske Fastland er der Vidnesbyrd om Fyrrens Tilstedeværelse i Skovene helt frem til den nyere Tid; men da man i Slutningen af det 18. Aarh. begyndte at plante Naaleskov i Danmark, maatte Fyr ligesom Gran hentes udenlands.

De foran berørte svenske Undersøgelser over Mosernes Vidnesbyrd om Klimaets Udvikling peger paa, at der i Mälaromraadet ogsaa omkr. Midten af Middelalderen (ca. 1200) indtraadte en Øgning af

Nedbøren; men i øvrigt er det et aabent Spørgsmaal, om der er foregaaet betydende Ændringer i Klimaet i Nordeuropa i historisk Tid. Det synes, som om Isforholdene i de danske Indhave i tidligere Tider har været omtrent som i Nutiden, og dette tyder da paa ret stabile Temperaturforhold. Paa den anden Side hævdes det imidlertid med Styrke, at der foregaar lovbundne, af Sol og Maane bestemte Ændringer i Havstrømmenes Løb i de nordiske Have, og at dette skulde have medført Svingninger i Vejrliget. Som en Følge af ændrede Strømforhold hævdes det, at der i Middelalderen foregik en særlig stærk Tilførsel af salt Vand til Østersøen, hvormed fulgte de kolossale Sildestimer, der afgav Grundlaget for Hanseaternes Fiskeri i Øresund. Fra det 16. Aarh. foreligger Tyge Brahes meteorologiske Optegnelser fra Hven, og disse vidner om et Klima omtrent som det nutidige, og i det sidste halvandet Aarhundrede, fra hvilket der foreligger regelmæssige Observationer med Termometer, spores ingen varige Forskydninger.

Den tidligere større Skovrigdom har utvivlsomt haft Indflydelse paa Lokalklimaet; thi langt større Arealer laa da skærmede mod Vinden, og dette maatte øge Luftens relative Fugtighed. Ligesaa regulerer store Skove Nedbørens Afstrømning gennem Kilder og Aaløb og modvirker saaledes Oversvømmelser saavel som den stærke Udtørring om Sommeren.

3. Skoven og Lyngheden.

Lynghedens Historie i Jylland er nær knyttet til Skovens, og Spørgsmaalet om Hedens Alder har længe interesseret Forskningen, hvormed staar i Forbindelse, at meget forskellige Opfattelser har været fremsatte. Lyngen indvandrede i senglacial Tid, men den synes ikke dengang at have opnaaet nogen større Hyppighed. Endvidere sandsynliggør nyere Undersøgelser i høj Grad, at praktisk talt hele Jylland var dækket af Skov i Postglacialtidens Perioder IV—VIII, selv — i hvert Fald i stor Udstrækning — paa de store Flodsletter, de saakaldte Hedeflader. Lyngheden har da formodentlig i disse Tidsafsnit kun haft en mere lokal Udbredelse. Først samtidig med, at Bøgen foretog sit store Fremstød i Jernalderen, foreligger der Vidnesbyrd om en kraftig Udvidelse af Lyngens Areal i Midt- og Vestjylland. Fra Undersøgelser af Gravhøje, byggede af Lyngtørv, ved man, at der har eksisteret Hede i Jylland i den yngre Stenalder og i Bronzealderen, altsaa i den VIII. Periode; men Forekomsten af Trækul i de samme Høje lader formode, at Skoven ikke har været langt borte. Samtidig med, at Skoven blev ryddet eller svækket ved Hus-

dyrenes Færden, fik Lyngen sin Chance, og man maa forestille sig det midt- og vestjyske Landskab i den yngre Stenalder, i Bronzealderen og formodentlig endnu et langt Stykke frem i Tiden som et mere eller mindre aabent Skovlandskab, i hvis Lysninger opdyrket Mark vekslede med større og mindre, fra Jernalderens Begyndelse hurtig voksende Pletter og Strækninger med Hede.

Kulturindgreb af forskellig Art har sikkert været stærkt medvirkende til, at Heden bredte sig paa Skovens Bekostning; men man kan næppe alene med Henvisning dertil forklare, at Hedens store Fremstød først begyndte i Jernalderen. Det er sandsynligt, at Klimaændringen ogsaa spiller ind her, idet den maa have begunstiget Lyngen, som kræver en betydelig Luftfugtighed og bedst trives i et udpræget Kystklima. Livet mellem Planterne i Naturen er en stadig Kamp, i hvilken den vil sejre, der er i bedst Overensstemmelse med Kaarene. En Faktor, der har hjulpet Lyngen i dens Kamp mod Skoven, er den stærke Blæst, som ofte skader Træerne uden at genere Lyngen, hvis Frøspredning den desuden i høj Grad fremmer. Vort stormfulde Klima var stadig Lyngens Forbundsfælle. Efterhaanden som Skovarealet splittedes i mindre Dele, og disses Bevoksninger svækkedes ved Misbrug, blev Vindens Hærgninger farligere. De gamle Træer blæste om, der var ingen Opvækst, og store Strækninger vides at være ødelagte paa denne Maade, hvorefter Lyngen blev Stedets Herre. Hvor Heden havde faaet Fodfæste, og dens Lag af Mor, Blegsand og Al var dannede (se Billedet), vilde det ofte være vanskeligt for Træerne at spire frem, og desuden kunde Faar og græssende Kvæg let holde Opvæksten nede. Lyngheden som træfrit Plantesamfund, saaledes som vi kender den i Nutiden, er i

Snit gennem de øverste Jordlag fra Grindsted Hedeflade. *a*) Lyngmor. *b*) Blegsand. *c*) Al med Altappe. *d*) Overgang til upaavirket Hedesand. $^1/_6$ nat. Størrelse. — Efter Fr. Weis.

Den sen- og postglaciale Tid i Danmark.

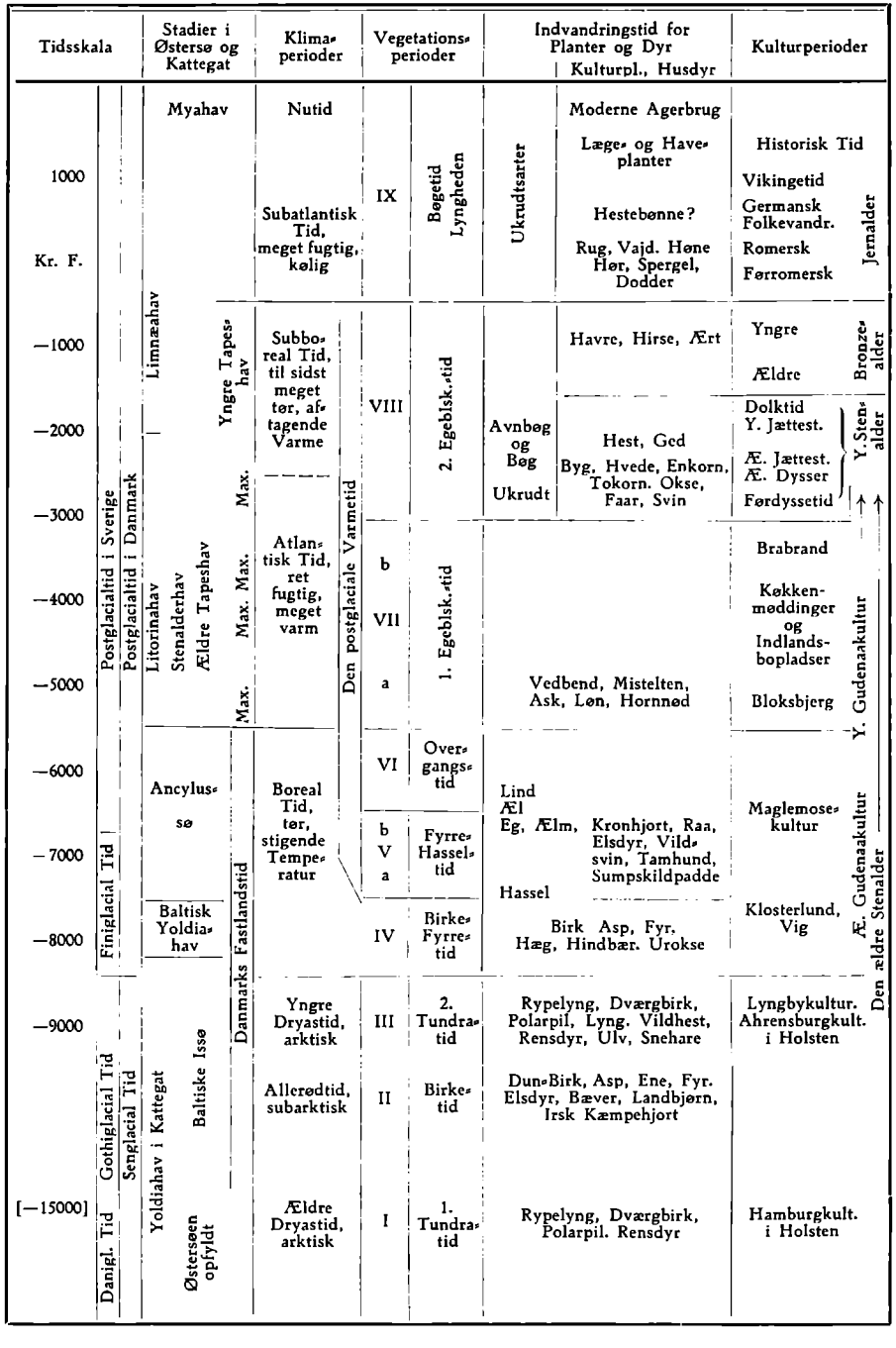

Ræbild Bakker. Lynghede med Bøgepur. I Lavningen til højre en lille Kornmark. — Fot. af E. Warming.

høj Grad betinget af Græsning, Lyngslagning og Tørveskrælning. Men ogsaa Kulturjorden stod i Fare; thi hvor en Ager blev opgivet, eller hvor Misvækst, Pest og Fjendevold fordrev Befolkningen, kunde Lyngen trænge ind, og store Strækninger af Jylland og Bornholm er »sprunget i Lyng« efter tidligere at have været opdyrket. Gennem G. Hatts Undersøgelser vides dette at være foregaaet i stor Udstrækning allerede i den ældre Jernalder.

Saaledes forsvandt da det vestlige Jyllands vidtstrakte Skove, af hvilke de spredte Egekrat er tarvelige Rester; men Lyngen bredte sig ogsaa langt ind over Midt- og Nordjyllands bøgerige Skovegne, hvor der nu kan ses Bøgepur i Hederne som de sidste Rester af gammel Storskov.

4. Kulturplanter og Husdyr.

I Begyndelsen af den yngre Stenalder foregik den for Landets oprindelige Plante- og Dyreverden saa skæbnesvangre Overgang hos Befolkningen fra Jæger-, Samler- og Fiskerstadiet til Kvægavlerens og Korndyrkerens Levevis. Bopladsfundene og Gravfundene fra den yngre Stenalder viser dette. I den ældre Stenalders Køkkenmøddinger fandtes af *Tamdyr* kun *Hunden,* og ellers blot Knogler af vilde, jagtbare Dyr; men i den yngre Stenalders Kulturlag er Vilddyrene i alt overvejende Grad ombyttet med Husdyr, *Okse, Svin* og *Faar,* medens der af *Ged* endnu kun kendes enkelte Knogler fra denne Pe-

Lerkarskaar fra den yngre Stenalder med Aftryk (mærkede med en hvid Kreds) af Hvede (øverst) og Byg (nederst). — Efter H. Kjær.

riode. Sammen med Kvægavlen fulgte Kendskabet til *Kornavl,* og i talrige Lerkarskaar fra den yngre Stenalders ældste Afsnit, men navnlig fra Jættestuetiden findes Aftryk af Korn af forskellige Byg- og Hvedesorter (se Billedet), ligesom forkullet Oltidskorn er fremdraget fra Forraadskar i Hustomter fra samme Tidsrum.

Det var Former af *Seksradet Byg,* baade med avneklædte og med nøgne Kærner, som dyrkedes her i Oldtiden. Den nu fremherskende Toradet Byg indførtes først meget senere. Af Hvedearter benyttede man foruden *Dværghvede* baade *Enkorn* og *Emmer* (Tokorn), af hvilke de to sidste kun synes at have været anvendte i de ældre Afsnit af Oldtiden. Størrelsen af Oldtidens Byg- og Hvedekorn var gennemgaaende mindre end Nutidens.

I Fund fra den yngre Bronzealder træffes af nye Kulturplanter baade *Havre, Hirse* og *Ært.* Hirse dyrkes i Nutiden stadig i det sydlige Europa og i Asien, men var i Oldtiden vidt udbredt i vor Verdensdel og benyttedes i Danmark til ind i Jernalderen. I Mellemeuropa var den Fattigmands Brødplante til Kartoffelens Indførelse. I Jernalderen kom atter andre Kulturplanter i Brug her i Landet. Af Kornplanter saaledes *Rug,* der kendes fra den romerske Jernalder; men desuden møder der os flere Nytteplanter af særegen Art, i førromersk Tid saaledes *Hør, Spergel* og Olieplanten *Dodder* og noget senere, i romersk Jernalder, Farveplanten *Vajd,* der ydede et blaat Farvestof, samt endelig i Folkevandringstiden, dog med nogen Tvivl, *Hestebønne.* Plantefundene i Osebergskibet fra Sydnorge viser, at man i Vikingetiden desuden dyrkede baade *Karse* og *Hamp,* medens Sagaerne og anden gammelnordisk Litteratur omtaler *Løg, Roe* og *Kvan.* Paa de af G. Hatt i stort Antal paaviste Agerfelter i Jylland fra den ældre Jernalder har de inddigede Agre meget forskellige

Størrelser; de største har utvivlsomt været forbeholdt Kornet, medens de andre Kulturplanter sikkert har fundet Plads paa de smaa Agre, der ofte kan ligge samlede. Et egentligt Havebrug blev dog sikkert først kendt i Norden efter Kristendommens Indførelse, og til de talrige Klosterhaver og senere til Herregaardshaverne indførtes mange Frugttræer, Køkkenurter, Læge- og Prydplanter. Derimod klarede Agerbruget sig i Hovedsagen med den Bestand af Kulturplanter, der anvendtes i Slutningen af Oldtiden, indtil de store Landboreformers Periode. Da blev Kartoffeldyrkningen indført, og man lagde sig efter Dyrkningen af talrige Foderplanter, saasom Kløver, mange Slags Græsser, Lucerne o. s. v.; først efter Udskiftningen (1781) og ved Oprettelsen af Markfreden (1794) kunde der gennemføres en rationel Græsmarkskultur. Dyrkningen af Foderroer i stor Stil samt af Sukkerroer var ukendt her i Landet for et Par Menneskealdre siden. — Talrige Arter af Ukrudtsplanter er Tiderne igennem indslæbt til Landet med fremmed Sæd siden den yngre Stenalder.

Danmark modtog uden Tvivl alle disse Kulturplanter fra sydligere Egne, og det maa formodes, at *Husdyrene* alle fra første Færd blev indført i tæmmet Tilstand. Vor Stenalders *Okse* var en Race af anselig om end varierende Størrelse, men dog væsentlig mindre end Uroksen, fra hvilken den nedstammer. I Løbet af Bronze- og Jernalderen aftog vort tamme Kvæg imidlertid i Størrelse, og i Middelalderen var det blevet ganske dværgagtigt, vel paa Grund af Vanrøgt. Ogsaa Stenalderens *Tamsvin,* der nedstammer fra det europæiske Vildsvin, blev efterhaanden ligesom Oksen helt dværgagtigt; det førte indtil langt ned i Tiden en halvvild Tilværelse som Oldensvin, der fremtraadte som en højbenet, haardfør Race, af Udseende vidt forskelligt fra Nutidens flæskerige, forædlede Former. Det lille spinkle *Stenalder-Faar* tilhørte den nu sjældne gedehornede Race; baade Faar og Ged, den sidste blev først almindeligere i den senere Del af Oldtiden, nedstammer fra Bjergdyr. Derimod er *Hesten* af Oprindelse et Steppedyr, hvis Forfædre tilhørte flere Arter, der engang levede vildt paa Asiens og Mellemeuropas Stepper. Ogsaa til Danmark naaede Vildhesten og kendes med Sikkerhed her fra den yngre Dryastid og fra Overgangen til den postglaciale Skovtid. Derimod er det tvivlsomt, om de i Bopladsen ved Brabrand fundne Hesteknogler stammer fra Vildhest, efter at det er paavist, at dette Kulturlag er samtidigt med Begyndelsen af den yngre Stenalder. Enkelte usikre Fund foreligger fra denne Periode, men almindelig som Husdyr blev Hesten i alt Fald først i Bronzealderen og i Jernalderen. Fra dette sidste Afsnit af Oldtiden er fremdraget talrige Rester af spiste Heste i Affaldsdyngerne og mange Hesteskeletter i Vinkingegrave. Oldtidens

Hest var en lille Race. *Tamhunden,* der er vort ældste Husdyr (jfr. S. 52), nedstammer fra Sjakaler eller nogle smaa Ulveracer, der lever vildt i Middelhavslandene og Forasien. Allerede i Oldtiden forekom Hunden i forskellige Former hos os. *Tamkatten* synes at være kendt her i Jernalderen, og i denne Periode holdt vore Forfædre ogsaa *Høns;* derimod er det uvist, om tamme Ænder og Gæs var kendt her allerede i Oldtiden.

5. Bebyggelsen og Skoven.

Det, der skete, da den yngre Stenalders Befolkning indførte Agerbrug og Kvægavl i Danmark, betegnede ikke alene en radikal Fornyelse af Erhvervslivet, men det blev tillige en Tildragelse, som paa indgribende Maade ændrede vort Lands Udseende. Paa den Tid var sikkert Størsteparten af Danmark dækket af den lyse urt- og græsrige Egeblandingsskov, der paa de frugtbareste Jorder har henligget som et tæt og vanskelig gennemtrængeligt Vildnis, takket være den rige Underskov. Men Bakkelandet i den østlige og nordlige Del af Landet var gennembrudt af brede Aadale med Søer, Sumpe og Ællemoser, og talrige Slugter førte op til Plateauerne, der var rige paa Smaasøer og Moser. Som foran berørt maa det antages, at ogsaa det vestlige Jylland i det væsentlige henlaa skovklædt, hvor det ikke dækkedes af Moser eller af Sumpe som langs de store Vandløb paa Fladerne, idet Lyngheden sikkert kun har haft en meget lokal Udbredelse. Mange Steder trængte Skoven helt ud til Stranden, men denne og Klitlandskaberne, hvor saadanne forekom som paa Skagens Odde, henlaa i det væsentlige med samme Udseende som i Nutiden.

Under det *Landnam,* som den yngre Stenalders Befolkning foretog, blev de Lokaliteter først opsøgte, som bedst egnede sig for de nye Erhverv. De maatte byde paa god og rigelig Græsning for Kvæget samt have en Jordbund, der bekvemt lod sig behandle med de simple Redskaber, der stod til Raadighed. Den frugtbareste Lermark, der bar den stærkeste Skov, saa vel som det goldeste Sand, blev undgaaet ligesom de side og lave Strækninger eller det stærkt gennemskaarne Terræn med højttoppede Bakker, dybe Sænkninger med Moser og Vandhuller. Man har derimod foretrukket Plateaurandenes Bakkesider, hvor Skoven var mere aaben; eller Bebyggelsen bredte sig over det jævnt bølgede Land (se Kortene), helst hvor der fandtes Pletter med sandmuldet Grund i naturlige Lysninger i Skoven, saa en givtig Ager kunde brydes mellem de spredtstaaende Ege. Bebyggelsens Forhold i den yngre Stenalder og i Bronzealderen til de to Landskabstyper, Bakkelandet og de senglaciale Flader, staar i det hele klart,

idet man i Hovedsagen har undgaaet de sidste og har holdt sig til Bakkelandet. Man kan forestille sig, at Befolkningen har levet rundt om i Rydninger i dettes Skove i tættere eller mere spredt Bebyggelse, saaledes som Beliggenheden af disse Kulturperioders Grave antyder det. Men dog har man ikke boet overalt; thi der findes Omraader i alle Landets Dele, hvor man ikke har fundet Grave fra hine Tider. Saadanne Egne har da formodentlig dengang henligget som øde Skove. Der kan f. Eks. nævnes Bakkelandet mellem Børglum Klosterskov og Storskoven i Vendsyssel, Strækninger Syd for den vestlige Del af Limfjorden, Egnen omkring Aunsbjerg og Palstrup, det ogsaa i Nutiden skovrige Land mellem Kolding Fjord og Skovby Syd for Haderslev, Grænseskovene i Sydslesvig og Nordskaane, det indre Fyn og det lave Kystland mellem København og Køge. De indre Egne af Bornholm henlaa ubebyggede indtil Bronzealderen. Først i Jernalderen trængte Bosættelsen mange Steder ind i disse Vildskove, ligesom den da ogsaa begyndte at brede sig ud over de senglaciale Flader, f. Eks. i Vendsyssel, og over de lavt liggende Egne, som man før havde skyet, samt over de sværere Jorder.

Kort visende Gravhøjenes Beliggenhed langs Randen af Bakkelandet. Aalbæk Syd for Sæby. — Efter Sophus Müller.

Naar Stedet var fundet, hvor Bo kunde fæstes, begyndte det *Rydningsarbejde,* af hvilket der endnu kan findes Spor i Form af Sten-

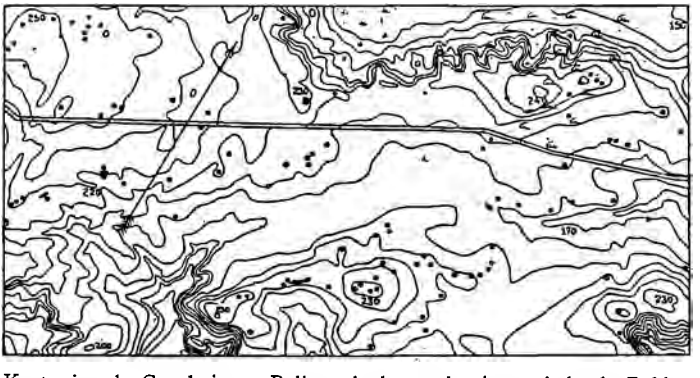

Kort visende Gravhøjenes Beliggenhed paa det jævnt bølgede Bakkeland omgivet af lavere Strækninger; Gerum SV for Frederikshavn. — Efter Sophus Müller.

Overdrev med Bevoksning især af Enebær ved Rangle Mølle, Sjælland. — Fot. af E. Warming.

bunker, ophobede om en større jordfast Sten, og denne Opsamling af løse Sten er fortsat gennem Aartusinder til vore Dage. Ogsaa *Øksen* begyndte sit Arbejde, saa der blev lyst i Skovene. Sikkert anvendte man tillige Ilden for at faa Bugt med de store Træer. Dertil kom *Husdyrholdet,* der nok under ældre Tiders Driftsform var den farligste Fjende for Skoven; thi i den søgte Dyrene Føde og Ly og ødelagde derved i stor Udstrækning Underskoven og vanskeliggjorde Skovens Foryngelse, samtidig med at Skovbunden i en skæbnesvanger Grad blev lagt aaben for Lys og Træk. Derimod virkede Oldensvinet, som i hvert Fald i senere Tider holdtes i store Mængder, i Hovedsagen gavnligt, fordi dets stadige Roden modvirkede den farlige Mordannelse i Skovbunden. De af Mennesket og dets Husdyr behandlede Skove blev lysaabne og græsrige og omdannedes efterhaanden i stor Udstrækning til Overdrev (se Billedet), hvor kun spredte Krat eller enlige Træer minder om Fortiden, eller Lyngen kunde trænge frem, navnlig i Jylland, og danne Hede, hvor der forhen var Skov. De ældste Landsbyers Beliggenhed vil for mange Egnes Vedkommende fortælle om, hvor der ved Oldtidens Slutning fandtes større Rydninger, og hvor der endnu henlaa store Skovstrækninger. Hos Adam af Bremen (ca. 1070) findes Udtryk for, hvorledes Landets Fysiognomi virkede paa en fremmed, idet han skriver, at Jylland var endnu skrækkeligere ved sine vilde Skove end Tyskland, medens det i andre Egne saa ud omtrent som en Ørken med surt

Jordsmon og frygtelig Tomhed; derimod berømmer han Øerne og Skaane for deres Frugtbarhed.

Under det mægtige Fremstød, som Landbruget foretog i det 11. Aarh. og frem til Valdemarernes Storhedstid, hvorunder talrige Torp-Byer opstod, blev store Strækninger af Overdrev og Skovland lagt under Ploven. Endnu dette Tidsrum falder da ind under den første af de tre Epoker, i hvilke man har inddelt Menneskets Forhold overfor Skoven, nemlig *Kampen* mod Skoven (Skovrydningernes Tid), *Mishandling* af Skoven og endelig *Værn* og *Pleje* af Skoven. I de følgende Aarhundreder, da der ikke foretoges Udvidelser af Landbrugsarealet, eller i hvilke dette endog kunde gaa tilbage, blev Mishandlingen af Skovene fremherskende. Forbruget af Træ var enormt i ældre Tider: der ødsledes hermed til Husbygning og Skibsbygning, til Fremstilling af alle Slags Redskaber, til Hegn om Bymarker og Skove, hvortil man i stor Udstrækning benyttede Opvæksten, og ikke mindst til Brændsel baade i Hus, Teglværk og Kalkovn, til Saltkogning, samt til Fremstilling af Trækul, der anvendtes i stor Udstrækning til Udsmeltning af Myremalm. Denne Industri har spillet en betydelig Rolle især i Jylland, hvor Myremalm ofte findes i rigelig Mængde i side Engstrækninger og Moser, og blev drevet fra Jernalderen helt frem til omkring 1600; i mange Egne var det sikkert Brændselsmangel, der bragte den til Ophør. Dertil kom de mange Skovødelæggelser, som man har tilskrevet indtrængende Fjender, særlig i Svenskekrigenes Tid; men ofte har vel Fjenderne her faaet Skyld for de Overgreb mod Skovene, som Landets Borgere selv havde begaaet.

6. Sandflugten i nyere Tid.

Den stadig fremskridende Ødelæggelse af Skovene bragte dem efterhaanden til Undergang, særlig i de vestlige Egne af Landet. Navnlig blev det skæbnesvangert, at de mange Skove, som tidligere havde staaet langs Jyllands Vestkyst, forsvandt, og at Befolkningen derefter for at skaffe sig Brændsel tyede til Lyng og Hjælme; thi hvor Plantevæksten ikke længere dæmpede Sandet, rejste dette sig nu for Vestenstormene og brød med uhemmet Vælde ind over Landet. De ældste skriftlige Efterretninger om Sandflugtens Ødelæggelser langs Kysterne gaar tilbage til det 16. Aarh., men maaske Fænomenet dog er ældre. I hvert Fald er der gennem Moseundersøgelserne opnaaet Vidnesbyrd af betydelig højere Alder om en Genopblussen af Sandflugten i mange Indsande i Jylland, hvor der havde været Ro siden den senglaciale Tid, i hvilken de paagældende Indsande er opstaaet

Skagens gamle Kirke. D. G. U.

(smlg. S. 33). De gamle Beretningers Klager giver et levende Billede af, hvorledes Klitterne bredte sig fra Kysten ind i Landet, idet de tildækkede Marker og Enge, Byer og Kirker og drev de forarmede Bønder fra Gaard og Grund. Langs Jyllands Vestkyst fra Skagen til Skallingen og videre mod Syd over Fanø, Manø og de slesvigske Øer, tildækkede Flyvesandet et indtil 10 km bredt Bælte, og samtidig hærgedes Læsø, Anholt, Nordkysten af Sjælland, Egnen ved Falsterbo og det sydlige Bornholm. I alt tilsandedes et Areal omtrent saa stort som Bornholm. Regering og Befolkning stod længe magtesløse over for Ondet, og først i det 18. Aarh. lykkedes det endelig at dæmpe Sandflugten. Men Arbejdet med at holde Sandet i Ro fortsættes stadig, idet Havklitterne beplantes med Hjælme paa de udsatte Steder, og jævnsides dermed gaar en Stræben efter at opelske Skov paa Klitterne for yderligere at hindre, at Fortidens Ulykker skal gentages; meget store Flyvesandarealer bærer nu forøvrigt ofte kummerlige Plantager særlig af Bjergfyr og Hvidgran.

7. Tilstanden før og efter Udskiftningen.

Den Tilstand, i hvilken Danmarks Jord henlaa i Enevældens Tid indtil den store Reformperiode i Slutningen af det 18. Aarh., kunde nok vække Bekymring. De gennem lange Tiders Rovdrift udpinte og slet dyrkede Marker bar kun daarlig Sæd, der endog paa Kronens Gaarde ikke ydede mere end 2-3 Fold, og tilmed var de fyldt med alskens Ukrudt. Uden om Landsbyerne strakte sig Bymarken, hvis stenede Jord husede baade Busk og Krat, og omkring Markerne laa de store udyrkede Overdrev, græsklædte med mangfoldige Kratstumper og spredte Træer. I Jylland bredte Lyngen sig fra Vestkysten til ind over de østlige Bakkelandskaber, og ligeledes i Vendsyssel, Thy, Djursland o. a. St. samt paa Bornholm fandtes store Hedestrækninger. Skovenes Tilstand frembød et sørgeligt Skue, og i 1761 hedder det om

Gammel Bøgeskov i Forfald som Følge af Kreaturgræsning og Vindpaavirkning. I Forgrunden Bøgepurrer. Saaledes har formentlig store Dele af Danmarks Skove set ud ved Slutningen af det 18. Aarh. — Efter Howard Grøn.

dem, at de dels er »ganske ophugne og øde, dels saa tynde og nær ved Undergang, at Ingen, som elsker sit Fædreland, kan uden Græmmelse tænke derpaa«. Underskoven var borte, og som Følge af Bøndernes frie Græsningsret var enhver virkelig Fornyelse udelukket. Først henimod Slutningen af det 18. Aarh. iværksattes af Staten et maalbevidst Arbejde for at genrejse Skoven, og dermed begyndte den sidste Epoke i de danske Skoves Historie, som er karakteriseret ved deres Værn og Pleje.

Efter *Udskiftningen* ændredes Landets Udseende i væsentlig Grad. Overdrevene blev ryddet for Sten og Krat og taget under Plov; levende Hegn plantedes langs Markskel og Veje; der mergledes og drænedes, og Marker, som led af Kalktrang og Fugtighed, blev mere frugtbare. Mange af de mest forhuggede Skove blev overgivet til Bønderne som Erstatning for Græsningsrettens Ophævelse, og kun ca. 4 pCt. af Danmarks Areal henlaa nu dækket af Skov. Men i denne fyldtes alle Huller af den unge Bøgeopvækst, som Freden gav Magt, og snart kunde der »hugges 1000 Favne Træ, hvor man før maatte nøjes med 100«. Da Skovene befriedes for Kvæget, rejste de sig atter i deres fordums Vælde og Kraft. Disse Løvskovrester, der nu var

Fortids og Nutids Skove i Sydøstsjælland; alene de skraverede Skovstrækninger er bevarede. — Efter A. Oppermann.

sluppet frelst gennem Aartusinders Trængsel, giver imidlertid i deres Fordeling endnu Udtryk for den historiske Udvikling; thi de udgør ofte Rester af de i Oldtiden ubeboede Urskove eller af de maaske af Forsvarshensyn levnede Skove, der kransede vore Kyster, ja de enkelte Byers Tilliggende begrænses ofte endnu af til Dels ringformede Skovstrækninger (se Kortet over Sydøstsjællands Skove).

Efterhaanden som Landets Opdyrkning skred frem, men især efter Landboreformernes Gennemførelse, forværredes Kaarene for en stor Del af vore *vilde Dyr*. Elsdyr, Urokse, Bjørn, Los, Vildkat og Bæver udryddedes før historisk Tid, men med Ulv og Vildsvin fik man først Bugt i Slutningen af det 18. Aarh. Kronhjorten, den i Middelalderen indførte Daa samt Raadyret fandt længe Beskyttelse i Kronens og Adelens Skove og hærgede derfra Bøndernes Marker, men blev efter Indførelsen af Markfreden saa stærkt beskudte, at de to første nu kun sjælden findes uden for Dyrehaver. Derimod begunstigedes saadanne Arter, der er knyttede til de aabne Marker og Enge eller til Menneskets Boliger, saasom Hare, Stork, Svale, Spurv og Stær.

Længe henlaa *Lyngheden* ukuede af Mennesket; men navnlig efter Landetabet i 1864 vendte man sig mod dem og aftvang dem Erstatning for, hvad der var mistet. E. M. Dalgas viste Vejen, det af ham stiftede Hedeselskab og Staten førte Arbejdet videre. Medens man regner, at der omkring 1840 henlaa ca. 8000 km² af Jyllands Jord som Hede eller værdiløs Mose, omfatter Halvøens Hedeareal nu kun ca. 2000 km².

Flyverbillede af tidligere Hedeegn ved Grindsted. Foto af »Nowico« 1936. — Efter C. E. Flensborg.

De bedste og største Strækninger er taget ind som Agerland, og utallige store og smaa Plantager, navnlig af Bjergfyr og Gran samt noget Skovfyr, er spredt ud over de tidligere næsten skovløse Egne. Næppe noget andet Land i Europa kan i Forhold til Størrelsen fremvise saa store Skovanlæg paa Jord, der før var skovfri, som Danmark, hvis Skove nu udgør 9 pCt. af hele Arealet. Dog erkendes det nu, at man ofte ved Anlæggelse af Plantager paa Hedejord er gaaet ud over det økonomisk forsvarlige. Samtidig er de gamle Løvskove i stor Udstrækning blevet erstattet af Naaletræsplantninger. Hegn ved Hegn, oftest af Hvidgran, skaffer Læ for de nye Agre paa Hederne, hvis sure Jord frugtbargøres ved storstilede Merglingsarbejder. Aaer reguleres, Enge og Moser udtørres, og Gaard har rejst sig ved Gaard, hvor før kun en Flok nøjsomme Faar fandt Føden; Heden eksisterer nu intet Sted mere, saaledes som f. Eks. St. St. Blicher kendte den.

Med det stigende Befolkningstal drages stadig nye Strækninger ind under Produktionen, Udnyttelsen af Jorden bliver stedse mere intens, og navnlig i Løbet af de sidste Menneskealdre har Omformningen af Landets oprindelige Naturpræg bredt sig i forstærket Grad. Med dette som Baggrund har der da rejst sig en kraftig Bevægelse for at frede om Naturen, hvor der endnu er en Stump, der har bevaret Fortidens uberørte Skønhed og Særpræg, enten det saa er et karakteristisk Landskab eller en Plet med særlig ejendommeligt Plante- og Dyreliv.

Thi enhver Naturelsker føler det som en Forpligtelse, hvor ikke det praktiske Livs uafviselige Krav gør sig gældende, at bevare saa meget som muligt af vort Lands oprindelige Skønhed og Ejendommelighed til Gavn og Glæde for kommende Generationer.

LITTERATUR

En fuldstændig Fortegnelse over alle de ved Udarbejdelsen af den her givne Fremstilling benyttede Afhandlinger kan ikke anføres, men væsentlig kun saadanne Skrifter, som giver en mere samlet Oversigt over Emnet eller Dele deraf.

S. A. Andersen: »Det danske Landskabs Historie« (1933). »Danmarks Skove«, Udgivet af Dansk Skovforening, Artikler af Bornebusch, Flensborg, Howard Grøn, K. Jessen (1938). *G. Hatt:* »Landbrug i Danmarks Oldtid« (1937). *Johs. Iversen:* »Undersøgelser over Litorinatransgressioner i Danmark« (Meddelelser fra Dansk geologisk Forening, Bd. 9, 1937). *Axel Jessen:* »Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland« (Danmarks geologiske Undersøgelse. II. Række, Nr. 35, 1920). *Knud Jessen:* »The composition of the forests in northern Europe in epipalæolithic time« (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab, Biologiske Meddelelser XII, 1, 1935). *Knud Jessen:* »Archaeological dating in the history of north Jutland's vegetation« (Acta Archaeologica, Vol. V, 1935). *H. Jonassen:* »Et Pollendiagram fra Karupfladen« (Botanisk Tidsskrift, Bd. 43, 1935). *Nils H. Magnusson* och *Erik Granlund:* »Sveriges Geologi« (1936). *V. Milthers:* »Danmarks Jord, Tilblivelse og Udvikling gennem Tiderne« (Det danske Landbrugs Historie, 1925). *V. Nordmann:* »Danmarks Pattedyr i Fortiden« (Danmarks geologiske Undersøgelse. III. Række, Nr. 5, 1905). *V. Nordmann:* »Arkæologisk-geologiske Undersøgelser ved Misthusum i Skærbæk Sogn« (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist., 1935). *V. Nordmann:* »Menneskets Indvandring til Norden« (Danmarks geologiske Undersøgelse, III. Række, Nr. 27, 1936). *A. Oppermann:* »Vore Skove« (»Frem«. Danmarks Natur, 1899). »Oversigt over Danmarks Geologi« (Udgivet af *Victor Madsen,* Danmarks geologiske Undersøgelse. V. Række, Nr. 4, 1928). *J. Troels-Smith:* »Pollenanalytisk Datering af Brabrand-Fundet« (Danmarks geologiske Undersøgelse. IV. Række, Bd. 2, Nr. 16, 1937). *C. Vaupell:* »De danske Skove« (1863). — Endvidere kan tilføjes: *J. Brøndsted:* »Danmarks Oldtid« I (1938). *T. W. Bøcher:* »Vegetationen paa Randbøl Hede med særlig Hensyntagen til det fredede Areal« (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Biolog. Skrifter I, Nr. 3, 1941). *Therkel Mathiassen:* »Bundsø, en yngre Stenalders Boplads paa Als« med Bidrag af K. Jessen om »Kornfund« og af M. Degerbøl om »Dyreknogler« (Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie, 1939). *Niels Nielsen:* »Eine Metode zur exakten Sedimentationsmessung, Studien über die Marschbildung auf der Halbinsel Skalling« (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Biolog. Meddel. XII, 4, 1935).

II

SVEND AAKJÆR

DET DANSKE SPROGS OPRINDELSE OG UDVIKLING

1. Den ariske Sprogæt og dens Urhjem.

Skønt det danske Sprog er gammelt i vort Land, saa gammelt som skriftlige Kilder overhovedet rækker, saa maa der dog i en dunkel Oldtid engang have været talt et andet Sprog i Norden end det, vi nu kender. Skal vi spore det danske Sprogs ældste Oprindelse til dets første Kilder, føres vi til Lande, der ligger fjernt herfra, og fra disse Lande maa Sproget være vandret herop Fod for Fod ad milelange Veje, i aarhundredlange Tidsrum. Denne Kendsgerning lærer den sammenlignende Sprogvidenskab os, skabt især af Danskeren *R. Kr. Rask* og Tyskeren *Jakob Grimm* i det 19. Aarhundredes Begyndelse og siden da udviklet til stadig større Sikkerhed af Europas Sprogmænd.

Det var en stor og betydningsfuld Opdagelse, disse Lærde gjorde, da de fastslog, at en Række af velkendte Sprog i Europa og Asien var saa nære Frænder, at de maatte have et fælles Udspring, en Opdagelse, der ogsaa har den største historiske Betydning, da den bringer Bud fra Tidsrum i Folkenes Historie, hvor de skriftlige Kilder er sjældne og faamælte.

Det viste sig nemlig, at den germanske Sprogstamme, hvortil ogsaa de nordiske Sprog hører, var i Slægt ikke blot med de keltiske, italiske, græske og slaviske Sprog i Europa, men ogsaa med de iranske og indiske Sprog i Asien, saaledes at alle disse Sprog udgør een stor Sprogæt, som strækker sig fra Indien til Island.

De nordiske Sprog, Islandsk, Færøisk, Norsk, Svensk og Dansk, staar hinanden meget nær, og sammen med Frisisk, Nedertysk (Plattysk), Engelsk, Hollandsk, Flamsk og Tysk (Højtysk) udgør de den *germanske* Sprogstamme. Det nu uddøde Gotisk, som især kendes gennem Biskop Wulfilas Oversættelse af Dele af Det ny Testamente (ca. 325), stod de nordiske Sprog særdeles nær. Det ældste Trin af Plattysk kaldes Oldsachsisk, og nærmest ved Hollandsk og Flamsk stod Oldfrankisk. Rig paa Litteratur var især Oldnorsk-Islandsk,

Oldhøjtysk og Oldengelsk, hvorimod Olddansk og Oldsvensk væsentlig kendes gennem de knappe og fyndige Runeindskrifter og de gamle Landskabslove. Fra en Række germanske Folk, Østgoter, Burgunder, Longobarder o. fl., har vi kun yderst faa sproglige Mindesmærker.

Den *keltiske* Sprogstamme er i historisk Tid trængt stadig mere tilbage. Oprindelig var Sprogets Hjemstavn rimeligvis at søge i Böhmen, Syd- og Nordvesttyskland. Herfra udbredte Keltisk sig over Belgien, Holland, de britiske Øer, Frankrig (Gallien), Spanien, Portugal og Norditalien, ja, allerede 280 f. Kr. gør Keltere Indfald i Grækenland, og noget senere nedsætter en enkelt Stamme sig i Lilleasien, hvor de under Navn af Galater var kendt paa Kristi Tid og endnu længe efter (Pauli Brev til de Galater). I deres formentlige Hjemstavn var Kelterne Germanernes Naboer; i det sydlige og sydvestlige Frankrig og i Spanien mødte de *Iberer,* et ikke-arisk Folk, hvis Sprog endnu lever i de pyrenæiske Bjergegne *(Baskisk);* i Norditalien stødte de paa et andet ikke-arisk Folk, *Etruskerne,* hovedsagelig i det nuværende *Toscana,* og her traf de ogsaa *italiske* Folkeslag, af hvilke især *Romerne* i *Latium* siden skulde naa den højeste politiske og kulturelle Indflydelse. Baade Romere og Germaner bredte sig i Tidernes Løb paa Kelternes Bekostning, saaledes at Keltisk omkring Aar 400 var helt uddøet paa Fastlandet, bortset fra talrige Stednavne i de forskelligste Egne af Europa, som endnu bærer Vidne om Kelternes Færd. Nu taler kun ca. 3 Millioner Keltisk i Wales, Højskotland, Irland og paa Man; af Briter førtes keltisk Sprog til Brétagne i det 5. Aarh.

Den *italiske* Sprogstamme omfattede flere Sprog i Italien, af hvilke *Latinen* med Romervældet fik en betydelig Udbredelse og blev Stammoder til de saakaldte *romanske* Sprog, hvoriblandt især kan nævnes Spansk, Portugisisk, Fransk, Italiensk og Rumænsk.

Den *græske* Sprogstamme omfattede de stærkt afvigende oldgræske Dialekter, af hvilke i Tidens Løb den *attiske* i Athen blev den herskende. Ved vor Tidsregnings Begyndelse taltes et nogenlunde ensartet Fællessprog, hvori bl. a. Det ny Testamente er skrevet, og hvoraf *Nygræsk* er en senere Form.

Albansk regnes for en Fortsættelse af de gamle Illyrers Sprog, der imidlertid er blevet saa stærkt paavirket af Nabosprogene, at kun 5—600 gamle ariske Ord er tilbage, dog nok til, at man med Sikkerhed kan fastslaa Sprogets ejendommelige ariske Præg.

Slaverne omtales allerede af de romerske Forfattere (Plinius og Tacitus) under Navnet *Veneti,* det samme, hvorunder de i Middelalderen var velkendte for os: *Vender.* De boede oprindelig Øst for Germanerne med Weichselfloden som Vestgrænse, Karpaterne mod

Syd. Mod Øst naaede de til Dnjepr, og mod Nord stødte de op til *baltiske* og *finske* Folkeslag. Medens den slaviske Sprogstamme var ret nær beslægtet med den baltiske, tilhører Finnerne en ganske anden, ikke-arisk Sprogæt, som er nærmere beslægtet med *Ungarsk* og *Tyrkisk*. Siden bredte den slaviske Sprogstamme sig til alle Sider, saaledes at den nu omfatter *Russisk, Polsk, Bulgarsk, Serbo-Kroatisk* (i Jugoslavien), *Slovensk, Tjekkisk* og *Slovakisk* (i Tjekko-Slovakiet), foruden *Sorbisk,* der endnu tales i det østlige Sachsen og det sydlige Brandenburg. Senere bredte Slaverne sig ogsaa helt ud til Elben, hvor Obotriterne blev vore Naboer, i Mecklenburg, Lüneburg og Holsten, og først 1404 uddøde det slaviske Sprog paa Rügen. Talrige Stednavne vidner endnu om Beboernes slaviske Sprog. Baade Dresden, Meissen, Leipzig, Berlin, Rostock o. fl. er af slavisk Oprindelse. Pommern og Fehmarn har deres slaviske Navne af, at de laa *po more* »ved Havet« og *f more* »i Havet«, og i hvert Fald *Korselitze* paa Falster er utvivlsomt et slavisk Navn.

Den *baltiske* Sprogstamme er saa nær i Slægt med den slaviske, at de to Stammer engang maa tænkes at have udgjort en Enhed. Den hører hjemme ved Østersøen (Det baltiske Hav) og omfatter *Litauisk, Lettisk* og det i Beg. af det 17. Aarh. uddøde *Preussisk.*

Den *armeniske* Sprogstamme omfatter ligesom den græske og albanske kun eet Sprog, der kendes lige fra det 5. Aarh. gennem en rig historisk og teologisk Litteratur.

Den *iranske* Sprogstamme er udbredt Øst for Tigris og Øst for Kaukasus og Det kaspiske Hav. *Oldpersisk* kendes fra Kileskrifttekster, og en senere Form deraf *(Pehlevi)* fra senere Indskrifter. *Nypersisk* skrives nu med arabisk Alfabet og er ogsaa en Del paavirket af dette Sprog, der tilhører den semitiske Sprogæt. *Avestisk* (eller Oldbaktrisk) var det Sprog, hvori Zarathustras hellige Bog *Avesta* var skrevet. *Kurdisk, Afghansk* og Sproget i *Belutschistan* og *Pamir* hører ogsaa til denne Sprogstamme, ligesom visse Sprog i Kaukasus, som var lidet kendte, før det lykkedes Professor *Arthur Christensen* at faa fyldige Optegnelser af dem gennem Krigsfanger, som Skæbnen under Verdenskrigen tilfældigt havde ført herop. Et Folk af denne Sprogstamme med en mærkelig rigt udviklet materiel Kultur var *Skytherne* omkring Odessa i Sydrusland, et andet var Krigerfolket *Alanerne,* der i Folkevandringstiden naaede helt ud til Portugal.

Endelig finder vi længst mod Øst inden for den ariske Sprogæt den *indiske* Sprogstamme. *Oldindisk* kendes paa sit ældste Trin gennem de ældgamle Veda-Hymner og paa et noget yngre i *Sanskrit,* der bevaredes som Litteratur- og Kirkesprog paa lignende Vis som Latinen i Europa. *Prakrit* var det egentlige Talesprog, og *Pali* var

de sydlige Buddhisters hellige Sprog. I Nutiden findes en stor Mængde nyindiske Sprog, af hvilke *Hindostani* er det mest udbredte. Fra Hindukusch vandrede en enkelt indisk Stamme, *Zigøjnerne,* over til Forasien og ind i Europa, hvor de spredte sig i Løbet af det 14. og 15. Aarh. Skønt deres Sprog er blevet stærkt præget af de Sprogsamfund, det har været i Berøring med paa Folkets lange Vandringer, vidner det dog endnu tydeligt om Zigøjnernes indiske Herkomst.

Dette er de forskellige Sprogstammer, der udgør den *indoeuropæiske* eller *ariske* Sprogæt, og med hvilke altsaa vort Sprog har nærmere eller fjernere Frændskab. Deres Samhørighed ses først og fremmest i Formlæren, f. Eks. i den ensartede Bøjning af Navne- og Udsagnsord, ligeledes er en hel Række Ord, væsentlig af almindelig og betydningsfuld Art, fælles for alle disse Sprog, saaledes Ord for *Fader, Moder, Søn, Broder, Søster, Søvn, Tand, jeg, du,* visse Talord o. s. v.

Sprogætten maa paa et ret tidligt Tidspunkt have været delt i to Hovedgrupper, idet en østlig Gruppe synes at have sat *s* i Stedet for *k* i en Række Ords Forlyd. Før denne Dialektspaltning maa Ariernes Sprog have været talt paa et ret begrænset Omraade, de ariske Sprogs *Urhjem.* Spørgsmaalet om, hvor dette Ariernes Urhjem skal søges, har imidlertid lige til for ganske nylig været et brændende Stridsspørgsmaal i Sprogvidenskaben. Ved en Undersøgelse af de fælles Dele af Ordforraadet i Ariernes Sprog var man naaet til den Opfattelse, at Arierne havde levet i Steppe- og Skovegne, hovedsagelig af Kvægavl som Nomader, men dog ikke uden Kendskab til et primitivt Agerbrug. Ord for *Ko, Mælk, Hest, Hund* og *Svin* er fællesariske, og med disse Begreber maa Arierne altsaa have været fortrolige i deres Urhjem; dog hører ogsaa Ordene *Ager* og *age* til de fællesariske, hvilket vidner om Kendskab til Agerbrug og Landbrugsdrift. Da et Ord for *Hav* ogsaa hører til Fællesordene, maa man tænke sig, at dette Urfolk har kendt Havet, men hvilket Hav?

Nogle til Dels ganske nye Sprogundersøgelser har med eet Slag rykket Spørgsmaalet om Ariernes Urhjem ind i en helt ny Belysning, hvor vi før maatte nøjes med taagede Gisninger. Nye og værdifulde Sprogfund i Turkestan og Lilleasien har bragt arisktalende Folk for Dagen, som tidligere højst var blotte Navne for os. I Turkestan har man fundet et uddødt Sprog, *Tokharisk,* som har vist sig at falde i to Dialekter og har været talt af et arisk Handelsfolk, der som et Indvandrerfolk har undertvunget ældre ikke-ariske Folk ved Kinas Grænse og er omtalt i kinesiske Kilder allerede i det 12. Aarh. f. Kr. eller muligvis tidligere. I Lilleasien

er flere ariske Sprog kommet for Dagen, ikke mindst efter at man i *Boghaz-Köi,* ca. 5 Dagsrejser Øst for Angora, har udgravet et stort Arkiv paa ca. 10 000 Lertavler med en Kileskrift, som allerede kendes fra de babyloniske Indskrifter. Det vigtigste blandt de lilleasiatiske Sprog, *Hittitisk,* som vidner om, at Arierne allerede 1900 f. Kr. var trængt frem paa disse Kanter, er i flere Henseender overordentlig interessant for den sammenlignende Sprogvidenskab. Ingen tvivler længere om, at det i Bøjningsendelserne og store Dele af Ordforraadet viser sig som et udpræget arisk Sprog, selv om der ogsaa skimtes betydelige ikke-ariske Bestanddele deri.

Sproget er dog først nu i Færd med at dukke op af Ukendtheden; men der kan ikke være Tvivl om, at det vil lykkes at tolke det, da vi, som nævnt, kender den Kileskrift, hvormed det er skrevet, og da der ogsaa findes »Glosebøger« fra Hittitisk til kendte Sprog. God Hjælp ved Tolkningen af Sammenhængen faar man ogsaa af de enkelte Ord, som i den babyloniske Kileskrift gengives ved et enkelt Tegn, de saakaldte Ideogrammer. Her kender man altsaa Ordets Betydning i Kileskriften, men ved til Gengæld ikke, hvorledes det har lydt paa Hittitisk. Ord som: *er, æde, male, meget, Knæ, Vand, Aag, hvem, hvad, jeg, mig* o. s. v. kendes f. Eks. i Hittitisk.

Takket være alle disse sproglige Kendsgerninger vil det nu snart være muligt at danne sig et klart Billede af Ariernes Udbredelse. Men *hvorfra* bredte de sig og *hvornaar?* Ogsaa disse to vigtige Spørgsmaal kan den sammenlignende Sprogvidenskab give os Svar paa, og det er, som det ofte har været Tilfældet, især Laan af visse Kulturord, som giver Sprogvidenskaben vigtige Fingerpeg om den Retning, hvori Urhjemmet skal søges. Der er nemlig iagttaget en Række Overensstemmelser mellem Arisk og det ældste Kultursprog i Mesopotamien, *Sumerisk.* Sumererne var det Folk, som gik forud for Babylonierne herovre i Landet mellem Eufrat og Tigris, og man er for Tiden ivrigt i Færd med at udgrave deres gamle Byer, *Kisch* og *Ur* i Kaldæa. Udgravningerne viser, at de tidligt har indtaget et meget højt Kulturstade; Fundene rækker tilbage til 5000 f. Kr. Fra Sumererne stammer Babyloniernes Kendskab til Astronomi og Tidsregning, fra dem stammer Kileskriften, og længe efter deres Riges Erobring af Babylonierne 2700 f. Kr. holdt deres Sprog sig som Præsteskabets hellige Sprog, ligesom Sanskrit i Indien, Latin i Europa; dette er Grunden til, at vi kender Sproget saa godt, hvilket maaske ellers vilde have haft sine Vanskeligheder, da det hverken er arisk eller semitisk.

Netop derfor er det ganske paafaldende, at en Del Ord, der næsten

alle tilhører den materielle Kulturs Omraade, og som er fælles for alle ariske Stammer, stemmer saa nøje med sumeriske Ord, at man ikke tvivler om, at de er laant fra Sumerisk til Arisk. Saadanne Laaneord var allerede paavist af Tyskeren Fritz Hommel i 1879; men især har i den nyeste Tid Tyskeren Gunther Ipsen og Danskeren Viggo Brøndal fremdraget en Række Ord, saaledes Ord for *Kobber* eller *Malm, Tyr* og *Ko, Faar, So* og *Svin, Ager* og *age, saa, Græsgang, Hus, bygge, Herre, Økse, Stjerne.* Af disse er *Tyr, Stjerne* og *Økse* øjensynlig fra først af laant som »hellige« Ord. Sumerernes øverste Gud, *Enlil,* fremstilledes i Tyreskikkelse, ligesom senere assyriske Guder, og Guden i Tyreham er jo velkendt baade paa Kreta og i Ægypten (jfr. ogsaa Guldkalven i Det gl. Testamente og den cimbriske Tyr paa Offerkedelen fra Gundestrup i Himmerland). Med den hellige Økse i Babylonien og paa Kreta har den nordiske Hammer, Thors Tegn, ogsaa tydelige Berøringer, og den sumeriske Frugtbarhedsgudinde *Istar* er den samme, som i Lilleasien dyrkedes som *Astarte,* hos Hittitterne Istar, og hvis Navn var knyttet til Himlens klareste Stjerne, *Venus,* og af den Grund blev Ordet for Stjerne. De andre Ord vidner om, at Sumererne i Kvægavl, Agerbrug og Husbygning var Ariernes Læremestre.

Disse Laaneord siger os derfor med Sikkerhed, hvor Ariernes Urhjem er at søge. Da de er fælles for alle ariske Sprog, maa Arierne, da de modtog dem, have boet inden for den sumeriske Kulturs Omraade, paa en Tid da det sumeriske Rige endnu var livskraftigt, altsaa før 2700 f. Kr. Endnu omkring 3000 maa Arierne have boet temmelig samlet, først ca. 2000—1500 har den indo-iraniske Sproggruppe skilt sig ud fra Ursproget, ca. 2000—1800 er Arierne indvandret i Indien, og her melder Pressen i den allersidste Tid om Fund af Kulturbyer fra ca. 3000 f. Kr. i Punjab og Sindh, hvis højtstaaende Kultur opviser tydelige Berøringer med den sumeriske i Kaldæa. Allerede før 1200 f. Kr. har Ariere (Tokharerne) banket paa det vældige Kinariges Porte. Allerede 1900 f. Kr. har ariske Herskerfolk i Lilleasien naaet næsten helt at udrydde den oprindelige Befolknings Sprog. Med Kossæer og Persere vinder de ogsaa Herredømmet i selve det gamle Storrige i Mesopotamien, efter at deres gamle Læremestre, Sumererne, forlængst havde maattet vige Pladsen for Babyloniere og Assyrere.

Ariernes Urhjem maa derfor søges Nordøst for Rigerne i Mesopotamien, Syd for Turkestan, sandsynligvis i Egnene mellem det kaspiske Hav og Hindukusch-Pamir. I disse høje, tørre, ugæstmilde Bjerg- og Steppelande skulde da dette vilde Nomade- og Rytterfolk have holdt til og levet et Liv som det, der i vore Dage føres af Kirgisere

og Kalmykker. At de var Hestefolk, viser det fælles-ariske Ord for *Hest*, som netop ikke kan være laant fra Sumerisk, medens tværtimod Babylonierne kaldte Hesten for »Æslet fra Bjergene«. Gennem deres Land gik de gamle Handelsveje mellem de tre store Kulturriger, Mesopotamien, Indien og Kina, og ad dem fik de Nys om den høje og rige Kultur i de store Byer, indtil de en skønne Dag vendte deres fattige Land Ryggen og paa deres hurtige Heste hastede ind for selv at smage Kulturens Goder og gæste alle Rigdommenes Arnesteder. I Verdenshistorien gentager det sig ofte, at haardføre, krigerske Rytterfolk faar Overtaget over forfinede, degenererede Kulturfolk, og at de bliver Herskerfolk i gamle Riger, idet deres Høvdinger grunder nye Dynastier i Kraft af deres raa og sunde Krigerstyrke.

2. Ariernes Komme til Europa og Norden.

Det synes, som om Lilleasien var Ariernes Bro til *Europa*. Hos Hittitterne i Kappadokien gjordes der rige Jernfund, hvad der maa have givet Arierne et baade økonomisk og militært Forspring, og Vest for Lilleasien laa de højtkultiverede Riger i *Grækenland* og paa *Kreta* og lokkede med rigt Bytte. At disse Lande var beboede af ikke-ariske Folk, viser deres Stednavne, foruden naturligvis deres materielle Kulturs ejendommelige Særpræg, hvis Paavirkning forøvrigt ogsaa synes at spores helt op til den nordiske Bronzealderkultur. Endnu 1400 f. Kr. træffes det gamle mykeniske Sprog i Vasernes Indskrifter, og det vilde sikkert stemme godt med de græske Oldfunds hele Karakter at sætte Ariernes og Jernalderens Komme til Grækenland til omtrent denne Tid eller noget senere.

Hvorledes de siden Aar 1200 f. Kr. har bredt sig ud over Europa, er endnu helt hyllet i Mørke. Vi har jo ikke her fra saa gammel Tid Kileskrifttavler eller Indskrifter, som kan give os Holdepunkter for en Tids- eller Stedfæstelse. Først langt senere kan vi begynde at skimte Omridsene af Europas Folkeætter og deres Sæde. Senest i det 5. Aarh. f. Kr. sad Keltere og Germaner som Naboer ved Erzgebirge, og tidligst 400 f. Kr. støder keltiske og germanske Stammer sammen ved Sudeternes Rande. I disse Egne skulde da Keltere og Germaner have siddet et halvt Aartusinde efter Ariernes Komme til Europa, altsaa ikke langt fra de italiske Folk, med hvis Sprog baade Keltisk og Germansk opviser tydeligt Slægtskab, nærmere end Frændskabet mellem Keltisk og Germansk indbyrdes. Fra disse Kanter maa vel da det germanske Sprog have bredt sig, ogsaa til Norden.

Østfra kan Sproget næppe være indvandret, da de slaviske og baltiske Sprog ligesom Skythisk hører til en helt anden Dialekttype af Ariersprog.

I de Tider, det her drejer sig om, stod hele Mellemeuropa i den saakaldte *La Tène* Kulturs Tegn, som strakte sig netop over de Egne, der dengang beboedes af Kelter og Germaner. Denne Kultur, som har Navn af de storslaaede Fund i La Tène ved Neuenburg Søen (Neuchâtel) i Schweiz, ved Oldtidens keltiske *Eburodunum,* synes at have sit Udgangspunkt ved Rhônen i den vigtige gamle græske Handelsby Massalias (Marseilles) Bagland, og den strækker sig helt tilbage i Slutningen af Bronzealderen, men naar sin Middagshøjde i førromersk Jernalder. Man kunde gætte paa, at det var dette rige Kulturcentrum og *Jernet,* der som en Magnet drog Arierne (fra Italien?) længere nordpaa, ligesom Jernfund paa Elba muligvis drog Vikingefolket Etruskerne fra Lilleasiens Kyster til Toscana. Det er i det hele mærkeligt, hvor Ariernes Fremtrængen fra Lilleasien over Europa, saa vidt vi kan følge den, falder sammen med Jernets Komme. Maaske var det den Jernteknik, de lærte i Hittiterriget i Kappadokien, som gav dem militær og økonomisk Overlegenhed, og som gjorde dem til Herskerfolk i Europa. Paa en af Tavlerne i Boghaz-Köi skildres et religiøst Festskuespil, som hvert Aar opførtes til Minde om Hittitternes Sejr over et Urfolk i Lilleasien. Det formede sig som en Art Turnering, hvorved den Part, der fremstillede Hittitterne, var bevæbnet med Bronzevaaben, mens Fjenden kun havde Vaaben »af Rør« og følgelig med Skam bukkede under i Kampen. Mulig var det den samme Overlegenhed i Metallernes Brug, som ogsaa senere skaffede Arierne Fremgang, og hvis der virkelig kan paavises en Forbindelse mellem La Tène Kulturen i Massalias Bagland og Kelteres og Germaners Udbredelse over Europa, da vilde der muligvis ogsaa være sproglige Kendsgerninger, som kunde støtte denne Gisning.

Hernede paa begge Sider af Massalia, fra Rivieraen til Spanien, sad i Oldtiden *Ligurerfolket,* hvis Sprog, i Modsætning til Iberisk i Spanien og Etruskisk i Italien, var arisk med mærkelige Ligheder baade med Keltisk og Germansk, saa vidt vi kan dømme efter Sprogets sparsomme Rester. Paa disse Egne skal ogsaa findes Stednavne med Endelsen *-inc, -inque,* der svarer til den fællesgermanske Stednavneendelse *-inge.* Det har dog vist sig, at den Kultur, der siden fik sin største Blomstring omkring La Tène, har haft et tidligere Centrum i Hallstatt, og med Hallstatt-Kulturens Vaabentyper og Skjoldformer synes der at være tydelige Ligheder i vore ældste Jernalderfund, f. Eks. i Baaden fra Hjortspringkobbel paa Als. Bagom Hallstatts Jernalderkultur skimter man Forbindelser ned i det nuværende Jugoslavien, hvor der forøvrigt ogsaa skal findes visse Stednavne

med Endelser, der kan være beslægtet med den germanske Navneendelse *-inge*. Da tillige de ældste Runeindskrifter (f. Eks. paa en Hjelm fra Negau) synes at vise, at Runealfabetets nærmeste Stammefrænder maaske ikke er selve det latinske Alfabet, men visse veneto-illyriske Alfabeter, der, ligesom det romerske, har deres Oprindelse i det etruskiske Alfabet, og da Venetien ligger i Norditalien og Illyrien i Albanien og Jugoslavien, saa er der muligvis flere Spor, der peger ned imod disse Egne omkring Adriaterhavet, naar det gælder at finde de Egne, hvorfra vort Sprog kunde være indvandret til Norden. Maaske har Kelter, Germaner, Italikere og Grækere i længere Tid siddet nær hverandre i disse sydlige Egne, hvilket kunde forklare de forskellige sproglige Kulturlaan imellem dem.

Det var vel ikke mindst Kelternes Stilling i Transithandelen mellem Sydens, Nordafrikas, Østens Lande paa den ene Side og de mere underlegne ikke-ariske Folk i Mellem- og Nordeuropa, der skabte de rige keltiske Handels- og Kulturcentrer i Marseille, La Tène og Hallstatt. Det kunde have været Lysten til at skaffe sig Kundskab om, ja, til at beherske, selve »Produktionsfelterne« for to af de vigtigste Handelsvarer, som de modtog fra Nord og Nordvest, *Ravet* fra Danmark, og *Tinnet* fra Britannia, der var saa vigtigt til Fremstillingen af Bronzen, som lokkede Folk af den ariske Sprogæt til England og Norden, og førte til en sproglig Erobring af disse to Egne, hvorved Sproget i Gallien og Britannien blev keltisk, i Tyskland og Norden germansk. Sligt kan dog paa Forskningens nuværende Stade kun blive Gisninger. Endnu ligger disse Tider for en stor Del i Mørke, naar undtages de interessante Fund, som »Spadens Videnskab«, Arkæologien, daglig bringer for Dagen, ogsaa fra disse interessante Tider i Europas Historie.

Netop fra disse Kanter hører vi imidlertid for første Gang i Verdenshistorien om *Danmark,* idet en Købmand og Opdagelsesrejsende, *Pytheas* fra Massalia, har gjort den lange Sejlfærd fra Massalia ud gennem Gibraltarstrædet og langs Galliens Kyst rundt omkring Britannien og endelig ogsaa, ifølge Professor H. P. Steensbys Undersøgelser, maa have foretaget en Afstikker op til Havne langs Jyllands Vestkyst ca. 325 f. Kr. Tinnet i England og Ravet i Jylland er Hovedemnet i de Brudstykker af hans ellers tabte Beretning, som den romerske Naturhistoriker Plinius har overleveret os*).

Foran *Scythia,* hvormed maa menes det skandinaviske Fastland, een Dags Sejlads derfra, ligger en Ø, som kaldes *Raunonia,* fortæller Pytheas, og her siger man, at der ved Foraarstide driver Rav ind paa

*) Smlg. S. 105 og S. 347.

Bølgerne. Der ligger en Fjord af Oceanet nær ved Inguionerne, *Mentonomon* ved Navn, 6000 Stadiers Vej. Fra denne er Øen *Abalum* (eller Abalus) en Dags Sejlads borte, og her føres paa Bølgerne Ravet ind paa Land som Udskilningsprodukt af det stivnede Hav. Indbyggerne skal bruge det til Brændsel i Stedet for Træ og sælge det til de omboende Teutoner. Det samme troede ogsaa *Timæus* (der levede ca. 346—250 f. Kr.), men han kaldte Øen for Basilia (den kongelige).

Fjorden Mentonomon, der i Inguionernes Sprog sandsynligvis har heddet Mentonom, er uden Tvivl *Minden* eller *Gammelminde* (Minde betyder Munding) i Bøvling Fjord, Nissum Fjords nordlige Del, og her har Sophus Müller paavist, at en gammel Hovedvej tværs igennem Jylland havde sit Endepunkt lidt nordligere, ved et Sted mellem Ramme og Bøvling, og gjort sandsynligt, at der her i Ravhandelens Tid kan have været en vigtig Havneplads. Sandsynligvis er det denne, Pytheas har anløbet, og Stedet ligger vel 6000 Stadiers Vej fra hans Udgangspunkt ved Dover eller Kap de la Hague, eller maaske ved Rhinens Munding. Endnu i *Tacitus'* Bog om Germanien (kort før Aar 100) er *Ingævonerne* Fællesnavn for de nordligste Germaner ved Oceanet, hvoriblandt ogsaa *Cimbrer* og *Teutoner,* hvis Navne utvivlsomt er bevarede i de danske Landskaber Himmerland og Thy. Der er derfor intet mærkeligt i, at Pytheas nævner Inguioner paa disse Egne 400 Aar tidligere.

Ved en Dags Sejlads derfra nordpaa naar vi til Thy, og her tales der om Ravet, der driver ind ved Abalum og Raunonia, og som sælges til Teutonerne (Thyboerne), der bruger det som Brændsel. Steensby har ganske overbevisende gjort Rede for, at der her, enten fra Pytheas' eller Plinius' Side, maa være sket en Forveksling mellem Rav og Martørv, der begge som Skovprodukter fra undersøiske Moser driver ind sammen paa Stranden, og af hvilke Martørven, men ikke Ravet, kan bruges som Brændsel. Netop Sydthy maa i Oldtiden have været rigt paa Rav, siger Arkæologerne, og netop Sydthy er et af de ganske faa Steder i Jylland, hvor Martørven kendes, siger Geologerne, og der er derfor al mulig Grund til at formode, at det var her, Pytheas landede. I Raunonia tør man sikkert se den samme Havn, som i senere Tid hed *Cronium,* og som paa Teutonernes Tid vel har heddet Raunonia eller Chrauniom, i hvilket Ord vi maaske kan genkende Ordet *Røn,* »gruset eller stenet Barre eller Revle«, som netop passer paa den Havn i Limfjordens Vestmunding, hvor endnu i Knud den Helliges Tid i Slutningen af det 11. Aarh. Ledingsflaaden samledes til et paatænkt Englandstog. Thyborøn, Harborøn og Rønland ved Harboøre minder endnu om den Røn eller Barre, som beskyttede Limfjordens Munding og gav Ly til en udmærket Havn.

Som Havnen ved Minde havde sin kongelige Værneborg i *Bøvling Slot,* det nuværende Rysensteen, saaledes havde Havnen ved Røn sit Værn i *Vestervig Slot,* det senere Kloster, der nævnes som Kongelev (Krongods) i Valdemar Sejrs Jordebog. I samme Liste over Kongelev nævnes umiddelbart efter Vestervig *Øren* og *Plette,* og da Plette uden Tvivl er en stor Engstrækning søndenfjords ved det ovennævnte Rønland i Hygum Sogn, hvorom Vestervig Kloster førte lange Retstrætter i det 15. Aarh., saa menes der med Øren utvivlsomt Harbo Øre og Thy Øre paa begge Sider af Limfjordens Munding. Baade Harbøøre og Vestervig var kongelige Birker. Det er da højst rimeligt, med Prof. Steensby, at søge Abalum paa den af Havet opslugte Halvø ved Agger, hvor der bl. a. laa en By Aalum med en usædvanlig stor Gaard, Aalumgaard, der i 1661 beboedes af ikke mindre end 8 Bønder. Abalum skulde da nærmest formodes at have haft Formen Abalom i Landets Sprog, og dette er Stamformen til det danske Ord *Avl,* som i en senere Tid, ved Tilføjelse af Stednavneendelsen Heim, kunde faa Formen Aflheim, Avlum og Aalum.

Hørte Pytheas i Vestjylland 325 f. Kr. de tre Navne Mentonom, Raunonia og Abalom, Urformer af de tre danske Ord Minde, Røn og Avl, og fandt han der Folkestammerne Inguioner og Teutoner, saa er det dermed ogsaa givet, at Arierne allerede paa den Tid var kommet til Danmark, hvilket ikke undrer, dersom deres Komme ligger ved Bronzealderens Slutning eller Jernalderens Begyndelse.

Vi skal helt ned imod Kristi Fødsel, før vi atter finder sikre Vidnesbyrd om det Sprog, der taltes i Norden. Selv om de klassiske Forfattere, Cæsar, Tacitus o. fl. hist og her nævner germanske Ord som *gaisus* (Spyd), *glaisa* (Rav), *framja* (Skjold) o. s. v., og især flere germanske Personnavne, saa er de Germaner, der ligger inden for deres nærmeste Synskreds, ikke Nordboer. Ved Vilhelm Thomsens skarpsindige Undersøgelser af de urnordiske Laaneord i Finsk og Lappisk, der har bevaret deres ældgamle Udseende til vore Dage, har vi dog faaet Vidnesbyrd om store Dele af Nordboernes Ordforraad og derigennem ogsaa om deres Kulturstade i disse fjerne Tider. Paa smukkeste Maade blev derved den sammenlignende germanske Sprogforsknings konstruerede Grundformer bevidnede; man fik Sikkerhed for, at de ikke blot levede i Sprogmændenes Hjerner, men ogsaa havde deres Rod i det virkelige urgermanske Sprog.

Laanene falder paa snart sagt alle Kulturområder inden for Sproget: *Esse, Økse, Aare, Arne, Hjem, Aag, Ost, Mælk, Foder, Bjælke, Spange, Avne, Øde, Hærde (Skulder), Land, Kalv, Kilde, Konge, Karl, hellig, hel, skøn, Magt, blote* (ofre) o. s. v., alle disse Ord og mange flere findes i utvetydige Urformer i det finske og det lap-

piske Sprog. Vi lærer af disse Laan dels, at Folkene af den finske Stamme paa den Tid, da de var udsat for den her omtalte Paavirkning, hvilket vel omtrent kan sættes til de første Aarhundreder af vor Tidsregning, enten endnu ikke havde forgrenet sig eller i alt Fald levede i langt nærmere Forbindelse med hinanden, end det i deres nuværende Boliger vilde være tænkeligt, og dette maa antages væsentlig at have været i Egnene Øst for den finske Bugt. Dels lærer vi, at det eller de Folk af den germanske Sprogstamme, af hvis Sprog der findes saa mange Minder i den finske Æt, maa have boet i Mellemrusland eller de nuværende Østersøprovinser i Finnernes umiddelbare Nærhed. Den finske Stamme maa omkring Kristi Fødsel have været udsat for Indflydelse af forskellige, om end nær ved hinanden liggende Sprogformer af den germanske Stamme, vistnok baade en *gotisk,* der dog maa have staaet paa et ældre Trin end den, vi kender gennem *Wulfilas* Bibel (ca. 325), og en *nordisk.*

Ligesom ved Spørgsmaalet om Ariernes Urhjem ser vi ogsaa her, hvorledes den sammenlignende Sprogvidenskab, især ved Studiet af Laaneord, kan give betydningsfulde Bidrag til Folkenes Historie. Germanerne overtager her det højere Kulturfolk Sumerernes Rolle, og Finner og Lapper er som vore ariske Forfædre Kulturfolkenes Lærlinge.

3. Runesproget.

Vi skal imidlertid et Stykke ind i vor Tidsregning, ind i den romerske Jernalder, før vi finder skriftlige Vidnesbyrd i selve vort Land om det Sprog, der da taltes. Sprogminderne er udelukkende korte Indskrifter, for Danmarks Vedkommende vel kun en Snes eller saa, flere af dem indeholder kun et enkelt Ord, i Reglen et Navn, de længste af dem blot 5—6 forstaaelige Ord. De er indristede paa forskellige Brugsgenstande, mest berømt er *Guldhornet* fra *Gallehus* ved Møgeltønder, men ellers findes de paa Smykker, *Dupsko* til en Sværdskede, et *Lanseskaft,* en *Benkam* og tynde *Prydmynter* af Guldblik, de saakaldte *Brakteater.* Skriften er den ældre *Runerække* paa 24 Tegn, som var Fælleseje for alle germanske Folk. Hvis ikke Negau-Hjelmens Indskrift er ristet i germanske Runer, er Runeskriften muligvis opstaaet hos en sydligt boende germansk Stamme ved Rhinen, som gennem Gallerne har lært det latinske Alfabet at kende i det 1. Aarh. efter Kristus og af dette skabt den germanske Runeskrift, som var særlig egnet til Ristning i Træ og Hugning i Sten. I Danmark har vi endnu ingen Runeindskrifter paa Sten fra urnordisk Tid, hvorimod saadanne kendes i Norge og Sverige.

Det Sprog, vi her finder, det saakaldte *Urnordisk,* viser os et udpræget nordisk Sprog, som allerede tydeligt adskiller sig fra de sydgermanske, om end det staar Gotisk særdeles nær. Det viser os baade i Norge, Sverige og Danmark et ensartet Sprog. Da det imidlertid ikke alene forekommer paa Mindestene over døde, men ogsaa oftest paa Ting, der har tilhørt Sejrsofre, fremdraget i Moser og Søer, *Torsbjerg, Nydam, Vimose, Maglemose, Kragehul,* tør man ikke afvise den Mulighed, at det fortrinsvis er knyttet til en Kriger- og Stormandsklasse af Befolkningen, som har staaet Goterne nær. En Slutning udfra disse korte og faatallige Indskrifters ensartede Sprog til hele den dalevende Befolknings Sprog vilde utvivlsomt være overilet, saa længe man ikke fuldt og trygt tør stole paa, at denne Klasse af Befolkningen havde fast og urgammel Borgerret i Landet. Ejendommeligt er det ogsaa, at kun yderst faa af de Personnavne, der kendes fra de urnordiske Indskrifter: *HlewagastiR, SaligastiR, WolthuthewaR, AnsugisalaR, HagulstaldaR* eller Kvindenavnene *Lethro, Hariso,* senere var almindelige eller blot velkendte i Norden. *HarigastiR* kendes fra Negau-Hjelmen.

Helt anderledes er det med Runesproget og Personnavnene i det næste nogenlunde oplyste Tidsrum af de nordiske Sprogs Historie. *Vikingetiden.* Runestenene er i denne Tid langt talrigere, der er over 200 fra det gamle danske Rige, og skønt den yngre Runerække, hvormed de er skrevne, tæller færre Runer (16), og dens Lydbetegnelse derfor er langt mere mangelfuld og meget vel kan dække over langt større Dialektforskelle, end Skriften lader til Syne, saa er dog Sprogstoffet tilstrækkeligt til at fastslaa, at ikke blot de nordiske Sprog nu allerede har skilt sig særdeles skarpt ud fra de øvrige germanske Sprog, men at de ogsaa har delt sig i to Hovedgrupper, en *vestnordisk,* omfattende Norsk og Islandsk, og en *østnordisk,* bestaaende af Svensk og Dansk.

Kilderne til Kundskab om Danernes særlige Sprog er dog endnu langtfra righoldige. Indskrifterne er for største Delen indhuggede i Stene, som har været rejst til Minde om de døde, og hvor megen Kundskab om Nutidsdansk kunde vel hentes, hvis vi var henvist alene til Indskrifter paa et Par Hundrede Gravstene paa en Kirkegaard? Fra Indholdets Side er de yderst knappe i de fleste Tilfælde, ofte indeholder de kun Navnet paa den, der rejste dem, og den, til hvis Minde de er rejst. Kun undtagelsesvis giver disse Runestene os historiske Oplysninger, og endnu sjældnere faar vi at vide, hvorledes Sproget kunde bruges til sammenhængende Fremstilling i Prosa eller Poesi. De korteste bestaar af eet, to eller tre Ord, den længste har 49. Deres sproghistoriske Betydning bliver saaledes væsentlig af formel

Natur, idet vi i dem har de eneste førstehaands Kilder til Kundskab om det danske Sprog paa den Tid, da det begyndte at udvikle sig som et selvstændigt Sprog med Særegenheder, der stiller det i Modsætning til de øvrige nordiske Sprog. Desværre har de den følelige Mangel for Sproghistorikeren, at ingen af dem er tidsfæstet. Et omtrentligt Tidsfæste er dog lykkedes dels ved Hjælp af de Indskrifter, der omtaler historiske Personer og Hændelser, dels ved Sprogets og Runernes Udseende.

Ogsaa i dette Tidsrum af det danske Sprogs Historie bør man utvivlsomt være varsom med at drage alt for vidtgaaende Slutninger fra *Sprogets Ensartethed* i disse knappe og faatallige Kilder til det virkelige Talesprogs fuldkomne Ensartethed. Dels maa den ovenomtalte Mangelfuldhed i Runeskriftens Tegn kraftigt understreges, dels gælder om disse Sprogminder i næsten lige saa høj Grad, hvad der gjaldt om de urnordiske, at de stammer fra et enkelt socialt Lag af Befolkningen, Stormandsklassen. Ingen tør derfor sige, at Sproget hos de jævne Bønder og hos Trællene har lydt nøjagtigt som det, vi møder paa Runestenene; men ingen tør heller hævde det modsatte, eftersom det er en gammel og gylden Læresætning, at af det tomme Rum kan der ikke drages nogen Slutning. Tydeligt er det imidlertid, at disse Mindestene er rejst af og over Medlemmer af Stormændenes Kreds. *Kongen* og hans *Hirdmand, Thegn* og *Dreng,* der i mangt og meget genspejler Riddertidens Ridder og Væbner, *Jarlen* (Sysselmanden) og *Thulen* (Herredshøvdingen) nævnes nu og da i Indskrifterne, og til Tider er deres *Bryde* (Forvalter) med i Laget. Viernes *Gode,* Templets Offerpræst, der tillige er hæderværdig Thegn, mindes paa *Glavendrupstenen,* og paa *Hedebystenen* mindes Svends Hirdmand sin Fælle, Styresmanden, Føreren paa Ledingsskibet, som var en grumme god Dreng, hvilket vel vil sige en velbyrdig Væbner og ikke blot en gæv ung Mand. Til samme Kreds hører vel ogsaa den *Gisle,* som var bedst af Landmænd, fornemst blandt sine Landsmænd.

Nu genkender vi ogsaa lettere de Personnavne, der optræder paa Runestenene, de er til Dels i Brug den Dag i Dag: *Gunvald, Rolv, Gudmund, Thorkild, Ulv, Toke, Karl, Erik, Svend, Harald, Thorsten* o. s. v. og Kvindenavne som *Ragnhild, Aase, Thorgunn, Astrid* o. fl. Det er de samme Navne, hvorunder Danerne optræder i de fremmede Lande, som de i Vikingetiden gæstede, Normandiet og England, og hvor de satte sig Spor i Stednavne og Sprog, som er synlige endnu. I England blev Sproget, især i Nordengland, Danelagen, stærkt paavirket af Dansk, saaledes at selv ganske dagligdags Ord blev laant fra Dansk, og Laaneordenes Form synes at tyde paa, at Laanene fandt Sted væsentlig omkring Aar 900. Talrige Stednavne med En-

delsen *By* og *Thorp* og nordiske Personnavne til Forled vidner endnu om de danske Vikinger, som grundlagde Byen eller fik den i Eje.

Uden for disse Kilder er vi henvist til de faa Personnavne og Stednavne, som nævnes i udenlandske Kilder, meget ofte i stærkt fordrejet Form; andre samtidige og direkte Vidnesbyrd om Sproget i Vikingetiden har vi ikke. Derimod lader der sig med Varsomhed slutte en hel Del tilbage fra senere Tiders Sprog, fra Stednavne, der maa antages at være skabt i disse Tidsrum og ad lignende mere eller mindre utrygge Veje.

4. Rigssprogets Udvikling.

Omtrent lige saa sparsomt er Kildestoffet for den følgende Tid ca. 1050—1250. Større sammenhængende Optegnelser paa Dansk mangler næsten ganske, selv Runestenene er yderst faatallige. Hist og her i Pergamentsbreve, Krøniker, Aarbøger, Jordebøger og Dødebøger, alle skrevne paa Latin, træffes Sted- og Personnavne, og i ganske sjældne Tilfælde et enkelt dansk Ord. Det samme gælder de stærkt forkortede Indskrifter paa vore ældste Mønter, som forøvrigt endnu savner en grundig Undersøgelse. Først omkring 1300 møder vi en virkelig Litteratur, der ganske vist er væsentlig af juridisk og medicinsk Indhold, men dog giver et overordentlig alsidigt Billede af det danske Sprog. De vigtigste Sprogkilder er de gamle danske Lovbøger, *Skaanske Lov og Skaanske Kirkelov,* de to *sjællandske Love,* kaldet *Valdemars* og *Eriks Lov, Sjællandske Kirkelov, Jyske Lov* og *Flensborg Stadsret.* Et enkelt Lovhaandskrift, Runehaandskriftet af Skaanske Lov, er skrevet med Runer, men afskrevet efter et Haandskrift med latinske Bogstaver. Nær ved disse Haandskrifter, og øjensynlig skrevet med samme Haand som et af Haandskrifterne til Jyske Lov, staar den paa Latin skrevne *Kong Valdemars Jordebog,* der indeholder et rigt Stof af Sted- og Personnavne i dansk Form, foruden enkelte Smaastykker og Ord paa Dansk. Af næsten lige saa høj Alder som Lovbøgerne er to *Lægebøger* paa Dansk.

Vi har i dette Tidsrum for første Gang samtidige Sprogminder fra hele Norden og er derfor i Stand til at danne os et klart Billede af de sproglige Forskelle og Ligheder. Ikke blot adskiller Dansk sig nu tydeligt fra Svensk, men der viser sig ogsaa inden for Dansk tydelige Dialektforskelle allerede her i de ældste sammenhængende danske Sprogtekster af mere betydeligt Omfang. Det vilde dog vistnok være yderst letsindigt at tro, at disse Dialektsærheder af den

Grund først maatte være skabt i denne Tid. Meget tyder paa, at allerede omkring Aar 1000 stod de vigtigste Ejendommeligheder, som senere kan paavises i de danske Dialekter i fuldt Flor. Skønt man maaske ikke kan tale om noget egentligt Skriftsprog, fælles for hele Landet, saa kommer dog til Orde en utvetydig Indrømmelse af, at Sproget paa Sjælland er det »fineste«, ellers vilde næppe heller f. Eks. de jyske Dialektejendommeligheder være saa kraftigt bortlugede af Jyske Lov og Flensborg Stadsret, at man ligefrem skal lede godt efter for at gribe Skriveren i at røbe sit sande jyske Maal. Om der end derfor muligvis ikke tør siges at være et fælles dansk Rigsmaal, er der dog, især paa jysk og fynsk Sprogomraade, en tydelig *Østvendthed* i Skriftsproget; man lytter østpaa, hvorledes nu Kongen, Hoffet og Skriverne udtrykker sig, og derefter lemper man tydeligt nok sit hjemlige Maal. I store Træk kan man ellers sige, at mens Skaansk endnu i mange og væsentlige Ting staar Oldsproget nær, har Jysk fjernet sig videst fra Udgangspunktet og er paa enkelte Punkter endda skredet længere frem end det nuværende Skriftsprog, mens Sjællandsk staar midt imellem disse to Yderpunkter. Først naar man gaar til selve Haandskrifterne, opdager man alle de smaa Ejendommeligheder i Ordformerne, der viser, at en lang Række af de Ejendommeligheder, som den Dag i Dag kendetegner de danske Dialekter, findes allerede her, hvad der vidner om, at disse Sprogsærheder er ældre end 1300.

Lovsproget præges i stort og smaat af en sjælden Knaphed og Fynd, der forlener det med en Styrke og Storladenhed, som i den kommende Sprogperiode for største Delen gik tabt. Noget af det, der bidrager mest til Lovsprogets Kraft, er dets stærke Oprindelighed og nordiske Renhed. Det er i det store og hele frit for Laaneord. Naar undtages de gammelgermanske Laan fra Latinen, der ret hurtigt blev tilpasset til den nordiske Sprogform, findes endnu kun yderst faa af de nedertyske Laaneord, som siden kom til at præge Dansk saa stærkt. Flere har der dog rimeligvis været i selve Talesproget, og i Fortalen til Jyske Lov dukker der ogsaa allerede nogle af dem op.

I Modsætning hertil kendetegnes hele den følgende Periode, Tiden fra Valdemar Atterdag til Unionens Ophør, 1350—1500, ved sin livlige Forbindelse med Tyskland, hvorfra de plattysktalende Hansestæder øvede deres vældige Indflydelse ogsaa paa vort Sprog. Dette opviser derfor en kraftig *Brydning* mellem *dansk* og *fremmed* med en deraf følgende Vaklen i Sprogformen, ikke mindst i Retskrivningen. Det meste af Litteraturen er Oversættelser fra fremmede Sprog, og da man omkring Aar 1400 begynder at bruge Dansk i

offentlige Breve (det første er fra 1371), oversætter man ligeledes, mere eller mindre heldigt, de gamle latinske Brevformler. Alt dette præger naturligvis Sproget, eller rettere det udvisker Sprogets ægte danske Præg. Med Usikkerheden i Retskrivningen følger ogsaa, at rene Dialektformer kan trænge ind i Skriftsproget, da der savnes en Rettesnor for Gengivelsen af Talesproget. Gammelt og nyt, hjemligt og fremmed, Bysprog og Bondemaal brydes derfor igennem hele dette Tidsrum, selv om man ogsaa her, ligesom i tidligere Tid, mærker, at der er Spirer til et fællesdansk Skriftsprog, væsentlig paa Grundlag af Sproget paa Sjælland, hvor Hovedstaden, Hoffet og Kancelliet fandtes med Rigets bedste og lærdeste Mænd.

Overalt møder vi dog den *nedertyske Indflydelse;* aldrig har vel det danske Sprog modtaget en saa stærk og gennemgribende Paavirkning fra Udlandet. De middelnedertyske Ord optoges i Sproget i Hundredvis, og de indlemmedes saa fuldstændigt i Dansk, at de nu for langt den overvejende Del slet ikke føles som fremmede, mens tværtimod de gamle danske, som de fortrængte, ofte, uden oplysende Forklaringer, er en Nutidsdansker ganske uforstaaelige.

Selv om en Del af Lovsprogets Fynd og Oprindelighed gik tabt, mest findes vel i *Peder Laales Ordsprog,* som er optegnet i denne Periode, saa har Sproget vundet paa andre Leder, i Smidighed og Ynde, hvad vi ser f. Eks. i *Hr. Mikaels Rimværker,* men først og fremmest i de danske *Folkeviser,* der rummer en Sødme og Poesi, som ikke kunde komme til Orde i de knappe Lovparagraffer. Ogsaa Rimkrøniken hæver sig sine Steder op til virkelig Poesi. Trods den digteriske Form er Sproget i Folkeviserne sikkert det, som bedst genspejler det levende danske Sprog ved Middelalderens Slutning, saaledes som vi ogsaa hist og her kan møde det i Privatbreve fra dette Tidsrum.

Ellers faar man gennemgaaende et temmelig ynkeligt Indtryk af den litterære Værdi i denne Tids Sprogminder. Sproghistorisk Værdi har de dog alle, idet man tydeligt i dem kan skimte, hvorledes det nuværende danske Rigssprogs Lyd- og Bøjningssystem, dets Sætningsbygning og Ordforraad langsomt udvikler sig, saaledes at vi ved Periodens Slutning har et Sprog, der trods enkelte gammeldags Former kommer Nutidens temmelig nær.

Skønt den følgende Tid, 1500—1550, Reformationstiden, i mange Henseender er beslægtet med det 15. Aarhundrede, maa man dog alligevel betegne den som en ny Sprogperiode, endda en af de mest betydningsfulde i Rigssprogets Historie. Sproget i *Reformationstiden* stemmer i Hovedsagen med det 15. Aarhundredes, for saa vidt som der kun udvikles meget faa sproghistoriske Nyheder af væsentlig Art.

Det nye bestaar først og fremmest deri, at man helt og fuldt bryder med det gamle og opgiver de fleste af de gamle Ord og Former, som allerede i Gammeldansk førte en truet Tilværelse over for de indtraadte Nydannelser. Bedst ser man Gangen i den sproglige Bevægelse, hvor man kan sammenligne Værker, der baade foreligger i Haandskrifter fra det 15. Aarh. og i »rettet og forbedret« Skikkelse, hvilket næsten altid vil sige i mere nymodens Form, i Optryk fra det 16. Aarh. Saadanne Undersøgelser kan foretages ved flere Værker. Bogtrykkerkunstens Komme til Danmark — den ældste trykte Bog er fra 1482 — bringer netop Fart i den Slags moderniserede Udgaver af ældre Haandskrifter; *gamle Krøniker, Bibeloversættelser, Love* og *Folkebøger* trykkes op, og overalt ser man den tydelige Bevægelse bort fra de sære gammeldags Ord, fra Dialektord, fra gamle Bøjningsformer og gammeldags Sætningsbygning.

Samtidig skyder med eet Slag *Talesproget* frem i Lyset, levende og blodvarmt, i de talløse Stridsskrifter fra denne religiøse Kamptid, forfattede af stærke og betydelige Forfatterpersonligheder som *Povl Helgesen, Hans Tavsen, Kristiern Pedersen* og *Peder Palladius.* Gang paa Gang hører vi i disse Stridsskrifter Klangen af den levende Tale: »De ere saa tvedragtige, at de understundom komme ikke nærmer sammen end en Ko og en Vejrmølle«; ikke mindst har Forfatterne — især Poul Helgesen og Hans Tausen — et uudtømmeligt Forraad af Skældsord at ty til: »Din Stympere; din Skalk; din mørke og gamle graa Kættere; der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under. O, dit papistiske Creatur; det stjaalne Ripsraps han praler med« o. s. v. Allermest levende og adskilligt mere stilfærdigt i Mælet er dog Sproget hos Peder Palladius, baade naar vi hører den jævne og menneskelige Bisp selv tale til Folket, og naar han gengiver Bøndernes egen Udtryksform i Vrede og gildesæl Munterhed.

Hovedresultatet af Reformationstidens sproglige Virksomhed er, at et virkeligt dansk *Skriftsprog* dannes, idet Christian III's Bibel maa ses som det Grundlag, hvorpaa den følgende Tids litterære Sprog hviler. For langt den overvejende Del synes dette Sprog at hvile paa sjællandske, vel navnlig østsjællandske, Dialekter, og det samme Sprog træffer vi ogsaa i Kongens Kancelli i København. Dog er Kancellisproget, skønt Bibelen jo netop er oversat fra Luthers tyske Bibel, endnu mere præget af Højtysk, baade i Ordvalg og Sætningsbygning. Grunden er utvivlsomt den, at de Folk, der foretog Bibeloversættelsen, var Folk med sproglig Forstaaelse og Øre for den ægte danske Udtryksmaade, mens Folkene i Kancelliet var »Kopister« i mere end een Forstand.

Det danske Sprogs Kaar i Tiden 1550 til ca. 1700 var ikke heldige. Reformationen havde ganske vist hævdet Modersmaalets Ret paa det religiøse Omraade, men *Humanismens* Indflydelse bevirkede, at *Latin* paa saa at sige alle andre Omraader blev den følgende Tids Litteratursprog, det Sprog, der i Virkeligheden blev det egentlige Modersmaal for alle universitetsdannede, alle akademiske Borgere. De allerfleste af det 16. og det 17. Aarh.s store Videnskabsmænd har ikke efterladt sig en eneste Bog paa Dansk. Sørgelig berømt er Peder Syvs Ytring blevet, hvor han i Fortalen til »Den danske Sprog-Kunst« (1685) skriver: »Sommesteds gives en ganske Mening paa Latine, at den des bedre kan forstaaes«.

Igennem hele det 17. Aarh., maaske især i dets sidste Halvdel, spillede ogsaa *Højtysk* en vigtig Rolle, ikke alene som Talesprog ved Hoffet, blandt mange af Adelen og Borgerstanden og ved Hæren, men paa Tysk affattedes ogsaa talrige Skrifter, f. Eks. officielle Beretninger om Begivenheder ved Hoffet, om Feltslag o. lign., og paa Tysk var ogsaa de ældste Aviser.

Noget mindre fremtrædende var den *franske* Indflydelse, skønt den i Løbet af det 17. Aarh. begyndte at gøre sig gældende. Mens de unge adeliges Studierejser i det 16. Aarh. næsten udelukkende var gaaet til Tyskland, begyndte man nu ogsaa at drage til Frankrig (Orléans), og efter Enevældens Indførelse var den franske Indflydelse i stadig Stigning. I Christian V's Tid afløste Fransk Latinen som Diplomatiets Sprog.

Af allerstørste Betydning var det, at et Værk som Christian V's *Danske Lov* blev affattet i et klart og kærnefuldt Dansk, som tog de ældre Forordninger og Recesser fra Christian IV's, Frederik II's og Christian III's Tid til Forbillede, og Sproget i disse, ligesom i de højtidelige Formularer i aabne Breve af retsligt Indhold, og i det hele taget Sproget i alle retslige Dokumenter fra det 16. Aarh., byggede i høj Grad paa de gamle Landskabsloves værdige og gammelnordiske Sprogstof, hvad der var en afgjort Højnelse af det danske Sprog, i Modsætning til Kancellisternes tankeløse Efterabning af tysk Ordvalg og Sætningsbygning, stærkt isprængt latinske eller latiniserende Gloser.

Skriftsproget, især fra Frederik II's og Christian IV's Tid, skæmmes ikke lidet ved den utrolige Sammendyngen af overflødige Bogstaver i Retskrivningen. Moden skal stamme fra tyske Skrivere, der fik Liniebetaling for deres Kopier, og det kan være troligt nok, da man ikke øjner nogen anden fornuftig Grund til disse barokke Udpyntninger af jævne danske Ord. Noget mindre fremtrædende er dog denne Uvane i de trykte Bøger. Derimod begynder man i det

officielle Skriftsprog, allerede i dets Hovedkilde Christian III's Bibel, at skrue Ordene tilbage til ældre Tiders Retskrivning, skønt Talesproget forlængst var skredet længere frem.

Ved Siden af denne tilbageskridende Bevægelse, som dog naturligvis kun gælder Skriftsproget, gør sig ogsaa, paa Grund af den herskende Usikkerhed i Retskrivningen, en fremadskridende Bevægelse gældende, idet Talesproget og Dialekterne ofte pludselig skyder Hovedet op og afslører, at det talte Sprog allerede da havde fjernet sig betydeligt fra det skrevne.

Særlig præges Sproget dog af de mange *Laaneord* dels fra Tysk og i Christian V's Tid ogsaa fra Fransk. Ikke ret mange af dem, og navnlig ikke af de franske, fik dog fuld Borgerret i Sproget. De føles den Dag i Dag som fremmede i Talesproget, selv om enkelte vandt varigt Fodfæste i Bogsproget. Ingen af dem blev optaget i Bondemaalene. Hvor et enkelt har vundet Optagelse, bruges det næsten altid helt eller halvt spøgende *(Gespenst, gesvindt* o. lign.). Helt anderledes altsaa end ved de gamle plattyske Laaneord fra Hansetiden, som trængte ind i alle Sprogets Lag og vandt fuld Indfødsret i Landet.

Snævrest begrænset i deres Forekomst var en Række »*lærde*« Ord, mest laant fra Latinen *(Antiquitet, Posteritet, Autor, Mandat, conservere, Relation, resolvere, approbere* o. s. v.), som dog var stærkt fremtrædende baade i det litterære Sprog og i Kancellisproget, men hvoraf kun yderst faa vandt ind i Talesproget.

Omkring Aar 1700 havde vort Sprog omtrent taget den Form, det har nu, baade grammatisk og lydligt. Det dannede Talesprog og Skriftsproget yndede nogle flere Fremmedord, men det viste sig at være en ganske tynd og overfladisk Politur, som hurtigt skallede fuldkommen af.

Kærnen i Sproget var oprindelig og levende. Udtrykkene var malende og hentede deres Billeder fra jævne og naturlige Forhold, rig var Talen paa gamle Fyndord og Ordsprog. *Moth* har i sin store haandskrevne Ordbog samlet en sand Sprogskat af det levende Talesprog hos hans Slægtled, Folk, som var jævngamle med »den gamle Skole«s Hædersmænd hos Holberg, hans Jeronimusser. Ingen tør tvivle om, at de baade har rystet paa Hovedet og korset sig over de unge »franskende« Spradebasser, baade over deres Klædedragt og deres Sprog, og naar vi sammenligner Sproget i Moths Ordbog med Holbergs litterære Sprog, kunde vi fristes til at give Jeronimus Ret.

Alligevel var *Holberg* ogsaa paa sprogligt Omraade en Rydningsmand. Han havde jo nemlig den Dristighed at skrive paa Dansk selv om de »lærdeste og subtileste Materier«. Han lagde Grunden til et

dansk Litteratursprog, og selv om dette hos ham var lovlig spækket med franske Ord og latinske Vendinger og hist og her temmelig slavisk overførte den latinske Sætningsbygning paa Dansk, saa havde han dog ogsaa i højeste Grad Sans for Talesprogets Liv og gengav dets rappe Løb og underfundige Vid med aabenbar Kærlighed, især i sine Komedier. Mangfoldige Ytringer af ham tyder paa, at han var sig sit Maal bevidst, at det var hans »Entreprise at forbedre det danske Sprog«: »Jeg skriver eene ey for at moralisere, for Folk ey eene men og Sproget at polere«; og han hævder, at det er en stor Vildfarelse at regne det danske Sprog for ringe, da det »udi sig selv haver sandelig store Dyder«.

Hans Klage over »den store Stridighed udi Orthographien« er ingenlunde ubegrundet, og hans egen Retskrivning, som imidlertid slet ikke fulgtes af hans Trykker, var meget forstandig. »Det meeste, som er at dadle paa det danske Sprog«, er, at »vores Sprog fluctuerer saaledes«, siger han med Rette, for paa hans Tid stredes endnu i Sproget gammelt med nyt, Skriftsprog med Talesprog, Østdansk med Vestdansk, og ofte stod han raadløs over for de forskellige Sprogformer: »Man kand fast disputere sig ihiel derpaa, saalænge vi ingen authentiques Grammaires eller Lexica have, som kand løse Knuden.«

I sit Ordvalg løste han selv ikke altid Knuden paa den for Sprogets Trivsel heldigste Maade; skønt han forsikrer, at han beflitter sig »paa en reen Danske«, og hævder, »at man kand exprimere sig udi de fleste Materier uden at forskrive fremmede Gloser fra andre Stæder«, saa valgte han dog hellere i Ordnød et Fremmedord, end han møntede et dansk, og vilde navnlig ikke »kalde nogle gamle Ord fra Landflygtighed igien, som have været mere end 100 Aar af Moden«, og naar i hans senere Aar selv flere i Samtiden »have stødet sig over de fremmede Ord« i hans Skrifter, saa undrer det ingen, at den jævne danske Mand i Nutiden næppe er i Stand til at læse Holberg med fuld Forstaaelse uden en Fremmedordbog ved Haanden.

Helt andre Veje gik det Slægtled, der fulgte efter Holberg. De nøjedes ikke med at indføre fremmede Ord for de manglende danske, men de søgte at danne nye og naturlige danske Ord, og det synes, som om de havde Held med sig trods al den Spot, der i Førstningen mødte deres *nyslaaede Ord*. Derved kom Tiden omkring Midten af det 18. Aarh. til at staa som et af det danske Sprogs vigtigste Udviklingstrin. Samtidig med at Interessen for selve det gamle danske Sprog steg, f. Eks. ved Stiftelsen af »Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog« (1745) og ved Jens Høysgaards skarpsindige og oprindelige Syn paa den danske Sproglære, blev ogsaa selve Sproget omdannet, saa det efter ganske kort Tids Forløb havde

faaet et nyt Udseende, baade ved Ordforraadets Berigelse med nye danske Ord og dets Rensning for overflødige Fremmedord, og tillige ved Sætningsbygningens Frigørelse fra stive latinske Vendinger og dens Tilbagevenden til naturligt fremskridende, ja, næsten livligt løbende Ordføjning, præget af det levende danske Talesprog.

Særlig Indflydelse paa Sproget fik en Række Populærfilosoffer igennem deres Skrifter. En Forløber for dem var *Andreas Lundhoff*, der f. Eks. er Fader til de nu almindeligt brugte Ord, *Sætning, Grundsætning* og *Læresætning* (1742). *Fr. Eilschow* foreslog (1747) Ord som *bevægende Grund, eftertænke, Enkelthed, Indbildningskraft, Omkreds, Overflade, Personlighed, regelret, Retslærd, Selvstændighed, Sædelighed, Valgsprog, Ærekærhed* o. s. v., Ord, som vi nu bruger i ganske almindelig Tale. Efter Eilschows alt for tidlige Død (1750) førtes hans Virksomhed videre i det samme Spor af Sorø Akademis Professorer, især *Jens Schielderup Sneedorff, Fleischer* og *Jacob Baden*. Sneedorff fik gennem sit Tidsskrift *Den patriotiske Tilskuer* (1761—63) den største Indflydelse ved i et let og behageligt Sprog at drøfte de Emner, der var oppe i Tiden, og derunder stadig at prente de nye Ord fast i den sproglige Bevidsthed. Jakob Baden siger (1766): »Hvem erindrer ikke, hvorledes man hidtil i vore Spilleselskaber giækkede de Ord *beundre, bedømme, Ærefrygt* og andre, da de først brugtes? Nu »beundrer« og »bedømmer« enhver Pedant og enhver Spradebasse alting«.

Kampen mod Sprogrensningen var forgæves, de nye Ord gik deres Sejrsgang ind i Skriftsproget og det dannede Talesprog trods al den Spot, der i Førstningen slog dem i Møde. Et snurrigt Udtryk fik Striden i *Charlotta Dorothea Biehls* Komedie »*Haarkløveren*« (1765), der skildrer det tragiske Tilfælde, at Elskeren ikke bliver forstaaet og derfor heller ikke bønhørt af den elskede, fordi han stadig bruger »nymodige« Udtryk som *Genstand, Vindesyge, Bisager, Fornemmelser, Duft, virksom* o. s. v. Det er knapt, at en Nutidslæser kan fatte Haarkløverens Morsomheder, fordi de latterliggjorte Ord nu er ganske dagligdags, og kun faa tænker paa, at Ord som *almennyttig, Gaade, Lønning, Syssel, røgte, Benklæder, Emne, Færd, ræd* har maattet stride sig frem til den Plads i Skriftsproget, som de nu nyder ganske ubestridt af nogen.

Samtidig havde dog det danske Sprog endnu en Del at kæmpe med. *Tysk* var lige indtil det sidste Tiaar af det 18. Aarh. næsten lige saa almindeligt blandt de højere Stænder som Dansk. Endnu Christian VII talte Tysk til daglig, en stor Række af Landets Embedsmænd var Tyskere, og Tysk hørtes stadig rundt om paa Københavns Gader og Stræder. Under Bernstorfferne og Struensee naaede den tyske

Indflydelse sit Højdepunkt, men efter den sidstnævntes Fald var der stadig stærke Kræfter oppe for at hævde det danske Sprogs Ret i Danmark. 1772 afløstes de tyske Kommandoord i Hæren af danske, 1775 indførtes *Dansk* som selvstændigt *Undervisningsfag* ved de lærde Skoler. Omkring samme Tid ophører de forskellige Kollegier, Krigskancelliet, Finanskollegiet, Kommercekollegiet at bruge Tysk til Sprog. Derimod holdt dette sig i Tyske Kancelli, der styrede Hertugdømmerne, hvorved selv rent dansktalende Egne som Nordslesvig, Als og Ærø blev styret paa Tysk, og fra 1734—1801 udkom selve den danske Statskalender paa Tysk.

I det 19. Aarh. har derimod alle større Hændelser inden for den litterære og politiske Verden, *Romantikken, Skandinavismen, de to Krige,* kraftigt bidraget til at øge det danske Sprogs rene nordiske Præg, og Grundloven af 1849 blev affattet i et smukt og jævnt Dansk, maaske nok en Kende blegere i Tonen end det marvfulde Sprog i Danske Lov.

Bortset fra Striden mellem Dansk og Tysk i Danmark var de Ændringer, det danske Sprog undergik siden ca. 1700, dog ikke særlig iøjnefaldende. Der foregaar ingen voldsom Udvikling som den, der skete i Løbet af det 14. og det 15. Aarh. eller i Midten af det 18. Aarh. Medens man godt kunde tro, at der laa et Hundredaar og ikke et Tiaar mellem Holbergs Epistler og Sneedorffs »Tilskuer«, saa gør Sneedorffs eller Ewalds Prosa ikke noget synderlig mere forældet Indtryk end f. Eks. Fru Gyllembourgs Sprogform. Dette vidner om, at Sproget, Skriftsproget, det danske Rigsmaal, har vundet en betydelig Fasthed.

Denne Fæstnelse af det danske *Skriftsprog* har siden holdt det nogenlunde i den samme Skikkelse indtil Nutiden. Sproget er i de senere Slægtled ikke undergaaet store Ændringer, navnlig ikke i Ordføjningen eller Sætningernes Opbygning. Derimod er Ordforraadet naturligvis i stadig Udvikling, og især har det livligere mellemfolkelige Samkvem bragt en Mængde Fremmedord ind i Sproget, af hvilke ikke faa er trængt vidt ud. Ved Siden af den tyske Indflydelse, som maaske nok er taget af, har den franske en Overgang i 70'erne og 80'erne ogsaa gjort sig gældende, men især har en meget kraftig Paavirkning fra *Engelsk* ytret sig siden 1890 eller saa. Ord som *gentleman, fair* og *unfair, ladylike, tip-top, flirt, film, run* o. s. v. har vundet Indpas, og navnlig paa Sportens Omraade kan den engelske Indflydelse spores særdeles tydeligt: *sport, heat, spurt, tips, handicapped, offside, hurdle* o. s. v. laanes i rent engelsk Form og med engelsk Udtale.

Med Avisernes store Udbredelse og Samkvemmets Øgelse bringes ikke blot Rigsmaalets og det københavnske Talesprogs Ord ud til

det store dialekttalende Folk, men ogsaa de mange Fremmedord, der breder sig som Paddehatte i Pressen, baade naar udenlandske Telegrammer i Huj og Hast bliver oversat, og naar Journalisten skriver for egen Regning. Sproget i Danmark udsættes derved for en stærk Udligning og Udjævning, som sandsynligvis i det lange Løb vil gøre det af med vore gamle *Landsmaal,* der ellers hidtil bedst har holdt det rene gammelnordiske Præg.

En modgaaende Strøm gør sig dog stadig gældende, ogsaa i Pressen, og flere gode danske Ord er blevet møntet paa Pressens Tilskyndelse. Ikke mindre har naturligvis Litteraturens Mænd kunnet tilføre det danske Sprog nye Ord eller hente gamle nordiske Arveord frem af Landsmaalenes Gemme, saaledes som f. Eks. *Hjemstavnsdigtningen* fra det 20. Aarhundredes Begyndelse. Ogsaa gennem den store Paavirkning fra norsk og svensk Digtning er gamle nordiske Ord blevet kendt og optaget i vort Sprog.

5. De danske Landsmaal.

Det Sprog, vi paa de foregaaende Blade har nævnet som det danske Sprog, som »vort Sprog«, har i alt væsentligt været det danske Skriftsprog, Rigsmaalet, som det kaldes. Det er dette Sprogs Udvikling, vi har fulgt i store Drag fra de første Runeindskrifter til den nye Dagspresse. Vi kan imidlertid ikke afslutte et Overskue over det danske Sprogs Historie uden ogsaa at dvæle en Stund ved de danske Landsmaal, *Dialekterne.*

Der raader sikkert hos mange et fejlagtigt Syn paa, hvad Landsmaalene er. Ikke faa tænker sig vel, at de blot er Bøndernes akavede Maade at tale Dansk paa, og nævner med Ordet »forkert« den særlige Bondemaalsudtale, som de blot har Lov at kalde »forskellig« fra Rigsmaalets. Rigsmaalet er paa en Maade en Kunstdannelse, bygget op paa Skriftsproget ved mange forskellige Hænders Værk, selv for en stor Del hvilende fra først af paa enkelte, særlig sjællandske, Landsmaal.

Landsmaalene derimod er Landets levende Mæle, dets oldarvede *Talesprog,* som har levet et mere uforstyrret Liv, værnet af den danske Bondes Sans for at holde det gamle i Hævd og af hans Træghed til at gaa med paa alt for mange nymodens Paafund. Dette gælder navnlig Ordforraadet, der har holdt mange gamle nordiske Arveord i Gemme, som Rigsmaalet har tabt. Derimod kan der ikke være Tvivl om, at Landsmaalene baade i formel og grammatisk Henseende ofte har fjernet sig længere fra Oldsproget end Rigsmaalet,

hvor netop Skriftsproget har Tilbøjelighed til at holde igen, baade i Retskrivning og Sætningsbygning, mens Talesproget tillader en stærkere Afslibning af Ordene og en større Dristighed i Ordføjningen.

I ikke ringe Grad hænger naturligvis Hævdelsen af de gamle Arveord i Bondemaalene sammen med den simple Kendsgerning, at Bondens Levemaade og hele Virke lige indtil for 70 Aar siden laa langt nærmere ved de Tilstande, der raadede paa Oldsprogets Tid, saaledes at de samme Ting, de samme Dyr, de samme Redskaber, kort sagt de samme Natur- og Kulturforhold daglig stod ham for Øje og var ham velkendte, medens de for Bykulturens Folk var lidet kendte eller endog fremmede, saaledes at Ordene for dem ikke daglig maatte falde dem i Munden og derfor var udsat for helt at gaa i Glemme i det københavnske Bymaal, hvorpaa Rigsmaalet grunder sig.

Ikke mindst derfor frembyder Granskningen af Landsmaalene saa stor Værdi, ikke blot i sproghistorisk, men derigennem ogsaa i almindelig historisk Henseende. Det er ogsaa muligt paa Grundlag af Landsmaalene at spore Samkvemsretningerne mellem Landets enkelte Dele, at trække Skel mellem Kulturbygder, hvis Omrids maa have dannet sig langt tilbage i Oldtiden, hvorfra vi ellers ikke har Kilder, der giver os Viden om sligt.

De danske Landsmaal opviser endnu tydelige Skel. Mod Øst har vi *Skaansk,* i et Land, der, skønt det politisk hører til Sverige, endnu i sit Maal røber sig som Del af det gamle danske Rige. Gennem *Nordskaansk* og *Blekingsk* lempes Overgangen til *Smaalandsk* og andre svenske Maal, og gennem *Bornholmsk* og Maalene paa Amager og i de nordøstsjællandske Fiskerlejer, *Sunddansk,* er Overgangen sporlig til de sjællandske Maal. Fra *Sydsjællandsk* er Overgangen tydelig til Maalet paa Falster og Møn, og fra *Lollandsk* over *Langelandsk* til *Fynsk.* Fra Fynsk over *Ærøsk* glider Maalet let over til Als og derfra atter til Sundeved, skønt ingen kan tvivle om, at *Alsingermaalet* er jysk, mens *Ærømaalet* er fynsk. *Vestfynsk* staar nærmere ved *Jysk,* mens *Østfynsk* staar nærmere ved *Sjællandsk,* og *Sydfynsk* glider jævnt over i de sydligere Øers Maal.

Ingen Egn i Jylland viser saa tydelige Berøringer med Sjælland, baade kulturelt og sprogligt som *Aabosyssel,* der omfatter Dele af de nuværende Randers og Aarhus Amter. Her fandtes den gamle Skifteform af Vangene og Byerne, Boelskiftet, der ellers fortrinsvis hører hjemme paa Sjælland; her havde man endnu henimod 1700 overvejende Trevangsbrug som paa Sjælland, mens det øvrige Jylland havde overvejende Græsmarksbrug med 8—12 Vange; hertil førte Hvideslægten i Middelalderen sin Murstensarkitektur fra Sjælland,

og fra Kalundborg over Samsø til Djursland gaar et vigtigt Maalfællig i baade lydlige og grammatiske Forhold. I Hærvig ved Kalundborg samledes den sjællandske, i Dyrsaa ved Grenaa den jyske Ledingsflaade, og de mødtes ofte ved Samsø, naar de drog ud paa fælles Ledingsfærd. Paa Samsø holdt endnu Knud VI Herredag, og selve det, at Hvideslægten og Kongen havde rige Godser i Aabosyssel, vidner ogsaa om Forbindelsen med Sjælland, der vel nok rækker tilbage til Oldtiden, maaske lige til den Tid (Folkevandringstiden), da Byerne med Endelsen »Lev« fik deres Navn, en Bevægelse, der sandsynligvis, som H. V. Clausen har villet hævde, er udgaaet fra Sjælland, og som har afsat de tydeligste Spor i Aabosyssel. Naar dette Syssel ogsaa kaldtes Opsyssel, da er det næppe rimeligt heri at ville se en lydlig Omdannelse af Navnet Aabosyssel. Snarere bruges dette Navn, som Oplandene i Norge, Uppland og Uppsala i Sverige, Opmark i danske Marknavne, om hvad der ligger »oppe«, nærmest Centrum, modsat hvad der ligger »ude« i Landet. Opsyssel skulde da have været Styrelsens Sæde i Jylland, i Forhold til hvilket de andre Sysler var »Udsysler«.

Som Aabosyssel viser tydelige Berøringer med Sjælland over Samsø, saaledes er der ogsaa Spor af sprogligt Samkvem mellem Vendsyssel og Norge over Anholt og med Götalandene over Læsø.

Alle de her omtalte Forhold vidner altsaa mere om Samkvem og glidende Overgange mellem de danske Dialekter end om Skel. Ikke mindre tydelige er dog *Skellene*. Selv ganske smaa Vandløb kan sætte skarpe Skel imellem to Egne, saaledes at hver Egn kan fremtræde som en tydelig Enhed med sine særlige Egenheder og Udtaleformer.

Det viser sig, at man skematisk kan fremstille et Sprogs Landsmaalsegenheder som Kredse, der har dannet sig i Tidernes Løb, hver omkring sin Kærne, sit Spredningscentrum. Dette ses særlig tydeligt, naar Dialekternes Lydsærheder kortlægges hver med sin Farve paa et Danmarkskort, saaledes som det er sket paa Marius Kristensen og Bennikes Kort over danske Folkemaal. Da nu disse Kredse kan være videre eller snævrere, hænder det undertiden, at de løber ind over hinanden, saaledes at den enes Bue skærer et Stykke ud af den andens Flade. Kun sjældent dækker flere Kredse helt hinanden, oftest drages enkelte Egne af en Kreds for nogle lydlige Ejendommeligheders Vedkommende imod Centret i Nabokredsen, lader sig paavirke af dennes Lydvaner. Skærer man efterhaanden disse »smittede« Dele af Kredsen bort, bliver tilbage et Omraade, som ikke har givet Køb over for Naboerne, men har holdt fast ved Maalkredsens Særegenheder. Saadanne Kredse kunde man kalde *Maalkærner*. De rum-

mer alle Egnens Maalejendommeligheder og kun disse; de er de Egne, der taler Kredsens Maal renest.

Nu viser det sig, at Udfindelsen af disse Maalkærner kan være af den største Betydning ikke blot for Sproghistorien, men ogsaa for den almindelige Historie, da det synes, som om disse Maalkærner i flere Tilfælde har dannet sig om Steder, der i historisk Tid har været Midtpunkt og Tingsted for et Syssel (i Jylland, hvor Sysselinddelingen fandtes), og i andre Tilfælde kan det ved en Undersøgelse af Stednavnene, især Marknavnene inden for Kærnen, gøres sandsynligt, at der har ligget Hovedtingsteder inden for Kærneomraadet.

Det er for saa vidt ejendommeligt, at det just er ved *Sysseltingene* i Jylland, disse Kærner findes, idet der synes at herske Enighed om, at Syslerne i Jylland — der var 14 med de tre sønderjyske — i Forholdet til *Herrederne* er yngre; men de sproglige Kendsgerninger taler et saa tydeligt Sprog, at man næppe tør tvivle om Sammenfaldet mellem Sysselting og Maalkærne. Netop de tilsyneladende Undtagelser viser sig ved nøjere Efterforskning ganske at bekræfte Hovedreglen. Paa Øerne f. Eks. vides det, at Sjælland i Valdemarstiden var delt i tre Sysler, og Øen falder da ogsaa tydeligt i tre Hoved-Maalomraader. Fyn var officielt ikke sysseldelt; men i middelalderlige Lister over Danmarks Herredsdeling, der nu og da træffes som Tillæg i visse Lovhaandskrifter, siges det udtrykkeligt, at »Fyn regnes for eller anslaas til to Sysler«, hvilket ganske svarer til, at vi finder to Hoved-Maalkærner, een i Østfyn og een i Nordvestfyn. Paa Lolland ligger Kærnen inde bag Rødby Fjord, tæt ved det gamle Sted for Lollandsfare Landsting, en Egn, der lige fra den ældste Tid viser sin ualmindelige Betydning ved det pragtfulde Sølvfund fra Hoby (paa Skibelunde Mark), om hvilket det har været udtalt, at det maatte betragtes som en Bejlergave fra selve det mægtige Rom til en eller anden barbarisk Fyrste i Danmark, med hvem Rom kunde ønske at slutte Venskab og Forbund. Endnu i Vikingetiden hævdede denne Egn sin Betydning som tit besejlet Havn paa Vejen fra Sverige til Slesvig og vidner med sine svenskprægede Runestene om det livlige Samkvem mellem Vikingerne ved Østersøens Strande. Sognekirken her mellem Hoby-Skibelunde og Lollandsfare Landsting ved Aageby hedder Lande-Kirke, ligesom ogsaa Taasing (Thorsland) har sin Lande-Kirke, og det er ingenlunde givet, at den »Alminde«, der gav Byen her sit Navn, var en Alminding, et »almindeligt« Overdrev, fælles for »alle Mænd«. I to andre Tilfælde har vi nemlig Navnet Almind ved Maalkærne, i Almind (Store Syslebjerg og Galge Fald), der var Tingby for Almind Syssel ved Kolding og i Middelalderen Midtpunkt i det store Almind Herred, og i Almind Sogn ved Viborg, hvor der

har været holdt et Ting ved Snabe, der muligvis kan være Forløber for Viborg Landsting og Aarsag til Navnet *Snabsting* for det første »Almindingsting« i Aaret. Der er derfor Grund til at tro, at Almind hænger sammen med oldnorsk-islandsk *almenni,* »fælles Ting eller Tingforsamling«, hvad vore Love kalder Almindingsting.

Om saadanne Landsting og Almindingsting synes altsaa de danske Dialekter at have dannet sig. Men ser vi hen til, hvor dybe Rødder Tingene og Tingkresene har i vort Land, saa undrer det ikke, at deres Indflydelse ogsaa kan spores i Sproget. »Landene er med andre Ord forhenværende Folkeomraader«, siger vor skarpsindige og lærde Retshistoriker Poul Johannes Jørgensen. »Hvad Tidspunktet for deres Opstaaen angaar, maa de i det hele være meget gamle, og ligesom Herrederne har de sikkert dannet sig omkring hedenske Helligdomme, saa at Landstingene er begyndt med at være religiøse Midtpunkter.« »I Nærheden af Tingstederne fandtes der i den hedenske Tid ofte Gudehov. Dette var i hvert Fald Tilfældet med Landstingene, der vistnok altid var knyttede til de betydeligste Kultus- og Offersteder, men sikkert ogsaa med Herredstingene.«

Denne nøje Sammenhæng mellem *Retspleje* og *Gudsdyrkelse,* Folkets to vigtigste og fornemste Fælleshandlinger, har naturligvis i ikke ringe Grad bidraget til at fæstne disse Ting- og Kultsteders stærke Betydning som Kulturspredningens Midtpunkter og derigennem ogsaa som Spredningscentrer for sproglige Ejendommeligheder, som Normgivere for Omegnens Talesprog. Man sporer i disse Byers nærmeste Nabolag, i Marknavnene paa deres Vange, ofte tillige i Oldfundene paa deres Enemærker, hvilken Betydning de har haft i Kultur, i Retsliv, i Styre. Oftere findes i Kærnen Vier og Hove, hedenske Templer og Helligdomme. Ved Almind i Almindsyssel laa *Viuf* (ældre Wigøth), ved Almind nær Viborg (Vibjærg i ældre Tid) og nær Sallingsyssels Kærne laa et *Vium.* Ved Ommersyssels Kærne laa et *Hov,* ligesom *Hoby* paa Lolland sandsynligvis har Navn af Gude-Hov. Først og fremmest er det dog almindeligt at finde *Odins-Vier* ved Lands- og Sysseltingene, ligesom flere af disse Ting var stillet under Odins Værn ved at holdes paa Odins Dag, Onsdagen. Odin var især dyrket af Stormænd og Rigets Styresmænd, han var ikke folkelig som den rødskæggede Thor, og de forholdsvis faa Steder, hvor vi finder Odins Navn i Stednavne, tør alle antages at have været vigtige Kult- og Tingsteder, og en ikke ringe Del af dem, saaledes *Onsild, Vonsild, Oddense, Onsved* og *Onsbjerg,* ligger tillige ved Sysselting i Maalkærnen. Det er derfor et godt Fingerpeg om, at man har fundet det tabte Sysselcentrum for Lover Syssel, naar man i Egnens Maalkærne ved Elbæk og Gangsted i Voer Herred finder *Loversbjerg* og *Ons-*

bjerg Side om Side. En enkelt Gang træder en *Tis-Lund* i Odins-Viets Sted ved Sysseltinget; men Guden Ti, hvis Navn vi har i Tirsdag, kaldes i en latinsk Indskrift fra England paa et Stenalter, rejst af frisiske Soldater i den romerske Hær (ca. 225 e. Kr.), for *Mars Thingsus* og synes derfor allerede tidligt at have haft med Tinget at gøre.

Til disse Ting- og Maalkærner droges ogsaa Stormændene i Embeds Medfør; vi træffer *Jarlen,* der, at dømme efter hans Forekomst i Stednavne, snarest har været kongelig Sysselmand; vi træffer, i et Antal af over 100, *Thulen,* den hedenske Præst og Lovsigemand, der »sad paa Høj« og fremsagde de gamle Loves kærnefulde Fyndsprog. Thulen kendes fra Snoldelev-Stenen (fra 9. Aarh.s Beg.), »Gunvalds Sten, Roalds Søns, Thulens paa Salhøje (Salløv)«, og som denne Thul havde sin »Sal«, sin Sædegaard, ikke fjernt fra Herredstinget i Tune Herred, saaledes findes der Landet over talrige Tullebjerge eller Tulshøje ved Herredstingene, og i flere Tilfælde tillige ved Sysseltingene (Tullebjerg og Jelsbjerg, d. v. s. Jarlsbjerg ved Oddense i Salling, Tulshøj og Vonshøj i Vonshøj Vang ved Onsild, Hov og Hobro, d. v. s. Hov-Bro o. s. v.). »I Danmark omtales en saadan Embedsmand som den norske Herse, den götiske Herredshøvding, den uppsvenske Dommer vel ikke, men han har sikkert en Gang eksisteret«; »den ældre Opfattelse har uden Tvivl ogsaa Ret i, at der engang har eksisteret en Herredsforstander«, siger Retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen. Mon ikke Thul var hans Navn?

Som Thulen har sin »*Sal*« paa Salhøje, findes flere Stormænds Sale nær andre Tingsteder (Saltofte, Salris, Salby o. fl.), og »Sal« var i Frankerriget Navn paa adelige Stormænds, Bispers og Kongers Sædegaarde. Et andet nordisk Navn for en kongelig Ombudsmands Gaard eller Kongsgaard var *Huseby,* og det er da næppe tilfældigt, at f. Eks. Hobys vestlige Naboby er Huseby.

Tinget, Viet og Borgen var da vel de tre stærke Kræfter, som drog ogsaa Maalet i Kresen imod Kærnen.

Hvorledes man helt fyldestgørende skal tyde disse Maalkærners Stilling, og hvilke Aarsager de skylder deres Oprindelse, derom kan vi endnu kun gisne. Ved lignende Undersøgelser over de franske Dialektkærner er det paavist, at disse falder sammen med de gamle Stiftshovedstæder. Disse var atter tidligere Sædet for den romerske Provinsstyrelse, og dette var de blevet, fordi de forhen havde været Hovedbyer i de forskellige keltiske Stammeomraader, hvad der endnu ses af deres Navne. Reims var Hovedbyen *apud Remos,* hos Remerne, Beauvais var Midtpunktet *apud Bellovacos,* hos Bellovakerne, Tours

var Centrum *apud Turones,* hos Turonerne o. s. v. Fra disse Centrer med Ombudsmandens Gaard, med Helligdom, Tingsted og Markedsplads bredte det keltiske Sprog sig over Gallien, som siden Latinen, da Herrerne og Sproget skiftede.

Hvor vidt vi tør drage Sammenligningen med danske Forhold, er ikke klart, da de gamle Stammeforhold ikke hos os er saa fuldt oplyste som i Gallien, hvor vi har en Cæsar til at fortælle os derom. Tydeligt viser det sig dog hos os, at Kærnerne er ældre end vore Købstæders Opstaaen, senest fra en Tid omkring Aar 1000, da Sysseltingene endnu var en levende Kendsgerning. Sædvanligt er det ikke at regne Syslernes Alder for saa høj, at deres Tingsted kunde blive Spredningscentrum for selve den germanske Herskerklasses Sprog i Danmark; men Syslets og Herredets indbyrdes Alder er endnu ikke fuldt klarlagt, og flere af Syslerne har dog øjensynlig Navn af gamle jyske Folkestammer. Selve Ordet *Syssel* med sin dobbelte Betydning af Gerning, Embede og Embedsomraade er ægte nordisk, men samme Dobbeltbetydning findes ved det romerske *provincia.* Af den stedlige Udbredelse af Stednavne med Forleddet Jarl ligger det nær at drage den Slutning, at det danske Ord for Sysselmand var Jarl, som Thul var Navnet paa Herredshøvdingen, og Jarlen rækker i alt Fald tilbage til Folkevandringstiden.

Urimelig var den Gisning derfor næppe, at disse Byer med deres Tingsted, Helligdom og Marked, med Kongens Ombudsmand paa sin Gaard i deres Midte, kunde have været Brændpunkter i Oldtidens Kulturliv i den Tid, der gik forud for Købstædernes Opstaaen. Lige saa vel som i Gallien kunde disse Centrer muligvis have Rødder, der rakte endnu længere ind i Fortiden, og kunde igennem længere Tidsrum af Landets Historie have været Spredningscentrer for den højere Kultur og dens Sprog.

Umulig var den Tanke vel heller ikke, at de igennem Tinget, Viet og Borgen med dens Jarlehof kunde have præget den omliggende Egns Sprog i deres Billede, og at de i fjerne Tider for Danmark var, hvad de keltiske, siden romerske, Herskersæder var for Gallien: Arnesteder for nye Herskerklasser, hvis Tale, ved deres retslige, politiske, sociale og økonomiske Magtstilling kom til at sætte sit uudslettelige Præg paa Oplandets oprindelige Folkesprog, hvis særegne Lydvaner i hver Kreds kom til at give det nye Herskersprog sin særlige Lød.

Til sidst staar vi da atter her, hvor vi begyndte: I de dunkle Gisningers Skumringsland, som ligger forud for de Tider, da vi kender vort danske Sprog. Gennem de levende Landsmaals brogede Bondehaver, ad de gamle, mosgroede Skeldigers snørklede Veje har vi for-

søgt at famle os stadig længere tilbage mod det ukendte. Vi har oven i Købet dristet os forbi den sidste sikre Milepæl paa den sproghistoriske Udviklings slagne Landevej, forbi Pytheas' Opdagelse af Norden og knappe Beretning om sin Sejlfærd og det Folk og Sprog, han mødte heroppe. Og vi staar derfor nu, blinde i Mørket, uden vejledende Lysstrejf, foran den dunkleste af alle den danske Sprghistories Gaader: Aarsagen til vort Sprogs Oprindelse, Tidspunktet for dets Fødsel*).

*) Om den ovenfor S. 83 f. og nedenfor S. 346 f. omtalte Beretning af *Pytheas* gør der sig blandt Filologer og Historikere forskellige Opfattelser gældende ogsaa i Gengivelsen og Forklaringen af Stednavnene, særlig paa Grund af forskellig Vurdering af de overleverede Haandskrifter. Dette forklarer den modstridende Fremstilling paa de angivne Steder her i Værket.

LITTERATUR

V. Dahlerup: »Det danske Sprogs Historie« (1896) og i Salmonsens Konv. Lex. *Henrik Bertelsen:* »Dansk Sproghistorie« (1905). *Marius Kristensen:* »Nydansk« (1906). *Kr. Sandfeld:* »Sprogvidenskaben« (1913). *Vilh. Thomsen:* »Den gotiske Sprogklasses Indflydelse paa den finske« (1869). *Sten Konow:* »Tocharische Sprachreste« (Acta Orientalia I. 124). *Hrozny:* »Die Sprache der Hethiter« (1918). *Holger Pedersen:* »Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen« (Videnskabernes Selskabs Hist.-filol. Medd. XXV, 2, 1938). *Gunther Ipsen:* »Sumerisch-akkadische Lehnwörter im Indogermanischen« (Indog. Forschungen XLI, 174). *Eduard Meyer:* »Die Volksstämme Kleinasiens, das erste Auftreten der Indogermanen in der Geschichte und die Probleme ihrer Ausbreitung« (Sitzungsberichte der Berliner Akademie, 1925). *Albrecht Götze:* »Hethiter, Churriter und Assyrer«. Hauptlinien der vorderasiatischen Kulturentwicklung im II. Jahrtausend v. Chr. Geb. (Instituttet for sammenlignende Kulturforskning, Oslo, A. XVII, 1936). *Magnus Hammarström:* »Om runskriftens härkomst« (Studier i Nordisk Filologi. XX. Helsingfors 1929). *Sigmund Feist:* »Zum Ursprung der germanischen Runenschrift« (Acta Philologica Scandinavica. 1929). *H. P. Steensby:* »Pytheas fra Massilia og Jyllands Vestkyst« (Geogr. Tidsskr. XXIV, 1917). *Sv. Aakjær:* Pytheas fra Massilia (Turistforeningens Aarbog 1926). *Samme:* »Tingsted og Maalkærne«, »Vore Folkemaals Oprindelse«, »Det danske Sprogs Oprindelse« (»Frem« 1925—26).

III

JOHANNES BRØNDSTED

VORT FOLKS OLDTIDSLIV OG FORHISTORISKE MINDER

FØRSTE AFSNIT

DEN ÆLDRE STENALDER

1. Rensdyrtid. De ældste Fund. Øksen.

Ca. 20 000—8000 f. Kr.

For den arkæologiske Forskning i Nordeuropa har Istidens Skranke hidtil været uoverstigelig. Den er det endnu. Den Mulighed, at Mennesket har levet her i Landet i de fjerne Tidsrum før den sidste Istid, da Klimaet var mildt og Dyrelivet rigt, er til Stede, ligesom det vel kan tænkes, at strejfende Renjægere under selve den sidste Istid har opholdt sig i den sydvestlige Del af Jylland, der da var isfri og maa have henligget som Tundra. Saa længe imidlertid herom oplysende Fund ikke er fremkommet, maa man nøjes med at fastslaa, at *de ældste danske jordfundne Sager,* der vidner om Menneskers Virke, stammer fra Tiden efter Isens Afsmeltning.

At Mennesket imidlertid har været tidligt paa Færde, saa at sige fulgt Isen i Hælene, viser et Par store holstenske Fund ved Meiendorf og Stellmoor, aflejret ved Randen af en af de dybe Istidstunneldale Nordøst for det nuværende Hamburg. Disse vigtige Fund, hvis Alder kan anslaas til en Snes Tusind Aar, hvilket vil sige, at de stammer fra en Tid, da det meste af Danmark endnu var isdækket, maa forstaas som Efterladenskaber fra Rensdyrjægeres Sommerfangstpladser i Tundraen. Den Kultur, de afspejler, er rent arktisk. Stofferne, der stod disse første Jægere til Raadighed, var, foruden Flinten, dem, som Tundraens Jagtdyr i sig selv ydede: Skind, Knogler, Tak. Herefter var Flintværktøjet afpasset: til Arbejdet i de haarde Stoffer, Rentak og Knogle, havde man Bor med ret eller krum Spids og Stikler med kraftig Tværvæg, til Skindgarvningen Skrabere med stump, stærk Æg; hertil kom som Vaaben Pilespidsen, dannet ved Skraatilhugning af en Flække. Andre Redskaber, saasom Knivskafter, Harpuner, Prene, gjorde man af Rentak; Knive m. m.

TAVLE I

1—2. Rentakøkser. 3—4. Flintpilespidser. 5. Benharpun. — 1—2: $^2/_7$ St. 3—5: $^1/_2$ St.

De ældste danske Oldsager. Rensdyrtid.

af Ben. — Et Hovedtræk ved denne allerældste nordiske Jægerkultur, hvis Redskaber endnu ikke har vist sig i sikre Fund paa dansk Grund, er det, at *Arbejdsøksen mangler.* Det Stof, der fremkalder Øksen, er Træet; men Tundraen havde ikke Ved-førende Træer, kun Buskvækst, hvis Vidier og Grene, naar Jægeren behøvede dem til Pileskafter, Teltstivere eller andet, lod sig afskære med Kniv. Noget Huggeredskab var ikke paakrævet, følgelig ikke opfundet.

Det næste store Bopladsfund fra arktisk, saakaldt »senglacial« Tid stammer fra samme Sted som det nævnte Stellmoorfund. Her fremkom nemlig et Stykke højere oppe i Jorden — adskilt fra det ældre, dybereliggende Kulturlag ved en Aflejring af Tørv og Dynd, der øjensynlig var afsat under et mildere Klimaindslag — et andet stort Bopladslag, der paa lignende Maade som det ældre maatte forstaas som Afkast fra en Fangstplads i Tundraen. Ogsaa her drejede det sig om en arktisk Jægerkultur med Redskaber af Rentak, Ben og Flint. Bortset fra visse Nyheder inden for Flintværktøjet, saasom Skrabere, dannet af Skiver, og Flækkepile med tilhugget Skafttunge, bestaar Hovedforskellen mellem de to Jægerkulturers Redskabsforraad deri, at den yngre (der almindeligvis efter en nærliggende lille By benævnes »Ahrensburgkulturen«, mens Meiendorf og dermed beslægtede Pladser kaldes »Hamburgkultur«) har faaet Skaftøksen. Denne *ældste nordiske Økse* har Skaft dannet af Rentakkens Stamme, mens Æggen fremkommer ved en forskelligartet Behandling af den lille Øjegren: tilskæres denne spidst, fremkommer et Slagvaaben; formes den derimod bredt og skarpt, eller udhules den til Leje for et Skærpestykke af Flint, har man en Økse, der baade kan bruges til Kamp og til Hugning i Træ. Grunden til, at saaledes den yngre af de to arktiske Jægerkulturer kender Skaftøksen, den ældre ikke, maa søges i samme Forhold, der var Aarsag til Aflejringen af det nævnte Tørvelag ved Stellmoor, nemlig den i Mellemtiden stedfundne Klimasvingning, der tillod den første haardføre Skov at indvandre. Denne Skov affødte Øksen; da Klimaet saa atter slog om til arktisk Kulde, frøs Skoven bort, men Øksen blev.

Betragter vi nu de ældste danske Oldtidsfund (se Tavle I), vil man finde, at de i Art og Type slutter sig nær til Ahrensburgkulturen. Det er de samme *Skaftøkser af Rentak* med den tildannede Øjegren som Æg, de samme *Flækkepile* med tilhugget Skafttunge, de samme *grovtandede Harpuner.* Endnu kendes disse Sager kun som spredte Enkeltfund. En af dem, Pilespidsen Tavle I 3, kunde dog tidfæstes ad geologisk Vej, idet den var optaget fra Lag (ved Nørre Lyngby i Vendsyssel, Nord for Løkken), der maa være afsat i den senglaciale Tids senere Del. Efter denne Pilespids kaldes undertiden den til

Ahrensburg svarende arktiske Jægerkultur i Danmark for »Lyngbykulturen«. Der kan næppe være Tvivl om, at det mildere Klimaindslag i den senglaciale Tid, der betingede Skovens første Forsøg paa at erobre Landet, og som blev den egentlige Aarsag til Skaftøksens Optræden i Norden, falder sammen med den saakaldte »Allerødperiode« (se ovenfor S. 33), da Birkeskove dækkede store Dele af Landet. Sættes Allerød skønsvis midt i Tundratiden, faar man en omtrentlig Tidsansættelse for Lyngby-Ahrensburg-Kulturen til 10 000 —8000 f. Kr.

Om den ældste danske Kulturperiode efter Istiden kan da sammenfattende siges følgende. Selve Afsmeltningen og den derpaa følgende kolde arktiske Tid, den senglaciale Periode, kan antages omtrentlig at have haft en Varighed af en halv Snes Tusind Aar. Denne kolde Tundratid afbrydes af et midlertidigt mildere Indslag, Allerødperioden, under hvilket Skoven første Gang forsøger at gøre sig gældende. Paa begge Sider af denne Mildhedstid ligger de to fra de store holstenske Bopladsfund kendte arktiske Jægerkulturer, Hamburg og Ahrensburg. Der er Grund til at tro, at de ikke er indbyrdes fremmede, men at den yngre i hvert Fald delvis nedstammer fra den ældre. Fra Danmark kendes endnu kun ganske faa og ret usikre Fund af Hamburgkultur; adskillige derimod, spredt ud over Landet, af Ahrensburg-Lyngbyart (Tavle I). De grovtandede Harpuner, der kun kendes fra Østdanmark, er vist nok gennemgaaende noget yngre; de repræsenterer en Type, der har holdt sig ned i den egentlige Skovtid. Fra Senglacialtiden stammer endnu enkelte Fund fra nyere Tid af særegen Art, eksempelvis et ejendommeligt, bredt, dobbeltandet Vaaben af Rensdyrtak, opfisket i Lille Bælt.

Gennem Artusinder har saaledes Renjægerstammer strejfet om paa det kolde danske Tundraland med dets haardføre Vegetation af Dværgbirk, Polarpil og Rypelyng. Hovedvildtet, det som trak Jagten efter sig, var *Rensdyret*. Af andre større Dyr har Jægeren kunnet støde paa Vildhest og Ulv, blandt det mindre Vildt har Snehare og Fjeldrype været det vigtigste. At dømme efter Dyrebestanden i de store holstenske Fund har den arktiske Jæger ikke haft Tamhunden som Hjælper.

Hvorfra de første Indvandrere kom til Danmark, kan ikke siges med nogen Sikkerhed. Hamburgkulturen viser Slægtskab med senpalæolitiske Kulturkredse, navnlig i Østeuropa (Böhmen-Mähren-Ukraine), men synes ogsaa at røbe Paavirkninger fra Vest (Holland-Belgien). Under alle Omstændigheder vidner de ældste nordiske Oldsager om Kulturtilførsel udefra. Meiendorffolkene f. Eks. har besiddet en betydelig Færdighed i Behandlingen af de Stoffer, de

kendte, deres arktiske Redskabskultur er ret fremskreden; de har med andre Ord siddet inde med en materiel Kultur, der har lange Forudsætninger og Rødder bagud i Tiden. Her maa det huskes, at Danmark i europæisk Oldhistorie er et ungt Land. Mennesket havde, da det første Gang satte sin Fod paa den isrømmede danske Jord, allerede levet saare længe i Europa.

2. Fastlandstid. Maglemose og Gudenaa.

Ca. 8000—5000 f. Kr.

Den Tid, der nu følger, er Danmarks første store Kulturperiode, saaledes at forstaa, at først nu viser sig større samlede Bopladsfund, der mere indgaaende giver Besked om Menneskelivet og dets Vilkaar herhjemme. *Fastlandstiden* kaldes disse første Aartusinder efter Tundratidens Ophør, med Rette, eftersom geologiske Iagttagelser har godtgjort, at det nordeuropæiske Kontinent dengang havde adskillig større Udstrækning end nu. Landet i Sydskandinavien laa langt højere end i Nutiden. Hele Nordsøens sydlige Del fra Midtengland til Skagerrak var Land, Østersøen var en Ferskvandssø (Ancylussøen), hvis sydvestlige Bred laa langt Øst for det nuværende Danmark. Undersøiske Moser i Vesterhavet og Stubbe efter Fyrreskove, faststaaende paa Østersøens Bund Syd og Sydøst for Skaane, er Minder fra denne Tid. Efterhaanden, ned gennem Perioden, steg imidlertid atter Havet, saaledes at Landet mod Fastlandstidens Slutning begynder at tage Form henimod Nutidens Danmark. Fastlandstiden kan deles i et ældre og et yngre Afsnit, begge oplyst ved arkæologiske Fund, men saaledes, at først det yngre har indholdsrige, alsidigt givende Bopladsfund.

Allerede om den ældre Fastlandstid kan det siges, at Kuldens Magt nu var definitivt brudt. Det tempererede Klima med en Sommertemperatur langsomt stigende fra 10—12° C. afløste nu det subarktiske, og dermed var Vejen aaben for *Skovens endelige Indtog*. Den kom, først Birk og Asp, snart efter Fyr, der efterhaanden blev Landets førende Skovtræ. Ogsaa Hasselen gør sig stærkt gældende, og mod Periodens Slutning trænger Egeblandingsskoven frem (Eg, Elm, Lind). Det er sandsynligt, at Lyngen i denne første store Skovtid med det forholdsvis tørre Klima er blevet holdt noget nede.

Vor Kundskab om Natur- og Kulturforhold i Danmark i disse fjerne Tider hviler paa et Samarbejde mellem flere forskellige Videnskabsgrene: Geologi, Botanik, Zoologi og Arkæologi. Det drejer sig her om at faa passet de arkæologiske Spor efter Menneskers Liv

og Virke (repræsenteret navnlig af Bopladsfundene) ind i det tidsmæssigt ordnede Skema, som Naturvidenskaberne har opstillet for Klimaets og Planteverdenens Udvikling her i Landet efter sidste Istid. Et overordentlig værdifuldt Hjælpemiddel til at sætte arkæologiske Fund i tidsmæssigt Forhold til Vegetationshistorien, først og fremmest til Skovens Udviklingshistorie, er den af svensk mosegeologisk Forskning for et kvart Aarhundrede siden opfundne Arbejdsmetode, der almindelig benævnes *Pollenanalyse*. »Pollen« er Blomsterplanternes Støvkorn, ganske fine og lette Smaalegemer, der af Vinden føres vidt om, og som, hvor de aflejres i Sø eller vaad Mose, bevares gennem Aartusinder; optaget fra Tørve- eller Dyndlag lader disse Pollen sig genkende under Mikroskopet og bestemme efter Art. Metoden gaar nu ud paa gennem statistisk Optælling og Sammenligning af de forskellige Pollenarters Mængde i en Række Prøver, der tages med korte Mellemrum i det lodrette Snit gennem en Tørvemose, at opstille et Skema, et saakaldt Pollendiagram, hvorigennem Ændringerne i Vegetationen, altsaa dens tidsmæssige Udvikling paa det paagældende Sted, kan erkendes, idet der tages Hensyn til ikke alene Skovtræers, men ogsaa urteagtige Planters Pollen. Ved en indbyrdes Sammenligning mellem en større Mængde af saadanne fra forskellige Lokaliteter stammende Pollendiagrammer har man været i Stand til at opstille i alt 9 saakaldte »Vegetationszoner«, d. v. s. Tidsafsnit i Planteverdenens Historie fra Istidens Slut til Nutiden. Det er umiddelbart indlysende, at dette System, hvor det kan finde Anvendelse paa Bopladslag eller enkelte Oldsager fra Moser eller Søer, vil kunne give Arkæologien vigtige Dateringer.

Fra Fastlandstidens ældre Afsnit kendes kun faa Fund. Vigtigst blandt dem er det ved *Klosterlund* i Midtjylland, *Danmarks hidtil ældste Boplads*, aflejret paa en lav Sandbanke nær en Sø. Kun Sager af Flint og Sten var her bevaret. For at forstaa den primitive Værktøjskreds, der viser sig med dette Fund, maa man erindre Flintens ejendommelige Struktur, der bevirker, at den ved Tilhugning afblades eller afskrælles i langagtige eller i mere runde Stykker: i Flækker eller i Skiver. Som Redskaber lader sig anvende, dels disse Afslagninger, dels den massive Materialknold, Kærne- eller Blokstykket. I Klosterlundfundet forekommer allerede de to Slags Flintøkser, der ned gennem hele Ældre Stenalder dækker Behovet af Hugøkse: *Kærneøksen*, dannet af den rundt om tilhugne Flintkærne, og *Skiveøksen*, gjort af det skiveformede Afslagningsstykke. Ældst af disse to er den første, ogsaa talrig i Ældre Stenalders første Del; yngre er Skiveøksen, der til at begynde med vistnok ikke er et selvstændigt Økseblad, men kun et Skærpe til Indsætning i en Hulhed. Den Flintblok, hvoraf Flækker

og Skiver huggedes, lod sig anvende til haardt, grovt Skrabearbejde; efter Formen skelner man her mellem »Blokskrabere«, »Høvlskrabere« og »Kølskrabere«, i Virkeligheden blot Varianter af et og samme Stykke Værktøj. Til Skære- og Skraberedskaber lod saavel Flække som Skive sig anvende. Uden Tilhugning danner Flintafslagningens Kant i sig selv en skarp, men skør Skæreæg; en Flækkekniv har derfor nok tilhugget Rygside, men altid utilhugget Æg. En stærkere Skæreæg fik man ved at bryde en Flække tværs over og derefter ved et enkelt Hug i Brudfladen bortslaa et Randstykke ind til Flækkens tykke Midte; den derved opstaaede korte Tværkant er baade skarp og solid, og den paa denne Vis behandlede Flække, *Stiklen,* er i Stand til at skære i Hjortetak og andet haardt Stof uden at springe. Ellers gælder det om Flinten, at tilhugges en Kant ved Hjælp af flere smaa stejle Tværslag, »Retouche«, bliver den stærk, men stump; den ændres med andre Ord fra Skære- til Skrabeæg. Foregaar Tilhugningen fra to modstaaende Sider, kan en kraftig Borespids dannes. — I Klosterlund foreligger, endnu kun smaat og saare primitivt, hele den af Flintens Natur betingede Værktøjskreds: Kærne- og Skiveøksen, Blok- og Høvlskraberen, Skive- og Flækkeskraberen, Stiklen, Flækkekniven, Flækkeboret. Dertil kommer Spyd- og Pilespidser, dannet af spidst tilhuggede, større og mindre Flækker; disse Pilespidser af Smaaflækker er den første Forekomst af de senere i Fastlandstiden saa almindelige »Mikroliter« (Dværgflint). — Jævngammelt med Klosterlund er et andet midtjysk Bopladsfund, fra Moselund, Syd for Bølling Sø; noget yngre er et Fund fra Hadsundegnen og et fra Bøllund i Vestjylland.

Endnu et Fund maa nævnes fra denne Tid, mærkeligt ved den spillende Straale af Lys, det kaster over en Urtidshændelse. Paa Bunden af en Tørvemose ved *Vig* i Odsherred fandtes i et Lag fra tidlig Skovtid et saa godt som fuldstændigt Skelet af en Urokse. I to af dens Ribben sad afknækkede Flintspidser, og tre Flækkepile laa nær Brystet. Hidsig maa Jagten have været, og under Forsøget paa at svømme fra Forfølgerne er Uroksen druknet.

Fastlandstidens andet Afsnit er langt bedre oplyst end dens første. Havet var efterhaanden steget saa vidt, og Ancylussøen havde samtidig bredt sig saa langt mod Vest, at Kattegat og Østersø var begyndt at nærme sig hinanden, alt mens deres indbyrdes Forbindelsesløb, de senere Bælter og Sunde, var under Dannelse. Det S. 116 gengivne Kort kan illustrere et Stadium i dette Forhold mellem Land, Hav og Sø under Fastlandstidens senere Del. I Danmark herskede nu Fastlandsklima med jævnt stigende Sommertemperatur. Skoven maa man tænke sig præget først og fremmest af Fyrren; dertil kom Birk og som Underskov rigelig Hassel. Flere store Bopladser kendes fra denne

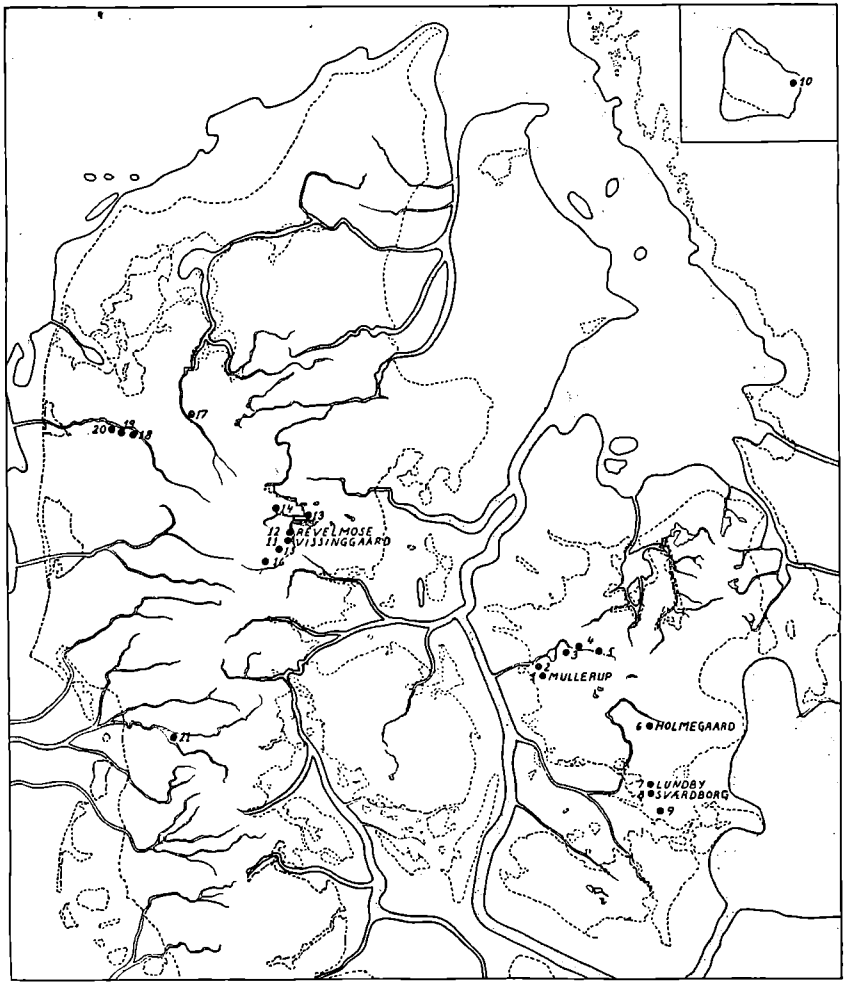

Danmark i Fastlandstidens senere Del. — Efter Johannes Brøndsted, Danmarks Oldtid I.

Periode, baade i Øst- og Vestdanmark. Redskabskulturen, som den fremtræder paa disse Pladser, er imidlertid ikke ensartet. Der er kendelig Forskel, og man benytter derfor forskellige Benævnelser: *Maglemosekulturen* om den østlige Kreds, *Gudenaakulturen* om den vestlige.

Mod Øst er det Sjælland, der har givet de største Bopladsfund. To store Pladser kendes fra Maglemosen ved Mullerup i Vestsjælland (det Sted, der har givet Kulturen Navn), og lige saa omfangsrige Fund er gjort i sydsjællandske Moser: Sværdborg (se Billede S. 117)

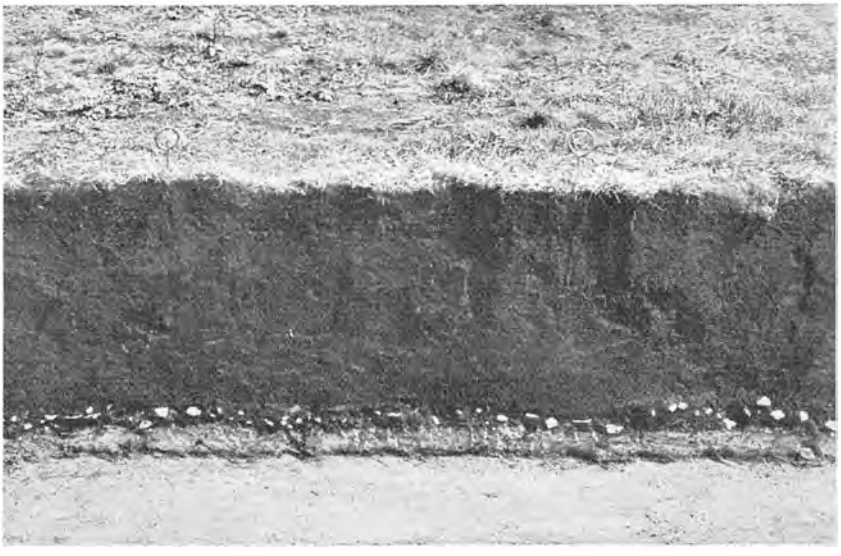

Fra Sværdborg Mose. Snit gennem Tørven ned til Bopladslaget (de hvide Sten).

og Lundby Nord for Vordingborg, Holmegaard ved Næstved. Hertil slutter sig et Antal mindre Pladser, — i Vestsjælland (bl. a. Aamosen), i Sydsjælland, paa Fyn (Snarup), paa Lolland (Skottemarke) og paa Bornholm (Grisby), — hvoraf dog nogle muligvis tilhører den følgende, »atlantiske« Periode.

Et Blik paa *Redskaberne* fra denne østdanske *Maglemosekultur* vil straks overbevise om, at man her staar overfor betydelige Fremskridt. Hvad først *Flintarbejdet* angaar, synes der at bestaa en Forskel mellem de sydsjællandske og de vestsjællandske Bopladser. Paa de førstnævnte træffer man en sikker, ofte fremragende Flækketeknik (saaledes i Sværdborg), hvormed det endnu ret kluntede Flinthaandværk f. Eks. i Mullerup slet ikke kan maale sig. Det synes altsaa, som der teknisk set kan skelnes mellem to Afskygninger, to »Fætterkulturer«, inden for den sjællandske Maglemosekreds. Her skal dog blot nævnes de Hovedtræk, hvormed dansk Maglemosekultur som Helhed karakteriseres. Flintredskaberne er gennemgaaende ret smaa, selv om Økserne, sammenlignet med Klosterlundfundets, har betydeligt Format. Flintøksens to Hovedtyper, Kærneøkse og Skiveøkse, er klart udformet; førstnævnte er i absolut Overtal. Ogsaa Spidsøksen kendes. I øvrigt forekommer Skrabe- og Skæreredskaber dannet af de tidligere nævnte »Grundformer«, som Flinten af sig selv frembyder: Blokken, Flækken og Skiven. Det maa imidlertid bemærkes, at Flækkeredskaber er paafaldende sparsomme, selv paa Bopladser som f. Eks. Sværd-

TAVLE II

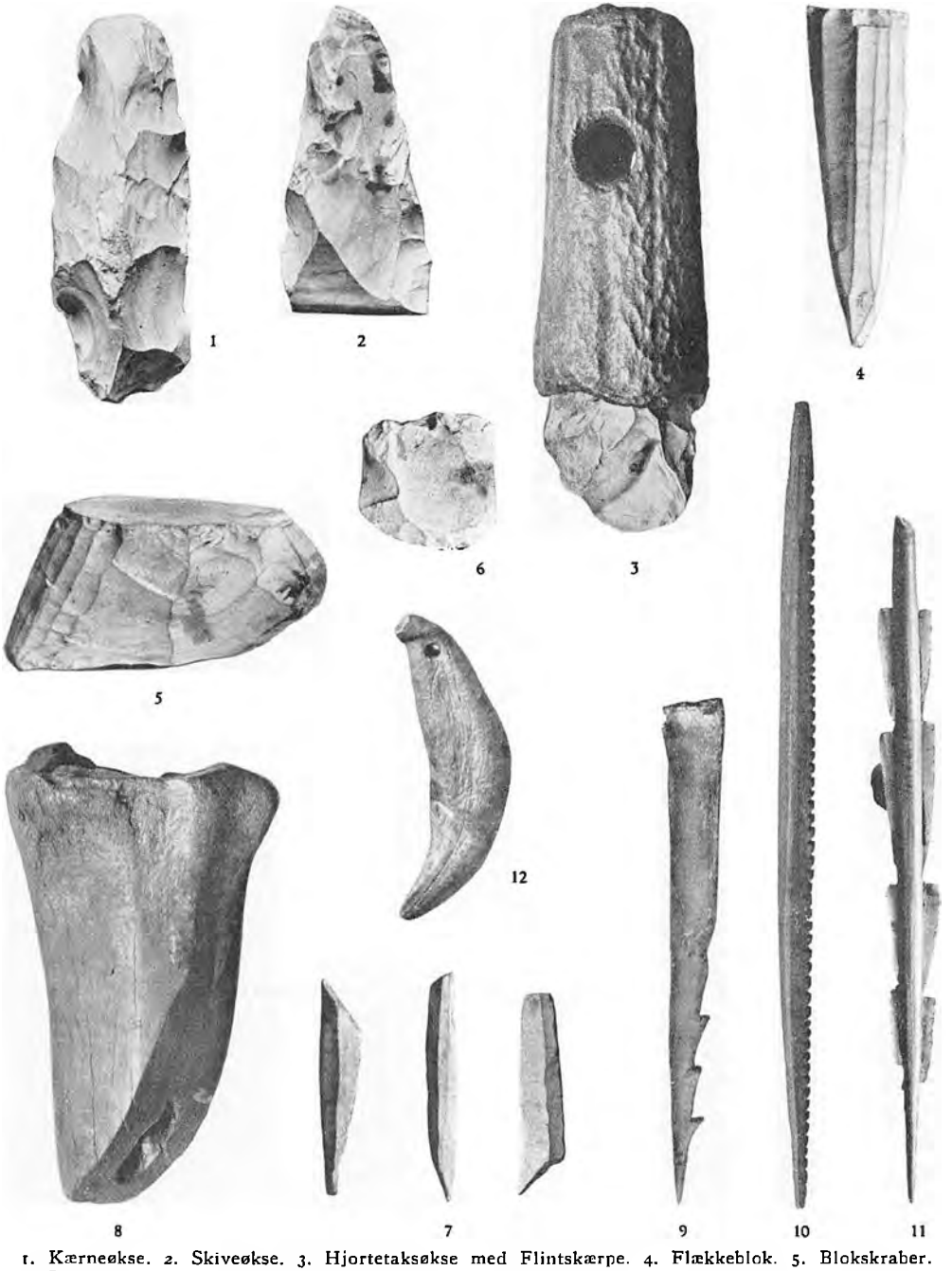

1. Kærneøkse. 2. Skiveøkse. 3. Hjortetaksøkse med Flintskærpe. 4. Flækkeblok. 5. Blokskraber. 6. Skiveskraber. 7. Mikroliter. 8. Skaftrørsøkse af Urokseknogle. 9—11. Benodde (9 af Mulleruptype, 10 smaatandet, 11 med Flintægge). 12 Tandperle. — 1—3, 5, 8—12: $^1/_2$ St., 4, 6: $^3/_4$ St., 7: $^1/_1$ St.

Maglemosekulturens Redskaber.

borg, hvor Flækkerne selv er talrigt til Stede. Der er her en ejendommelig Tilbageholdenhed, der synes at være et karakteristisk Træk for Maglemosekulturen som Helhed. Dette gælder dog kun de almindelige Flækker, ikke de helt smaa, Dværgflinten. Netop Sværdborgpladsen udmærker sig ved sine mange fine, overordentlig sikkert tildannede Smaaspidser, *Mikroliter*, i Lancet-, Trekant- eller Trapezform. Deres Bestemmelse har sandsynligvis været at tjene paa forskellig Maade som Udstyr, saa at sige Montage, paa Fiske- og Jagtredskaber af Træ, til hvilke de har været klæbet med Beg. Pilespidser, Spydmodhager, Fiskekrogsspidser, ogsaa Tatovernaale o. a. lign. har de været.

Større Rolle end Flinten spiller i Maglemosekulturen *Hjortetak og Ben*. Store smukke Redskaber dannedes med Omhu og Sikkerhed af Kronhjortens Tak, af Elsdyrs og Urokses svære Knogler (se Tavle II og IV). Til Hjortetaksøkser anvendte man Takkens Rodende eller Stammens Mellemstykke; Æggen frembragtes ved Skraaslibning af Takenden eller ved Udhulning, hvorved man fik Leje for et særligt Skærpestykke af Flint, Hjortetak eller Vildsvinetand. Undertiden tog man hele Takken og satte den paa Skaft; det blev til en Hakke eller en Art Spidsøkse. Saadanne ofte statelige Spidsvaaben med Skafthul eller flad Skafttap dannedes i skiftende Form og Størrelse af Kron- og Raadyrtak. — Stor Kyndighed har Maglemosefolkene haft, hvor det gjaldt at udnytte det Redskabsstof, der ligger gemt i Storvildtets Knogler; de har vidst god Besked med Dyrenes Benbygning. De svære Knogler i Elsdyrets og Uroksens Mellemfod og Mellemhaand har de anvendt som Køller med Ledrullerne som Hoved, Kronhjortens og Elsdyrets spidse Albueben var i sig selv en god Dolk, Vildsvinets brede Skulderblad en brugelig Slev. Fra denne Udnyttelse af det naturgivne gik man nu videre, og under Udfoldelse af Opfindsomhed og betydelig teknisk Færdighed frembragte man en Rad af særprægede, formaalstjenlige Vaaben og Redskaber. Af Uroksens Knogle dannedes store glatte, fint ornamenterede Spidsvaaben (Tavle IV, 3) og kraftige Skaftrørsøkser (II, 8). Af den spinklere Rørknogle af Kronhjort og Raadyr bortskares Enderne, hvorefter man af Væggen udspaltede lange Splinter, der da ved Skrabning og Polering formedes til trinde, velglattede Prene, egnede til Skindsyning eller Spydodde. — Ribbenet udflækkedes til flade Spydspidser. Af saadanne Benodde havde man tre Slags (se Tavle II, 9—11). En er udstyret med en enkelt eller nogle faa Modhager; det er den specielle »Mulleruptype«, væsentlig kendt fra Sjælland (II, 9), et godt Fiskespyd, brugelig som Lyster, naar man anbragte flere sammen i Knippe paa Enden af et Skaft (adskillige Gange er i Moserne 6—8 Stykker fundet liggende tæt sammen). En anden er den saakaldte »smaatandede« Benod (II, 10), for-

synet med mange smaa Indsnit i den ene Kant; det er en Universalform, velkendt i Udlandet og udbredt over saa godt som hele Danmark. En tredie Slags er »Fuglepilen« (II, 11), en Benod med Længdefurer, hvori Rækker af skarpe utilhuggede Flintspaaner er indsat som Ægge; den kendes herhjemme hovedsagelig fra Sjælland, men er ellers ret udbredt uden for Danmark. — Fiskekroge udskar man af Knogle eller Hjortetak. En god Snittekniv var i sig selv Vildornens Hugtand, og med Flintflækken kunde den yderligere skærpes. Ogsaa til Arbejdet med Skinddragterne havde man særligt Værktøj af Dyreknogler: spatelformede Knive til Flaaning, tunge Ledrulle-Glattere til Garvning, Prene, Sy- og Trækkenaale til Stikning og Syning. Med Dyretænder pyntede man sig; de gennemboredes og hængtes op i Halsbaand. Ogsaa Ravet anvendtes som Smykker; blankpolerede og ornamenterede Ravhængesmykker kendes fra Fundene, om end som Sjældenheder.

Kun sparsomt har Fundene bevaret *Redskaber af Træ*. Fra Holmegaard foreligger et Par Køller, vistnok til Kast; en smalbladet Padleaare af Piletræ; et Par Spyd; det halve af en rund Skive. Det er klart, at vi her, som næsten altid, hvor Træsager dukker op i Oldtidsfund, kun faar et ganske ringe Indblik i, hvad man evnede paa Træskærekunstens Omraade.

Maglemosefolkene har haft deres egen særprægede *Ornamentik*, bevaret for os paa Sagerne af Ben, Horn og Rav. Dens Motiver er overvejende geometriske; af Punktet og den rette Linie sammensættes i rig Variation en broget Række Mønstre: Zigzag, Trekant, Rhombe, Rude, Timeglas, Net, Kryds. Utvivlsomt er det Haandarbejdet, der her ligger til Grund: Syning, Fletning og Knytning, hvor de krydsende Traade og Fibre mekanisk danner Mønstre, der fanger Øjet. Syr man med Tværsting en Flænge i Skinddragten, giver Reparationen i sig selv et ornamentalt Mønster, nemlig den lange Streg med flere korte tværsover. Fiskenettets og Beviklingens Mønstertegning indbyder til Efterligning; Boringshuller ordnes i Række. Ofte er denne Ornamentik fint og flygtigt indridset med skarp Flint i Hornets eller Benets blankpolerede Flade, undertiden dog ogsaa med grovere Streg (se Tavle IV). En anden Slags Motiver er Dyrefigurerne, der kun sjældent har naturalistisk Anstrøg; oftest er de stærkt stiliserede. De kendes baade som Tegning og plastisk udførte i Rav: Hjort, Fugl, Fisk, Slange. Hvorvidt disse Figurer har været tænkt — ligesom visse Helleristninger af naturalistisk Art i norsk og svensk Stenalder — at skulle indvirke magisk paa det attraaede Vildt, maa staa hen som uvist. Menneskebilleder er ikke helt ukendt. Paa en fynsk Benkniv er saaledes indprikket en Figur, der kan tolkes som en Mand, og

utvivlsomme Menneskefigurer ses paa en nylig fundet Urokseknogle fra en sjællandsk Mose (under Ryemarksgaarden ved Borup); fem smaa kappeklædte Skikkelser er her fremstillet, staaende eller gaaende, alle særdeles tydelige i Tegningen. Muligvis stammer dog sidstnævnte ejendommelige Stykke fra Overgangen til den følgende Periode.

Maglemosekulturens Bosteder, som vi kender dem, er *Indlandspladser*. Datidens Kyster laa langt ude i de nuværende Have. Den Natur, der har sat sit bestemmende Præg paa Maglemosekulturens Dyreverden og Menneskeliv, er Skov og Sø. Tundraens Dyr er afløst af Skovens. Rensdyr og Vildhest er borte, i Stedet træder, som Fundenes mange Knoglerester bevidner, Urokse, Elsdyr, Bjørn, Vildsvin, Kronhjort og Raadyr. Disse Dyr har været Maglemosejægerens Storvildt og vigtigste Madreserve. I øvrigt har Dyreverdenen været rigere, mere mangfoldig end i Nutiden, og adskillige af Rovdyrene, saasom Bjørn, Vildkat og Skovmaar, var større, end de er nu. Af mindre Dyr opviser Fundene Odder, Bæver, Sumpskildpadde, Ræv, Grævling, Maar, Vildkat, Egern, Pindsvin; af Fugle Hav- og Fiskeørn, Hejre, Trane, Knopsvane, Rørdrum, Tjur, Skarv, Graagaas og flere Andearter; af Fisk kun Gedden. At Ræven har været holdt i Fangenskab, er der visse Træk, som tyder paa. En vigtig Ting er, at Tamhunden nu optræder; der er fundet Knogler af baade en stor og en lille Race. En enkelt Gang, paa Sværdborgpladsen, er Graasælen fundet, et Tegn paa, at Havet ikke har været fjernt.

Maglemosebopladserne har været Sommertids Jagtstationer, beliggende paa flade Smaaholme eller Halvøer i Indsøer — Steder, der om Vinteren maa have været for vaade til Beboelse. Befolkningen maa man tænke sig som omflyttende Jægerstammer, helt og holdent afhængige af den omgivende Natur og dens Beholdninger af Jagtdyr og Planteføde. Det er det Stadium i Menneskets Udvikling, man plejer at kalde *Samlerens*. Eneste Næringsveje har været Jagt, Fiskeri og Indsamling; denne sidste sikkert ikke alene for øjeblikkeligt Forbrug, men ogsaa til Opbevaringsforraad. Smaa Depoter af Hasselnødder og af de næringsrige Frø af Gul Aakande er konstateret i Fundene. I det hele taget har utvivlsomt Planteføde spillet en ikke ringe Rolle i Ernæringen som Tilsætning til Kødmaden, og her har Mængder af Bær, Frugter, Frø, Stilke og Rødder staaet til Raadighed. Der kan nævnes eksempelvis: Blaabær, Brombær, Slaaen, Hyben, Hornnød, Mannagræs, Strandkaal. — Fartøjer maa Maglemosefolkene have haft, det viser de fundne Padleaarer, men af hvad Art, om udhulede Stammer (Eger) eller Flaader eller Skindbaade, ved vi ikke. Boligrester er hidtil ikke fundet paa dansk Grund, kun Baalspor. Paa en holstensk Boplads (Duvensee) er derimod truffet Barkflader under Kultur-

TAVLE III

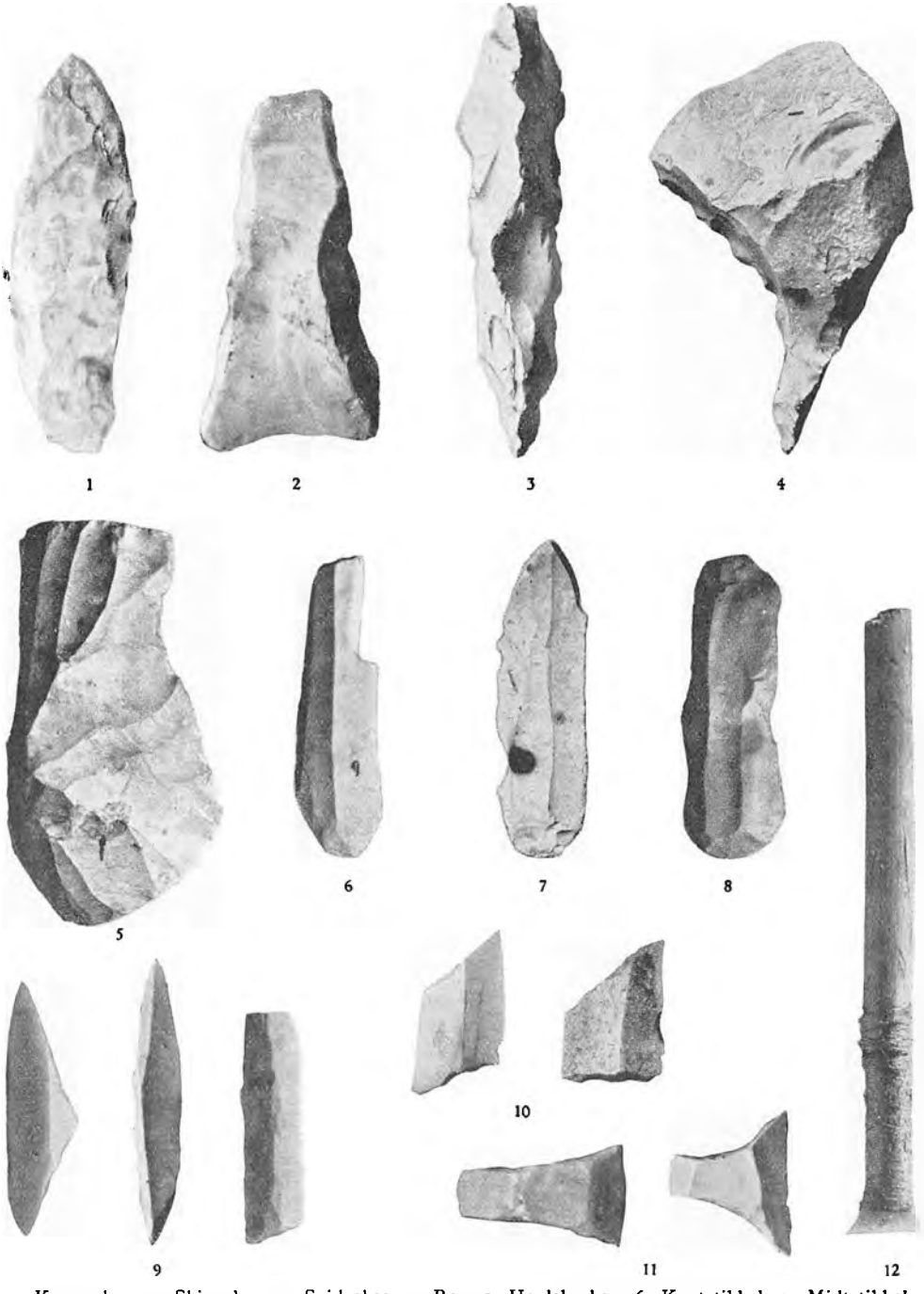

1. Kærneøkse. 2. Skiveøkse. 3. Spidsøkse. 4. Bor. 5. Høvlskraber. 6. Kantstikkel. 7. Midtstikkel. 8. Flækkeskraber. 9. Mikroliter. 10. Skævpile. 11. Tværpile. 12. Skæftet Tværpil. — 1—5: 1/2 St., 6—8: 2/3 St., 9—11: 1/1 St., 12: 3/4 St.

Gudenaakulturens Redskaber.

lagene, Flader, der vist med Rette tydes som Hyttebunde. Grave er aldrig fundet.

Hvor Mennesket lever paa Samlerstadiet, vil det afhænge af Naturens Ydeevne, i hvor høj Grad en Omstrejfen bliver nødvendig. Er Naturen fattig, tvinges Jægerstammen til idelig Omskiften; er den derimod rig paa Dyre- og Planteføde, skabes der Mulighed for en vis Stabilitet, en Forbliven i de samme kendte Egne. Meget tyder paa, at den sidste Levevis har været Maglemosefolkenes. Herved forklares, at der inden for det dog forholdsvis lille sjællandske Omraade har kunnet udvikle sig Forskelligheder i Flintteknik m. m. Det er med andre Ord sandsynligt, at det ofte har været de samme Folk, der Aar efter Aar er vendt tilbage til de kendte Sommerpladser i Sumpene. —

Samtidig med Maglemosefolkene i Østdanmark levede i Jylland under Fastlandstidens andet Afsnit Jægerstammer, hvis Efterladenskaber er fundet spredt omkring paa talrige Pladser over det meste af Halvøen, hovedsagelig i Ferskvands Nærhed. Henved 400 større og mindre Overfladefund af Flintsager, utvivlsomme Spor efter Bosteder, er gjort langs de store jyske Aaer og ved Søbredder, mest paa flade, sandede Terrasser. Efter de første Fund benævnes den Stenalderkultur, hvorom disse Pladser vidner, *Gudenaakulturen*. Fælles for Gudenaafundene er, at der i dem kun er bevaret Flint; den kalkfattige Jord har hindret Ben- og Hornsager i at holde sig. Kun enkelte af Fundene har været dækket af Tørv og saaledes kunnet byde Mulighed for en pollenanalytisk Tidsbestemmelse. Vigtige er her to midtjyske Pladser: Vissinggaard og Revelmose; begge Steder viste Pollenanalysen Samtidighed med de sjællandske Maglemosepladser. Ellers har man ved Forsøget paa at tidfæste de mange Gudenaapladser maattet hjælpe sig med en statistisk Metode, opbygget paa den almindelige Iagttagelse, at Kærneøkse og Mikrolit er fremherskende Flintredskaber i Fastlandstid, mens Skiveøkse og Tværpil dominerer i den paafølgende atlantiske Tid. Denne Metode er ikke meget eksakt, og navnlig afhænger dens Anvendelse af, om de nævnte Redskaber er til Stede i saa stor Mængde, at de i det hele taget tillader en Statistik. Følgen heraf er, at en meget stor Del af Gudenaapladserne ikke lader sig datere nærmere. De forholdsvis faa Fund, der lader sig henføre med nogenlunde Sikkerhed til Fastlandstiden, er afmærket paa Kortet S. 116.

En Gennemgang af *Flintredskaberne* fra disse Fastlandstidens Gudenaapladser viser først og fremmest, at Flækken og de af den dannede Specialredskaber til Skæring, Boring og Skrabning er Yndlingsobjekter (jfr. Tavle III). Flækkekniven, Flækkeboret og Flækkeskraberen forekommer alle almindeligt; dertil Stiklen, den korte, stærke

TAVLE IV

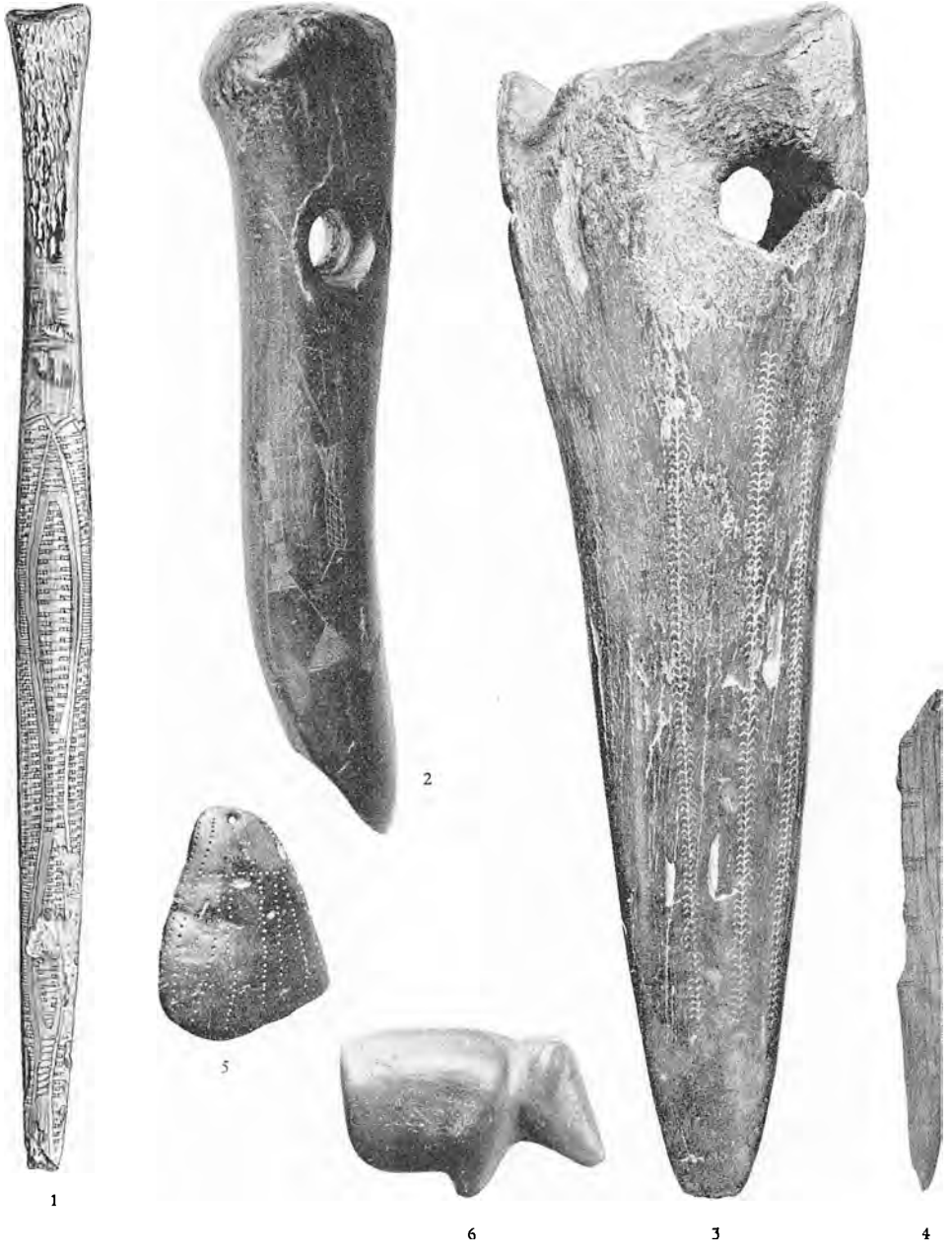

1. Bendolk, 2. Hjortetaksøkse. 3. Spidsvaaben af Urokseknogle. 4. Benod. 5. Hængesmykke af Rav. 6. Dyrefigur af Rav. — 1: 5/8 St., 2—3, 5—6: 1/2 St., 4: 3/4 St.

Maglemose- og Gudenaakulturen: Ornamenterede Sager.

Kniv, egnet til Skæring i haardt Stof. Men ikke nok hermed; ogsaa de Delprodukter, der fremkom ved Overbrydning af Flækken, lod sig anvende. Af disse smaa Mellemstykker tildannedes rhombiske eller trapezformede Spidspile, oftest mere eller mindre skæve med udragende Spidser. Det har nu ved disse Pile været nærliggende, i de Tilfælde hvor en tilstrækkelig effektiv Spids ikke vilde fremkomme, at forsøge, om ikke den skarpe Flækkekant lod sig anvende som Tværæg. Det har man sikkert prøvet, og det ser ud til, at *Tværpilen* inden for Gudenaakulturen saaledes efterhaanden er eksperimenteret frem (Tavle III, 10—11). — Ikke alene den store Flække, ogsaa den lille og den deraf dannede Dværgflint, Mikroliten, er velkendt i Gudenaakulturen. Fremdeles Skiveredskaber, saavel Skrabere som Økser. Skiveøksen er imidlertid, som allerede nævnt, i denne Tid mindre anvendt end Kærneøksen. Ved Siden af Øksen er Spidsvaabnet i Flint ikke sjældent. Blok-, Høvl- og Kølskraberne, de kraftige Garveredskaber, var i almindelig Brug hos Gudenaafolket.

Som det nævntes, er Redskaber af andet Stof end Flint ikke fundet paa Gudenaapladserne. Dog kendes spredte jyske Fund af Sager af *Ben og Hjortetak,* fremkommet i saa nær Tilknytning til Bopladserne, at man er berettiget til at antage en Sammenhæng; at dømme efter de Vink, der herved gives, har Gudenaafolkene haft en Redskabskreds i disse Stoffer af megen Lighed med Maglemosejægernes. Forskellen mellem de to Kulturer i Øst- og Vestdanmark i Fastlandstidens andet Afsnit synes da væsentlig at have bestaaet i deres afvigende Flinkteknik; de jyske Jægere har ganske anderledes end de østdanske forstaaet at behandle den store Flintflække og udnytte dens mange Muligheder; i udpræget Grad har deres Flintarbejde været en Flækkeindustri. — Gudenaafolkenes Grave kendes ikke, ej heller sikre Spor af deres Boliger.

Spørger man om *Oprindelsen* til de to Jægerkulturer, der saaledes i Fastlandstidens andet Afsnit har haft Sæde i Danmark, maa Svaret blive, at efter Forskningens nuværende Stade synes Gudenaafolkene at have gammel Rod i Jylland, Maglemosestammerne derimod at repræsentere et nyt Element. Mens der nemlig, hvad Flintinventaret og dets Behandling angaar, er betydeligt Slægtskab mellem Gudenaakulturen og det noget ældre Klosterlund, kender vi indtil nu ingen østdanske Fund ældre end Maglemosepladserne. At dømme efter det ganske vist stærkt begrænsede Fundstof, der staar til Raadighed, ser det ud til, at Gudenaakulturen direkte viser tilbage til Klosterlund og derfra atter mod det endnu ældre Lyngby-Ahrensburg-Trin, at den altsaa er hjemlig, om end ikke uden Fremmedindslag (saaledes f. Eks. Mikroliterne). Maglemosekulturen derimod, der har Slægtninge baade

mod Øst og Vest i Europa, har ingen hjemlige Forudsætninger at opvise, hvilket dog naturligvis kan skyldes Fundmanglen; man maa med Hensyn til denne Kultur nøjes med at sige, at den synes at være af fremmed Oprindelse, ikke usandsynligt bragt hertil af Indvandrere. Bevis for denne Opfattelse lader sig imidlertid endnu ikke føre.

3. Atlantisk Tid. Ertebølle og Gudenaa. Køkkenmøddingerne.

Ca. 5000—3000 f. Kr.

Vejrliget var efterhaanden gledet over i et mildt, fugtigt *Øklima* med varme Somre og regnrige Vintre; det oceaniske, »atlantiske« Klima afløste det »boreale«. Vegetationen skiftede Karakter herefter. Mens Fyrren trængtes stærkt tilbage, blev det nu Egeblandingsskovens Tid, med Lind og Elm som Sekundanter for det efterhaanden førende Skovtræ, Egen. Denne Klimaændring hænger sammen med, at Oceanet nu virkelig var kommet nærmere. Havet var i Stigning, en Stigning, der forløb stærkere end Landets. Følgelig mindskedes Landmasserne, og fra to Sider trængte Havet ind mod Danmark. De danske Øer skiltes fra Sverige og Nordtyskland, Bælterne dannedes, Kattegat og Østersøen mødtes. Et lunt, salt Hav — efter en Strandsnegleart kaldt »Litorinahavet« — omskyllede de danske Strande, Fastlandstidens Kystegne laa fjernt neddykket i Havet.

Efter de Spor, dette Litorinahav har afsat i Form af Strandvolde og Kystskrænter, lader det S. 127 gengivne Danmarkskort sig tegne. Det mentes tidligere at gengive Havets største Udstrækning paa et Tidspunkt omtrent midt i Ældre Stenalders senere Del. Nyere Tiders Forskninger har imidlertid vist, at Havstigningen i atlantisk Tid ikke, som man før forestillede sig, er foregaaet jævnt indtil et vist Højdepunkt for derefter at afløses af en Vandstandssænkning, men at den er forløbet i Etaper, afbrudt af Stilstandsperioder eller Tilbagegange i Havstanden. Undersøgelser i Fjorde og Søer — i Nordsjælland, i Djursland, paa Samsø, ved Amager — har vist indtil *4 Stigningstrin*, et tidligatlantisk, to højatlantiske og et senatlantisk. Vistnok har sidstnævnte, der efter alt foreliggende maa have fundet Sted engang i Yngre Stenalders tidligere Del, været den største, og det er derfor ikke usandsynligt, at det nævnte Danmarkskort bedst svarer til Kystforløbet i første Afsnit af Yngre Stenalder. Resultatet af denne nye Kundskab er i første Omgang blevet en betydelig Usikkerhed med Hensyn til Dateringen af den atlantiske Periodes Bopladser, af hvilke, som det straks nedenfor skal nævnes, en stor Del udgøres af de velkendte Køkkenmøddinger. Mens man nemlig tidligere ikke tøvede

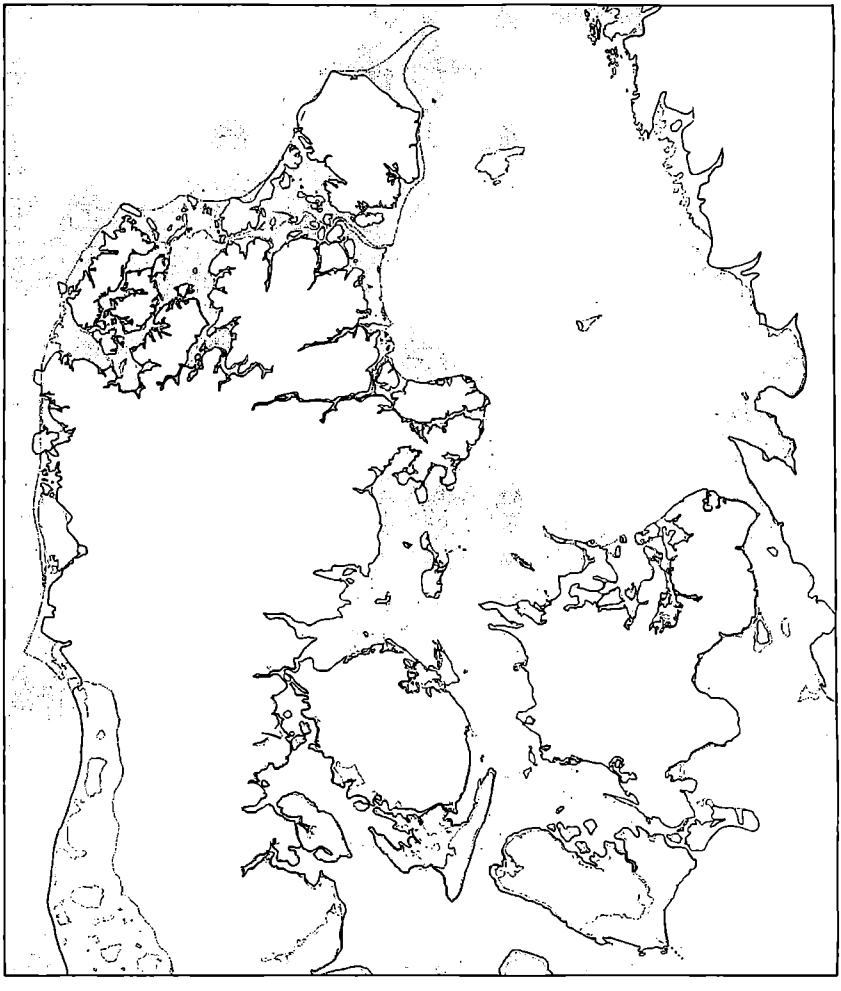

Havets største Udstrækning omkring Danmark i atlantisk Tid. — Efter Johannes Brøndsted, Danmarks Oldtid I.

med at henregne disse Pladser til Ældre Stenalder under Henvisning til deres Beliggenhed i Forhold til den Strandlinie, man mente repræsenterede den atlantiske Tids eneste Havstigning, er man nu ikke i Stand til at anvende dette Dateringsmiddel, eftersom det oftest ikke vides, til hvilken af de nævnte 4 Havstigninger hver given Strandlinie hører. De moderne Undersøgelser har vist, at i hvert Fald et Par af de Pladser, der tidligere ansaas for sikkert henhørende til Ældre Stenalder (»Køkkenmøddingtid«), nu helt eller delvis maa tilhøre Yngre. Forskningen paa disse Omraader er dog endnu i sin Ud-

vikling. En nærmere Inddeling i Tid af den atlantiske Periodes Bopladser lader sig foreløbig kun med Usikkerhed foretage og kun for et Faatal Pladser. Som et sikkert Resultat kan imidlertid betragtes Paavisningen af, at den Kultur, de atlantiske Bopladser repræsenterer, og som man efter den kendte Køkkenmødding ved Ertebølle i Vesthimmerland almindeligvis benævner »Ertebøllekulturen«, har strakt sig et Stykke ned i Yngre Stenalder, altsaa varet adskilligt længere end tidligere antaget.

Hvad videre angaar *Niveauforholdene,* kan det i Almindelighed siges, at det nordøstlige Danmark laa dybere sænket i Havet end nu, det sydvestlige til Gengæld højere hævet derover. Balancelinien for denne i Forhold til Nutidens Niveau skæve eller skraa Stilling af Landet gik, som den geologiske Forskning for længst har paavist, fra Nissumfjord i Nordvest til Nordfalster i Sydøst. Da denne Tilstand var mest udpræget — hvornaar nu dette end har været inden for den atlantiske Periode —, var Nordjylland delvis havdækket. Thy og Vendsyssel laa som Øer, ligesaa den nordre Halvdel af Djursland; de nordsjællandske Fjorde var større end nu. I Sydvest derimod var Fastlandstidens Spor endnu ikke helt udslettede: Lolland-Falster var een Ø, ligesaa Langeland-Ærø-Taasinge, og med den jyske Halvø var de nuværende vestslesvigske Øer landfaste. Med Hensyn til Kortet S. 127, hvorpaa disse Forhold nærmere kan studeres, maa imidlertid bemærkes, at der fra Forskningens Side ikke kan indestaas for Samtidigheden af de dér for de forskellige Landsdele angivne Niveautilstande; det er nemlig muligt, at Forholdet mellem Hav og Land har udviklet sig sæt- eller stykkevis, ikke for det hele Land paa én Gang. Af disse ejendommelige Niveauforhold følger, at den atlantiske Tids Kystbopladser i den nordøstlige Del af Danmark nu findes oppe paa Land, mere eller mindre fjernet fra Nutidens Strand, mens de i den sydvestlige Del ligger mere eller mindre sænket under Havoverfladen. Disse sidste undersøiske Pladser røber sig ved, at Oldsager derfra opfiskes ved tilfældig Lejlighed, under Uddybningsarbejder, Stenoptagning e. l. Anderledes med Kystbopladserne i de nordlige Dele af Jylland, Sjælland og Fyn. De ligger her let tilgængelige for Undersøgelse, ofte i direkte Forbindelse med Stenalderhavets endnu kendelige Strandlinier. Disse Pladser er de berømte *Køkkenmøddinger:* tætte, tykke Affaldslag, bestaaende væsentlig af Bløddyrsskaller, Østers, Blaamusling, Hjertemusling m. m., iblandet Redskaber af Flint, Hjortetak og Ben samt Dyreknogler og andet bortkastet Affald. Ved lune, dækkede Vige, langs dybt indskaarne Fjorde, gerne i Læ ved Foden af Skrænt og Brink, ligger Køkkenmøddingerne, altid nær ved Datidens Strand. Ved Midten af forrige Aarhundrede tydedes

de af J. J. A. Worsaae rigtigt som Aflejringer ikke af Natur — hvad man indtil da havde ment —, men af Mennesker, og Japetus Steenstrup prægede Navnet »Køkkenmøddinger«, det hvorunder de nu kendes vidt om i Udlandet. I 1849, efter et Besøg ved Mejlgaarddyngen paa Djursland, nedskrev Worsaae den Dagbognotits, der giver den første rette Tydning, og Aaret efter foretoges, i Havelse- og Bilidt-Dyngerne ved Roskilde Fjord, de første videnskabelige Køkkenmødding-Undersøgelser.

I stort Antal kendes Køkkenmøddingerne fra de nørrejyske Fjordkyster, Limfjorden, Mariager- og Randersfjordene, i ikke mindre fra de nordsjællandske; alene langs Roskildefjord er over hundrede optalt. I Nordfyn er de sjældnere, men findes dog (Hindsholm). Særlig kendte eller righoldige Køkkenmøddinger er i Jylland Dyngerne ved Krabbesholm Øst for Skive, ved Bjørnsholm og Ertebølle i Vesthimmerland ud mod Limfjorden, ved Mejlgaard og Kolind i Djursland; paa Fyn ved Langø paa Hindsholm; paa Sjælland ved Vejlebro og Klintesø i Odsherred, Kassemose og Sølager i Nordsjælland, Havelse og Bilidt ved Roskildefjorden. Størrelsen er naturligvis vekslende efter Menneskenes Antal og Havets Rigdom paa Skaldyr. Skalmassen kan være ganske anselig; en Udstrækning er maalt fra indtil 150 m og en Tykkelse paa over 2 m. Ofte er Massen tæt og hvid, uden indblandet Jord (jfr. Billedet fra Ertebølle S. 130). Østers og Hjertemusling er Hovedemnet, ved Siden heraf Blaamusling og to Slags Strandsnegle. Disse Skaller er Maaltidsrester, *ophobet paa Stedet, hvor man opholdt sig.* At man har boet og levet paa selve Affaldsdyngen, viser dels de stensatte Ildsteder, der ikke sjældent findes indlejret i Lagene, dels Ildgruberne (Opbevaringssteder for Ild, dækket af Hjertemuslingskaller). Af Boligen er derimod ikke fundet Rester; som Regel vil jo hverken Telte eller Græstørvshytter efterlade noget som helst Spor i en Skaldynge. Grave er fundet enkelte Gange. Mellem Bløddyrskallerne i en Køkkenmødding ligger alle Slags rørlige Levn efter Dagliglivet: andre Maaltidslevninger som Knogler af Vildt og Fisk; tabte eller kasserede Redskaber; Spaaner og Splinter fra Flintarbejdet m. m. Dyreknoglerne viser Havets, Strandens og Skovens Dyrebestand, ikke derimod Markens; af Fisk er paavist bl. a. Torsk, Flynder, Hornfisk, Rødspætte, Aal; af Havpattedyr Sæl og Hval; af Fugle (foruden de fra Fastlandstiden kendte) bl. a. Sangsvane, Edderfugl, krøltoppet Pelikan, Gejrfugl, Krage; af Landdyr er Lossen kommet til, til Gengæld er de to største Dyr, Elg og Urokse, ved at blive sjældne; de store Kødyr er nu kun fire: Kronhjort, Raadyr, Bjørn og Vildsvin. Planteføde har utvivlsomt, som hidtil, spillet en ikke ubetydelig Rolle. Hvad Hunden angaar, viser Knoglerne ligesom i Fastlandstiden to Arter, en større

Snit gennem Køkkenmøddingen ved Ertebølle. Nederst ses et stensat Ildsted.

og en mindre. — Ikke alle nordøstdanske Kystbopladser er imidlertid skalførende; paa nogle har aabenbart Skaldyrene ikke spillet synderlig Rolle i Ernæringen. Som Eksempler kan nævnes Bloksbjerg nær Klampenborg og Horsø ved Hobro.

Af sydvestdanske Kystpladser, der nu er havdækkede, er de vigtig-

ste Vaalse Vig ved Nordfalster samt en Række Pladser inderst i sydjyske Fjorde: Horsens, Kolding, Haderslev, Flensborg. I Egne, hvor Forskellen mellem Nutidens og den atlantiske Periodes Kystlinier ikke er synderlig stor, hænder det, at opskyllede Oldsager fra undersøiske Bopladser opsamles langs Stranden i stort Tal, saaledes ved Korsør og Skelskør Nor, ved Vordingborg, Møn og Stevns. — Selv om det er klart, at denne Tids Mennesker fortrinsvis har boet ved Kysterne, savnes dog ikke Vidnesbyrd om en lejlighedsvis Bebyggelse ogsaa af Indlandet; i Afstand fra Kysten, ved Bredden af Indsøer, paa lignende Maade som Fastlandstidens Folk, har man undertiden boet. Eksempler er Bodal fra Midtsjælland, Vester Ulslev og Godsted fra Lolland; de to sidste Indsøbopladser med overordentlige Mængder af Flintsager.

Den atlantiske Periodes Bopladser, der saaledes er paavist paa de danske Øer samt i Øst- og Nordjylland, overalt hovedsagelig langs med Datidens Kyster, knyttes gennem deres Indhold af Oldsager sammen til een stor Kulturkreds, *Ertebøllekulturens*. De vigtigste Træk i denne Kulturs Redskabskreds og Typeforraad er følgende. *Flinthaandværket* (se Tavle V) er ret forskelligt fra Maglemosekulturens; det er grovere og kraftigere, men samtidig mere skødesløst og for Smaaflintens Vedkommende helt uden den for Maglemose karakteristiske Finteknik. Økserne er gennemgaaende større end Maglemosens; saavel Kærne- som Skiveøkse forekommer, den sidste nu i Overtal (modsat af hvad Tilfældet var i Fastlandstiden). Kærneøksen kan hugges baade som Ret- og Tværøkse. Spidsøksen er almindelig. Storflækken og de deraf dannede Redskaber (Skraber, Kniv, Sav, Bor) spiller — med Undtagelse af Stiklen, der er ret sparsomt forekommende — en fremtrædende Rolle. Af Skiven gøres først og fremmest Økser, der i de forskellige Fund er af skiftende Kvalitet, fra smaa og daarlige som i Ertebølle til store og gode som i Godsted; men ogsaa til andre Stykker Værktøj, saasom Mejsel, Bor og Skraber, forstaar man at benytte Flintskiven. De af Blok eller Blokdele udførte massive Skrabere (Blok- og Høvlskrabere) er derimod forholdsvis sjældne. Overordentlig almindelig er Tværpilen, der findes i Tusindvis paa Pladserne; den synes at være udviklet inden for Ertebøllekulturens ældste Fase af den skæve Spidspil (Tavle V 15—16), paa lignende Maade som det skete i Fastlandstidens Gudenaakultur (ovenfor S. 125). Tværpilen er gjort af den store Flække, er altsaa ingen Mikrolit; Ertebøllekulturens Flinthaandværk kender ikke Mikroliter.

Overfor Flinten træder *Benmaterialet* mærkbart tilbage. Det bruges naturligvis. Man har ogsaa nu vidst, hvad for gode Odde og Prene der lader sig udspalte af Krondyrets og Raadyrets Løb — et Sær-

TAVLE V

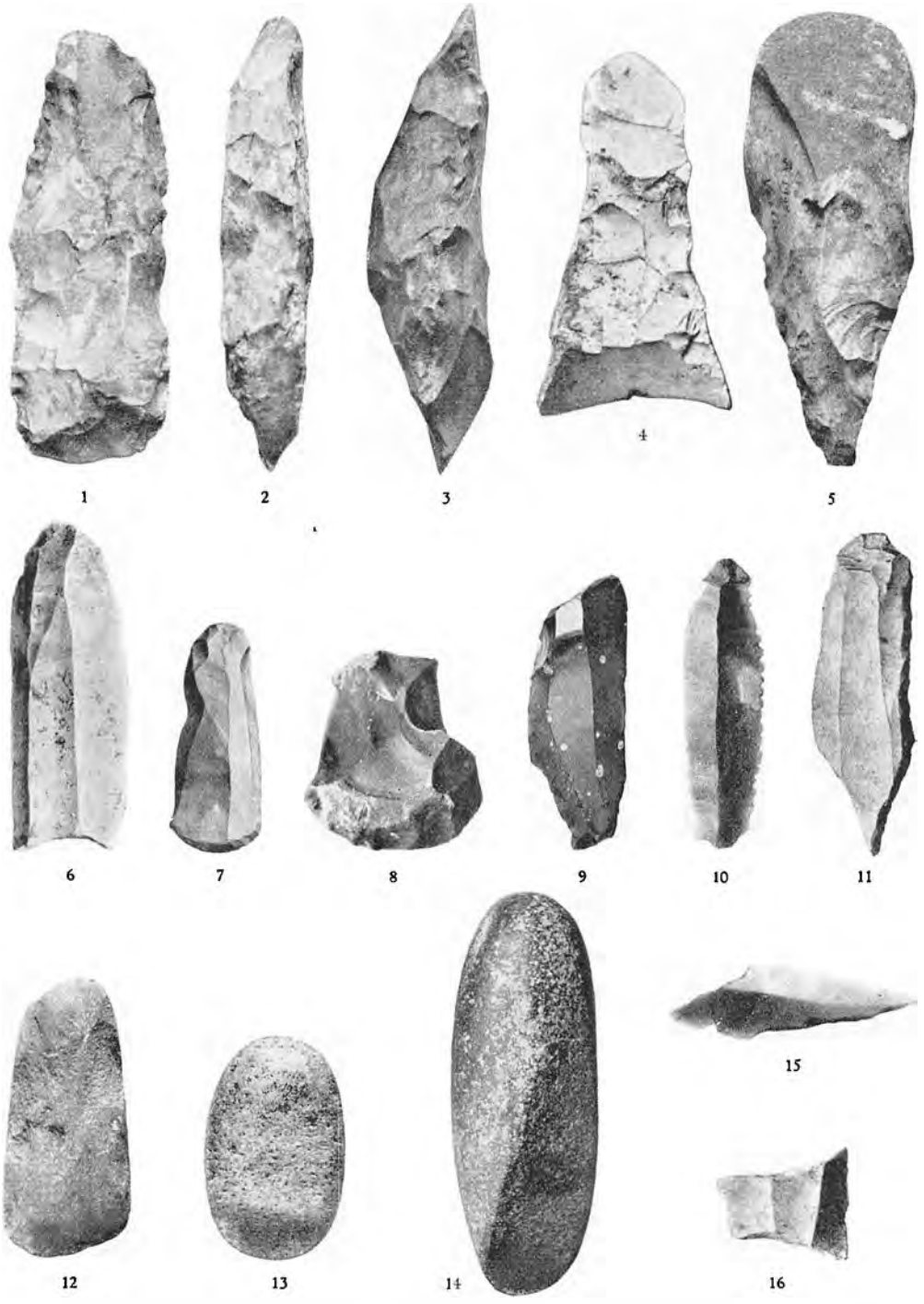

1—3. Kærneøkser (1: Retøkse forfra, 2: Retøkse fra Siden, 3: Tværøkse fra Siden). 4. Skiveøkse. 5. Spidsøkse. 6—7. Flækkeskrabere (med indbuet og med udbuet Æg). 8. Skiveskraber. 9. Flækkekniv. 10. Flækkesav. 11. Flækkebor. 12. Tilhugget, sleben Stenøkse (Limhamn). 13. Rullestensøkse. 14. Trindøkse. 15. Skævpil. 16. Tværpil. — 1—14: 1/2 St., 15—16: 1/1 St.

Ertebøllekulturens Redskaber.

1

4

5

6

2

7

3

1. Spidsbundet Lerkrukke. 2. Rundbundet Lerskaal. 3. Hjortetaksøkse. 4. Hjortetakslagstok. 5. Raadyrpren. 6. Krondyrpren. 7. Benkam. — 1—2: 1/4 St., 3—7: 1/3 St.

Ertebøllekulturens Redskaber.

kende for Køkkenmøddingernes Raadyrprene er, at Knoglens øvre Ledende bevares som Prenhoved (Tavle VI, 5) —, og Redskaber som Albuebensdolken, Skulderbladssleven og Hugtandskniven er alt for let og hurtigt gjort til at kunne gaa af Brug. Ogsaa Kamme og smaa Fiskekroge gøres af Ben. Men alle de større eller mere kunstfærdige Benredskaber vil man forgæves eftersøge paa den atlantiske Tids Bopladser. De findes ikke, hverken de svære Økser med Skaftrør, de store Spidsvaaben eller de omhyggeligt tandede eller takkede Odde. Her er en ubestridelig Tilbagegang over for Fastlandstidens Frembringelser.

Ogsaa paa *Hjortetaksredskabernes* Omraade finder vi Forskel, om end mindre, paa før og nu. Det lange Hjortetakspidsvaaben synes at være bleven sjældnere. Af Hjortetaksøkserne er den ene af Fastlandstidens Hovedtyper, Øksen med udhulet Skærpeleje (T. II, 3), forsvundet eller dog yderst sjælden. Hvorfor, er ikke let at sige. Har man gjort uheldige Erfaringer med Takhylstrets Sprængning ved Skærpets Bagtryk under Hugget? Eller har den skraa Æg været lettere at danne end Skærpehullet? Et nyt Træk ved Økserne er, at Skafthullet undertiden lægges gennem en afskaaren Sidegren (T. VI, 3). Den tidligere sjældne »Slagstok«, en Sidegren af Kronhjorttakken med stumpt tilskaaren Spids, vistnok brugt som Hammer ved Flintarbejdet, er nu almindelig (T. VI, 4).

Til Tidens *Træsager* kender vi meget lidt. Ogsaa *Ravet* findes yderst sjældent paa Bopladserne og da kun som uformede Stykker.

To store Fremskridt har imidlertid den atlantiske Tids Redskabsverden at opvise, Fremskridt, der skulde faa den mest vidtrækkende Betydning for Eftertiden, fordi de kom til at indlede Erobringen af helt nye Omraader for Haandværk og Kunst. Det ene er, at *andre Stenarter* end Flinten: Grønsten, Gnejs, Granit, Porfyr o. s. v., det vi med eet Ord kalder Bjergart, nu for Alvor inddrages i Kredsen af Redskabsstoffer. Allerede i Fastlandstiden forsøgte man vistnok at øve den Tilslibning, man kendte saa godt fra Hjortetaksøksernes Ægge, paa Sten af blødere Beskaffenhed end Flint. Det fik dog ingen rigtig Art. Nu derimod sætter det ind. Ad to Veje er man aabenbart ført til en haandværksmæssig Behandling af Stenen. For det første overføres simpelthen den fra Flinten tilvante Slagteknik paa de blødere Stenarter, skønt den for dem egentlig slet ikke passer. Kærneøkse og Skiveøkse hugges i Bjergart efter de kendte Flintformer og faar da ofte en skærpende Ægslibning; saadanne Stenøkser (T. V, 12) er sjældne i det egentlige Danmark — de kendes kun Øst for Store Bælt —, almindelige derimod i Skaane (»Limhamnøkser« efter den kendte Boplads) og videre nordpaa, i Sverige og Norge, hvor

Flinten er sparsom eller mangler. Men dernæst laa det lige for at bruge Strandens trinde, runde Rullesten; de var jo Økser med det samme, naar den ene Ende fik skraa Ægtilslibning. Den Slags *Rullestensøkser* (T. V, 13) findes i Køkkenmøddingerne, og fra dem har man taget Skridtet videre og tildannet de mindre gunstigt formede Sten, indtil de fik den ønskede trinde Form. Men at anvende Hugning over for Stenen, der jo ikke lader sig spalte paa samme Maade som Flint, er ikke heldigt, og det maa man snart have erfaret; vi ser nemlig en ny Teknik uddannes: *Prikhugningen* eller Knusningen. Den trinde, pølseformede Stenøkse, *Trindøksen* eller »den butnakkede Økse« (T. V, 14), der kan variere typemæssig fra den korte svære Form til den lange slanke, og som optræder fuldt udviklet allerede tidligt i Ertebøllekulturen, er dannet ved Afknusning (ikke Afspaltning) af den oprindelige Stens Ujævnheder og Fremspring; med en Flintknudes skarpe Spidser er Stenoverfladen prikhugget helt rundt, derefter afsleben og poleret. Een Gang skabt og fæstnet fastholdes denne særlige Stenbehandling for Eftertiden, og som Hjælpeteknik anvendes den paa Flinten selv, hvor f. Eks. indbuede Flader skal fremstilles (Skaftrender, Fastbindingshak), eller hvor, som ved Skaftlejer, kun et tyndt Lag skal fjernes, og en Hugning derfor let kan gaa for dybt. Til Trindøksen har sandsynligvis Rullestensøksen (T. V, 13—14) ført som Overgangsform.

Det andet Fremskridt bestaar deri, at *de første Lerkar* viser sig (T. VI, 1—2): grove, tykvæggede, slet brændte ganske vist; men de er der, og de er en stor Nyhed. At Mad og Vand nu kan koges, og Fødevarer bedre opbevares, er ingen ringe Ting. Hovedformerne er to, en spidsbundet, ud- og indsvajet Krukke (VI, 1) og en aflang, rundbundet, aaben Skaal (VI, 2). Fladbundede Kar er ukendte. Dette hænger sammen med den primitive Formning: naar Karrene fra Bunden opsnos spiralformet af smalle, over hinanden lagte Lerstrimler, som derefter ved Fingertryk sammenæltes til een sammenhængende, buet Karvæg, skabes kun jævn Overgang, ikke de skarpe Vinkler, der fordres for en bestemt afsat, flad Bund. Uden Tvivl er det Kurvefletning, der teknisk set ligger bag dette primitive Pottemageri. Krukkerne maa have været anbragt med den spidse Bund nedboret i Gløder eller omsat med Sten. De lave, aabne Skaale har vistnok været Lamper, hvortil Sælspæk kan have været brugt som Brændstof; ikke sjældent findes Sælknogler i samme Affaldsdynger, hvori Skaar af de nævnte Skaale forekommer.

Ertebøllekulturens *Ornamentik* er sparsom og som oftest ringe. Paa Ben og Horn groft indskaarne Kryds- og Zigzaglinier, i Leret Fingermærker, Negleindtryk, Pindstik. Nu og da ses Boreornamentik.

Bortset fra enkelte smukt mønstrede Hjortetaksøkser fra Periodens tidligste Del maa Tidens Ornamentik siges at repræsentere et Mindstemaal af Kunstudøvelse og i hvert Fald en afgjort Tilbagegang sammenlignet med Fastlandstidens.

I Køkkenmøddingerne er der nu og da fundet *menneskelige Skeletter,* liggende udstrakt paa Ryggen og anbragt paa en Maade, saa man maa tro, det drejer sig om gravlagte Personer. Spørgsmaalet er nu, om disse Gravlægninger har fundet Sted samtidig med Affaldsdyngens Dannelse, eller om de tilhører en yngre Tid. Det sidste kan i flere Tilfælde eftervises, men i andre synes der ikke at være Grund til at betvivle Gravlægningens Samtidighed med Køkkenmøddingen. Herefter ser det ud til, at Gravskikken i denne Tid har været den simplest mulige: den døde er bleven jordet paa selve Bopladsen uden Kiste eller Stenhegning og uden Gravgaver.

Over for den atlantiske Tids store Mængde Bopladser med Redskabsinventar af det her beskrevne Fællespræg, det som med eet Ord kaldes »Ertebøllekultur«, melder sig nu Spørgsmaalet: er man her i Stand til at skelne mellem ældre og yngre Elementer? kan denne store Gruppe inddeles nærmere i Tid? Til Trods for den Usikkerhed, der, som tidligere bemærket, følger med Erkendelsen af de mange Havstigninger i atlantisk Tid, er man dog ikke uden Holdepunkter fra naturvidenskabelig Side for en *forholdsmæssig Tidsbestemmelse* af enkelte Bopladser. Disse Holdepunkter er dels af geologisk, dels af pollenanalytisk Art. Hertil kommer visse arkæologiske, saasom Iagttagelsen af, at Skiveøksen bliver alt mere dominerende over for Kærneøksen ned gennem Perioden. I det hele taget har det vist sig, at et nærmere Studium af den atlantiske Tids Flintøkser, hvorved disse inddeles efter Fremstillingsmaaden, kan byde visse Dateringsmuligheder, idet der nemlig kan skelnes mellem ældre og yngre Former inden for saavel Kærne- som Skiveøkser: blandt Kærneøkserne er den skæve, rhombiske Form ældre end visse udspecialiserede Typer (f. Eks. den saakaldte »hovformede«), mens det inden for Skiveøkserne ser ud til, at den kanthuggede Type er ældre end den fladehuggede. Samles nu disse forskellige Holdepunkter for en tidsmæssig Inddeling af Ertebøllekulturens Bopladser, kan der med ikke ringe Sandsynlighed opstilles en ældste og en yngste Gruppe, hørende hjemme henholdsvis i den atlantiske Periodes Begyndelse og Slutning. Til den *ældste Gruppe* hører det undersøiske Bopladslag Carstensminde ved Amagers Kyst (og andre Pladser paa samme Niveau), et Kulturlag i Københavns Frihavn, et Par Affaldslag i Lammefjorden (Gislinge Bro og Sidinge Fjord), samt det underste Parti af Bopladsen ved Bloksbjerg nær Klampenborg. Til den *yngste,* der er

samtidig med en tidlig Del af Yngre Stenalder (indtil og med Ældre Jættestuetid), hører Bopladser som Ordrup Næs i Nordvestsjælland, Dragør paa Amager, Strandegaard i Østsjælland, den øvre Del af Klintesø i Odsherred, Dyngen »Nederst« ved Kolind i Djursland samt Pladsen ved Brabrand Sø nær Aarhus. Af Bopladser, der i Tid ligger imellem disse to ekstreme Grupper, altsaa mere eller mindre *centralt* i Ertebøllekulturen, kan nævnes først og fremmest Ertebølle selv, dernæst den nedre Del af Klintesø, Dyngerne Henriksholm og Nivaagaard ved Øresund samt den øvre Del af Bloksbjerg. — Disse foreløbige Resultater af det begyndende Arbejde med den tidsmæssige Inddeling af Ertebøllekulturens store Bopladsstof vil fremtidig Forskning utvivlsomt kunne uddybe og supplere, saaledes at man vil naa til at kunne følge Udviklingen i denne mærkelige Kultur, der her i Danmark synes at have spændt over ca. tre Aartusinder (5000—2000 f. Kr.). Det overraskende ved disse nye Forskningsresultater er Konstateringen af Kulturens Varighed et Stykke ned i Yngre Stenalder; for visse Bopladsers Vedkommende betyder dette en radikal Omvurdering, saaledes for Brabrands, der tidligere ansaas for en af Ertebøllekulturens ældste Pladser.

Ertebøllekulturen har imidlertid paa ingen Maade været eneraadende i Danmark i atlantisk Tid. Det viser sig, at Jylland for hele Indlandets Vedkommende stadig væk beherskes af *Gudenaakulturen.* Ved Hjælp af samme Midler, der kom til Anvendelse, da det gjaldt om at bestemme, hvilke Gudenaapladser der hørte til i Fastlandstid (se ovenfor S. 123), altsaa dels pollenanalytiske, dels arkæologisk-statistiske, er det lykkedes med Sandsynlighed at henføre ca. 100 Gudenaapladser til den atlantiske Periode. Vigtige er her to midtjyske Pladser, beliggende ved nu udtørrede Søer, Havstrup Sø nær Tørring og Bølling Sø tæt ved Klosterlund; paa begge disse Steder har Pollenanalysen kunnet sætte Bebyggelsestiden i Forbindelse med Skovudviklingen og derved give en Datering. Fremdeles fremgaar det af Havstruppladsens ret fyldige Redskabsinventar, at Gudenaakulturen nu anvender Skiveøksen lige saa almindeligt som Kærneøksen og Tværpilen lige saa hyppigt som Mikroliten. Det Resultat, man alt i alt er naaet til med Hensyn til Gudenaakulturen i atlantisk Tid — et Resultat, som dog trænger til at fæstes yderligere gennem flere Fund af tørvedækkede (og dermed pollenanalytisk daterbare) Bopladslag —, er, at denne Periode er Kulturens egentlige Blomstringstid. Den jyske Indlandsbebyggelse i atlantisk Tid, knyttet til Aaer og Søsystemer og holdende til fortrinsvis paa lave, sandede Terrassehæld ned mod Ferskvand, er aabenbart en direkte Fortsættelse af Fastlandstidens Gudenaakultur. Flintredskaberne er de

samme som da, kun bedre i Udførelsen og sikrere i Typerne. Det centrale er *Flækketeknikken,* saaledes at forstaa, at de vigtigste Redskaber er dem, der gøres af Flækker: Kniv, Skraber, Bor, Stikkel, Sav, Spidspil og Tværpil. Hvad de to sidstnævnte angaar, fortrænger de øjensynligt Mikroliten stadig stærkere. Blandt Økserne kommer Skiveøksen stadig mere i Forgrunden paa Bekostning af Kærneøksen. Med Hensyn til Værktøjet i andre Stoffer end Flint, altsaa Horn, Ben eller Træ, staar det lige saa daarligt til som i Fastlandstiden: Fund mangler saa godt som fuldstændigt. — Det maa saaledes antages, at Jylland i atlantisk Tid har været behersket af *to Stenalderkulturer,* Ertebølle i Kystegnene, Gudenaa i Indlandet. Det er klart, at en vis Berøring og gensidig Paavirkning mellem disse to Kulturer maa have fundet Sted, og Antydninger heraf lader sig da ogsaa paavise her og der i Fundene.

Men nu Maglemosekulturen, som i Fastlandstiden beherskede det østdanske Indland. Har ikke ogsaa den sin Fortsættelse nu i atlantisk Tid, saaledes at man for de store Øers, Sjællands og Fyns, Vedkommende maa vente i det Indre at finde Maglemosebopladser samtidige med Ertebøllekulturens Bosteder langs Kysten, altsaa en Dualisme i Bebyggelsen, en Forskel paa Indland og Kyst svarende til den i Jylland? Jo, adskilligt tyder derpaa. Der kendes Indlandspladser baade paa Sjælland og Fyn, der mere eller mindre udtalt er præget af Maglemosekultur til Trods for, at de utvivlsomt hører til i atlantisk Tid. Som Eksempel herpaa kan nævnes Snarup i Sydfyn, Skottemarke paa Lolland, Bodal og Mosegaard i Midtsjælland. Man maa dog her indtil videre være forsigtig med at drage Slutninger. Snarupfundet, hvis Flintredskaber aldeles overvejende er af Maglemoseart, synes at ligge ret tidligt i atlantisk Tid; Bodal derimod har overvejende Ertebølleinventar, men med Maglemoseelementer, der kunde tyde paa, at der her er Tale om et Indslag i Ertebøllekulturen fra en tilgrænsende, endnu livskraftig Maglemosekreds. Paa Mosegaardpladsen var Maglemoseinventar det fremherskende, men med Lerkarskaar imellem, saaledes at Spørgsmaalet rejser sig, om man her staar over for en Maglemoseplads i atlantisk Tid, hvor Lerkarrene betegner et Laan fra den samtidige Ertebøllekultur, eller om Pladsen hører til i Slutningen af Maglemosetid, saa at altsaa den Kunst at gøre Lerkar skulde være dukket op herhjemme før Ertebøllekulturen. Den første af disse Antagelser er nok den sandsynligste. Over for Problemet om Maglemosekulturens Varighed i Østdanmark ned i atlantisk Tid mangler vi endnu tilstrækkelig veloplyste Fund til at sige noget sikkert. Sandsynligheden taler imidlertid for, at denne

Kultur virkelig har eksisteret gennem en stor Del af den atlantiske Periode.

Nu trænger Spørgsmaalet sig frem: hvor ligger da *Oprindelsen til Ertebøllekulturen*, og hvordan er dens Forhold til de to ældre, danske Kulturkredse, Gudenaa i Vest og Maglemose i Øst? Her kan straks svares, at noget Afhængighedsforhold mellem Gudenaa og Ertebølle, saaledes at forstaa, at den sidste kan være udviklet af den første, eksisterer afgjort ikke. Det er efter alle Forhold klart, at disse to Kulturer er indbyrdes uafhængige, og at Ertebølle i Jylland repræsenterer en yngre, udefra kommende Randkultur over for en ældre, oprindelig Indlandsbefolkning. Men saa Maglemose. Her staar man over for det i Aartier diskuterede Spørgsmaal, hvorvidt Ertebølle kan tænkes opstaaet af Maglemose gennem indre Vækst i Forbindelse med forskellig Paavirkning udefra, eller om vi ogsaa her har at gøre med to helt forskellige Kulturkredse. I sidste Fald maa Spørgsmaalet blive, hvorfra Ertebøllekulturen da er kommet til Danmark. Det maa siges rent ud, at foreløbig kan ingen af disse Spørgsmaal besvares. En Betragtning af de ældste Fund inden for Ertebøllekredsen frembyder et Billede, hvori Ligheder med og Forskelle fra Maglemosekulturens Redskabsinventar er omtrent lige fremtrædende. Her er ikke andet for end at afvente nye Fund og med dem den arkæologiske Forsknings langsomme, gradvise Fremskridt i Ind- og Udland. Ude i Europa kendes Kulturkomplekser (det saakaldte »Campignien«) af betydelig Lighed med Ertebølle, øjensynlig repræsenterende en Randkultur, der har eksisteret samtidig med, at Yngre Stenalders Bondekulturer med Landbrug og Kvægavl gjorde sig gældende i Indlandene; tydelige Indslag fra disse »neolitiske« Agerbrugskulturer i den ertebølleagtige Randkultur kan eftervises. For Danmarks Vedkommende kan det imidlertid siges, at rene Jæger- og Fiskerkulturer med de Levevilkaar, vi benævner »Samlerstadiet«, har hersket gennem Størstedelen af atlantisk Tid; baade Maglemose, Gudenaa og Ertebølle repræsenterer Kulturer baaret af Jæger- og Fiskerstammer, helt og fuldt afhængige af Naturomgivelserne. Først i den atlantiske Periodes sidste Afsnit viser Bondekulturen sig, og dermed begynder Yngre Stenalder.

Kun ganske faa *menneskelige Skeletdele* er bevaret fra hele vor ældre Stenalder. Selv om man medtager Naboomraaderne: Sydsverige, Holsten, de nordtyske Østersøkystlande, naar man kun til et Faatal nogenlunde sikkert daterede Kranier. Dette Skeletmateriale udviser trods sin Lidenhed en betydelig Uensartethed; Kranierne spænder fra udpræget Langskallethed til lige saa udtalt Kortskallet-

hed. Denne Blanding er egentlig ikke at undres over. Til forskellig Tid inden for den lange ældre Stenalder har der utvivlsomt fundet Indvandringer Sted fra forskellige Kanter, og det vilde ikke være at vente, at nogen racemæssig Ensartethed skulde kunne konstateres. I Almindelighed kan man for den atlantiske Periode udtale, at Gudenaakulturen sandsynligvis repræsenterer eet Folk eller een Slags Befolkning, Ertebølle en anden. Men om Maglemose og Ertebølle er et og samme Folk eller to forskellige, lader sig ikke afgøre.

ANDET AFSNIT

DEN YNGRE STENALDER

1. Den første Bondekultur. Førdyssetid.

Ca. 3000—2500 f. Kr.

Overalt i europæisk Forhistorie sætter man Grænsen mellem Ældre og Yngre Stenalder ved det Tidspunkt, da Agerbruget første Gang træder frem og gør sig gældende som fast Næringsvej. I mange Tilfælde, saaledes her i Danmark, ser det ud til, at Kvægavlen er indført samtidig med Agerbruget, men paa Forhaand at antage dette som absolut Regel gaar ikke an. Det er med fuld Ret, at man sætter dybt kulturhistorisk Skel ved *Fremkomsten af Bondekulturen.* Ved den fik Mennesket bedre Vilkaar og større Frihed, mere Bestemmelsesret over for Naturomgivelserne. Tilværelsen som Avler og Opdrætter indeholder anderledes rige Muligheder end Samlerens og Jægerens Levevis. Mens man for Danmarks Vedkommende tidligere kunde være tilbøjelig til at mene, at Agerbrug og Kvægavl naaede hertil gennem Kulturspredning, saaledes at de hidtil paa Samlerstadiet levende Jæger- og Fiskerstammer langsomt gik over til at blive mere eller mindre fastsiddende Agerdyrkere, er der nu Grund til at anse det for sandsynligt, at de to nye Næringsveje er ført hertil ved *Indvandrere,* at altsaa nye Folk med ny Levevis har gjort Landnam i Danmark, ryddet Skoven, anlagt de første Agre og indrettet Bolig ved Siden af, under stærkere eller svagere Berøring med den gamle Jæger- og Fiskerbefolkning.

Hvordan kan man nu i det arkæologiske Stof erkende, at den første Bondekultur har naaet Landet, hvilke Spor har denne dybt indgribende Begivenhed sat sig i de jordfundne Efterladenskaber? Svaret herpaa maa blive, at der ikke i Fundstoffet er noget brat Omslag at se. Ingen store Bopladsfund eller omfattende Gravpladser

TAVLE VII

1. Spidsnakket Flintøkse. 2. Tyndnakket, skæftet Flintøkse. 3. Spidsvaaben af Kronhjorttak. 4—5. Hængesmykker af Rav. 6. »Snorebæger«. 7. Brudstykke af Lerkrukke.
1, 3—7: 1/3 St., 2: 1/4 St.

Yngre Stenalders Begyndelse.

med fremmedartet Inventar forkynder et nyt jordbrugende Folks Ankomst; de første Tegn er svagere, mere spredte, og dog, naar man først har Øje for dem, umiskendelige. Det er Øksen og Lerkarrene, der viser det nye (Tavle VII). Flintøksen vokser i Størrelse og vinder betydeligt i Bidekraft derved, at Slibning er bragt i Anvendelse. Dette, at *Flinten nu kan slibes,* er et teknisk Fremskridt af overordentlig Betydning. Typemæssigt er den nye Økseform — den *spidsnakkede* tosidede Flintøkse (T. VII, 1) — at betragte som en jævn Udvikling af Kærneøksen; om der her, hvad nogle Forskere mener, foreligger Indflydelse fra lignende vesteuropæiske Økseformer, er uvist. Nok saa interessant som Typeudviklingen er imidlertid det indholdsmæssige, Kulturhistorien. Og her er der ingen Tvivl om, at det, som faar Øksen til at vokse i Størrelse og Kvalitet, og det, som fremtvinger den vanskelige Slibning af Flinten, er den store Fordring, som Agerbruget stiller til Øksen: *Skovens Rydning.* En Kultur paa Samlerstadiet har ikke tilnærmelsesvis samme Brug for Fældeøksen, som det primitive Agerbrug, der sætter ind for første Gang i et uberørt, skovklædt Land. Efter al Sandsynlighed har det første Agerbrug herhjemme været det saakaldte »Svedjebrug«, hvor Fremgangsmaaden er den, at Skov og Krat afsvides, hvorefter der saas i Asken. Den saaledes tilvejebragte Ager anvendes, saa længe den er givtig. Naar Jorden er udpint, afsvides et nyt Stykke Land, mens det gamle efterhaanden generobres af den vilde Vegetation. Et primitivt, paa en vis Maade vandrende Agerbrug, har vistnok dette tidlige Landbrug været, og det er klart, at som Ildens Hjælper ved Skovrydningen fik Flintøksen nu sin store Opgave. Derfor, som altid i Haandværkets Historie: naar Behovet kræver det, forbedres Værktøjet.

Den spidsnakkede tosidede Økse er imidlertid ikke den eneste nye Form, som Flintøksen antager i denne tidlige Yngre Stenalder. En anden Type, der ser ud til paa dansk Grund at være lige saa tidlig som den spidsnakkede, er den *tyndnakkede.* Denne Økse er flad og firsidet med let hvælvede Bredsider, plane Smalsider og svagt buet Æg. I Sigerslev Mose i Stevns er fundet et Eksemplar endnu siddende i sit Skaft (T. VII, 2); det vil ses, at Øksenakken rager frit ud bag Skafthovedet. Hvad der formmæssigt ligger bag ved denne Øksetype, er uden Tvivl det tunge, flade Kobberøkseblad, der anvendtes sydpaa i Europa allerede nu, og hvis ejendommelige, regelmæssigt vinklede Form passer for Metallet, men ikke for Stenen. I sidste Instans er den tyndnakkede Flintøkse en Efterligning af Kobberøksen. Samme Indflydelse gør sig i øvrigt gældende ogsaa ved den spidsnakkede Økse; den faar Vinkler og Kanter, bliver tre- eller firsidet. — Disse nye Flintøkser er Skovrydningens Værktøj; de har

hjulpet de første Bønder ved den store Landtagning i det skovklædte Danmark.

Det andet Omraade inden for Jordfundene, hvor det nye sætter sine Spor, er som nævnt *Lerkarrene*. En Del Kartyper, hvorom der er Grund til at tro, at de hører hjemme i denne tidligste Del af Yngre Stenalder, adskiller sig, foruden i selve Formen, fra Ertebøllekulturens Lerkar ved et Par særegne Træk, nemlig Snoreornamenter omkring Mundingsranden og Bæreøskener forneden paa Bugen. Det er rundbugede, ofte ogsaa rundbundede Lerkar med tydelig Indsnøring mellem Hals og Bug. Disse Kars Ejendommeligheder: *Snoreornamentet, Bæreøskenerne* og den kun *svagt udviklede Standflade,* er Træk, som man vilde vente dem hos et Vandrefolks Lerpotter; det er Kar bestemt mere til at hænge end til at staa. Saavel Snoredekorationen som Øskenerne er ornamentale Spor efter den oprindelige Bæreindretning. En enkelt Gang er et saadant »Snorebæger« (det samme, som er afbildet T. VII, 6) fundet i en simpel Jordgrav ved Virring paa Randersegnen.

Om end det skal indrømmes, at Fundmaterialet er spinkelt, og at det er forbundet med Vanskeligheder at fastlægge en Bevisførelse, maa det dog siges at have Sandsynligheden for sig, at den ældste Agerbrugskultur i Danmark har afsat sig Spor i Fund af den her beskrevne Art. En Del Mosefund — dels af Lerkar, dels af Træsager — synes at henhøre i denne tidligste Gruppe, saaledes et Antal Trægenstande fra Christiansholm Mose i Gentofte (et Økseskaft, Dele af Kar, en Ske o. a.). Her kan ogsaa omtales, selv om Tidsbestemmelsen er noget tvivlsom, den ejendommelige saakaldte »Frynseornamentik«, der kendes fra Ravhængesmykker og Spidsvaaben af Hjortetak (T. VII, 3—5), en Dekoration, der synes at efterligne Frynser paa Dragten. Af stor Betydning er det, at der i nogle af de nævnte Lerkar er fundet *Kornaftryk* fremkommet ved, at Kornkærner tilfældigt er bleven indæltet i det raa Ler, hvorefter de ved Karrets Brænding enten er forkullet eller helt faldet ud, i begge Tilfælde under Efterladen af nøjagtige Aftryk, der tillader at bestemme Kornsorten. Med andre Ord, disse Aftryk er uigendrivelige Beviser for, at vedkommende Kornsort har været kendt paa det Tidspunkt, da Lerkarret blev fremstillet. Ad denne Vej har man kunnet vise, at *Hvede* og *Byg* er bleven indbragt til Danmark som de første Kornsorter. Af Hvede optræder to Slags, »Enkorn« og »Tokorn«, den sidste ogsaa kaldet »Emmer«, begge ret haardføre Sorter. Byggen har været af den Form inden for den seksradede, der benævnes »nøgen« efter dens løse Kærner, der let gaar fra Avnerne. At dømme efter Udbredelsen i Udlandet af disse Kornsorter ser det ud til, at de er

indført til os fra Syd eller Sydøst. Indførte har de i hvert Fald været; selvopstaaet Kornavl her i Landet maa anses for en Umulighed.

Hvad *Husdyrene* angaar, er der Sandsynlighed for, at Kendskabet til og Brugen af nogle af dem rækker lige saa langt tilbage i Tiden som Agerbruget. Imidlertid kan de sparsomme Fund endnu kun levere Antydninger. Ældst blandt Husdyrene herhjemme er Oksen, Svinet og Faaret. Hvorvidt Tæmning af disse Arter er foregaaet her i Landet, maa besvares forskelligt. Mens man for Faarets Vedkommende, ligesom for Gedens (hvis Knogler forøvrigt dukker op i Fundene noget senere end Faarets), kan sige med Bestemthed, at disse udprægede Bjergdyr maa være kommet hertil i tæmmet Stand, og mens det næppe er troligt, at Tamoksen i Danmark skulde være fremgaaet af en stedlig Tæmning af Uroksen, eftersom denne i Ældre Stenalders Slutning synes at have været sjælden, saa er det for Svinets Vedkommende ikke udelukket, at en Tæmning herhjemme af det almindeligt forekommende Vildsvin kan have fundet Sted.

Det hele Spørgsmaal om den yngre Stenalders Begyndelse i Danmark, d. v. s. om Formerne for Agerbrugets og Kvægavlens første Fremtræden, hører til de vigtigste og vanskeligste i vor Forhistorie. Arkæologien kan kun give Svar med Forbehold. Den rimeligste Antagelse paa Forskningens nuværende Stade er, at tilvandrende Nybyggere i større og mindre Flokke gennem en vis, maaske ret lang Tid har taget større Dele af Landet i Besiddelse og medført de to nævnte Kulturnyheder som Grundlaget for deres egen Eksistens. De nærmere Forhold, hvorunder denne Nyindvandring har fundet Sted, saavel som Spørgsmaalet om, fra hvilke Egne de kom, kan foreløbig ikke sikkert udredes. Der er dog Grund til at formode, at den nye Bondekultur og dens Bærere kom til Danmark fra Sydøst.

2. Bondekulturens Fremgang. De ældste Dysser.

Ca. 2500—2300 f. Kr.

Den Tid, der nu kommer, er helt karakteriseret af Berøringen og Brydningen mellem de to forskellige Levesæt, den gamle Fisker- og Jægertilværelse og det nye kvægholdende Jordbrug. Uden al Tvivl er det den sidstnævnte Kulturform og dens Bærere, der vinder frem. Vi staar nu i *den første store Landnamstid.* Store Strækninger indtages for Agerbruget, Skoven hugges og afsvides, Agre anlægges og forlades, alt som det stadigt skiftende Svedjebrug skrider frem. Intet Under, at Fældeøksen, Jordbrugerens fornemste Vaaben mod Sko-

ven, i denne Tid vokser i Størrelse og Kraft. Interessant nok har naturvidenskabelige Iagttagelser i de seneste Aar kunnet støtte Antagelsen af, at den første Bondekultur har bredt sig med en ikke ringe Fart og Kraft. Pollenskemaerne fra det Tidsafsnit i Vegetationen, der svarer nogenlunde til Yngre Stenalders første Tid, udviser nemlig, hvad Egeblandingsskoven angaar, et karakteristisk, ofte tilbagevendende Billede: Eg og Lind gaar tilbage, mens Birk og El trænger frem; samtidig breder Hasselen sig stærkt. Dette ejendommelige Forhold, som ikke kan ses at skyldes nogen klimatisk Svingning, maa vistnok tilskrives *Menneskets,* d. v. s. Jordbrugerens, *Indgriben over for Skoven.* Naar nemlig Egeblandingsskoven var bleven omhugget eller afbrændt for Indvinding af Ager, maatte, naar de paagældende Strækninger under det vandrende Svedjebrug atter opgaves og overlodes til den efterhaanden tilbagevendende Skov, netop Træsorterne Birk og El indfinde sig hurtigere og dermed gøre sig stærkere gældende i Skovbilledet end de langsommere Arter Eg og Lind. Hvad Hasselen angaar, er det klart, at den Situation, der skabtes ved Storskovens Rydning og den derpaa følgende Opgivelse af Agrene, den Pause, der opstod, inden de rigtige Skovtræer fik Tid at vinde Magt igen, har maattet give dette typiske Underskovtræ en stor Chance for at brede sig kraftigt. Ogsaa Iagttagelser i de urteagtige Planters Pollenforhold kan støtte denne Opfattelse, idet det nemlig viser sig, at Planten Vejbred, der med Forkærlighed følger Agerbrugeren (og derfor er kaldt »den hvide Mands Fodspor«), først indfinder sig i de danske Pollendiagrammer netop fra den her omhandlede Tid, da Egeblandingsskoven er trængt tilbage.

Om Tidens Naturforhold i øvrigt kan det bemærkes, at *den senatlantiske Havstigning,* omtalt ovenfor S. 126, der ser ud til at have været den største af de fire i den atlantiske Klimaperiode, efter al Sandsynlighed er indtraadt i Ældre Dyssetid og har vedvaret et Stykke ind i det følgende Tidsafsnit. Det er altsaa troligt, at Danmarks Kystforløb i denne Tid har tegnet sig omtrent som paa Kortet S. 127.

En Del *Bopladser* kendes fra dette Tidsafsnit, ret varierende i Karakteren, idet de undertiden afspejler ren Bondekultur, undertiden ren Jæger- og Fiskerkultur, til Tider igen en Blanding, med Overvægt til den eller den anden Side. Som Eksempel paa den første Slags kan nævnes Barkærpladsen i det sydlige Djursland, hvor der er paavist firkantede Huse med stensat Vægfod og med lerbyggede Arnesteder i Jordgulvet. Sammen med det S. 147 omtalte Strandegaardhus er disse Tomter Levningerne af *de ældste kendte danske Menneskeboliger.* Det drejer sig i begge Tilfælde om Jordbrugerens Hus, den første Bondehytte. Eksempel paa den anden Art Bopladser,

den rene Jæger- og Fiskerkulturs Spor, er *Brabrandpladsen* ved Aarhus, en Boplads med typisk Ertebølleinventar, hvorfor den da ogsaa af den ældre Forskning henregnedes til Ældre Stenalder. Pollenanalytiske Undersøgelser har imidlertid flyttet Dateringen af denne Plads ned til Slutningen af den her behandlede Yngre Stenalderperiode. Blandt Brabrandpladsens Dyrebestand maa noteres Urokse og Elsdyr, et Bevis paa, at disse to Stordyr har holdt sig i Danmark et godt Stykke Tid efter Ældre Stenalders Slutning. Et andet bemærkelsesværdigt Træk ved Brabrand er Træsagerne: en Kølle, et Stykke af en Bue, Forktænder, samt et ejendommeligt Kastetræ, en Bumerang, af Løn eller Naur.

Vigtigst blandt de Bopladser, hvis Inventar viser en Blanding mellem Jordbrugs- og Jægerkultur, er de to betydelige sjællandske Fund, Strandegaard og Havnelev, begge i det sydlige Stevns. I *Strandegaard* fandtes Tomten efter et firkantet, stensat Hus med Jordgulv uden Arne, men udbedret ved en Stenlægning; mens Barkærhusene havde øst-vestlig Længderetning, var Strandegaardhuset anlagt i Nord-Syd. Blandt de fundne Dyreben var Knogler af Tamokse. Inventaret i Strandegaard var stærkt præget af Ertebølleteknik navnlig i Flintarbejdet, mens Keramikken var af blandet Karakter. Hovedindtrykket af Fundet er, at der paa dette Sted har boet Folk af Jæger- og Fiskerstamme, hvis Levevis har været under kraftig Indflydelse fra de nye Agerbrugsfolk. Det har været en Strandfangstplads, hvor den vilde Fauna har spillet en Rolle for Ernæringen, og hvor Sælspæk sandsynligvis har tjent som Brændstof i Lamper; men samtidig har Beboerne holdt Tamokse og i deres Pottemageri lært sig en Del af deres jordbrugende Naboer. Agerbrug synes de imidlertid ikke selv at have haft. Det har derimod Folkene i *Havnelev*. Dette store Fund synes at stamme fra en hel lille Jordbrugerlandsby. I Lerkarskaarene herfra er fundet Kornaftryk, blandt Stenene Kværnsten, blandt Knoglerne Tamdyr. Ikke desmindre udviser Havnelevs Redskabsinventar tydelig Paavirkning fra Ertebølleteknik.

Hovedresultatet bliver, at dette Tidsafsnit viser stor Fremgang for Bondekulturen, dog saaledes, at ikke blot skarp Modsætning, men ogsaa Paavirkning og Sammenblanding lader sig konstatere over for den fra Ældre Stenalder nedarvede Jægerkultur.

For første Gang i dansk Forhistorie dukker nu Gravene op i saa stor en Mængde, at de kan siges at danne en anselig Fundklasse og dermed en vigtig Kilde til Viden. Periodens Grave er to Arter, *Jordgrave* og *Stengrave*. Jordgraven kendes, om end kun i faa Fund, allerede forud i Danmark, dels fra Ældre Stenalders Køkkenmøddinger, dels fra de ældste jordbrugende Indvandrere. Denne simple

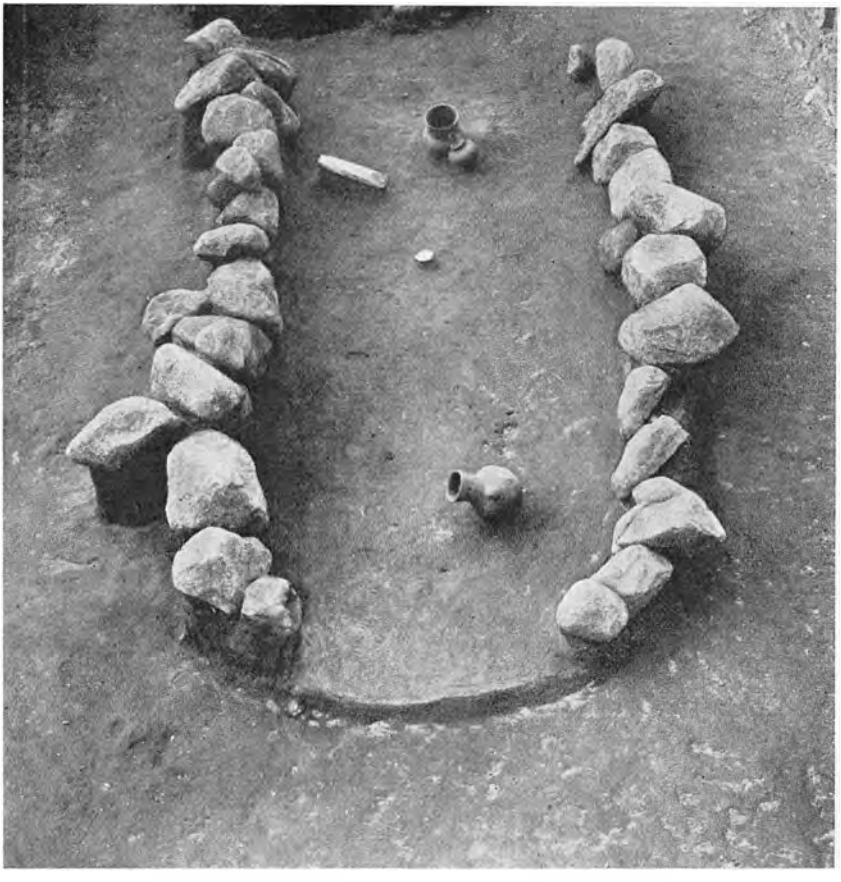

Ældre Dyssetids Jordgrav. Fra Forum, Esbjergegnen.

Gravform fortsætter nu i ret varierende Skikkelse: lange smalle eller korte brede Grave, lagt under flad Mark eller dækket af en lav Jordhøj. Et Eksempel ses her ovenfor. Uden Tvivl er Gravrummets vekslende Form betinget af Ligets Stilling; lægges den døde udstrakt paa Ryggen, bliver Graven lang og smal, hvorimod en Sovestilling med optrukne Ben gør Graven kortere og bredere. Noget kan tyde paa, at det udstrakte Rygleje har været Køkkenmøddingfolkenes Gravstilling i Ældre Stenalder, mens Sovestillingen er indført af det nye Agerbrugsfolk. Jordgraven kan være stenfri, men er dog oftest paa en eller anden Maade udstyret med Marksten eller Fliser af mindre Størrelse, saaledes at der dannes en stenlagt Gravbund eller en stensat Gravramme eller endelig et dækkende »Tæppe« af Sten. Undertiden er Graven indrettet for to Personer anbragt i hinandens

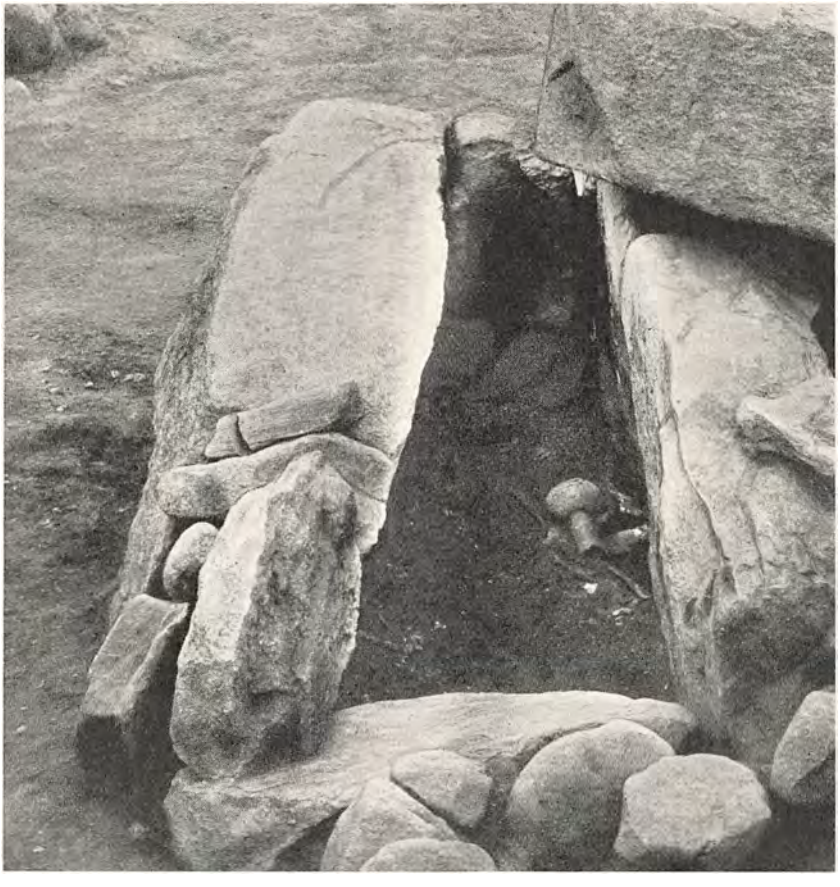

Ældre Dyssetids Stengrav. Fra Vig, Odsherred.

Forlængelse, en Dobbeltgrav altsaa, meget lang og smal. Længderetningen er stærkt vekslende. I intet Tilfælde er Skeletter bevaret, ofte derimod Gravgaver: Arbejdsøkse af Flint, Stridsøkse og Køllehoved af Sten, Drikkekar af Ler, Smykker af Rav. Denne Jordgrav kendes navnlig fra Jylland, men ogsaa i enkelte Tilfælde fra Øerne.

Den anden Slags Grav er den, der er bygget af svære Sten, Storstensgraven eller, som den kaldes, *Dyssen*. Undersøger man nærmere de ældste danske Dysser, d. v. s. alle de Dyssekamre, som efter deres Indhold af Sager lader sig tidsbestemme til den her behandlede Periode, vil man finde en betydelig Variation saavel i Form som i Længderetning, ganske som ved Jordgravene. Ligesom dér kan ogsaa Dyssekamrene være lange og smalle eller korte og brede, og deres Længderetning skifter stærkt. Eksempel ses her ovenfor (jfr. Tavle

TAVLE VIII

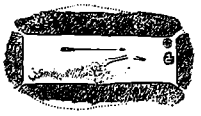

1

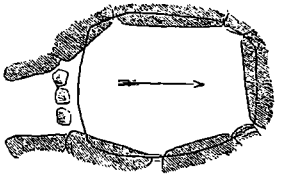

2

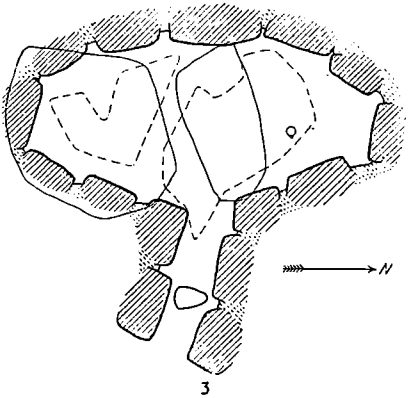

3

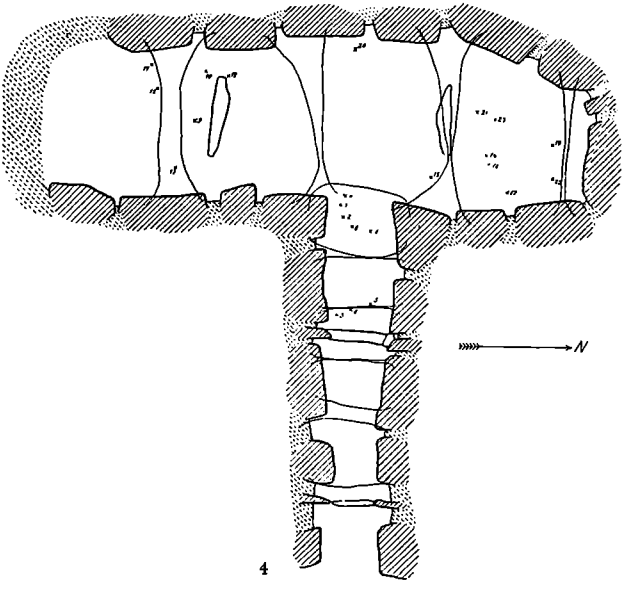

4

1. Ældre Dyssekammer (Ølstykke, Sjælland). 2. Yngre Dyssekammer (Hørby, Sjælland). 3. Ældre Jættestue (Mejls, Jylland). 4. Yngre Jættestue (Slotsbjergby, Sjælland). Alt $^1/_{100}$ St.

Yngre Stenalder: Dysser og Jættestuer. Grundplaner.

VIII, 1). Undertiden er Kamret meget langt, som var det indrettet til to Personer, anbragt i hinandens Forlængelse, altsaa ganske som det saas ved Jordgraven. Reglen er imidlertid ved disse ældste Dysser, at Kamret er bygget af lige høje Bæresten (4, 5 eller 6), der ovenpaa 1 eller 2 Dæksten; øjensynlig har kun een Person skullet gravlægges. I enkelte Tilfælde brydes dog dette Princip, idet nemlig Kamrets ene Langside knækkes i Vinkel, samtidig med at den ene Smalende ikke lukkes, men blot forsynes med en lavere Sten, en Slags Tærskel, hvortil der da slutter sig en kort lav Gang. Det er vigtigt at fastslaa, at allerede i dette tidligere Afsnit af Yngre Stenalder begynder man at udvide Dyssen. De nævnte Ændringer tilsigter nemlig uden Tvivl, dels en større Rummelighed, dels en Mulighed for at gøre Kamret tilgængeligt for *gentagne Gravlægninger*. Svarende til Jordgravens er ogsaa de ældste Dyssekamres Bundniveau ret skiftende, lavere eller højere. Til Tider ligger det saa dybt, at hele Dyssekamret har kunnet skjules under flad Mark. Oftest har dog de svære Bæresten med derpaa hvilende Dæksten raget saa meget op over Jordfladen, at Dækning har maattet skaffes ved tilført Jord, hvorved en lav Høj opstod, en Højning, der i Tidens Løb oftest sank noget sammen, saaledes at Dækstenen blev mere eller mindre synlig. Man ser altsaa, at en Sammenligning imellem Jordgrav og Dysse, saaledes som denne sidste ser ud i sin ældste Form herhjemme, viser slaaende Overensstemmelse. Forskellen er i Virkeligheden kun de Storstene, hvoraf Dyssen bygges. Ellers er Gravform, Anlæg, Variation og Gravgods ens. Det nye er de svære Sten og den med dem udtrykte Tanke, at den døde skulde skærmes, hans Grav styrkes, hans Hvilested afmærkes og hegnes. Dette, at de store Sten ikke alene anvendes til at bygge selve Graven, men ogsaa til at indgrænse den nærmeste Omgivelse, er vigtigt og maa omtales nærmere. Det sker enten ved at omgive Dyssekamret med en Kreds af mægtige, rejste Sten; herved skabes *Runddyssen*. Eller de store Sten sættes i aflangt firkantet Ramme omkring to eller flere Dyssekamre, hvorved *Langdyssen* opstaar. Se Eksempler S. 161—62. Utvivlsomt træder Langdyssen i Stedet for flere jævnsides lagte Runddysser; den er altsaa sekundær i Forhold til Runddyssen, som er den oprindelige Storstensgrav. Langdyssefænomenet betyder blot, at man inden for samme Familie eller Slægt ønsker at slutte Gravkamrene sammen i en fælles Omramning.

Hvad er da denne Dysse for noget? Hvor finder man paa saaledes samtidig at skærme og udmærke den dødes Plads? Det virker som en udefra tilkommet ny Tanke, som Udslag af en *religiøs Lære*, der har slaaet an og bydende krævet den Ændring i Gravanlægget, som Anvendelsen af Storsten medfører. Ingen anden Forandring ved

TAVLE IX

1

4

6

5

2

7

3

8

9

1. Tyndnakket Flintøkse. 2. Stridsøkse af Sten. 3. Køllehoved af Sten. 4—7. Lerkar (4—5. »Tragtbægre«, 6. »Kraveflaske«, 7. langhalset Krukke). 8—9. Hængesmykker af Rav.
1—5, 7: 1/3 St., 6: 1/4 St., 8—9: 1/2 St.

Ældre Dyssetid.

Graven er at se end just denne; som det bemærkedes, er ellers Dyssegravens Overensstemmelse med Jordgraven fuldstændig. Navnlig er det vigtigt, at Gravgodset er det samme. Her er med andre Ord ikke Tale om et nyt Folk, der indvandrer og medfører den nye Gravform, Dyssen, men derimod om Indførelsen af et nyt religiøst Tankesæt, som indvirker paa Gravformen. For at vinde nærmere Forstaaelse, maa der ses ud over Landets Grænser, og det maa undersøges, hvor i Udlandet og under hvilke Forhold Dyssen og dermed beslægtede Storstensgrave (Jættestuer, Kuppelgrave o. lign.) optræder. Det viser sig da, at disse Gravformer er udpræget *vesteuropæiske*. De kendes i Spanien, Frankrig, Storbritannien, Holland og Nordvesttyskland. I Nordeuropa spredes de ikke blot til Danmark, men ogsaa til Sydsverige og Nordtyskland. Fra Spanien kan de følges videre langs Middelhavets afrikanske Kyster til Ægypten. Længere endnu mod Øst kan Dyssen forfølges, til Palæstina, Syrien, Persien, Kaukasuslandene, Indien. I Europa er Dyssegraven et udpræget vestligt Kystfænomen, og hvor den trænger frem, medfører den ikke noget Kulturskifte, kun en Vekslen af Gravform. Efter alt at dømme repræsenterer da Dyssen en *Religion paa Vandring,* og til os naaede altsaa denne nye Dødetro engang tidligt i Yngre Stenalder og ændrede den gamle Jordgravs Bygning og Udseende efter sit Bud. Den døde skulde nu have sit Hus, saa fast og kraftigt som muligt; hans Hvilested skulde afgrænses og udpeges som hellig Plads.

Tidens *Redskaber og Vaaben* er ganske godt repræsenteret i Gravfundene, selv om det maa huskes, at de kun viser os akkurat den Kreds af Sager, som det var Skik at medgive den døde. Værdifulde Tilskud til vor Viden om de Ting, der omgav Datidens Menneske, giver dels de nedenfor omtalte Offer- og Depotfund, dels Bopladserne, der navnlig er oplysende med Hensyn til Dagliglivets mere tarvelige Smaaværktøj. Her skal kort gennemgaas Dyssetidens vigtigste Sagtyper, i første Række hvad man kunde kalde »Ledeformerne«, d. v. s. de Typer, der tilhører denne Periode alene, og som altsaa virker ledende med Hensyn til Tidsbestemmelsen; dernæst ogsaa saadanne Ting, der er overtaget fra Tiden forud, eller som vedbliver at være i Brug i næste Periode. Paa Tavle IX er afbildet de vigtigste Dyssetidsformer.

Først *den tyndnakkede Flintøkse* (T. IX, 1). Den har sin Glansperiode nu. Som Rydningsmandens Hovedvaaben mod Skoven vokser den frem til imponerende Størrelse og udadlelig Form. Af Vaaben kendes tre Hovedformer, Spidsøksen af Flint, Stridsøksen og Stridskøllen af Sten. Førstnævnte maa antages udviklet af Ertebølletidens noget mindre Spidsvaaben af Flint; den forekommer i denne Periode dels som en grov Hugspids, dels i mere forfinet, fladt tilhugget Skik-

kelse, i begge Tilfælde let usymmetrisk i Formen og uden Tvivl anvendt vinkelskæftet, med Spidsen bøjende lidt indad mod Skaftet. Overordentlig karakteristiske er de to andre Vaabenformer. *Stridsøksen* (T. IX, 2) er af kantet Form med udvidet, fiskehalelignende Æg og rund Nakkeknap. Den er en fuldt udviklet Type, hvis Forudsætninger endnu ikke kendes fra danske Fund. Dens mærkelige kantede Form er egentlig fremmed for Arbejdet i Sten, hvor Prikhugningsteknikken frembringer bløde afrundede Former. Utvivlsomt ligger der Metalteknik bag den ældste danske Stridsøkse, og den selvsamme Øksefom i Kobber er da heller ikke ukendt (Fund fra Skaane og fra Mellemeuropa). *Stridskøllen* derimod, der kendes i talrige Varianter (en afbildet T. IX, 3), er en ægte Stenform, fremgaaet ved Udvikling af Trindøksen under Indflydelse bl. a. fra den tyndnakkede Flintøkse. Disse Køllehoveder udformes med Omhu og Opfindsomhed i Løbet af Dyssetiden for derefter at udgaa af Formforraadet. De to Vaabenformer, Stridsøkse og Køllehoved, har vistnok typemæssigt indvirket noget paa hinanden, men at betragte den ene som opstaaet af den anden (Stridsøksen af Køllehovedet), hvad man har villet, er sikkert urigtigt.

En anden vigtig Saggruppe er *Lerkarrene*. Dyssetidens Pottemageri er stærkt og groft, stramme sunde Former, for største Delen udviklet af den tidligere Periodes og nu med langt mere keramisk Fasthed og Hold over sig end før. Der kan udpeges *tre Hovedtyper:* det saakaldte »Tragtbæger« (T. IX, 4—5), fremgaaet af det gamle »Snorebæger«: et lavt, buet Drikkekar med bred tragtformet Hals; en højhalset Krukke eller Flaske (T. IX, 7), med Bæreøskener; et lille rundt feltflaskeagtigt Kar med Skive om Halsen, den saakaldte Kraveflaske (T. IX, 6). Den ældre Tids Øskenkrukke fortsættes i Dyssetid, til Dels omformet til en bredhalset Krukke med Skulderøskener. Ornamentikken paa disse Lerkar er dels indtrykt Snor — og her anvendes baade den tosnoede og den beviklede —, dels indridset Fure, dels endelig ophøjede Relieflister. I alt væsentligt kan denne Ornamentik afledes fra Bærenettet og de af dette affødte Mønstre. Det er vigtigt at bemærke, at Karrene efterhaanden faar plan Standflade; de kan nu staa. Med andre Ord, alt mens det rigtige Bærenet gaar af Brug, afspejles dets Funktion i Ornamentikken som et Minde.

Ravet brugtes som Smykkestof. Der er her nogen Forskel paa, hvad Fundene giver. Mens Gravene ofte indeholder skiveformede Perler, runde eller trekantede, pyntet med indborede, til Tider harpiksfyldte Huller (T. IX, 8—9), er Perlerne fra Periodens nedenfor omtalte mosefundne Ravdepoter af enklere Form (rørformede, trekantede eller klumpede) og uden Ornamentik.

Den sidste Fundklasse fra Dyssetid, Nedlægningerne i Mark og Mose uden for Gravene, maa utvivlsomt for en stor Del tolkes som Offergaver henlagt til Guddomme. Vi er hermed inde paa det religiøse Omraade og maa stille Spørgsmaalet: hvad har været dette ældste danske Bondefolks *Religion,* hvad Slags Guddomme har Bonden dyrket og æret? Det er klart, at for Agerdyrkeren har andre guddommelige Kræfter spillet en Rolle end for Jægeren og Fiskeren. For Jordbrugeren gjaldt det først og fremmest at sikre sig Forbund med de Magter, der gav Frugtbarhed til Jord og Kvæg: Vandet, Solen og Avlekraften. Lader nu Offerfundene sig tolke i Overensstemmelse hermed? Hertil maa svares: Kun delvis og kun med betydelig Usikkerhed. Offerfundene falder nemlig væsentlig i to Grupper, der synes at repræsentere henholdsvis *Mandens og Kvindens Offergave.* Den første bestaar af store Flintøkser, svære, lange Eksemplarer af den tyndnakkede Type, ofte Pragtstykker, fejlfri i den haandværksmæssige Behandling, til Tider naaende en Længde af over 40 cm. De findes enkelte, parvis eller flere sammen, nedlagt ofte i Mose eller Eng, undertiden dog paa fast Jord, skærmet af en stor Rullestensblok. De prægtigste Eksempler, man kender paa den tyndnakkede Flintøksetype, stammer fra disse Fund. Øjensynlig staar vi her over for Tidens Idealbillede af Fældeøksen, Agerbrugerens kraftigste Værktøj, her forfærdiget i religiøst Øjemed, ikke til praktisk Brug. Den virkelige Rydningsøkse finder man i Gravene; det er den, Manden tog med sig til det andet Liv. Offerfundenes Økser, der ofte er af en Størrelse, der maa gøre dem uskikket til praktisk Anvendelse, repræsenterer det højeste og bedste, man kunde præstere i Retning af at fremstille en Flintøkse. Disse Storøkser har været Agerbrugerens og Rydningsmandens Gaver til den Guddomskraft, der kunde betvinge Skoven og skabe Ageren. Det var ikke underligt, om denne Kraft for Jordbrugerens Tanke tog Sæde i Øksen selv; man ærede den Magt, der gav sig til Kende i Øksens eget Arbejde; man gjorde sig *en Gud af Øksen* og ofrede da de bedste og største Økser, man evnede at fremstille, til Økseguddommen selv. — Anderledes var Kvindens Offergaver. Som saadanne kan forstaas de mosefundne Lerkar fra denne Tid, fyldt med Ravsmykker eller Madvarer (Hasselnødder f. Eks.). Det er sandsynligt, at nogle af disse Fund oprindelig har været sænket i Vand som Gaver til Vandguddommen. Sikkert har Solen været dyrket under en eller anden Form, men Beviser fra denne tidlige Tid har Fundene endnu ikke givet. Med Hensyn til den animalske Frugtbarhedsguddom, Avlekraften for Mennesker og Kvæg, er det rimeligt at antage, at de saakaldte »skaalformede Fordybninger«, der omtales nedenfor (S. 159), og som vistnok er at opfatte som herhenhørende Symboler, ræk-

ker saa langt tilbage som til Dyssetid, selv om bevisende Fund endnu mangler.

Hvad angaar de store *Ravfund fra Moser,* kendt navnlig fra Nordvestjylland og Vendsyssel, skal det dog ikke benægtes, at nogle af dem, og da navnlig de omfangsrigeste, der kan indeholde flere Tusinde Ravperler, simpelthen har været hengemte Vareforraad og saaledes vidner om Samfundets Handelsliv, ikke om dets Religion. Andre Vidnesbyrd om Tidens Byttehandel er Kobbersagerne, der allerede nu begynder at vise sig i Fundene. De er Metallets første Tilsynekomst i Danmark. Det drejer sig væsentligt om flade, massive Økseblade af Kobber, importeret hertil sydfra, i Virkeligheden den Øksetype, hvoraf den tyndnakkede Flintøkse er en Efterligning. At disse Kobbersager virkelig dukker op saa tidligt som i denne Periode, viser et berømt Fund fra Bygholm ved Horsens, hvor Økseblade, Spiralarmringe og en Dolkklinge, alt af Kobber, fandtes nedlagt i et Lerkar fra Slutningen af Ældre Dyssetid.

3. Kulturfortsættelse. Stordysser og Jættestuer. — Et nyt Folk.

Ca. 2300—2000 f. Kr.

De nu kommende Aarhundreder er Yngre Stenalders Centraltid. Den karakteriseres dels ved den tvedelte Befolknings, paa den ene Side Agerbrugerens paa den anden Jægerens og Fiskerens, fortsatte Liv under mere eller mindre indbyrdes Blanding og Paavirkning, dels af en stærk og indgribende Forstyrrelse udefra, Indvandringen af et nyt Folk i Jylland. Her skal først i Hovedtræk skildres Tilstanden i Danmark, som den var, før denne Indvandring fandt Sted.

Adskillige store *Bopladser* kendes fra denne Tid, de fleste af ren Agerbrugskarakter, enkelte med Jæger- og Fiskerpræg. Betydeligst blandt de førstnævnte er Fundene fra Signalbakken ved Aalborg, Ørumaa i Djursland og Troldebjerg paa Langeland. Særlig Interesse har *Troldebjergpladsen* ved sine mange Hustomter. Der fremkom her dels hesteskoformede Hytter, dels et enkelt Langhus, ikke mindre end ca. 70 m langt, aabenbart et Stolpehus med greneflettede, lerklinede Vægge. Af samme Konstruktion synes Hesteskohytternes Bagvæg at have været, hvorimod deres Forvæg (Indgangsside) vistnok har været en tyk Græstørvmur. Tagkonstruktionen er tvivlsom. Husgulvene var af Jord, med runde Ildsteder af Sten eller Ler. Store uregelmæssige Stenlægninger strakte sig fra Husene ned mod den nærliggende Sø. En Del runde skærvelagte Arnepladser af betydelig Størrelse er sandsynligvis kultiske Anlæg. — Eksempel paa en Plads, der har været

beboet af Jægere og Fiskere, dog saaledes at Indflydelser fra Agerbrugsfolket gør sig gældende, er *Ordrup Næs* ved Sejerøbugten; her tilhører Kulturlagets nedre Del med Redskaber i ren Ertebølleteknik den her behandlede Periode, mens dets yngre mere blandede Partier stammer fra Stenalderens Slutningstid.

Det Billede, Bopladserne viser, er da, hvad Jordbrugsfolket angaar, en *halvagrarisk Levevis* med Agerbrug og Kvægavl som Tilværelsens Grundlag og med Jagt og Fiskeri som vigtige Binæringsveje, for Jæger- og Fiskerfolket en væsentlig Samlertilværelse isprængt mere eller mindre vigtige Kulturindslag fra Agerbrugerne.

Hvordan stod det nu med disse Agerbrugeres Korn og Kvæg? Hvad *Kornsorterne* angaar, viser Lerkarskaar, dels fra forrige, dels fra denne Tidsperiode, at fire Hvedesorter nu er kendt, nemlig Enkorn, Emmer (om disse se ovenfor S. 144), Almindelig Hvede og Dværghvede, denne sidste en særlig haardfør Hvedesort. Af Byg kendes nu foruden den nøgne tillige en avneklædt Sort. Ogsaa Skovæblet har efterladt sine Kærneaftryk i Tidens Lerkar. Et enkelt Fund af Hørtraad fra en fynsk Boplads gør det sandsynligt, at ogsaa Hørplanten allerede nu vandt Indpas. Pileurten med de stivelseholdige Frø har mulig haft Betydning som Næringsplante. Om *Jordbrugsredskaberne* ved vi ikke meget. En skæftet Flintflække, fundet i Stenild Mose ved Hobro (afbildet nedenfor Tavle XIV, 20), er sandsynligvis en Kornsegl, men dens Tid er uvis. Har Bonden haft Plov? Det er ikke usandsynligt, at han har kendt et af Trækdyr draget Pløjeredskab. Svære, økselignende Redskaber af Sten med kraftige Slidspor er, i Analogi med tilsvarende Stykker i Donauegnene og Mellemeuropa, de saakaldte »Skolæstkiler« (saaledes benævnt efter den fladthvælvede Form), med Sandsynlighed bleven tolket som Plovskær. Det hertil hørende Pløjeredskab maa man forestille sig ikke som en egentlig Plov, men som den primitive »Ard« (jfr. nedenfor S. 213), der ikke har kunnet vende Mulden rigtigt, men kun oprispe Jordoverfladen paa kryds og tværs med Furer til Sædekornet. I øvrigt kan det vel antages, at andre Dyrkningsredskaber som Hakke, Agerspade eller Gravestok har været anvendt, men herom kan kun gisnes. Kornmalingen foregik i *Skubbekværnen,* et meget enkelt Apparat bestaaende af en svær, udhulet Understen (»Liggeren«) og derover en mindre, rundagtig Sten med flad Underside (»Løberen«), hvormed man »skubbede« frem og tilbage; derved knustes Kornet paa Understenens Flade. Disse Kværne kendes i stort Tal fra Bopladserne. — Bondens *Husdyr* var (foruden Hunden) Oksen, Svinet og Faaret. Om Geden og Hesten har været kendt allerede nu, er tvivlsomt. De ældste

sikre Knoglefund af disse to Dyr rækker ikke længere tilbage end til det følgende Afsnit af Yngre Stenalder.

Om Tidens *Dyre- og Planteliv* kan bemærkes, at Kronhjort og Raadyr var almindeligt Storvildt, Vildsvinet derimod mindre hyppigt. Urokse og Elsdyr har været Sjældenheder. I øvrigt var den vilde Faunas vigtigste Arter følgende: Bjørn, Ulv, Ræv, Los, Grævling, Vildkat, Skovmaar, Hare, Egern, Odder, Bæver. Ogsaa om Fugleverdenen giver Bopladsernes Knoglefund Besked; der er her eksempelvis konstateret Svane, Gaas, And, Edderfugl, Tjur, Skarv, Lom, Due, Krage. Hvad Vegetationen angaar, er allerede omtalt den betydelige Mindskning af Storskovens Omraader, der blev en Følge af Svedjebrugets Fremtrængen. Her skal blot tilføjes, at Bøgen alt var indvandret her til Landet. Den fører dog foreløbig en tilbagetrukken Tilværelse uden at gøre sig synderlig gældende. Endnu i lange Tider var Egen Skovens Herre.

Blandt de faste Næringsveje begynder nu *Handelen* at dukke op. Der er Tegn paa, at man nu er ude over den helt primitive, tilfældige Tuskhandel og inde i en mere organiseret Stræben efter at udnytte Landets Produkter i en længere rækkende Byttehandels Tjeneste. Et første Klasses Naturprodukt var *den danske Flint*, let tilgængelig og gennemgaaende af fin Kvalitet. At man har tildannet de naturlige Flintklumper ved Hjælp af en foreløbig Hugning til firesidede svære Blokke og derefter samlet disse i Lagre eller Depoter bestemt til udenrigs Eksport, viser Fundene med al Tydelighed. Baade paa Sjælland og i Slesvig er der fundet den Slags Samlinger af Halvfabrikater, og saavel i Nordskandinavien som i Tyskland er der konstateret importeret nordisk Flint. Hvad *Ravet* angaar, har man sikkert endnu ikke anvendt det som Eksportvare; det bruges almindeligt som Smykkestof overalt i Landet selv, hvad der vises af dets hyppige Forekomst rundt om i Gravene. Handelsmæssig set er saaledes den interne Spredning af Ravet gennemført, men næppe mere.

I Agerbrugerens *Religion* er det aabenbart, at Flintøksen stadig indtager en førende Plads som Guddom. Paa Troldebjergpladsen afdækkedes et Fund af en opretstaaende Flintøkse anbragt ved Siden af et Madkar, uden Tvivl selve Økseguden eller Gudøksen, antruffet paa sin Helligplads, sit Alter. Manden ofrer stadig som hidtil Pragtøkser til denne Guddom; den eneste Forskel fra før er, at Offerfundene nu bestaar af den tyndnakkede Øksetypes Afløser, den tyknakkede Flintøkse (jfr. nedenfor S. 167). — Tilknytning til Agerbrugsreligionen har vistnok de ejendommelige, meget omdiskuterede *skaalformede Fordybninger*. De træffes ret ofte rundt om i Landet, indgnedet saavel paa store Sten (f. Eks. Dyssers og Jættestuers Dæk-

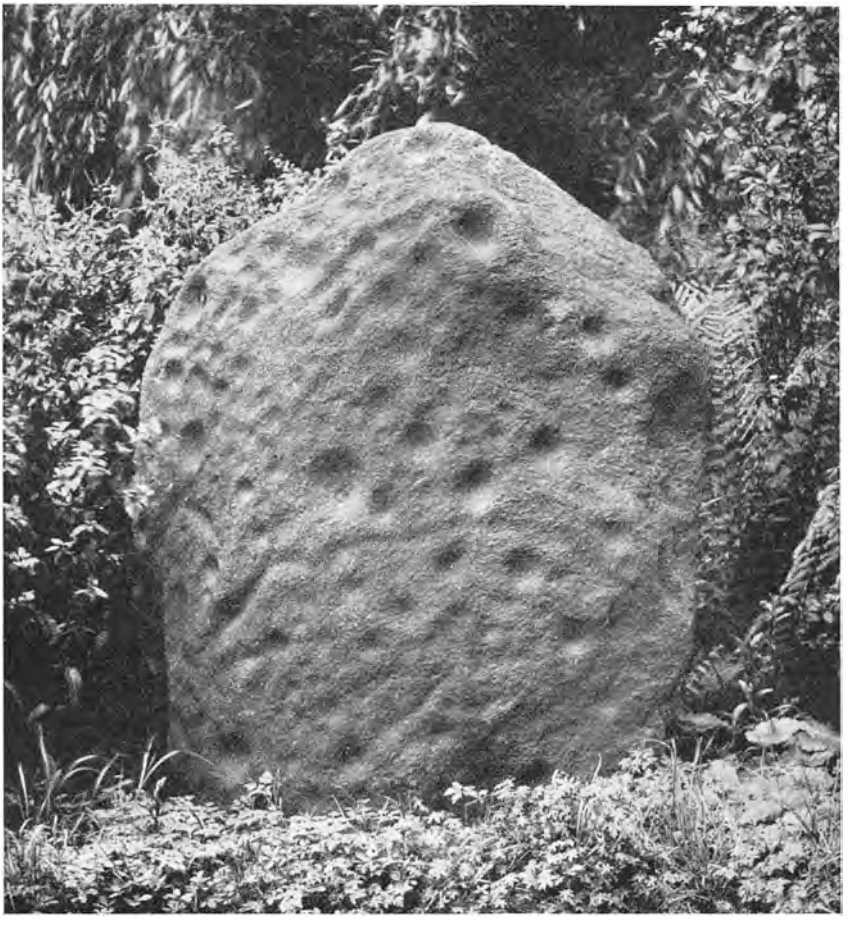

Sten med skaalformede Fordybninger. Fra Borreby ved Skelskør.

sten) som paa mindre, endogsaa paa helt smaa Marksten. Ind imellem de skaalformede Hulninger, undertiden forbindende dem indbyrdes, kan findes flade, uregelmæssigt forløbende Furer. Et Eksempel paa en større Stenblok med Skaaltegn er gengivet her ovenfor. Disse »Skaalsten« kan endnu findes staaende paa oprindelig Plads, og det viser sig da, at Tegnene med Forkærlighed er anbragt paa Stenens østlige, mod Solopgang vendte Flade. At Skaaltegnet, som har vid Udbredelse Verden over, og som herhjemme væsentlig synes at tilhøre Yngre Stenalder og Bronzealderen, har haft magisk religiøs Betydning, er almindelig antaget. Men hermed ophører ogsaa Enigheden. Der er fremsat de forskelligste Tolkninger: Ildtegn (i Efterligning af Ildboringshullerne i Træstykker), Øksetegn (Skafthulsboringens

Dyssekammer ved Flintinge, Østlolland.

Inddybninger), Solbillede eller andet astronomisk Tegn (Stjerner), o. a. Sandsynligst forekommer imidlertid den Forklaring, der sætter Skaaltegnene i Forbindelse med *primitiv Frugtbarhedsmagi,* hvorved Fordybningen opfattes som Afbillede af det mandlige Avlingstryk, Frugtbarhedsakten selv. De formeringsfremmende, med magisk Sindbillede forsynede Sten anbragtes da paa Mark og i Hus, overalt hvor Frugtbarhed ønskedes; de smaa Sten var Amuletter, de store en Slags Helligsten, utvivlsomt ofte Genstand for Kult og Dyrkelse.

Om der til Agerbrugsreligionen i Yngre Stenalder, der utvivlsomt ogsaa har omfattet Soldyrkelse, har været knyttet Musik eller Sang, kan vi ikke vide. At der i det hele taget har eksisteret Musik, viser dog et vigtigt Fund fra Bornholm: en femhullet *Fløjte,* gjort af Faareknogle og, som det synes, indrettet til at blæses efter Blokfløjteprincippet. Dette ejendommelige Stykke, Danmarks hidtil ældste Musikinstrument, afbildes nedenfor Tavle XIV, 8.

Gravene i Yngre Stenalders Centraltid repræsenterer en jævn Udvikling fra forrige Periode og udviser følgelig den samme Dualisme som da: dels Jordgrav, dels Dysse. Det gik nemlig ikke saadan, at den nye Dødetro med dens Krav om Storsten fuldstændig fortrængte Jordgraven. Denne kendes endnu, om end sparsomt. Der kan ikke være Tvivl om, at de nye Tanker i alt væsentligt har sejret, saaledes at Hovedgravtypen hos Agerbrugsfolket er bleven Storstensgraven. Men her ses nu betydelig Udvikling. Det, der allerede i forrige Periode kunde iagttages her og der, nemlig at Dyssen udvides og indrettes til gentagen Benyttelse, bliver nu Regel. Dyssen er bleven Fællesgrav. Selv om Fundene viser, at der endnu i denne Tid byggedes

Runddysse ved Knebel, Mols.

enkle, firkantede Dyssekamre, nedsænket dybt under Jordfladen, altsaa Former svarende til den ældste Dysse, er det dog sikkert, at det nu er *Stordyssen,* indrettet til mange Begravelser og derfor bred og rummelig, som dominerer. Kamret er ofte mangekantet i Grundplan (Tavle VIII, 2), det dækkes af en eller to svære Overliggere og har som Regel en sydligvendt Indgang med Tærskelsten, hvorfra der udgaar en overdækket, kortere eller længere Gang. Tærskelstenen har utvivlsomt dannet Fodstykke for en aftagelig Dør af Sten eller Træ. Kamrets Bund er dækket af flade Fliser eller af Flintskærver. Dyssens Storsten, baade i Kammer og Gang, vender alle en Fladside indad. De frie Rum, der altid maa fremkomme foroven og forneden mellem to sammenstødende, oprejste Storsten, har været lukket med en Opstabling af vandret lagte Fliser. Denne saakaldte »Tørmur« er som Regel endnu bevaret forneden, hvorimod Mellemrummene mellem Storstenene foroven nu saa godt som altid staar frie; herved kan Dyssen ikke sjældent miste sit Præg af sluttet Gravkammer og i Stedet antage Udseende af et Bord eller en Taburet med Ben og Dækplade (noget der i Parentes bemærket altfor ofte er bestemmende for Nutidsefterligninger af Dysser; Eksempel: Dyssen paa Drachmanns Grav ved Skagen). Oprindelig har naturligvis alt været lukket, og den omgivende Jordhøjs Fyld har naaet højt op ad Dækstenens Sider. Til vore stolteste Oldtidsminder hører disse store, fritliggende, graa Dysser (se Billedet S. 160), om end nu deres Jordhøj ofte er berøvet sin Fodkrans. Dog, i mangfoldige Tilfælde finder man endnu de svære Fodsten staaende opret eller skraat hældende, i mere eller mindre uforstyrret Leje, paa eller nærved oprindelig Plads. Enten er de sat i Kreds omkring Dyssens eneste Kammer, eller de staar som rektangulær Ramme om to eller flere Kamre, der er anbragt paa Rad i en ofte anselig, jordbygget Langhøj. Prægtige Stordysser kendes rundt om fra Landet, væsentlig paa Øerne (Bornholm undtaget) og i Jyl-

Langdyssen »Kong Humbles Grav«, Sydlangeland.

lands østlige Egne. Som Eksempler kan nævnes Runddysserne fra Knebel paa Mols (afbildet S. 161) og Vilsted i Midtsjælland, Langdysserne »Troldkirken« mellem Nibe og Aalborg, »Kong Humbles Grav« paa Langeland (afbildet her ovenfor), »Grøn Jægers Høj« ved Fanefjord paa Møn. Dysserne ligger ikke altid højt, tværtimod er ofte en forholdsvis lav Beliggenhed foretrukket, vel nok af praktiske Grunde; Transporten af de svære Sten har sat visse Grænser. Runddyssens Tværmaal ligger oftest mellem 10 og 15 m, Langdyssens varierer stærkt, fra 10 til 20 m i Længden gennem saa at sige alle Trin op til over 150 m. Den kan have fire Kamre og langt over 100 Randsten.

Selv Stordyssekamrene kunde imidlertid ikke tilfredsstille en bestandigt voksende Befolknings Trang til rummelige Fællesgrave. Her viser sig da *Jættestuen*. Som denne store Stengrav tager sig ud ved sin første Optræden i Danmark i Yngre Stenalders Centralperiode, kan den beskrives som følger. Et rundt eller ovalt, sjældnere firsidet Kammer, sat, som ved Dyssen, af svære Vægsten med en Fladside indad og overdækket med en Rad af tværlagte Dæksten. Oftest er Kamret noget aflangt, og der udgaar da fra den ene Langsides Midte en paa samme Vis overdækket, noget lavere Gang (se Grundplan Tavle VIII, 3). Som Regel lægges Kamret i Retning Nordøst—Sydvest med Gangen udgaaende mod Sydøst. Kammer og Gang indesluttes helt i en stor, flad, ofte stenkranset Jordhøj, i hvis Fod Gangen udmunder. Randstenene dækkes, som Stuen selv, af Jordhøjen. Paa S. 164 er gengivet en i sin Jordhøj gemt Jættestue, paa S. 165 en frit fremgravet. Konstruktionen er som Dyssens, kun med

den Forskel, der medførtes af de større Forhold, og som udfordrede større Indsigt og mere statisk Beregning. At opføre en Jættestue var et helt Byggeforetagende, hvorved en ikke ringe Omtanke udkrævedes. Som i Dyssen blev Gulvet lagt med flade Fliser eller Skærvelag, og som dér stoppedes de aabne Mellemrum med opstablede Fliser, hvorefter der udenom hele Kamret lagdes en svær, jordfri Flintpakning. Tærskelsten anbragtes i Gangens indre Munding og en Lukkesten for dens ydre. Undertiden ses i Jættestuer, der ikke ellers udviser nogen Forstyrrelse fra senere Tid, mærkelige Mangler, navnlig i Gangs og Kammers Overdækning; nogle af Storstenene mangler simpelthen. Dette maa sikkert forklares ved, at man oprindelig har bygget Jættestuen delvis af Træ; disse Trædele er da i Tidens Løb helt forsvundet. Til at begynde med er Jættestuen af ret beskedne Dimensioner, til Tider næppe større end Stordyssen; snart vokser den imidlertid, for i den følgende Periode at naa betydelig Størrelse. I denne første Tid er Kamret i de aflange Stuer oftest 4—7 m langt med en Bredde af 1½—2 m, dets Højde sædvanligvis omkring 1½ m eller lidt mere. Afvigelser fra det regelmæssige Grundskema er ikke usædvanlige. Kamret kan være indsnævret ved Midten eller være ulige bredt ved Enderne, Gangen kan udgaa skævt for Kamrets Midte og til Tider være forsynet ikke blot med Tærskelsten, men ogsaa med lodrette Karmsten. Udvidelser og Dobbeltanlæg forekommer, saaledes Stuer med Bikamre — disse Bikamre er dog ikke senere tilføjet, men øjensynlig bygget under eet med hele Stuen — eller to i samme Højjævnsides lagte Stuer. Bikamre er forholdsvis sjældne og træffes mere i Jylland end østpaa; almindeligere er de dobbelte Jættestuer, hyppigst paa Sjælland og i Himmerland. Af kendte Jættestuer fra denne Periode kan nævnes: Fjelsø og Bigum i Midtjylland, Mejls ved Varde, Over Jersdal i Sønderjylland, Borreby og Møllehøj paa Sjælland.

Spørger man om Jættestuens Oprindelse og om, hvorfra den kom til Danmark, føres man ligesom ved Dyssen til *Vesteuropa*. Jættestuer kendes, i mere eller mindre varieret Skikkelse, fra Holland, England, Irland, Bretagne og Spanien. Man maa forklare dens Opstaaen herhjemme som bevirket dels ved en Videreudvikling af Stordyssen, dels, og maaske ikke mindst, ved Paavirkning vestfra.

Begravelsesmaaden i de store Stengrave, saavel Dysser som Jættestuer, er ret ejendommelig. Udgravninger, hvorved ofte betydelige Mængder af Skeletter og af Gravgaver er paatruffet, oplyser i saa Henseende en Del. Det drejer sig jo om Massegrave, Familie- eller Slægtsgrave kunde man fristes til at sige. I hvert Fald faste varige Dødeboliger, bygget med Omhu og uden Tvivl under stor Kraftanstrengelse. Det er ligeledes klart, at disse Kamre har været benyttet

En Jættestue, dækket af sin Jordhøj. Frejlev Skov paa Lolland.

gennem lang Tid. Saa meget mærkeligere er det at se — og dette er flere Gange uomtvisteligt konstateret —, at de senere Gravlægninger som oftest er foretaget under saare ringe Hensyntagen til de ældre. Reglen er at finde Stuens ældre Beboere kastet ublidt til Side, Kranier dynget op i Kamrets Ender og Hjørner eller uden videre kastet helt uden for Stuen, udrømmet for at skaffe Plads for de sidst indførte Lig. En mærkelig Mangel paa Pietet, der staar i daarlig Samklang med den Omhyggelighed og den Sum af Arbejde, der er anvendt paa Gravkamrets Rejsning. Mest hensynsløs er *Udrømningen,* et Fænomen, der er sikkert iagttaget baade ved Dysser og Jættestuer. Ofte er nemlig foran den ydre Gangmunding fundet Dynger af Gravgods og Skeletdele, der maa betragtes som udkastet fra Stengravens Indre; Beviset herfor har kunnet føres ved en Paavisning af, at Lerkarskaar, fundet i Stengraven og uden for denne, har vist sig at passe sammen. For Arkæologen er dette Forhold af Betydning, for saa vidt som det ofte er en værdifuld Støtte ved de sammenlignende Dateringer. Hvad selve *Begravelsesceremonierne* angaar, faar vi fra Fundene visse Antydninger. De døde har, vistnok som Regel, været lagt udstrakt paa Ryggen med Gravgaverne anbragt inden for Rækkevidde; at Ligene skulde have været sat op ad Væggene, er en Opfattelse, der synes at bero paa misforstaaet Tydning af de sammenrodede Benhobe. Kulrester og Askepletter viser, at der maa have været tændt Baal i Kamrene, mulig i Forbindelse med rituel Renselse. Gravgodsets

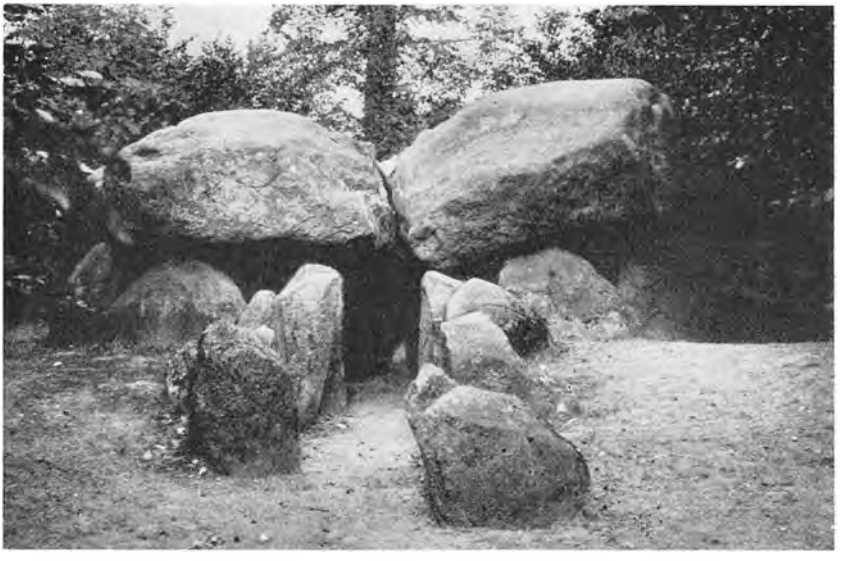

En Jættestue, efter Fjernelse af Jordhøjen. Rykkerup, Lolland.

Art er som tidligere: Manden faar sine Vaaben med samt visse Arbejdsredskaber, navnlig Flintøksen, Kvinden sine Smykker, begge Køn Lerkar, disse sidste nok bestemt til Drikke eller Grød, næppe til Kødmad, da i saa Fald dog vel Dyreknogler oftere, end Tilfældet er, maatte være fundet.

Det er en vanskelig Sag at foretage en *tidsmæssig Inddeling* af de danske Dysser og Jættestuer, fordi Fundene derfra i de allerfleste Tilfælde er optaget i ældre Tid uden behørig Beretning eller Kontrol. Man maa nøjes med at sige, at Hovedparten af de store Stengrave efter al Sandsynlighed er opført i den yngre Stenalders centrale Periode. Regner man sammen, hvad der kendes i alt af Storstensgrave, ikke alene nu eksisterende, men ogsaa alle forsvundne, hvorom Beretning eller hvorfra Fund haves, kommer Antallet for Dyssers Vedkommende til at ligge omkring halvfemte Tusind, for Jættestuers omkring 675. Udbredelsen dækker for Øernes Vedkommende navnlig Sjælland, Møn, Falster, Østlolland, Nord- og Østfyn, Langeland og Ærø; for Jyllands de nordlige og østlige Egne.

Redskaber og Vaaben i Yngre Stenalders Centraltid betegner sammenlignet med dem fra foregaaende Periode dels en videre Udvikling, dels en Modtagelse af nye Paavirkninger udefra. Hvad først Flintøksen angaar, undergaar den i Periodens Løb en særdeles karakteristisk Forandring. Den tyndnakkede Type med bredt, hvælvet Blad og mere eller mindre udbuet Æg afløses langsomt af den *tyknakkede*

TAVLE X

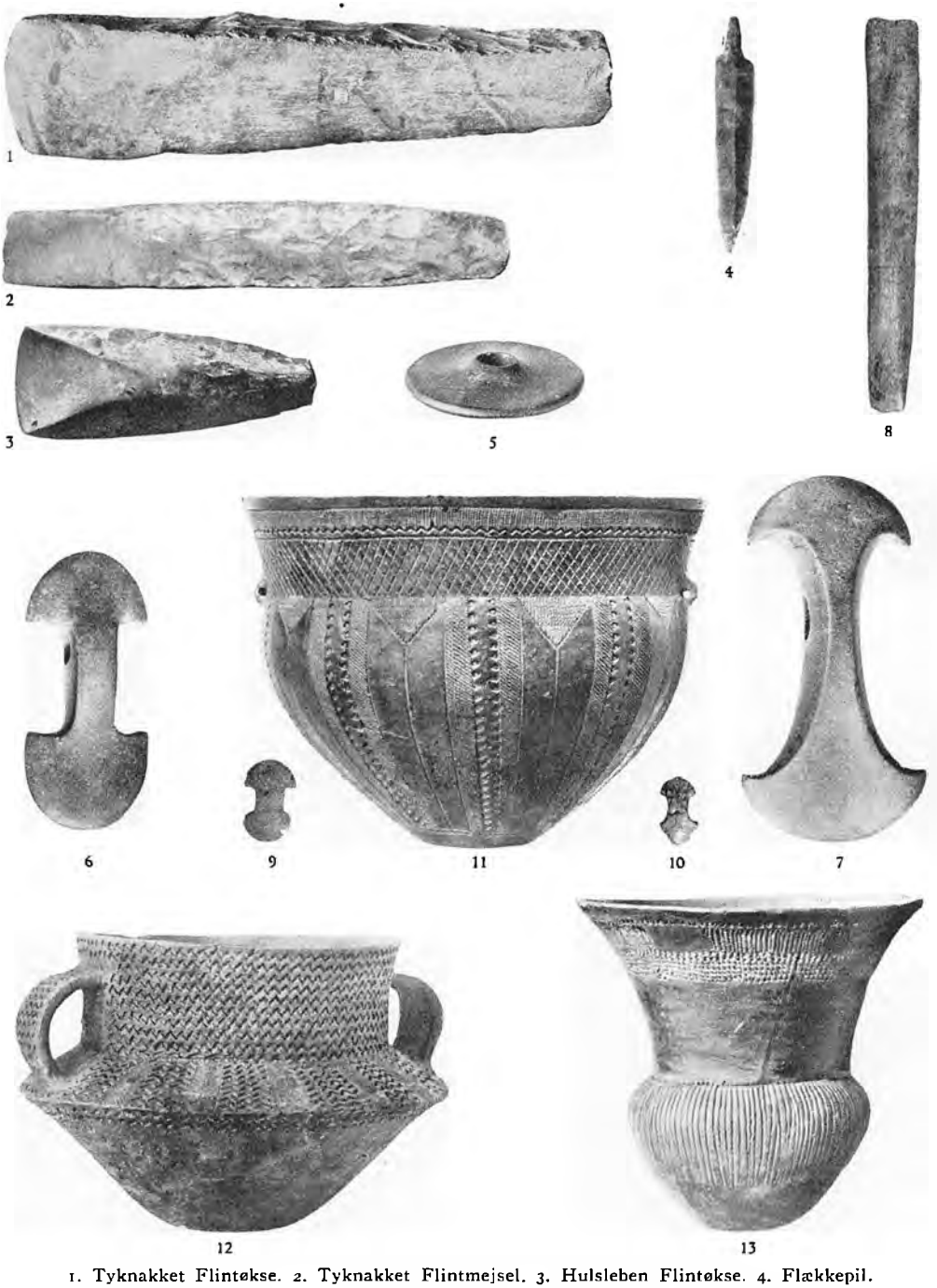

1. Tyknakket Flintøkse. 2. Tyknakket Flintmejsel. 3. Hulsleben Flintøkse. 4. Flækkepil. 5. Køllehoved af Sten. 6—7. Stridsøkser af Sten. 8. Benmejsel. 9—10. Ravperler i Økseform. 11—13. Dansk Stenalders tre skønneste Lerkar (11. Skarpsalling, 12. Hagebrogaard, 13. Højberg Hegn). — 1—4, 8: $^1/_3$ St., 5—7, 9—13: $^1/_4$ St.

Ældre Jættestuetid.

Type, hvis Blad er plant, med aftagende Bredde mod Nakken, og hvis Æg er ret eller kun svagt udbuet. Se Tavle X, 1. Øksebladets Nakke er fra at være flad og skarp bleven tyk og firsidet med undertiden næsten kvadratisk Gennemsnit. Det maa antages at være en *Forbedring af Skæftningsmaaden,* der har bevirket Overgangen fra den tyndnakkede til den tyknakkede Flintøkse. Hidtil er ingen tyknakket Økse fundet i skæftet Stand; men naar dette engang sker, vil det sikkert vise sig, at Øksebladets tykke Nakke enten har været helt omfattet af et svært, massivt Skafthoved af Træ, eller at Øksenakken, hvis Skafthovedet dog viser sig at være helt gennemboret, da ikke har raget frit bagud som ved den tyndnakkede Type, men med sin Bagflade har flugtet med Skafthovedets Bagside; med dette sidste vilde stemme, at den tyknakkede Flintøkse undertiden har skraa Nakke. Forbedringen ved den nye Skæftningsmaade har nok bestaaet deri, at Skafthovedet bedre end før har kunnet optage og modstaa det ved Hugningen udøvede Tryk; man undgik bedre end før en Revnen eller Spalten af Skaftet. I Periodens sidste Del har den tyknakkede Type fuldstændig afløst den tyndnakkede. Ligesom denne optræder den i vekslende Format og Sværhed; den kan være massiv og tung, eller den kan gøres ganske slank, fin og tyndbladet. Flintmejslen følger Øksen gennem de forskellige Formændringer. — Hvor Træ skulde udhules, anvendte man en anden Slags Flintøkse (T. X, 3): den tosidede, hulslebne, ret korte Type med spids Nakke og ofte fuld Slibning over hele Fladen.

Ved Siden af alle de gamle simple Værktøjsformer i Flint: Skrabere, Knive, Bor etc., der stadig væk benyttes, dukker inden for Flintredskabernes Kreds enkelte nye Former op. Vigtigt er, at *Spidspilen* nu atter viser sig, uden at dog derfor Tværpilen gaar af Brug. Denne nye Spidspil dannes af en Flække, der i den ene Ende forsynes med Skafttunge (T. X, 4). Hvad *den gamle Tværpil* angaar, dannes den nu ofte af Spaaner af slebne Økser, hvorved den faar et noget andet Udseende end Ertebølletidens Tværpil; den er ofte uden Rygkant, har lige Æg og indbuede Sidekanter; gennemgaaende er denne yngre Tværpil noget plumpere end Ældre Stenalders.

I de blødere Stenarter, Granit, Sandsten, Porfyr etc., er vigtige nye Typer udformet. Først og fremmest *Stridsøksen,* der optræder i to Former, dels en elegant, stærkt svajet Dobbeltøkse (X, 6), dels en mere plump, med stor halvkredsformet Æg (X, 7); mens sidstnævnte synes at være udviklet herhjemme, er den dobbeltæggede Type tilført udefra (vistnok fra England). Ogsaa *Køllehovedet* af Sten viser to Typer, en aflang, ret klumpet, forsynet med Skaftleje omkring Midten, og en elegant, fint dannet i Skiveform (X, 5), den saa-

kaldte Diskoskølle, en Type, der utvivlsomt skyldes Indflydelse sydfra, fra Donauegnene. — *Ben og Hjortetak* var fremdeles et veludnyttet Redskabsmateriale. Af Tamdyrenes Knogler gjorde man kraftige Mejsler (X, 8), smaa Hammerhoveder (XIV, 9), slanke Flaaknive, Dolke og Prene, brede Skeer (XIV, 4—7); af Hjortetak Slagstokke, Skærper m. m. — *Ravet* var det foretrukne Smykkestof; ved Siden deraf ogsaa Dyretænder, Ben og Skifer. Ravet ornamenteres nu knap saa meget som før, men formes til Gengæld paa nye Maader, ofte i Efterligning af Stenvaabnene, Køllehoveder og navnlig Stridsøkser (X, 9—10). — De flade, fra Udlandet importerede Økseblade af Kobber, der allerede saa smaat viste sig i forrige Periode, bliver nu almindeligere (XIV, 15). — Vender vi os til *Pottemageriet*, finder vi høj Blomstring. Dette Haandværk naar i Yngre Stenalders Centraltid et Højdepunkt, som ikke overgaas paa noget senere Tidspunkt af vor Forhistorie. Dette Resultat fremkom, dels gennem den fulde Udnyttelse af de Kartyper inden for den hjemlige Formkreds, der i sig rummede tilstrækkelig Vækstreserve og dermed Mulighed for videre Udvikling, dels ved en kraftig Stilpaavirkning fra Udlandet. Den hjemlige Karform, der viste sig mest frugtbar i typologisk Henseende, var det gamle Tragtbæger (jfr. T. IX, 4—5). Det vokser i denne Tid fra sin kluntede Uanselighed, som den grimme Ælling, frem til keramiske Former, der i harmonisk Linieføring hører til det højeste, der nogen Sinde er frembragt i den forhistoriske Lerkarkunst i Nord- og Mellemeuropa. Det er navnlig to Slutprodukter, der her staar i Forgrunden som Resultaterne af den hjemlige Typevækst, dels det høje, som en Blomsterkalk formede Bæger med bredt udsvajet Overdel (X, 13), en Form, der ogsaa kendes i Pragtstykker fra Skaane, dels den brede, aabne Skaal med høj Underdel og kortere Hals, et ædelt, klassisk formet Kar, findes repræsenteret i den berømte Skaal fra *Skarpsalling* i Himmerland (X, 11). Den fremmede Stilindflydelse giver sig Udtryk i en ny Kartypes Opdukken, det vinklede, skarpkantede Skulderkar med brede baandformede Hanke; det bedste Eksempel er her Skaalen fra *Hagebrogaard* i Midtjylland (X, 12). Lerkarornamentikken er et lille Kapitel for sig. Det er værd at studere, hvordan de ornamentale Virkninger afpasses af Pottemageren til de forskellige Karformer: de hjemlige Typer med deres blødere Linier og rolige harmoniske Opbygning faar en dertil svarende, afdæmpet Ornamentik, bestaaende oftest af Furer samt af Indtryk med beviklet Snor eller med den lille Hjertemuslings Kant (Cardium); de fremmede, kraftige Karformer derimod bruger dybt indstemplede, stærkt virkende Zigzagmønstre. Foruden Skulderskaalen maa blandt de fremmede Indslag i Pottemageriet nævnes Karret paa

høj hul Fod, den saakaldte »Frugtskaal«, og det brede, runde Skeblad med Skaftansats (XIV, 10). Egnen, hvorfra de nye Impulser udgik til Pottemageriet, var Donaukresen sydpaa, der i denne Tid over Mellemtyskland naaede at paavirke Norden. Vidnesbyrd om disse Indflydelser er foruden Lerkarrene det diskosformede Køllehoved og den som Plovskær tolkede »Skolæstkile«, begge omtalt i det foregaaende.

Indtil nu har Udviklingen i Danmark siden Agerbrugernes Komme, saa vidt vi er i Stand til at kontrollere den, fulgt ret rolige Baner. Men midt i Yngre Stenalders Centraltid sker der noget nyt og skæbnesvangert. *Et fremmed Folk* vandrer ind i Jylland. Denne indgribende Begivenhed afspejler sig i det arkæologiske Stof derved, at et stort Antal Grave af ny Slags og indeholdende Sager, der i alle væsentlige Henseender adskiller sig aldeles fra det forud kendte, dukker op spredt over store Strækninger i Jylland. Det nye fremtræder som et Massefænomen og med en Vægt, der ikke lader sig bortforklare. Saavel Gravene selv som deres Indhold er væsensforskellige fra, hvad der forud var i Danmark, og Sagerne kan ikke betragtes som indkommet ved Import alene, eftersom Gravene viser, at de Mennesker, som brugte dem, er kommet herop selv og i anselig Mængde. Man kommer saaledes ikke uden om Antagelsen af en Indvandring. Før vi gaar nærmere ind herpaa, skal Grave og Gravgods kort gennemgaas.

De nye Grave i Jylland adskiller sig fra Yngre Stenalders Stordysser og Jættestuer dels ved, at Storsten mangler, dels derved, at hver Grav som gennemgaaende Regel er indrettet for kun een Person; derfor Navnet: *de jyske Enkeltgrave.* Hver Grav er dækket af sin Jordhøj, der oftest kun har beskeden Størrelse: 12—15 m i Tværmaal, ca. 1 m høj. Graven er sænket et Stykke under Jordfladen eller anlagt paa Undergrunden uden Nedgravning; den benævnes herefter henholdsvis »Undergrav« og »Bundgrav«. Ofte er samme Høj benyttet til gentagen Gravlægning, saaledes at en Bundgrav kan være anlagt oven paa en Undergrav, hvorved der altsaa angives et relativt Tidsforhold. Yderligere kan i samme Høj endnu yngre Enkeltgrave være anlagt; de findes i saa Fald højere oppe i Jordfylden, hvorfor de benævnes »Overgrave«, og Jordhøjen, der øges ved hver Gravlægning, kan da efterhaanden naa ret anselig Størrelse, navnlig hvor der i Stenalderens Slutningstid er føjet yderligere Begravelser til højere oppe i Fylden, de saakaldte »øverste Grave«. Der kan dels ved denne forskellige Beliggenhed i Højen, dels ved et Studium af Gravgodsets Art skelnes inden for Enkeltgravenes store Klasse mellem en ældre og en yngre Gruppe. Til den ældre, som falder i denne Periode, hører Undergravene og en Del af Bundgravene; til den yngre, der

TAVLE XI

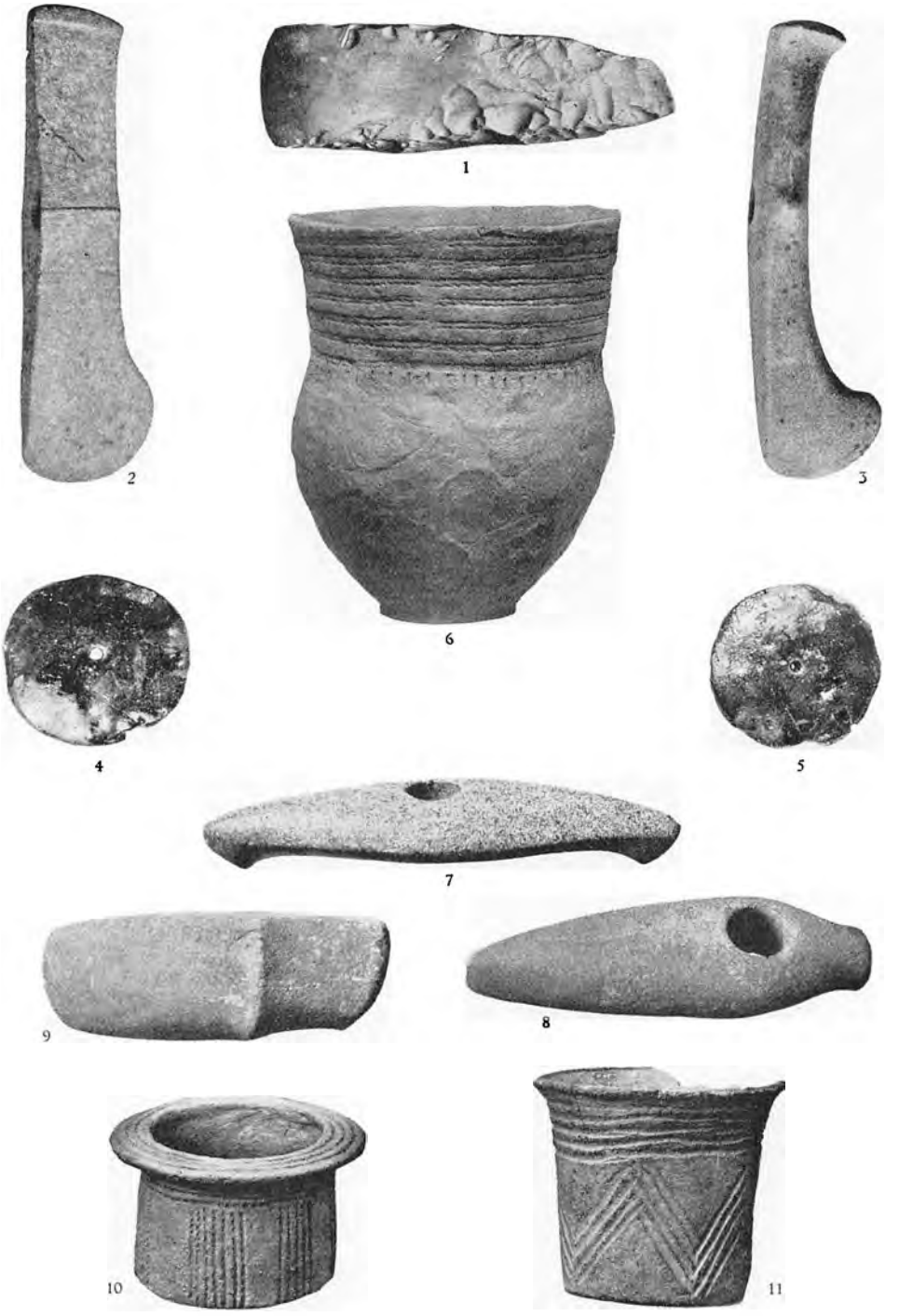

1. Tyknakket Flintøkse. 2—3. Stridsøkser af Sten. 4—5. Ravskiver. 6. Svajet Lerbæger. — 7—8. Stridsøkser af Sten. 9. »Skafttapøkse«. 10—11. Retvæggede Lerbægre. — 1—8, 10—11: 1/3 St., 9: 1/4 St.

Jysk Enkeltgravskultur: øverst Ældre; nederst Yngre.

maa henregnes til næste Tidsafsnit, høier en anden Del af Bundgravene samt Overgravene.

De ældre Enkeltgrave, som her skal behandles, er bygget paa følgende Maade: Undergraven er nedskaaret ca. 1 m i Undergrunden, saa godt som altid med Længderetning Øst—Vest; den er rektangulær, mandslang og som Regel knap 1 m bred. Bunden er oftest lagt med Skærver, sjældnere med Sand. Herover hvilede den døde, svøbt i Skind eller Tøj. Nærmest omkring Gravlejet nedsattes kantstillede Træfjæle, samlet omkring fire Hjørnepæle og forsynet med Trælaag. Denne Trækiste uden Bund (der ved Udgravningerne i bedste Fald kun er bevaret i ringe Levninger) støttedes da langs Siderne af Rækker af Marksten. I sjældnere Tilfælde er Graven indrettet som en lang Dobbeltgrav, hvori to Personer har ligget i hinandens Forlængelse. I disse jyske Enkeltgrave er Skeletter aldrig fundet bevaret, kun Sporene deraf. Ved Hjælp af disse Spor lader det sig konstatere, at Manden har hvilet paa højre Side med Hovedet i Vest, Kvinden derimod paa venstre Side med Hovedet i Øst. Baade Mand og Kvinde ligger i Sovestilling med optrukne Ben, begge med Ansigtet vendende mod Syd, ligesom seende mod de Kanter, hvorfra de kom. Brugen af Sten i Gravanlægget er stærkt vekslende, fra mange til slet ingen. Rester efter Baal er ofte set, dels i selve Graven, dels i gravede Ringgrøfter udenom. Som Regel er Højen randet med en Fodkreds af forholdsvis smaa Sten. Hvad Bundgravene angaar, adskiller de sig kun fra Undergravene ved ikke at være nedgravet samt ved gennemgaaende at være lidt længere. Et Eksempel er afbildet S. 172.

Gravgodset i de jyske Enkeltgrave er ikke synderlig rigt, men dog tilstrækkeligt til, at man baade med Hensyn til Vaaben, Redskaber, Smykker og Lerkar ser den dybtgaaende Forskel sammenlignet med Storstengravens Indhold. Manden faar sin Stridsøkse af Sten, sin Arbejdsøkse og Kniv af Flint samt sit Lerbæger med, til Tider sine Pile; dertil som Pynt, sandsynligvis paa Bæltet, to store flade Skiver af Rav, gennemboret i Midten. Kvinden kan have sin Flintkniv og sit Lerkar med; ellers kun Ravperler og nu og da en Fingerring. Ofte ligger Mandens Stridsøkse og Kvindens Ravperler tæt foran Ansigtet som for at være sikkert i Syne. Lerkarret findes enten ved Hoved eller ved Fødder, Flintkniven mest ved Bæltestedet.

Vigtigst blandt de ældre jyske Enkeltgravssager er *Stridsøksen* af Grønsten, Porfyr eller finkornet Granit. Den foreligger i to Hovedtyper, begge med bred, nedtrukken Æg. Den ene (T. XI, 2) har indbuede Smalsider, Tværkanter ud for Skafthullet og lav Nakkeliste; ved den anden (XI, 3) er Nakken knapformet og nedtrukken, Siderne rundt udhvælvede ud for Skafthullet. Begge Typer, der ligesom Stor-

Enkeltgrav (Bundgrav) fra Forum, Esbjergegnen.

stensgravenes Stridsøkser oprindelig er udgaaet fra Metalforbilleder, er i deres bedste Udformning Produkter af et trænet, fintmærkende Haandværk, der har drevet det til Mesterskab i Stenteknikken. Over for Flinten var derimod disse Enkeltgravsfolks Færdighed ganske anderledes begrænset. De tyknakkede *Flintøkser* fra Enkeltgravene (XI, 1) er teknisk set tarvelige Stykker, der tydeligt røber, at deres Forfærdigere ikke har været fortrolige med Flintens særlige Natur; den dertil udkrævede præcise Huggeteknik har de ikke mestret. Der-

med er dog ikke sagt, at disse uanselige, ofte med Forsæt skævæggede Flintøkser er daarligt Værktøj. Det andet førende Led i Enkeltgravenes Sagkreds er *Lerkarrene*. Hovedformen er her et højt Bæger med forholdsvis lille Standflade og med karakteristisk ud- og indsvajet Profil. Bægerets Overdel er dekoreret med Snoreindtryk eller med Stregfurer. Sjældnere forekommer en lav Lerskaal med eller uden Fødder, samt et stort kugleformet Kar.

For at blive klar over, paa hvilken Maade og i hvad Omfang disse nye Folk *bredte sig i Jylland* i Løbet af den her omhandlede Periode, kan man gaa to Veje. Paa den ene Side samle og kortlægge ikke blot alle Enkeltgravene, men ogsaa alle herhen hørende løst fundne Oldsager (der sikkert repræsenterer ødelagte Grave); herved vindes et Udsyn over, hvor stor en Del af Jylland de naaede at brede sig til inden Periodens Afslutning. Paa den anden Side udskille de allerældste Stridsøkseformer, saa vidt dette lader sig gøre, og kortlægge dem; derved faas en Antydning af, hvor langt de nye Folk naaede frem straks efter Ankomsten til Jylland. Resultatet, man naar til ved Kombination af disse Hjælpemidler, er følgende: Indvandrerne er kommet i Smaaflokke og har meget hurtigt bredt sig op gennem det tyndt befolkede Midtjylland helt til Limfjorden; mod Periodens Slutning har de siddet inde med vidtstrakte syd- og midtjyske Omraader. Særegent for denne Udbredelse er, at den er gaaet uden om saavel de golde Hedeflader som den kraftige østjyske Lerjord. Hvad de nyankomne har holdt sig til og opsøgt, er Mellemtingen mellem disse to Yderligheder, altsaa navnlig de midtjyske Bakkeøers lettere, sandblandede Jorder. Udbredelsen maa ses som Resultat dels af et bevidst Valg, dels af den Modstand, den maa have mødt hos det i Østjylland siddende Agerbrugsfolk. Limfjorden har ikke helt kunnet standse de indtrængende; over Salling har de naaet Mors og derfra det midterste Thy helt ud til Vesterhavet. Men Vendsyssel, Hanherrederne og saa godt som hele Himmerland har været fri.

Hvad var nu de nye for Slags Folk? Hvad var deres Art og Næringsveje? En Vanskelighed for Besvarelsen af disse Spørgsmaal er, at man saa godt som ikke kender Enkeltgravsfolkenes Bopladser. Alligevel kan, takket være de Beviser, der ligger i Lerkarrenes Kornaftryk, saa meget siges med Sikkerhed, at Indvandrerne har kendt *Agerbrug* (Byg), og saa meget med Sandsynlighed, nemlig gennem Sammenligning med beslægtede Kulturkredse i Europa, at de har haft *Kvægavl*. Den Formodning er fremkastet, at de har medført den i Danmark indtil da ukendte *Tamhest;* men Beviset herfor er endnu ikke ført. De fremmede maa have mødt ikke alene de siddende Agerbrugsfolk, Dyssernes og Jættestuernes Byggere, men sikkert ogsaa

Efterkommerne af den jyske Indlandsbefolkning, Gudenaakulturens Jægere og Fiskere; dog tør det vist formodes, at disse sidste ikke har kunnet yde nævneværdig Modstand. At overhovedet Forholdet mellem de indtrængende og Hjemmeboerne har været krigersk, kan uden videre antages, og dette støttes forøvrigt ved Iagttagelser gjort under Udgravningen af jyske Jættestuer, der viste tydelige Spor af paa et vist Tidspunkt at være blevet forladt af den gamle Befolkning og overtaget af Nybyggerne; Enkeltgravssager er nemlig her paatruffet i yngre Lag oven over regulært Jættestuegravgods. — Spørger man, hvornaar alt dette er sket i Jylland, giver just den Art *Krydsfund* tilnærmelsesvis Svar. De nye Folk maa være indkommet omtrent ved Midten af Yngre Stenalders Centraltid, d. v. s. de har underlagt sig de nævnte jyske Omraader ved Tiden omkring 2000 f. Kr. Fødsel.

En Undersøgelse af de samtidige europæiske Forhold kan give et Fingerpeg om, hvad de nye Folk var for Mennesker, og hvorfra de kom. Over hele Mellemeuropa kendes Kulturgrupper, hvis Grave, Vaaben, Redskaber og Lerkar er i nær Slægt med det jyske Enkeltgravsfolks. Efter Lerkarrenes Ornamentik kaldes sædvanligvis disse Kulturkredse de »snorekeramiske«. De synes at angive vidtstrakte Vandringer foretaget ind over Mellem- og Nordeuropa af *Folkeslag fra Sydøst*. Om man, som det er foreslaaet, i disse Folk skal se Bærerne af den store indogermanske Folkevandring til Europa, er tvivlsomt. Sikkert er det imidlertid, at de nye Folk har bredt sig med stor Kraft over Polen, Tyskland og de baltiske Lande, derfra videre til Finland og til Sverige, der har faaet sin Enkeltgravskultur ikke meget senere end vi vor.

Hovedresultatet af de arkæologiske Forskninger kan sammenfattes saaledes, at der i Danmark i Tiden omkring 2000 f. Kr. har siddet *to Agerbrugsfolk*, i den østlige Del et tidligere indkommet (jfr. S. 145), i Midtjylland et senere. Desforuden maa der regnes med spredte Efterkommere af de gamle Fisker- og Jægerfolk. Danmarks videre Skæbne kom til at afhænge af Forholdet mellem de to Jordbrugsfolk.

4. De to Agerbrugsfolk. Brydningstid.

Ca. 2000—1800 f. Kr.

Det gamle Agerbrugsfolk, som til Forskel fra Enkeltgravsstammerne nu kan benævnes »Jættestuefolket«, kom, som Forholdene laa, til at leve under ret forskellige Vilkaar i de forskellige Egne af Landet. Dets Udbredelsesomraade, før de fremmede trængte op i Jylland, havde været Øerne, Østjylland, Nordjylland samt spredte Kolonier

hist og her i sydlige og vestlige Dele af Nørrejylland (Lindknud ved Lunderskov, Ølstrup ved Ringkøbing). Som det senere skal omtales, fik den Del af Jættestuefolket, der boede i Jylland, en krank Skæbne, for saa vidt som den ret hurtigt underkuedes af Enkeltgravsfolket. Paa Øerne derimod gik det anderledes. Beskyttet af Havstrømmene førte Jættestuefolket i denne Periode, trods forskellig Forstyrrelse ved Indskud sydfra tværs over Østersøen, sit eget selvstændige Liv, i det væsentlige ukuet af fremmede, og dets særegne Kultur udviklede sig her til betydelig Blomstring. Vi skal se lidt nærmere paa denne Kulturs Elementer.

Betydelige *Bopladser* fra denne saakaldte »Yngre Jættestuetid« kendes, navnlig fra Øerne. Det er Affaldslag, oftest aflejret i Nærheden af Ferskvand og paa Steder med bekvem Tilgang til Græsgange, Skov og Ager — de tre af den kvægavlende Jordbruger eftertragtede Goder —, helst ogsaa med gode Vilkaar for de supplerende Næringsveje, Jagt og Fiskeri. Den *halvagrariske Bygd* har stadig været Normalformen for Bebyggelsen; men der kan næppe være Tvivl om, at Jættestuefolket inden for denne Ramme fik oparbejdet en saa udviklet Leveform, at den enkelte Stamme under gunstige Vilkaar formaaede at fastholde en Bebyggelse paa et og samme Sted gennem længere Tid. Ogsaa Handelen kan have medvirket til en Stabilisering. Alt i alt kan det siges, at denne Tids store Bopladser med udstrakte, indholdsrige Affaldslag og store stenbyggede Gravstuer med Rum for Hundreder af døde er umiskendelige Vidnesbyrd om, at Jættestuefolkets Samfund maa have hævet sig betydeligt over de første Primitivitetens Trin.

De større jyske Bopladser fra forrige Periode, Signalbakken ved Aalborg, Ørumaa i Djursland og Bundsø paa Als, er beboet endnu et Stykke ind i den her behandlede Periode, aabenbart saa længe indtil Enkeltgravsfolkene naar til Egnen og tager Magten. At Jættestuefolkets jyske Bopladser skulde have fortsat deres Liv ud over dette Tidspunkt, er bl. a. af den Grund usandsynligt, at der ikke paa dem findes Spor af det sejrende Enkeltgravsfolks Efterladenskaber. Det ser ud til, at Pladserne er rømmet og opgivet ved Landets Erobring. Den vigtigste af de jyske Bopladser i denne Tid er *Bundsø*, der har ligget saa nær Søbredden, at Vandstandsstigningen øjensynligt har gjort sit til at fordrive Beboerne fra Stedet. En Undersøgelse af *Tamdyrknoglerne* fra denne Plads: Okse, Svin og Faar, har givet som Resultat, at disse Dyr har været temmelig smaa og spinkle; deres Karaktertræk i øvrigt tyder paa, at Tæmningen af disse Arter ikke har været umiddelbart forudgaaende, men at den ligger længere tilbage i Tid og sandsynligvis er foregaaet uden for Danmark. Ogsaa Hunde-

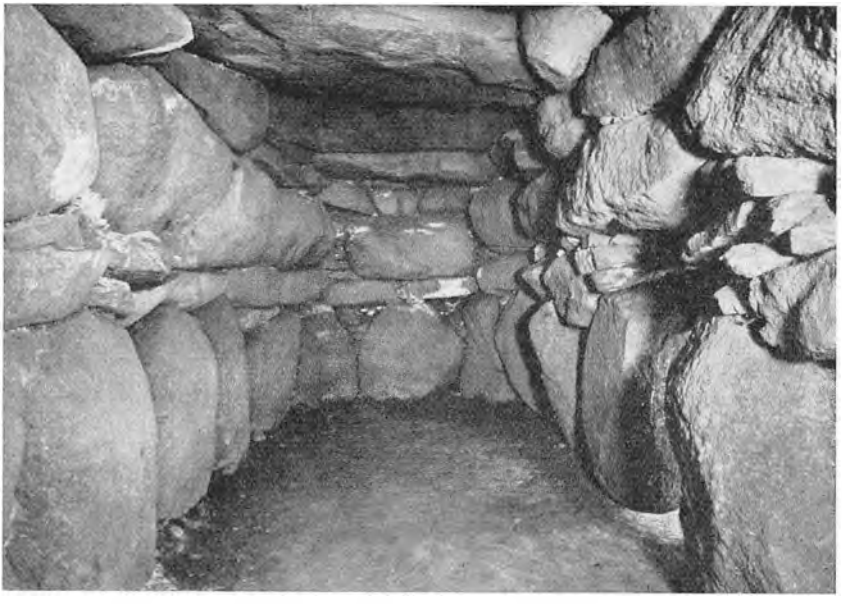

Det Indre af Jættestuen »Rævehøj« ved Dalby, Vestsjælland.

knogler fandtes i Bundsø, temmelig mange og ensartede, alle af en forholdsvis lille Race; det ser ud, som Bundsøfolkene har haft Vagthold af smaa Hunde. Gedeknogler var sparsomme her som overhovedet i Danmarks Yngre Stenalder. Ogsaa *Kornfundene* fra Bundsø har betydelig Interesse. Der konstateredes de to primitive Hvedearter, Enkorn og Tokorn, dertil en Sort af Egentlig Hvede (enten Dværghvede eller Almindelig Hvede); af Byg forekom en nøgenkornet Form (blandt andet i Form af Aftryk af et Aksbrudstykke). Blandt Øernes Bopladser er der Grund til at nævne *Lindø* i Lindelse Nor paa Sydlangeland, en overordentlig rig Plads med Husrester, Arnesteder og Affaldsgruber. Et vigtigt Bosted har ogsaa Kornerup i Roskildeegnen været. Efter alt foreliggende er det i denne Periode af Stenalderen, at Tamhesten indføres i Danmark (jfr. ovenfor S. 173).

Den største Fundklasse i Yngre Jættestuetid er dog *Gravene*. Absolut dominerende er her de store, stenbyggede Fællesgrave. Hvad den gamle Jordgravtype angaar, kan den akkurat konstateres; helt forsvundet er den altsaa ikke. Det er imidlertid Stordysser og Jættestuer, der staar i Forgrunden. Dysserne er som altid, paa Grund af de mange Forstyrrelser i nyere Tid, vanskelige at tidfæste nærmere; man maa nøjes med at fastslaa deres Brug i Almindelighed. Det ser ud til, at de i denne Tid, vistnok under Indvirkning fra Jættestuen, faar Til-

bøjelighed til en mere aflang Form, hvorved der fremkommer en Mellemting mellem Kammer og Kiste, med Gang udgaaende fra en Smalside (»Kistekamre«). Vigtigst er *Jættestuerne*. Dels er de størst blandt Storstensgravene, dels er de, takket være den dækkende Jordhøj, i flere Tilfælde fundet i forholdsvis uforstyrret Stand, saa at sikre Iagttagelser har kunnet gøres. Mens de jyske Jættestuer ret snart overtages af det erobrende Enkeltgravsfolk, faar Jættestuebyggeriet paa Øerne sin sidste Blomstring, og her opstaar da Sluttypen: den store, udpræget rektangulære Jættestue (T. VIII, 4) med langt Kammer og tilsvarende lang Gang, der udgaar fra Midten af en Langside og udmunder i Jordhøjens Rand mellem Fodkredsens som oftest jorddækkede Sten. Der er noget imponerende ved disse svære Stenstuer, der har været beregnet paa Evighed, og som har staaet urokket og uskadt gennem fire Aartusinder. Alt i dem er omhyggeligt udtænkt og velberegnet (se Billedet S. 176). Ved over Bærestenene at indskyde et Lag af liggende, noget indadragende Stenblokke naaede man dels at højne Kamret, dels at kunne nøjes med Dæksten af mindre Længde; ved med en Tværoverligger at forene de to Hjørnesten ved Gangens indre Munding og saa lade denne Overligger modtage de midterste Dæksten skabte man for de to udsatte Hjørnesten et heldigt og velberegnet Modtryk. Baade Jættestuer med Bikamre og dobbelte Jættestuer bygges i denne Tid. Eksempel paa førstnævnte Slags er den trekamrede Stue »Hvissehøj« ved Alsbjerg i Thisted Amt; kendte dobbelte Stuer findes ved Gundestrupgaard i Øster Hanherred og ved Røddinge paa Møn (»Klekkendehøj«). Disse sene Jættestuer kan naa anselige Dimensioner, med Kamre op til 12—13 m's Længde, 2½ m's Højde. Berømte Stuer er foruden de nysnævnte: Martofte paa Hindsholm, de to »Rævehøje« ved Dalby og Slotsbjergby, »Kong Askers Høj« paa Møn og »Kong Svens Høj« ved Pederstrup paa Lolland; denne sidste er vistnok Landets største Jættestue med syv Dæksten over et næsten 13 m langt Kammer. At disse store Stengrave har været benyttet gennem lange Tider, viser bl. a. de mange Skeletfund. Hvad angaar Begravelsesmaaden, er den ikke forskellig fra den i forrige Periode raadende (se ovenfor S. 164).

Om Jættestuefolkets *Redskaber og Vaaben* i denne Periode er ikke stort nyt at sige. Vi konstaterer en glidende Udvikling saa godt som uden nye Indslag. I *Keramikken* fører unægtelig denne Udvikling nedad. Højdepunktet naaedes her i forrige Periode; i denne er der til at begynde med Stilstand at notere, derefter ret hurtig Nedgang og Degeneration, tilkendegivet ved slappe Karformer og sløj Dekoration (med overvejende Brug af Pind og Tandstok). Et Udvalg af Lerkar og andre Sager er gengivet Tavle XII, 1—6: den aabne Skaal med

TAVLE XII

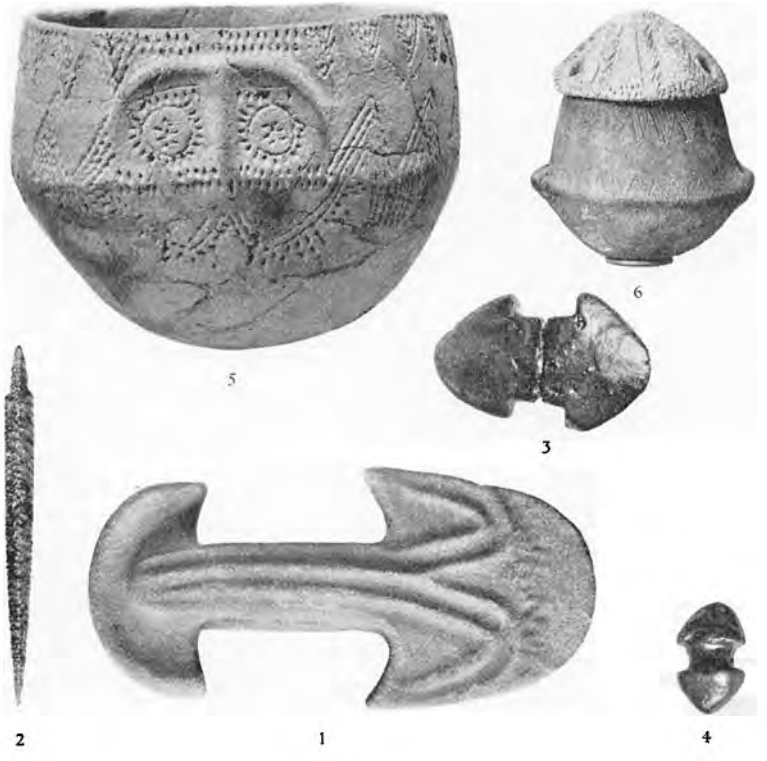

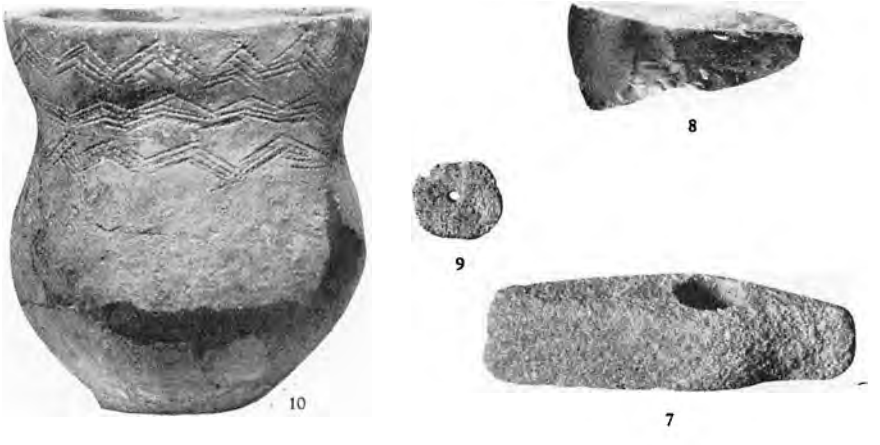

1. Stridsøkse af Sten. 2. Tresidet Pilespids af Flint. 3—4. Ravperler (økseformet og kølleformet). 5—6. Lerkar (Ansigtsurne og Hængekar). — 7. Stridsøkse af Sten. 8. Flintøkse. 9. Ravskive. 10. »Snørt« Lerbæger. — Alt 1/3 St.

Yngre Jættestuetid paa Øerne: øverst (1—6) Jættestuefolkets Sager, nederst (7—10) Ødansk Enkeltgravskultur.

»Øjne«, saakaldt Ansigtskar; den lille Krukke med Gennemboringer ved Bug og i Laag til Ophængningssnore; en overudviklet, reliefprydet Stridsøkse af Sten; økse- og kølleformede Ravperler som i forrige Periode; den tresidede, lange Spidspil af Flint, udviklet af den ældre, ovenfor (T. X, 4) afbildede Flækkepil (ved Siden af denne Spidspileform anvendes forøvrigt stadig Tværpilen). Hvad Flintøksen angaar, er der ikke synderlig Forskel fra før; den tyknakkede Type er alt dominerende. — *Kobbersager* fra Udlandet bliver almindeligere, dels de flade, massive Økseblade (T. XIV, 15), dels spidse Hugblade, de saakaldte »Dolkstave«, bestemt til vinkelret Skæftning (XIV, 19). Kobberdolkstavene synes at være kommet til os fra Irland, enten direkte eller via Nordtyskland, hvor de ogsaa kendes. For første Gang viser nu *Guldet* sig i Danmark, i Skikkelse af store halvmaaneformede Brystsmykker, indført fra Irland.

Ikke engang paa de havomflydte Øer fik imidlertid Jættestuefolket Lov at leve sit Liv uforstyrret. Indslag fra Kulturkredsene Syd for Østersøen kan iagttages her og der, Paavirkninger, der vistnok maa tydes som Vidnesbyrd om en vis begrænset Tilgang af nye Folk. Før der gaas nærmere ind herpaa, vil det dog være hensigtsmæssigt at undersøge, hvordan de samtidige Forhold var i Jylland.

Om *Fremmedfolket i Jylland* i denne »Yngre Enkeltgravstid« giver Fundene nærmere Besked. Ligesom tidligere savnes Bopladser; Grunden til dette paafaldende Forhold er sandsynligvis, at Kvægavl har været Hovederhvervet, Agerbruget derimod lidet intensivt, hvorfor betydende Bopladslag ikke er aflejret. Det er altsaa, som før, *Gravene* med deres Indhold, man maa holde sig til. Gravtyperne er nu de yngre Bundgrave og Overgravene (se ovenfor S. 169). Ikke blot vedblev det nye Folk at jorde sine døde i Enkeltgrave under Høj, men man anvendte med Forkærlighed de af Fædrene anlagte Gravhøje og udviste derunder en udpræget Pietet mod de tidligere gravlagte, — i stærk Modsætning til Forholdene ved Jættestuefolkets Storstensgrave. Hvor man benyttede en ældre Gravhøj, der indeholdt Undergrav alene, eller hvor man selv anlagde ny Høj, placeredes den nye Grav paa Højbunden som Bundgrav; hvor derimod den ældre Høj allerede dækkede over en Bundgrav, nøjedes man med forsigtigt at anbringe den nye Højbeboer øverst i den lave Gravhøjs Jordfyld, for efter endt Gravlægning at øge Højen med ny Jord. Den Sædvane at sænke Graven i Undergrunden var opgivet. Disse yngre Enkeltgrave adskiller sig fra de ældre, dels ved, at Sten anvendes i stadig ringere Grad, dels derved, at den udstrakte Stilling efterhaanden foretrækkes for Sovestillingen med optrukne Ben. Denne ændrede Stilling for den døde er vistnok Grunden til, at de yngre Enkeltgrave gennemgaaende

er længere end de ældre. Forøvrigt er Gravene mindre omhyggelig indrettet end tidligere. Fremdeles viser enkelte Fund, at man til Tider har anvendt en udhulet Træstamme som Gravleje, altsaa en Bulkiste. Nu og da forekommer, ligesom tidligere, Dobbeltgraven. Saa lidt som i ældre Tid er der nogen Sinde fundet Skeletter, kun Spor af dem.

Gravgodset er efter sin Art meget ligt det ældre, derimod ikke i Form. Ganske vist faar, som tidligere, Manden sin Stridsøkse med (dertil undertiden en rund Stenkølle), Kvinden sine Ravperler, begge Køn Lerkarret. Men saavel Stridsøkse som Lerkar er stærkt forandret, og, hvad der er vigtigt, denne Forandring kan ikke efter Fundene ses at være foregaaet her i Landet ved jævn Udvikling fra det ældre. Stridsøksen er mindre end før og blødere i Linierne; Skafthullet er indsnævret og oftere rykket nærmere mod Nakken, der er stærkt sammenkneben (se T. XI, 8). Eller Øksen kan være bredere, med Skafthul ved Midten og omtrent ensdannet Æg og Nakke, den saakaldte »jyske Baadøkse« (T. XI, 7), saaledes benævnt til Forskel fra den »svenske Baadøkse«, der har kort Skaftrør (T. XIV, 12). Disse yngre Stridsøkser er ofte lange, smalle og elegante; det er, som Stridsøksen nu efter Landets Erobring forfines til et Pyntevaaben, nok saa meget til Pryd som til Gavn. Saa vidt det kan ses, er denne Udvikling fra den ældre til den yngre Enkeltgravs Stridsøkse foregaaet, i hvert Fald i overvejende Grad, sydpaa uden for dansk Omraade, i Holsten og Nordvesttyskland. Ser vi paa Lerkarrene, er der her i Stedet for det gamle, ret høje, svajede Kar traadt et lavt, retvægget, nærmest urtepotteformet Bæger, ofte med bred Mundingskrave og pyntet med Relieflinier, Tandstokmønstre eller Snor (T. XI, 10—11). Her kan der ikke være Tale om Udvikling; det er simpelthen en ny Form, der er trængt ind, som det synes fra Nordtyskland. — En yderligere Forskel fra tidligere Tid er det, at Mandsgraven nu ikke indeholder hverken Flintøkse eller Ravskiver. — Et ejendommeligt Redskab, som uden Tvivl er indført af Enkeltgravsfolket allerede i forrige Periode, men som kun i sjældne Tilfælde medgives som Gravgave, er den saakaldte »Skafttapøkse«, et kluntet Stykke Værktøj af Sten med flad Skaftende, sandsynligvis slet ikke nogen Økse, men en Art Kile til Trækløvning (se T. XI, 9). Den findes talrigt i Jylland, sparsomt paa Øerne.

Spørger man om Enkeltgravsfolkets Udbredelse i denne yngre Periode, finder man Svaret ved at kortlægge ikke alene de herhen hørende Grave, men ogsaa de løst fundne Sager. Derved bliver det klart, at det nye Folk nu faktisk har sat sig i Besiddelse af hele den jyske Halvø. Jættestuefolket i Øst- og Nordjylland maa antages at være blevet dels fordrevet, dels undertvunget.

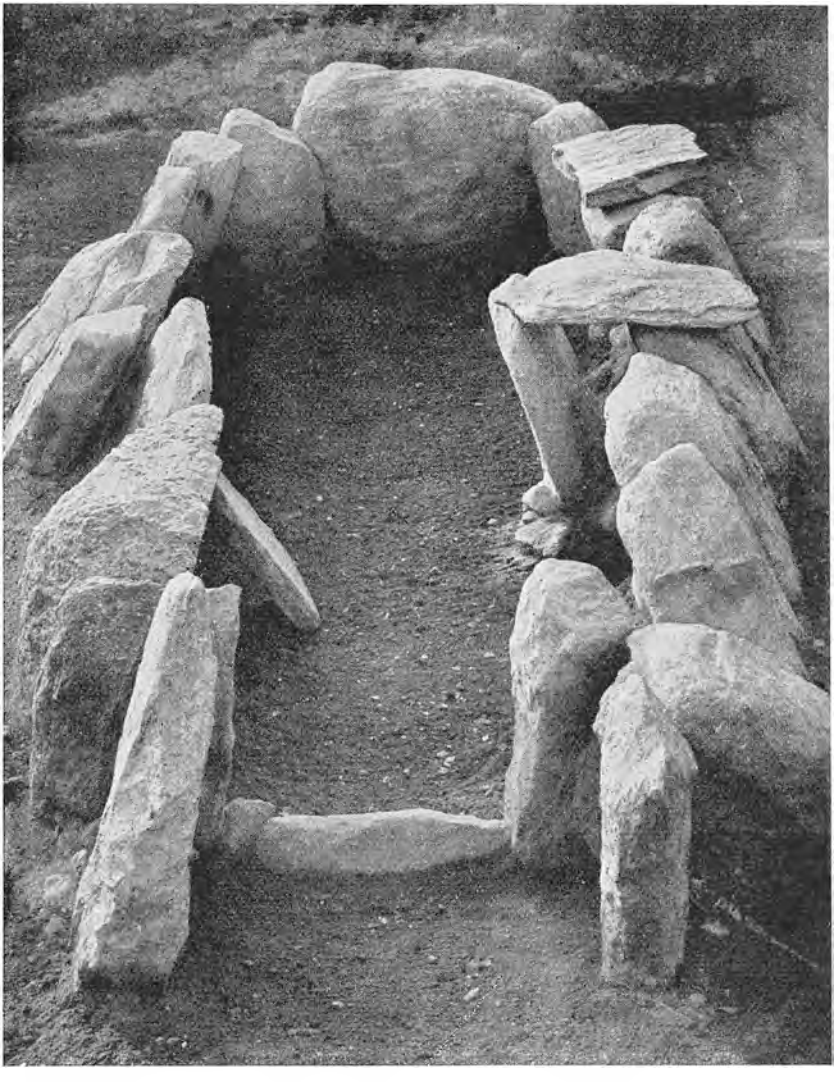

Nordjysk Gravkiste med Tærskelsten og Forrum. Fra Gravlev, Himmerland.

Aabenbart belavede nu Enkeltgravsfolkene sig paa at sætte over til Øerne. Her var imidlertid, saa vidt ses, deres Stammefrænder i Syd allerede i nogen Grad kommet dem i Forkøbet. Hermed sigtes der dels til det Fundkompleks, man i Arkæologien benævner *den ødanske Enkeltgravskultur,* et Indslag, der aabenbart har naaet Øerne fra Nordvesttyskland, dels til den saakaldte *Oderkultur,* hvis Hjemsted er Pommern og Strøgene omkring Odermundingen, og som

i sit Fremstød mod Nord kun strejfede Øerne, men gik videre til Nordjylland. For at tage denne sidste Kulturkreds først, saa er det nemlig vistnok til den, man maa vende sig for at finde Forklaring paa nogle ejendommelige nordjyske Stenkistebegravelser: ganske smaa Kister, hvori der kun til Nød har kunnet ligge en voksen. Lignende Smaakister, og deri som Gravgods smaa retvæggede Lerbægre, kendes nemlig just i Oderkulturen. En Gruppe meget store nordjyske Stenkister, øjensynlig Fællesgrave, ofte indrettet med særligt Forrum og altid fundet med Indhold af Enkeltgravssager, kan maaske forklares som bygget af de nordiske Enkeltgravsfolk under Paavirkning dels af de nævnte Smaakister, dels af Jættestuefolkets Stengrave. Et Eksempel paa en saadan stor nordjysk Gravkiste med Forrum afbildes S. 181. Hvad endelig angaar den ødanske Enkeltgravskultur, betegner den et tydeligt Fremmedelement, og det er klart, at Hjemstedet er Holsten og Nordvesttyskland. Denne Kulturs Grave er stærkt varierende, dens Gravgods let kendeligt ved de ejendommelige »snørte« Lerbægre, de hulslebne, ret smaa Flintøkser og Stridsøksen med sammenkneben Nakke, dertil smaa Ravskiver (se T. XII, 7—10).

Ved Udgangen af denne Periode er da Situationen den, at Jættestuefolket paa Øerne faktisk er omringet af stammebeslægtede Enkeltgravsfolk, i Vest det jyske, i Syd forskellige tyske, i Øst det svenske. Alle gjorde de Mine til eller var allerede begyndt at sætte over Havstrømmene som Erobrere. Stillingen var kritisk.

5. Stenalderens Slutningstid. Afgørelse og Folkelejring.

Ca. 1800—1500 f. Kr.

Lange og sejge var Stenalderens sidste Tider i Danmark. Syd- og vestfra trængte Metalkulturen paa; stadig hyppigere viser sig i Fundene Sager af Kobber, Bronze og Guld, — Ting, der ved særpræget Stil og Teknik som oftest røber deres europæiske Hjemsted og dermed angiver de Retninger, Tidens Handelsforbindelser tog. Men netop fordi den danske Stenalder stod haandværksmæssigt stærkt og inden for Flintteknikken havde oparbejdet en Færdighed større end noget andet Sted i Europa, blev Overgangen til Bronzealderen langsom og tøvende. Den Fundklasse, der i Stenalderens sidste Periode giver bedst Oplysning om Kulturforhold og Teknik, er Gravene. Over for dem træder Bopladserne helt tilbage i Betydning.

Gravfundene udviser baade i Vest og Øst overordentlig afvekslende, ofte ligefrem indviklede Forhold. Almindeligst i *Jylland* er Gravene i de gamle Højes øvre Jordfyld, de saakaldte »øverste Grave«. De er

Sjællandsk Hellekiste. Fra Blidstrup, Frederiksborg Amt.

konstruktionsmæssigt indrettet som Overgravene i forrige Periode, kun med den Forskel, at de som oftest dækkes af en beskyttende Stendynge. Denne Værnedynge er karakteristisk for Tidens Grave baade i Jylland og andetsteds; ogsaa i de Tilfælde, hvor Graven ikke indsattes i den ældre Høj, Slægtshøjen, men anbragtes selvstændigt under sin egen Høj (hvorved den undertiden sænkedes dybt i Undergrunden), kom Stendyngen i Anvendelse. Denne Dynge er et saa fast Træk, at den har givet Gravene Navn: *Stendyngegrave.* En Gang imellem er en udhulet Stamme anvendt som Kiste. Skeletter er ikke bevaret, men Sporene deraf viser, at den døde laa udstrakt paa Ryggen, oftest med Hoved i Øst. Undertiden kan flere Grave være samlet under en og samme Stendynge og en og samme Høj, altsaa en Art Fællesgrav. I andre Tilfælde kan Højen mangle, og vi har da Fladmarksgraven. Endelig er der Stenkisten, dels de store nordjyske Gravkister fra forrige Periode med Længderetning Nord—Syd (de bruges fortsat i denne Tid og bygges vel ogsaa fra ny), dels mindre, øst—vestvendte Kister af samme Art som de samtidige sjællandske Hellekister, der straks nedenfor skal omtales. Endelig maa der regnes med, at man stadig foretog Begravelser i de gamle Jættestuer. Naar det sluttelig nævnes, at Ligbrænding er konstateret en enkelt Gang i Himmerland (Stenildgaard) — et Fænomen, der sikkert maa betragtes som en tilfældig Paavirkning fra odertyske Egne, hvor Ligbrænding ikke var usædvanlig —, er de jyske Gravformer gennemgaaet. — *Paa Øerne* ser det ikke mindre broget ud. Her kan eftervises fire Begravelsesformer: Stendyngegrav under Høj, som i Jylland, undertiden flere under een Høj; Efterbegravelse i de gamle Storstensgrave, Jættestuerne og Dysserne; Fladmarksgrave, ofte sam-

TAVLE XIII

1

8

10

7

9

2

3

4

5

6

11

12

13

1. Flintdolkblad med Parallelhugning. 2. Flintdolk med firsidet Fæste. 3—6. Flintpilespidser. 7. Skiferhænge. 8—9. Bennaale. 10. Tandperle. 11. Ravknap. 12—13. Lerbægre. 1—2, 12—13: 1/3 St., 3—11: 1/2 St.

Stenalderens Slutningstid.

let i Smaaklynger, til Tider anlagt som lange, smalle Dobbeltgrave; endelig Hellekisterne (et Eksempel afbildet S. 183). Disse sidste er forskellige saavel fra de store nordjyske Kister som fra de ovenomtalte smaa »Oderkister«. Det er mandslange, ofte ret spinkle Gravkister sat af udkløvede Stenflager (»Heller«) eller af Naturblokke; de er 2—3 m lange, knap 1 m brede, har Længderetning Øst—Vest med Indgang i Øst. De er undertiden anvendt som Fællesgrave ligesom Stordysserne, undertiden som Enkeltgrave.

Dette brogede Billede af Sen-Stenalderens Gravformer i Danmark er Resultatet af en tilsvarende mangeartet Oprindelse. Stendyngegraven i Høj stammer fra det jyske Enkeltgravsfolk, den sjællandske Hellekiste sandsynligvis fra den ødanske Enkeltgravskultur; sammesteds fra, eller muligvis fra Jættestuefolkets gamle Jordgrav, stammer Fladmarksgraven. Det er egentlig kun naturligt, at Gravform og Gravskik er vekslende i en Tid, hvor Folkebølger og Kulturpaavirkninger fra forskellige Kanter slog sammen om Landet.

Gravgodset i disse mange Grave Landet over er mærkelig ensartet; selv om det kan være mere eller mindre fyldigt, er dets Bestanddele dog i det store hele de samme: i Mandsgraven Flintdolk, Flintpilespids, Flintildsten, Bennaal, Lerkar, aldrig Stridsøkse, kun sjældent Flintøkse eller Ravsmykker; i Kvindegraven Smykker af Rav, af Dyretænder eller Skifer, endvidere Bennaal, Benpren, Lerkar.

Af Bopladser kendes kun ganske faa. Vigtig er *Ørnekulpladsen* paa den lille Ø Nekselø i Sejerøbugten, en Boplads, der efter sit Indhold maa henregnes til det ødanske Enkeltgravsfolk, og som tidsmæssig hører til i Periodens Begyndelse. Der er her paavist Tomten efter et lille firkantet Hus med Ildsted i Gulvets Midte og Indgang i Vest, dertil en stenlagt Gaardsplads med aabent Ildsted og med et lille arneløst Udhus. Ellers er der, bortset fra mere tilfældige uanselige Aflejringer, ikke bevaret Agerbrugsbopladser fra Perioden, et mærkeligt Forhold, der har sit Sidestykke i den ældre Bronzealder, og som indtil videre kun kan forklares formodningsvis (se nedenfor S. 190).

Vender vi os til Tidens *Redskabskreds,* er der her foregaaet betydelige Ændringer, i Virkeligheden saa gennemgribende, at de kun kan forstaas, naar man tager de samtidige europæiske Forhold i Betragtning. Sydpaa var Bronzealderen begyndt, og i denne Periode viser sig da ogsaa de første Sager forarbejdet af Blandingsmetallet Bronze, et Metal, der først opfindes længe efter, at det rene gedigne Kobber var taget i Brug. Disse *første Bronzesager* bestaar væsentlig af flade Økseblade med udsvajet Æg og lave Sidekanter (se T. XIV, 16), indført hertil dels fra Böhmen, dels fra England. De er forholdsvis lette at støbe, og det er da ogsaa her, den tidligste nordiske Bronze-

TAVLE XIV

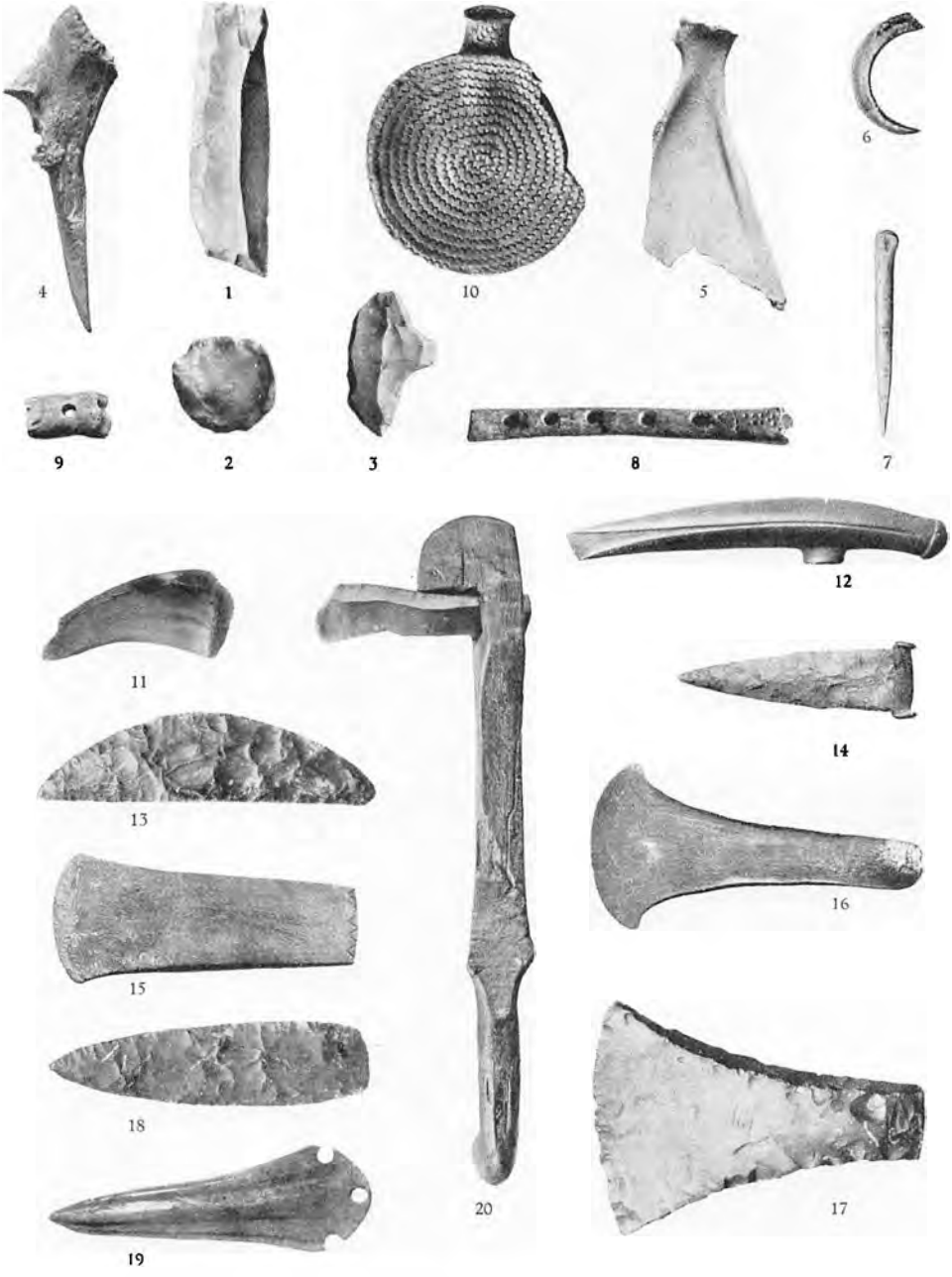

1. Flækkekniv. 2. Skiveskraber. 3. Skivekniv. 4. Albuebensdolk (Tamokse). 5. Skulderbladske (Tamsvin). 6. Hugtandskniv (Tamorne). 7. Benpren (Faar). 8. Benfløjte (Faar). 9. Benhammer (Tamokse). 10. Lerske. — 11. Spidsøkse af Kohorn. 12. Baadformet Stridsøkse af Sten. 13. Flintsav. 14. Flintmadkniv med Benfæste. 15. Kobberøkseblad. 16. Bredægget Bronzeøkseblad. 17. Bredægget Flintøkseblad. 18. Flintblad til Dolkstav. 19. Kobberblad til Dolkstav. 20. Skæftet Flækkekniv. — 1—11, 13—20: 1/4 St., 12: 1/7 St.

Yngre Stenalder: Sager fra Bopladser (1—10); Sager fra Mark og Mose (11—20).

Flintdolk fra den Yngre Stenalder funden ved Hindsgavl paa Fyn.
Nationalmuseet. Efter Tegning af Fru Bodil Slomann.

støbekunst sætter ind. Men Overgangen i Mellem- og Vesteuropa fra Sten til Bronze havde overalt den Virkning, at Vægten, hvad Vaabnene angaar, lagdes paa Stød- og Stikvaabnet fremfor paa Hugvaabnet; med andre Ord Stødlanse, Kastespyd og Dolk trænger frem paa Stridsøksens Bekostning. Dette kan synes mærkeligt, men maa have sin Aarsag simpelthen i Metalbesparingen. Den nye Bronze var kostbar, og man foretrak da de Vaaben, der var effektive under mindst muligt Materialeforbrug. Som nu hele denne langsomt og gradvis virkende tekniske Omvæltning bredte sig nordpaa og omsider naaede ogsaa her til Landet, først ved sine Forposter, de nævnte importerede Bronzesager, dernæst ved Indplantningen af selve Kunsten at tilvirke og støbe Bronze, stødte den paa det ældgamle og højtstaaende Flinthaandværk, hvis Centralland netop var det flintrige Danmark. Og her er det interessant at se, hvorledes dette stærkt rodfæstede Hjemmehaandværk i lange Tider holdt det nye Stangen, saaledes at forstaa, at det præsterede de samme Former i Flint, som syd- og vestpaa gjordes i Bronze. Denne Stenalderens Slutningstid i Danmark er som en *forklædt Bronzealder,* hvor nye Flintformer opstaar ligesom fremtvunget af de indtrængende Bronzeforbilleder. Det er saaledes, man maa forstaa Fænomener som, at ogsaa heroppe Hugvaabnet afløses af Stikvaabnet, at altsaa Stridsøksen forsvinder fra Graven til Fordel for Dolk og Spydspids. Blot fremtræder det meste heroppe endnu en Tid lang i det gamle Materiale Flinten, hvis Bearbejdning Nordboerne saa længe havde mestret.

Mandens Vaaben er altsaa nu *Flintdolken.* I den Grad almindelig er den, at Perioden ofte ligefrem benævnes »Dolktid«. Ældst er det lancetformede Flintblad (der i Jylland udførtes særlig kunstfærdigt og sikkert, med skraa Parallelhugning, se T. XIII, 1); yngre er to andre Typer: Dolken med smalt firsidet Fæste (T. XIII, 2) og den bredbladede Dolk med fladt, nedadtil udvidet Fæste (»Fiskehaledolken«). I sidstnævnte Form forekommer rene Pragtstykker, som f. Eks. den paa Farvetavle afbildede berømte Dolk fra Hindsgavl paa Fyn. Som Placeringen i Graven viser det, har Dolken været baaret ved Bæltet. Et nordvesttysk Mosefund har bevaret Dolkens Læderskede til Bladet og dens uldforede Træhylster til Grebet. Kortere Flintblade anvendtes som Spydspidser. Flintpilespidsen viser helt nye Former, oftest trekantede med udfliget Skaftende (T. XIII, 3—6). Det gælder saavel disse Pilespidser som Dolkene, at de bedste Eksemplarer blandt dem er Mesterstykker i Flintbehandling, tekniske Præstationer, der søger deres Lige i Verdens forhistoriske Kulturer. — *Stridsøksens* Tid var sikkert ikke ganske omme, selv om den nu fortrængtes som Gravgave; hist og her optræder den i Fund uden

for Grave. Den synes at have været en ikke synderlig højtstaaende Udløber af den jyske Overgravsstridsøkse. Hvad *Flintøksen* angaar, er ogsaa den selvfølgelig stadig i Brug i Livet, selv om den ikke mere anvendes som Gravgods. Den nye Tid er i øvrigt ikke gaaet sporløst hen over den heller; vi ser i denne Periode den yngste og sidste Type inden for Flintøksens lange Udvikling: den »bredæggede Flintøkse« (se T. XIV, 17) med kraftigt udsvajet Ægparti, øjensynlig en Efterligning af Tidens førnævnte bredæggede Bronzeøkseblade (XIV, 16). — Vigtigst af, hvad man ellers finder i Dolktidens Grave, er de mange *Bennaale* med forskelligt formede Hoveder (som Skiver, Øskener eller Kugler), ofte med svajet Stilk og med Pynt af Stregmønstre (XIII, 8—9). Disse Naale er fuldt saa meget som Flintdolkene forklædte Metalformer; deres Forbilleder kendes sydpaa, navnlig i Böhmen (den saakaldte »Aunjetitzkultur«). Ellers forekommer smaa pyntelige Skiferhænger, smalle Pandebaand af Bronzeblik, Armringe af Bronze, Smykker af Dyretand, Rav eller Guld (XIII, 7, 11). — Fra Fund uden for Grave kendes flade, spidst afsluttede eller bredt afrundede Flintblade, de saakaldte »Madknive« (Eksempel med Benfatning om Skaftenden se T. XIV, 14), men navnlig en Gruppe halvmaaneformede, flade Flintredskaber med lige eller indbuet Æg og undertiden deri fintindhuggede Savtænder (Eksempel XIV, 13). Man har diskuteret, om disse Blade har været anvendt som *Save, Kornsegle eller Løvknive,* og om deres Skæftning. Det synes mest sandsynligt, at de har været brugt paa forskellig Maade, ogsaa skæftet forskelligt, alt efter Hensigten. — Til Slut skal *Lerkarrene* kort omtales. De er grøve og tarvelige. Den ældre Tids højtstaaende Lerkarkunst og dertil knyttede Ornamentik er saa godt som forsvundet. Fra Gravene kendes kun uanselige Bægre og Kopper (se T. XIII, 12—13). Saa vidt det kan skønnes, er det mere Enkeltgravsfolkenes grove Keramik med Forkærlighed for Bægerformen, der ligger til Grund, end Jættestuefolkets Karformer.

Hvad Tidens *Naturforhold* angaar, synes der ved Periodens Løb at være indtraadte en Stigning i Havstanden, en Ændring, der dog næppe har været af saa stort et Omfang som den ovenfor omtalte »senatlantiske« Havstigning fra en tidligere Del af den yngre Stenalder (se S. 126 og 146).

Om *Næringsvejene* giver Fundene knap saa fyldig Besked som i Tiden forud. De forholdsvis faa Kornaftryk viser de allerede kendte 3—4 Slags Hvede og 2 Slags Byg. Ørnekulbopladsen indeholdt Knogler af Okse, Svin, Hest, Faar (eller Ged). En anden Boplads, nemlig Øvredelen af førnævnte Aflejring ved Ordrup Næs (ovenfor S. 157), har Betydning ved at vise, at Kystbefolkningen hist og her endnu

førte et Jæger- og Fiskerliv under lignende Former som Ertebølletidens og med nært beslægtet Kulturpræg. Om Handel vidner adskillige Fund af Halvfabrikater: ufærdige Økser og Spydspidser af Flint, navnlig i nordjyske Egne. Det ligger her nær at tænke paa Udførsel til Norge. Ogsaa Bronzedepoter forekommer, som f. Eks. en Samling massive Metalgenstande, fundet i Gallemosen Nordøst for Randers.

Fund, der kan belyse Tidens *religiøse Forhold,* mangler ikke ganske, skønt de er sparsomme nok. Offernedlægninger, som i ældre Tid, af Flintøkser er meget sjældne. Til Gengæld kendes Offerfund bestaaende af Vaaben, ikke Stridsøkser, men derimod Tidens nye foretrukne Vaaben, Dolk og Spydspids af Flint. Der kendes Fund fra Stevns af oprejststillede Flintblade, der uden Tvivl maa tolkes som Vaabenofre til en Kampguddom. Ejendommeligt er Fundet fra Hørdum i Thy, bestaaende af fem ret store Skafthulsøkser af Rav. Ogsaa her ligger utvivlsomt en religiøs Bevæggrund bag.

For Studiet af *Kulturforholdene* i Stenalderens Slutningstid er det Spørgsmaal af fundamental Betydning, i hvor høj Grad det saa stærkt truede Jættestuefolk paa de danske Øer var i Stand til at hævde sig. Det er klart, at for den videre Betragtning af Folkets Skæbne vil det være af afgørende Betydning, om man kan komme nærmere ind paa Livet af, hvad der gik for sig i Danmark i disse Aarhundreder, inden Bronzealderen bryder igennem. Vi er her alene henvist til arkæologiske Kilder. Saa meget beklageligere er det at maatte konstatere, at her, hvor det først og fremmest drejer sig om klart at kunne skelne Jættestuefolkets Efterladenskaber fra de forskellige omgivende Enkeltgravskulturers, har Udviklingen inden for Periodens Redskabskreds medført, at to Hjælpemidler, der ellers ofte er til stor Gavn for den arkæologiske Forskning i dens Bestræbelser for at adskille Kulturkredse, her ganske svigter, fordi de nemlig i denne Periode har antaget et uniformt Udseende, ens over det hele Land. Der tænkes her paa Vaaben og paa Keramik. Tidens Hovedvaaben, Flintdolken, kan ganske vist udvise visse lokale Ejendommeligheder, som f. Eks. Forkærlighed for Parallelhugning i Jylland og for Afslibning paa Øerne; men det er ikke nok til at bygge noget paa; og hvad Lerkarrene angaar, er deres Kvalitet og Niveau som oftest for enstonigt og ukarakteristisk til, at Slutninger kan drages. Alligevel staar man ikke uden Muligheder for at danne sig et Skøn over Udviklingens Tendens og Begivenhedernes Gang i Stenalderens sidste Aarhundreder. Vi kan vende os til *Gravene* og til *Bopladserne.*

Paa *Gravformernes* Omraade maa der lægges Vægt paa det Faktum, at ved Periodens Slutning viger Fællesgraven helt for *Enkelt-*

graven. De fra flere Sider ind over de danske Øer trængende Fremmedfolk medbragte deres egne Gravformer, der alle var Enkeltgrave: fra Jylland kom Stendyngegrav i Høj, fra Skaane Fladmarksgrav, fra Tyskland Stenkiste og Fladmarksgrav; fra disse samme Folk endvidere den Sædvane til Tider at gravlægge i de fra den ældre Befolkning overtagne Storstensgrave (Jættestuerne). Hvad Jættestuefolket selv angaar, maa det antages dels fortsat at have begravet i sine egne store Stenstuer (sandsynligvis uden at faa Lejlighed til at bygge nye), dels at have overtaget Hellekistetypen og anvendt den som Fællesgrav inden for de beskedne Maal, dens Dimensioner foreskrev. Udviklingen slutter imidlertid med, som det nævntes, at Enkeltgraven i to Hovedformer, Stendyngegraven og Stenkisten (begge i Høj), bliver eneraadende. Man maa opfatte dette som et betydende Tegn paa, hvem der sluttelig fik Overtaget i Landet. — Bopladserne siger noget ved deres Ikke-Tilstedeværelse. Som det vil erindres, var netop Bopladsmanglen eller dog den sparsomme Forekomst af Bopladser et Særkende for Enkelgravskulturerne, hvilket forklaredes ved, at Agerbruget hos disse Folk synes at have staaet tilbage for Kvægavlen, at de altsaa ikke har været saa stabile i Bosættelsen som Jættestuefolket og følgelig ikke efterladt Bopladsaflejringer af synderlig Mægtighed. Naar nu dette Træk gaar igen i Stenalderens Slutningstid, peger det for Spørgsmaalet om Udfaldet af Folkekampen i samme Retning som Gravformernes Vidnesbyrd.

Der kunde nok inden for Redskabernes Kreds peges paa et og andet, der vilde samstemme med, hvad Gravformer og Bopladser udsiger; men det maa være nok at fastslaa, at de arkæologiske Vidnesbyrd med betydelig Vægt og Entydighed viser hen til, at det var de indtrængende Folk, der blev de sejrende, og at Jættestuefolket ogsaa paa Øerne bukkede under for sin Skæbne. Den *Folkeblanding,* der uden Tvivl blev Resultatet af disse Tiders afsluttende Brydninger og Kampe, er da ikke foregaaet (som man tidligere har ment det) som en Forening paa lige Fod af to jævnstærke Elementer, men derimod som en Undertvingelse af et svagere Folk fra et stærkeres Side. Mens man altsaa racemæssigt utvivlsomt med Berettigelse kan tænke paa en Folkeblanding (gennem Kvinderov etc.), vil det samfundsmæssigt set være rigtigt at forestille sig Begivenhederne som en *Folkelejring* med de sejrrige fremmede som herskende over en af den ældre Befolkning bestaaende tjenende Underklasse. Det Samfund, der fremgik af denne Lejring, og som drog Nytte af begge Folkelags Dygtigheder og værdifulde Egenskaber, blev det, som førte Kulturen videre i Ældre Bronzealder. I disse dybt indgribende Begivenheder

skal man vistnok søge den indre Aarsag til de næste Aarhundreders høje Kulturblomstring i Danmark.

Inden Stenalderen forlades, maa der kastes et Blik paa *de antropologiske Forhold.* Har Jordfundene i Yngre Stenalder afgivet et Skeletmateriale stort nok til, at et Studium deraf har kunnet bringe Resultater i racemæssig Henseende? Baade Ja og Nej. Stoffet er nemlig paa dette Omraade særdeles ulige fordelt og lunefuldt overleveret. Mens der fra de mange jyske Enkeltgrave, grundet paa de særlige Jordbundsforhold, ikke er bevaret et eneste antropologisk maalbart Skelet, haves der fra Jættestuefolkets store Stengrave, navnlig paa Øerne, et overordentlig omfangsrigt Skeletmateriale. Nu er der ydermere det uheldige, at man paa Grund af Enkeltgravsfolkenes Sædvane, eller dog lejlighedsvise Skik, at foretage Begravelser i det undertvungne Jættestuefolks store Stengrave, ikke kan vide, om det enkelte Skelet fra en Stordysse eller en Jættestue har tilhørt en Enkeltgravsmand eller en af Jættestuefolket. Kun en lille Del af det antropologiske Stof, nemlig den, der bevislig stammer fra Ældre Dyssetids Grave, altsaa fra Tiden før det jyske Enkeltgravsfolks Komme, kan med Sikkerhed siges at hidrøre fra de første Agerbrugere. Disse ret sparsomme, men til Gengæld sikre Levninger af de ældste danske Bønder — Rester af i alt 13 Individer — har Interesse ved at udvise en udpræget Langskallethed forenet med lavt Ansigt og lavtsiddende Øjenhuler. — Hele det øvrige Stof lader sig ikke inddele efter Henhørighed til det eller det Folkeslag, enten Jættestuefolket eller en af Enkeltgravsstammerne. Der er paa dette store Stof foretaget Undersøgelser af Knogler af mere end 800 Individer, hvoraf de 210 var repræsenteret ved Kranier. Af disse 210 var de 30 pCt. rene Langskaller, de 23 pCt. rene Kortskaller, mens 47 pCt. laa imellem. Saavel Lang- som Kortskallerne kan deles i Undergrupper. Langskallerne benævnes oftere *den nordiske Type* og ligner meget den før beskrevne fra Ældre Dyssetid. Betydelig Lighed bestaar mellem disse danske Langskaller og den europæiske Stenalderrace, der sædvanligvis (efter et Findested i Frankrig) kaldes *Cromagnon.* Ret stærkt afvigende er en af Kortskallegrupperne, den saakaldte *Borrebyrace* (benævnt efter en Jættestue ved Skelskør), med grove, kraftige Former, lav Pande og stærkt fremspringende Øjenbrynsbuer. I Almindelighed kan det siges, at disse yngre Stenalderfolk har været kraftigt byggede og Mændene ret høje (Gennemsnit ca. 171 cm). Adskillig Sygelighed har kunnet konstateres, saasom Leddegigt, engelsk Syge o. a. Mærkeligt er det, at *Trepanation* — den Operation, hvorved Stykker af Hjerneskallen fjernes — er bleven foretaget, endda med saadan Dygtighed, at det paa visse

Kranier med Sikkerhed kan ses, at Personen har levet længe efter Operationen. Tilsvarende Trepanationsspor er forøvrigt ret almindelige i vesteuropæisk Stenalder.

Resultatet, der er naaet ved disse antropologiske Undersøgelser, er altsaa en stærk *Blanding af Kort- og Langskaller.* Og andet kunde heller ikke ventes under en saa udpræget Folkeblanding som i vor Stenalders sidste Aarhundreder. Utvivlsomt har imidlertid ogsaa det jyske Enkeltgravsfolk ved sin Ankomst her til Landet været blandet. Det er betegnende, at de ganske faa Enkeltgravskranier, der kendes fra Skaane, er dels Lang-, dels Kortskaller. Der er saaledes ingen Basis for nogen Teori om, at Kortskalleelementet skulde være blevet tilført i ren Form gennem Enkeltgravsfolkene, mens det gamle Agerbrugsfolk fra Ældre Dyssetid skulde have været i det væsentlige langskallet. Saa rene og enkle har Raceforholdene utvivlsomt ikke været.

Nylig foretagne Undersøgelser har bekræftet og udvidet tidligere Resultater med Hensyn til *Tandforholdene* hos den østdanske Befolkning i Yngre Stenalder. Det viser sig, at Tænderne gennemgaaende har været sunde, Tandstillingen regelmæssig, Slidet stærkt. Af i alt 3612 undersøgte permanente Tænder er der paavist Karies i 56, d. v. s. et Procenttal paa 1,6. Denne ringe Tandsygelighed skyldes utvivlsomt i første Række den naturlige Ernæring; saaledes manglede jo f. Eks. Sukkeret, der almindeligvis betragtes som særlig kariesfremkaldende. Det stærke Slid har man, sikkert med Rette, forklaret dels ved Henvisning til, at den primitive Kornmaling paa Skubbekværnen frembragte en Del pulveriseret Sten (Stenmel), der uundgaaeligt iblandedes Melet, dels ved at gøre opmærksom paa, at Avnernes betydelige Kiselindhold utvivlsomt kun i ringe Grad ved Malingen skiltes fra Kærnerne. Dette i Forbindelse med den sikkert ikke synderligt omhyggelige Madtilberedning maa siges at være tilstrækkelig Forklaring paa det stærke Tandslid.

Indvandringer til Danmark i Løbet af Yngre Stenalder maa efter de arkæologiske Fund antages at have fundet Sted paa følgende Tidspunkter. Sandsynligvis: ved Periodens Begyndelse (de første Jordbrugere fra Syd eller Sydøst); sikkert: nogle Aarhundreder derefter, ved Slutningen af 3. Aartusinde f. Kr. (det jyske Enkeltgravsfolk, ligeledes fra Syd eller Sydøst); sandsynligvis: i Periodens sidste Halvdel mindre Folketilskud sydfra (»Oderkulturen« og de »ødanske Enkelgrave«). Fra Vesteuropa synes ingen nye Folk at være kommet.

TREDIE AFSNIT

DEN ÆLDRE BRONZEALDER

1. Den første Bronzeindustri. Sværdet.

Ca. 1500—1300 f. Kr.

Ved Bronzealder plejer man at forstaa de Tidsrum i Folkenes forhistoriske Liv, da Bronzen har afløst Sten eller Kobber som almindeligt anvendt Brugsstof i hvert Fald for Vaaben, delvis ogsaa for Redskaber og Smykker. Laa et Land afsides for de store Kulturstrømninger, og havde det tilmed et højtudviklet Flinthaandværk, indtraadte Bronzens almindelige Brug først sent og langsomt. Saaledes i Danmark. Den tidligste Bronzealder slaar igennem i Mellem- og Vesteuropa, længe før den naar at gøre sig gældende her, og da endelig Tiden er inde for Nordens Vedkommende, sker Skiftet fra Sten til Bronze med overordentlig Langsomhed, saaledes at man med Rette kan kalde den temmelig lange Overgangstid for halv Stenalder. Ude i Europa er Tiden præget af Rolighed og jævn Udvikling, en vis Lejring og stille Lagdeling efter Yngre Stenalders Voldsomheder og stormfulde Storvandringer. Situationen i Danmark, hvor, som det er set, Samfundet beherskedes af et Erobrerfolk, der støttet af en dygtig Underklasse forstod at udnytte og forbedre de givne Vilkaar med Energi og Omsigt, var i Virkeligheden beslægtet med den i Mellemeuropa. I Løbet af de foregaaende Urotider havde her overalt de kraftigste og dygtigste Stammer taget Styret og indledet gensidige Handelsforbindelser. Kulturbilledet i Europa skifter derfor fra Stenalderens brogede Mosaik af ofte skarpt forskellige, indbyrdes kæmpende Stammer gradvis over til Bronzealderens roligere, langt mindre bevægede Overflade, sammensat af større, mere ensartede Kulturkredse. Det *aristokratiske Herrevælde,* som efter alt at dømme eksisterede i Danmark gennem Størstedelen af Bronzealderen, bliver, set mod denne

større Baggrund, forstaaeligt. Lignende Forhold har vistnok hersket mere end ét Sted i Centraleuropa. Naar Herrevældet heroppe i Norden fremtræder som Bærer af en særlig udpræget Blomstring, saaledes at »den nordiske Kreds« hævder sig med tydelig Styrke over for de fleste europæiske Kulturkomplekser, maa vel Grunden for en ikke ringe Del søges i de dygtige Egenskaber, den forudsiddende Befolkning, det gamle Jættestuefolk, besad. Den uundgaaelige *Folkeblanding,* der trods Lejringen i Over- og Underklasse naturligvis maatte finde Sted, har været usædvanlig lykkelig og givet en indre Kraft, hvis Dybde og Omfang blev den Grundvold, hvorpaa den store nordiske Bronzealderkultur byggede. Betragter man den danske Bronzealderbefolknings Forældre, bliver dens gode Egenskaber forstaaelige i deres Udspring: fra Faderen, det vandrende europæiske Enkeltgravsfolk, har den arvet Ekspansionskraften, Livfuldheden, Evnen til de store Udsyn og til at knytte vidtstrakte Forbindelser med fremmede Folk; fra Moderen, Jættestuefolket, kom Fliden, den kraftige Arbejdsomhed, Sansen for kunstnerisk Linie og Harmoni. Overvejelser af denne Art trænger sig paa, naar man søger en Forklaring paa de nu kommende Tiders Kulturblomstring i Danmark. Netop nu, da Landets gamle naturgivne Raastof, Flinten, blev trængt ud til Fordel for Metallet, der i fuldt Omfang maatte importeres udefra, skulde man vente en Kulturnedgang. Naar i et fuldkommen metalløst Land som Danmark det stik modsatte sker, naar en aarhundredlang, selvstændig Kulturfremgang nu tager sin Begyndelse, bliver det, som over for ethvert uventet Kulturfænomen af større Rækkevidde, nødvendigt at søge indre, dybe Aarsager.

De *arkæologiske Kilder* til Bronzealderens første Tid herhjemme er egentlig ret sparsomme. Bopladsfundene svigter; Depot- og Offerfund forekommer kun i begrænset Tal, hvorimod enkeltfundne Bronzesager fra Mark og Mose ikke er usædvanlige; hvad Gravfundene angaar, bestaar der stor Vanskelighed ved at skelne denne Periodes Grave fra den foregaaendes; i de mange Tilfælde, hvor Gravgodset bestaar af Flintdolke eller utypiske Smaating, lader en nærmere Datering sig ikke foretage. At der endnu i den tidlige Bronzealder vedblivende foretoges Begravelser i de gamle Fællesstengrave, viser et Fund som det fra Hellekisten ved *Over Vindinge* nær Vordingborg; her laa blandt tilsidekastede Skeletdele Bækkenbenet af en Mand, hvori der, dybt indboret i Knoglen, sad den afbrudte Od af en Bronzespydspids. I en Del Grave findes som Dødsgaver baade Flintsager og Metalting (Bronze og Guld); disse *Blandingsfund* er af Vigtighed for Konstateringen af de forskellige Typers Samtidighed. Om Gravformen er at bemærke, at Fællesgraven efterhaanden gaar helt af

Brug, og at der i Periodens Løb udskilles to Hovedgravformer: den jyske Stendyngegrav i Høj med Trækiste og den østdanske Stenkiste, Hellekisten, ogsaa den dækket af Stendynge og af Jordhøj. Højen er i alle Tilfælde Gravens ydre Kendemærke.

Det er inden for Kredsen af Vaaben og Redskaber, at den nye Tids Frembrud kan følges. Her maa der først standses ved de fremmede, *importerede Bronzesager,* der uden Tvivl har tjent som Forbilleder for de hjemlige Haandværkere, dels de gammeldags Flintsmede, dels de nymodens Bronzestøbere, de, der skulde vise sig at have Fremtiden for sig. Det drejer sig om Sværd, Krumsabler, Dolke og Spydspidser, alt af Bronze og prydet med en særegen, fint indpunslet Ornamentik. Et af disse fremmede Sværd, sandsynligvis et ungarsk Stykke, fundet ved Torupgaard paa Lolland, er afbildet Tavle XV, 1. Med disse fremmede Vaaben holder Sværdet sit Indtog i Norden. Sværdet er fremgaaet af Dolken; i de østlige Middelhavslande kan en Udviklingsrække: Dolk—Kortsværd—Langsværd tydelig følges. Den ejendommelige Krumsabel synes at være af orientalsk Herkomst. Disse fremmede Bronzer er væsentlig kommet til os fra Sydøst; navnlig har nok Ungarn, men ogsaa Böhmen-Mähren og Sydtyskland, haft Betydning som Udgangslande.

Den Maade, hvorpaa disse nye Ting efterlignedes heroppe, er betegnende paa een Gang for det unge nordiske Bronzehaandværks Lærenemme og for den gamle Flintindustris Sejghed og Dygtighed. Flintsmeden gav sig ikke godvilligt. Med yderste Kunstfærdighed efterg jorde han i sit vanskelige Materiale de nye Vaaben; om det saa var Krumsabler og Kortsværd, veg han ikke tilbage for at hugge dem i Flint (T. XV, 2). I Længden var det dog haabløs Gerning. Efterhaanden som den nordiske Bronzeindustri voksede sig stærk, forsvandt for stedse det gamle Kunsthaandværk i Flint. — Hvad nu det *hjemlige Bronzearbejde* angaar, var Begyndelsen kun ringe. Kejtet og kluntet virker de første nordiske Bronzesager sammenlignet med de fine Forbilleder (T. XV, 3—4). Dette Stadium synes dog ikke at have varet længe. En usædvanlig Vækst og Grøde har der været i det unge Bronzehaandværk. I Fundene er det muligt at eftergaa dette i Enkeltheder. Navnlig Øksen viser betydelig Formrigdom. Det flade Økseblad med udsvajet Æg, kendt fra foregaaende Periode (T. XIV, 16), forsynes med en Tværkant over Midten og med lidt højere Siderande, hvorved der skabes et bedre Leje for Økseskaftets Flige. Denne saakaldte »Afsatsøkse« (T. XV, 6) bliver Udgangsformen for den ældre Bronzealders typiske Arbejdsøkse med dybt Skaftleje, *Paalstaven* (T. XVI, 5). I Stedet for Skaftlejet kunde et cylindrisk Skaftrør anvendes, sikkert en Idé overført fra Spydspidsen med den hule

TAVLE XV

1. Ungarsk Sværd af Bronze med hulstøbt Fæste. 2. Sværd af Flint (Træet moderne). 3. Bronzedolk. 4. Spydspids af Bronze. 5. Spydspids af Flint. 6. »Afsatsøkse« af Bronze. 7. Massiv Skafthulsøkse af Bronze. 8. Massivt Køllehoved af Bronze. 9. Halskrave af Bronze. 10. Bronzenaal (ufuldstændig). — 1: 1/5 St., 2—10: 1/4 St.

Bronzealderens Begyndelse.

TAVLE XVI

1

3

4

2

5

8

7

6

1. Sværd. 2. Spydspids. 3. Dolkklinge. 4. Økseblad. 5. Paalstav. 6. Stridsøkse. 7. Bæltekrog. 8. Hjulnaal. — Alt af Bronze. — 1: 1/5 St., 2—8: 1/3 St.

Tidlig Bronzealder.

Skaftdølle. Denne Skaftrørsøkse, *Celten,* bliver den anden Hovedtype af den ældre Bronzealders Arbejdsøkse. Saa meget om Bronzeøksen som Værktøj. Men ogsaa i sin Egenskab af Stridsvaaben gør Bronzeøksebladet sig bemærket. Her optræder to Hovedformer. Den ene tager sit Udgangspunkt i den smalle Randøkse med høje Sidekanter (T. XVI, 4) og vokser herfra frem til næste Periodes elegante Vaabenpaalstav; den anden er Skafthulsøksen, der i denne tidlige Bronzealder optræder i enkel Form med rig Linieornamentik (T. XV, 7), og som lidt senere forsynes med kort Skaftrør (XVI, 6). — *Spydspidsen* vokser fra ringe Størrelse frem til efterhaanden at blive et rent Pragtvaaben i Format og Udstyr (jfr. XV, 4 med XVI, 2). Dolken forbedres og faar bredere, mere velskabt Klinge (XVI, 3). Og endelig Sværdet. Her fejrer den nordiske Bronzeindustri sin egentlige Triumf: det *første danske Bronzesværd* fremstilles, knap saa frigjort i Form og Linie maaske som sit Forbillede, men dog en i alle Maader respektabel og smuk Præstation (XVI, 1). — Et Par vigtige Fund fra Valsømagle ved Ringsted giver et godt Udvalg af disse nordiske Bronzearbejder fra den tidlige Bronzealders Slutning, just inden Højblomstringen sætter ind, og allerede med Prøver paa den kommende, altdominerende Spiralornamentik (XVI, 1—2). — Andre Former kendes i Bronze, dels fremmede, dels hjemlige. Blandt de første kan fremhæves Halskraver (bestaaende af flere Ringe), Kuglenaale, Hjulnaale o. a. (XV, 9—10, XVI, 8); af hjemlige Typer kan nævnes Bæltekrogen (XVI, 7), den runde Smykkeplade, visse Naaleformer m. m. Enestaaende er et ejendommeligt, sfærisk Køllehoved af massiv Bronze (XV, 8).

Der er Grund til at standse ved den *Ornamentik,* mange af de fremmede Bronzesager udviser, en Pynt, der optages og ivrigt efterlignes af de nordiske Bronzestøbere, saaledes at man her kan tale om *Bronzealderens Første Stil* (Eksempler T. XV, 1, 7—8). Det er en stilfærdig, ligesom afbleget Prydkunst, sammensat af simple Elementer: Punktrækker, Trekanter, Zigzag, Halvbuer m. m. Den optræder allerede paa importerede Bronzer fra Stenalderens Slutningstid, og det er muligt, som man har ment, at den har Rødder helt tilbage til mellemeuropæiske keramiske Stilarter fra Stenalderens sidste Tid.

Samler man Periodens Fund og kortlægger alle kendte Findesteder, faas en *Fundfordeling,* der viser sparsom Forekomst i Sjællands Indre mod forholdsvis rigelig langs denne Øs Kyster. Det er muligt, at den stigende Udlandshandel har bevirket en Forskydning i Bebyggelsen paa Sjælland, fra Indlandsbygderne mod Havet. Ser man derimod paa Jylland, faar man Indtryk af en modsat Bevægelse, fra Østkysten mod

Indlandet, hvad der kunde hænge sammen med, at Jyllands Handel er foregaaet til Dels ad Landruten ned gennem Slesvig.

Tidens religiøse Forhold lader sig kun skimte gennem de sparsomme Fund. At Stridsøksen stadig er Guddom, antyder enkelte *Offerfund* bestaaende af massive, til Dels ornamenterede Skafthulsøkser af Bronze. En mærkelig Genstand er den saakaldte Soltromme fra Balkåkra i Skaane, der har sit nøje Sidestykke i et Fund fra Haschendorf i Ungarn: en rund, gennembrudt Bronzebeklædning, forneden endende i frit udarbejdede Hjulkors, foroven lukket med et fint straaleornamenteret Laag; Slidspor antyder, at Stykket har været ophængt, og man har med megen Sandsynlighed tydet det som en rituel Tromme, anvendt ved Soldyrkelsen. *Solkulten,* en Hovedreligion for Agerbruget, har nemlig utvivlsomt eksisteret, overleveret fra ældre Tid (jfr. ovenfor S. 160), selv om Fundene fra denne tidlige Bronzealder ikke bevidner den med samme Utvetydighed som i den følgende Periode.

2. Overklassekultur. Storhøjen. Spiralstil. Soldyrkelse.

Ca. 1300—1000 f. Kr.

Det er den ældre Bronzealders Centraltid, vi nu gaar ind i, »Stortiden«, som den ogsaa kaldes, en Periode, hvis Efterladenskaber er tilstrækkelig rige og monumentale til, at man kan tale om en *Overklassekultur.* Tidens Monumenter er Gravhøjene, større, talrigere og mere magtfulde end nogen Sinde før. Reglen er, at hver Storhøj er rejst for een Person alene, en Regel, der ingenlunde svækkes derved, at Storhøjen saa ofte rummer mange Begravelser. De Grave nemlig, der i en saadan Høj stammer fra Stenalderen, er Enkeltgravsfolkets uanselige Gravsteder, hvorover kun en lav Høj hvælvede sig, mens de, der stammer fra yngre Tid, er »sekundære« Begravelser, altsaa Jordfæstelser eller Brandgrave anlagt senere i den allerede bestaaende Storhøj. Det staar fast, at denne Storhøjs egentlige Centralgrav kun har været indrettet for een, og det er da indlysende, at eftersom Højen i sig selv repræsenterer et vældigt Opbud af Arbejde og i mange Tilfælde et betydeligt Offer af god Agermuld, har kun en Standsperson, et Individ med Magt over andre, kunnet fordre og gennemføre et saa vidtløftigt og kostbart Monument. Hertil føjer sig selve Gravenes Vidnesbyrd. De medgivne Dødsgaver er gennemgaaende anselige, ofte pragtfulde, et direkte Tegn paa, at det er Storfolk, det har drejet sig om. — Mærkelig ensidig er Overleveringen fra denne ældre Bronzealders centrale Tid. Den vigtigste Fundklasse er saa afgjort de Overklassegrave, hvorover de store Høje knejser.

Højgruppe paa Ydby Hede. Sydthy.

Hertil kommer en ikke meget omfangsrig Fundgruppe, bestaaende dels af Offergaver til Guddomme, dels af midlertidigt hengemte Handelsdepoter. Med de ikke særlig talrige, spredte Enkeltfund er hermed nævnt alt, hvad Perioden har efterladt. Man maa derfor her, som i øvrigt altid i Forskningen, holde sig Kildernes Natur klart for Øje og erindre, at der bag hvert af disse Jordfund, fraregnet tilfældig tabte Sager, ligger en bestemt Tanke: et Udstyr for det hinsides, et Offer til Guddomskraften, en Øgning af Privatbesiddelsen etc., overalt et særligt Formaal. Jo mere ensartede Fundene er, des mere ens er deres Formaal, og des mere ensidigt bliver det Billede, de kan give af Tidens Samfundsstruktur og Aandsliv. Kulturhistorisk set er det et Spørgsmaal, om man ikke skal foretrække at se en Periode belyst jævnt med flere Slags i og for sig ubetydelige, men forskelligartede Efterladenskaber fremfor ved en enkelt, rigt repræsenteret Fundklasse. Det maa ikke glemmes, at den ældre Bronzealder er stejlt og unuanceret oplyst, som et Landskab med skarpe Slagskygger, og at, alle rige Gravfund tiltrods, den kulturhistoriske Viden, som brede Aflejringer fra Dagliglivet, Bopladser o. lign., vilde have afgivet, haardt savnes.

Rundt om i Landet ligger *de store Bronzealderhøje* i Kæder, Grupper og Klynger, ofte højtliggende som Tegn i Landskabet, synlige over lange Afstande (jfr. Billedet her ovenfor). De er vel Landets mest karakteristiske Oldtidsminder. Med den høje Beliggenhed og Fjernvirkningen i Silhuet rører vi ved et Særdrag ved disse Bronzealderens Storhøje. Grunden til, at de ligger netop saaledes, maa søges i, at de af Menneskene, hvorover de er rejst, har været tænkt og ment som Mindesmærker i alleregentligste Forstand, som eviggjort Erindring. Deres Bygmestre har været stolte Slægter, Folk, der har villet mindes til alle Tider, ud over deres egen Begrænsning. Med andre Ord, naar Højen ligger synlig i Miles Omkreds, er det ikke, for at dens

Beboer skal kunne skue vidt ud og gøre sig Udsigten til Gode; men det er, for at hans jordbyggede Mindetegn, og dermed han selv, skal kunne ses og erindres for altid. Den ældre Bronzealders herskende Overklasse har med Storhøjene sat sig et varigt Tegn i det danske Landskab.

Højenes Beliggenhed kan, i Forbindelse med Tidens Jordfund i det hele taget, sige noget om *Bebyggelsens Udstrækning.* I Jylland og Sønderjylland er det Halvøens Midtryg helt fra Tinglev til Viborg samt de vestlige Limfjordsegne (Salling, Mors og Thy), der har de fleste Høje og Fund. Sydefter gennem Slesvig fortsættes denne Linie, følgende den gamle Oksevej tværs over Danevirke gennem Holsten til Elben. Vi staar her øjensynlig over for en Hovedvej for den ældre Bronzealders Handel og Samfærdsel. I Midt- og Vestjylland har Bakkeøerne været bebygget, ikke derimod de store, golde Hedeflader. De østjyske Kystegne med tung Lerjord og svær Skov er gennemgaaende fundfattige. Paa Fyn er det Østlandet samt Egnen omkring Assens, der samler Fundene, paa Sjælland Kystegnene i Vest og Nord, navnlig Strøgene omkring Roskilde- og Isefjordene. De sydlige Øer er tyndt besat. — Det er Tidens to Hovednæringsveje, Agerbrug og Handel, der har været bestemmende for denne særlige Fordeling af Bebyggelsen. Det endnu ret primitive Jordbrug har maattet undgaa saavel alt for mager som alt for tung og fed Jordbund, derfor kun spredt og tynd Bosættelse paa Jyllands Hedeflader og østlige Kystland. Søhandelen med de vidtstrakte udenlandske Forbindelser har paa visse Steder, med sine Krav om Havnepladser og Landingssteder, trukket Bebyggelsen ud mod Kysterne, saaledes ikke blot i Nordsjælland, men ogsaa forskellige Steder i Jylland, saasom Esbjergegnen, Agger ved Limfjordsudløbet, Frederikshavn, det nordlige Djursland og Aarhusegnen. At ikke mindst Ravhandelen med sine særlige Opsamlingssteder og Forbindelsesveje har spillet en Rolle her, skal senere omtales.

Den ældre Bronzealders *Storhøj med dens Centralgrav,* der som ovenfor nævnt kan være enten af Træ (Stamme- eller Plankekiste) eller af Sten (Hellekiste), er bygget og indrettet paa følgende Maade. Paa et Bundlag af Marksten eller af flade Fliser, til Tider dog ogsaa direkte paa Jordfladen, sættes Kisten, som Regel uden at sænkes i Undergrunden. Længderetningen er oftest Øst—Vest, og Liget, der lægges udstrakt paa Ryggen, har da Hovedet mod Vest. Hellekisten er ret lav og spinkel med Laag af tynde, udkløvede Flager og med omhyggelig Tætning af alle Mellemrum med mindre Marksten. Trækisten er i de allerfleste Tilfælde helt forsvundet eller dog kun bevaret i svage Spor. Ofte kan i saa Fald dens Stenleje med de flade

Grav med Stenleje for Plankekiste. Fra Løserup paa Tuse Næs, Nord for Holbæk.

Bundfliser og de sværere Støttesten langs Siderne opvise ligesom et Aftryk enten af den firkantede Plankekiste (se Billede ovenfor) eller af den afrundede Egestamme. Men det hænder, at Trækisten endnu staar fuldt bevaret i Højen (se Billede S. 203), og i saa Tilfælde faar man et levende Indblik i Tidens Gravskik. Helt velbevaret har hidtil kun *Bulkisten* været, den af en flækket og udhulet Egestamme dannede Kiste med Laag, og hidtil kun i Jylland. Dette sidste hænger sammen med, at Aldannelser er Forudsætning for Træets Bevaring; kun hvor Alen baade foroven og forneden lægger sin skærmende Kapsel om Egekisten og saaledes holder paa Fugtigheden, samtidig med at saavel Tilløb som Afløb stoppes, kan Egestammen modstaa Forraadnelse. — Vedrørende selve *Gravlæggelsen* har følgende Iagttagelser kunnet gøres. Over Kistebunden kunde strøs friske Planter (Skovkørvel f. Eks); derover udbredtes en Kohud med Haarsiden opad, sandsynligvis den afdødes Soveskind. Her ovenpaa anbragtes saa den døde, udstrakt paa Ryggen, klædt i sin Dagligdragt; Manden medførende sine Vaaben, Kvinden sine Smykker og ofte en Dolk, begge som Regel en Drik og nu og da forskellige andre Sager. Et Uldtæppe kunde bredes over den døde, og til Slut bøjedes Kohudens Ender ind over Midten, hvorefter Laaget paasattes. En skærmende Stenhob dyngedes op over Kisten, derover til Tider et Lag Engtørv

Stammekiste paa Plads i Højen. Fra Egtved nær Kolding.

eller Mosejord og endelig den store hvælvede Jordhøj, randet langs Foden af en sammenhængende Stenkreds eller et Stengærde, hvis Funktion dels var en ren konstruktiv, nemlig den at holde bedre sammen paa den nyrejste Højs Jordmasser, dels en rituel, at omkredse Stedet som Helligplads. Saaledes er normalt Storhøjen bygget. Men adskillige Særtræk og Afvigelser forekommer. Stendyngen kan mangle; Højen kan indeholde to eller endog flere Centralgrave, saa man faar Indtrykket af at staa over for et Ægtepars Hvilested eller en Familiehøj; Højen kan være aflang, enten samlet af to Tvillinghøje ved en senere anbragt Sadel mellem dem eller oprindelig bygget som Langhøj og da sikkert bestemt for flere Grave. Særegne er endelig »Fladhøjene«, lave, kredsrunde, ofte store Høje med helt plan Overflade, der mulig har været indrettet til og anvendt som rituelle Dansepladser. En mid-

TAVLE XVII

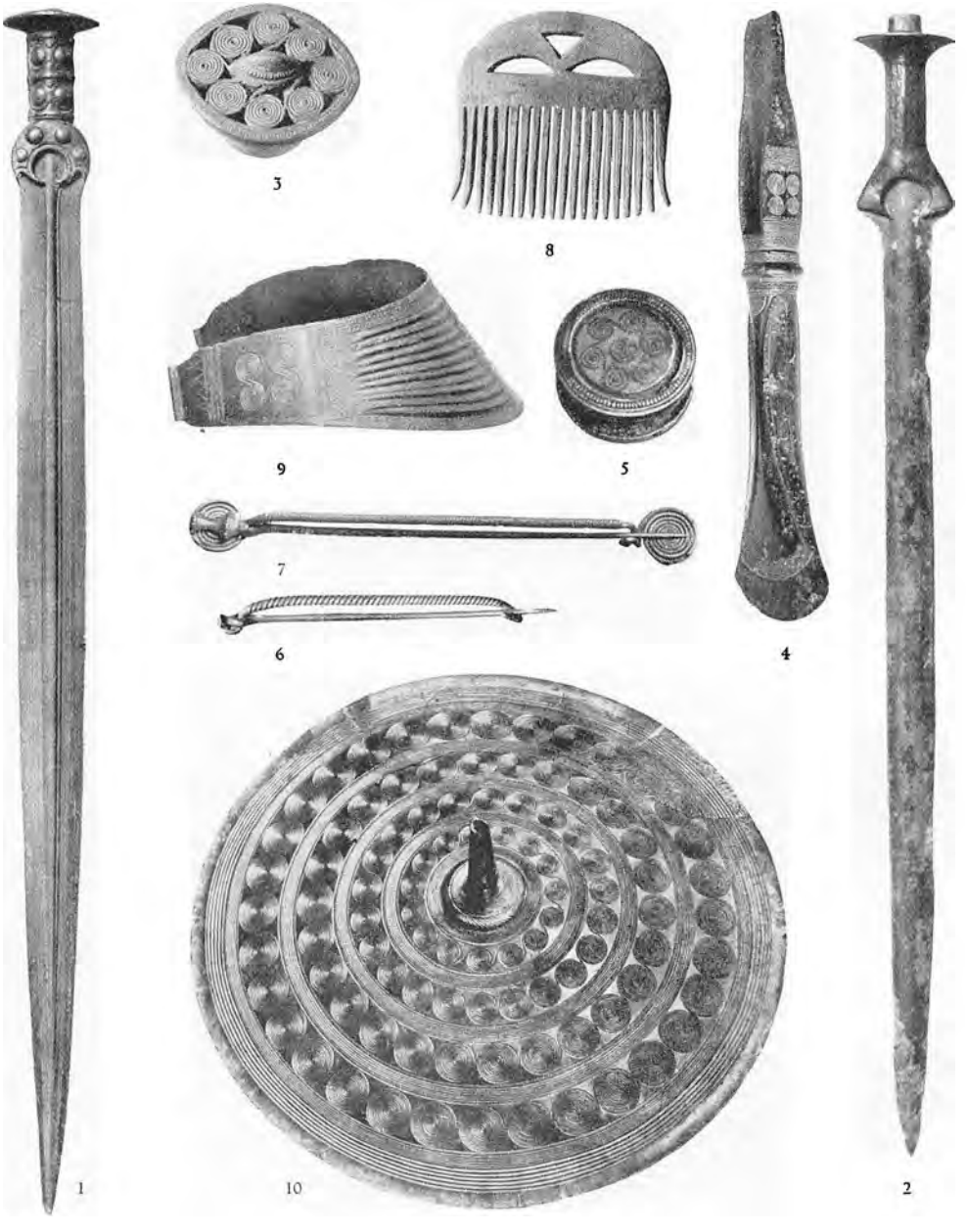

1. Nordisk Bronzesværd. 2. Fremmed Bronzesværd (med ottekantet Fæste). 3. Sværdfæsteknap. 4. Vaabenpaalstav. 5. Remknap. 6—7. Bøjlenaale. 8. Hornkam. 9. Halskrave. 10. Bælteplade. — Alt, undtagen 8, af Bronze. — 1—2, 10: 1/4 St., 3, 5, 7: 1/2 St., 4, 6, 8, 9: 1/3 St.

Ældre Bronzealder: Stortiden.

delstor Bronzealderhøj er ca. 3 m i Højden med et Tværmaal af omkring 20 m. Men de rigtige Storhøje er langt anseligere; de naar en Højde af 7—8 m og et Tværmaal af ca. 40 m; de kan have to eller flere Fodkranse. Kendte Højgrupper ligger eksempelvis ved Tolne i Vendsyssel, paa Ydby Hede i Sydthy, spredt i Egnen omkring Rold Skov samt i Strækningerne Syd for Skive og Syd for Viborg; paa Sjælland ligger pragtfulde Høje bl. a. i Odsherred, i Slagelse-Egnen og ved Raageleje i Nordsjælland.

Spørger man om, hvordan Smaamanden begravede sine døde, maa Svaret blive: sandsynligvis i enkle Jordgrave, gemt under flad Mark. Det er klart, at den Slags simple Grave uden Dække af Høj kun vanskeligt findes eller konstateres. De kendes imidlertid i faa Tilfælde, hvor de beskedne Dødsgaver akkurat har været tilstrækkelige til at give en Datering.

Ensidigheden i Tidens Fundstof bevirker, at vi med Hensyn til *Redskabskredsen* ved god Besked med de Ting, som det var Skik og Brug at medgive den døde, mindre god derimod om de fleste øvrige Sager. Hvad Fundene giver, er imidlertid tilstrækkeligt til, at Mandens Vaabenudstyr, Kvindens Smykker samt en Del Bohave og Redskaber er os velkendt. Et Udvalg er gengivet paa Tavle XVII. Hertil maa saa føjes det enestaaende Indblik, Egekistefundene har givet i den ældre Bronzealders Dragtmode. Egetræets Garvesyre i Forbindelse med den stillestaaende Fugtighed i de bevarede Stammekister har nemlig bevirket, at visse ellers forgængelige organiske Stoffer har holdt sig, undertiden endda forbavsende godt. Det gælder ikke alene Træ, Bark, Hud, Læder og Horn, men ogsaa Tekstiler. Herved har vi vundet en uventet Indsigt i, hvordan baade Mands og Kvindes Klædedragt saa ud i et Tidsafsnit, der ligger mere end 3000 Aar fjernet fra Nutiden.

Først *Vaabenudstyret.* Det nordiske Bronzesværd, som allerede var udformet ved forrige Periodes Slutning (T. XVI, 1), udvikles nu til et kraftigt, veldannet Stikvaaben (T. XVII, 1) med massivt ornamenteret Bronzefæste afsluttet i en bred, rhombeformet Knap og nedadtil mod Klingen udfliget i en dyb, næsten cirkelformet Udskæring. Klingen har bred Midtribbe og forløber med en let Svulmen i Konturen. Undertiden har Grebet været dannet af Horn eller Træ, fæstet ved Hjælp af Nagler til en bred Grebtunge med Sidekanter. En anden Sværdform har ottekantet Fæste og som Regel tarveligere udført Klinge (XVII, 2); det er en fremmed Type, importeret hertil fra Sydtyskland og Østrig. Sværdenes Træskeder er bredt afskaaret forneden og lukkes her med en lav, riflet Bronzedupsko. Dolken er formet som Sværdet, bred og stor selv i sit mindre Format. Til Tider

er saavel Sværd som Dolk prydet paa Fæstet med paalagte Guldplader. Karakteristisk for disse Stikvaaben er deres meget korte Fæster, et Træk, der vistnok hænger sammen med, at Sværdet ikke har været svunget i Hug, men ført lige fremad i Stik. Den krumme Klinge, som dog maa forudsætte en Hugføring, er da ogsaa meget sjælden blandt Sværdene (hyppigere derimod paa Knive). Spydspidsen er slank med kort Dølle. Af Vaabenøkser kendes flere Slags, dels Celten, dels en ejendommeligt formet Stødøkse med Knap bagtil, dels Skafthulsøksen, stor og pragtfuld med udsvajet Æg, cylindrisk Skaftrør og toppet Nakkeknap, sikkert mere et Helligtegn end et Gavnvaaben, dels endelig den slanke, skøntformede Vaabenpaalstav (XVII, 4), vel det ædleste Prydvaaben i nordisk Bronzealder.

Hvad angaar *Kvindens Smykkesæt,* er dets væsentlige Bestanddele den store kredsrunde Bælteplade og den brede, riflede Halskrave, begge ofte prydet med indpunslede Spiralmønstre (T. XVII, 9—10). Foruden med den store Plade kunde Bæltet være forsynet med et undertiden ret stort Antal Smaaplader, runde Dopper med Midtspids. Hertil kom som yderligere Pynt brede Spiralarmringe og mere beskedne Haandledsringe af Bronze, undertiden ogsaa Ringe til Finger eller Ankel. Omkring Øret (ikke stukket gennem dets Flip) har den fornemme Kvinde Spiralsmykker af Guldtraad. — Som *Dragttilbehør* tjente for begge Køn dels lange, lige Naale, dels den toleddede Bøjlenaal uden Fjederkraft, en primitiv Form for Sikkerhedsnaal, der her viser sig for første Gang i Fundene. Denne »Bøjlenaal« (XVII, 6—7) opstod ved, at man, for at hindre den almindelige, lige Dragtnaal i at glide ud af det løse Uldstof, fastgjorde en Snor eller en Strop med den ene Ende i det gennemborede Naalehoved, med den anden omkring Naalespidsen; ved Fremstilling af Uldsnoren eller Læderstroppen i Metal opstod da en toleddet Hæftenaal, hvis Bøjle blev riflet som Snoren eller flad som Stroppen. Denne *Bronzealderens Bøjlenaal* viser sig typemæssigt at være en smidig og bevægelig lille Ting, der ned gennem Tiden skifter Udseende og derved faar Betydning som Vejleder ved den arkæologiske Datering. Til Mandens Dragtudstyr hørte i øvrigt den store Dobbeltknap (XVII, 5) af Træ eller Horn samt den pladeformede Bæltekrog af Bronze, begge ofte ornamenterede, til Tider endda udpyntet med Guld eller Rav. Ellers havde Manden kun undtagelsesvis et Smykke, nemlig en riflet Guldarmring med spiraloprullede Ender. Blandt Toiletsagerne var den pyntelige Hornkam (XVII, 8) fælles for begge Køn, ligesaa Tatovérnaalen, mens Pincet og Ragekniv var forbeholdt Manden.

Arbejdsredskaber og *Brugsgenstande* i det hele taget er sjældnere i Fundene, men kendes dog i et vist Omfang, dels fra Gravene, dels fra

Depotnedlægninger. Her kan nævnes Sav, Kornsegl og Mejsel af Bronze samt en Række særlige Genstande, bevaret i Egekister (se T. XVIII, 5—8): Skeen af Horn, den store aabne Skaal af Træ med indslaaede Tinstiftmønstre, den spandformede Beholder af Bark lukket med Laag, samt endelig den ejendommelige Klapstol af Træ med Rester af Odderskindsæde, en Type, der gennem sine Forbilleder viser direkte til Ægypten — et Vidnesbyrd om Tidens udstrakte Handelsforbindelser.

I kunstnerisk Henseende udmærker den ældre Bronzealders Centraltid sig ved Forkærlighed for stor, bred Form og kraftig Linieføring. I Ornamentikken ser vi *Bronzealderens Anden Stil* bryde frem og sætte sit Præg paa Tingene. Det dominerende Motiv i den dekorative Kunst, det, hvorefter ofte den hele Stil laaner Navn, er *den løbende Spiral.* Ved Siden af den optræder det mere mekaniske, dødt virkende Kredsmønster. Der har gennem mange Aar i Forskningen været livlig Diskussion om, hvorfra Spiralen kommer i nordisk Bronzealder; er den selvopstaaet eller indført udefra? Den gamle danske Forklaring, at Spiralmotivet heroppe i denne Tid skyldes Impuls fra den mykenskgræske Verden, at det maa ses som Udslag af en Kulturudstraaling, der fremkaldtes og bares oppe af Handelsforbindelser, synes at være den rette. Ogsaa andetsteds i Europa paa sin Vej nordefter fra det ægæiske Omraade fik Spiralmotivet Fodfæste, saaledes i Sydtyskland og navnlig i Ungarn, hvor det dyrkedes med mere Fantasi og Frihed end her. Men kun i Norden udvikledes det til ligefrem at beherske en Stilart. Et strengt, akademisk Præg, til Tider noget tørt og goldt, er der over den nordiske Bronzealders Spiralornamentik. I sine bedste Frembringelser virker Stilen koldt storslaaet: i endeløse Kredsbælter ruller frem og tilbage, ud og ind, den aldrig hvilende Spiral som et blankt Evighedens Symbol. Et Smykke som den store Bælteplade fra Langstrup (T. XVII, 10) er fuldendt i sin Art. Det kan bemærkes om forrige Periodes Ornamentik, de blege, fine Liniemønstre i Bronzealderens Første Stil, at den ikke gaar af Brug, men degraderes til at tjene som beskeden Ramme omkring de herskende Spiral- og Kredsmotiver.

Det bedste af, hvad Tidens Gravfund har givet, er *Dragterne.* Uvurderlig er den kulturhistoriske Viden, der herigennem med eet Slag er tilflydt os fra et saa fjernt Tidsafsnit. I alt har Egekisterne bevaret til vor Tid syv fuldstændige Dragter, fire fra Mands-, tre fra Kvindegrave, hertil forskellige enkelte Klædningsstykker. De syv nævne Dragtgrave er følgende: Muldbjerg ved Ringkøbing, Trindhøj ved Vamdrup, to Kister i Borum Eshøj ved Aarhus, alle med Mandsdragter; Kvindedragterne stammer fra en tredie Kiste i Borum Eshøj

TAVLE XVIII

1—2. Mandsdragt: Kofte, Kappe, Hue. 3—4. Kvindedragt: Trøje, Bælte, Skørt, Haarnet. 5. Klapstol af Træ. 6. Ske af Horn. 7. Skaal af Træ. 8. Æske af Bark. — 1, 3: $^1/_{12}$ St., 2, 4—8: $^1/_{10}$ St.

Ældre Bronzealder: Dragter og Bohave fra Egekistefundene.

Fra Egekistefundet ved Skrydstrup, Sønderjylland. Nærbillede af den gravlagte Kvindes Hoved.

samt fra Egekisterne fra Egtved ved Kolding og fra Skrydstrup nær Vojens i Sønderjylland. Paa Grundlag af disse forskellige Fund kan den ældre Bronzealders Klædning karakteriseres som følger (jfr. hertil Tavle XVIII). — *Mandsdragten* bestod inderst af en ret tætsluttende Kropbeklædning, en *Kofte* uden Ærmer, men med udløbende Snipper op over Skulderen; uden Tvivl er det oprindelige Forbillede for dette Klædningsstykke Dyreskindet, hvis Forben ligger til Grund for Snipperne. Undertiden er Koften erstattet med en enklere Hoftebeklædning, der lader Overkroppen fri. Over Koften bares en over

Skuldrene hængt, ærmeløs *Kappe,* undertiden med et Floslag paa Ydersiden, der skulde give den et loddent Udseende. Om Livet havde Manden et *Bælte* eller en Snor, paa Hovedet en rund *Hue,* til Tider fortrinligt forarbejdet og forsynet med tæt Floslag (øjensynlig i Efterligning af Pelshuen). *Fodtøjet* bestod af Sandaler eller Sko af Læder eller Tøj, undertiden samlet ved Snøring og randsømmet. — *Kvindedragten* var, som det klart vises af Egtvedfundet, sammensat af en Over- og en Underdel, nemlig en tætsluttende *Trøje* med halvlange Ærmer og et kort *Skørt* dannet af Snore, der foroven ophængtes i en vandret svær Snor, mens de forneden var indbyrdes forbundet ved vandrette Flettetraade; dette Skørt, hvis enkelte Snore kan være omvundet med Pyntehylstre af Bronzeblik, gik to Gange om Hoften og naaede ikke længere ned end noget over Knæet. *Fodtøjet* maa antages at have været som hos Manden. *Hovedbeklædningen* var forskellig i i de tre Kvindegrave. Mens Egtvedpigen var korthaaret og kun havde en simpel Snor til sin Haarsætning, havde Borum Eshøjkvinden langt, lysblondt, flettet Haar og derover et kunstfærdigt flettet Haarnet, gjort i den saakaldte Sprangteknik. Skrydstrupkvinden endelig (se Billede S. 209) havde sit lyse, askeblonde Haar sat op i en særdeles vidtløftig Frisure, hvortil var anvendt: en Valk, to lange Uldsnore, en Haarsnor, et Hestehaarsnet og en kyselignende, sprangflettet Hue med lang Snor. Det kan videre nævnes, at Skrydstrupkvindens Trøje havde Uldbroderier paa Ærmerne og en fint syet Bort om Halsaabningen.

Som Helhed gør disse Bronzealdersdragter Indtryk af at være Resultatet af en naturlig, ret vidt fremskreden Udvikling inden for et Tekstilhaandværk, der endnu ikke havde naaet helt at frigøre sig fra *en ældre Skindteknik.* Nogen modemæssig Indflydelse udefra har ikke hidtil ladet sig paavise. Det ejendommelige Snoreskørt gør tværtimod et saa at sige nationalt Indtryk, naar man betænker, at Bronzealderens Overklasse nedstammer fra de »snorekeramiske« Enkeltgravsfolk med deres aabenbare Forkærlighed for Fletning og Tvinding. Paafaldende ved disse Dragter er, at de mangler en egentlig Benbeklædning. Uden Tvivl forudsætter denne Mangel et mildt Klima. Det er en almindelig Iagttagelse inden for Dragthistorien Verden over, at hvor Kulden kræver det, indtræffer eller opfindes Buksedragten. Her staar altsaa de kulturhistoriske og de (nedenfor omtalte) naturvidenskabelige Vidnesbyrd sammen om at vise et mildt Klima for den ældre Bronzealder. Men, kan man spørge, har virkelig dette luftige, korte Snoreskørt været tilstrækkelig Beklædning for Kvinden om Vinteren? Her melder sig et meget omdiskuteret Problem, nemlig hvordan man skal forstaa de store uformede, groft sammenrimpede Tøjstykker, hvori

aabenbart baade Borum Eshøjkvinden og Skrydstrupkvinden var svøbt. Indtil videre synes det naturligt at antage, at disse lange, fra Hofte til Fod naaende »Uldsvøb« uden egentlig Form er kommen i Graven som *Erstatningsstykker* for det i Livet anvendte lange, fodside Skørt, Vinterskørtet. Netop her, i Ældre Bronzealders Centraltid, begynder nemlig inden for Gravskikken det Træk at vise sig, at man lader den døde nøjes med tarvelige Afbilleder af den egentlige Genstand. Saaledes fandtes i en af Borum Eshøjkisterne hos en ung Mand en lille, ringe Dolkklinge som Erstatning for Sværdet nedstukket i den store, fintudskaarne Træskede. Sandsynligvis faar vi ogsaa herigennem en rimelig Forklaring paa den ejendommelige, primitive Fodbeklædning i flere af Egekisterne; disse tilfældigt afrevne Tøjstrimler kan være Erstatning for rigtigt Fodtøj.

Indgaaende Undersøgelser af Dragtfundene har givet værdifuld Oplysning om den ældre Bronzealders forskellige *Tekstilteknik*. Ulden var mørk Faareuld iblandet grovere Dækhaar. Den tykke Garntraad var altid enkeltspundet (venstrespundet i Rending, højrespundet i Islæt); som Sytraad anvendtes totraadet Garn. Det kan antages, at Væven har været opretstaaende, indrettet med bevægelig Bom og med Vægte af Ler eller Sten til at holde Rendingstraadene strakt; endvidere er det sandsynligt, at to eller flere Personer har vævet samtidigt (som paa Nutidens færøske Væv). De danske Dragter er alle vævet i Toskaft, men fra Sverige kendes en mosefundet Bronzealderkappe i Firskaft (Kiper). Der er paavist vævede Begyndelsesborter paa Tøjet, Borter, hvis Længde har bestemt Stoffets Bredde. En anden Type Borter er flettet og har maaske været Tøjets Slutgrænse. Undertiden kunde Vanskeligheder opstaa i Vævningen, som naar Tværtraaden blev trukket for stramt, hvorved Skudgangen kom til at danne en Kurve; i saadanne Tilfælde maatte man en Tidlang indskrænke selve Vævningen til det Sted, hvor Kurven forekom, indtil Fejlen var udlignet. Sporene af den Slags Nødforanstaltninger ses oftere i Tøjerne i Form af indvævede, aflange Enkelt- eller Dobbeltkiler. Valkning maa antages at have været kendt. — Adskilligt tyder paa, at Baandvævning ved Hjælp af Træ- eller Benplader med Huller i, saakaldt Brikvævning, har fundet Sted. Sikkert eftervist er den ejendommelige Fletteteknik, der benævnes Sprang eller Slyng. Syningen, der vel er foretaget med Bennaale, kan flere Steder eftergaas; den udviser saavel almindelige Kastesting som en Slags Knaphulsting.

Om Tidens *øvrige Haandværk* ved vi, trods manglende Bopladsfund, en Del Besked. Bronzestøbningen omtales senere (S. 237); Pottemageriet synes at være traadt noget i Baggrunden; mulig har Trækarret været i lige saa almindelig Brug som Lerpotten. De Kruk-

ker og Skaale af Ler, som Fundene giver, er af simple enkle Former oftest uden Ornamentik. Nu og da viser dog Skraarifling og Knopper en begyndende Paavirkning fra mellemeuropæisk Pottemageri (tidlig Lausitz). Træskæring har aabenbart staaet højt, at dømme efter Egekistefundenes ofte fortrinligt udførte Træsager.

Den ældre Bronzealders to Hovednæringsveje synes at have været paa den ene Side Agerbrug med tilknyttet Kvægavl, paa den anden Storhandel paa Udlandet. Med Henblik paa Bronzealderfolkets Udspring er det fristende at antage, at Jordbruget væsentlig passedes af Samfundets Underklasse, det gamle agerdyrkende Jættestuefolks Efterkommere, mens *Udlandshandelen,* hvortil der krævedes vidtløftige Forbindelser med fjerne Egne, saa at sige merkantil Verdenserfaring, varetoges af den herskende Klasse, det europæiske Enkeltgravsfolks Ætlinge. Naar man betænker, at alt Landets Behov af Metal: Kobber, Tin, Bronze, Guld, maatte tilbyttes paa lange Veje udefra, bliver det indlysende, at en saadan aarhundredlang Samfundsforsyning ikke kan være foregaaet uden en tilsvarende storliniet Organisering. Et af vore vigtigste Byttemidler har uden Tvivl, som det forlængst er paavist, været *Vesterhavsravet.* Som den ovenfor omtalte Fundfordeling viser, har Bebyggelsen og dermed Hovedhandelsvejen for Jyllands Vedkommende fulgt den gamle Oksevej helt ned til Holsten; men samtidig hermed har utvivlsomt Søvejene, fra Elbmundingen nordefter til de jyske Havnepladser, spillet en Rolle. Guldet kom herop i Form af opvundet Spiraltraad, det saakaldte *Ringguld,* sikkert en Del af det Importstof, hvormed Ravet betaltes, og det er da ganske betegnende, at dette Ringguld hovedsagelig forekommer i Fundene, dels langs den nævnte midtjyske Landrute, dels i de vestlige Limfjordsegne, hvis Opblomstring i denne Periode nok i nogen Grad hænger sammen med, at de var ravproducerende. En Hovedhandelsvej for Norden, maaske den vigtigste Støtte under Handelen med Mellemeuropa og endnu sydligere Egne, har været Elbfloden, men Betydning har ogsaa Oderen haft. En begyndende Kolonisation i Nordtyskland, udgaaende fra Danmark og i det hele taget fra den nordiske Kreds, kan spores. — Hvad *Agerbruget* angaar, synes den paafaldende Bopladsmangel i Forbindelse med den Kendsgerning, at Stormændenes mægtige Gravhøje med deres hensynsløse Forbrug af Muldjord dog vel maa have betydet en ikke ringe Gêne for den jævne Jordbruger og hans Ager, at pege i Retning af, at Jordbruget ikke har haft alt for blide Kaar. Samtidig kan der dog næppe være Tvivl om, at jo Agerbruget med kraftig Støtte i Kvægavlen har dannet Grundlaget for Landets Ernæring; hertil kom saa de Tilskud, som Jagt og Fiskeri kunde yde. Kornaftryk i Lerkar kendes

kun sparsomt fra Ældre Bronzealder, hvilket naturligvis hænger sammen med, at forholdsvis faa Lerkar i det hele taget er bevaret; disse Aftryk fortæller ikke noget nyt. At *Pløjning* kendtes i denne Tid, er overordentlig sandsynligt. Visse samstemmende Iagttagelser peger i denne Retning, dels den ovenfor (S. 157) omtalte Mulighed, at man har pløjet herhjemme allerede i Yngre Stenalder, dels de Pløjebilleder, der kendes fra sydsvenske Klipperistninger (jfr. straks nedenfor), og som med megen Rimelighed kan dateres til Ældre Bronzealder. Disse svenske Billeder viser nemlig ikke mindre end tre forskellige Varianter af Pløjeredskabet, alle henhørende under Hovedtypen »Ard«, d. v. s. et Redskab uden Muldfjæl, nærmest at ligne ved en forspændt Harvetand, altsaa kun i Stand til at oprispe Ageren, ikke til at vende Mulden. Naar nu denne Ard forekommer i tre Variationer (Spade-Ard uden Sule, Spade-Ard med Sule, Krog-Ard med Løb), tyder alene dette paa, som det med Rette er bemærket, at den ikke er ny her i Landet, men at den har haft en vis lokal Forhistorie. Det er i øvrigt værd at bemærke, at Arden altid afbildes forspændt med Okse, ikke med Hest.

Disse sydsvenske *Klippebilleder,* »Helleristninger«, som de kaldes, maa kort omtales her, da de uomtvistelig er en saare vigtig Kilde for Udforskningen af Bronzealderens Religion, og da de her i Landet har deres tilsvarende i de Billeder, der nu og da findes indristet paa løse Rullestensblokke (se hosstaaende Billede). I Sverige er det navnlig Bohuslen og Östergötland, der er rige paa Ristninger, men i øvrigt findes de spredt saavel i Skaane som i Sydøstnorge. Ogsaa Bornholm har dem. Tolkningen af disse brogede Billeder, der i rig Afveksling viser Skibe, Vogne, Slæder, Menneskefigurer, Optog, Dyr, Vaaben, Kampe, Parringsscener, Dans, Lurblæsning o. m. a., er overordentlig vanskelig og i mange Henseender slet ikke muligt; men den almindelige Opfattelse vinder dog stadig Terræn i Forskningen, at vi i disse Fremstillinger ikke skal se en tilfældig Leg med ornamentale Motiver, men derimod betydende Billeder, der i Virkeligheden illustrerer Bronzealdersamfundets religiøse Liv. Husker man paa,

Sten med Helleristninger. Fra Engelstrup, Odsherred.

at Bronzealderens bærende Erhverv var Storhandel og Jordbrug, og at primitive Religioner altid i deres magiske Foranstaltninger tager Sigte paa at vinde de Magter, der staar bag det samfundsopholdende Næringsliv, vil man finde god Mening i, at Helleristningernes mest fremstaaende Motiver er Anvendelse og Fremvisning af Skibet, Søhandelens Bærer, og Dyrkelse af Solen, den store Fremmer af Vækst og Grøde. Hvad Dateringen angaar, synes det temmelig sikkert, at Helleristningerne strækker sig over den hele Bronzealder. Saa meget vigtigere er det, at det sikreste Bevis, som de nordiske forhistoriske Fund i det hele taget har givet for, at *Soldyrkelse* har eksisteret, nemlig den navnkundige Solvogn fra Trundholm Mose i Odsherred (se Tavle), uden nogen Tvivl lader sig datere til den ældre Bronzealders Centraltid.

Solvognen fra Trundholm, der fandtes 1912 ved Førstepløjning af Mosefladen, bestaar af en tosidet, kredsrund Bronzeskive, forspændt med en Hest og sammen med denne anbragt paa et sekshjulet Understel. Hesten, som er et fyndigt og sluttet Stykke Dyreskulptur, har ornamenteret Manke og Hals. Hul i dens Mule antyder, at den har haft Bidsel, og fra en Øsken under Halsen har der utvivlsomt gaaet en Trækline hen til en tilsvarende Øsken i Skivens Kant. De fire-egede Hjul har kunnet dreje om deres Akser. Solskiven er nu delvis guldbelagt paa sin ene Side, men har sandsynligvis været det fuldtud paa begge. En tyk Kobbertraad, nedhamret i en Fure, fastholder Guldet. Begge Solskivens Sider er prydet med den ældre Bronzealders karakteristiske løbende Spiraler, indlagt i Kredszoner. Det hele Billede maa forstaas saaledes, at Solen, der tænkes ført over Himlen daglig af sit Trækdyr Hesten, her sammen med sin Hest er sat op paa en Vogn for at kunne køres omkring til Agrene, der skal frugtbargøres, og til det tilbedende Folk. Interessant er det, at Helleristningerne ikke alene kender den hestetrukne Sol, men ogsaa Solen sejlende paa Skib (saaledes f. Eks. den S. 213 afbildede Sten). Uden Tvivl afspejles i disse to helt forskellige Forestillinger, dels vejfarende Indlandsfolks, dels søfarende Kystfolks Tanker om Solens Transportmidler. Det kunde se ud, som Forestillingen om den dyretrukne Sol er den ældste her i Norden og gaar tilbage til Enkeltgravsfolkene, mens Idéen om den sejlende først er opstaaet i Løbet af Bronzealderen, eventuelt i dens Begyndelse, som et Resultat af den opblomstrende Søfart.

Solen var langtfra eneste Guddom i Ældre Bronzealder. Saavel Jordfund som Helleristninger viser, at *den gamle Stridsøkse,* som nu mere og mere gaar ud af praktisk Brug og ophøjes til et Helligtegn, var Genstand for Dyrkelse. Ogsaa Vandet, *den levende Kilde,*

Solvognen fra Trundholm Mose i Odsherred. (Nationalmuseet).

har utvivlsomt været helligt. Et interessant Spørgsmaal er, hvorvidt *personlige Guder* begynder at udvikle sig og i saa Fald under hvilken Paavirkning. Det lader sig næppe bestride, at Helleristningerne nu og da afbilder Guder i Menneskeskikkelse; men det er sandsynligt, at disse personlige Guddomme først rigtigt gør sig gældende i Løbet af Yngre Bronzealder (jfr. nedenfor S. 239).

3. Fortsat Kulturblomstring. Ligbrænding.

Ca. 1000—800 f. Kr.

Det skal vise sig hele Bronzealderen igennem, at der ikke er skarpe kulturhistoriske Skel mellem de enkelte Tidsafsnit. En eneste jævn Udviklingsstrøm fører fra Begyndelsen til Enden. Dette betyder ikke Stilstand, tværtimod, der sker adskilligt nyt; men Kulturgangen er et jævnt Op og Ned, uden Brud. Den nu kommende Periode bygger paa, hvad den store foregaaende Tid har skabt. Fundene nu efter Stortiden giver Udtryk for Blomstring og Kulturforfinelse, alt i alt en Stigning snarere end en blot Hævdelse af det vundne Niveau.

Det vigtigste Fundstof gives som hidtil af Gravene. Bopladser mangler stadig, men et ikke uvigtigt Tilskud foreligger i Depot- og Offerfundene. *Gravformen* er ganske den samme som tidligere. Kisten dannes af flade Sten eller af tilhuggede Træplanker eller endelig af en udhulet Egestamme; den dækkes af Engjord og af en Stendynge, hvorover saa Jordhøjen opkastes. Lige saa almindeligt som at rejse ny Høj blev det nu at indsætte Graven sekundært i Siden af en ældre Storhøj. Utvivlsomt spiller Slægtsfølelsen ind her. Man har ønsket at forblive i Familiegravstedet fremfor at stifte eget Monument. At den ældre Bronzealders Grave udsmykkes indvendig med Figurbilleder, er der Eksempler paa, ikke fra Danmark, men mere yderligt i den nordiske Kreds. En Stenkiste ved Anderlingen nær Bremen, med Gravgaver typiske for forrige Periode, var billedsmykket; ligesaa en meget stor Stengrav ved *Kivik* i det sydøstlige Skaane, et imponerende Gravanlæg vistnok stammende fra denne Tid (fundet 1748 og endnu at se paa Stedet i restaureret Skikkelse). Kivikgravens Stenplader har rig Udsmykning: Processioner, Optog, Lurblæsning, Vognkørsel, forskellige ikke nærmere tydbare Situationer samt flere enkelte Dyr, Tegn og Symboler (Hest, Fisk, Økse, Skib, Hjulkors). Uden Tvivl har disse Billeder skullet virke til Kraft og Glæde for den døde, ganske som Reliefferne i de ægyptiske Grave.

Brændtbensgrav i Egekiste (bortraadnet). Fra Mølgaard, Viborgegnen.

Rundt om i Sydskandinavien er der i sparsomt Antal fundet Gravkister, i hvis Bygningssten visse Helligtegn er indristet, saasom Solhjul, Fodspor og skaalformede Fordybninger, men ingen af disse kan i Billedrigdom maale sig med Kivik. — Mens saaledes Gravform og Gravskik i Periodens Begyndelse er ganske som hidtil, viser sig i dette Tidsafsnit, først svagt, men som Tiden gaar stadig stærkere, en radikal Forandring, der efterhaanden skulde faa Graven til ganske at skifte Udseende. Denne Ændring er Ligbrændingen.

Ligbrændingsskikken havde længe været kendt i Mellemeuropa, hvorfra den bredte sig, dels mod Nord, dels mod Syd. Heroptil var den længe om at naa. Et enkelt Eksempel fra Stenalderens Slutningstid er ovenfor omtalt (S. 183), og fra forrige Periode stammer et Par ejendommelige Tilfælde af Ligbrænding: brændte Menneskeben indlagt i Fodenden af Kister med ubrændt Lig (saaledes i den bekendte Egtvedkiste og i en Hellekiste paa Mors), Tilfælde, der vistnok maa tydes som Brændofre. Men først nu bryder Ligbrændingsskikken frem i stort Maal og uimodstaaeligt. Ikke dog saadan at forstaa, at den med eet Slag udrydder den ældre Skik, tværtimod; vel et Par Aarhundreder igennem bestaar Jordfæstelse og Ligbrænding jævnsides, før sidstnævnte Sædvane bliver eneraadende. Det er endvidere ejendommeligt at se, at hele den ved Gravlæggelsen anvendte Fremgangsmaade i øvrigt bibeholdes ganske uforandret den første Tid, efter at Ligbrændingen har begyndt at brede sig. Der sker til at begynde med egentlig kun det, at den dødes Legeme brændes; ellers bliver alt ved det gamle. Kisten er den samme, lige saa stor som før; Gravgaverne de samme; Storhøjen den samme. Der kendes endogsaa Eksempler paa, at den dødes Dragt bredes ud over de paa Gravbunden spredte brændte Ben, saaledes Kongens i en Hellekiste ved Lyngby i Nordsjælland, ved Hvidegaarden. Den her ovenfor afbildede

Grav fra Viborgegnen viser paa lignende Maade de brændte Ben udbredt i et mandslangt Lag paa Bunden af en (bortraadnet) Egekiste og der ovenpaa Mandens Bronzesværd i Træskede. Med andre Ord, de gamle tilvante Forestillinger om den dødes Udstyr og om Gravens Indretning beholder til en Begyndelse deres Magt, uanset at den døde brændes. Heraf maa kunne sluttes, at Ligbrændingen ikke er blevet indført som Led i et nyt, sluttet Tankesæt vedrørende Livet efter Døden; der er følgelig ikke foregaaet noget egentligt Religionsskifte. I saa Fald vilde de to Skikke staa anderledes skarpt og uforsonligt over for hinanden. Spørger man, hvad Tanke der da har ligget bag ved den indtrængende Ligbrænding, bliver Svaret vanskeligt og kan ikke gives med Sikkerhed. Mange Forklaringer har været foreslaaet: Sjælens Frigørelse fra Legemet; Brændofring til en Guddom; rituel Indvielse til Solen; Frygt for Gengangeri; hygiejnisk Renselse. Ingen af disse Teorier tilfredsstiller imidlertid helt. Hemmeligheden er vel den, at der i Virkeligheden ikke har ligget klare, skarpt definerede Trosforestillinger bag Ligbrændingen. Som Jordfundene afspejler Situationen, tager den sig ud som et Kompromis; man har nok ment, at den døde skiftede Tilværelsesform, men man har dog indtil videre fastholdt Tanken om, at Graven burde rumme hans Sager og Ejendele, altsaa ogsaa til en vis Grad vedblivende være hans Tilholdssted. — Et mærkeligt Fund kan her omtales fra Udkanten af den nordiske Kreds, nemlig en Gravhøj i Lauenburg, der med Tydelighed viste Tomten af et Dødehus. I to jævnstillede Egekister, en stor og en lille, var bisat de brændte Ben af en Kvinde og et Barn; herover var bygget et firkantet Stolpehus, som da ved Ligfærden var afbrændt sammen med Kisterne. Over Brandstedet var til Slut Højen opkastet.

I *Redskabsverdenen* foregaar i denne Periode et Omslag i Smag og Stil. De store brede Former fra Centraltiden forlades til Fordel for det mere udsøgte og forfinede. Man ser dette tydeligt saavel paa Sværd, Dolke og Stridsøkser som paa Guldringe, Bøjlenaale, Knapper etc. (se T. XIX, 1—8, 14). Sværdets Fæsteknap, ligesom dets Dupsko, antager lille sirlig Kvadratform; Fæstet selv bliver spinklere og finere. Sværdskeden gøres kunstfærdigt af tynde, skindforede Træplader overtrukket med Læder. Stridsøksen er efterhaanden rykket saa langt ud i Udpyntning og typologisk Forkælelse, at den virker som en Prydgenstand mere end som et Vaaben. Utvivlsomt hænger dette sammen med dens Dyrkelse som Guddom. Store tyndtstøbte Processionsøkser, ganske svarende til Helleristningernes mægtige Helligøkser, kendes baade fra jyske og svenske Fund. Hvad Arbejds-

TAVLE XIX

1. Sværd. 2. Sværdknap. 3. Dolk. 4. Prydøkse. 5. Guldarmring. 6. Haandledsring. 7. Bøjlenaal. 8. Toiletkniv. 9. Bæltedaase. 10. Bælteplade. 11. Ringguld. 12. Bornholmsk Bøjlenaal. 13. Naal. 14. Dobbeltknap. 15. Lur. — Alt, undtagen 5 og 11, af Bronze. — 1, 10: 1/4 St., 2, 5—7, 11, 13, 14: 1/2 St., 3, 4, 8, 9: 1/3 St., 12: 1/5 St., 15: 1/10 St.

Ældre Bronzealders Slutningstid.

øksen angaar, indtræder her den Simplificering, at Paalstaven gaar af Brug; kun Skaftrørsøksen, Celten, fortsætter videre ned i Tiden. Enæggede, krumme Knive var i Brug, baade store og smaa. Blandt Toiletsagerne optræder allerede nu det i den følgende Tid saa velkendte Sæt, bestaaende af Ragekniv, Niptang og Tatovérnaal. At Kammen er sjælden i Fundene, skyldes sikkert Tilfældighed. Hvad Bøjlenaalen angaar, er den lille og spinkel, ofte overordentlig fin og elegant i Udførelsen. Bornholm har her sin egen Type med bred, rhombeformet Bøjleplade (T. XIX, 12). Til den fornemme Mands Udstyr hører den snoede, spinkle Haandledsring af Guld (T. XIX, 5). I Kvindepynten foregaar forskellige Forandringer. Halskraven forsvinder, ligesaa den store runde Bælteplade. Tilbage bliver Bæltets Smaaplader, Dupperne, hvis Midttap nu ofte faar riflet, ligesom aftrappet Basis og knapformet Afslutning foroven. Ny som Bælteprydelse er den lille flade, runde Bronzedaase med Laag (T. XIX, 9), indrettet til at sættes paa Bælteremmen med Bundfladen vendt fremad, hvad der medfører, at disse runde Daasebunde bliver en yndet Tumleplads for Ornamentikken. I øvrigt bar Kvinden baade Haandledsring og Halsring, sidstnævnte formet som en tynd snoet Bronzestang, Haandledsringen smal med Længderifler (T. XIX, 6). Nu og da træffes blaa eller grønne Glasperler, importeret Gods. Ringguldet er ganske almindeligt. — Mod Periodens Slutning ses en Tilbøjelighed til igen at forlade de smaa fine Former og tillade større Vækst og Udfoldelse. Man ser da eksempelvis Haandledsringene vokse frem til bred Manchetform og de smaa Bælteduppper naa ganske anselige Størrelser (T. XIX, 10).

Paa Ornamentikkens Omraade er der sket det, at den løbende Spiral er forsvundet som stilbeherskende Motiv. Kredsornamenter derimod, ofte i koncentrisk Flerdobling eller udhævet ved Punktcirkler, er stadigvæk i Brug. Denne og den følgende Periodes Ornamentik kan sammenfattes under Betegnelsen *Bronzealderens Tredie Stil.* Gaar man denne Stils ornamentale Enkeltheder efter, viser de sig i ikke ringe Omfang at være de samme som dem i Første Stil: Trekanter, Zigzag, Skraveringer, Buerækker m. m., men alt langt kraftigere uden Første Stils afblegede Præg. Mest yndet blandt Tredie Stils Motiver er foruden Kredsen Halvbuen. Med den eksperimenteres der paa forskellig Maade, hvorved nye Mønstre dannes, som f. Eks. den meget anvendte takkede Stjerne, opstaaet simpelthen ved at en Buerække lægges i Kreds omkring et Centrum.

I denne Tid viser *de første Lurer* sig. Som bekendt er Luren, det store svungne, i Bronze støbte Blæsehorn, fremgaaet ved gradvis Ud-

vikling fra det med Metalbeslag forsynede og forlængede Kohorn. Fra et nordtysk Fund (Wismar) kendes den Slags ornamenterede Metalbeslag. Paa en af Kivikpladerne ses Lurblæsere med ret store, som det synes halvbueformede Blæsehorn. I Virkeligheden betegner den simple Halvbueform et primitivt Trin i Lurens Udviklingshistorie. Fra en Mose i det nordvestlige Skaane (Pårup) stammer en saadan enkel, bueformet, med Bærekæde forsynet Bronzelur. Paa dette Stadium sætter de ældste hidtil kendte danske Lurer ind. Et Lurpar fra Rørlykke Mose paa Langeland (een afbildet T. XIX, 15) viser den tidlige, endnu ikke fuldt udformede nordiske Lur med den begyndende Vridning af Tonerøret og en smal Bræmme omkring Lydaabningen. — Andre Mosefund bestaar af Skaale af Bronze eller Guld, udført i Drivningsteknik og alene herigennem røbende sig som Fremmedimport. — Et ejendommeligt Stykke, enestaaende her i Landet, men med Slægtninge i Skaane og Mecklenburg, er *Kedelvognen* fra Skallerup i Sydsjælland, en hamret og sammennittet Bronzekedel, rundt om behængt med Raslestykker og sat paa et firhjulet Understel. En festlig Vinbolle har Skallerupkedlen været i sit Hjemland (Syd- eller Sydøsteuropa), bestemt til Brug ved Gæstebud, heroppe anvendt som Brændtbensbeholder i en Stormandsgrav.

Om Tidens *Religion* er ikke synderligt at tilføje udover, hvad der blev sagt om det tilsvarende Emne under forrige Periode (Helleristninger, Soldyrkelse m. m.). Det kan dog nævnes, at der undertiden i Gravene findes besynderlige Smaating, der næppe kan forklares som andet end som magisk Inventar ved Besværgelser o. lign., kort sagt: *Troldtøj*. Navnlig tænkes her paa de tre sjællandske Gravfund: Garderhøj ved Jægersborg, Hvidegaarden ved Lyngby (nævnt ovenfor S. 216) og Maglehøj ved Frederikssund, denne sidste en Kvindegrav, de to andre Mandsgrave. Her var medgivet de døde adskillige sælsomme Ting: Snogehale, Falkeklo, Fugleluftrør, Slangehvirvler, Egernunge-Underkæbe, Væselknogler, Svovlkis, Trækul, Ravstykker etc. Uden Tvivl har disse Tings Bærere været kyndige Folk, i Pagt med hemmelige Kræfter.

En Kortlægning af Tidens Fund viser lignende Hovedtræk i *Bebyggelsen* som tidligere. Som før samler Fundene sig for Jyllands Vedkommende om Halvøens Midtryg og, endda særdeles stærkt, om de vestlige Limfjordslande. Paa Sjælland er der stadig væk sparsom Indlandsbebyggelse; tæt Samling af Fund ses derimod omkring de to store Fjorde i Nord samt i Odsherred. Alt i alt har øjensynlig samme bestemmende Aarsager givet samme Udslag (jfr. ovenfor S. 201). — I Nordtyskland viser Fordelingen af nordiske Fund, at

Kolonisationen fra Nord har fortsat i øget Tempo, i øvrigt med tydelig Tendens til at trække Handelstyngdepunktet fra Vest (Hannover) mod Øst (Mecklenburg).

Klimaet i Ældre Bronzealder har været omtrent som i Størstedelen af Yngre Stenalder: tørt og varmt med gennemsnitlig lidt varmere Somre end nu. Vi er stadig i den »subboreale« Tid med mildt og fagert Vejr, et Klima passende for den gyldne Bronzealder.

FJERDE AFSNIT

DEN YNGRE BRONZEALDER

1. Kulturfortsættelse. Handelsliv. Ny Gravform.

Ca. 800—600 f. Kr.

Under Hensyn til, at den danske Bronzealder udvikler sig i et eneste fortsat Kulturforløb, vilde der intet være i Vejen for at behandle den i eet stort Afsnit. Imidlertid har Inddelingen i en ældre og en yngre Hovedperiode vundet Hævd i Forskningen fra gammel Tid, og det skal heller ikke nægtes, at man med en vis Berettigelse kan lægge et Inddelingsskel gennem Bronzealderen ved det Tidspunkt, da Ligbrændingen maa siges at have trængt den gamle Jordfæsteskik ud. Kun maa det herved erindres, at alle mere indgribende Kulturnyheder, Ændringer og Fremskridt i dansk Bronzealder foregaar gradvis uden skarpe Brud nogetsteds. Klarest ses denne jævne Kulturgang i Studiet af Gravformerne, hvor en skridtvis Udvikling langsomt fører til en helt ny Gravtype.

Den europæiske Baggrund for Kulturen her i Danmark undergaar i Yngre Bronzealder kendelig Forandring. Nye Elementer tilføres nu fra Mellemeuropas tidligste Jernalderkultur, — den, der benævnes efter de store Fund ved den lille østrigske Alpeby Hallstatt. En stærkt ekspansiv, kulturpolitisk Faktor er *Hallstattkulturen,* der bryder frem ved denne Tid og efterhaanden udøver sine Virkninger vidt omkring gennem Handelsimport og anden Forbindelse. Denne Paavirkning sydfra ses umiskendeligt i vort Fundstof, ikke alene i den her behandlede Periode, men endnu kraftigere i næste. Stilpræg og Formkunst i saa godt som hele vor yngre Bronzealder forstaas kun gennem Sammenligning med Hallstattkulturens urolige, pragtglade Kunstfrembringelser sydpaa.

Jordfundene er i dette og følgende Tidsafsnit mindre ensidige end i Ældre Bronzealder. Det viser sig, at Depot- og Offerfund gør

sig gældende som Fundklasse af stor Betydning, allerede nu sideordnede med Gravfundenes Gruppe og i næste Periode langt overfløjende denne. Hertil kommer, at Bopladser omsider atter viser sig og giver et velkomment Indblik i Samfundets Næringsliv og den jævne Mands daglige Behov. Kortlægges alle stedfæstede Fund for dette Yngre Bronzealders første Tidsafsnit, faar man en Fordeling og dermed Hovedtræk i en *Bebyggelse,* der ligner den fra forrige Periode ikke saa lidt. Ogsaa heri bekræftes altsaa Kontinuiteten i Kulturen. Stadig er det den midtjyske Landryg (Hærvejen), der samler Fundene, og navnlig har Bebyggelsen været tæt, ikke alene i det gamle vestlige Limfjordsrige, men ogsaa i Egnene nærmest Øst derfor, d. v. s. hele det vestlige og sydvestlige Himmerland. Sjælland giver et Billede omtrent som før, med Tomhed i det indre mod stedvis tæt Beboelse langs Kysterne. Møn og Lolland-Falster har en hel Del mod Øst vendende Fund. I det hele taget synes Fundforholdene baade i Danmark og i Nordtyskland at pege hen paa en øget Østersøhandel. Studerer man de nordtyske Fund af nordisk Præg og Oprindelse, faar man et tydeligt Indtryk af, at den tidligere paabegyndte Kolonisation fortsættes ved kraftige Fremstød mod Syd og Øst, saaledes at navnlig Pommern nu inddrages i den nordiske Kreds. Samtidig hermed trækkes Handelen øjensynlig efterhaanden ikke saa lidt fra Vest mod Øst, saa at Velstandstyngdepunktet i Danmark flyttes fra Jylland til Øerne. Det er sikkert ingen Tilfældighed, naar Tidens Luksusfund, saasom guldbelagte Bronzer og a. lign., i overvejende Grad er samlet paa Øerne.

Som tidligere nævnt er maaske *Gravfundene* det Omraade, hvor man bedst følger den gradvis fremskridende Udvikling, under hvilken nye Former ligesom umærkeligt bliver til. Allerede i Ældre Bronzealders Slutningstid kunde det ses, at Ligbrændingen begyndte at faa Virkning paa Gravens Størrelse; det var jo kun naturligt at bygge Gravrummet mindre, naar det kun foruden Dødeudstyret skulde huse de brændte Ben. Denne Tendens tager nu til, baade Sten- og Trækiste gøres mindre, Graven ligesom skrumper ind. Samtidig mindskes efterhaanden Gravgodset. I Stedet for den dødes hele Klædning lægges nu kun et enkelt Stykke Tøj som et Svøb om de brændte Ben. Samtidig afsvækkes Dødsgaverne, Kvindernes Storsmykker forsvinder fra Graven og efterhaanden ogsaa Mandens Vaaben. Dette sidste har sikkert ikke været noget let Punkt at overvinde for Datiden; det har været svært at vænne sig til saaledes at overgive Manden vaabenløs til Graven. Der er næppe Tvivl om, at Hensynet til Sværdet i nogen Tid har opholdt den ellers fremadskridende Mindskning af Gravrummet, saaledes at man i nogen Tid er blevet staaende

Brændtbensgrav i Stenkiste. Fra Kysgaard, Bornholm.

ved den her ovenfor afbildede Mellemstørrelse, Kisten af ca. Meterlængde, akkurat stor nok til at tage Sværdet. Men Udviklingen lod sig ikke standse; man naaede efterhaanden dertil enten at medgive et Erstatningssværd i lille Format, et Miniatursværd, eller simpelthen helt at udelade dette Mandens Hovedvaaben. — Fra gammel Tid var man vant til at medgive den døde en eller anden *Beholder,* enten et Drikkekar af Træ eller Ler, en Hatæske af Bark, et Syskrin af Spaan eller lign. Det var da nærliggende, nu da man efterhaanden slog mere og mere af paa Dødeudstyret, at anvende en af disse Beholdere, der ellers var afset for andet Indhold, til at rumme den dødes brændte Ben. Vi maa da tænke os Forholdet saaledes. Den døde lægges paa Baal og brændes uden ledsagende Gravgods, sandsynligvis ogsaa uden Klædning. Efter Brændingen indsamles omhyggeligt Knogleresterne, de renses for Jord og Kul og svøbes i et Tøjstykke, der gør det ud for den dødes Dragt. Denne Bylt, der altsaa svarer til den beklædte døde i Egekisten, lægges derefter i en Beholder af Træ, Bark eller Ler, og denne hensættes i Kisten af Sten eller Træ, der imidlertid ganske naturligt, eftersom ogsaa det store Gravgods er forsvundet, har antaget Skikkelse af en snæver, beskyttende Indramning omkring Brændtbensbeholderen. Det maa huskes, at ogsaa Egekisten i sin Tid havde sin beskyttende Stendynge.

Gennem alle Mellemformer nærmer vi os saaledes *Urnegraven.* Med dette Ord benævnes den Grav, i hvilken det benfyldte Lerkar er Hovedsagen, mens Kisten derudenom er svundet ind til en snæver Fliseomramning eller Stenophobning (se Billedet S. 225). Hvor Brændtbensbeholderen var af Træ, Spaan eller Bark, bevares den ikke til

Urnegrav fra Trehuse, Viborgegnen.

vor Tid, og Graven fremtræder da, naar den findes, kun som en Dynge brændte Ben under en sammenskreden Flisedækning eller Stenhob. Tilbage af Gravgodset blev efterhaanden kun de Ting, der var smaa nok til at kunne rummes i Beholderen sammen med de brændte Ben, d. v. s. for Kvindens Vedkommende Naal, Kam, Ravperler o. a., for Mandens hans tilvante, sluttede Toiletsæt: Ragekniv, Niptang og Tatovérnaal; dertil undertiden Miniatursværdet. Disse Smaating, som den yngre Bronzealders Urnegrave indeholder, er altsaa i Virkeligheden ikke at betragte som tilfældige, frit af de efterlevende valgte Gravgaver, men derimod som overordentlig traditionsbundne; de er intet andet end de sidste stivnede Rester af det aarhundredgamle sædvanemæssige Gravgods, hvis mere prominente Bestanddele gennem Ligbrændingsskikkens sløjfende Virkning efterhaanden helt var forsvundet. — Disse Urnegrave, der undertiden optræder som Dobbeltgrave med to Urner i fælles Stenomramning, anbringes oftest i Side eller Fod af bestaaende Storhøje. Sandsynligvis er det stadigvæk Slægtsfølelsen, der her er bestemmende. Som Regel anvendes Højens solbeskinnede Sydside. Men Urnegraven kan ogsaa sænkes under flad Mark, eller den kan staa med sin egen selvstændige Høj over, i saa Fald dog kun en lav Jordhøj. Storhøje rejses ikke mere.

Som nævnt træder Depot- og Offerfundene stærkere i Forgrunden nu. Det drejer sig om Fund i Mose og i Eng eller fra Markjord

TAVLE XX

1. Sværd med Hornfæste. 2. Sværd med Bronzefæste. 3. Vaabenkniv. 4. Hængesmykke af Ben. 5. Halsring. 6. Armring. 7. Tatovérnaal. 8. Niptang. 9. Ragekniv. 10. Bøjlenaal. 11. Skjold. 12. Spand. 13. Guldkar. 14. Smykkeplade. 15. Hængekar. — Alt, undtagen 4 og 13, af Bronze. — 1—4, 7—10, 14, 15: $^1/_5$ St., 5, 6, 12, 13: $^1/_6$ St., 11: $^1/_{11}$ St.

Yngre Bronzealders første Tid.

uden for Grave. Til Tider har saadanne Fund Karakteren af merkantile Lagre, samlet alene for Metallets Skyld, som naar i Kanten af en Landevejsgrøft ved *Ryegaard* i Københavns Amt ikke mindre end ca. 300 Bronzegenstande afdækkedes liggende paa en og samme Plet, saa godt som allesammen Stumper eller større Brudstykker af Vaaben, Smykker og Arbejdsredskaber. Den Art »Metalfund« er utvivlsomt Forraad af Betalingsmidler eller af Raastof bestemt til Omstøbning. *Offerfundene* har dog mere Interesse, og der er ogsaa langt flere af dem. De bestaar ofte af udsøgte Sager, gode Vaaben eller navnlig prægtige Kvindesmykker, og der er næppe Tvivl om, at de repræsenterer henholdsvis Mandens og Kvindens Offergave til en Guddom. Ikke sjældent er de henlagt under en stor Værnestens skærmende Dække. Det er paafaldende ved en Gennemgang af disse Fund, at Kvindesagerne er i Overtal. Der maa have været en Trang eller maaske snarere en bydende religiøs Regel, der saaledes fik den fornemme Kvinde til at henlægge sine bedste Smykker som Offer. Det drejer sig om Hals- og Armringe, Bøjlenaale og Smykkeplader, men navnlig om den store runde Bæltedaase, det saakaldte »Hængekar« (jfr. nedenfor S. 233), det, som i Yngre Bronzealder modsvarer den ældre Tids store runde Bælteplade. Mandssager er sjældnere; dog forekommer baade Sværd, Spyd- og Pilespidser, Mejsler, Økser og Rageknive. Hvorvidt Kornseglen her skal henregnes til Mands eller Kvindes Gave, kan være tvivlsomt. Adskillige Fund har dog begge Køns Ting i Blanding. Det almindelige Indtryk af disse ejendommelige Offerfund er, at der maa have eksisteret en mægtig, offerkrævende kvindelig Guddom.

En anden Gruppe inden for Offerfundene er den, der synes at indeholde selve Helligdommens Inventar, de til de religiøse Ceremonier anvendte sakrale Genstande. Her tænkes paa de bekendte Fund dels af Guldkar, dels af Lurer, begge Arter fremkommet baade i Jylland og paa Øerne, overvejende dog i det østlige Danmark. *Guldkarrene* er utvivlsomt fremmede Produkter, indført fra Mellemeuropa; de er aabne Skaale eller Bægre, udført af tyndt hamrede Guldplader med indpressede Kreds- eller Listemønstre. Kendt er Fundene fra Borgbjerg Banke ved Skelskør og fra Lavindsgaards Mose paa Fyn med henholdsvis 6 og 11 Guldkar, sidstnævnte nedlagt i en stor importeret Vase af hamret Bronzeblik (afbildet tillige med et af Guldkarrene T. XX, 12—13). Af *Lurfund* kendes i alt 17, omfattende 31 hele eller fragmenterede Lurer. Hertil slutter sig fra Kulturkredsens Yderomraader, Sydsverige, Sydnorge og Nordtyskland, yderligere 15 Fund med i alt 20 Lurer. De findes i Moser, nedlagt parvis, og er utvivlsomt at betragte som sakrale Genstande, anvendt ved de rituelle Op-

tog og Danse. De tilhører, som det synes, i lige saa høj Grad den følgende som denne Periode, hvorfor en nærmere Omtale udskydes til nedenfor S. 233—34. — Et mærkeligt Fund er de smaa *Guldbaade* fra Nors i det nordlige Thy. I en Grusbanke stod her nedsat under en flad Sten et Lerkar, der viste sig at indeholde over 100 Miniaturbaade af tyndt Guldblik udspændt over et Skelet af smalle Bronzebaand. Sædvanligvis plejer man at henføre dette Fund til Yngre Bronzealder; men de smaa Baades Konstruktion, omtrent som Nutidsbaades, med Kølforlængelse og Stævn forenet, en for Bronzealderen absolut fremmed Byggemaade, gør det sandsynligere, at Fundet stammer fra Jernalder, vel snarere fra efter end før Kr. F. Uanset Dateringen maa Norsfundet dog vel forstaas som en velhavende Skippers eller Rheders Takkegave til Guddommen. — Indført Fremmedgods er de runde ornamenterede Bronzeskjolde, fundet hist og her i Moser (XX, 11). Andre importerede Arbejder er Spande, Skaale og hvælvede Prydplader, alt af drevet Bronze.

Der mangler endnu, for at det arkæologiske Billede af denne Tidsperiode kan fuldstændiggøres, en kort Gennemgang af *Sagtyperne,* de Ting, der brugtes af og omgav Tidens Mennesker. Bronzesværdet har en Blomstringstid nu. Næppe paa noget Tidspunkt inden for den hele Bronzealder har den nordiske Metalarbejder præsteret sikrere, mere fejlfri Produkter i Sværdfabrikationen. Klingen er let svajet og har langs Midtryggen Længdelinier, der foroven bøjer udad mod Siderne. Fæstet kan være massivt støbt (T. XX, 2) eller oftere ført ud i en Grebtunge eller en Grebspids, hvortil da en Beklædning af et eller andet lettere Stof har været fastgjort. I sjældne Tilfælde, som ved Løvelbro-Sværdet fra Viborgegnen (T. XX, 1), er denne Beklædning endnu bevaret (i nævnte Tilfælde af Horn). Ofte har Sværdet ornamenteret Guldbelægning paa Fæstet. Dolke og Spydspidser kendes fra Fundene, derimod ikke Stridsøksen; den synes indtil videre at have fortabt sig i Guddomstegnenes Række. Arbejdsøksen derimod forekommer baade som Celt og som fladt Økseblad med indbøjede Skaftlapper. Ret almindelige er temmelig store, krumme, enæggede Knive (XX, 3). Rageknivene har Greb endende i Heste- eller Fuglehoveder (XX, 9), og paa deres Klinger begynder allerede nu at vise sig den i næste Periode saa yndede ornamentale Udsmykning. Niptangen faar sin faste Pynt, bestaaende af Længdebaand og tre ophøjede Buler; Tatovérnaalen har undertiden fint profileret Skaft (XX, 8, 7). Bøjlenaalen vokser betydeligt i Størrelse, enten derved at Bøjlen gøres bred og tværriflet (XX, 10), eller ved at dens Ender udvides til runde, skjoldlignende Plader; ad denne sidste Vej opstaar den saakaldte »Brillenaal«, karakteristisk for næste Periode. Ogsaa enkle Dragt-

naale med bøjet Stilk og knoppet Hoved er i Brug, endvidere Dobbeltknapper med stærkt fremskydende Midtspids. Et Værdighedstegn for Manden er stadig Haandledsringen af Guld. — Blandt Kvindesmykkerne dominerer store tredobbelte Halsringe med gennembrudt Nakkeplade (XX, 5), brede, profilbøjede Haandledsmanchetter (XX, 6) og til Bæltet to Smykkeformer: en rund Plade med hul Overdel og fremskydende Midttop (XX, 14) og en hul Daase med højt hvælvet Bund, »Hængekarret«, i Virkeligheden kun en videre Udvikling af forrige Periodes flade Bæltedaase. Endnu en særegen Art Smykker kan omtales, nemlig de midtjyske Knapper og Hængeplader af ornamenteret Ben (XX, 4). — Ornamentikken er stadig Tredie Stil, i Karakteren ret henholdende, men ikke uden Tegn, der lader ane et kommende Opsving.

2. Stornordisk Kreds. Barokstil.

Ca. 600—500 f. Kr.

Den nu kommende Tid er Yngre Bronzealders Centralperiode, en Stortid, paa en vis Maade modsvarende Ældre Bronzealders, men mere hektisk og blussende, ikke med den indre Rolighed og Styrke som den ældre Tid, ikke heller saa langvarig. I Form og Ornamentik sker der en stejl Opgang til en frodig, men umaadeholden Barok, en Pragtlyst og Glæde ved stor Form og bred prangende Dekoration, som uden al Tvivl er stærkt paavirket af den væsensbeslægtede Hallstattkunst i Syd. I det arkæologiske Materiale svinder Gravfundene i Betydning, samtidig med at Depot- og Offerfundene tager stærkt til. En Del Bopladser giver vigtige Tilskud til Kulturbilledet.

I denne Tid kulminerer den nordiske *Kolonisation* mod Syd. Man kan nu paa Grundlag af Fundene tale om en stornordisk Kreds, omfattende hele Sydskandinavien og i Nordtyskland større Dele af Hannover, Mecklenburg og Pommern. I denne Kulturkreds er Danmark Centrum, med Tyngdepunktet for Handelsliv og Velstand liggende snarest i Øst, paa Øerne. En *Kortlægning af Fundene* viser endnu nogen Tæthed i det jyske Indland langs Hærvejen og i det vestlige Himmerland, men i øvrigt synes nu omsider de vestlige Limfjordslande præget af Svækkelse. Det er nærliggende at tænke paa, at en medvirkende Grund hertil kan være en begyndende Svigten af Vesterhavets *Ravforraad*; det vilde ikke være underligt, om her efter saa mange Aarhundreders Indsamling var indtraadt en vis Knaphed. Sandsynligvis har da allerede fra denne Tid Østersøravet ved de baltiske Kyster kunnet gøre sig kraftigt gældende i Varekonkurrencen

over for det jyske. Noget virkeligt Afbræk i Ravhandelen er dog næppe indtraadt endnu; en saadan vilde sandsynligvis have affødt Metalknaphed, og herom er der i denne Priode paa ingen Maade Tale.

Urnegraven er Tidens typiske Gravform. Hvordan en Stormands jordiske Rester nu behandledes, viser Gravfundet ved *Voldtofte* ved Assens. Her stod i en Høj omgivet af sin Stenkiste Brændtbensbeholderen, en Bronzekedel af fremmed Arbejde, svøbt i Uldtøj og Dyreskind og lukket med harpikstilklæbet Laag; de brændte Ben i Kedlen var omviklet med hvidt Linned, og Gravgodset, der kun delvis kunde rummes i Kedlen, var ikke ringe: en Guldarmring, en Bronzeøkse, tre Bronzeskaale, to Rageknive og fire Knapper af Guld. Man ser, at den døde her behandles med samme Honnør, som om han var jordfæstet ubrændt. Men saadanne Grave er Undtagelser. Hovedmængden af Urnegravene er fattigt udstyret, med sparsomme Gravgaver. Samtidig spores en Tendens til at frigøre Lerurnen fra Stenkisten; den bliver fra at være Brændtbensbeholder i en Grav selv Grav. Undertiden affinder man sig med Billeder af Gravgaverne som Erstatning for Tingene selv. Saaledes har en Brændtbensurne fra Stensgaard paa Fyn et Par Toiletkamme aftegnet udenpaa; hermed har i dette Tilfælde den døde maattet lade sig nøje. — En særegen Gravform viser sig i denne Tid, nemlig *Skibsgraven.* Vi har her et eneste tidsbestemt Fund inden for den nordiske Kulturkreds at holde os til, Skibsgraven fra *Lugnaro* i Halland. I Bunden af en Høj var her anbragt et stenbygget Skib eller vel snarere Baad, 8 m lang, 2 m bred, og uden for dets ene Langside Stenkisten med den dødes Gravurne. Her kan ikke herske Tvivl om Tolkningen. Man har villet medgive den døde hans Baad som Gravgave og har da eftergjort den i Sten i Stedet for at ofre Fartøjet selv. Det er vigtigt at fastslaa, at Urnegraven stod *uden for* Baaden; den døde tænktes øjensynligt ikke sejlende i sin Baad, men denne blev blot tildelt ham som Del af Gravgodset. Fra Gotland, Öland og Bornholm kendes lignende spidsovale Skibssætninger, anlagt i Forbindelse med Yngre Bronzealders Grave; de er dog ikke højdækkede. Et Par langelandske Skibssætninger er muligvis fra Bronzealderen, men har ingen Forbindelse med Grav; de er vistnok at forstaa som hørende til Kultpladser af lignende Art som dem, Helleristningerne afbilder.

Fremtrædende som Fundklasse er *Offerfundene,* og paafaldende ved Mængde og Fylde inden for denne Gruppe er Kvindens Offergaver. Ligesom før er det de store Pragtsmykker, der henlægges: Halsringe, Hængekar, Kædesmykker, Armringe m. m. Til Tider ser det ud til, at ikke alene Bæltets Smykker, men Bæltet selv, ja undertiden ogsaa Skørtet, har været henlagt som Gave, saa man maa spørge

sig selv: hvad har tvunget disse fornemme Kvinder til Afklædning for Guddommen? En fordringsfuld Frugtbarhedsgudinde, der har krævet sin Gave for at opfylde de brændende Ønsker? I et Offerfund fra *Faardal* i Viborgegnen laa mellem Kvindesmykkerne en lille plastisk udført Kvindefigur, knælende og med højre Haand løftet (T. XXI, 12). Der er Grund til at tro, at en lille slangeformet Hest i samme Fund har været hendes Trækdyr, og at man i Kombinationen af Kvindefigur og Hest skal se et lille Afbillede af en Guddom, den *kørende Frugtbarhedsgudinde,* iført Halsring og Snoreskørt. Den knælende Stilling er uden Tvivl her at opfatte som tronende; hun er ikke tilbedende, men modtager tværtimod selv Tilbedelse. En anden Maade for Kvinden at ofre til Frugtbarhedsguddommen var at afskære sit Haar og nedsænke det i Vand. Fra Moser kendes adskillige Haarfletningsofre, dateret ved Pollenanalyse til denne Tid. — Bekendt er *Offerbrønden fra Budsene* paa Møn, en hel Ellestamme nedsat i en Kilde og fyldt dels med Knogler af Tamdyr, dels med store Bronzesmykker. Sikkert er her Tale om Ofringer til det helsebringende, rindende Kildevand. — Offergaver af Mandssager er sjældnere; mest forekommer de som beskeden Tilsætning til de store Votivfund af Kvindesager.

Ved en Mønstring af Tidens *Redskabskreds* vil man standse ved en paafaldende Nedgang i den nordiske Sværdproduktion. Det hjemlige Bronzesværd (T. XXI, 1) har svagt formet Greb og smal, ret tarvelig Klinge uden Længderibbe. Det kan slet ikke maale sig med de fremmede Prunksværd (XXI, 2), der dukker op i denne Periode og imødekommer en Del af Behovet: Sværd med Spiralfæste og stærkt profileret Grebstang (»Antennesværd«). Selv om en vis Import af saadanne fremmede Sværdtyper har fundet Sted, er der dog ingen Tvivl om, at Sværdet som Helhed nu træder i Baggrunden; det nordiske Bronzesværd forsvinder hermed for bestandig. — Til Gengæld lægges Vægt paa Spydet eller Lansen. Dette Vaaben vokser i denne Tid ligesom forøvrigt Pilespidsen. Det er, som saa man Kastevaabnet ruste sig og vokse for at kunne gennembryde Skjoldet. — Hvad Øksen angaar, lever den videre som Arbejdsredskab (Celten), men ses dog ogsaa nu og da som ornamenteret Pyntevaaben. — Til Toiletsagerne hører, foruden det faste Sæt af Rageknív, Niptang og Tatovérnaal, dels Kammen, dels den krumbladede Pyntekniv (XXI, 9). Saavel Rageknive som Niptænger er bredere og større end forhen, dertil mere ødselt udstyret med Ornamentik, Skibsbilleder og Bølgebaand (XXI, 7—8); Knivenes Greb er ofte oprullet i Spiral. — Som tidligere bærer den fornemme Mand Guldarmring, kun er Ringtypen nu en anden, en trind Guldstang med tæt sammenstødende,

TAVLE XXI

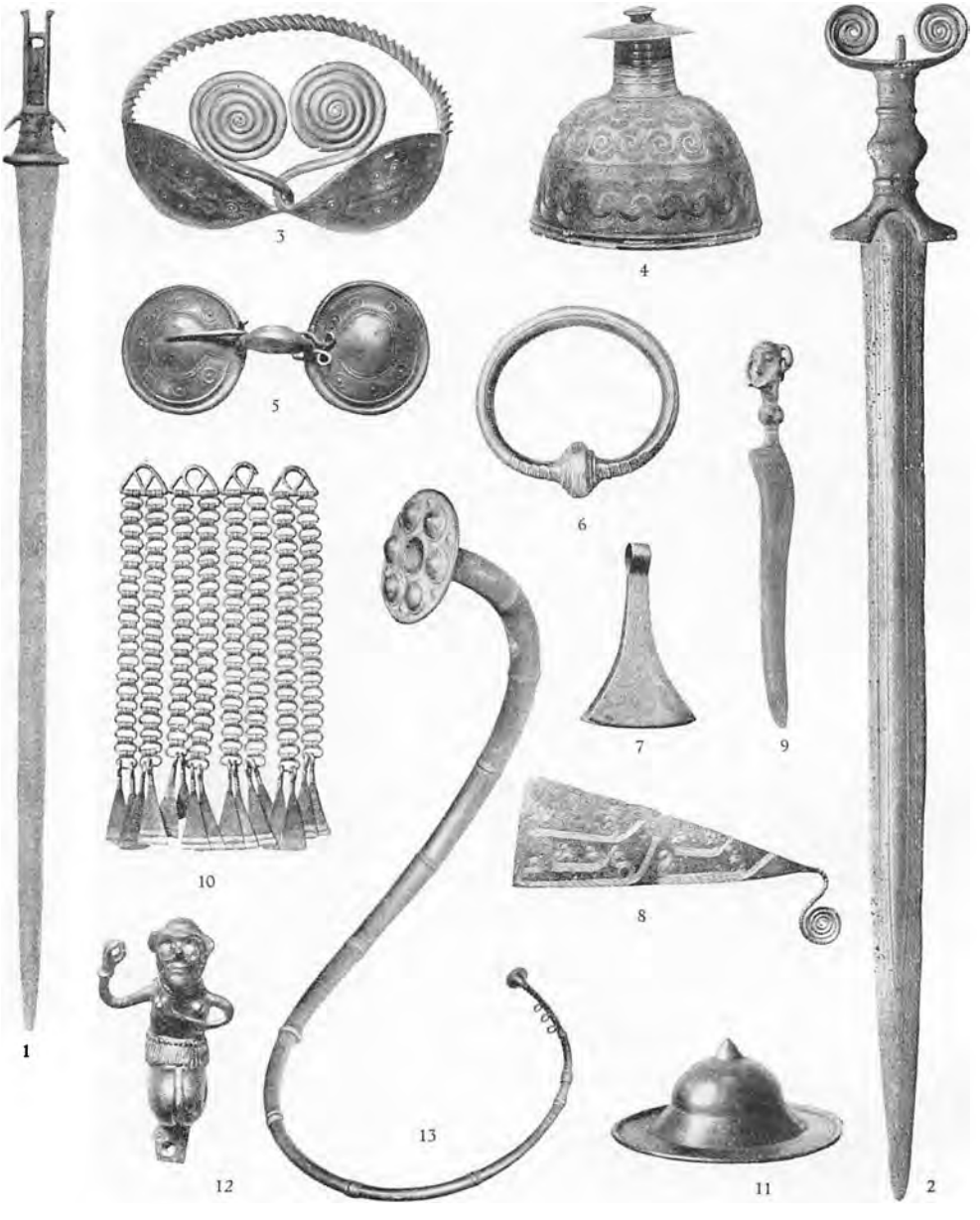

1. Nordisk Sværd. 2. Fremmed Sværd (»Antennesværd«). 3. Spiralhalsring. 4. Smykkehvælv. 5. Brilleformet Bøjlenaal. 6. Guldarmring (»Edsring«). 7. Niptang. 8. Ragekniv. 9. Kniv med Menneskehoved. 10. Kædesmykke. 11. Hestetøjsplade. 12. Statuette. 13. Lur. — Alt, undtagen 6, af Bronze. — 1—6, 8: 1/6 St., 7, 11: 1/4 St., 9, 12: 1/2 St., 10: 1/8 St., 13: 1/10 St.

Yngre Bronzealders Centralperiode.

Bælteprydelse, saakaldt »Hængekar«, af Bronze. Fra Tved, Sydfyn. (Nationalmuseet).

skaalformede, udvidede Ender, den saakaldte »Edsring« (XXI, 6). — Hvad Bøjlenaalen angaar, er det den brilleformede Type med store hvælvede Skjoldplader, som nu er eneraadende (XXI, 5); den vokser frem til overdrevent Format, saa langt som Typens Udviklingsevne naaede, og dermed gaar saa Bøjlenaalen ud af det nordiske Formforraad for først at vise sig igen nogle Aarhundreder senere, i Jernalderen, i hel anden Skikkelse. — Forskellige Dragtnaale er i Brug, men andre Typer end før, Naale med Spiralhoved, med fremadvendt Skivehoved eller med Hoved formet som en Tværstang. Sidstnævnte »Stangnaal« er ikke andet end »Stangknappen« sat paa Stilk, og Stangknappen igen er blot en Overførelse til Metal af et primitivt Dragtlukke, nemlig den gennem Knaphullet stukne Træpind, omviklet med Uldsnor. — Det er nu de *store Kvindesmykkers* klassiske Tid. Alle vokser de frem til hidtil uset Størrelse og Pragt. Den snoede Halsring faar ovale Prydplader, hvis sammensnoede Ender rulles op i højtrejste Spiraler (XXI, 3); men navnlig er det Bæltets Prydelser, som bliver Genstand for Modens Interesse og Bronzestøberens Kunstfærdighed. Den paa Bæltet anbragte Bronzedaase med indadvendt fladt Laag af Træ eller Tøj og udadvendt hvælvet Bund, den, man med et kønt, men ikke meget dækkende Navn kalder »Hængekar«, og som i Virkeligheden har været en Mellemting mellem Nyttegenstand og Smykke, brugsmæssigt svarende omtrent til Nutidens Dametasker, udvikler sig til et imponerende, smukt proportioneret Storsmykke (se Lystrykstavle) med Bund og Sider rigt udsmykket i Tidens bølgende Barokstil. En ligesaa ejendommelig Bælteprydelse er den højt hvælvede Bronzeplade, foroven afsluttet i en stor Knap (XXI, 4). Og dog var dette ikke alt. Bæltet kunde yderligere udpyntes med Rækker af ornamenterede Hængeplader, som et Mosefund fra Gerlev i Sjællands Horns Herred viser det, eller med bredt nedhængende, sindrigt udførte Dobbeltkæder (XXI, 10). Naar den fornemme Kvinde i Yngre Bronzealder iførtes sit fulde Skrud, har hun i Sandhed været en sværtbelæsset Bærer af Herskerstandens Smykketros! Intet Dragtfund giver direkte Besked om Klædningen i denne yngre Del af Bronzealderen; men Statuetter som den ovennævnte knælende Kvinde fra Faardal og andre, opretstaaende eller bagoverbøjede, smaa Kvindefigurer giver Bevis for, at det korte Snoreskørt stadig var i Brug.

Særlig Omtale kræver de *store Bronzelurer,* der i Tid tilhører saavel denne som forrige Periode. Den klassiske, fuldt udformede Lur (XXI, 13) er et prægtigt Instrument, lige beundringsværdigt teknisk som liniemæssigt. Blæserøret er helt igennem konisk og overordentlig tyndvægget; det sammensættes af flere Dele, indbyrdes sammenpassede ved Siksakfjering eller ved paastøbte Tværringe. Blæse-

aabningen er formet som et dybt, tragtformet Mundstykke, mens Rørets modsatte Ende, Lydaabningen, prydes med en bred ornamenteret Krave, paa hvis Bagside Rasleblik er ophængt. En lang Bærekæde er med Øskener fæstet til Røret. Som Helleristningerne viser, blæstes Lurerne parvis, og hermed passer, at de i Moserne findes to og to sammen, og at hvert Par stemmer i samme Tone. Det bedst kendte Lurpar er det fra *Brudevælte Mose* i Nordsjælland, hvor ikke mindre end seks Lurer laa samlede. Ifølge Blæsningsforsøg, udført for ca. et halvt Aarhundrede siden, skulde Bronzelurerne kun være i Stand til at spænde over de otte saakaldte »Naturtoner«, som danner en Akkord, og Tonerne D F A og H i den diatoniske C-Durskala skulde ligge uden for deres Rækkevidde. Er dette rigtigt, maa Lurerne betegnes som Signalhorn med stærkt begrænset Toneevne. Dette Spørgsmaal i Forbindelse med andre hermed sammenhørende, navnlig det, om man kan antage, at der har været blæst tostemmigt paa Lurerne, med andre Ord om Bronzealderfolket har kendt, hvad vi benævner musikalsk Harmoni, har i ældre Tid været under livlig Diskussion, og Dommen er fra kyndig Side faldet negativ ud. Men hele det Kompleks af Problemer, der knytter sig til vore Bronzelurers musikalske Værdi og Evne, trænger til at tages op til fornyet Prøvelse paa bred Basis, efter at det har vist sig, at moderne Blæseforsøg har givet Resultater af større Spændvidde end de gamle. Her gør man dog bedst i at vente med at udtale en Mening, indtil Resultaterne af de igangværende langvarige Forsøg kan vurderes og udnyttes fra musikkyndigt saavel som fra arkæologisk Hold. — Lurtonerne er af stor Skønhed, bløde og dog stærke, rene, dybtrungende.

Ligesom i Tiden forud bringer Fundene adskillige, undertiden ret kostbare Sager af fremmed Arbejde. Nævnt er allerede Bronzesværdene, og hertil kommer adskillige Vaser og Kedler, udført i den for Norden fremmede Drivningsteknik. Til denne Gruppe hører ogsaa runde, hvælvede, undertiden toppede Bronzeplader (XXI, 11), vist med Rette opfattet som Hestetøjspynt.

Lejlighedsvis har i det foregaaende Tidens ornamentale Kunst været berørt og Udtrykket »Barokstil« anvendt. Benævnelsen er træffende. Denne *Bronzealderens Fjerde Stil* er frodigere og mere mangfoldig end nogen af de foregaaende; den er uroligt bølgende, fuld af indre Liv og Rytme, men samtidig ikke uden et vist anstrengt, kunstlet Præg. Der er noget rastløst over den; det er, som søger den alle ornamentale Muligheder udnyttet nu straks i en hektisk Opblussen uden Tanke paa Reserver for den Tid, der uundgaaeligt vil komme, naar Baalet er udbrændt. Det viser sig da ogsaa, at man her staar over for den nordiske Bronzealderkunsts sidste Blomstring. Stilens

Hovedmotiv er det brede, rytmiske »Bølgebaand«, velegnet til Udfyldning af Bælter og Zoner. Men i øvrigt raader man over en Fylde af Hvirvelmotiver (Triskeler, Spiralhagekors), Mæanderslyngninger, Bueornamenter, Volut- og Palmetmønstre, Kredskombinationer etc. Et Særkende for Stilen er Behaget ved den svungne Linie fremfor den rette. Indtrykket af noget forceret over for denne Liniekunst viser sig at være rigtigt: da Blomstringen ved Periodens Slutning var endt og Fyrværkeriet slut, blev der bogstavelig talt intet tilbage. — Mærkelige er de Prøver, som Fundene har overleveret os, paa Tidens Forsøg i *plastisk Figurkunst*. Der har her virkelig været en vis Evne. Statuetterne, baade af Mænd og Kvinder, saavel som de smaa Menneskehoveder, der undertiden afslutter Naale og Knive, kan have prægnant Holdning og Udtryk.

Efter flere Aarhundreders Forløb dukker nu atter *Bopladsfund* frem. Dette maa vistnok betyde, at Agerbruget nu, ligesom hos Jættestuefolket i Yngre Stenalder, har vundet saa meget frem i Stabilitet, at Bostederne har kunnet afsætte anselige Kulturlag. Fra Yngre Bronzealder taget under eet kendes ca. 30 Bopladsfund fra Øerne og Jylland. Dateringen af disse Pladser maa foretages væsentlig ved Hjælp af deres Lerkar; Bronzesager er yderst sjældne. Dette Forhold medfører, at Tidsbestemmelsen i mange Tilfælde maa blive omtrentlig, eftersom Lerkartyperne, som det straks nedenfor skal omtales, dels glider jævnt over i hinanden, dels har et saa langt Liv, at de spænder over mere end een Tidsperiode. De Bopladser, her er Tale om, tilhører derfor ikke alle præcist den her omhandlede Yngre Bronzealders Centraltid, men adskillige griber ud derover til den ene eller anden Side. Vigtige er navnlig fire Pladser: Bulbjerg ved Jammerbugten, Voldtofte i Assensegnen, Hasmark paa Nordfyn og Abbetved nær Roskilde. Paa dem alle forekom Tamdyrknogler i ret betydelig Mængde: Hest, Okse, Svin, Faar, Ged, Hund. Hustomter fremkom derimod ikke, kun Ildsteder og Affaldsgruber. Paa Voldtoftepladsen fandtes etsteds fem Forraadskar staaende paa Plads med Korn i, paa Bulbjerg et stort Kar med en Hvalknogle som Laag. Paa begge disse Bopladser kunde konstateres tydelige Spor af Bronzestøbning paa Stedet: Støbeforme, Digler, smeltet Bronze m. m. Utvivlsomt har man paa Bulbjergpladsen desuden foretaget Ravindsamling. Studiet af disse Yngre Bronzealders Bopladser gav det vigtige Resultat, at *Flint- og Stenredskaber* saavel som Sager af Hjortetak og Ben stadigvæk fremstilledes og var i Brug. Flintteknikken er dog noget anderledes end i Yngre Stenalder. Den gamle ædle Flintkunst er glemt. En vis grov Manér i Tilhugningen er karakteristisk for disse Pladsers enkle Flintsager, saa godt som altsammen Værktøj til Skæring og

Skrabning: Flækkeknive, Flække- og Skiveskrabere (T. XXIII, 10—11), Save og Ildsten. De gamle Haandværk var altsaa ikke glemt, hvad jo heller ikke var at vente. Bronzen kunde ikke i et metalløst Land blive en udtømmende Erstatning for Hjemmestofferne, Sten, Ben og Hjortetak. I sidstnævnte Materiale fremstilledes smukke, fint polerede Skafthulsøkser, ofte ornamenterede paa Nakkepartiet; et Særkende ved disse Økser er deres firkantede, utvivlsomt med Metalredskaber skaarne Skafthul (XXIII, 13). Af Ben forfærdigede man Dolke, Prene og Naale. Udelukket fra Dagliglivets Redskabskreds var Metallet dog ingenlunde; Saven med Rygtappe og den buede Kornsegl med Skæftningsknop (XXIII, 15, 14), for ikke at tale om Arbejdsøksen (Celten), alt af Bronze, forekommer ikke sjældent. Ejendommelige er de mange Skafthulsøkser af Sten, der foreligger i flere forskellige Typer fra hele den nordiske Kreds, undertiden ornamenterede og som oftest med paafaldende snævert Skafthul (XXIII, 12). Nogle af disse »Stridsøkser« tilhører vistnok Ældre Bronzealder. Med Rette tvivler man om denne Slags Stenøksers Anvendelse som virkelige Vaaben; snarere er de kultiske Redskaber eller ceremonielle Tegn.

Hvordan var nu *Klimaet* i Yngre Bronzealder, hvilke Planter og Dyr omgav Mennesket i den Tids Danmark, hvad var Hovednæringsvejene, og hvilke Guddomme beherskede Menneskets Trosliv? Disse Hovedspørgsmaal kan her kun berøres og Besvarelsens Hovedresultater, saavidt de foreligger, kort angives. Den gennemsnitlige Sommertemperatur synes ned gennem Yngre Bronzealder at have været i langsomt Aftagende. Der maa vist antages en gradvis Afkøling af det varme, milde Klima, en Forløber for den kommende betydelige Forværring. — I *Skoven* var Egen stadig det førende Træ, mens Fyrren, der havde haft sin Stortid, og Bøgen, der ventede paa sin, begge stod afgjort i Baggrunden. — Af *vilde Dyr* har Bopladsfundene givet Besked bl. a. om følgende Pattedyrarter: Kronhjort, Raadyr, Los, Vildkat, Odder, Bæver, Egern, Pindsvin, Hare, — et tilfældigt Udpluk, der ikke maa tages for et fuldstændigt Register. Der er Grund til at tro, at Elg og Urokse og vistnok ogsaa Bjørnen uddør i Danmark i Bronzealderens Løb. — Paa *Landbrugets* Omraade er der et Par Nyheder at notere, idet nemlig nu Havre og Hirse dukker op for første Gang; begge er de repræsenteret i Lerkarrenes Kornaftryk. Af de gamle Kornsorter synes Byggen at have staaet sig bedre end Hveden; dette maa dog siges med alt Forbehold. Af andre Kulturplanter er paavist Sæd-Dodderen med de olieholdige Frø, Ært og Hestebønne. At Hørren har været her, er sandsynligt, men ikke bevist. Hvad Dyrkningsredskaberne angaar,

maa der regnes med, at de under Ældre Bronzealder omtalte forskellige Ardtyper har været i Brug, navnlig vel den mest fremskredne: Krog-Arden med Løb (se S. 213). — Om *Husdyrene* er at melde, at Okse og Hest har været smaa, Svinet derimod forholdsvis stort. Det gedehornede Faar har været kendt. Af Hund foreligger ret store Knogler. — *Handelen* har stadig været en Næringsvej af Betydning. Som nævnt synes det østlige Danmark at have taget Føringen som Handelscentrum, muligvis som en Følge af en begyndende Omlægning af Ravhandelen fra Vesterhav til Østersø. De mange ofte kostbare Fund af sydfra indførte Bronzekar bevidner et livligt Handelssamkvem. Uden Tvivl har Forbindelserne stadig været i Stand til at forsyne Landet med anselige Metalmængder.

Blandt *Haandværkene* er der Grund til at standse ved to, Bronzestøbningen og Pottemageriet. Oplysende med Hensyn til *Støbningen* har navnlig et enkelt Fund været, nemlig Tomten efter et Støbeværksted, fundet ved *Haag* nær Kaløvig, hvor der fremkom en betydelig Mængde Brudstykker af Støbeforme, Støbetragte, Smeltedigler m. m. af Ler, desuden Lerklininger, sandsynligvis fra Smelteovnen. Havde den nordiske Støbekunst i Ældre Bronzealder været præget af Soliditet og en vis Forsigtighed, udvikler den sig i Yngre Bronzealder til overlegen Virtuositet. Ting som de store Hængekar, Halsringene med høje Spiraler og Kædesmykkerne, men dog først og fremmest Lurerne, er støbetekniske Mesterstykker. *Bronze* er en Blanding af Kobber og Tin, saaledes legeret, at Tintilsætningen laa mellem 5 og 15 pCt. Jo mindre Tin, des lavere Smeltepunkt. Denne Erfaring gjorde det muligt at fremstille komplicerede Genstande, hvis enkelte Dele fordrede forskellig Legering. Om Smelteovne har Fundene hidtil ikke givet sikker Besked, derimod om Digler og Støbeforme. Diglen var af sandholdigt Ler, formet som en dyb Skaal med Tud (XXIII, 4). Af *Formene* var den ene Slags, de saakaldte »uægte«, gjort af Ler og saadan indrettet, at de maatte ituslaas for at faa Genstanden ud; den anden Art, de »ægte«, var af Ler, Sten eller Bronze og bestod af to Halvdele, der tilsammen omsluttede en indre Hulhed af Form og Størrelse som den Ting, der skulde støbes. Hvor det drejede sig om en hul Genstand, arbejdedes der med to Lerforme, en indre Kærne og en ydre Kappe, indbyrdes sammenholdt ved Knopper eller Stifter; Mellemrummet mellem dem udfyldtes med Voks, hvorefter Formen ophededes og Bronzemassen indhældtes i Stedet for det ved Opvarmningen smeltede Voks. Derefter fjernedes Formkappen, og Genstanden stod der nystøbt, endnu fyldt med Formkærnen, der da senere udmejsledes. Ofte fundet paa Tomterne efter Støbepladser er den størknede Bronzemasse, dels fra Bunden af Digler (»Støbekage«), dels

fra Halsen af Forme (»Støbeknolde«); ogsaa Smaaværktøj som Hamre, Ambolte, Punsler og Hvæssesten til Finarbejdet kendes fra Fundene. Paa Tavle XXIII, 1 er gengivet et nystøbt Hængekar, endnu med Forkærnen siddende i; sammesteds Nr. 2—9 er gengivet forskellige Genstande fra Støbningens Omraade. — Mens der saaledes er Vidnesbyrd nok om Støbekunstens Udøvelse, synes en anden Slags Metalteknik, nemlig *Drivning,* Udhamringen af tyndt Bronze- eller Guldblik, ikke at være slaaet an herhjemme. Helt uden Kendskab hertil var man nu ikke; det fremgaar af Guldbelægningen paa Sværd- og Dolkhæfter m. m. Men det er betegnende, at alle Kar af drevet Bronze eller Guld, fundet i dansk Jord, er af fremmed Oprindelse.

Pottemageriet i Yngre Bronzealder er ret vel oplyst. De mange Urnegrave giver et stort, om end ensidigt Materiale (næsten kun Krukker og Skaale), hvis Mangler imidlertid i nogen Grad suppleres af Bopladsfundene, hvorfra der foreligger gode Prøver paa de mindre, finere Lerkar, dem, man har kaldt »Bordkarrene« i Modsætning til Køkkentøjet. Mens Lerkarrene er forholdsvis sparsomme i Fundene fra Ældre Bronzealder, bliver de, takket være Ligbrændingsskikken og Bopladsfundene, talrige straks fra Yngre Bronzealders Begyndelse, og det keramiske Materiale holder sig som en fyldig og god Bestanddel af Fundene hele Tidsrummet igennem lige til Bronzealderens Slutning. Hovedtyper er den store dobbeltkoniske Krukke (af samme Form som Bronzekarret T. XX, 12) samt dens Afart, den saakaldte »Vulstkrukke«, med bredt udsvulmende Bug og høj kegleformet Hals (Eksempel paa Formen, se T. XXII, 11), endvidere rundbugede Dunke, cylindriske Spande (Formeksempel T. XXII, 12), højhalsede Kander uden Tud (overhovedet mangler besynderligt nok alle Lerkar fra Sten- og Bronzealderen Tud), brede aabne Skaale, flade Laag oftest med Fals paa Undersiden. Saaledes ser, med uvæsentlige indbyrdes Forskelle og Variationer, Lerkarrene ud, saavel i den her omhandlede Centraltid som i den nærmest forudgaaende Periode. Lerkarornamentikken er beskeden og, hvor den overhovedet findes, oftest ret grov: Vinkel- eller Trekantbaand paa Skulderpartiet, i øvrigt simpel Afstregning, Punktrækker, paalagte Lister med Fingerindtryk m. m. Leret kan være groft og grusblandet, men er dog som oftest finere slemmet paa Karrenes Udside, hvad der giver en ejendommelig glat, blødtbølget Leroverflade. Farven er oftest brunlig eller graa, til Tider flammet efter ujævn Brænding. Alt i alt et kraftigt, godt Bondehaandværk uden Finhed.

Religionshistorisk er Yngre Bronzealder en mærkelig Overgangstid. Den gamle Sætning, at den religiøse Udvikling bevæger sig fra Dyrkelsen af rene Naturfænomener over Mellemformer gradvis til

personliggjorte Guddomme, synes at finde Bekræftelse i Tidens arkæologiske Fund. Billeder fra Helleristninger og fra Rageknivenes Dekoration kan sammenstilles til en Række, der viser Solskiven levendegjort, forsynet med Ben, Hoved og med Vaaben, en væbnet Solgud. Et Rageknivsbillede viser det kendte Motiv, den sejlende Sol; men i Stedet for Solskiven ser man en Person med Straalekrans om Hovedet. Allerede omtalt i det foregaaende er de mange Offerfund, bestaaende af Kvindesmykker, der utvivlsomt maa gælde en kvindelig Guddom, og i den Sammenhæng er Faardalfundet nævnt med dets Statuette og Slangehest, der sandsynligvis gengiver i lille Efterligning et Kultbillede af en kørende Gudinde. Paa Helleristninger ses undertiden en stor Figur med mægtige, fingerspredende Hænder, hensat paa en dominerende Maade i Forhold til de omgivende Figurer. Undertiden forsynes denne Figur med Økse, men karakteristisk nok saaledes, at hans oprindelige Kraftfunktion, den strittende Udspiling af Fingrene, ikke derfor tør opgives; han fatter derfor ikke paa almindelig Maade om Øksen, men denne er sat med sit Skaft opret paa en af hans Fingre. Hvad denne »Storhaandsgud« har behersket, Lynild eller andet kraftigt, er ikke let at sige. Undertiden ses han, som paa en Sten fra Herrestrup i Odsherred, sammen med sin Hest. En Gruppe ejendommelige Helleristningssten, der viser en Arm med udbredt, fingerspilende Haand (og foran den nogle Tværstreger), er vistnok at betragte som Fremstillinger af den Kraftdel hos Storhaandsguden, hvorpaa det egentlig kom an, og som det altsaa i givet Fald var tilstrækkeligt at afbilde. I denne Forbindelse kan ogsaa mindes om Fodsportegnet, der oftere forekommer i Helleristninger, og som dog i sin Grund maa pege mod en personificerende Guddomsforestilling. Der synes saaledes at være Grund til at antage, at der i Yngre Bronzealder udvikler sig det første Sæt af personliggjorte Guddomme: de ældste nordiske Guder.

3. Overklassekulturens Nedgang. Bronzealderens Slutningstid.

Ca. 500—400 f. Kr.

For første Gang i lange Tider opstaar der nu Uro og Forstyrrelse i Kulturudviklingen i Danmark. Her er endnu ikke Tale om Brud eller voldsomme Omslag, men om Uregelmæssigheder, hvad man kunde kalde Taktændringer, der varsler kommende større Ting. Alt gaar ikke mere ganske efter de vante Linier. Mens hidtil de fremmede Paavirkninger optoges med Selvstændighed og indarbejdedes med Overlegenhed efter det hjemlige nationale Tarv, saa henstaar nu

de fremmede Nytilskud og Motivlaan baade i Metalhaandværket og i Keramikken mærkeligt raa, man fristes til at sige ufordøjede. Stil og Kunst i hjemlig, selvstændig Betydning afslappes eller dør, Reserver mangler, og underlige ukontrollerede Udslag i Formverdenen gør sig gældende. Hertil kommer andre Omstændigheder. Bronzen fortrænges som Vaabenstof af Jernet; nye radikale Tanker trænger sig frem paa Gravskikkens Omraade. Den hele Kultursituation er ikke saa ligevægtig som tidligere. For os, der staar udenfor og som ved, hvad der senere hændte, kan alle disse Træk forstaas som Forløbere for og Signaler om nære Omvæltninger.

En Mønstring af Tidens Jordfund viser paa den ene Side en ret omfangsrig Gruppe bestaaende af Depoter og Offerhenlæggelser, paa den anden Side Gravfundene, der takket være de bestandig knappere Dødsgaver er kendeligt forringet som arkæologisk Kilde. Hertil maa føjes, at som ovenfor nævnt en vis Del af Bopladsmaterialet naar ned i denne Periode. — Hvad først *Gravformen* angaar, er Urnegraven stadig den førende. Den anlægges, som tidligere, dels i gamle Storhøje, dels i nyrejste Smaahøje, dels under flad Mark. Der er en vis Tilbøjelighed til at samle Smaahøjene i Grupper eller Klynger, vistnok et Tegn paa nordtysk Indflydelse. Urnegraven udviser i øvrigt ingen nye Træk udover en gradvis Svækkelse af det i Forvejen sparsomme Gravgods. Tit har den døde blot sin Dragtnaal, ofte ikke engang den, men kun Antydningen af en Genstand, Stump af en Kniv, Flis af en Ravperle eller lignende Smaatterier, der aabenbart kun betegner Opfyldelsen af en vanemæssig Handling, saa temmelig stivnet og indholdsløs. Ikke sjældent er der overhovedet intet medgivet den døde, og Graven lader sig da kun datere efter Urnens Type. — I alt dette er der ikke megen Fremmedindflydelse at spore; det er der derimod i en anden Gravtype, der viser sig nu i denne Bronzealderens Slutningstid. Her tænkes paa den saakaldte *Brandgrube* eller *Brandplet,* en flad Fordybning i Jorden, hvori Resterne fra Ligbaalet, urensede og usorterede, er fejet sammen, med eller uden Urne, med eller uden Smaating. Fra de østlige Alpeegne synes denne nye Gravform at have forplantet sig nordefter for omsider at naa ogsaa hertil. Uden Tvivl er Tanken, der ligger bag, ikke andet end en konsekvent Gennemførelse af selve Ligbrændingsidéen: »Brænd den døde med hvad hans er, dermed er Fuldbyrdelsen sket; hvad der sker med Resterne er ligegyldigt!«. Som næsten altid i Forhistorien gennemføres imidlertid en radikal Tankeændring ikke rent. Gammel Vane bliver hængende, Kompromisser indgaas, og saaledes ogsaa her. Man beholder den vante Gravurne, fylder den med saa meget af de snavsede Ligbaalsrester, den kan rumme, og lader den saa

for Resten staa paa Stedet midt i, hvad der ikke kan være i den. Lige saa ulogisk gaas der frem med Gravgaverne. Snart viser disse Smaating Spor af at have været med paa Baalet, hvad de jo egentlig skulde; snart nedlægges de efter gammel Vane urørt af Ild. Endnu er disse Brandpletter, i mere eller mindre ren Form, kun en ringe Bestanddel af Periodens samlede Gravfundklasse; men de er Forløbere for en Hovedtype blandt den kommende Jernalders Gravformer.

Vender vi os til *Offerfundene*, ser vi dels en Fortsættelse af Skikken at henlægge store Kvindesmykker med eller uden iblandede Mandsting, dels et interessant nyt Fænomen, det nemlig at ofre Halsringe to og to sammen. Dette Træk er saa almindeligt, at *parvis nedlagte Halsringe* i denne Periode er talrigere end alle andre Offerfund tilsammen. Slidmærker paa Halsringene viser, at disse i mange Tilfælde er Storsmykker baaret i det virkelige Liv; men der er samtidig Eksempler paa, at Ringene, som er for smaa til at gaa om Hovedet, dog ikke er indrettet til at aabnes og altsaa efter al Sandsynlighed aldrig har været bestemt til andet end at ofres som Gave. I Modsætning til tidligere Tiders individuelle Variation i Kvindernes Smykkeofre til Guddommen, er der nu kommet noget stivnet, sædvanemæssigt over Handlingen. Kedelige og tørre virker disse Ringfund sammenlignet med, hvad Kvinden før gav af sit Hjertes Trang og Ønske. Man kunde spørge: Viser Fundene nogen Antydning af, at den Gudinde, der modtog Kvindens Ofre, har ændret sit Væsen eller Udseende i tilsvarende Grad? Her maa Svaret blive: ja, der er en Antydning. En lille staaende Bronzefigur, fundet paa Farø ved Vordingborg, viser en nøgen Kvinde, ikke med andet paa end to Halsringe af sen Bronzealdertype. Det er nærliggende at tænke, at ligesom vi i de knælende Smaafigurer fra forrige Periode havde den Tids Gudinde, viser nu denne *staaende Figur med Dobbelthalsringen* den ny Kvindegud fra Bronzealderens Slutning, en Guddom, der efter Fundene at dømme har haft stor Magt. At paa den anden Side den kørende Kvindeguddom stadig dyrkes, er der et og andet der tyder paa, saaledes et stort gotlandsk Fund (Eskelhem) med Kvindesmykker og Hestetøj sammen. — Det maa dog udtrykkeligt bemærkes, at disse Tolkninger trænger til flere bekræftende Fund for at naa Sikkerhed.

De *Sagtyper*, der kendes fra Bronzealderens Slutningstid, er væsentlig Kvindesmykker, Toiletsager og Dragttilbehør. Det er paafaldende, at Vaaben saa godt som helt mangler. Den hjemlige Fabrikation af Bronzevaaben var allerede i forrige Periode svag nok og er nu sandsynligvis ophørt. Enkelte Bronzesværd af fremmed Type

TAVLE XXII

1. Sværd. 2. Halsringpar. 3. Halsring (»Wendelring«). 4. Armring (»Vulstring«). 5. Ragekniv. 6. Niptang. 7. Pladenaal. 8. Svanehalsnaal. 9. Hængespiralnaal. 10. Skivenaal. 11. Ansigtsurne af Ler. 12. Husurne af Ler (med aftagelig Dørplade: 12 a). — Alt, undtagen 11 og 12, af Bronze. — 1—4: 1/5 St., 5—10: 1/4 St., 11—12: 1/6 St.

Yngre Bronzealders sidste Tid.

TAVLE XXIII

1. Bronzehængekar med isiddende Støbekærne af Ler. 2. Bronzecelt liggende i den ene Halvdel af en Stenform. 3. Halvdel af en Stenform til Bronzesave som 15. 4. Smeltedigel af Ler. 5. Størknet Bronzemasse (»Kage«) fra Bunden af en Digel. 6. Støbeknold med Tap. 7—9. Smaaredskaber af Bronze til Finarbejde (Ambolt, Hammer, Punsel). 10—11. Flækkekniv og Skiveskraber af Flint. 12. Stenøkse. 13. Hjortetaksøkse. 14—15. Segl og Sav af Bronze. — 1, 4—7, 9, 12: 1/3 St., 2: 1/2 St., 3, 8, 10, 11, 14: 1/4 St., 13, 15: 1/5 St.

Bronzealder: Bronzeteknik (1—9); Dagliglivs Redskaber m. m. (10—15).

kan findes (T. XXII, 1), men ellers kan man vist gaa ud fra, at Tidens Vaaben har været af Jern. At de mangler i Fundene kan forklares ved, at det ikke var Skik at nedlægge Mandsvaaben hverken som Gravgods eller som Offergave. Jernvaabnene forblev altsaa i Brug fra Far til Søn, indtil de omdannedes eller kasseredes som opslidt. Hertil kommer, at vi sikkert maa forestille os Jernet som ret sjældent i denne Periode. — Anseligst blandt Kvindesmykkerne er de allerede omtalte, parvis baarne, svært støbte Halsringe, der i Støbningen efterligner en stykvis skiftende Vridning (XXII, 2). De er uden Tvivl hjemlige Arbejder, gjort efter Mønster af den tyske skarpkantede »Wendelring« (XXII, 3). En grovere Ringtype har trind Bøjle, afsluttet i to fremadvendte, runde Knopper. I øvrigt undergaar Kvindens Smykkeudstyr i denne Tid gennemgribende Forandring. De gamle Typer, Hængekar og hvælvet Bælteplade, forsvinder efterhaanden uden at afløses af andet tilsvarende. Til Gengæld optræder nye, overdrevent store Former i tung, klodset Barokstil; hertil hører navnlig de store, hule, saakaldte »Vulstringe« (XXII, 4). Dragtnaalene viser dels en Tendens til yderliggaaende Formudvikling, en Samling af prangende, i øvrigt ikke uskønne Stornaale, dannet som Hængespiraler, Dobbeltvoluter, Skiverækker, Hjulpar etc. (XXII, 7, 9—10). Ved Siden heraf bruges dog ogsaa mindre, ret fint formede Naale, navnlig den saakaldte Svanehalsnaal (XXII, 8), en Type, der fortsætter ind i Jernalderen. — Blandt Toiletsagerne lægger man Mærke til den smalle, slanke Niptang og den ejendommelige, tre- eller firkantede Ragekniv (XXII, 5—6). Ogsaa her er de gamle Typer ved at gaa ud af Brug.

I *Pottemageriet* er der teknisk Fremgang at notere, og adskilligt nyt viser sig. Den gamle, brede »Vulstkrukke« er stadig i Brug, men baade den og en anden Krukketype, lavere med indsvajet Hals, har nu en Indknibning nedadtil, hvorved der fremkommer Ansats til Fod. Paa tilsvarende Maade er ofte Halsens Grænse nedad mod Skulderen betonet ved en inddybet Fals. Lerkarornamentikken er lidt mere varieret end før; saaledes anvendes et ejendommeligt knækket eller foldet Baand, og Rækker af Dyr saavel som enkelte Menneskefigurer forekommer nu og da. Et Par Særformer viser sig, utvivlsomt under Indflydelse sydfra: *Ansigtsurnen* og *Husurnen*. Førstnævnte, der saa godt som udelukkende kendes fra Jylland, er udstyret med Træk af det menneskelige Ansigt, oftest dog i yderst flygtig Form: Øjne, Næse, Mund eller Skæg (T. XXII, 11). Den bagved liggende Tanke, Personliggørelsen af Urnen, findes klart udformet i Norditalien, mindre klart i Østtyskland og Polen; yderligere afsvækket har Idéen naaet Jylland, sikkert ad Elbvejen. Sjældnere er den anden Særform,

Husurnen (XXII, 12). Her forestiller Urnen et Hus eller en Hytte. Den kan have Dør i Siden og Røghul i Toppen; undertiden er dog Tag og Dør kun ornamentalt antydet. Et malet Eksemplar er fundet i Skaane. Husurner er kendt fra Nordtyskland og Italien. Deres oprindelige Idé er vistnok at forestille Forraadshuset, Fadeburet, og derved gavne den døde lige saa meget, som de virkelige Forraad gavnede den levende. Denne Tanke har imidlertid uden Tvivl kun usikkert foresvævet den nordiske Pottemager og har i hvert Fald ikke naaet at slaa rigtigt an heroppe.

En Kortlægning af Fundene tegner et *Bebyggelsesbillede,* i hvilket atter Jylland træder i Forgrunden. Det synes nu at være forbi med Øernes Overvægt. Saavel Thy som Vesthimmerland har forholdsvis mange Fund, og navnlig ser det ud til, at det sydlige Nørrejylland med dertil grænsende Nordslesvig har været et Centrum. Uden Tvivl har da i denne Tid Elbvejen genvundet noget af sin gamle Betydning som Forbindelsesvej til Syden. —

Spørger man om Midlerne til *Tidsbestemmelse* af Danmarks Bronzealder og dens forskellige Perioder, maa Svaret blive, ligesom for Yngre Stenalders Vedkommende, at de kun kan vindes gennem vidtløftig Kombination og Sammenligning med Udlandets Fundstof. Grundlaget er i sidste Instans den ægyptiske Tidsregning, der paa Grund af særlige Forhold (Tilknytning til astronomiske Beregninger) maa siges at ligge fast, hvad »Det nye Rige« angaar. Tidsbestemmelserne for Mellem- og Nordeuropas Vedkommende er imidlertid stadig under Diskussion, og Rammerne er paa ingen Maade uimodsigeligt fastlagt. Adskillige Arkæologer er saaledes tilbøjelige til at ville rykke Bronzealderens Perioder, navnlig de mellemste og derefter følgende, længere tilbage i Tid, end det her er gjort. Fremtidig Forskning vil her efterhaanden naa større Sikkerhed.

Skeletmateriale fra Bronzealderen, der kunde tjene som Basis for Studiet af *Raceforhold,* er saare sparsomt. Dette skyldes især to Ting: de store Stengraves Forsvinden (det var jo i disse Grave, Stenalderens Skeletter hovedsagelig fandtes) og Ligbrændingens Indførelse. Fra Ældre Bronzealder besidder vi, væsentligt fra Grave, en Snes maalbare Skeletter, fra Yngre kun nogle faa Kranier og andre Skeletdele (fra Mosefund paa Øerne). Det danske Bronzealderfolk har jo været sammensat af en herskende og en tjenende Klasse (der dog vel efterhaanden til en vis Grad ved Sammensmeltning indgik Forbindelse). Skeletterne fra Ældre Bronzealder viser en Gennemsnitshøjde af 172 cm for Mænd, 162 for Kvinder, fremdeles ret kraftig Legemsbygning, til Tider dog med et vist forfinet Anstrøg, Hænder og Fødder temmelig smaa, Ansigterne middelhøje, Hovedformen skif-

tende, dog med Overvægt for Langskallethed. Præget er gennemgaaende det for den »nordiske Type« karakteristiske (jfr. ovenfor S. 191). Egekistefundene har afsløret blondt Haar og fint formede Negle. Hvad Tandforholdene angaar, synes de at have været som i Yngre Stenalder, altsaa med ringe Karies (S. 192). Et Kvindekranium fra Yngre Bronzealder (Godsted, Lolland) viser saa megen Bygningslighed med et fra Ældre (Borum Eshøj, Jylland), at de to maa have tilhørt samme Race. Man kan tage dette som et Tegn paa den ubrudte, folkemæssige Sammenhæng ned gennem Bronzealderen, den, der jo i øvrigt bevidnes af det hele arkæologiske Materiale.

FEMTE AFSNIT

DEN ÆLDRE JERNALDER

1. Ældre Keltisk Tid. Jernet. Klimaforværring. Nedgang og Vanskeligheder.

Ca. 400—200 f. Kr.

Vort Lands fjerne, nordlige Plads i Forbindelse med den Omstændighed, at det ikke rummer naturlige Metaller, bevirkede, som vi har set, at det kom langt bag efter Mellem- og Vesteuropa, hvor det gjaldt Overgang fra Sten- til Bronzealder. Nu ved Skiftet fra Bronze- til Jernalder sker det tilsvarende. Ved den Tid, hvortil vi nu er naaet, omkring 400 f. Kr., havde man sydpaa haft Jernalder i mange Aarhundreder. Med »Jernalder« betegnes en Tid, da Jernet som Stof til Vaaben og Redskaber i det store hele har fortrængt Bronzen; men dette skete overalt med stor Langsomhed og først efter en langvarig indledende Tilstand, under hvilken man nok kendte og forstod at bearbejde det naturligt forekommende, gedigne Jern, men derimod ikke endnu havde lært sig Produceringens mere indviklede Kunst. Jernet spillede i saadanne Indledningstider kun en Rolle som kostbart Smykkemetal, jævnstillet Guld og Rav, uden endnu paa nogen Maade at være Grundlag for en Fornyelse af Redskabskulturen. Hertil udkrævedes store Jernmængder, og Fremskaffelsen af disse var først mulig, da man opdagede, at Jern lod sig udbrænde af de almindelige Malmarter. Den for hele Verdens Kulturhistorie saa overordentlig betydningsfulde *Kunst at udvinde Jern* bredte sig imidlertid blandt Europas forhistoriske Folkeslag med paafaldende Langsomhed. Et vigtigt Fund fra den hittitiske Hovedstad i Lilleasien, en Lertavle med Kileskrift, har vist sig at være en Hittiterkonges Budskab til Ægyptens Farao (vistnok Ramses II), hvori Kongen nævner sit Jernforraad i Kisvadna (Pontos) og i den Forbindelse taler om »at

gøre Jern« paa en Maade, saa det forstaas, at denne Kunst paa hans Tid, d. v. s. det 13. Aarh. f. Kr., var Naboerne ukendt. Man har heraf med stor Sandsynlighed sluttet, at den første Jernudvinding i vor Del af Verden fandt Sted i Egnene om Sortehavets sydøstlige Hjørne i Tiden omkring 1300 f. Kr. Ikke mindre end otte—ni Aarhundreder maatte altsaa hengaa, inden Jernudvindingskunsten paa sin Vandring frem gennem Europa naaede op til Danmark. Man forstaar dog denne Langsomhed noget bedre, naar man betænker, at det her drejer sig om en industriel Proces, en Fremgangsmaade, der selv om den var primitiv, alligevel udkrævede ikke ringe Erfaring og Omtanke. En Handelsvare kunde, selv i Oldtiden, bevæge sig med en vis Hurtighed, anderledes med en bredt gennemgribende Kulturnyhed.

En saadan var nemlig *Jernudvindingen.* For første Gang siden Stenalderen viste der sig her for Danmarks Vedkommende Mulighed for at udnytte et af Landets Raastoffer, Myremalmen, paa en Maade og efter en Maalestok, saa man sattes i Stand til at blive selvforsynende med Hensyn til det vigtigste Redskabs- og Vaabenstof. Dog naturligvis ikke i fuldt Omfang. Navnlig til at begynde har uden nogen Tvivl Importen af Jern spillet en betydelig Rolle. Det turde være usikkert, om Hjemmeproduktionen af Jern nogen Sinde i Oldtidens Løb har kunnet dække Behovet, og i hvert Fald har dette langtfra været Tilfældet i Jernalderens første Tid. Hvor gammel er da Jernudvindingen her i Landet? Talrige Spor af gammel Jernbrænding kendes rundtom fra, navnlig fra Jylland, men i de allerfleste Tilfælde har en nærmere Datering ikke ladet sig gennemføre. I de senere Aar er imidlertid vigtige daterbare Fund fremkommet, der viser, at man er begyndt paa den hjemlige Produktion af Jern ikke længe efter, at Importen af det nye Metal gjorde sig gældende. Vi saa ovenfor, hvorledes allerede i Bronzealderens Slutningstid Jernet var slaaet igennem som Vaabenstof; her, maa vi tro, har været Tale om importeret Jern. Men snart efter, allerede i ældste Jernalder, lader Hjemmeproduktionen sig paavise. I Silkeborgegnen i Vestjylland og i Vendsyssel er der gjort Fund, der oplyser noget om denne første primitive Jernudvindingsteknik.

I Sump og Eng hentedes Raastoffet, *Myremalmen,* hvoraf Jernet skulde udbrændes. Muligvis er man begyndt med at foretage en Rensning af Malmen ved at riste den paa aabent Baal. Men til selve Udbrændingen skulde der en saa høj Varmegrad til (1000—1200° C), at det var nødvendigt for at undgaa for stort Varmetab til Omgivelserne, enten at sænke Brændingsstedet ned i Jorden eller, hvis man holdt det over Jordfladen, at lukke det paa en eller anden Maade.

Fundene viser, at begge Fremgangsmaader har været prøvet. Ved Bækmoien i Vendsyssel er udgravet en underjordisk Vindovn, en Grube brolagt med Bøgestokke og derover fyldt op med Sten, hvorved der skabtes en Rist for Vindtrækket. Muligvis har dog just en saadan Vindovn været anvendt ved foreløbig Rensning af Malmen, da det turde være usikkert, om den har kunnet udvikle den til Brændingen nødvendige Hede. Andre Fund viser, at man byggede *Jernudvindingsovne* i hvert Fald delvis over Jorden: en flad Fordybning udforedes med Ler, og man havde da Ovnbunden. Spørgsmaalet er saa, om man har forstaaet at bygge helt lukkede Lerovne, eller om man kun har haft Sidevolde af Ler eller Jord omkring et aabent, men altsaa dog beskyttet Baal. Her mangler vi endnu sikker Viden. At Blæsebælg har været kendt, kan sluttes af Fundene. Et mægtigt Brændselsforbrug har sikkert været nødvendigt, og Skoven maa have lidt haardt herunder. Efter fuldført Brænding laa tilbage paa Herden (Ovnbunden) dels Produktet, dels Affaldet. Produktet var den raa, urensede Jernklump, »Luppen«, som man nu for at fjerne Urenheder maatte efterbehandle ved Hamring; Affaldet var Slaggerne, der som oftest, i Forbindelse med Lerklining, udgør alt det Fundstof, et Oldtidsbrændingssted efterlader. Til Hamringen benyttedes Sten: store Kampesten som Ambolter, smaa Marksten som Hamre. Det er højst sandsynligt, at de saakaldte »Knusesten« (Marksten, hvis fremspringende Ender og Hjørner er afstødt gennem Knusning, og som optræder talrigere paa Jernalderens end paa Sten- og Bronzealderens Bopladser) i Virkeligheden for en stor Del er primitive Smedehamre. — Hvad det betød for Jernalderbonden ved eget Arbejde at kunne skaffe sig Metal til Skære- og Huggeværktøj, dertil et Metal holdbarere end Bronze, er umiddelbart indlysende. Ved dette Kulturfremskridt blev alle Bondens vigtigste Arbejdsredskaber, Økse, Kniv, Plovskær, Kornsegl, væsentligt forbedret, og samtidig opstod Mulighed for Nyskabelser (den korte Le).

Men inden dette skete, og inden det nye kunde komme til at virke i fuld Udfoldelse, maatte Folket gennemleve en haard, trang Tid. Ikke alene var det nye Metal knapt til Stede og vanskeligt at frembringe, da til at begynde med kun faa forstod Udvindingskunsten, men Mulighederne for at skaffe det til Landet udefra, paa samme Maade som tidligere Bronzen, blev efterhaanden stærkt forringet. Aarsagen hertil var *de gamle Handelsforbindelsers Afskæring,* et mærkeligt Forhold, der kun forstaas paa Baggrund af Samtidens europæiske Magtforskydninger.

Det 4. og 3. Aarhundrede f. Kr. er *Kelternes Storhedstid* i Europa. Efter en forudgaaende mægtig Ekspansion sad nu de keltiske Folke-

slag i et bredt Bælte hen over Mellemeuropa fra Spanien i Vest til Sortehavet i Øst. Syd og Nord for dette Bælte sad Naboer, der efterhaanden skulde vise sig farlige for Keltervældet: i Middelhavslandene den spirende romerske Magt, nordpaa Germanerne. Foreløbig var dog Kelternes Herredømme ubestridt, og for de nordiske Folk betød dette, just i Kraft af det spændte Forhold mellem Keltere og Germaner, en Overskæring af de ældgamle, vidtstrakte, nord—sydgaaende Handelsforbindelser langs de store mellemeuropæiske Floder. Følgen heraf maatte blive økonomisk Isolation og Stilstand. Den Storhandel, Bronzealderens Overklasse saalænge havde levet paa, var nu forbi. Men hertil føjede sig, som vel den alvorligste af alle Tidens Vanskeligheder, den store Klimaforværring.

Naturvidenskabelige, specielt mosegeologiske Undersøgelser (jfr. nærmere herom ovenfor S. 55 ff.) har paavist, at der i hele Nordeuropa ved Overgangen fra Bronze- til Jernalder indtraadte en *Ændring i Klimaet* i Retning af større Kølighed og mere Fugtighed. Den klimatiske Periode, der benævnes den »subatlantiske«, indtræder hermed. Den gennemsnitlige Sommertemperatur sank; Kulde og Regn blev dagligt Vejr i Danmark. Man ser dette Skifte tydeligt i Mosernes Lagfølge, hvor Tørven ændrer Karakter efter en temmelig markant afsat Grænse. Hvad der saaledes skete, fik kendelig Virkning paa Landets Plantevækst. Højmoserne bredte sig; Lyngen, der elsker Fugtighed, fik gunstige Vilkaar, og i Skoven kom omsider *Bøgens Tid,* eftersom nemlig dette Træ bedre end de andre taalte Klimaomslaget. Fra denne Tid begynder Bøgens fremgangsrige Kamp mod Egen. Alt dette fik være. Men for Bondens Liv og Virke indtraadte det som værre var. Grundvandet steg, og Regnen silede ned; lavtliggende Agre sattes under Vand, Afgrøden ødelagdes, Kvæget forkom. Det blev strenge Tider, især til at begynde med, inden man havde lært Tilpasningens Kunst. At man imidlertid fik den lært, og at betydelige kulturelle Fremskridt udsprang af selve Modgangen, skal ses i det følgende.

I europæisk forhistorisk Forskning kaldes det sidste halve Aartusind f. Kr. F. under eet for *La Tène-Tiden,* efter et rigt Depotfund ved Lokaliteten La Tène i Østenden af Neuchâtelsøen. Denne keltiske Periode spænder stort set over samme Tidsrum som Ældste Jernalder i Norden. Overalt i Skandinavien er Jordfundene fra dette Tidsafsnits ældre Del yderst sparsomme, og Aarsagen hertil er at søge i de just omtalte Hovedforhold, sammenholdt med det Faktum, at Gravskikken efterhaanden var blevet saa nøjsom og knap som vel muligt. Det danske Fundstof falder i tre Klasser: Fund fra Grave, fra Depot- og Offerhenlæggelser, fra Bopladser.

Paa *Gravenes Omraade* er Ligbrænding stadig eneraadende, men inden for de herved afstukne Grænser er der ellers Variation nok. I Jylland dominerer Urnegraven, anbragt ligesom tidligere enten i bestaaende Storhøje eller under flad Mark eller endelig under nyrejste Smaahøje. Disse sidste er ofte ganske smaa og kan ligge samlede i store Grupper, de saakaldte »Tuegravpladser«, almindelige i Sydjylland og Nordslesvig; kendt er saaledes Pladserne ved Aarre og Uldal. Urnen kan være omsat med Sten, men er ogsaa ofte hensat helt frit i Jorden; Tuen kan være af Jord eller Sten, ofte under ½ m i Højden. Den anden Hovedgravform er »Brandpletten«, omtalt som Type ovenfor under Yngste Bronzealder (S. 240—41). Den kendes fra Bornholm og fra det østlige og nordlige Jylland; det ser ud til, at den har bredt sig til Jylland fra Øst. Ejendommeligt nok foreligger der fra Øerne, Bornholm undtaget, næsten ingen Gravfund. — Gravgaverne er kun faa, ikke meget ud over det nødtørftigste Dragttilbehør: Bælteringe, Bæltehager, Naale af forskellig Art. Selv om Høj og Tue hyppigt anvendes, er det dog sikkert, at Skikken at lægge Graven under flad Mark bliver stadig mere almindelig. Denne Forkærlighed for *Fladmarksgrav* vedvarer ned gennem hele Jernalderen og øver for saa vidt en skæbnesvanger Virkning, som den fra nu af hindrer ethvert Forsøg paa Befolkningsstatistik ud fra Jordfundenes Antal. Hvor nemlig Gravhøjen er almindelig Regel, kan den i Forbindelse med øvrige Fund give et vist Grundlag for en forsigtig Beregning af Befolkningens Fordeling; men hvor Fladmarksgraven har vundet Indpas i større Maal, kuldkastes enhver Beregning, eftersom man aldrig kan vide, hvor Gravene gemmer sig. Tilsyneladende tyndt befolkede Egne kan gennem nye Fund pludselig vise sig dog at have haft Bebyggelse.

Fra Mark og Mose uden for Grave kendes ikke saa faa Fund, ogsaa her afgjort flest fra Jylland. Nedlægning af *Halsringe* gaar stadig væk for sig, nu dog ikke mere parvis. Der forekommer to Hovedformer med forskellig Udbredelse, en østlig »Kuglehalsringen« og en vestlig »Kronehalsringen« (se T. XXIV, 8—9). I øvrigt kendes fra Moser Dragtnaale, Spænder og andre Smykker, alt ligesom Halsringene af Bronze. Det viser sig her tydeligt, at Bronzen nok har ladet sig fortrænge som Stof for Vaaben og Redskaber, men paa ingen Maade som Smykkestof. Her hævder den sin Stilling gennem hele Jernalderen.

Tidens kendte *Bopladser* er ikke mange, næppe en halv Snes, alle fra Jylland. Saa faa de er, har de dog ikke ringe kulturhistorisk Værdi. De viser nemlig foruden Prøver paa forskellig Keramik, som Gravfundene ikke giver, Spor af Bondens Bolig, hans Ager og hans

TAVLE XXIV

1. Sværdklinge af Jern. 2. Lansespids af Jern. 3. Skjold af Træ. 4. Ringnaal. 5. »Holstensk Naal«. 6. Bæltehage af Jern. 7. Pladenaal. 8. Kuglehalsring. 9. Kronehalsring. 10. Bøjlenaal. 11. Øskenring. 12. Pladespænde. 13. Spiralspænde. 14. Lerkrukke. — Alt, undtagen 1—3, 6 og 14, af Bronze. — 1, 2, 8, 9, 12—14: $^1/_5$ St., 3: $^1/_{10}$ St., 4—7, 10, 11: $^1/_3$ St.

Ældre Keltisk Tid.

Jernbrændingssteder. Sidstnævnte er allerede beskrevet; Hus og Mark vil blive nærmere omtalt i det følgende Afsnit.

Det vil forstaas, at vi med disse tilfældige og fattige Kilder kun har ret mangelfuld Viden om de *Ting, der var i Brug* i Ældre Keltisk Tid. Vaaben mangler saa godt som fuldstændigt, ligesaa Arbejdsredskaber; kun Smykker og Dragttilbehør er nogenlunde fyldigt repræsenteret. Foruden de nævnte Halsringe kan nævnes: brede Pladespænder, Naale i dobbelt Spiralform, Naale med Bøjning paa Stilken og med Hoved formet som en Kugle, som en Ring eller som en flad Skaal; sidstnævnte Type benævnes efter sit Hjemsted sædvanligvis »den holstenske Naal«. Prøver paa disse forskellige Smykker er givet T. XXIV, 12, 13, 4, 5. Ejendommelige Smykker er de saakaldte »Øskenhjul«, formet som Hjul med Eger omkring et kredsrundt Nav. Interessant er det, at *Bøjlenaalen* nu igen dukker frem, men denne Gang enleddet og med Fjederkraft, altsaa hvad vi forstaar ved en rigtig Sikkerhedsnaal. Man har heroppe i Norden til at begynde med haft ondt ved at forstaa Konstruktionen, og de første Eksemplarer er derfor kluntede, toleddede Naale uden Fjeder (XXIV, 10). Bæltespændet medgaves oftest som Gravgave og er derfor velkendt; i Jylland var det almindeligste Bæltelukke *Øskenringen*, næsten altid af Bronze og noget varierende i Udformningen (XXIV, 10); mulig har den hørt til Bukseremmen og vilde i saa Fald bevidne en (ogsaa af andre Grunde trolig) almindelig Brug af Buksedragten (jfr. nedenfor S. 265). Paa Bornholm og undertiden i Slesvig træffes i Stedet for Ring en ombøjet Bæltehage (XXIV, 6). — *Pottemageriet* er ikke daarligt. Teknikken er god, og Former, Profiler saavel som almindeligt Stilpræg viser nær Tilknytning til Bronzealderens Keramik, selv om naturligvis et og andet nyt er tilkommet (Mundingskrave, Bueornamenter m. m.). Et Eksempel paa en Gravurne fra Aarrepladsen ses T. XXIV, 14; dens Ører er afslaaet allerede i Oldtiden, vistnok rituelt for at indvi Karret til Dødebrug. Særlige keramiske Typer, kendt fra Bopladser, er Hængegryden med paaklæbede tudlignende Fremspring, bestemt til at beskytte Ophængningssnoren mod Ilden, og mærkelige, massive, ornamenterede Lerblokke, uvist til hvad Brug.

Endnu et Fund maa omtales, uden Sammenligning det betydeligste fra hele Perioden, nemlig *Baaden fra Hjortspring* paa Als. Her var i en lille Mose, der aabenbart har været Egnens Helligplads, nedlagt en Baad med dertil hørende Krigsudstyr, øjensynligt et Offer til Kampguden, hensat paa Kultstedet efter endt Strid (samme Art Offer altsaa som de nedenfor omtalte store Mosefund, se S. 290—91). Hjortspringbaaden, hvoraf en Model afbildes S. 254, er det ældste bevarede

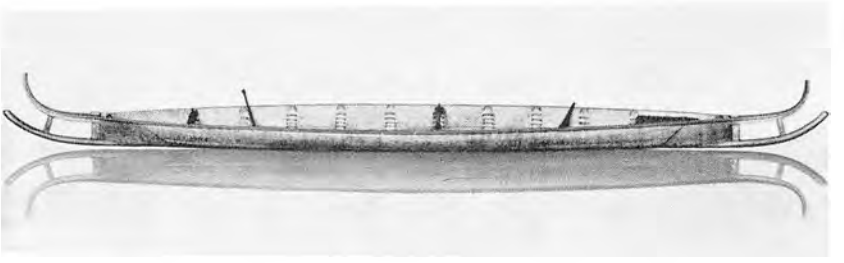

Model af Baaden fra Hjortspringkobbel Mose paa Als.

Fartøj i Norden. Dets Konstruktion er af særegen Art, idet Klædningsplankerne ikke er klinknaglede, men syet sammen, vel nok en Reminiscens fra Skindteknikken. Baadens indvendige Skelet bestod af en Række Tværstativer, fæstet til Klamper paa Baadens Inderside. Disse Stativer var sammensat af buede Hasselribber, ført gennem Huller i Tofterne og gennem Øjer, dels i Tofternes lodrette Støtter, dels i den vandrette Stav, der forneden tjente til at holde det hele Ribbestativ i Form. Baaden er samlet udelukkende ved Syning og Falsning; enkelte Steder er brugt Trænagler, intetsteds Metal. I Syhullerne var anvendt Harpiks som Tætning. Baadens indvendige Længde var godt 13 m, dens Bredde knap 2 m. Begge Stævne synes at have været forlænget paa lignende Maade som Baadene paa Helleristningernes Tegninger. Endnu her er altsaa Kølforlængelse og Rælinger ikke ført direkte sammen som paa Nutidens Baade. Hjortspringbaaden er bygget væsentlig af Lindetræ; hele Baadklædningen tæller kun fem, til Gengæld meget brede Planker. Den midterste, Bundplanken, har ingen særlig Køl. Rælingen mangler Aareindretning; Baaden har været padlet frem ved Hjælp af ret spinkle Aarer, hvoraf en Del var bevaret. En svær Styreaare har dirigeret Retningen. Baaden har været slank og smal, aabenbart været en Art Krigskano uden Mast. Fuldt bemandet har den kunnet føre en god Snes Krigere. Disses Vaaben laa rundt om Baaden: Sværd og Spydspidser af Jern (T. XXIV, 1—2), Sværdskeder af Træ, Spydspidser af Hjortetak eller Ben, firkantede Træskjolde med elegant formede Buler af Træ (XXIV, 3). Ogsaa andre Ting end Vaaben forekom: Skaale, Daaser og Æsker af Træ, en Kølle, et Rør til Blæsebælg, en Haandten o. a.; dertil en lille Bronzenaal med karakteristisk Bøjning paa Stilken, vigtig for Dateringen. Det kan antages, at Hjortspringfundet tilhører 4. Aarh. f. Kr., men Tidsbestemmelsen er i øvrigt paa Grund af manglende Sammenligningsstof ret vanskelig.

Der kan i denne ældste Jernalderperiode paavises adskillig *Kulturindflydelse* i Jylland sydfra. Tuegravpladserne i Sydjylland staar

utvivlsomt under Paavirkning fra lignende store Pladser i Holsten. Forbindelsen derfra igen til Nordvesthannover giver vigtige Holdepunkter for Dateringen.

Det mest tungtvejende af alle Problemer, naar Talen er om Overgangstiden fra Bronzealder til Jernalder, er, hvorvidt der er Sandsynlighed for Kultursammenhæng eller Kulturbrud. Er her kommet nye Folk til Danmark, eller tør man sige, at Afstamningslinien racemæssigt og kulturelt lader sig føre uknækket igennem. Arkæologien kan her ganske vist ikke føre noget egentligt Bevis, dertil er Fejlkilderne i Stoffet for store. Men et nøje Studium af, hvad der foreligger — og her bør særlig understreges Fænomener som jævn Fortsættelse inden for Gravskik, inden for Pottemageri samt i visse Smykkeformer —, vil føre til den Slutning, at *den folkelige Enhed og Sammenhæng* i Overgangstiden til Jernalderen sandsynligvis ikke er blevet afgørende forstyrret eller voldeligt brudt. Forskningens foreløbige Svar paa Spørgsmaalet om vor Folkeoprindelse maa da blive, at vi er *et nordgermansk Folk med Rod i nordisk Bronzealder.*

2. Yngre Keltisk Tid. Tilpasning. Opgang. Vandringstog.

Ca. 200 f. Kr.—Kr. F.

Det er tydeligt, at vi med denne Periode er naaet ud over det døde Punkt i den tidlige Jernalders Samfundsliv herhjemme. Navnlig mod Slutningen af det nu kommende Tidsafsnit bliver Fundene flere og deres Indhold rigere. De vigtigste Fundklasser er Grave og Bopladser, hvortil kommer som Supplement et Antal Offerfund, heraf nogle overdentlig store og prægtige.

Urnegrav og *Brandplet* er som hidtil de to vigtigste Gravformer. Man kan nu se, hvordan de øver Indvirkning paa hinanden, saa der fremkommer Mellemformer, saasom »Urnebrandgruben«, d. v. s. Brandpletten med Urne i. En varig Indflydelse fra Brandplet paa Urnegrav kan ses deri, at denne sidstes Indhold af brændte Ben nu oftest ikke mere er rene og hvide, men derimod smudsige, opblandet med Ligbaalets Rester, Kul, Jord etc. Som Regel staar Urnen frit i Jorden, uden Stenpakning. — Man skulde saaledes synes, at Ligbrændingens strenge Idé var ved at vinde helt Overhaand, og at man nærmede sig den yderste Konsekvens: ingen Omsorg for de dødes Rester, ingen Gravgaver. Men her gør en modsat Indflydelse sig gældende, navnlig i Periodens senere Del, idet man nemlig stik mod Ligbrændingstanken begynder at udruste den døde med forskelligt Gods, undertiden endda efter stor Maalestok. Krigeren faar sine

TAVLE XXV

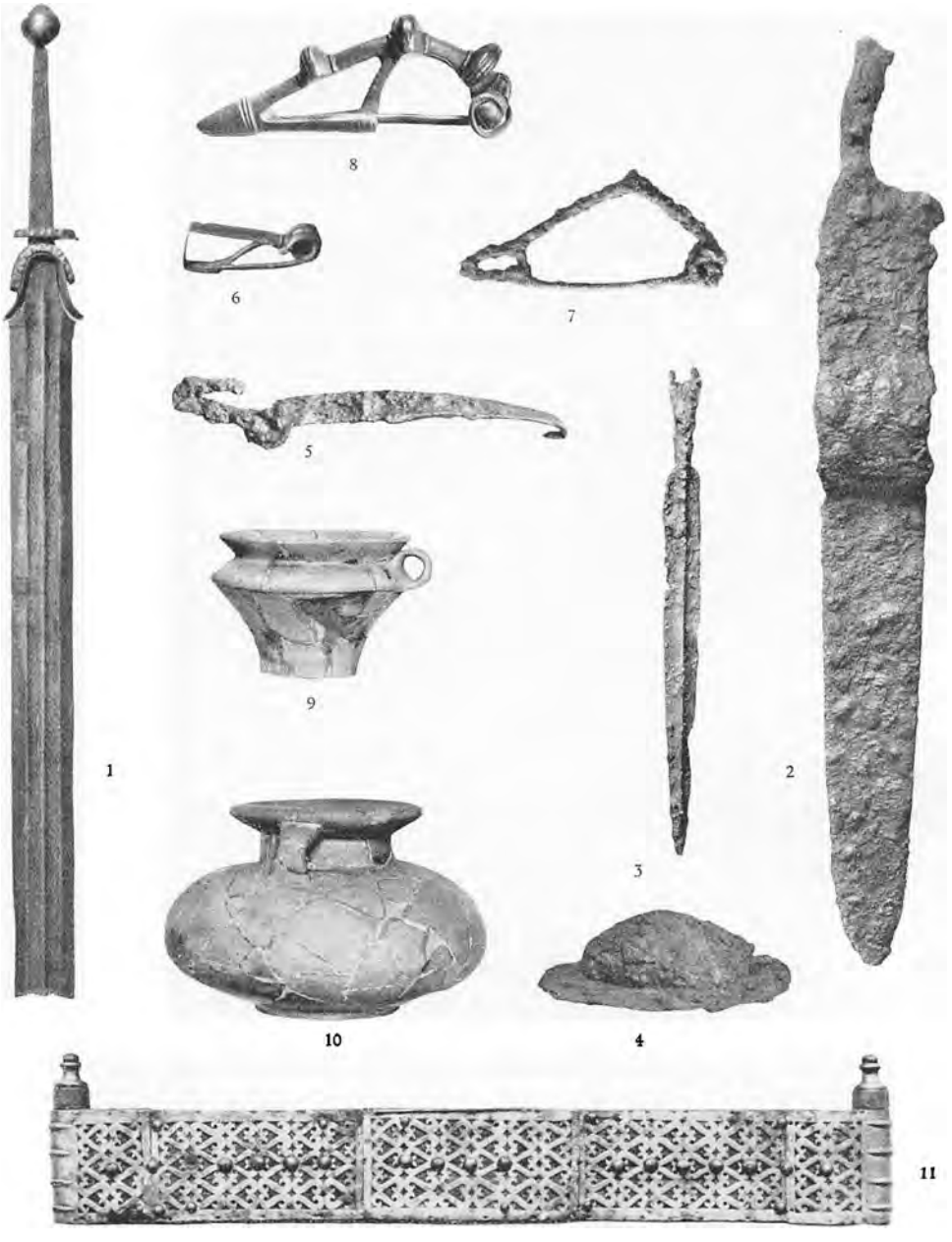

1. Tvægget Jernsværd (keltisk Type). 2. Enægget Jernsværd (germansk Type). 3. Lansespids af Jern. 4. Skjoldbule af Jern. 5. Bæltehage af Jern. 6—8. Bøjlenaale af Jern (7) og Bronze. 9—10. Lærkar. 11. Bronzebeslaaet Prydplanke fra en af Dejbjergvognene. — 1—4: 1/6 St., 5, 7: 1/3 St., 6, 8: 1/2 St., 9, 10: 1/5 St., 11: 1/9 St.

Yngre Keltisk Tid.

Vaaben med, Sværdet ofte i helt *sammenbøjet Stand*, en Forholdsregel, der næppe alene kan skyldes, at der var knap Plads i Urnegraven, eftersom tilsvarende sammenbøjede Vaaben (ogsaa undertiden Spydspidser) kan findes i Brandpletter, hvor jo Pladshensynet ikke kan have eksisteret. Denne karakteristiske Sammenkrølning af Sværdet er snarere foretaget af rituelle Grunde for at gøre Vaabnet dødsviet og ikke længere brugeligt for levende. Det var nu ikke alene Vaaben, der kom i Graven som Udstyr, ogsaa andre Ting medgaves, undertiden i ganske vidtløftigt Omfang, hvorved det røbes, at man har afholdt *stort Gravøl* og i det hele taget anselig Dødefest. Paa en af Tidens kendte Gravpladser, *Kraghede* i Vendsyssel, var saaledes de døde udstyret ikke alene med personlige Smaating som Dragttilbehør og Toiletsager eller med Redskaber som Kniv og Saks, men ogsaa med Vaaben og omfangsrige Maaltider: forskellige Slags Drikke, Svine- og Faarestege anrettet i Bordkar og i større Beholdere af Ler. Ja, i et enkelt Tilfælde var endogsaa en Vogn med to Køreheste ført paa Ligbaalet. Foruden denne Kraghedeplads, der senere skal komme paa Tale, kan af vigtigere Gravpladser fra Yngre Keltisk Tid nævnes Vogn i Vendsyssel, Langaa paa Fyn, Harnebjerg paa Langeland, Kannikegaard og Simblegaard paa Bornholm. Paa denne sidste Ø er Brandpletgravene særlig talrige. Den fynske Langaaplads indeholdt adskillige rige Grave med Spor efter storslaaede Gravceremonier: Vaabenudstyr, store Metalkedler, Dele af Vogne m. m. At saaledes Vognen bliver en Del af Dødeudstyret for Stormanden, er et keltisk Træk, der naar op til os, vistnok gennem germanske Mellemled. — Som en Forløber for en i næste Periode opkommende ny Gravskik virker et Fund fra Østerbølle i Himmerland, hvor den døde var jordfæstet ubrændt.

De rigere Fund giver Lejlighed til ret godt Indblik i Tidens *Vaaben- og Redskabsformer*. De vigtigste Typer skal her kort gennemgaas. — Sværdet optræder i to Former: et tveægget, med temmelig lang og smal, til Tider længderiflet Klinge, der afsluttes stumpt nedadtil, med lang Grebspids, kugleformet Fæsteknap og aaben Grebbue mod Klingen (se T. XXV, 1); og et kortere, bredere, enægget Sværd (T. XXV, 2), et kraftigt, lidt kluntet Hugvaaben. Mens det tveæggede Sværd (der har fin, øskenbærende Skede af Jernblik) er en oprindelig keltisk Sværdtype, der fra Kelterne optoges i hele Germaneromraadet sydpaa som et fællesgermansk Typelaan, er det enæggede Sværd (der altid har Skede af Træ) væsentlig udbredt i østgermanske Egne Syd for Østersøen og maa antages at være opstaaet dér. — Spydspidsen (XXV, 3) har mange Varianter, kan være lang og slank eller kort og bred. — Af Skjoldet findes ikke sjældent Midtbulen af

Jern bevaret; den kan være lavt kegleformet med Topstang eller fladthvælvet uden Stang (XXV, 4). — Et nyt Redskab er Saksen, indrettet som Nutidens Faaresaks, altsaa enleddet: en fjedrende Bøjle udløbende i to lange Skæreblade. — Kniven er halvrund eller lige og enægget. — Mens alle disse nævnte Vaaben og Redskaber er af Jern, gøres Bøjlenaalen, der jo er en Mellemting mellem Smykke og Brugsgenstand, oftest af Bronze. Der kendes, ikke mindst fra Mosefund uden for Grave, ikke faa forskellige Former; spinkle og trekantede eller sværtstøbte og ofte forsynet med Pyntekugler (T. XXV, 6—8); de er alle Varianter af den europæiske keltiske Bøjlenaaltype (La Tène-Fibulaen). — Inden for Lerkarindustrien vil man finde adskillige nye Træk, saasom skarpkantet Mundingsrand, omløbende Tværrifling af Karskulderen, X-formet Øre, blankglittet Overflade, Fænomener, der ellers maa siges at være karakteristiske for Lerkarrene fra den ældre Romertid; de optræder imidlertid allerede nu i Keltertidens senere Del saa ofte, at en Datering efter Keramikken alene ofte kan være vanskelig nok. Til Tider kan Pottemageriet udvise forbavsende høj Standard. Der kan eksempelvis peges paa Lerkarrene fra den førnævnte Kraghedeplads i Vendsyssel; her er truffet Bægre, Skaale og Krukker, der med deres fine, faste Profilering og overlegne Teknik hører til det bedste inden for dansk Oldtidskeramik overhovedet (T. XXV, 9—10). Et af disse Kraghedekar bærer paa Skulderen en indpunkteret Figurfrise med Fremstilling af en Rytter, der med Hunde jager Tyr og Hjort, en paa nordiske Oldtidslerkar enestaaende Dekoration. En ejendommelig Kartype er den saakaldte »Bukkelurne«, en buget Krukke dekoreret med tre hule, halvkugleformede Buler under Øret, Buler, der vistnok skal efterligne Arbejder i udhamret Metal.

Kortlægger man Periodens Fund, vil man, som i Ældste Jernalder, konstatere udpræget Fundknaphed paa Sjælland, nu derimod ret mange Fund paa Bornholm, i Nordjylland samt i et sydvestligt Omraade omfattende Nordslesvig, Sydjylland og den fynske Øgruppe. Som ovenfor bemærket (S. 251) kan i Jernalderen Fundfordeling ikke tages som Udtryk for Bebyggelsens Udbredelse; derimod kan man gennem Sammenligning mellem disse danske Centrer og Fastlandets Fundgrupper sydpaa konstatere tydelige *Kulturforbindelser,* dels med østlige, dels med vestlige Egne i Tyskland. Der bliver her Tale om paa den ene Side Pommern og Schlesien, hvor der kan paavises Sammenhæng med henholdsvis Bornholm og Vendsyssel (Kraghede), paa den anden Side om nord- og nordvesttyske Omraader (Mecklenburg, Hannover og Thüringen), hvorfra der øjensynlig er udgaaet Paavirkninger til Sydvestdanmark.

Det store Sølvkar fra Gundestrup Mose i Himmerland. (Nationalmuseet).

Blandt Tidens Mosefund staar to i første Række, nemlig Vognene fra Dejbjerg i Vestjylland og *Sølvkedlen fra Gundestrup* i Himmerland. Sidstnævnte er et stort og mærkeligt Arbejde, uden Tvivl af østkeltisk Herkomst, altsaa en fremmed Fugl heroppe. Hvordan den er naaet til Danmark, kan ikke vides; muligvis er den et Krigsbytte. Gundestrupkedlen (se hosstaaende Tavle) er et stort rundbundet Kar, helt af Sølv, med stejl, dobbeltvægget Overdel, der oprindelig var sammensat af i alt 13 reliefprydede Plader (8 udvendig og 5 indvendig), foroven sammenholdt af en tyk, hul Mundingsrand. Bundens Midte dækkes indvendig af sin særlige runde Reliefplade. Der mangler nu af Sølvkedlen Størstedelen af den hule Rand samt en af de 8 Yderplader. Kedlen opdagedes ved Tørveskær; den stod paa sin Bund saa at sige afmonteret, idet nemlig alle Reliefpladerne samt Dele af Randen var løsnet og nedlagt samlet paa Kedelbunden. Sølvkedlen har ikke været sænket i Vand, men derimod hensat paa Moseoverfladen, sikkert som Offer til en Guddom. Yderpladerne er prydet med menneskelige Figurer i Brystbillede, 4 mandlige og 3 kvindelige; den nu manglende Plade har sandsynligvis haft et kvindeligt Brystbillede, hvorved der vilde fremkomme i alt 4 Par. Der er næppe Tvivl om, at disse Figurer er ment som Guder og Gudinder. Inderpladernes Relieffer er særdeles figurrige med broget, livligt Indhold. Man ser ogsaa her forskellige Gudefremstillinger, saaledes genkendes den keltiske, hjortehornede Guddom Cernunnos; men desuden fortællende Situationer saasom Oksejagt, Krigerprocession og Menneskeofring. Paa Bundpladen præsenteres i særlig højt Relief den ved Jagten nedlagte store Tyr. Mændenes Dragt paa Gundestrupkedlen bestaar af Ærmetrøje og korte Bukser, begge tætsluttende og som det synes i eet Stykke; Kvindernes af en ret lang Kjole eller Kjortel, med eller uden Bælte. Dette store Sølvkar maa antages at stamme fra de nedre Donaulande og at være et Produkt af østkeltisk Kunst med talrige orientalske og græsk-hellenistiske Stilpaavirkninger. Det er vigtigt at betone, at dette Værk under ingen Omstændigheder kan være dansk Arbejde; dermed bortfalder ogsaa dets Billeders direkte Værdi som Kilde for det hjemlige Kultur- og Trosliv heroppe. At Himmerlænderne naturligvis har tænkt deres ved Betragtningen af Kedlens Relieffer, er en Sag for sig. Maaske kan man opfatte Sølvkedlen med den store Tyr i Bunden som Vidnesbyrd om, at den Tyredyrkelse, der gennem andre Fund synes at kunne paavises for Nordjyllands Vedkommende i denne Tid, er af keltisk Rod. Kedlens Tilblivelsestid er usikker, sandsynligvis 2. eller 1. Aarh. f. Kr. — Dele af en lignende Kedel, kun i Bronze og mindre rigt udsmykket, kendes fra Rynkeby Mose paa Fyn.

17*

Det andet store Fund er *Dejbjergvognene* (afbildet S. 428). I Dejbjerg Præstegaardsmose fremkom ved Tørveskæring Dele af to prægtigt udstyrede, bronzebeslagne, firhjulede Vogne, indbyrdes lidt forskellige, saa at der ikke er Tale om et ensdannet Par. Den ene Vogns Hjul har haft 12, den andens 14 Eger; Fælgene havde været omsluttet af Jernbaand (nu fortæret af Mosejorden). Af den ene Vogn var begge Langsider og vistnok ogsaa begge Kortsider bevaret (en af sidstnævnte afbildet T. XXV, 11). Disse Vognsider var samlet af Længdelister og overdaadigt prydet med Beslag i gennembrudt Bronze. Lige saa rigt pyntet var de to Vognstænger, hvis Oversider næsten ganske dækkes af rigt varierede Bronzemønstre. Vognstængernes Ender saavel som Hjulenes Bøsninger var af svært støbt Bronze. En af Vognene har haft en firbenet Agestol med Fletværkssæde. Træet, der er anvendt til Vognene, er Ask, El og Bøg. Stilpræget i Dejbjergvognenes Ornamentik er umiskendelig keltisk: Treslyng, Trepunkter, Hjerte- og Buemønster, S-Slyngninger, Mandsmasker o. a. Et Par Lerkar i Fundet gør et sent Indtryk, men selv om Vognene, da de blev nedlagt, var gamle, falder deres Tilblivelsestid dog sandsynligvis i første Aarh. f. Kr. Den udprægede keltiske Stil tiltrods kan Vognene nok antages at være forfærdiget herhjemme. De var før Henlægningen i Mosen blevet skilt ad i deres Dele; sandsynligvis drejer det sig om en af religiøse Grunde foretagen Nedlægning, og Vognene selv er rimeligvis kultiske. Spørges der, til hvilken Guddom de kan have været knyttet, maa der gøres opmærksom paa, at der i Dejbjergfundet foruden Vognene fremkom dels Lerkar, dels et Par Vævebrikker; Fundet gør altsaa Indtryk af at være paa een Gang fredeligt og kvindeligt. Det er da nærliggende at tænke paa den kvindelige Guddom Nerthus, som Tacitus fortæller blev dyrket af Nordvestgermanerne paa den Maade, at hun paa visse Aarets Tider af sin Præst kørtes omkring til de troende paa en indviet, oksetrukken Vogn. Noget Bevis for en Forbindelse mellem Dejbjergfundet og Nerthusdyrkelsen lader sig dog endnu ikke føre.

Af større kulturhistorisk Betydning er den Fundklasse, der udgøres af *Bopladserne*. I og for sig er fast daterede Bopladsfund fra Perioden ikke særlig talrige — dog maa der regnes med, at i ikke faa Tilfælde har en og samme Plads haft Bebyggelse baade i Keltisk og i Romersk Tid, altsaa baade i dette og efterfølgende Tidsafsnit —; men nogle af dem giver overordentlig vigtige Oplysninger om Boligform og Agertype. Allerede fra forrige Periode kendtes enkelte Lokaliteter, der paa lignende Maade gav Oplysning om Bondens Hus og Mark, saaledes Lundager og Troldtoft i Vestjylland, Byrsted i Vendsyssel. I Yngre Keltisk Tid kan som de vigtigste Bo-

pladser nævnes den tidligere omtalte Kraghedeplads i det sydlige Vendsyssel, Asdal-Uggerby-Pladsen i det nordlige, Skørbæk og Borremose i Himmerland.

I *Borremose* var Bopladsen af en særlig Karakter, idet der nemlig her paa en Holm i den lange Mose Sydøst for Aars var anlagt en befæstet Tilflugtsborg. Holmen var ca. 150 × 100 m stor. Sandsynligheden taler for, at den i Bronzealderen, før den omgivende Mose dannedes, laa som en Banke i et Landskab af Ager og Skov. Pollenanalysen har nemlig eftervist, at Mosen opstod ved Klimaforværringen i Jernalderens Begyndelse. En Gang i Yngre Keltisk Tid har man da besluttet at indrette Holmen som befæstet Tilflugtssted; langs hele dens Rand har man trukket en Forsvarsgrav og ved dens indre Kant opkastet en Vold. Sydøstenden af Holmen, der laa nærmest det faste Land, har man forbundet med dette ved en ca. 65 m lang, 2—3 m bred, omhyggeligt stenlagt Vej, konstrueret med store Kantsten omkring et Vejlegeme af smaa Marksten. Vi har her det bedste Stykke Oldtidsvej i Danmark (se Afbildningen S. 357). Ved en Tømning og Undersøgelse af Voldgraven har det vist sig, at Aflejringsforholdene vidner om to Beboelsesafsnit, det første samtidig med og umiddelbart efter selve Fæstningsanlægget, det andet senere, muligvis strækkende sig ind i Romertiden. Under dette sidste ser det ud til, at Fæstningen har været sløjfet. I Voldgraven fandtes rigelige Afkast fra de to Bebyggelser, i Form navnlig af Lerkar og Træsager (heriblandt en interessant Maalestok). Paa Holmen er fremkommet Hustomter, beliggende omkring en lang, bugtet, stenlagt Landsbygade.

Foruden de i Virkeligheden kun faa Tilfælde, hvor der i Forbindelse med Hustomt eller udpræget Bopladslag fra Keltisk Tid er fundet Spor af Tidens dyrkede Agerfelter, kendes et stort Antal Fundforekomster bestaaende af Agre alene. Af disse gamle *Markfelter* eller Systemer af Markfelter har kunnet eftervises over 100 Forekomster, der særlig samler sig om visse vest- og nordjyske Egne. Uden for Jylland kendes kun tre Agerfund (to paa Sjælland, eet paa Bornholm). Denne ejendommelige Fordeling skyldes sikkert først og fremmest den Omstændighed, at den moderne Jorddyrkning i det østlige Danmark har været saa intensiv. Ejendommeligt ved disse Agre, der med Sandsynlighed (gennem spredte Fund af Lerkarskaar m. m.) lader sig tidfæste til Keltisk Tid i Almindelighed, ofte med Fortsættelse ind i Romersk, er nu, at de henhører til en og samme Hovedtype, der bestemt adskiller sig fra den saakaldte »højryggede« Ager. Mens denne sidste (der muligvis ogsaa rækker tilbage til Jernalderen, men hvis Datering endnu er usikker) altid er lang og smal, højest midtpaa og ved Furer skilt fra Nabolodderne, er Agrene fra Keltisk Tid helt plane og mod

Arden fra Døstrup Mose ved Hobro.

Naboagrene begrænset af lave Volde, saakaldte »Digevoldinger«. Formen er oftest rektangulær, undertiden dog noget uregelmæssig; Agrene kan være lange smalle eller korte brede. De ejendommelige Skelvolde maa antages opstaaet paa den Maade, at man ved Agerens Anlæggelse lod udyrkede Jordstrimler staa som Skel; herhen slæbtes Sten og andet Affald fra Markrensning, og her fik den vilde Vegetation Lov at brede sig. I Tidens Løb antog da disse Skelstrimler dels gennem tilslæbt Materiale, dels gennem den Standsning af Jord- og Sandfygning, der skete ganske automatisk netop langs Skellene, Form af lave brede Volde, hvorved de plane Agerfelter kom til at ligge som let fordybede Bassiner inden for firkantede Voldrammer. Hvor Terrænet var skraanende, opstod en Terrassekant mellem en lavere og en højere liggende Ager. Ikke blot i Form, men ogsaa i Størrelse er disse Skelvoldagre stærkt vekslende, hvilket ikke tyder paa noget Fællesskab i Jordeje. Undertiden er den enkelte Storager ved Tværvolde delt i lige store Dele, to, tre eller fire, et interessant Træk, der kunde se ud som Resultatet af Arvedeling mellem ligeberettigede.

Om *Pløjningen* af disse Agre giver Fundene en Del Besked. To Pløjeredskaber, det ene fuldt bevaret, det andet kun et Brudstykke, er gennem Pollenanalyse dateret til Keltisk Tid. Det første er *Arden* fra *Døstrup* Mose ved Hobro (afbildet her ovenfor), en saa godt som fuldstændig bevaret »Spade-Ard« uden Sule, et særdeles primitivt Dyrkningsredskab af den Slags, der var velkendt i Bronzealder og maaske endda før (ovenfor S. 157). En saadan Ard har rispet Agerens Overflade op, men den har ikke kunnet vende Mulden. Nu er det interessant, at hos Romerne, der brugte Ard, var det, som Plinius fortæller, Skik at pløje samme Ager to Gange, paa langs og derefter paa kryds. Denne Anvisning er paa nogle af de jyske Skelvoldagre fundet bekræftet, idet Ardens Spor paa langs og kryds endnu stod tydeligt at se. Der er ingen Tvivl om, at den plane, brede Ager i Keltisk og Romersk Tid herhjemme er blevet pløjet med den gammel-

dags Ard. Men nu kommer det andet Plovfund. Det drejer sig om et *Plovfragment fra Tømmerby Mose* i Aarhus Amt, et Fragment, der ikke alene viser Spor af tilsat Muldfjæl, men som ogsaa synes at kunne tolkes som Del af en Hjulplov. Under alle Omstændigheder har denne Tømmerbyplov været en tungere Type end Døstrup-Arden. Den har kunnet vende Mulden, og den har været besværligere at dreje, ikke saa let at manøvrere. Det er derfor sandsynligt, at de Skelvoldagre, der viser lang smal Form, har været dyrket med en Plov som den fra Tømmerby, hvad enten nu denne har haft Hjulforstel eller ej. Spørger man saa, hvornaar man skal tænke sig den svære Hjulplov i Brug, den med mange Oksers Forspand, maa der foreløbig svares, at denne Pløjemaade, der forudsætter Fællesskab i Jorddyrkning, og som rimeligvis frembringer den højryggede Ager, vistnok tilhører en yngre Del af Jernalderen. For den her behandlede Periodes Vedkommende kan der kun siges med Sikkerhed, at man foruden den lette, gammeldags Ard nu fik en tungere, muldvendende Plov, og at man til begge Typer muligvis har forstaaet at føje Hjulforstel. Der skal straks vendes tilbage til, hvad den indre Aarsag kan have været til, at en saadan sværere Plovtype opstod. Først skal der ses lidt paa Bondens Hus og øvrige Omgivelser.

Fundene viser *to Hustyper,* en stolpebygget, lerklinet og en med tykke, brede Jordmure. Troldtoft, Kraghede og Skørbæk har Eksempler paa det lerklinede Stolpehus, Lundager og Skørbæk paa Jordvægshuset. Begge Typer har firkantet Grundrids med indvendige, tagbærende Fristolper; Gulvet er snart af Jord, snart af Ler og har Ildsted midtpaa, som Regel blot en haardtbrændt Lerflage over et Stenunderlag; Indgangen ligger oftest i Syd og kan være markeret ved Stenlægninger. Disse to Hustyper, der begge fortsætter over i den følgende Periode, hvor de er repræsenteret ved Mængder af Fund, skal dér finde nærmere Omtale. Her i Keltisk Tid skal der kun peges paa den Ejendommelighed, at Husene af begge Typer, selv om de altid holder den firkantede Form, dog skifter paafaldende i Henseende til Længde. Der synes her at være to Størrelser: et *kort Hus* med fire indvendige Fristolper og Arne i Midten og et *langt Hus,* der imidlertid ikke er symmetrisk opbygget med Arne midti, men derimod skævt, med Arne og Indgang i den ene Ende (mens den anden er ligesom Stedbarn, kun forsynet med Jordgulv, selv hvor Huset ellers har Gulv af Ler). Med andre Ord: det korte, firkantede Hus faar i Løbet af Keltisk Tid en Tilbygning, der forvandler det til Langhus, men saaledes, at Forøgelsen stadig fornemmes som noget tilsat. Det, der saaledes tilføjes, er *Stalden,* men vel at mærke ikke saadan at forstaa, at en hidtil selvstændig Staldbygning nu indlem-

mes i Huset; nej, Stalden som saadan er aabenbart noget helt nyt, der opstaar her for første Gang. Hvad Aarsagen hertil kan have været, skal straks komme paa Tale.

Hvad Fundene fra Keltisk Tid i øvrigt kan oplyse om Bondens Liv og Vilkaar, er følgende. Positive Vidnesbyrd foreligger for *Kornsorters* Vedkommende om Hvede, Byg og Hirse (særlig kraftigt repræsenteret er Nøgen Byg). Havre og Hør er ikke fundet, men dette er, i hvert Fald hvad Havren angaar, sikkert kun en Tilfældighed. Af andre Kulturplanter har man haft den olierige Dodder samt Pileurt og Spergel, begge de sidste vistnok som Foderplanter. Kornet maledes som hidtil paa den gammeldags Skubbekværn. Om *Kvæget* ved vi ikke meget, udover at Bonden, som tidligere, har haft Okse, Svin, Faar og Ged. Hesten synes at have været lille i Modsætning til Hunden, der var kraftig og højbenet. Foruden Plov har Jordbrugeren haft en Række mindre Arbejdsredskaber: Kornsegl, Kniv, Sav, Økse. Ny er *Løvkniven,* et fladt Knivsblad med vinkelbøjet Næb, indrettet til at gribe og afskære Kviste og Blade. Det er endvidere sandsynligt, at endnu et Landbrugsredskab dukker op i denne Tid, selv om de danske Fund endnu ikke fører det længere tilbage end Romertiden; det er *den kortskaftede Le,* der i Mellemeuropa kendes allerede fra Keltisk Tid.

For en sammenfattende Betragtning er det altsaa tydeligt, at der i Løbet af Keltisk Tid sker *store Forandringer i Bondens Liv.* En stor Del af hans Liv og Arbejde, der tidligere foregik ude, sker nu inde. Vi kan til de arkæologiske Vidnesbyrd føje et enkelt litterært, nemlig Udsagn af den græske Rejsende *Pytheas,* der efter et Besøg i Norden ved Tiden omkring 300 f. Kr. erklærer, at Beboerne heroppe tærsker Kornet indendørs om Vinteren. Vi ser altsaa en hel Række indgribende Ændringer foregaa. Huset bliver længere, idet man nu ønsker under samme Tag at forene Mennesker, Kvæg og Forraad. Korn, Hø, Blade og andet Foder indsamles og opbevares; Løvkniven opfindes til Afskæring af Blade og Kviste. Ikke alene Kornaksene har man nu Brug for, men ogsaa Kornets Stængler, hvorfor et mere hensigtsmæssigt Redskab tages i Brug, nemlig den kortskaftede Le, der efterhaanden ogsaa finder Anvendelse ved Høbjergningen. Ploven forbedres; der fordres nu et sværere, jordskjoldbrydende og muldvendende Pløjeredskab. Ved at have Kvæget inde om Vinteren, samles af sig selv den Gødning, der tidligere gik til Spilde; efter al Sandsynlighed er det i denne Tid, at Bonden opdager Gødskningens Værdi, hvorved Jordudnyttelsen bliver mere intensiv.

Hvad har nu fremkaldt alle disse Ændringer, hvoraf adskillige ikke blot betyder Forandring, men endog væsentlige Fremskridt? Hvad andet

end Klimaforværringen? Hele denne mærkelige Udvikling er et fortrinligt, dybtgaaende Eksempel paa, hvad *Tilpasning* vil sige, og hvad Modgang kan frembringe, naar tilstrækkelig Kraft sættes ind paa at overvinde Vanskelighederne. Hvor saa i Begyndelsen af Keltisk Tid Tingene sort ud for Jernalderbonden! Kulde og Væde overalt, forsumpede Marker, frysende udsultet Kvæg, Hungersnød og Armod. Alt, hvad nu de arkæologiske Fund bevidner af Nyheder og Forbedringer inden for Jorddyrkning, Husbygning og Redskabskultur, er ikke andet end Modtræk mod de Hindringer, Naturen taarnede op. Nød har skærpet Opfindsomheden, og betydelige Fremskridt blev Resultatet: længere, større Hus, stærkere Plov til at bryde ny Ager og gaa i Gang med tungere Jord, Forstaaelse af Gødningens Værdi, Forøgelse af Redskabernes Række — og endelig, ikke mindst, Forbedring af Dragten. Menneskets Klædning er intimt afhængig af Klimaet, og der kan ikke være Tvivl om, at *Buksedragten,* selv om den først er overleveret os i Fundene fra Romersk Tid (nedenfor S. 285), er dukket op allerede nu i Keltisk. — Slutningen af den keltiske Periode, hvor det kan antages, at Klimaet efterhaanden har forbedret sig noget, kan altsaa i det store hele betragtes som en Overgangstid efter sejg Kamp med og Overvindelse af store Vanskeligheder.

I Yngre Keltisk Tid har Danmark, synes det, haft livlige *Forbindelser med Udlandet.* I det arkæologiske Stof, navnlig fra to Omraader, er der saa tydelige Ligheder mellem hjemligt og fremmed, at en nærmere Sammenhæng af en eller anden Art maa antages. Det ene af disse Omraader er Bornholm, hvis Fund saa meget ligner dem fra Egnene Øst for Oderens nedre Løb samt delvis dem fra Landet omkring Weichselmundingen, at man i tysk arkæologisk Forskning som oftest antager en Udvandring fra Bornholm sydefter: *Burgundernes Vandring.* Det andet Omraade er Vendsyssel, hvor Kraghedefundene udviser nære Ligheder med en østgermansk Kulturgruppe i Schlesien og tilgrænsende Egne af Polen. Tyske Arkæologer har derfor fremsat den Mening, at *Vandalerne* i denne Periode udvandrede sydpaa fra Vendsyssel. I begge disse Tilfælde, Bornholm saavel som Vendsyssel, turde det imidlertid være et Spørgsmaal, om ikke den paagældende Sammenhæng (der ikke lader sig bestride) snarere vidner om Kulturforbindelser i modsat Retning, fra Syd mod Nord. Disse vigtige Spørgsmaal er endnu uløste.

Som almindelig historisk Baggrund for Tidens Rørelser gør man vel i at betragte Germanernes stadig mere fjendtlige Forhold til Kelterne. I de sidste Aarhundreder f. Kr. er Keltermagten paa Retur, mens Germanerne øjensynlig bliver bestandig mere aggressive. Den

i klassisk Litteratur overleverede Beretning om *Himbrernes Udvandring* fra Jylland, deres mangeaarige Togen omkring i Mellemeuropa og sluttelige Sammenstød med Romerne, der under Marius besejrede dem tilintetgørende i Slutningen af 2. Aarh. f. Kr. (se nærmere nedenfor S. 356 ff.), maa vistnok ses som en blandt flere germanske Rejsninger mod Kelterne; meget tyder nemlig paa, at Himbrertoget oprindelig var rettet mod Kelterne og kun ved Tilfældighedernes Spil fik Brodden vendt længere sydpaa. Den hele keltiske Periode i Danmark er endnu saa ujævnt og brudstykkevis belyst af Fundene, at man ikke kan benægte Muligheden af visse Folkeforskydninger. Ligesom der har været Vandringer udefter, af Himbrertogets Art, kan der ogsaa her og der være forefaldet Tilvandringer udefra. Men i det store hele har disse Fremmedtilskud næppe været saa indgribende, at de har forstyrret den væsentlige Enhed og Sammenhæng mellem Danmarks Befolkning i Yngste Bronzealder og i Jernalderens første Aarhundreder (jfr. ovenfor S. 255). — *Antropologisk* Materiale, der kunde belyse Folkets Raceejendommeligheder i Keltisk Tid, mangler saa godt som helt, hvilket skyldes den eneraadende Ligbrænding i Forbindelse med den Omstændighed, at Mosefundene ikke har givet menneskelige Skeletdele i brugeligt Omfang. — Den *ornamentale Kunst* i Yngre Keltisk Tid røber betydelig mere Indflydelse fra den ejendommelige, uroligt svulmende La Tène-Stil, end før var Tilfældet. Dejbjergvognenes Udsmykning er et godt Eksempel paa denne Paavirkning.

Om Tidens *religiøse Forhold* siger Fundene kun lidt. Det er derfor ikke let at danne sig en Mening om, hvorvidt de i Yngre Bronzealder opstaaede Guder og Gudinder i Menneskeskikkelse har fortsat deres Guddomsliv i Folkets Bevidsthed ned gennem Keltisk Tid. En Antydning af, at der har eksisteret en vognkørende, kvindelig Guddom, der da muligvis er den samme som Bronzealderens, giver det ovenfor nævnte Dejbjergfund, der jo kombinerer Kvindesager med Vogn, samtidig med at dets hele Karakter maa siges at have religiøst Præg. Et andet, nævneværdigt Træk i Fundene fra Keltisk Tid er de mange mosefundne Pragthalsringe. Det er nærliggende at anlægge samme Tolkning paa dem som paa Ringfundene fra Bronzealderens Slutningstid og altsaa betragte Keltertidens Halsringgudinde som identisk med Bronzealderens. De gamle mandlige Guddomme derimod, Storhaandsguden og Solguden, er saa temmelig usporlige i Fundene fra Keltisk Tid. Mulig har Klimaændringen og det dermed følgende evindelige regntunge Skydække bidraget sit til at mindske Solgudens Magt. At man paa den anden Side har anraabt Regnens og overhovedet Vandets Guddomme, antydes maaske af en særegen Fund-

klasse, de saakaldte »Mosepotter«, simple Lerkrukker, undertiden med Dyreknogler i; muligvis er disse ejendommelige Fund, der fremkommer rundt om i Landet i Moser og Enge, altid uden for Grave, og som overvejende synes at tilhøre Keltisk Tid, at forstaa som Afværgelsesofre til Regnguden.

3. Ældre Romersk Tid. Fredelighed. Bolig, Landsby. Ny Gravskik.

Ca. 0—200 e. Kr.

Med Cæsars Erobring af Gallien ved Midten af 1. Aarh. f. Kr. afsluttedes den politiske Nedgang for Kelterne, der i det nærmest forudgaaende Aarhundrede var blevet alt mere tydelig. Kelterne kunde ikke længere klare Magtstilling og Uafhængighed over for de krigerske Naboer, og da det lykkedes Cæsar at undertvinge det politiske Hovedland Gallien, var Keltervældets Saga ude. *Rom og Germanien* stod nu langs de store Floder Rhinen og Donau Ansigt til Ansigt, et Møde, der ikke skulde løbe fredeligt af. I de Par Aarhundreder, der udgør den ældre romerske Tid, stod Romermagten paa sit Højdepunkt, en frygtindgydende, fast sammentømret militær Organisme, mod hvilken de krigerske, haardføre, men i Samfundsstruktur og kulturel Udvikling endnu primitive Germaner intet formaaede at stille op, selv om Lysten til Ekspansion paa ingen Maade manglede. Paa den anden Side var disse Germaner stærke nok til at stoppe den romerske Fremtrængen, der kun rent forbigaaende naaede saa langt som til Elben. Det store Germaneromraade var imidlertid ingen ensartet Masse. Mens de sydgermanske Riger opretholdt livlige Handelsforbindelser med Romermagten, hvorunder de, ofte paa Bekostning af politisk Uafhængighed, efterhaanden lærte og tilegnede sig de for dem tilgængelige Sider af den overlegne romerske Kultur, forblev de frie Stammer i det indre Germanien, og da navnlig heroppe i Norden, i politisk Henseende fuldt selvstændige. Og dog gjorde ogsaa her allehaande Indflydelser fra den mægtige sydlige Nabo sig gældende, et Forhold, der umiskendeligt afspejles i det Præg af romersk Stil og Smag, som de hjemlige Haandværk her i Landet, saavel Metalarbejdet som Pottemageriet, ret hurtigt antog. Saavidt det ud fra det arkæologiske Stof er muligt at erkende, har den ældre romerske Tid for Danmarks Vedkommende betydet en Periode af *Fredelighed* og forholdsvis Velstand, en Tid, der i alle Henseender umiddelbart bygger videre paa det Kulturgrundlag, der var skabt ved Udgangen af den forudgaaende Periode.

De to vigtigste Fundklasser fra Ældre Romersk Tid er Gravene

og *Bopladserne*. Af de sidste kendes et betydeligt Antal (over 80), heraf langt de fleste fra Jylland. Vigtigere Pladser er: i Vendsyssel Bækmoien og Rakkeby, i Himmerland (foruden det fra foregaaende Periode kendte Skørbæk) Malle Hedegaard og Østerbølle, fra Mors Solbjerg, fra Thy Ginderup og Mariesminde, fra Vestjylland Nørre Fjand, Alrum og Sønder Bork Mærsk, fra Als Majbølgaard, fra Fyn Skrillinge, fra Lolland Vejleby. Ubetinget det mest værdifulde, som disse den ældre Romertids Bopladser har ydet, er de indgaaende og detaillerede Oplysninger ikke alene om Konstruktionen og Indretningen af det enkelte Bondehus, men ogsaa om Anlægget af den samlede Bebyggelse, med andre Ord om Landsbyen. Hvad først *Huset* angaar, finder vi her en direkte Fortsættelse af, hvad der konstateredes i Yngre Keltisk Tid: et firkantet Hus, kort og symmetrisk, eller (og det er langt det almindeligste) aflangt og usymmetrisk; med Vægge dannet enten af Stolper med lerklinet Risfletning imellem eller af metertykke Jord- eller Græstørvsmure. I alle Tilfælde, om Huset er kort eller langt, og om det har den eller den Slags Mur, saa har det som konstant Regel indvendige Fristolper til at bære Taget. I det korte Hus staar disse Stolper i Firkant omkring Arnen, i Langhuset er de anbragt i to Rækker, der hver har baaret sin Sideaas (Grundplan af et Langhus med Jordvægge afbildes S. 269). Det sadelformede Tag har bestaaet af Lyng- eller Græstørv, lagt paa et Underlag af flettet Straa, der atter har hvilet paa et Rammeværk af Rafter. Den bærende Tagkonstruktion er ikke i Enkeltheder ganske sikkert oplyst. Noget taler for, at Fristolperne har været unge Træer med Sidegrene i Gaffelform; Gaffelen tjente da som Leje for Sideaasen, og af Sidegrenene bortskar man den ene, mens den anden, hvis Vinkel forud var beregnet at skulle passe, krydsedes under Tagrygningen med den tilsvarende Gren fra den modstaaende Stolpe til et Leje for Rygaasen. Mellem Fristolperne og Væggens Inderside fremkom et lavt, smalt Rum, ganske svarende til det saakaldte »Udskud« i visse gamle, endnu staaende jyske Bondehuse. Dette Langhus fra Ældre Romersk Tid er altsaa bygget i *Højremskonstruktion*.

Langhuset var fælles for Mennesker og Kvæg. Menneskeboligen laa oftest i Vest og havde Lergulv, deri en stensat, lerbygget Arne, hvis Overflade til Tider var pynteligt ornamenteret. De tykke Jordvægge kunde være udforet med Ler indvendig eller være dækket af Træpanel. Langs dem var undertiden indrettet lave Bænke af Sten og Ler. Nedsat i Lergulvet stod ofte nær Arnen en større Mortersten; andetsteds i Gulvet var nedgravet Lerbeholdere til Vand eller til fast Forraad. Kværnsten og Vævestol var anbragt mellem Stolperne eller op ad Væggen. Østendens Stald havde Jordgulv: her stod Kreaturerne

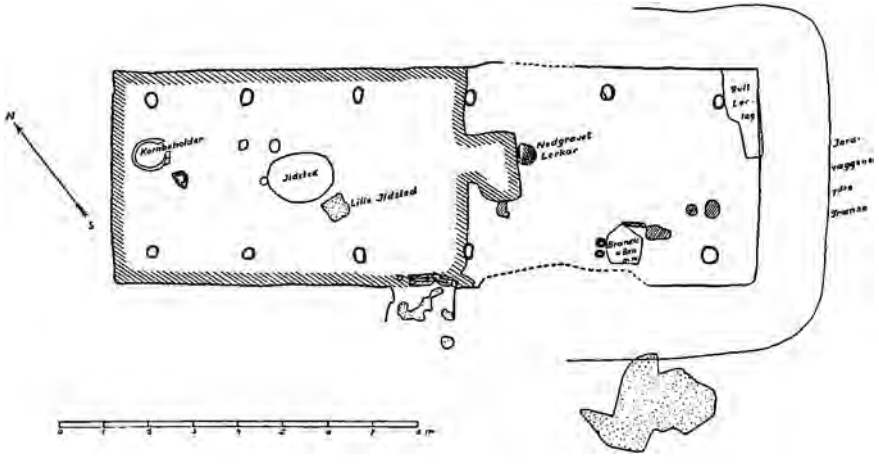

Grundplan af et Langhus fra Ældre Romersk Tid. Fra Bopladsen ved Ginderup, Thy.

i Baase af Træværk, opslaaet mellem Fristolperne, der i denne Ende var tætstillede. Husvæggen kunde hvile paa eller være støttet til en Syld af større eller mindre Sten. Indgangen var oftest midt i Sydsiden og dannede, hvor den gennembrød den tykke Jordvæg, en lille Forstue mellem to Døre; Forstuen, saavel som Pladsen foran den ydre Indgangsdør, kunde være stenbrolagt. — Saadan var, kort beskrevet, den jyske Bondes Hus i Ældre Romertid. Ikke sjældent forekom dog Afvigelser og Variationer fra Normaltypen. Selvstændige Udhuse er yderst sjældent fundet. Hvad vi forstaar ved »Gaarden«, et Bygningskompleks af flere, frie eller sammenbyggede Længer, forekommer ikke. Paa vendsysselske Pladser er undertiden paavist stensatte *Kældre,* der muligvis er at forstaa som Løngange; i et enkelt Tilfælde er en saadan Kælder fundet i Forbindelse med et Langhus. Det, at Langhuset saa godt som altid har øst-vestlig Længderetning, kan skyldes den i Jylland fremherskende Vestenvind, der mærkes mindre, naar Gavlen vender mod. — Alt i alt kan det siges, at den i Menneskeboligen optagne Kreaturstald har frembragt en fast udformet, praktisk Hustype, bygget af de Materialer, Træ, Lyngtørv og Ler, der var bedst forhaanden i et Land som Jylland med sin rigelige Bestand af spredt Skov, Lyngheder og Lerbanker.

Adskillige af de store jyske Bopladser har givet Oplysning om *Bebyggelsens* Karakter. Det viser sig, at Landsbyen i hvert Fald til Tider har haft Karakter af en *Langby* med to Husrækker Nord og Syd for en gennemgaaende øst-vestlig Vej, der kan være stenlagt eller grusbygget. Undertiden er det set, at smalle, brolagte Stier kryd-

ser Vejen fra et Hus til et andet. Landsbyens *Brønd* var et kegleformet Vandhul med Trædesten i Randen og Skærvelægning over den sumpede Plads udenom.

Gaar vi fra Bopladserne til *Gravfundene,* der kendes i stort Tal og fra saa godt som alle Landets Egne, fanges Opmærksomheden straks af et helt nyt Træk: den ældgamle, siden Ældre Bronzealder forsvundne Skik at jorde den døde ubrændt, viser sig nu igen, og denne Gang i nøje Forbindelse med den Sædvane at *medgive den gravlagte Mad og Drikke,* undertiden i et saadant Omfang, at man med Rette har talt om en Bordanretning i Graven. En Sammenligning med Udlandet gør det sandsynligt, at denne Jordfæsteskik er af keltisk Oprindelse; dog maa det samtidig anses for sandsynligt, at Madanretningen skyldes Paavirkning fra romersk Sædvane, hvor de efterlevende mindedes de døde ved Fællesmaaltider afholdt paa eller ved Graven. Man opretholdt et Samliv med den døde ved at lade ham faa sin Del af Fortæringen. Her i Danmark optræder den nye Jordfæsteskik med en vis Pludselighed straks i Begyndelsen af Romertiden. Den fortrænger ikke Ligbrændingsskikken, men bestaar ved Siden af den og undergaar til Tider mærkelige Kombinationer med den. Det kunde se ud, som Jordfæsteskikken er kommet hertil ad forskellige Veje, men til omtrent samme Tid, og antropologiske Ejendommeligheder ved Skeletterne fundet i Ældre Romertids Jordfæstegrave lægger det nær at tænke, at Indvandringer ved den Lejlighed har fundet Sted (se nedenfor S. 283). Hele dette Nyindbrud i Gravskikken og den dermed følgende Forstyrrelse bevirker, at Gravfundene, set under eet, danner et uroligt, stærkt afvekslende Billede. Det er paafaldende, at de grupperer sig *landsdelsvis* med ret udprægede indbyrdes Forskelle. Bedst Orientering faas derfor ved en stykvis Gennemgang af Landet efter følgende Storomraader, »Provinser« kunde man sige: Nordjylland, Østjylland, Syd- og Sønderjylland, den fynske Øgruppe, den sjællandske Øgruppe samt endelig Bornholm. Et Studium af disse Gravfunds ofte særdeles rige Indhold har ført til, at man for en stor Dels Vedkommende har kunnet gennemføre en Tidsinddeling, altsaa udskille en ældre og en yngre Gruppe.

I *Nordjylland* har den ny Jordfæsteskik vundet stor Fremgang. De gamle Brandgrave, Urnegraven og Brandpletten, er afgjort i Mindretal. Blandt Jordfæstegravene dominerer en særegen Type, bygget af store Sten paa den Maade, at der over de nederste svære, opretstaaende Kampesten, der omslutter Gravrummet, er lagt et Antal Sten med Enderne ragende saa meget som muligt ind over Graven; disse indragende Ender tjener da som Basis for de tværlagte Dæksten, der ellers ikke vilde være lange nok til at spænde over det brede

Nordjysk Storstensgrav fra Ældre Romersk Tid. Fra Sigtenborg, Vendsyssel.

Gravrum. For at undgaa Indstyrtning af de liggende Sten er der paa disses bageste Ender opstablet tunge Modvægtsten. Der er altsaa her udviklet en grov Byggekunst, der kan minde om Stenalderens Storstensgrave. Disse *svære nordjyske Stengrave* fra Romersk Tid (hvoraf et Eksemplar afbildes her ovenfor) hører navnlig hjemme i Vendsyssel, men kendes ogsaa fra Himmerland og Thy. De kan være dækket af en lav Jordhøj, men staar dog oftest under flad Mark. Undertiden ser det ud til, at disse Stengrave har haft indre Plankebeklædning. Mens Brandgravene i Nordjylland som Regel kun er fattigt udstyrede, er det anderledes med Jordfæstegravene. Her ses tydeligt Opdækningen for den døde: talrige Lerkar, Knogler af Faar, Svin eller Okse; dertil Madkniven, den enæggede spidse Skærekniv. Vaaben derimod er sjældne. Naar der undertiden i disse store Stengrave findes et paafaldende stort Antal Lerkar, 20—30 Stykker, skyldes dette vistnok, at Graven har været anvendt flere Gange, og at Karrene altsaa repræsenterer flere Sæt Gravgods. Bøjlenaale og andre Smykker kan forekomme. Af vigtige nordjyske Gravpladser kan nævnes Hjørring Kirkegaard, Skeen Mølle i det nordlige Vendsyssel samt Bangsbo ved Frederikshavn.

Ikke mindre særprægede er Gravene i *Østjylland*, hvortil slutter sig de fra de midtjyske Strøg. Ogsaa her er Jordfæstegravene i Overtal, om end knap saa stærkt som i Nordjylland. Navnlig fra Aarhus og Randers Egnen kendes store Gravpladser, de fleste med Jordfæstegrave alene, et Par med Brandgrave alene, nogle faa med begge

Østjysk Lerkargrav fra Ældre Romersk Tid. Fra Lisbjerg, Aarhusegnen.

Slags. Som Eksempler paa disse anselige Pladser kan nævnes Bulbjerg, Bliksbjerg og Plankebakken ved Lisbjerg nær Aarhus; Virring, Ring og Langkastrup ved Randers; Ryomgaard i Djursland. Typisk for disse østjyske Jordfæstepladser er »Lerkargraven«, saaledes kaldt efter den mest dominerende Bestanddel af Gravudstyret, de mange Lerkar. *Lerkargraven* synes indrettet efter en foreskreven Ritus, hvori Hovedreglen var denne: den døde lægges i Gravens nordlige Del, anbragt paa højre Side med bøjede Ben, med Hoved i Vest og Ryggen op mod nordre Langside; Hænderne strækkes frem, saa de kan naa Maden, der fordeles paa den Maade, at der foran Ansigtet stilles en stor og en mindre Krukke, et Bæger med høj Fod og oveni dette en lille Kop, hertil undertiden endnu et Bæger, en aaben Skaal og et Par Kopper til. Nærmest Hænderne anbringes Kødmaden med Skærekniven. Ved Fødderne stilles et stort Fad med en Skaal indeni, undertiden med et Par mindre Kar ved Siden. — Hvor Skelettet i disse Lerkargrave er bevaret, ses Indretningen anskueligt (jfr. Billede her ovenfor). Lerkarrene i disse Grave danner tilsammen *et sluttet Stel* eller Sæt, nemlig: 1 stor og 1—3 mindre Krukker, 1 Fad, 1—2 Skaale, 1—2 Bægre, 1 Kop (se Eksempel T. XXVI, 15). Udover Mad og Drikke fik den døde kun lidt med: sit Dragttilbehør, saasom Bøjlenaale og Remspænde; Kvinden sine Haarnaale og Hængepynt; Manden sin Ragekniv. Mest udpræget kendes disse Lerkargrave med det fredelige Præg (Vaaben er saa godt som ukendt) fra Aarhus-

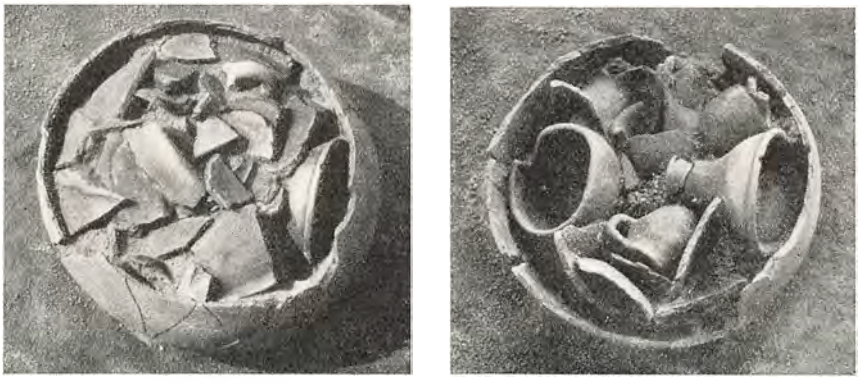

a b

Urnegrav med Lerkarsæt; nyafdækket (a) og halvt optaget (b). Fra Ryomgaard, Djursland.

egnen; i andre østjyske Strøg er der større Variation i Anlægget, og *Vaaben* er her ikke nogen helt sjælden Dødsgave. Hvad Gravens Konstruktion angaar, har den bestaaet af en Plankekiste, oftest afstøttet med en mere eller mindre fuldstændig Stenramme; her kendes alle mulige Variationer lige fra svære Kampesten, mindende om de nordjyske Stengrave, indtil ganske faa, spredte Støttesten eller endogsaa slet ingen. Et ofte genkommende Træk er at skærme Graven med en flad Stenlægning, et »Stentæppe«. Almindeligst er Anlægget under flad Mark, men Brug af Høj forekommer dog. Undertiden er Lerkar og Dyreknogler fundet hensat ikke alene i, men ogsaa oven paa Graven, og i dette sidste Fald staar man uden Tvivl over for *Mad- og Drikofre, hensat af de efterlevende* (maaske længe efter Begravelsen). — Hvad angaar Brandgravene i Østjylland, er de fleste sparsomt indrettet; forekommer der undertiden et paafaldende rigt Udstyr af Lerkar, afslører det sig ved nærmere Eftersyn som ganske samme Slags Sæt eller Bordstel, der kendes fra Lerkargravene. Med andre Ord, den ene Gravskik smitter den anden. Et talende Eksempel herpaa er den her ovenfor afbildede Urnegrav fra Ryomgaardpladsen. Her viste det sig, at den store Gravurne, der i Bunden indeholdt den dødes brændte Ben, oven paa disse rummede hele det kendte Bordstel af Ler, ikke mindre end otte større og mindre Kar, tæt sammenpressede for at faa Plads (Stellet afbildes T. XXVI, 15). Man har altsaa i dette Tilfælde nok brændt den døde paa god gammeldags Maade, men dog samtidig ikke villet undlade for en Sikkerheds Skyld at give ham Mad- og Drikkesættet med; En kunde aldrig vide.

Mens Gravfundene i Vestjylland kun er ret faa, finder vi et betydeligt Antal i *Syd- og Sønderjylland*. Her viser det sig, at Grav-

skikken er betydelig mere konservativ end længere nordpaa. Selv om Jordfæsteskikken ogsaa her har vundet Fodfæste, er dog Brandgravene i Overtal. Af vigtigere Pladser kan nævnes Tislund og Tornumskov i Haderslev Amt, Agersbøl i Vejleegnen. Blandt Brandgravene dominerer Urnegraven, der undertiden kan være ganske anselig i Udstyret, med Vaaben som Gravgaver og Bronzekedel som Brændtbensbeholder. Lerkargrave kendes, men i en noget anden Skikkelse end de østjyske. De er anlagt med Længderetning Nord—Syd i Modsætning til Østjyllands Forkærlighed for Øst—Vest; de er lange og smalle; Skeletter er ikke bevaret, men vistnok har den døde hvilet i udstrakt Stilling og med Hoved i Syd. Lerkarrene staar som Regel i en af Gravens Ender. En ejendommelig Gravgruppe er den ved *Agersbøl:* store træbyggede Kamre med svær udvendig Pakning af Marksten; disse Grave var dækket af Høj og dannede en sluttet Gruppe, mere aristokratisk i Præget end de store Fællesgravpladser længere nordefter i Østjylland.

Ogsaa paa *den fynske Østgruppe* staar Ligbrændingen sig godt. Den fremherskende Form er her Urnegraven; dog er Brandpletter ikke sjældne. Næsten alle Grave er lagt under flad Mark. Større Pladser er Skrillinge ved Middelfart, Espe i Midtfyn, Harnebjerg paa Langeland. Jordfæstegravene kan være indrettet omtrent som de sønderjyske, men ligner dog undertiden mere Østjyllands Lerkargrave, kun sparsommere forsynet med Lerkar. Dette udelukker imidlertid ikke, at de fynske Jordfæstegrave undertiden er ret rigt udstyret med fine romerske Bronzer og Glas. Saaledes eksempelvis Grave fra Skrøbeshave og Blidegn paa Fyn, Stengade paa Langeland. Vaaben er ikke almindelige som Dødsgaver, paa den anden Side heller ikke ganske sjældne.

Paa *den sjællandske Østgruppe* synes der at være gjort omtrent ligelig Brug af Ligbrænding og Jordfæstelse. Rigtig store Gravpladser kendes ikke, derimod Smaagrupper, der saa til Gengæld undertiden har givet Grave med det kostbareste Luksusudstyr. I første Række maa her nævnes Graven fra *Hoby* paa Lolland, hvor en Stormand var jordfæstet med sit prægtige Spise- og Drikkestel af udsøgt romersk Fabrikat: to store Sølvbægre paa en flad Bronzebakke, Spand, Fad, Kasserolle og Kande af Bronze (se T. XXVII, 1—5), Øsekop af Sølv, et Par Drikkehorn, 3 Lerkar, 5 Bøjlenaale af Sølv og 2 af Bronze, 2 Guldfingerringe, forskellige andre Smaating og endelig 2 Svineskinker. Rigt var ogsaa Gravudstyret for en af de ved *Juellinge* paa Lolland gravlagte fornemme Kvinder: Kedel, Kasserolle og Si af Bronze, et Par Drikkehorn, 2 Glasbægre, et Halssmykke af Guldfiligran, 2 Haarnaale og 4 Bøjlenaale af Sølv, en Guldfingerring, 2 Bronzenaale, Perler af Rav og Glas, et Træskrin

med Toiletsager; af Fødevarer Okselaar og Svineryg paa et Træfad og i Bronzekedlen blandet Øl og Frugtvin. Juellingegravene var lange og smalle med Retning Nord—Syd; ved en af dem fandtes et parteret Faar som Madoffer. Ideen er altsaa her den samme som ved de jyske Lerkargrave, kun rigere udført. Brandgravene har undertiden Vaaben som Gravgods. — Paa *Bornholm* staar Ligbrændingen sig godt; herfra kendes kun enkelte Jordfæstegrave. Dominerende blandt Brandgravene er Brandpletten, der optræder i store, samlede Gravpladser; nogle af disse Pladser er i fortsat Anvendelse fra Tiden forud (Kannikegaard, Simblegaard). Vaaben er paa Bornholm almindelig Gravgave.

Naar man saaledes ser, at det lader sig gøre efter Gravformer ligesom at opdele Landet i Provinser, og at denne Deling understreges ved tilsvarende Forskelle i de Haandværksprodukter, der først og fremmest afspejler hjemlig Smag og Stilsans, nemlig Pottemageriets, er det en nærliggende Tanke, at der bag disse Forskelligheder skjuler sig en *Stammeflerhed.* Hverken før eller siden i vor Oldtids arkæologiske Stof er det muligt med tilsvarende Tydelighed at opridse en Stammedeling.

Et Blik paa Tidens *Sagtyper* giver følgende Hovedtræk. I Vaabenudstyret synes Spydet at gaa forud for Sværdet, hvilket stemmer med, hvad Tacitus fortæller om Germanernes Bevæbning. Ikke sjældent ligger i Graven to Spydspidser sammen, den ene med Modhager. Sværdet viser samme to Hovedtyper som i forrige Periode, det tveæggede og det enæggede. Et enægget Sværd med smukt bronzeprydet og øskenbærende Træskede afbildes T. XXVI, 1. Skjoldet har været let, bestemt mere til at opfange Spyd end at modstaa Hug i Nærkamp. Brynje kendes fra et enkelt Fund, Hjelm slet ikke. Et Angrebsvaaben, der ikke forekommer i Fundene, er Bue og Pil. Sporen optræder nu for første Gang; ældst er den spinkle Bøjlespore (T. XXVI, 5), yngre den kraftige Stolspore (T. XXVI, 6). Sporen hos Germanerne er vistnok et østkeltisk Laan. Blandt Dragttilbehøret kan nævnes Remspændet (T. XXVI, 14) og Bøjlenaalen (T. XXVI, 11—12), sidstnævnte varieret paa forskellig Maade, ofte under Udfoldelse af stor Kunstfærdighed. Af Redskaber forekommer i Fundene bl. a. Bøjlesaks, enægget Kniv og smal, dirkformet Nøgle (T. XXVI, 13, 4, 10), af Toiletsager en pyntelig Kam af Horn, en slank, lille S-bøjet Kniv, en halvrund Ragekniv og en kort, bred Niptang. En Nyhed er de i Gravene parvis forekommende Drikkehorn (T. XXVI, 7), udhulede Oksehorn med Randbeslag, Bærekæder og profileret Endedop af Bronze. Baade Cæsar og Plinius fortæller om den germanske Skik at drikke af Uroksens Horn. Paa Smykkernes Om-

TAVLE XXVI

1. Enægget Jernsværd i Skede. 2. Spydspids af Jern. 3. Skjoldbule af Jern. 4. Enægget Jernkniv. 5. Bøjlespore af Bronze. 6. Stolspore af Bronze. 7. Bronzebeslag til Drikkehorn. 8. Guldsmykkesæt (nederst: Berlok). 9. Sølvhaarnaal. 10. Nøgle af Jern. 11—12. Bøjlenaale af Bronze. 13. Saks af Bronze. 14. Remspænde af Bronze. 15. Lerkarsæt fra en jysk Brændtbensgrav. — 1—4, 7: 1/4 St., 5, 6, 10, 13: 1/3 St., 8, 11, 12, 14: 1/2 St., 9: 2/3 St., 15: 1/8 St.

Ældre Romersk Tid: Hjemlige Frembringelser.

raade er det tydeligt at se *romersk Stil og Smag* slaa igennem; de er smaa, fastformede med kraftigt understreget Leddeling og Profilering. Noget lignende gælder de før omtalte Bøjlenaale, hvoraf Kvinden bar tre i sin Dragt, Manden derimod kun een. I Juellingegravene er fundet Sølvhaarnaale med gyldne Hoveder (T. XXVI, 9) og et lille fint Guldsmykkesæt til Halsen, bestaaende af et vaseformet Filigranhænge (saakaldt »Berlok«: T. XXVI, 8, nederst), et Par Smaaperler og en Hægte. Paa »Guldbrand« bar man en glat Guldring.

Lerkarrene i Ældre Romersk Tid hører til vor Oldtids allerbedste keramiske Frembringelser. Gravenes og Bopladsernes Kar supplerer hinanden paa heldig Maade, idet de sidste mest giver Husholdningens grovere Typer, »Køkkenkarrene«, mens den dødes Lertøj væsentligt var de finere Bordkar. Fra Hustomterne kendes store Forraadskar, ofte nedgravet i Gulvet og til Tider med Bunden bygget i eet dermed, saaledes at de ikke har været bestemt til at flytte rundt med. I et af Ginderups Huse fandtes et mægtigt, fireøret Kar med rundt Hul forneden i Siden, hvorigennem Kornet kunde udtages. Ejendommelig er den saakaldte »Ildbuk«, en tyk, flad Opsats af Ler med Hul igennem til den Pind, hvormed den forbandtes med sin Mage. To og to anvendtes *Ildbukkene* paa Husarnen til Kødristning o. a. Tit er de paafaldende daarligt brændt. Det er muligt, at de har haft mere kultisk end praktisk Anvendelse. — Lerkarrene afspejler i øvrigt den skiftende Stil og Smag i de forskellige Landsdele. *Vendsysselkeramikken* ynder en kraftig Ornamentik, der opererer med Stempler og dybe Furer; den holder af dybsort, skinnende Overflade og eksperimenterer ellers paa selvstændig Maade ofte med kapriciøse Indfald. De *østjyske Kar* er mere bundne i vedtagne Former. En Ledetype er her den store mæanderprydede Krukke og Bægret paa høj Fod. Lodrette Riflinger røber Smitte fra Metalteknik. Et andet Præg igen har de *syd- og sønderjyske Kar,* hvor bredt, udbugede Krukker med indsvajet Hals og aabne Skaale med omløbende indstrøgne Furer er almindelige. *Paa Fyn* anvendes en næsten kuglerund Terrin med udstaaende Buler ved Ørene (»Bukkelurne«); Buer og afprikkede Baand er yndede Ornamenter. De *sjællandske Lerkar* er kun faa og lidet karakteristiske. De *bornholmske* kendes saa godt som udelukkende fra Brandpletterne, og her har det aabenbart gennemgaaende været Skik kun at hensætte Smaakar; blandt disse lægger man særlig Mærke til en lille pyntelig, riflet Skaal.

Stærkest og mest anskueligt ses i Fundene Indslaget af den store Kulturmagt i Syd, naar man stilles overfor de *romerske Importsager:* Bronzerne, Sølvet, Glassene, Mønterne. At det just drejer sig om Drikkekar og andre Beholdere af Metal og Glas, skyldes naturligvis,

TAVLE XXVII

1

5

3

4

2

6

7

9

8

10

1—3. Fad, Kande og Kasserolle af Bronze. 4—6. Sølvbægre. 7. Bronzespand (situla).
8. Kasserolle og Si af Bronze. 9—10. Glaskar. —
1, 2, 4—6, 8—10: 1/5 St., 3: 1/7 St., 7: 1/6 St.

Ældre Romersk Tid: Romerske Importsager.

Achilleusbægeret fra Hoby, Lolland. Romersk Sølvarbejde fra Augustus' Tid.

at Hovedfundkilden er Gravene, hvor disse Ting nedsattes som Bordservice. For Størstedelen er det Luksusgenstande, der maa betragtes som en Overklassehandels Produkter. Om denne Handel i synderligt Omfang har kunnet afsætte andet og mere almennyttigt, Varer som Olie, Vin, Raajern eller andet, er vel tvivlsomt og i hvert Fald hidtil ikke eftervist i Fundene. De ældste romerske *Bronzekar:* Fade, Kasseroller, Kander, Spande, er udgaaet fra italiske Fabrikker (Capua) i 1. Aarh. e. Kr. Tidsbestemmelsen muliggøres dels ved indstemplede Fabrikantnavne, dels ved Fund af tilsvarende Bronzekar i Pompeji og Herculaneum, idet jo nemlig Karrenes Brugstid i disse to Byer maa ligge forud for Aaret 79 e. Kr., det Aar, da det store Vesuvudbrud fuldstændig ødelagde dem begge. Disse ældste Bronzer er fremragende Haandværksprodukter, solide, praktiske og samtidig harmonisk formede. Eksempler (fra Hobyfundet) afbildes T. XXVII, 1—3. Ned gennem Ældre Romersk Tid, i 2. Aarh., ændres Bronzekarrenes Typer en Del; saaledes faar Kasserollen Fodansats og Spanden (situla) kraftig Skulder og høj Hals (se T. XXVII, 7). Nye Former er Øsekarret med tilhørende Si (T. XXVII, 8) samt en bred, tyndvægget Kedel. Sidstnævnte Type er en Forløber for den efterfølgende Periodes mere tarvelige Fabriksvarer. — *Sølvkarrene* er efter Sagens Natur sjældnere. I vore Fund er repræsenteret to Typer, begge med ejendommelige Bøjlepladehanke: et slankt Bæger og en bred, aaben Skaal (T. XXVII, 6, 4—5). Af denne sidste Form er de to berømte *Sølvskaale fra Hobyfundet,* hvis Relieffer henter deres Emner fra den oldgræske, trojanske Sagnkreds, som denne kendes hos Homer og Tragikerne. Stilen er ren, harmonisk, hellensk beaandet. Den ene Skaal har Situationer fra Philoktets Historie, Græ-

kerhelten, der besad Heraklesbuen; den anden viser Optrin fra den navnkundige Fortælling om den gamle Trojanerkonge Priamos, Hektors Fader, der opsøger Sejrherren Achilleus i hans Lejr for at bønfalde om at faa sin døde Søn tilbage, en gribende Scene, levendegjort af Kunstneren med enkel, stille Kraft (se Afbildning S. 279). Hobybægrene hører til de ædleste Frembringelser, der overhovedet kendes fra den augustæiske Tids græciserende Kunsthaandværk, — mærkeligt at finde dem heroppe i Norden. Under Bunden staar paa begge Sølvkarrene Ejernavnet Silius, og saadan hed netop paa Tiberius' Tid en romersk Statholder i Rhinlandene. Mulig har denne Mand efter Romerskik bortgivet de kostbare Skaale som Gave til en venligsindet Germanerfyrste, fra hvem de da er vandret videre mod Nord. — De skrøbelige *Glaskar,* der utvivlsomt heroppe har været betragtet som store Mærkværdigheder, kendes naturligt nok ikke i stort Tal. Dog er flere forskellige Typer at notere: smaa bugede Bægre og flade, ribbede Skaale, begge Slags dybblaa med hvide Flammer; slanke, høje Bægre med indslebne Facetter, ufarvede, mælkematte (se T. XXVII, 10, 9). Fabrikationsstederne for disse Glasvarer kendes ikke med Sikkerhed; mulig stammer i hvert Fald nogle af dem fra Alexandria. — En Del *Statuetter* af Bronze, forestillende romerske og galloromerske Gudeskikkelser, er fundet i dansk Jord. Kunstnerisk set er de ret tarvelige. Hvad Nordboerne kan have set i dem, er det indtil videre ikke muligt at sige noget sikkert om. — *Mønterne* danner et Kapitel for sig inden for de romerske Importfund. Det drejer sig her om Sølvdenarer, præget i Tiden fra 1. Aarh. f. Kr. til ca. Midten af 3. Aarh. e. Kr., en Periode altsaa noget større end den i dette Kapitel omhandlede, rækkende fra den romerske Republiks sidste Afsnit til ret sen Kejsertid. De ældste Denarer inden for dette Tidsrum er meget sjældne i vore Fund — som et Unikum kan nævnes den i Lergulvet fra et af Ginderuppladsens Huse hengemte Møntskat med 16 Republikdenarer (foruden 9 Kejsertidsmønter, deraf en Guldmønt fra Neros Tid) —; af yngre Denarer derimod kendes ca. 1200, særlig fra de østlige Dele af Landet (over Halvdelen fra Bornholm). Det synes virkelig, som disse Mønter har været anvendt heroppe efter deres Bestemmelse som Byttemiddel. Tacitus skriver, at Germanerne sydpaa udmærket kendte de romerske Sølvmønter, og at de foretrak de ældre Sølvdenarer, dem fra før den Møntforringelse, der indførtes under Nero (Aar 63). At Denarerne ogsaa i Norden brugtes som Handelsmidler, ikke som Smykker, antydes af den Omstændighed, at de aldrig (som Mønterne i den følgende Periode) er forsynet med Hul eller Ophængningsøsken. Tidens romerske Guldmønter, »aurei«, er yderst sjældne i nordiske Fund.

Forrest blandt de samfundsbærende Næringsveje i Ældre Romersk Tid staar *Agerbruget,* som har vundet Styrke og større Intensitet gennem de i Keltisk Tid gjorte Fremskridt. Som den vigtigste Nyhed paa dette Omraade maa nævnes, at den sidste Kornsort, *Rugen,* nu viser sig. Oprindelig har Rug været betragtet som Ukrudt paa Hvede- og Bygmarkerne, og der er næppe Tvivl om, at den i Følge med Hveden har bredt sig fra sin orientalske Hjemegn til Sydrusland, derfra til Mellemeuropa og endelig nordefter, hvor den, haardfør som den er, sikkert fik en Chance ved den almindelige Klimaforværring. Det vil derfor ikke undre, om fremtidige Fund vil vise, at den har naaet Danmark allerede i Keltisk Tid. I de rige Fund fra Romertidens Bopladser i Danmark foreligger af de forskellige Kornsorter saa store Mængder, ikke alene af Aftryk i Lerkar, men ogsaa af selve Kornene og Frøene, at man vistnok kan bygge nogen Statistik derpaa, i hvert Fald for Jyllands Vedkommende. Her viser det sig da, at Byggen har været den mest dyrkede Kornsort, dernæst Havre og Rug, mens Hvede og Hirse er trængt tilbage. Af andre Kulturplanter kan nævnes Farveplanten Vajd (Blaafarve), Foderplanten Spergel, den olieholdige Sæd-Dodder, endvidere Hørren, Ærten og Hestebønnen. Ukrudtsplanter, der dog mulig kan have været til nogen Nytte, saasom Hvidmelet Gaasefod, Agerkaal, Flyvehavre og forskellig Slags Pileurt, er ogsaa paavist i Fundene. I Solbjerg-Hustomten paa Mors blev gjort den Iagttagelse, at Byggen ristedes, før den maledes. Kornmalingen foregik stadig paa den gammeldags Skubbekværn. Med Hensyn til *Landbrugsredskaber* kan det antages, at de to i Keltisk Tid paaviste Plovformer, den lette Ard og den tungere Muldfjælsplov, begge muligvis med tilsatte Hjul, har været i fortsat Brug. Kornseglen var af stærkt krummet Form; Løvkniven havde knap saa udpræget et Næb som forhen. Et Par interessante Fund fra Vendsyssel (Uggerby og Nørre Lyngby) har vist, at den kortskaftede Le er fremme nu (jfr. ovenfor S. 264).

Om *Handelen* og dens Veje giver Sammenligningen med Udlandets Fund en Del Besked. Det kan antages, at Elben til at begynde med har været en vigtig Rute, at derefter Oderen har spillet en Rolle, samt at Rhinen ved Periodens Slutning har vundet i Betydning. Romerske Fabrikvarer, fremstillet i Rhinlandene, er fundet i Østersøegnene saa østligt som ved Weichsel. Denne skiftende Tilbøjelighed for snart en, snart en anden Rute maa vistnok ses paa Baggrund af de vekslende politiske Forhold i Mellemeuropa, hvor til at begynde med Handelscentret laa i Markomannernes Rige i Böhmen (Elbvejen), dernæst i Kvadernes Rige i Mähren (Odervejen) for endelig i Løbet af 2. Aarh. at flytte over til Rhinegnene. Spørger

man, hvad der handledes med, giver Fundene kun ensidigt Svar, idet nemlig de romerske Ydelser (Bronzer, Glas m. m.) nok ligger bevaret i de nordiske Grave, men de tilsvarende nordiske Modydelser ikke i Sydens Jord, — dette sidste dog med een Undtagelse: Ravet. Store Ravdepoter i Sydøsttyskland i Forbindelse med litterære Efterretninger (Plinius) om den romerske Ravhandel paa Baltikum ad en Rute, der førte fra Adriaterhavets Bund over Carnuntum ved Wien og videre nordpaa ad Floderne, vidner tilstrækkeligt om det *baltiske Ravs* Betydning som Handelsvare. I øvrigt har utvivlsomt Pelsværk og Slaver været efterspurgte germanske Varer.

I *religiøs* Henseende giver de Kilder, vi har til Raadighed, arkæologiske i Forbindelse med litterære, et temmelig uroligt Billede. Der synes at være Brud i Sammenhængen; i hvert Fald er Træk, der kunde antyde Kontinuitet, yderst sparsomme. Der er en Mulighed for, at den hos Tacitus omtalte nordvestgermanske, vognkørende Gudinde *Nerthus* kan nedstamme fra Bronzealderens kørende Gudinde (jfr. ovenfor S. 260); men mere tungtvejende er det unægteligt, at de af samme Forfatter nævnte *tre germanske Hovedguder,* Merkur, Mars og Herkules, som af Forskningen almindeligt sættes lig med Odin, Tyr og Tor, er nye og, saa vidt vi kan se, uden nogen Sammenhæng med de gamle Bronzealderguddomme eller med keltiske Guder. Hvorfra de er kommet, maa foreløbig staa hen, og man maa nøjes med at pege paa, at der sandsynligvis har fundet et Religionsskifte Sted hos Germanerne engang i Tiden omkring Kristi Fødsel eller maaske noget før.

Ligesom i Bronzealderen (se ovenfor S. 220) oplyser Fundene ogsaa nu direkte om de *trolddomskyndiges* magiske Værktøj. En Kvindegrav fra *Blidegn* i Sydfyn indeholdt adskillige løjerlige Ting, der utvivlsomt maa forklares som Troldtøj, som kraftige, undergørende Genstande. Et Kogleskæl af Pinie og tre Frø af Planten Blærenød har sikkert været Frugtbarhedsmidler; forstenede Søpindsvin, Brudstykker af en Stenøkse og et Flintspyd fra Stenalderen har skullet afværge Torden og Lyn; Smaapinde af Piletræ, indstukket i Tøj eller Barkhylstre, har mulig været Spaastave (at den Slags var i Brug, fortæller Tacitus). Trolddom var uudryddelig. Med Mellemrum kan dens Spor forfølges i Fundene fra Stenalder til Middelalder.

Takket være den nye Jordfæsteskik, bringer Fundene nu atter *Skeletmateriale* af Værdi for Antropologien. En Undersøgelse af de Skeletter, der er bevaret i Grave fra denne Periode og fra første Del af næste, har vist en *paafaldende stærk Langskallethed.* Ikke mindre end 84 pCt. af de undersøgte Kranier var udpræget langskallede

og samtidig gode Eksempler paa Nordisk Type: slanktbyggede med lavt Ansigt og let skraa Øjenhuler. Sammenligner man denne høje Langskalleprocent dels med Forholdene i Yngre Stenalder, hvor det tilsvarende Procenttal var 30 (se ovenfor S. 191), dels med Nutidsforhold, hvor Maalinger har vist Procenttallet 31, vil man konstatere en saa paafaldende Svingning frem og tilbage af Langskalleelementet, at man næsten nødes til at antage *lokale Indvandringer* af nye langskallede Folk og derefter enten en Udvandring af de samme Folk eller et kraftigt Tilskud af Kortskaller til Udligning af Forholdet. Det synes umuligt, at en uforstyrret indre Udvikling alene kan afstedkomme saa kraftige Svingninger. Det vil vise sig, at Muligheden af Ind- eller Udvandringer i Yngre Jernalder ikke kan afvises (jfr. nedenfor S. 312). Gennemsnitshøjden er paa Skeletmaterialet fra Romersk Tid maalt til godt 172 cm for Mænd, knap 160 cm for Kvinder. Hvad Tandforholdene angaar, har Karies aabenbart været almindeligere i Romertiden end i tidligere Dele af Oldtiden.

4. Yngre Romersk Tid. Ufred, Stammefejder. Folkevandringstid. Runeskrift.

Ca. 200—400 e. Kr.

Var Hovedindtrykket af Tilstandene herhjemme i forrige Periode Fredelighed, saa er det nu Ufred. Den ene af Tidens to store Fundklasser, nemlig Mosefundene, er i sig selv direkte Levn efter Fejder og Kampe. Ser man paa Forholdene i Europa, bliver denne Uro mere forstaaelig. Det 3. Aarh. er den romerske Kejsertids kritiske Tid med idelige Regentskifter, dybtgaaende økonomisk Depression og skarpe Stridigheder mod Kæmperigets mange urolige Naboer. Blandt dem var Germanerne de farligste, — stærke virksomme og bestandig kamplystne som de var. Noget efter Aarhundredets Midte brød Romernes befæstede Grænselinie Øst for Øvre Rhin sammen for Germanernes Pres, saaledes at fra da af selve Rhinfloden, fra Mainz sydefter, blev Grænsen mod Germanien. I 4. Aarh. nyorganiseredes Romerriget under de store Kejsere Diocletian og Constantin, saa at det nu atter var i Stand til med Vægt at gøre sig gældende over for Germanerne. Samtidig finder en bemærkelsesværdig *Kulturblanding* Sted mellem de to Folk, en naturlig Følge af, at det aarhundredlange Naboskab med et højtstaaende Kulturfolk efterhaanden nødvendigvis maatte præge de sydgermanske Folkeslag og gøre dem modne til den store Opgave, der ikke skulde lade længe vente paa sig: Overtagelsen af store Dele af det synkende romerske Imperium.

Folkevandringstiden var i Anmarch. Allerede i 3. Aarh. havde betydelige germanske Vandringer fundet Sted: omkring Aar 200 Goternes Udvandring fra Baltikum til Sortehavet, senere Burgundernes Flytninger fra Nordøsttyskland ned til Alemannerne i Sydvest og Vandalernes forskellige Bevægelser. Der var Røre blandt de germanske Stammer, samtidig med at Respekten for Romermagten var stærkt i Aftagende. Tilstandene var derfor alt andet end grundfæstede, da ved Aar 375 det afgørende Stød førtes frem, som satte de store mellemeuropæiske Folkemasser i Bevægelse: det mongolske Rytterfolk Hunnernes Indvælten fra Øst mod de østgotiske Stammer. Presset forplantedes i første Omgang til Vestgoterne, der brød ned over Balkan, senere til en Række andre østgermanske Stammer. Ved Aar 400 var den Epoke, der af Historikerne benævnes Folkevandringstiden, i fuld Udvikling.

Et Blik paa det arkæologiske Fundstof herhjemme viser, at de to vigtigste Grupper nu er Gravene og Mosefundene, mens den tidligere saa betydningsfulde Klasse, *Bopladserne*, er svundet paafaldende ind. Bortset fra, at mange af den foregaaende Tids større Bosteder utvivlsomt har været fortsat bebygget ind i denne Periode, saaledes f. Eks. Ginderuppladsen i Thy, er der kun faa Bopladser, der med Sikkerhed lader sig henføre til Yngre Romersk Tid. Et Eksempel er Hustomten fra *Fredsø* paa Mors, et temmelig kort Langhus med Vægge og Gulv af Jord, med to Arnesteder og med fire indre, tagbærende Fristolper anbragt centralt i Huset, et interessant Eksempel paa, hvordan det korte firkantede Hus uden tilknyttet Kreaturstald dog i nogen Grad tager Form efter det lange Fælleshus. En Boplads ved Enderup i det nordvestlige Sønderjylland viser Tomten efter et Langhus med Stolpevægge. Det er altsaa sikkert nok, at de to Slags Vægkonstruktioner fortsat har været i Brug i denne Periode. Men det kan fastslaas, at Bopladserne i Yngre Romersk Tid er sparsomme i Periodens tidligere Del, og at de i dens senere helt mangler. Vi vender nedenfor (S. 297) tilbage til dette besynderlige Fænomen. Her skal kun bemærkes, at Bopladserne, sammenholdt med andre Fund, giver en Del Oplysninger fra Bondens Dagligliv. En ret vigtig Ting er det f. Eks., at den gamle Skubbekværn nu omsider afløses af

Drejekværn fra Mammen, Viborgegnen.

Drejekværnen, der paa Fastlandet sydpaa allerede længe havde været i Brug blandt Germanerne, hos dem optaget som et Laan fra Kelterne. Drejekværnen (se Eksempel S. 284) bestaar af en Under- og en Overste; førstnævnte har i Midten en rund Fordybning, mens Overstenens Midte er helt gennemboret af et lidt større rundt Hul. Understenens Fordybning har tjent som Leje for en kort Pæl, der har raget op gennem Overstenens Hul; dens Funktion har været at holde Overstenen paa Plads, naar denne under Maleprocessen drejedes frem og tilbage. Kornet nedhældtes ovenfra gennem Overstenens Midthul. Denne i Forhold til Skubbekværnen betydeligt mere effektive Kværntype viser sig altsaa hos os fra Tiden omkring 200 e. Kr.

Undertiden er i Hustomterne fundet pyramideformede *Vævevægte* af Ler, i et enkelt Tilfælde liggende paa en Maade, saa man deraf kunde slutte til Vævens Plads i Huset (opad søndre Langside nær Døren). Fund af Dragtstykker og Tekstiler til Dels i Grave, men navnlig i de store nedenfor omtalte Offernedlægninger fra Torsbjerg Mose i Angel, har givet værdifuld Oplysning om *Vævemaade og Klædning.* Garnet er i Romertiden langt finere end i Bronzealderen. Tenvægte, stærkt varierende i Form og Stof, er almindelige i Kvindegravene. Vævningen, der utvivlsomt er foregaaet paa lodret Vævestol (jfr. de nævnte Vævevægtfund i Hustomter), viser oftest Firskaft, den saakaldte »Kiper«, der frembringer Diagonallinier i Mønstret, men som i øvrigt lader sig variere paa mange forskellige Maader. Af anden Tekstilteknik er saavel Brikvævning som Sprang paavist i Tøjerne. Klædningsstykkerne fra Torsbjerg giver et godt Billede af *Romertidens nordiske Mandsdragt:* om Overkroppen en kort, langærmet Kjortel, hængende løst uden paa de lange Bukser, der fastholdtes ved et i Linningens Stropper indstukket Livbælte; forneden var der til Bukserne syet Gamacher, der dækkede Vristen og stoppedes ned i Remmesandaler; over Skuldrene en bórt- og frynsesmykket Kappe. Ofte har Klædningsstykkerne været farvede; gult, grønt og rødbrunt er paavist. Denne Dragt (der f. Eks. kan ses afbildet paa Mark Aurel-Søjlens Relieffremstillinger af sydgermanske Høvdinge) er væsensforskellig fra Bronzealderens Mandsklædning; dennes primitive, dyreskindlignende Kofte er afløst af en virkelig Tekstiltype som Ærmekjortlen, og et helt nyt Tilskud, betinget af og indført under Klimaændringer, er *de lange Bukser.* Sandsynligvis har disse sidste ogsaa været anvendt af Kvinden (dette antydes af visse provinsialromerske Fremstillinger af germanske Kvinder), men for Resten har Fundene hidtil ikke givet nogen Besked om Kvindedragten heroppe i Romertiden.

Om Ploven ved vi intet nyt; derimod har forskellige Mosefund

indeholdt *Høstredskaber,* saasom en skæftet Kornsegl (se T. XXIX, 13), en Langrive samt kortskaftede Leblade af noget varierende Typer. Kornsorter og Kulturplanter har antagelig været de samme som i Ældre Romersk Tid; de ret sparsomme Fund viser intet nyt. — Hvad Tamdyrene angaar, ved vi fra Mose- og Gravfund, at Hest og Ko har været smaa. Geden var almindelig. Nyt er det at finde Knogler af Hane og Høne; det synes endvidere, som Katten nu slutter sig til Menneskets Husdyr. — Paa *Vægt og Maal* hos Nordgermanerne fik de romerske Systemer uden Tvivl en ikke ringe Indflydelse. De gamle nordiske Betegnelser »Øre« og »Penning« er vistnok begge af romersk Oprindelse (»aureus« = af Guld; »pendere« = at veje), og det maa antages, at et Vægtsystem baseret paa romerske Enheder efterhaanden er trængt igennem hos de germanske Folk. Formodentlig har noget lignende fundet Sted paa Maalingens Omraade, men her mangler endnu sikkert oplysende Fund. — Blandt Haandværkene har sikkert *Jernsmedningen* staaet i Forgrunden. At skaffe og bearbejde dette Metal har været en Opgave af samfundsbærende Betydning, og Jernsmeden var uden Tvivl en anselig Mand. Fra Grave og Mosefund kendes fortrinligt Smedeværktøj, først og fremmest Hammeren og Tangen (se T. XXIX, 12), haandværksmæssigt højt udviklede Typer, der nu træder i Stedet for tidligere Tiders primitive Redskaber, Knusestenen og Trægrebet. Utvivlsomt har den hjemlige Jernproduktion spillet en betydelig Rolle. Andet Slags Værktøj fra Romertiden er Høvlen (T. XXIX, 11), Kniven, Sylen og Jerncelten. — I *Pottemageriet* er Drejeskiven stadig ukendt, til Trods for at Germanerne dog maa have set den i Brug baade hos Keltere og Romere. Her er et Punkt, hvor de ikke har villet tage ved Lære. Om Tømmerhaandværkets høje Stade herhjemme i Romertiden vidner et Fund som den nedenfor nærmere omtalte store Baad fra Nydam Mose i Sundeved.

Gravfundene er ikke nær saa talrige som i Ældre Romersk Tid; ikke desto mindre er Antallet ret anseligt. De allerfleste Grave er lagt under flad Mark. Dog er Brugen af Jordhøj ikke ganske ophørt, man finder Højgrave her og der baade i Jylland og paa Øerne. Med Hensyn til Forholdet mellem de to Gravskikke, Ligbrænding og Jordfæste, maa man sige, at sidstnævnte er trængt yderligere frem. I det nordligste og mellemste Jylland er Forholdet omtrent uforandret, altsaa med klar Overvægt for Jordfæsteskikken. I Syd- og Sønderjylland samt paa den fynske Øgruppe staar de to Skikke omtrent lige. Paa de sjællandske Øer er Ligbrændingen næsten trængt helt ud; paa Bornholm, hvor Jordfæsteskikken tidligere stod meget svagt, har den nu omtrent naaet Jævnbyrdighed med Ligbrændingen. — I Gravfundsmaterialet er en *Gruppering efter Landsdele* ikke saa klart gen-

nemførlig som før. Der er nu Tendens mod Udligning og Nivellering. I *Nordjylland* har de svære Stenkister mindre Format, og Gravgodset deri er mere knapt. *Østjylland* er nu, i skarp Modsætning til tidligere, fattigt paa Gravfund. De store Lerkargravpladser her er for Størstedelen opgivet. Ligesom i Nordjylland er Dødeudstyret mere sparsomt, selv om man nu og da træffer fine romerske Importkar i Gravene. Fra Vestjylland foreligger kun ganske faa Fund. I *Syd- og Sønderjylland* fortsættes de tidligere Sædvaner. Man træffer her stadig lange, smalle Jordfæstegrave, og den dødes Sager anbragt enten i Hoved- eller Fodende. Eksempel kendes paa Hensættelse af Drikoffer uden for Graven, altsaa ganske svarende til, hvad der saas i Ældre Romersk Tid. Ofte er disse Grave helt uden Sten, men med Spor af Kiste dannet af Planke eller udhulet Stamme. Det gælder for hele Jylland, at den bag de forskellige Gravskikke liggende Tankegang har været ligeartet med den forudgaaende Tids, fremdeles at Vaaben har været en ikke saa sjælden Gravgave baade i Jordfæste- og Brandgrave. — Paa *Fyn* er Billedet broget. Her kendes store Urnegravpladser saavel som Smaagrupper af Jordfæstegrave, hvoraf adskillige med fornemt Udstyr af romersk Importgods. Brandgravene er flest i Sydfyn, Jordfæstegravene i Øst- og Nordfyn. Vaaben medgives ikke helt sjældent. — Paa *den sjællandske Øgruppe,* navnlig i Sjællands østlige og sydlige Dele, dominerer Jordfæstegravene, ofte rigt udstyrede, anlagt i Grupper paa Banker eller Grusaase. Disse Grave er lange, smalle, nord-sydligt orienterede, og den døde ligger med Hoved i Syd og med let bøjede Ben. Her florerer Mad- og Drikkeskikken ofte i overdaadig Form: Kødstykker af Okse, Faar og Svin anrettedes paa Træ- eller Bronzefade; dertil føjedes Drikke, hældt op i Bronzespande, mens Øsekar af Bronze, Skaale, Bægre og Drikkehorn af Glas eller Sølv stilledes ved Siden til Raadighed. Vaaben derimod forekommer saa godt som aldrig i dette luksuøse Gravudstyr. — Paa *Bornholm* anvendes stadig de gamle store Brandpletgravpladser, men nu med et stærkt Indslag af Jordfæstegrave. Gravgodset er herovre temmelig rigt og Vaaben en ret almindelig Gave til den døde. — Af større eller mere kendte Gravpladser fra Yngre Romersk Tid kan nævnes Næsbjerg i Sydvestjylland, Stenderup i Sønderjylland, Fraugde og Sanderumgaard paa Fyn, Torslunde i Københavns Amt, Nordrup ved Ringsted, Valløby, Varpelev og Himlingøje paa Stevns, Broskov i Sydsjælland, Kannikegaard og Grødeby paa Bornholm. Foretager man paa Grundlag af Gravfundenes Indhold en Tidsinddeling af disse, viser det sig, at mens et ret stort Antal Grave lader sig datere til første Del af Yngre Romertid, hører kun faa til i sidste Del.

TAVLE XXVIII

2

1

5

3

4

6

7

8

11

12

13

9

10

14

1. Hagekorsfibula af Bronze og Sølv. 2. Rosetfibula af Bronze og Sølv. 3—4. Bøjlenaale af Bronze. 5. Fingerring af Guld. 6—8. Lerkar. — 9. Bronzefad. 10. Riflet Bronzespand. 11. Sølvbæger. 12—14. Glaskar. — 1, 2, 11, 12: 1/3 St., 3—5: 1/2 St., 6, 7: 1/9 St., 8, 14: 1/4 St., 9, 13: 1/7 St., 10: 1/5 St.

Yngre Romersk Tid: Hjemlige Frembringelser (1—8); Romerske Importsager (9—14).

I *Vaabenudstyret,* der navnlig kan studeres i de nedenfor omtalte store Mosefund, gør Sværdet sig atter gældende ved Siden af Spydet. Almindeligst er det tveæggede Sværd, som er længere end før, og hvis Skede forsynes med forskellige Metalbeslag: foroven Mundblik, midtpaa Rembøjle, forneden Dupsko. Sjældnere er det korte, enæggede Sværd. Eksempler paa begge Typer afbildes T. XXIX, 1—2. Spydspidsen varierer i Form, kan være kort eller have lang Dølle og Modhager eller bredt svært Blad, undertiden ornamenteret (T. XXIX, 5—6). Skjoldets Midtbule er halvkugleformet med let Tilspidsning eller profileret og forsynet med højt opskydende Topstang (T. XXIX, 8). Et Vaaben, der efter langt Fravær i Fundene nu viser sig igen, vistnok ved østlig Indflydelse, er Bue og Pil. Mosefundene viser, at det er den store Langbue, det drejer sig om. Sporen viser de samme to Typer som før, Bøjlespore og Stolspore, men nu i større, mere luksuøs Udformning. Drikkehorn forekommer endnu i Gravene, men sjældnere og delvis i anden Form end tidligere. Af Toiletsager findes Kam og Pincet, af Dragttilbehør navnlig *Bøjlenaalen.* Denne sidste er snart lille og spinkel (T. XXVIII, 3—4), snart temmelig stor og udpyntet med runde Sølvblikskiver, »Rosetfibulaen« (T. XXVIII, 2). En anden Type er den saakaldte »Bøjlenaal med omslaaet Fod«, en udviklingsdygtig Form med langt Efterliv i den følgende Periode. En Særtype er den store Hagekorsfibula (T. XXVIII, 1). Blandt *Smykkerne* dominerer Arm- og Fingerringe af Guld. Armringene ofte med fladt udslaaede Ender afsluttet i Dyrehoveder. Det er øjensynligt, naar man ser paa disse Naale og Smykkeformer, at den gamle strenge Smag og Stil er veget for en udpræget Tilbøjelighed til stor, prunkende Form og samtidig til al Slags Glimmer: presset Sølv- og Guldblik, indlagte Halvædelstene, Glasflus m. m. Denne Stil er sydøsteuropæisk, man kunde kalde den »gotisk«. Den er i høj Grad karakteristisk for Periodens senere Del. — I *Pottemageriet* viser sig samme Fænomen som ved Gravfundene i det hele, nemlig at de før saa skarpe Forskelle efter Landsdele nu i nogen Grad afsvækkes. Ret udprægede keramiske Provinser er dog endnu Fyn og Bornholm. Under eet maa det siges om Keramikken, at den i Kvalitet og Kraft ikke kan maale sig med Ældre Romertids. Profilerne er nu gennemgaaende slappere, Leddelingen mere usikker, og ikke sjældent ses tydelige Tegn paa Degeneration, som f. Eks. et Hang til Overdrivelse af enkelte Kardele til Skade for Helheden. God Pottemagerkunst kan dog endnu frembringes (Eksempler ses T. XXVIII, 6—7). Særegent for den fynske Keramik er plastisk Snorepynt og inddybede Rundfelter (sikkert Indflydelse fra Glasteknik). Paa Bornholm ynder man store mangeørede Krukker og Kander med riflet Overdel.

Det fremmede, væsentligt romerske *Importgods* spiller i denne Tids Fund en betydelig Rolle. Det er navnlig de sydøstlige Dele af Fyn, Sjælland og Bornholm, der har de mange Fund af Fremmedsager. Importen er ikke desmindre kun i forholdsvis ringe Grad udgaaet fra østlige Egne i Europa. Studiet af *Bronzerne og Glasset* viser tværtimod, at Rhinlandene og Østgallien har været de vigtigste Produktionsegne. Den meste Import tilhører Periodens tidligere Del, det 3. Aarh. Der forekommer Bronzespande, enten høje slanke eller brede lave, fremdeles flade Bronzefade og Kedler med udbuet, riflet Væg (T. XXVIII, 9—10), endvidere Øse og Si, derimod ikke Kasserolle; den er nu ude af Brug. Bøtteformede Træspande med Bronzebeslag er almindelige; de er dog vist ofte hjemligt Arbejde. Mens Sølvarbejder er sjældne, er Glassene talrige. De er væsentlig udgaaet fra rhinske Fabrikker. Der kendes høje Bægre med paalagte Traade, riflede Drikkehorn og smaa aabne Skaale med paamalede Billeder af Dyrekampe fra den romerske Arena (T. XXVIII, 12). Ogsaa andre Glassager, som Spillebrikker og Perler, findes i Gravene. Sparsom har derimod Importen været af det romerske Pottemageris Produkter, de velkendte pressede, reliefsmykkede Lerkar, »terra sigillata«; kun faa Stykker kendes fra vore Fund. — Afstikkende blandt disse romerske Varer virker en særegen Slags *Fodbægre af Sølv,* prydet under Randen med Relieffriser af presset Guldblik (Eksempel T. XXVIII, 11). De er af sydøsteuropæisk Herkomst, stammer altsaa fra samme Kant som den »gotiske« Stil. — Hvad angaar de romerske *Mønter,* er det bemærkelsesværdigt, at Sølvdenarerne bliver bestandig sjældnere, indtil de mod Periodens Slutning helt forsvinder fra nordiske Fund. Muligvis hænger dette sammen med den Omstændighed, at der i Tiden omkring Aar 200 under Kejser Septimius Severus indførtes en Møntværdiforringelse. Guldmønten optræder derimod stadigvæk, om end sparsomt. Fra Kejser Constantin den Stores Tid (307—336) benævnes den romerske Guldmønt »solidus«. Findestederne for denne Mønt i Mellemeuropa viser klart de store Floders Betydning som Handelsveje: Elben, Oder og Weichsel. Udbredelsen hos os af romersk Guldmønt viser en sydøstlig Fordeling med Tyngdepunkt paa Fyn. I Modsætning til, hvad der i forrige Periode var Tilfældet med Sølvdenarerne, er Guldmønterne heroppe nu oftest forsynet med et Hul eller en Øsken; de har altsaa været brugt mere som Smykker (eller Amuletter) end som Penge.

En mærkelig og betydningsfuld arkæologisk Gruppe i Yngre Romertid danner *Mosefundene.* Hos forskellige klassiske Forfattere, bl. a. Cæsar, fortælles det om Gallerne og Germanerne, at de havde for Skik forud for en Kamp at *indvi en Del af Byttet* til Krigsguden.

Dette Løfte opfyldtes efter Striden paa den Maade, at Gudens Andel samledes og henlagdes paa et helligt Sted under Fastsættelse af streng Straf for hvem der vovede at antaste den. Der er ingen Tvivl om, at det er denne Skik, der forklarer Hovedparten af de danske (og tilsvarende sydsvenske) Mosefund, hvis brogede, afvekslende Indhold just udgør, hvad man kunde forestille sig som en Jernalderkrigstrops hele forskelligartede Udrustning. Disse Fund indeholder nemlig ikke Vaaben alene, men alle mulige Sager lige fra Klæder, Toiletsager, Brætspil, Mønt og Vægt til Husgeraad, Værktøj, Landbrugsredskaber, Vogne og store Baade. Omhyggelige Iagttagelser af Fundforholdene har godtgjort, at disse Ting, der i sin Tid henlagdes paa fast betrædelig Eng- eller Moseflade, bærer tydelige Spor ikke alene af Kamp, men ogsaa af Ødelæggelse med Hensigt, aabenbart en Art *rituel Indvielse* af Tingene gennem Spaltning, Sønderhugning eller Flængning. At det ikke kunde dreje sig simpelthen om Efterladenskaber paa den forladte Valplads, viste de mange inden for de enkelte Mosefund iagttagne Tilfælde af specielle, ordnede Henlæggelser: sorterede Bundter af Pile eller Spydspidser, ofte indpakket eller ombundet med Snor, Grupper af Langbuer, af Skjolde, af Ringbrynjer. Undertiden saas ogsaa tydelige Spor af, at Pladsen havde været indhegnet ved Pæle og Risfletninger.

Man plejer fra gammel Tid at tale om »de fire store Mosefund« paa den ene Side og et Antal mindre paa den anden. Imidlertid er de fire store Fund: Torsbjerg i Angel, Nydam i Sundeved, Vimose ved Odense og Kragehul ved Assens, ingenlunde samtidige, og det viser sig i det hele taget, naar man søger nærmere at datere Mosefundene, at de tilsammen spænder over ret lang Tid, idet de ældste gaar langt tilbage i forrige Periode, mens de yngste rækker til Slutningen af næste, d. v. s. alt i alt et Tidsrum fra ca. 100 til ca. 600 e. Kr. Husker man nu paa Hjortspringfundet fra Ældre Keltisk Tid (ovenfor S. 253), der var af ganske samme Art, vil man se, at de arkæologiske Spor her i Landet af den Skik at give Krigsguden Tiende af Byttet kan følges over det meste af et Aartusind. Kortlægges Mosefundene, vil det vise sig, at de fleste og betydeligste ligger paa Fyn og langs den jyske Østkyst, men at de ogsaa forekommer paa den sjællandske Øgruppe og paa Bornholm. I alt haves ca. 25 større og mindre Fund fra Romersk Tid og den nærmest følgende Periode. Ældst blandt Romertidens Fund er Torsbjerg og Vimose, hvortil slutter sig blandt de mindre Mosefund Rynkeby ved Kerteminde, Krogsbølle i Nordfyn, Vingsted og Tranekær i Vejleegnen, Trinnemose ved Sæby Aa i Vendsyssel o. a. En yngre Gruppe dannes af det store Nydamfund samt et Par mindre: Hedelisker ved Kalø og Tværmosen nær Venø

TAVLE XXIX

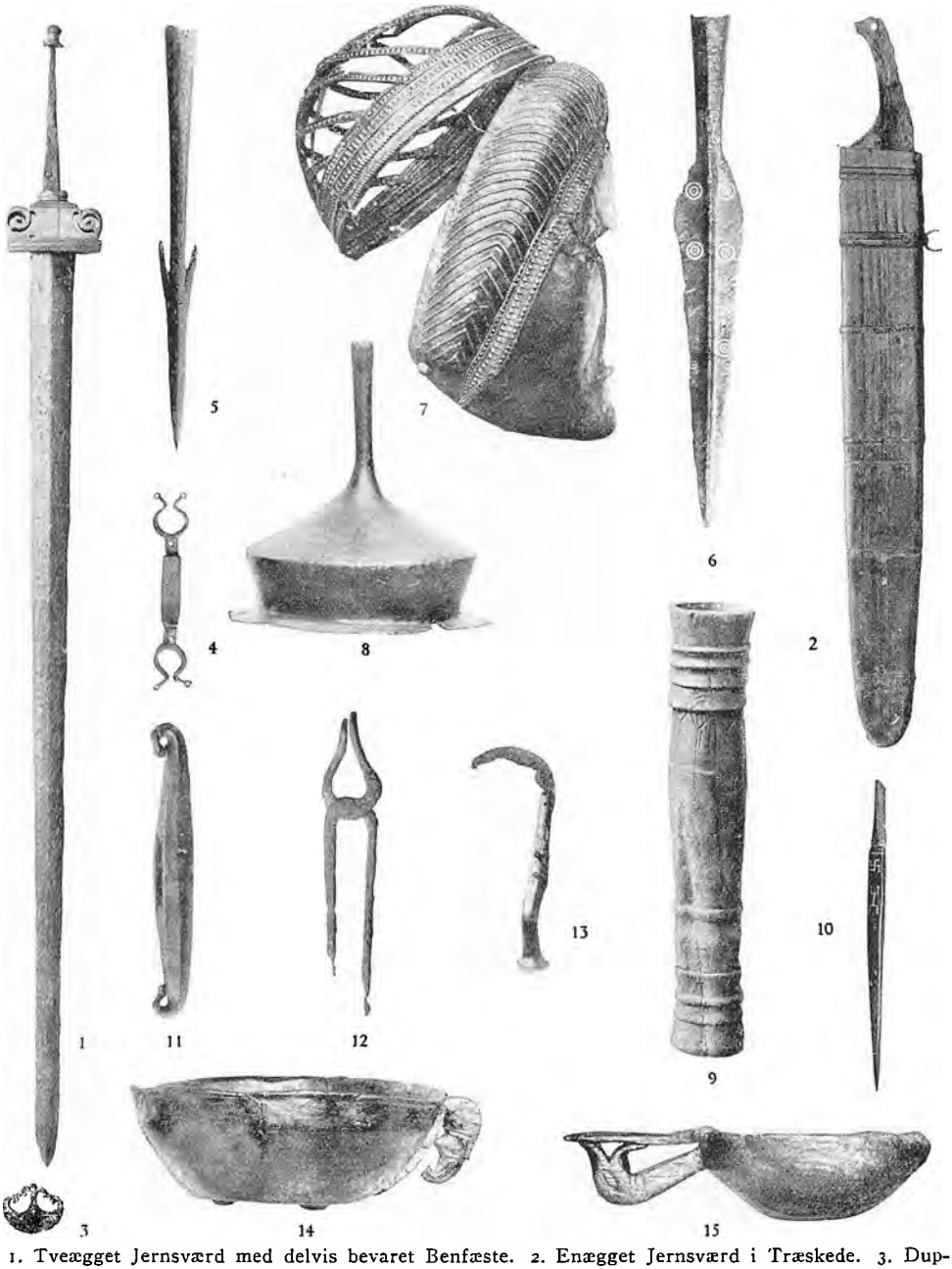

1. Tveægget Jernsværd med delvis bevaret Benfæste. 2. Enægget Jernsværd i Træskede. 3. Dupsko af Bronze. 4. Rembøjle af Bronze til Sværdskede. 5—6. Spydspidser af Jern. 7. Sølvhjelm. 8. Skjoldbule af Jern. 9. Pilekogger af Træ. 10. Pilespids af Ben (med indridset Hagekors). 11. Træværk til Høvl. 12. Smedetang af Jern. 13. Skæftet Kornsegl af Jern. 14—15. Træskaale med dyrehovedformede Greb. — 1—4, 12: $^1/_6$ St., 5, 6, 8, 10: $^1/_4$ St., 7, 14, 15: $^1/_5$ St., 9: $^1/_8$ St., 11, 13: $^1/_7$ St.

Yngre Romersk Tid: Fra de store Mosefund.

Bugt i Nordjylland. Det er imidlertid værd at lægge Mærke til, at de store Mosefund hver for sig, naar de skal dateres efter deres Sagtyper, spænder over ikke mindre end 2—300 Aar. Dette maa betyde, at de ikke kan være nedlagt samtidig og paa een Gang, men at hvert enkelt maa repræsentere en gennem lange Tider *fortsat Henlægning af Ofre* paa Egnens hellige, viede Plads.

Paa Tavle XXIX er samlet et Udvalg af Sager fra de store Mosefund. Foruden tidligere omtalte Ting kan her særlig nævnes den smukke Sølvhjelm fra Torsbjerg (7), Pilekoggeret fra Nydam (9), Træskaalene med Dyrehovedgreb fra Vimose (14—15). En udmærket bevaret Ringbrynje, bestaaende af mere end 20 000 sammennittede Smaaringe af Jern, stammer fra Vimosefundet. En Forestilling om, hvad vi gennem disse rige Fund har vundet af Indsigt i *Tidens Udrustning*, giver hosstaaende Model, hvis Paaklædning og Udstyr i alle Enkeltheder er foretaget efter Originalgenstandene, som Mosefundene har dem: Sandaler, lange Bukser, Kjortel, Ringbrynje, Sværd, Rundskjold, to lange Spyd etc. Et almindeligt Overblik over Mosefundssagerne viser, at de *provinsialromerske* Bestanddele er fremherskende i den ældre Fundgruppe, *sydøstlige* Elementer derimod i den yngre. Som Eksempler paa førstnævnte kan nævnes Sværdhæfter af samme Form som paa Romersværdet (gladius), de halvkugleformede Skjoldbuler, Spydspidsernes lange, tynde Dølle, der sikkert er paavirket fra Romernes lange, egenartede Kastevaaben (pilum). Den sydøstlige Indflydelse viser sig først og fremmest i Stilpræget, Tilbøjeligheden til et prunkende, mangefarvet Udstyr med Sølvbelægning,

Model af Kriger fra Folkevandringstiden, klædt og udrustet med nøje Efterligninger af Genstande fra de store Mosefund.

halvædle Stene og Glas (den »gotiske« Stil); men ogsaa i Vaabenudstyret gør den sig gældende: Langbuen, det lange tveæggede Sværd (spatha), den svære Stødlanse, er Resultater af Paavirkninger fra samme Kant. — Spørger man nu, hvad det har været for Krigere, hvis Efterladenskaber ligger i Mosefundene, er Svaret vanskeligt at give. Alt i alt synes det, som de har været nordiske, ikke fremmede. Utvivlsomt afspejler Mosefundene *Stammefejder*. Prøver man at kombinere Mosefundenes Vidnesbyrd med de samtidige Gravfunds og med det før omtalte paafaldende Indslag af Langskallethed i Skeletmaterialet fra Ældre og Yngre Romersk Tid, vindes der Sandsynlighed for en Antagelse af Stammeindvandringer, dels, som det ovenfor bemærkedes (S. 270), tidligt i Ældre Romersk Tid sydfra ad to Veje, dels i Yngre Romersk Tid, 3. Aarh., men her østfra og fra Folk af beslægtet, nordisk Afstamning. Hvem var da disse østfra kommende nordiske Folk? Muligvis *Danerne*. Historieskriveren Jordanes beretter, at et nordgermansk Folk, Herulerne, blev fordrevet i 3. Aarh. fra deres nordiske Hjem af Danerne, der, som han siger, var udgaaet »af Sveernes Rod«. Danerne, fortælles det videre, gjorde Krav paa at være de højeste af Vækst blandt alle Skandinaviens Folk. Hermed stemmer, at Gennemsnitshøjden for Mænd i Romertidens Skeletmateriale viser en Stigning i Forhold til ældre Tider. Jordanes skrev sit Værk (om Goterne) i 6. Aarh., og det her anførte Sted er det første, hvor Stammenavnet Danere forekommer. Man kan ikke afvise Muligheden af, at Romertidens Mosefund gemmer Minder om de Kampe, der fandt Sted under og efter Indvandringen af den Folkestamme, der har givet Danmark Navn.

Inden Mosefundene forlades, maa et af de vigtigste Enkeltfund derfra nærmere omtales, nemlig *Nydambaaden*. I Nydam Mose fandtes som Led i de store Krigsbytteofre ikke mindre end tre store Baade, een af Fyr, to af Eg. Kun en af dem lykkedes det at bevare; den staar nu i Museet i Kiel (se Billede S. 295). Den er et stort klinkbygget Rofartøj af Egetræ med 15 Par Aarer og en svær, paa Bagstavnens Styrbordside løst ophængt Styreaare. Kølplanken fortsætter til begge Sider op over Rælingshøjde i to omtrent ensdannede Stævne. Baadklædningen bestaar af 11 Planker og har indvendig fremspringende Klamper med Huller, hvori de 19 Spanter kunde fastbindes. Aaretolde var fastsurret til Rælingen. Baadens største Længde over Stævnspidserne er knapt 23 m, dens største Bredde er ca. 3¼ m. Den er teknisk set et imponerende Arbejde, samlet af store hele Materialstykker uden Sparehensyn. Saaledes er baade Ræling og Klamper skaaret i eet med den paagældende Planke, hvilket maa have medført et overordentligt Spild af Træ. Sammenlignet med ældre og yngre Far-

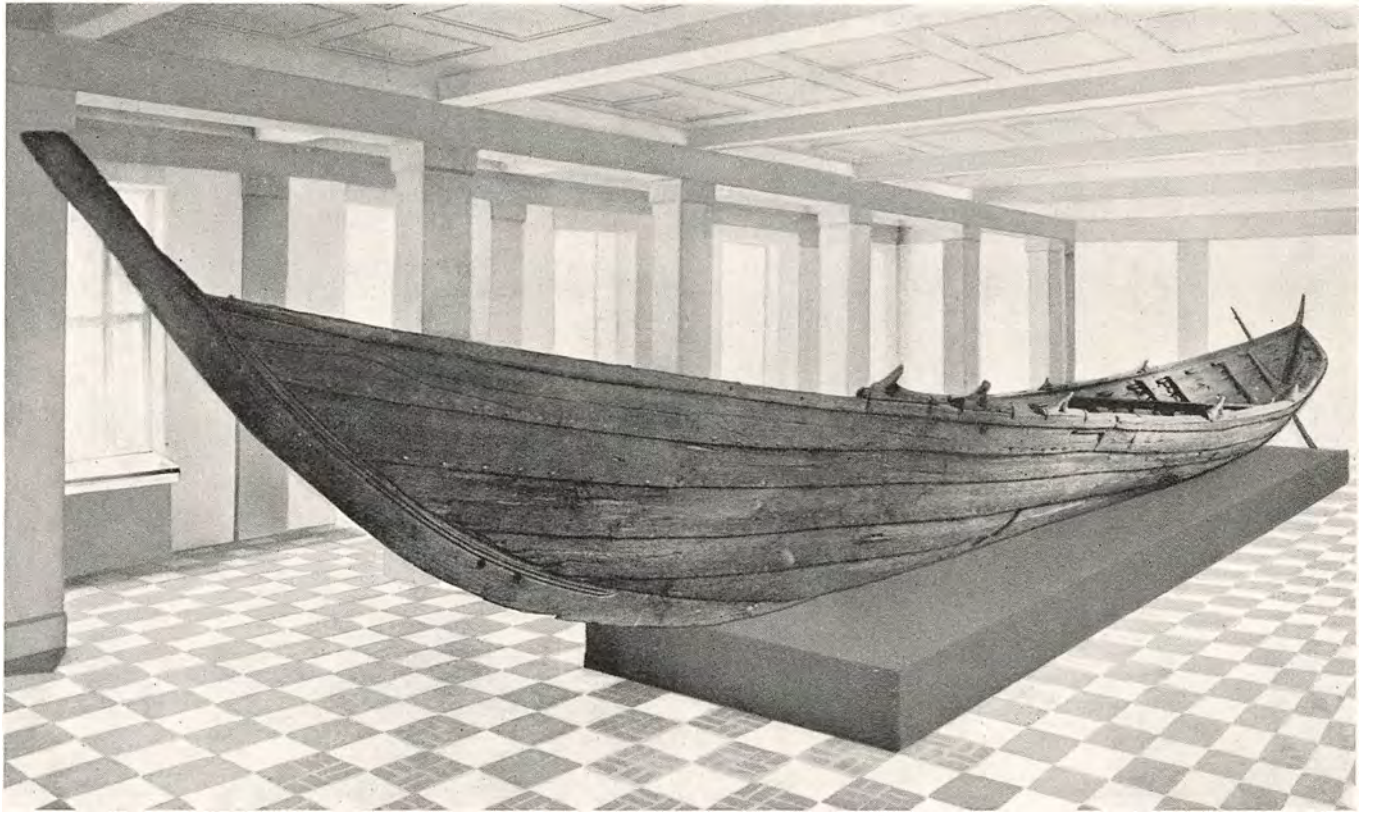

Egebaaden fra Nydam Mose i Sundeved, opstillet i Museet i Kiel.

tøjer, dels med Hjortspringbaaden (ovenfor S. 254), dels med Vikingetidens Skibe (jfr. S. 316), indtager Nydambaaden en i det nordiske Skibs Historie interessant *typologisk Mellemstilling.* I Klinkbygning og Stævnkonstruktion, der er omtrent som ved Nutidens Baade, viser den stort Fremskridt over for Hjortspringbaaden. Men ved sin Mangel paa Mast og Sejl samt paa virkelig Køl (hvilket sidste bevirker, at Baadlegemet af Hensyn til Presset paa Kølplanken faar ubehageligt stejle Sider) viser Nydambaaden sin Primitivitet i Forhold til de langt bredere og stærkere Søskibe fra Vikingetid. Den har været en smal, vistnok temmelig ustabil Baad, der har kunnet føre en Bemanding paa 45 bevæbnede Mænd plus Ballast, Proviant og Vand. Den kan med Sandsynlighed dateres til 4. Aarh.

I Yngre Romertid viser *de første Runer* sig i danske Fund, og omtrent samtidigt i norske, svenske og tyske. I Danmark er det navnlig Sager fra Mosefundene Torsbjerg, Vimose og Nydam, der bærer Runetegn. Sværdets Dupsko, Skjoldets Jernbule, Bæltets Bronzespænde saavel som Høvlens Træværk og Benkammens Greb kan vise runeskrevne Ord eller Sætninger. Ogsaa et enkelt Gravfund (en Bøjlenaal fra Himlingøje) har Runer (paa Naalens Bagside). Ingen af disse danske Runefund, saa lidt som nogen af Udlandets, kan føres tilbage til en Tid ældre end ca. Aar 200. Indholdet af disse ældste, særdeles knappe Runeindskrifter er, for saa vidt man i det hele taget er i Stand til at tyde det, af *magisk Karakter.* Saaledes har en Dupsko fra Torsbjerg først Ejerens Navn og derefter Ønske- eller Besværgelsesformlen: »Maatte Márr ikke skaane«, altsaa en magisk Kraftforøgelse for Sværdet (Márr) med Virkning til Fordel for Ejermanden. Undertiden nævnes Ejernavnet alene. At Runernes Kraft er magisk og virkende i Løndom, vises ikke mindst af det Forhold, at de ofte er sat paa Steder, der normalt ikke ses (Bøjlenaalens Bagside, Skjoldbulens Underflade). En anden Brug af Runerne er at lade dem *fæste Mindet* om en Person eller en Begivenhed. Hidtil har danske Fund fra Ældre Jernalder ikke givet Eksempler paa saadanne erindrende Runeindskrifter; men de kendes fra Norge og Sverige, hvortil den Skik at rejse skriftbærende Mindesten kan være kommet fra de vestgermanske Rhinlande ad Søvejen uden om Danmark. Her i Danmark kendes Runesten ikke før Vikingetiden. Den ældste Runeskrift med *det fællesgermanske Alfabet* (»futhark«) paa 24 Tegn er med sine kantede Bogstavformer vistnok dannet under Indflydelse af Træskæringsteknikken. Hvilke ældre Alfabetsystemer der ligger til Grund for Runerne, med andre Ord hvordan disse er opstaaet, er Genstand for Diskussion og stridende Opfattelser blandt Sprogforskerne. Sandsynligheden taler for, at Runeindskriften er udformet en-

gang i Ældre Romersk Tid hos Markomannerne, hvis livlige Forbindelse med Romerne er velkendt; herfra kan den da være spredt nordefter til de øvrige Germaner. Hvorvidt i væsentlig Grad det latinske Alfabet eller det græske eller endelig et tredie (formodet) Alfabet (beslægtet med visse etruskisk-lignende Skriftsystemer fra Norditalien og Schweiz) er Runernes Ophav, maa foreløbig staa hen.

Med Hensyn til *Klimaet* i Yngre Romersk Tid kan det bemærkes, at Iagttagelser i svenske Højmoser er blevet tydet som Tegn paa en Tendens mod større Fugtighed i Periodens Slutning. Hvis dette er rigtigt, maa det antages, at Udviklingen fra den store Klimaforværring i Jernalderens Begyndelse har bevæget sig langsomt og gradvis mod mere Tørhed for saa omsider, efter flere Aarhundreders Forløb, atter at skifte om mod øget Fugtighed. Dette Skifte har da muligvis fundet Sted engang i Yngre Romertids senere Del, hvor man altsaa skulde have oplevet en Gentagelse af Klimaforværringen, kun en mindre kraftig. Studerer man vor største Højmose, *Store Vildmose* i det sydvestlige Vendsyssel, vil man finde, at Mosens nordlige Del visse Steder er vokset ud over Gravhøje fra Ældre Romersk Tid og har bredt sig videre mod Nord hen imod andre Høje, der har vist sig at tilhøre Yngre Jernalder (Germansk Tid). Der kan ikke være Tvivl om, at denne Mosevækst, der altsaa for en Del er foregaaet i Yngre Romersk Tid, maa forudsætte *ret vedholdende fugtigt Vejrlig.*

Inden vi forlader Romertiden, maa et stort og vanskeligt Problem berøres, nemlig dette: *hvorfor ophører Boplads- og Husfund* i Løbet af Yngre Romersk Tid, altsaa ved Tiden omkring Aar 300? Man har her forsøgsvis givet det Svar, at den følgende Tids, den yngre Jernalders, Bopladser og Hustomter kan tænkes at ligge under de nuværende Landsbyer; og eftersom arkæologiske Gravninger ikke ofte foregaar midt i Landsbyer, skulde Fundmanglen kunne forklares paa denne Maade. En saadan Antagelse giver imidlertid ingen Forklaring paa, hvorfor man har opgivet de gamle Bosteder og i stort Omfang flyttet til nye (som altsaa skulde være den første Begyndelse til Nutidens Landsbyer). Her maa en stor, alment virkende Aarsag have gjort sig gældende. Kan mon den just omtalte Klimasvingning have spillet en Rolle, saaledes at man paa Grund af Forsumpning saa sig nødsaget til at flytte Agre og skifte Opholdssted, og saaledes at Enge og Græsgange voksede i Omfang og Værdi og derfor tiltrak Bebyggelsen? Dette er dybt indgribende Spørgsmaal, som Arkæologien foreløbig ikke er i Stand til at besvare.

SJETTE AFSNIT

DEN YNGRE JERNALDER

1. Ældre Germansk Tid. Selvstændig Kunst. Guld. Udvandringer.

Ca. 400—600 e. Kr.

Den Yngre Jernalder, Tidsafsnittet ca. Aar 400—1000, er for Landene syd- og vestpaa allerede delvis »historisk«, naar herved forstaas en Tid, hvis Begivenheder belyses mere eller mindre indgaaende ved skriftlige Kilder. Et væsentligt Træk for denne lange Periode er for de germanske Folkeslags Vedkommende, at de faar Lejlighed til fri Udfoldelse baade kulturelt og politisk. Store *selvstændige Germanerriger* opstod rundt om paa det vestromerske Riges Grund, og Germanerne drog nu Nytte af den lange forudgaaende Modningstid. Man kunde for saa vidt med god Ret kalde den yngre Jernalder som Helhed for »germansk«. Dog vilde en saadan Benævnelse ikke tage fyldestgørende Hensyn til det nordiske Særpræg, der kommer saa stærkt frem i vor Oldtids sidste Aarhundreder; for disse bør derfor den gode gamle Benævnelse Vikingetid bibeholdes. Den ældre germanske Tid, som her skal behandles, har som europæisk Baggrund først de store germanske Folkevandringer: Burgunderes og Alemanneres Gang over Rhinen til Frankrig, Vestgoteres til Italien, Frankrig og Spanien, Vandalers til Frankrig, Spanien og Nordafrika, Angelsachseres til England. Dernæst, i det 6. Aarh., Frankerrigets Rejsning under Chlodveg og hans Sønner, Byzantinerrigets stærke Fremgang under Kejser Justinian, og endelig, hvad der laa os nærmest, de slaviske Folks Fremtrængen fra Øst dybt ind i Tyskland og Mellemeuropa. Disse forskellige vældige Bevægelser og Strømninger berørte ikke direkte vort Land. Danmark og det øvrige Norden fik Lov til, baade i denne og følgende Periode, Ældre og Yngre Germanertid, at føre deres eget selvstændige Liv, saavidt ses uden større Forstyrrelse.

Den Nedgang i Fundmængden paa de to Omraader, Bopladserne og Gravene, der satte ind i Yngre Romertids senere Del, fortsættes og øges i Ældre Germanertid, til stor Skade for det Kulturbillede, man gerne vilde kunne tegne ud fra de arkæologiske Kilder. Den eneste Fundklasse, der her yder rigt og stort Stof, er Sagerne fra Mark og Mose uden for Grave. Vi skal først se nærmere paa Boplads- og Gravfundene.

De mulige Aarsager til den mærkelige *Mangel paa Bopladsfund* er foran berørt. Fra denne Periode kendes egentlig kun eet større sikkert dateret Bopladsfund, nemlig det fra Oksbøl i Vestjylland. Her afdækkedes Tomterne af to Huse, det ene ikke mindre end 38 m langt i nær Øst—Vest, ca. 5 m bredt, det andet kun 8 × 4 m stort med Længderetning vinkelret ind paa det store Langhus. Dette var delt i tre Rum, det største i Midten, vistnok Stalden, et lille i Øst og et ret anseligt i Vest, aabenbart indrettet til Beboelse, med Ildsted i Midten bygget af Ler og Planker. Dette ualmindelig lange Hus havde haft Stolpevægge og indvendig de sædvanlige to Rækker tagbærende Fristolper. Det saa ud til efter Fundforholdene, at de to Oksbølhuse, der foreløbig staar som vor Oldtids yngste Boligfund (daterbare til Tiden omkring Aar 500), havde været beboet samtidig; i saa Fald har vi her den første Antydning af »Gaarden« med Længer.

Gravfund fra Ældre Germansk Tid er meget sparsomme. Der kendes en Del i Nord- og Midtjylland, i Østsjælland og paa Bornholm; andetsteds ikke. Brugen af Jordhøj er konstateret for Jyllands Vedkommende, navnlig i Vendsyssel, og for Bornholms. Man maa imidlertid ikke af denne Knaphed paa Gravfund drage Slutning om aftagende Befolkning. De talrige Mark- og Mosefund vidner her i modsat Retning. Aarsagen til de faa Gravfund er simpelthen den, at *Skikken at medgive den døde Udstyr aftager* mere og mere, i Fortsættelse af den tilsvarende, i forrige Periodes Slutning tydeligt fremtrædende Tendens. Og hvor der ingen Gravgaver er, savnes for den arkæologiske Forskning som Regel Midler til Tidfæstelse af Graven. Det sparsomme Fundstof tillader ingen ordentlig Statistik over Forholdet mellem de to Gravskikke, Ligbrænding og Jordfæstelse. Særegne for Vendsyssel og Hanherrederne er Højgravpladser med Brandgrave; de er paavist ved Donbæk nær Frederikshavn, ved Store Vildmoses Nordrand (jfr. ovenfor S. 297) og ved Janum i Svenstrup Sogn. Gravgodset er her fattigt. Fra Himmerland kendes nogle faa, ret velhavende Jordfæstebegravelser, og paa Sjælland er fundet en Del Jordfæstegrave, orienteret Nord—Syd og anlagt ret højt under Markfladen (ved Bilidt nær Roskilde Fjord og ved Kvarmløse Syd for Holbæk). Som Regel viser det sig, at de Grave, der har nogenlunde rigeligt Dødeudstyr, tilhører en tidlig Del af Perioden og saaledes

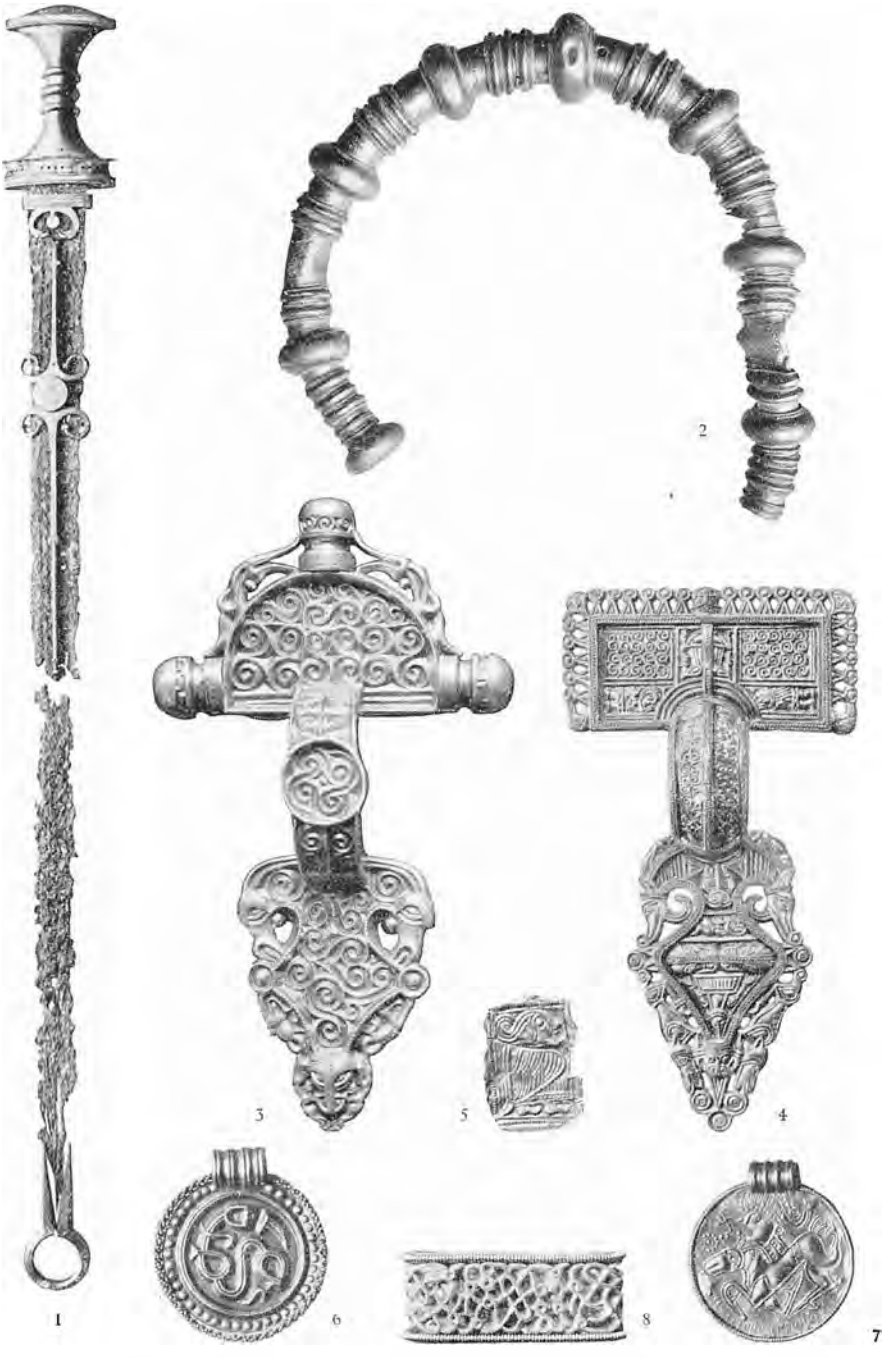

1. Tvægget Jernsværd med Fæste, Skedebeslag og Dupsko af Bronze. 2. Halsring af Guld (fra Hjallese, Midtfyn). 3—4. Pragtbøjlenaale af forgyldt Bronze (3 med Spiralrankeornamentik i Karvsnit, 4 med »Stil I«-Dyreornamentik paa Fodpladen). 5. Tynd Guldplade med Menneskebillede (»Guldgubbe«). 6—7. Brakteater af Guld. 8. Skedemundblik af Guld med Dyreornamentik. — 1: 1/5 St., 2: 2/5 St., 3, 4, 8: 1/2 St., 5: 4/5 St., 6, 7: 2/3 St.

danner en jævn Fortsættelse af den tilsvarende Gravskik i Yngre Romertids Slutning. Vaaben er sjældne som Gravgaver.

Den dominerende Fundklasse i Ældre Germansk Tid udgøres som nævnt af Sagerne fra Mark og Mose uden for Grave. Her har vi først en Gruppe *Offerfund fra Moser,* Krigsbytteofre af samme Slags som Romertidens. Størst blandt dem er Fundet fra den lille Kragehul Mose ved Assens, bestaaende af Sværd, Spyd, Pile, Skjolde, Knive m. m. Ellers kan nævnes Fundene fra samme Nydam Mose i Sundeved (men fra et andet Sted i Mosen), hvorfra Romertidens store Fund stammer, samt fra Porskær Mose og fra Dallerup Sø i Østjylland. De to sidste Fund er interessante navnlig derved, at de viser, hvorledes Erstatningstanken — der forøvrigt allerede i forrige Periode gjorde sig stærkt gældende inden for Gravskikken og vistnok har været en Hovedaarsag til de efterhaanden forsvindende Dødsgaver — nu ogsaa vinder Fodfæste, hvor det gælder Gaver til Guddommen. Denne *Erstatningstanke,* der ogsaa var fremme i ældre Tider, saaledes i Bronzealder (ovenfor S. 211), gaar ud paa, at det er tilstrækkeligt at nedlægge i Graven hos den døde, eller paa Helligpladsen til Guden, ikke selve den paatænkte Genstand, men noget der skal forestille at være denne. Dette praktiseres enten ved, at man ofrer en Del af Tingen, saaledes f. Eks. noget af Sværdskedens Beslag (Dupsko eller Mundblik) i Stedet for det hele Sværd, eller ved, at man henlægger et helt andet og langt ringere Objekt som Symbol for den rigtige Gave (f. Eks. Smaasten i Stedet for Levnedsmidler til Gravmaaltidet). I dette yngre Nydamfund og i Porskærfundet er det Mundblik og Dupsko fra Sværdskederne, der skal gøre det ud for Vaabnet selv. Der er næppe Tvivl om, at denne Tendens til Symbolik efterhaanden har bevirket, at Gaverne saavel til de døde som til Guderne ikke alene blev ringere, men for Størstedelen af Landets Vedkommende til sidst helt ophørte.

Den største Gruppe inden for Mark- og Mosefundene er de saakaldte »Guldfund«. De bestaar af *Guldsager eller gyldne Ting,* nedlagt i Markjord, Eng eller Mose, enkeltvis eller flere sammen. Spredt over det hele Land forekommer disse Guldfund, dog med størst Tæthed i Sydsjælland og Sydøstfyn. I alt ca. 330 stedfæstede Fund kendes. Indholdet er væsentlig Smykker og Betalingsguld, det saakaldte »Brudguld«. To Hovedsmykketyper dominerer, nemlig den store Pragtbøjlenaal og den svære Halsring; desforuden Arm- og Fingerringe samt de nedenfor nærmere omtalte runde Guldhængeplader, Brakteaterne. *Betalingsguldet* viser Metallet fra en anden Side, ikke som Pynt, men som Værdistof. Runde Guldstænger vandtes op i Ringform for derefter at klippes i Stumper efter Vægt til Brug ved Handel. Ogsaa

rigtige Barrer forekommer. Til Guldfundenes Gruppe hører ogsaa de berømte slesvigske Guldhorn (se nedenfor). Denne Guldrigdom forklares, sikkert med Rette, som en Følge af Germanernes Overtagelse af Romerrigets Rigdomme og Herligheder; det er *Roms Arv,* der her kommer til Syne. Spørgsmaalet, om Guldfundene skal betragtes som Gudeofre eller som hengemt Skat, kan ikke besvares under eet. Utvivlsomt indeholder Fundgruppen mange Eksempler paa begge Henlægningsarter, men ofte er det over for det enkelte Tilfælde ikke muligt at afgøre Hensigten med Nedlægningen. Prægtige Ting træffes blandt Guldfundene. Eksempelvis kan nævnes en stor, ædelt formet Halsring fra Øland i Limfjorden; et Par kraftigt profilerede, i ødsel Barokstil udsmykkede Halsringe fra Hjallese paa Fyn og fra Hannenov paa Falster; fem ensdannede, glatte Ringe fra Frær Mark i Himmerland; et Par Guldmundblik fra Langeland og Sydfyn, helt dækket af indviklet Dyreslyng; endelig den store Guldskat fra Broholm i det sydøstlige Fyn. Fra Hellested ved Stevns stammer den største af alle danske Guldringe, mulig et Livbælte. En yndet Halsringtype repræsenteres af Ringene fra Taastrup i Østjylland, trinde Guldstænger med dybt indskaarne Stempelornamenter. Ikke sjældent findes Brakteater, ophængt paa Rad i lange vandrette Guldøskener. Tavle XXX indeholder adskilligt fra Guldfundsgruppen, saaledes Hjalleseringen (2), et Par Pragtfibulaer (3—4), et Guldmundblik med Dyreornamenter (8), et Par Brakteater (6—7). Hannenovringen er afbildet paa Farvetavlen. Det er tydeligt, at Sølvet i denne Periode spiller mindre Rolle end Guldet som Værdistof og Betalingsmiddel. I Vikingetiden blev det omvendt; her indtages Guldfundenes Plads af Sølvfundene, Brudguldet af Brudsølvet. Enkelte Sølvfund kendes dog fra Ældre Germansk Tid.

En særegen Gruppe inden for Guldfundene danner *Brakteaterne* (»bractea« = tynd Plade). Det er tynde runde Smykkeplader af Guld, indrammet af snoet Guldtraad og med et Billedfelt i Centret, ofte omgivet af ornamentale Baand. I Randen er tilføjet en Øsken til Bæresnoren. Brakteaten, som er enten præget eller presset, er altid ensidig. Forbilledet er dels de romerske Guldmønter med deres smukke og udtryksfulde Prægbilleder, dels de senromerske Guldmedailloner, der af Kejseren prægedes som Æresmønter. De germanske Guldsmede forsøgte sig nu i Efterligning, men magtede ikke Dobbeltprægningen. Saaledes opstod Brakteaterne, der naar de grupperes efter Stil og Tid, tydeligt viser deres Herkomst. Nogle har endnu Kejserens Brystbillede, andre røber sig som Efterligninger af Romermønternes Bagsidebilleder, hvor man ser Victoria bekransende Kejseren. Et meget yndet Brakteatmotiv er Rytteren, der fremstilles saaledes, at In-

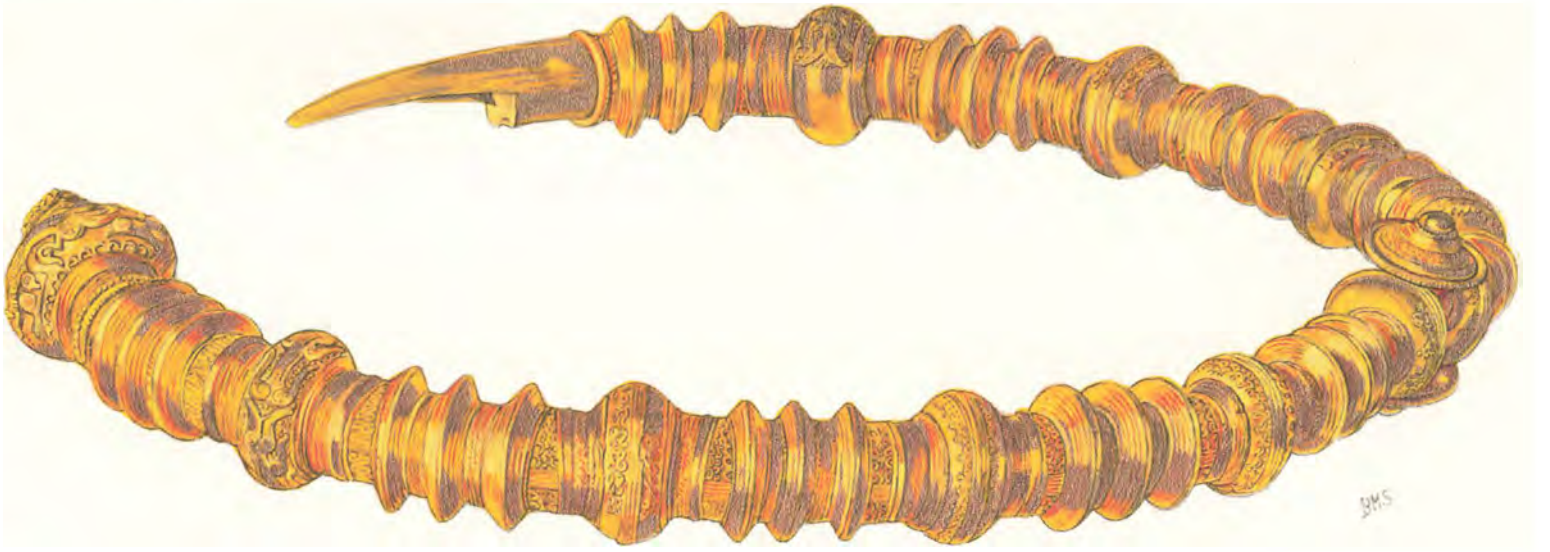

Guldhalsring fra Folkevandringstiden funden ved Hannenov Skov paa Falster.
ca. 5/6 Størrelse. — Efter Tegning af Fru Bodil Slomann.

teressen samles om Mandens Hoved og om Hesten, hvorimod Rytterens Krop oftest er næsten helt udeladt. Denne germanske Brakteatrytter (se T. XXX, 7) bliver efterhaanden en selvstændigt udformet Kunsttype. Endnu længere fjerner dog Brakteaten sig fra sit Forbillede i det Tilfælde, hvor den stiliserede Dyreornamentik bemægtiger sig Billedfeltet; den Slags, som oftest ret sene, dyresmykkede Brakteater (se T. XXX, 6) er i stilistisk Henseende helt selvstændige, germanske Produkter. Der kendes fra Norden i alt ca. 575 Guldbrakteater, heraf ca. 250 i Danmark, ca. 175 i Sverige, ca. 150 i Norge. Det er ikke usandsynligt, at visse af Brakteaternes Menneskefigurer skal forestille Guder. Brakteaterne har mange hellige Tegn, saasom Hagekors, Triskeler, Fugle, Horn o. a.; man har villet genkende Odin i Rytteren med Fugle, Tor i Rytteren med skægget Ridedyr og Hagekors. Ikke sjældent bærer Brakteaterne Runetegn, der i visse Tilfælde har kunnet tydes som magiske Lykkeformler (»jeg bringer Lykke« o. lign.). Der er næppe Tvivl om, at Brakteaterne ofte for sin Ejermand har været mere end et blot og bart Smykke, at han i den har set en heldbringende Amulet.

I Forbindelse med Guldfundene falder det naturligt at omtale *Mønterne,* da de for det første er af Guld, for det andet utvivlsomt væsentlig anvendtes som Smykker, ikke som Penge. De er »solidi«, senromerske og byzantinske Guldmønter fra Constantin den Stores Tid til Justinians. Navnlig i den sydøstlige Del af Landet findes disse Guldmønter; over Halvdelen af samtlige fra Danmark er fundet paa Bornholm.

Et Udblik over Tidens *Sagtyper* kan, med den Karakter Fundene nu engang har, kun give ufuldstændig og pletvis Besked. Vi kan vide noget om *Vaabnene,* en hel Del om Smykkerne, lidt om Lerkarrene. Den vigtigste Sværdform er den med langt tveægget Klinge og profileret, ofte timeglasformet Grebstang, begrænset af Over- og Underhjalte og foroven afsluttet i en lille aflang Knap. Dette Sværd (T. XXX, 1) repræsenterer en direkte Fortsættelse af forrige Periodes »spatha« (Skedens Dupsko er ikke sjældent af en karakteristisk, »vinget« Type: XXX, 1). Fundene har ikke givet Eksempler paa det enæggede Sværd; muligvis er det gaaet af Brug. Af andre Vaaben var Spyd, Bue og Pil almindelige, Øksen som det synes sjældnere. Skjoldet har vistnok, ligesom forøvrigt nu og da i Yngre Romertid, været hvælvet. Brynje. Hjelm og Sporer mangler i Fundene, hvilket dog ikke betyder, at de ikke har været kendt eller i Brug. Af Hestetøj forekommer Bidsel og Tøjle. — I *Smykkeudstyret* er Bøjlenaalen særdeles fremtrædende. Det er Typen »med den omslaaede Fod« fra forrige Periode, der nu udvikles i to Hoved-

serier, dels den saakaldte »Sølvblikfibula« med firkantet Hovedplade og udfliget Fod, dels den noget spinklere, korsformede Fibula, der navnlig er udbredt i Jylland. Sølvblikfibulaen udvikles yderligere til de store *Pragtbøjlenaale,* typiske for Ældre Germanertid og yndede Opholdssteder for dens Ornamentdyr (Eksempel T. XXX, 3-4). Hals- og Armringene, ofte fremragende Produkter af Tidens højt udviklede Guldsmedekunst, er foran omtalt. — *Pottemageriet* er i Nedgang. Karrene er tyndvæggede, flygtigt ornamenterede, eller de er grove, atypiske Forraadskrukker. Selv med de faa Fund, der staar til Raadighed, tager man næppe Fejl ved at karakterisere Tidens keramiske Haandværk som slapt og uden Opdrift.

Den *ornamentale Kunst* er det Omraade, hvorpaa den germanske Selvstændighed tydeligst kommer frem og lader sig studere. Her udvikles nu, da Hæmninger ikke længere er til Stede og Vilkaarene for kunstnerisk Udfoldelse bliver friere, de germanske Folkeslags særegne Bidrag til europæisk Kunstudvikling: *Dyreornamentikken.* Denne ejendommelige, dekorative Stil er alt andet end naturalistisk. Som oftest er det umuligt at afgøre det enkelte Dyremotivs zoologiske Art. Den germanske Dyreornamentiks Oprindelse og første Udvikling har været Genstand for livlig Diskussion blandt Forskerne og er det endnu. Striden drejer sig om, hvor stor Indflydelse paa Stilens Opstaaen man skal tilskrive romersk Kunst, hvor stor orientalsk, og i hvor høj Grad endelig man maa antage en selvstændig Vækst fra hjemlige Forudsætninger. En *betydelig Selvstændighed* maa uden videre anerkendes. Den germanske Kunstner i 5. Aarh. har mellem de Motiver, han kunde bruge til at opbygge en dekorativ Stil, haft at vælge mellem en hel Vrimmel, dels hjemlige, dels af romersk Herkomst, dels af østlig; han har kunnet disponere over saavel rent geometriske Elementer som Plantemotiver som endelig Dyrebilleder. De mere enkle geometriske Mønstre, saasom Siksak, Skravering, Punktrækker, Trekanter etc., kunde han uden videre bruge. Hvad Plantemotivet angaar, har han nok interesseret sig for det, men ikke paa naturalistisk Vis. Hvad han her har set og kunnet gengive, er navnlig den geometriske Linie i Planterankerne; derved opstod, sikkert under Paavirkning fra senromersk Dekorationskunst, en egen tør *Spiralrankeornamentik,* som undertiden anvendtes som fladedækkende Udsmykning (Eksempel T. XXX, 3). Men intet interesserer Germaneren saa meget som *Dyrebilleder,* og her kan der næppe være Tvivl om, at østlige Indflydelser, forstærket ved de store øst—vestlige Strømninger og Bevægelser i Folkevandringstiden, har spillet en væsentlig Rolle. Dyrekunsten var gammel i Østen, saavel i den egentlige Orient som i Rusland og Sibirien. Heraldiske Opstil-

linger af Dyr, Dyr i Kamp og Dyr i Hvile, alle Haande Situationer og Scener, ofte opbygget af mere eller mindre fantastiske og stiliserede Dyremotiver, kom ham for Øje og gav ham Impulser og Ideer. Denne Tid, det 5. Aarh., er Forberedelsen, Optakten til den egentlige Dyrestil. Her vælger og udformer Germaneren sit Forraad af Dyretyper: staaende eller krybende Dyr, glubende Dyrehoveder paa lang, bøjet Hals, Dyr set ovenfra, Rovfuglehoveder med stort krumt Næb etc. Med dette efterhaanden righoldige Forraad arbejdes der nu dekorativt, saaledes at den første store Stilfase inden for den fællesgermanske Dyreornamentik, den saakaldte »Stil I«, udformes i Løbet af 6. Aarh. Et Eksempel paa et Prydstykke, helt præget af denne tidligste egentlige Dyrestil i bevidst, stram Komposition, er det paa Tavle XXX, 4 afbildede sjællandske Reliefspænde. Denne *Stil I* er en plastisk, kraftigt virkende Fladedekoration, hvori de enkelte Dyremotiver ofte vrides og spændes indtil Ukendelighed. Den er stærkere udformet i Norden end paa det germanske Fastland, og inden for Norden igen stærkere i Vest end i Øst.

Ganske uden Viden om Tidens *Billedkunst* er vi ikke. En i Rude Eskildstrup Mose i Midtsjælland fundet Træfigur er en hel lille Billedstøtte. Den viser en siddende, skægget Mand med kraftigt fremspringende Hage og om Halsen en stor, tredobbelt Ring af særegen Type, som byder Mulighed for en Datering just til denne Tid. Figuren røber en vis billeddannende Evne og lader ane, at vi ogsaa paa Friskulpturens Omraade har mistet noget ved det skæbnesvangre Forhold, at de germanske Folks Arbejdsstof i Bygning og Kunst har været Træ, ikke Sten. Enkelte primitive *Bronzestatuetter* kan vistnok henføres til Ældre Germanertid; og hvad Reliefkunsten angaar, har vi visse Smaabilleder at henholde os til, nemlig, foruden Brakteaterne (se nedenfor) og Guldhornene, nogle smaa tyndtudpressede Plader af Guldblik, de saakaldte »Guldgubber« (Eksempel T. XXX, 5), vistnok dels magiske Smykker, dels Paasyningspynt til Dragten. Disse *Guldgubber,* der i Danmark næsten alle stammer fra Bornholm, men som ogsaa kendes fra Sverige og Norge, viser som oftest en eller to Figurer i fodsid, folderig Dragt, der undertiden kan ligne en Fugleham. Hvor to Personer fremstilles, er det altid Mand og Kvinde, som Regel hilsende eller omfavnende hinanden; sandsynligvis har vi her at gøre med Elskovs- eller Frugtbarhedsamuletter. Guldgubberne, der er ukendt uden for Norden, tilhører væsentligt Tiden 6.—8. Aarh.; de frembyder et i flere Henseender interessant arkæologisk Stof.

Runefundene fra Ældre Germansk Tid er i og for sig ikke faa. Alene af Brakteaterne med Runetegn kendes over 50, men kun Mindreparten lader sig tyde sikkert. Man faar her ganske samme Indtryk

Rekonstruktioner af Guldhornene fra Gallehus, Sønderjylland.

af Runeskriftens Brug som i Perioden forud: Magi og hemmelig Trolddom ligger i de allerfleste Tilfælde bagved. Den længste kendte Indskrift fra danske Fund er den, der stod under Mundingen paa det sidst fundne af de to slesvigske Guldhorn: »Jeg Lægæst, Holtes Søn, gjorde Hornet«. Hermed føres vi til *Guldhornene,* det største af alle danske Guldfund.

Ved Gallehus nær Møgeltønder fremkom fra samme Mark med 95 Aars Mellemrum to store Horn af Guld. Det første, der var omtrent helt, fandtes af Pigen Kirsten Svendsdatter i Sommeren 1639, det andet, hvis smalleste Del manglede, af Husmanden Jerk Lassen i Foraaret 1734. Hornene overgaves til Kongerne Christian IV og Christian VI; det først fundne blev tegnet og beskrevet af Oldforskeren Ole Worm, det andet af Arkivaren J. R. Paulli. Begge Horn kom senere til Kunstkammeret, og herfra blev de Natten mellem 4. og 5. Maj 1802 stjaalet og af Tyven straks indsmeltet. En Del af Guldet kom senere til Veje, men indsmeltedes atter, denne Gang paa Den kongelige Mønt. Saaledes forsvandt Guldhornene uopretteligt og aldeles. Vi maa nu nøjes med de nævnte gamle Tegninger og Beskrivelser. Herefter er de ovenfor gengivne Rekonstruktioner foretaget. Hornene var dobbelte, indvendig glatte, udvendig inddelt i Ringe eller Bælter. Disse Bælter var udsmykket, dels med paaloddede Relieffigurer, dels med indpunslet Ornamentik. Der ser ud til at være en indre Forskel mellem de to Horns Billedrækker. Mens det lange Horn synes at gengive i fortællende Form en eller flere Myter,

hvis Hovedpersoner er et Menneskedyr og en enhaandet Mand, har det korte Horn i overvejende Grad, som det synes, frontale Præsentationsbilleder, sandsynligvis af Guder, uden synderlig fortællende Handling. Der er givet gode Grunde for at genkende Guderne Odin og Frey paa det korte Horn, Myten om Tyr og Fenrisulven paa det lange Horn. Ethvert nærmere Studium af Guldhornene og deres Billeder vanskeliggøres imidlertid fatalt ved, at Originalerne er gaaet tabt. Om Guldhornene har været Drikkehorn eller Blæsehorn, er ikke let at afgøre; det første er dog det sandsynligste. Antagelig har disse kostbare Horn, der efter Ole Worms Udsagn om det først fundne har været af reneste Guld, i sin Tid fundet Anvendelse ved kultiske Ceremonier i en Helligdom, og deres Nedlægning i Jorden er det da rimeligt at forklare som en Offerhandling.

Tidens *Religion* er kun glimtvis at skimte. Det er sandsynligt, at Vikingetidens Hovedguder har eksisteret allerede nu, om end sikkert i en noget anden Skikkelse og maaske med noget andre Virkeomraader end dem, de senere fik (jfr. ovenfor S. 282). Som nævnt har man med en vis Sandsynlighed villet genkende Odin og Tor paa Brakteater, Odin, Frey og Tyr paa Guldhornene.

Spørges der, om mon Folkeforskydninger, *Ind- eller Udvandringer,* er sket i Ældre Germansk Tid, vilde man ikke kunne give Svar paa arkæologisk Grundlag alene. Men her kommer Udlandets skriftlige Kilder til Hjælp. Den angelsachsiske Kirkehistoriker Beda, der skrev i det 8. Aarh., beretter, at tre germanske Folkestammer, Sachsere, Anglere og Jyder, satte over fra Fastlandet og *erobrede England,* — en Begivenhed, eller rettere en Begivenhedsrække, der maa have fundet Sted i Løbet af 5. Aarh.s første Halvdel. Hvordan det forholder sig med disse »Jyder«, er problematisk. Efter Bedas Udsagn skulde deres Efterkommere i England have slaaet sig ned i Kent. Men der kan ikke paavises nogen særlig Lighed mellem det arkæologiske Stof fra denne sydengelske Landsdel og fra Jylland. Mulig maa man antage en Slags Mellemstation i Frisland, saaledes at forstaa, at Jyder en Gang tidligere udvandrede hertil og først derefter videre til England. Sachserne udgik fra Nordvesttyskland; dette maa anses for sikkert, og hermed stemmer Ligheder mellem engelsk og nordvesttysk arkæologisk Fundstof. At Anglerne kom fra Sønderjylland (Angel), er der næppe Grund til at betvivle. Alt i alt maa man tro, at Englandserobringen direkte og indirekte har aftappet Jyllands og Slesvigs Befolkning i betydelig Grad, hvilket paa den anden Side maa have begunstiget Danernes videre Fremtrængen fra de danske Øer vestpaa. Der er Grund til at mene, at Danerne i Løbet af Ældre Germanertid har vundet Fodfæste i Jylland.

TAVLE XXXI

1. Tvægget Jernsværd (»spatha«) med delvis bevaret Bronzefæste. 2. Enægget Jernsværd (»scramasax«). 3. Ringpynt af Guld til Sværdfæste. 4. Lansespids af Jern. 5. Stridsøkse af Jern (»Skægøkse«). 6. Remspænde af Bronze. 7—8. Remplade og Skivespænde af Bronze med Dyreornamentik (»Stil II«). 9. Smykke af forgyldt Bronze med Dyreornamentik (»Stil III«). 10. Lerkrukke med Stempelornamentik. — 1, 2, 10: 1/5 St., 3, 7, 8: 1/2 St., 4, 6: 1/3 St., 5: 1/4 St., 9: 2/5 St.

Yngre Germansk Tid.

2. Yngre Germansk Tid. Fundknaphed. Isolation. Rigsdannelse.

Ca. 600—800 e. Kr.

I Yngre Germanertid gør tre store Magtfaktorer sig gældende i Europa. Den fra Norden fjernest liggende var Arabervældet, der i Aarhundredet efter Profetens Død (632) bredte sig med enorm Kraft mod Øst helt til Indien, mod Vest over Ægypten og Nordafrika til Spanien og derfra op i Frankrig, hvor Fremgangen omsider standsedes af Karl Martel (732). Den anden store Magtkoncentration, i Virkeligheden Vesteuropas Tyngdepunkt, var det af Karl Martel og hans Sønner gensamlede og nyrejste Frankerrige. I Periodens Slutning stod Karl den Store som Europas mægtigste Hersker, med sine Landegrænser skudt frem helt til Roden af den jyske Halvø. Det tredie Magtomraade var det slaviske i Østeuropa og i Mellem- og Nordtyskland. Disse slaviske Folkestammer var primitive og politisk lidet udviklede. De synes paa intet Tidspunkt at have truet Norden offensivt; men det ser ud til, at de i nogen Grad for Danmarks Vedkommende har virket som et Isolationsbælte.

Det første, der slaar en ved Studiet af Yngre Germanertids arkæologiske Efterladenskaber, er *det ringe Fundstof*. Ser man bort fra Bornholm, er Materialeknapheden saa udpræget, at denne Periode maa karakteriseres som den fundfattigste i hele Danmarks Jernalder. Man bør dog ikke heraf drage den Slutning, at Landet har været affolket eller ramt af anden Katastrofe. En Sammenligning med Forholdene i den forudgaaende Tid vil vise, at Fundfattigdommens Aarsager maa søges i et Sammentræf af Omstændigheder, der ikke kan siges at være katastrofale eller samfundsødelæggende. Naar man betænker, at *Symbolikken* i Gravskik og Offersædvane efterhaanden havde øget sin Virkning saa vidt, at baade den døde og Guddommen kunde nøjes med et Minimum af Gave, forstaas det umiddelbart, at saavel Gravfund som Votivfund bliver faa og fattige. Hertil kom, at Kilden til Guldrigdommen, det under Opløsning værende Romerrige, nu ikke mere eksisterede. Guldtilførslen var altsaa standset, uden at endnu Erstatning var vundet i Sølvet, hvortil først Vikingetidens Handel aabnede Adgang i større Stil. Endelig svigter stadig Bopladsfundene, som det er set, af Aarsager, der endnu ikke kan sikkert udredes. Tilbage bliver af Fundstoffet en Del Gravfund, faa og spredte, undtagen for Bornholms Vedkommende, hvor de danner en ret anselig Fundgruppe, samt et Antal Enkeltfund af mere tilfældig Art. Hvad vi paa dette svage Grundlag kan faa Besked om, er Gravskikken samt til en vis Grad de Sagtyper, der hørte Tiden til.

Stadig anvendes *de to Gravskikke,* Ligbrænding og Jordfæstelse,

Side om Side, og stadig er Jordhøjen i Brug som Gravmærke, selv om vistnok Fladmarksbegravelse har været hyppigere. Fra Vendsyssel kendes fattige Grave under Smaahøje, fra Himmerland en noget bedre udstyret Jordfæstegrav under Høj (Laastrup), fra Møn en Fladmarksgrav med Vaaben (Elmelunde). De bornholmske Grave stammer fra en Række større eller mindre samlede Pladser, for Størstedelen beliggende i Strøget Sydøst for Gudhjem. Der kendes herfra baade Brand- og Jordfæstegrave, baade Høj- og Fladmarksgrave. Adskillige har ret rigeligt Gravgods, ofte med Vaaben. De vigtigste blandt disse nordøstbornholmske Gravpladser er Melsted, Lousgaard og Bækkegaard.

Mandens *Vaabenudstyr* i Yngre Germanertid ved vi, trods det sparsomme Fundstof, ganske god Besked med. Der var to Sværdtyper fremme. Den ene (T. XXXI, 1) er et langt, tveægget Sværd med temmelig brede Hjalter, trekantet Fæsteknap og til Tider damasceret Klinge, i Virkeligheden en Videreførelse af den gamle »spatha«. Dette Sværd har undertiden ved Siden af Fæsteknappen som Pynt en Øsken med deri indleddet Ring; efterhaanden vokser Ring og Øsken sammen til eet Stykke (XXXI, 3), der ingen Nytte gør, men kun virker som en Prydelse. Til Tider er denne Pynt udført i massivt Guld. Den Slags »Ringsværd« omtales her og der i Tidens Litteratur (Beowulf). Den anden Sværdtype er »saxen« eller »scramasaxen«, et enægget Hug- og Stikvaaben med lige Ryg og tilbagebuet Ægende (se T. XXXI, 2). Denne sax, der er almindelig i Norge, er uden Tvivl kommet til Norden fra det frankiske Vesteuropa. I bornholmske Grave er fundet den lange Lansespids (XXXI, 4) med store hvælvede Naglehoveder af Bronze anbragt som Pryd paa Døllen. Ligeledes fra Bornholm kendes Stridsøksen, dels en lille bredægget Type, dels en slank med udpræget hængende Æg, den saakaldte »Skægøkse« (XXXI, 5). Skjoldbulen viser en Udsmykning paa Kraven af store, flade, fortinnede Sømhoveder af Bronze. Hjelm og Brynje haves ikke i vore Fund, men at de har været i Brug i Norden, viser samtidige, rige Fund fra Uppland. Ridetøjet er repræsenteret ved et Antal Bidsler med Trenseringe. Af Sager hørende til Dragten kendes lange, svære Remspænder af Bronze, undertiden prydet med Dyreornamenter (XXXI, 6); ganske lignende Typer optræder i sydtyske Fund. Foruden med Spændet pyntedes Bælteremmen med Skyder og firkantet Beslag af svær, ofte ornamenteret Bronze (XXXI, 7). Maller og Hægter af Sølv, vundet op i Spiralform, var i Brug (tilsvarende kendes fra norske Fund).

Om *Smykkerne* har vi vor Viden næsten udelukkende fra bornholmske Fund. Det viser sig, at Bøjlenaalen, Fibulaen, nu har sin

sidste Tid i Norden. Allerede i forrige Periode opgav man Fjederkonstruktionen; paa Yngre Germanertids Fibulaer er Naalen løst indleddet. Den ældre Tids Pragtfibulaer med Hovedplade og stor Fod faar et sidste Efterliv nu, idet der udformes en stærkt leddelt Sluttype, hvor Bøjlen mellem Hoved og Fod udpyntes med en stor rund Knap; disse »Rygknapspænder« udvikles, navnlig paa Gotland, til det kæmpemæssige for derefter at udgaa af Brug. I øvrigt kommer to Spændetyper i Forgrunden, det runde Skivespænde (XXXI, 8) og det aflange, skaalformede Spænde, det, der skulde blive Vikingetidens Hovedsmykke; her i Yngre Germanertid er det endnu af ret beskeden Størrelse. Andre Smykkeformer er det firkantede Pladespænde, det dyreformede Spænde, Fuglespændet og det næbformede Spænde, det sidste dannet omtrent som et bredt Andenæb. Videre kan nævnes de føromtalte, tynde Paasyningsplader af Guld, »Guldgubberne«, der tilhører Yngre Germanertid lige saa meget som Ældre. Mere fantastiske Særformer inden for Smykkernes Kreds forekommer nu og da, saaledes Pragtstykket fra Lousgaard-Gravpladsen, udformet i den sene Germanertids karakteristiske, elegante Dyrestil (se XXXI, 9). I stor Yndest var brogede Perler af mange forskellige Stoffer, Rav, Glas, Ler eller Sten. — I Tidens *Pottemageri* viser sig en Forkærlighed for Stempelornamentik: Timeglas, Firkanter, Kredse og andre Motiver anbringes fladt indstemplede Side om Side i enstonige Rækker, hvilket virker ret tørt og fantasiløst (Eksempel se XXXI, 10). Prøver paa denne keramiske Stempelstil kendes fra Vendsyssel og Bornholm; der foreligger vistnok her Indflydelser fra Fastlandet.

I *Dyreornamentikken* sker der ved Periodens Begyndelse et kendeligt Stilomslag. Man ynder nu Baandmønstre og Dyrehoveder i plan, flademæssig Udførelse, meget forskellig fra den tidligere plastiske Reliefteknik. Dyretegningen i denne nye Stilfase, den saakaldte »Stil II«, er karakteristisk ved en egen bølgende Linieføring og en ofte stærkt understreget Rytme. Det foretrukne Motiv er det S-formede, bagudvendte Dyr med gabende, langkæbet Hoved, hvis særlige Kendetegn er den spidse Hage. Den bornholmske Remplade, afbildet T. XXXI, 7, er et godt Eksempel paa *Stil II*, ligesaa det runde Spænde T. XXXI, 8, der viser Dyrehovedet og Baandslyngningen firfoldigt gentaget i rytmisk Hvirvelkomposition. Stil II, der vistnok er opstaaet i Sydtyskland, er i Skandinavien et overvejende østligt Fænomen med udpræget Blomstring i Sverige. — I Yngre Germanertids senere Del udvikledes Dyrestilen yderligere til »Stil III«, Germanertidens sidste Stilfase, der ikke er noget Omslag, men en jævn Fortsættelse af den rytmiske Baandstil. *Stil III* er elegant og virtuos; den leger graciøst og lunefuldt med sine Dyr, spalter og fliger dem ud, til de

udfylder Fladen helt i et fint, sindrigt Liniespil. Et Eksempel paa tidlig Stil III er Lousgaard-Spændet T. XXXI, 9. Mod Periodens Slutning indtræder Degeneration og Slaphed. Dyreornamentikken trængte til Fornyelse, og Fornyelsen kom ved Vikingetidens Indtræden.

Saa meget om Gravskik, Redskabskreds og ornamental Kunst. Hermed er i Virkeligheden Grænsen trukket for, hvad der med det ringe Stof kan siges af positive Ting. Om Kulturforhold ved vi meget lidt. Agerbrugs og Kvægavls Stilling, Handelens Veje, religiøse Tilstande, antropologiske Forhold, Ind- eller Udvandringer, alt ligger i Dunkelhed. Det kan ikke nægtes, at Yngre Germanertid i væsentlige Henseender er ukendt Land. Helt uden Holdepunkter for en Bedømmelse af de almindelige Tilstande er vi trods alt ikke. Her hjælper Sammenligninger, dels med det øvrige Norden i samme Tid, dels med vort eget Land i den forudgaaede og den efterfølgende Periode. Det kan da i Almindelighed siges, at selv om Fundknapheden i nogen Grad lader sig forklare, som ovenfor paapeget, ved et Sammentræf af Omstændigheder, saa har man dog Indtrykket af, at Danmark ligesom er præget af *Isolation* i denne Tid, og Tanken falder da naturligt paa de slaviske Folkeslag, der sad over Størstedelen af Nordtyskland og vel til en vis Grad maa have betydet en kulturel Spærring. Her er imidlertid den Vanskelighed, at Sverige, som man jo skulde tro vilde være udsat for samme isolerende Virkning, aabenbart har en Blomstringsperiode netop i Yngre Germanertid, synlig for os i talrige og store arkæologiske Fund. Ogsaa Norge har et langt betydeligere Fundmateriale end vi. Det er muligt, at her Handelsforbindelser med det europæiske Fastland ad Søvejen uden om Danmark har gjort sig gældende. For Bornholms Vedkommende har man paa Grundlag af de mange nye Gravpladser tæt inden for Øens Nordkyst fremsat Tanken om en Indvandring til Bornholm østfra. Foreløbig kan hertil siges, at en saadan Indvandring vel er en Mulighed, men at Tanken herom endnu savner Beviskraft.

Det er sandsynligt, at en *begyndende Rigsdannelse* er gaaet for sig i Danmark i Yngre Germanertid med Danerne som herskende Folk. Denne Antagelse beror dog mindre paa positive Vidnesbyrd fra Fundene end paa Tilbageslutning fra Forholdene ved Vikingetidens Begyndelse, som de oplyses af litterære Kilder. Naar i Tiden omkring 800 en Danerkonge, Gudfred, kan spille en betydelig Rolle i Landene omkring den jyske Halvøs Fod og endogsaa optræde aktivt over for det store Frankerrige, maa man mene, at hans Danerrige har haft et ikke ganske ringe Omfang.

3. Vikingetid. Nordisk Stortid. Kolonisation. Byer og Lejre. Ny Religion.

Ca. 800—1000 e. Kr.

I Oldtidens sidste Aarhundreder kommer nordiske Særtræk stærkere frem i Kulturbilledet, — en naturlig Følge af, at Nordens Folk endnu i denne Tid kunde fastholde deres religiøse Tro og vante Levevis, mens de germanske Frændefolk i Vest- og Mellemeuropa for længst havde maattet optage hele den stærke, mangeartede Kulturindflydelse, der fulgte med Antagelsen af Kristendommen og Føjningen under Kirkens mægtige Organisation. Man kunde med Rette kalde Oldtidens Slutperiode for »Nordisk Tid« og hermed fremhæve det nationale over for det fællesgermanske. De nordiske Folk, der i saa lange Tider havde siddet i forholdsvis Ro, mens deres sydlige Stammefrænder udsattes for voldsomme Rystelser og foretog omfattende Folkeflytninger, faar nu deres Urotid. *Vikingetogene* er ganske vist ikke Vandringer, men de er alligevel Udtryk for en overordentlig Ekspansionskraft og i ikke ringe Grad for organiseret, planlagt Kolonisation. Norden ligesom deler de europæiske Virkeomraader mellem sine Lande. Sveriges Kraft gaar mod Øst, hvor nye store Handelsveje og Kolonisationsforetagender aabnes og sættes i Gang i Rusland, med Forbindelser til Byzans og den arabiske Orient. Norges Veje gaar til Nordatlantens Øer og Kyster indtil og med Irland, Danmarks til Østengland og Frisland. Normandiet og andre franske Egne var fælles Tumleplads for dansk og norsk Foretagsomhed. For første Gang, kan man sige, siden Bronzealderen hæver Norden sig til en europæisk Magtfaktor af Betydning.

Vender man sig til det arkæologiske Stof, vil man finde en betydelig Fremgang, sammenlignet med den saa tyndt repræsenterede forudgaaende Periode. Ganske vist er her stadig ingen Bopladsfund, bortset fra visse Byanlæg, og ganske vist er Offerfundene vedblivende sparsomme, men to Fundgrupper er fyldigt til Stede, Gravfund og Skattefund. Hertil kommer Runestenene og endelig enkelte Storfund af særlig Karakter, saasom Lejren ved Trelleborg og det kombinerede Forsvars- og Byanlæg Danevirke med Hedeby.

Gravfundene fordeler sig spredt over Størstedelen af Landet; der kendes i alt ca. 600 Grave paa ca. 150 Lokaliteter. Ligbrændingen er stærkt paa Retur, kun i Vendsyssel har Brandgravene Flertal. En stor Del af Gravene er lagt under flad Mark, dog er Benyttelsen af ældre, bestaaende Gravhøje ret almindelig. Mindre Jordhøje rejstes nu og da fra nyt, Storhøje derimod meget sjældent. En stor Del af Gravfundene lader sig efter deres Sagindhold henføre til en ældre og en yngre Gruppe, svarende omtrent til 9. og 10. Aarh. Ser man

nærmere paa Gravformerne, vil man konstatere betydelig Variation inden for saavel Brand- som Jordfæstegrave. *Brandgravene* er gennemgaaende fattigt udstyrede. Den lave Jordtue som Dække over et simpelt Brandlag er den kendte hjemlige Gravform, der fortsættes uændret; ny er derimod Trekantgraven og Skibssætningen, den første med en trekantet Stenramme, den anden med en spidsoval, omkring Graven. Af Gravpladser med den Slags Grave kan nævnes Ris Fattiggaard i Vendsyssel, Højstrup i Hanherrederne, Hjarnø i Horsens Fjord, Lejre ved Roskilde samt forskellige bornholmske. Sandsynligvis er disse særligt stensatte Brandgrave af norsk eller svensk Oprindelse. — Hvad *Jordfæstegravene* angaar, bestaar de ofte simpelthen af et Hul i Jorden, og den døde har ikke engang altid haft nogen Trækiste. Liget findes som Regel liggende strakt paa Ryggen med Hovedet i Vest. Der er megen Forskel paa Dødeudstyret; snart er det yderst fattigt, til andre Tider jævnt fyldigt, ikke saa sjældent særdeles rigt. Det sidste gælder navlig Krigergravene med Vaaben, Hest og Hund. I saa Tilfælde vokser naturligvis Gravrummet til anselig Størrelse. Her kan nævnes den hidtil største af alle danske Vikingetidsgrave, det lerbyggede Kammer paa 10 × 3 m's Flademaal, over 2 m's Højde, bestemt bl. a. for et Par Køreheste, muligvis for Vognen med. Hvor disse store Jordgrave udfores med Træ, faar vi den saakaldte »Kammergrav«, hvorpaa Jellinggravkamret er det bedste Eksempel. Disse anselige Grave er naturligvis bygget for Storfolk; Smaamanden maatte nøjes med sin simple tomme Jordgrav. Men herimellem ligger forøvrigt mangfoldige Grader af Størrelse og Udstyr. Vikingetidens Jordfæstegrav for Folk af Stand kan indeholde følgende Sager, i mere eller mindre fuldstændig Skala. Til Manden: Vaaben, Ridetøj, undertiden Smykker; nu og da Hest og Hund. Til Kvinden: Smykker, Nøgler, Tensten, somme Tider Ridetøj. Til Mand saavel som til Kvinde: Træspand, Bronzekar, Lerkar, Spisekniv, Jernsaks, Benkam, Hvæssesten. Det er klart, at de forskellige her nævnte Beholdere har indeholdt Drik for den døde; sjældnere derimod er Tegnene paa, at ogsaa fast Føde har været medgivet; men der kendes dog Eksempel paa Nedsættelse af Kalve-, Faare- og Lammesteg. Det almindeligste Vaaben i Gravene er Stridsøksen, derefter Sværdet, saa Spydet. Af kendte Vikingetidsgravpladser med Jordfæstegrave kan nævnes den til Trelleborglejren hørende (se nedenfor S. 325 samt Lystryktavle S. 516—517), endvidere Pladserne ved Ketting paa Als, Brabrand ved Aarhus, Ladby paa Fyn.

En af Gravene paa denne *Ladbyplads* Vest for Kerteminde var af ganske særlig Art, hidtil den eneste i sin Slags i Danmark. Den bestod af et *Skib,* der var trukket op paa Banken Syd for Fjorden og

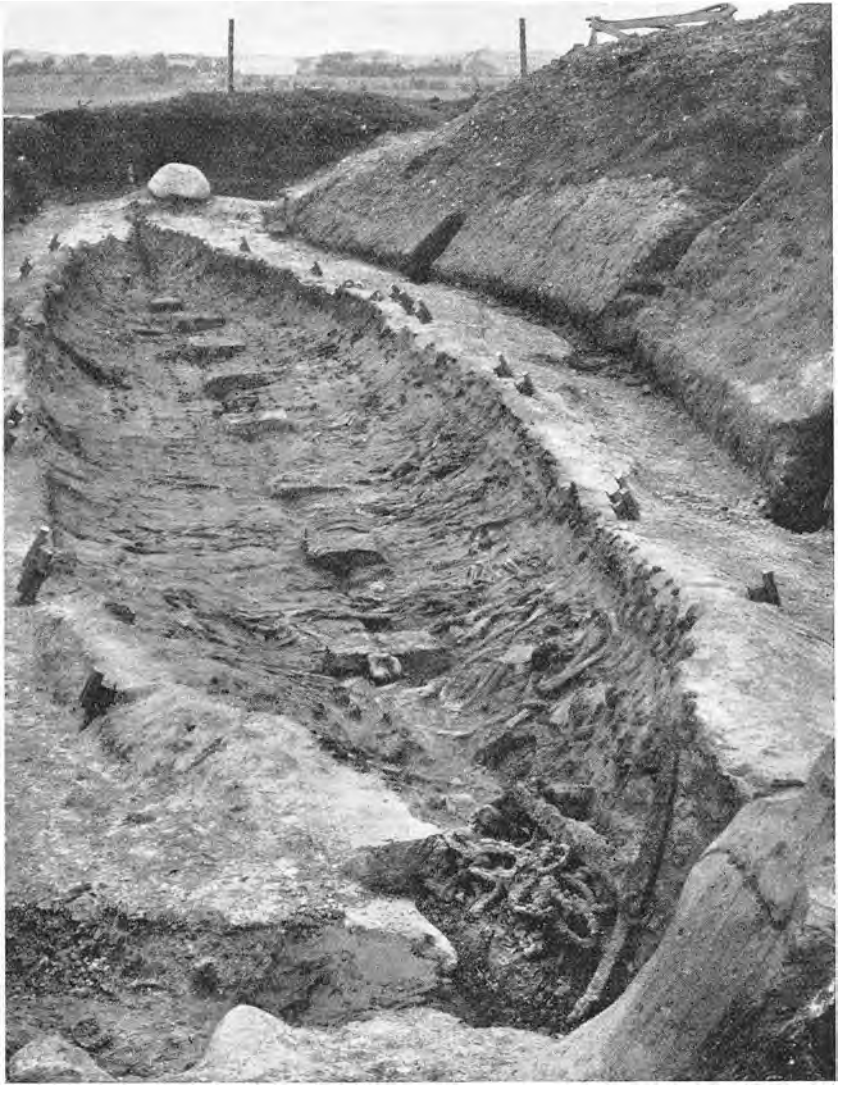

Vikingeskibsgraven ved Ladby, Syd for Kerteminde Fjord. Nyafdækket. Set fra Syd.

anvendt som Gravbolig for en Stormand med hans Følge af Gods og Dyr. Efter Gravlægningen var Skibet blevet dækket af en Langhøj. Selve Fartøjet er forsvundet, idet Træværket er bortraadnet, men Sporene staar igen, det nøjagtige Aftryk i Jorden af Skibet med alle Metaldele bevaret paa Plads: Klinknagler, Anker med Kæde o. a. (se Afbildning her ovenfor). Efter endt Udgravning og Konservering overdækkedes dette ejendommelige Skibsaftryk med en Hvæl-

ving af Beton og Glas og er nu at se paa sit Sted under den gamle Langhøj. Ladbyskibets Klædning var af Eg og bestod af 14 Længdeplanker samt en svær, men lav Køl. Det har været et smalt og meget lavt Fartøj, ca. 22 m langt, kun ca. 3 m bredt ved Midten. Fire svære Par Vanteringe af Jern midtskibs maa vistnok forstaas som Fæste for Mastereb, men i øvrigt fandtes intet Spor af Skibsmasten, ej heller af dens Bundblok. I Ladbyskibet, der var sat i nord-sydlig Retning med Forstavnen i Syd — Stævndragens Mankespiraler af Jern laa endnu paa Plads i Række —, havde omtrent ved Midten været indbygget et Gravkammer for den døde Høvding, og i Skibets Forende laa Skeletterne af hans Krigs- og Jagtdyr, 11 Heste og nogle mindre Dyr, heraf i hvert Fald eet en Hund. Blandt Dyreknoglerne fandtes en Jernøkse og et smukt Samlestykke af Bronze til Hundeseletøj, ornamenteret i saakaldt »Jellingstil«, hvilket er en vigtig Hjælp for Dateringen. Selve Gravkamret fandtes plyndret; kun ringe Rester af den fordums Pragt var tilbage. Begravelsesmaaden, at lægge den fornemme døde i et Gravkammer, indbygget i Langskibet, og derefter dække dette ubrændt med en Jordhøj, svarer ganske til Indretningen af de store norske Skibsgrave fra Vikingetid: Oseberg, Gokstad m. fl. Skikken, at begrave i Baad, var velkendt ogsaa i Vikingetidens Sverige. Bortset fra den nær Syd for Hedeby i Slesvig fundne »Baadkammergrav« (d. v. s. en dybt sænket Kammergrav, hvorover en Baad, lagt paa een Gang som Laag og som Gravgave) er Ladby det eneste Eksempel paa en Skibsgrav i Danmark. Sandsynligvis har Ladbyskibet huset en hjemvendt dansk Høvding, der etsteds hos de nordiske Frændefolk har set Begravelse i Skib og selv ønsket at højsættes paa denne Vis. Skibsgraven ved Ladby lader sig med omtrentlig Sikkerhed datere til Midten af det 10. Aarh.

Over for Gravfundene staar som Vikingetidens anden store Fundklasse *Sølvfundene*. Det er Skattefund, væsentlig bestaaende af Sølvsager: Smykker, Mønter og Betalingssølv (Brudsølv). Over 100 kendes fra Danmark, og talrige er Sølvfundene ogsaa i Norge og navnlig i Sverige. En mindre Del tilhører 9. Aarh., Hovedmængden 10. og Begyndelsen af 11. Mens man i de ældre Fund oftest finder hele Smykker og kun faa eller ingen Mønter, bestaar de yngre for en stor Del af det ituklippede Betalingssølv samt af Mønter, der ogsaa ofte er sønderdelt for at bruges efter Vægt. Afvejningsapparatet, *Skaalvægten* selv, indgaar undertiden i Sølvskatten. Den er en lille fin, sammenfoldelig Stander med Arme, Snore, smaa Skaale og Lodder, dertil en sirlig, rund Opbevaringsdaase af Bronze. Almindelige *Smykker* i de yngre Sølvfund er snoede eller flettede Ringe til Arm og Hals, runde filigranprydede Hængeplader (se T. XXXIII, 6, 3)

Sølvindlagt Stridsøkse af Jern. Fra Vikingegraven ved Mammen, Midtjylland. (Nationalmuseet).

og lange kunstfærdigt udførte Kæder endende i Dyrehoveder, der undertiden bærer smaa Torshamre af Sølv (T. XXXIII, 4). Som Eksempler paa store Sølvfund kan nævnes Terslev fra Østsjælland, Vaalse paa Falster, Mandemark paa Møn. Guld kan træffes i Sølvfundene, men er forholdsvis sjældent. Uden Tvivl er Kilden til Vikingetidens Sølvmængde fortrinsvis Orienten. Det er Handelen med de arabiske og persiske Storriger, der har skaffet Norden Metallet. Dertil kom dog ogsaa senere hen de store Møntudskrivninger, som Vikingerne foretog i Vesteuropa. Hvad *Mønterne* angaar, er de østlige i Overtal, de saakaldte »dirhemer« med »kufisk« Paaskrift (Byen Kufa ligger nær Bagdad). I Periodens Slutning sætter tyske og angelsachsiske Mønter ind i stor Mængde. Hensigten med disse Møntskattes Nedlægning kan have været enten simpelthen at gemme Skatten for senere ved gunstig Lejlighed at fremtage den, eller at reservere sig den for det hinsides Liv. Det var nemlig, ifølge Ynglingesaga, gængs Tro, at hvad man nedgravede i Jorden, skulde man nyde i Valhal.

Sammenfatter man de forskellige Fund, faar man et ganske godt Billede af Vikingens Vaaben, Smykker og Redskaber. Det fulde *Vaabenudstyr* i Vikingetid bestod af Økse, Sværd, Spyd, Skjold, Bue og Pil. Heraf var de fornemste Stykker Sværdet og Øksen, mens Spyd og Bue var trængt noget tilbage fra den Forgrundsstilling, de havde haft i forudgaaende Tider. Sværdet har i det store hele kunnet hævde sig som Mandens Hovedvaaben lige fra den Tid i Ældre Bronzealder, da det første Gang optraadte i Norden; kun i Folkevandringstiden gøres Rangen det stridig af Spydet, og i Vikingetid af Øksen. Faktisk faar *Stridsøksen* sin Renæssance nu i Oldtidens Slutning. Naar den kristne Kunstner i Lindisfarneklostret paa den lille Ø ved Skotlands Østkyst skal afbilde paa sit Relief de grumme Vikinger, som har hærget og afbrændt hans hellige Kloster, saa bliver det Vaaben, der paa Billedet hæves højt og truende i Luften, ikke Sværdet, men den bredbladede, langskaftede, frygtelige Hugøkse. Et Pragteksemplar blandt Vikingetidens danske Stridsøkser er den, der fandtes i Høvdingegraven under den store »Bjerringhøj« ved Mammen i Midtjylland (se Afbildning paa vedføjede Tavle); paa begge Bladets Sider er rig Sølvindlægning, dels Baandfletninger, dels Dyreslyng. Overhovedet stod Vikingetidens Metalhaandværk højt; meget yndet var Indlægning af Kobber, Sølv og Niello paa Sværdhæfter, Stridsøkser, Stigbøjler, Sporer etc. Ogsaa Forgyldning og Sølvbelægning blev rigelig anvendt, saavel som Damascering af Sværdklingerne. Hovedtypen blandt *Vikingesværdene* er det lange tveæggede Stiksværd, med Fæste bestaaende af Underhjalte, Grebstang, Overhjalte og Grebknap (Eksempel T. XXXII, 2). I Ældre Vikin-

TAVLE XXXII

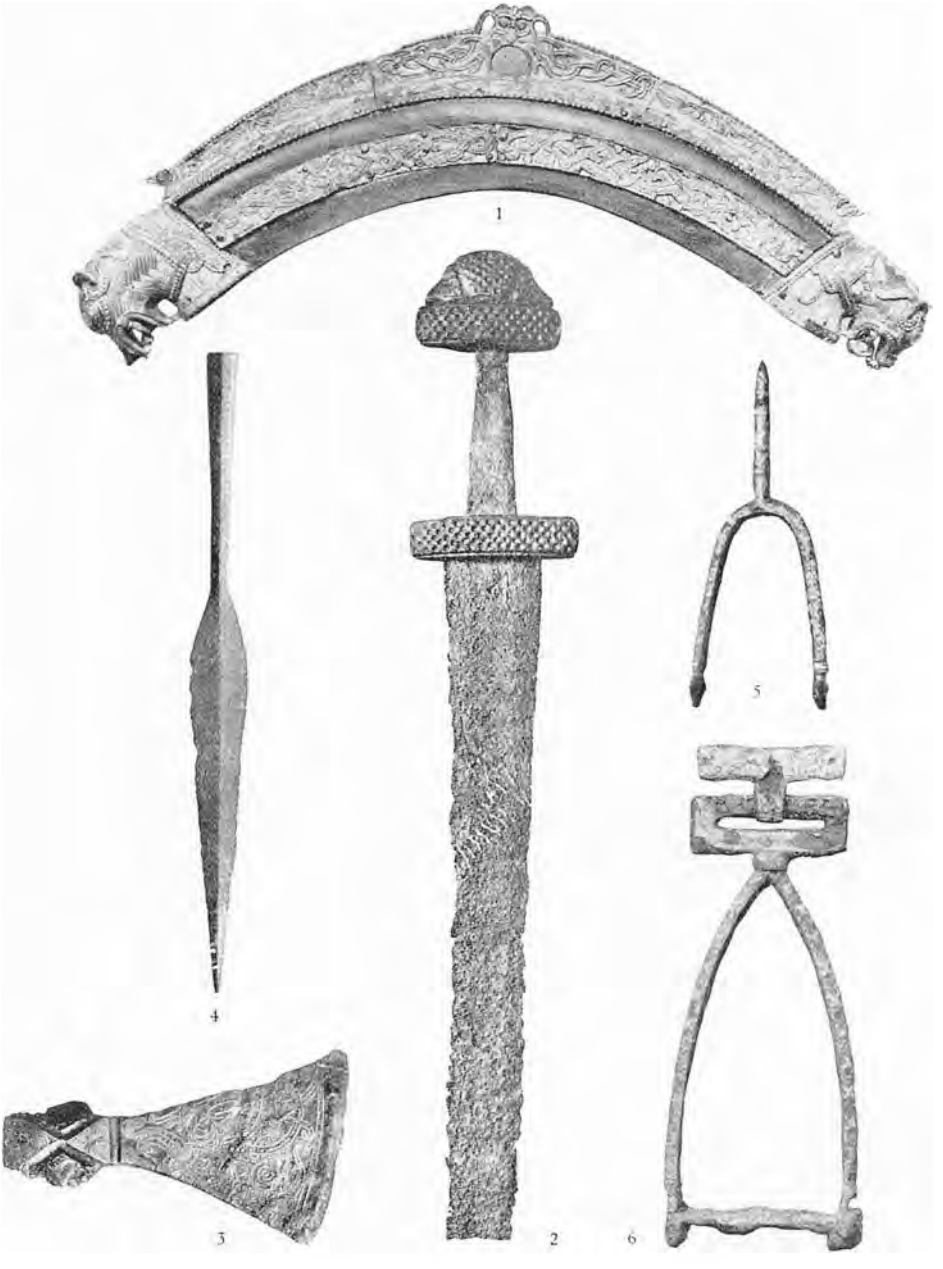

1. Mankestol af Træ til Kørehest, med Dyreornamenter (»Jellingstil«) i forgyldt Bronze. 2. Tveægget Jernsværd med sølvindlagt Bronzefæste. 3. Sølvindlagt Vaabenøkse af Jern (fra Mammen: se Planche). 4. Lansespids af Jern. 5. Jernspore med Sølv- og Kobberindlægning. 6. Stigbøjle og Stigremplade med Sølv- og Kobberindlæg. — 1—3: 1/4 St., 4—6: 1/5 St.

Vikingetid: Vaaben og Hestetøj.

getid optræder dette Sværd i ret enkel Udformning; senere bliver det rigere, mere luksuøst udviklet med brede Hjalter og stor trefliget Knap. Det enæggede Sværd er nok i Brug (mest i Norge), men staar dog hele Vikingetiden igennem stærkt i Baggrunden. Ret almindeligt anvendt er Dupskoen af Bronze i gennembrudt Arbejde. Det gælder om alle tre Slags Vaaben, Sværd, Økse og Spyd, at de er i høj Grad variable og skiftende i Form. En yndet Spydbladtype er den lange, slanke med sølvbelagt Dølle (T. XXXII, 4). — Sporen har høj Bøjle og lang Torn (T. XXXII, 5). En ny Ting er *Stigbøjlen,* uden Tvivl bragt til Mellemeuropa af de østlige Rytterfolk, hos hvem den oprindelig kun er en bred Læderstrop med Fodindlæg. I Nordisk Vikingetid optræder den, omsat til Metal, i elegant, forædlet Form med høj, spidsbuet Bøjle og med Splitplade foroven, hvori Stigremmens Prydplade greb ind med en Krog (T. XXXII, 6). Med sin Indlægningspynt af Sølv, Tin og forgyldt Kobber glitrende i Solen maa dette Vikingehøvdingens Rideudstyr have været en Øjenslyst for den farve- og pragtelskende Tid. Heller ikke Kørehestenes Udstyr lod noget tilbage at ønske. Fra Grave og Skattefund kendes rigt ornamenterede, forgyldte Bronzebeslag, bestemt til Udsmykning af de buede Træbøjler, »Mankestolene«, der under Kørslen laa paa Hestens Hals, og hvorigennem Tømmen gik (se Eksempel XXXII, 1). Bidslet havde Kædemundbid og ofte sølvbelagte Sidestænger, mens Seletøjet udpyntedes med gyldne Beslag og med Knapper af Sølv eller Tin. Een Ting savnes i alt dette Hestetøj, nemlig Jernskoen. Hestesko er ukendt hele vor Oldtid igennem, de dukker først frem i tidlig Middelalder.

Tidens *Smykkeudstyr* omtaltes delvis ovenfor under Sølvfundene; men der gælder forøvrigt i Vinkingetiden den ejendommelige Regel, at Sølvfundenes Smykkeformer saa godt som aldrig findes hos den døde i Graven. I Gravfundene gør andre Typer sig gældende, og vi maa da tro, at det først og fremmest er disse, der har været almindelig baaret. Den vigtigste Form er her det *skaalformede Spænde* (T. XXXIII, 1), som er en Videreudvikling af det tilsvarende Spænde fra Yngre Germanertid. I Ældre Vikingetid bestaar dette Skaalspænde af en enkelt Bronzeskal, i Yngre bliver det dobbeltskallet, med en øvre, kraftigt ornamenteret Plade lagt hen over en nedre glat. Disse Skaalspænder bares parvis paa Brystet af Kvinden, ofte med Kæder imellem. Et andet karakteristisk Vikingesmykke er det *trefligede Spænde* (T. XXXIII, 2), i sin Oprindelse et frankisk-karolingisk Prydbeslag anbragt paa det Sted, hvor tre Remme mødes; deraf Formen. Ogsaa dette Spænde er livligt ornamenteret, enten med Dyrefigurer eller med Efterligning af frankiske, klassiskprægede

TAVLE XXXIII

1

3

2

5

4

6

7

8

9

1. Skaalformet Spænde af Bronze med Dyreornamentik (»Gribedyrstil«). 2. Trefliget Spænde af Bronze med Dyreornamentik (»Gribedyrstil«). 3. Rundt Sølvspænde med Dyreornamentik (»Jellingstil«) i Filigran. 4. Torshammer af Sølv i Kæde. 5. Tensten af Ler. 6. Armring af Sølv. 7. Nøgle af Bronze med Dyreornamentik (»Gribedyrstil«). 8. Det lille Sølvbæger fra den nordlige Jellinghøj, prydet med Dyreornamentik (»Jellingstil«). 9. Lerskaal. — 1—3, 7: 1/2 St., 4, 8: 3/4 St., 5: 2/3 St., 6: 1/3 St., 9: 1/6 St.

Vikingetid: Smykker og Brugsgenstande.

Planteranker. Andre Smykkeformer er det aflange, tungeformede Spænde, det ligearmede Spænde og Ringspændet.

Blandt Vikingetidens *Redskaber,* der i øvrigt kun i begrænset Omfang findes i Gravene, kan fremhæves: Smedeværktøj (Tang, Hammer, Knibtang, Bor, Fil), Saks, Kornsegl, kortskaftet Le, Kniv, Nøgle. Om de to sidstnævnte Ting er at bemærke, at den korte, enæggede Spisekniv, baaret i Bæltet, var fælles for Mand og Kvinde, og at den vel nok er den Genstand, der hyppigst af alle findes i Grave fra Vikingetid. Hvad Nøglen angaar, antager den nu samme Form som Nutidens, med Haandgreb og Kam (T. XXXIII, 7), er altsaa helt forskellig fra den ældre Tids smalle, dirklignende Redskab. — *Pottemageriet* er ikke meget fremtrædende; sandsynligvis har i vid Udstrækning Spande, Fade og Skaale af Træ været anvendt i Husholdningen. Lerkar kendes dog naturligvis, men i sparsomt Tal. En yndet Type er den uornamenterede, halvkugleformede Skaal med indbøjet Rand (T. XXXIII, 9). — *Importeret Gods* af fremmed Herkomst er i Vikingetidens danske Fund sjældnere, end man paa Forhaand skulde tro. Enkelte angelsachsiske, karolingiske og tyske Kostbarheder (Bægre af Sølv og Glas, Sværd, Stigbøjler, Bronzekar) kan paavises. Orientalske Ting (bortset fra Mønterne) kendes derimod næppe; ej heller irske, som jo forekommer saa rigeligt i norske Fund.

Vikingetidens *ornamentale Kunst* skal kort omtales. Et Storfund som det fra Oseberg i Norge, hvor gunstige Lejringsforhold havde bevaret saa godt som alt Træværk, viser med sin overvældende Mangfoldighed af rigt skiftende, dekorative Mønstre og Motiver, alt sammen skaaret i Træ, hvad for Ydelser paa den dekorative Kunsts Omraade vi her i Norden er gaaet Glip af ved Stoffets Forgængelighed; det er et stort Tab, at vor Oldtids Træskæring saa godt som fuldstændig er gaaet tabt. Vi maa da hjælpe os med de bevarede Kunstarbejder i Metal. Skal i faa Ord Hovedlinierne i Vikingetidens Kunstudvikling drages, kan man sige, at den gamle Dyreornamentik, som ved forrige Periodes Udgang stod i Fare for at gaa under i Degeneration og Opløsning (»Stil III«), i Vikingetiden fornys og opfriskes paa næsten brutal Maade, saaledes at det af Germaneren fremfor alle andre yndede Kunstmiddel, *Dyrestilen,* sættes i Stand til at fortsætte sit Liv her i Norden gennem ikke mindre end tre Aarhundreder. Den første Fornyelse, der sætter ind ved Vikingetidens Begyndelse, skete gennem Optagelse af nyt Dyremotiv, der i sin Virkning til at begynde med er særdeles krast, næsten naturalistisk. Dette Motiv er det saakaldte »Gribedyr« — (Eksempel se T. XXXIII, 7: Dyrene i Nøglegrebet) — et lille bjørne- eller løveagtigt Dyr med fire muskuløse Gribelemmer, hvormed den fatter om sine Nabodyr eller

om Billedfeltets Ramme. Anvendt flere tilsammen danner disse Dyr et knudefuldt, plastisk, men ikke desto mindre ganske godt fladedækkende Mønster. Hvor mange Variationer og hvor indviklede Blandinger den nordiske Kunstner i 9. Aarh. kunde fremstille ved Hjælp af dette kraftige Motiv, indpodet paa Kunstarven fra ældre Tid, viser just Osebergfundet. — Senere hen, ved Begyndelsen af 10. Aarh., opstaar næste Stilfornyelse, denne Gang ved Impuls fra *irsk Kunst* og sikkert gennem en første Formidling via Norge, hvis Forbindelser med Irland altid var stærke. Denne Gang er det nye Dyremotiv ikke knudret og reliefagtigt, men derimod udpræget baandformet, ofte slynget i S-Form. Efter Mønstret paa det i den nordre Jellinghøj fundne lille Sølvbæger (afbildet T. XXXIII, 8) kaldes denne nye Stil, der har sin Blomstringstid i 10. Aarh.s første Halvdel, sædvanligvis »Jellingstilen«. Efterhaanden degenererer denne baandformede Jellingstil, idet den tidligere saa klare Dyreform sprænges og sønderdeles af Baandmotiver (ikke uligt, hvad der skete med »Stil III« i Yngre Germanertids Slutning). Et godt Eksempel paa sen, halvt opløst Jellingstil er den sølvindlagte Mammenøkses Dyremønster (se Planche). — Tredie og sidste Fornyelse i Vikingetidens Kunst indtraf henimod 10. Aarh.s Slutning gennem Paavirkning fra det *angelsachsiske Nordengland*. Herfra kommer en anselig, statelig Dyrefigur, til at begynde med fast bygget og naturlig i Tegningen trods adskillig Udsmykning med Plantemotiver. Det bedste Eksempel paa dette »store Dyr« paa dansk Grund er Løvebilledet paa den ene Side af den store Runesten i Jelling. Den herved skabte Stil fortsætter i Norden, navnlig i Sverige og Norge, op gennem 11. Aarh. Med den har den germanske Dyreornamentik gennemløbet sidste Stadium af sin et halvt Aartusind lange Bane.

Med Vikingetiden bliver det Skik i Danmark at rejse *Mindestene* for de døde. Enten slet og ret en høj indskriftløs Sten, »Bautastenen«, der ved sin tavse, stoflige Kraft alene virker som erindrende Tegn; eller en Sten med Runeindskrift, der direkte udsiger Formaalet med Stenrejsningen. I Norge og Sverige var dette at opsætte Mindestene Sædvane allerede længe før Vikingetid (jfr. ovenfor S. 296), og der kan næppe være Tvivl om, at det er herfra, Skikken nu kommer til os. Runerne viser sig da igen i danske Fund efter en Pause i Yngre Germanertid, en Pause der dog sikkert ikke betyder, at Brugen af Runer midlertidigt skulde være gaaet af Brug her i Landet. Det maa forventes, at fremtidige Fund vil udfylde dette tilfældige Tomrum i Rækken af danske Runeforekomster. Ved Vikingetidens Begyndelse undergaar Runealfabetet en Forenkling, hvorved Tegnenes Antal indskrænkes fra 24 til 16, *den yngre Runerække.*

Fra Danmark kendes nær 200 *Runestene* og Brudstykker af Runestene, heraf Hovedparten fra Vikingetidens senere Del. Efter sin Indskrift gælder ofte Runestenen ikke alene den dødes Minde, men ogsaa Stenrejserens Berømmelse. En almindelig brugt Vending er: A satte Sten efter B; og hertil knyttes saa Nævnelsen af Slægt og Stand samt til Tider korte, hædrende Karakteristikker, hvor navnlig Egenskaber som Tapperhed og Gavmildhed betones rosende. Fredelig Beskæftigelse nævnes kun sjældent af Runestenene. Tor kan paakaldes som Beskytter, og Trusler fremsættes undertiden mod hvem der vil forstyrre eller flytte Stenen. Runerne anbringes paa Stenen i lodrette Baand (en Undtagelse danner her den store Jellingsten). Ornamentik er ret sjælden; dog kan Baandfletning, Spiral og Mandsmaske forekomme. Et Par Runestene fra tidlig Vikingetid, Stenene fra Helnæs og Snoldelev, nævner de gejstlige Embeder »Gode« og »Thul«, mens den berømte, noget senere Glavendrupsten, den der bærer Danmarks længste Runeindskrift (210 Runer), udsiger om Alle Sålve, at han var »Helligdommens Gode« og »Hirdens højærværdige Thegn« (Høvding); dette sidste viser, at gejstlig og verdslig Beføjelse kunde indehaves af en og samme Person. Ved Siden af Runernes Anvendelse til Minde og Hædring har uden Tvivl den gamle magiske Brug af Runetegnene holdt sig usvækket.

Anseligst blandt alle Gravmæler fra Danmarks Oldtid er uden Tvivl det navnkundige *Monumentkompleks i Jelling* ved Vejle, bestaaende af to store Jordhøje med derimellem rejste *to Runestene*. Den mindre af disse to er sat af Kong Gorm over Hustruen Tyre, den større er udført paa Kong Haralds Bud til Minde om Forældrene Gorm og Tyre og til Hæder for ham selv, »som vandt sig Danmark hel, og Norge, og gjorde Danerne kristne«. Der tales andetsteds om denne Indskrift og dens historiske Betydning (S. 465 ff.). Den lille Runestens Indskrift lyder: »Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke efter Tyre sin Kone Danmarks Bod«. Den store Jellingsten (afbildet S. 471) er kunstnerisk og kompositionsmæssigt enestaaende blandt Danmarks Runestene. Bredsiden bærer Indskriftens Hoveddel, indrammet af Baandslyng. Af de to Smalsider viser den ene det store, ovenfor under Stilhistorien omtalte løvelignende Dyr, omslynget af en Slange, og herunder staar Indskriften: »og Norge«; paa den anden fremstilles i samme lave Relief, der er anvendt for hele Stenens Udsmykning, Kristus i Korsfæstelsesstilling, og herunder er sat Indskriftens Slutord: »og gjorde Danerne kristne«. Der kan ikke være Tvivl om, at den store Jellingsten er udført enten af en angelsachsisk Mester eller af en nordisk Kunstner under stærk angelsachsisk Indflydelse. De *to Jordhøje* er omtrent lige store, 7—8 m høje,

60—70 m i Tværmaal. Som bekendt ligger de tæt Nord og Syd for Jelling Kirke. Udgravninger er foretaget i den nordlige Høj tre Gange (1704, 1820 og 1861), i den sydlige een Gang (1861). Den mest omfattende Undersøgelse var den i 1861, men størst Udbytte gav den i 1820. Da fandtes i Nordhøjen en tømmerbygget Kammergrav, ca. 6,75 m lang i omtrent ret Øst—Vest, ca. 2,60 m bred, ca. 1,45 m høj. Dette Kammer, der var stavbygget, og som sikkert har efterlignet et Hus, var omgivet af en tyk Pakning af Blaaler og Sten. Det havde været foret med Tøj (tjældet), og Gulvplankerne angav en Deling af Gravstuen, dels ved at være lagt paa tværs i den østre, paa langs i den vestre Del, dels ved at en Planke paa Højkant var sat midt gennem Vestdelen. Loftet fandtes gennembrudt efter Plyndring, og Fundene var kun faa: det lille Sølvbæger med Dyreornamentik (T. XXXIII, 8, jfr. ovenfor S. 322), et Træbillede af en brynjeklædt Kriger, lidt rødt Silketøj, et Par smaa Fuglefigurer af Bronze o. a. I Højfylden optoges et lille Hængekors af Bronze. Nogle Forskere har paa Grundlag af disse Smaafund med tvivlsom Ret antaget, at Begravelsen skulde have været af kristen Karakter. I 1861 undersøgtes Gravkammeret paa ny og restaureredes; samtidig foretoges Udgravninger ved Hjælp af Løbegange paa kryds og tværs i Sydhøjen uden noget Resultat. Senere saa man sig nødsaget til at lukke og tildække Nordhøjens Gravkammer, der havde staaet aabent for Offentligheden. Mange uløste Problemer knytter sig til Jellingkomplekset. Har Nordhøjen været indrettet for to Personer? Har Sydhøjen virkelig været tom, eller ligger Graven maaske dybere forsænket, end man i 1861 regnede med? For hvem er Højene rejst og hvornaar? Hvor har de to Runestene fra først af staaet? Noget taler for, at den store Runesten endnu staar paa oprindelig Plads. — Man kommer næppe udenom at iværksætte endnu en omfattende Gravning i Jelling. Bortset fra den maaske ringe Udsigt til store nye Fund, bør det dog engang kunne siges, at Arkæologien har gjort til Bunds, hvad den formaar for at hidføre Løsningen af disse for vor ældste Historie saa betydningsfulde Spørgsmaal.

Helt enestaaende som Anlæg er *Vikingeborgen ved Trelleborg* i Vestsjælland. Nær Sydvest for Slagelse mødes de to Vandløb Tude Aa fra Nord og Vaarby fra Syd for samlede at løbe ud i Store Bælt. Her ligger i Gaffelen mellem de to Aaer en ringformet Borg, der ved Udgravninger, foretaget i de senere Aar, har vist sig at stamme fra sen Vikingetid. Stedet kaldes Trelleborg. Som det ses af Planskitsen S. 325 (og af Luftfotografiet Tavle S. 516/517), drejer det sig om en storslaaet, helt igennem regelmæssigt anlagt Befæstning. Omsluttet af en bred, cirkelrund Vold har ligget, fordelt i fire sym-

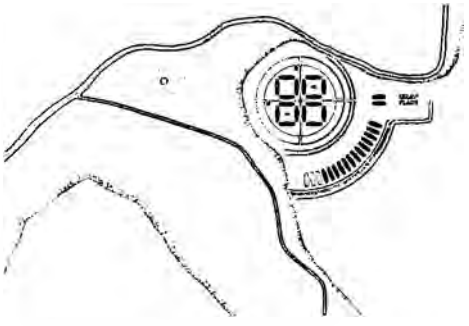

Trelleborg ved Slagelse. Planskitse. Nord opad.

metrisk anbragte Karreer, seksten lige store Langhuse. Af disse Huse er nu kun, foruden det stenlagte Arnested i Midten, de Spor tilbage, som Stolper og Planker har efterladt i den faste Undergrund; til Gengæld staar disse Huller saa præcist nedskaaret og saa velbevaret i Konturen, at Husenes Omrids har kunnet fastslaas sikkert. Uden for Ringvolden, et Stykke mod Sydøst, inde paa det faste Land, er fundet tilsvarende Spor af et Antal lidt kortere Langhuse, lagt i buet Række, radialt i Forhold til Borgcentret. En Grav er trukket langs Ringvoldens østre og sydøstre Fod, altsaa ved den Side, der vender ind mod Fastlandet, og paa tilsvarende Maade er den nævnte, uden for Ringborgen liggende Husrække beskyttet med en Vold og en Grav, der løber langs Husenes Ydergavle. I Nord bøjer, som Planen viser det, denne Vold udad i Vinkel og indfatter derved et særligt Jordstykke, der har været anvendt som Borgens *Gravplads*. Op imod 150 Grave er indtil nu afdækket her; gennemgaaende fattigt udstyrede og som Regel Enkeltbegravelser (dog tre Fællesgrave, en med 10, to med 5 Personer). Ikke alene Mænd, ogsaa Kvinder og Børn, laa paa Gravpladsen, der udelukkende indeholdt Jordfæstegrave. — Det ejendommelige ved Trelleborganlægget er først og fremmest den *Præcision* og fuldkomne Regelmæssighed, hvormed det er konstrueret. Ringvolden er 17 m bred og omslutter en Plads af 136 m's Tværmaal (8 × 17). Den har fire solret lagte Porte og to Hovedgader, en i Nord-Syd og en i Øst-Vest, der forbinder Portene to og to og skærer hinanden i Inderpladsens Centrum. Husene inden for Volden er 29½ m lange, 8 m brede, mens Husene i Yderrækken er lidt mindre, $^{9}/_{10}$ af dette Maal. Den fælles Maaleenhed har været den romerske Fod (29,5 cm). Inderhusene er altsaa netop 100 Romerfod lange. Disse Langhuse, saavel de uden for som de inden for Volden, er bygget over en Ellipse og har altsaa krumme Langvægge; Enderne er lige afskaaret, og Husets indvendige Rum har ved Tværvægge været delt i tre, to mindre Siderum og et større, 18 m langt Midtrum med Arnested. Byggemaaden har været Stavkonstruktion, og Husene synes at have haft omløbende Svalegang udvendig; overalt langs Ydervæggene ses nemlig en Række mindre Huller, der bedst kan tydes som Sporene efter

en saadan Svalegangs Bærestolper. Hvert Langhus har haft tre Yderdøre og to Inderdøre. De to Hovedgader har været forsynet med Træbrolægning, Portsiderne har været stenbyggede, og Ringvolden har haft Afstivning, indvendig med Bulværk, udvendig med Plankeklædning. — Utvivlsomt har Trelleborg været en *Militærlejr*. Fremtidige Udgravninger af rundt om kendte Ringborge i England og Tyskland vil sandsynligvis give Paralleller til Trelleborg. Ogsaa i Øst vil maaske fremkomme Analogier; i byzantinsk Litteratur nævnes det, at svenske Vikinger i Egnen om Kiev havde for Skik om Vinteren at trække sig tilbage i runde Lejre. Den af Trelleborgs Udgraver fremsatte Formodning, at Borgen har huset Knud den Stores i fire Fjerdinger inddelte Hird, har ret megen Sandsynlighed for sig. Hvad angaar Anlægsteknikken med dens imponerende, vidtdrevne Nøjagtighed, maa det indtil videre staa hen, hvor Vikingerne har lært den, om i Vesteuropa (paa Tradition fra Ingeniørkunsten i de romerske Militærlejre) eller i den græsk-byzantinske Verden.

Egentlige Bopladsfund haves ikke fra Vikingetiden, derimod enkelte Fundkomplekser fra gamle Bygrunde. Først og fremmest maa her nævnes *Hedeby* inden for den mægtige Halvkredsvold ved Sliens Bund. Hele det store Kompleks af jordfaste Minder ved Danmarks gamle Sydgrænse, Handelsbyen Hedeby og de dertil knyttede vidtstrakte Voldanlæg, der sammenfattes under Navnet Danevirke, omtales nærmere andetsteds (se S. 437 ff.). En anden, mindre Byplads fra Vikingetiden, ligeledes omgivet af en halvkredsformet Vold, har ligget ved »Brovold« paa Als. I det hele taget viser sig i Vikingetid for første Gang i Norden *egentlige Byer,* naar herved forstaas tæt samlede Bebyggelser med økonomisk Grundlag i Handel og Industri. Af stor Betydning for Nordens Handelsliv har her foruden Hedeby den svenske By Birka været; den laa paa en lille Ø i Mälaren ikke langt Vest for Nutidens Stockholm. Andre Handelspladser kendes dels fra arkæologiske Fund, dels fra Litteraturens Omtale; saaledes Skiringsal ved Oslofjorden, Reric ved Wismarbugten, Wollin ved Odermundingen, Truso ved Weichseldeltaet, Grobin ved det nuværende Libau i Letland. Alle disse Steder har i større eller mindre Grad været Knudepunkter eller Omladningspladser for Tidens livligt blomstrende Handel. Størst Betydning har vel nok Hedeby haft som Formidler af Transithandelen over den jyske Halvøs Rod mellem paa den ene Side Østersølandene, paa den anden Side Friserkysten, Rhinegnene og Frankrig. I Ældre Vikingetid, indtil 860'erne, var Dorestad ved »Krumme Rhin« nær Zuidersøen det vigtigste Tilknytningspunkt for Handelen med Vesteuropa; senere blev det Utrecht. — Spørges der om *Handelsvarernes Art,* maa man ogsaa her tage sin Tilflugt til litterære og

arkæologiske Kilder i Forening. Paa dette Grundlag kan det siges, at Norden modtog Tøjer, Glas, Vin, Vaaben, Sølv og Guld til Gengæld for Pelsværk, Slaver, Hvalrostand, Honning o. a. Man tør vistnok antage, at Pelsværk har været Nordens vigtigste Eksportartikel. Hvad Slavehandelen angaar, er den antydet eller direkte bevidnet i vesteuropæiske og arabiske litterære Kilder. Svensk-russiske slavehandlende Købmænd var saaledes ikke noget ukendt Syn paa et saa fjernt Sted som Bagdad. — De *ældste nordiske Mønter* tilhører Vikingetid og synes at have haft Tilknytning til Hedeby. Der kendes en ældre og en yngre Gruppe, begge med Forbilleder i Karl den Stores Dorestadmønter og begge, som det synes, udgaaet fra Hedeby som Prægested.

Om Vikingetidens *Næringsveje,* bortset fra Handelen, giver de arkæologiske Fund ikke megen Besked. Manglen paa Bopladsfund berøver os sikker Viden om Agerbruget. Til Gengæld har Gravfund afsløret lidt om Tidens Husdyr. Vi ser her, at Hunden har været stor og kraftig, Hesten derimod lille. Af ringe Størrelse har vistnok ogsaa Oksen været. Vikingetidens *Klima* synes, efter de Antydninger vi har, at have haft Tendens mod Tørhed. Om Tidens *antropologiske* Forhold ved vi kun lidt. Det hidtil undersøgte Materiale er ringe i Omfang; det viser stor Overvægt for Langskalletheden. Et Studium af Tandforholdene antyder, at Vikingen gennemgaaende har haft sunde Tænder (af 1372 undersøgte permanente Tænder fra Skeletmaterialet fra Trelleborgs Gravplads var kun knap 1 pCt. angrebet).

Den mest indgribende aandelige Begivenhed i Vikingetiden var *Kristendommens Indførelse.* Dette Religionsskifte afspejles kun svagt i Jordfundene, hvilket hænger sammen med, at den nye Religion først for Alvor fik Fodfæste henimod Periodens Slutning. Da endelig ophører den gamle Ligbrændingsskik, for først i vore Dage at dukke frem igen. Som bekendt forbød Kristendommen Gravgaver. Alligevel kan en Vikingetids-Jordfæstegrav uden Gravgods paa ingen Maade ved dette Træk alene henføres til kristen Tid. Det maa erindres, at den fra forrige Periode overleverede Gravskik netop for en væsentlig Del bestod i Jordfæstelse uden Gravgaver. Hele Vikingetiden igennem var det i Danmark hos Menigmand udbredt Sædvane at begrave den døde uden synderligt andet Gods end Madkniven i Bæltet, og det er derfor saa temmelig ugørligt over for fattigt udstyrede Grave at skelne kristne fra hedenske. — Et ejendommeligt Symbol er *Torshammeren,* der kendes fra Fundene udført baade i Jern og i Sølv (T. XXXIII, 4). Sandsynligvis har den, som man har ment, været et hedensk religiøst Tegn, fremkaldt af Kristenkorset som Modsymbol. Det er tydeligt, at *Tor,* Raaderen over Torden og Regn, Sol og Mar-

kens Grøde, har været Vikingetidens Hovedgud. Medguder var *Odin* og *Frey*, henholdsvis for Kamp og for Frugtbarhed. Støtter af disse tre var opstillet, efter Adam af Bremens Udsagn, i 11. Aarhundredes Gudehov i Uppsala. Den nye stærke Engudsreligion, der under sin Fremtrængen i Norden dels havde en utrættelig og fint organiseret Missionskraft i Ryggen, dels med Klogskab støttede sig til Kongemagten i de Lande, der skulde erobres, var i sit Væsen intolerant. Een Gang lukket over Tærsklen lod den sig ikke for Alvor uddrive, men fortsatte sin Kamp indtil Eneherredømmet.

LITTERATUR

Til Studiets Historie.

Grundlæggerne af dansk Oldforskning er *Chr. Jürgensen Thomsen* (1788—1865) og *J. J. A. Worsaae* (1821—1885). Den Snes Aar omkring Aarhundredets Midte, da disse to betydelige Mænd virkede Side om Side, blev en lykkelig og frugtbar Tid for Oldnordisk Museum og for Studiet, som da fik sin første videnskabelige Form. Museet var Thomsens Omraade, Studiet Worsaaes. Thomsen var en god Kender og en Elsker af Oldsagerne, utrættelig i Forsorgen for sine Museer, blandt hvilke det Oldnordiske nok stod hans Hjerte nærmest. Han var den første, der gennem direkte Iagttagelse af Oldfundene begrundede Tanken om »Tredelingen«, Kulturens Udvikling i Oldtiden gennem de tre Trin, Sten-, Bronze- og Jernalder (se hans »Ledetraad til nordisk Oldkyndighed«, 1837). Worsaae var en Mand af store Linier og med vidt Udsyn. Først ved ham blev Oldforskningen en selvstændig Videnskab. Han saa dens Midler og Maal: gennem Undersøgelser i Marken og ved sammenlignende Studium i hjemligt og fremmed Oldsagstof at vinde en sikker Grund for Forstaaelsen af Oldtidens Kulturliv. Han udbyggede Tredelingssystemet, inddelte de tre store »Aldre« i ældre og yngre Perioder — for Stenalderens Vedkommende under skarp Kritik fra Japetus Steenstrups Side —; han saa Kulturspredningen ud over Europa fra Øst og Syd, og han erkendte Offerfundenes Art og Betydning som Vidner om Oldtidens religiøse Liv (den rette Tydning f. Eks. af de store Mosefund fra den ældre Jernalder gaves af Worsaae). Hans Kendskab til Landets Oldtidsminder var førstehaands. Worsaae var saaledes i egentlig Forstand en Foregangsmand. Af hans Skrifter læses endnu med Udbytte de smukke Arbejder om danske og norske Vikingetidsminder i Storbritannien (1851) og om Sønderjyllands Oldtidsminder (1865); hans sidste sammenfattende Værk var »Nordens Forhistorie« (1881).

Af *Sophus Müller* (1846—1934) er Studiet ført energisk videre i Forgængernes Aand. Denne Forsker, der efter Worsaaes Død blev den førende i dansk Arkæologi, forenede Syn for de brede Sammenhænge med indgaaende Viden om og Sans for Enkeltheder. Det er hans Fortjeneste at have holdt den unge Forskning i strengt videnskabelige Baner. Paa næsten alle Felter inden for det udstrakte Studieomraade har han ydet vægtige, ofte grundlæggende, altid oplysende Indlæg.

I det øvrige Skandinavien udvikledes Oldstudiet op gennem det 19. Aarh. til Dels sideløbende med dansk Forskning; i Sverige ved Mænd som Sven Nilsson, Hans Hildebrand og Oscar Montelius, i Norge ved Ingvald Undset, Oluf Rygh og Gabriel Gustafson.

Som den vigtigste Litteratur til Studiets Historie kan nævnes følgende Skrifter. I Sophus Müllers nedennævnte Værk »Vor Oldtid« Afsnittene S. 110 ff., 156 ff. og 199 ff.; V. Hermansen i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« 1931 og 1934; J. J. A. Worsaae: »En Oldgrandskers Erindringer« og »Af en Oldgrandskers Breve 1848—1885«, begge udgivet af V. Hermansen (1934 og 1938); Bengt Hildebrand: »C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816—1857« I—II (1937—38). Carl S. Petersen: »Stenalder, Broncealder, Jernalder. Bidrag til Nordisk Arkæologis Litterærhistorie 1776—1865« (1938).

Oversigtsværker.

Hovedværket i ældre Tid (fra 1897) var Sophus Müllers »Vor Oldtid«, et ypperligt Arbejde, endnu af betydelig Værdi ved sine Ytringer om Studiets Metode og ældre Historie (jfr. ovenfor), men i øvrigt paa de fleste Omraader nu nødvendigvis forældet. En sammenfattende Fremstilling af Danmarks Forhistorie er i nyere Tid givet af J. Brøndsted i »Danmarks Oldtid« I—III (1938—40). Alle vigtigere Oldsagtyper er af Sophus Müller samlet og ordnet i Tidsfølge i Billedværket »Ordning af Danmarks Oldsager«, I Stenalder (1888), II Bronzealder (1891), III Jernalder (1895), som erstatter eller supplerer tilsvarende, ældre Værker af Worsaae og A. P. Madsen. En Bog beregnet paa praktisk Opslag ved Bestemmelse af de mere almindelige Oldsagtyper er: »To Hundrede Danske Oldsager« af J. Brøndsted og Th. Mathiassen (1941). I et stort anlagt og for en væsentlig Del gennemført Værk, »Oldtidens Kunst i Danmark, I Stenalderens Kunst (1918), II Bronzealderens Kunst (1921), III Jernalderens Kunst, Førromersk og Romersk Tid (1933)«, har Müller fremstillet den ældste danske Kunsts Oprindelse og Udvikling. Populære, mindre Oversigter fra de senere Aar er Hans Kjær: »Vor Oldtids Mindesmærker« (1925) og Mogens B. Mackeprang: »Fra Rensdyrjægere til Vikinger, Danmarks Land og Folk i Oldtiden« (1936). — Sten- og Bronzealderens jordfaste Mindesmærker (Stengrave, Høje), deres Art, deres Beliggenhed i Forhold til Naturen og Fordeling i Landet, deres Vidnesbyrd om Bebyggelse, er for Vendsyssels og Sønderjyllands Vedkommende behandlet af Sophus Müller i »Aarbøger for nord. Oldk. og Hist.« 1911 og 1913—14. Ud fra bebyggelsesmæssigt Synspunkt er Højene i visse Strøg af Midt- og Vestjylland studeret af Müller i anf. Aarbøger 1903, Stengravene og Højene paa Sjælland af Vilhelm la Cour i »Sjællands ældste Bygder« (1927). Se i øvrigt i Traps »Danmark« Bemærkningerne efter hvert Sogn (ved C. Neergaard). Om Korn- og Kvægavl, Agre og Huse handler Gudmund Hatts Bog: »Landbrug i Danmarks Oldtid« (1937); om Tamdyr Herluf Winges: »Danmarks Fauna« (1908; delvis forældet). Den vilde Fauna (samt Hunden) behandles hos M. Degerbøl i »Danmarks Pattedyr i Fortiden« I (1933). En kort Oversigt over de for Kulturhistorien betydningsfulde naturvidenskabelige Undersøgelser er givet af Knud Jessen i »Naturforholdene og Mennesket i Danmarks Oldtid« (i »Fortid og Nutid« 1939). En Fremstilling af det religiøse Liv i Sten- og Bronzealder findes hos A. Olrik og H. Ellekilde i »Nordens Gudeverden« (1926 ff.).

Af Oversigtsværker vedrørende det øvrige Skandinavien kan for Sveriges Vedkommende nævnes Oscar Montelius: »Vår forntid« (1919; delvis forældet); J.-E. Forssander: »Sveriges förhistoriska bebyggelse« (i »Svenska folket genom tiderna« I, 1938). For Norges: G. Gustafson: »Norges Oldtid« (1906; forældet), A. W. Brøgger: »Det norske folk i oldtiden« (1926), H. Shetelig: »Norges forhistorie«(1926) og »Det norske folks liv og historie gjennem tidene« (1930). For Finlands: C. A. Nordman: »Kultur och folk i Finlands forntid« (i »Svenska Litteratursälskapets förhandlingar«, 4, 1928). Fælles Udsigter over Nordens Forhistorie foreligger i »De forhistoriske Tider i Europa« II (1927; delvis forældet), i G. Ekholm: »Forntid og fornforskning i Skandinavien« (1935), samt i H. Shetelig og Hj. Falk: »Scandinavian Archaeology« (1937). Samlede Behandlinger af større sluttede Emner findes rundt om i det endnu uafsluttede fælles-

nordiske Serieværk: »Nordisk Kultur« (fra 1931). — Sydslesvigs og Holstens Sten- og Bronzealder er udførlig fremstillet af G. Schwantes i »Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins« (1934—39).

Hvad angaar de jordfaste Oldtidsmindesmærkers Beliggenhed i Terrænet kan henvises til det med J. Brøndsted: »Danmarks Oldtid« II (1939) følgende, med særlig Tekst forsynede flerfarvede store Kort. Endvidere til den Serie af Kortblade med vedføjet knap Tekst, der siden 1933 udgives af Geodætisk Institut og Nationalmuseet i Forening: »Vore Fortidsminder. Arkæologiske Kort« (Maalestok 1:40000); udkommet i denne Serie er indtil nu: »Nordøst-Sjælland« (1933), »Sundeved-Als« (1936), »Sydøst-Sjælland« (1937), »Silkeborg og Omegn« (1938), »Hjørring—Frederikshavn« (1939), »Viborg« (1939). Serien fortsættes.

Tidsskrifter o. lign.

Hovedtidsskriftet for dansk Arkæologi er de af Det kgl. nordiske Oldskriftselskab udgivne »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie«; hertil slutter sig den af samme Selskab udsendte frie Monografi-Serie »Nordiske Fortidsminder«. Mere populært er den fra 1928 af Nationalmuseet aarlig udsendte Publikation: »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark«. Fælles for de nordiske Lande er det paa Hovedsprogene skrevne videnskabelige Tidsskrift: »Acta Archaeologica«. — Den i 1932 fuldførte arkæologiske fælleseuropæiske Realordbog af Max Ebert: »Reallexikon der Vorgeschichte« I—XIV indeholder adskilligt nordisk Stof.

Særlige Henvisninger.

I det følgende citeres Tidsskriftet »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie« ved Forkortelsen Aarb.; Monografi-Serien »Nordiske Fortidsminder« ved N. F., Publikationen »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« ved Arbm., Tidsskriftet »Acta Archaeologica« ved Acta.

Første Afsnit.

»*Hamburg- og Ahrensburgkulturerne*«: V. Nordmann: »Menneskets Indvandring til Norden« (1936); A. Rust: »Das altsteinzeitliche Rentierjägerlager Meiendorf« (1937); G. Schwantes: »Die Vorgeschichte Schleswig-Holsteins« (1939). »*Lyngbykulturen*«: Nordmann og Schwantes, anf. Steder. *Fastlandstidens Bopladser. Klosterlund:* Th. Mathiassen i Aarb. 1937; *Uroksen fra Vig:* Hartz og Winge i Aarb. 1906; *Mullerup:* Sarauw i Aarb. 1903; *Sværdborg og Holmegaard:* Friis Johansen i Aarb. 1919, Broholm i Aarb. 1924; *Gudenaabopladser:* Th. Mathiassen i Aarb. 1937. *Atlantisk Tids Bopladser (Køkkenmøddinger):* Madsen, Müller, Neergaard o. fl.: »Affaldsdynger fra Stenalderen« (1900); Th. Mathiassen i »Aarb. for Københavns Amt« 1919; Westerby: »Stenalderfund ved Klampenborg« (1927); Mathiassen i Aarb. 1937. *Flintøkseformer:* Troels Smith i Acta 1937. — *Ældre Stenalder i Almindelighed:* Rydbeck: »Stenåldershavets nivåförandringar och Nordens äldsta bebyggelse« (1928); Nordmann, ovenfor anf. Arb.; Clark: »The Mesolithic Settlement of Northern Europe« (1936); Knud Jessen i »Fortid og Nutid« 1939 (om Naturforhold).

Andet Afsnit.

Den første Bondekultur: Brøndsted: »Danmarks Oldtid« I (1938); Mathiassen i Aarb. 1940; Thorvildsen i Aarb. 1941. *Ældre Dyssetid:* Müller i Aarb. 1911 og 1913 (Stengrave); Friis Johansen i Aarb. 1917 (Jord-

grave); Th. Thomsen og A. Jessen i Aarb. 1906, Troels Smith »Danm. Geol. Unders.« IV Nr. 16, 1937 (Brabrand); Mathiassen i Aarb. 1940 (Havnelev, Strandegaard). *Ældre Jættestuetid:* Müller, Neergaard o. fl.: »Affaldsdynger« (Bopladser); Winther: »Troldebjerg«, 1935, med Tillæg 1938 (Boplads); Becker i Aarb. 1939 (Ordrupnæs); Nordman i Aarb. 1917 med N. F. II, 2, 1918 (Jættestuer og Kulturforhold). *Enkeltgrave:* Müller i Aarb. 1898 og 1913; Brøndsted: »Danmarks Oldtid« I (1938). *Yngre Jættestuetid:* Müller, Neergaard o. fl.: »Affaldsdynger« (Bopladser); Winther: »Lindø« I—II, 1926—1928 (Boplads); Mathiassen, Jessen og Degerbøl i Aarb. 1939 (Bopladsen Bundsø); Rosenberg i Aarb. 1929 (Jættestuer); Nordman i N. F. II, 2, 1918 (Jættestuer); Kjær i Aarb. 1910 (Gravkister). *Ødanske Enkeltgrave:* Becker i Aarb. 1936. *Stenalderens Slutningstid:* Becker, anf. St. (Grave); Forssander: »Der ostskandinavische Norden während der ältesten Metallzeit Europas« 1936 (Grave og Kulturforhold); Müller i N. F. I, 4, 1902 (Flintdolkene). *Antropologi:* H. A. Nielsen i Aarb. 1906, 1911 og 1915; Fischer-Møller i Aarb. 1934 og 1935. *Tandforhold:* Christophersen i Aarb. 1940. — *Yngre Stenalder i Almindelighed:* C. A. Nordman: »The Megalithic Culture of Northern Europe« (1935); N. Åberg: »Kulturmotsättningar i Danmarks stenålder« (1937); O. Rydbeck i »Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum« (1938).

Tredie Afsnit.

Periodeinddeling: Müller i Aarb. 1909. *Den første Bronzeindustri:* Forssander, anf. Arb. 1936. *Tidlige Bronzealderfund:* Broholm i Aarb. 1938 og 1940. *Spiralstil:* Müller i Aarb. 1914; Brøndsted i »Nordisk Kultur«, Kunst, 1931; Ringbom i Acta 1933. *Depotfund:* Neergaard i N. F. I, 3, 1897. *Egekister:* Boye: »Fund af Egekister«, 1896 (Borum Eshøj, Muldbjerg, Trindhøj m. fl.); Thomsen i »Nationalmuseets Bog om sjældne Fund«, 1925, og N. F. II, 4, 1928 (Egtved); Broholm i Aarb. 1938 (Jels); Broholm og Hald m. fl. i N. F. III, 2, 1939 (Skrydstrup). *Dragter:* Boye anf. Arb. 1896; Broholm og Hald i N. F. II, 5—6, 1935. *Helleristninger:* O. Almgren: »Hällristningar och kultbruk« (1927). *Solvognen fra Trundholm:* Müller i N. F. I, 6, 1903; Lehmann og Olrik i »Danske Studier« 1904; Brøndsted i Arbm. 1938. *Kivik:* A. Nordén: »Kiviksgraven« (1930). *Skallerup:* Blinkenberg i Aarb. 1895. — *Ældre Bronzealder i Almindelighed:* K. Kersten: »Zur älteren nordischen Bronzezeit« (1936); Forssander i »Meddelanden från Lunds Univ. Hist. Mus.«, 1940; N. Åberg: »Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie« III (1932), V (1935).

Fjerde Afsnit.

Gravfund: Broholm i Aarb. 1933. *Depotfund:* Neergaard i N. F. I, 3, 1897. *Faardal:* Kjær i Aarb. 1927; Rosenberg i »Danske Studier« 1929. *Budsene:* Nordman i Aarb. 1920. *Lurerne:* Angul Hammerich i Aarb. 1893; Hubert Schmidt i »Prähistorische Zeitschrift« 1915. *Bopladser:* Müller i Aarb. 1919. *Stenstridsøkser:* Glob i »Winther-Festskrift«, 1938. *Bronzestøbning:* Neergaard i N. F. I, 3, 1897, og i Aarb. 1908 (Haagfundet); Götze i Monteliusfestskrift 1913; A. Oldeberg: »Det nordiska bronsålderspännets historia« (1933). *Pottemageri:* Broholm i Aarb. 1933. — *Yngre Bronzealder i Almindelighed:* N. Åberg: »Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie« II (1931).

Femte Afsnit.

Jernets Hjemstavn: Montelius i Aarb. 1920; Blinkenberg i Aarb. 1923. *Jernudvinding:* Niels Nielsen i Aarb. 1922 og 1926; R. Mortensen i »Vejle Amts Aarbøger« 1920 og 1932; samme Forf. : »Jysk Jærn« (1940); Frydendal i »Fra Ribe Amt« 1931—32; Ambrosiani i »Rig« 1932; Hatt i Aarb. 1936. *Klimaændring:* Knud Jessen i »Fortid og Nutid« 1939; R. Nordhagen: »De senkvartære klimavekslinger i Nordeuropa og deres betydning for kulturforskningen« (1933). *Aarregravpladsen:* Madsen og Neergaard i Aarb. 1894. *Halsringe:* Müller i N. F. I, 1, 1890. *Bopladser og Hus i Keltisk Tid:* Hatt i Aarb. 1928 (Solbjerg), i Aarb. 1935 (Troldtoft) og 1938 (Skørbæk); H. K. Kristensen i Fortid og Nutid 1936 (Lundager). *Hjortspringbaaden:* Rosenberg i N. F. III, 1, 1937. *Gundestrupkedlen:* Müller i N. F. I, 2, 1892; Drexel i »Jahrbuch des deutsch. arch. Instituts« 1915; Brøndsted i »Nordisk Kultur«, Kunst, 1931. *Dejbjergvognene:* Henry Petersen: »Vognfundene i Dejbjerg Mose« (1888). *Borremose:* Brøndsted: »Danmarks Oldtid« III (1940). *Agerfelter:* Hatt i Arbm. 1931, i Acta 1931, i Fortid og Nutid 1936, i »Landbrug i Danmarks Oldtid« 1937, i »Himmerlands Oldtid« 1938, i Aarb. 1938. *Døstrupploven:* Müller i Aarb. 1900; Knud Jessen i Acta 1934. *Tømmerbyploven:* Steensberg i Aarb. 1936. *Bopladser og Hus i Romersk Tid:* Müller i Aarb. 1906; Kjær i Arbm. 1928 og 1930 (Ginderup); Hatt i Arbm. 1935 (Ginderup), i Aarb. 1938 (Skørbæk, Østerbølle o. fl.), i Fortid og Nutid 1936 (Mariesminde), i Aarb. 1930 (Fredsø). *Grave fra Ældre Romersk Tid:* Neergaard i Aarb. 1892, i Arbm. 1928 og 1931; Brøndsted i Acta 1934 (Storstensgrave); Norling-Christensen i »Winther-Festskrift« 1938 (Skrøbeshave); P. Helweg Mikkelsen: »Blidegn-Graven« (1938); Friis Johansen i N. F. II, 3, 1923 (Hoby); Müller i N. F. II, 1, 1911 (Juellinge). *Vaabenformer:* M. Jahn: »Die Bewaffnung der Germanen« (1916). *Bøjlenaale:* O. Almgren: »Studien über nordeuropäische Fibelformen« (1897; 2. Udgave 1923). *Pottemageri i Ældre Romersk Tid:* Sophus Müller: »Jernalderens Kunst« (1933); Glob i Acta 1937. *Romersk Import:* Müller og Friis Johansen anf. Steder. *Mønt og Vægt:* Hauberg i Aarb. 1894 og 1900; Brøgger: »Ertog og Øre« (1921); St. Bolin: »Fynden av romerska mynt i det fria Germanien« (1926). *Grave fra Yngre Romersk Tid:* Neergaard i Aarb. 1892; Henry Petersen i N. F. I, 1, 1890 (Nordruppladsen); Broholm i Arbm. 1930 (Broskov). *Mosefund:* C. Engelhardts Publikationer af de fire store Fund Torsbjerg, Nydam, Kragehul, Vimose, henholdsv. 1863, 1865, 1867, 1869; Kjær i Aarb. 1901 og N. F. I, 4, 1902; Norberg i Acta 1931; M. B. Mackeprang i Arbm. 1935; Forssander i »Meddelanden från Lunds Univ. Hist. Mus.« 1937. *Nydambaaden:* Engelhardt: »Nydam Mosefund« (1865); Shetelig i Acta 1930. *Runeskriften:* Holger Pedersen i Aarb. 1923; Lis Jacobsen og Erik Moltke: »Danmarks Runeindskrifter« (1941). *Tekstiler:* Th. Thomsen i Aarb. 1900. *Antropologi:* H. A. Nielsen i Aarb. 1906 og 1915. — *Ældre Jernalder i Almindelighed:* E. Vedel: »Bornholms Oldtidsminder og Oldsager« (1886), »Efterskrift« (1897); Neergaard i Aarb. 1892 og 1916; Müller i N. F. II, 1, 1911.

Sjette Afsnit.

Bornholmske Grave: Vedel, anf. Arb. *Guldfund:* Neergaard i Aarb. 1915; S. Lindqvist: »Vendelkulturens ålder och ursprung« (1926); Brøndsted i Arbm. 1929 og 1938 (Taastrup, Hjallese, Hannenov). *Brakteater:*

O. Montelius: »Från järnåldern« (1869), og i »Svenska fornminnesföreningens tidskrift« 1900; Salin i »Antiqvarisk tidskrift för Sverige« 1899; Janse i »Rig« 1919. *Germansk Dyreornamentik:* Müller i Aarb. 1880; B. Salin: »Die altgermanische Thierornamentik« (1904); Brøndsted i »Nordisk Kultur«, Kunst, 1931; K. Stjerna: »Bornholms befolkningshistoria under järnåldern« (1905); B. Hougen: »The Migration Style in Norway« (1936); Forssander i »Meddelanden från Lunds Univ. Hist. Mus.« 1937; W. Holmqvist: »Kunstprobleme der Merowingerzeit« (1939). *Rude Eskildstrup:* M. P. Mackeprang i Acta 1935. *Guldhornene:* Vilh. Thomsen i »Arkiv f. nord. Filologi« 1899; Købke i Aarb. 1900; Lauridsen i Aarb. 1908; Almgren i »Namn och bygd« 1914; Olrik i »Danske Studier« 1918; Wessén i »Fornvännen« 1930; V. la Cour i »Sønderjyllands Historie« I (1931); M. B. Mackeprang og E. Moltke i Aarb. 1936; G. Skjerne i »Musikhistorisk Arkiv« I, 4, 1939; K. M. Nielsen og Lis Jacobsen i Aarb. 1940. *Vikingetidens Gravfund:* Brøndsted i Acta 1936. *Ladbyskibet:* Rosenberg i Arbm. 1936 og 1937. *Jellingmonumenterne:* Kornerup: »Kongehøjene i Jellinge« (1875); Sarauw i Aarb. 1926; Brix i »Acta Philologica« 1927; Erslev i »Hist. Tidsskrift« 1928; Bolin i »Scandia« 1931; V. la Cour i »Hist. Tidsskrift« 1927 og i Aarb. 1934; Anjou i »Fornvännen« 1934; Amtoft i »Danske Studier« 1935; Lis Jacobsen i »Scandia« 1931, 1932 og i »Tilskueren« 1936. *Sølvfund:* Friis Johansen i Aarb. 1912 (Terslevfundet); Brøndsted i »Danmarks Oldtid« III (1940). *Vaaben og Smykker i Vikingetid:* Jan Petersen: »De norske vikingesverd« (1919) og »Vikingetidens smykker« (1928); P. Paulsen: »Studien zur Wikinger-Kultur« (1933) og »Axt und Kreuz bei den Nordgermanen« (1939); Brøndsted i Acta 1936. *Vikingetidens Ornamentik:* Müller i Aarb. 1880; Shetelig: »Osebergfundet« III (1920); Brøndsted i Aarb. 1920 og »Early English Ornament« (1925); Lindqvist i »Nordisk Kultur«, Kunst, 1931. *Runestene:* Lis Jacobsen og Erik Moltke: »Danmarks Runeindskrifter« (1941). *Trelleborg:* Poul Nørlund i Arbm. 1936 og 1938; Christophersen i »Acta odontologica Scandinavica« 1940 (om Tandforhold ved Skeletmaterialet fra Trelleborgs Gravplads). *Danevirke og Hedeby:* Müller og Neergaard i N. F. I, 5, 1903; V. la Cour i »Sønderjyllands Historie« I (1930); H. Jankuhn: »Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei und Treene« (1937) og »Haithabu. Eine germanische Stadt der Frühzeit« (1938); Brøndsted i »Danmarks Oldtid« III (1940). *Møntforhold:* P. Hauberg i »Vidsk. Selsk. Skrifter« 1900; G. Galster i »Nordisk Tidsskrift« 1938. *Religion:* A. Olrik: »Nordisk Aandsliv i Vikingetid og tidlig Middelalder« (1927); V. Grønbech: »Vor Folkeæt i Oldtiden« (1909, 1912) og »Kultur und Religion der Germanen« I (1937), II (1939); H. Ljungberg: »Den nordiska religionen och kristendomen« (1938).

IV

VILH. LA COUR

VORT FOLKS OPRINDELSE OG ÆLDSTE HISTORIE INDTIL VIKINGETIDEN OG DANEVÆLDENS SLUTNING

FØRSTE AFSNIT

BOSÆTTELSEN

Et af de væsentligste Spørgsmaal, som dansk Forhistorie kan stille os, er dette, hvorledes vort Folk er blevet til. Det er tillige et af de allervanskeligste at besvare. Egentlige historiske Kilder fører os ikke langt nok tilbage i Tiden, Heltesagn gør det ikke heller, og fattige Meddelelser hos romerske og græske Forfattere lader os næsten kun ane, at der her i Landet har boet Folk, som talte et Sprog, der var beslægtet med vort — i hvert Fald fra Slutningen af det 4. Aarh. f. Kr. at regne. Men hvad ved vi om de mange Aarhundreder, der ligger forud for dette Tidspunkt? Fra dem har vi jo kun de stumme, jordfundne Oldsager eller de lige saa tavse, jordfaste Mindesmærker. Livet, som det dengang har været levet, med dets Tusinder af Farer og Sejre, dets Sorger og Glæder er sunket sporløst i Tidens Strøm. Sprog og Tanker, Hjem og Samfund, Slægt og Herredømme — hvor finder vi nogen Sinde Vej til at lære dem at kende? Har vore Fædre siddet her, fra de første Bønder »tog Land«, eller er de paa et langt senere Tidspunkt kommet vandrende herind for at tage Magten, hvor tidligere andre Folkeslag havde boet?

Saa meget turde være sikkert, at *Befolkningens Hovedmasse* den Dag i Dag er den samme som for ca. 4000 Aar siden, da den yngre Stenalder var i Frembrud. Er andre Elementer senere kommet til ved ny Indvandringer, har de hverken været stærke eller talrige nok til at fortrænge den ældre Befolkning fra dens gamle Bopladser. Samfundet selv er langt ældre. Det er organisk fremvokset af netop denne Jord og har i smaat og stort baaret Vidne derom ned gennem Tiderne.

Dette siger den forhistoriske Bebyggelse af Landet os, naar vi ikke fortaber os i, hvad der kan være sket i en enkelt Egn, men ser paa Danmark som Helhed. Der er *Sammenhæng i Udviklingslinien*

— helt fra de jyske Enkeltgraves Bygder til de tidligste utvetydige Vidnesbyrd om vore nordiske Forfædres Tilværelse: vore gamle Stednavne. Bygd er rømmet, og Bygd er ryddet; men Billedet af den samlede Bosættelse er blevet staaende. Skiftende Vilkaar har kaldt en Krans af Rodskud frem om den gamle Stamme, og paa sine Steder har det unge Løv næsten skjult den. Alligevel er Forbindelsen mellem gammelt og nyt tydelig nok. Det er selve Folkets Fremvækst, vi kan lære at kende af det forhistoriske Bebyggelseskort. Og tolker vi det med Forstand, vil vi af Bosættelsernes Art og Omfang kunne slutte os til *noget* mere end de vekslende ydre Betingelser for Befolkningens Tilværelse. Vi vil i store Hovedtræk kunne se Samfundets Udvikling; men at følge denne — fra Flokken til Folket — er at paavise Grundlaget for den nuværende danske »Nation«. Lad os da først undersøge, hvorledes dette Grundlag tegner sig.

1. Boplads og Bygd.

Tidligst møder vi den enkelte *Boplads,* stor eller lille, enligt liggende eller med Nabo-Bopladser forholdsvis nær. Det er den, vi kender saa godt fra den ældre Stenalder (se Side 109 ff.), og skønt den intet siger os om, hvor mange Mennesker den har samlet, er det dog klart, at den har været Midtpunktet for et vist Fællesskab af »Familier«, som har rejst deres Hytter i dens umiddelbare Nærhed.

Saadanne *Smaaflokke* kender vi fra Nutidens primitiveste Samfund, hvor de som Regel bindes sammen af højst forskellige Aarsager. Fællesskabet giver den enkelte Familie Tryghed og letter den Kampen for Tilværelsen. Man deler uden dybere Spekulationer Dagens Byrder og Chancer, og midt i Planløsheden blomstrer der Vedtægter frem som Urter af mager Jord. Hævd og Sædvane bliver de Opdragere, som sætter Skranker for Friheden og tvinger selv de ustyrligste til Lydighed. Jævnaldrende søger Samvær, Aldersklasser og Mandsforbund indvies ved uransagelige Ceremonier. Det kan i visse Tilfælde faa Præget af en primitiv social Organisation; men naturligvis skal man vogte sig for at paastaa, at den fjerne Fortids Flokke kendte alle de rituelle Labyrinter, som er Nutidens Stolthed. Intet af vore Dages Naturfolk er jo »primitivt« i Sammenligning med de Mennesker, som for Aartusinder siden forfra, nedenfra og uden Impulser fra højere staaende fremmede gik i Gang med at bygge »Kulturen« op.

Vor ældre Stenalders Befolkning maa have levet i saadanne Flokke — fastere eller løsere organiserede. Ofte er Baandet i tilsvarende

Smaasamfund meget løst, navnlig hvad Førerskabet angaar. En enkelt Begivenhed — en Storjagt, et Krigstogt, en vid Vandring — kan kalde en Høvding frem, som atter forsvinder, naar Maalet er naaet; men Ejendom og Lykke kan gøre det samme; thi Ejendom kender selv det laveststaaende Menneske til. Det Redskab, han med egne Hænder har formet, det *ejer* han, han har dets fulde Fortrolighed, ja, det har en »Sjæl«, som kun *han* kender og nyder. Helt anderledes stiller det sig med Jorden. Den ejer Samlerne og Jægerne ikke i samme Forstand, som vi ejer vor. Og alligevel ligger de store Strækninger uden om Bopladserne saa at sige aldrig hen som »Ingenmands Land«. Netop saadanne Flokke, som vi maa forudsætte i vor ældre Stenalder, har deres skarpt afgrænsede »Interessezoner«, deres hævdvundne Jagtdistrikter og Indsamlingsomraader, og i et Land som Danmark, hvor Skov og Sø ikke kan have været saa overstrømmende gavmilde, har man sikkert kraftigt forsvaret Førsteretten. Der har været »Grænsestridigheder« allerede i de Dage, da Østersbankerne langs Roskilde Fjord trak Flokkene til Kysten, og da Nordsjællands bølgende Skovland gemte Bopladsernes nødvendige Vinterreserve.

Paa et vist Udviklingstrin ændres nu Flokkens Liv. Man lærer at hakke Jorden op til Bygsaaning og drive Tamkvæg paa Græs i Løvskovene; Strejferen slaar sig til Ro, og *Bygden* vokser frem. Ny Organisationsformer myldrer som Sæden af Furen, og der er næppe noget Tidsrum i Menneskehedens Historie, i hvilket væsentligere Fremskridt er gjort, end disse underfulde Aarhundreder, da den urgamle Ham sprænges, og *Bonden* træder ind i Tilværelsen — den »boende« Mand, der økonomisk slaar Porten op til en udrømt Fremtid, socialt løser sig ud af Flokkens tvungne Ensartethed og aandeligt gaar i Forbund med de Magter, hvoraf alt levendes Trivsel beror. Vi ved, at dette hos os skete i Begyndelsen af den yngre Stenalder (se S. 141 ff.).

Som Kærnen i et saadant Bondesamfund møder vi flere Steder i Nærheden af Søer, Vige eller Aaløb den fælles Boplads, ved hvilken Husene har ligget, og hvor Affaldet efter gammel Sædvane har været kastet. Paa de Højder, som omgiver selve Bostedet, ligger de stolte Gravminder, Dysserne, Jættestuerne eller Jordhøjene, de døde Storbønders Evighedshjem. Umiddelbart ved Gaardene har man ikke villet jorde dem; men de har hvilet inden for Rammerne af den Bygd, i hvilken de havde færdedes, da de endnu levede. Bygden — det er

hele det Omraade, som har været Bondesamfundet underlagt. Her har man boet, haft sine Tofter, sine spredte Smaagre og sine saftige Græsgange for Kvæget. Her har ogsaa Samfundets Dødekult fundet Sted, og Gravhøjenes Fordeling giver os derfor i grove Træk et Indtryk af, hvorledes Bosættelsen og Bygdedannelsen er sket i vort Lands

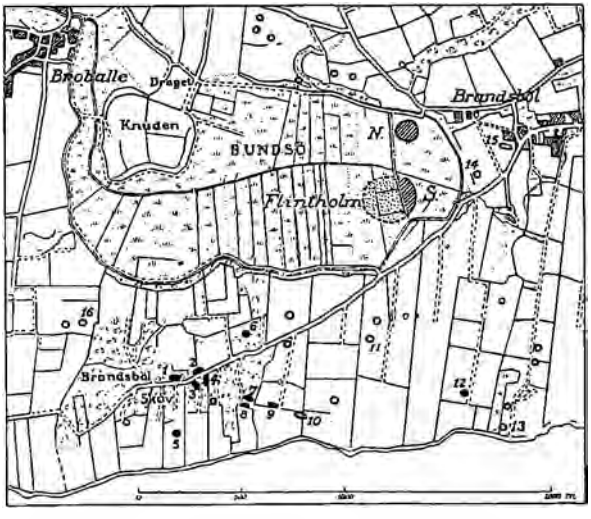

En »Bygdekærne« ved Bundsø paa Als. Bopladserne (N og S) ses i den udtørrede Bundsø. De dertil hørende Stengrave ligger mod Syd og Nord; de bevarede er angivet med fyldt, de forsvundne med aaben Signatur.

forskellige Egne. Fra de enkelte »Vækstkærner« ved Bunden af Fjordene, ved Nor, lune Indvige, Søer og Aadrag har Befolkningen bredt sig, saa Smaabygderne omsider er groet sammen til større Bosættelsesomraader.

Vi ser det tydeligt, hvis vi lægger alle kendte Gravminder ind paa et Kort, og vi siger til os selv, at denne Udvikling tillige i høj Grad maa have ændret Samfundsforholdene. Ikke alene fortæller de vældige Stengrave os, at der allerede i den yngre Stenalder har været et udpræget Standssamfund dannet; thi ingen kan tvivle om, at det kun er Høvdingeætter og Storbondeslægter, som har fundet saadanne Hvilesteder. Hele Almuen maa have været jordet paa anden og simplere Vis. Men Bygdernes Omfang og deres fast sluttede Præg viser os tillige, at det ikke kan have været isolerede Smaaflokke, som har haft hjemme her. Fællesskabets Rammer maa være blevet udvidet, og man maa om ikke før saa nu være naaet til en højere Samfundsform end den løst organiserede Floks.

Et gennemgaaende Træk ved vore Dages primitive Flokke er Forestillingen om, at alle det enkelte Fællesskabs Medlemmer er indbyrdes blodsbeslægtede. Som Regel er det vel ogsaa Tilfældet, og al Sandsynlighed taler for, at Familierne paa vor egen fjerne Fortids Bopladser paa lignende Maade har følt sig knyttet til hinanden ved Blodets Baand.

Ganske samme Forestilling er imidlertid herskende inden for den Samfundsklasse, vi kalder *Stammen*. Dens Medlemmer er oftest talrigere end Flokkens, og de kan være spredt over flere lokale Samlivsgrupper. Dertil kommer, at Førerskabet nu er kommet i et fastere Leje. Stammen har saa at sige altid en Høvding, som kan have naaet sin Magtstilling ad arvelig Vej, eller som kan have faaet den ved Valg; men naturligvis hører han til en af Stammens fornemste Ætter. Ved hans Side kan der fremtræde andre Førere, som under særlige Omstændigheder faar tildelt Høvdingemagt, og dette kan skyldes, at de lokale Samlivsgrupper inden for Stammen vedblivende hævder sig som særlige Led, fordi de fra første Færd har dannet selvstændige Spiringsmidtpunkter for Samfundsorganisationen.

Saadan maa Sagen have stillet sig ogsaa hos os. Disse Bygder, som Stengravene fortæller os om, maa have huset virkelige Stammer, boende inden for et bestemt Omraade, ofte i primitive *Landsbyer*, andre Steder, hvor Stormænd har haft Magt og Myndighed dertil, paa *Enkeltgaarde*. Danske Fund har endnu ikke givet os noget helt klart Billede af Bebyggelsens Karakter; men fra saa at sige det samlede Mellemeuropa og Sydeuropa har vi fuldkommen Vished for, at man i den yngre Stenalder kendte baade Landsbyen og Enkeltgaarden, og naturligvis har det samme været Tilfældet i Danmark. Landsbyen er langtfra nogen sen Bosættelsesform; den har tværtimod sin Rod i Flokkens Boplads.

2. De gamle Tjod.

Det hænder ikke sjældent, at Nabostammer indgaar Forbund med hinanden. Det kan skyldes langvarigt fredeligt Samkvem; men det kan ogsaa være Følgen af haardnakkede Kampe og af en enkelt Stammes krigerske og organisatoriske Overlegenhed. Naar saadanne Stammeforbund faar Lov til at vare i tilstrækkelig lang Tid, sker der en nøje Sammensmeltning mellem de oprindeligt uensartede Elementer. Den gamle Tradition om det fælles Blod blomstrer da op i ny Form: der skabes gerne et eller andet Stamfadersagn. Det er en enkelt Mand, som har givet Storstammen Navn, og fra hvem den førende Høvding regner sin Æt, hedder det.

Hvad der under disse Vilkaar giver Forbundet dets Fasthed, er imidlertid ikke den Slags dunkle Fortællinger. Det er den Kendsgerning, at de enkelte Stammer er kommet til at betragte Fællesskabet som en naturlig politisk og økonomisk Enhed. De er blevet, hvad man i gamle Dage kaldte et*Tjod* — et Ord, der maaske til en Begyndelse slet og ret har betydet »Helhed«. Et Tjod er i flere Henseender det samme, som vi paa Nydansk kalder et *Folk*; men det er ikke saa omfattende som Folket og fortjener derfor sit eget Navn.

Opløsningen af de gamle Blodsbaandsforestillinger og Fremvæksten af en Fællesskabsfølelse paa politisk og økonomisk Grundlag gør, at disse Tjod bliver rene *Territorialsamfund.* Det er Omraadet, Territoriet, som er Udtrykket for Samfundets Magtstilling og Udgangspunktet for dets Organisation. Ætten vedbliver inden for den enkelte Stamme at beholde sin sociale Betydning, men Stammen er ikke længere ubestridt Udtryk for den politiske Magt. Den mest fremtrædende blandt Høvdingene bliver før eller senere en Smaakonge — Ordet »Konge« vil simpelthen sige en Mand »af (den bedste) Æt« —, og de øvrige Ledere kommer efterhaanden til at fungere som »Embedsmænd«, samtidig med at de stadig sidder inde med den lokale Myndighed. Det samlede Tjodland er endnu ikke større, end at ganske simple økonomiske Forudsætninger betinger hele Befolkningens Liv. Indvundne Rigdomme skal ikke vandre vidt, før de er kommet selv de fjernest boende til gode. Men *uden for* Bosættelsesomraadet møder man øde Strækninger, som kun lokker faa dristige Udflyttere til sig. Det er Grænsebælterne, som skiller Tjodland fra Tjodland, og som ikke mindst af politiske Grunde længst muligt holdes utilgængelige for de omboende Folk.

Nu spørger vi: fra hvilken Tid stammer de ældste Tjodlande her i Danmark? Naar havde Bosættelsen naaet en saadan Udstrækning, at der var vokset virkelige Territorialsamfund frem hos os?

Helt sikkert kan Spørgsmaalet ikke besvares. Muligvis var det sket, allerede inden Stenalderen sluttede, — givet er det, at der i den ældre Bronzealder fandtes en Række store, selvstændige Bosættelsesomraader, som hvert for sig maa have rummet et Tjod. Altsaa har man paa vor Grund kendt denne Samfundsform i hvert Fald for henved 3000 Aar siden.

Det bedste Indtryk af Tjodlandene faar vi i Jylland.

I *Vendsyssel* udgjorde Storbygden paa dette Tidspunkt et samlet Hele, som fyldte Egnene fra Frederikshavn i Nord til Dronninglund i Syd og Linien Horne—Tise i Vest. Inden for dette Omraade finder vi talrige Spor af Bronzealderens Bebyggelse; kun hvor store Skove

eller uvejbart Terræn har hindret Folk i at slaa sig ned, er der hist og her tomme Strækninger. Derimod ligger der uden for Omraadet i det højeste spredte, isolerede Smaabygder. De ligger som beboede Smaaøer i vidtstrakte Grænseøder, der paa alle Sider har omgivet det vendsysselske Tjod, og dette har vendt »Ryggen« mod Vest, »Ansigtet« mod Øst, hvor Havne ved Bangsbo Aa og Vors Aa har sat Befolkningen i Forbindelse med Omverdenen. Ned til disse Steder leder de ældgamle Færdselsveje. Her har i en vis Forstand det økonomiske Grundlag for Samfundet været at søge.

Ganske lignende tegner Forholdet sig i *Thy Syssel.* Det samlede Bosættelsesomraade strækker sig fra Nors i Nord til Bodum i Syd, optagende saa at sige hele den østlige Del af Landskabet, men med »Ryggen« vendt mod Vest. Selve Limfjorden har man nærmet sig ved Sennels, ved Thisted-Skyum, ved Kjæstrup og Bodum. Her har lune Indvande givet Befolkningen gode Landingspladser. Som Udbygder i Syslets Grænseomraader træffer vi Spor af Bosættelser paa Thyholm, paa Hanstholm og paa Hannæs. Kun i Øster Hanherred ligger en nogenlunde anselig Bygd — fra Hjortsdal og Tranum til Aggersborg og Torslev. Den er næsten stor nok til at kunne have rummet et eget Tjod; men ogsaa *den* er isoleret: der er ca. 30 km til den nærmeste Del af den vendsysselske Storbygd og ca. 35 km til den nordligste Del af det egentlige Tjodland i Thy.

Endnu fastere formet er Bosættelsen i *Hardsyssel.* Den fylder hele Omraadet fra Ferring til Skern Aa og naar ind i Landet til en Linie Humlum—Asp—Holstebro—Tvis—Avlum—Ørre—Nøvling—Snejbjerg—Rind—Arnborg—Sønder Felding. Alt, hvad der ligger Vest for disse Punkter, danner et Bebyggelseshele, sammenholdt ved et kraftigt udviklet Vejnet; men Havkysten naas kun paa to Steder: ved Ferring og ved Rindum. Her har vi da de Havne, hvoraf det hardsysselske Tjods Tilførsler udefra har været afhængige. De har vist den fremmede denne Landsdels »Ansigt«. »Ryggen« har vendt ind mod Land. Limfjorden har kunnet trække Folk til sig ved Humlum og Gimsing; men ellers ligger der Øst og Syd for den lange Linie, vi netop fulgte, et bredt Ødebælte, gennem hvilket der kun paa fire Steder har ført Alfarveje over til Nabotjodene: fra Holstebro over Borbjerg til Bebyggelsen mellem Ejsing, Sevel og Feldborg, der atter danner Udbygden for det mægtige Bosættelsesomraade i (Salling og) Himmerland — fra Rind over Have og Grøde til Bygden mellem Bording og Funder, hvor den vidtstrakte Bebyggelse i Aarhus Amt tager fat — fra Skarild Nord for Skern Aa over Døvling til Sønder Omme Syd for Aaen og endelig fra Bølling (ligeledes krydsende Aaen) til Aadum.

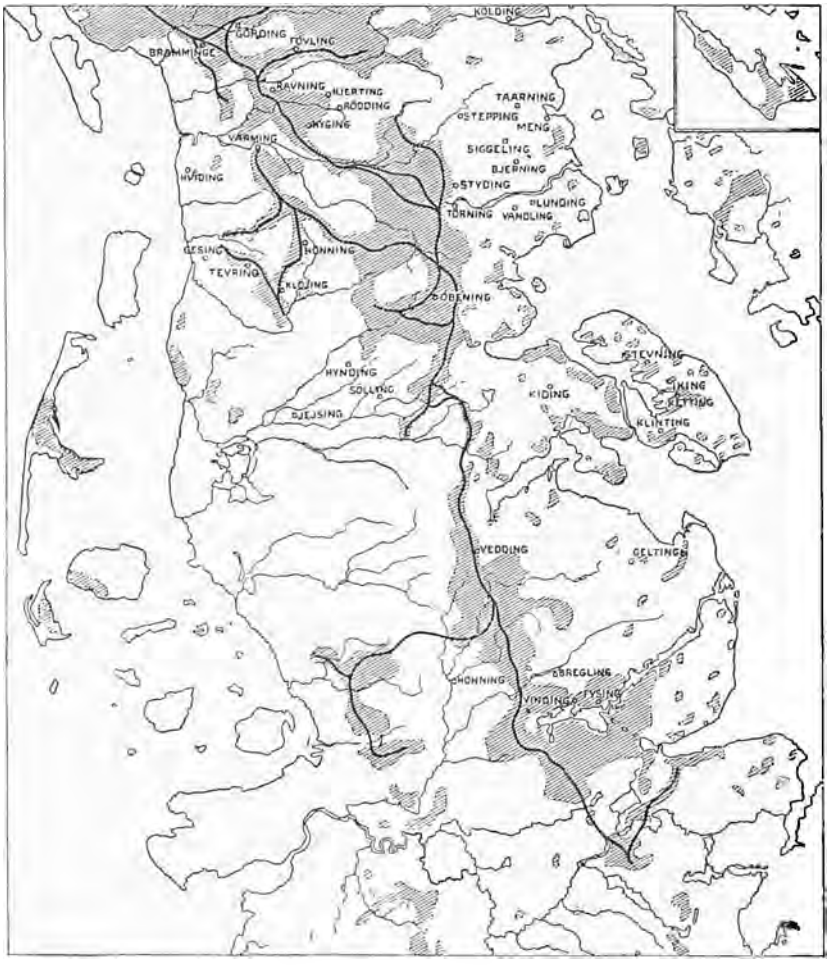

Sønderjyllands ældste Bygder.

Sønden for Hardsyssel træffer vi et vældigt Tjodland, dækkende *de sydligste nørrejyske og de nordligste sønderjyske Herreder*. Selve Kysten har det kun naaet ved Hjerting-Esbjerg, Syd for Ribe, ved Brøns og ved Hjerpsted-Emmerlev. De tre førstnævnte Steder rinder der Aaløb ud i Havet, som har sat Befolkningen i let Forbindelse med Omverdenen. Østpaa har Tjodlandet naaet det østslesvigske Bakkelands Inderrand. Her har i alt væsentligt Skovene spærret, og hvad der har ligget af Bosættelser endnu længere mod Øst, har været knyttet til Fjordene og Kysten. Sydpaa er den tætte Bebyggelse standset ved Rabsted—Hjordkær. Derpaa er der fulgt mere spredte

Smaabygder ned mod Tinglev—Uge, og saa har et næsten øde Grænsebælte skilt dette store Bosættelsesomraade fra Nabotjodet i Syd.

For dettes Vedkommende har Tyngdepunktet ligget omkring *Sliens indre Bredninger*. Her har det haft en baade tæt og anselig Karakter. Det har strakt sig omtrent til Ulsnæs—Stubbe, har naaet Vindeby Nor—Jagel—Store Rejde—Ellingsted og har nordpaa formet sig som en lang Vejbygd af skiftende Bredde, indtil det ved Bov—Holbøl har mødt det Grænsebælte, som skilte det fra det nysnævnte store Tjodland i Nord. Men hertil kommer ikke faa mindre Bosættelser, spredt over baade Svansø og Angel, Sundeved og Als, ligesom der til dette Sli-Tjod hører Vejbygder ned mod Hütten Bjerge og Owschlag og mod Haby—Sehested, hvor Ejderen er krydset. Vigtigst er imidlertid en vestlig Udbygd, ret fjerntliggende, men dog i Forbindelse med Sliegnen. Den fylder hele Husumomraadet, omtrent fra Bredsted til Svavsted, og den har strakt sig ind over Geestlandet indtil Fjolde—Ostenfeld. Herovre maa der have dannet sig et eget Samfund, som alligevel paa mange Maader har været afhængigt af Beboerne i Øst. Noget tilsvarende kan maaske siges om Vesterhavsøernes Befolkning. Baade Sild, Før og Amrum har været tæt bebyggede. Vi kender ikke deres daværende Størrelse; men de har aabenbart rummet et eget Tjod, hvad de mangfoldige og rige Gravfund gør sandsynligt.

Saaledes har vi nu fulgt de store Træk i den ældste Bebyggelse helt fra Skagen til Ejderen. For Østjyllands Vedkommende er Billedet mindre klart og derfor udeladt her; men vestpaa har vi faaet et stærkt Indtryk af, hvor naturgroet Befolkningen har været, hvor afstemt efter Terrænets og Kystens Vilkaar dens Bosættelsesomraader har formet sig. Der ligger meget lange Tidsrum bag saadanne Tjodlandes Tilblivelse. De er alle »forhistoriske«. Men uden Kendskab til Hovedlinierne i denne Udvikling vil vi savne al virkelig Forstaaelse af den »historiske« Tids danske Samfund og Stat.

3. Tjodnavnene.

Af disse mange større og mindre Tjod er i Aarhundredernes Løb vort Folk blevet til, og vi skal i det følgende høre de sparsomme Vidnesbyrd om, hvorledes Danmarks endelige Samling forberedtes. Men inden dette sker, vil vi gerne have to Spørgsmaal besvaret. Først vil vi vide, om man ogsaa i Tidsrummet *efter* den ældre Bronzealders Afslutning kan følge Bebyggelsens Vækst ved Hjælp af Mindesmærker og Fund, — dernæst, om man kender Navnene paa de forskellige gamle Tjodlandes Indbyggere.

Det første Spørgsmaal er let besvaret: allerede hvad den yngre Bronzealder angaar, er det os umuligt at tegne et Bebyggelseskort op med tilnærmelsesvis samme Nøjagtighed som for de tidligere Perioders Vedkommende. Fundene — egentlige Mindesmærker er der jo kun undtagelsesvis Tale om (se S. 223) — kan give os et almindeligt Indtryk af, at Tjodlandene endnu i det første halve Aartusinde efter Kristi Fødsel saa noget nær havde deres gamle Udstrækning. Hist og her kunde de være vokset, aabne Pletter kunde være fyldt, Befolkningstætheden var sagtens adskillige Steder øget, andre Steder aftaget; men de oprindelige Grænsebælter laa vistnok i alt væsentligt uforandrede som Skel mellem Storbygderne. Endnu da de store »Folkevandringer« begyndte, maa vore Tjod have bestaaet som mere eller mindre selvstændige Enheder.

Værre er det at skulle svare paa det andet Spørgsmaal. I den førromerske Jernalder dukker spredte Oplysninger frem hos klassiske Forfattere; men som Regel er de yderst sparsomme og oven i Købet vanskelige at tolke. Først i Tidens Løb vinder de i Værd, saa de giver os et nogenlunde fyldigt Billede af Tilstandene her i Danmark.

Ældst blandt vore Hjemmelsmænd er *Pytheas* fra Massalia (ɔ: Marseille), der skrev omkr. 330 f. Kr., men hvis Beretninger vi kun kender gennem andre Forfatteres brudstykkeagtige Citater. At han paa sine Rejser enten selv kom til den tyske eller danske Vesterhavskyst eller modtog Meddelelser af stedkendte Folk derfra, er givet, og lykkeligvis har vi bevaret nogle af hans Bemærkninger om netop denne Kyststrækning.

Der fandtes her, fortæller Pytheas, en Bugt af Oceanet, kaldet *Metuonis,* umiddelbart ved *Guionernes* Bygder. Fra denne Havbugt var der kun een Dags Sejlads til Øen *Abalus,* hvor Bølgerne skyllede Rav ind paa Kysten, og dette Rav solgte Indbyggerne til de omboende *Teutoner.* En omtrent samtidig Historieskriver, Timæus, der hovedsagelig havde sin Viden fra Pytheas, kalder Øen for *Basilia* (et andet Sted *Baunonia*), medens Pytheas selv meddelte, at den mægtige Ø Basilia (af Xenofon fra Lampsacus, ca. 100 f. Kr., kaldt *Balcia*) laa tre Dagsrejser fra Kysten.

Alene dette vil vise, hvor uklart og usikkert Efterretningerne tegner sig. At lede efter Stednavne, som kunde svare til Abalus, Basilia, Baunonia eller Balcia, vil være forgæves. Men med selve Havbugtens Navn er Forholdet noget anderledes. Metuonis er en grækiseret Form af et gotonsk (fællesgermansk) **mêdvô,* svarende til vore Dages danske *Made,* frisiske *mede* og engelske *meadow,* overalt betegnende Eng, oprindelig sumpet, vandrigt Terræn — Marsk. Det er Marsken, som Pytheas har set, da han nærmere sig vore Himmelstrøg, og han har opfanget den stedlige Betegnelse for den. Det er den, som endnu

præger omtrent hele Kysten fra Holland til Nørrejylland, og her vrimler det med Stednavne, som minder om hans »metuonis«: Medewalken, Ratingesmede, Medenhamm, Medenblik o. s. v. Rav er der ikke meget af paa denne Kyst, men det findes ude paa Øerne: fra Fanø til Amrum, og det skyller ind langs hele den jyske Vestkyst. Hvor stor en Rolle Indsamlingen af det har spillet i fjern forhistorisk Tid, er der gjort rede for andet Steds (se S. 212).

Pytheas havde hørt, at de omboende *Teutoner* købte Ravet*). De maa derfor have boet ikke langt fra Marskegnene; men deres *oprindelige* Hjem maa vi af flere Grunde søge længere mod Nord: helt oppe i *Thy,* hvis gamle Navneform *Thiuth* nøjagtig svarer til Folkenavnet. Forøvrigt er Teut-Thiuth ganske det samme som *Tjod.* Storbygden i Thy har baaret sit Navn, længe før Flokke herfra bosatte sig i Syd og i Slutningen af det 4. Aarh. f. Kr. blev navngivet for den videlystne Græker.

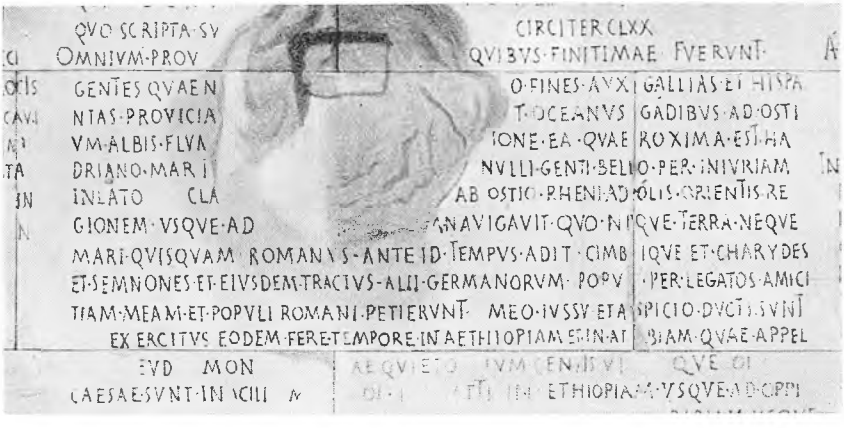
QVO SCRIPTA SV
OMNIVM PROV
GENTES QVAEN
NTAS PROVICIA
VM ALBIS FLVA
DRIANO MARI
INLATO CLA
GIONEM VSQVE AD
MARI QVISQVAM ROMANVS ANTE ID TEMPVS ADIT CIMB
ET SEMNONES ET EIVSDEM TRACTVS ALII GERMANORVM POPV
TIAM MEAM ET POPVLI ROMANI PETIERVNT MEO IVSSV ETA
EX ERCITVS EODEM FERE TEMPORE IN AETHIOPIAM SINAT
EVD MON
CAESAE SVNT IN CILI
CIRCITER CLXX
QVIBVS FINITIMAE FVERVNT
O FINES AVXI GALLIAS ET HISPA
T OCEANVS GADIBVS AD OSTI
IONE EA QVAE ROXIMA EST MA
NVLLI GENTI BELLO PER INIVRIAM
AB OSTIO PHENI AD OLIS ORIENTIS RE
NAVIGAVIT QVO NEQVE TERRA NEQVE
IQVE ET CHARYDES
PER LEGATOS AMICI
SPICIO DVCTI SVNT
BIAM QVAE APPEL
AEQVINOCTIO IVM GENITVI QVE OI
ETHIOPIAM VSQVE AD OPPI

Brudstykke af Indskriften paa Ancyratemplets Mur.

I senere romersk Overlevering er Teutonernes Tjod nøje knyttet til deres gamle Kampfællers, *Cimbrernes.* Om deres Bostavn hører vi første Gang paa Kristi Fødsels Tid. Det sker i en latinsk Indskrift, som stammer fra den galatiske By *Ancyra,* den nuværende tyrkiske Hovedstad Ankara. Her havde Befolkningen rejst et Tempel til Tak for Kejser Augustus' Velgerninger mod Staden og smykket dets Marmorsten med Indskrifter, laante fra en Oversigt over Kejserens store Gerninger, som Augustus selv havde forfattet. Brudstykker af disse Sten er forlængst fremdraget, og en enkelt melder kort og godt følgende: »Min Flaade sejlede over Oceanet fra Rhinens Mun-

*) Smlg. S. 83 f. og S. 105.

ding mod den opgaaende Sols Egne lige til Cimbrernes Land, hvorhen aldrig før nogen Romer var trængt enten til Lands eller Vands. Cimbrer og Charyder og Semnoner og andre af Germanernes Folk i denne Egn bad ved deres Sendefærd om mit og det romerske Folks Venskab«.

Flaadetogtet, som fandt Sted i Aaret 5 e. Kr., kender vi bl. a. fra et Øjenvidne, en af den daværende romerske Hærs Officerer, *Vellejus Paterculus*. Af hans Beretning fremgaar det, at Flaaden fra Oceanet (Nordsøen) sejlede op ad Elben til de Egne, hvor Semnonerne havde hjemme. Cimbrerne nævner han ikke; men den omtrent samtidige græske Geograf *Strabo* kalder dem et af de bedst kendte Folkeslag mellem Rhinen og Elben. De boede, fortæller han, »paa en Halvø og ejer endnu det Land, som de tidligere besad«. Der kan da ingen Tvivl være om, at baade Indskriften fra Ancyra, Vellejus Paterculus og Strabo har stedfæstet Cimbrerne til Elbegnen. Tvivl kan kun herske om, hvorvidt de har boet Nord eller Syd for Floden.

Men dermed er ingenlunde givet, at de har haft deres *oprindelige* Bopladser her. Gaar vi et godt halvt Aarhundrede længere frem i Tiden, kommer vi til den romerske Forfatter *Plinius den Ældre,* som omtaler »Cimbrernes Forbjerg« ved »den vældige Havbugt *Codanus*«, der er opfyldt af talrige Øer. Hele Fremstillingen godtgør, at »Codanus« ikke (som almindeligt antaget) kan være Østersøen — det maa være den selvsamme Bugt, som Pytheas havde kaldt Metuonis. Og ved den, siger Plinius, rager Cimbrernes Forbjerg langt ud i Havet. Det faar os uvilkaarligt til at tænke paa den jyske Halvø, selv om det er umuligt at bevise, at Plinius virkelig har kendt denne. Visse Efterretninger om nordiske Forhold, som hans Forgængere ikke havde siddet inde med, træffer vi dog hos ham. Han bruger f. Eks. om en vidtstrakt »Ø« Navnet *Scadinavia,* der svarer til vort *Skáney* (Skaane). Men hans Placering af »Øen« røber, hvor forvirrede hans Begreber har været om vore geografiske Forhold, idet han anbringer den i den codanske Bugt, altsaa ovre paa Vesterhavskysten. Hans Brug af Udtrykket »Cimbrernes Forbjerg« førte imidlertid til, at man senere, da Jylland var blevet en velkendt Lokalitet, ganske naturligt fæstede Cimbrernavnet til denne Halvø, og utvivlsomt gjorde man deri ret, thi ogsaa dette Tjod maa antages at have haft sin oprindelige Bostavn her.

Der er stærke Grunde, som taler for, at Cimbrerne til en Begyndelse har haft hjemme i *Himmerland,* Egnen mellem Limfjorden, Livø Bredning, Lovns Bredning, Hjarbæk Fjord og Mariager Fjord, et naturligt afgrænset Omraade, som i Middelalderen udgjorde det gamle *Himbersyssel.* Kelterne (og Romerne gennem dem) opfattede det gotonske h (oprindelig ch) som k (skrevet c), og de Folk, som

kaldte sig selv *Himbrer,* da de omkr. 110 f. Kr. drog hærgende gennem Gallien, blev derfor paa Latin kaldt *Cimbrer.* Den Form har i en vis Forstand vundet Borgerret ogsaa i Danmark; men selvfølgelig er der ikke mindste Grund til at opretholde den, naar vi endnu har det gamle hjemlige Navn fuldt levende iblandt os.

Paa Ancyrastenen nævnede Augustus et andet Elb-Folkefærd, som havde søgt hans Venskab: *Charyderne.* Ogsaa de hørte tidligst hjemme paa den jyske Halvø, hvor vi finder deres Navn i *Hardsyssel,* Middelalderens *Harthesyssel,* den Storbygd, som laa mellem Limfjorden og Skjern Aa, og som ovenfor blev beskrevet. Mens Himbrernes Navn ikke med Sikkerhed kan tolkes, kan der næppe være Tvivl om, hvad Harderne (Haruderne) har faaet deres Navn af. I Sprog, som er beslægtede med vort, findes et Ord for »Skov« (angelsachsisk *harath,* oldhøjtysk *harod,* middelhøjtysk *hart*), som sikkert indgaar i Tjodnavnet. Harderne har været »Skovboere«, og skønt Egnen nu om Stunder er næsten uden Spor af Skove, kan Navnet særdeles godt have passet i Oldtiden: vi har adskillige Vidnesbyrd om, at Skovvæksten har været stærkt fremherskende her vestpaa for Aarhundreder tilbage.

Noget meget betydeligt Tjod var Harderne næppe. Man fristes til at tro, at deres egentlige Glanstid laa helt tilbage i den ældre Bronzealder, da vestjysk Rav var en af Landets vigtigste Rigdomskilder. Men de *har* siddet her ogsaa i Aarhundrederne efter Kristi Fødsel. Ptolemaios (ca. 130 e. Kr.) anfører blandt Halvøens Indbyggere ogsaa *Charudes,* og paa hans Kort finder man deres Navn anbragt ved Siden af Himbrernes.

Hele den Uklarhed, som præger Meddelelserne hos Plinius, møder os i forstærket Grad hos hans nogenlunde samtidige, Spanieren *Pomponius Mela* (ca. 50 e. Kr.), og da de geografiske Begreber om Norden hos Romeren *Tacitus* (ca. 100 e. Kr.) i alt væsentligt synes at hvile paa, hvad Plinius og Mela har fortalt, er det ikke underligt, at Uklarheden vedbliver at herske. En Del af Germanien, siger han, »omslynges af Oceanet, som her danner vældige Havbugter og vidtstrakte Øer«, hvis Folkeslag og Konger for ikke længe siden ad Krigens Vej er blevet kendt af Romerne. »Mod Nord«, hedder det et andet Sted, »danner Landet et mægtigt Fremspring«, og — følger saa noget senere — »hin germanske Havbugt er nærmest Oceanet beboet af Cimbrerne, et Folk, der nu er ringe af Tal, men stort af Ry«.

Paa egen Haand gaar Tacitus derimod, hvor han i det følgende fortæller om en Række andre nordiske Tjod. Han omtaler kort *Langobarderne,* der maa have boet i Nærheden af det nuværende

Lüneburg, og fortsætter saa: »Dernæst har Reudignerne, Avionerne, Varinerne, Anglierne, Eudoserne, Suardonerne og Nuithonerne Floder og Skove til Værn«. Det er Tjodnavne, som har givet Forskerne Anledning til stærkt Hovedbrud, men egentlig ikke til store Sejre. *Nuithonerne* er os ganske ukendte, og at Navnet i sig selv er forskrevet, kan anses for sikkert. *Suardonerne* er, trods alt Gætværk, ligesaa gaadefulde. Det samme gælder *Reudignerne*. Om *Avionerne* kan vi kun sige, at deres Navn maa være afledt af Ordet **awi*, der betyder Ø eller Kystland, og at det altsaa har betegnet dem som Folk, der boede i eller ved Havet. Med *Varinerne* er det ikke meget bedre bevendt. Hvor de har haft hjemme, er vi ude af Stand til at afgøre; men der foreligger ingen Grund til at tro, hvad man ofte ser fremsat, at de skulde have boet paa den jyske Halvø.

Først med *Anglierne* (Anglerne) faar vi fastere Grund under Fødderne. Der kan nemlig ikke herske Tvivl om, at det er dem, som har boet i Storbygden mellem Flensborg Fjord og Sli (se S. 345), og som har givet Navn til Landskabet *Angel*. Dette bekræfter bl. a. den angelsachsiske Tradition, fra det gamle Kvad om Widsith (se S. 376 f.) til Beda (ca. 700 e. Kr.). Endvidere er Tjodnavnet let forklarligt, naar vi gaar ud fra denne Bostavn. Det maa være afledt af *angr, öngr* (ældre Former **angu-* eller **angwu-*), som betyder »snæver«, og som meget hyppigt bruges i nordiske Navne paa trange Fjorde (f. Eks. Hard-anger, Var-anger, Lev-anger o. s. v.). Men ingen Betegnelse vilde bedre karakterisere Sli end netop *angr*, — hvorimod selve Navnet *Sli* aabenbart til en Begyndelse kun har betegnet Fjordens inderste Bredning med dens stillestaaende, grødefulde Vand, dens »slimede« Bredder. Hertil kommer endelig, at det netop var Fjorden, som samlede Hovedmængden af Storbygdens Befolkning. Det var den, som udgjorde Betingelsen for dens Eksistens, og derfor ganske naturligt ogsaa den, som gav Tjodet Navn.

Med Anglierne er vi naaet op paa hjemlig Grund. Gaar vi endnu et Stykke mod Nord, træffer vi sikkert det Tjod, som Tacitus kalder *Eudoserne*. Vi kender det fra Cæsar, hvor dets Medlemmer kaldes *Edusii* (fejlskrevet Sedusii), og fra Ptolemaios, der bruger Formen *Eudusioi* (fejlskrevet Fundusioi). Begge disse Forfattere bringer det i nær Forbindelse med Harderne. Paa Urnordisk maa de have heddet **EutiR*, det samme som vort Folkenavn *Jyder*. Nærmere kan vi ikke komme Sagen. *Eut-* er af samme Rod som Ordet *vaad*, og Tjodnavnet kan altsaa have betydet »Beboerne af det vaade Land«. Det bringer os til at tænke paa de ofte oversvømmede Egne langs Jyllands sydvestre Kyst — ikke alene selve den »vaade« Kyst, men ogsaa de side Engstrækninger i Ribe og Haderslev Amt fra Skern Aa i Nord til

Rejsby Aa i Syd. Den mægtige Storbygd, som fyldte dette Omraade (se S. 344), dækkende hele Mellemrummet mellem Harderne og Anglerne, skulde da være Jydernes oprindelige Bostavn, hvis særegne Natur havde givet dem Navn.

Det er forstaaeligt, at alle de Tjod, vi hidtil har hørt om, har haft hjemme i Jylland; men fuldkommen uden Kendskab til Øerne og til den sydlige Del af den skandinaviske Halvø var de klassiske Forfattere dog ikke. Vi saa, at Plinius d. Ældre talte om *Scadinavia* som den berømteste af Øerne i den codanske Havbugt. Paa en Del af den, sagde han, boede *Hillevionerne* i 500 Herreder (*pagi*), — hvad hermed menes, er det umuligt at sige. Værre er det, at vi ikke med fuld Sikkerhed kan redegøre for, hvad man paa Kristi Tid har forstaaet ved Scadinavia*). Var det hele den norsk-svenske Halvø, eller var det kun dens sydlige Del, Skaane? Paa et Sted, hvor Plinius's Tekst synes ret forvirret, faar man det Indtryk, at flere Øer tilsammen har været kaldt »de scandiske«, og dette svarer nøje til Fremstillingen hos Ptolemaios, om hvem vi straks skal høre. Sandsynligvis er denne Opfattelse rigtig; men derfor kan Navnet godt være laant fra den største og vigtigste af Øerne. Det eneste sikre er, at Endelsen i Ordet Scadinavia maa være det gotiske **awi*, der betyder Ø eller Kystland, og at selve Navnet vistnok er identisk med *Skaane*.

Hele Rækken af ældre Forfattere, af hvilke vi nu har lært de vigtigste at kende, afsluttes med Grækeren *Ptolemaios* (ca. 130 e. Kr.). Han bygger selvfølgelig sine geografiske Skildringer paa Forgængernes Værker, i særlig Grad paa et Arbejde af en anden Græker, Marinos fra Tyros. Men hertil kommer ogsaa mundtlige Meddelelser, og for Nordens Vedkommende har han vistnok faaet Oplysninger bl. a. af de romerske Købmænd, som efter Neros Tid besøgte Handelsstederne langs den preussiske Ravkyst. Af overordentlig Interesse er de Kort, som hører til Teksten, og som giver et utvivlsomt sandt Indtryk af Oldtidens geografiske Opfattelse. Blandt dem er ogsaa det ældste kendte Danmarkskort.

I Hovedsagen er det jo ganske rigtigt. Vi finder i Vest den jyske Halvø, *Kimbrikê Chersonêsos,* og Øst for den de fire *Skandiai Nêsoi,* af hvilke den største selv hedder *Skandia*; det er med andre Ord de danske Øer og en større eller mindre Del af den skandinaviske Halvø. Tre Smaaøer Vest for Jylland, *Saxonôn Nêsoi,* maa svare til Ørækken langs den sønderjyske Vestkyst. Hvad derimod de tre nordlige *Alokiai Nêsoi* skal betyde, er det haabløst at gætte paa. Hverken Beliggenheden eller Navnet er forstaaelige.

*) Den nu almindelige Navneform *Skandinavien* skyldes et mindre godt Haandskrift af Plinius og er først sent kommet i Brug.

Ptolemaios' Danmarkskort. Efter Codex Urbinos 82.

Desværre er vi ligeledes ude af Stand til at tolke en væsentlig Del af de Tjodnavne, der findes angivet baade paa den jyske Halvø og paa Skandia. Om mange af dem gælder det sikkert, at Navneformerne er i høj Grad forskrevne. Men vi har dog et og andet Udgangspunkt, som er tilstrækkeligt afhjemlet. Længst i Syd, nede ved Elben (*Albis*), træffer vi vore Naboer *Saxones*, det er Sachserne. Dernæst har Ptolemaios anbragt *Kimbroi*, Himbrerne, længst mod Nord og Sydvest for dem *Charudes*, Harderne. Her er vi altsaa i Himmerland og Hardsyssel, om end Stederne er forskudt paa Kortet. *Eudusioi* (skrevet fejlagtigt som Fundusioi) har vi set svarer til vore Dages Jyder, vistnok boende Syd for Harderne (se S. 350); ogsaa deres Plads er forskudt. Med Resten af Navnene er der meget lidt at stille op. De sydligste, *Sigulônes*, kan maaske forudsættes at bo i Vestslesvig og paa de nærligende Øer, hvor Sild endnu kan tænkes at minde om dem.

Vanskelighederne bliver ikke mindre, naar vi følger Ptolemaios til Skandia. Af alle de Tjod, han nævner her, er der saa at sige kun et eneste, som med nogenlunde Sikkerhed kan lokaliseres; det er hans *Goutai*, som maa være enten Göter eller Guter (paa Gotland). Det mærkelige Navn *Daukiônes*, der af nogle Fortolkere har været opfattet som en forskrevet Form for *Daneiônes* (*Daner*, altsaa vort eget Folkenavn), er det nok sikrest at holde uden for Betragtningen. Det giver Anledning til for frie Gætninger, og det samme gælder foreløbigt om alle de øvrige.

Man kan finde det fattigt, hvad vi af de klassiske Geografer og

Historikere kan lære om vort Hjemland for ca. 1900 Aar siden. Og dog er det jo ikke Navnene, der udgør hele Sagen. Lige saa vigtigt er det Indtryk, Kilderne giver os, af en Række folkelige Enheder, spredte over det samlede Omraade. Thi ogsaa de Egne, fra hvilke vi ikke har direkte Oplysninger om Indbyggerne, har selvfølgelig været Hjemsted for særlige Tjod.

Naar vi hidtil har fremhævet disse Tjods Selvstændighed, ligger ikke deri, at de skulde have været uden *indbyrdes Forbindelse*. De har sikkert i mange Henseender følt sig indbyrdes beslægtede og givet det Udtryk under deres Samkvem. Den forholdsvis korte Afstand imellem dem, Kulturens Ensartethed, Levevilkaarenes Samstemmen, den ligelige Paavirkning fra andre Kulturkredse — keltiske eller romerske —, alt dette maa have skabt Betingelser for en Fællesskabsfølelse. Her har Østersøen ikke dannet noget Skel. Den »baltiske« Kultur har fra ældgammel Tid været ens Nord og Syd for den, og helt hen i den romerske Jernalder maa Enheden i alt væsentligt have været opretholdt, baaret af det Sprogfællesskab, som endnu herskede.

Sandsynligvis har Overleveringen gemt et enkelt Minde om den indbyrdes Forbindelse mellem disse Tjod.

Vi hørte ovenfor Pytheas fortælle, at *Guionerne* boede ved Bugten Metuonis. Man har længe været klar over, at Tjodnavnet maatte være forskrevet, og nogle har i Stedet læst det som Gutonerne. Det synes at være en særdeles nærliggende Rettelse; men saglige Grunde taler alligevel stærkt imod dens Rigtighed, og de Forskere har maaske Ret, som har foreslaaet Læsemaaden *Inguionerne*. Om dem faar vi et klarere Begreb ved Plinius. Han siger, at Germanerne deles i fem Ætter, og af disse er den ene *Ingyaeonerne*, som omfatter Cimbrer, Teutoner og Chaucer. Altsaa er Ingyaeonerne ikke et enkelt, men en Kreds af Tjod. Noget lignende kan vi læse os til hos Tacitus. Han fortæller, at Germanerne i gamle Kvad regner deres Æt fra en jordfødt Gud Tvisto og hans Søn Mannus (Mand). Men Mannus havde atter tre Sønner, og efter den ene af disse havde Kystboerne Navnet *Ingaevoner*. Ogsaa her dækker Navnet en Tjodkreds, ja, Inguioner har vistnok været en Fællesbetegnelse for en stor Del af de nordiske Tjod, først og fremmest for de jyske og dernæst for Indbyggerne paa Sjælland og i Sydskaane, hvor Beowulfskvadet kalder Kongen »*Ingvennerne*«s Beskytter og Herre, endvidere for Göterne; hos hvem en mytisk Sagnkonge bærer Navnet *Ynguinn*, og endelig for Svearne, hvis Kongeæt efter Stamfaderen kaldtes *Ynglingerne*. Men saa taler al Rimelighed for, at samtlige andre mellemliggende, nordiske Tjod har hørt til Kredsen, og maaske har den ligeledes omfattet de nærmeste nordtyske Østersøtjod.

Hovedsagen er, at vi i Navnet Inguionerne har den ældste Fællesbetegnelse for vort Folk og dets nærmeste Frænder — rækkende ca. 2300 Aar tilbage i Tiden, maaske endnu længere. Og karakteristisk nok: Fællesskabsfølelsen har givet sig Udslag i et Stamfadersagn. »*Ing* var først blandt Øst-Daner«, siger et angelsachsisk Runedigt. *Ingus* kaldes han i et Skrift fra Begyndelsen af det 6. Aarh., **InguR* maa han have heddet paa Urnordisk og **Enguz* senere **Inguz* paa det Tidspunkt, da Romerne hørte de gamle Kvad om hans Æt og om Folkets Ophav i Nordlandene.

ANDET AFSNIT

DE TIDLIGSTE KENDTE VANDRINGER

Den første Gang, vore Tjod gør sig historisk — eller om man vil politisk — gældende i Europa, er paa deres tidligste kendte Vandringer.

Man taler om en »*Folkevandringstid*«; men faste Grænser for den er det umuligt at trække. Arkæologen karakteriserer den ud fra bestemte Forudsætninger, som hans Materiale anviser ham, og han naar ad den Vej til Resultater, som kun delvis stemmer overens med dem, hvortil Historikeren føres. Fælles for dem begge er, at »Folkevandringstiden« indskrænkes til en ret begrænset Periode, en 2—300 Aar i alt. Anderledes med Sociologen. For ham er den »egentlige« Folkevandring kun et enkelt Led i en meget lang Kæde af tilsvarende Begivenheder, og Vandringerne strækker sig — stærkere og svagere fremtrædende — saa at sige fra Tidernes Morgen til et godt Stykke ind i vor historiske Tid. Vikingetiden markerer for ham den sidste store Opblussen af Befolkningens Vandringsdrift.

Thi en vis »*Vandringsdrift*« maa forudsættes, ikke udelukkende som et Instinkt, men som et Produkt af utalte Slægtleds Erfaringer og Vaner. Det primitive Menneske er normalt paa stadig Vandring. Samlere og Fangere, Jægere og Fiskere, alle tvinges de af selve Levevilkaarene til hyppigt at skifte Opholdssted. Det samme gælder den primitive Kvægavler, ja, end ikke den første Bonde kan i tilsvarende Grad som hans sene Efterkommer slaa sin Lid til det enkelte Sted og stole paa, at Naturen altid vil yde ham, hvad han har behov. Hans Redskaber er for ufuldkomne, hans Kendskab til, hvorledes man kunstigt kan øge Jordens Frugtbarhed, er for spinkelt. I Samfund, som vi vilde finde relativt folkefattige, bliver Rummet ham for trangt, Sønnerne bliver ikke siddende ved Hjemmet, men søger

deres Udkomme i det fremmede, og der kan komme Tider, da denne Rejsefærd faar et saadant Omfang, at man med god Grund kan tale om Befolkningens Vandring. Bortrejsen er ikke længere et individuelt Spørgsmaal. Den er ofte Resultatet af en fælles Beslutning, ja, den kan være en Følge af et offentligt Paabud, indviet ved religiøse Ceremonier og gennemført til Bedste for baade hjemmesiddende og bortdragende. Vi kender saadanne ældgamle Forhold fra den italiske Halvø. Men hele denne Udformning af Vandringen gør den samtidig til en politisk Begivenhed. De vandrende Mængder kræver Plads, og Pladsen vindes kun ved Kamp med andre Folkeslag, som presses til Side eller rives med, alt som Omstændighederne byder sig.

Noget lignende maa Forholdet have været hos os. Vi taler om de gamle Tjod som bundne til hver sin Hjemstavn, og det er rigtigt; men vi maa ikke tro, at de af den Grund skulde have været ukendte med Vandringernes Omskiftelser. Det foregaaende vil have vist, hvorledes baade Teutoner, Himbrer og Haruder har slaaet sig ned i Elbegnen paa et meget tidligt Tidspunkt, og om andre Tjod fra det senere danske Omraade gælder noget tilsvarende ved den tyske Østersøkyst. Flokke er kommet og draget, er bukket under og har formaaet at hævde sig. »Overbefolkning« har gjort sig gældende, hvor vi i vore Dage vilde have fundet utallige ubrugte Livsmuligheder, og selv den fjerne Fortid vilde næppe have ladet sig skræmme af de stedlige Vanskeligheder for Udkommet, hvis ikke hele Primitivitetens Tilbøjelighed til Vandring havde meldt sig. Nedarvede Forestillinger, religiøse Tilskyndelser, en efter vore Begreber endnu svag Samfundsorganisation, nyopdagede Muligheder i det fjerne med alle disses lokkende Forjættelser, — alt saadant har revet store Flokke løs fra Hjemmet og slynget dem ud paa Eventyrfærd i det fremmede, kæmpende, tuskende, slidende sig fra Sted til Sted, til de langt om længe faldt til Ro, eller deres Angrebskraft blev brudt.

Selvsagt kan vi først vente at finde Spor af disse Vandringer, naar forholdsvis store, samlede Mængder er brudt op. Til Gengæld lærer vi ad den Vej et og andet nordisk Tjod at kende, som de klassiske Forfattere ikke har faaet Øje paa i Hjemlandet, og vi faar et fyldigere og mere levende Indtryk af dem, om hvilke vi allerede ovenfor har hørt.

1. Himbrerne, Teutonerne og Ambronerne.

Det gælder saaledes om to af vore gamle Kendinge: *Himbrerne* og *Teutonerne,* hvis Langfart begyndte ca. 120 f. Kr. Store Flokke af dem brød op, sandsynligvis ikke bare fra den jyske Halvø, men

Adgangsvejen til Bygdeborgen (Ringvolden) i Borremose, Himmerland. Dette Tilflugtssted har været benyttet fra 4.—3. Aarh. f. Kr. indtil 1. Aarh. e. Kr.

ogsaa (og maaske *særligt*) fra Egnene nede ved Elben. Med dem slog et tredje Tjod, Ambronerne, Følge. I Almindelighed søger man deres Bopæle paa *Amrum,* hvis gamle Navneform er *Ambrum,* eller paa Fehmarn, som paa Middelalderdansk hedder *Imbre,* men noget afgørende sikkert kan ikke siges. I hvert Fald, de tre nævnte Tjod sendte tilsammen Skarer ned gennem Europa, Mænd, Kvinder og Børn — »Børn med Oldingehaar« sagde Romerne om den hørgule Ungdom —, og Skarerne voksede undervejs ved Tilløb fra alle Kanter, saa det varede ikke mange Aar, før det romerske Rige truedes af barbariske Krigermasser af en Styrke, som man endnu ikke havde kendt.

Togtet gik langs Elben og over Erzgebirge ned i Böhmen. Her tørnede Nordboerne sammen med Boierne, blev slaaet og trak sig langs Donau over mellem Floderne Drava og Sava, hvor de led et nyt Nederlag (114 f. Kr.). Men Aaret efter vendte de sig mod den romerske Provins Noricum, det nuværende Steiermark og Kärnten, slog ved Noreja (nuv. Neumarkt) den romerske Konsul Papirius Carbo og banede sig Vej vestpaa gennem Sydtyskland til Helvetierne mellem Main og Rhinen. To helvetiske Smaatjod, Tigurinerne og Toygenerne, sluttede sig til de nordiske Krigerskarer, og Vandringen gik nu videre ind i Gallien, hvor de atter kom i Føling med Romerne. Dem bad de om Land og Saakorn, for at de i Fred kunde fæste Bo;

men Romerne afviste dem, og Kampene gik videre. I Aaret 109 f. Kr. overvandt de Konsulen Junius Silanus, og et Par Aar efter beredte Tigurinerne Cassius Longinus den samme Skæbne. Dette skræmte. Senatet lod tre Hærstyrker tage Opstilling ved Rhônelinien; men deres Feltherrer enedes slet, den ene af dem, Legaten Æmilius Scaurus, blev slaaet, og da de to andre samlede deres Styrker ved Arausio (nuv. Orange), ødelagde paa ny Spliden imellem dem alle Muligheder. Mallius Maximus gav sig til at underhandle med Nordboerne, hans Fælle Cæpio gik derimod ene over til Angreb, og da Cæpio først var bukket under, havde heller ikke Mallius Kræfter til at hævde sig. Et frygteligt Nederlag ramte de romerske Ørne (6. Oktober 105). Deres Mandskab huggedes ned, og det uhyre Bytte, som faldt i Modstandernes Hænder, ofredes til Guderne.

Der er næppe Tvivl om, at man under disse Omstændigheder har ventet *et Angreb paa selve Rom.* Vejen ind i Italien laa jo aaben, og Landet var lokkende nok. Men det gik anderledes. Hidtil synes den store og meget uensartede Angrebsskare i alt væsentligt at have holdt sammen, — nu splittedes den. En betydelig Del drog under Himbrernes Førerskab over Pyrenæerne ind i Spanien, hvor de i lang Tid kæmpede med Indbyggerne, de saakaldte Keltiberer. Andre Flokke med Teutonerne og Ambronerne i Spidsen hærgede i Gallien og naaede omsider op til Belgerne, hvor de fandt deres Overmænd. Romerne fik paa den Maade Tid til at bringe Orden i deres Forsvar. *Marius,* som netop var vendt sejrrig hjem fra Afrika, fik i 104 Overkommandoen over Hæren, og han begyndte en hastig Reorganisation af dens Styrker. Der udskreves nyt Mandskab, Disciplinen blev skærpet, og store Ingeniørarbejder forberedte en Lettelse af Provianttransporten. Aar efter Aar valgtes han paa ny til Konsul, og da Himbrerne i 102 for anden Gang faldt ind i Gallien, var man paa romersk Side saa noget nær færdig.

Himbrerne traf deres gamle Kampfæller oppe i Nordgallien, og da Landet efterhaanden var saa godt som udpresset, besluttede man endelig at rette et Hovedslag mod Italien selv. Til at vogte det sammenslæbte Bytte satte man en Skare paa 6000 Mand — Cæsar fortæller, at han et godt halvt Aarhundrede senere traf deres keltiserede Efterkommere, *Aduatucerne,* oppe i Belgien —; men den egentlige Hær drog sydpaa, og mens Himbrer og Helvetiere skulde gaa over Alperne til Posletten, var det Teutonernes og Ambronernes Hensigt at søge langs Havkysten ind i Norditalien.

Det blev dem, som først mødte Marius. Hans befæstede Hovedlejr laa, hvor Isère flyder ud i Rhône, og tre Dage i Træk løb Teutonerne forgæves Storm mod dens Palisader. Saa drog de bort. Men

Marius fulgte efter. Ved *Aquæ Sextiæ* (nuv. Aix) fik han Held til at overraske Ambronerne, som dannede Bagtroppen, og kun faa af dem undslap de romerske Vaaben. To Dage senere blev Teutonernes Skæbne beseglet. Ogsaa de faldt i Baghold, de fleste dræbtes, og Resten førtes som Fanger til Rom. Blandt dem var deres Konge, *Teutobod* (102).

Mens dette hændte, var Himbrerne gennem Brennerpasset(?) naaet ind i Etschdalen. En romersk Hær, som stod Syd for Trient under Anførsel af Lutatius Catulus, veg tilbage for dem, og alle de rige Bygder mellem Alperne og Po faldt i deres Hænder. Her sad de Vinteren over, til Marius viste sig i Begyndelsen af Aaret 101 f. Kr. Han var nu for femte Gang valgt til Konsul, og i Forening med Catulus gik han ud paa Sommeren over Po og rykkede frem mod Himbrerne. For anden Gang bad de om Jord og Fred, og for anden Gang blev deres Bøn haanligt afslaaet. Saa fulgte Kampen. Den 30. Juli tørnede Hærene sammen paa de *raudiske Sletter ved Vercellæ* (nuv. Vercelli, mellem Turin og Milano). Under en kvælende Hede, som hemmede Nordboernes Kræfter, led Himbrerne et fuldkommen tilintetgørende Nederlag. To af deres Konger — Romerne kalder dem *Bojorix* og *Lugius* — faldt, Mænd, Kvinder og Børn dræbtes af Fjenderne eller dræbte sig selv for at undgaa æreløs Trældom; men hvad der fangedes, førtes til Rom sammen med det værdifuldeste af Byttet. Den Vej maatte ogsaa Himbrerfyrsterne *Claodicus* og *Cæsorix* vandre.

Hele dette mærkelige Vandringstogt med dets forbavsende Sejre og dets heroiske Nederlag tegner sig i de romerske Beretninger med en Glans og en dramatisk Voldsomhed, som virker betagende. Naar man læser om Begivenhederne, ligger den Tanke nær, at selve det vældige Riges Tilværelse truedes af Barbarernes Stormflod. Det er selvfølgelig ikke rigtigt. Rom kunde saares, men det kunde ikke fældes. Alligevel forstaar man, at det uvante og rædselsvækkende skabte en næsten panisk Frygt. Her kom fra fjerne, nordlige Egne, som Romerne endnu ikke kendte, Mænd af et fremmed og mærkeligt Udseende: kæmpehøje, skulderbrede, lyshaarede, blaaøjede. Grufulde var de at se paa, siger Romerne, og de rykkede frem med en Larm og et Bulder som intet andet Folk. Deres Raab lød »helt fremmedartet og dyrisk«. *Sagndannelsen* begynder derfor hurtigt at tage Fart. Da Himbrerne gik over Alperne, satte de sig paa deres Skjolde og skred som et Drøn ned over Bræerne. Da de mødte Romerne i Norditalien, søgte de at standse Flodens Magt »med deres Skjolde og deres Hænder«. De rykkede Træer op med Rode, de slæbte Klippeblokke, »ja hele Jordhøje« ud i Vandet for at stemme Floden over dens Bred-

der. Deres Antal var uberegneligt stort. Seks Dage tog det Teutonerhæren at vandre forbi Marius's Lejr ved Aix, og da Himbrerne bukkede under, laa 120 000 dræbte paa Valen, og 60 000 førtes bort som Fanger.

Det er sikkert kolossale Overdrivelser, og vi mangler alle Midler til at korrigere dem. Den Krigerskare, som 18—19 Aar i Forvejen var draget ud af Jylland og Nordtyskland, var maaske undervejs øget ganske betydeligt. Gæv Daad og villig Lykke river altid kraftige Folk med sig. Men hvor mange der samledes efterhaanden, kan vi ikke vide det allermindste om. Kun kan vi af Beretningerne se, at de var vel udrustede og raadede over et ypperligt Rytteri. Himbrerne sprængte frem paa deres Heste, fortæller Grækeren Plutarchos, som levede i det 1. Aarh. e. Kr. Deres Hjelme var smykket med Billeder af vilde Dyrs Hoveder med gabende Svælg, og over dem rejste sig høje Fjerbuske, som fik Rytternes mægtige Skikkelser til at tage sig endnu højere ud. Deres Bryst var brynjeklædt, paa Armen bar de skinnende hvide Skjolde, i Haanden stærke, tveoddede Spyd og ved Lænden lange og tunge Sværd.

Men mindst lige saa mærkelige var for Romerne disse Barbarers *Kvinder*. De var høje og kraftige som deres Mænd, og fulgte Lykken de romerske Vaaben, veg selv Kvinderne ikke tilbage for Kampen. Da Ambronerne flygtede ved Aix, greb deres Hustruer Økser og huggede i rasende Vrede om sig baade blandt Fjender og flygtende. De sprang ind paa Romerne, vristede med deres bare Hænder Sværdene fra dem og taalte uden Frygt baade Saar og Lemlæstelse. Endnu vildere tegner de klassiske Hjemmelsmænd Himbrerkvinderne ved Vercelli. Deres egne Mænd og Brødre huggede de ned, naar de flyede, deres Børn kvalte de eller kastede dem under Vognenes Hjul og Hestenes Hove, — de vilde ikke være Mødre til Trælle. Da alt var tabt, dræbte de sig selv med Vaaben eller hængte sig i deres lange Haar, — ogsaa *de* var en bedre Skæbne værd end den romerske Slavindes. »Deres Død,« siger Plutarchos, fuld af Beundring for deres vilde Heroisme, »var lige saa skøn som deres Kamp«.

Og som disse Tjods Kamp var frygtelig, saadan var deres *Offerfester* fulde af Rædsel. »Under Vandringen«, fortæller Strabo om Himbrerne, »ledsagedes de af hellige, graahaarede Præstinder i hvide Klæder. Disse Kvinder havde Linnedkjortler, der holdtes sammen med Bøjlenaale, de havde Bronzebælter om Livet og gik barfodede. Efter at Krigsfangerne var ført gennem Lejren, modtog Præstinderne dem med Sværd i Haand, kransede dem og ledte dem hen til en Bronzekedel, som rummede henved 20 Amphorer (ca. 500 Liter) ... De havde et »Lejre« (ɔ: et Stillads), hvorpaa (Ypperstepræstinden)

steg op. Staaende over Blotkedlen overskar hun hver enkelt Fanges Strube, mens han hang udstrakt over den. Nogle af Præstinderne spaaede af Blodet, som strømmede ud i Kedlen, andre sled Kroppen og Indvoldene itu og spaaede af dem deres Landsmænds Sejr«.

Men de gamle Forfattere giver os endnu et Billede af Krigernes Sejrsofre, og det kan vi stadfæste ved hjemlige Vidnesbyrd. Orosius, der levede i det 5. Aarh., har hørt fortælle, hvorledes Himbrerne og Teutonerne fejrede Romernes Nederlag ved Orange i 105: »De tilintetgjorde alt (Bytte) ifølge et nyt og uvant Løfte. Klædningsstykkerne blev sledet itu og slængt paa Jorden. Guldet og Sølvet blev kastet i Floden. Mændenes Brynjer blev sønderrevet og Hestenes Skaberakker splittedes i mange Stykker. Hestene selv blev druknet i Strømhvirvlerne, Mændene blev med Reb om Halsen klynget op i Træerne. Intet Bytte undtes Sejrherrerne, ingen Medlidenhed den overvundne«. Det er jo en levende Skildring af et saadant gotonsk Masseoffer, som vi kender fra de vældige Mosefund i vor egen Jord (se S. 259 ff.). Indtil for faa Aar siden stammede de alle fra langt senere Tider end Himbrertogets; nu ved vi efter Udgravningen ved Hjortspringkobbel paa Als (se S. 253 f.), at en indviet Masseofring af Sejrsbyttet brugtes iblandt os, længe før Kampene i Sydfrankrig lærte Romerne dette »ny og uvante Løfte« at kende.

2. Nybygder langs Østersøens Sydkyst.

I Almindelighed ser man Himbrernes og Teutonernes Togt skildret som en isoleret Begivenhed, uden egentlige Forudsætninger og Følger. Det er ikke nogen rigtig Opfattelse. En Vandring af et saadant Omfang og af en saadan Betydning har ikke været uden Forgængere i mindre Stil. Ikke alene maa Befolkningen deroppe i Nørrejylland have hørt om andre Udvandrerskarer, som før i Tiden havde søgt sig Bopladser i det fremmede, men allerede Aarhundrederne før Kristus maa delvis have været præget af den Uro, som langt senere fremkaldte den »store« Folkevandring.

Det er næsten en Selvfølge, at de tidligste Udvandrerstrømme maa have søgt til de Egne, hvormed man stod i livligst Forbindelse. Herfra kom alle kulturelle Impulser, herfra mødte ogsaa Lokketonerne. Men i vor ældre Jernalder var der to vidtforskellige Udgangspunkter for den fremmede Paavirkning, som vort Folk var underkastet. Baade i førromersk og i romersk Tid gik der en *Kulturbølge* fra *Rhin-Elb-Egnene* over Sønderjylland op i Nørrejylland, hvorfra den bredte sig videre mod Øst, svagere og svagere, jo længere den kom

fra sit Udgangspunkt. Her har vi den naturlige Forudsætning for de gamle nørrejyske Tjods — Himbrers, Haruders og Teutoners — Udvandring til Nordtyskland, og det er meget sandsynligt, at de langtfra var de første, der drog bort.

En anden Kulturstrøm havde derimod sit Udgangspunkt i de *østpreussiske Lande,* i Egnene omkring Weichsel og Oder, og herfra sendte den sine Bølger nordover — til Bornholm, til Sydskaane og den sydlige og østlige svenske Kyst. Ogsaa denne Strøm maa have lokket Nordboer til Udvandring, og den har i saa Fald ført dem tværs over Havet til Fastlandet.

Hos *Plinius* træffer vi for første Gang langs den tyske Østersøkyst nævnt en Række Tjod, som maa være kommet nordfra. De østligste af Germanerne, siger han, er *Vandilierne,* og blandt dem opregner han — foruden *Varinerne* (se S. 350) — tre andre, af hvilke vi mærker os *Burgundionerne* og *Gutonerne.* Gutonerne, som Tacitus kalder *Gotonerne,* svarer vel til vore Dages *Gutar,* Indbyggerne paa Gotland. Det er da herfra, Flokke af dem er vandret til Østersøkysten et Stykke Øst for Weichsel; men med dem skal vi forøvrigt ikke beskæftige os.

Burgundionerne har derimod haft deres oprindelige Hjem inden for det senere danske Omraade. De boede i Tiden nærmest efter Kristi Fødsel i Kystegnene mellem Oder og Weichsel — Ptolemaios, som sætter dem omtrent her, kalder dem *Bourgounter* —, og hertil var de i Løbet af de foregaaende Aarhundreder kommet fra Bornholm. Lige fra La Tène-Tid (se S. 250) og helt hen i romersk Jernalder viser der sig den allernøjeste Overensstemmelse mellem Kulturen her og paa Bornholm, en Overensstemmelse, som fortæller os om stadig og livlig Handelsforbindelse. Naar vi saa yderligere har Tjodnavnet at gaa ud fra, kan vi skønne, at der maa have fundet en Udflytning til, om man vil en Kolonisering af, Fastlandskysten Sted.

Thi at Burgundionerne, de senere saa berømte *Burgunder,* har deres Navn af *Bornholm,* kan ikke betvivles. Paa Olddansk hed Øen *Borgundarholmr,* ɔ: Holmen *Borgund,* og Indbyggerne kaldtes endnu ca. 900 e. Kr. paa Angelsachsisk slet og ret *Burgendan, Burgendas.* Navnet er let forklarligt. *Borgund* vil sige det Sted, som kendetegnes ved sin Højde, sin bratte Rejsning, og intet kunde være en mere passende Benævnelse for den Ø, som rejste sig med sine stejle Hamre og Klipper ude i Havet.

Herfra er da Skarer af disse »Borgunder« flyttet over til Fastlandet, hvor de har skaffet sig Herredømmet nær den vigtige Handelsflod Weichsel. Udflytningen maa være begyndt allerede et Par Aarhundreder f. Kr. og være fortsat gennem lange Tider. Men henved

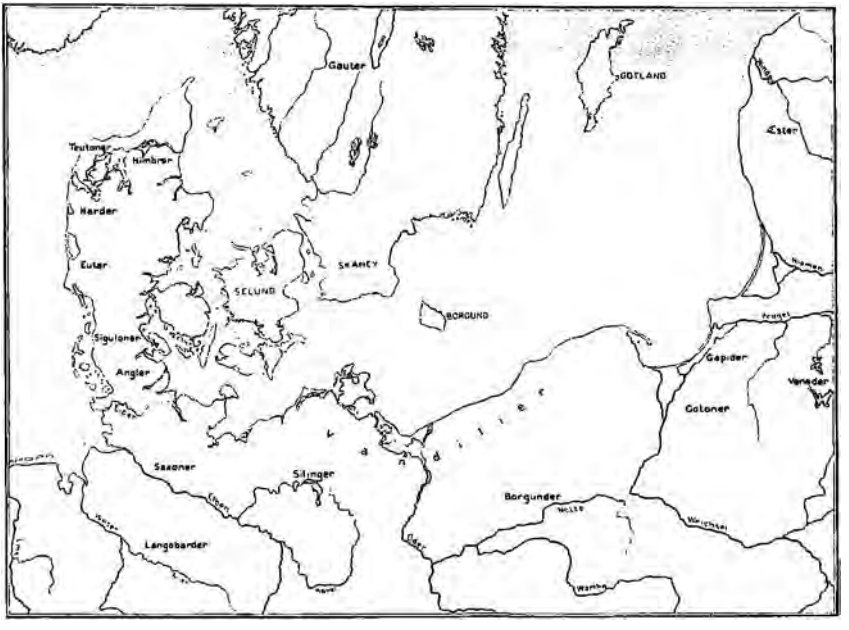

Kort over Østersølandenes Tjod.

et halvt Aartusinde senere er de forsvundet fra Kysten. I haarde Kampe med Gepiderne, som ogsaa hørte til her, er de ved Midten af det 3. Aarh. e. Kr. trængt bort, de er sammen med Vandilierne (Vandalerne) draget ind paa romersk Grund, og inden Aarhundredets Udgang har de naaet Main-Egnen, hvor de har slaaet sig ned, og hvor de derefter har ligget i jævnlig Strid med Alemannerne om de rige Saltkilder. Efter nye Vandringer og nye Kampe dannede saa Hovedparten af dem i 413 det navnkundige Burgunderrige omkring Worms. Deres videre Færd skal vi ikke følge.

Endnu et »vandilisk« Folkeslag har antagelig hørt hjemme ved Østersøkysten. Det er *Silingerne*. Ptolemaios kalder dem *Siliggai* og sætter dem paa sit Kort lidt Vest for Oder. Som før nævnt skal man være forsigtig med at stole for stærkt paa den Slags Enkeltheder, da saa mange af hans Navne er mere eller mindre forskudt. Senere har vi god Grund til at søge Silingerne ved Oders øvre Løb, hvor de har givet *Schlesien* Navn (det slaviske *slezi* er dannet af *siling);* men meget taler for, at de paa et tidligere Tidspunkt har boet ved Kysten i Nærheden af Flodens Munding. Hvis dette er Tilfældet, er deres Navn ikke heller uforstaaeligt. Som Gutonerne havde koloniseret Kysten ret over for deres Hjem Gotland, og Burgundionerne havde slaaet sig ned paa Kysten nærmest Bornholm, vilde da Silin-

gerne have bosat sig paa Fastlandet nærmest Sjælland, hvis olddanske Navneform var *Selund*. Af Selund kan netop Tjodnavnet Silinger være dannet. Men ud over en Formodning kan vi ikke komme paa dette Punkt.

Det kan vi heller ikke, hvad Betegnelsen »*vandilisk*« angaar. Plinius regner jo baade Gutoner, Burgundioner og Variner til Vandilierne (og hertil kommer endnu et Tjod, som vi har forbigaaet); endvidere var Silingerne »vandiliske« — og maaske endnu flere af de nærboende Østersøfolk. Man har tænkt sig, at de egentlige *Vandilier* — hvis Navn svarer til de historisk kendte *Vandalers* — engang i en fjern Fortid var udvandret fra Vendsyssel. Denne Landsdels gammeldanske Navn var *Vændæl* eller *Vændlesyssel*, og Sakse (Saxo) gengav det paa sit Latin ved *Vandala* eller *Vendila*. Navnet maa sikkert være beslægtet med enten Vand eller Væde. Det betyder derfor slet og ret »Landet i eller ved Vandet«, hvilket passer udmærket til Vendsyssel (ligesom til det upplandske Sogn *Vendel*); men et saadant Navn kunde jo med samme Ret bruges om de nordtyske Kyststrækninger. At Vendsyssel har haft sit eget Tjod, har vi set (S. 342 f.), og at det er dette, som i de angelsachsiske Oldkvad kaldes *Wendlas*, tør vi vistnok gaa ud fra (se S. 395); dermed er dog ikke sagt, at den »vandiliske« Befolkning i Nordtyskland skulde stamme herfra. Befolkningen i disse Egne kunde have faaet sit Navn af Landets Beliggenhed ved Østersøen. Overensstemmelser mellem Vendsysselkulturen i Tiden omkring Kristi Fødsel og den vandalske Kultur, som omtrent samtidig møder os i Böhmen, hvor Vandilierne var vandret ned, tyder paa, at der har været Samkvem mellem Vendsyssel og Oder-Weichsel-Egnene, og det er ikke *udelukket*, at selve Tjodnavnet ved Udvandrerflokke er overført fra Nordjylland hertil. Vi maa heller ikke glemme, i hvor udpræget en Grad Vendsysselbygderne var orienteret imod Kattegat — og dermed imod Nabolandene i Øst og Sydøst. Men er det Tilfældet, at de vilde Vandalers første Storbygd har ligget Nord for Limfjorden, maa deres Nybygder paa Fastlandet dog sikkert være grundlagt forholdsvis langt tilbage i Tiden. I hvert Fald havde baade Goter og Langobarder ældgamle Tjodsagn om, at de havde maattet bestaa haarde Kampe med Vandalerne, da de i længst svundne Dage drog ud fra Skandinavia og søgte sig ny Bopæle Syd for Østersøen.

Det er sandt, at der er meget vedrørende disse nordiske Nybygder, som endnu er uklart, og ikke lidet, som vel aldrig vil blive fuldt tilfredsstillende belyst. Men alligevel er det nødvendigt at have Tanken rettet imod dem, — ellers vil vi savne alle Forudsætninger for at forstaa vort første Vaabenmøde med de romerske Legioner. Himbrer, Haruder og Teutoner, Goter og Burgunder viser os med Sikkerhed,

Silinger og Vandaler med nogen Sandsynlighed, at Vandringsuroen allerede i Aarhundrederne før Kristi Fødsel havde grebet vore Folkefæller med voksende Styrke, og at Flokke af dem fra da af søgte sig nye Hjem i det fremmede. I Virkeligheden faldt Forholdene ikke i Leje, før en helt ny Grundvold var lagt for vor politiske Tilværelse.

3. Kelter og Germaner.

Inden vi følger denne Udvikling, maa vi dog ganske kort betragte vore nordiske Udvandrerskarer i en større Sammenhæng, end det hidtil er sket.

En stor Del af Mellemeuropa var Aarhundreder før vor Tidsregning beboet af *Kelter*. Ogsaa de havde primitive Folks Vandringsdrift i Blodet, og allerede ca. 500 f. Kr. begyndte den store Uro at gribe dem. Mægtige Skarer drog et Hundredaar senere ned i Italien, keltiserede hele den nordlige Del af Landet og erobrede i 390 f. Kr. Rom.

Rom blev — plyndret og brændt — købt fri, og godt halvandet Aarhundrede senere vendtes Spydet, da Romerne i 222 gjorde sig til Herrer over den ældste af de keltiske Byer i Norditalien, Mediolanum (nuv. Milano), og i 191 besejrede Boierne, som sad inde med Magten i Polandet. Hundrede Aar før dette Tidspunkt havde andre keltiske Skarer begivet sig paa Vandring østerud. De oversvømmede i 279 Makedonien, faldt næste Aar ind i Thessalien, slap uden om Thermopylai og standsedes først ved Delfoi. Saa spredtes Barbarflokkene; nogle fandt en krank Lykke i Thrakien, andre drog til Lilleasien, hvor de grundlagde Staten Galatien.

Denne *keltiske Folkevandring* har ikke været uden Indflydelse paa de germanske Naboer. Hvor Grænsen gik mellem de to Folkegrupper, kan ikke siges med fuld Sikkerhed, men i Almindelighed regner man med, at den omtrent fulgte Linien Lüneburg—Aller—Magdeburg —Saale—Elster. Imidlertid vedblev dette Skel ikke at være gældende. Den Uro, som førte Kelterne til baade Italien og Lilleasien, sprang som en Gnist over blandt Germanerne og fængede i deres Sind. Allerede i Løbet af det 4. Aarh. f. Kr. begyndte de at presse Kelterne vestover. I det følgende Aarhundrede naaede de den mellemste og nedre Rhin, og enkelte germanske Smaatjod slog sig ned i det østlige Gallien. Hele denne Fremrykning maa ligge bag Dannelsen af de nordiske Nybygder langs Østersøens Sydkyst. Den tidligere Befolkning her er blevet svækket ved Bortvandringerne eller er maaske selv draget bort. »Gærdet var blevet lavt«, — og det er paa et saadant Sted, man sætter over det, siger Ordsproget.

Men vi greb ogsaa direkte ind i den store keltisk-germanske Styrkeprøve. Himbrernes og Teutonernes lange Togt er kun en enkelt Episode i disse Kampe. De Boiere, som slog dem, var Kelter og boede i Böhmen — *Baiahaima (latinsk Boiohaemum), ɔ: Boiernes Bygd. De Helvetiere, som Himbrerne delvis rev med sig, var ogsaa Kelter, med Hjemsted vistnok mellem Rhinen og Main. Hovedmængden af de helvetiske Tjod blev ved disse Storme bragt til at bryde op og søge mod Syd, hvor de ca. 70 f. Kr. faldt til Ro i det nuværende Schweiz. Og endelig var jo Gallerne og Belgerne, som Himbrerne og Teutonerne kæmpede med, Kelter, ligesom Keltiberne i Spanien var keltiserede i større eller mindre Grad. Aldrig før var de germanske Vaaben trængt saa truende ind i de keltiske Storbygder. Det var ikke alene Rom, som Marius frelste ved Aix og Vercelli.

Men fordi Vandringerne havde aarhundredgammel Rod, kunde de heller ikke ophøre med Himbrernes Nederlag. De gik vedvarende deres Gang. I Sydtyskland var den keltiske Befolkning kun pletvis blevet boende. Boierne udvandrede fra Böhmen og fra deres andet Hjem, Bayern (af et Tjodnavn *Baivarjoz, ɔ: Boiernes Folk). Da Helvetierne drog til Schweiz, var det under Tryk af svebiske Germaner, som bosatte sig paa deres gamle Omraade, og hernede opstod et nyt Urocentrum, som skulde kalde Romerne frem til Forsvar for baade sig selv og Gallerne.

Det skete, da disse svebiske Tjod indblandedes i Stridighederne mellem to galliske: *Hæduerne* i det nuv. Bourgogne og *Sekvanerne* mellem Saône og Jurabjergene. De sidstnævnte kaldte Sveberne til Hjælp, og de lod sig ikke bede forgæves. Cæsar fortæller i sin Skildring af Gallerkrigen, hvorledes der først var gaaet »omtrent 15 000 Mand over Rhinen; men da disse vilde og barbariske Mennesker havde faaet Smag for Gallernes frugtbare Marker og for deres Levemaade og Velstand, var der kommet flere efter, og nu befandt der sig henved 120 000 i Gallien«. Tallene er nok for store; men Stillingen var alligevel truende. Sveberkongen *Ariovist* havde bemægtiget sig en Trediedel af den sekvanske Jord, fortalte Hæduеren Diviaticos til Cæsar, og »nu havde han ladet udgaa Befaling til at rømme den anden Trediedel, fordi 24 000 *Harder* (Haruder) for faa Maaneder siden var stødt til ham, og til dem skulde der skaffes Bopæle«. Her fører Traaden altsaa atter mod Nord. Hvor Himbrer og Teutoner havde vandret for en god Menneskealder siden, der vandrede nu deres Naboer i Hjemlandet — Harderne — ikke i nogen stor Flok, og ikke som Ledere af Kampene, men som et enkelt af de Uroelementer, der satte Skræk i Gallere og Romere.

Forøvrigt kom de ikke alene, hvad vi kan se af Cæsars følgende Beretning. Ariovist søgte at berolige Romerne og vinde deres Venskab, ja han kom endog senere (59) til Rom og fik af Senatet den hædrende Titel »Romerfolkets Ven«. Med Venskabet var det dog saa som saa. Cæsar var, som han selv siger, »ikke blind for den Fare, der truede Romerne, hvis Germanerne lidt efter lidt vænnede sig til at gaa over Rhinen og i store Mængder kom ind i Gallien«. Følgen var, at han besluttede sig til at tage Kampen op mod Ariovist, og Aaret efter begyndte han Felttoget.

Da havde han netop faaet Melding om, at Harderne var blevet overført til Gallien og nu plyndrede det rige Land. Samtidig var det fra anden Side sagt ham, »at Folk fra hundrede svebiske Tjod havde lejret sig langs Rhinens Bred, anførte af Brødrene Nasua og *Cimberius,* og nu prøvede at gaa over Floden«. Vi lægger Mærke til det ene Høvdingenavn. Er det kun tilfældigt, eller var der ogsaa denne Gang Himbrer med i Skaren? Der er klassiske Forfattere, som regner Himbrerne blandt Sveberne.

Da Cæsar rykkede frem og erobrede Sekvanernes Hovedby Vesontio (nuv. Besançon), begyndte Ariovist at underhandle med ham. Af deres Møde kom der dog intet ud, og nogle Dage senere fandt Afgørelsen Sted paa Valpladsen. Hvor denne laa, er usikkert, men det har sagtens været i den sydlige Del af Alsace. Cæsar giver — næppe helt korrekt, for han havde sine egne Hensigter med Fremstillingen — et Indtryk af begge Hæres Opstilling og af Kampens Gang. Blandt Fjenderne nævner han nu ikke alene *Harder,* men ogsaa *Edusiere,* o: *Jyder* (se S. 350). Det falder næsten af sig selv, at disse to vestjyske Tjod maatte følges ad, naar det ene af dem drog ud. Men lige fængslende er det for os sene Efterkommere at finde deres Navne blandt Cæsars Modstandere. Her var vi for anden Gang med til at løbe Storm mod det romerske Vælde, — og for anden Gang bukkede vi under. »Alle Fjenderne«, siger Cæsar triumferende, »vendte Ryg og standsede ikke deres Flugt, før de naaede Rhinen omtrent fem Mil fra Valpladsen. Kun ganske faa forsøgte enten i Tillid til deres Kræfter at svømme over Floden eller fandt sig et Fartøj og reddede sig paa den Maade. Blandt dem var Ariovist, som fik fat paa en lille Baad, der laa fortøjet ved Bredden, og saaledes undkom. Alle de andre huggede vort Rytteri ned under Forfølgelsen«.

I en vis Forstand blev Cæsars Sejr af langt mere vidtrækkende Betydning end Marius's. Det laa i den Politik, som den gav ham og Eftertiden Anledning til. De følgende Aar gennemførte han Galliens Erobring, og fra da af var der i Vest sat en solid Bom for de germanske Tjods Vandringslyster. At man alligevel ikke faldt helt til

Ro, er en anden Sag. En Menneskealder senere drog f. Eks. Sveberne fra Main-Egnen ind i Mähren, som de besatte, og paa Kejser Augustus's Tid førte Kong Marbod sine Markomanner til det sparsomt befolkede Böhmen, hvorfra han grundlagde et mægtigt svebisk Statsforbund. Men det romerske Riges vestlige Grænsepolitik berørtes ikke af disse Fremstød, og hvad der forøvrigt hændte langs Rhinen, vedkom ikke direkte os Nordboer. I de faa Aar, da Augustus søgte at tvinge Germanerne indtil Elben under sit Herredømme, kunde vel en og anden heroppe føle det, som nærmede Faren sig nu vore egne Enemærker. Det var jo ogsaa i denne korte Periode, at det romerske Flaadetogt fandt Sted (se S. 348), og skal man tro Plinius, er det ikke gaaet af uden Kampe. Men meget betød det ikke. For vore fjerntboende Folkestammers Vedkommende var utvivlsomt den første større Vandringstid gaaet til Ende, og det varede lange Tider, før man ude i Europa paa ny gæstedes af jyske Krigerskarer.

TREDIE AFSNIT

DE STORE VANDRINGERS TID

1. Fra Tjod til Folk.

I Aarhundrederne nærmest efter Kristi Fødsel, og mens den faste, romerske Militærgrænse holdt Vandringsdriften saa nogenlunde i Tømme, fandt der blandt de gotisk-germanske Tjod en indre Vækst Sted, som muliggjorde Dannelsen af nye politiske Territorialsamfund, mere omfattende end alle tidligere. Der opstod en Række *Folk,* og allerede inden den store Vandrings Tid var mægtige Folkesamfund opstaaet paa barbarisk Grund. Hele denne Udvikling udgør i lige saa høj Grad som den følgende Kamptids Kaos den nødvendige Forudsætning for Skjoldungetidens Danmark, og vi maa derfor ganske kort se paa, hvad det var, der foregik.

Først og fremmest: saadanne barbariske Storriger kunde aldrig have fundet Form, om man ikke var gaaet i *romersk Skole.* De mange Erfaringer, som Tiden bragte — handelsmæssige og militære — satte ikke alene deres Præg paa den daglige Tilværelse, hvad Gravfundene jo endnu kan oplyse os om (se S. 267 ff.); de fik en mindst lige saa stor Indflydelse paa den politiske Organisationsevne, som i en vis Forstand hidtil havde slumret, men som nu blev kaldt til fuld Udfoldelse, og som derfor meget snart kom til at sætte sig praktiske og varige Spor.

Organisationen af de gamle Tjod kender vi ikke meget til; men vi træffer dog Vidnesbyrd om, at den havde været af en forholdsvis løs Karakter. Et Tjod var et Hele, — og alligevel besad det kun i ringe Grad et centraliseret politisk Styre, hvilket skyldtes dets ejendommelige Opbygning. De gamle Stammer, hvoraf det var fremstaaet, hævdede sig vedvarende som ret selvstændige Led, og den virkelige Magt hvilede utvivlsomt under normale Forhold hos Stammehøvdingene.

Den var af *lokal* Natur. Vor Opfattelse heraf bygger ikke alene paa et almindeligt Skøn; den støttes af Kilderne. Cæsar, som skrev paa et Tidspunkt, da den romerske Paavirkning endnu havde været forholdsvis ringe, fortæller, at Germanerne ikke i Fredstid kendte til nogen fælles Øvrighed; »men Høvdingene over de forskellige Landskaber og Stammer skifter Ret imellem deres Landsmænd og bilægger indre Stridigheder«. Her har man det primitive Udgangspunkt. *Bygdetingene,* hvor de stedlige Afgørelser er truffet, har endnu paa denne Tid været Aastederne for de væsentligste politiske Funktioner.

Alligevel — selve Sammenslutningen mellem Stammerne i et Tjod har fremkaldt et forbindende Led, et naturligt Organ for Enheden. Der er ved Siden af Bygdetingene blevet afholdt *Tjodting,* hvor Spørgsmaal af mere almen Natur har kunnet drøftes og afgøres. Mon Vandringer som dem, vi netop har hørt om, har kunnet besluttes paa anden Maade end ved Forhandling paa et saadant Tjodting? Og har Forholdene først fremkaldt dette Ting, har Tiden af sig selv umærkeligt øget dets Indflydelse. Tacitus, som kan berette en hel Del om, hvad der foregik paa Tjodtingene, siger blandt andet, at man her »ud af Høvdingenes Skare vælger dem, der skifter Retten rundt omkring i Distrikter (*pagi*) og Bygder (*vici*)«. Det er aabenbart Trangen til Centralisation, som er i Færd med at gøre sig gældende, uden at den gamle Stammehøvdingenes Vælde af den Grund ophører. Man kunde maaske med et moderne Udtryk sige, at Udøvelsen af denne Vælde nu har faaet sin Autorisation paa Tjodtinget.

Imidlertid er der ogsaa et andet Punkt, hvor vi kan maale Udviklingen.

Hos Tacitus hører vi om en hel Række Tjod, der hver for sig har en *Konge.* Det gælder i særlig Grad nordiske og gotiske Tjod, og vi forstaar af hans Udtryk, at Kongernes Myndighed ikke er ens overalt. Om Goterne siger han nemlig, at de lever »under Kongevælde, allerede lidt strammere end de øvrige germanske Folk, men dog uden at miste deres Frihed«, og om Svearne, at der hos dem »er en enkelt, som har Herskermagten, uden at der for nogens Vedkommende gøres Undtagelse, og uden at Herskerens Ret til at møde Lydighed er afhængig af andres Forgodtbefindende«. Man kan hermed sammenligne, hvad han i bred Almindelighed siger om de germanske Konger: de har »ikke nogen uindskrænket eller vilkaarlig Magt«. Lad være, at saadanne Ord ikke oplyser os meget om disse Kongers virkelige Myndighed, — de siger dog altid, at den hos enkelte Tjod var langt mere udstrakt end hos andre, og det vil atter sige, at den hos de førstnævnte var *vokset* til et større Omfang, end den oprindelig havde haft; thi Kongen har — som Høvdingen —

til en Begyndelse kun været en ved sin Byrd fremragende Mand. Det ligger i Navnet, som er afledet af *Køn* = Æt, og det fremgaar af Tacitus's Ord, at Germanerne ved deres Kongevalg kun tog Hensyn til *Byrden*. Kongens Valg paa Tjodtinget og hans stigende Magt inden for enkelte af de gamle Tjod er da sikkert et Vidnesbyrd om den politiske Koncentration, som fandt Sted i Tiden, før den romerske Paavirkning øvede nogen større Indflydelse paa vore Samfundsforhold. Der ligger i hvert Fald ikke i dette noget, som behøver at forklares ved Laan udefra.

Men at en saadan Institution meget hurtigt maatte tage ved Lære, naar den stilledes Ansigt til Ansigt med romersk Statsorganisation, kan ikke undre. Endnu før Tacitus's Tid var der i Virkeligheden gjort et Forsøg, som bebudede noget ganske nyt.

Det var, da Markomannerkongen Marbod kort før Kristi Fødsel samlede saa at sige hele Østtyskland under sit Herredømme. Ved en saadan Rigsdannelse kom man faktisk ud over Tjodsamfundet og lagde Grunden til den Samfundsdannelse, som vi i vore Dage kalder et *Folk*. Det er den samme Tendens, vi træffer ogsaa andre Steder blandt Germanerne i Aarhundrederne nærmest efter vor Tidsregnings Begyndelse, og selv om man kun ved Markomannerrigets Opstaaen kan aflæse den direkte romerske Indflydelse, er der dog ikke Tvivl om, at Romerstaten ogsaa for andre Tjod har tegnet sig som et Forbillede til stærkere politisk Konsolidering. De spærrende Grænser virkede paa en Maade i samme Retning. Skulde Kræfterne og den altid vaagne Kamplyst, som Tacitus fortæller os om, finde Afløb, blev det nu de *indre* Skillelinier, som først og fremmest sprængtes.

Saaledes gaar det til, at mange gamle Tjodnavne forsvinder, mens ny Folkenavne dukker frem. I 213 e. Kr. nævnes for første Gang *Alemannerne,* da Caracalla kæmper med dem i Nærheden af Mainz. Alene Navnet røber, at vi staar over for en større Sammenslutning, og endnu i det 5. Aarhundredes Slutning tales der om »de alemanniske Folkeslag«, mens de oprindelige Betegnelser for disse Tjod for længst er glemt. Paa lignende Maade fuldbyrdes Processen blandt deres Naboer i Nord, da *Frankerne* ved Midten af det 3. Aarhundrede breder deres Herredømme langs Nedre Rhinen, indtil de omfatter alle Tjod mellem Friserne og Alemannerne. Og helt op til vore Grænser naar Bevægelsen. *Sachserne,* som paa Ptolemaios's Tid var Navnet paa et enkelt Tjod i det nuværende Holsten, bliver lidt efter lidt en Fællesbetegnelse for Befolkningen mellem Ejder og Zuidersø — mellem Anglerne og Friserne. I Enkeltheder kan vi ikke følge Udviklingen; men Bevægelsens Retning er sikker nok: overalt gaar Strømmen fra *Tjod* til *Folk*.

Dermed er dog ikke sagt, at der samtidig inden for de enkelte Folk fremkaldes Centralstyre efter romersk Mønster. Dette sker gennemgaaende først senere. Hos Alemannerne hører vi omtalt indtil 15 »Konger« jævnsides, hos Frankerne er noget lignende Tilfældet endnu paa Chlodvegs Tid (Slutn. af d. 5. Aarh.). Sachserne naar slet ikke ud over den gamle Høvdingevælde. Men Udviklingen gaar alligevel i denne Retning. Dels er Roms Eksempel af en overordentlig Vægt, dels tages Samlingstilbøjelighederne nu og da direkte i den romerske Politiks Tjeneste, dels skaber den store Vandringstids Kaos og Kampe en Række kraftige Individualiteter, Herskere, hvis Maal ligger uden for det hidtil opnaaede, og som derfor skaffer sig en myndigere og bredere Plads, end nogen af deres Forgængere har ejet. Vestgoterne gør Ende paa deres Flerkongedømme i 395, Burgunderne i 413, Vandalerne i 418 og Østgoterne — efter store, men vaklende Tilløb — en god Menneskealder senere. Fra det 5. Aarhundredes Begyndelse maa vi gaa ud fra, at den ny Samfundsform — Folket — er i stærk Udvikling, og at vi kun hist og her i Yderzonerne endnu kan træffe paa Tjod i den gammelkendte Betydning af Ordet.

Dette har Hovedinteressen for vort Vedkommende. Vi hører jo selv til en saadan Yderzone. Og det afgørende Spørgsmaal bliver da, hvornaar denne Udvikling fuldbyrdes heroppe, og under hvilke Indflydelser den finder Sted.

2. Skellet ved Østersø og Ejder.

Der skete i dette Tidsrum to Ting, som maa have spillet en overordentlig stor Rolle for Befolkningen i det senere Danmark, ja, som i sine Konsekvenser blev bestemmende for hele dens politiske Skæbne.

Den ene var *Opløsningen af det gamle baltiske Fællesskab* Syd og Nord for Østersøen. Vi har i et foregaaende Afsnit set, hvorledes der paa den tyske Østersøkyst var vokset Nordbotjod frem, som ved selve deres Navne mere eller mindre sikkert mindede om Befolkningens oprindelige Hjemsted. Saa længe disse Tjod endnu sad i Kystegnene, var Forbindelsen mellem dem og »de skandiske Øer« levende, og Jordfundene viser os med fuld Tydelighed, hvorledes Samkvemmet opretholdtes tværs over Havet et godt Stykke ind i romersk Jernalder.

Men saa begyndte der at ske en Ændring. Omkring 150—200 e. Kr. drog Gotonerne fra Weichselegnene ned mod det sorte Hav, og 214 begyndte deres Kampe med Romerne ved den daciske Grænse. Midt i det 3. Aarh. vandrede Borgunderne mod Syd, og omtrent samtidig forlod Gepiderne, som havde været nøje forbundne med Goterne,

deres Bostavn for at søge til Dacien. Alt dette har givet Luft heroppe ved Østersøen. Naturligvis har ingen af de nævnte Tjod pludseligt eller fuldstændigt rømmet Marken. Fundene viser os, at Processen maa have staaet paa i lang Tid. Fundmængden fra det 1. og 2. Aarh. svinder stærkt ind i det 3. og 4.; men endnu i det 5. og 6. Aarh. maa der have været Rester af en germansk Befolkning langs Kysten. — først med det 7. Aarh. synes alle Spor af den at være forsvundne. Imidlertid havde *den slaviske Indvandring* østfra fundet Sted. Vi kan endnu ikke sige nøjagtigt hvornaar, og vi kan heller ikke redegøre for Enkeltheder i Indvandringens Forløb, — dertil er Materialet for ubearbejdet. Men vi ved, at Slaverne i sidste Halvdel af det 8. Aarh. var naaet helt over til Østholsten, og at de havde besat Wagrien, saa de og vi var blevet Naboer.

Det er klart, at en saa dybtgaaende Ændring i de etniske Forhold langs Østersøkysten har faaet vidtrækkende Følger. Saa længe der endnu fandtes Levn af en germansk Befolkning i Nordtyskland, blev Forbindelsen mellem den og os opretholdt — paa fredelig eller krigersk Vis. Mange Smaatræk tyder paa, at Kysttjodene stadig holdt sig i nær Kontakt med de nordiske Egne, hvorfra de oprindelig var vandrede ud. Efter Slaviseringen af Kystomraadet blev helt andre Forhold herskende. Selv om Forbindelsen over Østersøen ikke gik helt i Staa, fik den dog nu en anden Karakter. Der blev kun Tale om en sparsom Udveksling af Varer, altsaa om et vist Handelssamkvem, senere maaske en Kende øget ved nordiske Kolonianlæg. Men forøvrigt var Havet blevet et tydeligt folkeligt Skel. *Norden var blevet isoleret*, og den særnordiske Udvikling gjorde sig i baade sproglig og kulturel Forstand kraftigere og kraftigere gældende.

Af ikke mindre Betydning for vor Tilværelse var en anden Begivenhed fuldbyrdet umiddelbart Syd for os: *Fremvæksten af et sachsisk Folk.*

Det blev før nævnt, at *Sachserne* var et Tjod, som paa Ptolemaios's Tid var hjemme alene i Holsten, og at de efterhaanden derfra bredte deres Magt over Egnene mellem Ejder og Zuidersø. *Hvorledes* dette skete, ved vi intet sikkert om. Det kan have været et Resultat af Kampe; men denne Forklaring er ikke nødvendig, ja ikke engang sandsynlig. Var det sachsiske Folk blevet til som Følge af oldsachsiske Erobringer, havde det utvivlsomt faaet et langt fastere politisk Enhedspræg end det, der møder os. Nogen central Myndighed kendtes ikke. En sachsisk Konge nævnes aldrig. Det var de gamle Tjodhøvdingedømmer, som vedvarende var de eneste Udtryk for den samlede Organisation. Alligevel er det let at se, hvad denne nye politiske Samfundsdannelse har maattet betyde for os. For første Gang

skabtes der umiddelbart ved vor Sydgrænse et Folk, hvis Størrelse langt overgik, hvad vi selv kendte til. Endnu levede vi heroppe uforstyrrede i Tjodsamfundenes Tid. Sachsernes Nabo var — i hvert Fald under hele den romerske Jernalder — ikke et dansk Folk, men et angelsk Tjod, og Styrkeforholdet mellem dem og Anglerne har vel paa det nærmeste været som det senere mellem Tyskland og Danmark. Dertil kom, at de i folkelig Henseende stod os langt nærmere end deres Arvtagere. Man har paa det Tidspunkt kunnet færdes fra de oldsachsiske Egne op gennem den jyske Halvø og ud paa Øerne uden i sproglig eller kulturel Forstand at møde afgørende Skel. Endnu skabte Ejderegnene ikke nogen dybere folkelig Kløft end de øvrige Grænseøder, som laa mellem Tjod og Tjod.

Men med et Folk som det sachsiske til Nabo var der egentlig kun to Fremtidsmuligheder at regne med. Enten kunde der finde en Sammenslutning Sted mellem de beslægtede Befolkninger Nord og Syd for Ejderen, og Anglerne — om ikke flere — kunde glide ind i det store Folk, der langsomt bredte sit Herredømme mod Syd og Vest. Eller Ejderen kunde fastholdes som en Grænse, og i saa Fald vilde før eller senere den Samlingstendens, der laa i Tiden, og om hvilken det sachsiske Folks Fremvækst var et saa klart Vidnesbyrd, ogsaa *Nord* for Grænsen skabe et Folk af de spredte Tjod. Men deraf vilde atter følge, at Ejderen i Tidens Løb blev en Grænse af en ganske anden Karakter, end den hidtil havde været det. Ejendommeligt nok er vort ældste historiske Sagn netop knyttet til denne Ejdergrænse og viser den Vej, der blev valgt.

3. Vermund og Uffe.

Fra Sakse stammer følgende Fortælling:

Ørvendel og *Fenge*, hvis Fader *Gervendel* havde været Jydernes Høvding (Præfectus), blev af Kong *Rørik* indsat til Landeværnsmænd i Jylland, og nogle Aar senere ægtede Ørvendel Røriks Datter *Gerud*, med hvem han fik Sønnen *Amled*.

Men denne hans Lykke gjorde Fenge avindsyg. Han dræbte Broderen og tog Gerud til sig, og Amled maatte nu dysse Farbroderens Mistanke til Ro ved at te sig, som var han en fuldkommen Taabe. Utallige Ting fortaltes om hans vanvittige Færd — hans Roden i Asken, hans Svar, som ingen fandt Mening i, hans bagvendte Ridt, hans Bejlerfærd til Bretland og meget andet — altsammen dækkende over den eneste Tanke, han husede: ved snild Forstillelse at faa hævnet sin Fader paa Fenge. Og omsider modnedes hans Planer.

Fenge fangedes som en Fisk i Garnet, Kongsgaarden brændtes af over Hovedet paa ham og hans Huskarle, og Amled kaaredes af Tingalmuen til Konge. Bagefter fulgte hans Eventyr med den skotske Dronning Erminthrud, som blev hans Frille, hans Sejr over sin Svigerfader, Briterkongen, og hans Hjemkomst til Jylland med stort Hærfang og hele to Hustruer.

Imidlertid var Kong Rørik død, og *Viglek* var fulgt efter ham. Mellem ham og Amled brød der snart Kampe ud, og Amled faldt. »Hans Gravhøj findes paa en Hede i Jylland, der er opkaldt efter ham« (ɔ: *Ammelhede* i Virring Sogn, Sønder Hald Herred). Men Erminthrud viste ingen Troskab mod hans Minde. Hun lod sig frivilligt fange og ægtede Viglek, som derpaa længe styrede Landet i Fred, til han døde Sottedød.

Efter ham fulgte Sønnen *Vermund,* der ligeledes raadede Riget i Ro, og som op i Aarene fik sig en Søn, *Uffe,* en herlig ung Mand at se til, men en sløv og tvær og uduelig Taabe, troede man. Vermund søgte derfor at stive hans Fremtid af ved at lade ham ægte en Datter af *Frøvin,* der var Høvding i Slesvig og Fader til to djærve Drenge, *Kæte* og *Vige.*

Paa den Tid var den navnkundige *Adils* Konge over Svearne, og efter mangen gæv Daad drog han til Slesvig, hvor han dræbte Frøvin. Kæte og Vige fik af Vermund overdraget deres Faders Høvdingedømme, og Adils kom nu for anden Gang derned, — han vilde underlægge sig hele Danmark, sagde man. Det gik dog ganske anderledes. Svearne blev slagne, og Kæte og Vige drog til Adils's Gaard for at søge Hævn. Den fik de; men i Kampen hjalp de hinanden med at fælde Kongen, og da de lyste Drabet for Bønderne, før de for hjem, høstede de ingen Hæder derved. »Kongens Bane brød gammel Kæmpevane«, hed det sig.

Saa hændte det, da Vermund var blevet blind af Ælde, at Sachslands Konge ved Budbærere krævede Danmarks Rige af ham, og gav han det ikke godvilligt fra sig, æskede de hans Søn til Tvekamp med Sachserkongens Søn. Vermund sukkede over sin Magtesløshed; men endelig brød Uffe mange Aars Tavshed. »Agt vel paa mit Ord«, sagde han, »jeg er villig til at møde ikke alene Jeres Kongesøn, men tillige den djærveste Dreng i hans Folk, som han kan faa med sig.«

Da Vermund fik at høre, at det var Uffes Røst, der havde lydt, og at Sønnen med sit raske Løfte havde villet aftvætte den Skam, der klæbede ved Folkets Navn, siden Kæte og Vige samtidig havde baaret Vaaben paa Adils, fik man travlt med at ruste Uffe til Holmgangen. Nu saa man først, hvilke Kræfter han ejede! Brynjer brast, og Sværd brødes, før det lykkedes at finde dem, han kunde bruge,

Vermunds egne fra Ungdommens Tid. Med Skrep i Haanden mødte den danske Kongesøn Sachserne ude paa en Holm i Ejderen, og efter en mandelig Kamp fældede han dem begge. »Fra nu af tav de onde Tunger om Adils's Drab, og Vanæren sluktes i Sachsernes Skam.« Vermund gav ved sin Død Riget til Uffe, og han tog Magten i baade Danmark og Sachsland; men hvad der siden hændte ham, ved man ikke. Kun det kan Sakse fortælle, at hans Søn og Efterfølger hed *Dan*.

I hele denne lange Kæde af Fortællinger er Vandreeventyr, Sagn og historisk Tradition blandet sammen paa en Maade, som gør det vanskeligt at skille dem ad. Saa meget er dog givet, at der findes en Kærne af virkelige Hændelser i det, der fortælles om Vermund og Uffe, og det er netop dette Afsnit af Sakses Beretning, som i særlig Grad interesserer os, fordi det afspejler Forholdene ved Grænsen.

Vi kan se af en Liste over de angelske Konger i det engelske Mercia, at der langt tilbage i Tiden har levet tre med Navnene *Withlæg, Wêrmund* og *Offa,* svarende til Sakses Viglek, Vermund og Uffe. Forskellige Omstændigheder gør det sikkert, at de maa have levet *før* den angelsachsiske Udvandring til England, og antagelig er Offa født omkr. 360 e. Kr. De har altsaa ikke været Konger i Mercia, men Konger i det sønderjyske Angel, med andre Ord: de repræsenterer den Periode af Tjodkongedømmet *Nord* for Ejderen, som falder sammen med Sachsernes store Udbredelsestid *Syd* for Floden.

Paa lignende Maade angiver de vestsachsiske Kongers Liste to Ætmænd *Freawine* og *Wig,* som maa have levet omkr. 350 e. Kr. Listen godtgør imidlertid ikke med Sikkerhed, at de har været Sachsere. Den er af ringere historisk Værdi end den merciske, og den indeholder faktisk fremmede — jyske — Elementer, som ved en Traditionsforskydning er gjort til sachsiske. Der er saaledes intet i Vejen for, at den danske Overlevering, som gør Frøvin og Vige (Kæte kendes ikke i England) til slesvigske Høvdinge, paa dette Punkt kan være rigtig.

Endelig synes det afgjort, at vi bag den svenske Kong Adils kan skimte den *Eadgils,* der i det angelsachsiske Kvad Widsith (fra Slutn. af d. 6. eller Beg. af d. 7. Aarh.) kaldes Herre over *Myrgingerne.* Altsaa har der ogsaa her i Tidens Løb fundet en Traditionsforskydning Sted, ganske svarende til, at vore egne Sagn gør Anglerkongerne Withlæg, Wêrmund og Offa til *danske* Herskere.

Om selve Offa faar vi nu i Widsith enkelte Oplysninger, som vilde være uhyre værdifulde, hvis de kunde tolkes med absolut Sikkerhed.

De synes nemlig at hvile paa ældgammel, hjemlig og ret uforvansket Tradition. Først siges det, at

»Offa raadede Angel, Alevì Daner«;

Anglerfyrsten jævnføres altsaa med en dansk Konge, til hvem vi ellers ikke kender det ringeste. Dernæst fortsætter Kvadet med et Par Linier, hvis Indhold er uklart. Enten siges det, at Alevi, den modigste af alle, ikke »overgik Offa i Stordaad«, eller ogsaa, at han ikke kunde »udstrække sit Herredømme over Offa«, og i saa Tilfælde maa Ordene vel antages at hentyde til en dansk-angelsk Strid, hvori Anglerne har vidst at hævde sig. Den første Tolkning turde dog være den rimeligste. Nu følger en højstemt Lovprisning af Offa. Han vandt

»først af Mændene,
endnu som Dreng det største Kongerige.
Ingen Jævnaaring herligere Stordaad
fuldbragte i Strid, ene med Sværdet.
Han satte Grænsen mod Myrgingerne
ved Fifeldor. Siden holdt
Angler og Svever, hvad Offa slog fast«.

I Hovedsagen er dette klart nok. Her møder vi Kærnen i det danske Sagn: Offa, som i Holmgang ved Sværdet tilkæmper sit Rige Ejdergrænsen. Thi *Fifeldor* er ganske det samme som *Egidora*, Ejder.

Men Scenen er en anden. Det er ikke en dansk Kongesøn, der overvinder Sachserne; det er en angelsk Fyrste, som besejrer *Myrgingerne*. Og at Myrginger enten er et poetisk Navn for de holstenske Sachser (Widsith er det eneste Sted, hvor de nævnes) eller en Betegnelse for den Del af dem, som boede op mod de store Grænseskove ved Ejderen, maa anses for sikkert.

Vi begynder nu at forstaa, hvad der kan ligge bag det berømte Sagn om Uffes djærve Kamp paa Ejderøen, og hvad mere er, vi kan skimte Kampen som et naturligt Led i Tidens hele Historie:

I en Periode, da den sachsiske Udvidelsestrang havde ført til Fællesskab mellem alle Stammer fra Ejderen til Zuidersøen, og da Sachserne havde skaffet sig Herredømmet over baade Elbens, Wesers og Emsflodens Mundinger, søgte de at faa Herredømmet ogsaa over Ejdermundingen — den allervigtigste Del af Vesterhavskysten mellem Elben og Hjerting Bugt og den Hovedhavn, som var Anglernes »Dør« mod Vest, det stadige Emne for Stridigheder langt op i den historiske Tid. Her kæmpede de med Anglerne, indtil Offa i Holmgang hævdede sine Tjodfællers Ret ved Ejderen, da han »slog« den

Grænse, som siden stod ved Magt. Hovedparten af Fundene i *Torsbjerg Mose* i Angel (se S. 291 ff.) vidner netop om disse Kampe.

Dermed var Afgørelsen faldet paa en saadan Maade, at den fik varig Betydning. Hvad politisk Fællesskab angaar, var Broen brudt af mod Syd. Da Tjodtiden ebbede ud ogsaa Nord for Ejderen, gik disse Egnes Befolkning ikke ind til Samliv med Stammefrænderne i Holsten. De smeltede derimod sammen med Stammefrænderne i Nord og Øst, og Grunden blev lagt til det senere danske Folk. Saa langt tilbage i Aarhundrederne kan vi følge dets Skæbne. Men før vi taler om dette, maa vi høre om mægtige Begivenheder, som forberedte det kommende dansk-angelske Rige.

4. Udvandringen til Britannien.

Det blev ovenfor sagt, at Uffes Kamp sikkert var affødt af Sachsernes Trang til at skaffe sig Herredømmet over Ejdermundingen. Sachserne var nemlig paa dette Tidspunkt et i høj Grad søfarende Folk, fra hvis Kyster Naboerne hjemsøgtes med Ild og Sværd. Det 3.—6. Aarh. er en *sachsisk Vikingetid*, som paa mange Maader minder om den senere nordiske, og som heller ikke blev uden Indflydelse paa vore hjemlige Forhold. Inden Bevægelsen hørte op, var vi endogsaa selv — hvad vi siden skal se — kommet med i den.

Det ældste Vidnesbyrd om disse Vikingetogter stammer fra Aaret 286, da Nordfrankrigs Kyster blev hjemsøgt med en saadan Voldsomhed af sachsiske og frankiske »Pirater«, at Kejserne Diocletian og Maximian maatte træffe særlige Foranstaltninger til Landets Forsvar. Det lykkedes kun saa som saa at holde Fjenderne Stangen, og i mere end et halvt Aarhundrede fortsattes Plyndringerne, uden at vi dog direkte hører noget derom. I det samme Tidsrum udstraktes Hærgningerne til den britiske Kyst. 365 fortælles der om sachsiske Angreb paa Britannien, 368 skaffedes der nogenlunde Ro til Veje, efter at den senere Kejser Theodosius havde haft Held til at ødelægge en sachsisk Flaade; men 370 gaar det til Gengæld løs i Gallien, hvor Romerne kun med Nød og næppe faar Bugt med Angriberne, og faa Aar efter maa de atter kæmpe med de utrættelige Modstandere, som det endelig lykkes dem at drive tilbage. Det er disse heftige og vedvarende Kampe i Aartierne nærmest efter 350, som danner den umiddelbare Baggrund for Uffe-Sagnet, ikke fordi de staar i direkte Forbindelse med de samtidige Begivenheder ved Ejderen, men fordi de aabenbart begge er Udslag af en indre Uro og Fremdrift, som netop paa denne Tid beherskede vore sydlige Naboer.

Imidlertid er det muligt, at Sachserne ikke har været ene om Vikingetogterne. Der er i hvert Fald enkelte Vidnesbyrd, som kan tale for, at *Angler* og *Jyder* tidligt har været grebet af lignende *Udfærdslyster*. Der synes saaledes i 3. og 4. Aarh. at have fundet en Bosættelse Sted ved Nedre Rhinen af disse Tjod, og her er de kommet i nær Berøring med Friserne. Det maa nu være med disse højst usikre Forhold, som det vil — hvad Erobringen af Britannien angaar, er der endnu mange uløste Spørgsmaal at klare, inden Forskningen kan tegne et virkelig paalideligt Billede af den Indvandring, som fandt Sted.

De sidste romerske Legioner havde forladt Britannien i Begyndelsen af det 5. Aarh. (410), og Forholdene derovre blev mere og mere usikre. Fra alle Sider truedes Indbyggerne af barbariske Indfald, og ingen Myndighed fandtes der, som kunde værge Grænserne. 446 bad man sluttelig Romerne om atter at vise deres Vaaben paa Øen. »Barbarerne driver os ud paa Havet«, skrev man, »og Havet driver os tilbage til Barbarerne; vi har Valget imellem at dræbes eller at drukne«. Men Romerne havde andre Ting at tage Vare paa, og — hedder det sig — tre Aar efter rettede saa den britiske Konge Vortigern den Bøn til Anglerne og Sachserne, at de vilde komme over og hjælpe dem. Med ondt skal ondt fordrives. I Spidsen for en lille Flaade paa tre Skibe kom Brødrene *Hengest* og *Horsa* til Øen Thanet; men Horsa faldt i Kampen mod Briterne, og det blev Hengest, som i den følgende Tid trak stadig flere og flere Landsmænd derover, indtil han vendte sine Vaaben mod Briterne selv og skabte sig et eget Rige paa den lille Halvø Kent.

I denne Fortælling er der næppe noget som helst historisk Indhold. Bosættelsen i Britannien er ikke sket efter Aftale med Briterne selv; den har tværtimod fundet Sted under Kamp, og den er aabenbart begyndt forholdsvis hurtigt efter den romerske Rømning, maaske allerede omkr. 425. Op igennem Aarhundredet er den blevet fortsat med Themsen og The Wash som de to Indfaldsporte. Tidligst synes de fremmede dog at have sat sig fast i *Kent,* hvor Beda kalder Befolkningen *Iutea* (*Iuti*), paa Oldengelsk *Ytona, Eota,* hvad der antagelig skal forstaas som *Jyder.* Faktisk frembyder Kent baade dialektale og arkæologiske Ejendommeligheder, som tyder paa en forholdsvis nær Tilknytning til det nordiske Kulturområde. Ligeledes skal der paa Øen Wight og en Del af Hampshirekysten have boet Folk af »*Iutarum natio*«; men forøvrigt hørte Kysten her til det vestsachsiske Land. Ifølge Traditionen skal »Sydsachserne« i 477 have grundlagt Sussex under Ledelse af Ælla, medens »Vestsachserne« i 491 under Cerdic og Cynric skal have grundlagt Wessex;

baade Navnene paa Kongerne og Aarstallene er imidlertid meget usikre.

Om *Anglernes* Udvandring hører vi praktisk talt intet, som ikke har et rent sagnagtigt Præg. De er vel Tid efter anden kommet i Flokke og har — blandet med sachsiske Elementer — lagt Beslag paa det meste af Østengland, først og fremmest paa Østangel, dernæst paa Northumberland, sidst paa Mercia; men de senere Riger, som bar disse Navne, opstod — ligesom de sachsiske, blandt hvilke ogsaa Østsachsernes Essex — gennem voldsomme Brydninger, som vi nu ikke mere er i Stand til at følge i det enkelte.

For vort Vedkommende knytter Hovedinteressen sig heller ikke til, hvad der foregik ovre i Britannien efter Erobringen. For os er det væsentligste den Kendsgerning, at Tjod, som senere gik op i vort eget Folk, efter al Sandsynlighed deltog i disse Vandringer — enten direkte fra Hjemlandet eller over Mellemstationer længere mod Syd. Man strides om, hvorvidt Anglerne kom fra det slesvigske Angel eller ej. Beda, som er vor ældste Kilde, siger, at dette Land var deres Hjemstavn; men han levede et Par Aarhundreder efter Begivenhederne og er derfor ikke ubetinget at stole paa. Det skulde dog være mere end underligt, om Flertallet af Udvandrerne ikke stammede heroppe fra. Man har tvivlet om, at et saa forholdsvis lille Landskab som Angel i det hele kunde udsende den Folkemængde, der var nødvendig, naar Østengland skulde besættes og den indfødte Befolkning for største Delen fordrives til de bjergrige Egne i Vest — Cornwall, Wales og Strathclyde. Spørgsmaalet er imidlertid, hvor grundigt Briterne blev fordrevet. Man har sikkert gjort sig meget overdrevne Forestillinger om deres Rømning af Bygderne. Desuden behøver Anglerne ikke kun at være kommet fra Urhjemmet i Sønderjylland. Sandsynligheden taler for, at baade Hjemlandet og Nybygderne har deltaget i Erobringen, og med god Grund kan vi vel tænke os, at adskillige andre end de egentlige Angler er søgt til England i deres Kølvand. De har kun ikke politisk, kulturelt eller sprogligt formaaet at gøre sig gældende lige over for det førende Tjod.

Men har vi Ret i den Opfattelse, at en væsentlig Del af Anglerne kom fra den gamle Hjemstavn i Slesvig, vil to Ting straks falde i Øjnene. For det første vil vi da herigennem atter have et Vidnesbyrd om Ejdermundingens overordentlige Betydning for Landet; thi nogen som helst anden Udfærdsvej mod Vest ejede det ikke, og uden Herredømmet her vilde Muligheden for at kunne deltage i det store Landnam overhovedet ikke have frembudt sig for den hjemmesiddende Befolkning. For det andet maa Bortvandringen i høj Grad have svækket denne. Beda siger, at Landet endnu paa hans Tid laa øde hen.

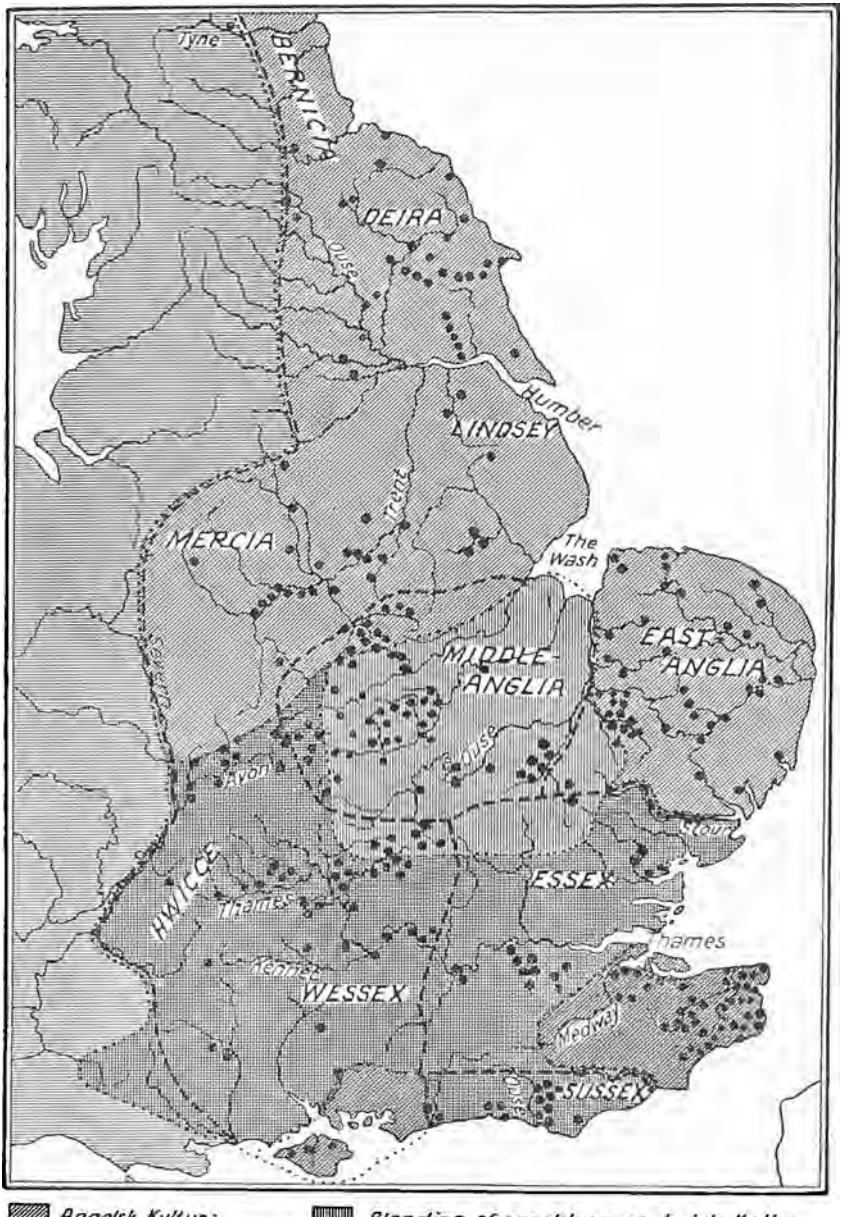

Kulturprovinserne i Britannien. Efter »Sønderjyllands Historie«.

Det er en betydelig Overdrivelse. Øde har det ikke paa noget Tidspunkt været efter den første Bebyggelse. Men selvfølgelig har man længe kunnet mærke, at en stor Del af Ungdommen forsvandt og slog sig ned i det fremmede, og de umiddelbare politiske Følger heraf udeblev ikke heller. En saa fristende Egn som denne Halvøens Hals vil aldrig savne Herrer. Svigter det ene Folk, vil det andet straks melde sig.

5. Dan og Angul.

Sakse begynder sit store Historieværk med Ordene: »Fra Dan og Angul, Humbles Sønner, har da Danernes Æt sit Udspring; thi det var dem, der var vort Folks Stamfædre og Styresmænd tillige«.

Det er sagt, at den historiske Baggrund for Sakses Beretning om de to Brødre er Knud den Mægtiges Tid, da Danmark og England var forenet under een Hersker, og da Daner og Angler (Englændere) følte sig nærmere knyttede til hinanden end til noget andet Folkeslag. Men denne Forklaring rammer ikke det væsentligste. Det er slet ikke England, Sakse i første Række tænker paa. »Fra den ene af dem«, siger han, »Angul, skal efter Sagnet Anglerfolket nedstamme; han gav det Landskab, han raadede, Navn efter sig selv . . ., og da hans Efterkommere siden indtog Britannien, skilte de Øen ved dens gamle Navn og gav den et nyt i Stedet, nemlig deres eget Hjemlands«. Det er altsaa det slesvigske Angel og intet andet, som forbindes med Anguls Person, og selv om hans Efterkommere tog Herredømmet i England og overførte Navnet dertil, er det dog den Kendsgerning, at han og Broderen staar som *Danernes* Ætmænd, der har fanget Sakses Sind. Dan og Angul er, hvad Videnskaben kalder »Opnævnere«, det vil sige Skikkelser, som Fantasien har skabt, naar den har søgt efter Forklaringen paa et Folkenavn. De er ikke historiske Personer som Vermund og Uffe. Men alligevel ligger der mere Virkelighed bag Sakses Overlevering end man skulde tro. Netop Foreningen af Daner og Angler muliggjorde Fremvæksten af *det danske Folk.*

Danerne har vi ikke hidtil hørt om. Deres Navn dukker nemlig først frem paa et forholdsvis sent Tidspunkt, det 6. Aarh., og vi skal nu se lidt paa de ældste Efterretninger, man har om dem.

Den, som i Almindelighed regnes for den betydningsfuldeste, findes hos den gotiske Forfatter *Jordanes,* der omkr. 550 skrev sit Folks Historie. Han nævner heri en hel Række Tjod paa den skandinaviske Halvø — blandt dem ogsaa, som det synes, en Del Smaastammer i de nordlige skaanske Herreder — og siger om »Suetidi« (ɔ: Svearne), at de er berømte for deres Legemsstørrelse, hvorved de over-

gaar alle de øvrige. »Alligevel«, føjer han til, »gør ogsaa Danerne, som er udgaaet af deres Stamme og har fordrevet Herulerne fra deres Bopæle, Krav paa blandt alle Skandias Folk at have det største Ry for deres usædvanlige Højde«.

Disse Ord har givet Anledning til, at man som oftest regner Danerne for at være af *svensk* Æt. Spørgsmaalet er nu ikke saa ligetil at besvare. Dels er den her givne Oversættelse ikke den eneste mulige; en anden — men i sproglig Henseende ikke saa tiltalende — vilde i Almindelighed betegne Danerne som udgaaede af »Skandias Folkestammer«. Dels har vi ingen Vished for, at Jordanes's Hjemmelsmand, en norsk Høvding, har vidst fuldkommen Besked med disse Forhold, som maa have ligget adskillige Menneskealdre forud for hans egen Tid. At søge efter »det oprindelige Danmark« oppe i Uppland, hvor der forekommer Stednavne som Dannemora og Danmarks Sogn, er i hvert Fald ganske haabløst; for tilsvarende Navne finder man spredt over det meste af Norden, og Forleddet »Dan-« er af meget forskellig Oprindelse. Man maa vistnok slaa sig til Ro med, at det aldrig vil lykkes fuldt ud sikkert at tolke Jordanes's Udsagn.

Dette gælder ogsaa hans mærkelige Meddelelse, at Danerne skulde have fordrevet Herulerne fra deres Bopæle. Hvem var *Erulerne* (den sprogligt rigtige Navneform), og hvor havde de hjemme?

Vi møder dem flere Steder, første Gang i 267 e. Kr. De hærgede da i græske Farvande og boede i Nærheden af Østgoterne ved Sortehavet, hvor de siden kom under Ermanariks Herredømme. Da Hunnerne brød ind i Europa i Slutn. af det 4. Aarh., blev de drevet vestpaa og naaede til Omegnen af den øvre Teiss. Det kan imidlertid kun have været en enkelt Afdeling af dem, som færdedes herovre. Om en anden hører vi, at den 286 sammen med et ellers ukendt Tjod gjorde Indfald i Gallien, og 456 og 460 hærgede eruliske Vikinger helt nede i Aquitanien og Galicien. En romersk Digter, Sidonius Apollinaris, som paa den Tid levede i Bordeaux, siger, at dèr »færdes Erulen med de staalblaa (ɔ: hjelmklædte) Kinder, han, som bor i Oceanets yderste Afkroge, nær det iskolde Dyb«.

Alt dette fortæller os dog intet om Erulernes oprindelige Hjem.

Runeindskrift fra Veblungsnæs, Romsdal (Norge). Indskriften lyder: eirilaR wiwila, d. v. s.: (Jeg) Erulen Vivila.

Det viser os kun et eventyrligt splittet og krigersk Folks Vandringer gennem det meste af Europa.

Man har da fremdraget en Meddelelse, som findes hos den græske Historieskriver *Procopios* (ca. 550). Omkring Aaret 512, siger han, fik Erulerne af den østromerske Kejser Justinian Lov til at slaa sig ned i Illyrien. Der var imidlertid mange af dem, som foretrak at bosætte sig i de yderste Egne af den beboede Verden, og som under Ledelse af kongsættede Høvdinge i den Hensigt vandrede nordpaa. De kom gennem Slavernes Folkestammer til vide, mennesketomme Egne, der var forladt af Germanerne, og endelig naaede de til Varnerne, her vistnok lig Sachserne. »Paa den anden Side af dem«, fortsætter han, »vandrede de gennem Danernes Folkestammer, uden at Barbarerne øvede Vold imod dem, og da de var kommet til Havet, indskibede de sig og landede paa Øen Thule og blev boende der.... Mellem Indbyggerne af Thule er Göterne et folkerigt Tjod. Nær dem slog de indvandrede Eruler sig ned«.

Denne Oplysning har ofte været drøftet af Forskerne. Navnlig har man gættet paa, hvor Erulerne efter Hjemvandringen havde slaaet sig ned, og mange Steder har været bragt i Forslag — fra Bleking og Värend til det sydlige Norge. For vort Vedkommende er denne Side af Sagen uden større Interesse. Derimod synes Procopios at give os en Meddelelse af virkelig Værdi for Spørgsmaalet om Danernes Bopæle. Først efter at have vandret igennem disse, siger han, kom Erulerne til Havet. Danerne maa altsaa have boet paa Fastlandet og i saa Fald paa den jyske Halvø. Endvidere er der Tale om Danernes Folkestammer, — altsaa maa Daner paa det Tidspunkt have været Navnet paa en Flerhed af Stammer.

Men dette kan ikke være det oprindelige Forhold. Havde Danerne haft hjemme i Jylland, er det meget usandsynligt, at de ikke tidligere skulde være blevet nævnt, og har deres Navn omkr. 500 været en Fællesbetegnelse for en Række Stammer, maa det have faaet denne omfattende Betydning ved en Sammenslutning mellem forskellige Tjod, som paa et tidligere Tidspunkt havde levet deres eget, selvstændige Liv. Saadan var jo baade Sachseres, Frankers, Alemanners og andres Navne kommet til at dække store Sammenslutninger, og netop Sammenslutningerne, Folkedannelserne, var disse Aarhundreders Løsen, som vi ovenfor har set.

Den almindelige Opfattelse gaar ud paa, at Danernes ældste Bostavn paa senere rigsdansk Omraade er *Sjælland* eller *Skaane*. Sikre Vidnesbyrd i denne Retning mangler dog. Man har henvist til, at Lejre — Skjoldungesagnenes berømte Kongesæde — findes paa Sjælland, og at det altsaa er her, Tyngdepunktet ligger inden for Dane-

riget i Begyndelsen af det 6. Aarh. (se i det flg.). Det er rigtigt, men i sig selv uden Beviskraft, saa sandt som Danernes Tjod er langt ældre. Endnu større Vægt har man lagt paa den Omstændighed, at Landsbynavnene med Endelsen *-lev,* der som oftest henføres til Folkevandringstiden, er forholdsvis talrige paa Sjælland. De skulde paa en Maade være de særlig kærnedanske; ja, man skulde paa Grundlag af dem kunne følge Danernes Udbredelse baade til Skaane og til den jyske Halvø. Teorien kan se bestikkende ud; men jo mere man beskæftiger sig med Spørgsmaalet om Stednavnenes Alder og Udbredelse, jo mindre Lid fæster man til de historisk-politiske Resultater, der vindes ad den Vej. Endelig har man troet at finde arkæologiske Vidnesbyrd om, at *Erulernes* oprindelige Hjemsted har været i disse Egne, hvorfra altsaa Danerne ifølge Jordanes skulde have fordrevet dem. Selve Navnet — *ErilaR* — findes nemlig i Runeindskrifter fra Tiden omkring Aar 400, fundet i Skaane og paa Fyn. Videre oplysende er dette ikke. Dels er det højst usandsynligt, at der endnu saa sent skulde have været et erulsk Tjod tilbage i disse Strøg, dels findes der »erulske« Indskrifter baade i Norge og Sverige, dels endelig er Ordet vistnok ganske det samme som det senere *Jarl* og har altsaa slet og ret kunnet bruges i Betydningen »fornem Mand«, »Krigerhøvding« eller lignende. Hvis det hænger sammen med Ordet *iara,* der betyder Strid, skulde Eruler som Flokbetegnelse kunne betyde »Krigere«, og det behøvede da overhovedet ikke at være et egentligt Tjodnavn, — hvorfor det heller ikke vilde være saa mærkeligt, at det i Modsætning til saa mange andre Tjodnavne var sporløst forsvundet fra nordisk Jordbund. I Virkeligheden turde denne Opfattelse have den største Sandsynlighed for sig.

Gennemgaar man de Grunde, som i Tidens Løb er anført til Vidnesbyrd om Danernes Hjemstedsret paa Sjælland, er der i Virkeligheden kun to, som kan tænkes at betyde noget, — skønt ogsaa *de* er svage.

Den ene hentes fra den middelalderlige Lejrekrønike, som begynder med at fortælle om en Tid, da Danmark endnu ikke fandtes, og da Landet laa under Sveakongen i Uppsala. Han hed *Ypper* og havde tre Sønner, *Nori, Østen* og *Dan.* Den sidste, siger Krøniken, »sendte hans Fader til de Landsdele, som nu hedder Danmark, for at han skulde herske over fire Øer, nemlig Sjælland, Møn, Falster, Lolland, der alle med eet Navn kaldtes *Withesleth.* Ypper opnaaede nemlig af Indbyggerne der paa Stedet, at de gav hans Søn Dan denne Egn, nemlig Withesleth, til Kongesæde«. Senere fortæller Krøniken, hvorledes Dan efter at have hjulpet Jyderne med at overvinde Kejser Augustus, hvorpaa han og Jyderne i Fællesskab erobrede Fyn og Skaane, gav det samlede Rige Navnet Danmark.

Den Form, hvori Sagnet foreligger, er ganske vist meget lidt tillidvækkende. Baade Ypper, Nori, Østen og Dan er simple Opnævnere, som Fantasien har skabt paa et ret sent Tidspunkt. Men tilbage bliver to Træk, der vanskeligt kan skyldes andet end ren folkelig Tradition. For det første kommer Dan fra Svealand, — det kan ikke andet end minde os om Jordanes's Vidnesbyrd, saadan som det i Almindelighed forstaas. Dernæst er det de østdanske Øer, som gøres til Udgangspunktet for det senere Danmarks Samling. Skulde ikke ogsaa denne Opfattelse hvile paa ældgammel etnologisk Overlevering?

Noget er der nemlig utvivlsomt om Sjælland som Danernes første Hjem her i Landet. Paa det Tidspunkt, da Folket havde vokset sig stort, hed det i den engelske Runesang: »Ing var først blandt *Øst-Daner*« (se S. 354). Det giver vore østlige Egne Aldersrangen. Og Widsithkvadet bringer os den værdifulde Oplysning, at »*Sigehere* raadede længe *Sø-Danerne*«; men Sø-Daner kan vanskeligt forstaas som andet end Daner ude paa Øerne. Knyttet til Sjælland finder vi desuden i vor hjemlige Tradition den Kong *Sigar*, som er identisk med Kvadets Sigehere. Hans Kongsgaard ligger i *Sigersted* (nær Ringsted), hvor *Hagbard Haamundssøn* bejler til hans Datter *Signy* og vinder hendes Kærlighed, saa hun i stolt Hengivelse følger ham i Døden — et af vore skønneste Oldsagn, tillige et af dem, der har været hyppigst fortalt i Norden, men som ikke synes at have været kendt paa engelsk Grund. Videre fortæller Overleveringen om, hvorledes Hagbards Broder *Hake* søger Hævn, overrasker den gamle Kong Sigar og fælder ham. Vi har ingen Anledning til at tvivle om, at der bag denne Del af de prægtige »Siklingesagn« skjuler sig afblegede Minder om virkelige Hændelser: en sjællandsk-dansk Kongeæts Fald og Undergang. At Sigar hører til i en Periode, som ligger forud for Skjoldungerne, er af mange Grunde indlysende. Hvor langt tilbage i Tiden hans Skikkelse fører os, er et andet Spørgsmaal, som næppe vil kunne besvares med nogenlunde Sikkerhed.

Disse »*Sø-Daner*« eller »*Øst-Daner*« har imidlertid ligget inden for Anglernes Synskreds, ja mere end det: de har staaet for dem som det Tjod, med hvilket de selv naturligst jævnførte sig. Vi kan se det af Widsith, hvor først Anglerkongen Offa sidestilles med Danekongen Alevi, og hvor Kvadet, da Offas Ejderdaad er berømmet, fortsætter med en Lovprisning af Danekongerne Hrodulf (Rolf) og Hrodgar (Roar), som ved Heorot knækkede Hadbardernes Magt (se i det flg.). Om intet andet Tjod har Widsith tilsvarende Fortællinger at anføre. Her har man et klart Vidnesbyrd om de stærke Baand, der har været mellem angelsk Tradition og Overleveringen om de danske Skjoldunger, og Beowulf bekræfter i høj Grad dette Indtryk.

En saadan Forbindelse trænger imidlertid til at forklares. Først og fremmest maa man huske paa den lette Samfærdsel, som Østersøen har tilladt. Smult Vand fandtes fra Kyst til Kyst, Smaaøer byggede saa at sige Bro over til Fyn. Og man skal vist tillige regne med, at de nordtyske Kysters fremadskridende Slavisering (se S. 373) ikke alene afbrød den livlige Forbindelse mellem dem og vore Øer, men indirekte for vort Vedkommende førte til en Orientering mod Vest — over mod Angel. Det er denne Sejlled — fra Sveriges Østkyst forbi Sjælland til Sli —, som ved den »historiske« Tids Begyndelse spiller en Hovedrolle for Nordens Handel, og der er al Grund til at tro, at Forholdet er ældgammelt. Hertil kommer endnu en Ting: den stærke Uddrift mod Vesteuropa, som prægede den sachsiske Vikingetid, og som ligeledes gjorde sig gældende blandt Angler og Jyder, har ganske naturligt fæstet de andre søfarende Østersøtjods Øjne paa Sli-Ejderegnene. Vi ved fra vor egen Vikingetid, hvor nationalt blandede Flokkene kunde være, og det er næsten en Selvfølge, at den samme Uensartethed maa have hersket paa lignende Togter ogsaa før i Tiden. Der kan særdeles vel have været »Sø-Daner« i de angelske Skarer ved Britanniens Erobring, og Rygter om, hvad der blev vundet i det fremmede, kan have øget det hjemlige Samkvem mellem de beslægtede Folk.

Er det Øjeblik kommet, da Udvandringen har svækket det angelske Tjod, har Arvingen staaet rede. Det har ikke været Jyderne, som har taget Ledelsen og fyldt Hullerne, — det har været *Danerne*. Hvorledes og hvornaar Sammensmeltningen har fundet Sted, er det os umuligt at sige; men intet tyder paa, at den skulde have været et Resultat af Krige. De store østslesvigske Offerfund fra Nydam og Torsbjerg Moser (se S. 291 ff.), der hyppigt anføres som Vidnesbyrd om den Kamprække, hvorved det ældste Danerige skal være blevet samlet, forklares langt bedre som Minder om Kampene mellem de sachsiske og angelske Tjod (se S. 378). Langt væsentligere er det, at den angelske Tradition, som særdeles vel kender Skjoldungefolket og dets Helte, ikke alene omtaler dem uden Uvilje, men direkte lovpriser dem. Det vidner bestemt imod, at haarde Stridigheder skulde være gaaet forud, og den hjemlige Overlevering kender heller intet til saadanne. Efter Uffe fulgte hans Søn Dan, siger baade Sakse og Sven Aggesøn. Det er i en vis Forstand en lærd Konstruktion, som Folkesagnet ikke har noget Ansvar for; men det rammer alligevel Kærnen i Sagen, saaledes som den maa have formet sig. Fra nu af er Anglerne gledet ud af Sagaen, og inden mange Slægtled er gaaet, staar Skjoldungerne i deres fulde Glans. *Det danske Folk* er traadt ind i Rækken af den store Vandringstids navnkundige Nydannelser.

FJERDE AFSNIT

SKJOLDUNGERIGET

1. Kong Skjold.

Vi ved alle, at Roar, Helge og Rolf af Folket blev kaldt *Skjoldunger,* men dette Navn kendes ikke alene fra den hjemlige Overlevering. Det forekommer ogsaa i den angelsachsiske, hvor Ætten kaldes *Schyldingas* (af *scyld* = Skjold).

Det brugtes i tidlig Tid som en Betegnelse for baade Kongeslægtens Medlemmer og selve Folket, og i Kvadene smykkede man det med klangfulde Tillæg: Sejr-Skjoldunger, Tjod-Skjoldunger, Hær-Skjoldunger, Hæder-Skjoldunger, som gav Glimt af Stammens Ry. Slet og ret betød det »Skjoldmændene«, »de skjoldbærende«. Som Regel er det vel Naboerne, der former og fæstner den Slags Folkenavne, og af en eller anden Grund maa Skjoldet have kendemærket os i deres Øjne, ligesom f. Eks. Sværdet gav Sachserne Navn (*Sahsnotas,* ɔ: »Sværdfællerne«; af *sahs* = Kortsværd). Heltedigtningen kender mange af disse Navne. »Skjoldmænd« var Rondingerne (*rond* = Skjold), »Sværdmænd« derimod Brondingerne (*brond* = Sværd) og »Hjelmmænd« Helmingerne. Navnene klinger alle af Kamp. Det er Folkevandringstidens barske Vejr, der blæser i dem. Men det er forstaaeligt, at der maatte komme en Dag, da man ikke længere kunde nøjes alene med Klangen og den umiddelbare Opfattelse af, hvad saadanne Navne betød. Man maatte kræve et Personlighedsindhold lagt ind i dem, saa Sagnene kunde vokse. Hvorfra stammede egentlig disse Skjoldunger? blev der spurgt. Og Svaret lød: Fra Stamfaderhelten *Skjold.*

Han maatte være gaaet forud for de store Høvdinge i Lejre. Deres Kraft, Mod og Sejrsælhed maatte bunde i den Lykke, som havde fulgt ham. Han blev den kampdjærve Fyrste, som brød Vej for

Ætten, og det er et saadant Billede, vi møder i Beowulfs Indledningsstrofer:

Ofte Scyld Scefing Krigerskarer
af talrige Tjod tvang fra Mjødbænken,
skrækslog Jarlerne.
Han voksed' under Himlen, vandt sig Hæder,
indtil alle Omlandets Bygder
hinsides Hvalvejen (ɔ: Havet) lyde ham maatte
og skænke Skatter. Han var god Styrer.

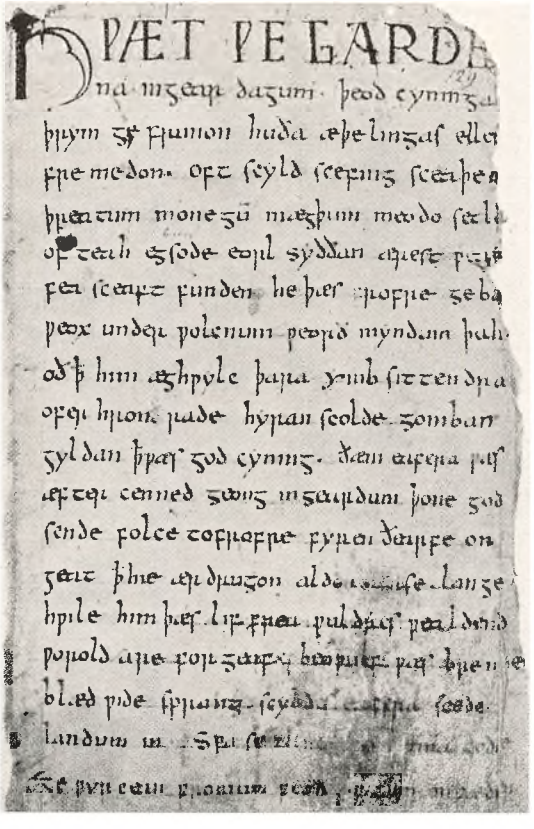

Indledningsstroferne til Beowulfskvadet. Efter Hodgkin, History of the Anglo-Saxons.

Saadan omtrent har han tegnet sig i de ældste Sagn: en Storkonge, fremmede Folkeslags Hersker, sit eget Riges Fremmer, rig paa Guld og Vaaben.

Det blev Grundlaget for, hvad man siden fortalte. Skjolds Styrke var overmægtig: som Dreng bandt han en Bjørn, som ung Mand fæl-

dede han Kæmper og vandt sig den fagre Alvhild. Han skatlagde Sachsland, blev der sagt (Sakse). Han fik sit Navn, fordi han som et Skjold skærmede Danmarks Grænser (Sven Aggesøn). Han var Odins Søn og bosatte sig i Lejre; ja, han ægtede Gudinden Gefjon (Snorre). Onde Love blev sat ud af Kraft og gode givne; fattiges Gæld betalte han selv, og syge skaffede han Lægedom. Det var da sandt, at han ikke alene kappedes med andre Konger i Manddom, men ogsaa i Gavmildhed og Storsind (Sakse).

Det er let at forstaa, hvorledes et saadant Sagntræ vokser: Helten trækker Eventyr og Glans til sig. Hvert nyt Slægtled og hver ny Fortællekres føjer Led til Kæden af gamle Beretninger.

Men blandt alle de Spørgsmaal, Sagnene rejste, var der et enkelt, som i særlig Grad vakte Fantasien. Hvorfra kom denne Helt og Stamfader? Hvordan havde han faaet Magten i Landet?

At man meget tidligt har fundet et Svar, kan vi se af Beowulf. Scyld blev, fortæller Kvadet, bragt til Landet som et hjælpeløst Barn. Magter, som ingen kendte, havde sendt ham over Havet, liggende ene i et Skib, omgivet af Vaaben og Smykker. Han var kommet

> Tjodfolket til Trøst i den Trang og Nød,
> det før havde lidt, drotten-løst
> i lange Tider.

Lignende fortaltes der om andre djærve Folkehelte. Deres Byrd var en Gaade, og ingen vidste, hvorfra de kom. Stamfaderen til de norske Arnunger blev fundet i en Ørnerede, og Langobardernes Lamissio trak man op af en Dam. De var *Hittebørn,* som det hedder baade i Eventyret og i Virkeligheden, og netop denne deres forældreløse og hjælpeløse Indtræden i Tilværelsen gjorde deres senere Magt saa meget des mærkeligere og mere straalende. Deres Skæbner fulgte ikke Menneskers vante Baner.

Derfor fik de heller ikke i Døden Menneskers Lod. Deres Æt jordedes; men Stamfaderen selv gik tilbage til det ukendte, som i sin Tid havde sendt ham. Saadan ogsaa Skjold:

> Bort drog Skjold i Skæbnestunden,
> Krigeren vandred' i Herrens Vold.
> Hen de bar ham til Havets Bølge,
> svigløse Svende, som selv han bød,
> mens Stemmens Magt Scyldinge-Vennen,
> livsalige Landfyrste aarlænge ejed'.
> Dèr laa i Havnen, ringlagt om Stavnen,
> isblankt og færdlystent Ædlingens Fartøj.
> Lagde de da den dyre Drot,

Ringguldets Giver, i Skibets Skød,
nær ved Masten. Sjældne Smykker,
kostbare Skatte hos var lagt.
Ej hørte jeg Hærskib herligere rustet
med Krigervaaben og Kampklæder,
Brande (ɔ: Sværd) og Brynjer, paa Brystet bredtes
Smykkers Mængde, som med ham skulde
i Havets Vold vide fare.
Ej de gav ham færre Gaver,
Folkeskatte, end hine skænked',
som før i Tiden hid ham sendte
ene paa Voven, da Barn han var.
Sidst de fæsted' en gylden Fløj
højt over hans Hoved, lod Flodbølgen bære ham,
gav ham til Havet, sorgtunge i Sind,
tanke-triste. Ej Mand kan sige
med sikker Sandhed, ej Salens Raadsmænd,
ej Helt under Himlen, hvem Lasten modtog.

Det er et af de herligste Sagn, vort Folk har frembragt. Fra de ukendte Magter kommer han, og han vender tilbage, naar hans Æt blomstrer. Men selv er han ingen Gud, og Fortællingen om ham er ingen Myte, saa lidt som den er Historie. Allerede meget tidligt har man blandt Angelsachserne givet ham Navn efter det Kornneg *(skeaf),* hvorpaa han hvilede om Bord. Det hænder netop ofte i Hittebørnssagnene, at Helten kaldes efter den Ting, som er knyttet til ham ved Fundet af ham. Paa denne Maade er Skjold allerede i Beowulf blevet *Scyld Scefing,* og siden blev han slet og ret til *Scef.* Alt dette og endnu senere Tiders Forsøg paa at finde ham en Plads i Kongerækken som Scefs Søn ændrer dog ikke hans Karakter. Han er den lykkesendte Krigerdrot, som giver Skjoldungerne Navn, Hittebarnet, der vaagner i Svaghed, men vokser i Manddom og Storhed, til Ættens lysende Bane er lagt, og den gamle i Fred kan vende tilbage til sit ukendte Ophav.

2. Daner og Jyder.

Vil man danne sig et Skøn over, hvad der i det 6. Aarh. har hørt til *Skjoldungeriget,* lader Kilderne os omtrent helt i Stikken.

Vi faar af Beowulf Indtryk af et vidtstrakt og mægtigt Rige. Det finder sit Udtryk bl. a. deri, at Kvadet bruger Navne som Øst-Daner, Nord-Daner, Syd-Daner og Vest-Daner om dets Folk. Alligevel er det tvivlsomt, hvor megen Vægt der skal lægges paa saadanne Betegnelser, og i hvert Fald giver de os jo ikke præcise Oplysninger

om Rigets Udstrækning. Som vi har set i et foregaaende Afsnit, tør vi maaske gaa ud fra, at »Withesleth« — Navnets Betydning er uklar — har været Skjoldungerigets egentlige Kærne, og at den første store Udvidelse, som vi nogenlunde kan tidfæste, har bestaaet i en Sammenslutning mellem dette Omraade og det gamle Angel. Det vil med andre Ord sige, at Riget derefter skulde have omfattet i det mindste Sjælland, Møn, Falster, Lolland og Sydslesvig — altsaa have været et udpræget *Østersørige,* hvis Folk i fremtrædende Grad havde været henvist til Havet, baade hvad den indbyrdes Forbindelse mellem de enkelte Landsdele, og hvad selve Rigets Magtstilling angaar. Man faar et saadant Indtryk bekræftet, naar Beowulfskvadet kalder Skjoldungen Hrodgar

> den bedste
> af de Verdenskonger mellem Havene,
> som i Scedenig uddeler Skatte,

og man kommer uvilkaarligt til at mindes, hvad Kvadet paa et andet Sted har sagt om Kong Offa, at han var den bedste »mellem Havene«. Det er samme Tanke, som i begge Tilfælde har fundet samme Form: Anglerkongen er som Skjoldungefyrsten en Hersker over *Havene.* Men heller ikke et Udtryk som dette giver os nogen Oplysning om Rigets geografiske Udstrækning, og det er tænkeligt, at det bruges som en almindelig poetisk Formel.

Der er dog al Sandsynlighed for, at *Skaane* allerede nu, om ikke langt før, har hørt med dertil. Vi kan ikke slutte det deraf, at Hrodgar uddeler Skatte i *Scedenig* (se ovenfor); thi ganske vist er Scedenig formelt det samme som Skaane, men det er ogsaa det samme som Skandinavien (se S. 351) f.), og det er maaske i denne sidste Betydning, det bruges her. Derimod er der andre Vidnesbyrd, som peger mod Skaane, blandt andet det Udtryk i et islandsk Haandskrift, at Skjold er »Skaaningernes Gud«. Det er umuligt at give en reel Forklaring af det; men Stamfaderens Navn vilde næppe være bleven sat i særlig Forbindelse med Skaane, hvis der ikke havde levet ældgamle Traditioner om, at dette Landskab havde hørt med til Skjoldungernes Odel. Geografisk er det højst naturligt, og tør vi slutte noget paa Grundlag af dialektale Forhold, vil vi ligeledes være tilbøjelige til at tro, at de fem sydligste Herreder i *Halland* har hørt med. Derimod har *Bleking* og *Bornholm* næppe paa dette Tidspunkt været underlagt Danerne.

Om *Fyns* Stilling kan vi ikke sige det allermindste. Øen nævnes ikke i nogen brugbar Kilde, og vi er ude af Stand til paa anden Maade at paavise, hvor den politisk har hørt hjemme. At den senere

regnedes med til Jylland, behøver ikke at afspejle virkelig gamle Forhold, og fastholder man Tanken om Skjoldungeriget som en Østersøvælde, der har behersket Farvandene mellem Øresund og Sli, er det vel rimeligt, at ogsaa Fyn med dets Smaaøer har været knyttet dertil. Noget Bevis kan dog hverken føres i den ene eller den anden Retning.

Saa rejser sig da Spørgsmaalet om *Jylland,* »Hovedlandet«, som det er kaldt i vore Dage. Hørte Jylland med til Skjoldungernes Rige, eller laa det udenfor og levede i politisk Henseende sit eget Liv?

Een Ting kan vistnok hævdes med Sikkerhed: de oprindelige Tjod er ogsaa herovre hørt op med at eksistere i gammeldags Forstand, og en Sammenslutning imellem dem har fundet Sted. Vi hører i den følgende Tid lige saa lidt Tale om Himbrer, Haruder og Teutoner, som vi hører om Angler. Men vi hører Tale om *Jyder* — ikke som et enkelt Tjod blandt mange, men som en Fællesbetegnelse for Halvøens Indbyggere. Romernes »cimbriske« Forbjerg bliver slet og ret til Jylland, og hvad der er gaaet forud i Tiden, mindes kun i Distriktsnavne som Thy, Harsyssel, Himmerland, Angel o. lign. Vi kan da antage, at Tidens almindelige Tendens til Sammenslutning mellem mindre Befolkningsdele ogsaa har gjort sig gældende i den vestlige Del af det senere Danmark; der er, om man vil, skabt et jysk »Folk«. Men er det næste Skridt blevet taget, og er dette Folk gaaet op i det danske, saa Skjoldungerne har haft det faktiske Herredømme over hele vort historiske Fædreland — Bleking og Bornholm undtagne?

Spørgsmaalet kunde besvares, hvis man havde klare Oplysninger om Jyderne paa dette Tidspunkt, og det er et meget stort Savn for Forskningen, at saadanne mangler. Den hjemlige Tradition giver os ingen brugelige Meddelelser, og den angelsachsiske fortæller os kun om et Folk, hvis jyske Herkomst hører til de mest omstridte Problemer i hele vor Oldhistorie.

Det er Beowulfkvadets *Geater,* Heltens eget Hjemstavnsfolk.

De nævnes egentlig kun i Beowulf. Ganske vist findes Navnet tillige tre Steder i en angelsachsisk Oversættelse fra ca. 900, og her kan vi af den latinske Original se, at der er Tale om *Jyder.* Afgørende Vægt kan der imidlertid ikke lægges paa dette, da Brugen af Geatenavnet i disse Tilfælde kan skyldes en Misforstaaelse. Vi maa ene og alene holde os til Kvadet, — og dermed er vi ude i det uvisse.

Thi angelsachsisk *Geatas* svarer lydligt til urnordisk **GautoR,* ɔ: *Göter*; men det kan ogsaa svare til den Form, som Jydenavnet maatte faa paa Frisisk: *Jatar,* og at Friserne kunde være dem, som havde bragt de »*geatiske*« Sagn til Angelsachsernes Kundskab, er i sig selv

ikke udelukket. Ad sproglig Vej kan vi altsaa ikke med Sikkerhed afgøre, om Geaterne er Göter eller Jyder.

Man har derfor søgt at faa Spørgsmaalet løst paa anden Vis. Kvadet fortæller, at Geaterne førte stadige Krige med Svearne, og der er altid Tale om Søtogter. Nu kan Geaterne af forskellige Grunde ikke have været Østgöter. Hvis de i det hele har haft noget med Göterne at gøre, maa de have været Vestgöter. Men hvordan skulde Vestgöter og Svear kunne føre Krig indbyrdes »over Havet«? I saa Fald maatte »Havet« betegne Søen Vänern, og der findes virkelig et Udtryk i Ynglingesagaen, som peger bestemt i denne Retning. Maaske var det dog ogsaa tænkeligt, at Svear og Jyder havde hærget hinandens Kyster. Alligevel — vilde Danerne i saa Fald i det lange Løb have kunnet holdes uden for Striden?

Vi har sikre Efterretninger om, at Geaterne under deres Konge *Hugleik* omkr. Aar 516 har gjort et Vikingetogt til Hetvarernes Kyst nær Nedre Rhin, hvor de har kæmpet med Friser og Franker, og hvor Hugleik er faldet. Et saadant Togt forudsætter et søfarende Folk, og Kvadet bruger ogsaa en enkelt Gang Udtrykket »Sø-Geater«. Men vi ved intet om, at Västergötland har strakt sig ud til Kattegatskysten. Man har gættet paa, at den sydlige Del af Bohuslen og den nordlige Del af Halland i forhistorisk Tid skulde have hørt til Göternes Omraade. Det er maaske rigtigt, — vi mangler imidlertid enhver Underretning derom. Derimod vilde det have været umiddelbart forstaaeligt, om Jyderne havde hærget den frisisk-frankiske Kyst. Vi synes jo faktisk at maatte regne med Forbindelser mellem Jylland og Frisland i det forudgaaende Aarhundrede (se S. 379).

I den lange Diskussion, som Geatespørgsmaalet har fremkaldt, har mange andre Enkeltheder været drøftet end de ovenfor nævnte, skønt disse ubetinget har været de væsentligste. »Göteteorien« har staaet stejlt mod »Jydeteorien«, og det er endnu for tidligt at fælde nogen endelig Dom. Det er foreløbig raadeligst at udelade Geaterne af Danmarks Historie, til det hele Spørgsmaal foreligger bedre belyst end i Øjeblikket, og vi skal derfor nøjes med at fastslaa, at *hvis* Geaterne er de samme som Jyderne, har Jylland ikke hørt med til Skjoldungeriget. De fremtræder nemlig i Beowulfskvadet som et fuldkommen uafhængigt Folk under egne Konger.

Dermed er ikke sagt, at Danerne slet ikke skulde have udstrakt deres Herredømme til Jylland — rent bortset fra det gamle Angel. Vi har i hvert Fald et Vidnesbyrd, som maaske kunde tyde paa, at Skjoldungerne blev adlydt paa den nordligste Del af Halvøen.

Der omtales nemlig i Beowulf en ung Kriger ved Navn *Wulfgar,* som kaldes »*Vendlernes* Fyrste«, og som opholder sig i Hrodgars

Kongsgaard. Han kalder Hrodgar selv for »sin Herre«, og intet tyder paa, at han kun som Gæst eller landflygtig skulde befinde sig blandt Danerne. Man faar det Indtryk, at Vendlerne — de nævnes ogsaa i Widsith — har hørt med til Riget, det vil sige, at *Vendsyssel* har gjort det. Noget overraskende er der for saa vidt ikke heri. Herredømmet over Vendsyssel var Herredømmet over Limfjorden, og Limfjorden var ligesom Ejderen en vigtig Vesterhavsport. Det er ikke mærkeligt, om de søfarende Daner først og fremmest har rettet deres Opmærksomhed mod disse to Punkter og skaffet sig Magten over dem.

Ud over dette fører Kilderne os ikke. Og dog — selve den Omstændighed, at Jyderne har beholdt deres Navn, mens alle de andre Tjod har mistet deres, kan ikke alene tyde paa, at de har været saa langt de kraftigste, og at en Samling af de nørrejyske Tjod har fundet Sted under deres Førerskab; det kan ogsaa vidne om, at de længe har holdt sig selvstændige lige over for Danerne. Alle Overleveringer tier.

3. Daner og Hadbarder.

Som Kilde betragtet er Beowulfskvadet lunefuldt: muligvis omtaler det slet ikke vore hjemlige Jyder, med hvilke vi ellers i geografisk Forstand vilde vide rigtig god Besked; derimod giver det adskillige Oplysninger om et andet Folkefærd, *Hadbarderne,* hvis Bostavn vi har meget større Vanskelighed ved at bestemme.

Selve Navnet — *Heatho-Beardan* — finder vi kun i de angelsachsiske Kvad. Vor hjemlige Tradition kender det overhovedet ikke. I sig selv er det utvivlsomt et poetisk Navn, konstrueret for og udelukkende anvendt i Heltedigtningen ligesom f. Eks. »Spyd-Daner« eller »Ring-Daner«. Det betyder slet og ret »*Kamp-Barder*« og karakteriserer altsaa Folket som særlig krigersk, paa samme Maade som de stridslystne norske Raumer (paa Romerike) i Digtningen kan kaldes »Heatho-Reamas«. Er dette rigtigt, skulde det egentlige Tjodnavn være *Barder,* og vi træffer faktisk denne Form flere Steder, hvor der er Tale om *Langobarder,* dels i Poesi, dels (men sjældent) i Prosa.

Sandsynligvis har vi da Ret til at anse Hadbarderne for i det mindste en Gren af Langobarderne, det kendte og frygtede Vandringsfolk, hvis Navn endnu lever i det italienske Lombardi. Vi ved om Langobarderne, at de paa Kejser Augustus's Tid boede ved Elbens nedre Løb, hvor de omtales i Anledning af Tiberius's Elbtogt Aar 5 e. Kr. Allerede ved Midten af det andet Aarhundrede optræder Smaaflokke af dem ved Donau og i den romerske Provins Øvre-Panno-

nien; men den egentlige Udvandring fra Elbegnen har sikkert først fundet Sted adskilligt senere, vi kan ikke angive hvornaar. Imidlertid maa det være gaaet her som de fleste andre Steder, at selv om store Skarer har forladt Landet, er der blevet en betydelig Rest tilbage, og helt hen i det 12. Aarh. omtales der »Barder« i disse Egne, men da som en Del af Sachserne. Den holstenske Præst Helmold, som paa den Tid skrev Slaverfolkets Historie, kalder dem endog *Bardi bellicosissimi*, ɔ: de meget kamplystne Barder, og han sætter dem Side om Side med Holster, Stormarer og Ditmarskere.

Vi ved da saa nogenlunde, hvor Bardernes nordtyske Hjemstavn var. Det har været Strækningen omkring Lüneburg, hvor det ældgamle Handelsmidtpunkt *Bardowik*, ɔ: Bardernes By, endnu findes, og hvor vi har overleveret et Navn som *Bardengau*. Men i Skjoldungetiden har sandsynligvis Bardernes Herredømme strakt sig ud til Lübeck og Wismar Bugt. Vi har tidligere set, at Slaviseringen af den tyske Østersøkyst endnu i Begyndelsen af det 6. Aarh. næppe var naaet saa langt mod Vest som hertil (se S. 373), og er den Formodning rigtig, at Barderne sad inde med Kysten paa dette Sted, har vi ogsaa en Forklaring paa, hvorfor de kunde komme i saa vedvarende Stridigheder med Ø-Danerne. Lige over for sig havde de den sjællandske Øgruppe, og Samfærdselen mellem Danerigets to Yderpunkter, Skaane og Sli, gik saa at sige umiddelbart forbi deres Dør.

Hertil kommer, at de aabenbart selv var et søfarende Folk. Langobarderne havde Traditioner om, at de i længst forsvunden Tid var kommet fra *Scadinavia*. Om Bord paa tre Skibe var en Del af dem, som dengang kaldtes *Vinniler*, ɔ: Krigere, draget til *Scoringa*, vistnok »Kystlandet«, hvor de havde kæmpet med Vandalerne. Vi husker, hvad der tidligere er sagt om »vandilske« Folkeslag ved Østersøen (se S. 364 f.). Hvorledes det forøvrigt hænger sammen med Langobardernes nordiske Oprindelse, er ganske uklart, og at gætte paa deres skandinaviske Hjemstavn fører ikke paa Forskningens nuværende Standpunkt til noget Resultat. Heller ikke kan vi sige det mindste om, hvor langt tilbage i Tiden vi skal sætte deres Udvandring. Et eller andet Sted ved Kysten har de slaaet sig ned, har kæmpet, er brudt op igen, er draget gennem andre Bygder (Overleveringen nævner bl. a. *Burgundaib*, ɔ: Burgundernes Bygd) og er endnu før vor Tidsregnings Begyndelse havnet paa det Sted, hvor Tiberius traf dem. At deres Sømandsskab ikke paa Skjoldungetiden var et tilbagelagt Stadium, fremgaar maaske af den Omstændighed, at Hadbarderne i Widsith kaldes *Wicinga cynn*, ɔ: Vikingernes Æt; skønt — hvorledes dette Udtryk skal tolkes, er meget usikkert.

Da de træder frem i de angelsachsiske Kvad, er det som Danernes

svorne Fjender. Vi hører imidlertid intet om Aarsagerne til de første Stridigheder; ja, vi maa endog gaa til den hjemlige og i de fleste Henseender ellers langt ringere Tradition for at faa et Glimt af den Begivenhed, som — i hvert Fald i Overleveringen — gør hele den følgende Kamp til en Ættefejde mellem Skjoldungerne og deres Modstandere.

Denne Fejde begynder med Danekongen *Halvdans* Fald for Hadbardekongen *Frode*. Selve Halvdans Navn — »Halvdanskeren« — er i en vis Forstand ejendommeligt og har lokket til forskellige Teorier af etnologisk-politisk Indhold, som dog næppe har tilstrækkeligt Grundlag at hvile paa. Vi kan ikke sige andet, end at med ham begynder den historisk kendte Del af Skjoldungeætten, og hans Levetid maa vistnok sættes til 2. og 3. Fjerdedel af det 5. Aarh. Paa samme Maade er Frode den tidligst nævnte inden for *sin* Æt, af Aar at dømme noget yngre end Halvdan.

Halvdans Drab ægger hans Sønner til Hævn. Vi kender deres Navne fra Beowulf, hvor den ældste hedder *Hjorgar* (Heorogar), den næste *Hrodgar* og den yngste *Halga*. Hjorgar er død paa et tidligt Tidspunkt; Hrodgar og Halga — vor Sagnhistories berømte Lejrekonger *Roar* og *Helge* — overlever derimod Faderen og fuldfører Hævnen, idet de fælder Frode. Forøvrigt hører vi heller ikke i dette Tilfælde noget nærmere om Kampenes Gang; kun kan vi af en enkelt Strofe skønne, at der blandt Frodes Mænd har været en højt anset Kriger, *Widergyld,* hvis Fald har beseglet Hadbardernes Nederlag.

Omsider synes det, som det skal lykkes at stille Striden, og der aftales til gensidig Soning og som Fredspant et Ægteskab mellem Hrodgars Datter *Frøvar* (Freawaru) og Frodes Søn *Ingeld*. Ungmøen kommer guldsmykket til Hadbardernes Kongsgaard, ledsaget af to ædelbaarne Danske, blandt dem en Søn af Widergylds Drabsmand, som pralende bærer det Sværd, den faldne Helt havde ejet, og paa Grund af dette blusser Striden op med forøget Heftighed.

En gammel og grum Spydkæmpe — den samme, som i vor hjemlige Overlevering kaldes *Starkad* — sidder i Ølsalen, og hans Tanker ruger over Frodes Fald. Hadet stormer i hans Bryst, han ægger Hadbarderne til Hævn, og Fortidens blodige Skygger faar Liv, da han vender sig mod Widergylds Søn og siger:

Kan du, min Ven, kende det Sværd,
det dyre Jern, som sidste Gang
din hjelmsmykte Fader førte i Fejden,
hvor Danerne dræbte ham,
de djærve Skjoldunger, som raadede Valen
efter Widergylds Fald og Heltenes Død?

Nu gaar en Søn af en blandt hans Drabsmænd
pralende rundt med Smykket i Salen,
skryder af Mordet og bærer Klenodiet,
det, som med Rette *du* skulde raade!

Saadan hidser han Gang paa Gang, til Vreden flammer op ogsaa i Ingeld, og man overfalder Gæsterne. Vi kender i vor egen hjemlige Tradition hele dette Optrin, hvor Starkad ved »Ingjaldskvadet« river den unge Konge ud af hans Døs og vækker hans Vilje til Faderhævn. Men her er Billedet vendt om og samtidig forskudt: Ingeld er blevet en Danekonge, der renser Riget for de brovtende Sachsere. Beowulf indeholder derimod den Skildring, som ligger den historiske Sandhed nærmest: da Fredsederne skal sværges, bryder al den gamle Bitterhed ud i lys Lue, Frøvars ene Følgesvend dræbes, og den anden maa flygte af Landet, kendt, som han er, siger Kvadet, med dets lønlige Stier.

Dermed er Fejden aabnet. Hadbarderne og Danerne stævner mod hinanden til den endelige Styrkeprøve, som skal afgøre deres Skæbne. Som altid er det kun Antydninger i Kvadene, vi har at holde os til; men vi faar dog et Indtryk af Kampens Voldsomhed og Omfang. Det er Tidens kraftigste Østersømagter, som indbyrdes har maalt deres Styrke, og saa vidt vi kan se, har Striden kostet Halga Livet.

Men i det lange Løb har Lykken fulgt Skjoldungerne. Widsith fortæller det, hvor Kvadet siger, at Hrodulf og Hrodgar bortdrev »Vikingernes Æt og brød Ingelds Fylking«, da de »ved *Heorot* havde nedslaaet Hadbardernes Magt«. Det har været Fejdens Afslutning. Heorot er den Storsal *Hjort,* som Hrodgar havde bygget, Kongesædet paa Sjælland nær den gamle Hovedhelligdom Lejre. Helt herind — til Isefjordens Bund — er da »Isungs Bane« trængt, før han har mødt sin Skæbne og er blevet fældet. Fra da af hører vi intet om Hadbarderne. De glider ud af Historien — fortrængt fra Havet af Danerne og efterhaanden fra Kysten af Slaverne. Der er i Begyndelsen af det 6. Aarh. faldet en Afgørelse, som i politisk Henseende har bestemt en væsentlig Del af vor Historie helt hen til Valdemarstiden. Vort Land er ved Sejren blevet endeligt befæstet i sin Østersømagt.

4. Skjoldungefejden.

Hvad vi ovenfor har skildret, er en Række historiske Begivenheder, som kan læses ud af de angelsachsiske Kvad. Som Kilder betragtet er disse naturligvis af betinget Værdi. De er et Par Aarhundreder yngre end de Hændelser, der omtales, stærkt isprængt med Eventyr-

motiver, og Traditionen kan have ændret baade et og andet i det historiske Stof. Men i Hovedsagen taler de sikkert sandt. Der er i det anførte intet Træk, som røber eventyrlig Tildigtning eller mistænkelig Forskydning.

Utvivlsomt ligger der ogsaa en historisk Kendsgerning bag deres Antydninger af, at der omsider er udbrudt Fjendskab mellem den gamle Hrodgar og Broderen Halgas Søn *Hrodulf*. Det røbes af Widsith, naar Kvadet siger: »Hrodulf og Hrodgar holdt længe Fred indbyrdes, Brodersøn og Farbroder, efter at de havde bortdrevet Vikingernes Æt og brudt Ingelds Fylking«. Freden har altsaa ikke varet Livet ud, og det samme ligger i Beowulfs Skildring af Hrodgars Hustru, Dronning *Valthjov*, som tillidsfuldt beder, at Hrodulf efter Hrodgars Død vil tage Vare paa hendes Sønner og derved lønne den gamle Konges Mildhed imod ham. Thi, hedder det i denne Forbindelse, »dengang herskede der endnu Fred imellem dem; hver af dem var den anden tro«. Troskaben er da senere sveget.

Af hvilken Grund Fejden er brudt ud, hører vi ikke, og den nordiske Overlevering kender overhovedet intet til den. Derimod ved den Besked om en anden Kamp, den mellem Hrodulf og Hrodgars Søn *Hrørik*, som fører til den sidstnævntes Drab. Om dette Optrin hedder det i Sakses latinske Oversættelse af »Bjarkemaalet«, at den umandige og gerrige Rørik, der »samlede sig Skatte i Hob, men glemte at samle sig Stridsmænd«, blev angrebet af Rolf og søgte at købe sig fri ved at strø sit Guld uden for Borgens Porte; det nyttede dog intet; thi

> brat over Rørik kom Rolf, den raske Konning, og vog ham;
> skifted den hærtagne Skat med alle de trofaste Svende:
> alt, hvad den gerrige Drot i Aar og Dag havde samlet.
> Borgen han brød, hvor Guldet var Værn, men ej Kæmperne gæve;
> ypperligt Bytte han vandt uden Blod, og blandt Vennerne skifted.
> Intet saa fagert han fandt, at han ej blandt sit Følge det delte,
> intet saa dyrt, at han ej gav det bort, og han ænsed ej Guldet
> mere end Støv, thi Ære og Navn var hans eneste Livsmaal.

Tør vi tro paa denne Skildring — og bl. a. Hrøriks Gerrighed er et Træk, som møder os flere Steder, og som præger hans Tilnavn i den islandske Tradition: *hnöggvanbaugi*, ɔ: karrig paa Ringe —, saa har Ufreden inden for Skjoldungeætten ikke alene hersket i Hrodgars sidste Aar, men den har efter hans Død ført til et aabent Brud mellem hans Søn Hrørik og Brodersønnen Hrodulf, som har krævet Riget og Arven. Det er den Slags Fejder, der hører Tiden til. Man finder

en ganske tilsvarende inden for den svenske Ynglingeæt, som vi straks skal se.

Ud af Kampen er Hrodulf gaaet som den sejrende, og han har beholdt Magten, takket være det vundne Guld og den trofaste Flok af Huskarle. Om ham samler den rigeste Tradition sig. Vi finder den i Middelalderen — hos Sakse, i Skjoldungesaga, Rolfssaga og andre Steder — som et Sagntræ i stadig Vækst. Fortælling efter Fortælling dukker frem, Eventyr knyttes til Eventyr, Motiver ændres, Personligheder forveksles, ny Navne føjes til Rækken af gamle; men over dem alle, som Midtpunktet, hvorfra Livet udstraaler, møder vi Stolkongen i Lejre, den ypperste Helt og den, Olav Tryggvesøn helst gad ligne — *Rolk Krake*. Hans Liv og Daad brænder som en Flamme i vore Sind Aarhundreder igennem, og Sagnet om hans Død giver Vikingetiden Emne til det »Bjarkemaal«, som endnu midt i det 11. Aarh. vækker Kamplysten i Nordens Krigere, naar de hilser Vaabenlegen.

Der findes blandt Fortællingerne om ham en enkelt, som rimeligvis afspejler en historisk Virkelighed. Det er Beretningen om hans Togt til Uppsala, hvor hans Moder *Yrsa* var gift med Sveakongen *Adils,* og om hans »Sæd paa Fyrisvoldene« — Guldsæden, som standsede Svearne under deres Forfølgelse af de overlistede Daner og frelste Hrodulfs eget Liv.

Fortællingen forekommer i højst forskelligt Sammenhæng, og der er egentlig ingen af de Forklaringer, som Sagnene giver af Togtet, der har nogen indre Sandsynlighed for sig; men maaske hjælper de angelsachsiske Kvad os til at forstaa Sagen.

Af Beowulf ved vi nemlig, at Hrodulfs Faster, Kong Halvdans Datter, havde været gift med den svenske Kong *Onela* (nordisk *Aale*), en Broder til *Othere* (nordisk *Ottar*) og hans Efterfølger paa Tronen. Mod Onela rejste nu Otheres to Sønner *Eanmund* (nordisk *Emund*) og *Eadgils* (nordisk *Adils*) Oprør, men de blev tvunget til at rømme Landet og drage til Geatekongen Heardred. Onela gjorde da Indfald i Geaternes Land, hvor baade Heardred og Eanmund faldt; men Beowulf »blev en Ven af den ulykkelige Eadgils« og hjalp ham til Hævn, idet Onela dræbtes og Eadgils fik Kongestolen i Uppsala. Ligger den Tanke nu ikke nær, at Hrodulf har søgt Hævn for sin Fasters Mand, da han drog til Adils? Imidlertid, enten denne Forklaring er rigtig eller ej, er det aabenbart, at Kampen er endt med Svearnes Sejr. Hrodulfs Flugt paa Fyrisvoldene er en Episode, som har fast Rod i Traditionen, og som allerede omtales i Kvad fra Vikingetiden.

Ligesaa fast en Rod har Beretningerne om Hrodulfs Fald paa Lejre.

Del af en Skibssætning ved Lejre.

Hans Søster *Skuld* var gift med en Underkonge eller Jarl i Skaane, *Hjorvard,* som sveg ham og dræbte ham ved et natligt Overfald. Heltekredsen om den kæmpende Skjoldunge er et af de stærkeste og stolteste Billeder, vor Sagntid ejer. Aldrig har Hrodulfs Skikkelse vist sig i fuldere Klarhed end her, hvor han dødsmærket segner, mens Huskarlene værger ham og Hævnens Arm rammer Drabsmanden. Alt, hvad vi har sat højt i hine Tider — Djærvhed, Kampmod, mandig Styrke, Vaabenevne, Trofasthed, et levende Ry —, har samlet sig om denne Flok, hvis store Navne — Bjarke, Vøgg og Hjalte — vi husker fra vor Barndom. Under Øksernes skarpe Sang og i Luernes Lys lønner de en gavmild Konge med krigerglad Følge i Døden. Hvilket Emne at besynge, naar vore Fædre som Vikinger red de tjærede Tofter eller fylkedes under Mærket!

Men Billedet har et dybere Perspektiv: med Hrodulf synker Skjoldungeætten. Stjernen slukkes, og det er Mørke, som ruger over den følgende Tid.

Hvorledes hændte det? Sagnet svarede: ved Skæbnens uafvendelige Raad. Thi Skuld, som ægger Hjorvard frem til Drabet, er ingen historisk Person. Hun er selve Skæbnegudinden, som griber ind i Ættens Liv og bliver Skjoldungernes Ulykkesnorne. I Hrodulfs Blodskamsfødsel ligger en af Spirerne til denne ramme Skæbne, — eller

rettere: det er Skæbnen, som i sin blodige Meningsløshed har trængt til at forklares, og man har da skabt Fortællingen om Helge, der avlede Hrodulf med sin egen Datter. Historisk maa Svaret være et andet: Hrodulfs Fald er Afslutningen paa den Ættefejde, der begyndte, da Freden blev brudt mellem ham og Hrodgar, og som fortsattes, da han røvede Guld og Rige fra sin Fætter Hrørik; thi Hjorvard, der køber sin Sejr med sit eget Liv, hører selv til Skjoldungeætten. Ogsaa *han* er Hrodulfs Fætter, en Søn af Hrodgars ældste og tidligt døde Broder Hjorgar.

Der er i disse Beretninger om, hvorledes Ætten ødes, en Vildskab, som sprænger alle Baand, en Kamptørst, som ikke sparer Frændernes Blod, et Magtbegær, som skænker den stærke det højeste Ry, men samtidig gemmer Gengældelsens Løn i sit Skød. Intet af dette skal maales med vor Tids Alen. Det hører den sene Vandringstid til som et af de mærkeligste og mest tragiske Træk. Saaledes bygges et Storkongedømme op, og saaledes sprænges det. Kamp, Guld og Hæder er Grundlaget, — flakkende Luer og Død følger efter. Men ud af Baalet springer Sagnet. Heltekvadet fastholder Skæbnestævnet som den største Udfoldelse af Slægtens Krigerevne, og Herskerskikkelsen faar en Glans og Storhed, som den ikke vilde have ejet, hvis den ikke havde udløst de Lidenskaber, der var dette stormende Tidehvervs, og hvorpaa Mænd dengang byggede baade Magt og Minde.

5. Sagntidens Afslutning.

Man har ofte søgt at fastslaa, hvornaar disse Begivenheder inden for Skjoldungeætten fandt Sted, men man har saa at sige intet haft at holde sig til. Kan man stole paa Beowulf, var Hrodgar en ældre Mand, da Geatekongen Hugleik endnu levede, og Hugleiks Død kan — det lærer frankiske Krøniker os — sættes til omkr. 525. Sandsynligvis har Halvdan da hersket i 3. Fjerdedel af det 5. Aarh. og op imod Aar 500, Hrodgar har fulgt ham i 1. og delvis 2. Fjerdedel af 6. Aarh., og derpaa er Hrodulfs Tid som Enekonge kommet indtil ca. 550 eller lidt senere. En nøjagtigere Kronologi er udelukket.

Hvad er der saa sket i de følgende Menneskealdre? En italiensk Digter, Venantius Fortunatus, fortæller os om en Kamp i Vestfrisland ca. 565, hvor Hertug *Lupus* (ɔ: Wulf) af Champagne drev en dansk-sachsisk Vikingeflok paa Flugt, til største Delen af den druknede i Floden Laugona (nuv. Laubach eller Louwers paa Grænsen af Groningen). Sandsynligvis er det et Tilfælde, at vi ikke har Efterretninger om flere lignende Togter. Uroen paa Havet, hvor Køb-

mændene færdedes, og ved hvilket rige Havnebyer lokkede, har sikkert været jævnt herskende, indtil Vikingetiden satte ind med de omfattende Plyndringer, som fik saa afgørende en Betydning for Vesteuropas Skæbne. Men hjemme i Danmark — hvorledes artede Forholdene sig der?

Den danske og islandske Overlevering er meget uklar, og desværre tier de angelsachsiske Kvad for denne Periodes Vedkommende. Hvad vi slutter paa Grundlag af vore Sagn, maa derfor fremsættes med stærkt Forbehold; men rimeligvis har følgende Hændelser størst Sandsynlighed for sig:

Efter Hrodulfs og Hjorvards Død er der kommet en Opløsningens Tid inden for den store Danevælde. Af Ætten, som havde holdt Riget i sin Haand, var alle mandvoksne Medlemmer borte, og Landets enkelte Dele begyndte atter at føre en selvstændig Tilværelse. En Række Overleveringer, som i alt væsentligt stemmer overens, taler om fem Konger paa samme Tid: *Borkar* (eller Østmar) i Skaane, *Hunding* paa Sjælland, *Hane* paa Fyn, *Hather* i Jylland og *Hrørik* i Jylland eller paa Lolland. Der er blandt alle disse kun een, hvis Navn har Betydning: det er den sidste, som maa høre Skjoldungerne til, og da man i Folkevandringstiden aldrig benyttede direkte Opkaldelse inden for Ætten, er det ved ham rimeligt at tænke paa den Hrørik, som Hrodulf dræbte. Man har da ogsaa adskillige Vidnesbyrd om, at en stor Del af Traditionen tidligt glemte hans Drab, hvorpaa man indføjede ham i Kongerækkerne *efter* Hrodulf.

Nu tyder flere Ting paa, at netop denne Hrørik havde en Søn, som hed *Harald.* Som Haralds Moder nævner en Del af Overleveringen *Aud den Dybsindige,* og man hører, hvorledes hun bringer sit lille Barn i Sikkerhed i det fremmede, da dets Fader fældes. Her maa man altsaa forestille sig Harald vokse op — en Skæbne, som han i saa Fald har delt med mange Kongebørn, baade i Sagnets og i Historiens Verden. Men hans Tid er omsider kommet. Da han er blevet voksen, og begge hans Faders Fætre — Hrodulf og Hjorvard — er døde, men »Femkongerne« har taget Magten i Landet, har han gjort sine Ættekrav gældende. Han har dræbt Femkongerne, siges der, og har paa ny samlet det Rige, hans Ætt havde ejet.

Det er som en ny Storkonge, Harald mindes, og det er som den krigerske Grundlægger af en ny Danevælde, han vinder sit Hædersnavn *Hildetand* (ɔ: Kamptand). Selve Rigssamlingen under ham er maaske paalidelig Historie, og det er rimeligt nok, at hans Kamplyst ikke har været udtømt med dette Værk, men at den har drevet ham til endnu større Bedrifter. I Overleveringen er efterhaanden hans Rige vokset til det fantastiske. Svear og Nordmænd, Friser ved

Rhinen og Vender ved Østersøen har bøjet sig for ham, »Aquitanien« og Northumberland har været ham lydskyldige, ja han har strakt sin Magt over alle Konger helt ned til Middelhavskysten. Det er den sene Eftertids Drøm om hans Storværk, som spejler sig i disse Beretninger; men Udgangspunktet er klart: Harald Hildetand har tegnet sig for Mindet som den vældige Kampdrot, der i sine unge Aar gjorde Ende paa Rigets Opløsning og i sin Alderdom segnede under blodig Strid i det fremmede.

Netop om hans sidste Kamp har Sindene samlet sig i størst Beundring, og det, skønt den blev et Nederlag. Det er det samme Træk, vi har mødt ved Overleveringen om Hrodulf, hvis Fald paa Lejre i stærkest Grad formaaede at løfte hans Skikkelse for Eftervérdenen. Den mægtige Kraft, som brister i Skæbnestunden, har ved hele sin tragiske Alvor betaget disse Folk, som selv higede efter det højeste i Manddom og Drengskab. Men Trækket er for saa vidt almenmenneskeligt, som vi finder det overalt og til alle Tider.

For Haralds Vedkommende er Fortællingen om hans Krigerdød knyttet til *Bråvellir* (Braasletterne) — den brede Slette inden for Bråviken, hvor Norrköping ligger i vore Dage. Vi er her oppe paa Grænsen mellem Södermanland og Östergötland, men paa östergötisk Omraade. Ret i Nord staar Kolmårdens mørke, skovdækkede Højder med deres bratte Flanker ud mod Vigen — i Syd ligger Vikbolandet med gammel og frugtbar Bygd og med en Række af Høvdingegaarde, nu Landsbyer, der stammer i det mindste fra 5.—6. Aarhundrede. Den, som vilde hærge eller underlægge sig Landet, maatte først og fremmest sejre her.

Det er noget saadant, der har været Haralds Hensigt. Sagnene fortæller, at hans Modstander var Sveakongen *Hring*; men en saadan Konge har aldrig siddet i Uppsala. Alle Herskerne her havde dengang Navne, som begyndte med en Selvlyd (Egil, Ottar, Aale, Adils o. s. v.). Derimod begyndte Östgötakongernes Navne med H — ligesom Skjoldungernes —, og man fristes til at genfinde Sagnets Sejrherre i Navnet paa den Storgaard, *Hringstadir,* som laa Vest for Bråviken, i Bygdens Hjerte og med ældgamle Helliglunde og Tingsteder i Nærheden. Ved Gravninger her i 1916 blottedes Resterne af et stort, befæstet Gaardsanlæg, og i 1925 lykkedes det ved fortsatte Undersøgelser at gøre Fund, som daterede Gaarden til omkr. 600 — netop det sandsynlige Tidspunkt for Haralds og Hrings Kamp paa Braavellir.

Det maa nu være med dette, som det vil. At Östgöterne endnu paa dette Tidspunkt var uafhængige af Sveakongen, maa man vist gaa ud fra, og mod dem har Slaget været rettet. Jordanes fortæller

(omkr. 550), at Kystlandet fra Tjust og sydpaa ofte angrebes af Naboerne, det vil sikkert i første Række sige Svear og Daner, og Jordfundene giver os en Anelse om, hvad det var, som lokkede til disse Hærgninger: Östergötland var i det 5. og 6. Aarh. et af Nordens guldrigeste Lande. Først op mod Begyndelsen af det 7. Aarh. hørte denne Guldrigdom op, og fra ca. 600 er det Svealandskaberne — særlig Uppland —, som giver de største Fund. Bag dette maa der ligge afgørende Hændelser, ellers vil vi savne al Forklaring paa den mærkelige Forskydning af Midtpunktet for Guldskattens Mængde, og man har derfor tænkt sig, at Sveakongen omtrent ved denne Tid har underlagt sig Östergötland. I hvert Fald maa det være Guldet, som har fristet Naboerne. Det er vel ogsaa det, som engang kort før Aar 600 har drevet den haarde Kriger — »Kamptanden« — til i sin høje Alderdom at lade Hærskibene pløje Bråviken for at gæste Hring og hans Høvdinge paa Braavellir. Her har Kampen raset, til Danerne er trængt ned mod Stranden og Hærkongen har ligget fældet paa Valen i Klyngen af sine dræbte Krigere.

Men om denne Kamp spandt Sagnet sit Spind af Eventyr. Den kom til at staa som Afslutningen paa den nordiske Heltetid, den vældigste Styrkeprøve, vore Lande havde set, og sit klassiske Udtryk fandt Digtningen i det Kvad, som en Skjald fra Telemarken lagde Starkad i Munden, og som han vistnok udarbejdede under Harald Haarderaades Englandstogt i 1066. I det ser vi Kæmper fra alle Nordens Egne, ja vidt omkring fra, fylkes til det store Stævne, Skjoldmøer strider i Haralds Rækker, og Odin selv er den, som har sat Splid mellem Danekongen og hans Frænde Sigurd Hring, og som nu i Svenden Brunes Skikkelse styrer den alderdomsblinde Konges Stridsvogn, til han styrter ham ned under dens Hjul og knuser hans Hoved med Kølleslag. »Utallige Lig laa om Kongens Vogn«, siger Sakse; »Kroppenes Hob højnede sig over Hjulene, Valdyngen voksede over Vognstangen. Tolv Tusinde Ædlinge var faldet i Hrings Hær; men paa Haralds Side segnede tredive Tusinde Ædlinge foruden dem, der faldt af Almuen«.

Det er den afsluttende Vikingetid, som maler dette Billede af den afsluttende Heltetid. Der er andet og mere end Blodet, som forbinder Slægten omkr. 600 med Slægten en fire Aarhundreder senere. Meget er ændret i Løbet af denne Tid; politisk, socialt og religiøst er Udviklingen gaaet sin Gang. Men *Personligheden* er paa de afgørende Punkter blevet uforandret den samme; Maal og Drømme har fulgt gamle Baner; Krigerdaad, Djærvhed, Ry har endnu staaet som de bestemmende Elementer i Mandens Karakter. Høvdingens Sind er formet efter de store Forgængeres, og det er vedvarende de samme

Evner, som har sikret Kongen Mængdens Bifald og Hirdens Troskab. Man viser hen til Oldtidens Helte som de Forbilleder, man ønsker at ligne, og Arvenavnene vidner om denne Beundring for det svundne. Hvor ofte træffer vi ikke blandt Vikingetidens nordiske Høvdinge Navnet Harald — fra Storbondeslægterne til Kongeætterne.

Historisk set er hele Tidsrummet fra 600 til sidste Fjerdedel af 8. Aarh. desværre for Danmarks Vedkommende et øde Land, som ingen Sti fører igennem. Ingen Daad, intet Navn er gemt, som vi med Sikkerhed kan henføre hertil, naar undtages den Kong »Ongendus«, som modtog Missionæren Willibrord i Begyndelsen af det 8. Aarh., men som Bispen fandt »haardere end Sten og vildere end et Dyr«. Vi maa da slutte Fremstillingen af vor Sagntid med Kong Haralds Fald. Er Skjoldungeætten udslukket med ham? Er Danevælden atter blevet splittet som i tidligere Tid, da Hrodulf segnede? Vi ved det ikke. Men da Vikingerne lægger ud fra vore Kyster og Gudfred hærger Frankerkongens Riger, runger det vilde Kampraab fra Braavellir endnu som en Hilsen til Nærfrænder. I Krigernes Sind finder vi Broen, som de ukendte Slægtled har bygget. »Forhistorisk« eller »historisk« Tid — Folket er inderst inde det samme, saa længe det i Stolthed og med Samhu mindes sin egen Fortid.

FEMTE AFSNIT

DET OLDDANSKE SAMFUND

Vi har i de foregaaende Afsnit fulgt vort Folks Skæbne gennem Tiderne, fra den første Bosættelse fandt Sted i spredte *Stammer,* til Stammerne var blevet *Tjod,* og der af disse igen fremstod et *Folk,* jævnbyrdigt de øvrige, som den store Vandringstid kaldte til Live. Det har i væsentlig Grad været en ydre-politisk Linie, vi har prøvet at følge — Østersømagtens og Skjoldungerigets. Men en dansk Rigsdannelse har jo ikke alene været Resultat af ydre Begivenheder; den har ogsaa hvilet paa en *indre Opbygning af Samfundet,* hvor stadig ny Kræfter har sammentømret det fælles Hus, til det fik den Vidde og Højde, som Fremtiden krævede. Kun kender vi endnu mindre til denne Side af Sagen. Samfundets indre Struktur kan vi egentlig først sige noget sikkert om, naar vi kommer ned i historisk Tid, og de forudgaaende Tilstande maa vi i alt væsentligt danne os et Begreb om ved at se dem i Lys af Skildringer, som vi møder hos Cæsar og Tacitus — her gældende helt andre Folkeslag — eller ved Tilbageslutninger fra historisk kendte Forhold. Det siger sig selv, at begge Fremgangsmaader rummer ikke ringe Farer; men der er dog tre Omraader, hvor vi har *nogen* Mulighed for at skimte Helhedsbilledet, og tilsammen giver de os et Indtryk af vort Samfunds Vækst i social, politisk og religiøs Henseende. Vi skal derfor i et afsluttende Kapitel høre, hvad der kan siges paa disse tre Punkter.

1. Bonden og Høvdingen.

Det er allerede forud nævnt (se S. 340), at man maa regne med en bestemt Standsadskillelse saa tidligt som i den yngre Stenalder, og alt taler for, at Samfundsdelingen i de følgende Perioder er blevet stadig mere nuanceret.

Grundstammen har dog gennem hele Oldtiden ubetinget været *Bønderne,* som i første Række levede af deres Kvægavl, i anden af deres Jordbrug — og i tredie, kunde man sige, at Jagt, Handel, Krig og delvis Haandværk.

At Kvægavlen spillede den største Rolle, var en naturlig Følge af Jordbrugets yderst primitive Teknik, som kun muliggjorde ganske smaa Agres Opdyrkning. Det var Kvægholdets Størrelse, som i særlig Grad bestemte Bondens Rigdom og gennem den hans sociale Indflydelse, og det var Kvæget, som i mangfoldige Tilfælde blev det gængse Betalingsmiddel — ved Køb og Giftermaal som ved Skatteydelser og Retsbøder. Det, som Goterne kaldte *faihu,* ɔ: Fæ, Kvæg, betød tillige slet og ret Ejendom, hvad der minder os om, at det romerske Ord for Penge, *pecunia,* var afledet af *pecu,* Kvæg.

Men hvor Jorden ikke var for tung at bearbejde eller for mager til at bære selv en sparsom Afgrøde, saaede man sit Korn. Vi finder hist og her i Jylland smaa, smalle og bredere Jordlodder, adskilte ved

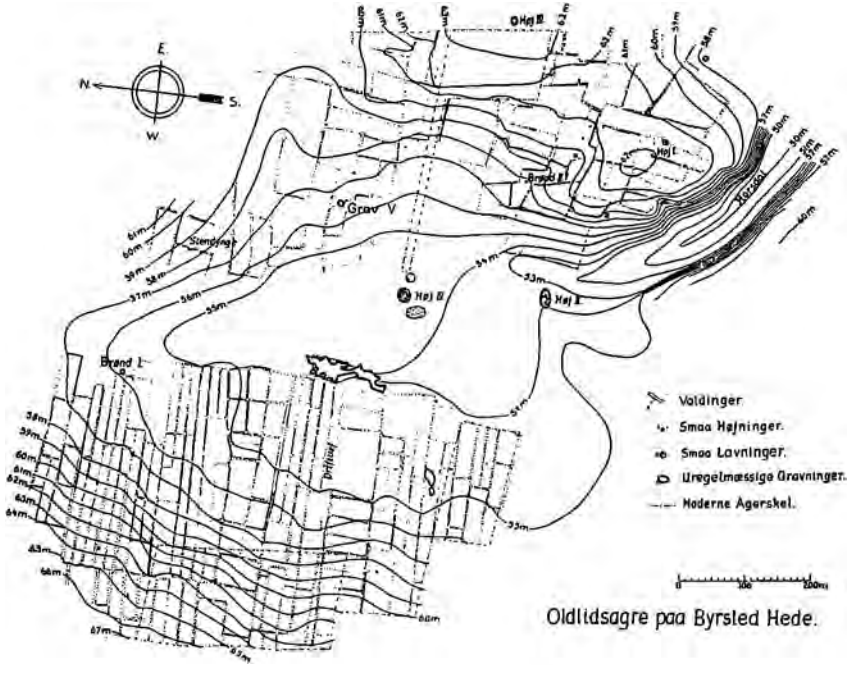

Oldtidsagre paa Byrsted Hede. Agrene antages oprindelig at have dækket mere end 100 ha, men meget er udslettet. De vestlige Agre er gennemgaaende lange og smalle og har sikkert været bearbejdede med Muldfjælsplov. De østlige er bredere og kortere. Her har man benyttet en Ard ved Jordens Behandling. Agrene stammer fra den førromerske Jernalder.

en lav Vold af sammenplukkede Marksten eller i Tidens Løb sammenslæbt Jord (f. Eks. ved *Egsmark* paa Mols, ved *Kolkur* i Resen Sogn og paa *Byrsted* Hede i Himmerland), og alt tyder paa, at vi her staar over for de ældste Spor af Landets Opdyrkning. Endnu i Stenalderen nøjedes man vel med at hakke Mulden op, hvor man vilde tilsaa den; senere — i hvert Fald i Bronzealderen — fik man den primitive Træplov, som kaldes en *Ard* (se S. 262 f.), og i den tidligste Jernalder lærte man Hjulploven at kende og skaffede sig derved et baade kraftigere og mere effektivt Redskab, som kunde tillade en Udvidelse af Driften, men som det i lange Tider sikkert kun var Storbøndernes Sag at anskaffe sig.

Selve Markarbejdet blev naturligvis udført af Bonden og hans Husstand, hvor han savnede Raad til at skaffe sig anden Arbejdskraft. Det var dog ikke efter hans Sind at gaa og slide paa Ageren. Utvivlsomt har det været hans Kvinder, som trak den tunge Del af Læsset, ja meget tyder paa, at »Hakkebruget« — altsaa den mest primitive Form for Jordens Bearbejdning — udelukkende var Kvindearbejde. Endnu fra Aarhundredet efter Kristi Fødsel giver Tacitus os en Skildring af Germaneren, som tilbringer Tiden mellem Kampene med at sove, spise, drikke og spille Terninger, og som »agter det for Dovenskab og Ladhed at ville vinde ved Sved, hvad man kan skaffe sig ved Blod«, hvorfor han sætter »Kvinderne, de gamle Mænd og de svageste i Husstanden til at passe Huset, Hjemmet og Agrene«. Lad være, at Billedet er tegnet med skarpe Konturer, — det indeholder dog nok nogen Sandhed, og vi har ingen Grund til at tro, at Forholdet skulde have været stort anderledes i Aarhundrederne før Tacitus, eller at det ændredes nævneværdigt før længe efter hans Tid.

Hvor de økonomiske Muligheder har været til Stede, har man imidlertid i udstrakt Grad anvendt *Trælle* til Arbejdet med Jorden. En Trællestand fremstaar som Regel i det Øjeblik, da Samfundets Økonomi kommer til at hvile paa en daglig, konstant Arbejdsydelse — et Forhold, som møder os allerede i vor yngre Stenalder. Man skaffer sig da ved Krig eller Køb den Arbejdskraft, som man har nødig, og den bedst stillede Bonde har Forudsætninger for at samle den største Trælleflok. Altsaa bliver ogsaa Trællemængden en Slags Maalestok for Ejerens Velstand og Magt, og af tvungne Arbejdsydelser afhænger i Hovedsagen Kulturudviklingen helt hen til Middelalderens Begyndelse. Alligevel er Trællen selv ikke uden økonomiske Muligheder. Han har eget Bo og Hjem, siger Tacitus, mod at yde sin Herre en vis Afgift i Korn, Kvæg eller vævet Tøj, og han tugtes kun sjældent. Men dræbes han i Hidsighed, ligger han ubødet — *det* er den mægtige Forskel mellem ham og den frie Mand! Træl-

len er retsligt set *frændeløs;* intet kan efter Oldtidens Tankegang i højere Grad karakterisere hans utrygge Stilling i Samfundet. Og heri sker der tilsyneladende ingen væsentlig Ændring, fordi Herren frigiver ham. I hvert Fald skal der gøre sig ganske særlige politiske Forhold gældende, hvis den frigivne skal kunne opnaa en Indflydelse som andre Bønder.

Hele det Spil af stærkere og svagere Kræfter, af Folk, som har ledet den økonomiske Udvikling inden for deres Bygd, og af andre, som har omsat Udviklingen i en Maalestok, der stemte overens med deres egne, mere begrænsede Kaar, kan vi ikke følge. Vi kan kun forudsætte, at Samfundet har været mindre enkelt og uforanderligt, end en romersk Iagttagers kortfattede Ord kunde tyde paa. De tekniske Fremskridt, som Tiden har ført med sig, og som Storbønderne før de øvrige har kunnet høste Udbyttet af, Handelsomsætningen, som ligeledes i første Række maa være kommet dem til gode, og Krigsbyttet, der i ikke mindre Grad, — hvad de *store* Værdier angaar —, har været forbeholdt en forholdsvis snæver Kreds, alt dette har bidraget til Samfundets stigende Nuancering. Velstanden er hurtigt blevet ulige fordelt, ja enkelte Egne maa i visse Perioder have haft et naturligt Forspring fremfor andre — netop, hvad Fundene Gang paa Gang belærer os om.

Men selv om Samfundet saaledes i *økonomisk* Henseende har været broget nok — med Storbønder i Toppen og Fattigfolk i Bunden —, har det dog i *social* Henseende været ganske anderledes ensartet, end vi i vore Dage kender det, og Grunden til denne Ejendommelighed har været den Rolle, som *Ætten* har spillet i saa at sige alle Livets Forhold.

Ættens Sammenhold er et af de allermærkeligste Træk, vi møder i denne svundne Tid. Paa Ætterne bygges baade Stamme, Tjod og Folk op, og alle offentlige Funktioner præges deraf. Den aarlige Uddeling af Dyrkningsjorden foretages efter Ætter, siger Cæsar, og inden Kampen ordner Krigerne sig ætvis i Fylkingen. Lider en Mand Uret, er det Ætten som Helhed, der kan kræve Oprejsning, og hvis Skyldneren dømmes, har derfor alle Medlemmer af den forurettedes Æt Krav paa Part i Bøden. Omvendt — hvis man begaar Uret, maa ens hele Æt staa til Ansvar, med Gods eller med Blod, og Oprejsningen kan tages ikke alene derved, at den skyldige dræbes, men ogsaa ved, at en anden af hans Æt fældes. Er han selv en ringe Mand, vil Oprejsningen netop blive større, naar en *bedre* Frænde undgælder. Nogen Uretfærdighed begaar man ikke ved paa den Maade at vælge sit Offer; thi ingen i Ætten er sagesløs, naar et af dens Medlemmer har forbrudt sig, og Drabet betegner ikke nogen Hævn i

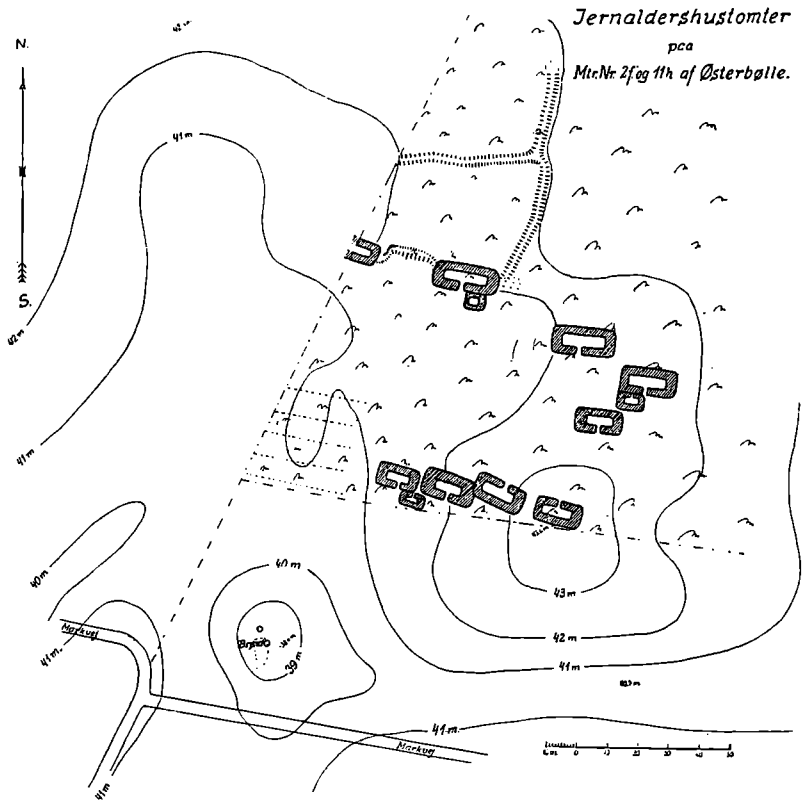

Landsby fra romersk Jernalder ved Østerbølle, Himmerland. Kun Østenden af Landsbyen er bevaret. Oprindelig maa den have været mindst tre Gange saa lang, som Sporene i vore Dage rækker. Planen viser en typisk Langby med Husene liggende langs en Gade i omtrent Ø.—V.

vor Forstand af Ordet, men en Oprejsning, som er nødvendig, hvis Livet skal kunne leves. I dette Forhold staar Høvdingen og den fattige Bonde ens. Er de Frænder, vil Ættefællesskabet imellem dem i givet Tilfælde nedbryde enhver Skranke, socialt som økonomisk.

Der er ingen Tvivl om, at denne Opfattelse af *Ætten* som *udelelig i Ansvar og Evner* er ældgammel. Den har sin Rod i det Blodsfællesskab, som har hersket i de primitive Flokke, og som har præget Livet paa vore første Bopladser. Sandsynligvis har den da ogsaa været bestemmende for Karakteren af Landets tidligste faste Bebyggelse. Det er allerede nævnt (se S. 341), at denne for en stor Del fandt Sted i Landsbyer, og at Landsbyen langt fra er en sen Bosættelsesform, der skyldes landbrugstekniske Fremskridt, men at den tværtimod er den allerældste, direkte afledet af de primitive Sam-

leres og Jægeres Boplads. I visse Landsbynavne har man derfor ogsaa ment at kunne aflæse Ættepræget.

Vi ved ikke, hvor langt tilbage i Tiden vore ældste *Stednavne* fører os; rimeligvis er det adskillige Aarhundreder forud for vor Tidsregning. De allerældste kan imidlertid kun med stor Usikkerhed paavises. De synes at være simple Terrænbetegnelser af rent stedmærkende Indhold; men saadanne Navne er vitterligt ogsaa anvendt i langt senere Tid, og der maa af den Grund foreligger særlige Vidnesbyrd, hvis vi skal anse enkelte af dem for at tilhøre det ældste Lag.

En anden Gruppe synes ligeledes at række meget langt tilbage i Tiden. Det er Navne med Endelser som *-inge, -ninge, -linge* o. lign. (f. Eks. *Gimming, Gimling, Gimsing, Aring, Arninge, Gyrstinge*). Deres Forled er her i Landet vistnok uden Undtagelse en Naturbetegnelse (f. Eks. *Hørning* af Horn, *Grævinge* af Grav, *Dellinge* af Dal); men mange er yderst vanskelige at tolke, og endnu usikrere bliver det, naar man spørger om det fulde Stednavns Betydning. Det er i dem, flere Forskere har været tilbøjelige til at se Ætnavne. Her skulde vi altsaa have et haandgribeligt Vidnesbyrd om Bosættelsen i Ætter. Men Slutningen er sikkert forhastet. *Helsinge* f. Eks. behøver ikke at betyde »(hos) Helsinger(ne)«, — det kan med samme Ret tolkes som »(ved eller paa) Halsen«. At Navnene imidlertid er ældgamle, fremgaar ikke alene af deres vide Udbredelse i Europa; endnu mere siger det, at henved 75 pCt. af dem ligger umiddelbart ved Bronzealderens Vejlinier. Man kan ikke derfor paastaa, at de stammer fra denne tidlige Tid; men det synes dog indlysende, at Flertallet af dem maa gaa tilbage til en Tid, da disse Vejlinier endnu var Bygdernes væsentligste Færdselsaarer.

Hvad der her er sagt om *-inge*-Navnene, gælder for en Del ogsaa om vore Landsbynavne paa *-um;* kun er Forholdet for deres Vedkommende endnu mindre gennemskueligt. At flere af dem oprindeligt har haft Endelsen *-heimr* eller *-heimar,* fremgaar med Sikkerhed af deres gamle Skriveformer (f. Eks. Smørhem, nuv. *Smørum,* Marthemæ, nuv. *Maarum*). Det synes endvidere naturligt at forudsætte denne Endelse, naar vi i Udlandet træffer *-heim*-Navne, der ganske svarer til vore *-um*-Navne (f. Eks. dansk *Fleskum,* norsk Fleskheimr, dansk *Trandum,* norsk Trandheimr). Endelig ved vi, at denne Endelse var anvendt over store Dele af det gamle germanske Omraade i Tyskland. De danske *-um*-Navne staar *-inge*-Navnene meget nær (f. Eks. *Bjerrum* — Bjerring, *Hornum* — Hørning, *Kornum* — Korning, *Risum* — Risinge o. lign.); ogsaa *deres* Forled er altsaa simple Naturbetegnelser, og derfor tolker flere Forskere

dem som almindelige Lokalitetsnavne, idet *-um* i gammel Tid var Endelsen i Hensynsfald Flertal. *Bjerrum* skulde saaledes betegne Bebyggelsen »(paa eller ved) Bjergene«, *Risum* Bebyggelsen »(i eller ved) Risene«, *Farum* Bebyggelsen »(ved) Overgangsstederne«. For det danske Materiales Vedkommende har Tolkningsspørgsmaalet endnu ikke været underkastet et udtømmende Studium, og før et saadant er gjort, kan en virkelig begrundet Opfattelse ikke fremsættes. Men uanset Navnenes Betydning maa de sikkert være meget gamle. Er Endelsen et oprindeligt *-um*, kan de være jævngamle med vore *-inge*-Navne; gemmer den derimod et *-heim*, er deres Dannelse maaske ikke begyndt før i Aarhundrederne efter Kristi Fødsel.

Stednavnene kan altsaa ikke bevise, at vore Bønder bosatte sig Æt for Æt. Alligevel taler meget for, at dette har været Tilfældet, og at Ætten endnu langt hen i Tiden spillede en Rolle inden for Landsbyen, kan vi se af Cæsars Ord, at »ingen Enkeltmand ejer et vist Agermaal eller et særskilt Landstykke; men de forskellige Ætter, som har sluttet sig sammen (ɔ: i Byen), faar hvert Aar tildelt Jord af Høvdingene efter disses eget Skøn og maa Aaret efter flytte andet Steds hen«. De Grunde, som Cæsar fik angivet for denne mærkelige »Flytning«, blev næppe fuldt forstaaet af Romeren, og hans Hjemmelsmand stammede vel ogsaa fra Egne, hvor Krige og Vandringer i nogen Grad havde ændret Bondens naturlige Levevilkaar; men tilbage bliver den Oplysning, at det var *Ætten*, som inden for Landsbysamfundet fik tildelt Jorden og — maa vi antage — dyrkede den i Fællesskab.

Det vil vist være urigtigt at lægge væsentligt andet i de omstridte Udtryk hos Tacitus, at »af Landsbyen som Helhed beslaglægges Marker i et Omfang, der svarer til Dyrkernes Antal, og de uddeles derpaa efter Værdighed blandt disse. Delingen falder let paa Grund af Markernes Udstrækning. De bruger Vekseldrift, og alligevel er der Jord tilovers«. Ogsaa her skal man sikkert gaa ud fra, at de »Dyrkere« *(cultores)*, til hvem Sædejorden uddeles, er andet end Enkeltmænd, at det er Ætter eller Storfamilier, der i økonomisk og dyrkningsteknisk Henseende er optraadt som Enheder.

Saadan omtrent maa Forholdene have artet sig i vore ældste Landsbyer. I lerklinede Gaarde, hvis mange Smaahuse laa spredte paa Toften, saa Byen fik et forholdsvis aabent Præg, levede Bønderne deres Liv. De smaa Agerlapper dyrkedes i *Fællesskab* af Ættens Medlemmer, og dennes Størrelse og Anseelse fandt Udtryk bl. a. ved den Jordmængde, som den raadede over, ligesom ved det Antal Kvæg, den havde græssende paa Landsbyens fælles Oredrev. Hvert Aar fastslog Byens ledende Bønder Agerjordens Fordeling; thi den

teknisk ufuldkomne Drift nødvendiggjorde, at man stadig optog nyt Dyrkningsland og lod de gamle Agre ligge brak. Hvorledes man i Aarhundredernes Løb naaede fra denne primitive Ordning til den historisk kendte Inddeling af Landsbymarkerne i Vange, Aase og Agre, er en anden Sag; men i hele den Periode, med hvilken vi beskæftiger os her, naaede man næppe synderligt videre.

Man vilde imidlertid faa et urigtigt Indtryk af Bosættelsen, hvis man gik ud fra, at Landsbyerne havde været eneherskende. Vi har allerede tidligere nævnt, at der maa regnes med spredtliggende *Enkeltgaarde* saa langt tilbage som i den yngre Stenalder (se S. 341), og den hele økonomiske og sociale Udvikling har efterhaanden stærkt øget deres Antal. Stigende Velstand inden for enkelte Slægter, Dygtighed og Initiativ har fremkaldt Anlæg af ny Gaarde overalt, hvor Omstændighederne ledede dertil. Hvis de Forskere har Ret, som mener, at vore Landsbynavne paa *-um* oprindelig har haft Endelsen *-heimr* (eller *-heimar*), kan netop disse Byer være Vidnesbyrd om saadanne Særgaarde. I England synes nemlig *Ham* at have været Betegnelsen for en Storgaard med underliggende ufri Bønder, og af tyske Navne som Hariolfeshaim og Radolfeshaim, der paa Latin kaldes Hariolfes villa, Radulfo villa, ser man, at *Heim* i Tyskland opfattes i Lighed med den romerske Villa, Landgaarden. Det samme kan da have været Tilfældet hos os.

I hvert Fald dukker Storbonden som Enkeltmand frem i vore Landsbyers Navne ikke længe efter Kristi Fødsel. Det sker i den Gruppe, hvis Endelse er *-sted* (oprindelig *-stadir*), og hvis Forled saa at sige altid er et Mandsnavn (f. Eks. *Søllested* af Sølve, *Rolfsted* af Rolf, *Ørsted* af Øder, *Hyllested* af Hilder). Det er i vore Dage anselige Byer, der som Regel ikke ligger alt for nær hinanden, og ingen kan tvivle om, at den Mand, som nævnes i Forledet, har været baade Gaardens Ejer og en fremstaaende Bonde i Bygden. Det er *Høvdingen,* vi møder. Hvor gamle Navnene er, kan det være vanskeligt at sige; men Flertallet af dem stammer vel i vort Land fra Aarhundrederne umiddelbart før Folkevandringstiden, selv om man i andre nordiske Egne har brugt tilsvarende Navne helt ned i Vikingetiden — og da ofte som Betegnelser for ret smaa Gaarde. Saadanne Navneendelsers Anvendelse strækker sig som Regel over meget længere Tidsrum, end man er tilbøjelig til at regne med.

Jævngamle med vore ældste *-sted*-Navne, maaske dog lidt yngre, er de mærkelige Navne med Endelsen *-lev*. Ogsaa i dem møder vi Tidens Høvdinge. Med meget faa Undtagelser er Forleddet altid et Mandsnavn (f. Eks. *Utterslev* af Ottar, *Vigerslev* af Vikar, *Allerslev* af Alver), og selve Endelsen betegner Stedet som overladt til

Kort over den danske og svenske -lev-Bosættelse.

den, der er nævnt i Forleddet. En nøjagtigere Fortolkning er næppe mulig. *Hellev* vil da sige den Jordejendom, som er givet til Helge, mens *Haderslev* har været overdraget Hader. Naar man har villet opfatte de oprindelige *-lev*-Gaarde som en Slags arvelige Embedsgodser, er man paa ret usikker Grund, skønt et og andet Forhold tyder i denne Retning. Navnenes Spredningscentrum paa dansk Omraade synes at være Øerne. Herfra har Navneskikken bredt sig til Jylland (Thy, Vendsyssel, Østkysten ned til Svansø, sparsomt paa Vestkysten mellem Varde og Husum) og op i Sverige (spredt indtil Göteborg-Vättern); men desuden forekommer der nede i Thüringen flere Hundrede Navne med samme Endelse *(-leben)* og delvis samme Forled (Siegersleben — Sigerslev, Alsleben — Alslev), og hvilken Forbindelse der kan have været mellem disse og de danske *-lev*-Navne, er endnu ganske uopklaret.

Den jævnt stigende Opdyrkning af Landet, som vi kan aflæse af Navnene paa *-sted* og *-lev,* har dannet en Mængde ny Spredningscentrer for Bebyggelsen. Saadan en Høvdingegaard med dens store Tilliggende har før eller senere ændret Karakter. Vi maa tænke os, at den som Regel har rummet, hvad man kalder en Storfamilie, d. v. s. at de voksne og gifte Søskende med deres Børn har holdt til i Ættegaarden, og dennes daglige Husstand kan i mange Tilfælde

have talt mere end halvhundrede Mennesker, Hustyendet iberegnet. Der er blevet rejst ny Bygninger Side om Side med de gamle, og bosatte frigivne og Trælle har øget Klyngen af Huse. Men en skønne Dag er yngre Led af Ætten søgt bort og har brudt sig Vej paa egen Haand. Af Ættegaarden er da i det lange Løb fremvokset en Landsby som alle de øvrige, kun ved Navnet mindende om sin Oprindelse og ved den Omstændighed, at der inden for Byens Fang har ligget et *Ornum*, ɔ: et Stykke Særjord, undtaget fra den almindelige Rebning (se S. 706), i en vis Forstand et privilegeret Areal, der har været som en sidste Rest af den gamle Storgaards Særeje. Hvor en Landsby er vokset op om eller ud af en saadan Gaard — og det er sket i adskillige Tilfælde, som Navnet ikke røber —, vil vi finde Ornum paa Bymarken.

Ved Udflytning fra Høvdingegaardene eller fra Landsbyerne har der i de sidste Aarhundreder før den historiske Tids Begyndelse fundet er Række nye Bosættelser Sted, talrigere end de forudgaaende og jævnt øgende helt til vore Dage. Aarsagerne er ikke vanskelige at se: det er sket paa Grund af stigende Folkemængde i Forbindelse med en mere udviklet Dyrkningsteknik. Men ogsaa denne Bevægelse har utvivlsomt haft sit Udgangspunkt i den bedst stillede Del af Bondestanden, i Storbøndernes Kreds.

Det maa saaledes antages at have været Tilfældet ved Anlægget af *-løse*-Byerne, vist oprindeligt Græsningsbrug, der har været knyttet til enkelte Storgaarde. Hvad Ordet *Løse* betyder, er ikke helt klart; snarest er det en indhegnet Græsgang. Vi træffer Navne som Gierdløs (nuv. *Gørløse)* og *Gaarløse,* begge mindende om Gærdet uden om Løsen. *Grindløse, Hawgeløse* (nuv. *Havelse), Ramløse, Spalkløse* (nuv. *Spragelse)* og *Hjalløse* synes paa forskellig Maade at gøre det samme, *Gamløse* kan erindre om den Fæbod (Gamme), som laa paa Løsen, og *Stenløse* om den Karakter af Udmark, som disse Græsningsarealer længe besad. Endnu i Middelalderen, da der var vokset Byer op paa de gamle Løser, var Jorden ofte i en Stormands Eje; men dermed skal ikke være sagt, at enkelte Løser ikke ogsaa kunde være knyttet til Landsbyer og være grundlagt ud fra dem, og i saa Fald kan de tænkes at række meget langt tilbage i Tiden.

Lettere at tolke end disse er en Række andre Navne paa Byer, der ligeledes minder om det store Nybrud. De stammer antagelig fra Tiden omkring Aar 700 til et Stykke ind i den ældre Middelalder, og vi maa ogsaa her gennemgaaende tænke os Enkeltmænd som Grundlæggere og oprindelige Ejere. Det gælder f. Eks. de Byer, hvis Navne ender paa *-tofte,* og som enten kan være sammensat med Personnavne (f. Eks. *Almstofte, Stenstofte, Vemmetofte)* eller med Naturbetegnel-

ser (f. Eks. *Aastofte, Løjtofte, Lundtofte).* I det første Tilfælde hører de vel nærmest Vikingetiden til, i det sidste kunde de tænkes at være ældre; men at de selv da skylder en Storbonde deres Tilblivelse, kan vi slutte dels deraf, at Ordet *Toft* fra ældgammel Tid er Betegnelsen for Særjord, dels deraf, at Flertallet af dem endnu i Middelalderen ejedes af Enkeltmænd.

Noget lignende stiller det sig med Navneendelsen *-by.* De fleste Stednavne af denne Gruppe er sammensat med Ord, der karakteriserer Terrænet (f. Eks. *Bjergby, Lundby, Vejleby*), enkelte — særlig sydslesvigske — dog med Personnavne (f. Eks. *Aageby, Bosby, Gunneby, Ketelsby, Tumby*). Det er Vikingetidens Navne, vi møder her, i meget forskellige fra de Navne, der var gængse, da *-sted-* og *-lev*-Gaardene blev til, og det er de samme, der præger Sammensætningerne med *-mark* (f. Eks. *Grummark, Høgsmark, Eskilsmark, Karlsmark).* Ingen kan tvivle om, at Byer med saadanne Navne er begyndt som Enkeltgaarde.

Mindre sikkert er Forholdet ved dem, hvis Navneendelse er *-torp* (gerne afslidt til *-rup, -drup, -trup, -arp).* Hvad Alderen angaar, er de nærmest jævngamle med de to sidstnævnte Grupper, men de bruges dog aabenbart længere ned i Tiden. Navnene er dels sammensat med Naturbetegnelser (f. Eks. *Skovrup, Sørup, Vellerup* (af Vejle)), dels — og det gælder det overvældende Flertal — med Personnavne (f. Eks. *Gadstrup, Grimstrup, Tostrup*), endda meget unge (f. Eks. *Anderstrup, Jenstrup, Nielstrup, Pederstrup).* Netop dette Forhold viser, at ogsaa -torp-Byerne skylder Enkeltmænd deres Anlæg. Paa den anden Side kunde Endelsen give Indtryk af, at deres Grundlæggere ikke selv havde boet paa Gaardene, men havde drevet dem ved Hjælp af undergivne. *Torp* synes nemlig at have Grundbetydningen Skare, Flok, Trop, og da Stednavne af denne Type tidligt kom paa Mode i Tyskland *(-dorf, -dorp),* var det sikkert som Betegnelse for Udmarksgaarde, der ikke beboedes af Herren selv, men af hans Folk. Det samme behøver dog ikke at have været Tilfældet hos os. Inden Navnene blev anvendt her, kan Endelsen have faaet et andet Betydningsindhold; alligevel er det værd at lægge Mærke til et Navn som Brydetorp (nuv. *Bryrup, Brørup, Brøderup),* der viser, at Bryder, ɔ: Forvaltere, kunde have Ledelsen af saadanne Torper.

Et Materiale som de Tusinder og atter Tusinder af danske Stednavne kan ikke udtømmes paa faa Sider. Her er kun visse Hovedlinier trukket op; men tilsammen fortæller de os væsentlige Ting om den sociale Udvikling, der har fundet Sted rundt om i vore Bygder, samtidig med at større og større Dele af Landet blev taget ind til Dyrkning. De primitive Forhold, hvor hele Økonomien hvilede paa

Bondeætterne i de ældste Landsbyer, kan vel ikke skimtes i Stednavnene; des klarere træder det *personlige* Element frem — fra Vandringstidens Høvdingesæder til de Vikingebol, der i en driftig og handlekraftig Tid spredtes over Landet som Grosteder for nye Ætter. *Ætten* er det afgørende Grundlag for Oldtidens Samfund; men i Døren til dens fasttømrede Hus møder vi to Ansigter: *Bondens* og *Høvdingens,* Repræsentanterne for det arbejdende og opretholdende, det ledende og fornyende Element. Af begges Sundhed drager Samfundet sin Næring.

2. Rigets Styre.

Ligesom Ætten danner Grundlaget for Samfundets sociale Opbygning, er den ogsaa Udgangspunktet for dets politiske. De samboende Ætter i Bygden udgør en Stamme (se S. 341), i politisk Forstand en Enhed, hvis Organisation vi dog ikke kender, men som maa forudsættes tidligt at have faaet et ret fast Præg.

Hvad der har holdt Stammerne sammen, har — ved Siden af Blodsfællesskabet og Høvdingekredsen — været det fælles *Ting,* hvor Bygdens Sager drøftedes og fandt deres Afgørelse. Tinget er Forudsætningen for, at den politiske Udvikling, baaret af Ætterne, kan finde Sted. Her gives under visse Omstændigheder Ledelsen i Hænderne paa de bedst egnede Mænd, eller man godkender de Forslag, som fremsættes af anerkendte Høvdinge. Den nøjagtige Fordeling af Magten ved vi ikke noget om; men det er indlysende, at Tingets Beslutninger i mange Henseender har været afhængige af Ættestyrke og Folkefølge, Høvdingedømmets to væsentligste Midler til at lede Befolkningen.

I Virkeligheden er Skridtet fra *Bygdetinget* til *Tjodtinget* meget ringe. Det er sidstnævnte Sted omtrent de samme Spørgsmaal, der møder Deltagerne, kun i større Maalestok: Spørgsmaalene om Førerskab og Tilslutning. Den videre Udstrækning, som Tjodlandet har, kan øge Antallet af Tvistigheder og delvis ændre deres Art; hvad der er af ren lokal Interesse, kommer vel heller ikke for her, det vedbliver at indbringes for Bygdetingene; men Grundpræget er uforandret. Formelt er det alle fri Mænd, der sætter Loven, — reelt er det Lederens Personlighed og Indflydelse blandt Ætterne, der betinger Afgørelserne.

Bygdetingene maa delvis antages at leve videre i de senere Herredsting; men med *Herredet* staar vi dog over for en Organisationsform, der peger langt ud over baade Bygd og Tjod.

Selve Ordet møder vi tidligst i oldtyske Love, hvor *hariraida, heriraita* betyder en Krigerskare, en »Hær«, maaske paa 42 Mand. Den samme Betydning maa et urnordisk **harjaraidu, *hariraidu* antages at have haft; men hos os er Udtrykket paa et eller andet tidligt Tidspunkt gaaet over til at betegne et vist Omraade — nemlig det, inden for hvilket »Hæren« blev udrustet, og dette peger hen paa Tider, da Begyndelsen har været gjort til en militær Organisation af Landets væbnede Mandskab.

Hvornaar en saadan Organisation tidligst har kunnet udformes, er det umuligt at sige. Vi lægger imidlertid først og fremmest Mærke til den Kendsgerning, at Herredet er en udpræget *dansk* Organisationsform. Naar man i enkelte svenske Landskaber ligesom i visse Dele af Norge allerede tidligt træffer Herreder, modtager man et ubetinget Indtryk af at staa over for danske Kulturlaan, og uden for Norden er Herredet absolut ukendt. Kun saa langt ned imod Ejderen, som den ældgamle danske Bosættelse har strakt sig, har der været organiseret Herreder. Skellet i Syd er af en overordentlig Skarphed. Det følger i store Træk Slien, Danevirke og Trene indtil Svavsted.

Hermed er der aabenbart sat en Grænse tilbage i Tiden for Herredsinddelingen. Den kan ikke være ældre end Danernes og Anglernes Sammensmeltning til eet Folk. Havde den været endnu ældre, maatte den have sat sig Spor ogsaa i Holsten eller længere mod Syd.

Men en følgende Iagttagelse er af lige saa stor Vægt: Herredsinddelingen er ikke indskrænket til det tidsfjerne »Østersø-Danmark«. Den har nøjagtig samme Karakter overalt inden for det historiske Danmark, og en saadan Ensartethed vilde være uforklarlig, hvis den var et Resultat af det Skjoldungerige, der blev Folkevandringstidens store Nydannelse. Den maa være yngre end dette. Den maa stamme fra en Tid, da ogsaa Daner og Jyder var blevet eet. Som vi tidligere har set (S. 393 f.), er vi ude af Stand til at sige, naar dette er sket. Vi ved kun, at det har fundet Sted før Vikingetiden, og til et af de mørke Aarhundreder før denne er det da rimeligt at datere den danske Herredsinddeling.

Maaske har man ovre i Jylland endnu før Vikingetiden kendt en Inddeling af Landet i *Sysler*. »Syssel« betyder Gerning, Arbejde, Hverv, og herfra er det gledet over til at betegne det Omraade, inden for hvilket man har faaet sit Hverv overdraget. Vi træffer en nøje Parallel i det engelske *Shire*, der er identisk med scir = Gerning, Arbejde.

Af den Grund har man tænkt sig, at vor hjemlige Sysselinddeling skulde være et Vikingetids-Laan fra England, idet man hos os skulde have efterlignet dette Lands Inddeling i Shires. Det vilde dog være

mærkeligt, om vi havde efterlignet engelsk Administration paa et Tidspunkt, da netop England var under stærk *nordisk* Paavirkning i baade retslig og politisk Henseende, og sandsynligvis gaar Sysselinddelingen hos os længere tilbage i Tiden end almindeligt formodet. Der er intet, som godtgør, at den ikke i det væsentlige kan være jævngammel med Herredsinddelingen.

Men den adskiller sig fra Herredsinddelingen paa et ganske bestemt og væsentligt Punkt: den er i sin oprindelige Form udpræget *jysk*. Der nævnes rigtignok ogsaa Sysler paa Øerne; men det er sene Efterligninger, som aabenbart kun vedrører den kirkelige Administration. I Jylland dækker Syslerne derimod flere Steder de ældgamle Tjodlande. Hvor Himbrerne havde deres Hjemstavn, træffer vi Himbersyssel (Himmerland), hvor Haruderne boede, møder vi Hardsyssel o. s. v. Den primitive Opfattelse af alle inden for Tjodet som indbyrdes blodsbeslægtede afspejler sig i Jyske Lovs Bestemmelse, at »Kønsnævn« (*kyn* = Æt) er 12 Mænd inden tredje Byrd og *inden Syssel*«. I Syslet har man følt sig som Sambyrdinge, og det nordiske Ord »Bygd« bliver hyppigt anvendt i Betydningen »Syssel«. Den moderne Sprogforskning kan heller ikke se bort fra Sysselgrænserne som Dialektskel.

Som særlige Omraader har Syslerne haft deres *Sysselting* (i Middelalderen ofte kaldet Bygdeting), og de maa have haft deres særlige Ombudsmand. Maaske har han baaret Titlen *Jarl*, ganske som Ombudsmanden i det engelske Shire kaldtes *earl* = Jarl. Her er det vitterligt England, der har laant Udtryk (og Ombud?) fra Norden, ikke omvendt. Hos os selv finder vi enkelte svage Spor, som peger i Retning af, at Jarlen kan have været Ombudsmand for et større Tinglag; men hans Plads inden for denne tidlige og sikkert meget primitive Administration er det dog umuligt nærmere at angive.

I Befolkningens daglige Liv maa *Herredet* forudsættes at have spillet en langt væsentligere Rolle end Syslet; thi selv om det oprindelig kun har skullet opfylde et militært Formaal, har Herredsinddelingen hurtigt faaet langt videregående Følger. Den maa fra første Færd have forudsat fælles Stævnepladser for de enkelte Herreders Indbyggere, altsaa *Herredsting*, som har afløst de tidligere, mindre Bygdeting. Det ligger nemlig i Organisationens hele Karakter, at Bygd og Herred langt fra altid dækker hinanden. Paa den anden Side træffer vi gennemgaaende Herredernes Tingsteder inden for de gamle Højbygder og nær de Veje, ad hvilke Befolkningen fra Arilds Tid har været vant til at færdes. Selv hvor et Herred rummer baade »gammel« og »ny« Bygd, vil det næsten altid være inden for den første, vi skal søge Tingstedet — forudsat, at vedkommende Herred i det hele taget

Schultz Danmarkshistorie

Efter »Danmarks Riges Historie« med Tilladelse af Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.

hører til den utvivlsomt gamle Gruppe. Thi senere Delinger har fundet Sted hist og her, saa nye Herreder er fremstaaet. Hvad der i vore Dage minder om de oprindelige Stævnepladser er ikke meget. Har Herredet Navn efter en Landsby eller en anden Lokalitet inden for dets Omraade (og det er meget ofte Tilfældet), maa man gaa ud fra, at Tinget har været holdt her. Maaske røbes Stedet endnu ved Marknavne som *Tingager, Tingholm* eller *Tinghøj;* men da selve Tingpladsen i Aarhundredernes Løb kan have skiftet mere end een Gang, er det altid vanskeligt at fastslaa, hvor dets første Plads har været, og dette lykkes kun, naar flere Vidnesbyrd af forskellig Art alle peger i samme Retning.

Blandt dem kan findes Navnet paa en *hedensk Helligdom* i nær Tilknytning til Tinghøjen eller Tingageren; thi Retsorden og Kult har været nøje forbundne. Under Tingets Forhandlinger har Almuen — d. v. s. Herredets frie Bønder og Bomænd — fulgt dem, som havde størst Ættestyrke og Folkefølge, og som ud fra nedarvet Erfaring og Viden kunde tolke Vedtægterne paa »Maalstævnet« og bringe Egnens Offer til Guderne. Hvilket Hædersnavn, de bar, ved vi ikke sikkert. De »*Goder*«, som vi finder omtalt paa vore Runestene fra Vikingetiden, har aabenbart været Sambygdingenes Ordførere i Kult og Lov, fulgt af frie Mænd som Huskarle eller som hjemfarne Fæller. En anden Betegnelse, ligeledes kendt fra Runedansk, er *Thul.* Der vil senere blive Lejlighed til at omtale disse Ombudsmænd nærmere (S. 430).

Samtidig med at de gamle Tjod har mistet deres politiske Særliv eller — delvis, som vi siden skal se det — er gledet over til at blive »Sysler«, har Rigsenheden skabt særlige Retsomraader for de enkelte »Lande«, hvert med sit *Landsting.* Øst for Øresund har man søgt til *Lund,* mens den sjællandske Øgruppes Befolkning er mødtes i *Ringsted.* Et Midtpunkt for Nørrejylland og Fyn har været *Viborg.* Om ogsaa den sønderjyske Befolkning har følt sig knyttet til dette Tingsted, turde dog være et Spørgsmaal. Vi har set, at Anglernes politiske Fællesskab med Danerne ovre paa Øerne har været Hovedgrundlaget for det danske Folks Tilblivelse, og muligvis har det gamle Tjodting i Angel vedvarende været holdt i Hævd. Hvor det har ligget, kan vi imidlertid ikke sige; med det middelalderlige Urnehovedting i Aabenraa Amt har det sikkert intet at gøre.

Hvad vi i vore Dage vilde kalde Sager af administrativ-politisk Art, har naturligvis tidligst kunnet forhandles paa vore Ting, naar der af Bygderne var fremvokset virkelige Territorialsamfund, altsaa tidligst paa Tjodtingene. Hvorledes Administrationen har været ordnet i det enkelte inden for et Tjod, ved vi ikke. Rimeligvis har de for-

skellige Bygders ledende Høvdinge hver i sin Kreds varetaget Gennemførelsen af alle Beslutninger, som skulde tjene de fælles Formaal, og vi har tidligere anført, hvad Tacitus kan fortælle os i denne Forbindelse, ligesom vi har set, hvorledes der af de ret løst organiserede Tjod med deres Mangel paa egentlig Centralmyndighed allerede før hans Tid flere Steder var opstaaet Kongedømmer — ikke af samme Præg overalt, men dog alle Steder Vidnesbyrd om stigende Trang til politisk Koncentration (se S. 370).

At denne Trang ikke er mindsket i Tidens Løb, siger sig selv. Hvad der var gavnligt for et *Tjod,* naar det skulde hævde sig blandt Naboerne, maatte i endnu højere Grad være det for et *Folk,* der skulde igennem den store Uros Aarhundreder. En Statsdannelse som Skjoldungeriget vilde simpelthen være uforstaaelig, hvis man ikke forudsatte en ret udviklet Administration og en stærk Koncentrering af Magten, selv om en saadan Koncentrering sikkert er afløst af langt løsere Forhold, naar fredelige Tilstande atter var indtraadt.

Førerskabet har ligget i *Kongens* Haand. Han har faaet det ikke ved Arv, men ved Æt — og takket være personlige Egenskaber: Herskerevner, Sejrslykke, Gavmildhed. Saadanne Træk har gjort ham bedre egnet end svagere Frænder, og den Tilslutning, som han har kunnet regne med, har derfor sat ham i Stand til enten ubestridt at gribe Styret eller ved Kaaring paa Landstingene at trænge sine Medbejlere til Side.

Det er netop hans rent personlige Fortrin, som har gjort ham til Fører for den Flok af *Huskarle,* den *Hird,* der har været som Maalestokken for hans Styrke. Ogsaa almindelige Storhøvdinge har kendt den Slags Skarer. Tacitus fortæller om, hvorledes højættet Ungdom søger Optagelse i Huskarleflokkene, hvor de kan opnaa forskellig Rang, og hvor de kappes om den højeste Plads. For Høvdingene spiller disse unge Krigere, som lever i deres Brød, en stor Rolle. »Altid at være omringet af en stor Flok unge Svende er i Fredstid en Udmærkelse og i Krig en Skjoldborg«, siger han. Ens Ry kan derved naa langt uden for ens egen Stamme, og Huskarlenes Trofasthed rækker ind i Døden. »At dække ham (ɔ: Høvdingen) og værne ham, at lade egen Heltedaad tjene til Forherligelse af hans Hæder, — det er den fornemste Tjenestepligt. Høvdingen kæmper for Sejren, hans Svende for Høvdingen«. Men det forudsætter som sagt, at Høvdingen selv er den ypperste i Laget. Han skal kunne tjene som et Forbillede. Han og hans Lige skal kunne »overstraale alle andre og gaa i Spidsen for Fylkingen under Kampen, saa at det er Beundring, der hjælper dem til at indtage deres fremragende Plads«. Hvor klart afspejler disse Ord fra Slutningen af det 1. Aarh. efter Kristus

ikke det Billede, vi møder herhjemme paa Hrodulfs Tid ca. 400 Aar senere!

Kongen er da i allerførste Række *Kriger*. Derfor har Vandringstiden med dens stadige Kampe i høj Grad øget hans Magt. Men den Rigsdannelse, som hører det samme Tidsrum til, har virket i lignende Retning, og yderligere har Paavirkninger af romersk Statskunst efterhaanden fremmet hans Myndighed. Han er blevet en Haandhæver af Ret og Orden, og hans Indflydelse paa Tingene, hvor hans eget Krav paa Kongenavn fra først af er blevet godkendt af den samlede Tingalmue, har sat ham i Stand dertil.

Under disse Forhold er der saa smaat begyndt at udvikles en *Embedsstand*. Vi maa ikke dermed forbinde noget som helst moderne Begreb, snarere det, som man i Middelalderen kaldte *Ombud*, ɔ: det Hverv i de forskellige Landsdele at varetage Kongens Interesser og tilse, at hans Bud blev overholdt. Hvorledes en saadan Gruppe af Hjælpere er fremvokset hos os, kan vi ikke sige; men at den ikke kan have manglet i det Øjeblik, Riget har faaet en betydelig Udstrækning, der har sprængt alle gamle Forestillinger om Blodsbaandsfællesskab og lagt Hovedvægten paa den politiske Enhed mellem de tidligere selvstændige Rigsdele, er givet, og at den har været aflønnet ved Jordegods, er ligeledes højst rimeligt. Selv besad Kongen ifølge sin Stilling rundt om i Riget udstrakte Ejendomme, der kaldtes *Kongelev*, og hvorfra han hentede en Del af sit Underhold. Naar vi da finder ikke alene denne Betegnelse bevaret blandt vore Stednavne (*Kongerslev* i Hellum Herred), men vi ogsaa træffer Navnet *Jarlslev* (Jerslev), ligger det nær at tro, at Jarlen har været en saadan kongelig Ombudsmand inden for et større Omraade. Givet er det dog ikke, at disse Byer har været skænket Jarler til Underhold, da Forleddet ogsaa kan indeholde Mandsnavnet *Jærle*, dannet af Jarl.

Vi maa gaa ud fra, at Kongens Myndighed har gjort sig gældende paa mange Maader, som vi nu er ude af Stand til at paavise; men til Gengæld maa det fremhæves, at det gamle lokale Styre sikkert overalt har søgt at hævde sig, hvor dette lod sig gøre. At det virkelig har kunnet ske, maa i første Række være kommet deraf, at *Tingene* stadig var saa væsentlige Led i Rigets Forfatning — i hvert Fald formelt. Ogsaa her kunde Kongen naturligvis gøre sin Vilje gældende og faa gennemført Bestemmelser, der ændrede gammel Sædvaneret eller gav Udtryk for ny Tilstande; men det afhang i saa Fald af hans personlige Autoritet. Vi har intet Spor af, at Tingene som saadanne har mistet deres Betydning som retsstiftende Institutioner, og hvad Administrationen af de lokale Forhold angaar, var den sikkert gennem hele Oldtiden ubestridt i de stedlige Høvdinges Hænder.

Disses Myndighed var ikke alene, som vi tidligere har set, en Følge af deres Æts Anseelse og Talrighed. Den var ogsaa paa det nøjeste knyttet til deres Værdighed som Bærere af den stedlige Gudsdyrkelse, og netop i denne Henseende synes Vandringstidens Krigerkonger ikke at have indtaget nogen særlig fremtrædende Stilling, saa sandt som deres Magt skyldtes ganske andre Hensyn end de sakrale. Hertil kom. at deres store Tid faldt sammen med en Ændring i de religiøse Forestillinger, men at denne Ændring aldrig blev Menigmands Eje, og at den derfor ikke kunde skaffe dem en saa dybtgaaende Indflydelse, som Repræsentanterne for Almuens gamle Tro — Storbonden og Høvdingen — sad inde med. Thi det sakrale Element spillede en Rolle ikke alene i det daglige Liv, men i alle offentlige Foretagender. Baade den politiske Opløsning, som vi kan spore efter Skjoldungetiden, og den religiøse Opløsning, som træder stærkere og stærkere frem i Perioden op imod Vikingetiden, bidrog til at begrænse Kongemagtens Udvikling. Derfor møder vor Historie os ikke med faste og klare politiske Linier, da det frankiske Kildestof kort før Aar 800 begynder at tegne vore hjemlige Forhold for os, men vi skal endnu henved halvandet Hundrede Aar ned i Tiden, før Rammerne atter muliggør Udviklingen af en kraftig Centralmyndighed. Og da maa der i mange Henseender begyndes forfra igen.

3. Magterne og Guderne.

Vil man til Bunds forstaa den samfundsdannende Kraft, som Ætten besad i social Henseende, og som Tinget repræsenterede i politisk, maa man gøre sig kendt med den Baggrund af Tro og Kult, der beherskede alle Samfundslivets Forhold.

En af de oprindeligste Forestillinger er vel nok den, at der i enhver Ting, som møder Mennesket, bor en Magt af lignende Art som dets egen — en Vilje, en Aand, en Sjæl; vi har ikke noget Ord, som fuldt ud dækker Begrebet, fordi vi til alle vore Gloser knytter mangfoldige Associationer, der har været vore ældste Forfædre ganske ukendte. De har tænkt sig, at den Sten, man snublede over, den Mosegrund, der svigtede under en, den Storm, der hylende rev og ruskede i Hytterne, ikke alene var skadevoldende, men skade*villende*. Noget virkeligt Skel mellem levende og livløse Ting havde man vanskeligt ved at fastholde. Der levede i Aa, i Træ, i Sten, i Lyn, i Storm »*Magter*«, der kunde dræbe, som vilde Dyr eller Mennesker dræber, men som ogsaa kunde styrke og fremme, naar de blev vundet ved *Magi* eller *Offer*. Derfor gjaldt det om ved disse Midler at vinde deres Venskab

og fastholde Indflydelsen over dem. *Troldmændene* kunde ved deres Fortrolighed med »Magterne« gøre disse til Bopladsens Tjenere, som alle i Fællesskab nød godt af; men Forudsætningen var, at man ikke foretog Handlinger, som stred mod dette Forbund med »Magterne«, og at alt, hvad man gjorde, fik det rette rituelle Præg. Jagt, Jordens Opdyrkning, Vandring, Hyttebygning, Bopladsens Sikkerhed, Krig med Nabostammer — alt var under Indflydelse af »Magterne«, og alt blev derfor i en vis Forstand til Ritus: det fældede Dyrs Sønderdeling, Pløjningen, Saaningen, Opbrud og Bosættelse, Brugen af Vaaben som af Redskaber. Der var Dag for Dag Ting at iagttage, hvis man vilde nyde godt af den »Kraft«, der levede omkring en, og hvis man vilde skærmes mod de utallige Farer, som Omgivelserne rummede. Det gjaldt for den enkelte som for hans Æt, ja for hele Stammen, og bare een Mands Brud paa Hævd og Løfter kunde ramme alle.

Paa samme Maade var *den døde* ikke en livløs. Døden lammede kun tilsyneladende, — som Søvnen gjorde det. Magten var ikke svundet bort, men den søgte sine egne Veje. Kunde den sovende ikke færdes i Drømme? Hvorledes skulde i det hele den dødes Kraft kunne udslukkes? Den levede jo videre i de Ting, han efterlod sig — i hans Vaaben, Smykker, Hus og Jord. Den levede ogsaa i hans Æt. Derfor skulde alle disse Ting opretholdes. Den, som arvede, fik Del i Kraften. Ætten nød vedvarende godt af denne Forfædrenes Lykke, — saa længe den overholdt Betingelserne for deres skjulte Liv. Derfor byggedes Gravene, saa de kunde trodse Evigheden, og derfor forsynedes de med Mad og Drikke, Vaaben, Smykker og Klæder. Dysserne og Jættestuerne er vore ældste Vidnesbyrd om saadanne Forestillinger; men de er unge i Sammenligning med saa mange Vidnesbyrd fra Udlandet. I Aarhundredernes Løb ændredes Gravskikkene, og man faar et Indtryk af, at Dødetroen kunde miste meget af sin Kraft, som naar f. Eks. Ligene brændtes eller alle ydre Kendetegn paa Gravstedet opgaves. Det behøver dog slet ikke at have været Tilfældet. Endnu ved Oldtidens Slutning var Forestillingen om de dødes ubrudte Sammenhæng med Ætten af den største Betydning, ja den har holdt sig fuldt levende i Sagn, Overtro og Skikke helt til denne Dag.

Troen paa den levende Magt i *det livløse* trodsede ligeledes Aarhundrederne. Helt ned i historisk Tid rummer Ættens Vaaben Ættens »Sjæl«, dens »Lykke«, som kan overføres paa Efterkommerne ved Arv. Og Troen paa »Magten« i den graa Kampesten, det skyggende Træ, den klukkende Kilde, den glidende Aa, den dampende Eng er usvækket, men har faaet Form: det er Vætten, Aamanden, Elverpigen og deres Lige, som lever i disse Ting og kun ses af de faa — til Lykke eller Ulykke. Hvor tidligt denne Personifikation har været

udviklet, kan vi ikke sige; men den har sikkert dybe Rødder. Gengangeren bar alle Dage sine gamle Træk, enten han boede i Høj eller Bakke. De andre skjulte Kræfter kan for Aartusinder siden have faaet den Ham, som vi nu kender.

Anderledes ved *de »store«* Magter: Stormen, Lynet, Frugtbarheden, Solen. De har sikkert allerede for Stenalderens Mennesker staaet som de stærke, der havde Krav paa Kult, hvis man vilde eje deres Venskab; men nogen menneskelig Skikkelse har man maaske endnu ikke givet dem. Bronzealderens religiøse Liv har været præget

Pløjeritus, Helleristning fra Litsleby i Bohuslen. Efter Brøndsted, Danmarks Oldtid.

af den Ritus, som hørte til disse Magters Dyrkelse. Helleristningerne fortæller os om en Pløjeritus, en Avleritus, en Solritus, om hellige Danse og om Ofre. Et Fund som Solvognen fra Trundholm (se S. 214) røber Tidens Solmagi: man ofrer et Billede af Solen for at faa Sol. Andre Fund tyder paa Regnmagi. Og allerede paa dette Tidspunkt har man sikkert forestillet sig Solen i Skikkelse af en Solgud eller Solgudinde.

Naar det hos Cæsar hedder, at Germanerne kun regner Solen, Vulcanus (ɔ: Ilden) og Maanen til Gudernes Kreds, og Tacitus lidt senere meddeler, at de uden Gudebilleder dyrker Mercurius, Mars, Hercules og Isis (idet han sætter romerske Navne i Stedet for de tilsvarende germanske: *Wuotan, Tiuz, Thonar* og *Nerthuz),* er disse Oplysninger ganske sikkert urigtige. Det maa anses for givet, at de gotisk-germanske Folk allerede før Kristi Fødsel kendte adskilligt flere Guder end de af Cæsar nævnte, og det er ligesaa utvivlsomt, at de forestillede sig dem i menneskelig Skikkelse.

Vi naar helt tilbage til fællesarisk (se S. 81 ff.) Tid med enkelte

Navne som f. Eks. *Ti*(Tyr), »den lysende«. Man kan jævnføre dette Navn i dets urgermanske Form **Tiuz* med græsk *Zeus*, latinsk *Ju*(piter), indisk *Dyáus* (pitá). I Vikingetiden opfattedes han nærmest som Krigsguden; men til en Begyndelse maa hans Magt have været en anden og langt mere omfattende, selve Himmelgudens — uden at vi forøvrigt derfor kan forestille os dens Art. At man har dyrket ham ogsaa hos os, viser Stednavne som *Tissø*, *Tisbjerg*, *Tislund* og *Tisvæld* (Tisvilde), alle Helligdomssteder for hans »Kraft«. Hvorledes det her i Landet har forholdt sig med en anden norrøn Skikkelse, der synes at gaa langt tilbage i Tiden: *Ull* (af Ordet *wulthus*, der betyder »Herlighed«, vistnok egentlig »Glans«), er derimod mindre sikkert. Stednavne som *Ulsø* og *Ulbjerg* kan minde om ham; men Forleddet kan ogsaa være af anden Oprindelse. Meget taler dog for, at vi har kendt ham, ja maaske er han og Ti fra første Færd selv samme Skikkelse, der i Tidens Løb er spaltet i to, som hver for sig har faaet sit Navn og sine Funktioner. Eller staar Ull nærmere ved Bronzealderens Solgud? Her er en vid Tumleplads for Mytologerne, og endnu har ingen formaaet klart at vise Vejen tilbage til disse ældgamle Himmelguders første Fremtræden.

Saa meget synes dog sikkert, at der mellem Himmelguderne og Frugtbarhedsguderne er et nøje Samhør, og det vilde i sig selv være urimeligt, om de sidste skulde være yngre end de første. Jordens Grøde afhænger jo af Regn og Sol, og det falder derfor naturligt, naar »Kraften« i Jorden dyrkes i Forbindelse med »Kraften« i Himmelen. I Norge og Sverige har vi da ogsaa tydelige Spor af, at Ull har været opfattet som Frugtbarhedsgudindens Ægtefælle, og et af hendes mange Navne er kendt allerede fra Tacitus's Tid.

Om en Række smaa Tjod, blandt hvilke Anglierne (se S. 350), fortæller han, at de i Fællig dyrker *Nerthus*, »det vil sige den moderlige Jord«. »De mener,« siger han, »at hun blander sig i Menneskenes Færden og kører omkring til Folkene. Paa en Ø i Oceanet findes en aldrig vanhelliget Lund og i denne en indviet Vogn, der dækkes med et Klæde. Præsten er den eneste, der har Lov til at røre ved den. Han mærker, naar Gudinden er til Stede i dette lønlige Gemme, og mens hun ager af Sted paa sin Vogn, trukket af Hunøksne, ledsager han hende under Tegn paa dyb Ærefrygt. Da er der glade Dage, og der holdes Fest paa de Steder, hun viser den Ære at komme til og tage Ophold paa; man gaar ikke til nogen Krig og tager ikke Vaaben i Haand; alt Jern er gemt hen under Laas og Lukke; Fred og Ro er det eneste, man da sætter sin Hu til. Det staar paa saa længe, indtil Gudinden har faaet nok af at færdes mellem Menneskenes Børn, og Præsten derfor bringer hende tilbage til det

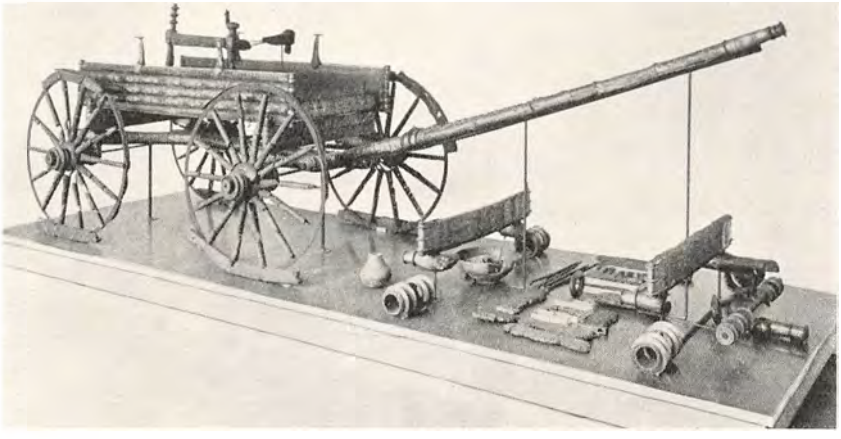

Den ene af Dejbjergvognene. Sikkert Kultvogne fra Oldtiden.

hellige Sted. Derefter bliver Vognen og Tæpperne og, hvis man har Sind til at tro det, selve Guddommen tvættet i en skjult liggende Sø. Trælle gør Tjeneste ved Tvætningen, og dem sluger Søen øjeblikkelig. Derfra hidrører den lønlige Rædsel og den fromme Uvidenhed om, hvad det er, som ingen faar at se, uden at Døden er ham vis«.

Denne Gudinde, der ages gennem Landet for at bringe Fred og Frugtbarhed til Folk og Agre, er den samme, der senere kendes som en mandlig Gud *Njærd* eller *Njord,* og hvis Helligdomme træffes flere Steder her i Landet, f. Eks. N. og S. *Næraa* (opr. *Njardarhaugar), Njær, Nærild, Nærbjerg* og *Nærum* (opr. *Njardarheimr).* Der har da været baade en mandlig og en kvindelig Njord, og de møder os ogsaa under andre Navne, f. Eks. som *Frø* og *Frøja,* der har haft talrige Helligdomme paa dansk Omraade (f. Eks. *Frøbjerg, Frøsmose, Frøslunde, Frøkilde, Frøshøj).* I selve vor Sagnhistorie er Frø optaget som *Frode Fredegod* med Helligdomsstedet *Frodebjerg.* Men alle disse Forklædninger for Frugtbarhedsguden eller -gudinden har mindre Interesse; væsentligst er det, at vi allerede gennem Tacitus's Fortælling om Nerthus kan se, hvorledes større Grupper af Tjod har kunnet samles til fælles Kult paa fælles Helligsted.

Noget lignende maa sikkert have været Tilfældet med den Guddom, der blev den mest folkekære af dem alle: *Tor.*

Hans Væsen har givet ham Navnet, som i dets ældste Form slet og ret betyder »Torden«. Han er altsaa Tordenguden og svarer som saadan til Kelternes *Tanaros,* ja er vel hos os dannet i den før-

romerske Jernalder under keltisk Paavirkning. Dermed er ikke sagt, at Tordenen ikke i langt tidligere Tid har været opfattet som en »Magt«, der krævede Offer og Kult. De Helligøkser, der forekommer i talrige af vore Offerfund fra baade Sten- og Bronzealder (se S. 158 og 214), skal utvivlsomt forstaas som Symboler paa »Tordenmagten«, som primitive Billeder af den Økse, der voldte Lynet. Man maa have *dyrket* Øksen, som andre Folkeslag har gjort det, og der er Spor af en saadan Kult fra endog meget sen Tid. Men paa et eller andet Tidspunkt er »Magten« blevet personificeret, og den økse- eller hammerbærende Tordengud er traadt ind i de øvrige Guddommes Kreds.

Amulet fra Vikingetiden i Form af en Torshammer.

Hans første og største Opgave har været at værne Menneskenes Samfund mod alle de skadevoldende Magter, der vilde rane Liv og Lykke. Mørkets, Skovødets, Uhyggens truende Kræfter har i ham fundet en Modstander, som overgik dem i »Magt«, og som Menneskene derfor trøstede sig til. Deraf den sene norrøne Overleverings mangfoldige Myter om hans Kampe med Jætterne, og deraf hans overordentlig udbredte Kult, som vi i vort eget Land kan læse os til i de Hundreder af Stednavne, der minder om ham: *Torsager, Torslunde, Torsbjerg, Torsvig, Torsø, Torsmose, Torshøj* o. lign. Der er intet Gudenavn, som forekommer hyppigere paa dansk Grund. Han har været vor Bondegud frem for nogen, Hjemmets, Husstandens, Ægteskabets, »Freden«s kraftfulde Værner.

Og netop som saadan har han kunnet samle Bygdens Ætter i fælles Kult. Man har Vidnesbyrd om, at Torsbilleder har været ført om i Bygden, som Nerthus ifølge Tacitus kørtes fra Sted til Sted. Han blev — som Ti — en Tingets Gud, og hans Helligdomme kunde blive Midtpunkter for Kultsamfund, som igen fremkaldte eller styrkede politiske Samfund. Alle Tingsteder var i sig selv Helligdomssteder, hvor Beslutninger toges i Samraad med Magterne, hvor man søgte Vejledning ved *fréttir* (ɔ: Fritten, Udspørgen, altsaa Varsel), og hvor man fik Part i Gudens Kraft ved Offermaaltiderne. Det kunde være en Høj, et Bjerg eller en Lund, en Holm, et Næs. Indtil hen imod Vikingetiden foregik al Kult under aaben Himmel. Germanerne, siger Tacitus, »holder det ikke for stemmende med de

himmelske Magters Storhed at lukke Guder inde bag Vægge«. Men paa Helligstedet kunde de rejse *Harg,* et Stenalter (jfr. *Harrelund, Harild, Harhøj*), eller, endnu bedre, et *Lejre* (jfr. Landsbynavnet *Lejre, Lejrekilde, Lejrebjerg, Lejreholm, Lejresø*), et Slags »Stænge«, der — ligesom Hargen — kunde dækkes med et Klæde og være som en Bolig for Magten. Eller de kunde stille dennes Symbol eller Billede paa en *Stall* (jfr. *Jerstal, Egestallebjerg*), en Forhøjning, en Bænk, ved hvilken Kulten kunde finde Sted. Her *blotede* man (jfr. *Blodhøj, Blodager, Blodsten*), ɔ: ofrede under Troldsange og Besværgelser (Galdrer), paa disse Steder standsede Kultvognen sin Færd (jfr. *Vognbjerg, Vognhøj, Vognmose*), og her var det *Vi* (jfr. *Vibjerg, Vihøj*), som omgaves af det hellige Stavgærde, og hvor den, som brød »Freden«, joges som »Ulv« ud af Samfundet i Fredløshedens og Frændeløshedens Forbandelse. Titler som *Thul* og *Gode* har været baaret af dem, der ledede Offerhandlingerne, og som kendte de ramme, rituelle Ord, der naaede Magterne (se S. 421). Egentlige Præster har der næppe været, derimod Troldmænd og Troldkvinder, om end ikke synderligt ansete. De Høvdinge, som førte Forsædet i Æt og paa Tinge, har nok ogsaa i Viet sørget for Samfundets Opretholdelse.

De religiøse Forestillinger, hvis Omrids vi i grove Træk har skildret, har gennemsyret Samfundet. De har udgjort en virkelig *Folketro* og har — saa nogenlunde paa samme Maade — behersket baade Almuemandens og Høvdingens Tankesæt. Tid efter anden er de blevet ændret ved fremmed Paavirkning, ved Laan og Omtydninger; men alligevel gør de som Helhed et udpræget hjemmegroet Indtryk. De er vokset ind i vore Sind og har formet dem i organisk Sammenhæng med alt, hvad disse forøvrigt rummede af Viden og Erfaring. Først fra den begyndende Vandringstid stammer et nyt Element, som ikke i tilsvarende Grad formaar at slaa Rod i vor Befolkning. Det er den Kult af *Odin,* som da bliver kendt.

Ogsaa denne har dog i en vis Forstand Tilknytning til hjemlig Folketro. Man har forestillet sig de natlige Høststormes vilde Sus som Lyden af en Rytter, der for gennem Luften med glammende Hunde i sit Følge. I dansk Tro blev han til »den vilde Jæger« eller »Kong Volmer«. Andre Steder (Sydtyskland) fremkaldte tilsvarende Naturindtryk Forestillingen om en »Wuottensjagd«, et rasende Himmelridt af afdødes Sjæle, og for dette Ridt blev *Wodan* Føreren. Hans Navn — vort Odin — betyder simpelthen »den, der fører *Wod*«, ɔ: den vilde Spøgelseflok (Ordet er beslægtet med *wüten,* at rase). Derfor blev Wodan Dødsgud, de dræbtes Gud, senere Krigsgud, og derfor fik Odin i norrøn Tro den ottefodede Slejpner, den

side Kappe, det fældende Spyd og de glubende Ulve. Det er disse samme Forestillinger, som ligger bag vor vilde Jæger, naar han kaldes »Vojensjæger« eller slet og ret *Odin, Un.*

Men nogen Overgud kunde der ikke blive af denne Skikkelse, før andre Træk kom til. Paa tysk Grund møder vi Langobardernes Sagn, at han havde skænket dem Sejren over Vandalerne; her var han tillige den tryllekyndige Gud, og blandt Sachserne indtog han — sammen med Ti — en fremtrædende Plads i Gudekredsen. Henved Midten af det 1. Aartusinde efter Kristus er en tilsvarende Opfattelse af ham trængt ind ogsaa hos os, men uden at forjage den folkelige Dødsgud. I Almuens Tro er der ingen væsentlig Ændring sket; men hos Vandringstidens krigerske Høvdinger har man formet sig et Gudebillede efter de Idealer, man selv søgte at nærme sig. Her blev Odin en mægtig, kamplysten, ufredvoldende Storgud, rig og sejrsæl, der herskede som en Fyrste i sin Kongshal, hvor han samlede alle vaabendøde Helte. Op imod Vikingetiden blev han den Gudekonge, den *Alfader,* som raadede i *Asgaard,* og til hvem de øvrige Guder knyttedes, omtrent som Huskarlene til deres Høvding. Han blev Runekundskabens og Skjaldekundskabens Gud, Menneskeofringernes strenge Herre, men til Gengæld den, som skænkede sit Folk Magten over Liv og Død. Han blev aldrig Ættens og heller aldrig Samfundets Gud; men han blev den enkelte Stormands Hjælper og Ven. Hans Kendskab til Løndomstegnene blev ikke Allemandssag. Den forbeholdtes de faa, som havde lært dem at kende af ham.

Odin rider til Valhal paa Slejpner. Billedsten fra Tjängside paa Gotland. 9. Aarh. Efter Axel Olrik, Nordisk Aandsliv.

At disse nye Forestillinger ikke kunde vinde frem uden Brydninger med gammel Tro, følger af sig selv. Vi mindes derom ved Eddaens Beretning, at *Vaner* og *Aser* kæmpede med hinanden, indtil Freden sluttedes, og Vanerne gav Frø og Njord som Gidsler til Aserne, mens disse overlod Høner i Vanernes Vold. Vanerne, det er

oprindelig Kredsen af Frugtbarheds- og Himmelguddommene; Aserne *(Anses)* er et ældgammelt Navn for Magterne; men som det bruges her, betegner det kun Odinskredsen. Nogen »Religionskamp« i moderne Forstand maa vi dog slet ikke forestille os. Vi har Helligdomssteder for Odin (f. Eks. *Odense* (Odinsvi), *Oddense, Oens, Onsved, Onsbjerg, Onshøj, Onsvig, Vojens, Vonsild, Vonshøj*); men de er faa i Sammenligning med de Frø- og Torshelligdomme, som dækker Landet, og deres Betydning har sikkert altid været begrænset, afhængig af den stedlige Odinsdyrkers Autoritet. Sysseltingene viser kun usikre Spor af Odinskult, Landstingene slet ikke (Ringstedlund hedder derimod *Tislund*), og hvad selve Skjoldungerigets Hovedhelligdom, *Lejre,* angaar, er det den gamle Vanekult, vi møder her paa *Frisbjerg* (et af Frugtbarhedsgudens mange Navne var *Frir*). En *Torskilde* ligger i Nabosognet, den nærmeste Odinshelligdom træffer vi derimod først oppe i Horns Herred (*Onsved* i Skuldelev Sogn). Et mere talende Vidnesbyrd om, hvor sejgt Bygdernes gamle religiøse Forestillinger har forstaaet at hævde sig, mens ny Tanker har faaet en stadig rigere Udformning i Landets Høvdingegaarde, kan man næppe ønske sig.

Denne Tvehed maatte, som tidligere bemærket, i det lange Løb føre til en religiøs Opløsning. Ude i Befolkningen holdt Dødetroen, Vættetroen, Troen paa Magterne og paa den gamle Gudekreds sig levende, men efterhaanden med Præget af en »lavere« Religion, en Magi, der savnede den Glans og festlige Pragt, som omgav Høvdingens Storguder i Myter og Kult. Det var Bygdens ru Stenharg under fri Himmel, der blev stillet over for det højttømrede Gudehov. Selve Vikingetiden skulde bringe Asetroen til fuld Udformning, men samtidig — indefra — føre til dens Sprængning. Og da derpaa ny aandelige Strømninger bragte Kristendommen med sig, rev de Hovet over Ende, mens Helligstenen, Helligtræet og Hellighøjen, Ættens og Samfundets hjemmevante Kultsteder, bevarede deres Indflydelse over Sindene, samlende og styrende ved den »Magt«, der fra ældgammel Tid havde vist sig at bo i dem.

SJETTE AFSNIT

ÆLDRE VIKINGETID

Vi taler om *en nordisk Vikingetid* fra sidste Halvdel af det 8. til sidste Halvdel af det 11. Aarh. Man plejer at sætte dens Begyndelse til 793 (Plyndringen af Lindisfarne Kloster), dens Slutning til 1066 (Harald Haarderaades Englandstogt); men naturligvis kan en historisk Periode kun yderst sjældent afgrænses ved bestemte Aarstal, og det kan heller ikke denne. Arkæologiske Fund har godtgjort, at norske Vikinger er naaet til Shetlands- og Orkneyøerne mindst to Menneskealdre før 793, og at svenske Vikinger endnu tidligere har slaaet sig ned paa de baltiske og nordtyske Kyster. Ogsaa disse Togter hører Perioden til. Spørgsmaalet er, om Vikingetiden i Virkeligheden ikke strækker sig langt længere tilbage, — om dens mange oversøiske Kolonisationer ikke kun er en Videreførelse af og en Afslutning paa Forskydningerne under den store Folkevandring.

Ogsaa Vikingetogene formede sig jo efterhaanden som veritable *Folkevandringer*. I Realiteten var der ringe Forskel mellem Anglernes og Sachsernes Erobring af Britannien og Danernes Erobring af de angelsachsiske Riger. Begge førte til en omfattende Invasion. Det er tidligere sagt, at Sachserne i det 3.—6. Aarh. gennemlevede en Vikingetid, som i mangt og meget svarede til den senere nordiske (S. 378), og Erulernes Togter (S. 383) giver et levende Indtryk af, at ogsaa *de* har rummet den samme Blanding af Hærgninger og Bosættelsesforsøg, som karakteriserede Vikingernes Færden. Meddelelsen om det geatiske Plyndringstogt i 516 til den frisisk-frankiske Kyst (S. 394) eller om de danske og sachsiske Vikingers Fællestogt i 565 til Vestfrisland (S. 402) virker paa Baggrund heraf alt andet end overraskende. Vi vil være mest tilbøjelige til at tro, at der i det 6. Aarh. har fundet endnu langt flere Togter Sted af denne Art,

og det vil forekomme os usandsynligt, at de skulde være hørt helt op for derpaa at genoptages et Par Aarhundreder senere. En saadan Standsning vilde savne rimelig Forklaring.

Thi *Hovedaarsagen til Vikingetogene* var ikke af tidsbestemt Art — f. Eks. en Overbefolkning af de hjemlige Egne, som man saa ofte har sagt. Vi skal senere se, at der slet ikke kan have været Tale om en saadan. Hovedaarsagen maa have været af rent psykologisk Natur — en Byttelyst, en Udfærdslængsel, en Eventyrtrang, som vi næsten altid møder hos primitive Folk, der i mindre Grad føler sig bundet af Hjem og Jord, end Bondebefolkningen paa et mere udviklet Samfundstrin gør det. Ogsaa den Gang blev ganske vist det store Flertal af Bønderne siddende hjemme, fordi Gaarden og Driften bandt dem; men den Ungdom, der kun havde Udsigt til en Arvepart i Ættegaarden eller til møjsommeligt at skaffe sig nyt Rydningsland, har i mange Tilfælde søgt Chancen i det fremmede. Den har hørt Frasagn om store Byer og umaalelige Rigdomme ude bag Havene, og den har fulgt Kaldet. Tidt har Handelsfærd og Krigerliv lejret sig Side om Side i dens Bevidsthed, og den har ladet Tilfældet raade for, hvilken Form dens Udfærd skulde faa. Det er ikke kun den nordiske Overlevering, som fortæller os dette, — det er adskillige Vikingegrave, hvori Vaaben og Skaalvægte er nedlagt hos den døde »Farmand«, som i levende Live afvekslende havde brugt dem begge. Det skal da ogsaa huskes, at vore Vikingeskibe trods al krigerisk Udrustning ikke var egentlige Krigsskibe. De egnede sig ikke til Kamp i aaben Sø, og de benyttedes kun sjældent dertil. De var derimod ypperlige, hurtigtsejlende og sødygtige Transportfartøjer, som kunde bringe Mandskabet over til Kyster, hvor enten Plyndringer eller Købmandsfærd vilde skaffe Skibet fuld Last, inden Kursen blev sat mod Hjemmet. Bortset fra de norske Bosættelser paa Øgrupperne i Nordatlanten havde de tidligste Vikingefærder ikke egentlig Emigrationskarakter. Det fik de først senere. Til at begynde med strakte de sig kun over de korte Sommermaaneder, og de gik for vort Vedkommende til Egne, med hvilke vi havde gammel Handelsforbindelse, og som vore egne Skibe i umindelige Tider havde besøgt.

1. Frisland, Sachsland og Danmark.

Her kom *Frisland* i allerførste Række.

Friserne havde længe været Nordeuropas driftigste Handelsfolk. Allerede medens de laa under romersk Herredømme, havde de som Købmænd besejlet Rhinen og Kanalen, og nogen Afbrydelse af deres

Handelsforbindelser var ikke fremkaldt ved Romerrigets Fald og Frankernes Erobring af det frisiske Omraade. Den sidste havde været vanskelig nok. Den havde krævet mere end et halvt Aarhundredes Kampe; men i 734 var det endelig lykkedes Karl Martel at underlægge sig den største Del af Frisland, og hvad der endnu manglede, føjede hans Sønnesøn, Karl den Store, til.

Trods al Tidens Uro var de frisiske Købmandsskuder i travl Virksomhed. Handelsmidtpunktet var Byen *Dorestad* (nuv. Wijk bij Duurstede) ved Lecks Udløb i den krumme Rhin, og herfra drog Købmændene til Englands og Nordfrankrigs Kyster eller søgte ad Flodvejene ind paa frankisk og alemannisk Territorium. Men de gik ogsaa mod Nordøst — fulgte den tyske Nordsøkyst til Weser og Elben, var med til heroppe at grundlægge Byer og Markedspladser og naaede sluttelig frem til vort Land, hvor det vel i særlig Grad var Skindvarer, de opkøbte. I hele det 8. Aarh. maa denne frisiske Handel paa det sydligste Danmark antages at have været drevet, selv om ingen skriftlig Kilde omtaler den og Jordfundene endnu er for faa og for lidet bearbejdede til at kunne belyse den. Naar Angelsachseren *Willibrord,* som i første Halvdel af Aarhundredet missionerede blandt Friserne, ogsaa foretog en Rejse til Danmark og hentede tredive unge Danske med sig hjem, kan vi dog heri se et sikkert Vidnesbyrd om de dansk-frisiske Handelsforbindelser. Købfærd og Mission gik nemlig altid Haand i Haand.

Men mellem Frisland og Danmark laa Sachsland. Man har Indtrykket af, at Daner og Sachsere i alt væsentligt stod paa det samme Kulturtrin, og at de endnu følte sig meget nær beslægtede med hinanden. Den *Ejdergrænse,* som Folkevandringstiden havde skabt (S. 378), var nok blevet en politisk Grænse, for saa vidt som Folkesamfundene paa begge Sider af den hvert for sig fulgte sin egen Linie. Den var ogsaa blevet en Sproggrænse, idet det oprindelige Sprogfællesskab var opløst, og Udviklingen havde medført en stadig voksende Differentiering. Nord for Ejderen var Sproget nordisk — Syd for Ejderen vestgermansk. Men der var kun i ringe Grad opstaaet et kulturelt Skel mellem os og vore Naboer. Vi stod ikke alene paa samme Kulturtrin, men vi besad i væsentlige Henseender de samme Kulturformer. Hertil kom, at det Blodsfællesskab, som fandtes imellem os og dem, vedvarende maatte virke med overordentlig stor Styrke. Det kunde kun udviskes i Tilfælde af, at sachsiske Bønder i vid Udstrækning gav Plads for fremmede Indvandrere. Over for det Pres, som Sachserne underkastedes fra frankisk Side, satte de sig ikke alene selv til Modværge, men de paakaldte Hjælp hos deres danske Stammefrænder, som villigt ydede den — ikke bare

fordi de selv kunde føle sig truede, men fordi Bevidstheden om de to Folks Fællesarv ikke var gaaet i Glemme.

Det er *den frankiske Undertrykkelse af Sachserne,* som danner Optakten til den Del af vor Historie, der hviler paa samtidige skriftlige Kilder. Kampene begyndte i 772 og fortsatte mere end tredive Aar igennem som en stadig Kæde af Hærtog, Fredsaftaler, Opstande og Straffeekspeditioner, før Frankerne langt om længe fik Landet i deres Vold indtil Elben. Flygtende Sachsere — blandt dem den store Høvding *Widukind* — havde gentagne Gange søgt Ly Nord for Ejderen og var vendt tilbage med danske Krigere i deres Følge; men i Begyndelsen af det 9. Aarh. hørte alt dette Fortiden til. Grufulde frankiske Hærgninger og Tvangsdeportationer (802—04) havde brudt den sidste Modstand og knyttet det allermeste af Sachsland til Frankerriget. Kun *Holsten* laa som et herreløst og værgeløst Land mellem os og Frankerne, og det truedes oven i Købet i Øst af Karl den Stores Forbundsfæller, de slaviske *Abodriter,* som fra Mecklenburg havde bredt sig over Wagrien og faaet holstenske Grænsestrøg overladt, naar disses sachsiske Indbyggere var ført mod Syd.

Med Erobringen fulgte kristen Sæd og Tro. Bispedømmer blev oprettet, Afgifter indkrævet, frankiske Ombudsmænd indsat. Det var nu givet, at der mellem os og Sachserne vilde fremvokse *et Kulturskel* af overordentlig Betydning. Baandet mellem Sachsland og Norden vilde blive sprængt. Kun een Ting kunde hindre det: at vi selv underkastedes en tilsvarende frankisk Erobring. I saa Fald vilde den kulturelle Grænse i hvert Fald blive skudt længere imod Nord. Men en saadan Udslettelse af vor folkelige Frihed kunde ikke gennemføres uden forbitret Kamp, og selv om der ikke forelaa synlige Tegn til, at Kejser Karl vilde overskride Elben, samlede den danske Kong *Gudfred* dog i 804 sine Krigere ved Slien, rede enten til Forsvar eller — Angreb.

De følgende seks Aar staar i Gudfreds Tegn. Han er i moderne Tid blevet skildret som et overlegent politisk Geni, der vidtskuende og beslutsomt tilstræbte Oprettelsen af et dansk-sachsisk-frisisk Storrige som Modvægt imod det frankiske. Det turde være at føre Linierne alt for langt ud. Hvad de frankiske Annaler — vore eneste brugelige Kilder — har at fortælle om ham, er i sig selv ikke meget og kan ikke bære en saa omfattende storpolitisk Konstruktion; men selv uden det er Gudfreds Optræden betydningsfuld nok. Han indleder vor Vikingetid med Kraft og Frygtløshed, og han viser ved selve Grænsen et klogt Fremsyn, hvis Følger mærkes Aarhundreder efter hans Død.

Hans første kendte Gerning var i 808 at ødelægge den abodritiske

Handelsby *Reric* (nær det nuv. Wismar) og flytte dens Købmænd op til *Slistorp* — det senere Slesvig. I Reric havde han nok, siges der, hævet betydelige Afgifter; men det falder af sig selv, at disse vilde blive baade større og sikrere, hvis han kunde tvinge Handelen om ad en Havn, som han fuldt ud selv beherskede, og det er dette Forsøg, han har gjort. Han har indset Værdien af de Indtægter, som en voksende Transithandel mellem Vesterhavet og Østersøen vilde skabe, og han har flyttet Forbindelseslinien fra Elben-Reric (Wismar) til Ejderen-Slien.

Danevirkes Hovedvold tæt Øst for Voldbøjningen ved Rejdeaa.

For at dække sit Riges Grænser og skærme den nye Handelsvej har han yderligere rejst det første *Danevirke*. Vi hører det i en samtidig Beretning, som skyldes Kejser Karls Krønikeskriver Einhard, og hvori det hedder, at Gudfred »bød, at hans Riges Grænse imod Sachsland skulde befæstes med en Vold, saaledes at dette Virke helt fra den østlige Havbugt, som de [ɔ: Danerne] kalder Østersalt, til Vesterhavet kunde værne Ejderens nordlige Bred, og det skulde kun have een Port, gennem hvilken Vogne og Ryttere kunde færdes frem og tilbage«. Ogsaa dette Værk blev begyndt i 808.

Hvor vi skal søge Gudfreds Danevirke, er netop i disse Aar paa ny sat under Debat. Siden de grundlæggende danske Undersøgelser af alle Volddragene mellem Slien og Trene blev afsluttet omkring Aarhundredskiftet, har man gerne udpeget den store Hovedvold fra Gottorpengene til Rejdeaaen og videre ud over Sumpene til Hollingsted i Vest som Gudfreds Anlæg. Det er i dens Midterparti, at ogsaa Kampestensmuren og Valdemars Teglstensmur indgaar som et Led. Portgennemgangen, hvorom Einhard taler, og som ca. Aar 1000 kaldes »*Wieglesdor*« (ɔ: »Kamp-Vejens Port«), har man da

søgt ved den nuv. Rødekro. De seneste tyske Gravninger har imidlertid givet Rum for en anden Opfattelse. Ifølge denne er det den forholdsvis uanselige *Kograv* (Kovirke) fra Rejdeaamosen til Selk Nor, som udgør Gudfreds Danevirke, og man har derved genoptaget en Teori, som har gammel Hævd. Det turde være et stort Spørgsmaal, om man her har truffet det rette. Foreløbig maa Problemet siges at være uafgjort. Dets endelige Løsning vil bl. a. afhænge af, hvor Gudfreds Slistorp har ligget — *Nord* for Slien (paa Slesvigs nuv. Plads) eller *Syd* for den (ved Haddeby Nor). Heller ikke paa dette Punkt er Forskerne enige. Afgørende er dog i og for sig ikke, om den ene eller den anden Voldstrækning skal tilskrives Kong Gudfred. Afgørende er den Vilje, der har ligget bag hans Gerning — Viljen til at værne Grænsen mod den frankiske Trusel og til at skaffe de Købmænd vesterfra, som vilde besøge hans nye Handelshavn ved Slien, en tryg Varetransport over Landet. Dette har været en Grundbetingelse for, at hans Handelspolitik har kunnet lykkes.

I Kongens sidste Aaringer har han *hjemsøgt Kejser Karls frisiske Kyster*. Vi hører om Landgange og om Skatteudskrivninger; det rygtes, at Gudfred endog vil trænge frem til Aachen — og saa standser hele denne Offensiv brat ved hans Død i 810, da en af hans egne Mænd myrder ham. De faa Efterretninger, vi har om disse Kampe, tegner ham som *en typisk Vikingekonge*, og at lægge virkelig »Storpolitik« ind i hans Angreb har vi næppe Grund til. Det er tænkeligt, at han — som følgende danske Konger — har søgt at beherske Landet mellem Ejderen og Elben, hvor Kejseren ingen reel Magt besad. Men at rive det sachsiske og det frisiske Folk ud af Frankernes Hænder har han ganske sikkert ikke tilstræbt. Grænsen havde han selv tydeligt nok sat ved Ejderen. Aaret efter hans Død, under hans Efterfølger og Brodersøn *Hemming*, mødtes tolv danske og tolv frankiske Stormænd her og bekræftede Freden med de gængse Eder (811). Man opgav fra vor Side de Angreb, som havde kendetegnet Gudfreds Politik; men man fastholdt og legaliserede til Gengæld det Skel mellem Folkene, som Udviklingen havde ført med sig. Sachsland vendte aldrig senere tilbage til den nordiske Kulturkreds.

2. Spændingen ved Grænsen. Ansgars første Komme.

Men Striden stod om den Del, der laa mellem Ejderen og Elben. Nogen virkelig Kraft kunde vi i Aarene efter Gudfreds Død ikke lægge i Kampen. Hans Sønner laa i Fejde med en anden dansk Kongeætling, *Harald*, som ikke holdt sig for god til at sværge Kej-

ser Karls Efterfølger, Ludvig den Fromme, Troskab i Haab om derved at opnaa frankisk Hjælp. Det var at aabne den Port, som Gudfred netop havde lukket. Imidlertid fik han intet ud deraf. Ludvig lod nok i 815 sin Hær rykke op i Jylland; men Gudfredssønnerne trak sig over paa Fyn, hvor de dækkedes af deres store Flaade, og Frankerne maatte nøjes med at plyndre paa Halvøen. Næste Gang var det Danerne, som gjorde Indfald i Holsten, støttet af Abodriterne, der nu havde skiftet Parti. Heller ikke denne Kamp førte til noget Resultat. Takket være Ludvig evnede dog Harald at hævde sig inden for en Del af Jylland i Aarene 818—23, og Fred med Frankerne sluttedes først i 825 paa en Rigsforsamling i Aachen. Utvivlsomt var vor Indflydelse Syd for Ejderen betydeligt svækket i Løbet af de femten Aar, der var gaaet siden Gudfreds Død, og omvendt var den frankiske Magt styrket baade langs Elblinien og i de nærmest tilgrænsende Dele af Holsten.

Imidlertid var der ingen Ro tilvejebragt i vort Grænseland. Allerede Aaret efter Freden 825 mødte Harald atter frem hos Kejser Ludvig, fordi hans og Gudfredssønnernes Strid var blusset op paa ny. Sammen med sin Hustru, sin Søn og alle sine Krigere lod han sig døbe, svor endnu engang Ludvig Troskab og fik af ham overladt Grevskabet Rüstringen ved Wesermundingen for det Tilfælde, at han ikke længere kunde klare sig paa dansk Grund. Det gik ham da heller ikke bedre end ventet. 827 jog Gudfredssønnen *Haarik* ham for sidste Gang over Ejderen, og dermed taber vi foreløbig hans Spor.

Da han i 826 var vendt hjem fra Mødet med Kejseren, havde han i sit Følge haft to kristne Missionærer, den frankiske Munk *Ansgar* og en ældre Klosterbroder, *Autbert,* begge fra Ny Korvei Kloster ved Weser. Det var ikke første Gang, en Mission blandt Danerne havde været paa Tale. Rent bortset fra Willibrords Besøg heroppe i et af Aarene før 739 og Friseren Liudgers forgæves Bøn om at maatte drage til Danmark (kort før 800), havde Ærkebiskop *Ebo* af Reims, Kejser Ludvigs Barndomsven og betroede Raadgiver, sammen med Munken *Hatligar* og Biskop *Willerik* af Bremen i Forsommeren 823 gjort en Missionsrejse til Slesvig. Udbytte havde den ikke bragt, og det er et Spørgsmaal, om Hensigten med Rejsen ikke fuldt saa meget havde været at mægle mellem Gudfredssønnerne og Harald, som at prædike Evangeliet. Ogsaa i politisk Henseende havde jo imidlertid Ærkebiskop Ebo vist sig magtesløs, og det vilde være mere end mærkeligt, om nu Ansgar skulde evne at omvende Sindene — han, hvis blotte Tilstedeværelse fortalte om Haralds Knæfald for den frankiske Kejsermagt. Det vilde næppe nytte meget, at han havde gode Betingelser for at prædike netop blandt os. Skønt Franker af Fødsel havde

han som Scholasticus i Ny Korvei lært sig det sachsiske Sprog, og Forskellen mellem Sachsisk og Dansk var endnu ikke større, end at han baade maatte kunne forstaa det Folk, han kom til, og selv blive forstaaet af det. Alligevel opnaaede han i første Omgang ikke det ringeste. Da Harald blev fordrevet i 827, maatte naturligvis Ansgar — Hirdpræsten — følge med ham, og den lille Skole, som han skal have faaet oprettet, laa maaske slet ikke paa dansk Grund. Teksten i hans Levnedsbog, som hans Discipel og Efterfølger, Rimbert, har skænket os, er paa dette Sted for uklar til, at vi kan afgøre Sagen. Nok er det, at ogsaa Ansgars Missionsgerning syntes at møde en uovervindelig Modstand, øget ved den politiske Spænding, som herskede hernede ved Grænsen i disse Aar.

Forholdene førte med sig, at hans Opmærksomhed i den nærmest følgende Tid vendtes imod Sverige, hvor der i Handelsstaden *Birka,* som laa paa en Ø i Mälaren, fandtes langt lettere Betingelser for at bringe Guds Ord frem. Han foretog derfor en Rejse derop, og først i 831 vendte han hjem. Men Tanken om en Mission blandt Danerne var ikke opgivet. Kun maatte Baggrunden for den være en anden end i 826, og den Autoritet, hvorpaa Arbejdet skulde hvile, maatte være bredere og større end da. I 831 oprettedes der et nordalbingisk Ærkebispedømme, som blev givet til Ansgar, der fik sit Sæde i *Hamburg.* Paven udnævnte ham til sin Legat »blandt alle omboende Folk, Svear, Daner, Slaver eller andre, som bor i disse Egne«, og med Ebo, der allerede 822 havde faaet den pavelige Legation i Norden overdraget, delte han derpaa Arbejdsmarken, saa han selv paatog sig Genoptagelsen af Missionen i Danmark, medens Forkyndelsen i Sverige skulde varetages af Ebo eller den, han vilde sende derop.

To Ting hindrede imidlertid paa afgørende Maade, at der foreløbig kunde sættes Kraft ind paa Omvendelsesværket. For det første befandt Frankerriget sig i en indre Opløsning, som nødvendigvis maatte give sig Udslag ogsaa i kirkelig Henseende, og for det andet gav netop Rigets Svaghedstegn Signalet til, at de danske Vikinger atter som i Gudfreds Dage begyndte at hjemsøge Kysterne med Ild og Sværd. Fra 834 at regne syntes al Tanke om en Missionsgerning Nord for Ejderen at maatte skrinlægges.

3. Fortsatte Angreb paa Frankerriget. Ansgars Gerning.

Det er, som den Opstand, Ludvig den Frommes Sønner rejste imod deres Fader i 833, har kaldt Vikingesværmene frem. Aaret efter blev Frankerriget angrebet paa to af dets mest saarbare Punkter: af Nord-

mænd nede i *Loireegnen* og af Danske i *Frisland*. De sidstnævnte trængte ind gennem Rhinmundingen, ødelagde en stor Del af *Dorestad*, gentog det følgende Aar — 835 — Plyndringerne, som nu blev udstrakt til Egnene omkring Maas og Schelde, hjemsøgte for anden Gang Dorestad og krævede endelig i 838, at Kejser Ludvig skulde afstaa Frisland til dem. Der kan næppe være Tvivl om, at Gudfredssønnen *Haarik den Gamle* — han, som i 827 havde fordrevet Harald — stod bag disse Angreb. Han søgte ganske vist at frigøre sig for al Mistanke derom, men skal samtidig have gjort Krav paa baade Frisland og Wagrien. Saa vidt var det alligevel endnu ikke kommet, at Kejseren maatte bøje sig for et saadant Forlangende; men længe varede det ikke, før Frankerne købte sig en stakket Fred ved Landafstaaelse. Det skete i 841, da Lothar I overlod den store *Ø Walcheren*, hvorfra Scheldemundingen helt beherskedes, til to Vikingehøvdinge, *Harald* og hans Broder *Rørik*. Denne Harald kan næppe have været nogen anden end den fordrevne danske Konge, som havde faaet overladt Rüstringen af Ludvig den Fromme, og vi ser altsaa nu Rivaliseringen imellem ham og Haarik den Gamle udspilles paa *frisisk* Omraade. Baade Weser- og Scheldeflodernes Udløb var i den følgende Tid i Haralds Haand, og Rhinen og Maas truedes haardt.

Dette forklarer maaske, at Haarik faa Aar senere samlede al den Hærmagt, han raadede over, for med den at gaa til Angreb paa de Flodmundinger, der laa uden for Haralds Indflydelse. I 845 sendte han 600 Skibe op ad Elben til *Hamburg*, som blev overrumplet og brændt. Ansgar maatte halvnøgen flygte ud af Byen, medens baade Kirken, Klosteret og det dyrebare Bibliotek gik op i Luer. Tilsyneladende var hele Grundlaget for hans Virksomhed blevet knust i et eneste, flammende og vildt Døgn. Og samtidig drog en dansk Flaade paa 120 Skibe op ad Seinen og tvang *Paris* til at frikøbe sig for Plyndring. Paa Tilbagevejen hærgede den langs Kysterne lige indtil Flandern; men en Pestsygdom bortrev talrige af Vikingerne, og deres Fører *Reg-*

Vikinger stormer en Borg. Tegning i angelsachsisk Haandskrift fra 9. Aarh. Efter Gyldendals Verdenshistorie.

nar — Sagnenes ganske uhistoriske Regnar Lodbrog — naaede vel hjem til Danmark med Resten, men førte Smitten med sig og fandt selv sin Død derved. Stærke Grunde taler for, at Regnar og Haarik var Nærfrænder, og at Seinetogtet har haft sit Udspring i den danske Konges Forsøg paa at ramme det splittede og evneløse vestfrankiske Rige. De følgende Aar var da ogsaa en fortsat Hærgningstid, i hvilken Byer brændtes og Skatter udpressedes, og de tre frankiske Herskeres Trusler om fælles Hævn (847) viste sig virkningsløse, fordi der ingen Magt stod bag deres Ord, og fordi de i deres indbyrdes Stridigheder ofte søgte Vikingernes Hjælp, saa disse ligefrem optraadte i Egenskab af frankiske Lejetropper.

Det, som snart efter 847 tvang Haarik til en fredelig Holdning, var helt andre Forhold. For det første var Harald død, og Lothar havde i 850 forlenet *Rørik* baade med Walcheren og med Egnene ved Rhinmundingen, indbefattet Dorestad. Som Lothars Mand var det nu Røriks Opgave at værne disse værdifulde Kyststrøg, og der er ingen Tvivl om, at dette har lagt en Dæmper paa den danske Konges Angrebslyster. For det andet udbrød der indre Kampe i Danmark selv. Saa længe de herskede, vilde det være uklogt, maaske umuligt at fortsætte Stridighederne med Frankerne. Man maatte se at faa Grænsefreden betrygget, og Aftaler derom blev truffet allerede i 848 mellem Haarik og det østfrankiske Rige.

I de følgende Aar fik *Ansgar* virkelig Mulighed for at kunne sætte Missionsvirksomheden i Gang. Han viste sig nemlig at være en tillidvækkende Mægler, hos hvem Kong Haarik kunde søge Raad. 849 var han blevet Ærkebiskop i Hamburg-Bremen, og ved at give den danske Konge Gaver eller yde ham Tjenester tilstræbte han »at gøre sig gode Venner med ham for med hans Tilladelse at kunne faa Myndighed til at udføre Prædikerembedet i hans Rige. Thi alt imellem sendtes han til ham i kongeligt Ærinde og udførte med Iver og Troskab, hvad der tjente Fred og Forbund og var til Nytte for begge Riger. Derved lærte den ovennævnte Kong Haarik den hellige Mands Troskab og Retskaffenhed at kende, begyndte i høj Grad at elske og ære ham, fulgte gerne hans Raad og fik saadan Fortrolighed til ham, at han endog lod ham være til Stede, naar han i Løndom forhandlede med sine Raadgivere om Rigets Sager. Ja, skulde der sluttes noget Forbund mellem Folket i dette Land, nemlig Sachserne, og hans Rige, vilde han ikke, at det skulde stadfæstes uden paa hans Ord; thi det, som Ansgar baade billigede og lovede, kunde han fuldkommen stole paa, sagde han«.

Det er da gaaet her som saa ofte: politiske Overenskomster har banet Vej for den kristne Mission. Forøvrigt ved vi saare lidt om

Haarik den Gamles sidste Aar. Vi hører, at to af hans Frænder angreb ham, blev fordrevet, men vendte tilbage med Skibe og Folk og indledte en vældig Kamp i 854, hvori saa godt som hele Kongeætten faldt. Kun en Dreng, *Haarik den Unge,* overlevede Striden og kaaredes til Danernes Konge.

Indtil da har *Ansgar* udnyttet Tiden efter Evne. Haarik den Gamle vilde ikke selv tage Daaben; men han lod Ærkebiskoppen bygge en lille Kirke ved Slesvig, hvor mange, som var døbte i Dorestad eller Hamburg, havde hjemme. Adskillige lod sig »primsigne«, d. v. s. korsmærke uden egentlig Daab, og det syntes virkelig, som var en dansk Menighed ved at gro frem, selv om Forholdene endnu var meget beskedne.

Men Faren truede hurtigt det Værk, der var begyndt. Medens Ansgar foretog en ny Rejse til Birka i Sverige, fandt Kongeskiftet i 854 Sted, og de Mænd, som nu kom til Magten, stillede sig yderst fjendtlige over for den kristne Forkyndelse. Ikke mindst gjaldt det Jarlen i Slesvig, *Hovi,* som lod Kirken lukke og dens Præst bortjage. Alligevel vandt den forrige Tryghed snart Raaderum paa ny, og det var den gamle, bitre Strid i Kongeætten, som bidrog dertil.

855 kom nemlig *Rørik* sammen med Haralds Søn *Gudfred* fra Frisland til Danmark for at kræve Part i Riget. Han opnaaede intet i første Omgang; men Lothar støttede sin Mand, og i 857 tiltvang Rørik sig »den Del af Riget, der ligger mellem Havet og Ejderen«. Udtrykket er selvfølgelig ukorrekt, for saa vidt intet Land ligger »mellem« Havet og Ejderen. Utvivlsomt menes den Øgruppe uden for Ejdermundingen, som senere blev til Halvøen Ejdersted, og man skal ikke maale Røriks Vinding kun ved Omfanget af det Stykke Land, han havde besat: ligesom han fra Walcheren kunde beherske Scheldes Opland, kunde han fra Ejderøerne beherske det meste af Sydslesvig. Han kunde føre Kontrol med hele Handelen paa Slesvig, fordi denne afhang af Trafiklinien fra Ejderens Munding til Slien, og han vidste nøje, hvad det betød, saa sandt som Flertallet af de Købmænd, der søgte op til os, kom fra hans eget Len — fra Dorestadegnen. De Indtægter, som den danske Konge oppebar af Slimarkedet, var blevet afhængige af Røriks Forgodtbefindende, og den gamle Kamp mellem Gudfredsætten og Harald syntes endt med, at det fiskale Udbytte af Gudfreds vidtskuende Handelspolitik skulde glide over til Haralds Frænde.

Hvorledes Forholdene udviklede sig, kan vi ikke i Enkeltheder gøre Rede for. Det er usandsynligt, at Rørik ret længe fik Lov til at spærre Hovedadgangen til Haariks Rige. Senest i 862 synes han atter at have været hjemme i Frisland, og noget nyt Flaadetogt til Danmark har

han, saa vidt vi ved, ikke foretaget. Men endnu en vigtig Følge fik Spændingen mellem ham og den danske Konge. Haarik forjog ogsaa Hovi og »skikkede derefter af sig selv Sendebud til Biskoppen [ɔ: Ansgar] med det Ærinde at bede ham sende sin Præst tilbage til hans egen Kirke og forsikre, at han ikke mindre end Haarik den Gamle ønskede at gøre sig værdig til Kristi Gunst og Hr. Biskoppens Venskab«. Sagt med andre Ord: vi slog atter ind paa en fredelig Politik over for det østfrankiske Rige og forlod dermed den Linie, som aabenbart Hovi havde ønsket fulgt. En »Grev *Borkar*«, der havde været Ansgar til stor Hjælp i Haarik den Gamles Dage, »og som formaaede meget hos begge Konger, fordi han var deres nære Frænde«, knyttede Forbindelsen mellem Ærkebispen og Kongen, saa alt blev som før 854; ja, Haarik »gav endog sit Samtykke til, hvad der hidtil tyktes Hedningene en Skændsel, at der maatte ophænges en Klokke ved Kirken (i Slesvig). Ligeledes skænkede han i en anden By i sit Rige, som hed *Ribe*, en Grund, hvorpaa der kunde bygges en Kirke, og han gav af sin kongelige Magt Tilladelse til, at en Præst maatte have stadigt Ophold der«.

Saadan var der skabt Arbejdsfred ved Grænsen, før Ansgar lukkede sine Øjne i 865. Vi ved ikke, hvor store de Menigheder var, som dannedes i disse Aar, — sandsynligvis har de kun været meget smaa. Men en Begyndelse var dog gjort, og hvis nye Forstyrrelser ikke indtraadte, kunde Fremtiden jo give Guds Ord den Magt, Øjeblikket maatte have nægtet det.

4. Kampe i Nordfrankrig. Erobringen af Nordøstengland.

Jævnsides med de netop skildrede Begivenheder gik Vikingetogterne deres blodige Gang. Maaske var Angrebene til en vis Grad Reflekser af det, som hændte herhjemme, — f. Eks. naar Utrecht og Dorestad plyndredes i 857, altsaa samtidig med at Rørik tvang sine Krav igennem ved Ejderen. Det er umuligt at sige noget sikkert derom; men adskillige Træk taler for, at Begivenhederne i Frisland og i Syddanmark ikke var uden indbyrdes Forbindelse.

Det fulgte imidlertid af Kong Haariks Politik i Aarene 847—54, at det »officielle« Danmark — et Udtryk, der selvfølgelig maa tages med alt fornødent Forbehold — ikke paa samme Maade som før stod bag Plyndringerne. De var sikkert i alt væsentligt Resultatet af private Foretagender, som frie Høvdinge satte i Værk, og deres Basis var snarere Frisland end det danske Rige selv.

Hovedskikkelsen er *Rørik*. Da han i 850 havde faaet sit Lensfor-

hold til Lothar ordnet og følte sig fast i Sadlen, rettede han et kraftigt Stød mod *England,* hvor hans Folk Vinteren over slog sig ned paa *Thanet* ved Kent, brandskattede de nærliggende Landskaber, stormede Canterbury og London og — da de i 855 havde faaet store Undsætninger — skød deres nye Vinterkvarter frem mod Themsmundingen — til *Sheppey.* Medens dette stod paa, vendte hans Brodersøn, *Gudfred Haraldssøn,* sig mod *Seineegnen* (852), forskansede sig ligeledes for Vinteren og lod sig først næste Aar købe bort af de frankiske Konger. Paa sit Togt havde han faaet Støtte af byttelystne Flaader under andre Høvdinge, og da han var vendt hjem, afløstes de af nye. I 855 hed den Viking, som førte sine Skibe til Seinen, *Bjørn* — Sagnenes »Lodbrogssøn« Bjørn Jernside. Han mødtes med Vikinger — danske eller norske — som kom fra Loire, og sammen gik de i Vinterlejr paa Flodøen *Jeufosse* for det følgende Aar at hærge baade Rouen, Paris og vide Strækninger ned mod Eure. Men en tredje Gruppe stødte i 856 til — rimeligvis en Del af de ovennævnte Sheppey-Vikinger — og nu blussede Kampene i Frankrig paa ny op, indtil Bjørn pludselig i 858 skiltes fra sine Fæller og svor Kong Karl Troskab — d. v. s. saa sin Fordel ved at gaa i hans Sold. Resten af Vikingeflokkene pressede mægtige Summer ud af Befolkningen, og »næsten ingen By, næsten intet Kloster bliver urørt, alle giver sig paa Flugt, og der er sjældent nogen, som siger: Hold Stand! Staa imod! Kæmp for dit Fædreland, for dine Børn og for Folket! Følelsesløse og indbyrdes splidagtige køber de med Løsepenge, hvad de burde forsvare med Vaaben, og de Kristnes Samfund forraades«. Karl og Lothar kæmpede indbyrdes, de gjorde ondt endnu værre ved at kaste sig over Bønderne, som endelig havde rejst sig imod de fremmede Plageaander, og Karl saa til sidst ingen anden Udvej end for 3000 Pund Sølv at købe en Vikingehøvding, *Veland,* — hans Sværd var netop rødfarvet under Kampe ved Somme! — til at fordrive Seine-Vikingerne, der havde befæstet sig stærkt paa Øen *Oissel.* Følgen blev dog kun, at Veland i 860 vendte sig mod England, og da han og Sheppey-Vikingerne her havde lidt haarde Tab, kom deres Sværm atter over Frankrig, hvor Plyndringerne fortsattes indtil 862. Skulder ved Skulder kæmpede Veland sammen med dem, han havde faaet Sølv for at fordrive!

Det er før sagt, at *Rørik* i disse Aar sad ved Ejderen, men at han senest 862 maa være vendt tilbage til Frisland, og stadig var det denne Kyststrækning ved Schelde, Maas og Rhinen, som udgjorde det egentlige Arnested for Hærgetogterne. Herfra sendte han i 862 Krigere mod det vestfrankiske Rige, og herfra plyndrede man i 863—64 langs Rhinen, hvor Xanten blev brændt og Vinterlejren slaaet paa en Ø

helt nede ved Neuss. Under de Stridigheder mellem Karl den Skaldede og Ludvig den Tyske, som førte til Forliget i Meersen 870, var Herredømmet over den frisiske Kyst et alvorligt Tvistepunkt; men for Røriks Vedkommende spillede det en underordnet Rolle, om hans Len skulde deles imellem Parterne eller ej. 872 svor han Karl Troskab, 873 Ludvig, og han har sikkert kun formelt følt sig afhængig af sine Lensherrer. Hvornaar han er død, ved vi ikke, rimeligvis i et af Aarene omkr. 880. —

Det er kun i store Linier, Tidens Vikingekampe her er blevet fulgt. Mangfoldige Angreb paa England, Frankrig, Flandern, Frisland og Sachsland er ikke nævnt, fordi en Omtale af dem ikke vilde føje nye Træk til Billedet, men gøre det mindre overskueligt. Alligevel mangler der en vigtig Begivenhedsrække, som hører Tidsrummet til, og for hvilken de første Impulser ogsaa skal søges i Frisland. Det er de Togter, som førte til *Erobringen af det nordøstlige England.*

Sheppey-Vikingernes (S. 445) Høvdinge hed i 855 *Halvdan, Ubbe* og *Ivar.* Deres Hær var en Blanding af Daner og Frisere, og baade Ubbe og Ivar — der altid nævnes sammen — kom sikkert fra Frisland. Ubbe kaldes ligefrem »*dux Fresonum*«. Maaske var de begge Sønner af en Høvding, der har baaret Tilnavnet »Lodbrog«; men forøvrigt aner vi ikke, om en saadan har eksisteret, og med den Regnar, som i 845 havde hjemsøgt Paris, har han i hvert Fald intet haft at gøre. Det er fortalt, hvordan disse Vikinger Aaret efter hærgede paa Frankrig, i 860 fulgte med Veland tilbage til Sheppey og derpaa atter efter haarde Tab søgte Bytte paa den anden Side af Kanalen. Her — paa frankisk og frisisk Grund — blev i den følgende Tid den Hær udrustet, som Samtiden kaldte »den store hedenske«, og som i Efteraaret 865 begyndte sit Angreb paa England.

Udgangspunktet var *Thanet.* Imidlertid sagde gammel Erfaring, at det nærliggende Wessex var det kraftigste og mest modstandsdygtige af de britiske Smaariger, og Hæren drog derfor til *Østangel,* efter at den først havde plyndret Kent. Den overvintrede i Østangel og gik næste Efteraar nordpaa til *Northumberland,* hvor de indre Forhold var i stærk Opløsning. Kongen — Osbryth — var blevet fordrevet af en Mand, der hed Ælla, Landet laa værgeløst hen, og det blev nu i Bund og Grund ødelagt af Vikingerne, som i November erobrede *York* og fortsatte deres Togt helt op til Tyne, ja lagde *Bernicia* (Kyststrækningen mellem Tyne og Firth of Forth) under deres Herredømme. Overvintringen fandt Sted i York. Ved Paasketid dræbtes baade Osbryth og Ælla ved et Forsøg, de i Fællesskab gjorde paa at generobre Byen, og Hæren fortsatte derefter sin March fra det undertvungne Northumberland til *Mercia,* hvor den tilbragte næste Vinter

i *Nottingham.* 868 fyldtes atter af Kampe. Den eneste Maade, paa hvilken Mercierne kunde faa Vikingerne bort, var at købe dem dertil, og ud paa Efteraaret kom de med et vældigt Bytte tilbage til York. Her sad Hæren i Vinteren 868—69, skærmet af de faste Mure, som stammede fra Romertiden, og som gav en ypperlig Dækning. Næste Aar angreb den atter Østangel og slog Vinterlejr i *Thetford,* hvor den modtog mægtige Forstærkninger af Folk, som sagtens havde hørt om det Guld og Bytte, der var i Vente. Fem Konger — *Gudrum, Bagseg, Osketil, Halvdan* og *Haamund* — og fem Jarler — *Frenc, Ivar, Ubbe, Sidrok den Gamle* og *Sidrok den Unge* — skal have været Hærens Høvdinge paa denne Tid. *Crowland, Medeshamstede* (Peterborough) og *Ely* Klostre brændtes, og om Østangels Konge, *Edmund,* fortaltes senere Sagnet, at han havde maattet lide den samme Død som den hellige Sebastian: han var blevet bundet til et Træ og dræbt ved Pileskud. Inden Udgangen af 870 havde Vikingerne underlagt sig Northumberland, Østangel og store Dele af Mercia. Nu stod kun det stærkeste af Rigerne — Wessex — tilbage. Hærens Vinterkvarter blev forlagt til *Reading,* hvor Themsen dannede den vestsachsiske Grænse, og lige fra Januar 871 kæmpedes der i Egnene Syd for Flodens øvre Løb, hvor Vikingerne for første Gang mødte deres senere saa berømte Modstander: *Aelfred.* Han og hans Broder, Kong *Æthelred,* tilføjede dem et alvorligt Nederlag ved *Ashdown* (8. Jan.); men Kampene standsede ikke af den Grund, og omsider maatte Aelfred, som efter Broderens Død i April var blevet Konge, bekvemme sig til at købe Vikingerne bort. De gik paa ny mod Mercia, tog 871—72 Vinterkvarter i *London* (hvor Halvdan aabenbart har ladet slaa Mønt) og tvang omsider Mercia til ogsaa at udrede en stor Sum Penge, før de forlod Landet. Om Vinteren 872—73 forskansede de sig paa *Toksey* oppe i Landskabet Lindsey.

Halvdans London-Mønt. Efter »Handbook of the Coins of Great Britain and Ireland in the British Mus.« 1899.

Ro var der dog ikke skaffet til Veje. Den næste Vinter blev tilbragt i *Repton* paa mercisk Omraade; men saa skete der i 874 dette, at Hæren deltes, og at en Part af den under *Halvdan* drog mod Nord, hvor den slog sig ned helt oppe ved Tyne og førte heftige Grænsekampe med Gælerne og Pikterne i Skotland. Dens sikre Basis var Northumberland. Her anerkendtes Halvdan som Konge, og i 875 begyndte hans Folk at bosætte sig som Bønder og lade Ploven afløse Sværdet. Dermed var en ganske ny Epoke indledet i denne Del af England.

Den øvrige Part af Hæren var i 874 under *Gudrum, Osketil* og *Haamund* draget mod Sydøst. Den lagde sig Vinteren over i *Cambridge* og rettede herfra i 876 et heftigt Angreb mod Wessex, idet store Styrker over Land naaede helt ned til *Wareham* Kloster ved Kanalkysten, medens samtidig Flaaden gik ud gennem The Wash, rundede Østangel og Kent og ankrede op ud for Klosteret. Aelfred søgte Forlig med Vikingerne; men trods dyre Fredsløfter forlagde de kun Angrebspunktet længere vestpaa, til *Exeter,* hvor de blev Vin-

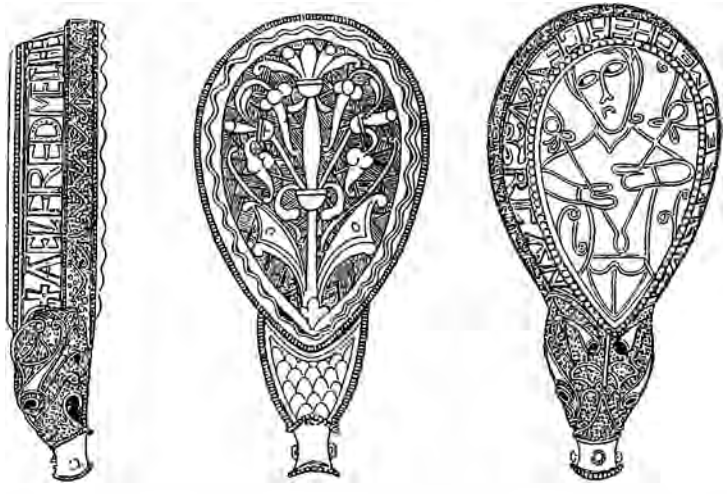

Kong Aelfreds Juvel. Juvelen blev fundet paa Athelney og er vel tabt under Kongens Ophold her i 877—78. I Randen bærer den Indskriften: AELFRED MEC HEHT GEWYRCAN, d. v. s.: Aelfred har ladet mig gøre. Efter Trevelyan, »Englands Historie I«.

teren over. Derefter fortsatte de til *Chippenham* i Wiltshire, stadig hærgende vestsachsisk Omraade. Andre Flokke — under »Halvdan og Ivars Broder«, velsagtens Ubbe — angreb *Angelsey,* led Nederlag og søgte ud imod *Cynwith* (vist Countisbury i Devonshire). Det lykkedes Aelfred at slaa dem; men de mange spredte Angreb lammede hans Kræfter, og Befolkningen led utroligt under de vedholdende Plyndringer, saa adskillige flygtede ud af Landet eller underkastede sig de ubarmhjertige fremmede. Det var i disse Vintermaaneder 877—78, Kong Aelfred maatte søge Skjul i Skove og Sumpe for at bjerge sit Liv. Han lod sine Mænd befæste *Athelney,* saa han dog havde et fast Tilflugtssted; men syv Uger før Paaske 878 stævnede han Krigere til sig fra hele det vestlige Wessex, brød i en blodig Kamp Vikingernes Modstand ved *Etandun,* drog frem mod Chippenham og tvang Gudrum til Fred og Daab. Hans Kristennavn blev *Æthelstan.*

Næste Aar trak Vikingerne sig tilbage til Østangel, hvor Gudrum lod dem tage Jord, som Halvdan havde ladet sine Folk gøre det i Northumberland. En ny Tid var da begyndt ogsaa i denne Del af England, og højtideligt fastsloges i 886 *Grænselinien mellem det frie Wessex og det af os okkuperede Omraade.* Den skulde følge Themsen og dens lille Biflod Lea til dennes Kilder, derfra over Bedford naa Floden Ouse, som den fulgte indtil den gamle romerske Hærvej Watlingastreet, og endelig var det (skønt det ikke nævntes i Freden) denne Vej, som skulde danne Grænsen indtil dens Endepunkt Chester ved Liverpoolbugten. Det var den største Del af England, som var givet i de fremmedes Hænder; men takket være Aelfreds sejge Vilje var dog et Hjem for Modstand og Genrejsning revet ud af deres Vold, og for alle senere engelske Slægter kom han til at staa som den nationale Selvhævdelses stolte Personifikation.

Mønt slaaet af Gudrum (Æthelstan). Efter »Handbook of the Coins of Great Britain and Ireland in the British Mus.« 1899.

5. Nye Vikingetogter til Nordfrankrig og Wessex. Normandiets Erobring.

Stillesidden passede langt fra alle de Vikinger, der havde faaet anvist Jord i Østangel og Northumberland. Adskillige af dem strømmede kort efter Freden over til *den frisiske Kyst,* hvor andre Skarer var ved at samle sig, og hvortil der stadig — ligesom til England — kom nye Forstærkninger af Krigere oppe fra Danmark selv. I Egnene omkring Schelde, Maas og Rhinen dannedes da atter en mægtig Hær, hvis Plyndringer strakte sig viden om, og som kun mødte ringe og planløs Modstand, fordi Frankerrigets indre Opløsning nu var mere fremtrædende end nogen Sinde tidligere.

Fra det første Aars Vinterlejr i *Gent* forlagde man i 881—82 sine Styrker til *Courtrai* og angreb herfra den frankiske Kyst ned imod Somme. Det lykkedes ganske vist i August 881 Kong Ludvig af Vestfranken at slaa Vikingerne ved *Saucourt* Syd for Floden; men Følger fik Sejren ikke, og større og større Omraader kom under den normanniske Svøbe. Fra deres nye Vinterlejr — i *Elsloo* — plyndrede de baade Maestricht, Liége, Malines og andre flanderske Byer, ja de trængte langt østover, brændte Karl den Stores Palatium i *Aachen* og opstaldede deres Heste i Kejserbyens Mariakirke, naaede Rhinen, brandskattede *Köln, Bonn og Koblenz* og fulgte saa Moseldalen op til *Trier,* som blev lagt i Aske. Det var delvis Egne, som endnu aldrig før

havde set disse grumme Krigere, og hvis Befolkninger rædselsslagne flygtede fra rygende Brandtomter og ødelagte Vinhaver.

Først ved Sommertid 882 samledes et Opbud fra næsten alle vest- og sydtyske Gaue med det Formaal at tage Kampen op, og Kejseren — Karl den Tykke — begyndte en Belejring af *Elsloo,* hvor Vikingekongerne *Sigfred* og *Gudfred,* fulgt af Jarlerne *Orm* og *Hals,* havde ført Byttet hen. Da det kom til Stykket, opgav imidlertid Kejser Karl Belejringen efter kun tolv Dages Forløb og sluttede i Stedet ved Forhandling en ynkelig Fred med sine Modstandere. Sigfred blev købt bort for henved 2500 Pund Guld og Sølv — han lastede 200 Skibe, da han skulde føre Byttet og Fangerne hjem! — og Gudfred tiltvang sig Røriks gamle Len i Vestfrisland med de samme formelle Pligter og den samme reelle Uafhængighed. Han tog Daaben, Kejser Karl stod Fadder til ham; men hvad betød dette over for den Kendsgerning, at Vikingehæren i Frisland nu atter havde faaet et legalt Krav paa at holde Landet besat og bruge det som Basis for de Hærtogter, der ganske sikkert *ikke* vilde høre op? Gudfred fik dog ikke lang Tid til at nyde sin Sejr. Da han i 885 stillede Krav om yderligere Forleninger, lod Karl ham myrde, og med hans Død blev langt om længe Frisland befriet for det danske Herredømme. Dette havde da været opretholdt saa nogenlunde uafbrudt, siden Harald og Rørik i 841 havde faaet Walcheren overladt, altsaa i 44 Aar.

Sigfreds Flokke havde straks efter Freden slaaet sig ned i og ved Klosteret *Condé* nær den nuværende belgisk-franske Grænse, og herfra gik Strejftogene som hidsige Stormkast over alle Bygderne mellem Somme, Oise og Aisne. I *Amiens* — midt i det plyndrede Omraade — tog Hæren sit Vinterkvarter i 882—83. Der saa forfærdeligt ud, hvor den havde færdedes. »Normannerne hører ikke op med at tage de Kristne til Fange og dræbe dem«, klagede en samtidig, »at ødelægge Kirkerne, nedrive Murene og brænde Landsbyerne. Langs alle Veje ligger Lig af Kirkefolk, af adelige og borgerlige Lægfolk, af Kvinder, halvvoksne Mænd og Diebørn. Der er ingen Vej og ingen Plet, hvor der ikke ligger døde, og Skræk og Smerte griber alle, naar de ser, hvorledes det kristne Folk hjemsøges indtil Tilintetgørelse«.

For at befri Vestfranken for denne Rædsel købte Kong Karloman i 883 Vikingerne bort for den mægtige Sum af 12 000 Pund Sølv. I tolv Aar skulde hans Rige have Fred. Men næppe var han død Aaret efter, før Vikingerne vendte tilbage, og i 885 rettede de et omfattende Angreb imod selve *Paris.*

Angrebet var lagt stort an. Mandsstærke Hære drog landværts ned fra Frisland og sluttede sig til dem, der allerede befandt sig i det nordlige Vestfranken, og samtidig strøg Skibene langs Kysten hen

mod Seine-Mundingen og op ad Floden. *Rouen* faldt, *Pontoise* blev besat. Ved Udgangen af November Maaned begyndte Belejringen af Paris, hvis Forsvar i Huj og Hast var blevet forstærket under Ledelse af Byens Biskop, *Gauzlin,* og dens Greve, *Odo.*

Kampene blev baade langvarige og bitre. Med den største Heroisme værgede man Broer og Taarne, men uden Hjælp udefra vilde det være haabløst at tænke paa Sejr. Kong Sigfreds Styrker blev i April 886 for en Stund købt bort, og det lykkedes Odo at skaffe svage Forstærkninger ind i Byen, efter at han ved Gauzlins Død var blevet ene om at lede Forsvaret. Intet af dette kunde dog hjælpe stort, selv om Forsvaret var kraftigt nok til i September at afslaa et Stormangreb. Men Maaneden efter naaede Kejser Karl den Tykke frem med en anselig Undsætningshær. Nu skulde det virkelig være muligt at gaa over til et kraftigt Modangreb. Samtidig med Kejseren var imidlertid ogsaa Sigfreds Styrker kommet, og saa sank Modet øjeblikkelig i Frankeren. Han gav sig til at tinge med de øvrige Vikinger om Forlig, lovede dem 700 Pund Sølv og trygt Vinterkvarter i Burgund, og paa disse ydmygende Vilkaar fik han Freden med dem sluttet.

Men Pariserne selv var af et andet Stof end han. De nægtede Vikingerne Lov til at ro deres Skibe forbi Byen. For at komme frem maatte de da lade Fartøjerne trække over Land, til de oven for Paris atter kunde skydes i Seinen og Togtet mod *Burgund* sættes i Værk. Med *Sens* som Hovedbasis plyndrede de ved Saône og den øvre Loire indtil Vaaren 887, og imedens hærgede Sigfred i Oise- og Aisneegnene, brændte *Soissons* og vendte sluttelig hjem til Frisland. I Maj kom Vikingerne fra Burgund tilbage til Paris, fik udbetalt de 700 Pund Sølv og kastede sig over Marnes og Seines øvre Flodomraader. *Meaux* og *Troyes* gik op i Luer, Strækningerne omkring Reims, Toul og Verdun hjemsøgtes. Omsider var Forbitrelsen over Karl den Tykkes elendige Styre imidlertid vokset i den Grad, at han i November 887 blev afsat som Kejser, og snart efter døde han. Det blev hans Brodersøn, *Arnulf af Kärnten,* som overtog Magten, medens Vestfrankerne kaarede Paris' kække Forsvarer, Grev *Odo,* til Konge. Forøvrigt var nu Vikingernes Slagkraft ved at ebbe ud. Under de utallige Kampe var deres Mandskabsstyrker svundet betragteligt ind, uden at nye Forstærkninger var naaet frem, og bortset fra endnu et Par Angreb paa Paris (888 og 889) og en Brandskatning af Champagne evnede de i Øjeblikket ikke at udrette mere. Hen paa Efteraaret 889 lod de sig købe bort og forlod Vestfranken.

Alligevel forregnede man sig, hvis man troede, at de vilde opgive deres blodige Haandværk. Saa snart Hæren var kommet nogenlunde til Kræfter, begyndte den forfra. I 890 angreb den *St. Lô* (i det

senere Normandie), drog samme Aar videre med Flaaden og kastede sig over det vestlige *Bretagne,* hvor den led et frygteligt Nederlag, og endte sluttelig ud paa Høsten i de gammelkendte Oiseegne — ved *Noyon.* Vinteren her gav dog ikke stort Udbytte, saa tidligt næste Foraar gik en Flok af Vikingerne mod Kanalen og gav sig til at belejre *St. Omer.* Da deres Foretagende imidlertid mislykkedes, søgte de op til Maas og Schelde, og endnu samme Foraar — 891 — stødte den øvrige Del af Noyon-Hæren til dem heroppe. Det var en Egn, hvori de følte sig hjemmevante, og en stor Sejr over Kong Arnulf ved den lille Flod *Geule* tæt ved Maestricht (26. Juni) syntes at love dem alt muligt Held. Da Høsten kom, begyndte de at forskanse sig i Nærheden af Louvain, ved Floden *Dyle.*

Men saa overraskedes de. Den 1. November faldt Arnulf med en frankisk Hær over dem og tog en blodig Hævn for Sommerens Nederlag. To danske Konger, *Sigfred* og *Gudfred,* fældedes, og 16 kongelige Bannere kunde sendes med Byttet til Bayern. Man regnede det for saa afgørende en Begivenhed, at der hvert følgende Aar paa Slagdagen skulde afholdes Takkemesse for Kampens Udfald.

Dette var unægtelig en stor Misforstaaelse. Vikingerne var langt fra lammede. De fik hurtigt samlet deres Skarer, ja de forlod end ikke Dyle, men sad her Vinteren over og trængte næste Aar frem til *Bonn* og til *Prüm* i Eifels Bjergterræn. Havde ikke Hungersnød truet dem, vilde det næppe være lykkedes Frankerne at slippe af med dem. Nu drev Mangel paa Fødemidler dem fra deres Lejr ved Dyle ud til Kysten. I Boulogne lastede de 250 Skibe med et mægtigt Bytte og stak over Kanalen til nye Jagtmarker — i *England.* I Efteraaret 892 gik de med Heste og Tros i Land i *Kent.*

Hele den flakkende Uro, som havde præget Hærtogene i de frankiske Riger, mindede meget om, hvad der havde karakteriseret den store Hærs Kampe i England med deres lange, hurtige Marcher, deres skiftende Vinterkvarterer og deres Samvirken mellem Flaade og Tropper, hvor større Opgaver skulde løses. En Bosættelse som i Northumberland og Østangel, delvis ogsaa i Mercia, havde man derimod foreløbig ikke set Tegn til hinsides Kanalen. Kun visse Punkter i Frisland har vel dannet en Undtagelse, og det er naturligvis muligt, at der ogsaa hist og her i Seine-Omraadet forholdsvis tidligt har slaaet sig enkelte Kolonisatorer ned. Naar Vikingerne nu atter kom til England, bragte de et stort Røre med sig. Det vilde langt fra være utænkeligt, at de kunde friste de danske Bønder i Nordøstengland til Opbrud og nye Angreb paa Wessex, og Kong *Aelfred* søgte at sikre sig imod denne Fare ved nye Fredseder imellem sig selv og Vikingekongerne.

Naturligvis var det ogsaa hans eget frie Rige, som var mest truet. En af Hærens Høvdinge, den berømte *Hasting,* hvis Navn saa ofte nævnes i Tidens Aarbøger, men hvis Nationalitet (dansk eller norsk) og Liv vi i Virkeligheden kender meget lidt til, sluttede Fred med Aelfred og lod sine to Sønner døbe. Erfaringen lærte imidlertid, at baade Ed og Daab var et skrøbeligt Grundlag at bygge paa, og at viljefast Selvforsvar, naar alt kom til alt, var det eneste, der kunde hjælpe.

De nærmest følgende Aar fyldtes da ogsaa af *stadige Kampe,* og Vikingerne i Northumberland og Østangel holdt sig ikke tilbage fra talstærke at deltage i deres Frænders Plyndringer. Der kæmpedes i Essex, ved Exeter og i Devonshire, ved Themsen og Severn, ja helt over til Chester og ind i Wales blev Togterne ført. De forskansede Vinterlejre flyttedes Aar efter Aar — fra Shoebury til Mersea (begge paa Østangels Kyst), Leafloden og Bridgeworth ved Severn. Men Kong Aelfred opgav ikke sin Modstand. Han støttedes kraftigt af den indfødte Befolkning, f. Eks. af Borgerne i London, og omsider ebbede Angribernes Stødkraft ud. I Sommeren 896 opløstes Hæren. En Del af dens Mandskab gik til Nordøstengland, hvor den hørte hjemme, — andre søgte ud paa Skibene, deres gamle, prøvede Tilholdssted paa Togterne over Havet. Det var nu atter Franken, som lokkede dem, og for sidste Gang havde Kong Aelfred sejrrigt maalt sin Styrke med de fremmedes. Hen paa Efteraaret ankrede fem Vikingefartøjer op i *Seinen.*

Det var, som havde man langs Kysten her kun ventet paa et Signal til Angreb. Talrige Skibe strømmede til, helt fra Danmark kom der nye Styrker, og hverken Kong *Odo* eller hans Medbejler til Tronen, *Karl den Enfoldige,* kunde tage Kampen op. Med Vinterkvarter i *Choisy* ved Aisne plyndredes der langs alle de kendte Flodveje, 897 blev Vikingernes Angrebsbasis skudt ned til Loires øvre Løb, og Aaret efter vendte de atter tilbage til Seine og Somme. Karl den Enfoldige, der imidlertid var blevet Enehersker efter Odos Død, stod ganske hjælpeløs og raadvild over for denne vilde Kamptid, der ligesom var steget op af Graven.

Hvorledes den følgende halve Snes Aar er forløbet, ved vi kun lidt om. Saa meget staar dog fast, at Landskaberne omkring Seines Munding fortsat har været i Vikingernes Hænder, og at de ofte har forskanset sig endnu dybere inde i Frankrig. Hovedsagen er, at de allerede *før* Rollos Overtagelse af *Normandiet* (et Navn, der først benyttedes fra omkr. Aar 1000) har været i faktisk Besiddelse af det Omraade, der i 911 blev »indrømmet« ham.

Om *Rollos* (Rolfs?) tidligste Vikingeaar ved vi praktisk talt intet. Den normanniske Tradition inden for Hertugætten — og det er den

eneste, der kan tillægges nogen Værdi — gik ud paa, at han var en dansk Høvdingesøn, som af Kongen blev fordrevet fra sit Hjemland og med 6 Skibe tyede til »Scanza insula« (maaske Norge), hvorfra han over England kom til Walcheren og videre til Seine. Det er en meget plausibel Rute, — adskillige havde gjort netop denne Færd før ham; men naar Overleveringen tillige fortalte, at Kong Æthelstan (Gudrum) i Østangel havde øget hans Skibsantal og Udrustning, skulde Rollos tidligste Optræden paa Fastlandskysten altsaa ligge forud for Kongens Dødsaar — 890 —, og dette er næppe saa sandsynligt, selv om det ikke er helt utænkeligt. Vi kan heller ikke fæste absolut Tillid til Traditionens Fortællinger om hans forskellige Hærtog i Frisland og Flandern eller hans berømte Møde ved Eure med Hasting, som paa sit Spørgsmaal: »Hvad hedder Eders Herre?« fik Svaret: »Vi har ingen Herre, vi er alle lige.« I Virkeligheden kan vi ikke fastslaa stort andet med fuld Sikkerhed, end at han i 911 led alvorlige Nederlag ved *Chartres* og i Landskabet *Nivernais* ved øvre Loire. Det tegner sig ikke som en straalende Indledning til den store Begivenhed, der fulgte umiddelbart efter; men dette kan vel kun betyde, at Normandiet blev givet ham, fordi han i Forvejen faktisk havde sat sig i Besiddelse af det og hverken ved Løsepenge eller Vaaben var til at drive bort fra det. Hans Magt hvilede ikke paa nogen ny Erobring og rokkedes ikke ved forbigaaende Uheld.

Der hændte i 911 dette, at Karl den Enfoldige ved et Fredsmøde i *St. Clair-sur-Epte* til Rollo overdrog Landet fra Floden Bresle med Fæstningen Eu i Nordøst til Floden Couesnon ved Mont St. Michel i Sydvest, hvor Bretagne begyndte. Det var Omraadet paa begge Sider af Seine fra dens Munding og op til Epte — den saarbareste Del af Nordfrankrig. Han fik det som et Len, i samme Forstand, som Rørik havde faaet Frisland overdraget; han skulde staa som Kongens Landeværnsmand herude ved Kysten og holde kommende Vikingeskarer borte; men han havde næppe de almindelige Vasalpligter hvilende paa sig, — han var mere uafhængig, mere selvstændig, for saa vidt som hans egentlige Magt skyldtes den Hærstyrke, han selv havde medbragt, og som nu bosatte sig inden for det Landskab, der endelig langt om længe fik Lov til at falde til Ro.

Thi hvad der var sket i Northumberland og i Østangel fuldbyrdedes ogsaa i Normandiet. Rollo tog Daaben i 912, Flertallet af hans Folk fulgte ham ved Trosskiftet, og Kampaarenes Brande og Plyndringer, Drab og Retsløshed hørte Fortiden til. Det blev et Opbygningsarbejde, som tog sin Begyndelse, og baade i England, i Frisland og i Frankrig var vor Vikingetids første store Afsnit endt.

SYVENDE AFSNIT

YNGRE VIKINGETID

1. Det svenske Vælde i Hedeby.

Følger man fra Aar til Aar Vikingetogterne i det 9. Aarh., er der to Spørgsmaal, som naturligt trænger sig paa, men som Kildestoffet desværre ikke kan besvare tilfredsstillende.

For det første vilde vi gerne vide, hvor stor en Rolle *friske Kræfter fra Danmark* har betydet for de hærgende Skarer. Vi ved det ikke. Vi har Vidnesbyrd om, at ikke alene »den store Hær«, »den hedenske Hær«, men ogsaa de mindre Flokke var sammensat af meget forskellige Elementer — danske, norske og (sikkert tillige) svenske, selv om det danske Element var i absolut Overvægt. Vi har ogsaa Beviser for, at der stadig er kommet Tilskud af Mandskab og Skibe fra Moderlandene, og at Ejderen har været en vigtig Udfaldsport for de Krigere, der fra Danmark søgte til de kæmpende Frænder hinsides Havene. Det er dog sandsynligt, at en stor Del af Initiativet har ligget hos dem, der allerede *var* søgt ud — ganske særligt hos dem, som havde slaaet sig ned ved de frisiske Flodmundinger og paa Øerne i deres Gab. Nærmere kan vi ikke komme Sagen.

For det andet vilde vi vide, om de Skarer, der drog ud fra Danmark selv, bestod af Folk, som udelukkende krigede »paa eget Eventyr«, eller om ogsaa (som i 1. Halvdel af Aarhundredet) *den danske Kongemagt* nu og da stod bag dem. Det sidste er i visse Tilfælde slet ikke umuligt. Selve Titlen »Konge« skal man ingen Vægt lægge paa. Den har blandt disse Vikinger haft et helt andet Realitetsindhold, end vi giver den i vore Dage, og det er forøvrigt ret usandsynligt, at man i Datidens Danmark benyttede Kongenavnet paa samme, man kunde fristes til at sige reklamemæssige Maade, som det blev

brugt af Vikingeflokkene. Den gængse Forestilling om de mange »Næssekonger« paa olddansk Omraade har ingen historisk Hjemmel, og hos Udlændingene møder man i Datiden et Skær af overbærende Ironi, naar de præsenteres for alle disse »Konger«. Om Kong Sigfred, der angreb Paris i 885, siger en frankisk Kilde: Han var »Konge af Navn, men [i Virkeligheden] kun Kammeraternes Herre«.

Udlandets Kilder nævner imidlertid lejlighedsvis Vikingehøvdinge, som utvivlsomt har hørt den danske Kongeæt til, og som derfor *kan* tænkes at have givet deres Togter en mindre »privat« Karakter. Eksempler har været anført i det foregaaende, — flere kunde føjes til. Paa den anden Side har man ogsaa spredte Optegnelser, som viser, at Medlemmer af Kongeætten har stillet sig paa Frankernes Side. Saaledes var den Underhandler, som i 883 paa Karlomans Vegne bortkøbte Vikingerne fra Vestfranken (se S. 450), en kristen dansk Høvding, *Sigfred,* om hvem det udtrykkelig bemærkes, at han var Kong Haariks Frænde, og om to Samkonger, *Sigfred* og *Halvdan,* hører vi ti Aar forud, at de sluttede fredelige Aftaler med det østfrankiske Rige vedrørende Varetrafikken i Grænseomraadet.

Disse faa og tilfældige Meddelelser strækker jo langt fra til, hvis man vil tegne et Helhedsbillede af Forholdene herhjemme i Tidsrummet nærmest efter Ansgars Død. Alligevel kan det anses for givet, at det stadig har været *Tilstandene nede ved vor Sydgrænse,* som har haft den væsentligste Betydning. De ovennævnte Aftaler af 873 tyder paa en Afspænding, og maaske har den varet Tiaaret ud. Men allerede 880 er Billedet blevet et andet. Det siges nu, at Hertug Bruno af Sachsen, Bisperne af Hildesheim og Minden, ni Grever og atten Vasaller bliver dræbt af Danerne, at hele Landet Nord for Elben kommer i deres Vold, og at den frankiske Myndighed her bliver tilintetgjort. Dette har selvfølgelig haft den Konsekvens, at *Missionsarbejdet* har maattet standses. Ansgars Efterfølger paa Ærkebispestolen, *Rimbert,* har set sit eget og sin Forgængers Værk tilintetgjort, og om der i det hele i Slesvig og Ribe har eksisteret kristne Menigheder ved Rimberts Død i 888, er et stort Spørgsmaal. Vi har ikke noget Vidnesbyrd derom.

Saa meddeles det, at der efter Vikingernes Nederlag ved Dyle — altsaa efter 891 (se S. 452) — i Danmark herskede en Konge, der hed *Helge.* Efter ham kom en svensk Fyrste *Olaf,* der »vandt det danske Rige med Vold og Vaaben«, og som havde flere Sønner, af hvilke *Gnupa* og *Gurd* fik Riget efter ham. Et andet Sted i samme Kilde (Adam af Bremen, ca. 1070) hedder det, at Olaf regerede sammen med sine Sønner, og at derpaa *Sigtryg* fulgte »i kort Tid«; men det tilføjes — ret opgivende — lidt længere fremme: »Det er uvist,

om nogle af saa mange Konger eller rettere Danernes Tyranner raadede samtidigt, eller om den ene levede kort Tid efter den anden«.

Uklarheden har altsaa været indlysende for gamle Mester Adam selv, og vi kan ikke komme Kendsgerningerne synderligt meget nærmere end han. Vi kan kun lære det af hans Meddelelser, at svenske Fyrster omkr. Aar 900 har erobret »det danske Rige«. Hertil kan vi føje de Oplysninger, som to Runestene giver os: at Midtpunktet for deres Magt har været *Sliegnen,* og at Sigtryg har været Gnupas Søn, født af en højbaaren Kvinde — maaske dansk — som hed *Asfrid Odinkarsdatter,* og som rejste de to Runestene til Minde om Søn-

Vedelspang - Stenen. Indskriften lyder: »Asfrid gjorde dette Mindesmærke efter sin og Gnupas Søn Sigtryg«. Mus. vorgeschichtlicher Altertümer, Kiel fot. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Gottorp-Stenen. Indskriften lyder: »Asfrid Odinkarsdatter gjorde dette Mindesmærke efter sin og Gnupas Søn Sigtryg Konge«. Mus. vorgeschichtlicher Altertümer, Kiel fot.

nen. Men dette forklarer jo ikke, hvorfor Svenskerne er søgt til netop *disse* Egne og har taget Herredømmet her.

Det er dog ikke vanskeligt at indse Grunden dertil. Østersøen var den naturlige Tumleplads for svenske Vikinger og Farmænd, som Vesterleden var det for danske og norske. Allerede i det 7. Aarh. havde de slaaet sig ned ved det nuværende Elbing, hvor *Truso* blev en ubeskyttet Handelshavn med gotlandske og midtsvenske Elementer blandt sine Indbyggere, og samtidig havde andre svenske Skarer fra de samme Egne anlagt de stærkt befæstede Havne *Søborg* (Rimberts Seburg) nær Grobin i Kurland og *Apuolé* (Rimberts Apulia) paa Grænsen mod Letland. Da de to sidstnævnte Støttepunkter for et voksende svensk Vikingevælde blev ødelagt i Begyndelsen af det 9. Aarh., søgte Svenskerne nye Muligheder ved *Wiskiauten* i Samland, nær Kranz. Her finder vi fra da af en svensk Bosættelse, som har behersket Handelen paa Østpreussen, og som naturligvis ogsaa har haft Forbindelse med Landsmændene i det nærliggende Truso. Men Vejen er gaaet videre — mod Vest. Vi ved fra Rimbert, at Midtsverige *(Birka)* havde Handelsforbindelse med Slesvig, og vi ved fra Kong Aelfred, at Slesvig ikke alene stod i Forbindelse med den norske Havn *Skiringssal* (nær Tønsberg), men med Truso. Trods Kildernes brudstykkeagtige og tilfældige Meddelelser faar vi et Indtryk af det handelspolitiske Liv, som har præget Østersøen i den tidlige Vikingetid. Baggrunden for det danner Frisernes Handelsfærder nordpaa — med *Dorestad* som det vigtigste af Udgangspunkterne. Det yderste Led i Kæden udgør de nordiske og de svenskbaltiske Markedspladser — Skiringssal, Truso, Wiskiauten, Søborg (hvor det svenske Element trods Ødelæggelsen holder sig Aarhundredet ud) og Birka. Men midt i dette handelspolitiske Kraftfelt ligger den smalle, sydslesvigske Landtange — med *Hollingsted* Havn i Vest, *Slesvig* i Øst. Al den frisiske Handel paa Østersøen skal passere herover. Slesvig er Centrum i det hele Net af Handelslinier. For denne Mulighed havde Gudfred haft et aabent Blik omkr. Aar 800. Nu var Muligheden for længst blevet en Kendsgerning.

Svenskernes overordentlige Interesse i at have fast Fod netop her er da indlysende nok, og Tiden omkr. 900 har været gunstig for deres Planer. Medens vore egne Kræfter har været svækkede, dels velsagtens af indre Strid i Kongeætten, dels af den uhyre Ekspansion, som Kampene i England, Frisland, Flandern og Nordfrankrig mundede ud i, er det lykkedes dem at erobre Nøglestillingen til Østersøhandelen og at oprette et svensk Vælde ved Slien. Hvor stort et Omraade de har lagt under sig, kan vi ikke sige med Sikkerhed; men to Forudsætninger for, at Erobringen kunde udnyttes, maa dog have været

Svenskprægede Stednavne i Danmark, sammensatte af Personnavne og Endelsen -by.

til Stede: de maa have behersket hele det sydlige Sønderjylland, saa ogsaa Ejdermundingen var i deres Vold, og de maa have haft Magten over Sejlleden frem til Slien, d. v. s. de maa have underlagt sig i det mindste Dele af de danske Øer og af Skaanes Kyst. Vi har Vidnesbyrd, som peger i netop denne Retning, ikke mindst en Række svenskprægede Stednavne (*-by*, med Personnavne som Forled). Saaledes har det for Udlændinge tegnet sig, som var selve »det danske Rige« blevet erobret.

Paa den anden Side har disse Udlændinge næppe opfattet det, som var et Fremmedherredømme begyndt Nord for Ejderen. I Syd- og Vesteuropa havde man altid vanskeligt ved at skelne imellem Nordens Folk, og Forskellen mellem Dansk og Svensk, som begge er østnordiske Maalfører, har man ikke kunnet opfatte. I og for sig er det heller ikke rimeligt, at vi selv har følt de svenske Vikinger som virkelige Usurpatorer. Man har naturligvis gjort det inden for Kongeætten og i Høvdingekredsen (deraf Adams Udtryk: »snarere Danernes Tyranner«, som han har fra sin Hjemmelsmand, den danske Konge Sven Estridsøn); men Folket som saadant har set Svenskerne glide ind i, hvad man kunde kalde vor daværende Politiks Hovedlinier: Opbygningen af Slihandelen og Angrebene paa Frisland og Holsten, og det har fortsat sine Markeder og sine Togter, ganske uanset hvem der stod for Rigets Styre.

At de svenske Konger med stor Kraft har søgt at skabe de bedst mulige Kaar for Transithandelen over Sydslesvig, har vi klare Vidnesbyrd om. Den var jo ved de Afgifter, den indbragte, af overordentlig Betydning for dem selv. Det er før sagt (se S. 438), at Forsk-

ningen for Tiden er uklar over, *hvor* Kong Gudfreds og Ansgars Slesvig skal søges — om Handelspladsen i 1. Halvdel af det 9. Aarh. har ligget *Nord* for Slien, paa den senere Købstads Plads, eller *Syd* for Fjorden, bag den kolossale Halvkredsvold ved Haddeby Nor —, og det er de seneste Aars tyske Gravninger, som paa bred Basis har rejst denne Tvivl.

Man har bag Halvkredsvolden ikke alene fundet betydelige Levninger af det *Hedeby,* hvis Navn vi kender fra det 10. Aarhundredes Slutning; man har tillige fundet Vidnesbyrd om, at der paa samme Sted har været i det mindste en ret livlig Trafik helt fra det 9. Aarhundredes Midte om ikke før. Kammergrave inde paa selve Pladsen, enkelte Bygninger og en hel Del løse Fund af importerede og hjemlige Sager godtgør det. Naar den norske Farmand Ottar omkr. 900 kunde fortælle Kong Aelfred om sin Købfærd fra Skiringssal til Havnen »*ved Hederne*«, og naar hans samtidige, Wulfstan, berettede for Kongen om sin Fart »*fra Hederne*« til Truso, maa ogsaa disse Vidnesbyrd tyde paa en Handelsplads Syd for Slien — ved Haddeby Nor. Men i saa Fald har denne været brugt allerede forud for Aarhundredskiftet.

Alligevel er dermed slet ikke sagt, at Havnen »ved Hederne« skulde være den samme som Gudfreds Slistorp, Ansgars Slesvig. Flere Omstændigheder taler bestemt imod en saadan Antagelse. Og Gravningerne har indtil nu ikke kunnet godtgøre andet, end at man forholdsvis tidligt i det 9. Aarh. er begyndt at søge den letteste Vej fra Hollingstedhavnen til Slien: man er ikke draget gennem det bakkede Morænelandskab Nord for Fjorden til Slesvig, men over den aabne Hedeflade i Syd til Haddeby Nor. Af praktiske, trafikmæssige Grunde er Markedet blevet forlagt til dette Sted. Her er en Bebyggelse vokset frem, her er Gravpladser blevet anlagt, — og her har omsider Svenskerne slaaet sig ned, da de tog Magten ved det 9. Aarhundredes Udgang. Havnen »ved Hederne« er under dem blevet til *Hedeby.*

Den stærkt befæstede Byplads er ubetinget et af Nordens mest storladne Mindesmærker. I hvert Fald fra Begyndelsen af det 10. Aarh. har det allermeste af de ca. 24 ha, der ligger bag *Halvkredsvolden,* være bebygget, og det er vel et Spørgsmaal, om Volden selv er ældre. Foreløbig har dens Alder ikke kunnet fastslaas; derimod har man kunnet se, at den gentagne Gange er blevet forstærket, og det har været muligt at skelne 9 Byggeperioder i alt, af hvilke navnlig den 7. røber en væsentlig Ændring i Anlæggets hele Karakter. Forøvrigt kan Paralleller paavises baade det ene og det andet Sted. Spidsgraven, senere erstattet af den bredbundede Grav, Kombinationen af lodrette Tømmersider med bagvedliggende Voldfyld, Afdækningen

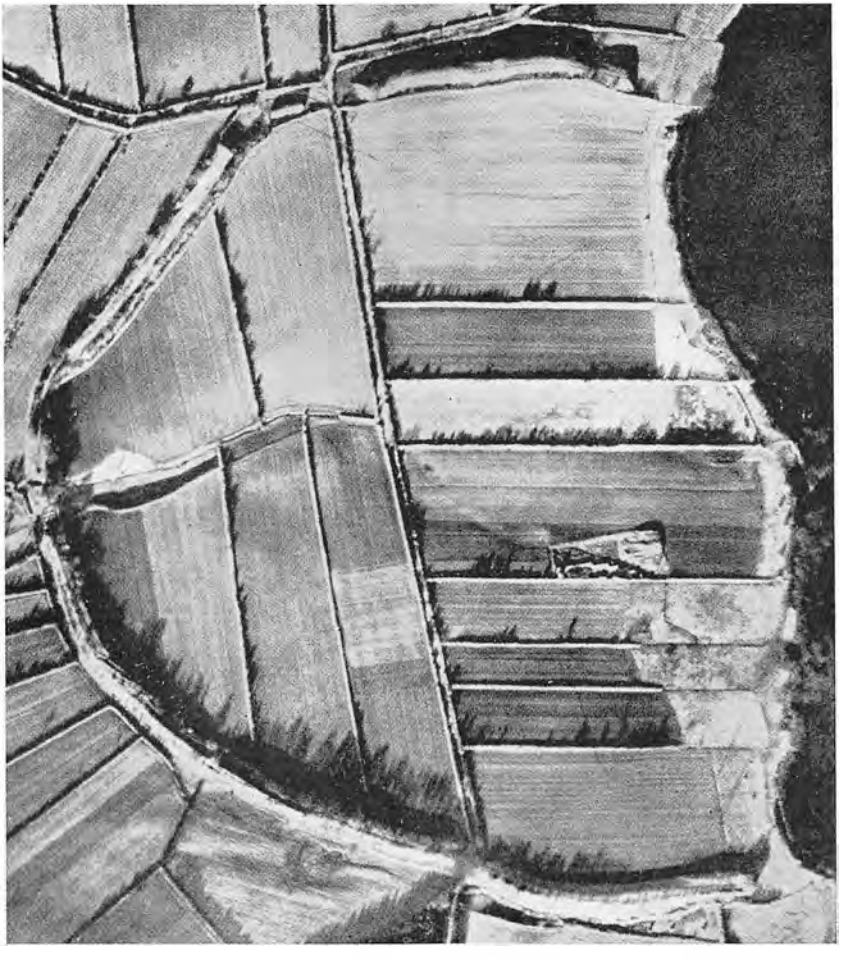

Halvkredsvolden om Hedeby. Flyverbillede fra 1937. Efter Jankuhn, Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei u. Treene.

med Græstørv og Brystværnet af Planker langs Voldkronen — senere tillige langs Voldens Yderside, et Stykke oppe paa Skraaningen — er altsammen Træk, som hører den sene Oldtids Befæstningskunst til, men som kun moderne Graveteknik kan bringe os paa Sporet efter. Thi i Hedeby som alle andre Steder er saadanne Enkeltheder for længst udslettede, Graven er fyldt, og Volden ligger som en tungt rugende Jordmasse uden Antydning af de ekstra Spærremidler, den oprindeligt har haft.

Heller ikke *Bypladsen* fortæller, før Spaden kommer i Gang, om Fortidens pulserende Liv. Men saa vaagner det til en mærkelig Kraft

og Umiddelbarhed! Fra Virkets Nørreport til dets Sønderport kan vi følge den gamle Byvej, vi kan se Husrækkerne langs Bækløbet, som deler Købingen i en nordlig og en sydlig Halvdel, rykkes frem og tilbage, eftersom Kravene til Regulering og Passager bliver rejst, vi kan søge Haandværkernes Kvarter op med dets Værkstedspladser, hvor Bronzestøbere, Kammagere og andre har øvet deres Kunst, vi kan se Husenes Mylder fra Volden til Norets Bred, vi kan modtage et Indtryk af baade den gamle førkristne Gravplads med dens Rækker af Kammergrave langs det senere Bystræde og af den kristne Tids »Kirkegaard« — Kirken selv er endnu ikke fundet —, og naar Afdækningen af alle de 24 ha er gennemført, vil vi have faaet et enestaaende Indblik i, hvorledes en Køb ing har været planlagt og dens Terræn fordelt her i Danmark for mere end 1000 Aar siden. Men endnu er der mangfoldige Spørgsmaal, som venter paa deres Besvarelse.

Allerede nu kan vi dog sige enkelte Ting om den Handel, som har haft sit Sæde her, og om den Befolkning, som har drevet den.

Før ca. 900 har Forbindelserne i overvejende Grad været *vestlige*. Det har været Franken, Frisland, England, delvis Norge, som har dannet Basis for Vareudvekslingen. Efter ca. 900 — altsaa i den Blomstringstid, som Svenskevælden betød — er *det østnordiske og baltiske Rum* med dets Handelsveje ind gennem Rusland, hvor Svenskernes store Landnam netop var fuldbyrdet, traadt i Forgrunden. Selve *den slaviske Kyst* i det nuværende Nordtyskland har betydet mindre — navnlig hvad Strækningen vestpaa indtil Weichsel angaar. Forholdet er dog endnu uklart. Man skulde paa Forhaand tro, at den Del af Kysten, som ligger lige over for de danske Øer, havde været hjemsøgt baade af Vikinger og Kolonister. Meddelelserne om Reric paa Kong Gudfreds Tid kunde tyde derpaa, de senere Efterretninger om *Jumne,* som Gravningerne nu har paavist ved *Wollin,* ligeledes. I hvert Fald *her* har der i det 10. Aarh. fundet en nordisk Bosættelse Sted. Dels har man inden for den nuværende Bys Omraade gjort talrige Fund af dansk eller svensk Præg, hovedsagelig fra det 10. Aarh. (af Lerkarskaarene er 50—75 pCt. nordiske), dels har man afdækket Rester af de karakteristiske nordiske Stavbygninger, som ogsaa kendes fra Hedeby. Og Bosættelsens Spor kan følges langs Dievenow til det nærliggende Silberberg i Nord — stadig med et fremtrædende nordisk Element iblandt Oldsagerne og med Tyngdepunktet liggende i sidste Halvdel af det 10. Aarh. Der kan da ikke længere herske Tvivl om, at Jumne ca. 950 har været en vigtig Handelsplads ved Østersøen, hvor Nordboer har bosat sig og — blandet med den lokale slaviske Befolkning — har skabt Betingelser for en frugtbringende Vareudveksling; men om denne Bosættelse har ført politiske Konse-

Stavbygning i Hedeby. Fra Gravningerne i 1935. Rundingen i Bygningens Indre hører ikke Huset til, Arnen ses i det sydvestlige Hjørne (øverst t. h.). Mus. vorgeschichtlicher Altertümer, Kiel fot.

kvenser med sig, er en helt anden Sag, og til dette vil der i anden Forbindelse blive Lejlighed til at vende tilbage.

Ud over disse Wollinske Fund gives der ikke meget, som med Sikkerhed peger paa nordiske Kolonisationer langs den vestlige Østersøkyst. Der kunde anføres en Række Stednavne, som menes at være af nordisk Oprindelse, uden at Begrundelsen derfor altid er lige overbevisende, ligesom deres Alder oftest er tvivlsom, og der kunde opregnes adskillige spredte Vikingetidsfund af nordisk Præg, som selvfølgelig ikke behøver at skyldes andet end en tilfældig Import. Det ser da faktisk ud til, at den vestslaviske Kyst, Odermundingen ved Wollin fraregnet, i det 9. og en stor Del af det 10. Aarh. har været temmelig uberørt baade af disse Tiders Togter og af Transithandelen over Slesvig—Hedeby.

Dette Indtryk modtager vi ogsaa af Fundene fra selve Hedeby, som kun viser faa slaviske Elementer. Men de fortæller til Gengæld, at den Befolkning, som levede her, var ikke saa lidt blandet, skønt Grundstammen naturligvis var dansk, efter den svenske Erobring i videre Forstand nordisk. Det er i Hovedsagen de anvendte *Hustyper*, vi maa bruge til Grundlag for vore Slutninger. De forbavsende smaa Huse (gennemsnitligt 3 × 4 m, ganske enkelte betydeligt større) viser helt forskellige Konstruktionsformer. Udpræget nordisk var Stavbygningen, og den findes i rigt Maal repræsenteret dernede. Jævnsides den findes dog ogsaa Former, som peger mod Syd-

vest — mod Ditmarsken og nedersachsisk-frisisk Omraade. Der er intet mærkeligt heri. At fremmede Købmænd tidligt har slaaet sig ned, hvor Handelen bød paa saa gode Kaar, behøver ingen Forklaring, og de politiske Begivenheder, som indtraadte kort før Svenskevældens Undergang, kan have øget Tilstrømningen, navnlig af sachsiske Elementer. Skriftlige Kilder giver os da ogsaa et Indtryk af de brogede Forhold, som fremkaldtes, naar saa mange Mennesker samledes fra snart sagt Alverdens Egne.

Hvis den Opfattelse, der her er fremhævet som den mest sandsynlige, er rigtig, maa det være Svenskerne, der har opført *Forbindelsesvolden* mellem Hedeby og det egentlige Danevirke. Ved den blev det store Byanlæg knyttet til selve Rigsforsvaret, og Gnupa havde paa dette som paa andre Punkter fortsat, hvad hans danske Forgængere havde begyndt.

Man kan sikkert gaa ud fra, at Ejdergrænsen heller ikke i hans Tid har faaet Lov til at ligge i Ro, og vi ved, at han i 934 lod hærge blandt *Friserne*. Men netop dette gav Anledning til et Omslag. Kong *Henrik I* vendte sig samme Aar mod Danerne, »overvandt dem, gjorde dem skatskyldige og tvang deres Konge Gnupa til at modtage Daaben« — en Vaabendaad, som skal være blevet lovprist helt nede i Italien. Lignende Skæbne havde Henriks slaviske Naboer fristet, og med Sejren over Gnupa var nu hans Magt udstrakt ikke alene over det Nordalbingien, som havde været saa heftigt omstridt, men over Sli-Ejderegnen, det danske Riges politiske og økonomiske Kraftcentrum. Alligevel fik Togtet, Daaben og Skatlægningen ingen som helst Betydning. Efter Henriks Død i 936 indtraadte der saa urolige Forhold i hans Rige, at alle Krav paa Sydslesvig — eller Danmark, om man vil — gik til Bunds. Der findes ikke den allerringeste Antydning af, at hans Søn, Otto I, skal have gjort Forsøg paa at fastholde, hvad hans Fader maatte have vundet heroppe.

Derimod har Skæbnen snart efter indhentet Kong Gnupa. Vi er kun daarligt underrettede om Forholdene, men i Hovedsagen maa følgende være sket. En Mand, der kaldes *Hardegon Svenssøn,* er kommet fra »Nortmannia« (Norge eller Normandiet) og har berøvet Gnupa og Sigtryg deres Magtstilling ved Slien. Maaske er de dræbt, — i hvert Fald rejste Gnupas Hustru, Asfrid Odinkarsdatter, Runestene til Minde om Sigtryg tæt uden for Hedeby (se S. 457).

En langt senere Tradition lod det være Kong *Gorm* i Jelling, som vandt sig alt Landet sydpaa indtil Sli. Historisk møder vi ham første Gang i 936. Da er der Tegn til, at Kong Henriks Sejr to Aar forud har kaldt Missionsarbejdet til Live paa ny; thi i dette Aar kom Ærkebispen af Hamburg—Bremen, *Unni,* til Gorm, som barskt afviste

ham, medens Kongesønnen — *Harald Blaatand* — skaffede Unni Lejlighed til at prædike ovre paa Øerne. Noget større Resultat af Rejsen kom der ganske sikkert ikke, og bedre for Missionsværket blev Stillingen ikke heller, da Gnupa og Sigtryg snart efter gled ud af Sagaen. Hvorledes Svenskerne fordreves fra vore Øer, ved vi ikke. Sagn fra Valdemarstiden fortæller, at en vis *Ennignup* (d. v. s. Gnupa), der af »Folk, som ikke er hjemme i Historien«, blev opfattet som en dansk Konge, maatte give Køb over for *Hardeknud;* men om Hardeknud har været Gorms Fader eller hans Søn eller ingen af Delene, kan vanskeligt afgøres. Selv synes Gorm ikke at have indlagt sig nogen Fortjeneste under Kampene. Det er meget sene Sagaberetninger, der i bestemt politisk Hensigt tegner ham som en stor Hersker, — i hele den ægte Folkeoverlevering staar han som en daadsvag og sløv Konge, en *Gorm Løje.* Derimod falder Traditionens Glans paa hans Hustru, Dronning *Tyre.* Ikke alene var det hende, der byggede Danevirke, hedder det, men hun »friede Skaane fra Sveavælde«, siger Sakse.

Sikker Viden om Enkelthederne i de Kampe, der blev udspillet omkr. Aar 940, vil vi aldrig opnaa. Det er ogsaa Resultatet selv, som er det vigtigste. Fra da af var Sydslesvig atter knyttet til det øvrige danske Rige, og den svenske Periode var endt. Den havde sat sig store og blivende Spor; men nu hørte den Fortiden til. Med den Kongeæt, som overtog Magten, begyndte et nyt Afsnit af vor Historie.

2. Tyre Danmarksbod og Harald Blaatand.

Hvorfra denne Kongeæt stammede, ved vi ikke. Vi har saa faa brugbare Holdepunkter. Men Sandsynligheden taler for, at Gorm ikke har baaret Kongenavn mere end 10—15 Aar i alt — fra noget før 940 til ca. 950. Hans kendte Tilnavn »den Gamle« er aabenbart først sent knyttet til ham og ud fra Forudsætninger, som ikke har noget at gøre med hans Alder.

Derimod maa den gængse Tradition, at hans Dronning *Tyre* bar Tilnavnet *Danmarksbod* (Danebod) anses for ubetinget paalidelig. Vi kender det fra den lille Runesten, Gorm lod rejse over hende i Jelling, og paa hvilken han lod riste: »Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke over Tyre sin Kone Danmarks Bod«. Det er ganske vist hævdet, at »Danmarks Bod« grammatisk kan tænkes knyttet til Gorms Navn, og at dets i saa Fald besynderlige Anbringelse i Indskriftens Slutning skulde kunne forklares som en stilistisk »Omramning«. Men disse filologiske Muligheder er uden ringeste Betydning, naar man

ser hen til, hvad Kilderne forøvrigt kan lære os om det berømte Herskerpar. Alle Beretningerne om Gorms Hærtog, hans Sejre over Gnupa og de andre »Smaakonger«, hans Samling af Danmark, Erobring af fremmede Lande o. s. v. er paaviseligt sene, sagnagtige Opdigtninger med en bestemt politisk Tendens og uden mindste historiske Hjemmel. For Tyres Vedkommende er Traditionen derimod — trods alt dens Blomstersprog og alle dens uhistoriske Træk — knyttet til et enkelt, vældigt Mindesmærke: *Danevirke*. Det er en gammel Erfaring, at netop det, man stadig har for Øje, det store, betydningsfulde Monument, som ikke alene Egnen, men vide Kredse af Folket kender, har en let forstaaelig Evne til at fastholde Navnet paa den, der har rejst det eller præget det, — samtidig med at denne Personligheds Navn selvfølgelig i Tidens Løb omgives med Sagntræk — baade laante og digtede —, som ingen Hjemmel har. Naar man paa Valdemarstiden ikke var i Tvivl om, at Dronning Tyre havde bygget Danevirke, og naar man forklarede hendes Tilnavn ud fra denne Opfattelse, er den eneste rimelige Slutning, at man har fulgt en gammel, af Virket selv baaret Tradition.

Bagsiden af den lille Jellingsten med Indskriftsordene »[Tyre Kone] sin Danmarks Bod.«

Men dermed er ikke sagt, at vi i vore Dage med Sikkerhed kan udpege den Del af Danevirke, hun har rejst. Vi kan kun sige, at der maa have været Tale om andet og mere end en uvæsentlig Forbedring af de Volddrag, som allerede laa dernede. Det maa have været en virkelig Nyrejsning, svarende til de ændrede Forhold ved Svenskevældens Fald. Danevirke maa i Realiteten være blevet *nyskabt* derved.

Af det, som tidligere er bemærket (se S. 438), vil det være fremgaaet, at Danevirkeforskningen netop nu, takket være de seneste Aars

Kampestensmuren i Danevirke. Foran (t. v. i Billedet) ses Valdemarsmurens Bagside. Mus. vorgeschichtlicher Altertümer, Kiel fot.

tyske Gravninger, er taget op fra Grunden, og fra alle Sider vil det blive indrømmet, at en endelig Løsning af Problemerne ikke kan finde Sted uden Spadens Hjælp. Den detaillerede Undersøgelse i Marken er imidlertid langt fra afsluttet, og de hidtil paaviste Enkeltheder vurderes ikke ens af Forskerne, saa en vis Reservation maa foreløbig være naturlig. Skulde den i Øjeblikket herskende tyske Opfattelse være rigtig: at Kograven er Gudfreds Virke, vil hele Hovedvolden — det egentlige Danevirke — høre en senere Tid til. Det vil i saa Fald ligge nær at knytte dens Opførelse til Tiden efter Gnupas og Sigtrygs Fald — til Dronning Tyres Navn. Skulde derimod den Opfattelse (som her er gjort gældende) faa Ret: at Hovedvolden fra Gottorpengene til Hollingsted er Kong Gudfreds Værk, og at Forbindelsesvolden mellem Hedeby og Hovedvolden skyldes de svenske Herskere, som befæstede den nye Handelshavn, bliver Spørgsmaalet, om der inden for dette Voldkompleks kan paavises en Nyrejsning af et saadant Omfang og en saadan Alder, at det naturligt kan tilskrives Dronning Tyre.

Undersøgelserne har fastslaaet, at man i Hovedvolden maa regne med 7 Byggeperioder forud for Valdemar den Stores Opførelse af Teglstensmuren. Af disse er 1.—4. Periode konstruktivt ensartede og betegner kun en jævn, organisk Forstærkning af det oprindelige Virke. Den 6. og 7. Periode viser paa tilsvarende Maade »Reparationer« af

det forhaandenværende Værk. Men den 5. Byggeperiode udgør et Led for sig selv. I Stedet for Voldens gamle Tømmervæg er der nu opført *en mægtig Kampestensmur,* ca. 3500 m lang, strækkende sig fra Kurborg omtrent til Danevirke Sø, d. v. s. over hele det aabne, flade, let angribelige Midterland, gennem hvilket den gamle Hærvej løb fra Nord til Syd. Her er ikke Tale om en Udbedring eller om en simpel Forstærkning af det tidligere Anlæg, — her møder vi en veritabel Nyrejsning, en Nyskabelse af Danevirke. Paa arkæologisk Grundlag kan den foreløbig ikke dateres. Opførelsen kan lige saa godt høre det 10. som det 11. Aarh. til, ja teoretisk set er der maaske intet i Vejen for, at den kan stamme fra Begyndelsen af det 12. Aarh. Den maa med andre Ord henlægges til Tidsrummet mellem Kong Gudfred (uanset, *hvilken* Volddel denne Konge har opført) og Valdemar den Store, og den betegner den *eneste* virkelige Nyskabelse af Danevirke inden for dette historiske Afsnit. Man skulde da have helt anderledes Grunde end de foreliggende til at afvise Traditionen om Tyre Danebod, hvis man ikke vilde tilskrive Dronningen dette Værk.

Men hendes Nybygning af Danevirke er praktisk talt ogsaa det eneste, vi ved om hende — i hvert Fald ud over dette, at hun er død før Gorm (Runestenens Vidnesbyrd) og gravlagt — som senere han selv — i den store, nordlige Kongehøj i *Jelling.* Om deres Søn, Sagnenes *Knud Danaast,* ved vi heller intet. Sandsynligvis har han eksisteret, og det er tænkeligt, at Overleveringen har Ret, naar den lader ham falde paa et Vikingetog. Maaske er det denne Knud, »den danske Konges Broder«, som omkr. 930 eller lidt senere opholdt sig hos Grev Arnulf af Flandern og ved den Lejlighed skaffede en Frænde, *Sigfred den Danske,* Anerkendelse som Greve af *Guines* (nær Calais); men forøvrigt er der intet Sagntræk om ham bevaret, hvis Rigtighed vi er i Stand til at godtgøre. Det er Gorms og Tyres anden Søn — *Harald Blaatand* — som fører Ætten videre, og som i visse Henseender faar langtrækkende Indflydelse paa Rigets Skæbne.

Vor første paalidelige Oplysning om ham er den, at han i 936, medens Gorm endnu levede, stillede sig imødekommende over for Ærkebiskop Unni (se S. 465). En halv Snes Aar senere skal han (efter enkelte Forskeres Mening) under indre Stridigheder i *Normandiet* være tilkaldt af Høvdingene dernede, være landet med en Flaade ved la Dive og have sikret, at Rollos Sønnesøn, den unge Hertug Richard, blev hyldet (945). Kort forud var en anden dansk Flaade kaldt til Undsætning. Den førtes af en Kong Sigtryg, som faldt i Kampen (943), og man har gættet paa — dog uden at have andet end Navneligheden at støtte sig til —, at denne var Gnupas Søn, der var fordrevet fra Hedeby. Under alle Omstændigheder maa Svenskevælden

senest omkr. 940 være brudt sammen, nogle Aar efter er Gorm død, og Kongemagten i Danmark er gaaet over til Harald.

Paa dette Tidspunkt hører vi intet om Forholdene ved Grænsen. Det hedder sig, at der i 939 har været nye Stridigheder, men om deres Karakter tier Kilderne. Muligvis hænger de sammen med de Kampe, der førte til Gnupas Fald. Vigtigst er det, at der ikke i noget af Aarene forekommer den fjerneste Hentydning til tyske Skattekrav, til tyske Fordringer om dansk Hærfølge eller andet lignende, som kunde tænkes at have været en Konsekvens af Begivenhederne i 934. Som før nævnt (se S. 464) hindrede Forholdene i selve Tyskland, at Henriks Sejr kunde faa haandgribelige Følger frem i Tiden.

Dette udelukker paa den anden Side ikke, at man i Tyskland har gjort et *formelt* Krav paa Overhøjhed over Sydslesvig gældende. Naar man husker paa den Sejghed, hvormed de danske Krav om et Overherredømme over England blev opretholdt, længe efter at enhver Mulighed for deres Realisation var gaaet tabt, er det endda sandsynligt, at tilsvarende formelle Fordringer over for os har været holdt i Live fra tysk Side. De kunde bæres oppe af andet end statspolitiske Hensyn. For Missionsarbejdet vilde de have den største praktiske Betydning, og Kirken maatte derfor være interesseret i at støtte dem. Nu var der i 937 i Spidsen for Hamburg—Bremen kommet en Prælat af fremragende Indflydelse, Ærkebiskop *Adaldag,* en særdeles myndig Kirkeleder, som havde været Otto I's Notar, og som ivrigt tjente statspolitiske Formaal paa slavisk Grund, bl. a. ved Oprettelsen af slaviske Bispedømmer. Ham lykkedes det i 947—48 at faa *de tre første danske Bispedømmer* oprettet — i Slesvig, Ribe og Aarhus — og samtidig bekræftede Paven Adaldag som apostolisk Legat i Norden. Dette Skridt skaffede ham ganske vist langvarige Bryderier med Köln om Retten til Bremen, og vi savner helt Vidnesbyrd om, at de tre udnævnte Bisper (der alle bærer tyske Navne) overhovedet kom herop; men alligevel var meget vundet, — kirkeligt set var Danmark kommet i fast Forbindelse med Hamburg—Bremen, og det er overvejende sandsynligt, at Kejser Otto ved at anerkende de valgte danske Bisper har understreget de Krav, der havde hvilet siden 934. Kirkepolitik og Statspolitik gik for Adaldag og Otto altid Haand i Haand.

Frugten deraf lod da heller ikke vente længe paa sig. I et af Aarene mellem 953 og 965 tog Kong Harald selv Daaben. Vi har en næsten samtidig Beretning om, hvorledes »en Klerk ved Navn *Poppo,* som nu er Biskop [i Slesvig] og fører et fromt Liv«, ved Jernbyrd overbeviste den danske Konge om Kristi Kraft, saa han »befalede sit Folk at fly Afguderne og derefter viste Guds Præster og Tjenere tilbørlig Ære«. Fortællingen om Jernbyrden kan i sin Kærne næppe være

opdigtet; men andre Vidnesbyrd peger paa — hvad vi kunde vente —, at Otto I dog i Virkeligheden var den, der havde fremkaldt Omslaget. Det vil sige, at det tyske politiske Pres var blevet øget, indtil det omkr. 960 havde ført Haralds Daab med sig — foruden de Følger, som direkte udsprang deraf.

Vi lærer dem at kende af et Kejserbrev, dateret 26. Juni 965, i hvilket Otto fritager alle Ejendomme i Danmarks Rige, tilhørende eller i Fremtiden tilhørende Kirkerne i Slesvig, Ribe og Aarhus, for enhver Skat eller Tynge, der maatte tilkomme Kejseren, samtidig med at han lover, at ingen af hans Embedsmænd skal kunne rejse Krav paa sligt over for Bisperne. Trælle og Fæstere paa disses Ejendomme skal ikke tjene andre end Bisperne selv og fritages for al kejserlig Tjeneste. Det er givet, at Otto ikke kan have udstedt et saadant Brev uden at mene sig i Besiddelse af *Højhedsretten over Danmark*. Om Harald har anerkendt Berettigelsen af en saadan Opfattelse, ved vi derimod ikke. Men selv i saa Fald var det tyske Overherredømme en ren Formalisme, et Led i en Politik, som foreløbig ikke satte sig noget som helst reelt Spor, men som ved Lejlighed kunde blive truende nok.

I 950erne var der et andet Problem, som maaske vilde faa langt mere vidtrækkende Følger for Kong Harald.

Hans Søster *Gunhild* var gift med den norske Konge *Erik Blodøkse*, Harald Haarfagers Søn, og Erik døde 954 ovre i England som fordrevet fra sit Rige. Straks tyede Gunhild med sine Sønner til Danmark og paakaldte Harald Blaatands Hjælp. Hendes og deres Hensigt var at øge deres egen Vikingeflok med en dansk Hærstyrke, fordrive Haakon den Gode fra Norge og tage Landet i Arv efter Erik.

Rent umiddelbart maatte et saadant Foretagende virke fristende. Lykkedes det, vilde ikke alene Kong Haralds egen Magt være vokset i overordentlig Grad og et nyt Rige være lagt til hans gamle; men han vilde paa denne Maade kunne sætte hævdvundne danske Krav paa *Vestfold* igennem. Vi ved, at dette Landskab tidligere havde ligget under Danmark. I 812 havde de to danske Konger, *Harald* og *Reginfred*, ført deres Hær derop, fordi de lokale Høvdinge ikke havde villet anerkende deres Overherredømme, og de havde tvunget dem til Lydighed. Efter hele den Sammenhæng, hvori dette fandt Sted, kan der ikke tvivles om, at ogsaa den nylig dræbte Kong Gudfred havde haft Magten i Vestfold. Derimod ved vi intet om, naar det norske Landskab er gaaet tabt for os. Vi ved kun, at Vestfoldriget blev af større og større politisk Vægt op igennem det 9. Aarh., og at Norges Samling under Harald Haarfager udgik herfra. Kulturelt blev Forbindelsen mellem Vestfold og Jylland ikke brudt, ligesom vi møder stærke Tilknytninger mellem Vestfoldætten og den danske

Kongeæt. Harald Haarfager var gift med en dansk (Kongedatter?) *Ragnhild,* og Sønnen Erik ægtede, som før nævnt, Gunhild Gormsdatter. Under alt dette er Kravene paa Vestfold ikke gaaet i Glemme. De opretholdtes helt hen til Valdemarstiden. Nu i 954—55 blev der altsaa givet Harald Blaatand en Lejlighed til deres Virkeliggørelse.

I 956 fandt vistnok det første *Angreb paa Norge* Sted. Det mislykkedes helt, og under Kampen paa *Rastarkalv* ved Frædø i Nordmøre faldt Erikssønnen Gamle. Kong Haakon følte sig endda stærk nok til at forfølge sin Sejr ud over Rigets Grænser. I 957 hærgede han med en Flaade — »Aarernes rystende Trækdyr« — paa Jylland, ryddede, skønt meget underlegen, elleve danske Langskibe og opnaaede »*at underlægge sig Sjælland*«. Oplysningen, som stammer fra et samtidigt Skjaldekvad, maa paa dette Punkt staa fuldt til Troende. Den dansk-norske Krig var i sin første Fase endt med vort Nederlag. Nordmændene havde sat sig fast paa Sjælland. Riget var splittet.

Men da har Kong Harald og Erikssønnerne samlet al deres Styrke.

Forsiden af den store Jellingsten. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

De har taget Kampen med Nordmændene op, har fordrevet dem fra det danske Omraade, saa Riget atter er blevet »helet«, og har for anden Gang ført Krigen ind i Norge selv. Heroppe er Erikssønnerne i 958 gaaet til Angreb — ved denne Lejlighed uden dansk Hærhjælp. Kampen har staaet paa *Agvaldsnæs* ved Karmt, og her er Guttorm Erikssøn fældet, medens de overlevende Brødre er søgt tilbage til Danmark. Først et af de følgende Aar — ikke senere end 961 — har Kong Harald budt fuld Leding ud for med en overvældende Magt at afgøre Striden. Det er ogsaa lykkedes ham. Haakon den Gode er fældet paa *Fitjar* i Hordaland, og Norge har været i den danske Konges Haand.

Disse tre afgørende Begivenheder — *Danernes Kristning, Danmarks »Heling«* og *Norges Erobring* — har alle fundet Sted i Aarene omkr. 960. Ingen Sinde havde Haralds Magtfølelse været større. I denne Glans stod han godt en halv Snes Aar. Saa begyndte en hastig Nedgang. Men *nu* var Øjeblikket inde til at melde Eftertiden om de Storværker, der var øvet, og han gjorde det paa den mest pompøse Maade, Datiden kendte: i *Jelling,* hvor Gorm og Tyre hvilede i deres vældige Gravhøj, satte han nær dens Fod en kolossal Sten, billedsmykket og runeristet, forkyndende, at »Harald Konge bød gøre dette Mindesmærke efter Gorm, sin Fader, og Tyre, sin Moder, — den Harald, som vandt sig hele Danmark — og Norge — og gjorde Danerne kristne«. Sandsynligvis har han samtidig ladet kaste den sydlige, gravtomme Høj, saa Stenen kom til at staa midt mellem to sande Muldbjerge, hvorefter vel det hele »Kumbl« er blevet omgivet med en Stenkreds. Et mere storladent Kongeminde fandtes ikke i Norden!

Hans Magt hvilede dog paa et skrøbeligt Grundlag. Af de genlevende Erikssønner var det *Harald Graafeld,* som tog Styret i Norge. Fra Vestlandet, hvor den afgørende Kamp med Haakon den Gode havde været ført, blev Trøndelagen og Nordnorge, senere Viken og Østlandet tvunget til Underkastelse. Men jo fastere Harald Graafeld følte sig i Sadlen, jo vanskeligere blev det aabenbart for hans danske Morbroder at hævde det Overherredømme, han havde vundet. Det kom til et Brud imellem dem, — Enkeltheder kender vi ikke. *Haakon Jarl* fra Lade, hvis Fader, Sigurd Jarl, var brændt inde af den norske Konge, tyede til Danmark og gav sig under Harald Blaatand. Da Haakon saa efter Samraad med Harald omkr. 970 havde dræbt Harald Graafeld under en Kamp i Limfjorden og dermed havde hævnet sin Fader, var det danske Overherredømme i Norge tilsyneladende atter sikret. Nu var det Haakon Jarl, som skulde lægge Riget under Danmark. Med en mægtig Flaade drog han og Harald Blaatand selv

derop, og Folket underkastede sig uden Modstand. Derefter deltes Norge. I Trøndelag med Namdalen og Haalogaland fik Haakon sit eget Rige; paa Vestlandet sad han som Kong Haralds Jarl. Men hele Viken, fra Götaelven til Lindesnæs, og bag det Oplandene kom direkte under dansk Styre. Grundlaget for Storkongens Magt syntes trods alt at have modstaaet den første Trusel.

Da greb paa ny *den tyske Politik* ind i Begivenhedsrækken.

Siden Kong Haralds Daab maa Missionsarbejdet være gaaet sin stille Gang i Danmark — uden store Personligheder til at tage det op og uden store Begivenheder til at betegne dets Forløb. Vi ved intet om det. Ved Grænsen har der sikkert hersket Ro. I kirkelig Henseende har der været knyttet en vis Forbindelse mellem Bispestolen i Slesvig og det slaviske Østholsten. Vi har ogsaa Vidnesbyrd om, at Harald har haft personlig Tilknytning til Slaverne. Ved hans Daab levede endnu hans Hustru *Gunhild,* som vi forøvrigt intet kender til; men en Runesten fra Sønder Vissing bærer Indskriften: »*Tove Mistivisdatter,* Harald Gormssøn den Godes Kone, lod dette Mindesmærke gøre efter sin Moder«, og det fremgaar altsaa heraf, at Kong Harald enten før eller efter Ægteskabet med Gunhild har været gift med Abodriterfyrsten Mistivois Datter. Maaske hører dette Ægteskab snarest hans tidligste Aar til. Der er i hvert Fald svage Antydninger af, at Danerne og Slaverne i Fællesskab har kæmpet mod Sachserne omkring 940. Den tyske Markgreve i disse Egne var fra 937 *Herman Billung,* om hvem det hedder, at han under danske Angreb blev fanget og ført til Danmark, hvor han maatte »lære Dansk mod sin Vilje«. Det maa være sket omtrent paa dette Tidspunkt. Siden faldt Freden over de holstenske Egne, og først ved Herman Billungs Død i 973 blussede nye Kampe op.

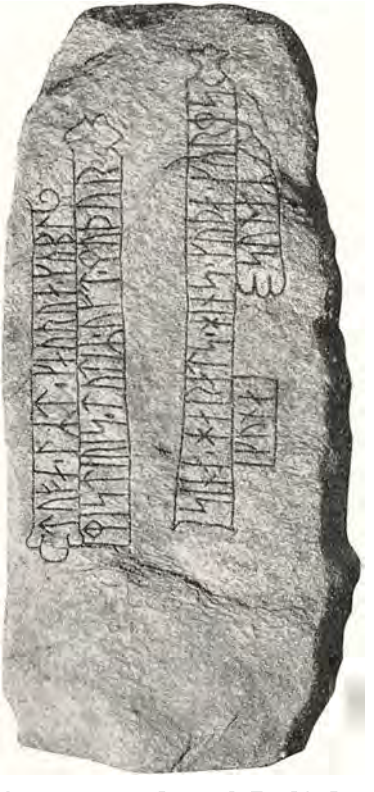

Sønder Vissing-Stenen I. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Straks, fortælles det, drog Skarer af Normanner hærgende gennem

Holsten for efter gammel Vane at brænde Bygderne ned imod Elben. *Otto II* tog imidlertid Udfordringen op. Med sin Hær brød han i 974 den danske Modstand ved *Danevirke*, hvor Haakon Jarl var kommet Kong Harald til Hjælp med norske Hærstyrker. De sene Beretninger om, at Otto skal have udstrakt sit Hævntog til hele Jylland, har næppe meget paa sig; men han havde ogsaa vundet nok: Sydslesvig med Slien og Ejdermundingen var i hans Vold, han byggede en Borg »i hine Grænseegne«, lagde den ind under Herman Billungs Søn, Hertug Bernhard, som havde arvet sin Faders Stilling, og det tyske Overherredømme var fra dette Øjeblik blevet en reel Trusel. Tyske Krigere sikrede det vundne.

Nederlaget ved Danevirke fik langt videre rækkende Følger. Det gav Anledning til et aabent Brud mellem Kong Harald og *Haakon Jarl*. Overleveringen vil vide, at Bruddet skyldtes den Ydmygelse, Jarlen følte ved paa Kongens Bud at maatte lade sig døbe; men andet har i hvert Fald ligget bag. Det maatte være i Haakons Interesse at gøre sig uafhængig af Danmark, som Harald Graafeld havde søgt at gøre sig, og Lejligheden var nu kommet. *Norge gik tabt*, selv om det danske Styre i Viken og paa Oplandene ikke helt blev brudt. Kong Harald, som ældedes, sendte nogle Skibe til Vestlandet, men kunde ikke tage en Kamp op. Storværkernes selvfølende og stærke Høvding fra 960erne var ikke mere. Han var en brudt Mand, da man naaede Tiaarsskiftet i 980.

3. Sven Tjugeskægs (Svend Tveskægs) første Kongetid.

I hans seneste Aar blev Forholdet mellem ham og hans Søn *Sven* mere og mere spændt, indtil det endte med en aaben Fejde. Hvad der fortælles om dennes Forløb, er saa stærkt overgroet med Sagntræk, at en historisk Fremstilling ikke kan bygges derpaa, og ligeledes er det næppe rimeligt, at Aarsagen til Striden — saadan som det siges — skulde være en ligefrem hedensk Reaktion imod den kristne Konge.

Men det er højst sandsynligt, at der i Høvdingekredsen, som skarede sig omkring Sven, har gjort sig en voksende Uvilje gældende imod de *politiske* Følger, som Haralds Daab havde ført med sig, og som Ottos Sejr i 974 havde understreget saa tydeligt. Man kunde maaske benytte det Udtryk, at en ny »Aand« var ved at gøre sig gældende — en mere kamplysten, krigerisk Aand, som følte sig utilfreds med de Afkald, der var gjort baade i Syd og i Nord. Netop ca. 980 bryder nye danske Vikingestorme løs over England, efter at dette i lange Tider har haft Lov til at ligge i Ro. Den Ungdom, som har

staaet bag disse Togter, har i Hjemlandet tragtet efter Førerskabet. I Sven har den fundet en kraftig Leder, og utvivlsomt har han baaret Kongenavn allerede nu, ganske som hans Fader Harald bar det inden Gorms Død.

Hans første Gerning maatte bestaa i at genoprette, hvad der var tabt — i Sydslesvig og i Norge. Da Kejser Otto havde lidt et afgørende Nederlag i Syditalien 982, var Tiden kommet, og Aaret efter hører vi, at »en af hans Borge, som Kejseren havde befæstet og forsynet med Mandskab imod Danerne, ved List blev indtaget af disse og stukket i Brand, efter at Besætningen var hugget ned«. Det er den korte og næsten samtidige Beretning om, hvordan det tyske Herredømme i Sliegnen brød sammen 983. Men til denne kan føjes tre andre Vidnesbyrd, som ikke er ringere: tre Runestene, to fra Slien og een fra Aarhus. Den ene af de førstnævnte siger, at »Torlv, Svens Hjemfælle, rejste denne Sten efter sin Fælle Erik, som blev dræbt, da Drenge sad om (d. v. s. belejrede) Hedeby«, og den tilføjer om Erik: »Men han var Styresmand, en meget god Dreng«. Den anden melder: »Sven Konge satte Sten efter sin Hjemfælle Skarde, som var faret vestr (d. v. s. havde været paa Vikingetogt i Vesterleden) og nu blev dræbt ved Hedeby«. Endelig synes Aarhus-Stenen — kun bevaret i Brudstykke — at hentyde til de samme Begivenheder, naar den siges rejst efter Asmund, »der blev dræbt ved Hedeby«.

Hedeby-Stenen rejst af Torlv over Erik. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Alle tre minder altsaa om Kampe ved Hedeby. Sprog- og Runeformer giver os ingen sikker Vejledning til Datering, dertil ved vi for lidt om Sprogudviklingen herhjemme mellem 950 og 1050; men da der ikke har fundet Kampe Sted ved Hedeby mellem dem, som var en Følge af Hændelserne i 983, og Harald Haarderaades Angreb paa Byen ca. 1050, og da det yderligere i 983 var os, som belejrede Hedeby, medens det i 1050 var

Nordmændene, der laa uden for Voldene, kan »Sven Konge« fornuftigvis ikke være nogen anden end Sven Haraldssøn. De tre Stene er da et Vidnesbyrd om, at Sydslesvigs Generobring ikke skyldtes den ældede Harald, men hans kampglade Søn Sven, hvis egen Styretid, som snart efter begyndte, fyldtes af store, betydningsfulde Hærtog. Magten var aabenbart allerede nu ved at glide over til Sven. I de følgende Aar er Striden mellem ham og hans Fader kommet til Udbrud, og omsider har Harald maattet søge Tilflugt i *Jumne* paa den vendiske Kyst, hvor han er død kort før 988 — rimeligvis 985 eller 986. Hans Lig førtes til Roskilde og blev gravsat i Hellig Trefoldigheds Kirke, som han selv skal have ladet bygge.

Den nye Tid blev haard for de tyske Prælater, der i Ly af Hamburg—Bremen var kommet paa vore Bispestole. Vi kan læse os til det af et Kejserbrev af 18. Marts 988, som ikke alene indeholder en Stadfæstelse af Frihederne fra 965 (se S. 470), skønt disse nu savnede ethvert politisk Realitetsgrundlag, men som tilføjede, at Bisperne i Danmark skulde have Ret til at købe sig Ejendomme i Tyskland og med deres Tjenere have Toldfrihed ved Rejser ind i Riget. De høje Prælater følte sig aabenbart ikke længere sikre paa dansk Grund. Flugt var at forudse, og da gjaldt det om, at Vejen i Tide var banet. En lignende Trusel hang netop samtidig over Nabobispen paa slavisk Omraade, og vi har tilfældigvis Kendskab til, hvorledes det da gik ham. Vi hører nemlig, at Biskop *Ezico* fra det wagriske Aldenburg blev fordrevet i 982 og siden flakkede om i Tyskland i mere end fyrretyve Aar — en stor Del af Tiden dog sikkert med sin egen gode Vilje, da det var adskilligt mere tillokkende at deltage i kirkepolitiske Intriger dernede end at styre det fjerne Bispedømme ved Østersøen. I Begyndelsen af 990erne viedes han til Poppos Efterfølger som Slesvigbisp; men han satte ikke sin Fod Nord for Ejderen, hvor Kong Svens Kirkepolitik spærrede ham Vejen. I Modsætning til sin Fader søgte Sven Tjugeskæg nemlig *at løsne Forbindelsen mellem os og Hamburg—Bremen,* Kilden til Tysklands politiske Indblanding i vore Forhold. Hans Eftermæle i Bremen prægedes naturligvis deraf, og han skildredes af Ærkesædets Historiograf som en Kirkens Fjende, fuld af »Gudløshed«, medens Harald Blaatands Minde hævedes til Skyerne. Men i Virkeligheden var Sven ingen Kirkestormer. Han indledede kun den antibremenske Politik, som fortsattes af hans Søn (Knud den Store) og Dattersøn (Sven Estridsøn), for endelig at krones et Aarhundrede senere af hans Dattersøns Søn (Erik Ejegod). Den tyskfødte Biskop i Ribe, Folkbert, afløstes af den danske *Odinkar den Yngre,* der skal have været af Kongens egen Æt og uhyre godsrig, men som ved Siden af Svens stærke Støtte opretholdt et

venskabeligt Forhold til Bremen, hvor Adaldag selv havde døbt ham og i Daaben givet ham sit eget Navn. Helt indtil 1026 var han Jyllands eneste Biskop. Det var vel denne Prælats fremtrædende Stilling inden for den hjemlige Høvdingekreds og hans personlige Forhold til Kong Sven, som var den egentlige Aarsag til, at Ezico ikke modtog tvingende Paalæg om at afbryde sin politiserende Omflakken i Tyskland og i Stedet begive sig til sit Bispedømme ved Slien. Ovre i Skaane virkede (i hvert Fald periodevis) efter Aarhundredskiftet Englænderen *Godebald* som Biskop. Han var blevet indsat af Kong Sven; men Bremen vilde ikke anerkende den Slags Uregelmæssigheder og regnede ham kun som en Missionsbiskop, der ogsaa forkyndte Evangeliet i Sverige og Norge. Det gjaldt om at hævde den Ret til at indvie vore Bisper, som man ved Ærkesædet havde skaffet sig, da Landet kristnedes.

Stort set var det altsaa lykkedes Sven at slette Sporene af Faderens Underkastelse under Otto II og at indlede en Kirkepolitik, som i Tidens Løb kunde undergrave Bremens Primat over Danmark; men et lignende Held fulgte ham ikke, da han vilde genoprette vort Overherredømme i *Norge*.

Her laa ganske vist Viken og Oplandene stadig under dansk Vælde. I sine unge Aar skal Sven selv have staaet for Styret deroppe, — senere møder vi norske Høvdinge som *Harald Grenske* og Haakon Jarls Søn *Erik*, og Befolkningen har næppe mærket meget til danske Krav ud over de Skatter, der kunde blive paalagt den. At fravriste Haakon Jarl den øvrige Del af Norge maatte imidlertid være et nærliggende Maal for en Mand af Sven Tjugeskægs Støbning, og i et af Aarene efter Faderens Død — vi kender ikke Tidspunktet nøjere — søgte han at naa det.

Hans Angreb brød sammen ved den berømte Kamp i *Hjørungavaag*, der uløseligt er knyttet til *Jomsvikingernes* Navn. Vore ældste Kilder — Skjaldekvad — kender dem slet ikke, hvoraf man dog paa ingen Maade kan slutte, at Betegnelsen »Jomsvikinger« ikke har været brugt i Samtiden. Ved Omtalen af Hjørungavaag-Kampen taler Kvadene kun om »Ødaner«, »Vikinger« o. lign. som Haakons Modstandere. Alligevel røber de, at i hvert Fald en Del af Angriberne er kommet fra *Venden*. Tindr Hallkelsson, som selv deltog i Kampen, forsikrer, at Haakon »tilføjede Vendernes Skare Saar«, og Einarr Helgason skálaglamm, der ogsaa var hos Jarlen under Slaget, kalder ham »Vendernes Banemand«. Begge Udtryk hentyder til de Krigere, som fulgte »den hjelmklædte *Sigvalde*« — Kæmper som *Bue* og *Vagn Aagesøn*. Det er *dem*, hvis Minde lever baade i den sene, uhistoriske Sagndigtning om Jomsvikingerne og i Samtidens Kvad — Sigvalde

forøvrigt ikke udelukkende for sin Hæders Skyld. »Den ondsindede Kryster begav sig hjem til Danmark«, hedder det i et løsrevet Vers; »han tænker kun paa hurtigst at falde i sin Elskedes Arme; men Bue sprang modigt over det brede Bord«.

Der kan ikke længere herske Tvivl om, hvorfra disse »vendiske« Vikinger kom. Umiddelbart Nord for Handelsstaden *Jumne* (Wollin) og ud mod Dievenow ligger den sandede Højde Silberberg, som viser tydelige Spor af en nordisk Vikingebosættelse (se S. 462), og hvor man i 1935—36 har fremgravet Rester af *et kolossalt Borganlæg:* et Volddrag af tilsvarende Type og nogenlunde samme Mægtighed som ved Hedeby. Jumne hed paa nordisk *Jom,* og den Borg, som har dækket Jom, har selvsagt været *Jomsborg.* Voldens oprindelige Anlæg maa sættes til ca. 950, samme Tidspunkt, fra hvilket de ældste Stavbygninger i Jumne stammer. Senere er den blevet forstærket to Gange, inden dens endelige Ødelæggelse har fundet Sted. Paa det nærliggende Mühlenberg har man afdækket en vidtstrakt Gravplads med talrige Skelet- og Brandgrave af nordisk Type (ikke at forveksle med en tidligere paavist vendisk Gravplads paa Galgenberg Syd for Byen).

Endnu er de stedlige Undersøgelser langt fra afsluttede, og Materialet er kun i begrænset Udstrækning publiceret. Saa meget er dog klart, at den nordiske Bosættelse i Jumne og Vikingeflokken, som har haft til Huse i Jomsborg, ikke har udgjort en betydningsløs Kolonisation, men at den maa have repræsenteret en virkelig *dansk Herskermagt* paa Stedet. Overleveringen vil, at Jomsborg skal være anlagt af Harald Blaatand. Vi kan ikke kontrollere dens mulige Sandhed, — vi kan kun sige, at Kolonisation og Borganlæg stammer netop fra hans Tid. Ligeledes gør en sen Tradition Vikingen *Styrbjørn* til Jomsborgs første Høvding (Palnatoke hører den rene Sagndigtning til). Om det er rigtigt, kan ikke afgøres; men et Skjaldekvad antyder, at det var Styrbjørn, som under Striden mellem Harald og Sven førte den flygtende Konge til Jumne — til »Kæmpernes Hær«, hvor han »levede, berøvet Land og Folk, kuet af Skæbnen«, indtil Døden snart efter hentede ham (se S. 476). Og da Styrbjørn var faldet i et Slag paa *Fyrisvoldene* ved Uppsala, hvor han med en Vikingeskare angreb den svenske Konge Erik Sejrsæl — Tidspunkt og Aarsag er ukendte — er vel *Sigvalde* blevet den, som raadede i Jomsborg, hvis han da ikke allerede forud har haft Høvdingeskabet her, og Styrbjørn kun har været en af Borgens navnkundige Krigere — som Bue eller som Vagn.

Der er saa meget uklart i Beretningerne om Kong Svens første Aar, og de Kilder, vi kan bygge noget paa, er faa og tilfældige. Om Styr-

bjørns Kamp paa Fyrisvoldene minder maaske et Par skaanske Runestene, der nævner Toke Gormssøn og Asbjørn Tokesøn som Helte, der »ikke flyede ved Upsala«. Hvem de har været, aner vi ikke. Forskellige Fortællinger om, at Erik Sejrsæl skal have erobret Danmark og fordrevet Sven, er uden sikker historisk Hjemmel. Derimod synes der at være bedre Grundlag for en anden Efterretning: at Sven engang blev fanget af »oprørske Normanner« og maatte frikøbes for store Løsepenge. En Kilde siger, at han faldt i slavisk (vendisk) Fangenskab, og endnu senere bliver det Palnatoke eller Sigvalde Jarl, som ved List har bemægtiget sig hans Person, ført ham til Jomsborg og presset mægtige Sølv- og Guldmængder ud af hans Folk, før han blev frigivet. Helt uden Hold i Virkeligheden kan Meddelelsen om hans Fangenskab ikke være; men de Omstændigheder, som førte til det, eller de Følger, det fik, maa vi opgive at faa Klarhed over. Nogenlunde Lys over Hændelsernes Forløb falder egentlig først, da vi i 994 møder ham som Fører for en Vikingeflaade ovre i *England.*

4. De engelske Vikingeriger i det 10. Aarhundrede. Svolderslaget.

Her havde Forholdene været meget skiftende i Løbet af det 10. Aarh.

Roligst havde Udviklingen tegnet sig i *Østangel* (se S. 449), hvor Gudrums Søn *Eohric* (890—905) synes at have styret i en vis Afhængighed af Kong Aelfred. Da denne store Hersker var død og fulgtes af sin Søn *Eadward* (901—25), søgte Eohric at frigøre sig for det vestsachsiske Overherredømme; men han faldt i Kampen, og Vikingerne valgte da ikke nogen ny Konge. Under Jarler prøvede de at hævde sig trods det stadig øgede Pres fra Eadwards Side, indtil de i 921 gav endeligt op og svor fremtidig »at ville, hvad Eadward vilde«. Alligevel beholdt de deres egne Love og deres eget lokale Styre, hvilende paa de Aftaler, der kaldes »Eadwards og Gudrums Domme«, og som giver os et levende Indtryk af den gensidige engelsk-danske Paavirkning, som havde fundet Sted.

Langt uroligere formede Tilstandene sig i *Northumberland,* hvor Halvdan (se S. 447) kun herskede kort. Han faldt paa et Togt mod Nordmændene i Ulster, og hans Efterfølger, *Gudfred Hardeknudssøn,* som ivrigt støttede den kristne Kirke, der skal have bragt ham til Magten, døde i 894. Derefter har aabenbart Kong Aelfred lagt Landet under sig, medens *Knud* — antagelig en Søn af Gudfred, men kun kendt fra enkelte Mønter — har været hans Lydkonge i York. Allerede den Gang var Northumberland kommet i heftig Strid med

det norske Kongedømme i Dublin, som søgte at sikre sig Havne paa Vestkysten af England, og som kunde støtte sig til en kraftig norsk Bosættelse baade her og i de nordlige Egne. Gudfred havde maattet værge sig mod en *Sigfred* Jarl, der kom fra Irland, og senere ser vi den samme Sigfred som Knuds Medkonge i York. Det var den norske »Ivarsæt«, som nu afløste de danske Konger i Northumberland, og Følgerne blev vidtrækkende. Der skabtes en langvarig Forbindelse mellem York og Dublin, selv om der gik Tid, før den kom i Stand, og der fandt en stadig voksende Tilstrømning Sted af norske Kolonister til Nordengland, saa det danske Befolkningselement efterhaanden svandt i Betydning. Irerne talte altid om Kongerne over »de sorte og de hvide Fremmede« i Northumberland, d. v. s. over Danske og Norske i Forening.

Men Fred førte denne Udvikling ikke med sig. En Brodersøn af Aelfred, *Æthelwold,* som forgæves havde gjort Krav gældende paa

Mønter slaaede for Knud (t. v.) og Ragnvald (t. h.) i York. Møntsamlingen.

Vestsachsens Trone, da Aelfred døde, førte Northumberlands Vikinger ind paa den samme Linie som Østangels: i Kamp mod Eadward. Det kostede baade ham og — som vi har set — Eohric Livet (905); men den Spænding, som nu var skabt, fik langt fra Udløsning derved. Faa Aar efter møder vi nye Medlemmer af den dublinske Kongeæt som Yorks Herskere — to vældige Hærmænd, *Ragnvald* og *Sigtryg Gale,* som Aar igennem havde hærget Vestengland og Skotland, snart sejrende, snart vigende, og som nu genoptog Kampen mod Eadward og hans heroiske Søster, Lady *Æthelfled* af Mercia. I denne Kamp lykkedes det Æthelfled at ramme Nordboerne haardt i Slaget ved Tettenhall og Wednesfield i Staffordshire (911), og snart efter begyndte hun Erobringen af det stærke Bolværk, vi havde skabt os i Midtengland ved de saakaldte »*Femborge*« — Lincoln, Nottingham, Derby, Leicester og Stamford — d. v. s. de kraftigt befæstede Byer, som helt fra ca. 880 havde udgjort en Slags aristokratisk Forbundsrepublik i vore Hænder. Selv rejste hun en Række Borge til Modværn, tog i 917—18 Derby og Leicester og hyldedes endog i York kort før sin Død det sidstnævnte Aar. Saa kom Ragnvald atter til Magten i Byen, efter hans Død 921 fulgte Sigtryg Gale, som i de mellem-

liggende Aar fra Dublin havde plyndret Sydengland, og endelig sluttedes der i 925 en Fred mellem ham og Eadwards Efterfølger, *Æthelstan,* hvis Søster han ægtede, samtidig med at han tog Daaben.

Det var, som skulde der falde Ro over Sindene; men Freden holdt ikke længere end til Sigtryg Gales Død 926. Da underlagde Æthelstan sig Northumberland. Han var nu — som han stolt kaldte sig — »hele Britanniens Enehersker«, og flere Forsøg paa at rokke hans Magt førte ikke til noget. De blev gjort af Sigtrygs krigerske Broder *Gudrød* fra Dublin, senere endnu kraftigere af hans berømte Søn *Olav Kvaaran,* der i 937 havde Held til at samle en vældig Hær fra snart sagt hele det britiske Vesterleden og besætte York. Men dens frygtelige Nederlag ved *Brunanburh* viste, hvor mægtig den engelske Konge var blevet, og paa hvor svage Fødder Vikingevælden i Virkeligheden stod. Dens Tid var forbi. Under Æthelstans Efterfølgere — *Eadmund* (940—46) og *Eadred* (946—55) — kunde Olav Kvaaran nok opnaa Anerkendelse som Northumberlands Konge (941—44 og 949—52), og det samme gjaldt *Erik Blodøkse* (948—49 og 952—54), som efter sin Fordrivelse fra Norge var søgt herover sammen med Gunhild og deres Børn (se S. 470). Men strengt taget ændrede dette ikke Grundforholdet. England var og blev samlet, og det northumbriske Rige var gledet ind som et Led i Helheden. Den indre Spænding var endelig hørt op.

Det viste sig ogsaa deri, at Mænd af danske og norske Ætter modtog indflydelsesrige Stillinger — blev bispeviede, fik Thegns Rang eller knyttedes til den engelske Konges Person. I 959 var det endog Nordboerne, som gennemtvang, at Tronen gik over til *Eadgar* (959—75), og da han kronedes i Bath 973, sad som Rorskarle i hans Baad ikke alene keltiske Smaakonger fra Wales, Cumberland og Skotland, men nordiske Fyrster som Sigfred fra Wales og Magnus Haraldssøn fra Man. Eadgar var blevet, hvad han selv kaldte sig i sine Breve: »Englands Konge og Hersker over Ø- og Søkongerne«. Kysterne værnedes af en talrig og stærk Flaade. Den gamle Splittelsens og Ydmygelsens Tid syntes helt at være sunket i Graven.

Men den vendte ødelæggende og skamløs tilbage, da hans Søn *Æthelred den Raadvilde* blev Konge (979). Han var den Gang kun et Barn, og Stormændene tog Magten, paa Forhaand indbyrdes uenige. Opløsningens Tegn blev derfor hurtigt synlige, og netop paa denne Tid vaagnede Vikingeaanden atter baade i Norge og i Danmark (se S. 474). Inden længe truede alt det, der var bygget op af Aelfred og hans Efterfølgere, med at bryde sammen.

I 980erne blev *Englands Kyster Maalet for nye Vikingetogter.* Der hærgedes ved Southampton og paa Devon, i Wales, ved Chester, paa

Man og oppe i Skotland. Det Flaadeværn, Eadgar havde bygget, var forsømt, og Landet laa værgeløst hen. I 991 landede *Olav Tryggvesøn* derovre, efter Sigende med 390 Skibe og med et Mandskab, som hovedsagelig maa have været dansk-svensk. Han havde forud kæmpet i Gardarige, gjort Strandhugst paa Bornholm og Gotland, i Skaane og i Vendland, og nu stod han ind gennem Themsen for at søge et endnu større Bytte. Suffolk blev plyndret, siden Essex. Her slog han ved *Maldon* Ealdormannen *Byrhtnoth* og tvang Englænderne til at udbetale 10 000 Pund Sølv, før han forpligtede sig til at standse sine Angreb. Det var saadanne Løsesummer, man i det følgende Aarhundrede kaldte »*Danegæld*«. Mere end en Vaabenhvile var der dog ikke Tale om, og Kampene fortsattes med Togter til Wales (992) og Nordengland (993), inden de blev forlagt til *Frisland* (Walcheren) og *Sachsen* (Weser- og Elbegnene), hvor man trængte dybt ind i Landet. Endog Biskop Bernward i Hildesheim følte sig truet. I hundrede Aar havde man ikke oplevet sligt.

Antagelig er Flaaden ud paa Høsten vendt tilbage til England. Her traf Olav en anden nordisk Fyrste, som den nye Kampaand havde kaldt frem: Danekongen *Sven Tjugeskæg*. I Fællig angreb de to nu *London*, som de forgæves søgte at brænde, og snart efter købte Æthelred sig Fred for 16 000 Pund Sølv, medens Flaaden gik i Vinterkvarter ved Southampton. Næste Vaar — 995 — sluttede Olav i Andover en Særfred med Æthelred, lod sig konfirmere af Ærkebispen af Canterbury og drog ud paa Sommeren til Norge, hvor Bønderne havde rejst sig mod Haakon Jarl. Ved Jarlens Drab blev Olav Norges Konge. Sven derimod fortsatte Hærtoget i Britannien. Han brød ikke Aftalen med Æthelred, naar han hjemsøgte Wales og Angelsey med Plyndringer; men forøvrigt har vi ingen Efterretninger om, hvor længe han opholdt sig derovre. Han kan være kommet tilbage til Danmark endnu i 995, og det kan være, han har ligget Vinteren over i England. Det vigtigste var, at Vejen over Havet atter var aabnet for danske Vikinger, og i de følgende Aar — 997-99 — gik det haardt ud over de engelske Kyster fra det Vinterstøttepunkt, man havde indrettet sig paa Øen Wight.

Der foreligger ikke Vidnesbyrd om, at Sven Tjugeskæg selv deltog i andre af Tidsrummets Englandstogter end i det, der fandt Sted 994—95. De hjemlige Forhold maa ogsaa i stigende Grad have lagt Beslag paa hans Opmærksomhed, og Aarsagen hertil var ikke mindst *Olav Tryggvesøns Erobring af Norge*.

Den havde sit Udspring i Trøndernes Kongekaaring af ham paa Øreting straks efter Haakon Jarls Drab. I Trøndelagen havde Olav dog ingen personlige Forbindelser, og Befolkningen her kom alle Dage

til at staa ret fremmed over for ham. Nej, hans Æt hørte hjemme i *Viken,* her havde hans Fader baaret Kongenavn, og her levede endnu hans Moder Astrid, gift med en af Bygdens fremtrædende Mænd. Derfor var Viken det Landskab, han først søgte at underlægge sig, og naturligt kom han derved i et Modsætningsforhold til dem, som hidtil havde haft Magten her.

Det gjaldt saaledes *Sven Tjugeskæg.* Om hans Forhold til Olav paa denne Tid ved vi intet sikkert. Fordi de havde hærget sammen i England, behøver de ikke at have staaet hinanden nær som Venner. De var jo ogsaa gaaet hver sin Vej, og det skal have været mod Svens Vilje, at Olav ægtede hans Søster *Tyre,* som havde været bortlovet til en Hertug i Vendland. Vi forstaar imidlertid let, at Olavs norske Kongedømme og særlig hans Erobring af Viken maatte gøre Sven til hans Fjende. Det var danske Højhedsrettigheder, som herved blev krænket — Rettigheder, som baade Sven selv og hans Fader havde kæmpet for at fastholde.

Lige saa naturligt maatte Fjendskabet blive mellem Olav og Haakon Jarls Sønner, *Erik og Sven.* Det var ikke alene deres Faders uhæderlige Død, som Olav med større eller mindre Grund kunde gøres ansvarlig for, det var for Eriks Vedkommende tillige dette, at han nu blev berøvet sin Stilling som Danekongens Ombudsmand i Viken. Sven Tjugeskæg og Jarlesønnerne var ramt af det samme Slag og havde den samme Interesse i at se Olavs Magt brudt.

Under disse Omstændigheder kunde den Holdning, som *den svenske Konge* vilde indtage, ikke være ligegyldig. Der er Grund til at tro, at Forholdet mellem Kong Sven og Erik Sejrsæl ikke havde været det bedste, selv om Sagaerne overdrev, naar de fortalte, at Erik havde forjaget sin Modstander fra Danmark (se S. 479). Vi har en — vistnok paalidelig — Efterretning om, at han med vendisk Hjælp havde hærget paa vore Kyster, og til Gengæld giver jo Skjaldekvadenes Strofer om Kampen paa Fyrisvoldene os Oplysning om et dansk Angreb paa Sverige (se S. 478). Nu var imidlertid Erik Sejrsæl død (ca. 995), og hans Søn *Olav Skotkonge* var fulgt efter ham. Maaske kunde dette danne Indledningen til en ny Politik i Norden.

Den gav sig Udtryk bl. a. i en Række *fyrstelige Ægteskaber,* som blev indgaaet i Slutningen af 990erne. Sven Tjugeskæg ægtede Erik Sejrsæls Enke, Olav Skotkonges Moder, *Gunhild,* Datter af Hertug Misico af Polen, Sven Jarl, som sammen med sin Broder var flygtet til Svenskekongen, ægtede dennes Søster *Holmfrid,* og Erik Jarl Sven Tjugeskægs Datter *Gyda.* Ingen kunde tage fejl af, at disse Familieforbindelser var rettede imod Olav Tryggvesøn. De udgjorde

det naturlige Grundlag for et Forbund, der kunde true hans norske Kongemagt.

Da Skjaldekvadene særligt omtaler Erik Jarl, gøres han til Hovedmanden for den Sammensværgelse, som kom i Stand. »Mere i Hug havde Erik imod Kongen, end vi nu vil sige«, kvad Tord Kolbeinssøn. »Vred søgte Jarlen Raad hos den svenske Konge«. At Olav Skotkonge skulde være gaaet med til et Forbund uden selv at kræve Part i Byttet, er lidet troligt. Vi ved ikke noget om de Vilkaar, der blev fastsat; men Udfaldet tyder paa, at Svenskekongen har sikret sig Løfte om en Kyststrækning ud mod Kattegat, hvorfra han jo næsten var afskaaret, saa længe Norge (Ranrige) og Danmark (Halland) mødtes ved Götaelvens Munding.

Det har taget sin Tid at faa Aftalerne truffet, og Olav Tryggvesøn har ikke været uvidende om, hvad der forberedtes. Derfor hører vi, at han lod bygge store Hærskibe — først og fremmest det prægtige »*Ormen Lange*« —, og i Vaaren 1000 bød han Leding ud for at stævne til Vendland, hvor han havde vundet en Forbundsfælle i den polske Konge Boleslav den Tapre, dette Lands første store Hersker. Olav laa med sin Flaade i Viken, rede til at fare; men de andre Landsdele brugte for lang Tid til Udrustningen eller sveg ham, saa omsider maatte han drage sydover med kun 11 Skibe.

I Venden øgedes hans Flaade. Den samtidige Skjald Halldor Ukristne siger, at han kom sydfra til Kampen med 71 Skibe. Hvorledes denne Flaade var sammensat, har vi imidlertid ingen Viden om, kun maa det anses for temmelig udelukket, at Størsteparten af den har været vendisk (slavisk). Naar Halldor bruger Udtrykket, at »Vendernes Skibe samledes videfra til Kamp«, maa »Venderne« nok være af samme Art som i Hjørungavaag (se S. 477): nordiske Vikinger fra den vendiske Østersøkyst. Derfor optræder Jomsborghøvdingen *Sigvalde* i Kampen. Stefnir Torgilssøn antyder, at Sigvalde oprindelig skulde have støttet Olav, men at han sveg ham. Han »førte Tryggves Søn bag Lyset«, hedder det. Og i andre Kvad møder vi ham da ogsaa som Erik Jarls Vaabenfælle under Kampen. Hans Svig har svækket Olavs Modstandskraft og øget Angribernes Overlegenhed. Slagets Udfald har maaske været afgjort derved.

Over for sig havde den norske Konge en overvældende Styrke. Sven Tjugeskæg, Olav Skotkonge og Erik Jarl havde samlet deres Hærskibe i den Sejlled, hvor Olav ventedes. De laa ved en Holm, som flere Gange nævnes i Kvadene. Og deres Sejr blev fuldstændig. Sene Sagaer rummer herlige Skildringer af Ventetiden, før Slaget begyndte, og af dette selv; men de har ikke meget med Virkeligheden at gøre, og Skjaldekvadene giver kun faa positive Oplysninger, ind-

flettet i deres overdaadige, lyriske Ordpragt. Man har endog været i Tvivl om, *hvor* Slaget stod. En forholdsvis tidlig Kilde henlægger det nemlig til Øresund, til Nærheden af Helsingborg; men den røber paa anden Vis en saa fuldkommen fejlagtig Opfattelse af Situationen, at man kun med tvivlsom Ret kan tillægge dens Stedsangivelse nogen Vægt lige over for Oplysningen hos et Øjenvidne til selve Kampen, Islændingen Skule Torsteinssøn, der kvad om sin Ungdoms Strid i Erik Jarls og Sigvaldes Følge, da »vi bar blodige Sværd i Kampen sydpaa *ud for Svolders Munding*« — forudsat, at denne Kamp da virkelig er det berømte Trekongeslag. *Svolderslaget* blev i hvert Fald det gængse Navn paa denne Storkamp, som endte med Olav Tryggvesøns Fald. Hvor Svolder — en Fjord eller en Bugt, ved hvis Munding Holmen laa — skal søges, er et andet Spørgsmaal, som næppe kan besvares. Vi maa nøjes med at sige, at det har været et eller andet Sted ved den vendiske Kyst.

Da Olav var fældet, var ogsaa Maalet naaet. Sven Tjugeskæg havde genvundet Overhøjheden over Norge og genoprettet sin Magt i Viken. Erik og Sven Jarl fik hans Ombud i den øvrige Del af Riget, men var sikkert i alt væsentligt uafhængige af ham; thi uden for Viken havde det danske Vælde altid været af rent formel Karakter, og Befolkningen havde næppe nogen Følelse af Ufrihed. »Mændene nød godt af Herskeren (Sven Tjugeskæg)«, siger Tord Kolbeinssøn; »man holder af at leve under slige Vilkaar. Han følte det som en Pligt at holde sin Haand over Norges Mænd«.

Som før nævnt er det usandsynligt, at Olav Skotkonge ikke for sin egen Del skulde have krævet Part i Byttet og faaet det. Det nævnes ganske vist ikke i vore ældste Kilder; men yngre Meddelelser gaar ud paa, at han fik Ranrige — Kyststrækningen fra Svinesund til Götaelven —, og det lyder troligt nok. Alligevel kunde selv i saa Fald Norge ikke siges at være blevet delt. Svens Vinding var det eneste afgørende. De Forhold var faktisk genskabt, som havde raadet, da hans Fader lod Runeristeren minde Eftertiden om det Storværk, at Norge var blevet vundet.

5. Englands Erobring.

Medens denne nordiske Politik forberedtes og gennemførtes, var *Vikingetogene til England* stadig fortsat. Og de standsede ikke med Aartusindeskiftet, — tværtimod rummer Aarene efter Svens Sejr ved Svolder Efterretninger om en ubrudt Strøm af blodige Begivenheder og haarde Udpresninger, som tvang det engelske Samfund i Knæ.

I 1001 plyndredes der i Hampshire og Devonshire, indtil Æthelred for tredje Gang maatte skaffe sit Folk Fred ved at udrede Danegæld

ULSTER
Dublin
Man
Lindisfarne
Alcandun
Tyne
York
Chester
Gainsborough
Lincoln
Humber
Derby
Nottingham
Tetterhall
Repton
Bridgeworth
Wednesfield
Leicester
Crowland
Stamford
Petersborough
The Wash
Norwich
Ely
Cambridge
Thetford
Ouse
Olney
Bedford
Andover
Oxford
Severn
Chippenham
Bath
Cynwith
Athelney
Etandun
Reading
Wallingford
London
Westminster
Maldon
Shoebury
Sheppey
Standwich
Canderbury
Ashdown
Greenwich
Winchester
Salisbury
Wilton
Southampton
Wareham
DEVON
Exeter
Wight
Walcheren
Gulines
Boulogne
Courtray
Gent
Malines
St. Omer
Louvain
FLANDERN
Dannerie
Dennenville
St. Lô
Ouistreham
Rouen
Amiens
Somme
Eu
Scheldt
Conde
Liege
Maestricht
Aachen
Bonn
Köln
Koblenz
Prüm
Trier
Verdun
Mosel
Rhinen
Mont St. Michel
BRETAGNE
Jeufosse
Seine
Paris
Meaux
Rheims
Marne
Loire
Sens
Troyes
Vivernais
Saône
Rhône
Utrecht
Dorestad
Xanten
Neuss
Elsloo
Lippe
Ems
Yssel
Waal
Lek
Maas
Rhine

Kort over

Vikingetogene.

— 24 000 Pund Sølv. Hans Stilling var endnu svagere end før, hans Stormænds Troløshed og Forræderi endnu mere fremtrædende. Blandt dem, som sveg ham, nævnes en dansk Høvding *Pallig,* som havde ægtet Sven Tjugeskægs Søster *Gunhild,* og som ejede store Godser i Vestengland. Mord og Røverier hørte til Dagens Orden, Opløsning inden for Ætterne, Svig og Frafald gik i Svang. Vi har fra disse Aar bevaret en Prædiken, som tegner Billedet af det engelske Samfunds Forfald med de mørkeste Farver. Lad være, at Forfatteren maaske tager Munden vel fuld, — der kan dog ingen Tvivl herske om, at Landets Frihed og Fremtid truedes paa det alvorligste ved den Mangel paa Sammenhold, der viste sig overalt.

Da var det, Æthelred greb til det fejge Middel *at lade mangfoldige Danske snigmyrde.* Udaaden blev udført St. Bricii Dag, den 13. Novbr. 1002, og den gjorde saa dybt et Indtryk paa Samtiden, at Fortællingerne om Danemordet længe satte Fantasien i Bevægelse. Blandt de dræbte var ogsaa Pallig og hans Hustru. Men det viste sig ganske formaalsløst at gribe til et saadant Middel. Straffen blev nye Hærtog, som nu førtes af Sven Tjugeskæg selv. Han kom til England i 1003, brændte Exeter, som han vandt, takket være dens Høvedsmands Forræderi, sejrede atter — ligeledes paa Grund af Forræderi — over Mandskabet fra Wiltshire og Hampshire, og — hedder det — da han saa, »at de (Englænderne) var uenige, og at de alle løb deres Vej, førte han sin Hær til Wilton, hærgede Staden og brændte den, hvorpaa han gik til Salisbury og derfra begav sig tilbage til Havet. Dèr vidste han, at hans Søheste laa«.

Det følgende Aar vendte han sig mod Norwich i Østangel, sluttede Vaabenhvile med Ealdormannen *Ulfketil,* men forlagde kun Kampladsen til Thetford, som han erobrede, og hvor han og Ulfketil fik en meget haard Dyst. Svens Sejr skyldtes, at det engelske Mandskab helt svigtede. Efter to Aars Hærgninger trak Sven sig foreløbig ud af Legen, og i 1005 herskede der Fred, fordi England hjemsøgtes af bitter Hungersnød. Men 1006 kom Vikingerne paa ny, denne Gang uden kongeligt Førerskab. Nu gik det ud over Sandwich, inden Hæren opsøgte sit gamle Tilholdssted paa Wight. Dog, ikke engang Vinterkulden fik den til at holde sig i Ro. Midvinters drog den plyndrende gennem Hampshire og Berkshire til Reading, Wallingford og Cuckamsley, og Resultatet blev i 1007 Udbetalingen af nok en Danegæld — 36 000 Pund Sølv.

Den Modstand, Vikingerne havde mødt dels fra Kongens, dels fra den lokale Befolknings Side, var for intet at regne, og Forsøg, som i de følgende Aar blev gjort paa at skabe en kraftig engelsk Ledingsflaade, mislykkedes totalt. Atter spillede Forræderi og Frafald en

fremtrædende Rolle. Men de danske Hærskibe standsede ikke deres Togter. I 1009 kom »den store fjendtlige Hær, som vi har kaldt Torkils Hær«, til Sandwich. Føreren, *Torkil den Høje,* skal have været en Broder til Sigvalde Jarl, og det er ham, som i de følgende Aar staar i første Række under Kampene. Han tvang Canterbury og Østkent til at udrede 3000 Pund Sølv, angreb gentagne Gange forgæves London og lod snart ikke en eneste Egn, bortset fra Northumberland og Dele af Mercia, i Fred. 48 000 Pund Sølv fik han i 1011 Æthelred til at love sig. Men inden de var betalt, brød han — hjulpet af en forræderisk Præst — ind i Canterbury (hvor Ærkebiskop Ælfhead Aaret efter led Martyrdøden), sikrede sig saa den aftalte Løsesum og aftakkede med den sin Hær. Selv gik han med 45 Skibe i Æthelreds Tjeneste og lovede at værge Landet. Det var næsten som at sætte Ulven til at vogte Lam!

De følgende Hændelser viste dog, han foreløbig havde i Sinde at holde Ord. I 1013 kom *Sven Tjugeskæg* ved Sommertid til England med en vældig Flaade. Æthelreds Magt var nu fuldkommen undergravet, hans Rige et let Bytte. Fra Sandwich stævnede Sven hurtigt nordpaa langs Landet til Humber og fulgte Trente op til Gainsborough. Inden længe havde han hele Northumberland, Lindesey og Femborgene i sin Magt. Hvert enkelt Shire stillede Gidsler, og omsider samlede han sine Styrker nede ved Watlingastreet, parat til at begynde et Angreb paa Sydengland. Medens han overlod Flaaden i sin unge Søn *Knuds* Varetægt, rykkede han selv frem, og »Hæren øvede saa meget ondt, som nogen Hær kunde gøre«. Oxford og Winchester underkastede sig; men London bød ham Stangen, værget af Torkil den Høje, saa han i Stedet maatte drage til Wallingford i Wessex og til Bath, hvor han gik i Lejr. Her kom Ealdormannen Æthelmer og alle de vestlige Thegner til ham for at sværge ham Troskab og stille Gidsler, og »efter at han havde udrettet alt dette, vendte han sig mod Nord til sine Skibe, og hele Folket holdt ham da for fuld Konge«.

England var erobret. Endogsaa London overgav sig, medens Torkil sammen med Æthelred flygtede til Greenwich. Herfra gik nogle Maaneder senere Kongens Flugt videre til Svogeren, Hertug Richard II af Normandiet, hos hvem hans Dronning — *Emma* — allerede forud havde søgt Tilflugt. Men hjemme i England saa det ilde ud. Kong Sven krævede fuld Skat og Underhold til sin Hær, — Torkil stillede de samme Krav for *sin* Hærs Vedkommende. »Da mærkede dette Folk intet godt, hverken fra Syd eller fra Nord«. Det var en frygtelig Vinter, der stundede til, uden at nogen kunde ane, om det følgende Aar vilde bringe Lise.

Pludselig blev Kong Sven syg oppe i Gainsborough, hvor han var gaaet i Kvarter. Den 3. Febr. 1014 døde han. Skulde det danske Vælde briste netop nu, da et sandt Nordsøimperium var blevet skabt, og Danmark, Norge og England laa forenede under den samme Hersker?

Det vilde i første Række afhænge af Svens Eftermaalsmænd. Med sin Dronning Gunhild, som han havde forskudt, og som nu levede i Venden, havde han to Sønner, *Harald* og *Knud,* Olav Skotkonges Halvbrødre. Harald var blevet i Danmark, medens Knud fulgte sin Fader paa Erobringstogtet, og Pligten til at fastholde England maatte derfor i særlig Grad hvile paa denne den ældste Søn. Englænderne benyttede imidlertid Svens Død til hurtigt at sætte sig i Forbindelse med Æthelred, som sendte sin Søn, *Eadmund* (Edmund) *Jernside,* over Kanalen for at faa en Pagt afsluttet, der kunde sikre gensidig Troskab og Lovtryghed. I den erklæredes ogsaa enhver dansk Konge »utlah« (fredløs) paa engelsk Grund.

Det var Handsken, som blev kastet til den unge Knud, og endnu samme Aar lykkedes det Eadmund at fordrive ham fra Humberegnen, hvorved ogsaa Østangel kom i Æthelreds Vold. Knud stod saa med Flaaden hjem til Danmark for at ruste sig til et kraftigt Angreb. Torkil den Høje, som endnu laa med sin Hær i Greenwich, benyttede Lejligheden til at afpresse Æthelred yderligere 21 000 Pund Sølv; men snart efter sejlede han — ukendt af hvilken Grund — ligeledes til Danmark, hvor han med 9 Skibe sluttede sig til Knud. Hjælp fik denne endvidere af sin Broder Harald, og det ser yderligere ud til, at Olav Skotkonge har støttet ham. Hvorledes Forholdet havde artet sig mellem Sven Tjugeskæg og Olav efter Svolderslaget, ved vi forøvrigt intet om. Det vilde ikke være urimeligt, om Svens Fremfærd mod Gunhild, Olavs Moder, havde ført til et Brud; men hvis et saadant er indtraadt, kan det atter være helet, da Harald og Knud nu i 1014 hjemførte Gunhild og derved gav baade hende og Olav Oprejsning for den Vanære, de havde lidt. I hvert Fald — at der blandt Knuds Hærmænd paa Englandstogtet fandtes adskillige Krigere fra Svealand, fremgaar med fuld Klarhed af flere svenske Runestene, rejst over Mænd, som modtog »Gæld« af ham derovre. Ligeledes udbød han den norske Leding under Erik Jarl, og saaledes samledes ved Sommertid 1015 en anselig Flaade, der naaede Englands Kyst tidligt paa Efteraaret.

Den landede paa det gammelkendte Sted — ved Sandwich —, og Plyndringerne ramte først de sydengelske Shirer, hvor en fremtrædende engelsk Stormand, *Eadric Streona,* som gentagne Gange havde vist sin Upaalidelighed, svigtede Eadmund og med 40 Skibe gik over til Knud. Snart var Wessex i hans Magt. Ved Vintertid begyndte

Angrebet paa Mercia. Æthelred, der var fulgt efter sin Søn til England, og som sammen med ham havde faaet fast Tilhold i London, kunde ikke tage Kampen op, og i Begyndelsen af 1016 rykkede Knud frem til York i Northumberland, hvor han tvang Ealdormannen Uhtred til Underkastelse. Paa faa Maaneder var saa at sige alt blevet genvundet. Tilbage stod kun at vinde den By, som alle Dage havde vist sig mest modstandsdygtig: *London.*

Da indtraf Æthelreds Død i April Maaned. De engelske Stormænd inde i Byen kaarede Eadmund til Konge; men uden for dens Virker savnede de al Magt, og her stævnede Knud til et Rigsmøde i *Southampton,* hvor han selv blev anerkendt som Hersker, medens man brød alle Eder til Æthelreds Æt. Da Maj Maaned kom, prøvede han uden Held at tage London ved en Belejring; Eadmund slap imidlertid bort og fik samlet sig Mandskab ude i Landet. Knud gik imod ham, tabte eller vandt, som Skæbnen nu faldt, blev svigtet af Eadric, hvad han næsten kunde have forudset, og blev til Slut tvunget til at rømme Londonegnen. Han tog Hævn ved vidtstrakte Hærgetogter gennem Østangel og Mercia; men et nyt Nederlag svækkede hans Styrker, og samtidig voksede Tilslutningen til Eadmund rundt om. Havde Knud ikke vundet Kampen ved *Assandun* (Ashington), kunde hans Skæbne let være blevet beseglet. Nu var begge Parter saa udmattede af de resultatløse Stridigheder, og Fredslængselen havde vokset sig saa stærk i Folket, at ingen var i Stand til med Kraft at fortsætte Krigen. Man mødtes paa en lille Ø, Olney, i Severnfloden og svor sig sammen i *et Forlig.* Eadmund skulde bære Kongenavn, men kun raade over Wessex, Essex, Østangel, London og de øvrige sydengelske Shirer. Knud fik for sin Part Mercia og Northumberland. Begge indgik de Venskab, saa al fremtidig Strid kunde blive undgaaet.

Da døde ganske uventet Eadmund den 30. Novbr. 1016, og *den udelte Magt tilfaldt Knud.* I Begyndelsen af det følgende Aar samlede han alle Rigets Stormænd og lod sig hylde af dem. Nordsøimperiet var paa Veje til atter at blive genoprettet.

6. Nordsøimperiet.

Knud delte England i fire store Parter. Erik Jarl havde allerede i Forvejen faaet overladt Northumberland, Østangel blev overgivet til Torkil den Høje, Mercia til Eadric Streona, og Wessex beholdt Kongen for sig selv. Fremmest blandt hans Raadgivere stod i de første Aar Torkil. Eadric viste derimod atter sin Upaalidelighed, og i Slutningen af 1017 lod Knud ham og hans »Fæller« hugge ned.

Kong Knud og Dronning Emma. Miniature i et samtidigt engelsk Haandskrift. Efter »Liber vitæ of New Minster«. Ed. Gray Birch.

Der er ogsaa andre Vidnesbyrd om, at det var med haard Haand, den unge Hersker greb Styret. Forholdene gjorde det simpelthen nødvendigt. Paa den anden Side sporer man fra første Færd en fast Vilje hos Kongen til *at knytte Forbindelsen mellem det gamle Vælde,* der var sunket i Grus, *og det nye,* der var rejst. Det viser sig bl. a. i hans Ægteskab med Æthelreds Enke *Emma* (Juli 1017), hvilket førte til, at hans Frille, *Aelgyfu,* med hvem han havde Sønnerne *Harald* og *Sven,* blev sendt ud af Landet; endvidere i Opretholdelsen af »Eadgars Love« (1018) og endelig deri, at det store Fremmedelement, som Vikingehæren udgjorde, blev sendt hjem til Danmark. Forudsætningen var Udbetalingen af en kolossal Danegæld — 10 500 Pund udredet af London, 72 000 Pund af det øvrige Land. Det var Sølv, man havde kæmpet for, og det var Krigerens Part i den udbetalte »Gæld«, der mindedes med Stolthed paa en Række svenske Runestene. Hovedmængden af Vikingeskibene drog da bort, og Knud beholdt kun 40 for sig selv.

Der er gaaet Frasagn i alle de nordiske Lande om den Magt og Rigdom, Danekongen havde vundet sig. Det har baade skræmt og lokket. Om Forholdene i Danmark selv, hvor hans Broder *Harald* styrede, ved vi intet — ikke engang, naar Harald døde; men det maa have været umiddelbart før 1019, thi i dette Aar tiltraadte Knud Arven efter ham. Maaske har man i Hjemlandet planlagt et nyt Englandstogt for at vriste endnu mere Sølv ud af det plyndrede Land, uanset om Knuds Styre derved skulde trues. Da han Aaret efter var vendt tilbage til England, udstedte han nemlig et Brev, hvori han bl. a. omtalte, at der havde »forestaaet os en større Harm, end vi vel tyktes om«; derfor

Yttergarde-Stenen II (Uppland). Indskriften fortæller, at »Ulv har oppebaaret tre Gange Danegæld i England. Den første var den, som Toste udskiftede. Den næste udskiftede Torkil, og den tredie derpaa Knud«.

»fór jeg selv med de Mænd, som fulgte mig, til Danmark, hvorfra mest Harme kom over Eder. Og dette har jeg for Fremtiden hindret, at nogen Ufred skal komme over Eder derfra, saa længe I holder Mændene retteligt og varer mit Liv«. »Hindringen« var ikke mindst den, at han selv var blevet kaaret til Danmarks Konge. Det var et nyt Skridt hen imod Nordsøimperiets Genoprettelse.

Men nu maatte der skabes varige *Former for Samvældet* under een Hersker i disse Riger. Knud har sikkert for sit eget Vedkommende tænkt sig at leve største Parten af sit Liv i England. Her ventede Opgaverne og det store Ry paa ham. Følgelig maatte der i Danmark indsættes en Høvding, som kunde staa i hans Sted. En Strid mellem ham og *Torkil den Høje* førte til, at Jarlen i 1021 blev erklæret »*utlah*«, d. v. s. at han fik Bud om at forlade England, og han drog saa til Danmark; men da Knud kom derover i 1022, forsonedes de atter; Torkil blev Fosterfader for Knuds og Aelgyfus Søn Harald og fik i Ombud paa Kongens Vegne at styre Danmark, medens Knud Aaret efter tog Torkils Søn med sig hjem til England. Hvert Rige raadede altsaa sig selv, og kun Kongens Person bandt dem sammen. Det fik ogsaa sit Udtryk deri, at de fleste fremstaaende Danske hurtigt afløstes af Englændere. I Torkils Sted traadte saaledes Ealdormannen i Mercia, *Godwin*, som Kongens fornemste Raadgiver.

Imidlertid modnedes en endnu større Opgave for Knud.

Blandt Torkils Høvdinge havde i sin Tid, medens han tjente Æthelred, været en Søn af Harald Grenske paa Oplandene (se S. 477), den unge *Olav Haraldssøn*. Da baade Torkil og Erik Jarl kom med Knud til England i 1015, var han draget hjem til Norge, havde underlagt sig Oplandene, det følgende Aar slaaet Sven Jarl ved Nesjar i Trøndelag og var sluttelig blevet hele Rigets Konge. Knuds egne Kampe i England og de store Krav, som stilledes til ham, da han havde vundet Kronen, hindrede foreløbig, at han kunde tage en Strid med Olav op. Men før eller senere maatte den komme. Hans Farfaders og Faders Vælde over Norge maatte være et Maal ogsaa for ham.

Naturligvis har Olav Haraldssøn forudset dette og lagt Planer til at imødegaa det. Atter vilde det blive Svenskekongens Holdning, som kunde faa afgørende Betydning. Vi kan se, at Ufred mellem de to Riger paa Halvøen først har maattet bringes ud af Verden; men forøvrigt er Beretningerne saa overgroede med Sagntræk og Digtninger, at man vanskeligt kan øjne Kendsgerningerne. Blandt andet er det nok *Ranrige*, som har været Parterne imellem (se S. 485), og som Olav har lagt Haanden paa. Men een Ting er aabenlys: med den uhyre Magt, Kong Knud nu sad inde med, vilde det være adskilligt farligere for Sverige, at han blev Norges Herre, end at Olav var det.

Forbundet mellem de to Riger blev derfor sluttet. Det besegledes ved Olav Haraldssøns Ægteskab med Olav Skotkonges Datter *Astrid*, og da *Anund Jakob* i Begyndelsen af 1020erne tog Arven efter sin Fader i Uppsala, blev Forbundet fæstnet.

Dets Styrke var dog kun saa som saa, fordi Olavs egen Magt i Norge begyndte at vakle. Store Høvdinge følte sig utilfredse med hans haarde Styre og vendte sig til Knud i England om Hjælp. Fik disse Forhold Lov til at udvikle sig, kunde Faren indefra blive den, der vejede tungest.

Derfor har Olav og Anund søgt at komme Truslen i Forkøbet ved at ramme Knud i Danmark, inden han fik truffet Modforholdsregler. Rimeligvis har ogsaa Tidspunktet været velegnet til et Angreb. Efter Torkil den Højes Død (ca. 1024) havde Knud overdraget det danske Ombud til en af sine engelske Stormænd, *Wulfsige Spraklingsson* (den nordiske Overleverings Ulf Jarl), gift med hans Søster *Estrid*. Wulfsige var samtidig blevet Fosterfader for Knuds og Emmas Søn *Hardeknud* — født i 1018 og altsaa kun et lille Barn. Nu skal Emma have ægget sin Mand til at faa Hardeknud anerkendt som Danmarks Konge, og Følgen blev en stærk Spænding mellem Jarlen og Kong Knud. Hvorledes det end forholder sig med Enkelthederne, — at der intet Tillidsforhold har hersket mellem Knud og Wulfsige, er sikkert, og det var deraf, Olav og Anund benyttede sig, da de i 1026 angreb Danmark. »De svale Køle«, kvad Sigvat Tordarsøn, »gled nordfra — saa spurgtes det — med Kongen (Olav) til det flade Sjælland. Men Anund drog med en anden, en svensk Hær ved Aaretollene mod Danerne«.

Noget Resultat af deres Angreb fik de ikke, bortset fra Hærgninger paa Kysterne, særlig i Skaane. Knud var nemlig rede til at tage Kampen op. »Den danske Konges herlige Søn med de skarpe Øjne spurgte østenfra, at en Hær kom til Danmark«, hedder det hos Sigvat i hans »Knudsdrapa«. »Det pragtfulde Skib gled da fra Vest og førte Æthelreds Fjende med sig. Og Kongens Drager bar i Medvinden blaa Sejl under Raaen ... Kølen, som kom vestenfra, gled Brændingens Vej til Limfjorden. Jyllands Konge, som kom til Landet, lod sig intet fratage ... Danernes Værner vilde ikke taale nogen Plyndring af Landet«.

Kampen kom til at staa ved Mundingen af *Helgeaa* i Østskaane, og Knud vandt Sejr. »Kampdjærve Konge!« kvad Ottar Svarte, »du slog Svearne paa det Sted, som hedder Helgeaa, og Ulvinden fik megen Føde. Frygtede Kriger! Du værgede Landet mod to Konger dèr, hvor Ravnene ikke sultede. Du handler raskt mod Mændene«. Knud vidste, hvad Striden i Virkeligheden gjaldt. I et Brev, som han Aaret efter skrev fra Rom, hedder det, at hans Modstandere havde

villet røve baade hans Land og hans Liv. Nu var de slaaet i en stor og minderig Kamp. Med alt nødvendigt Forbehold kunde man tænke sig, at det er om den, der tales paa Aarhus-Stenen II, naar det hedder: »Gunnulv og Øygøt og Aslak og Rolf rejste denne Sten efter Full, deres Fælle, som fandt Døden østpaa Havet, da Kongerne kæmpede med hinanden«. Den hører i hvert Fald snarest dette Tidspunkt til.

Aarhus-Stenen II. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Endnu inden Aarets Udgang brød *Fjendskabet mellem Knud og Wulfsige* ud i lys Lue og førte til Jarlens Drab i Roskilde. Kongen sonede sin Synd ved store Jordegodsgaver til sin Søster Estrid, og kort efter Nytaar begav han sig paa en Rejse til *Rom*. Der var nu ingen Fare for nye Angreb. Ja, kort før Helgeaakampen var endnu en Trusel, der rigtignok kun havde været af rent formel Art, blevet fjernet. Ved Ærkebiskop Unwan af Bremens Mægling havde Knud i 1025 sluttet Venskab med Kejser *Konrad II* og som Pant paa dette faaet »Slesvig og den Mark, der ligger hinsides Ejderen og fra da af har været Danekongens«. Det er Adam af Bremen, som fortæller det; men han gik urigtigt ud fra, at der helt siden Henrik I's Dage (se S. 464) havde eksisteret en sachsisk »Mark« i Sydslesvig, og at det altsaa var denne, der nu blev tilbagegivet. Det har ingen Steder hjemme. Det var de helt formelle tyske Krav paa *Overhøjheden* over dette Omraade (eller over hele Riget?), som Konrad lod falde, og da han og Knud mødtes ved Kejserkroningen i Rom (Paaske 1027), blev Venskabet imellem dem yderligere styrket. Umiddelbart før Knuds Død i 1035 førte det til en Trolovelse mellem Knuds og Emmas Datter *Gunhild* (Kunigunde, Ætheltrud) og Kejser Konrads Søn, den senere Kejser *Henrik III*. Det danske Riges Sydgrænse ved Ejderen

var sikret. End ikke Skyggen af en tysk Rettighed paa dansk Grund var tilbage.

Men havde end Helgeaakampen og Aftalen med Konrad givet Knud den fulde Tryghed i Danmark, — Spørgsmaalet om *Norge* var jo ikke blevet løst. Det kunde ikke være andet, end at dette Riges Erobring og Olav Haraldssøns Fordrivelse maatte staa som et Maal, der ikke vilde blive opgivet, og meget hurtigt skred Udviklingen henimod en Afgørelse. Storhøvdingene i Norge saa hen til et dansk Styre som en Lettelse for dem selv. Fjernt ovre i England kunde Knud ikke i samme Grad som en hjemlig Konge gribe ind til Fortrængsel af deres lokale Magt. Erling Skjalgssøn paa Sole, Haarek paa Tjøtta og Tore Hund paa Bjarkøy søgte Knuds Venskab, — den sidstnævnte drog endog til England. Desuden fortæller Sigvat, at Knud bød dem Penge for Tilslutning. Maaske — Hovedsagen er, at Olavs Styrke stadig blev mindre, og da han sent paa Aaret 1027 lod Erling dræbe, greb Uroen om sig. Nu var Knuds Tid kommet. Med en mægtig Flaade landede han tidligt paa Vaaren 1028 ved Lista, og overalt hyldedes han langs hele Sejlleden nordpaa til Øretinget i Trøndelag. Olav maatte rømme Landet. *Endelig var Kong Svens Nordsøimperium blevet genskabt.*

Baade Erik og Sven Jarl var paa dette Tidspunkt døde. Til Høvding i Norge satte Knud da *Haakon Erikssøn,* og da han druknede i 1029 paa en Færd til England, blev det Knuds egen Søn *Sven,* som fik Kongenavn i Norge med Moderen *Aelgyfu* som Formynderske. Utvivlsomt har han herved krydset de norske Storhøvdinges Planer. En af de mest fremtrædende blandt dem, Kalv Arnesøn, havde faaet Løfte om Jarlsnavnet og følte sig sveget. Olav Haraldssøn, der var flygtet til Gardarige, øjnede en Mulighed for, at det tabte lod sig genvinde, og før Sven og Aelgyfu var naaet længere end til Viken, vendte Kong Olav hjem. Med svensk Hjælp og sin egen Hird og med en og anden norsk Høvding i sit Følge mødte han Bondehæren ved *Stiklestad* den 31. August 1030. Her fandt han sin Død. Det var ikke lykkedes at rokke det Herredømme, Knud den Mægtige (den Store) havde vundet sig.

Med de islandske Sagafortællere kalder man gerne Tidsrummet fra Englands Erobring under Sven Tjugeskæg til Knud den Mægtiges Død for *Danevældens Tid.* Det giver dog let en fejlagtig Opfattelse af Forholdene, som de virkelig var. Danmark havde kun været *Basis* for det Imperium — den Herskervælde —, der var skabt. Det var danske

Mænd og danske Fyrster, som havde muliggjort det. Men fra Danmark selv udøvedes der intet Vælde over de to andre Riger, og bortset fra Kongens egen Person var der ikke heller — i hvert Fald kun forbigaaende — danske Mænd i de ledende Stillinger i England. Kun i det dansk-norske Northumberland fik Nordmanden Erik Jarl Lov til at blive siddende indtil sin Død engang i 1020erne.

Ikke heller var der i England eller Norge Tale om nogen dyberegaaende dansk Paavirkning af de politiske og administrative Forhold. Det er snarere saadan, at man i Danmark og Norge finder Spor af engelsk Paavirkning. Lettest vilde danske Forhold vel have kunnet overføres til Norge; men Svens og Aelgyfus Styre tilsigtede en øget Kongemagt, som egentlig var mere ukendt i Danmark end i Norge. I Virkeligheden var det snarest Vesteuropa, der ogsaa paa dette Punkt gjorde sig gældende i en omstøbt, nordisk Form. Sene Sagaberetninger om, at et dansk Vidne ved Rettergangen skulde have vejet mere til end ti norske, har ingen historisk Hjemmel. Det var de øgede Afgiftskrav som i Forbindelse med strenge Uaar vakte Uviljen imod »Alfifatiden« deroppe, og det var Troen paa Olav Haraldssøns Helgendømme — den, der rejstes kort efter hans Fald —, som gav Uviljen saa stærk en Magt over Sindene, at man brød med Styret. I 1035 drog Einar Tambarskelve og Kalv Arnesøn til Gardarige for at hente Olavs Søn, *Magnus Olavssøn,* hjem. Da han kom til Landet, maatte Sven og Aelgyfu flygte. *Baandet mellem Norge og Danmark brast,* fordi det alle Dage havde været skrøbeligt. Samvældet havde været rent formelt.

Og saa at sige *samtidig brast det tillige mellem Danmark og England,* da Knud den Mægtige døde den 12. Novbr. 1035. Hans store Personlighed havde været det eneste, som holdt Imperiet sammen. De geografiske Forhold med det brede, skillende Hav mellem Landene og — trods al engelsk Paavirkning af vort Samfund — det dybe Skel imellem de to Folks Tradition, Levevilkaar og Kultur var stærke nok til at sprænge Forbindelsen. Det var kun Samvældets Dødskamp, som fandt Sted i de nærmest følgende Aar.

Knuds og Aelgyfus Søn *Harald* opholdt sig i 1035 ovre i England, og fra Norge var hans Moder kommet til ham. Hun satte alt ind paa at faa ham anerkendt som Faderens Efterfølger, hvad der ogsaa lykkedes i Landskaberne Nord for Themsen og blandt Lidsmændene i London. Men med tilsvarende Iver kæmpede Dronning Emma i den sydlige Del af Landet for sin Søn *Hardeknuds* Rettigheder. Hvorledes Forholdet egentlig ordnedes, er det vanskeligt at sige. Den Omstændighed, at Hardeknud stadig opholdt sig i Danmark, har selvfølgelig ikke øget hans Muligheder, og Aelgyfu skal ved Gæstebud, Gaver og Bønner have gjort flere af hans sydengelske Tilhængere vaklende. I

Vinteren 1037 forjog Harald Harefod, som Frillesønnen kaldtes, »uden al Medlidenhed« Emma til Flandern, og han kaaredes nu overalt i England til Konge. Salvet og kronet blev han dog ikke. Ærkebiskop Ælnoth nedlagde højtideligt Forbud derimod, skønt Harald truede ham med sin Hævn, og Forholdet mellem Konge og Kirke blev derfor yderst spændt — ganske modsat, hvad det havde været i Knuds Tid, da disse to betydningsfulde Samfundsmagter indbyrdes havde støttet hinanden.

At Hardeknud inden længe maatte søge at vriste Riget fra sin Halvbroder, kunde enhver forudse. Vi ved ikke, hvorfor han tøvede saa længe dermed. Der maa selvfølgelig have været Omstændigheder, som hindrede ham i at forlade Danmark, og helt usandsynligt er det ikke, at han kan have følt sig truet fra norsk Side. Men i 1039 eller 1040 løb han med en Flaade ned til Flandern for at træffe sin Moder og forberede Angrebet paa England. Da døde pludselig Harald Harefod i Marts 1040, saa Vejen blev gjort fri. De engelske Stormænd sendte selv Bud til Bruges med Bøn om, at Hardeknud vilde modtage Englands Krone, og ved Midsommertid var hans Hylding fuldbyrdet. Han kronedes i Juni Maaned.

Rygterne om disse Hændelser har hurtigt spredt sig til Norden, og her tændte de Ild i et ungt Sind, der netop stod over for at skulle prøve sin Dyst med Livet. Det var *Sven Estridsøn.* Efter hans Faders, Wulfsiges Drab (se S. 496) havde Estrid sendt Drengen — han har dengang været ca. 7 Aar gammel — til sin Frænde Anund Jakob i Sverige, hvor han i tolv Aar lærte Vaabentjeneste og Høvdingeskik og udviklede sig til Mand. To Brødre af ham, Bjørn og Asbjørn, havde allerede opnaaet Hertugstillinger i England. Hvad var rimeligere, end at nu ogsaa den unge Sven søgte at bane sig Vej ovre i det store Land bag Havet?

Første Gang, vi hører om ham, er netop i 1040. Paa Vejen til England foretog han en mislykket *Strandhugst i Hadeln,* blev fanget og ført til Ærkebispen i Bremen. Denne modtog ham dog med Hæder, sluttede Venskab med ham og lod ham hurtigt drage bort igen, rigt udstyret med Gaver, efter hvad Sven selv fortalte. Færden gik saa til England, hvor Hardeknud var blevet Konge.

Men endnu selvsamme Aar viste Faren sig ved at lade Danmark ligge styreløst hen. Straks efter Hardeknuds Bortrejse havde *Magnus Olavssøn* rustet sig, var draget herned og *havde erobret Landet.* Bladet havde vendt sig. Det var ikke længere Norge, som led under et dansk Overherredømme, det var Danmark, som var blevet underkastet et norsk.

Skulde Magnus fordrives, maatte det ske ved en Hærmagt fra Eng-

land. Naturligvis kunde Hardeknud ikke forlade sit Rige, umiddelbart efter at det var vundet; men hans unge Frænde — Sven — var jo netop kommet derover med de Skibe, han havde skaffet sig, og det blev da overdraget til ham at tage Kampen med Magnus op. Han har vel faaet Flaaden forøget med Mandskab og Fartøjer fra England, og Angrebet er da blevet forsøgt, antagelig i 1041. Det mislykkedes aldeles. Magnus sejrede over ham i Kampen, og da Sven atter søgte til England, var Hardeknud død (8. Juni 1042). For Sven var der ikke mere at gøre i det fremmede. Hans Frænde havde selv udkaaret sin Halvbroder, Æthelreds Søn *Eadward,* til sin Efterfølger, og uden Modsigelse blev denne Englands Konge. Det var Seglet paa, at Englands og Danmarks Skæbner herefter skulde følge hver sin Bane. *Nordsøimperiet var for alle Tider afsluttet.* Fremtidens Spørgsmaal var, om *et Kattegatsimperium* kunde opretholdes —, om den Forbindelse, som Magnus havde skabt mellem Danmark og Norge under norsk Ledelse, vilde vise sig stærk nok til at staa. Det skulde blive Sven Estridsøns Sag at give Svaret. Men dette hører et følgende Afsnit af vor Historie til.

I sig selv var ikke alene det dansk-engelske Samvælde bristet, det var ogsaa *vor Vikingetid, som var endt.* Drømmen om en Generobring af det fjerne Rige døde ikke hen, Kravene paa England levede videre i Kongeætten, og et og andet Togt forberedtes eller gennemførtes af de følgende Slægtled. Det ændrer dog ikke Sagen selv. En ny Tid var i Frembrud — med andre Maal for Herskerne og med andre Veje til at naa dem, end de store Vikingekonger havde fulgt.

OTTENDE AFSNIT

VIKINGETIDENS SAMFUND

Den kristne Kirke var langt den stærkeste af de Kræfter, som førte det olddanske Samfunds Omformning med sig. Ved den var det Vesteuropa selv, som bankede paa vor Dør og rev os ud af den isolerede Tilværelse, hvori vi hidtil havde levet inden for den nordeuropæiske Kulturs Rammer. Vore Frænder i Syd og i Vest havde for længst brudt Broerne til deres germanske Fortid af. Heroppe i Norden havde vi trods alle Forbindelser med Omverdenen fastholdt vort aandelige Særpræg. Der er Tegn til, at det efterhaanden blev underkastet en indre Opløsningsproces, navnlig hvad de religiøse Forestillinger angik; men alligevel stod det endnu i alt væsentligt som et sandt Udtryk for de nedarvede og hævdvundne Værdier, og kun vanskeligt veg det for noget udefra tillært. I det lange Løb viste den kristne Kirke sig dog som den stærkeste Samfundsmagt. Det gamle Norden med alt, hvad det rummede af Livsviden og Livsvane, gik i Graven. Et nyt Norden, kraftigere og kraftigere gennemsyret af fremmed Paavirkning, overtog Arven.

Men denne Proces hører kun delvis Vikingetiden til. Kristendommens Komme indtraf for sent til, at Slægten allerede før Midten af det 11. Aarh. i dybere Forstand kunde bære en ny Kulturform frem. Det var Mulighederne, der blev vakt, visse betydningsfulde Rammer, der blev skabt. I Virkeligheden var Vikingetidens Samfund stadig et olddansk Samfund — med relativt smaa Ændringer. Det viste sig paa socialt og økonomisk Omraade som paa politisk, paa aandeligt og paa religiøst. Opgaven maa derfor være den i meget store Træk at tegne de Udviklingslinier, som Fund og Overlevering afdækker, og paavise det nye, der famlende og usikkert banede sig Vej.

1. Handel og Bysamfund. Bonden og Høvdingen.

Vi har i et tidligere Afsnit skildret Bebyggelsens jævne Vækst til og med Vikingetid, for saa vidt Stednavnene kan oplyse os derom. Derfor skal det kun endnu en Gang understreges, at den fortsatte Opdyrkning af Landet ved Nybrud *ikke* standsede i de Aarhundreder, da det store danske Landnam i Vesteuropa fandt Sted, men at tværtimod en betydelig Del af vore egne Landsbyer netop paa den Tid blev grundlagt som Enkeltgaarde (Navnene paa *-toft, -mark, -bøl(-bølle),* delvis *-by* og *-torp;* S. 416 f.). Hertil svarer nøjagtigt, hvad vi kan læse ud af de danske Stednavne i England og Nordfrankrig. Ogsaa her er der Tale om Enkeltgaarde, hvis Navnes Forled angiver Navnet paa selve den Viking, der har overtaget og opdyrket Jorden. Fra Normandiet kan eksempelvis nævnes *Acqueville* (Aage), *Emondeville* (Aamund), *Aquétieville* (Asketil), *Calletot* (Karls Toft), *Esculetot* (Skules Toft), *Étaintot* (Steins Toft) o. s. v. — en overvældende Mængde, endnu større end de tilsvarende hjemlige Navnegrupper. Og Rækken kan forøges med andre, hvis danske Præg er lige saa umiskendeligt: *Bebec* (Bybæk), *Dalbec, Esquillebec* (Skelbæk), *Houllebec* (Holbæk), *Bourgébou* (Borgby), *Houguebu* (Højby), *Quettehou* (Chetelhulmus, Ketils Holm) o. m. a. — alle Vikingetidsnavne, som vi møder paa vort eget Omraade. Ganske lignende taler i England Danelagens Navne til os: *Hedebi* og *Nethrebi* er lette at forstaa, *Achebi, Grimsby, Svainsby, Clacthorp, Gamelthorp* og *Wichingthorp* er som hundrede tilsvarende sammensat med kendte danske Personnavne, og endelig har vi den store Mængde Stednavne med danske Endelser som f. Eks. *-bec, -dale, -garth, -houlme, -holt, -lund, -thwaite*(-tved), *-toft.* Naar alt kommer til alt, er den Kendsgerning, at man i det 9. og 10. Aarh. ikke alene i disse Kolonisationsomraader magtede saa omfattende en Bosættelse, men at man samtidig kunde opdyrke vide Strækninger i Danmark selv, det bedste Vidnesbyrd om Vikingetidens folkelige Kraft. De tre nordiske Nationer viser paa dette Punkt nøjagtigt de samme Evner. Trods alle Hærgninger og Ødelæggelser har de været et kraftigt opbyggende Element inden for den Tids Europa.

Det er da Grundtrækket i vort daværende Samfund, at *Bønder og Vikinger er et og det samme.* Med alle de sociale Nuancer, som Aarhundrederne havde fremkaldt, og som stadig forøgedes, var og blev det danske Folk *et rent Bondefolk,* og dette gav sig klart til Kende overalt, hvor dets Sønner slog sig ned.

Ogsaa hvor *Handelen* lokkede dem, var det næsten udelukkende som Bønder, de tog fat. Dels har der naturligvis i Danmark selv

været drevet en betydelig Bondehandel, hvis Veje vi nu ikke i det enkelte kan spore, dels har de Bønder, som fór i Viking, mange Gange tusket og handlet sig frem, naar Lejlighed bød sig (S. 434). Uden for den egentlige Bondestand har der kun staaet et Faatal af Mennesker: de, der søgte Udkommet som Haandværkere (Smede), og de, der gik ind i de spirende Bysamfund. Men selv for disse Grupper har Bondenæringen sikkert været et meget vigtigt Led i deres Tilværelse.

At *Byernes Fremvækst* i første Række skyldtes den øgede Handel, er klart nok, og der er Grund til at tro, at sidste Halvdel af det

Arabisk Dirhem, præget 912, og en samtidig, brugt som Runeamulet. Runeindskriften skal maaske læses: »Kristus, den levende Guds Søn. Sig bipasususius i Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn«. Dirhemen er fundet paa Bornholm. (Dobbelt Størrelse). Møntsamlingen.

10. Aarh. trods Strid og Uro har været en rig Tid for vore Købmænd. Det ses bl. a. af de talrige Skattefund af *arabiske Dirhemer,* som hører denne Periode til, og som ad de svenske Handelsveje gennem Rusland er naaet op i Østersøbækkenet og frem til vore Kyster. Det er dem, vi nu — sammen med Ringe, Smykker o. l. — finder nedgravede, ofte sønderhuggede eller omsmeltede i Barreform, og det er vel ogsaa dem, der i nogen Grad har dækket vor Indførsel af vesteuropæiske Varer, som vi ellers hovedsagelig maa have skaffet os for nordisk eller russisk Pelsværk. I saa Fald har Dirhemerne kunnet suppleres med, hvad der hjemkom af Ædelmetal fra Vikingetogene — de vældige Løsesummer, som steg i Størrelse, netop samtidig med at Handelen via Rusland begyndte at tage af. Sølvrigdommen maa nødvendigvis have lettet Omsætningen, og denne maa atter være fremmet derved, at *den tyske Handel* tog et kraftigt Opsving, og den tyske Møntprægning voksede i Omfang, da man

ved Midten af det 10. Aarh. aabnede Driften af Sølvminerne i Harz. Hos os sporer vi det gennem en stigende Mængde af rhinske og sachsiske Mønter, som stammer fra det 10. Aarh.s Udgang, og som navnlig omkr. Midten af det 11. Aarh. i høj Grad præger vore Møntfund.

Saadan har Handelsvejene vestfra, østfra og sydfra vundet i Betydning under den senere Vikingetid, Vareudvekslingen er øget, Fyrsternes og Høvdingenes Besiddelse af ædelt Metal er blevet langt større, og Betingelserne er blevet skabt for Dannelsen af egentlige Bysamfund, som man kendte særdeles godt fra Togterne til Vesteuropa, men som havde været helt fremmede for den olddanske Kultur.

Vore ældste Byer voksede frem, hvor Markedspladser, Ting- eller Kultpladser Aar efter Aar havde samlet Befolkningen til regelmæssige Stævner — saaledes ved *Viborg, Odense, Ringsted* og *Lund.* Vi har dog ikke absolut Sikkerhed for, at der allerede i Vikingetiden har eksisteret en bylignende Bebyggelse paa disse Steder. Odense nævnes som Bispesæde 988, Viborg og Lund bliver Bispesæder omkr. Midten af det 11. Aarh. Det kunde for alle tre Stæders Vedkommende tyde paa større Ælde; men arkæologiske Fund, som kan afgøre Sagen, mangler. *Aarhus* forekommer allerede 948 som Bispesæde — rigtignok uden at Bispen kommer dertil (S. 469). I *Roskilde* bygger Harald Blaatand den Hellige Trefoldighedskirke, hvori han selv blev begravet, og et Bysamfund har vel ogsaa her været i Fremvækst paa hans Tid. Naar Adam af Bremen ved sin Jyllandsbeskrivelse (ca. 1070) benytter det Udtryk, at Halvøen »rummer meget store Byer«, hvor Fjordene skærer sig ind i den, vil det være vanskeligt at tro, at en Del af vore jyske Fjordbyer (og sikkert ligeledes de tilsvarende Steder paa Øerne) ikke skulde gaa tilbage til Vikingetidens Slutning.

Men i hvert Fald maa man — trods Adam — antage, at alle disse vore ældste Byer endnu har været overordentlig *beskedne Smaahavne og Handelspladser* — maaske endda af skiftende Størrelse, eftersom Markederne trak Folk til, eller deres Ophør fik dem til atter at sprede sig. Kun om to Købstæder er vi tilbøjelige til at gøre os andre Forestillinger, og de nævnes begge langt tidligere end alle de øvrige — i det 9. Aarh. Den ene er *Ribe,* den anden *Slesvig (Hedeby).* At Ribe har ligget ved en Havn, der allerede i Folkevandringstiden har spillet en Rolle for Varetrafikken tværs over den jyske Halvø, taler for dens høje Aldersrang. Den synes at være groet naturligt frem af de Omstændigheder, som Stedet — Besejlingsforholdene, Aadalen, Vejnettet — frembød. Anderledes med Slesvig. Her er der Tale om et virkeligt Anlæg. Det er *Kongen,* som af fiskale Grunde fører Køb-

mænd derhen (S. 437), og Hedeby med den vældige Byvold maa ogsaa betragtes som Resultat af en stærk og vidtskuende fyrstelig Handelspolitik. Tilsvarende har Forholdene næppe været andre Steder i Riget. Slesvig-Hedeby danner en Undtagelse. Derimod er der eet Vilkaar, som er fælles for Ribe og Slesvig, og hvori de adskiller sig fra Vikingetidens øvrige danske Bysamfund: blandt deres Indbyggere findes *et stort Element af fremmede Købmænd,* navnlig Frisere. Det er givet, hvad Slesvig angaar, og det er sandsynligt for Ribes Vedkommende. Intet andet Sted i Danmark har man Grund til at regne med en lignende Tilvandring paa saa tidligt et Tidspunkt. Det er disse fremmede, som har brudt Vej for en organiseret Handel med videre og betydningsfuldere Virkefelt end et Markeds. Det er dem, der har lokket et Faatal af Landets egne Bønder til at slaa sig ned i deres Nærhed som Købmænd eller som Haandværkere, der fabrikerede til den lokale Omsætnings ekstraordinært store Behov. Forøvrigt rummer den tidlige nordiske Østersøhandels Historie endnu mangfoldige uløste Gaader, og den er langt fra udtømt med den hyppigst nævnte Forbindelse: Dorestad—Slesvig—Birka. Det gamle svenske Initiativ (S. 458) kan lige saa vel som det frisiske have spillet en afgørende Rolle ved Udformningen af vore ældste Handelspladser, og det er vel fortrinsvis det, der udgør Forbilledet for en dansk Kolonisation som den, vi møder i det vendiske *Jumne* (S. 462). Hvorom alting er — skønt man ikke paa Vikingetiden kan tale om Stæder i vesteuropæisk Forstand, maa Bysamfund som f. Eks. Slesvigs allerede nu have haft en vis Særstilling. Der omtales paa Ansgars Tid en »*comes vici*« i Byen, svarende til, at vi i Hamburg træffer en »comes praefecturam tenens« eller nede i Frisland (Utrecht) en »praefectus vici« — d. v. s. en Embedsmand, der paa Kongens Vegne har ført Tilsyn med Ret og Lov og ydet de fremmede Købmænd Beskyttelse. Utvivlsomt har Slesvig haft sit eget *Ting,* ligesom Birka havde det, og man har her anvendt de *særlige Retsregler,* som paa Gammeldansk kaldtes »*biærkeræt*«, d. v. s. Regler for Stedets Handel, Søfart og Købmandsskab — med andre Ord Vedtægter, som Landets Bondebefolkning ikke havde Brug for. Hvorledes selve Ordet »biærkeræt« skal fortolkes, er imidlertid stærkt omstridt.

Bysamfundene har da Vikingetiden ud kun været i deres Vorden. Det er *Bondesamfundene,* som tegner det fundamentale Træk i Tidens Billede, og inden for dem har der maaske ikke foreløbig fundet afgørende Ændringer Sted, hverken i social eller i driftsøkonomisk Henseende. Vi kan i hvert Fald ikke nærmere tidfæste de Ændringer, som hører Aarhundrederne forud for Landskabslovene til.

Om den primitive Landsby er der tidligere talt (S. 411). Her skal kun gøres enkelte Tilføjelser paa Grundlag af et Materiale, som ganske vist stammer fra sen Tid, delvis vore egne Dage, men som dog tillader visse Tilbageslutninger.

De mange forskellige Landsbytyper, som vi møder paa Udskiftningstiden i det 18. Aarh., synes mere eller mindre klart at pege hen paa *Rækkebyen* (med et daarligt Udtryk: Terrænbyen) som Grundfor-

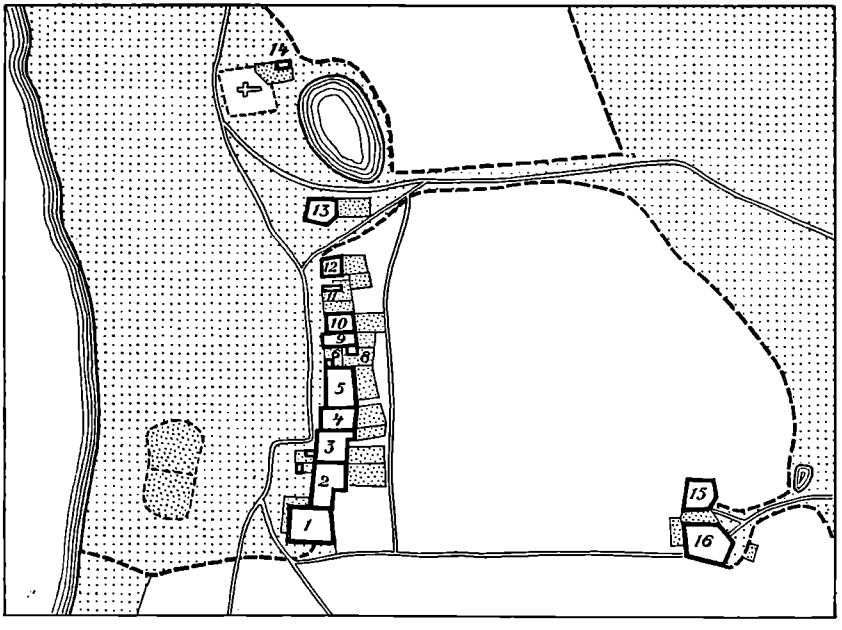

Rækkeby (Lille Hammersby i Skaane) efter Kort fra det 17. Aarh. Det prikkede Omraade angiver Oredrev, det hvide Marker. Bag Gaardene ses — tæt prikket — Toftjorderne. Efter Sture Bolin, Skånelands Historia.

men. Gaardene ligger i een Række langs en Vej. Bag dem har hver Gaardbonde som Særjord sin *Toft,* og disse Tofter repræsenterer vel den tidligst opdyrkede Del af Landsbyens Jord. Hvad man i Aarhundredernes Løb har taget ind til Drift — *Markerne* eller *Vangene* — ligger bag Tofterne. De er omgivet af Hegn, saa Kreaturerne ikke kan trave ind over dem; men der er ikke Hegn om de enkelte *Agre* i Vangen — under alle Omstændigheder ikke paa Landskabslovenes Tid. Foran Gaardene kommer altsaa Vejen. Paa den Strækning, hvor den passerer Byen, er den gerne udvidet af Hensyn til Kvæget, der skal samles her, naar det drives til eller kommer hjem fra Græsjorden, og denne Udvidelse kaldes Byens *Forte.* Hinsides Forten lig-

ger det ikke opdyrkede Areal, det fælles Græsareal — *Oredrevet*, (urigtigt Overdrevet).

En saadan skematisk Landsbyplan er selvfølgelig en Undtagelse i vore Dage, men den er sikkert den tidligst udformede. Allerede i forhistorisk Tid er den dog blevet ændret. Der er kommet Gaardrækker paa begge Sider af Forten, og der er saaledes opstaaet en dobbelt Rækkeby — en *Langby*. Typen er paavist i førromersk Jernalder (Billede S. 411). Den nye Gaardrække, som er lagt paa den nærmeste Del af det gamle Oredrev (forudsat, at ikke begge Gaardrækker er anlagt samtidigt, hvilket i mange Tilfælde godt kan tænkes), har faaet sine egne Tofter, og Landsbyvangene er voksede ud over de

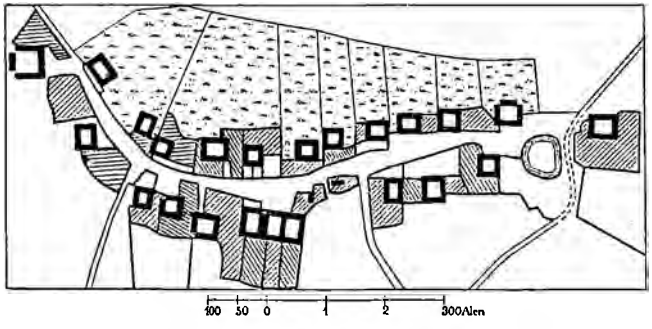

Langby (Tornemark i Fyrendal Sogn) efter Kort fra 1790. Efter Aarbøger for nordisk Oldkyndighed.

bedst egnede Dele af det tidligere Græsningsareal. Byen er altsaa som Helhed blevet omgivet af opdyrket Jord, og uden om denne kommer atter Oredrevene. Endelig kan lokale Forhold have ført med sig, at Forten er gjort bred som en Plads. Gaardrækkerne har da randet denne, og Bebyggelsen har faaet Karakter af en *Rundby*; men dette har ikke influeret paa Placeringen af Toft, Vang og Oredrev, — disse tre Grundled er uafhængige af, om Byplanen er aflang, rund eller mangesidig, og foreløbig har vi ingen Sikkerhed for, at Langbyen skulde være ældre end de andre, tilsyneladende mere sammensatte Bytyper.

En lignende Uklarhed gælder Forholdet mellem de forskellige Maader, paa hvilke Vangene kan være udskiftede.

Ældst er utvivlsomt det saakaldte *Aarsskifte*, der kendes paa Samsø. I det har den enkelte Gaard ikke de samme Agre hvert Aar, men kun et bestemt Antal af de Fjerdinger, hvori Byens Jorder er delt. Aarligt rykker Gaardens Tilliggende en Ager frem i Agerskiftet, saa Ejeren efterhaanden faar Lod i baade den gode og den mindre

gode Jord. Man aner svagt ved en saadan Ordning de Linier, som fører bagud i Tiden — til det forhistoriske Samfund.

Meget gammelt er ogsaa *Fornskiftet,* som møder os hist og her paa Øerne og i Jylland. Her har hver Gaard i Landsbyen faaet tildelt flere sammenliggende Agre i de enkelte Agerskifter, saa en Gaardgruppe har sin Jord nogenlunde samlet inden for Agerskifterne og da efter en bestemt Regel: den østligste, sydligste eller vestligste Ager i et enkelt Skifte hører sammen med den østligste, sydligste eller vestligste i de øvrige Skifter. Om Fornskiftets Alder kan intet siges. Fremgangsmaaden kan godt tænkes anvendt før Oldtidens Slutning.

Det samme gælder en tredje Udskiftningsform: *Bolskiftet.* I en bolskiftet Landsby er hvert Agerskifte delt i lige brede Dele, een for hvert af Byens Bol, hvorefter den enkelte Bolpart atter er delt mellem Bolets Gaarde i Forhold til disses Størrelse. Thi selv om alle Bolene i Byen er lige store, er de enkelt Gaarde det naturligvis ikke. Inden for Bolparten i Agerskiftet ligger Gaardenes Lodder i samme Rækkefølge som Gaardene selv inde i Byen, og de er fordelt solret, d. v. s. at Bolparten er »solskiftet« mellem Bolets Gaarde — hvilket ikke maa forveksles med det System, hvorefter Bymarken som Helhed betragtet — uden Hensyn til de enkelte Bol — er solskiftet. Saadan gik man til Værks paa et senere, rent middelalderligt Tidspunkt, da Landskabslovene blev til.

Hvornaar og hvorledes Bolskiftet er fremkommet, kan man ikke fastslaa. Selve Udtrykket *Bol* (der er afledet af at *bo*) finder vi første Gang anvendt i det ældste kendte danske Brev, et af Knud den Hellige i 1085 udstedt Gavebrev. Vi ser deraf, at man paa dette Tidspunkt regnede med Bol ovre i Skaane, og man har utvivlsomt ligeledes gjort det i det øvrige Land. En af Vikingetidens almindelige Stednavneendelser er *-bøl (-bølle),* opr. *bœli,* afledet af *ból,* hvis Grundbetydning maa være Bolig, Bosted, derefter f. Eks. Gaard, Ejendom og lign. Ordet er fællesnordisk; men kun i Danmark har det faaet en Anvendelse, der svarer til det engelske *hide,* det tyske *Hufe.* Overalt, hvor vi ved vor Sydgrænse træffer Bol i Landsbyerne, er vi paa oprindelig dansk Bosættelsesomraade — hvor vi derimod finder Hufen, maa den første Bosættelse have været nedertysk.

Selve Bol-Ordningen gaar sikkert tilbage til Vikingetid om ikke endnu længere. Man har tænkt sig, at den skyldtes Forholdene omkr. Aar 1000, og at dens egentlige Hensigt har været en Lægds-Lægning af Landets Bønder med Ledingen for Øje. Bolet skulde være den Enhed inden for Landsbyen, som havde Pligt til at stille een Mand. Der er aabenbart et nært Forhold mellem Ledingen og den

dyrkede Jord; men Bolskiftet behøver strengt taget ikke at være fremkommet samtidig med Indførelsen af Bolet. Bolskiftet er heller ikke kendt overalt i Landet. Det har i særlig Grad hjemme paa Sjælland, Falster, i Skaane, i Sønderjylland og i visse Egne i det østlige Nørrejylland. Bol finder man derimod overalt. Snart har Landsbyerne rummet mange Bol, helt op til 16 (det gælder hovedsagelig de gamle Adelbyer med Navneendelser som *-inge, -sted* og *-løse*), snart har de kun omfattet 2—1 Bol, ja Brøkdele af et enkelt Bol (det er gerne Tilfældet ved Byer, der har Navneendelserne *-torp, -tofte, -mark, -rød* og *-bøl*). Undtagelser gives selvfølgelig; men Bolstallet afspejler i det store og hele Landsbyernes Aldersrang.

Der er altsaa den Mulighed, at Betegnelsen Bol for et vist Jordtilliggende er opstaaet paa Vikingetiden, skønt Ordet i sig selv maa være meget ældre. Skulde Bolskiftet ligeledes høre Vikingetiden til, vilde det sige. at man allerede da havde anvendt en Form for Fællesdrift af Landsbymarkerne, svarende til den Driftsform, vi kender fra Middelalderen og den nyere Tid. Om dette ved vi dog intet. Vi ved heller ikke, om man allerede da har kendt det *Trevangsbrug,* der var almindeligt i Østdanmark op igennem Aarhundrederne, eller man fortrinsvis har benyttet *Tovangsbruget,* som vi finder Hentydninger til i Landskabslovene — eller maaske *Envangsbruget* — Alsædsbruget — som vitterligt forekom spredt over hele Landet. Det sidstnævnte har sikkert repræsenteret den ældste, det førstnævnte den yngste Dyrkningsform; men foreløbig er det umuligt at sige, hvor langt Udviklingen var naaet ved Oldtidens Slutning.

Naar Forskningen staar saa famlende over for vore tidligste Udskiftnings- og Dyrkningsformers Historie, kan den naturligvis heller ikke fastslaa, om Grundlaget for de velkendte *Bylav* eller *Grandelav* er lagt i førkristen Tid. Det er imidlertid overvejende sandsynligt. Selv det primitive Aarsskifte maa have forudsat Fællesbeslutninger, truffet af Byens Bønder paa et Bystævne. De Regler, man har fulgt, kan vi dog ikke læse os til af senere Tiders »Vider og Vedtægter«, fordi vi ikke aner, over hvor mange af Dagliglivets og Dyrkningens Forhold Fællesskabet spændte allerede da.

Vi ved heller ikke, i hvilket Forhold *Storbonden,* der sad inde med *Ornum* eller *Ornummebol* (S. 416), stod til sine Bysfæller. Selve Ordet Ornum er sammensat af *or* = »uden for« og *Num* = »Tægt«, »Fang«, og det svarer til Betegnelsen *urfiælder,* d. v. s. Jord, der ligger uden for Byens Mark, Byens Fang. Ornum er en enkelt Mands »Tægt«, i Middelalderen undtaget fra den almindelige Rebning og afmærket med Sten, Stabel, Grøft eller Pæl. Vi har ingen Aarsag til at tvivle om, at der i Oldtiden har eksisteret saadan Særmærkejord,

— at den sine Steder har dannet selve Vækstkærnen i Landsbysamfundet, den Enkeltgaard, hvoraf Byen udviklede sig, medens den andre Steder er yngre end Landsbyen og repræsenterer et Nybrud, en Særtægt uden for Bøndernes Fang. Ogsaa her har Forskningen mange Gaader at løse, før den faar sikker Grund at staa paa.

Skaarby-Stenen. Rejst ca. 1000 over en skaansk Storbonde. Indskriften lyder: »Kaaulv og Ote. de satte denne Sten efter deres Broder Tomme, som ejede Gussnave«.

Dog kan vi gaa ud fra som givet, at Vikingetidens Høvdinge ganske som den foregaaende Tids har været Storbønder, enten siddende paa *Storgaarde* i Byerne selv med Ornum og med Lod i Bymarken som de øvrige Bønder, eller paa »enstækæ garthe«, Enestegaarde med Særjord og Særdrift. Det er forbavsende, hvor mange Landsbyer med Navneendelsen *-tofte,* der endnu i Middelalderen var i Enkeltmænds Eje, og træffer vi et Navn som *Saltofte* (eller *Salby*), har vi vel deri ligefrem et Minde om Storbondens, Høvdingens *Sal.*

Ham selv lærer vi paa en ejendommelig Maade at kende ved de *Runemindesmærker,* der er rejst i vort Land. De hører — ca. 200 ialt — saa at sige alle Vikingetiden til. De ældste gaar tilbage til Begyndelsen af det 9. Aarh., den egentlige Blomstringstid falder fra ca. 950—1025, og de yngste kan dateres til Resten af det 11. Aarh., ganske enkelte endog til det 12. og 13.

Om Storbonde- eller Høvdingeklassen giver den tidligste Gruppe os ikke mange Oplysninger. Indskrifterne er som Regel meget knappe, f. Eks. »Svidingen Hornbores Sten« (Kallerup-Stenen). Stenrejseren

og Stenristeren kan nævnes (»... Sønnerne satte den efter [ham] Aaver malede [Runerne]« (*Flemløse-Stenen*)), og vi kan glimtvis faa Indblik i enkelte Samfundsforhold, som skal omtales senere; men først med den egentlige Runestenstid i sidste Halvdel af det 10. Aarh. bliver Indskrifterne saa fyldige, at vi lærer fremherskende Træk vedrørende Landets Høvdingeklasse at kende.

Thi derom kan ingen Tvivl herske, at Stenene med meget faa Undtagelser er rejst over Folk, som har været førende inden for deres Egn. Det fremgaar med al Tydelighed af Indskrifter som f. Eks.: »Han [Gisl] var den bedste og første i Danmark af Landsmænd« (*Skivum-Stenen*), eller: De to Brødre, Olav og Ottar, var »gode (d. v. s. ansete) Landsmænd« (*Lundegaards-Stenen*), eller »Han [Bram] var den bedste af Bønder og den gavmildeste med Mad« (*Krageholm-Stenen*). De kan være rejst i Taknemmelighed over en rig Arv (»Toke rejste disse Stene og gjorde dette Mindesmærke efter Abe, sin Maag ... Abe undte Toke sit Gods efter sig« (*Gunderup-Stenen*)), eller fordi Stenrejseren personlig var løftet op i den Kreds, som den afdøde havde tilhørt (»Toke Smed rejste denne Sten efter Torgils Gudmundssøn, som gav ham Guld og Frelse« (*Hørning-Stenen*)). De kan ogsaa give os et Indtryk af, at baade Stenrejseren og den, der skal mindes, hører til det allerøverste Lag i Samfundet. Naar saaledes »Asbod Dronning« faar sin Sten rejst af »Asser Landhyrde, Køges Søn« (*Ravnkilde-Stenen*), naar Alvkil og hans Sønner rejser Sten efter deres Frænde Manne, »som var Landhyrde hos Ketil den Norske« (*Egaa-Stenen*), eller naar Ravnunge-Tove hugger Runer »efter Tyre, sin Dronning« (*Læborg-Stenen*), kan vi ganske vist ikke med Sikkerhed fortolke saadanne Betegnelser som »Dronning« og »Landhyrde« (det sidste snarest en Landeværnsmand), men vi behøver ikke at tvivle om, at baade Asbod, Tyre, Asser, Manne og Ketil har hørt til Samfundets øverste Lag. Hvem ved, om »Tyre Dronning« ikke er Tyre Danmarksbod — hun, hvis vældige Gravhøj i sig selv var et enestaaende Monument paa dansk Grund. Man mindes i denne Forbindelse uvilkaarligt den Stolthed over fuldbragt Værk, som lyder ud af Runeindskriften: »Ravnunge-Tove, Funden og Gnyble, de tre gjorde Tyres Høj« (*Bække-Stenen I*). Fra denne Kreds af Mindesmærker er Springet ikke stort til Kongeættens »officielle« Monumenter (*Vedelspang- og Gottorp-Stenene, Jellingstenene, Sønder Vissing-Stenen I, Hedeby- og Danevirke-Stenene,* S. 457, 465 f., 471 ff., 475).

En meget stor Del af Stenene — 43 i alt — minder om »*Thegner*« og »*Drenge*«, — »Astard rejste denne Sten efter sin Fader Jyde, en meget god Thegn« (*Skovlænge-Stenen*), »Kade gjorde dette Min-

desmærke efter Sven, Ballungs Søn, sin Husbonde. Han var den første blandt Thegner« (*Villie-Stenen*), »Tolv rejste denne Sten efter Rade, sin Broder, en meget god Dreng« (*Hjærmind-Stenen*), »Tole rejste denne Sten efter Ingjald, sin Søn, en saare god Dreng« (*Aalum-Stenen I*). Ogsaa disse mærkelige Betegnelser viser, at Stenene hører den Tids Høvdingeklasse til; thi inden for den udgjorde Thegn og Dreng to Rangtrin, hvis Indhold vi maaske bedst forstaar ved at tænke paa senere Dages Riddere og Svende. Paa en eller anden Maade har de staaet i Kongens Tjeneste, haft hans Ombud, særlig velsagtens som Medlemmer af hans Hird. Det er vanskeligt at danne sig et klart Indtryk deraf, skønt vi i Danelagen træffer de samme Værdighedsgrader; vi har jo ikke absolut Sikkerhed for, at Forholdene dèr uændrede kan overføres til Hjemlandet. At vor Vikingetid har kendt en Storbondeadel med Tilknytning baade til Jorden og den voksende Kongemagt, er dog utvivlsomt.

Naar Thegnerne og Drengene paa Stenene kaldes »*meget gode*«, skal det ikke opfattes som nogen moralsk Vurdering af dem. Maaske(?) skal det i enkelte Tilfælde forstaas som »særligt djærve«, men som Regel maa det have haft Betydningen »meget ansete«, »i høj Grad fremragende«. Man skal tænke paa et endnu i vore Dage officielt Udtryk som »gode Herrer og svenske Mænd«. Udtrykket »Harald den Gode« (*Sønder Vissing-Stenen I*) i Stedet for Harald Gormssøn (Blaatand; S. 473) hentyder kun til hans Æt og Anseelse, og af lignende Grunde har Sibbe den Gode (*Karlevi-Stenen*), Gunnulv den Gode (*Øster Marie-Stenen*) og Karl den Gode (*Hobro-Stenen II*) faaet deres Tilnavn. Ristningerne giver os et Indtryk af, hvad det var for Egenskaber, der inden for Høvdingekredsen blev værdsat højest. Det var selvfølgelig Tapperhed og Mod (»Han flyede ikke ved Uppsala, men vog, medens han havde Vaaben« (*Sjørup-Stenen*); »de Drenge var viden berømte i Viking« (*Gaardstaanga-Stenen*)); men det var ogsaa Klogskab, Erfaring og Fremsyn. Det lyser ud af saadanne Navne som Runnulv den Raadspage (*Hune-Stenen*) og Tomme den Spaavise (*Baldringe-Stenen*). De karakteriserer lige saa værdifulde Høvdingeevner som Navnene Toste den Skarpe (*Glemminge-Stenen*) og Val-Toke (*Aars-Stenen*).

Og for at disse ypperlige i Samfundet har skullet huskes, har Broder rejst Sten efter Broder, Fader og Moder efter Søn eller Søn efter Fader og Moder, Ægtefælle efter Ægtefælle, Kampfælle efter Kampfælle, Huskarl (Hirdmand) efter Herre og Herre efter Huskarl. Vi ser den hele Kreds, som samler sig om Høvdingen — ikke alene Ættens egne Medlemmer, men dens paarørende: »Tord rejste denne Sten efter sine Skibsførere Tire og Tove« (*Ulstrup-Stenen*),

Sparle var »Skibsfører hos Asbjørn Næb« (*Taagerup-Stenen*), og Toste var »Asvids Smed« (*Kolind-Stenen*). De betegner sig selv ved det Hverv, som de fylder i Storbondesamfundet: Tove Bryde (= Godsbestyrer; *Store Rygbjerg-Stenen, Sønder Vinge-Stenen*), Toke Smed (= anset og kunstfærdig Haandværker; *Hørning-Stenen, Grensted-Stenen*), og vi faar Vished om, at ligesom Landets Fyrster har haft Huskarle (Hirdmænd, paa Stenene betegnet som *hemþegir;* f. Eks. *Danevirke-Stenen,* S. 475), har Høvdingene haft det samme (S. 515). Aamund var Finnulvs Hjemfælle (*Sjørind-Stenen*), Eskil, Erre og Asbjørn var Tokes Hjemfæller (*Hellestad-Stenene I—III*), og »Frøsten satte denne Sten efter Gyrd, sin Lagsmand [d. v. s. sin Fælle i Hirden] Sigvaldes Broder« (*Sjælle-Stenen*), ja, de kunde gaa i fremmede Høvdinges Tjeneste for at vinde Ry hos dem: Ravn var »Svend hos Gunnulv i Svithjod« (= Sverige; *Simris-Stenen I*), og Frade »døde i Svithjod og omkom i Fregers Flok« (*Tirsted-Stenen;* Tolkningen usikker).

Paa denne Maade følger vi Vikingerne paa deres lange Togter. Vi aner deres Forberedelser, naar to og to Krigere slaar sig sammen i Fællesskab om et Skib (Asser »ejede Skib sammen med Arne« (*Aarhus-Stenen V*), Bjørn og Fader ejede Skib sammen (*Strø-Stenen*)), og vi hører, hvor de fandt deres Bane: Asketil og Øde »døde paa Gotland« (*Sønder Kirkeby-Stenen, Fuglie-Stenen*), Asser »døde nordpaa« (*Strø-Stenen*), Toke »døde vestpaa« (= i Vesterviking; *Upaakra-Stenen*), Manne og Svenne »ligger i London« (*Valleberga-Stenen*), og Bose »blev dræbt i Kampen ved Utlænge« (*Ny Larsker-Stenen I*). Det er ganske vist kun blinde Navne for os; men de rummer selve Tidens Aand. Om fredelig Syssel i Hjemlandet, om Bondegerning eller Handelsfærd hører vi intet som helst, og kun undtagelsesvis nævnes det, at en afdød Broder er blevet mindet ved Brobygning (»Sølve ... gjorde denne Bro efter sin Broder Toril« (*Sandby-Stenen II*), »Torkil Tordssøn gjorde denne Bro efter sin Broder Vrage« (*Jordberga-Stenen*), og »Sasser rejste Sten og gjorde Bro« (*Fjenneslev-Stenen*)). Forøvrigt er det tænkeligt, at »Broder« her betyder Kampfælle; Ordet anvendes i hvert Fald i denne Betydning.

Nej, det er ikke de milde Følelser, der appelleres til. Det kan ske en enkelt Gang, naar en Søn mindes sin Moder og Søster og tilføjer: »Døden er den største Ulykke for Sønnen« (*Rimsø-Stenen*). Som Regel er det Anseelsen i Bygden og Landet eller Kampdjærvheden, »Drengskabet«, der behersker Mindet. At lade dette leve frem gennem Slægterne er Hensigten med Stenenes Lovord, og ingen tvivler om, at Hensigten skal blive naaet. »Disse Runer vil leve meget længe« (*Spentrup-Stenen*), »altid vil dette .... Vidnesbyrd, som

Sølve(?) gjorde, være sandt« (*Sandby-Stenen III*), »evigt vil stande, mens Stenen lever, det Vidnesbyrd, som Eskil afgav« (*Tillitse-Stenen*). Versformer bryder frem baade her og der, ligesom naar Kampenes Stormkast skildres — det bedste Vidnesbyrd om, hvad Tiden ansaa for Mandens største Maal: *Krigerens Ry og Ryets Evighed.*

Dette er Høvdingekredsens Livssyn og Samfundssyn. Paa det har Landets Styrke hvilet.

2. Kongemagten. Hird og Leding.

Den centrale Skikkelse i Rigsstyret har været *Kongen*; men det er vanskeligt at afgøre, hvor stor en Magt han egentlig har ejet.

Vi har tidligere set, at det olddanske Kongedømme var meget begrænset, — dets Organer var faa, og dets Indflydelse hovedsagelig afhængig af Kongens egen Personlighed, af den Hird, han havde til Støtte, og af det Jordegods, han raadede over (S. 422). I alt væsentligt maa Forholdet have været det samme gennem hele den ældre Vikingetid, ja lige til Midten af det 10. Aarh. Og selv ikke da er der sket synderlig Forandring. Med Danernes Kristning fik Kongen i den fremvoksende Kirke en Magt ved sin Side, som kunde tjene hans politiske Interesser, og saaledes udnyttede Knud den Mægtige — forøvrigt med oprigtigt fromt Sind, saa vidt vi kan se — Mulighederne ovre i England. Her i Danmark har man ikke noget sikkert Spor af en tilsvarende Politik. Endnu paa Knuds Tid var vor Kirke for lidet organiseret til at kunne betyde synderligt i politisk Forstand. Vi møder nok en Prælatskikkelse som Biskop Odinkar (S. 476), der — knyttet baade til Kongen og til den Høvdingekreds, af hvilken han selv var udgaaet — kunde tænkes at have styrket det verdslige Styre; men om han virkelig har gjort det, ved vi ikke.

Som før var det altsaa *Hird* og *Jord*, der var Kongedømmets fasteste Grundpiller. Vi vilde maaske faa det bedste Indtryk deraf, i Fald vi vidste, hvorledes Kongerne i det hele kom i Besiddelse af deres Magt. Samtidige Vidnesbyrd derom mangler imidlertid, og paa senere Beretninger er der ikke stort at bygge. Der er kun et eneste lille Træk, som det er værd at notere: da Oprøret brød ud imod Harald Blaatand til Fordel for hans Søn Sven, var det »Hæren«, som rejste det. Det vil sikkert sige Hirden — eller om man vil: en Kreds af Landets Thegner og Drenge og de Huskarle, som fulgte dem. Anderledes kan Udtrykket næppe forstaas; for normalt var der ikke andre, der herhjemme kunde regnes til en »Hær«. I Almindelig-

hed er det nok dem, som har haft det afgørende Ord ved et Kongeskifte. Saa længe Fyrsten kunde stole paa Hærens Troskab, var han sikker, — svigtede den, betød det, at hans Skæbne besegledes.

Om Hirdens Størrelse og Organisation har vi forøvrigt kun faa brugelige Oplysninger. Den saakaldte *Vederlov*, som optegnedes paa Valdemarstiden, sagdes at være givet »i Gamle Knuds Dage« — d. v. s. paa Kund den Mægtiges Tid, og hvis dette er rigtigt (hvad vi i og for sig ikke har Grund til at tvivle om), har den vel hvilet paa endnu ældre Hirdtraditioner.

Den fastslog for det første, at ikke alene Kongen, men ogsaa andre »hedvordne« (højfornemme) Mænd kunde samle sig Hird, — og det stemmer jo med Runestenenes Vidnesbyrd (S. 513). Endvidere skulde Hirdmændene tjene for Sold — vist ogsaa en gammel Regel. Men yderligere ser vi, at ikke hele Hirden bestod af virkelige Huskarle — altsaa af Mænd, som havde deres Ophold i Kongens umiddelbare Nærhed, paa hans egen Gaard. Det siges nemlig, at hvis Kongen vil udstøde nogen af Hirden (Laget), skal han først stævne ham for Huskarlestævnet; men giver han ikke Møde (og opholder han sig i Kongsgaarden, kan det jo ikke godt undgaas), skal han (rettere: de, nemlig Stævnemændene, to af hans Fæller i Laget) »fare hjem til hans Hus og stævne ham anden Gang«, og hjælper heller ikke dette, »da skal han tredje Gang lade ham stævne hjemme i hans Hus og sige ham, naar og hvor han skal møde«. De Folk, som nævnes i Optegnelsen af Vederloven — Bo Hedinssøn af Vendle (Vendsyssel), Esge Ebbesøn, Bryde af Varde, og Vide, Staller i Byrg(?) —, er aabenbart saadanne Hirdfolk, som ikke holder til i Kongens Gaard, men har deres Ombud ude i Landet. Det samme gælder den Alle Saalve, der paa *Glavndrup-Stenen* kaldes »*liðs hæiðwærdan þægn*«, d. v. s. Hirdens højfornemme Thegn. Paa Nordfyn, hvor han har levet, har han samlet den Krigerskare om sig, som gav Udtryk for hans Anseelse og Myndighed.

Men ved Siden af dem, der har boet spredt ude i Landet, har de egentlige Huskarle staaet — Kongens Følge blandt den unge Bondeadel. Deres Flok (og maaske Hirden som Helhed) har været delt i fire *Fjerdinger* og hver Fjerding i et Antal *Sveter* (fransk: suite). Hvad Vederloven først og fremmest tilsigter, er ved haarde Bødestraffe o. lign. at sikre Retten inden for denne utvivlsomt ofte heftige og kamplystne Ungdom; thi — som det hedder om Kong Knuds store Hird — »han kunde ej haft dem sammen rolige og i Fred, uden at Retten var stærk mod hver den, som misgjorde mod nogen«.

Man maa altsaa ikke tænke sig Hirden — Laget — udelukkende som en Garde om Kongens Person. Mange af Medlemmerne, muligvis de fleste, har levet paa deres egne Storgaarde som Thegner og Drenge, eller de har haft kongelige Ombud, f. Eks. som Bryder. Det har været en tilsvarende Ordning, Knud den Mægtige indførte i England, da han oprettede det berømte *Tinglid* (eller *Tingmannalid*), der skal have talt 3000 Mand, og de Regler, som gjaldt for dette,

Glavndrup-Stenen. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

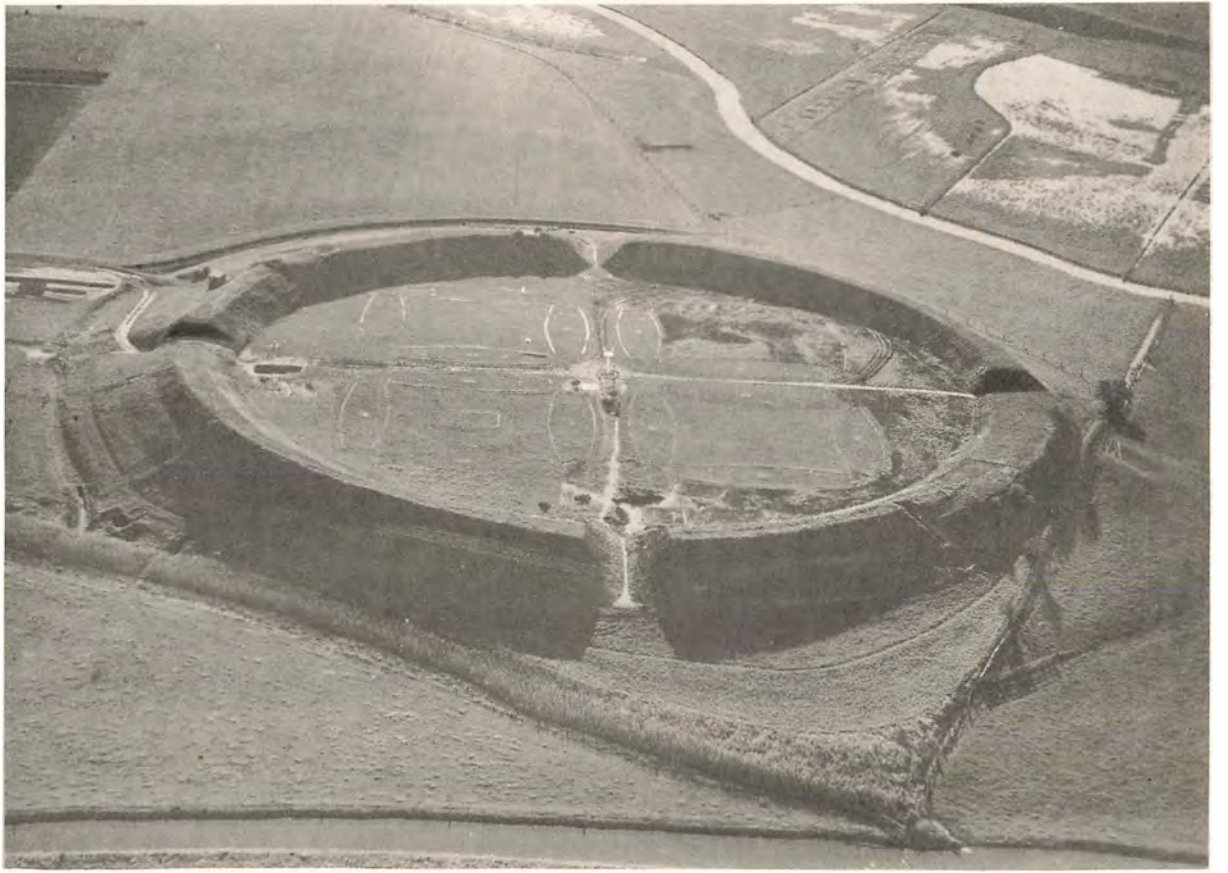

Vikingelejren Trelleborg i Vestsjælland. Luftbillede fra Nord.

var aabenbart ikke Mønstret for den danske Vederlov, — det var tværtimod vore egne gamle Hirdmandsvedtægter, som var Kilden baade til »Lid«-Ordningen i England og til de Bestemmelser, som man paa Valdemarstiden søgte at genoplive i Danmark selv, hvor de da var en saga blott.

Naar Kongens hele »Lid« var samlet, maa det have drejet sig om en ikke ringe Styrke. Mange af »Lagsmændene« havde jo egne Huskarle med. Der er noget meget fristende ved at tænke sig denne »Lid« periodevis kaserneret i det gaadefulde *Trelleborg* (S. 324 f.). Det eneste sikre er, at vi her staar over for et udpræget militært Anlæg fra ca. Aar 1000. Størrelse og Udformning godtgør, at det maa være en »offentlig Institution«, der har haft til Huse her, og Hovedanlæggets fire Karreer af mægtige Haller leder Tanken hen paa Hirdens fire Fjerdinger — om med Rette kan ikke siges. Hvor vilde man ikke gerne have Mulighed for at trænge ind i disse Hemmeligheder; men det er tvivlsomt, om lykkelige Fund — Runestene eller andet — nogen Sinde helt kan løfte det Slør, som dækker en af Rigets ældste og fasteste Organisationer for os.

Selv med den samlede Skare af Huskarle og spredtboende Hirdmænd har Kongen dog ikke kunnet gennemføre større Hærtog — f. Eks. til Englands Erobring. Hertil har endnu mere omfattende Kræfter maattet tages i Brug. Der maa senest i Vikingetiden — i hvert Fald i dens afsluttende Periode — have eksisteret en dansk Ledingsordning.

Ogsaa for *Ledingens* Vedkommende har vi kun Oplysninger fra en Tid, da det gamle System var ved at gaa i Forfald. Det er derfor meget svært at skelne, hvorledes den oprindelige Organisation har formet sig, og hvor langt tilbage i Tiden den rækker. Selve Grundlaget for det fra Landskabslovene kendte System: Riget delt i *Skiben,* der hvert for sig udrustede et Skib, og de enkelte Skiben delt i *Havne*, hver svarende til een Mand af Besætningen, maa sikkert stamme fra den tidligste Tid. Til den hører ogsaa selve Hovedreglen: at *det er de jordejende Bønder, som Ledingspligten paahviler.* Inden for Skibenet har alle tilsammen skullet skaffe Fartøjet til Veje samt sørge for det nødvendige Skibrede og for Skjoldene langs Rælingen. Bønderne inden for de enkelte Havnelæg har derimod maattet stille Mandskabet og udruste det med »Vist« — Proviant. Det har været saadan, at hver Havn i Skibenet har omfattet et Antal Gaarde, antagelig med nogenlunde samme Boltal inden for hver Gaardgruppe. Mellem disse Gaardes Ejere er da Pligten til at stille den vaabenføre Mand gaaet paa Omgang, og her er der intet Hensyn taget til Gaardenes forskellige Størrelse. De Havnebønder, som i det enkelte Aar

ikke har skullet stille Krigeren, har til Gengæld maattet sørge for hans Vist, og ved Udredelsen af denne ser det ud til, at Gaardenes Tilliggende har været taget i Betragtning. Hvad Krigeren har skullet medføre af Vaaben — der har næppe været krævet andet end et Skjold og de tre Folkevaaben: Sværd (Økse), Spyd og Kedelhat —, har det været hans egen eller hans Husbondes Sag at fremskaffe, og da Skibene gennemgaaende har rummet en Besætning paa 40 Mand, har det enkelte Skiben altsaa været delt i ca. 40 Havne. Antagelig har dog Tallet kunnet variere noget.

Den, som ifølge Landskabslovene skulde have Tilsyn med Ledingsskibets Udrustning og dets Mandskab, og som paa Togtet førte denne Kampenhed, kaldtes *Styresmand.* Naturligvis har den ældste Ledingsordning ogsaa kendt en saadan Fører, og hans Benævnelse maa have været den samme. Vi træffer den paa Hedeby-Stenen, som (Kong) Svens Hirdmand Torlv satte over sin Fælle (altsaa ligeledes en Hirdmand) Erik, en meget fremragende Dreng, der »*was styrimandr*« (S. 475). At oversætte dette — som det gerne sker — ved »Skibsfører«, rammer næppe det rette. Den, som førte et Skib, var »*skipari*«, og han nævnes paa adskillige Runestene; men den, som paa Ledingstogtet havde den militære Kommando om Bord paa det enkelte Ledingsskib, var Skibenets Styresmand. Længere end hertil tør vi ikke gaa i vore Tilbageslutninger. Hvorvidt de øvrige Bestemmelser i Landskabslovene, som angaar denne Ombudsmand, ogsaa har været gældende i Vikingetiden, er et stort Spørgsmaal, — visse af dem har det ganske sikkert ikke. Det maa være tilstrækkeligt at kunne fastslaa, at der senest omkr. Aar 1000 har eksisteret en fast udformet Organisation af Rigets samlede Hærmagt — dels i Hirden, dels i Ledingen. Bindeleddet mellem de to Institutioner har sandsynligvis været Styresmanden — i mange Tilfælde paa samme Tid »Dreng« eller »Thegn« blandt de spredtboende Hirdfolk og militær Fører for det udbudte Ledingsmandskab.

Om den anden Grundpille for Kongedømmets Magt — *Jordegodset* — er der ikke stort at sige. Vi kan se, at der har været Tale om to Former for Besiddelsen: *Kongelevet,* det egentlige Embedsgods, over hvilket Fyrsten besad en Dispositionsret, men ingen privat Ejendomsret (S. 423), og *Arvegodset* (Patrimoniet), der var hans eget Tilliggende, arvet i hans Æt og derfor — maaske med visse Indskrænkninger — afhændeligt. Begge Dele maa have været forvaltede af Ombudsmænd, offentlige eller private. En saadan Godsbestyrer kaldtes gerne *Bryde*; men det er langt fra givet, at alt Kongelev har været administeret paa denne Maade. Brugsretten til meget af det kan være overdraget som en Form for Aflønning til de Folk, der i andre

Henseender varetog Kongens Interesser ude omkring i Landet (S. 423). Til den verdslige Administration kender vi imidlertid endnu langt mindre end til den militære. Her er vi helt og holdent henvist til højst usikre Tilbageslutninger.

Der er dog et eneste Punkt, hvor tilfældige Fund giver os samtidige Vidnesbyrd i Hænde: det gælder de kongelige *Møntmestre.* Brugen af Mønt som Omsætningsmiddel har været i stærk Vækst i Løbet af Vikingetiden, og de store Skatte, som hentedes hjem fra Vesterlandene, eller de Summer, der indkom ad Handelsvejene, fik

Danske Mønter fra 9.—11. Aarhundrede. I øverste Række t. v. en Efterligning af Karl den Stores Dorestadmønt og t. h. en Hedebymønt fra ca. 900. Derunder t. v. en Mønt, slaaet af Godwine for Sven Tjugeskæg og t. h. en Mønt slaaet i Lund af Godwine for Knud den Mægtige. Møntsamlingen.

os tidligt til selv at slaa Mønt. Om dette oprindelig har været regnet for et udelukkende kongeligt Regale, ved vi ikke, — senere var det ikke Tilfældet. De saakaldte Hedebymønter fra det 9. og 10. Aarh. — dels Efterligninger af Karl den Stores Dorestadmønt, dels mere »nordisk« prægede — er de ældste, vi har; men det er end ikke givet, at de var slaaet paa dansk Grund, — ogsaa Birka i Sverige har været bragt i Forslag som et muligt Prægningssted. Jævngamle er de mange Vikingemønter fra Østangel og Northumberland (S. 449, 480), og med *Sven Tjugeskæg* faar vi den første sikre kongelige Mønt her i Landet — bygget over engelsk Forbillede fra 990erne. Den skyldes en Englænder, *Godwine,* der selv paa Møntens Revers betegner sig som »Danernes Møntmester«; men Prægested angives ikke. Det møder vi derimod paa *Knud den Mægtiges* Mønter. Ogsaa han lader engelske Forbilleder anvende, og de mange »monetarii«, som nu nævnes, er sikkert alle Englændere. Vi ser, at der er slaaet Mønt baade i Lund, Roskilde, Slagelse, Odense, Viborg, Ørbæk og Ribe, hvortil

utvivlsomt maa føjes Hedeby — maaske ogsaa andre Steder. Det er endda tænkeligt, at Møntmestrene har fulgt Kongen, hvor han færdedes, og derfor har slaaet Mønt paa ret tilfældige Steder i Landet; men vi ved intet derom, vi ved heller ikke, til hvilket Lag i Samfundet disse specielle Ombudsmænd har hørt. I England krævede man, at Møntmesteren skulde være en velholden Mand, som kunde yde en vis Borgen for sit Arbejdes Kvalitet, og for de Englænderes Vedkommende, som har virket herovre, maa det samme vel have været forlangt. Hvorvidt de har forpagtet Møntretten af Kongen, eller han har lønnet dem, kan ikke siges. Begge Muligheder er tænkelige.

I Hverdagens Danmark har imidlertid hverken Hird, Leding eller kongelige Ombudsmænd spillet nogen fremtrædende Rolle. Det brede Folks Tilværelse har upaavirket heraf været bestemt af de gamle Brug og Sædvaner, som knyttede sig til *Ting og Kult.* Paa *Herredstingene* (S. 420) har man sat hinanden Stævne for at afgøre de Spørgsmaal, der krævede alles Tilslutning, eller for at jævne Trætter, som Bønderne ikke kunde faa forligt paa anden Maade. Enedes man ikke i Landsbyen om at sætte Nybrud af Jord i Gang, stod der Skelstrid mellem to Byer, skulde Bro bygges, Ransmand eller Drabsmand dømmes, var det til Tinget, man søgte. Mange af de Retsregler, som blev optegnet i vore Landskabslove, har deres Udspring i hine fjerne Tider, — maaske er de for en Del endnu ældre. Den anklagede kunde fri sig ved Mededsmænd, eller man kunde paalægge ham Pligten til Jernbyrd; men Grundreglen var, at Bevisbyrden ikke hvilede paa Anklageren, — det var den sigtede selv, som maatte godtgøre sin Uskyld. Derfor var den mægtige og den ringe i Samfundet kun formelt jævnstillede. Den første vilde altid have mange Betingelser for at slippe ud af en Knibe, hvori den sidste blev holdt fast. Kun naar Forbryderen blev grebet paa fersk Gerning, blev Vilkaarene saa nogenlunde ens for alle.

Paa de store Ting — *Landstingene* (S. 421) — var Spørgsmaalene vel gennemgaaende af anden Karakter, selv om ogsaa Retstvister her lagde drøjt Beslag paa Tiden. Det var paa Landstingene, at Kongevalg blev vedtaget — naturligvis efter Bondehøvdingenes Vilje. Det var ogsaa her, Loven fæstnedes. Endelig har Landstinget været Stedet, hvor Ættefejder kunde finde retslig Afgørelse. Endnu har Blodhævn været gængs Skik; men efter Aartusindskiftet er der nok sket noget af en Afspænding i denne Henseende, og man har tilstræbt en større Retssikkerhed, paavirket af den nye Lære, som efterhaanden fik Raaderum. Skulde gammel Selvtægt ophøre og lovbunden Retsorden træde i Stedet, maatte den dog hvile paa en Magt,

der var stærkere end det Bondearistokrati, som havde været Kilden til den største Selvraadighed. Her var der en Opgave at løse for vort middelalderlige Kongedømme. Foreløbig har det næppe evnet meget. Men Udviklingen gik i denne Retning, og nye Tider, i hvilke der blev skabt mere effektive Former for den lokale Administration, kunde rumme nye Muligheder.

3. Trosskiftet.

Det Punkt, paa hvilket Vikingetiden i dybeste Forstand bragte noget nyt med sig, laa hinsides al Dagligdag og greb alligevel paa utallige Maader ind i alles Liv og Færden — krævede i hvert Fald at være det afgørende for baade Maal og Handling. Det var *det religiøse Trosskifte.*

Den gamle Gudetro havde baaret Opløsningens Spire i sig. Troen paa »Magterne« (S. 424) rummede saa at sige uudryddelige Forestillinger om selve Naturens skjulte Kræfter, om Blodets hellige Baand mellem Ættens Medlemmer og om Forbundet mellem levende og døde. Disse Magter kunde baade tjene og skade Menneskene, — Forudsætningen for, om det ene eller det andet fandt Sted, var den Stilling, hvori man bragte sig til dem ved Offer og Paakaldelse. I Virkeligheden sagde det mindre, om man forestillede sig dem som personificerede Guddomme eller ret og slet som gavn- eller skadevoldende Elementer. Hovedsagen blev i begge Tilfælde den *Kult,* man overholdt, den *Magi,* som den udmundede i. Men ved Siden heraf var der fremstaaet en Tro for de faa, for Høvdingekredsen, præget af Myter og Sagn, som næppe mange i Folkets brede Lag kendte eller forstod, og som i afgjort Modsætning til Troen paa Magterne gav Udtryk for, hvorledes man i et Samfund af Krigere bedømte personlige Karakteregenskaber — Mod, Viljestyrke og Høvdingevisdom. En moralsk Vurdering havde været fremmed for Folketroens Tillid til Frugtbarhedens og Fredens Guddomme. Den beherskede derimod Forestillingerne om Krigens og Hirdens Gudeverden.

En saadan Tvehed maatte virke opløsende (S. 432). Folketroen kunde selv under ændrede Forhold fortsætte sit skjulte Liv — som Overtro og sligt. Høvdingetroen maatte tage Indhold af de Vilkaar, Krigerlivet bød, og den kunde komme ud for en fuldstændig Tilintetgørelse, hvis fremmed Paavirkning satte nye Idealer i Højsædet. Det var netop dette, der skete under Vikingetiden.

Vore eneste Kilder til Forstaaelse af denne Periodes danske Hedenskab er *Runestenene,* og ud fra det, som før er sagt, vil det være ind-

lysende, at de kun kan kaste Strejflys over Høvdingenes Tro — ikke over den graa Bondes. Fra de norrøne Eddakvad og Gudemyter (som i sig selv viser, hvor stærkt fremmede Paavirkninger efterhaanden gjorde sig gældende) maa vi se helt bort, — ikke fordi vi her til Lands skulde have savnet tilsvarende religiøse Udtryksformer, men fordi vi intet kender til dem, og fordi vi ingen Sikkerhed har for, at de har dækket, hvad norske og islandske Høvdinge vidste at fortælle. Det bliver altsaa meget begrænset, hvad vi er i Stand til at sige. Oven i Købet maa man paa Forhaand opgive at faa synderligt ud af Indskrifter som f. Eks. »Tor vie dette Mindesmærke« (*Virring-Stenen*) eller »Tor vie Runerne« (*Sønder Kirkeby-Stenen*). Da vi ikke træffer andre Gudenavne, kan vi i det højeste slutte, at Torsdyrkelsen maa have været fremtrædende i Vikingetiden, forøvrigt i Overensstemmelse med god gammel Bondesæd (S. 429), og dette bestyrkes yderligere ved indristede Hammertegn og Fund af smaa Hammeramuletter. Men selve Torsdyrkelsens Former og Indhold bliver os trods alt dette lige ukendte.

Snoldelev-Stenen. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Lidt mere Lys over det hedenske Samfund faar vi derimod kastet, naar vi læser Indskrifter, der antyder visse ydre Rammer for Gudsdyrkelsen, Det drejer sig i alt om fire. Fra Begyndelsen af det 9. Aarh. stammer et Mindesmærke, som er rejst efter Gunnvald Roaldsson, »Thul paa Salhøje« (*Snoldelev-Stenen*). Det er før nævnt (S. 430), at *Thulen* sikkert har ledet Offerhandlingerne; thi »*þylja*« betyder at »fremsige« — Visdomsord, Trylleformler, Varsler eller andet, som havde med Kulten at gøre. »Tid er at tale fra Thulens Stol«, hedder det i Eddakvadet Hávamál. Dette har været Gunnvalds Opgave. Nær Salhøje (nuv. Sallev) finder vi

Sakralnavnet Blodhøj, og i Nabosognet ligger Herredsbyen Tune. Herredsting og Herredshelligdom har været nøje forbundne. Maaske er det ikke for dristigt at tænke sig Gunnvald som Herredets Thul baade paa Ting og i Vi.

Den ledende i Offerhandlingerne kunde ogsaa bære Titlen *Gode* (S. 430). Her har vi tre fynske Runestene som Vidner. »Rolv Nore-Gode satte Sten efter sin Brodersøn Gudmund«, siger den ene (*Helnæs-Stenen*), og hertil føjer den anden: »Efter Rolf, som var Nore-Gode, staar denne Sten. Sønnerne satte den efter ham« (*Flemløse-Stenen*). Spørgsmaalet er, hvad man skal forstaa ved »Nore-Gode«. »Nora« har man opfattet som Ejefald af et Gudenavn »*Nori*« = Næreren (altsaa en Betegnelse for Frugtbarhedsguden); men i Almindelighed tolkes det som Ejefald Flertal af et Indbyggernavn, saa

Helnæs-Stenen. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Glavndrup-Mindesmærket. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter

Meningen bliver »Næssenes Gode«. Rolv skulde have været Gode for dem, der boede paa »Næsset« (Helnæs). Ingen af Tolkningerne er helt tilfredsstillende, men en tredje og bedre kan næppe opstilles. Imidlertid — vi ser Goden fremtræde som Høvding paa sin Egn, med to, maaske tre (Voldtofte-Stenen?) Monumenter til at fastholde Mindet om hans Anseelse, og den Kreds, hvortil han har hørt, har aabenbart ogsaa talt andre Medlemmer inden for Herredet: en vældig Gravhøj uden for Voldtofte hedder *Drengehøj*.

Endnu stærkere Indtryk af Godens høje Rang faar vi dog ved den ca. 100 Aar yngre Indskrift: »Ragnhild satte denne Sten efter Alle den Blege, Viernes Gode, Hirdens (Lidens) hæderværdige Thegn« (*Glavndrup-Stenen*, smlg. Billedet S. 516). Her har vi som paa eet Brædt samlet, hvad der har betydet noget i vort hedenske Høvdingesamfund: Førerskab i Hirden (Thegn) og Førerskab i Viet (Gode). Naar Indskriften yderligere siger: »Tor vie disse Runer«, ligger det ikke fjernt at antage Tor for den Gud, som har staaet Kredsen om Alle den Blege særligt nær; og dette fører atter Tanken hen paa, at *Torshøj* ligger nær det pompøse Glavndrup-Monument og umiddelbart ved Herredsbyen Skamby. Vi aner en Parallel til det, der mødte os i Salhøje med deres Blodhøj og Herredstingsted;

kun maa vel Alle have haft et endnu større Ombud: han var »Viernes« Gode, staar der, — han har haft mere end een Helligdom at røgte.

Det var denne »officielle« Kult, som Kristendommen evnede at sprænge og fortrænge. Paa een Gang er det ikke sket. Fra den egentlige Mission satte ind med Ansgar, og til Harald Blaatand »gjorde Danerne kristne«, laa der ca. 130—140 Aar, og fra dette Tidspunkt, indtil det gamle Hedenskab for Alvor kunde siges at være besejret, gik der yderligere henved 100 Aar. Det er tilsammenlagt en lang Tid, og vi maa regne med, at Udviklingslinien ikke har været jævn og lige, at Fremgang, Stilstand, ja Tilbagefald kan have vekslet i den enkelte Egn. Men om alt dette ved vi intet. Ingen historiske Kilder kan i Enkeltheder oplyse Omvendelsesværket.

Allerede før Ansgars Komme var den kristne Tro kendt. Danernes Udfærd og fremmede Købmænds Besøg hos os havde lært vore Forfædre »milde Krist« at kende. Paa samme Maade er det gaaet op gennem Tiden, og man skal ikke undervurdere, hvad denne langsomme, individuelle Tilvænning til de nye Tros- og Moralforestillinger kan have betydet. I Ansgars Levned hedder det om Slesvig, at der i Byen »alt forud var mange Kristne, som havde været døbt enten i Dorestad eller i Hamburg, blandt dem nogle af de mest ansete i samme By«. Saaledes har det vel været ogsaa i Ribe. Og spredt om i Landet kan der have siddet mangen en dansk Bonde, som paa Rejser i det fremmede havde lyttet til kristne Prædikanter, havde ladet sig korsmærke (primsigne), maaske endog taget Daaben. Paa Island hører vi om enkelte kristne Hjem forud for den egentlige Missionstid. De har været at finde overalt i Norden, om end talmæssigt faa.

Naar det første Missionsfremstød under Ansgar tilsyneladende bar større politiske end kirkelige Frugter — for Dannelsen af et Par Smaamenigheder betyder jo ikke meget —, hænger det sikkert ikke alene sammen med de vanskelige ydre Forhold, som Kirken den Gang maatte arbejde under, det kan ogsaa skyldes selve Forkyndelsens Form og Præg. Man har med Rette peget paa, at Ansgars egen Aandsform (for saa vidt vi i det hele kan gøre os et Begreb om den) maa have været vanskeligt tilgængelig for Nordboerne. Vi kan forstaa, at han har lagt en Hovedvægt paa Fromhedslivet, Syndserkendelsen, Fattigdomskravet, det ydmyge Sind — alt sammen noget, som giver hans Skikkelse Renhed og Mildhed, men som har været næsten ubegribeligt for vort kraftige, kampglade Folk. Han vilde, siger hans Efterfølger og Levnedsskildrer Rimbert, »tilbringe hele sit Liv i Sorg og Taarer. Thi skønt Hjertets Bedrøvelse ofte

bragte ham til at græde, syntes det ham aldrig at være nok, før han i sit sidste Aar af Herrens Godhed opnaaede den Naade, han saa længe havde søgt: at han kunde græde, saa ofte han vilde«. Hvor skulde det have været muligt for et Samfund som vort at begribe denne religiøse Følsomhed?

Det er tidligere sagt (S. 444), at Sporene af hans Gerning var faa og smaa. Hans Betydning laa hovedsagelig deri, at Missionen takket være ham fik en fast Basis i det nyoprettede Ærkesæde Hamburg-Bremen, og at han i sit Livs senere Aar var med til at jævne den Vej, som sydfra førte herop. Selv om kristne Menigheder vedblivende har bestaaet i Slesvig og Ribe (hvad vi ikke ved), var og blev Landet hedensk. Kong Gnupas Tvangsdaab i 934 (S. 464) bragte ingen Forandring heri, og Kong Haralds Daab ca. 960 (S. 469) førte utvivlsomt ikke til det Omslag, som hans egne Ord paa den store Jellingsten lader formode. Alligevel skabtes der efterhaanden saadanne Betingelser for den kristne Forkyndelse, at denne umærkeligt vandt sin Sejr. Vi har ingen Efterretninger om, at Trosskiftet skulde have ført til indre Kampe. Vi hører ikke, at det blev paabudt ved Lov som paa Island, eller at Fyrsten »hærgede Landet til Kristendom« som i Norge. Naturligvis kan der have fundet talrige Brydninger Sted; men synderligt omfattende eller synderligt dybtgaaende kan de ikke have været, — i saa Fald maatte dog et eller andet Minde derom have været bevaret.

Dette kan kun forklares derved, at hvad vi har kaldt »Høvdingetroen«, altsaa de toneangivende Kredses religiøse Forestillingsliv, har befundet sig i en voksende indre Opløsning, eftersom Tiden skred. Vi træffer i den norrøne Litteratur Fortællinger om Folk, som gav Slip paa den gamle Gudeverden uden at skaffe sig andet nyt Trosgrundlag end Tilliden til deres egen Styrke. Det er sikkert en realistisk opfattet Type fra denne store Kamptid, hvori man ikke alene stilledes over for materielle Modstande, som man kunde besejre og tilintetgøre, men hvori man ogsaa mødte — Øje til Øje — en aandelig Magt, der var uovervindelig, ja som maatte bøje Hedningen i Knæ. For manges Vedkommende førte et saadant Møde ikke til Omvendelse, men til en Sprængning af Sindet i Trods — et Greb efter noget, som var uafhængigt af al Gudetro, og som fandt sit Midtpunkt i den enkeltes egen Personlighed. Det var en Blindgade at komme ind i, og derfor blev den hverken en almen Vej, eller førte til noget nyt Maal. Vi maa have kendt Folk af denne Art ogsaa her i Landet, og de har — faa eller flere — været med til at undergrave de nedarvede religiøse Forestillinger. Skulde Mødet med den fremmede Magt bringe noget *positivt* med sig, saa man vandt

et nyt Stade for hele Slægten, maatte det fremmede iklædes en Form, som man forstod — tale i Billeder og lovprise Egenskaber, som man var fortrolig med og paa Forhaand værdsatte. At dette var muligt for Kristendommen, var nok den egentlige Aarsag til dens Sejr uden bitter Modstand og virkelig Kamp. Hvad Tale førte den da?

Man har henvist til, at Forkyndelsen trods vor Kirkes Forbindelse med Nordtyskland og trods de tyske Missionærer, som — ukendte for os — virkede heroppe i sidste Halvdel af det 10. Aarh., maa have været kraftigt præget af den Form, hvori den mødte Vikingerne paa deres Englandstogter. Vi maa regne med en ikke ringe *engelsk Paavirkning* i disse Slægtled. Den viser sig bl. a. i en Række kirkelige Laaneord (f. Eks. *cristændom, skrift* (Skriftemaal), *skruth* (Præsteklædning), *lærthær* (lærd)), der glider ind i Sproget, jævnsides med indlaante oldtyske Udtryk (f. Eks. *sial* (Sjæl), *thianæste* (Gudstjeneste) o. fl.), og selv om Indflydelsen fra England først har faaet virkelig Styrke ved Periodens Slutning, har den været mærkbar langt tidligere. Derovre har Vikingerne lært Kristus og hans Apostle at kende som Høvdingen med sine tro Huskarle. Hans Lære fortalte om Kamp mod Skyggemagterne — Døden og Vanæren —, og Troskaben lønnedes med Sejren. Hirdmandsfølelsen kunde finde Næring i denne Tro for Mænd, som var villige til at ofre sig mod at opnaa den lovede Løn i Himmelborgen. Det er betegnende, at det gængse Navn for Gud blev *drottin,* der egentlig betyder »den, som raader over Mænd« (af germansk **druhti* = Skare, gotisk *gadrauths* = Kriger).

Den nære Forbindelse mellem Danmark og England efter Aar 1000 kunde fremkalde *Ønsker om at løsne vor Tilknytning til Ærkesædet i Hamburg-Bremen.* Allerede under Sven Tjugeskæg mærkes en Tendens i denne Retning (S. 476), og endnu tydeligere fremtræder den under Knud den Mægtige. Han »førte mange Bisper fra England til Danmark«, siger Bremerklerken Adam med Fortrydelse og nogen Overdrivelse, og han nævner tre saadanne: Bernhard (i Lund), Gerbrand (i Roskilde) og Reginbert (i Odense) — forøvrigt alle tre med tyske Navne og derfor næppe fødte Englændere. Et Par andre Træk peger i samme Retning. Den danske Biskop Odinkar drog saaledes paa Knuds Opfordring til England (og Lothringen) for at lære Kirkeforholdene at kende her — hans hele forudgaaende Uddannelse skyldtes Bremen (S. 477) —, og paa en af sine Rejser til Danmark ledsagedes Knud af den engelske Abbed Liwing fra Tavistockklosteret, en kraftfuld Raadgiver, som blev herovre i længere Tid, og som selvfølgelig i denne har øvet sin Indflydelse paa vore hjemlige Kirkeforhold.

Men imod enhver Tendens til at lade engelsk Paavirkning svække den, som udgik fra Bremen, reagerede Ærkebiskop *Unwan* med stor Styrke. Han skal endog have fanget den ovennævnte Biskop Gerbrand, da denne efter sin Indvielse i Canterbury var paa Vej til Danmark. Unwan slog sig imidlertid til Taals med en Erklæring om, at Indvielsesretten udelukkende tilkom Bremen, ja, Gerbrand blev endog Mellemmand mellem ham og Kong Knud, saa et Forlig kunde komme i Stand. Den gode Ærkebiskop var en alt for klog Politiker til at støde Kongen fra sig. Han lod sin Protest ledsage af smigrende Lykønskninger til den store Erobrer og vandt derved Sejr. Knud anerkendte Hamburg-Bremens Metropolitanret over de danske Bispedømmer, og Forliget skaffede ham til Gengæld Løfter, som nok kunde opveje Skuffelsen over det lidte kirkepolitiske Nederlag. Blandt andet jævnede Unwan Vejen mellem ham og Konrad II, saa et meget betydningsfuldt Venskab kunde sluttes (S. 496).

Det er ikke helt klart, hvor stærkt udbygget den danske Kirke blev paa denne Tid. I England lagde Kong Knud overordentlig Vægt paa at øge Kirkens Anseelse, og talrige Vidnesbyrd foreligger om, hvorledes han i den saa en væsentlig Støtte for sin verdslige Magt. Personlig følte han sig grebet af den religiøse Reformbevægelse, der udgik fra det franske Kloster *Cluny*, uden at man kan sige, han drog de fulde kirkepolitiske Konsekvenser deraf. Men at overføre de engelske Tilstande paa Danmark og antage, at der nu ogsaa her blev skabt en fast Kirkeordning til Støtte for Kongemagten, gaar ubetinget ikke an. Dertil var den Vej, man foreløbig havde vandret, alt for kort. Og at Kongen skulde have betydet noget særligt for Troslivets Vækst i vort Land, er egentlig heller ikke sandsynligt. Sakse fortæller — uden at vi kan kontrollere Rigtigheden deraf —, at Knud »mange Steder af sine egne Midler oprettede Kannikesamlag ... og skænkede Munkestanden rige Gaver«. Forudsat, at der ligger noget til Grund for denne Meddelelse, maa Tanken snarest falde paa et saadant Munke- og Nonnesambo som St. Michaels Kloster »paa Bjerget« ved Slesvig. Vi ved, at det fulgte Cluny's Regel, og at Knud havde ladet sig indskrive som Broder i det tilsvarende Michaelskloster paa Kalkbjerget ved Lüneburg. Med fuld Sikkerhed ved vi faktisk yderst lidt om den danske Kirke paa hans Tid. Dens egentlige Organisationsperiode var endnu ikke inde. Den fulgte først under hans Søstersøn omkr. Aarhundredets Midte.

Der maa dog allerede nu være *opført Gudshuse rundt om i Landet*. De danske Bispesæder havde naturligvis tidligst faaet deres Kirker; men ogsaa andre Steder er der blevet bygget, efterhaanden som Menighederne dannedes. Det hedder omkr. 1070, at der da fandtes

300 Kirker i Skaane, 150 paa Sjælland og 100 paa Fyn. Tallene kan selvsagt ikke gøre Krav paa at være nøjagtige — de er sikkert meget rundeligt regnede —, og Flertallet af de den Gang eksisterende Kirker har næppe været andet end Smaakapeller. Yderligere har de været rejst saa sent som i Sven Estridsøns Dage. Tænker vi paa Tiden ca. 1040, maa vi forudsætte langt beskednere Tal. Alt har endnu været i sin Begyndelse. Enkelte Egne i Bispesædernes Nærhed kan have haft forholdsvis mange Kirker, — andre har ligget fjernt fra enhver kristen Helligdom. Missionsarbejdet var paa ingen Maade tilendebragt. Vi ved f. Eks., at der endnu en Menneskealder senere maatte missioneres paa Bornholm og i Blekinge.

Naar det siges af Sakse, at Knud den Mægtige øgede Sognekirkernes Tal stærkt, har han muligvis Ret. Vi kan ikke afgøre det. Men i sig selv er det usandsynligt, at Kirkebyggeriet skulde have været en særlig kongelig Opgave — bortset fra det, der udførtes i Bispebyerne og paa Kongens Ejendomme. Der er ingen Anledning til at tvivle om, at de Høvdinge, som antog den nye Tro, ogsaa selv sørgede for at rejse Kirker ved deres Gaarde. Saadan skete det andre Steder i Norden. Paa en Runesten fra ca. 1050 staar der: »Toke lod Kirken gøre« (*Lund-Stenen*), og det giver os et Fingerpeg om, hvorledes Flertallet af disse tidlige Kirker blev til. De var — som mange i Middelalderen — *Gaardkirker,* hvor den kristne Stormand kunde samle sin egen Husstand og Bygdens Bønder til Gudstjeneste. Fra Sognet *søgte* man til den nye Helligdom, som man i det hedenske Sogn havde *søgt* til Viet. »Sogn« kommer netop af at »søge«. I talrige Tilfælde faldt gammel og ny Kultplads sammen. Paa det Sted, hvor man var vant til at mødes under Bloten, havde

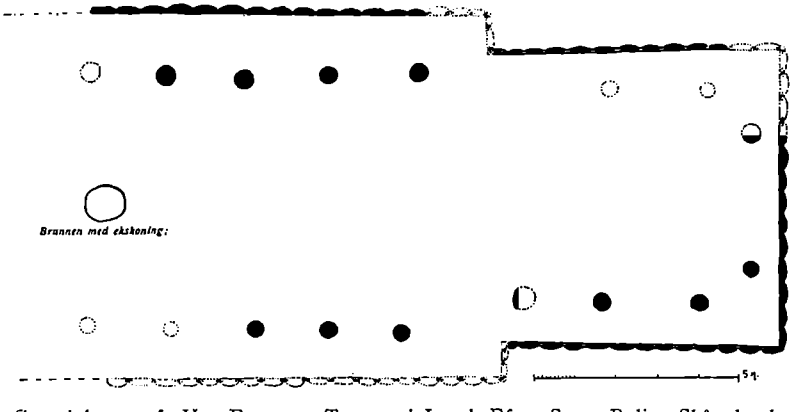

Grundplanen af »Vor Frue paa Torvet« i Lund. Efter Sture Bolin, Skånelands Historia.

man ogsaa lettest ved at finde sig til rette under de ændrede Forhold. Der kom Kirker i Torslunde, Tibirke, Vonsild o. s. v., — ganske som de snart gamle Bispekirker havde været henlagt til Lund, Odense, Roskilde og Viborg. Helligryet knyttede sig til disse Pladser og gjorde Overgangen mindre voldsom, end den ellers vilde være blevet.

Om *Kirkernes Udseende* ved vi ikke meget. Klarest Indtryk giver de sparsomme Rester, der blev fundet tæt ved Mortenstorvet i Lund. Her fandt man Dele af et lille Trækapel — »*Vor Frue paa Torvet*« — bygget af kløvede Egestammer, hvis spidse Ender har været jordgravede, altsaa en meget primitiv Form for Stavbygning. Mest minder Byggemaaden om den, der blev anvendt, da Trækapellet i Greenstead Nordøst for London blev opført 1013, og »Vor Frue paa Torvet« er sikkert paa det nærmeste lige saa gammel. Den havde et aflangt, rektangulært Skib og et næsten kvadratisk Kor, og Taget over begge Bygningsdele blev baaret af runde Egestolper, der stod 1—1½ m fra Indervæggene. Lund har allerede nu haft i det mindste to Kirker, og meget tyder paa, at Byen paa denne Tid har været i stærk Udvikling. Knud den Mægtige skal have grundlagt den og villet gøre den til et dansk London, fortalte Traditionen senere med en stor Overdrivelse. Det var Bispesædet og Handelsmulighederne, der her — som andre Steder — fik det unge Bysamfund til at blomstre op. Men Kærnen var en ældgammel hedensk Helligdom.

Sandsynligvis er »Vor Frue paa Torvet« den eneste Kirkerest fra den egentlige Missionstid, som vi har kunnet undersøge. Et højst

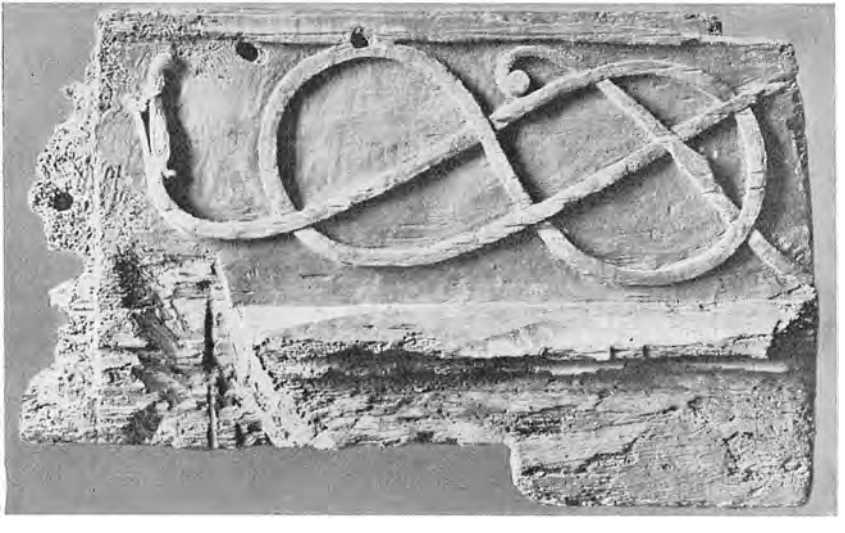

Hørning-Planken.

ejendommeligt, udskaaret og bemalet Plankestykke fra Hørning Kirke ved Randers (ligesom to andre fra Humtrup ved Tønder og Framlev ved Aarhus) er næppe fuldt saa gamle. De stammer snarest fra Sven Estridsøns Dage. Men tilsammen viser de os, at vort Lands tidligste Gudshuse har været Tømmerbygninger, rejst i Stavværk, — aldeles som vi kunde vente det. Langt op i Middelalderen byggedes der nye danske Trækirker, og selv Syd for os var Stenkirker sjældne ved det 11. Aarh.s Begyndelse. I Hamburg genrejste Ærkebiskop Unwan Domkirken af Træ, og først i 1035—45 afløstes den af en Kvaderstenskirke.

Det er beklageligt nok, at de ydre Rammer for den kristne Gudstjeneste paa Trosskiftets Tid ikke er bedre kendte. Værre er det dog, at vi saa at sige intet ved om, *hvorledes dette Skifte prægede*

Korsbærende Høvding. Skaansk Billedsten fra Krageholm. 11. Aarh.
Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

Sindene, — hvad man opfattede af den nye Lære, og hvordan den i det enkelte fortrængte eller forandrede gamle Forestillinger. Mange hedenske Træk afspejler sig i vor Middelalders Helgendyrkelse. Hellig Olav med Øksen og det røde Skæg er som den skinbarlige Tor. Som Tor var blevet baaret om i Bygden til Aaring og Fred, bar man nu St. Olav over Agrene. Kildedyrkelsen, som vi har kendt helt op til vore Dage, har ogsaa ramhedensk Rod, og i Middelalderens Gildeskikke møder vi Spor af en længst glemt olddansk Blotritus. Men intet af disse eller tilsvarende Levn fortæller os, hvorledes man modtog det Budskab, som var Kristendommens centrale — Evangeliet om Synd og Naade, om Fortabelse og Frelse. Det har ligget Slægten fjernt, og den væsentligste Ting har vel været den, at Ordene blev baaret frem af en Autoritet, som kunde sige om sig selv, at den var den eneste Formidler mellem Gud og Menneskene. *Uden for Kirken* var Straffen, Helvede. *I dens Skød* sprang Fredens og Frelsens Kilder, fødtes god Aaring og Mands Lykke. Saa bøjede man sig under dens Lov og søgte dens Værn mod alle de mørke Magter, som stadig husedes i Gaard og paa Toft, blandt Grander og Frænder, og som ikke længere skræmtes af de gamle Besværgelser — i hvert Fald ikke med saa stærk en Virkning, som det kristviede kunde fremkalde. Tidehvervet var inde. Den største Magt i vort Folks Historie var begyndt sin Gerning.

LITTERATUR

Studiet af vort Lands Bebyggelseshistorie, vort Folks etnologiske Forhold, vor Sagnhistorie o. l. har ikke været gjort til Genstand for nogen sammenfattende Fremstilling. Dels er meget af Materialet endnu ganske ubearbejdet, dels foreligger det hovedsagelig i Form af Afhandlinger, spredte i en lang Række faglige Tidsskrifter eller udgivet i enkelte Monografier af mere speciel Art. Hvor det egentlig historiske Forskerarbejde har kunnet sætte ind — vedr. de sidste ca. 250 Aar af nærværende Fremstilling —, er Forholdet naturligvis et andet. Her er der publiceret en meget omfattende Litteratur, behandlende baade hele Perioder og enkelte Sider af den politiske og kulturelle Udvikling, ligesom Afhandlinger foreligger i stor Mængde og Mangesidighed. Sammenfattende Skildringer, hvilende paa et videnskabeligt Grundlag, kan søges i kendte Oversigtsværker som *Danmarks Riges Historie I* (1897—1904) og *Sønderjyllands Historie I* (1930—31), af hvilke dog kun det sidstnævnte bringer et fyldigt Noteapparat.

Princippet for de følgende Litteraturhenvisninger har været med *den størst mulige Begrænsning* at fremhæve grundlæggende, nyere Bearbejdelser af det behandlede Stof. Som Regel er derfor kun de vigtigste Monografier eller betydningsfulde Afsnit i Samlingsværker medtagne,

undtagelsesvis Afhandlinger. Her vil man i de fleste Tilfælde finde Henvisninger til Kildepublikationer, Tidsskriftsafhandlinger o. l.

Første Afsnit.

Soph. Müller: Vei og Byg i Sten- og Bronzealderen (Aarb. f. n. Oldk. og Hist., 1904). — *Vilh. la Cour:* Sjællands ældste Bygder (1927). — *Fr. Kauffmann:* Deutsche Altertumskunde I—II (1913—23). — *Gudmund Schütte:* Vor Folkegruppe I (1926). — *H. Chadwick:* The Origin of the English Nation (1907). — *Birger Nerman:* Det svenska rikets uppkomst (1925). — *Elias Wessén:* De nord. folkstammarna i Beowulf (1927).

Andet Afsnit.

Fr. Kauffmann: a. A. — *Ludw. Schmidt:* Allgemeine Gesch. d. germ. Völker (1909). — *Sture Bolin:* Fynden av romerska mynt i det fria Germanien (1926). — *Samme:* Romare och Germaner (1927).

Tredje Afsnit.

Gudmund Schütte: Oldsagn om Godtjod (1907). — *H. Chadwick:* a. A. — *R. H. Hodgkin:* A History of the Anglo-Saxons I—II (1935). — *Nils Åberg:* The Anglo-Saxons in England (1926).

Fjerde Afsnit:

Axel Olrik: Sakses Oldhistorie (1894). — *Samme:* Danmarks Heltedigtning I—II (1903—10). — *Samme:* Nordisk Aandsliv (1927). — *Soph. Bugge:* Helge-Digtene (1896). — *Birger Nerman:* a. A. — *C. Weibull:* Om det svenska och danska rikets uppkomst (Hist. tidskr. f. Skåneland VII, 1917—21). — *Elias Wessén:* a. A. — *Ture Hederström:* Fornsagor och Eddakväden I—III (1917—27). — *Arthur Nordén:* Saga och sägen i Bråbygden (1922).

Femte Afsnit.

Befolkning i Oldtiden (Nordisk Kultur I, 1936). — *V. Grønbech:* Vor Folkeæt i Oldtiden I—IV (1909—12). — *Gudmund Hatt:* Landbrug i Danmarks Oldtid (1937). — *O. Nielsen:* Bidrag til Oplysning om Sysselinddelingen i Danmark (1867). — *Johs. Steenstrup:* Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling (D. K. D. Vidensk. Selsk. Forh. 1896). — *Sven Tunberg:* Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning (1911). — *Svend Aakjær:* Om det olddanske Herred og Sogn (Festskr. til Kr. Erslev 1927). — *Samme:* Jarl, Aar og Lev-Mand (Festskr. til Vilh. Andersen 1934). — *Johs. Steenstrup:* De danske Stednavne (1908). — *H. V. Clausen:* Studier over Danmarks oldtidsbebyggelse (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1916). — *Magnus Olsen:* Ættegård og helligdom (1926). — *Samme:* Stedsnavn (Nordisk Kultur V, 1939). — *Gudmund Schütte:* Hjemligt Hedenskab (1919). — *Axel Olrik og Hans Ellekilde:* Nordens Gudeverden (1926 ff.).

Sjette Afsnit.

Johs. Steenstrup: Normannerne I—IV (1876—82). — *Gustav Storm:* Kritiske Bidrag til Vikingetidens Hist. (1878). — *Alex. Bugge:* Vikingerne I—II (1904—06). — *Samme:* Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboernes Kultur i Vikingetiden (Vidensk. Selsk. Skr. Chria. Hist.-filos. Klasse 1904). — *W. Vogel:* Die Normannen u. d. Fränkische Reich (1906). — *A. W. Brøgger:* Gamle Emigranter (1928; eng. Udg. 1929). — *Haakon Shetelig:* Vikingeminner i Vest-Europa (1933). — *Peter Paulsen:* Der Stand der Forschung über die Kultur der Wikingerzeit (1933). — *Otto Scheel:* Die Wikinger (1938). — *Hans Jänichen:* Die Wikinger im Weichsel- u. Odergebiet (1928). — *H. Witzschel:* Der Ausgang d. Sachsenkriege Karls d. Gr. 792—804 (1891). — *Max Lipp:* Das fränkische Grenzsystem unter Karl d. Gr. (1892). — *Johs. Steenstrup:* Danmarks Sydgrænse og Herredømmet over Holsten ved den hist. Tids Beg. (1900). — *Curt Thomae:* Die Stellung d. ersten deutsch. Herrscher z. Nord- u. Ostsee (1910). — *Adolf Hofmeister:* Der Kampf um die Ostsee vom 9. bis 12. Jahrhundert (1931). — *Soph. Müller og Carl Neergaard:* Danevirke (Nord. Fortidsminder I, 1897—1903). — *Vilh. la Cour:* Danevirke og Kampene paa vor Sydgrænse (1927). — *Herbert Jankuhn:* Die Wehranlagen der Wikingerzeit zwischen Schlei u. Treene (1937). — *E. Wadstein:* Norden och Vest-Europa i gammal tid (1925). — *Georg Dehio:* Gesch. d. Erzbistums Hamburg-Bremen I (1897). — *A. D. Jørgensen:* Den nord. kirkes grundlæggelse og første udvikling I—II (1874—78). — *L. P. Fabricius:* Danmarks Kirkehist. I (1934 ff.). — *J. Oskar Andersen:* Survey of the history of the church in Denmark (1930). — *A. Hauck:* Kirchengesch. Deutschlands II (3.—4. Aufl. 1912). — *Hans v. Schubert:* Kirchengesch. Schlesw.-Holst.s I (1907). — *Samme:* Ansgar u. d. Anfänge d. schlesw.-holst. Kirchengesch. (1901). — *J. Oskar Andersen:* Ansgars Betydning f. d. nord. Missionsarbejde (Nord. Missions-Tidsskr. 3. XIV, 1926). — *Sune Lindqvist:* Norden och Ansgar (1930). — *P. Oppenheim:* Der heilige Ansgar u. d. Anfänge d. Christentums in d. nord. Ländern (1931).

Syvende Afsnit.

Jfr. a. A. af *Johs. Steenstrup, Gustav Storm, Alex. Bugge, W. Vogel, Haakon Shetelig, Peter Paulsen, Otto Scheel* og *Hans Jänichen.* — *Johs. Steenstrup:* Normandiets Hist. 911—1066 (Vidensk. Selsk. Skr. 7. R. Hist. filos. Afd. V, 1, 1925). — *W. Biereye:* Beiträge z. Gesch. Nord-Albingiens im 10. Jahrh. (1909). — *L. Weibull:* Kritiska undersökningar i Nordens hist. omkr. år 1000 (1911). — *C. Weibull:* Sverige och dess nord. grannmakter (1921). — *Lis Jacobsen:* Svenskevældets Fald (1929). — *Herbert Jankuhn:* Haithabu (2. Aufl. 1938). — *Hans Brix, Lis Jacobsen, Niels Møller:* Gorm Konge og Thyra hans Kone (1927). — *Vilh. la Cour:* Kong Gorm og Dronning Tyre (Hist. Tidsskr. 9, V, 1926—27). — *Henrik Ussing:* Sagnene om Thyre Danebod (1928). — *Vilh. la Cour:* Kong Haralds tre Storværker (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1934). — *H. M. Larson:* Canute the Great (1912). — *O. Montelius:* Sverige och vikingafärderna västerut (Antikv. tidskr. f. Sverige XXI, Nr. 2, 1924).

Ottende Afsnit.

Byer og Bybebyggelse (Nordisk Kultur XVIII, 1933). — Handel och samfärdsel under medeltiden (Nordisk Kultur XVI, 1934). — Mønt (Nordisk Kultur XXIX, 1936). — *Svend Aakjær:* Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid (Bidrag til Bondesamfundets Hist. II, 1933). — *Axel Steenberg:* Den dansk Landsby (Vi og vor Fortid I, 1940). — *Wimmer:* De danske Runemindesmærker (Haandudg. ved Lis Jacobsen 1914. — *Lis Jacobsen og Erik Moltke:* Danmarks Runeindskrifter 2 Bd. (1941). — *Svend Aakjær:* Old Danish Thegns and Drengs (Acta philologica Scandinavica II, 1927—28). — *Lis Jacobsen:* Nye Runeforskninger (1931). — *Edv. Bull:* Leding (1920). — *Sture Bolin:* Ledung och frälse (1934). — *V. Grønbech:* a. A. — *Samme:* Religionsskiftet i Norden (1913). — *L. P. Fabricius:* a. A. — *H. Olrik:* Konge og Præstestand I—II (1892—99; 2. Udg. af I 1905). — *Toni Schmid:* Sveriges kristnande (1934). — *Hal Koch:* Danmarks Kirke i den beg. Højmiddelalder I (1936). — *Samme:* Danmarks Kirke gennem Tiderne (1939).

V

HAL KOCH

DET DANSKE FOLK 1042—1241

INDLEDNING

Fra Midten af det 11. Aarh. ændrer baade Udforskningen og Fremstillingen af det danske Folks Historie Karakter. Dette hænger sammen med *Kildematerialet.* For den foregaaende Tids Vedkommende bygger Historieskrivningen næsten udelukkende paa de arkæologiske Fund og Sagnforskningens ret usikre Resultater; hertil kommer ganske vist de ikke uvæsentlige Bidrag, som Sproghistorien og Stednavneforskningen kan give til Forstaaelse og Tolkning af Materialet, men det føles dog som en betydelig Mangel, at vi saa godt som helt staar uden samtidige Aktstykker og skriftlige Beretninger. De skrevne Kilder stammer næsten alle fra et betydeligt senere Tidspunkt, og deres historiske Troværdighed er meget tvivlsom. Nu maa det ikke glemmes, at baade Sagnstoffet og de arkæologiske Fund for Danmarks og i det hele taget for Nordens Vedkommende er usædvanlig rige og omfattende, men det forhindrer ikke, at vor Viden om denne ældre Periode med indre Nødvendighed bliver baade usikker og spredt, og tillige faar den i de fleste Tilfælde noget ubestemt, anonymt over sig. Det hører til Undtagelserne, at en Runeindskrift eller et Gravfund kan knyttes sammen med en bestemt historisk Person, og noget ganske lignende gælder Sagnenes Fortællinger. Glimtvis kan en dramatisk Begivenhed eller en kraftfuld Personlighed træde frem i skarpt Dagslys, men en sammenhængende, nuanceret Skildring af Samfundet og dets Udvikling eller en Karakteristik af de Mænd og de politiske Interesser, som bestemmer Begivenhederne, kan der i de fleste Tilfælde ikke blive Tale om. I hvert Fald naar man ikke udover Gætninger og usikre Formodninger. Fra Sven Estridsøns Tid faar Kildematerialet imidlertid en helt anden Karakter. Hvad Arkæologien, Sagn- og Sproghistorien kan lære os, synker nu ned til at være et — ganske vist værdifuldt — Middel til at tyde og supplere de for en stor Del samtidige skrevne Kilder, som næsten fra Tiaar

til Tiaar vokser baade i Omfang og Tal. Af disse skriftlige Kilder øser Historieskrivningen sin vigtigste Viden, og først dette Materiale gør det muligt at give en sammenhængende Fremstilling af det politiske, økonomiske og aandelige Liv og af de Mænd, som har grebet bestemmende ind i Landets Historie.

Det første Vaartegn er Adam af Bremens berømte Værk om de hamburg-bremenske Ærkebiskopper, hvor der Gang paa Gang gives udførlig Besked om Danmark og danske Forhold, men snart bliver det til en stadig voksende Strøm af Aktstykker og Beretninger, nedtegnet i selve Landet, ofte samtidig med de Begivenheder, de skildrer. Saadanne Dokumenter indeholder en sand Rigdom af historiske Oplysninger, og paa dem er den følgende Fremstilling bygget op; stadig vil der blive Anledning til at citere Kilderne i kortere eller længere Uddrag. Det vil derfor være nyttigt i en Indledning at give Læseren en *Oversigt over de vigtigste af Kilderne* og en Redegørelse for deres historiske Værdi. Det er jo nemlig ikke saaledes, at enhver skriftlig Kilde uden videre kan anses for paalidelig; Troværdigheden er tværtimod meget forskellig for de forskellige Dokumenters Vedkommende, og end ikke den absolut samtidige Beretning er hævet over Kritik og Tvivl. Man maa altid regne med, at Forfatteren er præget af sin bestemte personlige eller partipolitiske Holdning, at han derfor kan være meget vilkaarlig i Valget af, hvad han beretter, og hvad han tier stille med, og at hans Dom om Personerne og Begivenhederne er præget af hans rent personlige Indstilling, er tendentiøs. Paa dette Punkt maa man endda være særlig vagtsom overfor samtidige Beretninger, der stammer fra Mænd, som selv har levet midt i Begivenhederne. Til Sammenligning behøver man blot at tænke paa den partiprægede og stærkt tendentiøse Fremstilling af vor egen Tids Historie, som vi faar gennem Aviserne. Hertil kommer imidlertid for Middelalderens Vedkommende noget andet: Datidens Begreber om Historieskrivning afveg i høj Grad fra de Krav, vi i vore Dage stiller til en historisk Fremstilling. Naar Saxo skrev sin Krønike, var Maalet i første Række at skildre Fortidens Bedrifter, at give danske Helte et berømmeligt Eftermæle og saaledes forherlige Fædrelandet. Derfor fik Fremstillingen en udpræget dramatisk Karakter og lagde Hovedvægten paa den malende Skildring af Enkeltbegivenheder; derimod havde Saxo — og det gælder alle Tidens Krønikeskrivere — kun ringe Sans for den historiske Sammenhæng og for de dybereliggende Kræfter, som bestemmer Udviklingen — de være sig nu af politisk, økonomisk eller aandelig Art. Den moderne Historikers Opgave er derfor ikke løst ved blot at gengive Fortidens Krøniker og Dokumenter. Han maa underkaste dem en kritisk Prøvelse og gen-

nem denne Kritik naa frem til de Kendsgerninger, der maa siges at være historisk sikre. Naar dette er lykkedes, staar imidlertid den anden og vanskeligere Opgave tilbage: at gaa bag om Kilderne og efterspore de Kræfter, der virker i Historien, og at danne sig et levende Billede af de handlende Personer. Kun saaledes kan man naa til at knytte Begivenhederne sammen til et Hele, til en virkelig Forstaaelse af Fortidens Liv. Under dette Arbejde undgaar Historikeren ikke at vurdere baade Begivenheder og Personligheder; der kommer saaledes noget subjektivt over hans Arbejde; men han maa vel vogte sig for at lade sig binde af den enkelte Kildes politiske, nationale eller kirkelige Partisynspunkter. Intuitivt maa han søge at leve sig ind i Fortiden og genskabe den saaledes, at Begivenheder og Personer paa ny hæver sig op fra de døde Blade og træder os nærværende for Øje. Al Historieskrivning har saaledes et kunstnerisk Moment i sig; den er en Art Gendigtning af det, som er svundet. Hertil kommer imidlertid, at Skildringen af Fortiden sigter videre end til en tro Gengivelse af det, som er foregaaet. Den vil ogsaa »forstaa« det, som dengang skete, og derigennem uddybe sin egen Forstaaelse af den menneskelige Tilværelse i det hele taget. Den vil gennem Mødet med Fortiden trænge ind til de Kræfter og Love, som gør sig gældende i Menneskelivet. Ogsaa dette bidrager til at gøre Historieskrivningen til noget langt mere kompliceret end den blotte Gengivelse af Fortidens Beretninger. Det ligger her ganske uden for Opgaven at føre Læseren ind i Historieskrivningens Værksted og gøre ham fortrolig med dens mange Problemer. Blot disse Bemærkninger, som maaske kan bidrage til at kaste et klarere Lys over et og andet i den efterfølgende Fremstilling. —

Vi vender tilbage til Kilderne til det danske Folks Historie i 11.—13. Aarh. Det vil ikke være unyttigt at begynde med en principiel Vurdering af de vigtigste af disse Dokumenter, som stadig vil blive citeret, tilmed da det meste af Materialet er let tilgængeligt i fortræffelige Oversættelser (Hovedmængden er oprindelig paa Latin) og udgør en særdeles fængslende Læsning, ogsaa for den, der ikke er Historiker af Fag. Dette gælder naturligvis først og fremmest *Krønikeskrivernes Værker* fra Adam af Bremen over Helgenlegenderne og Roskildekrøniken til Sven Aggesøn, Saxo og de to holstenske Krøniker af Helmold og Arnold fra Lübeck. Mindre let tilgængelige er straks de talrige »Diplomer«, offentlige Dokumenter, som i Løbet af faa Aar vil fremkomme i dansk Oversættelse i »Danmarks Riges Breve«. En Gruppe for sig — og en af de interessanteste — udgør de gamle Landskabslove, som først er nedskrevet i 13. Aarh., men som indeholder meget Stof af ældre Oprindelse.

Hertil kommer endelig den saakaldte »Kong Valdemars Jordebog«, en uvurderlig Kilde til Oplysning om Landets Opdyrkning og Bebyggelsesforhold, om Pengeforhold og Administration, men i Hovedsagen kun tilgængelig for Fagfolk. Hermed er de vigtigste Kilder nævnt. De følgende Sider skal give en orienterende Oplysning om dem.

Til Domkapitlet i Bremen indkaldte Ærkebiskop Adalbert Vinteren 1066—67 sydfra en Kannik ved Navn *Adam*. Denne blev snart Leder af Kapitlets Domskole og fattede varm Interesse for det berømmelige Ærkestifts Fortid. Allerede i Løbet af 1070erne lykkedes det ham at fuldføre et stort anlagt Værk om de hamburg-bremenske Ærkebiskoppers Historie. Paa den Tid hørte Danmark imidlertid — som hele Norden — ind under det nordtyske Ærkesæde, og det var derfor naturligt, at Mester Adam i sit Værk stadig kom til at beskæftige sig med danske og nordiske Forhold. Paa en Rejse til Danmark havde han stiftet personligt Bekendtskab med Kong Sven Estridsøn, og han bliver ikke træt af at berømme denne Konges Viden og Kløgt. Han kaldes »den meget sandfærdige«, »den meget kloge og kyndige Mand«, og Adam lægger ikke Skjul paa, at han har Sven Estridsøn at takke for en væsentlig Del af sin Viden om Norden. Hvad der berettes i Adams Værk om dansk Historie, er saaledes i Hovedsagen et Nedslag af den Tradition, der forelaa i Danerkongens egen Kreds, og Udtryk for den politiske Opfattelse, som maa formodes at have været hans. Hertil kommer dog, at Mester Adam gennem Ærkestolen og sine gejstlige Forbindelser ved god Besked om Landets kirkelige Forhold, og at han dels ved Selvsyn, dels ved at udspørge Rejsende, der var fortrolige med Danmark, i høj Grad har formaaet at udvide sine Kundskaber. Han kan da ogsaa slutte sit Værk med en geografisk Beskrivelse af Nordens Lande og Folk, hvor han ikke blot samler Tidens almindelige Viden om Norden, men — takket være flittig Granskning og Spørgen — bringer Kendskabet til disse fjerne Egne et stort Stykke frem. Vi skal siden vende tilbage til dette. Alt i alt er Adams Værk saaledes en uvurderlig Kilde for Udforskningen af Danmarks ældre Historie, men man maa ikke glemme, at det overalt er en Kirkens Mand og oven i Købet en Repræsentant for det tyske Ærkesæde, der fører Ordet. Det sætter sit Præg baade paa, hvad han fortæller, og paa den Karakteristik, han giver af de ledende Mænd.

I Adams Krønike er det en tysk Klerk, der under Arbejdet med et tysk Ærkesædes Historie lejlighedsvis kommer ind paa danske Forhold. Det skulde imidlertid ikke vare længe, før Danmark fik sin egen historiske Litteratur. Begyndelsen blev gjort med *Helgenbiografier*. 1086 dræbtes Kong Knud i Odense, og snart gik der Ryg-

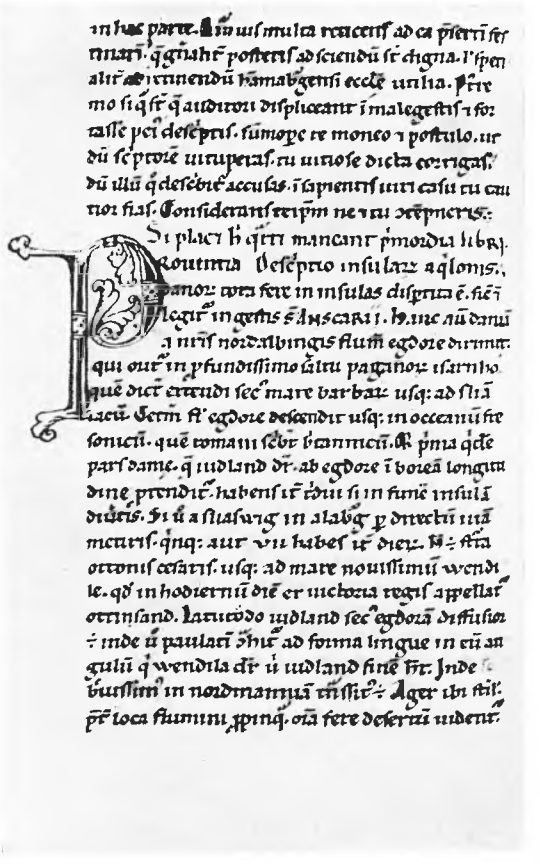

Side af Wienerhaandskriftet af Adam af Bremens Ærkebispekrønike indeholdende Begyndelsen af Danmarksbeskrivelsen »Descriptio insularum aquilonis«.

ter om Mirakler ved hans Grav. 1095 lod Erik Ejegod da sin afdøde Broders jordiske Levninger optage af Graven og begyndte at arbejde paa at faa ham helgenkronet. Omtrent samtidig skrev en engelsk Klerk ved St. Albans Kirke i Odense »Knud Konge og Martyrs Lidelseshistorie«, en kort Helgenlegende, beregnet paa at afgive Læsestykker ved de Gudstjenester, som skulde holdes til den afdøde Konges Ære. Et Par Aartier senere (ca. 1122) gav en anden indkaldt Englænder ved Navn Ælnoth en ny Levnedsskildring af den døde Martyrkonge, udførligere og kunstfærdigere end den første. I disse to ældste Skrifter, som er skrevet i Danmark, er det endnu de indkaldte engelske Munke, som fører Pennen, og ogsaa de lidt senere Skildringer af Knud Lavard og Abbed Vilhelm skyldes udenlandske Klerke. Derimod synes vi i Legenderne om Hellig Thøger, Hellig Kjeld, Hellig Niels og Hellig Anders at staa over for hjemlige Forfattere, og det samme gælder Levnedstegningen af Biskop Gunner i Viborg. Dette lille levende Skrift er vel ingen Helgenlegende, men hører dog efter sin hele Art sammen med Helgenlitteraturen. Alt, hvad her er nævnt, maa som Kildemateriale anvendes med den yderste Forsigtighed. Sagen er nemlig den, at Forfatterne paa ingen Maade har set det som deres Opgave at give en historisk nøjagtig Beretning, men derimod en opbyggelig, retorisk formet Skildring af de paagældende

Mænd som Helgener, og den litterære Form er en færdig Skabelon, overtaget fra den aarhundredgamle Tradition i Skildringen af hellige Mænd. Værkernes Opbygning, de grundlæggende Begreber og Udtryk, Karakteristikken af Personerne er paa Forhaand givne. Saaledes skildrer man simpelt hen en Helgen uden smaaligt Hensyn til de særlige historiske Ejendommeligheder i det enkelte Tilfælde. Det er i saa Henseende typisk, at begge Levnedstegningerne af Knud Konge ikke skyldes en Dansker, men en engelsk Munk, der — det gælder i hvert Fald Ælnoth — slet ikke har kendt den Mand, han skildrer, men som til Gengæld — og det er langt vigtigere — ved, hvorledes et Helgenlevned skal se ud. Først i de allersidste Aar har dansk Historieforskning faaet Øjnene aabne for hele dette Forhold. Den ældre Generation byggede i sin Fremstilling af dansk Historie i høj Grad paa Helgenlitteraturen og tog dens Oplysninger for gode Varer. Har man først for Alvor gjort sig fortrolig med disse Værkers litterære Karakter, og kender man lidt til Tidens »Hagiografi« (Skildring af hellige Mænd), tvinges man imidlertid til at udvise den største Forsigtighed. Utvivlsomt indeholder Legenderne Oplysninger af Værdi, men ved hvert enkelt Træk maa man nøje give Agt paa, om det er noget individuelt, eller om det hører til det almindelige Stof, som møder een i snart sagt alle Helgenbiografier; men fremfor alt maa man ikke uden videre overtage disse Værkers Karakteristik af deres Helte og deres Syn paa de politiske Forhold. Her — om nogetsteds — er der Grund til at være vagtsom over for Kildernes tendentiøse Fremstilling.

Langt værdifuldere end Helgenlitteraturen er de egentlige *Krøniker*. Den første i Rækken er et lille anonymt Skrift, som er blevet til i Roskilde i Tiden omkring 1140, og som derfor gerne gaar under Navnet »Roskildekrøniken«. Det er det ældste kendte Forsøg paa at skrive en sammenhængende Danmarkshistorie. For den ældre Tids Vedkommende bygger Forfatteren ganske uselvstændigt paa Adam af Bremen, som han tilmed ofte misforstaar, men med Midten af 11. Aarh. ændrer Værket Karakter. Kort og knapt i Formen følger det Sven Estridsøns og hans fem Sønners Regimente, samtidig med at det giver udførlige Oplysninger om Roskilde Stift og Bispesæde, som Forfatteren øjensynlig har haft en særlig Tilknytning til. Særpræget og skarpt fælder han sine Domme — ganske paa tværs af det Syn, der raader i Knudslegenderne. Vi møder en Mand, der har sit eget selvstændige Syn paa Tidens Historie, et Syn, der blev ganske forkastet af hans Efterfølgere, Sven Aggesøn og Saxo (Sakse), der mere eller mindre aabenlyst polemiserer imod Roskildemanden. Denne er en bestemt Modstander af den stærke Kongemagt, som den er kommet

frem ved Knud den Helliges og Erik Ejegods Styre. Dette er for ham en Art Voldsregimente, der faar sin afskyeligste Udformning i Erik Emunes Tyranni. Heroverfor stiller han en anden, man fristes til at sige mere »demokratisk« Opfattelse af Kongemagten, repræsenteret ved Harald Hén, Kong Niels og navnlig dennes Søn Magnus, »Danmarks Blomst«. Her er Grunddyderne Retfærdighed og Fasthed, men uden den Tilspidsning i Retning af det tyranniske, som saa haardt dadles hos de andre Konger. Samtidig er Forfatteren en udpræget kirkelig Mand, og hans Ideal af en Biskop er kendetegnet ved de samme Egenskaber som Herskeren: ved Fasthed, Retfærdighed og Handlekraft. Eftertiden har været tilbøjelig til at betragte Roskildemandens Syn paa Danmarkshistorien som en lunefuld Særlings Dom. Ganske med Urette! Tværtimod er det en i vide Kredse udbredt politisk Opfattelse, der her møder os. Det kan vi se af Saxos Polemik imod den, men tillige træffer vi den samme Grundbetragtning i Notaterne i den lundensiske Gavebog, som paabegyndtes kort efter at Eskil 1137 var blevet Ærkebiskop, og i de Meddelelser om Danmark, som den engelske, gregoriansk sindede Krønikeskriver Radulfus Niger bringer i sin Verdenshistorie. Al Sandsynlighed taler da for, at det er det kirkelige Reformpartis, Eskil-Kredsens Syn paa Kongemagten og Historien, som træder os i Møde i Roskildekrøniken. Det blev imidlertid ikke dette Parti og denne Opfattelse, som sejrede. Derfor finder vi hos Sven Aggesøn og Saxo en helt anden Vurdering af Historien, bestemt ud fra den kongelige Politik og i skarp Polemik med Roskildekrøniken. Men netop fordi Roskildemanden saaledes repræsenterer »Oppositionspartiet«, er der særlig Grund til at lytte til hans Meninger og Domme. Ikke at de i og for sig skulde være rigtigere end Sven Aggesøns eller Saxos, men de viser os de Modsætninger,

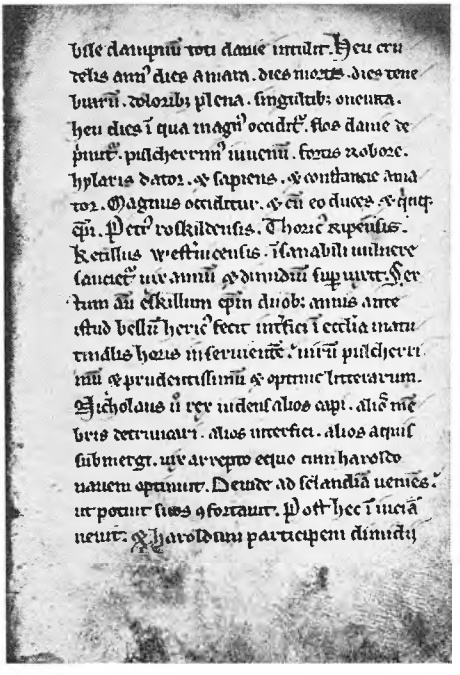

Side af Kielerhaandskriftet af Roskildekrøniken med Beretning om Slaget ved Fotevig

der laa i Tiden, og gør det klart, at man ikke uden videre skal acceptere det sejrende Partis Skildring af Begivenhederne.

Sven Aggesøn tilhørte en af Landets fornemste Familier; baade hans Far og Farfar havde deltaget paa Erik Emunes Side i Oprøret mod Kong Niels, og allerede paa Knud den Helliges Tid havde Slægten støttet den stærke Kongemagt. Som Historieskriver fulgte Sven sin Slægts Traditioner med en yderligere Tilspidsning og med et bestemt nationalt Sigte. Han skrev en kortfattet Danmarkshistorie, som begyndte helt forfra med Kong Skjold og førte Begivenhederne op til Hertug Bugislavs Underkastelse under Knud VI 1185. I Stil og Sprog er han, der havde drevet Studier i Frankrig, stærkt paavirket af Sydens Historieskrivning. Hans Maal er at bevare Mindet om Danskernes tapre Bedrifter og da særlig dem, der er knyttet til Kampene ved Rigets Sydgrænse. Sven Aggesøn skriver imidlertid ikke lige udførligt om alt. Om Sven Estridsøn og hans Sønner fatter han sig saaledes i største Korthed, da han ved, at Saxo vil skrive udførligt derom. Kun hvor Overleveringen inden for hans egen Slægt øjensynlig gør sig gældende, antager Krøniken en bredt fortællende Karakter. I Fremstillingen af Valdemarstiden er det værd at lægge Mærke til, at han bestemt gør Kongen selv til Hovedpersonen, medens Absalon spiller en mindre fremtrædende Rolle. Hans Vurdering af Begivenheder og Personer er helt bestemt ud fra hans politiske Tilhørighed til det kongelige Parti, som sejrede med Valdemar den Store.

Kort efter Sven Aggesøns Danmarkshistorie saa *Saxos Krønike* Dagens Lys. Baade i Omfang, Stil og Indhold er dette et enestaaende Monument, hvis Forfatter staar paa Højde med Udlandets store Historieskrivere, med en Johannes af Salisbury og en Otto von Freising. Hvem Saxo selv var, ved vi ikke; kun saa meget staar fast, at han maa have hørt hjemme i omtrent de samme sociale og politiske Kredse som Sven Aggesøn og have haft de samme Sympatier som denne. Af Fortalen fremgaar det, at han har Tilknytning til Absalon, og det ligger derfor nær at identificere ham med den Klerk Saxo, som denne omtaler i sit Testamente. Efter al Rimelighed maa en Forfatter af Saxos Art have faaet sin Uddannelse i Frankrig, hvor han har stiftet Bekendtskab baade med sin Samtids litterære Kunstprosa og med den romerske Sølvalders Historieskrivere, med Valerius Maximus, Martianus Capella og andre, som han omhyggeligt tog til Forbillede for Sprog og Stil. Men Saxos Krønike er dog noget langt mere end en Efterligning af udenlandske Forbilleder. Ikke blot bringer han et enestaaende Stof, men han viser en dramatisk Evne til at fortælle og en Glæde ved at male bredt og folkeligt, som man næsten

skal lede Verden rundt for at finde Magen til. Værket er delt i 16 Bøger, af hvilke de ni første behandler Sagntiden og udgør en enestaaende Samling af Kvad og Sagn. Langt magrere bliver Værket ved Overgangen til den historiske Tid. Om 11. Aarh. var Saxo saaledes daarligt underrettet. Han har benyttet de ovenfor nævnte Værker og øjensynlig tillige haft mundtlig Tradition at bygge paa, men med alt dette er Resultatet dog kun blevet meget maadeligt. Fyldigere bliver Fremstillingen atter, efterhaanden som den nærmer sig Saxos egen Tid. Utvivlsomt bliver baade de skrevne Kilder og den mundtlige Tradition rigere og rigere. Meget af det, som skildres, kan Saxo ogsaa selv have overværet. Ud fra saadanne Overvejelser var Historieforskningen blot for faa Aartier siden tilbøjelig til at betragte disse Dele af Saxos Værk som absolut paalidelige: enten havde han selv overværet Begivenhederne, eller ogsaa havde han sine Beretninger direkte fra Øjenvidner; her tænkte man navnlig paa Absalon og den Tradition, som var nedarvet i Hvideslægten. Nyere Undersøgelser maner imidlertid til større Forsigtighed. For det første er det godtgjort, at Saxos Værk ingenlunde er et saadant umiddelbart Nedslag af selve Begivenhederne. Tværtimod arbejder han overalt, ogsaa i 12. Aarh., med litterære Kilder, som han dristigt omformer og udvider. Han bygger paa Helgenlegender, Roskildekrøniken og Sven Aggesøn, men frem for alt paa det rigshistoriske Annalværk, den Aarbog, som maa være det fælles Grundlag for Saxo og den islandske Knytlingasaga, der, nedskrevet i sidste Halvdel af 13. Aarh., bringer Danmarks Historie fra Harald Blaatands Tid indtil 1187. Saxo viser sig saaledes at være et stort Stykke af en lærd Historiker, der kompilerer ud fra Forgængernes Arbejder. Og samtidig er det blevet ganske tydeligt, at hans Arbejde er gjort med bestemte Tendenser. Som Sven Aggesøn er han glødende Patriot og vil hæve Fædrelandets Berømmelse, og samtidig er han en ivrig Forsvarer for den kongelige Magtpolitik, der havde sejret. En Forkærlighed for Absalon og Hvideslægten lægger sig ogsaa for Dagen og gør paa adskillige Steder Fremstillingen alt andet end upartisk. Vigtigt er det tillige, at man sporer en bestemt Modvilje mod Ærkebiskop Eskil, Lederen af det kirkelige Fremskridtsparti. Alt dette maner den historiske Forskning til Forsigtighed i Benyttelsen af Saxo. Paa en Række Punkter kan vi tilmed gaa bag om hans Fortælling til de Kilder, han har benyttet, og saaledes kontrollere ham. Det gaar ikke an — som ældre Slægtled af danske Historikere gerne har gjort det — uden videre at overtage Saxos Betragtning af Danmarks Historie fra Sven Estridsøn til Knud VI og lade hans Beretning udgøre Grundstammen i Fremstillingen. Muligt er det, at man undertiden er gaaet for vidt i sin Mis-

tillid til Saxo, men om selve det principielle: at hans Værk maa anvendes med en gennemført metodisk Kritik, kan der næppe herske nogen Tvivl.

I samme Grad som den nyere kritiske Forskning har lært os at betragte de fortællende Kilder — hvad enten det nu er Helgenlegenderne eller Krønikeværkerne — med Kritik, i samme Grad maa Interessen for vore andre skrevne Kilder og da navnlig for *Diplomerne* øges. Det er officielle, til en vis Grad upartiske Dokumenter, uafhængige af den enkelte Persons Følelser og Vurdering. De bringer gerne korte og paalidelige Oplysninger om Ting, der virkelig er foregaaet, og samtidig giver de et interessant Indblik i, hvorledes det offentlige Livs Former var. Med Rette har en af det 19. Aarh.s Lærde sagt om dem: »Ved disse bevares ikke alene de vigtigste politiske Handlingers og Begivenheders sande Indhold og sikre Ihukommelse, men næsten alt, hvad der hører til et Lands indvortes Historie og Forfatning, utallige Omstændigheder til det private Livs, Sædernes og Kulturens Historie oplyses paa en ikke mindre tilforladelig og lærerig Maade ved hine ypperlige og aldrig skuffende historiske Vidnesbyrd og Monumenter«. Ganske vist er det temmelig begrænset, hvad et saadant offentligt Dokument siger os, men til Gengæld har det en ganske anden Sikkerhed og saglig Nøjagtighed end Krønikeskrivernes Fortællinger. Der kan da heller ingen Tvivl være om, at Diplomerne maa være Rygraden i ethvert Forsøg paa at fortælle det danske Folks Historie i de her behandlede Aarhundreder. Det er dem, der leverer Materialet og de faste Holdepunkter, som den historiske Forskning da ved de berettende Kilders Hjælp maa søge at samle til et sammenhængende Hele. Gang paa Gang vil Diplomerne derfor ogsaa blive citeret i den følgende Fremstilling.

Ved Siden af Diplomerne raader Historieforskningen over endnu en Gruppe af skrevne Kilder, som næsten er lige saa værdifulde, nemlig de gamle Retsbøger eller *Landskabslove*, der i deres nuværende Form alle er nedskrevne i Valdemar Sejrs Tid. Det drejer sig om Skaanske Lov med Gyldighed for den østdanske Retskreds, Skaane, Halland og Bleking, de to Sjællandske Love for Sjælland, Lolland og Falster med tilhørende Øer og endelig Jyske Lov for Jylland og Fyn. Denne sidste er et officielt Dokument, udarbejdet paa Valdemar Sejrs Befaling, udstedt af Kongen paa Danehof 1241 og vedtaget af Viborg Ting. De andre »Love« er derimod kun private Samlinger af de Sædvaner og Retsregler, som efterhaanden havde dannet sig paa Tinge henholdsvis i Lund og Ringsted. Fra gammel Tid laa den lovgivende Magt nemlig ikke hos Kongen, men hos Folket samlet paa Tinge, og saaledes opstod der efterhaanden særlige Rets-

regler for de forskellige Tingkredse. Lovgivningen er groet frem af Folkets Midte, og først da Samfundsforholdene blev mere indviklede, fødtes Trangen til en skriftlig Formulering af Loven. Resultatet af denne Nedskrivning er det, vi har i Lovbøgerne fra Valdemar Sejrs Tid. For Historikerens Benyttelse af hele dette Stof er det naturligvis en Mangel, at det som Regel er umuligt at afgøre, hvor gamle de enkelte Retsbestemmelser er, om det er ældgamle Sædvaner, som gaar tilbage til det ældste primitive Samfund, eller om det er nyere Bestemmelser fremvokset under Samfundets gennemgribende Omformning i Løbet af 12. Aarh. Men det forhindrer ikke, at disse Landskabslove giver et enestaaende Indblik i Folkets offentlige Forhold og dets daglige Liv, samtidig med at de staar som de ypperste Dokumenter til at belyse Datidens Tankegang og Livsbetragtning. Af Oplysninger om historiske Begivenheder er der ikke meget at hente i Landskabslovene, men des værdifuldere er de, naar man søger at forstaa Tidens Mennesker og de Forhold, hvorunder deres Liv udfoldede sig.

Tilbage staar endnu eet Dokument, som kræver en nærmere Redegørelse, den saakaldte *Kong Valdemars Jordebog.* Under dette Navn skjuler sig et meget ejendommeligt Manuskript. Det er ikke nogen virkelig Jordebog, men derimod en regnskabsmæssig Fortegnelse over de kongelige Indtægter, afskrevet mellem 1260 og 1280, anvendt i det kongelige Rentekammer. Vel er det bevarede Materiale ikke tilstrækkeligt til, at man kan danne sig et fuldstændigt Billede af de Skatter og Afgifter, som indgik i Rigets Kasse; men Hovedstykket indeholder en værdifuld Fortegnelse over hele Landets verdslige Inddeling i Sysler, Landskaber og Herreder, samtidig med at det giver os et Grundlag for sandsynlige Beregninger over Landets økonomiske Forhold. Af stor historisk Interesse er ogsaa Listen over »Kongelev«, en Navneliste over alt det Gods, som har tilhørt Kronen. Hertil kommer »Natholdslisten« med en Fortegnelse over Ydelser i Forbindelse med Kongens Ret til Gæsteri, »Ølisten« med en Fortegnelse over alle Landets Øer, samt særskilte Lister over Indtægterne fra en Række enkelte Landsdele, hvoraf Hallands- og Falsterlisterne er de interessanteste. Endnu den Dag i Dag hersker der blandt de Lærde stor Uenighed om, hvorledes man skal forstaa disse Jordebogens forskellige Dele, men alle er enige om dette Dokuments enestaaende historiske Værdi. Det er her, man maa begynde, naar man vil vide noget om Landets Inddeling og Bebyggelsesforhold, om Administration og Skattevæsen, om Opdyrkning og Produktion, om Priser og Pengevæsen.

Foruden de Kildeskrifter, som har fundet Omtale paa de fore-

gaaende Sider, kunde der nævnes adskillige andre. Vi har saaledes bevaret en Række Annaler, Aarbøger, der Aar for Aar giver korte og knappe Optegnelser om de vigtigste Begivenheder, og adskillige mindre Krøniker fra Klostre, Domkapitler eller andre kirkelige Kredse. Hertil kommer det rige arkæologiske Materiale, hvor der i første Række er Grund til at fremhæve talrige Borg- og Klosterruiner samt de mange Kirker, som byggedes i 12. Aarh., og hvoraf største Delen endnu den Dag i Dag er i Brug. Alt dette skal imidlertid ikke omtales nærmere her, hvor det blot var Opgaven til Indledning at gøre Rede for de vigtigste Kildeskrifter og for dem, der i særlig Grad giver Anledning til Drøftelse, for at Læseren derigennem skulde faa bedre Forudsætninger for at følge Fremstillingen og forstaa, hvorfor snart den ene og snart den anden Udtalelse af de gamle Forfattere tilskrives en særlig Betydning eller — modsat — frakendes større kildemæssig Værdi.

FØRSTE AFSNIT

FOLKET, KONGEN OG KIRKEN

1042—1170.

1. De store Linier.

Den Periode, som begyndte med Midten af det 11. Aarh., medførte en gennemgribende Omformning af det danske Samfund. Omformningen beroede først og fremmest paa, at to Faktorer, *Kongemagten* og *Kirken* gjorde sig gældende paa en hidtil ukendt Maade. Fra at være et primitivt germansk Bondesamfund omdannedes Landet til en paa det frie Bondesamfund, Kongemagten og Kirken opbygget Middelalderstat, hvor alle de for Middelalderen karakteristiske Stridigheder mellem verdslig og gejstlig Magt dukkede op, og hvor Tendensen tydeligt gik i Retning af en kongelig Enevælde — men en Enevælde, der fik sin legitime Myndighed fra Kirken. Paa dette Grundlag naaede man til Fred mellem Konge og Kirke, og denne Fred dannede Forudsætning for den Storhedstid i det danske Folks Historie, som fulgte efter Fredsslutningen mellem Kong Valdemar og Ærkebiskop Eskil paa Kirkemødet i Ringsted 1170.

Før Sven Estridsøns Tid har Kongemagten næppe spillet nogen fremherskende Rolle i Samfundet. Kongen valgtes af Folket paa Tinge; han tilhørte en af Landets rigeste og fornemste Slægter, og netop i Kraft af sin Rigdom og Anseelse blev han primus inter pares, en Første iblandt Ligemænd, men han havde ingen Myndighed som Øvrighed; hans vigtigste Beføjelse var i Tilfælde af Krig at lede Landets Forsvar, og han kunde vel ogsaa, naar han ønskede det, opbyde sine Landsmænd til Hærtog i fremmed Land. Virkelig Herskermagt havde han derimod ikke, saa lidt som Undersaatterne havde nogen almindelig Lydighedspligt. Den lovgivende og dømmende Magt

laa ikke hos Kongen, men hos Tingene, hvor Kongen naturligvis, som den mægtige Mand han var, havde en særlig Mulighed for at gøre sig gældende, men dog kun som een iblandt mange. End ikke Retshaandhævelsen synes i ældre Tid at have paahvilet Kongen frem for andre. I den Periode, som begynder med Sven Estridsøn, er det nu et af de mest iøjnefaldende Træk, at Kongemagten, næsten Aar for Aar, udvider sin Myndighed. Allerede Knud den Hellige synes bevidst at have stræbt efter at lægge den straffende og den lovgivende Magt ind under Kongen. For ham lykkedes det ikke, men Efterfølgerne opgav ikke hans Krav, og Tiden arbejdede for dem. Netop paa disse Krav beroede Spændingen i Rigets Historie i 12. Aarh., men inden Aarhundredet var til Ende, var Kravene i vid Udstrækning blevet opfyldt. Knud VI og Valdemar Sejr havde en helt anden Stilling og Magt, end Sven Estridsøn eller Harald Hén havde haft. Kongedømmet foldede sig ud som den stærke Centralmagt i Riget, indadtil skabte det Orden og Fasthed, udadtil formaaede det at hævde den nationale Uafhængighed, saaledes at man fra Knud VI's Tid for Alvor kunde tænke paa at føre dansk Storpolitik paa Østersøen.

Sin Magtstilling havde Kongedømmet ikke opnaaet uden svære Kampe. Modstanden kom fra dobbelt Hold. Der var et stort Parti af fribaarne Bønder, som ikke vilde finde sig i noget Indgreb i deres Uafhængighed. De ønskede at opretholde de gamle »demokratiske« Samfundstilstande, hvor alle frie Bønder mødte paa Tinge og traf Afgørelse om Rigets Forhold, alt efter deres Indflydelse i Kraft af Æt, Dygtighed, Rigdom og væbnet Magt. Det var disse Bønder, der sluttede op om Harald Hén og rejste sig imod Knud den Hellige som en Tyran, og langt ned i 12. Aarh. sporer man deres Uvilje imod de nye Forhold. Men Modstanden kom ogsaa fra andet Hold: samtidig med Kongedømmet var der en anden Faktor, Kirken, der gjorde sig gældende paa en ny Maade. Den stillede Krav om retslig og økonomisk Uafhængighed, om at leve efter egen Lov og under eget Styre, som en Stat i Staten og som Led af den store internationale Kirkeinstitution. Konflikt mellem Kongemagt og Kirke var uundgaaelig, og Kampen mellem disse Samfundets to Stormagter opfyldte en væsentlig Del af Periodens Historie. Stillet over for den stadige Udvidelse af Kongens Magt førte en Række af Kirkens bedste Mænd Kampen for »Kirkens Frihed«, det Slagord, som netop i disse Aarhundreder var Nøgleordet i den europæiske Storpolitik. Først efter store Konflikter lykkedes det at finde Vej til et frugtbart Samarbejde til Varetagelse af begge Parters Interesse, et Kompromis af omtrent samme Art, som man møder det ude i de store Lande. Kir-

ken satte sin aandelige Myndighed ind til Støtte for Kongen, saaledes at han ikke mere hentede baade sin faktiske Magt og sin indre Autoritet fra Folket, der valgte ham, men saaledes at han nu var »Konge af Guds Naade«, den Mand, hvem Gud havde betroet at styre Landet. Til Gengæld anerkendte Kongen Kirkens Krav, paatog sig Forpligtelsen til at værne og beskytte den og holde dens Privilegier ved Magt.

Folket, Kongen og Kirken — det var de tre Faktorer, som betød noget, men det blev Folket, som maatte betale den Magtforøgelse, de to andre Parter opnaaede.

Til det hernævnte maa der imidlertid føjes endnu eet Træk, som i høj Grad bidrager til at karakterisere den Periode, vi beskæftiger os med: den stadig *livligere Forbindelse med Udlandet,* hvorved Danmark, der hidtil havde været et ukendt, halvt barbarisk Germanerland, kom til at indtage sin Plads — og det ikke nogen helt uvæsentlig Plads — blandt de øvrige europæiske Stater. Her stod atter Kirken i Centrum. Ikke blot var det rent historisk dens Forhold, som først gav Anledning til, at Danmark blev draget ind i det europæiske Statssystem, opbygget som det var paa Pave og Kejser, men det var tillige Kirken og dens Mænd, som blev Bærere for den nye Kulturindflydelse. Gejstlige indførte Skrivekunsten i Landet og skabte den ældste Litteratur, ligesom de ledede Kongens Kancelli og grundlagde den offentlige Administration. Munkene, først og fremmest Cistercienserne, bragte med deres Impulser udefra det danske Landbrug i Vejret, og det var Gejstlige, der som de første drog til Tyskland, siden til Frankrig for derfra at hente Lærdom og Viden hjem til Fædrelandet. Det var ogsaa Kirkens Byggeiver, som under Indflydelse fra Udlandet skabte en dansk Bygningskunst, men først og fremmest var det gennem Kirken og dens aandelige Opdragergerning, at der formedes en ny Tankegang, et nyt Sind, den typisk middelalderlige Livsforstaaelse, hvis klareste Træk er Enhed, Enhed af guddommeligt og jordisk, af gejstligt og verdsligt, Enheden af det kommende Gudsrige og det nærværende, som med sin Kirke og sit Kongedømme kun er en Afspejling af hint, en Tilstand, hvor Menneskeheden er paa Pilegrimsvandring imod sit evige Maal.

Den stadig livligere Forbindelse med Udlandet betød imidlertid ikke blot et Plus; den rejste ogsaa alvorlige Vanskeligheder. Mod Syd grænsede Landet op til det tysk-romerske Kejserrige, hvis Drøm det var at samle alle Folkeslag i det ene universelle Rige, der kunde staa som Modstykke til den ene internationale Kirke. Skulde Danmark gaa op i dette europæiske Storrige eller skulde det bevare sin statslige Selvstændighed og Uafhængighed — det var det 12. Aarh.

igennem det stadige Problem. Den indre Strid førte Gang paa Gang til, at danske Mænd — Erik Emune, Magnus, Sven og Knud — søgte Kejserens Støtte; og Hjælpen var altid til Rede, thi derved lykkedes det Kejseren at drage Danmark ind under sin Indflydelse. Endnu Valdemar den Store maatte aflægge Lensed til Frederik Barbarossa. Først da det stolte Trekløver Eskil, Absalon og Valdemar fik Lykke til at tømre en fast indre Enhed op, kunde man under Knud VI løsrive Danmark fra al fremmed Overhøjhed og saaledes fri det for at inddrages i det Kaos, som i 13. Aarh. bragte det tyskromerske Rige til Opløsning.

2. Vikingetidens Ophør.

»Danernes Land er næsten helt og holdent udstykket i Øer, saaledes som det ogsaa staar at læse i den hellige Ansgars Gerninger«, med disse Ord indledes den *ældste Skildring af vort Land og Folk,* den, som findes i 4. Bog af Adam af Bremens Værk. Videre fortæller han, at Danmark skilles fra Nordalbingierne ved Floden Ejderen, der udspringer dybt inde i Hedningernes Skov Isarnho. Den første Del af Danmark, som hedder Jylland, strækker sig fra Ejderen i Længderetning mod Nord og maaler tre Dagsrejser, hvis man drejer af til Fyn, men hvis man tilbagelægger Vejen fra Slesvig til Aalborg i lige Linie, har man 5 eller 7 Dagsrejser. Mod Nord indsnævres Jylland til en Tunge eller Spids, som kaldes Vendel. Jordbunden der er gold; med Undtagelse af de Strækninger, der ligger nær Floden, ser det næsten altsammen ud som en Ødemark, et Saltland og en vældig Ørken. Vel vrimler enhver Egn i Germanien skrækkelig af dybe Skove, men Jylland er dog endnu mere skrækindjagende end andre Egne, og det skys til Lands paa Grund af Manglen paa Afgrøde, til Vands paa Grund af Sørøvernes Angreb. Det befindes knap dyrket paa noget Sted og er knap egnet til menneskelig Bosættelse. Kun hvor Havarme skærer sig ind, rummer det meget store Byer som Slesvig, Ribe og Aarhus. Fyn er en ikke uanselig Ø, og den ligger i Indløbet til det barbariske Hav bag den Ø, der hedder Vendel. Den støder op til den Landsdel, der hedder Jylland, og der er fra Jylland i enhver Retning en meget kort Overfart til den; dér ligger en stor By Odense, og i en Kreds udenom ligger der smaa Øer alle rige paa Afgrøde. Sjælland er en Ø af meget stor Udstrækning i det Indre af den baltiske Havbugt. Den er vidtberømt saavel for sine tapre Indbyggere som for sin rige Afgrøde. Dens største By er Roskilde, Danernes Kongesæde. Mod Øst vender den imod Skaanes Forbjerg,

hvor Byen Lund ligger. Dér findes meget Guld, som samles ved Sørøverfærd. Men Sørøverne, som hine kalder Vikinger, betaler Skat til den danske Konge for at faa Lov til at gøre Bytte hos de Barbarer, som bor i saa stort Tal omkring dette Hav. Derfor hænder det ogsaa ofte, at de misbruger den Tilladelse, som de har faaet over for Fjender, og vender den imod deres egne Landsmænd; i den Grad er de troløse over for hinanden, og saa snart een har fanget sin Næste, sælger han ham uden Barmhjertighed som Træl til Ven eller fremmed. Skaane er den smukkeste Landsdel af Danmark, hvoraf den ogsaa har sit Navn. Den er veludrustet med Indbyggere, frugtbar paa Afgrøde og rig paa Varer og nu fuld af Kirker. Skaane rummer dobbelt saa mange paa sit Omraade som Sjælland, nemlig 300 Kirker, medens Sjælland skal have halvt saa mange og Fyn en Trediedel, Skaane er den yderste Del af Danmark og er næsten en Ø; thi paa alle Sider er den omgivet af Hav med Undtagelse af en forbindende Landtange, der mod Øst danner Grænsen mellem Sverige og Danmark. Der er der dybe Skove og meget uvejsomme Bjerge, hvorigennem man er nødt til at drage fra Skaane til Götaland, saa at man kan være i Tvivl om, hvad der er lettest, at undgaa Faren til Lands ved at tage Risikoen til Vands eller at foretrække den første for den sidste.

Dette er Hovedtrækkene i Mester Adams Skildring af Danmarks Land og Folk, og han gaar videre med at fortælle om hele det baltiske Hav og Øerne i dette for derpaa at gaa over til Sverige og Norge. Det er ikke nogen ringe Geograf, der her fører Ordet. Som Oldtidens Lærde er han klar over Jordens Kugleform og finder deri Forklaringen paa Dags og Nats Skiften. Vel er det ham ikke let at give en anskuelig Fremstilling af Universets Bygning og det uendelige Verdenshav, men naar det gælder den mere konkrete Opgave at skildre Landene omkring den baltiske Sø, gaar det bedre. I en sjælden Grad har han været omhyggelig med at samle sig Efterretninger, en Del har han maaske ogsaa kendt af Selvsyn, og det samlede Resultat er forbavsende godt.

Rent bortset fra Beskrivelsens større eller mindre geografiske Nøjagtighed, er det imidlertid overordentlig interessant at se, hvilket Indtryk det danske Land og Folk gjorde paa en Mand som Adam af Bremen. Paa Forhaand er der ingen Grund til at mistænke ham for at male med for sorte Farver. Han er absolut venlig stemt, og i vid Udstrækning bygger han paa et Førstehaandskendskab. Hvad fortæller han nu? At Landet vel er i Besiddelse af frugtbare Øer og anseelige Byer, men at dog langt den største Del ligger hen som »en Ødemark, et Saltland og en vældig Ørken«. Indbyggerne er

tapre og har adskillige gode moralske Egenskaber, Utugt og Hor straffes strengt, Ordholdenhed og Haardførhed er fremtrædende Træk; de lider hellere Døden end en vanærende Straf; men Barbarer er og bliver de i Ordets egentligste Forstand, uden for Europas Civilisation. Et Land, hvor Sørøveri er et anerkendt Erhverv, som baade kan gaa ud over Venner og Fjender! Et Land, hvor det er lige farefuldt at rejse til Lands og til Vands! Ganske vist ender Adams Værk med en Lovprisning af det Arbejde, der er udgaaet fra Hamburgerkirken. Ved energisk Prædiken er det lykkedes at faa den utallige Mængde Folk omvendt til Kristendommen og derved bragt bort fra deres fordums Barbari. »Se nu til de grusomme Folkefærd Danerne, Nordmændene og Svenskerne, som — med den hellige Gregors Ord — »ikke vidste andet end at skære Tænder paa barbarisk Vis, men nu allerede kan istemme Halleluja til Guds Pris«. Se til det Røverfolk, der fordum hærgede Galliens og Germaniens Lande, saaledes som vi har læst, men nu er tilfreds med sit eget Omraade og siger med Apostlen: »Her har vi ikke en blivende Stad, men vi søger den kommende« ... Se til det gyselige Land, der altid var utilgængeligt paa Grund af Afgudsdyrkelse ... det har nu aflagt sin medfødte Vildskab og giver kappelysten Sandhedens Forkyndere Indpas overalt, medens Afgudernes Altre nedbrydes, Kirker rejses alle Vegne og Kristi Navn lovprises af alle i Fællesskab. Sandelig at forandre det staar i den Højestes Haand«.

Med disse Ord ender Adams Skildring af Nordboerne, og de maa vel i nogen Grad betragtes som en pyntelig og opbyggelig Afslutning. Men helt uden Forbindelse med Virkeligheden er de paa ingen Maade. Adam levede paa en Tid, hvor Livet i de nordiske Lande i mange Henseender var ved at ændre Karakter, og hvor i alt Fald Vikingetogene var ved at høre op. Den bremenske Krønikeskriver har sikkert ogsaa Ret i, at den fremtrængende Kristendom bidrog sit til denne Forandring, om end naturligvis Skildringen af vore Forfædres nye Sindelag er noget romantisk. Af ulige større Betydning har det sikkert været, at Vikingetogene simpelt hen var blevet for farlige og for lidet indbringende. Overalt havde Vesteuropas Befolkning lært at sikre sig, man havde bygget stærke Fæstninger som Tilflugtssteder, og i Løbet af 11. Aarh. fik baade Normandiet og England en Kongemagt, der formaaede at byde Vikingerne Trods. Kun undtagelsesvis gav Sørøvertogterne nu det Udbytte som i Fortiden, og efterhaanden hørte de helt op for at give Plads for en fredelig Kulturudveksling. Men selv om man regner med denne Forandring, giver Mester Adams Skildring af Nordboerne, og da særlig af Danskerne, som han virkelig har kendt, et klart Indtryk af, hvor langt Landet

endnu stod tilbage for Syd- og Vesteuropas Kulturlande. Lad saa være, at Danmark gav rige Løfter for Fremtiden. Endnu var og blev det Barbari. Naar man fordyber sig lidt nærmere i det Billede, der her gives af vore Forfædre, forstaar man ogsaa, at alle de store Planer vestpaa, det, man med eet Ord kunde kalde de danske Kongers *Englandspolitik*, aldrig kunde blive andet end een stor Forløftelse. Det kunde vel lykkes til en Tid at undertrykke store Strækninger af England og gøre dem skatskyldige, men at forene England med Danmark til et dansk-nordisk Rige under dansk Ledelse var uden for Mulighedernes Grænse. England var et vældigt Land med en talrig Befolkning og store Rigdomme, og i næsten et Aartusinde havde det hørt med til den europæiske Civilisation. Det var i Virkeligheden en uhyrlig Tanke, at dette Rige skulde kunne styres af en Flok Vikinger, der kom fra et barbarisk Land i det yderste Nord, hvor Sørøveri og Overfald endnu hørte til Dagens Orden, og hvor det endnu slet ikke var kommet til en virkelig Statsdannelse. Knud den Stores Eksempel viser, at en dansk Vikingekonge takket være sin Dygtighed og de gunstige Omstændigheder kunde naa til virkelig at blive Englands Hersker, men da vel at mærke som engelsk, ikke som dansk Konge. Det er i England, ikke i Danmark, Knud den Store øver sin Daad, og karakteristisk er det, at han lover at opretholde Kong Edgars Love og dermed viser tilbage til de engelske Traditioner fra før Vikingetiden. Det er ham, der bliver engelsk, ikke England, der bliver dansk. Og det, som var lykkedes for Knud den Store, formaaede hans Efterfølgere ikke at opretholde. Endnu Sønnen Hardeknud var Konge baade over England og Danmark, men da han, endnu ung, døde ganske pludselig i England 1042, indkaldte de engelske Stormænd den tidligere Konge Æthelreds Søn, Edvard med Tilnavnet Bekenderen, fra Normandiet, og dermed var der for stedse gjort Ende paa det danske Herredømme i England.

Hardeknud efterlod sig ingen Sønner, og i Danmark tog den norske Konge *Magnus Olavssøn*, kaldet *den Gode* (1042—47) Arv efter ham. Ifølge Adam havde Magnus allerede i Knuds Levetid erobret Danmark, men en sen Tradition vil vide, at han og Hardeknud havde ligget i Krig med hinanden, og at de da under en Sammenkomst ved Götaelven havde sluttet Fred og indgaaet den Aftale, at den af de to Konger, der levede længst, skulde arve den andens Land, saafremt denne ikke efterlod sig Sønner. Hvad enten der nu ligger Virkelighed til Grund for denne Fortælling eller den blot er Eftertidens Forsøg paa at forklare sig, at en norsk Konge fik Herredømme i Danmark, staar det i hvert Fald fast, at Magnus 1042

stævnede med en Flaade til Danmark og blev hyldet paa Tinge. Glans stod der om den unge Konge, Søn af Olav den Hellige, hvis Helgenry bredte sig med rivende Hast, og Danskerne synes uden Protest at have taget ham til Konge. Hertil bidrog det naturligvis, at Kongeslægtens Mandslinie var uddød med Hardeknud. Den eneste, der kunde gøre Krav paa Tronen, var Sven, Søn af Knud den Stores Søster Estrid og en af Kong Knuds engelske Hærførere Ulf Jarl. Ulf var blevet dræbt af sin Svoger Kongen under et Ophold i Roskilde omkring 1027, og kort efter havde Estrid sendt sin da kun 7-aarige Søn til Kongen af Sverige Anund Jakob, for at han hos ham kunde oplæres i krigerske Færdigheder. 12 Aar havde Sven, efter hvad han selv har fortalt Mester Adam, opholdt sig i Sverige, men omkr. 1040 maa han være vendt tilbage til Danmark, hvor hans Moder Estrid ejede vidtstrakte Godser i Skaane. Ved Hardeknuds Død lykkedes det imidlertid ikke Sven at gøre sig gældende, uden at vi ved, hvad Grundene dertil var. I hvert Fald maatte han affinde sig med Kong Magnus' Herredømme og gaa i hans Tjeneste. Til Gengæld udnævntes han til Jarl over Jylland, ved hvilken Lejlighed Kongens Fosterfader Einar Tambarskelve ifølge den norske Saga skal have udbrudt: »For stor en Jarl, for stor en Jarl, min Fostersøn«, Ord, hvis Rigtighed de følgende Begivenheder snart skulde godtgøre.

Hvad Magnus' danske Kongemagt i Grunden har betydet, er vanskeligt at sige, men sikkert endnu mindre end Knud den Stores og Hardeknuds. Dog ved vi, at han var med til at værne Riget imod Syd. Han skal have foretaget Vikingetog til Østersøens Sydkyst — og derunder tilintetgjort det berømte Jomsborg ved Oderens Udløb — og da 1043 Venderne i store Skarer havde foretaget Plyndringstog op gennem Slesvig, landede Kong Magnus med en norsk-dansk Hær ved Hedeby. Det lykkedes ham at afskære Venderne Tilbagetoget, og i et Slag paa Lyrskov Hede tilføjede han dem et knusende Nederlag. Paa dette Tidspunkt stod Sven Jarl endnu ved Kongens Side, om man da tør tro et gammelt Skjaldekvad, men det skulde ikke vare længe, før han rejste Oprørsfanen og begyndte sin aarelange Kamp for at vinde Kongemagt i Danmark. I første Omgang led han Nederlag og maatte flygte til sin gamle Ven Anund Jakob i Sverige, men Situationen blev dog truende nok for Kong Magnus, da samtidig hans Farbroder *Harald Haarderaade*, en Halvbroder til Olav den Hellige vendte hjem fra Konstantinopel, hvor han som Høvding hos den østromerske Kejser havde indlagt sig krigersk Berømmelse og samlet sig store Rigdomme. Han gjorde

over for Magnus Krav paa Del i den norske Kongemagt, og da denne ikke var til Sinds at bøje sig for hans Ønsker, sluttede han Forbund med Sven Estridsøn, der opholdt sig som landflygtig i Sverige. Harald Haarderaade hærgede som Viking de danske Øer samtidig med, at Sven gjorde Indfald østfra. Stillet overfor denne dobbelte Modstander besluttede Magnus sig til at gaa paa Forlig med sin Farbroder, og paa et Møde ved Mjøsen i Norge enedes man om at dele baade Magt og Rigdom med hinanden. For Svens Fremtidsplaner var dette Forlig ødelæggende, men uforfærdet fortsatte han sin Kamp. Gang paa Gang led han Nederlag, og Skjaldene spottede ham i deres Vers; Landet led frygteligt under de norske Vikingeflaaders Anfald, men netop da det saa allermest haabløst ud, tilsmilede Lykken Sven. 1047 døde Kong Magnus — man fortæller, at det var efter et Fald med Hesten — og Sven modtog Efterretningen herom, netop som han paa ny stod i Begreb med at drage til Sverige. De norske Sagaer fortæller endda, at Magnus før sin Død havde udnævnt Harald til Arving i Norge og Sven til dansk Konge, og at han selv havde skikket Mænd til ham for at meddele ham det. Herom ved dog vor ældste Kilde, Roskildekrøniken, intet at berette. Saadan set er det ogsaa af underordnet Interesse, om denne Beretning er sand, thi Harald Haarderaade var i hvert Fald ikke til Sinds at lade Danmark slippe sig af Hænde. Foreløbig drog han ganske vist hjem til Nidaros for at jordfæste sin Medhersker ved Olav den Helliges Side, og Sven benyttede straks Lejligheden til at stævne til Jylland og lade sig hylde som Konge paa Viborg Ting. Men der var ikke gaaet mange Maaneder, før Kampen begyndte paa ny for nu at fortsættes — om end med lange Pavser — i 17 Aar. Og stadig var Krigslykken Sven imod, men eet havde han dog opnaaet: nu var det ham og ikke Modstanderen, der var anerkendt som Danmarks retmæssige Konge. Ved sejg Udholdenhed lykkedes det ham ogsaa til sidst at faa virkelig Kongemagt i Landet.

3. Kong Sven (1047—76) og hans Værk.

Der er ikke mange Skikkelser fra den danske Middelalder, vi har saa godt et Kendskab til som til Sven Estridsøn. Takket være en moderne Anatoms Undersøgelser af hans Skelet i Graven i Roskilde Domkirke kan vi endog danne os et Billede af hans Udseende. Høj og kraftig, af et imponerende Ydre har han været. Det velbevarede Kranium viser en smuk mandig Type med et usædvanlig stort Hjernerumfang. Næsepartiet og Kæberne har ved deres kraf-

tige Udvikling givet Ansigtsudtrykket Karakter og Fasthed. I Legemsbygningen er der den Ejendommelighed, at højre Hofte og Benparti er paafaldende stærkere udviklet end venstre, og Sagkundskaben mener, at dette maa have givet ham en noget paafaldende skrævende og rokkende Gang, uden at man dog kan tale om en Halten. Et sammenvokset Ribbensbrud vidner om, at han maa have været ude for et voldsomt Slag af en Økse eller et andet Vaaben. Ulige interessantere er det imidlertid, at vi i Adam af Bremens Værk besidder en udførlig Skildring af Kong Sven fra en Mand, der personlig har kendt og skattet ham. Hertil kommer en Række Breve fra Pave Gregor VII, med hvem Kongen stod i livlig Forbindelse. Det er disse samtidige Kilder, den historiske Skildring af Sven Estridsøn maa bygge paa; kun med største Forsigtighed kan Saxo og de norske Kongesagaer, som man i ældre Tid anvendte uden kritiske Betænkeligheder, drages med ind; de indeholder en Række anekdotiske Fortællinger, hvis historiske Værdi i de fleste Tilfælde ikke kan kontrolleres; men de faa Tilfælde, hvor en Kontrol er mulig, taler afgjort imod Paalideligheden af disse sagnagtige Fortællinger, som først er nedskrevet henved halvandet Aarhundrede efter deres Helts Død.

Kong Sven er sikkert en af de dygtigste og betydeligste Mænd, som har baaret Kongenavn i Danmark. Maalbevidst havde han begyndt sin Kamp, og efter megen Modgang havde han til sidst opnaaet det, han kæmpede for. Krigersk Dygtighed og Evne til at sejre synes han ganske vist ikke at have siddet inde med, selv om baade ældre og yngre Kilder er enige om at berømme hans personlige Tapperhed. Han synes aldrig at have haft Held til at samle en virkelig stærk Hird om sig. Allerede da han i sin Ungdom (o. 1040) drog til England for at friste Lykken og undervejs paa Vikingevis hærgede Hadelns Kyst, var han uheldig og blev taget til Fange af den bremenske Ærkebiskops Folk, som han selv har fortalt Mester Adam det, og Nederlag skulde i mange Aar blive hans daglige Kost. Men han havde andre Egenskaber, der gjorde ham egnet til Hersker. Adam har faaet Indtryk af en overlegen Personlighed, der sad inde med usædvanlig Dannelse og Viden, ja, endog med boglig Lærdom, en Mand, der udmærkede sig ved mange Dyder, gæstfri over for alle, en Ven af Kirken og en af dem, der havde udrettet mest for Kristendommens Udbredelse i Norden. Et lige saa fordelagtigt Indtryk maa Kong Sven have gjort paa Gregor VII, der viser ham en ganske særlig Ære og efter hans Død, i et Brev til Sønnen Harald Hén, omtaler ham som et Forbillede til Efterligning, Kirkens hengivne og tro Søn, enestaaende i sin Kærligheds Iver, saa at der blandt mange

Konger næppe fandtes hans Mage. Kun paa et Punkt er de to Kirkens Mænd enige i en streng Dom over den danske Konge: han led af en løssluppen Tøjlesløshed i sit Forhold til Kvinder, men den bremenske Historiker undskylder ham ved, at denne Last er Nordens Folk medfødt, og Paven haaber, at han vil opnaa Himlens Tilgivelse for sin Synd. Som alle Tidens Skildringer er ogsaa disse noget stive og clichéagtige, men de vidner dog om en Mand, der har hævet sig langt op over Gennemsnittet, og betragter vi Svens Historie, kan vi supplere dem med adskillige Træk: en fremtrædende Egenskab har været hans sejge Udholdenhed, hvormed han fastholdt det Maal, han havde i Sigte, selv om Udsigterne til at naa det laa langt ude i Fremtiden; beslægtet med denne Egenskab var Vidsyn og klog Besindighed, som navnlig lagde sig for Dagen i Forholdet til Ærkebiskoppen i Bremen. Og havde Kong Sven ikke formaaet at knytte Krigere til sig, synes han til Gengæld, naar det gjaldt Fredens og Kirkens Gerning at have haft store Evner til at finde de rette Mænd og drage dem ind i et Samarbejde, som knyttede dem med stærke Baand til ham selv og hans Værk.

Saaledes træder Kong Sven frem for vort Blik. Vel er det kun et Rids i grove Træk, vi formaar at give, men han er dog den første Person i Danmarkshistorien, som vi virkelig kan danne os et konkret Billede af. Dertil kommer imidlertid, at hans Indsats i Landets Historie ligger nogenlunde klart for Dagen. Skarpt brød han med sine Forgængeres Opfattelse af Kongens Stilling som en Fører paa Vikingetog, opgav i hvert Fald foreløbig den engelske Erobringspolitik og stræbte i Stedet efter at udforme den danske Kongemagt til en for hele Landet gældende Øvrighed, hvorved Riget gradvis omdannedes til en virkelig Stat i europæisk Forstand. Under disse Bestræbelser saa Sven Estridsøn imidlertid med sit klare Blik, at Kirken vilde være den værdifuldeste Forbundsfælle, og derfor kastede han sig med Iver og Kraft ud i et Arbejde for at organisere den danske Kirke og selvstændiggøre den i Forholdet til det tyske Ærkesæde i Bremen. Denne Politik førte ham til at søge Samarbejde med Paven, og saaledes blev han den, der aabnede en regelmæssig Forbindelse mellem den danske Krone og Kurien i Rom, noget, der skulde faa de mest vidtrækkende Følger for Eftertiden. Ganske vist var Svens Værk paa de fleste Felter endnu kun svage Begyndelser, men det var dog ham, der tegnede Retningslinierne for Kirkens og Kongemagtens Udvikling gennem de følgende Menneskealdre.

Begyndelsen til Sven Estridsøns Regering var ingenlunde lovende. Næppe var han hyldet paa Tinge, førend *Harald Haarderaade* i Foraaret 1048 kom dragende med en stor norsk Flaade og gjorde Strand-

hugst langs Jyllands Østkyst, og læser man de norske Kongesagaer, faar man Indtryk af, at det gik videre paa samme Maade nogenlunde uafbrudt i 17 Aar med stadigt Nederlag for Sven og med fuldstændig Ødelæggelse for Landet. Ejendommeligt er det imidlertid, at Adam kun fortæller meget lidt om disse Begivenheder, og alt tyder paa, at de ingenlunde har spillet den centrale Rolle i det danske Folks Historie, som de norske Beretninger tildeler dem. For det første har Angrebene vistnok indskrænket sig til Aarene 1048—50 og 1060—64, medens 1050erne har været en lang Fredsperiode. Men dertil kommer, at Harald Haarderaade var den typiske Vikingekonge, der gjorde Strandhugst, brændte, myrdede og røvede, men som enten ikke tilsigtede eller ikke formaaede at gennemføre en virkelig Erobring. En saadan Vikingefærd kunde naturligvis være ubehagelig nok, navnlig hvis Sagaen har Ret, naar den fortæller, at Kong Harald indtog og afbrændte selveste Hedeby. Men at rokke ved Rigets Selvstændighed eller virkelig true Svens Kongemagt har den norske Viking øjensynlig ikke formaaet; tværtimod faar vi gennem Adam det Indtryk, at disse Aar for Danmark har været en Opgangstid. Hvorledes Kampene mellem Harald og Sven er forløbet i Enkeltheder, er det haabløst at prøve paa at danne sig et Billede af, da vi kun har Sagaernes livligt malende, men ganske anekdoteagtige Beretninger. Efter den lange Fredsperiode i 1050erne, hvis Aarsag er os ukendt, begyndte Kong Haralds Togter paa ny i 1060, og 1062 kom det til en større Træfning ved Nisaa paa Hallands Kyst. Efter en haardnakket Kamp flygtede Danskerne, og Kong Sven selv undslap med Nød og næppe. Til Beretningen om dette Slag knytter Saxo en malende Fortælling om en af den sjællandske Høvding Skjalm Hvides Rorkarle ved Navn Aslak, en Fortælling, som siden er blevet overleveret i Hvideslægten og af Absalon bragt til Saxos Kundskab. Denne Aslak kastede sin Rustning, greb en Egebjælke og huggede dermed, kun skærmet af Skjoldet, saa drabeligt ind paa Fjenden, at baade Venner og Fjender blev som lamslaaet. Han holdt længe den ulige Kamp uafgjort og gjorde det efterhaanden af med alle Folkene paa Skibet, idet han dels slog dem ihjel med Kniplen, dels stødte dem overbord, saa at han til sidst stod ene tilbage som Sejrherre, bedækket med mange, men lette Saar. Kun fordi Nordmændene uventet fik Forstærkning af en tililende Høvding, beholdt den danske Flaade ikke Sejren. I sin naive Overdrivelse og sin anekdoteagtige Mangel paa Sammenhæng med de store Begivenheder er denne Fortælling et typisk Eksempel paa de talrige Slægts- og Hirdhistorier, hvormed Saxo har smykket sit Værk.

Den ældste norske Saga om Harald Haarderaade (nedskrevet ca.

Skibe fra Bayeux-Tapetet.

1220) knytter et andet Sagn til dette Slag. Ved den norske Jarl Haakon Iversens Naade var Kong Sven undsluppet og kom under et foregivent Navn til et afsides liggende Hus. Da Konen der hørte, at Nordmændene atter havde sejret, udbrød hun i Klager over, at Landet havde en Konge, der baade var halt og fejg. »Fejg er han ikke, men han er ikke sejrsæl«. svarede den fremmede, og da Konen straks efter bebrejdede ham, at han tørrede Hænderne midt paa Haandklædet, lød Svaret: »Kan hænde den Tid kommer, da jeg atter kan komme til at tørre mig midt paa Haandklædet«. Snart genkendte Bonden Landets Konge og hjalp ham trofast tilbage til Sjælland, hvorfra han paa ny kunde optage Kampen mod de norske Vikinger. Ogsaa denne lille Anekdote er typisk for de yngre Kilders Fortællemaade, men den er tillige interessant af en anden Grund. Det er ovenfor omtalt, at den anatomiske Undersøgelse af Kong Svens Skelet i Roskilde har godtgjort, at der har været en vis Mangel paa Symmetri i hans Legemsbygning, og at denne Ejendommelighed har gjort hans Gangart rokkende og noget uregelmæssig. Den her gengivne Fortælling er den eneste Hentydning, vi møder i Kilderne, til dette Forhold; det kunde unægtelig tyde paa, at der i Beretningen virkelig er en historisk Kærne, som der sikkert er det i adskillige baade af Saxos og Sagaernes Fortællinger.

Det var utvivlsomt et alvorligt Nederlag, den danske Flaade led ved Nisaa, men end ikke dette førte til varige Resultater for Kong

Harald. Krigen fortsattes endnu et Par Aar paa samme Vis, uden at Sven gav op, og endelig 1064 kom det ved Götaelven til en fredelig Overenskomst, hvorved Fjendtlighederne bragtes til Ophør. Harald Haarderaade vendte nu sine Togter mod England, hvor han faldt knap to Aar efter i Kampen mod den normanniske Hertug, Vilhelm Erobreren. Hermed var Sven Estridsøn for bestandig befriet for Nordmændenes Angreb og kunde helt hellige sig Arbejdet paa en indre Opbygning af Riget. Ganske vist vakte Efterretningerne om de engelske Begivenheder den gamle Erobringslyst til Live i Danmark, formodentlig fordi den fremmede Normanner nu havde opnaaet, hvad de danske Konger i mange Aar havde kæmpet for. 1069 udgik der da en Vikingeflaade under Ledelse af Kongens Broder Asbjørn og to af hans Sønner. Man satte Kursen mod Humberfloden, hvor det lykkedes at erobre Byen York, men saa snart Vilhelm Erobrerens Rytterhær viste sig, havde Danskerne ikke andet at gøre end at trække sig tilbage til Skibene, hvor de var i Sikkerhed. Ganske vist kunde Flaaden blive derovre om Vinteren og gøre Indfald snart her og snart der, men en virkelig Trusel mod det engelske Rige betød den ikke. For at hindre dem i at finde Tilhold i Omegnen lagde Vilhelm selv hele Yorkshire øde med Baal og Brand, saa at Egnen i aarevis mest lignede en Vildmark. Til sidst maatte han dog ved Penge købe den danske Anfører Asbjørn til at føre Flaaden hjem. Denne Episode viser med al Tydelighed, at Vikingetogenes Tid var uigenkaldelig forbi, og da Svens Søn Knud 1075 gjorde et sidste Forsøg, blev Udfaldet endnu ynkeligere. Om Kong Sven har billiget disse Togter, ved vi ikke, men sikkert er det, at han ikke selv deltog. Han havde inden for Landets Grænser langt større og vigtigere Opgaver, som lagde Beslag paa hans Interesse og Kræfter.

Svens *indre Styre* var nøje knyttet sammen med *Kirken*. Denne var endnu omkring Midten af 11. Aarh. en primitiv Missionskirke. Det var kun to Menneskealdre siden, at den officielle Overgang til Kristendommen fandt Sted, og selv om den nye Tro havde gjort store Fremskridt, var Landet dog langt fra at have en tilfredsstillende kirkelig Betjening. Skaane var forholdsvis længst fremme. Dér fandtes 300 Kirker, medens det store sjællandske Stift kun havde 150 og Fyn 100; til Sammenligning kan det oplyses, at Knytlingasagaen for Begyndelsen af 13. Aarh. angiver de tilsvarende Tal til 353, 441 og 300. Som man vil se, var Skaane allerede paa Sven Estridsøns Tid nær ved at have naaet det samme Tal som paa Valdemarstiden. Om Jylland foreligger der ingen Oplysninger, men der kan ikke være Tvivl om, at Udviklingen her, maaske bortset fra Slesvig Stift, var langt tilbage. Herom vidner det ogsaa, at hele

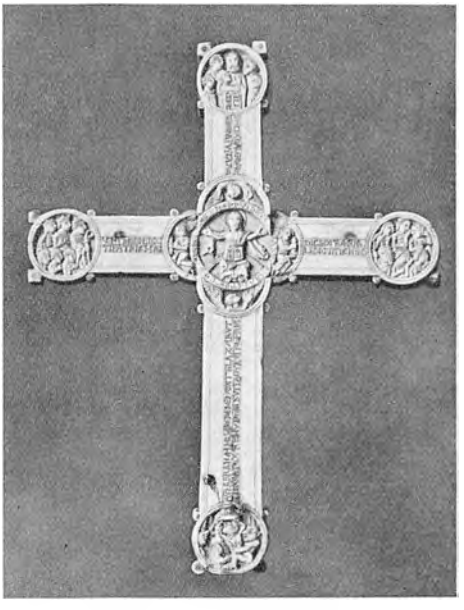

Kors af Hvalrostand, skaaret til Sven Estridsøns Datter Gunhild. Nationalmuseet.

Nørrejylland udgjorde eet Stift, hvor Odinkar var blevet efterfulgt af Biskop Wal. Fyn udgjorde et Stift for sig, medens Forholdene i Østdanmark var højst uklare. Paa Sven Estridsøns Tid synes der i hvert Fald kun at have været eet fast Bispesæde, nemlig Roskilde. Set fra et kirkeligt Synspunkt var denne Betjening utilfredsstillende, men værre var det dog, at Kirken og dens Mænd var ganske ufri. Sognekirkerne, der naturligvis alle var af Træ, var dels bygget af Konger og Stormænd, dels — for det store Flertals Vedkommende — af Bønderne i Landsbyerne, men den, der havde bygget en Kirke, vedblev efter germansk Tankegang at føle sig som den egentlige Ejer med Ret til at ind- og afsætte Præster og ofte ogsaa med Ret til at drage økonomisk Fordel af Kirken. Tienden, den kirkelige Beskatning, var endnu ikke indført — det er en af de Ting, Adam kraftigt dadler ved den danske Kirke — men til Gengæld betalte man til Præst og Biskop for de enkelte kirkelige Handlinger, hvilket var i grov Modstrid med Kirkeretten. En væsentlig Del af disse Indtægter gik tilmed til Kirkeejerne. Hertil kom, at Biskopperne var alt andet end frie. Efter Kirkeloven skulde de vælges af Stiftets Gejstlighed og Folket, men i de primitive Missionskirker var det saa godt som altid Kongen, der øvede den afgørende Indflydelse. Saaledes ogsaa her i Landet, hvor Knud den Store f. Eks. havde indsat en Række af sine engelske Klerke til Biskopper. Kongen opfattede Biskopperne som sine Mænd, pligtige at følge ham i Leding og at lystre hans Ordrer. Baade hvad Kirkens Udbygning og Organisation angik og i dens retslige Forhold var der saaledes meget, som trængte til Reform. Men Kirken var afhængig paa endnu en Maade, som set fra et nationalt Synspunkt var meget betænkelig. Den danske Kirke var grundlagt ud fra Hamburg-Bremen og vedblev at lyde under det nordtyske Ærkesæde. Vel kunde Kongerne undertiden trumfe deres

Kandidater til Bispestolene igennem mod Ærkebiskoppens Ønske, men det var dog i Bremen, at en dansk Biskop normalt skulde hente sin Ordination, som var den absolutte Forudsætning for hele hans Gerning, og uden hvilken Stiftets kirkelige Liv overhovedet ikke kunde leves.

Indehaveren af Ærkestolen var paa Sven Estridsøns Tid *Adalbert* (1043—72), en Mand af usædvanligt Format. Begavet, politisk klog og uangribelig i sin Fromhed og sit sædelige Liv, var han samtidig i høj Grad ærgerrig, pragtlysten og ivrig efter Magt. I Tysklands Politik spillede han en fremtrædende Rolle og opnaaede en kort Tid at blive en af den mindreaarige Henrik IV's Formyndere, men samtidig var han lidenskabeligt optaget af at hævde det hamburg-bremenske Ærkesædes Rettigheder. Atter vilde han gøre det til Midtpunktet for Missionen i Norden og saaledes holde den engelske Indflydelse ude, som truede med at fratage Stiftet hele den nordiske Provins. Og med ikke mindre Iver var han bestemt paa at kue alle Forsøg fra de nordiske Biskoppers Side paa at unddrage sig Ærkesædets Formynderskab. Det var paa Forhaand givet, at denne myndige og handlekraftige Mand maatte faa Sammenstød med den danske Konge, ligesom hans Forgængere havde haft det med Knud den Store. Den første Anledning til Konflikt kom dog ikke fra de politiske Modsætninger, men skyldtes Kong Svens Privatliv. Han havde — formodentlig i Slutningen af 1040erne — ægtet en Kvinde ved Navn Gunhild, der var saa nær i Familie med ham, at Ægteskabet stred mod Kirkeretten. Adalbert forlangte øjeblikkelig Ægteskabets Opløsning og truede med Bandlysning, hvorover Kongen geraadede i et saadant Raseri, at han truede med at hærge og ødelægge hele Hamburg Stift. Sagen gik imidlertid til Paven, og for en Skrivelse fra Leo IX bøjede Kongen sig og skilte sig fra Gunhild, som trak sig tilbage til Sverige, hvor hendes Liv optoges af at vise Gæstfrihed, give Almisse og øve andre fromme Gerninger. Saaledes var Kirkeretten sket Fyldest, men om det kristeligt set var et større Fremskridt, kunde i høj Grad betvivles, thi nu var det, at Kong Sven for Alvor kastede sig ud i sit tøjlesløse Liv med stadig nye Friller, som fødte ham en stor Mængde Børn.

Samtidig var der en anden Sag, der bidrog til at gøre Forholdet mellem Konge og Ærkebiskop i høj Grad spændt. Allerede paa dette tidlige Tidspunkt havde Sven fattet *Planer om den danske Kirkes Frigørelse,* en Plan, som man i Længden ikke vilde kunne hindre. Som Modtræk stræbte Adalbert da efter at faa sit Ærkesæde omdannet til et Patriarkat efter græske Forbilleder, saaledes at han kunde beholde den kirkelige Overhøjhed over de kommende nordiske

Ærkesæder. Denne ærgerrige Plan var imidlertid paa tværs af de Tendenser til Centralisation under Paven, som beherskede den kirkepolitiske Udvikling i Europa, men Adalbert opnaaede da i Stedet en Bulle fra Leo IX (1053), som udtrykkeligt stadfæstede Hamburg-Bremens Overhøjhed over hele Norden, tildelte Adalbert Værdighed af pavelig Legat med Eneret til at ordinere Biskopper inden for hele det ham underlagte Omraade samt gav ham visse Æresrettigheder. Hvorledes Forbindelsen har været mellem Svens Frigørelsesbestræbelser og Udstedelsen af denne Bulle, ved vi ikke, men sikkert er det i hvert Fald, at Tanken om den danske Kirkes Uafhængighed blev skrinlagt i adskillige Aar. Til Gengæld fandt Ærkebiskop og Konge sammen i et frugtbart Samarbejde. Hertil bidrog det stærkt, at de havde fælles Fjende i Harald Haarderaade. Denne havde med Haan sendt bremenske Udsendinge bort med den Forsikring, at han nok skulde vise dem, hvem der var Ærkebiskop i Norge, og han lod de norske Biskopper indvie i Gallien eller England. Da Forholdene udviklede sig saaledes i Norge, fortæller Adam, bestræbte Adalbert sig for at blive forsonet med Danerkongen, som han tidligere havde krænket. Et personligt Møde kom i Stand ved Slesvig, hvor Ærkebiskoppen ved pragtfulde Gaver og Gæstebud bestræbte sig for at vinde Kongen, hvilket ogsaa lykkedes. Videre fik Adalbert et Møde aftalt mellem den tyske Kejser og Kong Sven; det fandt Sted 1053 i Merseburg, hvor de to Fyrster fejrede Paasken sammen, som det hedder i en samtidig tysk Krønike. Om Mødet i Slesvig fortæller Adam, at der blev truffet Bestemmelse om mange kirkelige Anliggender, og at Missionen nu ved Kongens Medvirken opnaaede Fremgang og Trivsel. Sandsynligt er det, at Konge og Ærkebiskop allerede paa dette Tidspunkt har lagt Planer om den Organisation af den danske Kirke, som de to i Fællesskab foranstaltede, da nogle Aar senere først Biskop Wal i Ribe og siden Aage i Roskilde døde. Jylland deltes i fire Stifter, Ribe, Aarhus, Viborg og Vendel, hvortil kom det sønderjyske Stift Slesvig. Fyn forblev, som det var, men Roskilde Stift deltes, saaledes at der oprettedes et nyt Bispesæde i Lund og oven i Købet endnu eet i Dalby. Om Oprettelsen af de nye Stifter siger Adam udtrykkelig, at det var Kongen, der stod bag. »Disse fire Biskopper fik dengang Ribe Stift ved Kong Svens Gave«, hedder det om de jyske Biskopper. Men samtidig understreges det stærkt, at alt skete med Ærkebiskoppens Samtykke. Flere af de nye Bisper var da ogsaa Bremer-Klerke, ligesom de fik deres Indvielse i Bremen. Kun Lundebiskoppen Henrik var en af de engelske Klerke, som Knud den Store havde ført ind i Landet; maaske er denne hans Uafhængighed af Bremen Forklaringen paa, at der oprettedes et andet Bispesæde i Dalby, beklædt med Egino.

Saa snart Henrik var død, rykkede Egino i hvert Fald til Lund, og Dalbysædet ophørte at eksistere. Saa vidt kunde Konge og Ærkebiskop nok finde hinanden, men Kongen havde paa ingen Maade skrinlagt sine Planer om en Frigørelse fra Bremen.

Hans Interesse for en Organisation af den danske Kirke hang netop sammen med, at han havde forstaaet, at en saadan Organisation maatte være den første og væsentligste Betingelse for at opnaa et *eget Ærkesæde*. De nye Mænd, som var blevet anbragt paa Bispestolene, forstod han øjensynlig at knytte nær til sig og anvende dem i den nyopblussende Kamp mod Ærkebiskoppen. Saaledes nægtede Fyns Biskop Eilbert med Kongens Støtte haardnakket at give Møde paa en Synode i Bremen for at forsvare sig mod Anklager, der var blevet rettet imod ham, og da Adalbert ønskede at samle alle Nordens Biskopper paa en Synode i Slesvig, udeblev de østdanske Biskopper. Med *Vilhelm af Roskilde* var Kong Sven forbundet i et nært Venskab, som gav Anledning til Dannelsen af to legendariske Fortællinger, som Saxo har bevaret. Den ene fortæller om Biskoppen, der tvinger sin kongelige Ven til en ydmygende Kirkebod, fordi han overilet havde ladet nogle Mænd dræbe i Roskilde Kirke, den anden beretter, at Biskoppen døde, da han gik Kong Svens Ligtog i Møde, og at de to Venner saaledes fulgtes i Døden. Begge Beretninger mangler al historisk Værdi, men den nære Forbindelse mellem Kongen og Roskilde Bispestol kan ikke betvivles. Baade han og hans Moder Estrid skænkede store Gaver til Kirken dèr. Ogsaa Lundebiskoppen Egino stod trofast ved Kong Svens Side. Han var saaledes hans Udsending i Rom. Samtidig med at Sven forstod at samle Biskopperne om sig, tog han nemlig atter Forbindelsen med Kurien op. Allerede Pave Alexander II (1061—73) skrev gentagne Gange til ham og de danske Biskopper, men vigtigere var det, at han vandt Kardinal Hildebrand, Tidens betydeligste Mand for sig. Sven hørte til de Fyrster, hvem Hildebrand, da han 1073 var blevet Pave under Navn af Gregor VII, beærede med en Beretning om Valgets Forløb, og fra Foraaret 1075 har vi ikke mindre end to lange Breve, hvori Paven ytrer Ønsket om, at Forbindelsen Danmark og Kurien imellem maa opretholdes. Han priser Kongen for hans kirkelige Iver og stiller i Udsigt, at Tiden nu er inde til Oprettelse af et dansk Ærkesæde, naar der blot skikkes Sendebud til Rom angaaende Sagen. Til Gengæld spørger han, om han i givet Fald kan regnes med væbnet Understøttelse fra Kong Sven, og tilbyder, at en af dennes Sønner kan blive Hertug af Dalmatien-Kroatien — et af disse smaa Træk, som viser, hvilken Anseelse Sven Estridsøn nød, og at Danmark nu var ved at indtage sin Plads i det europæiske Statssamfund. I samme Retning peger det, at

en dansk Kongesøn, Magnus, sendtes til Rom for der at krones til Konge. Ganske vist døde han paa Rejsen, og der skulde forløbe 100 Aar, før den første danske kirkelige Kroning fandt Sted, men Episoden er dog et tydeligt Vidnesbyrd om, at nye Tanker om Kongemagten er ved at trænge frem. Heller ikke Planerne om Ærkesædet skulde foreløbig naa deres Virkeliggørelse. Dels kan Gregors Breve ikke være naaet herop meget før Kong Svens Død, dels var der en anden Hindring, som vanskeliggjorde Sagen. Da Egino døde 1072, havde Kongen egenmægtigt udnævnt en tysk Klerk, Richwal fra Paderborn, til Biskop i Lund, der var udset til Ærkesæde. Denne Richwal var bandlyst af sin egen Biskop i Paderborn og af Adalbert, og

Mønter præget af Sven Estridsøn. Mønten t. h. har Runeindskrift. Efter Hauberg, Myntforhold og Udmyntning i Danmark indtil 1146.

nu havde Adalberts Efterfølger Liemar indledet Proces mod ham i Rom. Hans hele Stilling var kort sagt af en saadan Art, at den ikke kunde være nogen Anbefaling for Tanken om Kirkens Selvstændiggørelse. Fra Danmark hører vi intet ondt om Richwal, som i 17 Aar beklædte den lundensiske Bispestol, men rimeligvis var det dog denne uheldige Embedsbesættelse, som bragte Forhandlingerne om Ærkesædet til Standsning.

Sejgt og udholdende havde Sven Estridsøn ført sin Kamp. Det var lykkedes ham at skabe Fred i Landet, Kirken havde faaet sin Organisation, der samtidig betød en kraftig Styrkelse af Kongemagten, Forbindelsen ud til Europa var aabnet, Danmark var ved at blive en Kulturstat; men Frigørelsen fra Hamburg-Bremen naaedes ikke i Svens Levetid, og der var endnu en lang Vej tilbage, før Kongedømmet virkelig blev Landets Øvrighed. En frugtbar og god Tid havde Aarene siden Magnus' Død dog været. Midt under denne fredelige Udvikling døde Kongen under et Ophold i Slesvig Foraaret 1076. Flere af de ældste danske Kilder sætter ganske vist Aaret 1074 som Svens Dødsaar, og Forskningen har drøftet Spørgsmaalet frem og tilbage; alt vel overvejet er det dog rimeligst at holde fast ved Aaret 1076. Hans Lig førtes til Roskilde Domkirke, hvor det hviler den Dag i Dag.

4. Harald Hén (1076—80).

Ved sin Død efterlod Kong Sven sig ingen ægtefødte Børn, derimod talrige Frillesønner, af hvilke ikke mindre end fem efter hinanden blev Konger i Danmark. I første Omgang stod Valget mellem den ældste Søn Harald og den yngre Knud. Paa Isøre, ved Indløbet til Isefjord, hvor der fandtes en ypperlig, centralt beliggende Flaadehavn, samledes da Bønder og Stormænd fra hele Riget for at træffe Afgørelsen. De to Kongesønner var indbyrdes meget forskellige, og det viste sig snart, at Modsætningen mellem dem dækkede over dybtgaaende Modsætninger inden for selve Folket. *Knud* var den tapre Vikingehøvding, der ikke blot to Gange havde kriget imod England, men som ogsaa østerpaa havde indlagt sig stor Berømmelse. Han havde samlet sig en Flaade og en Hird, og han støttedes af alle dem, der var utilfredse med Svens lidet krigerske Regimente, og som ønskede, at Vikingetogterne og Storpolitikken skulde tages op paa ny. Det var navnlig Høvdingeslægterne. Harald var en Mand af en helt anden Støbning. Ogsaa han havde ganske vist deltaget i det uheldige Englandstogt 1069—70, men han havde forlængst faaet nok af Vikingefærden. Han var en Fredens Mand, der vilde føre Traditionerne fra Faderens Tid videre, og man kunde af ham vente sig et ukrigersk, folkeligt Styre. Modstanderne beskyldte ham endog for Sløvhed, Uvirksomhed og Mangel paa Fasthed; formodentlig er det ogsaa dem, der har givet ham Tilnavnet Hén, som siden har hængt ved ham. Ordet Hén eller Hein betyder en blød Sten, en Slibesten, og er sikkert ment som en Karakteristik af Haralds vege Sind. Trods alt blev det dog dennes Tilhængere, der gik af med Sejren, ivrigt støttet af Kong Svens Broder Asbjørn. Da Harald var hyldet, skal han have tilbudt Broderen Knud Del i Magten som Jarl, et Træk, der stemmer godt med hans fredsæle Karakter, men Knud afviste Tilbudet og drog forbitret bort. For ham gjaldt det den fulde Kongemagt eller intet. Endnu otte Dage blev Kongen og Folket tilbage paa Isøre, og i disse Dage gav Harald, og Folket vedtog de Love, han havde givet Løfte om før Valget.

De *Love,* som her blev vedtaget, har naturligvis været Udtryk for, hvad man kunde kalde Haralds Program, men desværre er det ikke muligt at skabe Klarhed over deres Indhold. Roskildekrøniken nævner, at Kongen »gav alle Ret til at bruge Skovene, som de mægtige havde tilegnet sig alene«, og Ælnoth fortæller, at Kongen var i høj Grad ivrig for at imødekomme Folkets Krav og give det de Love og Retsregler, det selv ønskede. Ogsaa Saxo taler om, at Harald, hvem han overdænger med Foragt, smigrede for Folket ved sine

Love. Om Indholdet af Lovene fortæller han imidlertid kun, at den anklagede nu fik Lov at rense sig ved Mededsmænd, medens dette tidligere ikke havde været tilladt over for vidnefast Søgsmaal. Saxo maa her have misforstaaet det hele. Thi Anvendelsen af Mededsmænd er netop det ældgamle danske Bevismiddel, medens Vidneførsel først er af senere Oprindelse (se nedf. S. 737 f.), og der intet som helst, der tyder paa, at de foregaaende Konger skulde have indført Retsbevis ved Vidneførsel, saaledes at den nye Lov kunde forstaas som en Tilbagevenden til gammel Sæd og Skik. Desuden føjer Saxo til, at denne Bestemmelse om Mededsmænd førte til en Afskaffelse af Tvekamp som Bevismiddel, hvilket tilfulde viser, at man ikke kan bygge paa hans Oplysninger. Thi Eden og Gudsdommen ved Tvekamp hører netop hjemme i den ældre Tids Retsvæsen og afskaffes først efterhaanden gennem Indførelse af Vidnebeviset. Om Haralds Lovgivning kan vi da ikke vide andet end, at den betød en Imødekommelse af Folkets Ønsker og paa visse Punkter gik Høvdinger og Stormænd imod. Muligt er det, at den engelske Krønikeskriver Radulfus har ramt det rette, naar han fortæller, at Harald blot stadfæstede ældre Lov og Ret.

At disse Love, som blev givet paa Isøre, har haft stor Betydning kan man imidlertid ikke være i Tvivl om, thi alle vore Kilder fra den ældste til de yngste er enige i at omtale Harald Hén som Lovgiveren. Ælnoth fortæller ikke blot, at han imødekom Folkets Ønsker, men ogsaa at han var ivrig for med sin kongelige Myndighed at fastslaa de nye Love til Overholdelse hos Efterkommerne. »Derfor har de Danske indtil den Dag i Dag, hvergang de har valgt eller villet vælge sig en Konge, til denne stillet det Krav, at han skulde overholde de Love, Harald havde stadfæstet, og de roser og priser ham stadig som Fredens og den offentlige Friheds Fader paa Grund af de Love, han har indrømmet dem«. Nu er Ælnoth udpræget retorisk i sin Stil og maa læses med alt muligt Forbehold, men i hans Ord sporer man dog en tydelig Genklang af Haralds folkelige og fredelige Styre. Roskildekrøniken kalder Kong Harald en ypperlig Mand og en saare retfærdig Hersker, »rector iustissimus«; dette sidste er i Middelalderens kirkelige Sprog næsten den stærkeste Ros, der kan udtales over en Hersker; det betyder »den ideale Konge«, »Kongen efter Guds Hjerte«. Her er det tydeligvis en af Haralds Partitilhængere, der taler. Men ogsaa de Krønikeskrivere, der tilhører Modpartiet, indrømmer, at hans Lovgivning har haft stor Indflydelse; det gælder saaledes baade Sven Aggesøn og Saxo.

De magre Oplysninger, Krønikerne giver os, suppleres paa en meget værdifuld Maade gennem Møntfund. Det viser sig, at *Møntvæsenet*

er undergaaet en gennemgribende Reform. Lund, Tommarp, Roskilde, Slagelse og Viborg bliver de eneste Møntsteder, Præget bliver bedre og klarere, der skabes Ensartethed for hele Riget, og først og fremmest faar Mønterne en ensartet Vægt. Som de fleste Reformer i Pengevæsenet blev ogsaa denne af kort Varighed; allerede under Efterfølgeren Knud den Hellige spores Tilbagegangen i Jylland; men den Indsats, som Harald har gjort paa dette vigtige Omraade, staar dog som et klart Vidnesbyrd om, at hans Styre ikke var præget af den slappe Uvirksomhed, som Modstanderne beskyldte ham for.

Mønter præget under Harald Hén, Lund (t. v.) og Roskilde (t. h.). Efter Hauberg, Myntforhold og Udmyntning i Danmark indtil 1146.

I samme Retning peger hans *Forhold til Kirken,* som belyses gennem en Række Breve fra Gregor VII. Denne klager i sit første Brev over, at den danske Kirke skades af »uretfærdige, djævelske Mennesker«, og opfordrer Kongen til at gribe ind til dens Forsvar. De følgende Breve bringer atter i en meget forsigtig Form Spørgsmaalet om et dansk Ærkesæde paa Bane, men viser tillige, at Forholdene har udviklet sig til Pavens Tilfredshed. Kongen roses for sin underdanige Lydighed og den Ærbødighed, han viser Kirken; derfor har han ogsaa Medgang i sit Styre. Paven lader det imidlertid ikke bero ved dette. December 1078 skriver han til den norske Konge Olav Kyrre og formaner ham til ikke at støtte »Danerkongens Brødre« i deres Angreb paa Harald, da disse Angreb tjener saavel til Rigets som til Kirkens Fordærv. Uventet kaster dette samtidige Brev et skarpt Lys ind over Begivenheder, som de danske Kilder helt fortier. Isørevalget 1076 har ført til aaben Kamp mellem Sven Estridsøns Sønner. Om Knud har hørt til dem, der førte Vaaben mod Harald, ved vi ikke, men naar baade Helgenlitteraturen og Saxo er saa ivrige for at betone, at han loyalt bøjede sig for Broderens Valg, faar man let en Mistanke om, at Knuds Optræden ved denne Lejlighed trængte til et Forsvar. Det naturlige er dog at tænke sig, at netop han, Modkandidaten til Tronen, var Hovedmanden i Angrebet. Bortset fra dette er det imidlertid interessant, at Pavebrevene viser, at Harald Hén ligesom sin Fader har opretholdt Forbindelsen med Kurien; han har dér søgt Viden om »det, der angaar den kristne Gudsdyrkelse«, og har fremmet den danske Kirkes Udvikling efter

udenlandske Forbilleder. Gregor betragter ham som en god Mand for Kirken og ønsker efter Evne at støtte ham i Kampen mod Brødrene. Selv Saxo maa her gøre sin Fjende en Indrømmelse: »Kærlighed til Religionen var det eneste, han udmærkede sig ved«. Ganske vist vendes ogsaa dette til Vanry for Harald, thi han gik saaledes op i sine Andagtsøvelser, hedder det, at han glemte at styre Riget og hævde de Love, han selv havde givet. Det er den typiske politiske Partipropaganda, der afspejler sig i disse Ord.

Fredelig Udenrigspolitik, folkeligt Styre, Iver for at gøre Kongens Indflydelse gældende i Lovgivningen, Reform af Pengevæsenet, Støtte til Kirken og Opretholdelse af Forbindelsen med Pavestolen — det er det Billede, de ældste Kilder giver os af Harald Héns kortvarige Regering. Det er meget forskelligt fra den Opfattelse, som ellers i Eftertiden har været den almindelige. Her, som andre Steder, er det de yngste Kilder Saxo og Knytlingasaga, der har behersket Historieskrivningen. Men den nyere kritiske Forskning har uomstødelig godtgjort, at i hvert Fald Saxo helt er behersket af sit Modsætningsforhold til den Politik, som Harald Hén havde gjort sig til Talsmand for, og at hans Skildring af Kongen kun i ringe Grad hviler paa virkelig Viden. Den er bygget op som et Modstykke til det Idealbillede, han paa de følgende Sider tegner af Knud den Hellige, Efterfølgeren, der ret var efter Saxos Smag.

5. Tyran eller Helgen?

Lykken omskiftes hurtigt. Efter kun 4 Aars Regering døde Harald Hén, og uventet aabnedes da Vej til Tronen for *Knud* (1080—86). Hurtigt vendte han hjem til Landet og bemægtigede sig Tronen. Hvorledes det gik til, ved vi ikke; maaske har det været betragtet som en Selvfølge, at han nu var den retmæssige Arving til Tronen, maaske har Hirden og hans faktiske Magtstilling gjort Udslaget. I hvert Fald synes han uden Vanskelighed at være blevet hyldet paa Tinge. Hermed begyndte en ny Tid i Riget. Knud var rig paa Evner, og der stod Glans om ham paa Grund af hans krigerske Togter; han var en kraftig Natur, som ønskede at hævde sin Magt med Fasthed; Modsigelse eller Ulydighed taalte han ikke; hans Opfattelse af Kongens Herskerstilling var betydelig mere despotisk, end man hidtil havde kendt i Danmark; samtidig var han imidlertid sin Ungdoms Vikingeidealer tro, og han kunde ikke opgive Drømmen om at vinde krigersk Berømmelse ved som sine Forfædre at undertvinge England. Mange af de store Høvdinger sluttede op omkring ham, men talrige

blev ogsaa hans Modstandere, som med Længsel saa tilbage til Haralds Styre. Knud fik den Skæbne, som altid bliver kraftige og voldsomme Karakterer til Del: hos nogle fandt han Beundring og ubetinget Troskab, men hos mange opvakte han Forbitrelse og Had, og da Opgørets Time kom, viste det sig, at Fjenderne var de mægtigste. Der er noget tragisk over denne Mands Skæbne. Paa den ene Side var hans Drøm at genoplive Fortidens Vikingeidealer — det lod sig ikke gøre mere; paa den anden Side var hans Forsøg paa at hævde den stærke Kongemagt i Slægt med det, som skulde skabe Rigets glorværdige Fremtid under Valdemarerne — men dertil var Tiden endnu ikke moden. Ironisk nok gjorde Eftertiden en Helgen af denne Mand, der var en Mellemting mellem en Viking og en Voldshersker.

Ved en ny og uhørt Lov vilde han tvinge Folket til at betale en Skat, som man hos os kalder »Nefgjald« — det er alt, hvad Roskildemanden har at fortælle om Kong Knud, bortset fra hans Martyrdød i Odense, og endnu mindre bliver det, fordi vi ikke ved, hvad Nefgjald er. Ordet Nef betyder Næse, og Talen maa da rimeligvis være en Personskat (Kopskat). Tydeligt er det, at Krønikeskriveren misbilliger Kongens Foranstaltning, og han er ikke den eneste, der fortæller om det nye Styres voldsomme Fremfærd. Knytlinga, der har opbevaret en meget udførlig Tradition om Knud, fortæller, at Kongen kom til Halland og forlangte Heste til Rejsen af Bønderne; da de nægtede ham dette, forbød han dem omgaaende at lade deres Svin gaa paa Olden i de store Skove, som han hævdede var Krongods. Paa lignende Vis gik det med Bønderne i Skaane; da de ikke vilde bøje sig for de kongelige Krav, truede Knud med at forbyde dem Fiskeriet i Øresund — ud fra den Betragtning, at alle øde Steder tilhørte Kongen: »Det blev da besluttet at lade Kongen ene raade, og de tilstod alle det, som han forlangte«. Det var en anden Melodi, end dengang Harald sikrede Bønderne Ret til at benytte Skovene. Stadig lød Klagen over, at Kongens Fogeder var for strenge i Inddrivelse af Bøder. Selv Helgenlitteraturen, som ikke taaler, at der sættes nogen Plet paa den kongelige Helt, indrømmer dette. »De kongelige Ombudsmænd eller Fogeder beflittede sig mere end billigt var paa at yppe Retssager i Hobetal, de brugte alt for svære Lodder paa deres Vægtskaale, satte alle Tings Værd lavt og, for at udtrykke mig i Menigmands Maal, lod en Øre knap gælde en Ørtug; de bøjede Retten, fortæller man, og søgte med Vold og Magt at kue ædelbaarne lige saa vel som Menigmand. Ved disse Menneskers utaalelige Overgreb ophidsedes overmaade mange af de ældre, opflammede baade af Vrede og Had«. Selv om man er aldrig saa velvillig, kan man ikke komme uden om, at Kongen bar Ansvaret for

sine Fogeders Fremfærd, og naar pludselig den almindelige Praksis saaledes ændres, har det givetvis hængt sammen med ændrede Signaler fra Kongen selv. I Folketraditionen er der ingen Tvivl paa dette Punkt — det viser de ovenfor gengivne Anekdoter fra Knytlinga. Der laa et Princip bag alt dette: at gøre Kongen til Landets virkelige Herre. Han krævede Underhold og Kørsel, hvor han kom omkring i Riget, han gjorde Fordring paa alt »det, som ingen ejede«, han indførte nye Afgifter og inddrev Retsbøder med urimelig Strenghed. Hertil kom endelig Kravet om, at hele Folket skulde lyde, naar han udbød det til Leding.

Vi kommer derved til at omtale den anden Side i hans Styre, Tanken om at genoptage Englandstogterne. Ikke for intet havde han i sin Ungdom to Gange gjort Togter mod England, og han brændte af Iver efter at forsøge det en tredie. Som den typiske Viking han var, kunde han ved sin Flaade rense de hjemlige Farvande for vendiske Sørøvere, hvilket var i høj Grad tiltrængt, men det viste sig snart, at Vikingesystemet ogsaa havde sine betænkelige Sider. Her er det atter Knytlinga, der har bevaret en Fortælling, som giver et typisk Billede af hele Tiden. I Sønderjylland i Ribe Stift levede en mægtig Mand ved Navn Ragnar, som havde tjent Sven Estridsøn. Han havde en Søn Egil, der var en stor Kriger. Denne Egil kom til Kong Knud og tilbød ham sin Tjeneste. Kongen satte ham da til Foged paa sine bornholmske Gaarde. Meningen var naturligvis, at han skulde hjælpe med til at holde Sørøverne væk fra Østersøen. Egil, der i øvrigt fik Navnet *Blod-Egil*, fordi han efter en Kamp havde nydt Drikkevand, der var blandet med Blodet fra de faldne, viste sig kun alt for dygtig til Opgaven. Han samlede sig en stor Hird, berigede sig ved Røverier og optraadte med kongelig Pragt. Forgæves forlangte Knud, at han skulde gøre Kirkebod for Historien med Blodet, og at han skulde formindske sit Følge. Da det nu til sidst kunde konstateres, at et rigt ladet norsk Handelsskib var forsvundet under Bornholm, faldt Mistanken for Sørøveri paa Egil, og Kongen drog derover med sin Hird, overfaldt Egil paa hans Gaard, forhørte ham og lod ham efter hans Tilstaaelse klynge i Galgen. Fortællingen viser, hvor vanskeligt det kunde være at drage Grænsen mellem Viking og Sørøver, men en Affære som denne var ikke egnet til at gøre Kongen populær, mindst af alt blandt Høvdingerne, der skulde være hans bedste Støtte. »Denne Daad skaffede Kongen mange Uvenner, thi Egil havde baade mange og store Frænder«, slutter Sagaen sin Fortælling.

Knud havde imidlertid større Planer end at holde Venderne borte fra de hjemlige Farvande. Hans Blik var vendt ud imod Europa.

Grev Balduin af Flanderns Signet fra Slutn. 11. Aarh. Fundet ved Læborg i Jylland. Nationalmuseet.

Han havde ægtet Edel, en Datter af Grev Robert af Flandern, der var Vilhelm Erobrerens erklærede Modstander og villig til at støtte Knud paa et Englandstogt. Samtidig søgte Knud Hjælp i Norge. Den blev ogsaa givet, omend med en vis Karrighed; kun 60 Skibe gav Møde, og Kong Olav Kyrre drog ikke selv med. Sommeren 1085 udbød Kongen da hele den danske Flaade til at møde ved Limfjorden, der paa den Tid havde Udløb mod Vest og derfor var velskikket til Udgangspunkt for et Togt imod England. Efter Sigende samledes der ikke mindre end 1000 Skibe, hvortil kom de 60 norske, medens Grev Robert havde lovet at forøge Flaaden med 600 Skibe. Af en eller anden Grund blev Kongen imidlertid opholdt ved Rigets Sydgrænse, og da det stadig trak ud med hans Komme, rejste der sig en voldsom Forbitrelse i Ledingsflaaden. Mange vilde drage hjem, og til sidst enedes Høvdingerne om at sende Kongens Broder Oluf, der foreløbig stod i Spidsen for Flaaden, til Sønderjylland for at bringe Folkets Utilfredshed for Kongens Øre. Resultatet af denne Sendefærd var imidlertid højst mærkeligt: Kongen mistænkte sin Broder for at ville tilrive sig Ledelsen af Englandstogtet, ja, endog Kongemagten. Resolut lod han ham derfor kaste i Lænker og sende til sin Svigerfader Grev Robert af Flandern. Først ud paa Sommeren tillod han endelig Flaaden at drage hjem, men med Paalæg om at møde igen næste Aar. Saadan omtrent fortæller Ælnoth og Knytlinga om disse Begivenheder, men der er noget højst besynderligt over det hele. Man kunde fristes til at tro, at det her snarere er Saxo, der har bevaret det rette: hos ham hedder det, at Kongen laa ved Limfjorden fuld af Iver for at komme af Sted, medens Oluf forsætlig ved sin Udeblivelse hindrede Afrejsen. For dette Forræderi fik han da sin velfortjente Straf, idet han som Fange sendtes til Flandern. Hvad der egentlig skete i disse Sommermaaneder 1085, vil det næppe lykkes at komme til Bunds i, men sikkert er det, at Englandstoget maatte opgives, og at Folkets Forbitrelse mod Kong Knud yderligere øgedes. Det var denne Forbitrelse, som Aaret efter slog ud i lys Lue og medførte hans Fald. Først er der imidlertid endnu en Side i hans Kongegerning,

som har Krav paa nærmere Omtale, nemlig hans *Forhold til Kirken.*

I ældre Tid gjorde man meget ud af denne Side hos Knud. Ikke for intet bar han Helgennavn, og den historiske Fremstilling byggede uden Tøven paa »Knud Konge og Martyrs Lidelseshistorie« og Ælnoths Skrift om ham. Her har den kritiske Forskning imidlertid vendt op og ned paa Tingene. Helgenlitteraturen siger os ikke meget om Kong Knuds Liv og Virken; en og anden Oplysning kan vel være paalidelig, men Billedet i sin Helhed har intet med Virkeligheden at gøre og staar da ogsaa i skarp Modsigelse mod den øvrige Tradition; derimod har denne Litteratur, som det straks skal paapeges, sin store historiske Interesse paa et andet Felt. Den, der vil vide noget om Kong Knuds personlige Holdning over for Kirken, maa tage sit Udgangspunkt andre Steder end i Helgenbiografierne. Og her er det da saa heldigt, at vi har et samtidigt Dokument, det ældste (i Afskrift) bevarede danske Kongebrev, Kong Knuds Gavebrev til St. Laurentii Kirke i Lund, dateret den 21. Maj 1085. For det første lægger man her Mærke til den Rækkefølge, hvori Vidnerne anføres; de tre Biskopper, Richwal, Sven og Sigvard stilles foran Hertug Hagen, og Navnene paa Stallere (Hofembedsmænd) følger først efter Præsternes. Dette er næppe et Tilfælde, men Udtryk for den Ærefrygt, man viste Gejstligheden; hos Saxo er det ligefrem blevet til, at Kong Knud udstedte en Lov, der gav Biskopperne »Gang og Sæde blandt Høvdingerne, ja, endog den første Plads blandt Rigets Stormænd, som om de var Fyrster«. Selve Gavebrevet skænker ikke mindre end 52½ Bol Jord i Skaane og paa Sjælland til Lundekirken tillige med Andel i Byskatten i Lomma, Helsingborg og Lund. Dertil kom, at Kirkens Jord og de derpaa boende Bønder blev fritaget for alle kongelige Afgifter og Bøder, med Undtagelse af Fredkøb, Ledingsbøde og Forpligtelse til at levere Kongen Heste, naar han kom til Egnen. Det var en meget anselig Gave, der her skænkedes Lundekirken; ogsaa Kirken i Dalby, som efter Bispesædets Ophævelse var omformet til et Kannikkonvent, nød godt af den kongelige Gavmildhed, og sandsynligvis gælder det samme Kirkerne i Roskilde og Viborg. Til Odense bragte Knud fra England Relikvier af den hellige Alban og lod til hans Ære paabegynde Opførelsen af en anselig Stenkirke. Muligt er det ogsaa, at Knud — som Martyrhistorierne fortæller — har været ivrig for at indføre Tienden. I hvert Fald har han ligesom sine Forgængere støttet Kirken paa forskellige Maader og staaet i et godt Samarbejde med adskillige af Biskopperne. Kirken var den naturlige Forbundsfælle for den, der ønskede at hævde Kongemagten som Landets Øv-

righed. Det er som nævnt netop paa Samarbejdet mellem de to fremadstræbende Magter i Samfundet, Kirken og Kongen, at Spændingen beror i 11.—12. Aarh.s Danmarkshistorie. Der er imidlertid eet Punkt, hvor Knud øjensynlig ikke har fulgt sine Forgængeres Politik, og det er i *Forholdet til Pavestolen.* Forbindelsen med denne havde været livlig allerede under Sven, og var ikke blevet mindre betydningsfuld under Harald. Da Knud blev Konge, hørte den fuldstændig op. Det er i og for sig let forstaaeligt; en Vikingekonge som Knud var ikke egnet til at indtage sin Plads i den europæiske Statsrække; han maatte der staa som en Voldsmand og Røver; hertil kom, at Richwal, der havde efterfulgt Egino i Lund, som allerede tidligere omtalt, var lidet egnet til at repræsentere den danske Kirke i Rom. Men man mindes tillige, at Gregor VII bestemt havde taget Parti for Harald Hén mod »Danerkongens Brødre«. Var Knud alligevel blandt dem, der havde ført Vaaben imod Landet, og skal man ikke her søge den egentlige Grund til, at Forbindelsen med Pavestolen afbrydes?

Efter det uheldige Ledingsopbud 1085 steg Misfornøjelsen navnlig i Jylland, og da samtidig de kongelige Fogeder fortsatte deres Udsugelser og var meget ivrige i Inddrivelse af Retsbøder — i saa Henseende er det værd at lægge Mærke til, at en stor Del af det Gods, Kongen skænkede til Lund, stammede fra Fredkøb — brød Forbitrelsen ud i lys Lue. I Foraaret 1086, medens Knud opholdt sig i Vendsyssel, rejste Bønderne sig i aabent Oprør og begyndte at plyndre Kongsgaardene. Med rivende Hast bredte Oprøret sig, og Kongen maatte ilsomt flygte ned igennem Jylland over til Fyn, hvor han tog Ophold paa Kongsgaarden i Odense. Ogsaa herhen fulgte Oprørerne ham imidlertid, og da Gaarden var ubefæstet, søgte Kongen og hans Mænd Tilflugt i den Trækirke, hvor St. Albans Relikvier endnu hvilede. Bøndernes Raseri var saa voldsomt, at de ikke respekterede det hellige Sted, men efter en voldsom Kamp trængte ind i Kirken og nedhuggede Kongen og hans Følge. Dermed var der gjort Ende paa Knuds Styre, der for vide Kredse havde taget sig ud som et utaaleligt Voldsregimente.

Ganske naturligt vendte Blikket sig nu imod Kongens Broder Oluf, som havde været Folkets Talsmand Aaret før. Det lykkedes at faa ham udfriet af det flanderske Fængsel, og han hyldedes paa Tinge i Viborg. Olufs Regering blev imidlertid ikke, hvad man havde haabet. Thi der indtraf netop nu en Række Aar med Misvækst, som fuldstændig forarmede Folk og Rige; Saxo giver en meget malende Skildring af, hvorledes Tørke og Hede afsved Kornet om Foraaret og Sommeren, og hvorledes endeløse Regnskyl i Høsten ødelagde

det lidet, der var tilbage. Saa stærkt regnede det, at Bønderne maatte sejle om i Baade paa de oversvømmede Marker for dog at redde lidt af Afgrøden. Mange Steder døde Folk af Nød. Denne Tilstand varede det meste af Olufs Regeringstid (1086—95), og derfor gav man ham Navnet *Oluf Hunger*. Det var imidlertid ganske naturligt, at Tanken søgte efter en dybere Forklaring paa denne frygtelige Misvækst, og hvor var den at finde om ikke deri, at Misvækstaarene var Himlens Straf for det ugudelige Drab paa Kong Knud. Tilmed rygtedes det snart, at Biskop Sven i Roskilde havde forudsagt, at det vilde gaa saaledes, og havde paamindet Folket om ved oprigtig Anger at afværge Ulykken, »men eftersom Gud forhærder, hvem han vil, saa forhærdede han alles Hjerter og slog dem, som det var forudsagt, med Ulykke«, siger Roskildemanden.

Da begyndte man tilmed at tale om Mirakler, der var sket ved den dødes Grav i Odense. »For klart at lægge Mordernes Ondskab for Dagen gav Gud ved Undergerninger til Kende, hvilke herlige Egenskaber han, som de havde myrdet, havde været i Besiddelse af, og aabenbarede ved underfulde og herlige Tildragelser den Fromhed, som Menigmand ikke havde haft Øje for«. Kunde disse Mirakler betyde andet end, at Knud havde været en retfærdig Konge, der havde lidt Martyriet for sin Sag? De angelsachsiske Munke i Odense flyttede endnu i Kong Olufs Levetid Knuds jordiske Rester til en Begravelse under selve Kirkens Højalter, og en af dem skrev »Knud Konge og Martyrs Lidelseshistorie«, beregnet som Læsestykker ved de Messer, der nu læstes til Hellig Knuds Ære. For ret at være sikker paa, at det var en sand Helgen, man ærede, prøvede man Sagen ved fire Gange at lægge blussende Ild paa hans hellige Ben, og alle fire Gange slukkedes Ilden i et Nu, ret som om der blev hældt Vand paa. Over for saadanne Kendsgerninger kunde ingen tvivle. Der blomstrede en *Hellig Knudsdyrkelse* op i Odense. Tanken var unægtelig dristig: at gøre den Mand, som hele Folket havde vendt sig imod som en Tyran, og som havde været den krigerske Vikingekonge, til Helgen. Det var kun de angelsachsiske Munke, der kunde tænke sig noget saadant, og det blev da ogsaa dem, ikke danske, der gav Skildringen af Helgenkongen, saaledes som en Middelalderhelgen nu engang skal være. Men snart blev Sagen taget op af mere indflydelsesrige Kredse. Der var jo adskillige, som ønskede, at Knuds Styre skulde føres videre, først og fremmest hans Broder Erik Ejegod, den eneste, der var undsluppet fra Odense, og som kun ventede paa Oluf Hungers Død for selv at overtage Magten. Han saa snart, hvilket Aktiv det kunde blive for ham og hans Sag, om det blev slaaet almindeligt fast, at Knuds Kamp mod hans Mod-

Hellig Knuds Helgenskrin i St. Knuds Kirke i Odense.
Efter farvelagt Tegning i Nationalmuseet.

standere havde været en Kamp i Guds Tjeneste, og at Bøndernes Opsætsighed mod det kongelige Voldsregimente var Opsætsighed mod Gud. Det er da ogsaa den Tone, som behersker Helgenlitteraturen, baade det første lille Skrift, men navnlig *Ælnoths,* som først er skrevet 25—30 Aar senere. Her slaas det fast paa en Maade, som man aldrig før havde hørt i Norden, at Kongen er Guds Stedfortræder paa Jorden; den, der vægrer sig ved at underkaste sig under sin Fyrstes retmæssige Herredømme, han gør sig selv til Djævelens Træl; den, der modstaar Øvrigheden, modstaar Guds Ordning, hedder det gentagne Gange med Apostlens Ord. Ikke saa sært, at Erik Ejegod var interesseret i at støtte de Bestræbelser for at kanonisere Knud, som formodentlig har haft deres første Udspring i rent stedlige Forhold. Da han 1095 var blevet Konge efter Oluf Hunger, tog han for Alvor Sagen op, fik den officielle Kirke med Biskop Asser i Spidsen til at stille sig bag den og lod den nu gaa sin normale Gang. Der skete Henvendelse til Paven, som 1101 kanoniserede Kong Knud, og Langfredag den 19. April samme Aar fandt den højtidelige Ceremoni Sted, hvor Knuds Ben blev optaget af Graven og henlagt i det prægtige Helgenskrin, som endnu den Dag i Dag har sin Plads i St. Knudskirkens Krypt i Odense. I Skrinet nedlagde man den saakaldte Odensetavle, en kort Beretning om Kampen og Navnene paa de Mænd, der var faldet sammen med Kongen. Saaledes var det virkelig lykkedes at skabe Vikingen og den strenge Hersker om til en Helgen, der kunde tjene til Fanemærke i Kampen for Kongedømmets Sag.

Helt glat var det imidlertid ikke gaaet. Da man fortalte Kong Oluf om Miraklerne ved Broderens Grav, blev han forbitret og svarede: »Drist du dig kun ikke til at sige saadan Løgn, thi jeg ved

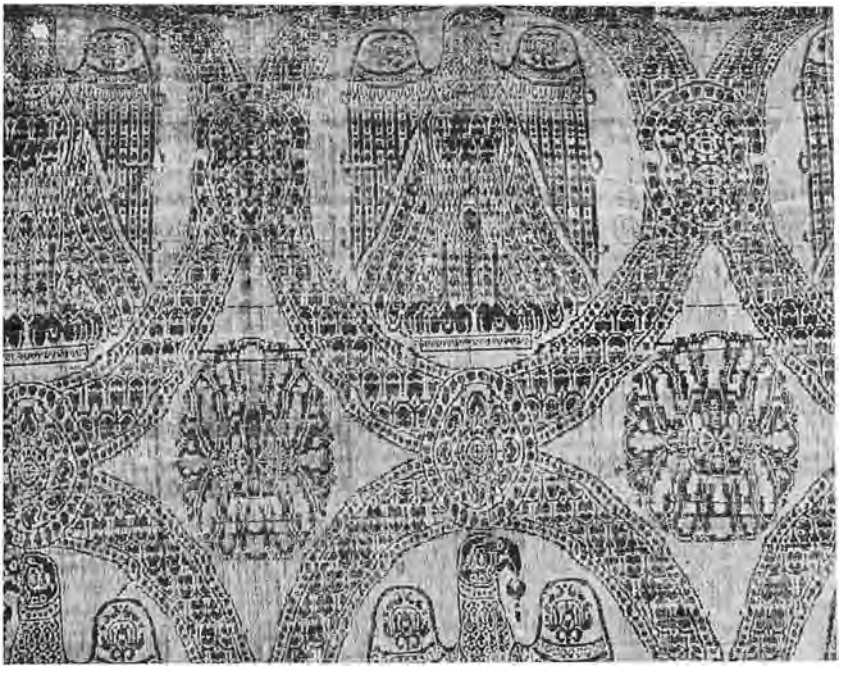

Byzantinsk Silkestof fra Hellig Knuds Skrin.

mange Ting i Kong Knuds Vandel, som tilfulde godtgør, at han langt fra kan være Helgen« — saaledes fortæller i hvert Fald Knytlinga. Og som det var at vente, finder vi ogsaa Roskildemanden blandt dem, der ser med stor Skepsis paa Knuds Helgenværdighed. Benægte den vil han ikke, men han mener, at den finder sin Forklaring deri, at Knud døde med stor Anger i Hjertet, saaledes at det mere var denne Død end hans Liv, der betingede hans Helligheds. Modstanden var i Virkeligheden temmelig stærk, saa at det aldrig lykkedes at gøre Knudskulten til et Samlingspunkt for hele Landet, saaledes som Erik Ejegod havde tænkt sig det. Tværtimod var der endnu paa Saxos Tid en levende Kritik: indgroet Had og gammelt Nag, fortæller han, glødede med usvækket Kraft, og Folket var ikke til at formaa til at vise den Mand guddommelig Ære, som det selv havde taget af Dage for hans Ondskab. Drabet vedblev de at forsvare; de indrømmede vel hans Hellighed, men de paastod, at den mindre skyldtes hans Gerning i Livet end hans Bod i Døden; ikke hans Levned, men hans Anger gjorde en Helgen af ham, og de var siden ikke til at formaa til at lade Hadet fare og vise hans Hellighed oprigtig Ære. Det er klart, at Saxo her tænker

paa Roskildemanden, men der var mange, der tænkte som han, blandt disse øjensynlig selve Ærkebiskop *Eskil*. Hans Forgænger Asser havde bøjet sig for Kong Eriks Krav, formodentlig uden at forstaa, at Kirken derved lod sig spænde for Kongedømmets Vogn, og i Lund Domkapitels ældste Dødebog finder man baade Hellig Knuds, Erik Ejegods og hans Sønners Navne. Men da der kort efter Eskils Embedstiltrædelse blev lavet en ny Dødebog, var alle disse Navne strøget, og naar Hellig Knuds Navn var strøget af Dødebogen, betød det utvivlsomt ogsaa, at man i Lund var ophørt at læse Messer til hans Ære. Eskil var ikke for intet politisk skarpsynt og en erklæret Modstander af den udprægede Kongemagt. Først i en senere Tid, da der var sluttet Fred mellem Konge og Kirke, fandt Knuds Navn atter Vej ind i den lundensiske Dødebog. Som Roskildemanden og Eskil tænkte imidlertid ogsaa Folkets Hovedmasse. Knudskulten blev aldrig populær, som f. Eks. Dyrkelsen af Hellig Olav blev det, og kun i ringe Omfang har den folkelige Overlevering interesseret sig for denne Helgen. Hans Kanonisation var og blev et partipræget Forsøg paa ved Kirkens Hjælp at hæve Kongedømmets Sag op over den politiske Strid, og dette Forsøg lykkedes kun i meget begrænset Omfang.

6. Erik Ejegod (1095—1103).

Da Oluf Hunger døde 1095 og Broderen Erik valgtes til Efterfølger, kunde ingen være i Tvivl om, at det nye Styre vilde betyde en *Tilbagevenden til de Baner, Knud den Hellige havde afstukket*. Erik havde helt været hans Mand og staaet ved hans Side under Kampen i Odense. Udadtil viste han ogsaa straks sit Partistandpunkt ved at tage Bestræbelserne for Knuds Kanonisation op. Disse Bestræbelser lykkedes, som allerede nævnt, og 19. April 1101 fandt den højtidelige Skrinlæggelse Sted i Odense. Den nye Konge var i alt sit Virke præget af frisk Initiativ, og for at kaste Glans over Knudskulten enedes han nu med Odenses engelske Biskop, Hubald, om at indkalde fremmede Munke for at oprette et Kloster til den døde Konges Ære. Fra det berømte Benediktiner-Abbedi Evesham ved Avonfloden i England kom en Koloni af Munke til Odense, hvor de grundede St. Knudskloster, der senere blev Stiftets Domkapitel. Klosterinstitutionen var ikke helt ukendt i Danmark, men de faa ældre Munkesamfund, som fandtes, spillede ikke nær den Rolle som det nye af Kongen grundlagte og af hans Efterfølgere beskyttede og berigede Kloster i Odense, hvorfra der efterhaanden udgik en Række Datterklostre.

At de onde Aar under Oluf Hunger var sendt fra Himlen som en Straf for Drabet paa Kong Knud, var sikkert de fleste enige om. Og selv den mest haardnakkede Tvivler maatte give sig, da det viste sig, at Omslaget fandt Sted, saa snart Erik var kommet paa Tronen, og man havde vist Helgenkongen den skyldige Ære. Oven paa den lange Række af Misvækstaar fulgte nemlig — som det ofte gaar — en Række Somre, hvor Kornet formelig vældte op af Jorden, og Høsten blev saa rig som ingensinde. Over for saadanne Kendsgerninger maatte man bøje sig, og det nyttede ikke, at Knuds Modstandere erklærede, at Overfloden ikke kom for Eriks Skyld, saa lidt som Hungeren for Olufs, thi ingen af dem havde i Virkeligheden fortjent den Lod, de fik. Folkets store Masse bøjede sig for det, man kunde se og føle paa, og derfor blev Erik populær. Den store Mængde Anekdoter, der samlede sig om ham, viser det tilfulde. Han var ogsaa en Mand, der var egnet til at tækkes Folket, stor og smuk, udstyret med usædvanlig Legemskraft, dygtig til Idræt, veltalende, i Stand til paa Tinge at sige det rette Ord i rette Tid. Ikke for intet fik han Tilnavnet Ejegod, den altid gode. Hans mest iøjnefaldende Fejl var — ligesom hos Faderen, Kong Sven — hans Sanselighed. Dronning Bodil, med hvem han havde Sønnen Knud, den senere Knud Lavard, maatte finde sig i Tilstedeværelsen af talrige Friller. En Fejl af den Art har imidlertid sjældent skadet en Konges Popularitet. Paa en ganske anden Maade end Knud forstod Erik Ejegod at faa Kongemagten til at falde til Leje i Samfundet. Vel klager Roskildemanden over, at han fandt paa mange ubillige og uretfærdige Love, men han synes at staa ganske ene med sin Utilfredshed. Hvad det var for Love, Erik indførte, ved vi ikke, men man tager næppe fejl, naar man gætter paa, at de betød en Tilbagevenden til Knud den Helliges Styre.

Ønsket om at se Kong Knud helgenkronet havde paa ny aabnet Forbindelsen mellem Danmark og Rom, og det var da kun naturligt, at Tanken om Oprettelsen af et nordisk Ærkesæde dukkede op igen. Den Hindring, som Richwals Person betød, var ryddet af Vejen, da han 1089 efterfulgtes af *Asser* som Biskop i Lund, og da samtidig det hamburg-bremenske Ærkesæde sluttede sig til den wibertinske Modpave Clemens III og saaledes blev skismatisk, var alt lagt til Rette paa det smukkeste. Den, der tog Initiativet, var Kongen, som var kommet i Strid med Ærkebiskoppen i Bremen, og paa en af sine lange Rejser forebragte han Sagen i Rom. Pave Paschalis II viste sig imødekommende, og engang mellem 1100 og 1104 oprettedes den nordiske Kirkeprovins med *Ærkesæde i Lund*. Hvorledes Palliet, det ærkebiskoppelige Værdighedstegn, er blevet bragt Biskop

Asser, ved vi ikke, ligesom alle Enkeltheder ved Ærkesædets Oprettelse er forblevet uomtalt i vore Kilder. Af et Brev til Asser fra Ærkebiskop Anselm i Canterbury fremgaar det dog, at Kardinalen Alberich har været i Lund, og rimeligt er det vel da, at hans Besøg har staaet i Forbindelse med Overrækkelsen af Palliet. Ganske interessant er det, at Anselm i Slutningen af sit Brev indskærper Asser at sørge for, at ingen fremmed modtager nogen kirkelig Rang i Danmark, »thi de, som jages bort af deres Biskopper, drager derhen og indvies paa afskyelig Maade til forskellige Grader« — utvivlsomt en Hentydning til Assers uheldige Forgænger, den fordrevne Klerk fra Paderborn, der var draget til Danmark og havde opnaaet Bispeværdighed. Asser selv var af dansk Bondeslægt. Hans Fader Sven Thrugutsøn havde kæmpet ved Knud den Helliges Side og tilhørte en af Landets største og rigeste Ætter. Asser var næppe nogen særlig betydelig Mand — de følgende Aar viste mere end een Gang, at han ikke var Opgaven voksen — men han forstod at stille sig i et godt Forhold til Erik Ejegod og var ikke uden Snuhed. Vi har en morsom Skildring af, hvad Indtryk han gjorde paa en tysk Sendefærd, der 1127 var i Lund for at opnaa Tilladelse til Missionsvirksomhed paa Rügen. Han var en god og retsindig Mand, men i sin Fremtræden yderst bondsk, saa at den almindelige Præst, der ledede Sendefærden, syntes fornemmere end selve Ærkebiskoppen, og samtidig var det ikke muligt at faa noget klart Svar fra ham; til det sidste var de tyske Udsendinge i Tvivl, om han virkelig mente, hvad han sagde, eller han blot sagde det for at vildlede dem. Det er Typen paa den rolige danske Bonde, der ikke vover sig for langt ud, men paa den anden Side heller ikke stiller sig afvisende.

Ingen kan være i Tvivl om, at der omkring og lige efter Aarhundredskiftet gjorde sig et idérigt og kraftigt Initiativ gældende i den danske Kirke. Om Ophavsmanden til dette var Asser, ved vi ikke; efter det Billede, Kilderne giver af ham, kan man egentlig vanskeligt tænke sig det. Langt rimeligere er den Antagelse, at det var Kongen selv, der var den fremaddrivende Kraft. Han havde udprægede *kirkelige Interesser*. Det viser sig blandt andet i den Pilegrimsrejse, han paa et tidligt Tidspunkt foretog til Bari i Syditalien; formodentlig har han ved den Lejlighed lagt Vejen over Rom og haft Lejlighed til personligt at forberede baade Helgenkroningen og Ærkesædets Oprettelse. Ved samme Lejlighed skal han have skænket Penge til Understøttelse af danske Pilegrimme baade i Lucca og Piacenza og have medbragt Relikvier af den hellige Niels til forskellige danske Kirker. Det samtidige Drapa af Marcus Skeggjason fortæller, at han efter sin Hjemkomst opførte ikke mindre end

fem Kirker af Sten, de bedste Nord for Sachsland. Ogsaa Korstogstanken, der netop i disse Aar fejrede store Triumfer ude i Europa, gjorde sig nu gældende i Danmark; en dansk Kongesøn skal have deltaget i det første Korstog, og 1103 drog Kong Erik og hans Dronning, efter at have indsat Frillesønnen Harald Kesja og Ærkebiskop Asser til at styre Riget, ud paa den lange Rejse til det hellige Land, den Rejse, hvorunder Døden indhentede ham paa Cypern. Hermed aabnedes der Vej til Kongemagten for den sidste af Sven Estridsøns Sønner, Niels, mærkeligt nok den, der af hele Flokken skulde komme til at regere længst.

7. Fred og Fremgang.

Da Budskabet om Kong Eriks Død omsider naaede hjem til Danmark, var alle enige om, at *Harald Kesja*, Statholderen i Kongens Fravær, i hvert Fald ikke skulde være Efterfølgeren. Paa kort Tid havde han ved sit raa og hensynsløse Voldsregimente gjort sig almindelig forhadt. Sven, en Broder til Erik Ejegod, haabede at blive valgt paa Viborg Ting, men døde inden han naaede frem. I øvrigt blev det ikke Tingene, men Ledingsflaaden, samlet ved Isøre ligesom i 1076, der kom til at træffe Valget — muligvis et Modtræk mod Harald Kesja, at han ikke ved sin Hird skulde kunne tilrive sig Magten. Paa Isøre stod Valget mellem Sven Estridsøns to tilbageblevne Sønner, Ubbe og Niels. Den første ønskede imidlertid ikke Valg, og saaledes tilfaldt Kongeværdigheden *Niels* (1104—34). Han var en ganske anden Mand end Erik. Ikke meget fremtrædende, rolig, beskeden af Væsen, til en vis Grad uden Handlekraft. Saxo siger om ham: »Da han var kommet paa Tronen, var det saa langt fra, at han forfaldt til Hovmod, at han tværtimod ikke opgav noget af sin fordums Venlighed, men i alle Maader vedblev at opføre sig, som han altid havde haft for Skik, thi han lod ikke sit Sind forandre af den Medgang, han havde, og vilde ikke have Ord for at lempe sit Væsen efter sin Lykke, men hellere for at lempe sin Lykke efter sit Væsen. For ikke at bebyrde Landet med en kostbar Hird og store Udgifter, nøjedes han til daglig med en Vagt paa knap 6 eller 7 Mand for blot at være sikker for Tyve og Røvere, og han var ikke mere løssluppen som Konge, end han havde været som Hirdmand«. »En godmodig og enfoldig Mand, ingenlunde skikket til at herske« — kalder Roskildemanden ham. Det er dog et stort Spørgsmaal, om denne Dom over Niels' Kongegerning kan siges at være retfærdig. I hvert Fald var de første Aartier af 12. Aarh. en god Tid baade for Kirken og Riget, en Tid, hvor meget af det, som

var saaet i det foregaaende Aarhundrede, fæstede Rod og begyndte en rolig Vækst. Ejendommeligt er det ogsaa at se, at Kirkens Mænd i Farens Stund eenstemmigt stillede sig paa Kong Niels' Side mod Knud Lavards Hævnere. Alt tyder paa, at der i hvert Fald har været adskilligt mere at sige om hans Styre end de her citerede Ord fra Saxo og Roskildemanden.

Niels havde ægtet den norske Konge Magnus Barfods Enke, *Margrethe Fredkulla,* en Datter af den svenske Kong Inge. Med hende fik han to Sønner, af hvilke den ene, Inge, døde ganske ung ved et Ulykkestilfælde. I den Anledning hører vi første Gang i Danmark om en Sjælegave, idet Kong Niels skænkede Brødrene i Odense Sjetteparten af Fiskeriet i Løneborg Aa mod, at de læste Messer for den afdøde Søns Sjæl. Den anden Søn *Magnus* voksede op til en sjælden smuk og kraftig Mand, dygtig i Idræt, elsket af Folket, som født til at tage Kongemagten i Arv, »Danmarks Blomst, den skønneste blandt de unge«, kalder Roskildemanden ham. I øvrigt berømmes Dronning Margrethe i alle Kilder som en dygtig og vidtskuende Raadgiver for sin Mand, og den saakaldte Margrethevold ved Danevirke skal være en Frugt af hendes Initiativ.

Vanskeligheden ved at danne sig et Billede af Kong Niels' Styre beror paa, at vore to Hovedkilder er dels den Samling Læsestykker, som siden anvendtes ved Messerne til Ære for Hellig-Knud-Lavard efter hans Død, dels Saxo. Den første Forfatter tegner bevidst Kongen som et Modbillede til Hertug Knud, den ideale Hersker og den fromme Helgen, og Saxo, der dels har benyttet Læsestykkerne, dels ogsaa bygger paa anden, formodentlig mundtlig Overlevering, ser med den dybeste Foragt ned paa Kong Niels paa Grund af hans lidet krigerske Færd. Han indskrænkede Hirden til kun at omfatte nogle faa Mand — intet kunde i Saxos Øjne være mere foragteligt; i øvrigt viste det sig jo ogsaa ved Erik Emunes Oprør, at Kongen militært var for svag til at faa definitivt Bugt med sin Modstander. Mandstugten i Hirden slappedes, sagde man. Det var gammel Vedtægt, at den, der saarede eller dræbte en Hirdfælle, enten var skyldig til Døden eller med Niddingsnavn skulde udstødes af Hirden. Men paa Kong Niels' Tid skete det baade, at Kristian Svensøn og senere Agge Tvær gjorde sig skyldig i den omtalte Forbrydelse, og man indførte da — ikke uden Hensyntagen til den førstnævntes fornemme Familie, idet han var Søn af Sven Thrugutsøn og Broder til Ærkebiskop Asser og Biskop Sven i Viborg — den Praksis, at man for Fremtiden kunde sone en Forbrydelse af den Art ved at betale 40 Mark i Bøde til Kongen, lige saa meget til de øvrige Hirdfæller og endelig 40 Mark plus 2 Mark Guld i »Gørsum« (Æres-

oprejsning) til den skadelidte. Men i det hele taget spiller Hirden i Kong Niels' Tid en tilbagetrædende Rolle. Fra at være et Hirdkongedømme som Knud den Helliges, var Kongemagten øjensynlig ved at antage en mere civil Karakter. Ved siden af Kongen spiller Statholdere, Jarler, nu en større Rolle. Saaledes gøres Niels' Dattersøn Ubbe til Jarl (comes) over Øerne, en vis Eiliv (Elif) og senere Erik Ejegods Søn Knud gøres til Jarl ved Rigets Sydgrænse. Ogsaa Kongelige Raader (consiliarii) og en Skatmester (camerarius) nævnes, og her er Talen øjensynligt om civile Raadgivere. Under denne Omformning er Kongens Magt imidlertid ved at falde til Leje i Samfundet. I stigende Grad anerkendes hans Ret til at udbyde Ledingshæren og som Følge deraf ogsaa hans Ret til Ledingsbøder fra dem, der undlod at møde. Af Gavebreve til Klosteret i Odense ses det, at Vrag paa Kysterne og Danefæ (d. v. s. Gods efterladt af Mennesker, der ingen Arving har) nu almindeligt anerkendes som tilhørende Kongen efter det Princip, Kong Knud i sin Tid havde søgt at hævde: det, som ikke tilhører nogen, er Kongens. Maaske Styret udadtil var lidet blændende, men indadtil foregik der dog en stille Vækst. Den hænger utvivlsomt ogsaa sammen med den *økonomiske og handelsmæssige Fremgang,* som gør sig gældende. 11.—12. Aarh. er for hele Nordeuropa en Opgangstid, og nu begynder Danmark for Alvor at komme med. Byerne bliver større og talrigere og spiller en mere fremtrædende Rolle. De vokser op ved Aamundingerne, dog gerne et lille Stykke inde i Landet af Hensyn til Faren fra Sørøvere. I Kong Niels' Tid møder vi de første Spor af »Gilderne« i Byerne, Broderskaber mellem Borgere, der ved Ed forpligtede sig til at hjælpe hinanden (se nedenfor S. 729 f.). Broderskaberne havde en udpræget religiøs Karakter. Deres Oprindelse kender vi ikke, men rimeligvis gaar de helt tilbage til den hedenske Tid, hvad de fælles Maaltider kan tyde paa. Nu drak man blot Kristi og alle Helgeners Minne, hvor man før havde drukket for Thor og Slægtens Vætter.

En alvorlig Trusel for den blomstrende Handel var de *vendiske Sørøvere,* som det stadig kneb at holde i Ave. Krigerske Konger som Knud og Erik Ejegod berømmedes for deres Fortjenester i saa Henseende, men under svagere Konger som Oluf bredte dette Uvæsen sig, og bedre gik det ikke paa Kong Niels' Tid. Saxo beretter en Historie, der er meget oplysende i saa Henseende. Knud Lavard havde fra Fyn sendt Folk over til Sjælland for at hente nogle Penge hos Skjalm Hvide. Paa Hjemrejsen kom der, midt i Bæltet, nogle Sørøvere imod dem. Pungen med Pengene skjulte de ved at lade den hænge ned i Vandet bundet med et Tov. Da de var bange for ikke

at kunne slippe bort, besluttede de imidlertid at kappe Tovet og lade Skatten gaa til Bunds, hellere end at den skulde falde i Fjendens Hænder. Saxo glemmer helt at fortælle os, hvorvidt de til sidst slap bort, men han kommer med en karakteristisk Tilføjelse: Kong Niels, der ogsaa var paa Vej over fra Fyn til Sjælland, saa paa Afstand, hvad der gik for sig, men kunde ikke komme de betrængte til Hjælp, fordi han kun havde smaa Skibe, som oven i Købet sejlede daarligt. I et Glimt ser vi her, hvor magtesløs man ofte var over for Sørøveriet, og vi forstaar, hvor fortjenstfuldt det var, at Valdemar og Absalon i den følgende Generation virkelig organiserede Landets Kystforsvar.

Ligesom Handelen medførte en stigende Forbindelse med Europa og navnlig nu med de tyske Handelsbyer ved Rhinen, saaledes var der ogsaa paa det *kirkelige Omraade* aabne Døre ud til den store Verden. Betydningen af den genoprettede Forbindelse med Rom sporedes straks. Netop i disse Aar var Kirken ved at tage Form efter Kirkerne ude i Europa. I et Brev til Kong Niels fra Paschalis II (1117) slaas det først fast, at al Øvrighed er fra Gud — det var ikke uden Interesse for det fremadstræbende Kongedømme — men dernæst formanes Kongen til at ære Kirke og Præster; han skal øve Retfærdighed og se til, at Kirken ikke berøves sit Gods, for Bisperne skal han være en Hjælper og Medarbejder: »Da styres Verden vel, naar den kongelige Magt ledsager den præstelige Myndighed«. Præsterne er nemlig Øjnene i Kristi Kirke, og dem bør Folket følge. For første Gang stilles det danske Samfund her over for den typiske katolske Middelaldertankegang: at ogsaa den verdslige Magt er indsat af Guds Naade, men netop derfor er forpligtet til at støtte det gejstlige Styre og lade sig lede af det. Det betød i Virkeligheden en fuldstændig Omvæltning i Synet paa Kongemagten og dens Ret. Trængte dette igennem, var Folket skudt til Side, og det var i Stedet Kongen og Kirken, der var Herrer i Landet.

De nye Tider viste sig tillige paa en Række andre Omraader. Nu gennemførtes *Tienden*, den Beskatning, som krævede, at alle danske Bønder skulde betale en Tiendedel af Markens Afgrøde til Kirken og dens Mænd. Tidligere havde Kirken faaet sin Indtægt gennem Betaling for de enkelte kirkelige Handlinger, men denne Praksis var forbudt af den gejstlige Lov. Guds Naade og Velsignelse skulde ikke være til Køb for Penge og nægtes, hvor der ingen Penge var. Men da maatte Kirken til Opretholdelse af Bygninger, til Underhold af Præster og Biskopper, til Omsorg for syge og fattige skaffe sig Midler ad anden Vej, og derfor krævede man en Beskatning af alle Kirkens Medlemmer. Naar Tienden er indført i Danmark, og

hvorledes man har faaet overtalt Bønderne til at paatage sig denne Byrde, vides ikke, men i 1120erne er Skridtet gjort. Ude i Europa betaltes Tienden i fire Dele, til Biskop, Præst, Kirke og fattige; her i Danmark synes man straks efter nordtyske Forbilleder at have indført en Tredeling, saaledes at een Trediedel gik til Kirken, til Vedligeholdelse af Bygningen og til Omkostningerne ved Gudstjenesten, een Trediedel til Præsten og den sidste Trediedel til Biskoppen. Denne sidste synes at have mødt størst Modstand. Sognets Kirke og Præst kunde alle forstaa, at man maatte betale til, men hvad havde Sognemændene med Biskoppen at gøre? Dertil kom Vanskeligheden ved at bringe Kornet til Biskoppens Lade. I Stedet affandt man sig da — i Strid med Kirkeloven — med en fast Afgift til Biskoppen i Pengeafløsning, Biskopgave. Først langt senere lykkedes det i adskillige af Landets Stifter at indføre en virkelig Korntiende til Biskoppen. Resultatet af Tiendens Indførelse var, at Kirken fik meget store Midler at raade over — ikke for intet var det Opgangstider for Landbruget. Derfor kunde man nu begynde over hele Landet at bygge de pragtfulde Stenkirker, som den Dag i Dag pryder det danske Landskab, og hvoraf en ikke ringe Del gaar helt tilbage til Kong Niels' Regeringstid.

At formidle Forbindelsen mellem Menigheden og den guddommelige Naade var Præstens Opgave, og heraf fulgte med Nødvendighed, at denne Mand blev noget mere end almindelige Bymænd. »Ingen, der gør Krigstjeneste for Herren, skal indvikle sig i Livets Handler«, hed det, og derfor forlangte man, at Præsten skulde leve i ugift Stand, for at han kun maatte være optaget af at behage Herren. Men det var ikke nemt at faa Præster udgaaet fra danske Bønder til at forstaa dette, og Flertallet af dem var da ogsaa gift. Forgæves henvendte man sig til Pave Paschalis II for at faa ham til at gøre Indrømmelser paa dette Punkt; Kirkeretten lod sig ikke ændre. Noget andet var saa Gennemførelsen. Paa Kong Niels' Tid skete det, at en Stormand, Peder Bodilsøn, tilskyndet af sin Kapellan, den senere Ribebisp Nothold, krævede, at de Præster, som havde Koner, skulde sende dem bort, og at de andre skulde undlade at gifte sig. Mærkeligt nok greb Almuen med Begejstring dette Krav, og rundt om blev Præster dræbt, lemlæstet eller jaget i Landflygtighed, »og kun faa beholdt deres Ejendom«, hedder det; vi tør vel deraf slutte, at Flertallet af Sjællands Præster har levet i gift Stand. Den gamle Biskop Arnold kunde ikke hjælpe sine stakkels Præster, men da han netop nu døde og efterfulgtes af Magnus' Kapellan Peder, lysnede det. Han tog sig af Præsternes Sag imod Bønderne, og ikke blot lykkedes det ham at udfri dem af den øje-

blikkelige Nød, men han benyttede denne Sag som Anledning til at gennemføre et af Kirkens vigtigste Krav; for Fremtiden maatte der aldrig rettes Klager mod en Præst paa de almindelige Ting, men kun paa de kirkelige Synoder. Dette betyder en Anerkendelse af, at Kirken har sin egen Jurisdiktion, sin egen Ret og sin egen Domstol. Dette Krav, som man ude i Europa ofte havde maattet kæmpe voldsomt for at faa respekteret, synes saaledes uden større Vanskelighed at være blevet anerkendt i Danmark, og i Hovedsagen overholdes Princippet i den efterfølgende Tid.

Naar saaledes Kirken i Løbet af disse Aar paa en Række Punkter gik frem med rivende Hast, hang det naturligvis sammen med, at den havde Ledere, der hørte til Landets bedste Mænd. Man tænke blot paa de ætstore Biskopper som Asser i Lund og Sven i Viborg. Men tillige havde den i stigende Grad taget Forbindelsen op med Udlandet, og da først og fremmest med den tyske Kirke. De bedste danske Klerke drog nu sydpaa, navnlig til Hildesheim, for at faa deres Uddannelse, og hvad de saa og lærte der, satte Frugt i dansk Kirkeliv, naar de kom tilbage. Asser sørgede saaledes for, at hans Brodersøn og kommende Efterfølger Eskil opholdt sig ved Domskolen i Hildesheim. Hertil kom imidlertid den Forbindelse, som formidledes gennem *Klostrene*, og som ikke var mindre betydningsfuld. Et Kloster var ikke en afsluttet Helhed, men Led i en Orden, en Organisation, og det tabte ikke Forbindelsen med sit Moderkloster, hvorfra det var udgaaet. I flere Menneskealdre bestod der saaledes en livlig Forbindelse mellem St. Knudsbrødrene i Odense og Abbediet Evesham i England, og baade kulturelle og religiøse Værdier tilførtes derved Landet i rigt Maal. De to engelske Forfattere til Knud Konges og Knud Hertugs Helgenbiografier er typiske Eksempler herpaa. Netop i de første Aartier af 12. Aarh. kom der imidlertid en Række nye Klostre til, og ogsaa de har utvivlsomt været Centrer for Forbindelsen ud til Europa. Under Assers Ledelse blomstrede det Kanniksamfund, der siden Knud den Helliges Tid havde eksisteret i Lund, op til at være et fuldt organiseret Domkapitel, og fra Klosteret Marbach i Elsass hentede det sine Statutter. Samtidig omformedes Samfundene i Dalby og Viborg til Augustinerkorherrer, der levede efter en Munkeregel, som først i Slutningen af 11. Aarh. var kommet paa Mode ude i Europa. Rimeligvis er ogsaa Augustinerklosteret i Vestervig og en Række nye Benediktinerklostre (Veng, Kalvø, Sem) blevet til i disse Aar.

I hvor høj Grad den kirkelige Fremgang staar i Taknemlighedsgæld til Kongen, er næppe til at afgøre. Kirkevenlig var han, og det er uden Grund, naar Eftertiden har beskyldt ham for Kar-

righed i sine Gaver. Vi har sikre Vidnesbyrd om hans Velgørenhed mod Kirkerne i Roskilde og Viborg, men ganske særlig viste han Gavmildhed mod Klosteret i Odense. Betydelige Pengesummer og Rettigheder overlod han det, men det vigtigste var dog, at han gik videre ad den Vej, Knud den Hellige havde anvist i Lund: det Gods, som skænkedes Klosteret, fritoges for al kongelig Byrde og Afgift; kun forbeholdt Kongen sig Fredkøbet, Ledingsbøderne og Vragretten. Men ellers opnaaede Klosterjorden »Immunitet«, Fritagelse for Skatteforpligtelser og Fritagelse for at være undergivet verdslig Rettergang og medfølgende Forpligtelse til at betale Bøder. Atter dukker her et af de typiske højmiddelalderlige Træk op, som vidner om, at den danske Kirke for Alvor er ved »at komme med«. Et andet Træk, der vidner om Niels' kirkelige Sindelag, er hans Plan om et *Korstog til Smaaland*. Han opfordrede den norske Konge Sigurd Jorsalfar til at gaa med, men det berettes, at Nordmændene lod vente paa sig saa længe, at den danske Flaade til sidst sejlede hjem, og da Nordmændene omsider kom, var de forbitret over ikke at faa dansk Støtte. Hvorom alting var, kom der ikke meget ud af det planlagte Tog. At Niels har været Kirken en god Mand og vundet Paaskønnelse hos dens Ledere, kan der imidlertid ikke herske Tvivl om. Det fremgaar uimodsigeligt af den Kendsgerning, at alle Kirkens ledende Mænd under Oprøret stillede sig paa hans Side, hvad man efter Saxos og de omtalte Læsestykkers Skildring af ham unægtelig ikke vilde have ventet. Det har kun een Forklaring: at Kirkens ansvarlige Ledelse bestemt ønskede, at Niels' Styre skulde opretholdes.

Tilbage staar at omtale de urolige Forhold, som i disse Aar gjorde sig gældende ved *Rigets Sydgrænse*, og de Begivenheder, som styrtede Landet ud i en ødelæggende Borgerkrig og til sidst førte til Kong Niels' Fald. Sven Estridsøns Datter Sigrid havde ægtet den kristne Venderfyrste *Godskalk*, hvem det lykkedes at opkaste sig til Herre over Obotriterne, de vestlige Vendere. Snart indtraadte der imidlertid en hedensk Reaktion, som 1066 førte til, at Godskalk og alle hans Folk dræbtes, og i næsten 30 Aar rasede de vilde Vender langt ind i Nordalbingien, hvor de gentagne Gange truede selve Hamburg og brændte og røvede, hvor de kom frem. Først i 1090erne lykkedes det Godskalks Søn *Henrik*, der var Kristen og i lang Tid havde opholdt sig i Danmark, at genvinde den Magt, hans Fader havde haft; han førte fra da af Titel som Obotriternes »knés« (Hertug). Dette skulde synes at være en kærkommen Sikring af Danmarks Sydgrænse; i Stedet for de hedenske Vender havde man faaet et kristent Rige med en halvt dansk Fyrste; ikke desto min-

dre var Forholdet mellem Henrik og Kong Niels meget skarpt — ifølge Saxo fordi den sidstnævnte med vanlig Gerrighed nægtede at udbetale sin Søstersøn hans Mødrenearv. Forholdet blev efterhaanden saa skarpt, at Niels o. 1113 besluttede sig til at begynde Krig. Med Ledingsflaadens Mandskab gik han i Land ved Lütke i Wagrien, og samtidig havde den omtalte Jarl *Eiliv* i Slesvig faaet Ordre til at komme over Land med Rytteri til Hjælp — »thi Danskerne havde endnu ikke lært at føre Rytteri med sig til Kampe i Udlandet«, siger Saxo. Eiliv lod sig imidlertid bestikke af Obotriterfyrsten, og Resultatet blev da, at Kong Niels led et frygteligt Nederlag, hvor han og en Del af Hæren kun med den yderste Nød reddede sig ned til Skibene. Da han var kommet hjem, straffede han Eiliv for Forræderiet, idet han afsatte ham som Jarl og konfiskerede hans Gods, men dermed var Sydgrænsen stadig ikke sikret. Tværtimod herskede der en stigende Opløsning i alle Forhold. Plyndring og Røveri hørte til Dagens Orden, og den fjendtlige Venderfyrste gjorde jævnligt Indfald sydfra, hvorved Byen Slesvigs Handel naturligvis led stærkt. Med de mørkeste Farver skildrer de nævnte St. Knuds-Læsestykker Tilstandene i disse Aar, men man skal tage dette Billede med et vist Forbehold, thi det er tegnet som den mørke Baggrund, paa hvilken Helgen-Hertugens efterfølgende Gerning kan træde frem med des større Glans. At Forholdene har været urolige og trængte til en kraftig Haand, kan dog ikke betvivles. Denne fik de, da Erik Ejegods Søn Knud i Aaret 1115 udnævntes af Kong Niels til Hertug (dux) i Jylland.

Da Erik Ejegod rejste paa sin Pilegrimsrejse til det hellige Land havde han betroet sin mindreaarige Søn *Knud* til den sjællandske Stormand Skjalm Hvides Varetægt. Da Sønnen voksede til, sendte Skjalm ham til Sachserhertugen Lothar, hvor han oplærtes i ridderlige Færdigheder og lærte udenlandsk Sæd og Tankegang at kende — et typisk Tidens Tegn, at en dansk Kongesøn nu, ligesom Klerkene, sendtes til Tyskland for at uddannes. Det er vel ogsaa denne Forbindelse udadtil, der forklarer, at Knud som den første her i Landet førte Titel af »Hertug« i Stedet for det gamle »Jarl«. I Slesvig var Opgaven den at bringe ordnede Forhold til Veje og sikre Grænsen, og begge Dele lykkedes hurtigt for Knud, der nu fik *Tilnavnet Lavard,* beslægtet med det engelske hlåford (lord), Brød-Uddeleren. Ganske vist er det vanskeligt at danne sig et Billede af hans Styre, thi Læsestykkernes Beretning er rent clichéagtig efter det Skema, at Knud overalt øvede Retfærdighed, bragte Røveri og Ufred til Ophør og splittede de Fjendeskarer, der anfaldt Riget; derfor var han elsket af de fromme og frygtet af de ugude-

lige. Og Saxos Fortællinger — for saa vidt de ikke bygger paa Læsestykkerne — er her som ellers typiske Hirdmandshistorier, der gaar ud paa at skildre Hertugens Tapperhed, Snilde og ridderlige Færd. Mangt et spændende Træk er bevaret i denne Overlevering. Saaledes skal Knud Lavard efter flere Gange at have overvundet Obotriternes Hertug Henrik en Dag uventet være redet med nogle faa Ryttere til den Borg, hvor Henrik opholdt sig. Henrik blev aldeles bestyrtet, da han hørte, at Knud holdt i Porten, men dennes Sendebud forsikrede, at han kun tænkte paa fredelig Forhandling, og det kom da til en Forsoningsscene mellem de to Fjender. Her som andre Steder har Saxo imidlertid mere Sans for den maleriske og spændende Episode end for det, der politisk betyder noget. Med alt dette kan der dog ikke være Tvivl om, at Hertug Knuds Styre betød en kraftig Sikring af Rigets Sydgrænse. Til Byen Slesvigs Borgere stod han i et særligt Forhold, som rimeligt var, da hans stærke Haand betryggede Handelen. Han lod sig optage som Oldermand i deres Gilde, et af Vidnesbyrdene om, at den driftige Købmandsstand i Byerne nu begyndte at gøre sig gældende. Samtidig skaffede Hertugen sig en vigtig Indtægt ved — efter tyske Forbilleder — at opkræve Told af alle ind- og udførte Varer. Vigtigst af alt var det imidlertid, at han virkelig formaaede at ave Vendernes Fyrste Henrik og saaledes sikre Handelens Forbindelseslinier sydpaa og betrygge Sejladsen paa Østersøen mod Sørøverne. Trods alle Knuds Fortjenester blev Forholdet til Kong Niels dog ikke godt; Læsestykkerne og Saxo lægger hele Skylden for dette paa Kongen, men denne havde sikkert god Grund til en vis Mistænksomhed overfor sin Brodersøn. Stadig klagede man over hans udenlandske Væsen og hans flotte Vaner, men bag dette laa noget andet: Frygten for at Knuds Ærgerrighed gik i Retning af den danske Trone, en Frygt, som naturligvis navnlig næredes af *Magnus* og dem, der stod ham nær. Endnu saa sent som 1127 kunde Konge og Hertug dog optræde Side om Side paa det Tog mod Pommeranerne, som Niels foretog i Fællesskab med Hertug Boleslav af Polen, med hvis Datter Richizza Magnus indgik Ægteskab, men i de følgende Aar tilspidsedes Situationen yderligere. Hertug Henrik var død, og snart efter havde hans Sønner fulgt ham i Døden; det lykkedes da Knud Lavard at tilrive sig hans Magt og blive anerkendt som Obotriternes knés; derved blev han imidlertid Lensmand af den tyske Konge Lothar, hvem han maatte betale en stor Lensafgift, samtidig med at han som Tegn paa Underkastelse sendte ham en Hest, der for ret at gøre det hele prægtigt var beslaaet med Guldsko. Paa denne Maade kom Knud i en uheldig Dobbeltstilling som tysk Lensmand

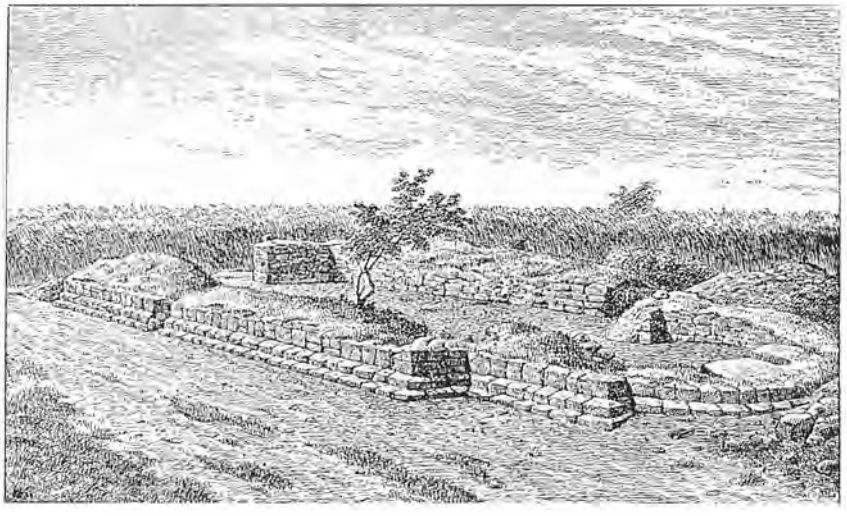

Ruiner af Knud Lavards Kapel ved Haraldsted. Efter Illustreret Tidende. 1886.

og dansk Hertug, men desuden blev hans Magt gennem de nye Erobringer saa stor, at han betød en alvorlig Trusel for den danske Krone. Den holstenske Krønikeskriver Helmold er da ogsaa — i Modsætning til de danske Kilder — ganske klar over, at Hovedansvaret for Fjendskabet med Kong Niels var at søge hos Knud Lavard selv. »Paa den Tid hændte det«, skriver han, »at Knud, Obotriternes Konge, kom til Slesvig for at føre en Forhandling med sin Farbroder Niels. Men da Folket havde samlet sig paa Tinge og den gamle Konge havde sat sig paa Tronen, iført Kongeskrud, satte Knud sig lige over for ham, idet han selv bar Obotriternes Kongekrone og var omgivet af en Skare Drabanter. Da hans Farbroder Kongen saa Brodersønnen i Kongeskrud, og at han hverken rejste sig for ham eller efter Skik og Brug kyssede ham, lod han, som om han ikke mærkede den Uret, han havde lidt, men gik over til ham for at hilse ham med et Kys. Knud gik ham i Møde, men kun Halvvejen og anstillede sig i alle Ting som Farbroderens Ligemand i Rang og Værdighed«. Ifølge Helmold var det denne Begivenhed, der vakte et dødeligt Had til Knud Lavard, navnlig hos Magnus, der nu begyndte at lægge Planer om Hævn. Saxo beretter om et lignende Møde mellem de to Fyrster paa Ribe Ting i Efteraaret 1130; det kom her til et skarpt Sammenstød, men Knud Lavard bedyrede sin Troskab og Loyalitet, og Saxo er ligesom Forfatteren til Læsestykkerne overbevist om, at alle Bagvaskelser mod deres Helt alene skyldes Ondskab og Djævelens Indskydelser. Den gamle Kong Niels

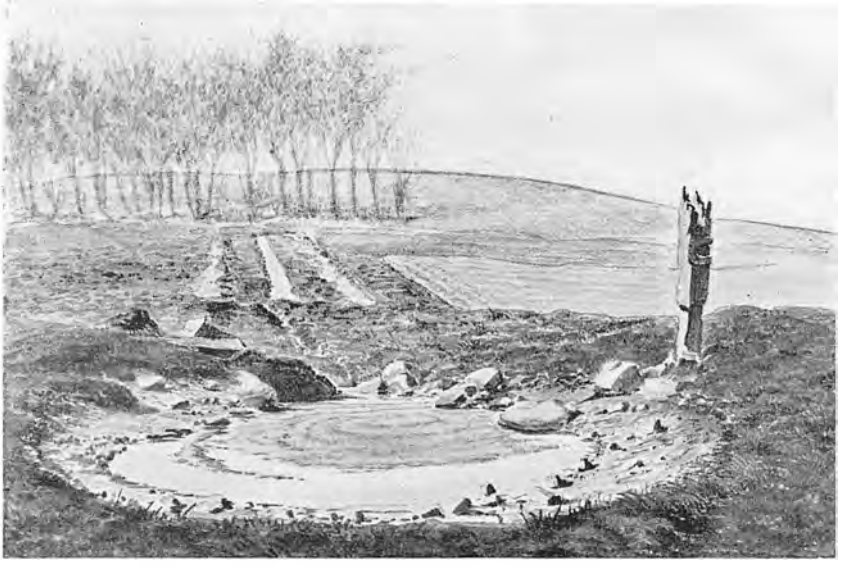

Knud Lavards Kilde ved Haraldsted. Efter Akvarel i Nationalmuseet.

er i Virkeligheden udenfor, kun et Offer for de andres Intriger. Derimod danner Magnus sammen med sin Søstersøn Ubbe Jarl og en Fætter ved Navn Henrik Skadelaar og forskellige andre en regelret Sammensværgelse.

Ved Juletid 1130 samledes Kongen med Landets Høvdinger til Julegilde i Roskilde, hvor baade Hertugen og hans Fjender gav Møde. Under falsk Paaskud lykkedes det Magnus at faa Knud til at love at træffe ham nogle Dage senere i *Haraldsted Skov* ved Ringsted, og her fandt da den 7. Januar 1131 den blodige Daad Sted, som kastede Landet ud i langvarig og ulykkelig Borgerkrig. Saa snart Knud intetanende indfandt sig, drog Magnus sit Sværd og dræbte ham, samtidig med at de sammensvorne, der laa i Baghold, omringede dem fra alle Sider. Denne blodige Udaad var i enhver Henseende en Ulykke, og selv om man kan forstaa, hvad det var, der fik Magnus til at begaa en saa skændig Forbrydelse, er Forstaaelse jo ikke det samme som Tilgivelse. Selv Roskildemanden, der hører til Magnus' Beundrere, udtrykker sin skarpeste Misbilligelse: »Men eftersom den gamle Fjende altid ligger paa Lur og altid ser skævt til de retfærdiges Gerning (det var jo ogsaa en Maade at forklare Fjendskabet mellem Kongehuset og Hertugen paa!), udsaaede han en saa stor Tvedragt blandt Danerne, at hverken Præsteskab eller Folk har været stedt i større Trængsel, siden Kristendommen slog Rod i

Danmark. Magnus, Kong Niels' eneste Søn, dræbte nemlig, paa Djævelens Tilskyndelse, under foregiven Fred, Kong Eriks Søn Knud, en kysk og maadeholden Mand, udstyret med Visdom og Veltalenhed og alle gode Egenskaber«. Rygtet om dette Drab vakte den største Bestyrtelse i Riget. Saxo fortæller, at den dræbtes Svoger Hagen, Peder Bodilsøn og Skjalm Hvides Sønner samlede de sjællandske Bønder paa Ringsted Ting for at føre Klage over Magnus; ogsaa Knud Lavards Halvbroder Erik gav Møde, og Bølgerne gik meget højt. Kong Niels efterlod Magnus i Roskilde, men kom selv til Ringsted. Han vovede dog ikke at give Møde i Tingforsamlingen, der holdtes uden for Byen, hvilket yderligere forbitrede Bønderne. I deres opblussende Harme vilde de straks drage af Sted for at dræbe Kongen, og først i sidste Øjeblik lykkedes det den gamle Ærkebiskop Asser at mægle. Han forsikrede Bønderne om, at Niels var uskyldig i Drabet, og lovede, at Magnus skulde lide Lovens Straf. Ærkebiskoppens Indflydelse var saa stor, at Tingmændene faldt til Ro, og Kongen kom da selv tilstede, forsvarede sig og lovede, at Drabsmanden skulde landsforvises og ikke hjemkaldes, før Folket gav sit Minde dertil. Om disse Begivenheder tier vore øvrige Kilder, men Saxos hele Skildring er saa levende, at der sikkert er Grund til at tro, at den hører til det Stof, som han har fra den mundtlige Overlevering i Hvideslægten. Hvorom alting er, blev den afsluttede Fred uden Betydning, idet Magnus kun en kort Tid drog bort til Götland, hvor han havde store Godser, for derpaa atter at vende hjem og stille sig ved Kong Niels' Side, og snart var Oprøret i fuld Gang.

Kun otte Dage efter Drabet fødte Knud Lavards Hustru, den russiske Fyrstedatter Ingeborg, en Søn, som i Daaben fik det slaviske Navn Valdemar efter sin Oldefader paa mødrene Side. Kun lidet kunde man da ane, at denne Søn skulde komme til at udrette langt mere end Faderen, idet de følgende Aars mange Uroligheder endte med at bringe ham paa Danmarks Trone.

8. Oprør og Voldsregimente.

Aarene efter Mordet i Haraldsted 1131 var nogle af de mest spændende og dramatiske, det danske Folk har oplevet. Trusler udefra, Borgerkrig indadtil, hurtigt og uventet kom Begivenhederne Slag i Slag. Ogsaa for Samtiden har det været vanskeligt at danne sig et paalideligt Indtryk af, hvad der skete; alle var mere eller mindre Part i Sagen. Man kan se det af de talrige baade samtidige og

noget yngre Beretninger, vi har om disse Aar, lige fra de danske og tyske Aarbøger over Roskildekrøniken, der med hele Aktualitetens Lidenskab giver et Indlæg i Striden, til Sven Aggesøn, Helmold og Saxo. En Vrimmel af Enkeltheder beretter de forskellige Fortællere, men kun sjældent de samme, og de er overalt stillet ind i en Sammenhæng, en Tendens, saa at det næppe er muligt mere at give et blot nogenlunde paalideligt Billede af Begivenhedernes Forløb og af deres egentlige politiske og nationale Betydning. Dog synes det at være muligt at adskille to Begivenhedsrækker, der forløber parallelt, omend med en tydelig indre Sammenhæng, dels Forholdet til Tyskland med Spørgsmaalet om Danmarks og den danske Kirkes Uafhængighed, dels Kampen mod de hjemlige Oprørere. Den første af disse Begivenhedsrækker ligger endda nogenlunde klart — takket være de tyske Aarbøger.

Ikke for intet havde Knud Lavard været Lensmand hos Kong *Lothar,* og næppe havde denne hørt om Drabet, før han stævnede nordpaa med en 6000 Mand stor Hær for at sikre sin Overhøjhed over Knuds slaviske Kongedømme, maaske ogsaa med Planer om yderligere at udvide sit Herredømme. Man sagde, at Knud Lavards Broder Erik havde været ivrig for at kalde ham herop, og i hvert Fald havde Erik selv besat Slesvig netop paa det Tidspunkt, da Kejserens Hær rykkede frem. Det lykkedes dog Niels og Magnus at afværge den truende Fare. Hurtigt stod de med en ikke ubetydelig Hær ved Danevirke, og da de viste sig villige til Forhandling med Kejseren, foretrak denne at modtage en Bøde paa 4000 Mark fremfor en usikker Krig (1131). Det var utvivlsomt en alvorlig Streg i Regningen for den hjemlige Oprører Erik, der netop havde gjort Regning paa Kejserens Støtte. Kong Niels kunde nu med usvækket Kraft vende sig mod Fjenderne inden for Landets Grænser, og det lykkedes ham da ogsaa at slaa dem den ene Gang efter den anden. Allerede 1133 truede det imidlertid paa ny med at komme til Strid med Kejseren. Sagen var, at der i Roskilde opholdt sig et ikke ringe Antal tyske Købmænd, som paa et givet Tidspunkt ved deres tekniske Indsigt i Forfærdigelse af Kastemaskiner hjalp Erik med at erobre hans Broder, Harald Kesjas Borg, Haraldsborg, hvorfra han havde udøvet et sandt Tyranni over Roskilde By og Omegnen. Da Kongen havde fordrevet Erik fra Sjælland, vendte Harald tilbage og tog en frygtelig Hævn over Roskilde, og da navnlig over de tyske Haandværkere og Købmænd, hvoraf en stor Mængde mishandledes paa det afskyeligste. Harald lod saaledes Næsen skære af dem. Rygtet om disse Begivenheder skal have faaet Lothar, der i Mellemtiden var blevet tysk Kejser, til paa ny at planlægge et Angreb paa Danmark.

Ogsaa denne Gang lykkedes det at afværge Angrebet, men dyrt kostede det. Magnus mødte paa Kong Niels' Vegne hos Kejseren i Halberstadt og anerkendte ham som sin og Danmarks Lensherre; atter maatte man betale en Sum Penge, og Kejseren satte Kronen paa Magnus' Hovede. Til Gengæld opnaaede denne den udsøgte Ære i Processionen at bære Sværdet foran Kejserens Hest. Skade, at vi ikke ved, med hvilke Tanker Magnus gik der, om han blændet af den kejserlige Pragt følte sig stolt og beæret, eller om han vandrede Vejen med Beskæmmelse og Sorg i sit Hjerte. Dertil var det i hvert Fald kommet, at den danske Konge, for at sikre sig mod de indre Fjender, maatte slutte en ydmygende Fred med Kejseren. Vel var Tabet i Øjeblikket ikke saa stort, thi Lenshyldningen var væsentlig en tom Ceremoni, som viste, at Danmark nu regnedes for medhørende til det hellige tysk-romerske Rige, men som paa ingen Maade betød en Indskrænkning i Kong Niels' Selvstændighed inden for hans eget Rige. Paa eet Punkt lurede der dog en Fare. Kejseren ønskede, efter Tilskyndelse af Biskoppen i Hamburg-Bremen, atter at lægge de nordiske Kirker ind under det tyske Ærkesæde. Sagen blev forelagt i Rom, og derfra gik man den korrekte Vej at henvende sig til Ærkebiskop Asser i Lund for at høre hans Mening og bede ham lade sig repræsentere ved Kurien. Nu skete der imidlertid det højst mærkelige, at Asser haardnakket forholdt sig tavs — hvad Grunden dertil var, ved vi ikke — og Resultatet maatte da blive, at den Proces, som Ærkebiskoppen af Hamburg-Bremen i Rom havde anlagt for at faa sig tildømt Overhøjheden over den nordiske Kirke, endte med, at Asser dømtes in contumaciam (paa Grund af formastelig Udeblivelse) og Hamburg-Bremen fik sin Vilje, der bragtes til Udtryk i en pavelig Bulle, som 1133 lagde hele Norden ind under det tyske Ærkesæde, saaledes som det havde været før 1103. Man kan da ogsaa roligt sige, at det, som skete 1130—34 i Forholdet til den tyske Kejser, ved sin Tendens var yderst farligt, idet det i sig bar Spiren til, at Danmark helt opslugtes af det tysk-romerske Rige.

Alterdisk af italiensk Arbejde. Fundet paa Haraldsborgs Voldsted ved Roskilde. Nationalmuseet.

Kan vi saaledes nogenlunde følge Gangen i de udenrigspolitiske

Begivenheder og se, hvorledes Niels her skaffede sig Ryggen fri i den hjemlige Kamp, er det langt vanskeligere at danne sig en Forestilling om det, der foregik inden for Rigets Grænser. Beretningerne mangler ingenlunde Enkeltheder, men netop paa de afgørende Punkter og i Bedømmelsen af det hele er de ganske modstridende. Forfatteren til Roskildekrøniken har — som Kirkens Mænd i det hele taget — al sin Sympati paa Kongens Side. *Erik Emune* (1134—37) er for ham en Oprører og Skurk, der om sig samler »alle Forrædere og Ildgerningsmænd«. Han begynder med at drage til Jylland, hvor Niels »holdt mange Slag med Erik«. »Denne blev slagen i dem alle«. Dette skete 1131, om det følgende Aar ved Roskildemanden kun, at Magnus led et alvorligt Nederlag til Søs ved Sejrø. 1133 fortsattes Kampen paa Sjælland, hvor Erik atter led Nederlag, ved Værebro (mellem Slangerup og Roskilde); efter denne Sejr var det, at Harald Kesja med Kongens Tilladelse tog Hævn over Roskilde. Erik drog nu som et sidste Forsøg til Skaane, men Skaaningerne forjog ham, hvorefter han flygtede til Norge; her tog Kong Magnus, der havde ægtet Knud Lavards Datter, godt imod ham; men hans Venlighed viste sig snart falsk; hans egentlige Ønske var at holde Erik som Fange. Trods streng Bevogtning lykkedes det imidlertid denne at flygte, og for anden Gang forsøgte han sin Lykke i Skaane, nu med uventet godt Held. »Uagtet Skaaningerne havde nægtet ham Hjælp, modtog de ham nu alle eendrægtigt efter fælles Raad, ret som slagne af Anger, og sagde, at de vilde leve og dø med ham«. Mærkeligt nok svigtede ogsaa Ærkebiskop Asser Kongen, hvilket giver Roskildemanden Anledning til bitre og skarpe Udfald imod ham: »en heftig og pirrelig Mand, ubehersket, uden Fasthed; i Rigets store Forvirring stod han ikke som en Mur omkring Israels Hus, men vendte sig, hvorhen Vinden blæste, som et Rør, der svajer for Vinden«. Billedet her er ganske eentydigt: Erik er en Oprører, som med Rette slaas ned, og som alle ordentlige Folk i Landet vender sig fra. Til Gengæld kommer Niels' Nederlag ved Fotevig 1134 — næsten det eneste, han lider — fuldkommen uforstaaeligt, og hertil kommer, at vi fra anden Side ved, at det ikke blot var Forrædere og Ildgerningsmænd, der støttede Oprøreren, men en Række af Rigets gode Mænd, Kristian Svensøn, Peder Bodilsøn og Skjalm Hvides Sønner. Kommer vi til Saxo, ser det hele da ogsaa anderledes ud. Oprøret har sin retslige Begrundelse ud fra Niels' Brud paa den ovenfor omtalte Aftale paa Ringsted Ting. Sjællændere og Skaaninger vælger lovformelig Erik til Konge paa Tinge, ligesom Østdanskerne i det hele taget er hans faste Støtte, medens Flertallet af Jyderne holder med Kongen. Bortset fra at det ikke er de samme Begivenheder, som refereres, og at Udviklingen for-

løber væsentlig anderledes, er Hovedforskellen den, at Erik Emune i Saxos Beretning ubetinget har den moralske Ret over for Magnus og Niels. Det er i øvrigt ogsaa Sven Aggesøns Mening, men ved hans Beretning er der det ejendommelige, at den næsten kun omtaler det, der kaldes »de berømteste Slag«, hvilket viser sig at være to ganske ligegyldige Træfninger ved Rynebjerg og Odensylle, som imidlertid for Sven har den Interesse, at hans Bedstefader Kristian Svensøn blev taget til Fange i den ene, og hans Fader Agge i den anden udførte en beundringsværdig Bedrift.

Under disse Forhold er det næppe muligt at rekonstruere Begivenhedernes Forløb. Kun enkelte Linier staar fast: kort efter Mordet ved Haraldsted hejste Erik Emune Oprørsfanen og fandt Tilslutning i adskillige af Rigets mægtigste Slægter; Hovedmassen af Folket og navnlig Kirken, selv Biskoppen i Slesvig, holdt dog fast ved den gamle Konge, og Følgen var, at Eriks Kamp nærmest fik Karakter af Vikingetog og fribytter-agtige Overfald, snart her, snart der. Overalt, hvor det kom til regulær Kamp, sejrede Kongen, men hans militære Magt viste sig dog for svag til at faa endelig Bugt med Fjenden. Dertil kom, at Erik Emunes Broder Harald Kesja, i Forbitrelse over, at den yngre Broder havde ladet sig vælge til Konge, sluttede sig til Kong Niels; dette var i Virkeligheden en yderst tvivlsom Støtte, thi Harald var en berygtet Voldsmand, hensynsløs og brutal, og Kongen formaaede ikke at holde ham i tilstrækkelig stramme Tøjler. I Vinteren 1133—34 saa det dog ud, som om Oprøret var definitivt strandet. Erik maatte søge Tilflugt i Norge, og han havde kun faa Forbundsfæller tilbage i Danmark. Da indtraf imidlertid det Omslag, der sikkert altid vil forblive en Gaade: da Erik uventet kom tilbage fra Norge, fandt han Støtte hos Skaaningerne med Ærkebiskoppen i Spidsen, hvorved hele hans Situation forandredes som med eet Slag. Lige saa strengt som den samtidige Roskildemand dømte Asser for hans Omslag, lige saa ivrigt har de fleste i Eftertiden rost ham for den raske Beslutning, hvormed han reddede baade Rigets og Kirkens Selvstændighed. Grunden til Assers ændrede Standpunkt skal nemlig have været, at han indsaa, at Niels og Magnus var ved at give hele Riget i Kejser Lothars Magt. I denne uheldige Situation saa Asser, at den eneste Redning var at kaste sig i Armene paa Oprøreren Erik Emune. Det er ikke usandsynligt, at denne Opfattelse dækker Assers Syn paa Begivenhederne, men tilføjes maa det rigtignok, at Erik Emune under ingen Omstændigheder var en bedre Garant for den nationale Uafhængighed end Kongen. Det var ham, der havde tilkaldt Kejseren, og han havde sikkert selv ønsket at indtage den Plads, Magnus opnaaede i Halberstadt. I den endelige Kamp støttedes han

da ogsaa af tyske Hjælpetropper, som gjorde den afgørende Indsats. Men endelig maa man ikke glemme, at Tabet af Kirkens Selvstændighed 1133 i væsentlig Grad skyldtes Asser selv, og naar det faa Aar senere lykkedes at faa Bullen fra 1133 sat ud af Kraft, var Fortjenesten ikke Assers, men Roskildebiskoppen Eskils. Det er derfor et Spørgsmaal, om ikke snarere Roskildekrønikens Forklaring maa staa ved Magt: i Rigets store Forvirring manglede Ærkebiskoppen den fornødne Fasthed. I hvert Fald er det ejendommeligt at se, at end ikke Landets Biskopper fulgte ham; de stod alle paa Niels' Side i den kommende Kamp. Hertil bidrog det naturligvis ogsaa, at Erik Emune paa sine Fribyttertogter havde optraadt temmelig brutalt over for Kirke og Præster, ja, endog havde dræbt Biskop Eskil af Viborg, medens han i Asmild Kirke læste Messen foran Højalteret (1132).

Faktum var imidlertid — om saa Grunden var den ene eller den anden — at i Forsommeren 1134 stod Skaaningerne med deres Biskop bag Erik Emune, og Niels og Magnus maatte til at begynde Kampen igen. Ledingsflaaden blev udbudt, og den 4. Juni 1134 landsatte Kongen sine Styrker i det sydlige Skaane, inderst i *Fotevigen.* Saa snart Erik Emune, der opholdt sig i Lund, hørte om Landgangen, sendte han sit Rytteri derned. Han havde gennem sin Søstersøn, den senere Erik Lam, faaet en Hjælpetrop paa 300 sværtbevæbnede tyske Ryttere, og disse gjorde Udslaget. Den daarligt bevæbnede Ledingshær, der endnu kun delvis var kommet i Land og ganske manglede Rytteri, blev løbet aldeles over Ende. Magnus og mange med ham kæmpede som Løver, men Resultatet blev et frygteligt Blodbad, hvor Kongen kun med Nød og næppe slap om Bord paa et Skib og flygtede. »Vé hint grusomme Aar, hin bitre Dag, Dødens Dag, Mørkets Dag, fuld af Jammer, tung af Graad! Vé hin Dag, da Magnus dræbes, Danmarks Blomst knækkes, han, den skønneste blandt de unge, kæk og kraftig, en glad Giver, forstandig og en Elsker af Fasthed (den Dyd, som efter Forfatterens Mening netop fattedes Ærkebiskop Asser); Magnus dræbes og med ham to Høvdinger (formodentlig tænkes der paa Henrik Skadelaar og Harald Kesjas Søn Magnus) og fem Biskopper, nemlig Peder af Roskilde, Thore af Ribe, Ketil af Vestervig og Henrik, som var fordrevet fra Sverige. Adalbert af Slesvig fik et uhelbredeligt Saar og levede knap halvandet Aar derefter«. Saaledes er Roskildemandens Syn paa Blodbadet ved Fotevigen, der paa een Gang vendte op og ned paa alt i Danmark. Den gamle Kong Niels flygtede til Sjælland og videre til Jylland sammen med Harald Kesja, hvem han udnævnte til Medkonge. Selv var Niels uforsigtig nok til at søge Tilflugt i Slesvig By, hvor Minderne om Knud Lavards Drab endnu maatte være levende. Han blev til at begynde med vel

modtaget, men næppe var han taget ind i Kongsgaarden, før Gildebrødrenes Klokke kaldte dem til Samling for at tage Hævn over deres dræbte Oldermand. De nedhuggede Kongen og hans Følge, og dermed laa Landet aabent for Oprøreren, der som en Fribytter havde hærget Riget. Nu skulde det vise sig, om han virkelig havde Evne til at styre Landet.

Med vanlig Hurtighed var Erik fulgt efter den flygtende Konge til Jylland, og da han hørte om Drabet i Slesvig, ilede han derned og belønnede Borgerne for deres Daad. Den første Opgave maatte nu være at holde Afregning med Broderen *Harald Kesja.* Det skete Vinteren 1134—35. Harald opholdt sig i Jylland, hvor han endnu havde Tilhængere, men dristigt satte Erik midt om Vinteren over Havet og fangede den intetanende Broder med hans Hustru og Sønner paa en Kongsgaard ved Vejle. Harald fik øjeblikkelig den velfortjente Straf for sine mange Misgerninger, idet han henrettedes paa Stedet. Men ogsaa hans otte Børn lod Kong Erik dræbe, efter at have holdt dem som Fanger nogen Tid. Kun een af Haralds Sønner, Oluf, undslap til Sverige, hvorfra han siden gjorde Riget stor Fortræd.

Da Erik ved denne blodige Hævn havde betrygget sin Magt, viste han sig ganske uskikket til at herske. Hans Interesse var dristige Vikingetog udadtil, medens han inden for Landets Grænser førte et sandt Voldsregimente. Roskildemanden er atter vor Kilde, men selv Sven Aggesøn er nu haard i sin Dom, og hvad Saxo har at sige i modsat Retning er rene Clichéer, som man ikke kan tillægge nogen Værdi. »Erik bar sig i alle Ting ad, som om han var Kejser; han ryddede alle Hindringer af Vejen, taalte ingen Ligemand, endsige Overmand; overmodig, opblæst, stor i Ondskab, skrækkelig i al sin Færd for han frem som et Lyn, røvede trods Graad og Suk fra Folk, som han kunde tænke ejede noget, og fordelte det ranede Gods blandt gridske og skadefro Mennesker« — det er det Skudsmaal, han faar. Heroverfor hjalp det kun lidet, at han atter tog Kampen op imod de vendiske Sørøvere. 1136 foranstaltede han endog et Tog til Rügen, hvor det lykkedes at erobre Øen og indtage Arkona, men det hele var kun et Vikingetog uden varig Betydning. Samtidig var Erik blevet indviklet i de norske Tronstridigheder mellem Harald Gille og hans gamle Uven Magnus, og 1137 drog han da med en Flaade til Viken. Det varede dog ikke længe, før han blev nødsaget til at vende hjem uden at have udrettet det mindste. Naturligvis har der været Høvdinger i Danmark, hvem denne Genoplivelse af det krigerske Vikingekongedømme fyldte med Begejstring, men det brede Folks Dom var en anden; det afskyede Erik Emune som en utaalelig Tyran.

En særlig Interesse knytter der sig til *Kirkens Historie* i disse urolige Aar og dens Forhold til Kongen. 6. Januar 1135 udstedte Kong Erik til Domkapitlet i Lund et Gavebrev, der er fuldstændig bevaret i Afskrift, delvis i Original, det ældste eksisterende danske Orginaldokument; det fremgaar heraf, at Gaven er ment som en Tak, fordi Gud har udfriet Folket; den omfatter 7 Bol i Skaane og paa Amager og skal tjene til Oprettelsen af et Kannikembede i Lund, hvis Indehaver bestandig skal »tjene Gud og hans Helgener paa dette Sted for Kongens Saligheds Skyld«. Den anden Gave fra Kong Erik, som vi kender, er knyttet til Knud Lavards Navn. Denne var blevet jordet i Ringsted, og før lang Tid var gaaet, begyndte man at tale om Mirakler ved hans Grav; paa det Sted, hvor han var blevet myrdet i Haraldsted Skov, var en Kilde vældet frem, og mange mente, at han, ligesom Knud Konge, var en Helgen, der havde lidt Martyriet. Hvad Erik Ejegod havde gjort i Odense, tænkte Erik nu paa at gøre i Ringsted. Han indkaldte Benediktinermunke — formodentlig fra Odense — og skænkede dem i et Gavebrev af 1135 10 Mark aarlig af Midsommergælden i Ringsted samt en Del Gods, fri for al kongelig Tynge. Paa denne Maade lagdes Grunden til Klosteret i Ringsted, der blev Vogter af Kongeslægtens anden Helgengrav og i øvrigt en af de mest ansete kirkelige Institutioner i Landet.

De urolige Aar havde efterladt den danske Kirke næsten blottet for Biskopper. Embederne skulde besættes, og som rimeligt var, blev det Sejrherrerne, der kom til at sige det afgørende Ord. Da Slesvigs Biskop døde 1135, blev Kongens Kapellan Ricco hans Efterfølger; til Ribe var allerede Aaret før Peder Bodilsøns Kapellan Nothold kommet. De andre nørrejyske Biskopper kender vi kun af Navn, men tilbage staar endnu at omtale den vigtigste Udnævnelse: i Roskilde efterfulgtes Biskop Peder af Ærkebiskoppens Brodersøn Eskil, Domprovsten i Lund. Hermed traadte den Mand frem, som i mere end en Menneskealder skulde blive den danske Kirkes ubestridte Fører, en Mand af en Fasthed og et Format, som man sjældent træffer det.

Eskil var udgaaet af en af Landets førende Slægter, som altid havde staaet paa Kongemagtens Side i den politiske Strid. Bedstefaderen var Sven Thrugutsøn, der havde kæmpet for Knud den Hellige, og Faderen Kristian Svensøn havde sluttet sig til Erik Emune, ligesom Ærkebiskop Asser, der var Eskils Onkel. Det er vel Forklaringen paa, at Valget faldt paa Eskil 1134 i Roskilde. Selv var han politisk et ubeskrevet Blad. Efter Studieaar i Hildesheim, hvor han havde lært den gregorianske Bevægelses kirkelige Reformkrav at kende, var han blevet udnævnt til Domprovst i Lund. Efter 1134 varede det imidlertid ikke længe, at Eskil delte sin Slægts Sympati

for Erik Emune og den stærke Kongemagt — vi kan se det af Roskildekrøniken, som sikkert er skrevet af en Mand, der stod Biskoppen nær. Hurtigt maa han være kommet til at betragte sin Farbroder Assers politiske Bedrift 1134 som et fuldstændigt Fejlgreb og Kong Erik som en uudholdelig Tyran. Og straks lagde Eskil de Egenskaber for Dagen, som prægede hele hans fremtidige Virke: vældig Handlekraft, et næsten hasarderet Vovemod i Kampen for Kirkens Frihed og en ubrydelig Fasthed. At en Mand af hans Art, stillet over for en Konge som Erik, maatte komme i Strid med ham, var paa Forhaand givet, og det skete da ogsaa snart. Desværre ved vi meget lidt om Enkelthederne, idet Saxo er vor eneste Hjemmelsmand. Der opstod Uvenskab mellem Erik og Biskop Eskil i Roskilde, hedder det, og det varede ikke længe, før det blev til aaben Krig og Fejde. Biskoppen førte Kampen »under Frihedens Mærke« (vel rettet mod det kongelige Tyranni og for »Kirkens Frihed«, Tidens store Slagord i Konflikten mellem Konge og Kirke ude i Europa) og fik Peder Bodilsøn og de sjællandske Bønder med sig; kun ikke Skjalm Hvides Sønner. Kongen maatte flygte, men vendte snart tilbage med en jysk Flaade og kuede Opstanden. Takket være sine formaaende Slægtninge slap Eskil dog med at betale en Bøde paa 20 Mark Guld. Hvad der egentlig ligger bag ved denne Beretning, kan ikke siges. Man mærker saa at sige i hver Linie Forfatterens Fjendskab mod Eskil. Men selv med al den Uklarhed, der hviler over den, har den sin Interesse, idet den giver os det første Eksempel paa, at en dansk Biskop i Frihedens Navn med væbnet Magt er traadt op imod en Konge, hvis Herredømme han betragtede som uretfærdigt Tyranni; og havde Erik Emune levet, var Striden næppe blevet noget forbigaaende. Eskil var ikke den Mand, der gav op, fordi han i første Omgang led Nederlag.

Kort Tid efter blev der imidlertid gjort brat Ende paa Eriks Styre. Han var mødt op paa et Tingmøde i Nærheden af Ribe for at dømme i nogle Sager. En af de indstævnede ved Navn Plog (Plov) benyttede sig af Lejligheden, drog sit Sværd og huggede Kongen ned. »Plog var en hæslig, lavstammet Mand, der af egen Kraft intet udrettede, men Herren var i Plogen og i Lansen« — udbryder Roskildemanden triumferende. Kort forinden var Ærkebiskop Asser død, og man stod saaledes over for Valg baade af Konge og Ærkebiskop, to Valg, der med eet Slag ændrede Landets Forhold i Bund og Grund. Voldsregimentet var forbi, og Striden med Kirken afløstes af et næsten ideelt Samarbejde.

9. Samarbejde mellem Konge og Ærkebiskop.

Dengang Plog paa Tinge havde hugget Erik Emune ned, brød Bønderne frem og drev Hirdmændene paa Flugt; kun Kongens Søstersøn Erik Hagensøn viste en enestaaende Tapperhed, idet han alene holdt Stand og forsvarede den faldnes Lig. Ifølge et Sagn skal Plog da have raabt til ham: »Vær ikke saa heftig, Erik Lam! Stik dit Sværd i Skeden; fedt Flæsk faldt i din Kedel, om du forstaar at søbe«. Hvad enten disse Ord nu er faldet eller ej, blev det i hvert Fald Erik Hagensøn, som efter Drabet valgtes til Konge. Ikke fordi der manglede andre Kongsemner. Tværtimod. Erik Emune efterlod sig en Søn Sven, der ganske vist var født uden for Ægteskab. Ogsaa Magnus Nielssøn havde efterladt sig en Søn Knud, hvis Moder var den polsk fødte Prinsesse Richizza. Hertil kom Knud Lavards og Ingeborgs Søn Valdemar, og endelig var der Oluf, den eneste overlevende af Harald Kesjas mange Sønner. Paa nær denne sidste, der ikke kunde komme i Betragtning paa Grund af det Had, hans Faders Voldsgerninger havde vakt over hele Landet, var imidlertid disse Tronprætendenter alle mindreaarige, og man havde en stærk Fornemmelse af, at det ikke var tilraadeligt i de urolige Tider at lægge Landets Tøjler i et Barns Haand. Derfor enedes man om at vælge Erik Ejegods Dattersøn, den nævnte *Erik*, kaldet *Lam* eller Spag (1137—46). Ifølge Saxo var det dog kun Meningen, at han skulde staa som en midlertidig Formynder for Valdemar. Denne Erik havde fra sine unge Aar i Tyskland udmærket sig ved krigerske Bedrifter og stort Mod. Han havde været blandt de tapreste i Slaget ved Fotevig som Fører for Erik Emunes tyske Rytteri. Tilnavnet Lam eller Spag skyldes øjensynligt hans fredelige Karakter, der paa en mærkelig Maade forenedes med hans personlige Tapperhed i Krigen, og som i særlig Grad kom til Udtryk efter at han var blevet Konge. Som Styrer manglede han Handlekraft, han karakteriseres som enfoldig, vægelsindet, uden Fasthed. Saxo hævder, at han ofte kunde følge den ringeste Uslings Raad, naar det gjaldt om at opløse Hæren, og tit sendte han Flaaden hjem, blot fordi Trosknægtene forlangte det.

Var Kongen saaledes svag og vægelsindet, var den Mand, hvem Ærkebispevalget faldt paa, til Gengæld fast og bestemt som faa. Det var Erik Emunes gamle Fjende Biskop *Eskil* af Roskilde. Hvorledes det er gaaet til, at han opnaaede den højeste Værdighed i den danske Kirke, ved vi ikke. Som saa ofte staar Roskildemandens Udsagn mod Saxos. Umuligt er det ikke, at hans Avancement kan hænge sammen med hans Virksomhed for Bevarelsen, eller rettere Generhvervelsen af den danske Kirkes Selvstændighed. I Roskilde havde Eskil nemlig

i sin Tjeneste en tysk Munk fra Egnen omkring Aachen ved Navn Herman. Ham sendte han til Rom, hvor han førte den danske Sag med saa stort Snilde, at han kunde bringe det ærkebiskoppelige Pallium med hjem til Danmark. Kongens Ønske med Hensyn til Valget i Lund var, at man skulde tage Slesvigbiskoppen Ricco, men hvorledes det saa ellers gik til, blev det Eskil, der gik af med Sejren, medens Ricco maatte nøjes med at blive hans Efterfølger i Roskilde. For en Mand af Eskils Type var det en enestaaede Chance at blive Kirkens Leder Side om Side med en svag Konge som Erik Lam, og han forstod i fuldt Maal at udnytte denne Chance. Hvad der kunde være af Bitterhed fra Fortiden blev hurtigt overvundet, og Konge og Ærkebiskop traadte snart i et nært Samarbejde, der yderligere lettedes derved, at Erik Lam var en udpræget kirkeligt sindet Mand. Samarbejdet betød imidlertid, at den stærkere Part, Eskil, blev den ledende, og i henved en halv Snes Aar blev han Rigets mægtigste Mand.

Begyndelsen til dette Samarbejde blev i øvrigt gjort under lidet lovende Omstændigheder. Harald Kesjas Søn *Oluf* vendte tilbage fra Sverige og krævede sin Fædrenearv, som Erik Emune havde inddraget. Erik Lam afviste ham, og fra da af slog Fjendskabet mellem de to ud i lys Lue. Fra Sverige førte Oluf Vaaben mod Landet, og i første Omgang overraskede han Erik i Skaane, saa at det nær var lykkedes ham at tage Kongen til Fange. Oluf optraadte nu som Tronprætendent med Krav paa hele Riget. Aaret efter vendte han tilbage til Skaane og tilføjede Ærkebiskoppen, der med væbnet Magt vilde forsvare Kong Eriks Sag, et alvorligt Nederlag. For at bjerge Livet maatte Eskil love Oluf Troskab og stille Gidsler, hvilket dog ikke forhindrede ham i, saa snart Lejlighed gaves, at flygte til Kong Erik paa Sjælland. Snart efter landsatte Kongen en Hær i Skaane, atter under Eskils Ledelse, men denne viste sig, som Saxo udtrykker det, at være mindre kyndig i Krigskunsten end i den biskoppelige Gerning og led atter Nederlag. Oluf tog nu Kongenavn, beslaglagde Ærkestolens Gods og udnævnte en ny Biskop i Lund. Erik førte imidlertid atter en Hær til Skaane, hvor det denne Gang lykkedes ham at fordrive Oprøreren. Krigen fortsattes dog lige til 1143 med skiftende Held. Fra Grænseegnene mellem Danmark og Sverige gjorde Oluf stadige Indfald, en enkelt Gang endog paa Sjælland, hvor han overfaldt og nedhuggede Biskop Ricco af Roskilde. I disse urolige Aar, hvor Eskils Stilling var temmelig fortvivlet, er Roskildekrøniken blevet til, og det er vel Forklaringen paa, at dens Forfatter dømmer saa strengt om Kong Erik og betegner hans Styre som en Tilintetgørelse af Kongemagt og Præstedømme. 1143 lykkedes det imidlertid at dræbe Oluf, og der fulgte nogle rolige Aar med Fremgang for Landet og først og

Lund Domkirkes Krypt.

fremmest for Eskil og Kirken. Derfor kunde den Mand, der siden fortsatte Roskildekrøniken, begynde med de Ord: »Efter at have tilvejebragt den sikreste Fred i sit Fædreland nedlagde Kong Erik i sit tiende Aar Kongeværdigheden«. Tilmed begunstigedes Riget i disse Aar af »en overdaadig Rigdom paa alt«. Den Tradition, som er bevaret i Knytlingasaga, skildrer da ogsaa Erik efter Olufs Død som »en mægtig Konge i sit Land og fredsommelig, og der rejste sig siden ingen Høvdinger imod ham«.

For Eskil kom nu en Tid, hvor han ret kunde udfolde sine Evner, og alt tyder paa, at det var ham, der var Landets egentlige Styrer. Kongen skal væsentlig have opholdt sig i Lund, omgivet denne By med en Stenmur og i det hele taget bragt den vældigt i Vejret. Her holdtes allerede 1139 en stor nordisk Synode, hvor en pavelig Udsending Theodignus var til Stede, formodentlig for at bekræfte den nye Ærkebiskops Uafhængighed af Bremen. Ærkebiskoppen høstede, som rimeligt var, Lønnen for den trofaste Hjælp, han havde ydet i Farens Stund. Han fik saaledes overdraget en Fjerdedel af Møntretten i Lund, og for første Gang træffer vi en Mønt med Kongens Billede paa den ene og Ærkebiskoppens paa den anden Side. Eskil, der tilhørte en af Landets store Slægter, kunde selv yderligere berige Ærke-

Lund Domkirke.

sædet og Kapitlet, hvor han oprettede flere nye Kannike-Embeder og navnlig drog Omsorg for Domskolen. I disse Fredens Aar fuldførtes da ogsaa den *Domkirke*, som Asser havde lagt Grunden til, men som ikke var naaet stort længere end til Krypten, hvis Alter var indviet 1123. 1145 kunde Eskil ved en stor Højtidelighed indvie selve Kirkens Højalter og det ene Sidealter, det andet fulgte efter 1146. Det var en stor treskibet Sandstensbasilika, der nu var rejst, et sjældent smukt og selvstændigt Bygningsværk, nærmest i Slægt med de rhinske Basilikaer. Men den udenlanske Bygmester, hvis Navn var Donatus, har paa en ejendommelig Maade forstaaet at forene denne Stil med en rig Ornamentik efter lombardiske Forbilleder. Skønnest er Korrundingen, der er delt i flere Stokværk og foroven bærer et aabent Galleri. Takket være en kraftig Restauration staar Kirken nu atter omtrent i sin oprindelige Skikkelse.

Det var ikke blot Ærkesædet og Kirken i Lund, der nød godt af Kongens Gavmildhed og havde Fremgang i disse Aar. Til det Benediktinerkloster, som Peder Bodilsøn og hans Slægtninge havde grundlagt i Næstved, skænkede Erik Lam ifølge et Gavebrev fra 1140, som er fuldstændigt bevaret i Original, Markedsretten i Næstved samt væsentlige økonomiske Fordele. Interessant er dette Brev derved, at en dansk Konge nu for første Gang henviser til den kanoniske Ret,

idet den, der bryder Bestemmelsen, trues med Kongens Straf og kirkelig Ekskommunikation, »secundum canonica instituta«. Ogsaa Munkene i Odense faar Gaver af Kongen, og han udjævner en Strid, der gik paa mellem Præsterne ved St. Albanskirke og Knudsbrødrene. Den udenlandske Kannik Herman, som havde gjort den danske Kirke saa store Tjenester, var Konge og Ærkebiskop enige om at belønne med Bispestolen i Slesvig. Uventet viste der sig imidlertid en voldsom lokal Modstand, idet man ønskede Duo, der var indfødt i Stiftet. Kongen maatte bøje sig, men gav Herman Erstatning ved at skænke ham Jordegods paa Sjælland. Ogsaa Eskil personligt skænkede han en Ejendom i Nordsjælland, hvor han oprettede et Benediktinerkloster i Esrom, der senere fik Cisterciensermunke fra Frankrig. Disse Aar er i det hele taget en *Klostergrundlæggelsestid.* 1144 kunde Ærkebiskoppen indkalde den første Cistercienserkoloni til Herresvad i Skaane, og Aaret efter grundlagde han St. Peders og Marias Nonnekloster i Lund. I Jylland grundlagdes i de samme Aar et Benediktinerkloster ved Essenbæk Syd for Randers, og 1145 møder vi de første Spor af et Domkapitel i Ribe. Paa Sjælland lagde Hvideslægten Grunden til det senere saa berømte Kloster i Sorø. For Kirken syntes den onde Drøm fra Erik Emunes Tid saaledes at være forbi, og alt var inde i en frugtbar Udvikling.

Biskop Hermans Gravsten i Lund Domkirche. Efter Wrangel, Konstverk i Lunds Domkyrka.

Ogsaa politisk var der Fred i disse Aar, men en enkelt Episode viste, at det trods alt ulmede. Det er allerede tidligere nævnt, at Erik Emune var interesseret i at gøre Knud Lavard til en Helgen, der kunde kaste fornyet Glans over Erik Ejegods Slægt og den stærke Kongemagt. Disse Planer blev nu taget op af hans Søn Sven og af den myrdedes egen Søn Valdemar, der begge var ved at blive voksne. De henvendte sig til Eskil om hans Støtte, men fik her et bestemt Nej. Og det i øvrigt med god Grund. Der forelaa intet om Knud Lavards kirkelige Virksomhed, som kunde berettige ham til Helgenglorien; ligesom med den første Hellig Knud var det rent politiske Motiver, der gjorde

sig gældende, og det endda politiske Motiver, som Eskil var meget langt fra at sympatisere med. Han havde intet Ønske om at styrke Traditionerne fra Knud den Helliges Tid — den Konge, hvis Navn netop i disse Aar var udgaaet af den lundensiske Kirkes nye Dødebog — endsige da at støtte Erik Emunes Slægt. Og nu er Eskil takket være Kong Erik Lam stærk nok til at gøre sin Mening gældende. Vel lader de unge Mennesker sig ikke standse; paa eget Initiativ overfører de Knuds Ben fra Graven til et Skrin i Ringsted Kirke, men Kanonisation bliver der foreløbig ikke Tale om, og man tør ikke henvende sig til Paven uden om Ærkebiskoppen. Først langt senere, da Valdemar var blevet Konge, opnaaede han ved Kirkefesten i Ringsted 1170 at se sin Fader optaget blandt Kirkens officielle Helgener.

Det er Eskil og Kirkens Forhold, som træder i Forgrunden i disse Aar. Om Kongen selv hører vi kun lidet. I Kampen mod Venderne viste han ikke den fornødne Fasthed og formaaede saaledes ikke at holde Sørøveriet Stangen. 1144 indgik han Ægteskab med Lutgard, en tysk Grevedatter og Søster til den senere Ærkebiskop Hartvig af Bremen. Saxo fortæller, at hun mere udmærkede sig ved fornem Slægt end ved Kyskhed, og Ægteskabet med hende synes i hvert Fald ikke at have øget Kongens Popularitet. Trods de gode Aar stod der ingen Glans om ham, i hvert Fald ikke saaledes som Saxo saa ham. I Aaret 1146 ramtes han tilmed af en feberagtig Sygdom, og han besluttede da at nedlægge Kronen og trække sig tilbage til St. Knudsklosteret i Odense, for at ende sit Liv i Ro og dø i en Munkekutte, »thi man holder for, og det lærer ogsaa de, der er kyndige i den hellige Skrift, at der ikke gives nogen kraftigere Maade at sone sine Synder paa end ved at blive Munk«. Det blev dog ikke lang Tid, Kongen tilbragte i Munkekutten, thi allerede samme Sommer, den 27. August 1146, døde han. Hans Regering havde ikke været præget af Styrke, men takket være Eskil og de lykkelige ydre Omstændigheder staar den dog som en Fredens og Fremgangens Tid imellem Erik Emunes Voldsherredømme og den langvarige Borgerkrig, som fulgte efter Erik Lams Død.

10. Kongekrigen.

Da Erik havde nedlagt Kronen og kort efter var død, maatte man skride til Valg af en Efterfølger. Uheldigt var det nu, at de sjællandske og jyske Bønder handlede uafhængigt af hinanden. Det fælles Kongevalg paa Isøre var aldrig blevet nogen fast Institution. I Jylland kaarede man paa Viborg Ting Magnus Nielssøns Søn *Knud* til Konge. Paa Sjælland lykkedes det derimod Erik Emunes Søn *Sven* at opnaa

Valg, og til ham sluttede ogsaa Skaaningerne sig. Knud Lavards Søn *Valdemar* var endnu for ung til at komme i Betragtning, men naturligt var det, at han snart efter traadte i Tjeneste hos Sven, der jo var en Søn af Knud Lavards Hævner, og som sammen med Valdemar selv havde arbejdet for dennes Kanonisation. Resultatet af dette dobbelte Valg blev en næsten tiaarig indbyrdes Krig, hvor Sven som Regel var den sejrende, uden at han dog virkelig formaaede at udnytte sin Sejr. Han var ikke uden Handlekraft og militær Dygtighed og havde Evner til at vinde Folk for sig, men han havde svært ved at holde dem fast. Virkeligt politisk Talent havde han ikke, og med Tiden kom han mere og mere til at ligne sin Fader: lunefuld, troløs, hoffærdig og indbildsk. Hans Modstander var en helt anden Type, vindende af Væsen og trofast mod sine Venner. Disse svigtede ham da heller ikke, selv naar det saa sortest ud. Men heller ikke Knud havde Evner til at lægge en fast Politik og føre den igennem.

At danne sig et klart Billede af de 10 Aars Kamp er med det foreliggende Kildemateriale næppe muligt, og det vanskeliggøres yderligere ved den lidet gennemskuelige Rolle, som Forholdet til Holsten og den tyske Kejser kom til at spille. Hvad Holdning Ærkebiskop *Eskil,* Landets tidligere Styrer, har indtaget, er heller ikke klart. Det er ikke umuligt, at han med Tilfredshed har set, at Kongemagten blev delt, da dette maatte styrke hans Stilling, men man kan vanskeligt tænke sig, at han har hilst Østdanskernes Valg af Erik Emunes Søn med større Begejstring. Saxo, hvis Sympati i hvert Fald i Stridens første Femaar helt er med Sven, paastaar, at Ærkebiskoppen ogsaa var Svens Mand, men gentagne Gange troløst sveg sin Herre og støttede Knud. Saxos Beretning er imidlertid paa en Række Punkter ganske unøjagtig og er tillige baaret af hans sædvanlige Uvilje over for Eskil, saa at man næppe skal fæste for stor Lid til den. Store Kredse har betragtet Knud, der var Søn af den folkekære Magnus, »Danmarks Blomst«, som Rigets retmæssige Herre. »I Danmark fulgte efter Erik Knud, kaaret ved fælles Valg i Viborg, hvor Kongerne plejer at blive valgt; men mod ham rejste Sven sig og vandt Overhaand ved sin Frænde Valdemars Hjælp«, fortæller den engelske Krønikeskriver Radulfus Niger, der ved god Besked om danske Forhold og synes at have sine Oplysninger fra de Kredse, som repræsenteredes ved Roskildekrøniken. Det ligger derfor nær at tænke sig, at ogsaa Eskils Sympatier straks fra Begyndelsen har været hos den jyske Konge, selv om han har maattet bøje sig for Sjællændernes og Skaaningernes Valg.

Straks efter Valget kom det til aaben Strid, og de to Konger mødtes paa Sjælland, hvor Knud led Nederlag ved Slangerup. Det lykkedes imidlertid Ærkebiskoppen at mægle og samle de to Fjender til et fælles

Foretagende. Netop i disse Aar var *Korstogstanken* paa ny blusset op i Europa. Jerusalem var truet af Tyrkerne, og rundt om kaldtes de Kristne frem til Forsvar for det hellige Land. Sjælen i Bevægelsen var Bernhard af Clairvaux, Abbed i et Cistercienserkloster og en af Tidens indflydelsesrigeste Mænd. Eskil af Lund stod ham personligt nær, og det er vel Forklaringen paa, at Korstogstanken ogsaa fandt Tilslutning i Danmark. Man tænkte dog ikke paa at drage til det fjerne Østerland. I Stedet skulde Toget rettes mod de endnu delvis hedenske Obotriter paa Nordtysklands Kyst. Ideen var udgaaet fra Tyskland, og Sachsere og Danskere skulde nu staa Side om Side i Kampen for Kristus. Som Korstog betragtet var det hele imidlertid en Urimelighed, thi Hedenskabet blandt *Obotriterne* var allerede godt paa Veje til at forsvinde. For Danskerne kom det dog belejligt, idet man derved kunde standse den indbyrdes Kamp og samtidig haabe paa at rense Østersøen for Sørøvere. Toget var anlagt i stor Stil. Sachserne rykkede frem med en Hær, og baade Sven og Knud stævnede med deres Flaader til Mecklenburgs Kyst. Men det viste sig snart, at Sachserne kæmpede med stor Lunkenhed mod Obotriterne, der jo i Forvejen stod i Vasalforhold til dem og viste sig for en stor Del at være Kristne, og de Danske kunde ikke enes om at støtte hinanden. Resultatet blev en fuldstændig Fiasko. Venderne sejrede, og navnlig gik det haardt ud over Svens Mænd og Skibe. Dette uheldige Felttog skulde naturligvis hverken bidrage til at gøre Forholdet mellem de danske Konger hjerteligere eller til at styrke Eskils Position, da det jo var ham, der havde sat Sagen i Gang.

Ejendommeligt er det, at Sven paa dette Korstog ifølge Saxo havde Slesvigerne paa sin Side, og at han efter Nederlaget søgte Tilflugt i Slesvig By, før han drog tilbage til Sjælland. En moderne Historiker har med Rette fremhævet, at Sven øjensynlig har udnyttet sin Stilling som Søn af Knud Lavards Hævner til at vinde Terræn i Sønderjylland. Efter Korstoget gjorde han da ogsaa den unge Valdemar til sin Ombudsmand dernede og skænkede ham dermed det fædrene Hertugdømme. Dette maatte naturligvis føre til ny Kamp med Knud, som havde sat sin Navnefælle Knud, Søn af Henrik Skadelaar, til Hertug i Grænselandet, og han og Valdemar kæmpede længe om Magten. Begge Parter bejlede nu til den holstenske Hertug Adolfs Gunst; denne foretrak at støtte Kong Knud og opnaaede, saa vidt man kan skønne, at blive hans Jarl i Sønderjylland. Trods alt blev det imidlertid Sven og Valdemar, der fik Overtaget, og de kunde endda føre Krigen mod Fjenden op i Nørrejylland. Her lykkedes det dem *1151 at slaa Knud* saa grundigt, at han maatte flygte ud af Landet. Aaret efter kunde han imidlertid vende tilbage med en Flok sachsiske Krigere, men atter

led han et tilintetgørende Nederlag (ved Gedbæk Syd for Viborg). Endnu samme Aar gjorde han et sidste Forsøg paa at generhverve sin Kongemagt ved Frisernes Hjælp, men ogsaa dette Forsøg strandede, og 1152 saa det omsider ud, som om Borgerkrigen var til Ende. Det skulde dog gaa helt anderledes.

1152 var *Frederik Barbarossa* blevet tysk Kejser. Han kunde med god Ret betragte Danmark som en Del af det tysk-romerske Rige og den danske Konge som sin Lensmand. Magnus havde jo hyldet Kejseren i Halberstadt. Dertil kom, at Knud allerede 1151, da han var fordrevet fra Danmark, havde vendt sig til Kejser Konrad III om væbnet Støtte, og samtidig havde ogsaa Kong Sven tilskrevet Kejseren i en meget underdanig Tone. Frederik Barbarossa besluttede sig da til at indkalde de stridende Parter til Rigsdagen i Merseburg, Foraaret 1152. Her anerkendtes *Sven som dansk Konge,* idet Kejseren selv satte Kronen paa hans Hovede, og i Processionen beæredes Sven, som i sin Tid Magnus, med at bære det kejserlige Sværd. Knud var imidlertid ogsaa til Stede og opnaaede en Aftale om, at han skulde have Sjælland til Len. Da han ikke stolede synderlig paa dette Forlig, fortæller Saxo, forlangte han, at Valdemar, der var med i Svens Følge, skulde gaa i Borgen for dets Overholdelse. Kun saaledes turde han fæste Lid til Kongens Løfter, og hans Mistillid skulde kun vise sig alt for velbegrundet. Næppe var Sven vendt hjem til Danmark, før alle Løfter var glemt. Kun med stort Besvær lykkedes det Valdemar at faa ham til at skænke Knud Aabosyssel i Jylland samt 6 Herreder i Skaane og 6 paa Sjælland. Denne Kongens Mangel paa Ordholdenhed var vel stærkt medvirkende til at bringe Hertug Valdemar over paa Knuds Parti. Hertil bidrog ogsaa, at alle Svens uheldige Egenskaber kom til Udfoldelse, efter at han var blevet Enekonge, og snart var han almindelig forhadt over hele Landet, som hans Fader i sin Tid havde været det.

Allerede tidligere var det kommet til Brud mellem Kongen og Ærkebiskoppen. Saxo fortæller, at Knud straks efter Hjemkomsten fra Korstoget havde lokket Eskil til Frafald fra Sven, idet han havde lovet selv at komme til Skaane med en Hær. I sidste Øjeblik opgav han imidlertid dette Forehavende, men Sven hævnede sig paa Eskil, tog ham til Fange og spærrede ham inde paa Domkirkens Loft. Af Frygt for Bandlysning løslod han ham dog snart igen og gav ham oven i Købet rige Gaver til Erstatning. Hvad der ligger bag ved denne Beretning, som vrimler med Usandsynligheder, og som af Saxo urigtigt henlægges til Tiden før Korstoget, er ikke let at sige, men et Sammenstød maa der have været, thi ogsaa Aarbøgerne beretter, at Ærkebiskoppen blev taget til Fange af Kongen. Omtrent samtidig

med at Sven drog til Merseburg for at hylde Kejseren, forlod ogsaa Eskil Landet, idet han drog til Clairvaux for at mødes med Bernhard, der nærmede sig sit Livs Afslutning; rent politisk har det dog sikkert ikke været ham ukært at drage bort paa dette Tidspunkt, hvor hans Modstander Sven omsider syntes at have naaet sit Maal. Det var fra denne Rejse, han hjembragte en Koloni af Cisterciensere til det Kloster, han havde grundlagt i Esrom.

Svens Eneherredømme skulde imidlertid ikke blive af lang Varighed. Hans Troløshed mod Merseburgerforliget fjernede som allerede nævnt Valdemar fra ham, og Knud forstod klogt at udnytte Situationen. Det blev aftalt, at Valdemar med Tiden skulde ægte den endnu kun trettenaarige Prinsesse Sofie, en Halvsøster til Knud. Denne Forbindelse vakte Kong Svens Harme og bidrog til yderligere at sætte ham op imod Valdemar. Resultatet blev en stadig stærkere Tilnærmelse mellem denne og Knud. I samme Retning maatte naturligvis ogsaa Kongens slette Regimente og almindelige Upopularitet virke. Over for *Venderne* var hans Foranstaltninger ganske utilfredsstillende, og Sørøverierne i de danske Farvande var i disse Aar ved at blive en alvorlig Svøbe. Paa den Tid, skriver Saxo, stod alle Landsbyer i det østlige Jylland forladt, fra Vendsyssel helt ned til Ejderen, og Markerne laa udyrkede hen. Den østlige og sydlige Del af Sjælland laa ogsaa gold og øde hen, thi Bønder var der ingen af, og Sørøverne holdt til, omtrent som havde de hjemme der. Paa Fyn var der ogsaa kun faa Indbyggere tilbage. Falstringerne værgede sig tappert, medens Lollikerne skaffede sig Fred ved Betaling. Naturligvis er denne Skildring overdrevet, men galt var det, og da Kongen ikke foretog sig noget, sluttede Roskildeborgerne sig sammen under Ledelse af Vetheman og dannede et krigersk Broderskab, som med stort Held bekæmpede Venderne. De udrustede 22 Skibe, hvormed de efterhaanden skal have taget 82 vendiske Fartøjer. Paa Baggrund af disse hjemlige Forhold virker det mærkeligt, at Sven Vinteren 1153 vovede sig ud paa et *Togt imod Sverige*. Han erobrede Finnveden og Värend, men blev snart af den haarde Vinterkulde tvunget til at vende om, og paa Hjemvejen mistede han ved Forræderi adskillige af sine Mænd. Kort efter dette uheldige Togt blev der Uroligheder i Skaane, og da Kong Sven selv gav Møde paa Bøndernes Ting, var Ophidselsen saa stor, at han daarligt kunde komme til Orde, ja, man kastede endog Sten imod ham. Ganske vist lykkedes det en vis Toke Signesøn at tale Bønderne til Ro, men da de var draget hver til sit, hævnede Kongen sig ved at afbrænde adskillige Landsbyer og hærge rundt om i Skaane. Til alt dette kom hans personlige Færd, som bragte ham flere og flere Fjender. »Da Sven nu (ved Forliget i Merseburg og Kejserens Kro-

ning) var fri for Frygten for Krig, forfaldt han til Hovmod«, beretter Saxo. Han fandt ikke dansk Sæd og Skik fin nok, men efterlignede alt, hvad der var tysk baade i Maaltider, Klædedragt og Hofceremoniel. Samtidig vakte han Forbitrelse ved at tilsidesætte Landets fornemme Mænd, fratage dem Æresposter og anbringe udenlandske Vindspillere og Mænd af ringe Byrd i deres Sted, »for saaledes ved at tilsidesætte de Store og forfremme Smaafolk at vise, hvilken overvældende Magt han havde«. Hertil kom, at den stigende Ødselhed krævede større Haardhed i Inddrivelsen af Skatter og Afgifter fra Bønderne, hvorfor man da ogsaa beskyldte Kongen for ubillig Havesyge. Af mange forskellige Grunde var Tiden saaledes inde til en Ændring i Regeringen; Sven selv fik efterhaanden en stærk Fornemmelse af, at den nye Forbindelse mellem Knud og Valdemar betød en alvorlig Trusel, og med Ærkebiskoppen havde han, efter dennes Hjemkomst fra Clairveaux 1153, stadig haft Strid.

I 1154 var Situationen saa tilspidset, at der næppe var nogen Vej uden om Krigen. Sven samlede sine Mænd i Odense for derfra at sætte over til Jylland og ved et hurtigt Angreb overraske Knud og Valdemar i Viborg. De to Modstandere havde imidlertid faaet Nys om Kongens Planer og var paa deres Post. Tilmed lod de sig paa Viborg Ting udraabe til Konger, hvorved det aabne Brud var en Kendsgerning. I Odense afkrævede Sven sine Mænd en særlig Troskabsed; de fleste aflagde den, men en af hans mægtigste Stormænd, Sune Ebbesen af Hvideslægten, nægtede at love ham Troskab og drog nu bort for at slutte sig til Valdemar. Det var baade et alvorligt Tab for Kongens Hær og et Fingerpeg om, hvorledes Stemningen blandt Bønderne var. Under disse Forhold vovede Sven ikke et Angreb paa Jylland, men vendte tilbage til Roskilde, hvor han afventede Knuds og Valdemars Komme. De lod imidlertid vente paa sig, og det blev vanskeligt for Sven at skaffe Levnedsmidler til den østdanske Ledingshær, han havde samlet. Saa smaat begyndte Bønderne at drage hjem igen, og denne Situation blev ifølge Saxo udnyttet af Ærkebiskoppen til et ualmindelig gement Dobbeltspil. Man staar — her som altid — noget tvivlende over for Saxos Meddelelser om Eskil, men sikkert er det, at Ledingshæren opløste sig, idet Skaaningerne drog hjem, og Sven saa da ingen anden Udvej end at flygte sydover til sin Svigerfader Markgrev Konrad af Meissen, hvor han opholdt sig den følgende Tid.

Om *Knuds og Valdemars Styre* af Landet i Aarene efter 1154 ved vi saa godt som intet. De synes dog at have samarbejdet i god Forstaaelse med Ærkebiskoppen, thi 1154 eller maaske 1155 ser vi begge de to Konger, Eskil og en Række af Rigets Biskopper samlet til Synode

i Viborg. Naar Ærkebiskoppen allerede 1155 forlod Riget for at drage til Rom, var det da heller ikke en Rejse, der mindede om Flugt eller Fordrivelse. Hovedgrunden var vel af kirkelig Art. 1152 havde en Kardinal Nikolaus Breakspeare været i Norden og oprettet et selvstændigt norsk Ærkesæde i Nidaros, hvorved den lundensiske Kirkeprovins var blevet betydelig formindsket. Hamburg—Bremen truede endda med at benytte denne Lejlighed til et nyt Forsøg paa at gøre sig til Herre over den danske Kirke. Hertil kom Forholdet til Sverige, hvor Eskil havde Løfte om at beholde den kirkelige Overhøjhed. Der var saaledes Grunde nok til, at foretage en Rejse til Kurien. Det er imidlertid et Spørgsmaal, om Eskils Rejse ikke tillige har haft politiske Formaal: at modarbejde Sven, der som kejserlig Lensmand let kunde blive en farlig Modstander, naar han fik Lov til frit at virke for sin Sag blandt de tyske Fyrster. Vi er her henvist til Gisninger, men sikkert er det, at Eskil paa Hjemvejen ved Thionville blev overfaldet og taget til Fange, og det varede over halvandet Aar, før han slap ud af Fangenskabet. Paven beskyldte Kejseren for at staa bag ved denne Voldshandling og sendte Magister Roland, den senere Pave Alexander III, til Rigsdagen i Besançon, hvor han med stor Kraft talte Eskils Sag. Det blev denne Affære, der blev den ydre Anledning til det verdenshistoriske Brud mellem Pavestolen og Kejser Frederik. Rent bortset fra disse Konsekvenser er der imidlertid god Grund til at antage, at Eskils Fængsling staar i Forbindelse med hans hjemlige Strid med Kong Sven. Vi har bevaret et Brev, som han fra Fangenskabet skrev hjem til »Danmarks Konger, Biskopper, Abbeder, hele Gejstligheden og Folket«, et af de mest gribende Dokumenter fra dansk Middelalder, der munder ud i et »Lad min Død gavne den Kirke, som jeg ikke har formaaet at gavne, medens jeg i levende Live stod i Spidsen for den. Det er Biskoppens Sag, om han ikke kan leve for Menigheden, da i det mindste at dø for den«. I dette Brev gør Eskil Rede for, hvad der var Grunden til hans langvarige Fangenskab: »Den romerske Kejser paastaar, at jeg har forset mig grovt imod ham, og beskylder mig for at have formindsket hans Rige og Krone. Men naar jeg ransager min Samvittighed angaaende dette, naar eller hvorledes jeg har gjort det, formaar jeg ingenlunde at finde det«. I Betragtning af, at Sven var Kejserens Lensmand, skulde det dog ikke være saa vanskeligt at finde en Grund til Forbitrelsen mod Eskil. Han havde svigtet Sven og siden stillet sig Side om Side med Knud og Valdemar, der set fra tysk Side maatte være for Oprørere at regne. Hertil svarer det ogsaa, at Eskil først slap ud af Fangenskabet, da Svens Nederlag og Død paa Grathe Hede gjorde

Ende paa alle kejserlige Planer om at bringe ham tilbage paa den danske Trone.

Imedens Eskil foretog sin lange Rejse og siden vansmægtede i et tysk Fængsel, arbejdede Sven af fuld Kraft paa at vinde sit Rige igen. Omsider lykkedes det ham at vinde Sachserhertugen Henrik Løves og Ærkebiskop Hartvig af Bremens Støtte, saaledes at han i Vinteren 1156—57 kunde rykke ind i Sønderjylland og besætte Slesvig. Efter et mislykket Forsøg paa at rykke videre op i Jylland, lod Sven sig sætte over til Lolland og Fyn, hvor han fandt stor Tilslutning. Knud og Valdemar besluttede da hellere at forhandle end at begynde Krigen igen, og paa Lolland sluttedes et Forlig, som gik ud paa, at Valdemar skulde have Jylland, Knud Øerne og Sven Skaane. Ved at kalde Skaberen til Vidne indskød de Sagen under Gud og nedbad hans Hævn over den, som blev ménsvoren, fortæller Saxo; men trods alle Forsigtighedsregler blev Pagten dog meget kortvarig. I August Maaned skulde de tre Konger samles til *Gæstebud i Roskilde,* og denne Lejlighed benyttede Sven til et troløst Overfald. Da Gildet var skredet frem, trængte hans Mænd pludselig ind i Hallen for at hugge de to Modkonger ned. Valdemar sprang op og fik Held til at slukke Lysekronen, saa at han i Mørket kunde finde Vej til Udgangen og undslippe, blot med et Saar i Laaret. Knud var derimod ikke saa rap i Vendingen, og han blev hugget ned af Svens Folk. Valdemar flygtede bort med kun to Mand; ogsaa hans nære Ven Absalon lykkedes det at redde sig ved Flugt, og sammen søgte de to nu over til Jylland, hvor de paa Viborg Ting fortalte om Svens Svig. Det var ikke vanskeligt at rejse de jyske Bønder, og Valdemar indgik samtidig Ægteskab med Sofie for derigennem at understrege sin Tilhørighed til den myrdede Kong Knuds Parti. Sven opbød hele den østdanske Leding, satte over til Jylland og rykkede frem imod Viborg. 23. Oktober 1157 stod det afgørende Slag paa *Grathe Hede.* Sven og største Delen af hans Hær blev hugget ned, og fra den Dag var Valdemar ubestridt Eneherre i Landet (1157—82).

For *Kirken* havde det Tiaar, som var forløbet siden Erik Lams Død, naturligvis ikke været nogen god Tid. Borgerkrig og Uro herskede næsten uden Ophør, og Kirkens egen Leder stod midt i Striden. Eskil synes da heller ikke i disse Aar at have fundet Tid til kirkelig Daad. Bortset fra Indkaldelsen af Cistercienserne til Esrom hører vi kun, at han i Tommarp i Skaane grundlagde et Kloster af Præmonstratensermunke, ved Siden af Cistercienserne Tidens vigtigste Reformorden. Kong Sven viste sig ikke videre gavmild mod Kirker og Klostre. Kun om Gaver til Ringsted og til Ribe Kapitel hører vi, men begge Dele har deres politiske Begrundelse. Ringstedkloster var Vær-

ner af Knud Lavards Grav og skulde arbejde for hans Kanonisation, medens Borgerne i Ribe havde vist Sven store Tjenester i Kampen mod Knud. Værst var det dog for Kirken, at dens Ærkebiskop sad som Fange i Tyskland; da først Sven var død, varede dette Fangenskab imidlertid ikke længe, og i Løbet af Foraaret 1158 var Eskil tilbage i Lund, rede til paa ny at styre sit Stift og til at træde i Samarbejde med den nye Konge. Rimeligvis var det ham en Skuffelse, at det ikke blev Knud, der gik sejrrig ud af Kongekrigen, men var end Knud selv dræbt, var det dog hans Parti, ikke Erik Emunes tyranniske Søn, som havde sejret. Først Fremtiden kunde vise, hvorledes et Samarbejde med Valdemar vilde forme sig.

11. Kong Valdemars første Tid.

Ligesom Knud Lavard var blevet opfostret hos den sjællandske Stormand Skjalm Hvide, var hans Søn Valdemar tidligt blevet anbragt hos Skjalms Søn *Asser Rig*. Dette blev for hele hans Fremtid af vidtrækkende Betydning, thi i sine to Plejebrødre, Asser Rigs Sønner, *Esbern Snare* og *Absalon*, fandt han Venner for Livet, som baade hvad Evner og moralske Egenskaber angik var blandt de ypperste i deres Tid. Hvad de betød for den unge Konge, kan vanskeligt siges, og gennem dem og Hvideslægten fik Valdemar en naturlig Tilknytning til de førende Stormandsslægter i Riget, netop det, som Sven havde manglet. Af de to Brødre var den yngste, Absalon, den betydeligste. Tidligt var han blevet bestemt for Kirkens Tjeneste. Om hans Ungdom ved vi ikke stort, men alt tyder paa, at han har faaet sin Uddannelse i Paris, hvor han blandt andet sluttede Venskab med Kanniken Vilhelm, der senere kaldtes til Danmark som Abbed. Nu var den Tid kommet, hvor unge danske gejstlige ikke længere søgte til Tyskland, men til Frankrig. I Borgerkrigens urolige Aar synes Absalon at have været borte fra Landet. Han træder første Gang frem paa Historiens Skueplads kort før den blodige Roskildenat i August 1157, men fra den Dag stod han trofast ved Valdemars Side i gode og onde Dage, og det blev ham, der var Sjælen i det harmoniske Samarbejde, som gennem stærke Storme etableredes mellem Lederen af den gregorianske Reformbevægelse i den danske Kirke, Ærkebiskop Eskil, og Kongen. Her havde Absalon sjældne Betingelser for at midle mellem de skarpe Standpunkter. Vokset op i en sjællandsk Stormandsslægt, hvor Sympatien for den stærke Kongemagt var levende, og hvor man gennem Vendernes stadige Plyndringer havde faaet Øje for, hvor meget Riget trængte til en stærk Haand, havde han ikke for

Parti fra Vitskøl. Søndre Korsgang set fra Korsfløjen. For Enden af denne Omgang ses den sydligste af de fem Østapsider.

intet faaet sin Uddannelse ude i Europa og saaledes lært den kirkelige Reformbevægelses Krav og det rige aandelige Liv, som denne Bevægelse havde ført med sig, at kende.

Straks i Foraaret 1158 samledes Kongen, Stormændene og de fleste af Rigets Biskopper med Eskil i Spidsen til en stor Synode i Roskilde. Ved denne Lejlighed skænkede Valdemar som Tak for Sejren sit fædrene Gods Vitskøl til et Kloster, som blev overdraget Abbed Henrik og en Flok Cisterciensermunke, som havde maattet flygte fra Sverige. I det hele taget viser Kongen sig gavmild overfor Klostrene, ikke mindst Eskils Kloster Esrom, hvor Munkene til Gengæld skænker en Mark Guld til Forgyldningen af Knud Lavards Skrin i Ringsted. Valdemar havde saaledes ikke opgivet sin gamle Plan om at faa Faderen anerkendt som Helgen. Klosteret i Ringsted skænkede han Gaarden Hof i Halland, og ogsaa det af Eskil grundlagte Præmonstratensersamfund i Tommarp berigede han. I det hele taget betegner Aarene efter 1157 en kirkelig Opblomstring. Absalon indkalder Cisterciensere fra Esrom til sin Slægts Kloster i Sorø, og en Række nye Stiftelser dukker op rundt om i Landet.

I samme Foraar, som Synoden holdtes i Roskilde, døde Byens Biskop, Asser. Der udbrød en heftig Strid mellem Borgerne og Gejstligheden om, hvem de skulde vælge til Efterfølger. Samtidig kom det til blodige Kampe mellem de fremmede Handelsfolk og Haandværkere, som boede i Byen, og Borgerne. Disse sidste nøjedes imid-

lertid ikke med at dræbe og fordrive en Del af de fremmede, men forgreb sig ogsaa paa den kongelige Møntmester og jævnede hans Hus med Jorden. Valdemar rykkede mod Byen, men lod sig overtale til at nøjes med en Pengebøde. Mild og venlig drog han da ind i Byen og gik til Kannikgaarden, hvor Bispevalget fandt Sted. Skønt han, som Saxo siger, skulde synes med Rette at have noget at sige i den Kirke, hans Fædre havde bygget og beriget, erklærede han dog, at han vilde bøje sig for Kirkerettens Krav om frit Bispevalg uafhængigt af Kongemagten. Kannikerne udtog nu tre Mænd, hvortil de som den fjerde føjede Absalon for hans store Tapperheds Skyld, og mellem disse fire skulde Valget da træffes. Kongen forlangte, at Valget skulde foregaa skriftligt, saaledes at hver Kannik i en Bog indførte sit Navn under den Kandidats Navn, som han ønskede valgt. Resultatet blev, at Absalon fik samtlige Stemmer. Bedre Valg kunde man sikkert heller ikke have truffet, men Begivenheden belyser paa en interessant Maade, hvorledes Valdemar under Overholdelse af de ydre Former for et kirkeligt Valg forstod at føre sin Vilje igennem.

Overalt i Riget aandede man befriet op, da Slaget paa Grathe Hede omsider havde gjort en Ende paa de ødelæggende indbyrdes Krige, som med kortere eller længere Afbrydelser havde hærget Landet siden Mordet paa Knud Lavard. Skulde Freden virkelig blive til Gavn for Landet, maatte der imidlertid ogsaa sættes en Stopper for de vendiske Plyndringer. Selv om Saxos ovenfor (S. 614) anførte Skildring af disse er stærkt overdrevet — derved skabte han en mørk Baggrund for Absalons og Valdemars straalende Bedrifter — var Situationen dog alvorlig nok. Venderne havde efterhaanden gjort Sørøveriet til en fast Levevej og havde hurtige, veludrustede Skibe i stort Tal. De gjorde Strandhugst rundtom langs Østersøens og Kattegats Kyster, derimod slog de sig aldrig ned og grundede faste Borge, som de nordiske Vikinger havde gjort det i Vesteuropa. Kun paa Falster og Lolland møder man i Navne som Korselitze og Kramnitze Spor af vendiske Bosættelser. Men selv saa betød de en alvorlig Trusel for Rigets Trivsel. Over for denne Opgave var det af stor Betydning, at Absalon havde faaet den indflydelsesrige Stilling som Biskop i Roskilde. »Saa snart han var blevet valgt til Biskop, viste han sig ikke mindre som Søkriger end som Bisp«, siger Saxo, »da han regnede det for en ringe Sag at vogte over Religionen indenlands, naar han tillod, at den stadig truedes af Farer udefra«. Allerede før Paaske 1159 skulde han faa Brug for sin krigerske Dygtighed. En mindre vendisk Flaade havde gjort Landgang i Nærheden af Korsør, og skønt Absalon kun havde 18 Huskarle, stævnede han øjeblikkeligt mod Fjenden, og ved Boeslunde lykkedes det ham at vinde en fuldstændig Sejr.

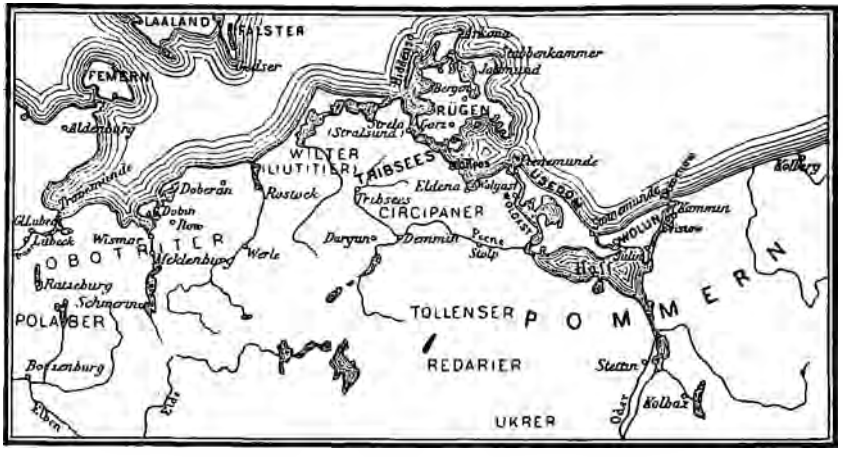

Kort over Venden og Pommern. Efter »Danmarks Riges Historie«.

Skulde der komme noget ud af Kampen imod Venderne, maatte der imidlertid mere til end en Styrkelse af det danske Kystforsvar — selv om naturligvis ogsaa dette var af Vigtighed. Man maatte gribe om Ondets Rod og føre Kampen over i Fjendens eget Land. Det indsaa Kongen og hans Raadgivere klart. Derfor samlede de allerede Sommeren 1159 den skaanske og sjællandske Ledingsflaade, og ligesom i 1149 var Ærkebiskoppen Fyr og Flamme. I Spidsen for Skaaningerne støttede han Kongens Planer, og et Vidnesbyrd om det gode Forhold, som havde udviklet sig, var det, at Kongen befandt sig ombord paa Ærkebiskoppens Skib. Ganske vist kunde det ikke staa sig i den haarde Storm, man fik under Overfarten, saa at Kongen ved et dristigt Spring reddede sig over paa et andet Skib, medens Eskil maatte vende om med Havari. Kun 60 Skibe naaede frem til Øen Hiddensø, V. for Rügen (Rø). Med en saa uanselig Styrke vovede man ikke at angribe de velbevæbnede Røboere, men i Stedet gik man i Land paa Pommerns Kyst, hvor man plyndrede og hærgede Landskabet Barth, hvorpaa Flaaden omgaaende vendte tilbage til Danmark. Allerede samme Aar foretog man dog et nyt Togt, og denne Gang blev der med Held gjort Strandhugst paa selve Rügen.

Allerede disse første Vendertog viste imidlertid klart, at den danske Ledingsflaade i høj Grad trængte til Træning, Organisation og Disciplin. Der manglede indre Fasthed og Sammenhold. Ikke mindst gjorde de gamle Modsætninger mellem Landsdelene sig gældende paa en uheldig Maade. Skaaninger, Sjællændere og Jyder saa med Mistillid og Misundelse paa hinanden. Her gjorde Absalon sin mest uforglemmelige Indsats. Ukuelig og utrættelig var han paa Færde tidlig

og silde, opildnede og organiserede; han kendte ikke til at skaane sig selv, og han lod sig ikke standse hverken af Bøndernes Træghed eller deres indbyrdes Uenighed. I Løbet af en halv Snes Aar lykkedes det ham da virkelig at bygge Bro over Modsætningerne i Befolkningen, at svejse Ledingsflaaden og dens Mandskab sammen til en fasttømret Helhed og samtidig øge dens militære Slagkraft paa en hidtil ukendt Maade. Hvad Vendertogene betød udadtil, kan man diskutere om, men givet er det, at de indadtil fik en enestaaende Betydning ved at sætte Enhed og Fasthed i Stedet for den Splid og Borgerkrig, som havde været Skyld i Rigets Ødelæggelse.

Der var imidlertid endnu eet, som blev klart allerede ved de første Togter imod Venderne: man stod her over for en Opgave, der var saa omfattende, at Danskerne ikke kunde haabe at løse den alene. Derfor maatte de, hvad enten de vilde eller ej, komme til at staa Side om Side med Sachserne, der forlængst havde begyndt en Udryddelseskamp mod Slaverne langs Østersøens sydlige Strand. Set fra et dansk Synspunkt var dette baade godt og ondt — men det var ikke til at komme udenom.

Siden Karl den Stores Dage havde Germanerne stadig været i Fremrykning og Slaverne stadig paa Tilbagetog i Landene Øst for Elben. Det 11. Aarh. havde dog bragt en vis Standsning i den tyske Ekspansion, men i Begyndelsen af 12. Aarh. tog den Fart paa ny. I Holsten vandt det tyske Element Overhaand i disse Aar, og de slaviske Wagrer trængtes tilbage. Fra Holsten vendte tyske Kolonister imidlertid Blikket Øst paa mod Mecklenburg og Pommern, og i den sachsiske Hertug *Henrik Løve* fik hele Ekspansionsbevægelsen en baade dristig og begavet Leder. For Venderne — Ordet bruges som sammenfattende Navn for de slaviske Stammer — var det en Kamp for Livet, og mange af dem blev ved Presset sydfra tvunget til at søge ud paa Havet for at opretholde Tilværelsen ved Sørøveri. Netop i de Aar, hvor Valdemar i Danmark tog det vendiske Problem op for Alvor, stod Sachserhertugen Henrik Løve paa sin højeste Magt. Med Vold og List havde han tiltvunget sig den By Lübeck, som hans egen Lensmand, Grev Adolf II af Holsten havde grundlagt ved Trave, og hurtigt lykkedes det ham at gøre den til Østersøens mest blomstrende Handelsby. Østpaa gik Forbindelsen over Visby til Novgorod, og vestpaa over Hamburg til Flandern, og overalt dominerede de lübeckske Købmænd. Deres Rigdom beroede først og fremmest paa Udnyttelsen af Harzens Sølvminer, som stadig bragte ny Kapital paa Markedet. Lübeck var imidlertid kun den første af en Række tyske Handelsbyer, Rostock, Wismar, Stralsund o. a., som voksede op i

det tidligere Slaverland og blev Midtpunkter for tysk Kultur, Begyndelsen til det senere Hanseforbund.

I en vis Forstand stod saaledes danske og tyske Interesser Side om Side i Kampen mod Venderne, men det var dog ikke nemt at faa dem til at passe sammen. Ganske vist var Henrik Løve ikke uvillig til at slutte Forbund med Danskerne, men det maatte ikke betyde, at disse gjorde Indgreb i den tyske Ekspansion langs Østersøens Kyst. Danskerne var selv for faa til at holde Venderne Stangen og havde saaledes stor Interesse i at sideordne deres Kræfter med Sachsernes, men i det lange Løb var det dog for de danske Krigere, der bar en Hoveddel af Krigens Møje og Fare, utilfredsstillende at maatte nøjes med Bytte og Krigsfanger, medens de saa Sachserne opnaa faste Besiddelser og varige Fordele. I Valdemar den Stores Tid var den danske Flaade og Hær hverken stor eller trænet nok til at gøre sig virkelig gældende, men hertil kom noget andet og afgørende: Danmark var selv temmelig tyndt befolket, og der kunde derfor ikke blive Tale om Udvandring i større Stil til Nordtysklands Kyster; derfor maatte det med indre Nødvendighed blive Sachserne, ikke Danskerne, som fortrængte de slaviske Stammer. Først efter Henrik Løves Fald — han blev 1180 afsat som Hertug af Frederik Barbarossa — ændrede Situationen sig til Danskernes Gunst. Knud VI kunde afryste den tyske Lensoverhøjhed, og i mere end en Menneskealder kunde Danmark optræde som Østersøstormagt. Tyskerne var engageret andetsteds, og man høstede nu Fordelene af Valdemars og Absalons stadige Organisation og Træning af den danske Ledingshær. En Tid lang saa det virkelig glimrende ud, men snart viste det sig, at den danske Storpolitik paa Fastlandet var en Forløftelse, som, da Nedgangstiden kom i Valdemar Sejrs sidste Aar, blev overordentlig farlig. Forholdet vendtes om. I Stedet for at være Herrer over de nordtyske Omraader blev Danskerne mere og mere afhængige af de tyske og holstenske Fyrster.

Endnu samme Aar som de to omtalte Vikingetog til Pommern og Rügen fandt Sted, vendte Kong Valdemar sig til Henrik Løve og bad ham om at holde Venderne i Ave. Til Gengæld lovede han at betale ham 1000 Mark Sølv. Men da Hertugen og den holstenske Greve kort efter begge stævnede sydpaa, blev Vendernes Overfald kun værre end nogensinde, og Aar efter Aar maatte Danskerne tage Kampen op imod dem, baade i de hjemlige Farvande og ved nye Togter til Rügen og Pommern. Sommeren 1160 — efter at Henrik Løve var vendt tilbage — enedes man om et stort Tog imod Obotriterne. Disses Fyrste Niklot blev dræbt og hele Landet lagt under den sachsiske Hertug, men for Danskerne var Udbyttet mere end magert. Kun et vist Herre-

Arkona. Del af Volden.

dømme over Rügen opnaaede de. 1162 foretog Valdemar og Absalon med Røboernes Støtte et stort Togt til Egnen omkring Peenefloden, hvor det lykkedes dem at erobre Wolgast, den første danske Besiddelse paa Fastlandet. Herfra krigede de i de følgende Aar sammen med Hertugen imod de mecklenburgske Vendere, men atter var det Sachserne, der gik af med hele Gevinsten. Hertil kom, at Rügen aldrig var blevet virkelig undertvunget. Det var derfor meget betydningsfuldt, at man i Aaret 1169 samlede Kræfterne om en effektiv Erobring af Rügen, hvorved Danskerne fik et synligt Resultat og et fast Udgangspunkt for senere Operationer.

»Paa den Tid samlede Danernes Konge Valdemar en stor Hær og mange Skibe for at drage til Røboernes Land, som han vilde underlægge sig. Heri understøttedes han af Pommeranernes Fyrster Kasimir og Bugislav og Obotriterfyrsten Pribislav; thi Hertugen havde befalet Slaverne at bringe Danerkongen Hjælp overalt, hvor han gav sig i Lag med at undertvinge fremmede Folkefærd« — saaledes indleder den holstenske Helmold sin Skildring af Rügens Erobring. Noget anderledes tager det sig unægtelig ud hos Saxo. Han har vidt og bredt skildret Danskernes Togter til Pommern og Mecklenburg, og for ham er det ikke Hertugen, men Kong Valdemar selv, der opbyder de pommerske Fyrster. Togtet til Rügen er et rent dansk Foretagende. For at den mærkeligt fligede Ø skulde blive effektivt undertvunget, maatte først og fremmest Borgene erobres. De vigtigste var Karenz (Garz) paa den sydlige Del og helt yderst mod Nord Arkona, der laa med stejle Skrænter ned mod Havet paa de to Sider, og som

Schaprode Kirke paa Rügen. En af de antagelig af Danske byggede Kirker.

mod Land var befæstet ved en kraftig Vold. Som Kultsted havde Byen en vis Berømmelse: her stod en vældig Træstatue af Guden Svantevit, og her fandtes et Tempel med et navnkundigt Orakel. Røboerne havde Ord for at holde fanatisk fast ved Hedenskabet og hade de Kristne, og ofte skal kristne Fanger være blevet ofret til deres Guder. Valdemar gav sig først til at belejre Arkona, som det uventet hurtigt lykkedes at indtage: en Yngling fandt snildt Udvej til at tænde Ild i Porttaarnet, og da samtidig Krigerne angreb, saa Arkonas Indbyggere ingen anden Udvej end Overgivelse. Valdemar sluttede da Fred paa det Vilkaar, at Afgudsbilledet skulde udleveres tillige med alle Tempelskattene og de kristne Fanger, som fandtes i Borgen. Der skulde indføres kristen Gudstjeneste, og Tempelgodset skulde overgaa til Kirkerne. Endvidere skulde Røboerne møde sammen med den danske Ledingshær, naarsomhelst det blev krævet, samt udrede en aarlig Skat. Svantevits Gudebillede blev hugget i Stykker til Brændsel, og Templet blev fortæret af Flammer. Denne uventet hurtige Erobring af den stærke Fæstning førte til, at Rügens Konge

og Stormænd frivilligt overgav Garz (Karenz) og underkastede sig. Ogsaa i Karenz omstyrtedes Gudebillederne, og Grunden blev lagt til kristne Kirker. Da Absalon var kommet tilbage til Danmark, sørgede han for at sende Præster til Rügen saavel som Kirkekar og anden Udsmykning, og samtidig opnaaede han af Pavestolen, at Øen blev lagt under Roskilde Stift.

Hos Hertug Henrik vakte alt dette Betænkelighed, og han sendte Bud til Valdemar med Krav om halv Andel i Byttet og Skatten, idet han beraabte sig paa den trufne Aftale: Hertugen skulde yde Danerkongen Bistand og med Arbejdet tillige dele Lønnen med Kongen. Valdemar vilde ikke høre tale om dette, og Henrik Løve hævnede sig da ved at slippe alle Venderne løs paa de danske Kyster. Først efter lang Tid maatte Valdemar bøje sig. Ved Ejderen mødtes han St. Hansdag 1171 med Hertugen og gik ind paa dennes Krav om Andel i Byttet fra Rügen. Hermed føres vi imidlertid ind i den efterfølgende Periode. Ser man tilbage paa 1160ernes stadige Venderkampe, maa man vel sige, at Saxos Fremstilling kun lidet svarer til Virkeligheden. Muligt at hans mange Hirdhistorier er fuldt troværdige, og at Absalon, Esbern og hans andre Helte har udført store Bedrifter, men det forhindrer ikke, at det blev Sachserne, ikke Danskerne, som gik af med Gevinsten. »Thi hele den Egn af Slavernes Land, som begynder ved Danerrigets Grænse Ejderen og strækker sig mellem det baltiske Hav og Elben over de vidtstrakte Landstrøg, til den naar helt til Schwerin, hele dette Omraade, som Skrækken for Baghold tidligere havde gjort usikkert og ligefrem forvandlet til en Ørken, har Gud nu skænket Lykke til at antage Skikkelse som een eneste stor Nybygd af Sachsere; Steder og Byer rejser sig her, og Tallet paa Kirker og Kristi Tjenere vokser mægtigt« — saaledes sammenfatter Helmold Resultaterne, og han er Virkeligheden betydelig nærmere end den danske Krønikeskriver. Hvad Danskerne opnaaede var Herredømmet paa Rügen — omend ikke uindskrænket — og Befrielse fra de vendiske Sørøveroverfald; men for dette sidste havde de mere Henrik Løve og Sachserne end deres egne Krigstogter at takke. Størst Betydning fik Vendertogene indadtil: de bidrog som allerede nævnt til at skabe en dansk Ledingsflaade, der baade var krigsvant og disciplineret.

Ved Siden af Kampen mod Venderne skal det lige nævnes, at Valdemar ogsaa var blandet ind i de norske Tronstridigheder og søgte — med ringe Held — at hævde en dansk Overhøjhed over Landskabet Viken. To Gange førte han i disse Aar den danske Ledingsflaade derop, men varigt Resultat naaede han ikke.

Belært af Fortiden vidste Kongen, hvor vanskeligt et Problem

Tronfølgen var. Da han 1162 havde faaet en ægtefødt Søn, Knud, beflittede han sig derfor ivrigt paa at sikre dennes fremtidige Stilling. Allerede midt under Vendertogene fik han Ledingshærens Høvdinge til at love ham Troskab. Kun Buris Henriksøn, der var af Kongeslægt og selv havde Ærgerrighed i den Retning, vægrede sig. Det viste sig da ogsaa snart, at han var Forræder og stod i Ledtog med Kongens norske Fjender. Til Straf blev han fængslet og vist nok dræbt i Fængslet. Hyldningen af den treaarige Prins var mere end en tom Ceremoni. Det var en Forberedelse til det, som siden skulde fuldbyrdes ved Kirkemødet i Ringsted og give Kongeslægten den højeste guddommelige Legitimitet. Samtidig arbejdede Kongen paa at faa gennemført den tidligere nægtede Anerkendelse af Knud Lavards Helgenværdighed, og denne Gang synes han at have fundet Støtte hos Ærkebiskoppen. Før dette harmoniske Samarbejde kom i Stand, udbrød der imidlertid en voldsom Strid mellem ham og Kong Valdemar, en Strid, der havde saa vidtrækkende principiel Betydning, at det er nødvendigt at gøre udførligt Rede for den.

12. Kirkekampen og Mødet i Ringsted 1170.

I Aarene efter 1157 havde Forholdet mellem Konge og Ærkebiskop været det bedst mulige. Kongen støttede den af Eskil indførte Cistercienserorden og berigede baade Klosteret i Esrom og Tommarp, medens Ærkebiskoppen til Gengæld loyalt stod ved Kongens Side i Kampen mod Venderne. Freden skulde imidlertid ikke blive af lang Varighed. Anledningen til Brud kom denne Gang udefra. 1159, ved Hadrian IV's Død, havde der i Rom fundet et dobbelt Pavevalg Sted. Flertallet af Kardinalerne havde valgt Magister Roland, der som Pave Alexander III blev en fremragende Leder for det gregorianske Parti. Kardinalerne af det kejserligt sindede Parti havde derimod valgt Viktor IV som Modpave, og dette blev Udgangspunkt for et langvarigt Skisma, som delte hele Europa i to Lejre. Valdemar den Store stod, ligesom sine Forgængere, i Lensforhold til den tyske Kejser, og da han desuden behøvede Sachsernes Hjælp i Kampen mod Venderne, kunde der vanskeligt være Tvivl for ham, om at han burde slutte sig til den kejserlige Pave — i hvert Fald indtil et almindeligt Kirkemøde havde afgjort Sagen. Han modtog Indbydelse til et af Kejseren indkaldt Kirkemøde i Pavia, hvor han lod sig repræsentere af Biskoppen i Ribe. Lige saa klar var imidlertid Eskils Stilling. Han synes altid at have modarbejdet den danske Kirkes Afhængighed af Tyskland, men dertil kom, at han i denne Sag paa Forhaand var

Kejserens Fjende: Alexander III var netop den Mand, der tidligere som Kardinal var blevet sendt til Besançon for at tale Eskils Sag under Fangenskabet, og det var denne Episode, som var den første Begyndelse til Bruddet mellem Frederik Barbarossa og Pavestolen. Ifølge hele sin kirkepolitiske Overbevisning hørte Ærkebiskoppen ogsaa hjemme paa Alexander III's Side, og han var vel den eneste her hjemme, som havde tilstrækkelig Føling med Udlandet til straks at vurdere Situationen.

Biskop Radulf af Ribes Segl. Nationalmuseet.

Fra Slesvig kom den Gnist, der fængede. Her var den tidligere omtalte Biskop Occo allerede 1141 blevet fordrevet som Skismatiker og efterfulgt af Biskop Esbern. Netop nu havde Esbern maattet gaa i Landflygtighed paa Grund af et blodigt Sammenstød med den kongelige Ombudsmand, og Valdemar benyttede da Lejligheden til at genindsætte Occo, som havde sluttet sig til det viktorianske Parti. For Eskil var dette et utilladeligt Indgreb i Kirkens Rettigheder, og med stor Dristighed traadte han frem i selve Slesvig Kirke og bandlyste Occo og alle hans Tilhængere — til Kongens store Forbitrelse. Striden var næppe længere til at undgaa, thi Kongen hørte jo selv til de skismatiske. Saxo, der er ude om at rense Valdemar og Absalon efter bedste Evne, beskylder Eskil for de urimeligste Ting og vil gøre en Affære med nogle Kostbarheder, der i Holsten var blevet frarøvet Ærkebiskoppens Udsendinge, til et Hovedpunkt i Sagen. Hans Beretning er kun lidet paalidelig. Han fortæller imidlertid om Eskils mislykkede Forsøg paa at drage Absalon over paa sin Side, og i den Anledning lægger han ham Ord i Munden, som er saa karakteristiske for Eskil, at de fortjener at kendes, selv om de muligvis ikke er historisk korrekte: Kongen havde givet sig i Ledtog med dem, der forstyrrede Kirkens Fred, og i den Sag vilde han godt tage Kampen op med ham; ofte havde han nemlig vovet noget saadant, og han plejede at byde over Konger, ikke at adlyde dem. Her møder vi en Genklang af Ærkebiskoppen i hele hans Fasthed og Handlekraft, men ogsaa i hans ubesindige Vovemod. Ikke mindre karakteristisk er Absalons Standpunkt: den Troskabsed, han har svoret Ærkebiskoppen, kan ikke forpligte ham til at bryde med Kongen, hvem han var knyttet til baade ved Troskab og Venskab. Hertil kom, at et

Brud med Kongen vilde være halsløs Gerning i Betragtning af den Magt, Valdemar sad inde med. Forholdene var anderledes nu end i Borgerkrigens Tid. Resultatet blev en aaben Fejde med Kongen, der indtog en af Ærkebiskoppens faste Borge, men som den stolte Mand, Eskil var, drog han Konsekvenserne og gik 1161 i Landflygtighed til Frankrig, hvor han opholdt sig i henved syv Aar. Naar Kongen var den stærkeste, var dette den eneste Maade, hvorpaa Eskil kunde hævde Kirkens Frihed og protestere mod Skismaets Smitte. Kort efter drog Valdemar, fulgt af Absalon og Esbern Snare, til Tyskland, hvor han overværede det kejserlige Kirkemøde i St. Jean de Lône og »lagde begge sine Hænder i Kejserens og hyldede ham som sin Herre«.

Saa vidt er alt klart; vanskeligere er det at danne sig et Billede af den danske Kirkes Holdning. Flertallet af Biskopperne — med Absalon i Spidsen — synes at have fulgt Kongen og svigtet deres Ærkebiskop. Vi ved det med Sikkerhed om Biskopperne af Slesvig, Ribe, Aarhus og Odense. Eskil har staaet isoleret, og det er vel Grunden til, at han har valgt at føre Kampen, som han gjorde det. Kun Cistercienserne stod her i Landet som andre Steder trofast paa Alexander III's Side. Ejendommeligt er det da ogsaa, at Buris Henriksøn netop paa dette Tidspunkt grundlagde Cistercienserklosteret i Tvis; det har — maaske uden Grund — hos en moderne Historiker vakt den Mistanke, at Buris ved at træde i Modsætning til den kongelige Politik ønskede at fiske i rørt Vande.

I Tillid til Saxo har man i dansk Historieskrivning været tilbøjelig til at betragte hele denne Konflikt som et Udslag af urimelig Stridbarhed fra Eskils Side. Intet kan være mere forkert. Sjældent er en Strid blevet ført paa et mere reelt Grundlag og har drejet sig om mere betydningsfulde og principielle Spørgsmaal. Den er et Led i den store europæiske Kamp mellem Kejseren og det gregorianske Parti om, hvorvidt Kirken skal være en uafhængig international Institution under Pavens Ledelse, eller om den skulde være en national, af Paven uafhængig Faktor, hvor i Tyskland Kejseren, i de andre Lande Kongerne skulde have den øverste Ledelse. I Danmark tilspidsede den sig i det Spørgsmaal, om Kongen eller Ærkebiskoppen skulde bestemme over de danske Biskoppers og den danske Kirkes Holdning, kort sagt, om Kirken var Herre i sit eget Hus. Hertil kom som et særligt Moment: om den danske Kirkes Forhold til Universalkirken skulde bestemmes ud fra Kongens og Rigets Forhold til den tyske Kejser eller ej. Om Ærkebiskoppen har handlet politisk klogt, er et Spørgsmaal for sig, men han traf det Valg, han ifølge sin Stil-

ling og Overbevisning skulde og maatte træffe, og han tog Konsekvenserne deraf med alle de Lidelser, det medførte.

Afslutningen paa Striden bliver af Saxo forbigaaet i Tavshed, men en lille Krønike fra Øm Kloster kaster Lys over Begivenhederne. I Danmark som i Tyskland blev det Cistercienserne, der virkede som Midlere. I Aaret 1165 havde den skismatiske Aarhusbiskop, Eskil, skænket Vitskøl Kloster en Ejendom i Sabro, som kom til at danne det første Grundlag for Klosteret i Øm — sikkert et Tegn paa, at Biskoppen var ved at skifte Standpunkt. Abbed Henrik i Vitskøl vilde imidlertid ikke modtage en Gave fra en Skismatiker, før han havde faaet paveligt Samtykke dertil, og derved blev der etableret en Forbindelse mellem den danske Kirke og Alexander III. Paa Grund af forskellige Mageskifter blev Forhandlingerne temmelig vidtløftige, og da man ønskede at overdrage Cistercienserne det lille Kloster i Veng, blev ogsaa Kongen draget med ind. Paven benyttede sig af Lejligheden til at skrive alvorlige Formaningsbreve baade til Valdemar og de danske Biskopper. Til den første hedder det: »Vi beder og formaner Eders kongelige Højhed, at I forbliver faste og urokkelige i Hengivenhed for den salige Peter og os, saaledes som I godt har begyndt, efter at I er vendt tilbage til Kirkens Enhed, at I med større Iver formaner og opmuntrer Biskopperne, hele Gejstligheden og Folket i Eders Rige til det samme, at I med Ærbødighed og Hæder kalder vor Broder Eskil, Ærkebiskoppen af Lund, det apostolske Sædes Legat, en from og besindig Mand, efter vort Skøn i høj Grad velbehagelig for Gud og Mennesker, fuldkommen tro mod Eder og Eders Rige, tilbage til hans Kirke, tildeler ham som en aandelig Fader den Hæder og Gunst, der tilkommer ham, og ved kongeligt Værn forsvarer og sikrer hans Kirkes Rettigheder og Besiddelser«. Ganske det samme gaar igen i Brevet til Biskopperne. Hvorledes disse Breve virkede i Danmark, ved vi ikke, men sikkert er det, at Eskil snart efter vender hjem, og en samtidig engelsk Historieskriver noterer blandt Alexander III's Sejre, at den danske Konge »kalder sin Biskop tilbage, udfører alt efter hans Raad, aver hans Fjender og ærer ham som en Fader«. Saaledes endte Striden med en Sejr for Eskil. Kongen maatte udsone sig med ham. Biskopperne af Ribe og Aarhus viste deres bodfærdige Sindelag; Occo af Slesvig døde, og Livo af Odense drog bort til Köln. Cistercienserpartiets Triumf kunde ikke være større.

Med Eskils Hjemkomst blev det gode Samarbejde mellem Konge og Ærkebiskop genoptaget til Gavn for Land og Kirke. Eskil drog straks med paa Vendertog, og var saaledes tilstede ved Arkonas Erobring 1169, hvor han ivrigt støttede Absalons Forslag om at modtage Byens Overgivelse. Omgaaende efter Rügens Erobring gik der en

Sendefærd under Ledelse af den svenske Ærkebiskop Stefan, der var blevet indviet af Eskil under dennes Landflygtighed i Frankrig 1164, til Rom for af Paven at opnaa, at den nye Erobring blev lagt under Roskilde Bispestol, hvilket blev bevilget i en Bulle af 4 November. Den samme Sendefærd arbejdede imidlertid med ikke mindre Held paa en anden Sag: Knud Lavards Kanonisation. Situationen var saa gunstig som muligt. Kongen havde bøjet sig for Pave og Ærkebiskop — til Gengæld maatte han da have Krav paa at faa sit Ønske opfyldt. Det skete officielt gennem en Bulle af 8. November, hvor Paven omtalte Hertug Knud som en Mand, der i levende Live var af en ærefuld og priselig Færd, og ved hvis Grav der efter hans Død var sket Mirakler. Derfor havde Paven efter Kong Valdemars Begæring og »efter vore Brødres« (d. v. s. de danske Biskoppers) fælles Raad besluttet at indføre hans Navn paa Helgenlisten, saaledes at hans Fødselsdag skulde fejres den 25. Juni; paa denne Maade skulde den hellige Mands Legeme herliggøres paa Jorden og fejres med Lovtaler, ligesom den almægtige Gud ved sin Naade havde herliggjort ham i Himlen. Hermed var Vejen aabnet for Virkeliggørelsen af den Plan, Valdemar i saa mange Aar havde forberedt.

25. Juni 1170 samledes en Forsamling saa anselig, som den næppe før var set her i Landet, i Mariakirken i *Ringsted*, den samme pragtfulde Teglstenskirke, som staar den Dag i Dag, og som netop havde afløst den ældre Fraadstenskirke fra Sven Estridsøns Tid. Korpartiet med Højaltret og et Stykke af Hovedskibet var fuldført. Tilstede var Kong Valdemar og alle Landets Stormænd samt en talrig Skare af Almuen paa Sjælland. Dertil kom syv danske Biskopper med Ærkebiskop Eskil i Spidsen; ogsaa Ærkebiskop Stefan af Uppsala samt Biskoppen af Oslo havde givet Møde. Eskil ledede selv Gudstjenesten: Knud Lavards Ben blev baaret op til Altret, indsvøbt i Silke og nedlagt i det pragtfulde Helgenskrin, som Kongen havde ladet forfærdige; det var det, han allerede i 1157 havde faaet Esrommunkene til at skænke en Mark Guld til. Ærkebiskoppen skænkede ved denne Lejlighed Klosteret i Ringsted et Kapel i Halland med Indtægter, medens Valdemar forøgede dets økonomiske Privilegier; noget lignende gjorde Absalon som Stiftets Biskop Aaret efter. Dyrkelsen af den kongelige Helgen skulde omgives med den størst mulige Pragt. Til de aarlige Fester — mærkeligt nok fejredes der to, den 7. Januar og den 25. Juni — var der affattet en Række Læsestykker, som endnu den Dag i Dag er en Hovedkilde for os til Knud Lavards Historie. Forfatteren var formodentlig en engelsk Munk, der over Odense var kommet til Klosteret i Ringsted. Ligesom Helgenkroningen af Kong Knud i sin Tid havde været et politisk Træk, der tilsigtede at give Kongeslægten en

Ringsted Kirke set fra Øst.

mere end verdslig Myndighed, saaledes ogsaa denne Kanonisation af Knud Lavard. Kongens Fader var dermed anerkendt som Helgen, og det maatte forlene hans Styre med en ganske særlig Hellighed og Autoritet.

I samme Retning pegede den anden vigtige Begivenhed, som fandt Sted under Kirkemødet i Ringsted. Allerede flere Aar tidligere havde Kongen faaet Hirdmændene til at anerkende hans mindreaarige Søn Knud som eneste retmæssige Arving til Riget. Nu gik han et Skridt videre, idet han i Ringsted Kirke lod Ærkebiskoppen højtidelig krone Prins Knud, medens Kongen selv endnu var i Live. Statsretsligt set var dette intet mindre end et Forsøg paa at omforme Landet fra at være et Valgrige, der efter hver Konges Død kunde udsættes for Stridigheder mellem forskellige Tronprætendenter, til at blive et arveligt Kongedømme, saaledes at Sven Aggesøn ved Valdemars Død med Rette kan sige, at Knud fulgte efter ham »med Arveret« (hereditario iure). Det er et tydeligt Vidnesbyrd om, hvor stærk Valdemars Position var blevet, at han kunde indføre en saadan Ændring paa Trods

af den Uvilje, den utvivlsomt maatte vække i vide Kredse. Den betød et dybtgaaende Indgreb i de frie Bønders Rettigheder. Naar det overhovedet var muligt, hængte det imidlertid sammen med, at den gamle Strid med Eskil var endt. Det var nemlig kun ved Kirkens Bistand, noget saadant kunde gennemføres. »Ærkebiskoppen af Lund, hvem dette Hverv tilkom, lagde baade hans Faders Ben paa Altret og salvede hans Søn Knud, som da var syv Aar gammel, til Konge og satte ham paa Tronen iført Purpurkaaben«. I tidligere Tider havde Kongerne gentagne Gange søgt at trumfe deres Magt igennem paa Trods af Kirken, og de havde hos Eskil og hans Parti mødt en ubøjelig Modstand; nu var Freden sluttet med en principiel Anerkendelse af Kirkens Selvstændighed; Kongen havde opgivet at sige det afgørende Ord i Kirken; og da var den gamle Ærkebiskop villig til at stille Kirkens Myndighed bag Kongemagten og derved give den en ny og stærkere Legitimation. Fra at være en Folkets Høvding med meget begrænsede og temmelig ubestemte Rettigheder havde Kongen i Løbet af det sidste Aarhundrede udviklet sig til at være Landets egentlige Øvrighed, der sad inde med den afgørende Magt i hele Riget. Denne Udvikling var i og for sig ikke imod Kirkens Ønsker. Tværtimod. Den kirkelige Opfattelse i Middelalderen var den, at Riget skulde styres af Kongen og Biskopperne i Fællesskab; baade gejstlig og verdslig Magt stod som Kristi Stedfortrædere; Kristus havde haft de to Sværd, været baade Konge og Ypperstepræst; Kongen havde altsaa ikke sin Herskermagt fra Folket, men fra Gud og Kristus, og misbrugte han den blot ikke paa tyrannisk Vis, kunde Kirken og Eskil med Glæde stille sig bag ham og støtte ham med al deres Myndighed. Det var dette, som skete ved denne første kendte danske Kongekroning. Selve Kroningsakten er et Sindbillede paa den Tanke, at Kongens Magt stammer fra Gud og overdrages af Kirkens Mænd, og at Kongen derfor ogsaa altid maa bøje sig for den kirkelige Autoritet. Hvor udformede disse Tanker har været hos de Mænd, som samledes hin St. Hansdag i Ringsted Kirke, ved vi ikke. I Norge havde Magnus Erlingsøn syv Aar tidligere ligefrem taget sit Rige til Len af Hellig Olav og anerkendt Biskopperne som en Art Kurfyrster i Landet. Saa vidt gik man næppe i Danmark, men sikkert er det, at selve Kroningshandlingen udspringer af Tanken om de to Sværd, gejstligt og verdsligt, som i Fællesskab styrer Verden, og at den maatte opfattes som en Anerkendelse af Kirkens Magt til ogsaa at overdrage det verdslige Sværd. Man blev ikke længere Konge ved Folkets Valg, men »af Guds Naade« og ved Kirkens Indvielse.

Foruden alt dette fejrede Valdemar endnu en Triumf i Ringsted. Fra Norge var Biskop Helge af Oslo mødt op sammen med den sven-

ske Ærkebiskop som Erling Magnussøns Sendebud med det Hverv at bede Danerkongen om Fred. Esbern Snare sendtes da til Norge, og snart kom der et Møde i Stand i Randers mellem de to Konger. Ved den Lejlighed tog Erling Landskabet Viken til Len af Kong Valdemar og anerkendte sin Forpligtelse til, naar det krævedes, at stille 60 Skibe til den danske Ledingsflaade.

Faderens Helgenkaaring, Sønnens Kroning, Fredstilbuddet fra Norge — alt i alt var Kirkemødet i Ringsted den mest straalende Triumf for Kong Valdemar, og yderligere forskønnedes den ved Minderne fra det sejrrige Felttog til Rügen. Vel kastede de vendiske Sørøverier stadig en mørk Skygge hen over Landet, men saa man tilbage til Aarene før 1157, kunde ingen dog være i Tvivl om, at der var gjort vældige Fremskridt. Kongen og hans Raadgivere havde i Sandhed ikke arbejdet forgæves.

Inden vi forlader Ringstedmødet, er der imidlertid Grund til at stille det Spørgsmaal: hvad kom Mødet til at betyde for Kirken? For Kirken stod det først og fremmest som en Besegling af den Fred, der kort forinden var sluttet mellem Valdemar og Eskil. Det havde vist sig, at Kongen ikke kunde styre Land og Kirke paa Trods af sin Ærkebiskop, og den Mand, som faa Aar tidligere, efter aaben Kamp mod Kongen, havde maattet vandre i Landflygtighed, stod nu for Altret i Ringsted Kirke som Landets ubetinget første Mand efter Kongen. Og vel var det i en vis Forstand Valdemar, der vandt ved det, som skete i Ringsted, men alt, hvad han opnaaede, naaede han ved Kirkens Formidling. Det blev slaaet uomstødeligt fast for alle, hvor den Magt var, som gav Kongedømmet dets rette Legitimitet. I Virkeligheden maatte Mødet staa som en vældig og manende Prædiken om Kirkens Magt. Kongen havde ikke kunnet handle paa tværs af Ærkebiskoppen; han havde maattet bøje sig og søgte nu oven i Købet Kirkens Autoritet som Støtte for sin egen Magt. Ogsaa for Kirken betød Mødet i Ringsted saaledes en storslaaet Triumf, og det blev Indledningen til et harmonisk Samarbejde mellem de to Sværd, som nu blev ganske anderledes langvarigt end før. Hertil bidrog det naturligvis i høj Grad, at der mellem Kongen og Eskil, der hver paa sin Side kunde blive baade stejle og voldsomme, stod en Mand som Absalon. Han var den Mand, i hvem baade Kongedømmets og Kirkens Interesser næsten personificeredes, og ham tilkommer utvivlsomt Æren for, at den Fred, som besegledes i Ringsted 1170, stod sin Prøve gennem et Par Menneskealdre til uvurderlig Gavn baade for Riget og for Kirken.

ANDET AFSNIT

RIGETS STORHEDSTID INDTIL VALDEMAR SEJRS DØD

1170—1241.

1. Valdemar den Stores sidste Regeringsaar.

Næppe var Festdagene i Ringsted forbi, før Kampen for at forsvare Landet meldte sig paa ny. Det var netop i dette Aar, at Henrik Løve slap alle de vendiske Sørøvere løs paa Danmarks Kyster. Endnu samme Sommer foretog Kongen og Absalon et stort anlagt Togt til Landene omkring Oderens Udløb, men mange Aars Erfaring havde vist, at disse stadige Togter ikke var tilstrækkelige til at sikre Havet. Tilmed var Forholdene ved Rigets Sydgrænse blevet truende. Ved St. Hansdagstide 1171 lykkedes det imidlertid paa et Møde ved Ejderen at faa sluttet den tidligere (S. 626) omtalte Fred med Hertugen, hvorved der atter skaffedes nogenlunde Fred for Venderne. Freden besegledes yderligere ved en Aftale om, at Valdemars Søn Knud skulde ægte Henrik Løves Datter Gertrud, Enke efter Frederik af Schwaben. I de følgende Aar var Grænsen sikret. Hertugens Stilling var truet af Strid med Kejseren, og han havde intet Ønske om at lægge sig ud med den danske Konge.

Det er derfor rimeligt at antage, at i hvert Fald Begyndelsen til den store Teglstensmur, som Valdemar opførte til Erstatning for den gamle nu forfaldne Vold fra Tyres Tid, blev gjort allerede før 1170. Arbejdet fortsattes i den følgende Tid, men var endnu ikke afsluttet ved Kongens Død 1182. Den Kunst at brænde Tegl, d. v. s. Bygningssten af Ler, var netop i disse Aar naaet til Danmark. Ved Opførelsen af de store Kirker fra Aarhundredets sidste Halvdel udgjorde den det vigtigste Byggemateriale. Overalt i Danmark var der Ler nok, og man kunde da rejse smaa Teglovne i Nærheden af Bygningsstedet,

Danevirke. Valdemarsmuren.
Efter Jankuhn, Die Wehranlagen d. Wikingerzeit zwischen Schlei u. Treene.

hvorved man sparede den besværlige og kostbare Transport af Stenene. Valdemarsmuren ved Danevirke var et imponerende Bygningsværk. Den strakte sig over 3—4 Kilometer fra det nuværende Rødekro imod Sydvest ud til Sumpene langs Rejdeaa. Den maalte indtil 7 Meter i Højden og over 2 Meter i Bredden. Kærnen bestod af Teglstensbrikker, Kamp og Ler; udenom var der lagt en solid Forskalning af Tegl baade paa Inder- og Ydersiden.

1170erne blev i det hele taget en *Byggeperiode* i stor Stil. Danskerne indsaa nu, at det for at sikre Landet mod vendiske Overfald var nødvendigt at opføre faste Borge og Vagttaarne rundt om paa Landets egne Kyster. Kongen gik selv i Spidsen ved at bygge Teglstenstaarnet paa Sprogø og anlægge en Borg ved Oringe, det nuværende Vordingborg. Esbern Snare anlagde Kalundborg og Kongens Søstersøn Knud Prislavsen Nyborg. Ogsaa Nordborg paa Als, Gottorp ved Slesvig, Søborg i Nordsjælland stammer fra denne Tid. Størst Betydning fik dog den Fæstning, Absalon opførte ved Øresund paa det Sted, der fra gammel Tid var kendt under Navnet »Havn«. Den sidste Menneskealders Udgravninger under det nuværende Christiansborg har vist os Resterne af denne Absalons Borg.

Indadtil betød Aarene efter 1170 en rolig Vækst. Kongedømmet

faldt mere og mere til Leje i Samfundet. Der blev bragt Orden i Ledingsvæsen og Skatteforhold. Retten sad ikke mere i Spydstagen, og Handlen profiterede af de roligere Forhold paa Søen. Hele denne Samfundets indre Opbygning skal vi i en senere Sammenhæng vende tilbage til. Til Ærkebiskoppen og Kirken var Kongens Forhold det bedst tænkelige. *Nye Klostre* blev grundlagt baade af Cistercienser- og Præmonstratenserkongregationen, og i Antvorskov skabte Kongen Landets eneste Johanniterkloster, der synes bygget med det Formaal at tjene til Tilflugtssted for udtjente Krigere. Ogsaa Domkapitlerne voksede nu op til at være velhavende og talstærke Korporationer i Lighed med Forbillederne ude i Europa. Samtidig fortsattes *Kirkebyggeriet* ud over Landet; den ene anselige Stenkirke rejste sig efter den anden, og ved Klostrene og i Stiftsbyerne opførtes store, pragtfulde Kirkebygninger. Fra denne Periode — eller maaske allerede fra 1160erne — stammer ogsaa de saakaldte Kirkelove, den skaanske og sjællandske. Navnet er i Grunden vildledende, idet det drejer sig om Kontrakter afsluttet mellem Biskop og Bønder, henholdsvis i Lund og Roskilde Stift. Eskil og Absalon opnaar her, at Bønderne betaler Bispetienden paa kanonisk Vis, d. v. s. i Korn, ikke som en fast Afgift. Til Gengæld giver Biskopperne en Række Indrømmelser og Lempelser, som kun daarligt kunde forenes med Kirkerettens Krav. Nogle Menneskealdre senere skulde disse Bestemmelser blive Anledning til omfattende Stridigheder, men i deres egen Tid staar de som et smukt Vidnesbyrd om Vilje til Samarbejde og Fordragelighed.

København ældste Segl, ca. 1300. Efter Grandjean, Danske Købstæders Segl.

Den eneste Skygge, der som en Mindelse om Fortidens Kampe faldt over Forholdet mellem Kongen og Ærkebiskoppen, skyldtes en Sammensværgelse imod Valdemars Liv. Erik Lams Søn Magnus havde i Borgerkrigens Tid staaet paa Svens Side, men var efter 1157 traadt i Valdemars Tjeneste og havde udmærket sig ved Tapperhed paa Vendertogene. Ham var det, som i 1170erne — af hvad Grund ved vi ikke — dannede en regelret Sammensværgelse mod Kongens Liv, og som Forbundsfæller hvervede han Ærkebiskoppens to Dattersønner Knud og

Parti af Kridtstensringmuren fra Absalons Borg i København.

Karl. Kun ved et rent Lykketræf glippede deres Anslag, og Magnus og Knud tilbragte Resten af deres Liv i Søborgs Fangetaarn, medens Karl døde. For Ærkebiskoppen var det hele naturligvis overordentlig ubehageligt, men ingen mistænkte dog ham for den mindste Delagtighed i Sammensværgelsen, og den ændrede intet i hans gode Forhold til Kongen. Derimod har den sikkert været med til at modne hans Beslutning om at nedlægge sit Embede — Sygdom og Alderen bidrog i øvrigt deres dertil — for at kunne leve sine sidste Aar i Klosterets Ro, som hans Hu mangen Gang under de urolige Aar havde staaet til.

Da Kongen Foraaret 1177 havde fejret sin Søn Knuds Bryllup med Henrik Løves Datter, meddelte Ærkebiskoppen ham sin Beslutning, og en Maaned senere vendte da Kongen tilbage til Lund sammen med alle Landets Biskopper for at overvære den højtidelige Embedsnedlæggelse og Valget af en Efterfølger. Paa Tinge tog den gamle Ærkebiskop først Afsked med de skaanske Bønder; Dagen efter foregik saa den egentlige Højtidelighed i St. Laurentii Kirke i Nærværelse af Kongen, Biskopperne og

Mønt med Kong Valdemars og Absalons Billede. Slaaet i Roskilde. Efter Hauberg, Danmarks Myntvæsen 1146—1241.

Kannikerne, der alle havde Plads i Koret, samt Almuen, der fyldte Langskibet. Eskil erklærede, at hans Tilbagetræden alene skyldtes Ulyst til længere at sidde inde med »forfængelig Ære«; han var blevet for gammel til at betjene sit Embede og længtes efter Ro; der var ikke Tale om, at Kongen havde øvet noget Pres paa ham, eller at han var utilfreds med de Vilkaar, hvorunder han havde øvet sin Gerning; tværtimod havde Kongen aldrig undladt med kongelig Strenghed at straffe dem, som Ærkebiskoppen paa sit Embeds Vegne havde lyst i Band. Fra Paven forelaa der Tilladelse til Embedsnedlæggelsen og Paabud om sammen med Kongen og Rigets fromme Mænd at sørge for Valg af en Efterfølger. Der er ikke Tale om at gaa uden om de almindelige Former for et Valg, men Eskil bliver den, der leder Handlingen, og man anmoder da ham om som den første at stille et Forslag; noget modstræbende fremsætter han da sit Ønske: at man skal vælge Roskildebispen Absalon, og dette Forslag vedtages med enstemmigt Bifaldsraab. Efter Tidens Skik nægter den udpegede Biskop — her altsaa *Absalon* — at modtage Valget: Byrden er ham for tung, og han ønsker ikke at forlade sit elskede Roskilde. Uden at lade sig standse heraf griber Biskopper og Kanniker imidlertid fat i Absalon og fører ham under stor Tumult til det ærkebiskoppelige Højsæde, medens Eskil istemmer et Te Deum. Absalon driver imidlertid sin Vægring længere end Skik og Brug var, idet han nu indskyder sin Sag under Pavens Afgørelse. Om det virkelig skyldes et Ønske om at undgaa Valg — Eftertiden skulde snart vise, at der var gode Grunde for ham til at være betænkelig ved at komme til Skaane — eller om det snarere skyldes en Plan om ved pavelig Dispensation at faa Tilladelse til at styre begge Stifter, er næppe til at afgøre. I hvert Fald maatte Sagen nu stilles i Bero indtil videre. Den gamle Ærkebiskop vilde imidlertid ikke afvente dens Udfald. Kort efter den bevægede Dag i St. Laurentii Kirke gik han ombord paa et af Absalons Skibe, der bragte ham til Slesvig, hvor han tog Afsked med Kongen og Absalon og dermed med hele sin Fortid. Paa en Vogn rejste han videre til Clairvaux, hvor han endnu i fire Aar levede i klosterlig Ro efter et langt og omtumlet Liv. Han æredes af alle som en Patriark, som en af dem, der havde været Ven med den hellige Bernhard, og ved Frelserens Alter i Klosterkirken fik han, da han døde 1181, en ærefuld Begravelse.

Det var en af Danmarkshistoriens største Skikkelser, som hermed var gaaet bort. 40 Aar igennem, i onde og gode Dage, havde han staaet som den danske Kirkes ubetingede Fører — og hvad var Kirken ikke blevet til under hans kloge Ledelse! Kampen for Kirkens Frihed havde han ført uden Vaklen og uden Kompromis, og i denne

Kamp havde han sejret gennem Nederlag. Han havde ikke betænkt sig paa at træde op imod tyranniske Konger, hvad enten der saa var Udsigt til at sejre eller tabe. Maaske han undertiden havde været for heftig og for lidt smidig, men Fasthed og Karakter var han i Besiddelse af som faa. Dertil kom, at Eskil var den første Dansker, som bevidst var »Europæer«, var internationalt indstillet. Ikke alene kom han selv under sit Fangenskab til at spille en verdenshistorisk Rolle, men han kendte Forholdene ude i den store Verden, og det var ham, der gennem Munke og Gejstlige ledte den højmiddelalderlige Kulturstrøm ind over Danmark. Han færdedes med samme Selvfølgelighed ved Kurien i Rom og i Frankrigs Klostre som i sin hjemlige Stiftsby. Den danske Kirke var virkelig blevet et Led af den store internationale Pavekirke. Og med alt dette kunde ingen beskylde Eskil for Mangel paa dansk Sind. Gentagne Gange stod han netop som Værner af Landets og Kirkens Selvstændighed. For Eftertidens Dom om denne Mand blev det skæbnesvangert, at Saxo, som afskyede ham af et godt Hjerte, kom til at beherske dansk Historieopfattelse. Men gaar man bag om Saxo, møder der en en Mand af usædvanligt Format. Der er Storhed i Linierne, baade i hans Karakter og i den Daad, han øvede.

I Løbet af Vinteren 1177—78 forelaa Pavens Svar i Form af en Bulle, som Legaten Galandus, ifølge Saxo, bragte herop. Det blev her paabudt Absalon at modtage Valget til Ærkebiskop, men som en særlig Gunstbevisning fik han samtidig Tilladelse til at beholde Roskilde Stift. Kun meget faa Paralleltilfælde til en saa overordentlig pavelig Velvilje kendes. Allerede i Februar kunde den pavelige Udsending, før han stævnede tilbage til Rom, i Domkirken i Lund overdrage Absalon Palliet, det ærkebiskoppelige Værdighedstegn, og Dagen efter indviede den nye Ærkebiskop Homerus til Biskop i Ribe. Begivenhedernes videre Udvikling skulde imidlertid snart vise, at der for Absalon var god Grund til at nære Betænkelighed ved at drage over Sundet til Skaaningerne. Under 1180 melder de lundensiske Aarbøger: »Dette Aar blev der en stor Strid mellem Skaaningerne og Ærkebiskop Absalon, saaledes at han blev fordrevet fra Skaane og ikke paa egen Haand kunde vende tilbage«. Gangen i dette Oprør, hvad det egentlig drejede sig om, og hvem det var, som rejste sig imod Absalon, er det vanskeligt at udrede, ikke mindst fordi vor eneste udførlige Kilde, Saxo, overalt søger at give den for Absalon mest fordelagtige Fremstilling. Oprøret staar imidlertid, ligesom Buris Henriksøns og Magnus Eriksøns Anslag mod Kongen, som Vidnesbyrd om, at det vel var en Opgangstid, hvor Riget sammensvejsedes til en Enhed, og hvor Kirken, Landbruget og Handelen var i stadig Fremgang, men at der dog var adskillig Utilfredshed og Modvilje

imod denne Omformning af Riget til en paa Kongemagt og Kirke opbygget Stat. Da Almuen i Skaane hejste Oprørsfanen, fandt den da ogsaa Støtte baade blandt Stormænd og Præster, og hele Bevægelsen antog en temmelig truende Karakter. I første Række synes Forbitrelsen at have været rettet imod Ærkebiskoppen og den Maade, hvorpaa han og hans Fogeder haandhævede den saakaldte skaanske Kirkeret, den Kontrakt, hans Forgænger havde indgaaet med Bønderne om Betaling af Bispetiende i Stedet for den gamle Biskopsgave. Men snart ramte den ogsaa Kongens Fogeder, særlig dem, der ligesom Absalon var fra en anden Landsdel og stod ham nær; ogsaa de beskyldtes for uretfærdige Udsugelser af Bønderne. Absalon selv maatte flygte over til sine tro Sjællændere, og Kongen drog til Skaane for at søge at optræde som Midler. Da de fredelige Forhandlinger ikke førte til noget, besluttede han sig til med væbnet Magt at knuse Modstanden, og i 1181 drog Konge og Ærkebiskop sammen med en Hær over Sundet. Ved Dysiebro slog de Nordskaaningerne, og kort efter mødtes de med Østskaaningerne ved Getingebro. Saxo giver Indtryk af, at det hele var en straalende Sejr, men man faar en Mistanke om, at Bønderne trods alt ikke har klaret sig saa daarligt endda: det lykkes dem nemlig at gennemføre deres principielle Krav, Ophævelse af Eskils Tiendeordning, paa Trods af Absalons bestemte Protest. Denne sidstnævnte maatte acceptere Tiendens Afskaffelse som en midlertidig Ordning, men for at understrege, at det kun var noget midlertidigt, nægtede han, fortæller Saxo, at modtage den Pengesum, som man fra gammel Tid betalte i Stedet for Tiende. Dette kunde naturligvis kun være Bønderne kærkomment. Saaledes lykkedes det 1181 at dæmpe Skaaningernes Oprør.

Næppe var Kong Valdemar imidlertid død 12. Maj Aaret efter, før Situationen paa ny blev kritisk. Atter søgte Bønderne at rejse sig mod deres Ærkebiskop; samtidig indkaldte de fra Sverige en vis Harald, af kongelig Slægt, hvem de vilde gøre til dansk Konge. Stormændene vendte sig da skarpt imod Bønderne, og sammen med dem lykkedes det hurtigt Absalon at kue Oprøret. Ved den Lejlighed er Bispetienden sikkert blevet indført paa ny, og siden den Tid, siger Saxo, har Almuen aldrig vovet at sætte sig op imod Stormændene. Overfor Forbundet mellem Kongen, Kirken og Stormændene kunde de almindelige Bønder intet udrette, og Begivenhederne i Skaane er i al deres Dunkelhed et typisk Varsel om den Udvikling, som laa i Fremtiden.

Vi vender imidlertid tilbage til Kong *Valdemars sidste Leveaar.* Atter tiltrak Forholdene ved Rigets Sydgrænse sig hele hans Opmærksomhed. Fjendskabet mellem Kejseren og Henrik Løve var brudt ud i lys Lue. Den sidstnævnte havde spillet højt Spil. Kort før Kampen

ved Legnano 1176 havde han trods indtrængende Bønner nægtet Kejseren sin Bistand. Da Freden i Venezia var sluttet og Kejseren atter havde samlet Kræfter, var denne derfor fast besluttet paa at straffe sin troløse Vasal; Hertugen blev erklæret i Rigets Akt, og hans talrige nordtyske Vasaller var kun alt for villige til at svigte ham. Vinteren 1180—81 saa det da truende ud for den før saa stolte Sachserhertug, og han vendte sig til Kong Valdemar for at sikre sig hans Troskab — uden dog at opnaa noget sikkert Tilsagn. Thi samtidig var Kejseren ude efter at drage Danskerne over paa sin Side. Pommern, Mecklenburg og Holsten, der tidligere havde været hertugelige Len, blev nu lagt direkte under Kejseren, som derved ganske naturligt traadte i en mere direkte Forbindelse ogsaa med Valdemar. 1181 belejrede Frederik Barbarossa Hertugens stolte Handelsby Lübeck — Henrik Løve selv var flygtet til Stade for at være i Sikkerhed — og baade den pommerske Hertug Bugislav og Grev Adolf af Holsten støttede Kejseren. Hvad skulde Valdemar gøre i denne Situation? Efter nogen Nølen besluttede han at løbe med en Flaade op ad Trave, og her lykkedes det ham da efter Lübecks Indtagelse at faa en Forhandling med Kejseren. Turde man tro Saxo, blev han af denne modtaget som en Ligemand og af Folket beundret som en vidunderlig Helt og Fyrste. Forholdet har vel snarere været det, at Frederik Barbarossa ventede, at Danerkongen som Lensmand mødte paa Pletten. Noget andet er saa, at han i høj Grad var ude om at sikre sig Valdemars Troskab og behandlede ham med stor Ære. Allerede tidligere havde han indledt Forhandlinger om Ægteskab mellem to af sine Sønner og to af Valdemars Døtre. Den Medgift, der krævedes — 30 000 Mark Sølv med den ældste, 8000 med den yngre — var dog saa stor, at Valdemar foretrak at nøjes med at trolove den yngre Datter med Kejserens Søn Frederik, medens den ældre, Sofie blev bortgiftet til Grev Siegfried af Orlamünde. Mindre glædeligt var det naturligvis for Kong Valdemar at overvære, at Kejseren gjorde de pommerske Hertuger og holstenske Grever til sine Lensmænd. Dermed var der sat en Stopper —— i hvert Fald tilsyneladende — for alle Kongens Drømme om selv at indtage en lignende Stilling i Nordtyskland som den, Sachserhertugen tidligere havde haft. For Henrik Løve var Spillet ude. Ingen vilde forsvare ham, og kun ved at ydmyge sig for Kejseren reddede han Livet og sine Arvelande Braunschweig og Lüneburg — tilmed med Forpligtelse til at gaa i Landflygtighed i tre Aar.

Endnu 1182, den sidste Sommer, Valdemar levede, udrustede han Ledingshæren for at angribe Wolgast, Landet ved Peeneflodens Udløb, men denne Gang ønskede han selv at blive hjemme og overlade Ledelsen til sin Søn Knud og Absalon. Ærkebiskoppen vægrede sig

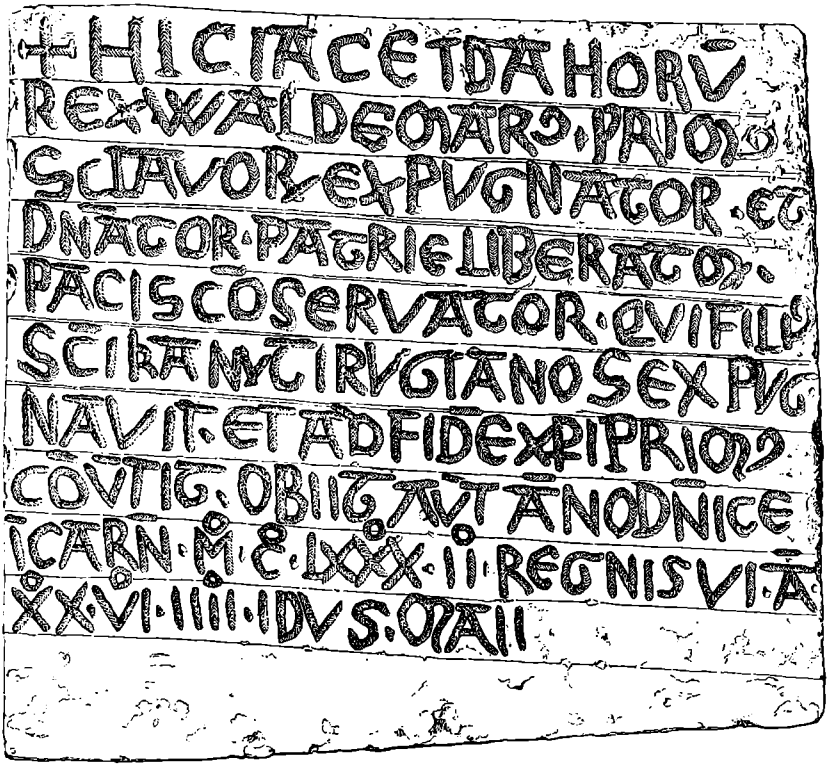

Blyplade fra Valdemar den Stores Grav i Ringsted. Efter »Kongegravene i Ringsted«.

dog bestemt ved at staa i Spidsen for Jyderne, der under det skaanske Oprør temmelig aabenlyst havde taget Parti imod ham, og Resultatet blev da, at Kongen selv besluttede sig til at overtage Ledelsen. Han var imidlertid syg af Feber og maatte lade sig bringe til Vordingborg Slot, medens Flaaden drog videre. Blandt Ledingsmandskabet var der stor Utilfredshed, og de oprørske Jyder nægtede at drage med. Knud og Absalon tog da det fornuftige Parti at hjemsende Flaaden og opgive Togtet. Selv drog de til Vordingborg, hvor Kongen nu laa alvorligt syg. Han lod sig skrifte af Absalon og testamenterede Halvdelen af sin fædrene Arv til Landets Klostre. En lægekyndig Abbed fra Skaane blev tilkaldt, og han nærede en sikker Forvisning om at kunne redde Kongens Liv. Alligevel *døde Valdemar* den næste Morgen *(12. Maj 1182)* — saa deraf kan man se, hvor lidt man kan stole paa Lægerne, tilføjer Saxo. Sit sidste Hvilested skulde Kongen have i Ringsted, i den Kirke, hvor hans Fader dyrkedes som Helgen og selv havde fundet sin Grav. Liget blev lagt paa Baare, og Bønderne

kappedes om at bære det paa deres Skuldre fra Vordingborg til Ringsted, medens Almuen overalt samledes langs Vejene for med Taarer at tage Afsked med den elskede Konge. Da Absalon skulde læse den højtidelige Sjælemesse, var han saa grebet af Sorg, at han knap formaaede at føre Gudstjenesten til Ende. »Absalons Taarer, der randt ned over Altret, medens han bad, var ikke noget ringe Vidnesbyrd

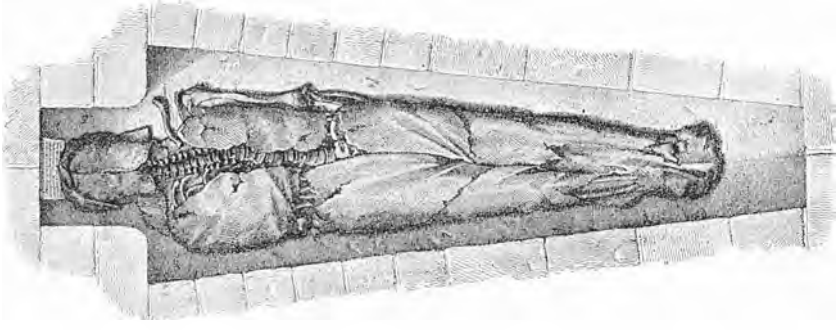

Valdemar den Stores Grav i Ringsted. Efter »Kongegravene i Ringsted«.

om, hvor højt han elskede sin Konge, og jeg tror ogsaa, at Røgelsen, der var vædet af dem, har duftet sødt for Gud«, saaledes ender Saxo sin Beretning om Valdemar den Store og det nære Venskab mellem ham og Ærkebiskoppen.

I 25 Aar havde Valdemar styret Danmark som Enekonge, og hvor meget var ikke forandret i den Tid! Borgerkrigen havde han gjort en Ende paa og skabt Fred i Riget. Udadtil var det omsider lykkedes at ave Venderne, og Forholdet til Kejseren havde udviklet sig højst tilfredsstillende. Folket, Kirken og Kronen stod nu sammen i gensidig Støtte, Arvefølgen var sikret, og militært havde Landet udviklet sig til at være en af de afgørende Faktorer i Østersøomraadet. Indadtil var der stor Fremgang at notere, og Handel og Skibsfart blomstrede op. Ikke saa sært, at en sen Eftertid har givet Kong Valdemar Tilnavnet »den Store«. Hvor meget der skyldtes Kongen selv og hvor meget hans kloge Raadgivere, først og fremmest Absalon, er ikke nemt at afgøre. Hos Saxo træder Kongen overalt i Skyggen for sin store Ærkebiskop, men skal man tro Sven Aggesøn, var det netop Valdemar selv, som var Sjælen i alle de store Foretagender. Hvorledes dette nu end forholder sig, er det i hvert Fald ogsaa en Form for Storhed at kunne vælge sine Medarbejdere, samarbejde med dem og holde dem fast — og det har Valdemar forstaaet som faa. Af Natur var han vindende og aaben, hans Karakter udpræget retlinet. Naar Vreden løb af med ham, blev han tavs, men kunde — maaske netop derfor — bevare Nag i lang Tid.

Saxo beskylder ham for en vis Mangel paa Beslutsomhed, men man faar det Indtryk, at Formaalet er derigennem at stille Absalon i et end mere straalende Lys. Over for Eskils gregorianske Krav kunde Kongen vel stille sig skarpt, men personligt var han en from og kirkelig sindet Mand, der — efter Tidens Skik — skænkede rige Gaver til Kirker og Klostre.

Som han i sit Styre i en sjælden Grad havde Lykken med sig, saaledes formede ogsaa hans Familieliv sig smukt og harmonisk. Knud Magnussøns skønne Søster Sofie blev hans Dronning og fødte ham to Sønner og 6 Døtre. Begge Sønnerne, Knud og Valdemar, kom efter hinanden som Konger til at nyde Frugterne af Faderens Arbejde, og begge formaaede de at føre Traditionerne videre. Af hans 6 Døtre blev de fire gift med fornemme udenlandske Fyrster, medens to gik i Kloster.

2. Knud VI (1182—1202).

Efter Valdemars Død skulde den nye Arvefølge staa sin Prøve, og den bestod med Glans. Kun enkelte Røster hævede sig imod Knuds Overtagelse af Magten, og de kom ikke til at betyde noget. Straks i hans første Regeringsaar tilspidsedes derimod *Forholdet til Kejseren.* Denne skulde nu faa at mærke, hvor farligt det var, at han havde tilintetgjort Henrik Løves Magt og saaledes kom til at savne en stærk Haand over for Rigets nordlige Vasaller. Selv var han for optaget af andre Anliggender til at gribe ind. Som rimeligt var, sendte han Bud til den nye Danerkonge om at indfinde sig i Tyskland og aflægge Lensed, som hans Fader havde gjort før ham, men Knud og hans faderlige Raadgiver Absalon, der i de følgende Aar var Landets egentlige Styrer, mente, at Tiden nu var kommet til afryste det kejserlige Overherredømme. De svarede derfor afvisende, og da Kejseren truede med at tage Landet fra Knud og give det til en anden Lensmand, lod de sig ingenlunde imponere, men henviste spottende Kejseren til i saa Fald først at finde en anden, som var villig til at tage Danmark til Len. Man er øjensynlig heroppe ganske klar over, at der ikke mere staar nogen virkelig Magt bag de truende Ord. Et sidste Forsøg blev gjort af Frederik Barbarossa ved at sende Grev Siegfried af Orlamünde til Kong Knud, men Resultatet var ikke bedre. Ifølge Saxo kom det til et aabent Brud, og Absalon sendte den kejserlige Udsending bort med de Ord: »Maaler du Danmark med samme Alen som dig selv, og mener du, at det vil være den letteste Sag af Verden for Kejseren at tage Danmark, naar det behager ham, som han kan tage Thüringen? Pak dig bort og meld din Kejser, at Danerkongen ikke vil vise den mindste Lydighed mod hans kejserlige Værdighed og

Navn«. Det var et dristigt Skridt, man her tog, men Fremtiden viste, at det ikke var for dristigt. Kejseren kunde ikke begynde en Krig heroppe, og ingen af hans Lensmænd var Opgaven voksen. Den nye Sachserhertug, Bernhard af Anhalt var kun en Skygge af Henrik Løve og formaaede kun med Vanskelighed at hævde sin Stilling.

Muligvis er det dog Kejseren, der staar bag, naar *Hertug Bugislav* af Pommern i disse Aar begynder at røre paa sig. Han vendte sig imod Rügens Fyrste Jarimar, der var den danske Konges tro Mand, og forberedte et stort Togt, samtidig med at han tilsyneladende havde til Hensigt at lade Kong Knud bilægge Striden ved Mægling. I Foraaret 1184, medens Kongen opholdt sig i Jylland, sendte Jarimar Bud til Absalon, at en stor pommersk Flaade paa 500 Skibe nærmede sig. Med utrolig Hast lykkedes det Ærkebiskoppen paa egen Haand at opbyde den østdanske Ledingsflaade, og med den stævnede han straks til Rügen. I det snævre Sund mellem Øen og Fastlandet, ved Strela, det senere Stralsund, overraskede han den intetanende Pommer-Hertugs Flaade og vandt en straalende Sejr. Kun faa af Fjendens Skibe slap væk, Resten blev Absalons Bytte tillige med Hertug Bugislavs pragtfulde Telt, som han lod sende til Kong Knud. Da denne med den jyske Flaade havde sluttet sig til, bestemte man sig til at forfølge Sejren, og den Sommer hærgedes Wolgast og Øerne Usedom og Wollin. Endnu samme Efteraar foretog Knud et nyt Plyndringstog, denne Gang længere mod Vest ved Peeneflodens øvre Løb. Sommeren 1185 begyndte Krigen paa ny, og Danskerne trængte helt frem til Kammin, hvor Hertugen selv opholdt sig. Omsider opgav han da Kampen og underkastede sig Knud: med sin Hustru og sine Børn kastede han sig ned for Kongens Fødder og bad om Tilgivelse; til Gengæld gav Kong Knud ham hans Lande tilbage som Len, men nu som dansk, ikke som tysk Len. »Saaledes opnaaede Knud med ringe Ulejlighed at underlægge sig Venden, hvilket ikke var lykkedes Valdemar, til Trods for hans stadige Anstrengelser, saa at Lykken var hans Vaaben endnu gunstigere, end den havde været hans Faders«, udbryder Saxo begejstret. I Virkeligheden var Forholdet det, at tidligere var det Sachserne, der havde undertvunget Pommern; nu da deres Magt var gaaet i Forfald, lykkedes det den danske Konge at tiltræde Arven.

Om det var til Gavn for det danske Rige paa denne Maade at blive draget ind i tysk Politik, er igen et andet Spørgsmaal. Man kan med god Grund stille sig tvivlende over for det. Men sikkert er det, at *nu begyndte Rigets Storhedstid som Østersømagt.* Omtrent samtidig med Pommerns Erobring kom ogsaa Fyrsterne Borwin og Niklot i det mecklenburgske Land i Kong Knuds Magt, og de maatte ligesom Bugislav tage deres Rige til Len af den danske Krone. Med Rette

kunde Knud nu anlægge Titlen »Danernes og Vendernes Konge«, og de mangfoldige, tilsyneladende saa endeløse Vendertog havde dog faaet en Afslutning, der viste, at de trods alt havde været Møjen værd.

Mange af Kirkens Mænd opfattede — eller søgte i hvert Fald at opfatte — Vendertogene som *Korstog.* Næppe var de tilendebragt, før Kaldet til Kamp for Kristendom og Kirke lød paa ny, og denne Gang med ubetinget større Ret. 1187 havde den tyrkiske Sultan Saladin indtaget Jerusalem, og de hellige Steder var atter kommet i Vantroens Magt. Omhyggeligt fortæller de kortfattede danske Aarbøger om denne Begivenhed, som gjorde et stærkt Indtryk overalt i Kristenheden. Paven, Kejseren og en Række Konger skulde nu forenes til et nyt Korstog. Ogsaa her i Danmark lød Kaldet. Paa et Møde i Odense Julen 1187, hvor Kongen, Bisperne og Stormændene var tilstede, indløb Beretningen om det, som var sket, og Danskerne opfordredes til at forene deres Kræfter med de mange andres. Det lykkedes virkelig at faa samlet en nogenlunde anselig Flok af danske Krigere, som vilde vove sig ud paa den lange Rejse; de fleste drog med deres Skibe Søvejen over Spanien og Portugal ind igennem Middelhavet og naaede endelig til Palæstina, hvor de skal have deltaget i Belejringen af St. Jean d'Acre. Et lille smukt Skrift fortæller os Historien om en anden Flok Danske — i alt var der fire Skibe — som sluttede sig til en norsk Flaade, men forliste i Nordsøen; med Nød og næppe naaede de i Land paa Flanderns Kyst, hvorfra de fortsatte Rejsen til Fods. Da de naaede frem, var Korstoget imidlertid endt. Kejseren var død, og den engelske Konge Richard Løvehjerte havde sluttet en temmelig ynkelig Fred med Sultanen. For Danmark fik disse Korstog væsentlig den Betydning, at Forbindelsen ud til den store Verden blev livligere, idet adskillige Danske foretog den lange Rejse til Palæstina, hvad enten den nu gik over Vesteuropas Kyster eller ned gennem Midteuropa. Tillige bidrog de til at gøre Korstogstanken levende her hjemme. I den store Kamp om Magten langs Østersøens Kyst skulde dette komme til at spille en vis Rolle. Herom siden.

Ved Slutningen af Kong Knuds første Regeringstiaar rejste der sig imidlertid, inden for Rigets egne Grænser, en meget alvorlig Storm, der en Tid saa ud til paa ny at ville kaste Landet ud i Opløsning og indbyrdes Krig. Som *Biskop i Slesvig* og en af Landets mægtigste Mænd sad paa den Tid *Valdemar,* en uægte Søn af Knud Magnussøn. Han var først kommet til Verden efter Faderens Død, men Valdemar den Store havde trofast taget sig af sin Medkonges og Forbundsfælles Barn. Han var — skyldtes det maaske Forsigtig-

hedsgrunde? — blevet bestemt for den gejstlige Løbebane, og havde, som det nu var Skik blandt de unge fornemme Gejstlige, faaet sin Uddannelse i Paris, hvor han havde vakt Opsigt ved sine gode Evner og lagt sig et fornemt og slebent Væsen til. Hjemkommen var han trods sin unge Alder ved pavelig Dispensation blevet »designeret Biskop« af Slesvig; Indvielsen kunde han først opnaa med Trediveaarsalderen. Bispeembedet synes han at have røgtet med baade Omhu og Dygtighed. Som rimeligt var, sluttede han sig til Reformpartiet, hvis kraftigste Repræsentant nu var Cistercienserordenen. Biskop Valdemar har skænket Gaver til Klostrene baade i Løgum (Cistercienserne) og Væ (Præmonstratensere), men hans største Indsats var dog Grundlæggelsen af Cistercienserklosteret Guldholm ved Slesvig, der snart (1210) flyttedes til Ryd (senere blev det til Slottet Glycksborg). Fra gammel Tid fandtes der paa St. Michaels Bjerg et Cluniacenserkloster, hvor al Tugt og Disciplin paa Valdemars Tid var forsvundet. Handlekraftigt greb Biskoppen ind, fordrev de tøjlesløse Munke, indkaldte fra Esrom en Cistercienserkoloni, som han lod bosætte sig paa hans egen Gaard Guldholm, og til dette Kloster overførte han baade Resten af Cluniacensermunkene og det meste af det gamle Klosters Gods. Omtrent samtidig lykkedes det ham at faa Almuen i Stiftet til at gaa ind paa — ligesom i Roskilde og Lund — at betale Bispetienden i Korn efter kanonisk Ret. Ikke saa sært, at Kongen saa med venlige Øjne paa denne dygtige Mand. Han havde oven i Købet overdraget ham Myndigheden som verdslig Herre og Hertug i Slesvig.

1187 var *Kongens Broder Valdemar* imidlertid blevet gammel nok til at overtage Stillingen som *sønderjysk Hertug.* I og for sig er det ikke mærkeligt, at dette kunde føre til Strid mellem de to Navnefæller, og det gjorde det da ogsaa. Ikke mindst forbitredes Biskoppen over, at Hertugen fratog ham en Del Gods. 1191 var en pavelig Legat Cynthius heroppe og forsøgte at mægle, men Striden fik et uventet Omfang. Det hang sammen med Situationen i Nordtyskland, hvor Henrik Løve netop nu kæmpede for at genvinde sin Magt. I Betragtning af Kong Knuds Brud med Kejseren var det kun naturligt, at Danskerne ønskede at støtte disse Bestræbelser. Da Ærkebiskop Hartvig, der var Henrik Løves tro Mand, blev fordrevet fra Bremen, faldt Stemmerne ved Kapitelvalget imidlertid paa Biskop Valdemar, og det tyder unægtelig paa, at der var god Grund til at beskylde ham for at konspirere med det kejserlige Parti mod den danske Konges Interesser. Om der har foreligget virkeligt Forræderi, staar næppe til at afgøre mere, men Hertug Valdemar og mange med ham mente det. Da skete det uventede: 1191 forlod Bisp Valde-

mar pludselig sit Stift og drog til Sverige, hvor han indgik Forbund med alle Danmarks Fjender, Norge, Sverige, de nordtyske Fyrster, og Aaret efter (1192) vendte han tilbage til Danmark i Spidsen for en Flaade paa 35 Skibe. Dristigt lod han sig nu, skønt præsteviet, udraabe til Konge. Samtidig faldt Grev Adolf af Holsten med en Hær ind i Slesvig. Et Øjeblik saa det hele yderst truende ud. Kongen og Hertug Valdemar sejrede imidlertid, og Oprøreren maatte indlade sig paa Forhandlinger, der førte til, at han blev taget til Fange og omgaaende anbragt paa Søborg Slot, hvor han sad i ikke mindre end 14 Aar.

Denne Tilfangetagelse var vel begrundet, men betød samtidig et meget alvorligt Brud paa Kirkeretten, der strengt forbød Lægmænd at sidde til Doms over eller forgribe sig paa Kirkens Mænd. Den selvfølgelige Konsekvens af en saadan Optræden burde være Band og Interdikt, indtil Biskoppen havde faaet Oprejsning. Saa snart Cølestin havde faaet Underretning om det skete, gik han da ogsaa ud fra som en Selvfølge, at kun Kongen og Hertugen stod bag ved Voldshandlingen, og at Absalon og Kirkens Mænd var parate til at forsvare den fangne Biskop. Det viste sig imidlertid, at Landet laa helt anderledes. Hele den danske Gejstlighed — saa vidt vi da hører noget om den — med Ærkebiskop Absalon i Spidsen stillede sig ved Kongens Side, og det hjalp ikke, da Paven »med Sorg og Forbavselse« bebrejdede Absalon hans Holdning og paalagde ham at sørge for den fængslede Biskops Løsladelse og for, at Gods og Rettigheder blev givet tilbage til Bispestolen i Slesvig; kunde dette ikke lykkes ham, skulde han lægge Interdikt over Landet og lyse Hertugen i Band. Intet laa Absalon fjernere end at efterkomme denne Ordre. Vel var han Kirkens Mand og Tilhænger af dens Frihed. Men hvor en Mand havde rejst sig som Forræder mod sit eget Land og tilmed, ved at lade sig udraabe til Konge, selv havde brudt Kirkeloven, kendte han ingen Skaansel. Ejendommeligt er det nu at se, hvorledes den solide Harmoni, som var etableret mellem Kirke og Krone i Danmark, formaar at gennemleve ogsaa denne Rystelse. Kirken staar enstemmigt paa Kongens Side, og end ikke den mægtigste af alle Paver, Innocens III, der 1198 efterfulgte Cølestin, formaaede at ændre noget i dette Forhold. Det blev Paven der, nærmere underrettet om Forholdene heroppe, kom til at ændre sit Standpunkt. Hertil bidrog det sikkert stærkt, at den kirkeretskyndige og almindelig ansete Abbed Vilhelm fra Æbelholt, endnu medens Cølestin levede, i Kongens Navn skrev en udførlig Redegørelse for Sagen. »Naar vi holder Biskop Valdemar fangen«, hedder det her, »gør vi det af Omsorg for vort Riges Fred, Ro og Fasthed, ikke fordi der i hans Person ligger nogen Fare for

os, men fordi vi ellers ikke kan imødegaa hans medskyldiges og Partifællers svigefulde Sammensværgelser«. I sine sidste Aar lod Cølestin Sagen hvile, og samme afventende Holdning indtog Innocens III til at begynde med. Først efter Knuds Død, da Hertug Valdemar var blevet dansk Konge, besluttede han sig til at røre ved den ubehagelige Sag, og med Ordene: »Gid dette Menneske, Biskop Valdemar af Slesvig, aldrig havde eksisteret, han, som satte det biskoppelige Embedes Værdighed til Side og søgte i sin Person at forene Kongemagt og Præstedømme, et mangehovedet Uhyre, som frækt lavede en Sammensværgelse mod din Broder Knud, Danernes Konge i berømmelig Ihukommelse, over for hvem han var bundet ved Troskabsed«, indledte han da sin lange Skrivelse til Kong Valdemar i Slutningen af 1203. Tonen var blevet en helt anden end tidligere. Paven var ikke i Tvivl om, hvor Fejlen laa, men paa den anden Side maatte han kræve Kirkens Lov respekteret, og han endte derfor med at foreslaa Valdemar et Kompromis: Kongen skal løslade Biskoppen, men til Gengæld skal denne for Fremtiden opholde sig i Italien og betjene sit Stift ved en Vikar; samtidig skal der baade af Bisp Valdemar og alle Kirkens Mænd gives Kongen al den Garanti, der overhovedet kan tænkes. Kongen trækker ved Forhandling Sagen ud et Par Aar endnu, men endelig 1206 aabnedes Fængslets Dør, saa at den fangne Biskop kunde drage til Rom, hvor hans Sag blev taget op for Alvor. Paven tillod ham ikke at modtage Valget til Bremens Ærkestol, men tilkendte ham Embedet i Slesvig, som han dog ikke kunde tiltræde personligt. Forbitret flygtede Valdemar da til Bremen, hvor han tilrev sig Magten og hævdede sig i adskillige Aar, støttende sig først til Filip af Schwaben, siden til Otto IV. Galt gik det imidlertid, og 1216 maatte han ydmyge sig for Paven og indtræde som Munk i Cistercienserordenen, hvor han tilbragte Resten af sit Liv, kun afbrudt ved et desperat Forsøg paa, da Valdemar Sejr var taget til Fange paa Lyø, ved Hjælp af en lille væbnet Skare og med den holstenske Greves Bistand, at opkaste sig til Herre i Landet. Først 1236 afsluttedes denne omtumlede Livsbane af Døden.

Vi vender nu tilbage til *Forholdene ved Rigets Sydgrænse.* Samtidig med Biskop Valdemars Anfald var *Grev Adolf af Holsten* som nævnt faldet ind i Slesvig. Han opgav dog sit Forehavende igen, og det lykkedes Hertug Valdemar at sikre Grænsen. Men Fred og Ligevægt i Forholdene var der ikke, og Danskerne synes i disse Aar at være blevet grebet af imperialistiske Drømme om at udvide deres Magt længere og længere. Allerede Ærkebiskop Eskil havde, som den initiativrige Mand han var, begyndt en kristen Mission blandt Esterne, et finsk-ugrisk Folk, der havde slaaet sig ned Syd for den finske

Bugt. Han havde faaet den franske Munk Fulco sendt derover som Biskop. Ret meget var Missionen ikke blevet til, men netop i Slutningen af 12. Aarh. begyndte baade den kirkelige og politiske Interesse at vende sig imod disse fjerne Egne. Kong Knud vilde her ikke komme som den sidste. Allerede 1191 skal han have foretaget et Togt til Finland, og i 1197 gik Ekspeditionen, ifølge de danske Aarbøger, til Estland. Meget kom der foreløbig ikke ud af disse Togter, men de staar som et Vidnesbyrd om Viljen til at hævde Danmark som den førende Østersømagt. De bidrog da ogsaa til at vække de nordtyske Fyrsters Forbitrelse. Farligst var stadig Grev Adolf af Holsten og Grev Otto af Brandenburg. 1198 faldt denne sidste ind i Pommern, der jo nu var dansk Len. Under Ledelse af Biskop Peder af Roskilde rykkede den danske Hær da til Undsætning, men med meget lidt Held. Greven sejrede, Biskoppen blev taget til Fange, og Hæren maatte flygte. Den følgende Vinter, 1198—99, udnyttede Brandenburgeren sin Sejr, idet han sammen med den holstenske Greve plyndrede de vendiske Provinser, som stod under Knuds Lenshøjhed. For den danske Konge og hans Broder Hertug Valdemar var det ganske klart, at naar man havde sagt A, naar man var begyndt at underlægge sig de vendiske Egne, maatte man ogsaa sige B, maatte man ogsaa tage Konsekvenserne: at sikre dem ved en effektiv Storpolitik, der avede de nordtyske Grever. Man kunde ikke længere lade Ejderen være Rigets Grænse, thi hele Landskabet ned til Elben var nu blevet dansk Interessesfære. Med stor Omhu forberedte de Kampen, som var uundgaaelig, og 1201 var Øjeblikket der, hvor de kunde slaa til. Forberedt var Angrebet gennem et Indfald, Venderne under Ledelse af Niklot havde gjort i Grevskabet Ratzeburg, hvis Indehaver var Grev Adolfs Forbundsfælle. Det egentlige Kup blev indledt paa en ejendommelig Maade: midt under Sildemarkedet ved Skanør i September 1201 lod Kong Knud alle de talrige lübske Skibe beslaglægge, og Købmændene tog han til Fange. Samtidig faldt Hertug Valdemar med en kraftig Hær ind i Holsten og slog Grev Adolf i et Slag ved Stellau. Nu laa det meste af Holsten i Virkeligheden aabent for ham. Han indtog uden Vanskelighed Itzehoe og Plön, og senere paa Aaret rykkede han ind i selve Hamburg, som Greven var flygtet fra. Videre fortsatte han sit Sejrstog mod Sydøst til Lauenburg, som han dog ikke formaaede at indtage. Paa Hjemvejen besatte han Lübeck, der uden Sværdslag aabnede sine Porte mod atter at faa sine Skibe og de fangne Købmænd udleveret. Efter dette lidet blodige Erobringstogt drog Hertugen hjem til Slesvig, men uventet pludseligt vendte Grev Adolf tilbage og slog sig ned i Hamburg. Resolut drog Hertug Valdemar ud paa ny, midt i Vinterens Hjerte, og det lykkedes ham

at overraske Greven og tage ham til Fange. Aftalen var, at han skulde faa fri Afmarch mod, at Fæstningen Lauenburg overgav sig, men da Greven ikke kunde overtale Borgens Forsvarere til Overgivelse, blev han selv ført bort som Fange og anbragt i Taarnet paa Søborg Slot, hvor Biskop Valdemar allerede havde siddet i mange Aar.

En saadan Udvidelse af det danske Rige skulde synes med Nødvendighed at maatte fremkalde Protest, om ikke Krig, fra Kejserens Side. Der skete dog intet i saa Henseende. Tværtimod. Henrik Løves Søn Otto IV, der kæmpede om Kejserkronen med Filip af Schwaben, var mere tilbøjelig til at søge Kong Knuds og Hertug Valdemars Støtte end til at skaffe sig nye Fjender. Hvad Saxo havde drømt om og søgt at fremstille som den historiske Virkelighed paa Valdemar den Stores Tid, var nu gaaet i Opfyldelse: Nytaarsdag 1202 mødtes den tyske Kejser og (paa den danske Konges Vegne) Hertug Valdemar i Hamburg som jævnstillede Ligemænd. Der sluttedes en Pagt imellem dem, og den besegledes ved en dobbelt Aftale om Ægteskab: Hertug Valdemar skulde med Tiden ægte en endnu mindreaarig tysk Prinsesse — det her planlagte Ægteskab blev aldrig til noget — medens Hertugens Søster Helene blev bortgiftet til Otto IV's Broder, Grev Vilhelm af Lüneburg. De Tider, hvor den danske Krone kunde opfattes som et tysk Len, var for længst forbi. Danmark var virkelig blevet en Stormagt, der nogenlunde enevældigt raadede over Østersøen og dens Kyster, og Kejseren, hvis Magt var lagt øde af Innocens III, maatte søge dens Gunst. Ud paa Sommeren 1202 kom Kong Knud selv til Lübeck, hvor han »modtoges med Glans og Hæder af Gejstligheden og hele Befolkningen« (Arnold af Lübeck), medens Hertugen erobrede de sidste Fæstninger, som gjorde Modstand imod Danervældet.

Lige saa stor Interesse som til disse nordtyske Erobringer knytter der sig til Landets *indre Styrelse* i Kong Knuds Dage. Det er tidligere omtalt (S. 618), at Valdemar gennem sit Venskab med Absalon og Esbern Snare havde faaet en naturlig Tilknytning til den mægtige Hvideslægt og i det hele taget til Landets Stormandsslægter. Denne Forbindelse var af den allerstørste Betydning for den voksende Kongemagt og satte i Knuds Tid sine smukke Frugter. Gang paa Gang møder vi Hvideslægtens dygtige Mænd i de førende Stillinger; det gælder først og fremmest den rige sjællandske Jorddrot Sune Ebbesøns Sønner, af hvilke de to berømteste var Peder, der afløste Absalon som Biskop i Roskilde, og Anders, der blev hans Efterfølger som Ærkebiskop. Vi hører ogsaa om et vidtforgrenet Broderskab, som Kong Knud var Medlem af, og som knyttede sine Medlemmer fast til Kongemagten. Hertil kom, at Kongen kom til at staa i et sær-

ligt Forhold til en stadig voksende Kreds af Rigets Stormænd. Sagen var den, at *Rytteriet* med Tiden kom til at spille en større og større Rolle i Kampene, ligesom Kravene til det krigerske Udstyr steg. Ved Siden af de almindelige Ledingsmænd dannede der sig saaledes en særlig Klasse af Ryttere. Kongen havde dem til Stadighed om sig i sin Hird, der i disse Aar fik et langt større Omfang, men han havde dem ogsaa spredt ud over Landet paa de større Gaarde, og han søgte bevidst at knytte dem til sig ved at lade dem aflægge en særlig Troskabsed, hvorved de indtraadte i en lignende Stilling som de egentlige Hirdmænd. De lønnedes, som vi siden skal omtale, med særlige Privilegier og dannede paa denne Maade Begyndelsen til Adelen som en Stand for sig. Men der stilledes ogsaa større Krav til dem end til andre, og navnlig var det vigtigt at opretholde Mandstugt og Disciplin inden for denne Kreds, som Kongen i særlig Forstand var henvist til i Krigstilfælde. Ikke mindst Absalon forstod dette. Under de stadige Vendertog havde han kæmpet for en gennemført Disciplin i Ledingshæren, hvor Modsætningen mellem de forskellige Landskaber beredte Vanskeligheder, og hvor Mandskabet Gang paa Gang, som paa det sidste Togt inden Valdemar den Stores Død, nægtede at møde eller at fortsætte Kampen. Straks da Knud var blevet Konge, lod han og Ærkebiskoppen i Fællesskab udarbejde den saakaldte »Vederlov«, som Sven Aggesøn gengav paa Latin. Den var bestemt for den kongelige Hird, taget i udvidet Forstand. Man opfattede dette Krigersamfund som en direkte Fortsættelse af Knud den Stores engelske Hird, »Tinglid«, og Loven mente man stammede fra den Tid. Nu skulde den genindføres i hele sin Strenghed. Historisk beroede dette paa en Illusion. Der er ingen Kontinuitet mellem Knud den Stores Tinglid og Valdemarstidens Hird. Om Hirdens Stilling i ældre Tid hører vi kun meget lidt, men sandsynligvis er Knuds og Absalons Lov en Optegnelse af de Rets- og Sædvaneregler, som i Løbet af 12. Aarh. havde dannet sig inden for Hirden. Indtrædelse i denne beroede paa frit Ønske, men den, der traadte ind, skulde love Troskab og Tjeneste mod Kongen og være rede til at efterkomme alle Bud, saaledes at der fandtes en betydelig Skare af Krigere, som man i et og alt kunde stole paa. Optegnelsen af Vederloven — Ordet betyder »Straffelov« — tilsigtede at hindre ethvert Brud paa Troskaben og at forebygge indbyrdes Strid mellem Hirdmændene. Sin Betydning fik den i de næste to Menneskealdre, men snart efter havde den udspillet sin Rolle, fordi Hirden i Løbet af 13. Aarh. ophørte med at eksistere og afløstes af Herremandsstanden.

Paa alle Omraader sporer man i disse Aar, at Kongemagten er ved at fortrænge Folket i Rigets Styrelse. At Retsforfølgelsen efterhaan-

den overdroges Kongen, var allerede en gammel Historie, men ogsaa Retten til at give Love begyndte Kongen at hævde. I saa Henseende betød Kirken en væsentlig Styrkelse, idet den gav en helt ny Begrundelse for Kongens Magt. Det er ikke tilfældigt, at Knud i et Diplom omtaler sin Magt som »en Tjeneste, der ved guddommelig Naade er overdraget os«, og han er den første Konge, som af egen Magtfuldkommenhed udsteder en Lov. Det drejer sig om den skaanske Forordning om Manddrab af 28. Dec. 1200, hvis Indledning er overordentlig interessant: Knud varetager det Embede, som ved Guds Naade er overdraget ham, og er derfor skyldig over for alle at fremme Retfærdigheden; Manddrab er blevet en Plage i Landet, fordi Straffen ikke er streng nok. »Og efterdi Loven ikke sættes for de retfærdige, men for de uretfærdige, og da vi ønsker, saa meget som vi med Guds Hjælp kan, at forhindre Manddrab, har vi af *kongelig Magtfuldkommenhed* besluttet mod denne Forbrydelse at fastsætte følgende Lov«. Uden Landstingets Medvirken giver Kongen her af egen Myndighed Lov, og han begrunder det ved at henvise til sit Embedes guddommelige Udspring. Det tilkommer den kongelige Magt, hedder det, at give og forandre Loven. Ikke for intet er det Anders Sunesøn, Kirkens kommende Mand, som fører Pennen. Denne Forordning staar som et klart Bevis paa, at Landet er ved at omformes til en paa Kirke og Kongemagt hvilende Middelalderstat.

Jo mere Kongens Magt forøgedes, des større Rolle kom ogsaa de kongelige Ombudsmænd til at spille, samtidig med at Centralstyret undergik en kraftig Udvikling. Denne stod paa hele det 12. Aarh. igennem, men Kong Knuds Regeringsaar har atter her haft en fremtrædende Betydning. *Kancelliet*, oprindelig blot et kongeligt Kontor til Udfærdigelse af Diplomer, naturligvis ledet af en Gejstlig, blev efterhaanden til et virkeligt Regeringskontor, og Kanslerstillingen hævedes op til at være Rigets vigtigste Embede, ikke mindst gennem de to fremragende Sunesønner, Anders og Peder. Saxo bevidner det i sin Fortale, der er rettet til Anders Sunesøn: »Til Tak for dine fremragende Egenskaber blev du kongelig Haandskriver, og dette Embede, der hidtil kun havde været af ringe Vægt, har du ved din ihærdige Virken hævet op, saa at det, efter at du er forfremmet til den Stilling, du nu beklæder, søges som en Gunst af Rigets ypperste Mænd«. Kansleren viste Tilbøjelighed til at lade sit Embede gribe ind baade paa det økonomiske Omraade og i Lovgivningen. Det er vel ogsaa en af Forklaringerne paa, at den kirkelige Ret i de følgende Slægtled saa stærkt kom til at sætte sit Præg paa den danske Rigslovgivning. Sandsynligheden taler for, at det ogsaa var paa denne Tid, at Bøndernes gamle Forpligtelse til at yde Kongen »Nat-

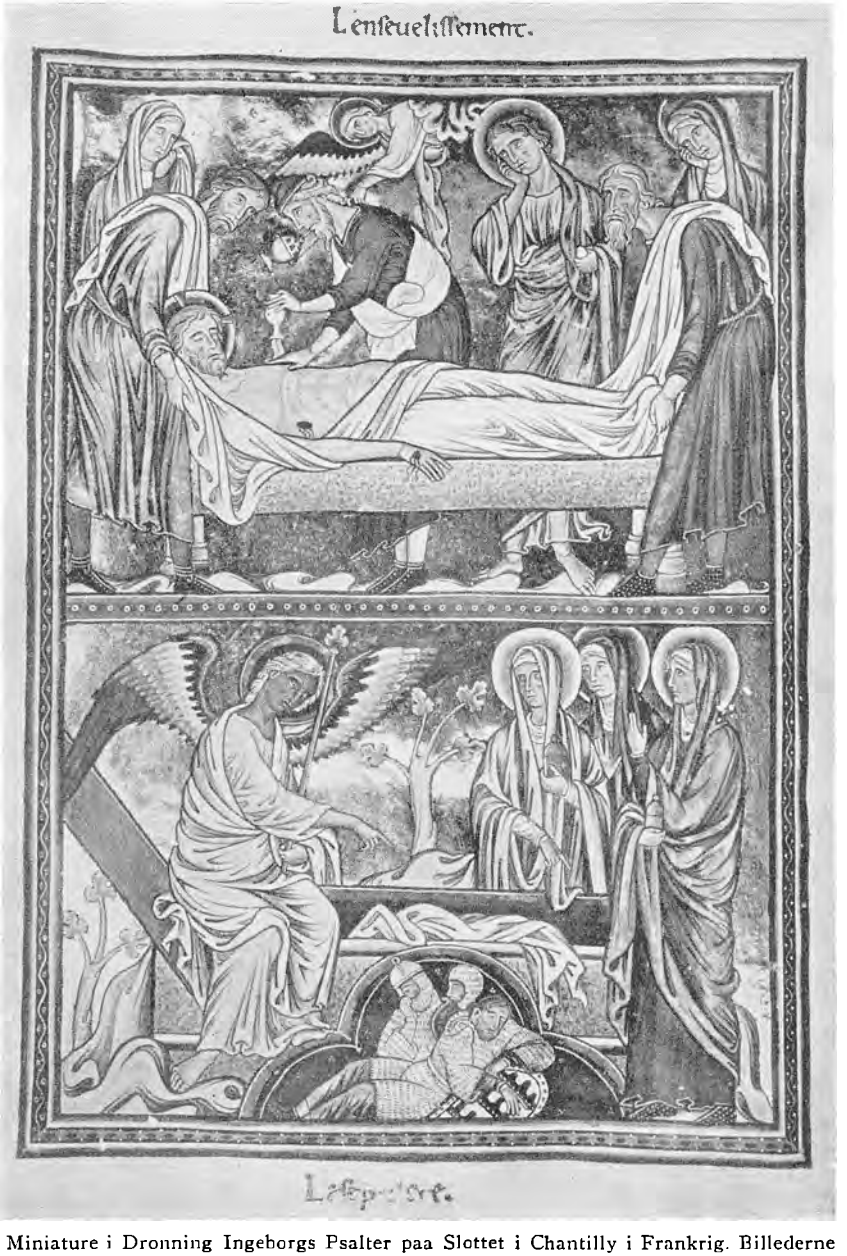

Miniature i Dronning Ingeborgs Psalter paa Slottet i Chantilly i Frankrig. Billederne forestiller Kristi Gravlæggelse og Kvinderne ved Graven. Efter J. Meurgey, Les principaux manuscrits à peinture à Chantilly.

hold« afløstes af en fast Afgift »Stud«, den første Statsskat, der er blevet paalagt danske Bønder. Til Kirken var de da allerede vant til at betale Skat gennem Tienden.

Alle disse Forhold skal vi imidlertid siden vende tilbage til i en større Sammenhæng. Her er de blot glimtvis fremdraget for at give et samlet Indtryk af Kong Knuds Regering. Personlig synes Kongen at have været en stilfærdig og tilbageholdende Mand. For Eftertiden ser det ud, som om det har været hans kloge Raadgivere, først og fremmest Absalon, der styrede Riget, men Kilderne tillader næppe at sige noget bestemt herom. Af den samtidige Arnold fra Lübeck berømmes Knud for sin Fromhed og for sit eksemplariske Liv: han løb ikke, som Ungdommen ellers har for Skik, efter Lege og Skuespil, var ikke hengiven til Udskejelser, »levede kysk med sin kyske Viv«, og under Messen var han ikke som saa mange optaget af at hviske og diskutere, men han læste i Davids Salmer eller en anden Bønnebog og var helt optaget af Bønnen. Trods denne smukke Skildring ved vi dog fra anden Side, at han ved sin Død efterlod Sminge og Vol til en Frille. Hans Ægteskab med Dronning Gertrud var barnløst. Til Broderen, Hertug Valdemar, stod han i det bedste Forhold ligesom øjensynlig til sine Søstre, af hvilke han bortgiftede Helene til Vilhelm af Lüneburg og Ingeborg til den franske Konge Filip August. Denne sidste Forbindelse var naturligvis et fornyet Vidnesbyrd om den Anseelse, det danske Kongehus nu indtog ude i Europa, men Ægteskabet blev fra den første Dag en Tragedie. Filip August fattede Modbydelighed ved sin Dronning, og det meste af sin Tid førte hun en ulykkelig og fængselsagtig Tilværelse, forskudt af sin Mand. Først 1213 kom hun paa ny til Værdighed som Frankrigs Dronning.

3. Absalon.

Absalons Navn har altid straalet med en særlig Glans. Faa, om overhovedet nogen, i vort Fædrelands Historie er gennem Aarhundreder blevet beundret og elsket som han: Ja, mere end det: for Slægtled efter Slægtled har han staaet som et forpligtende Forbillede, som den store Maner til tapper Daad og uegennyttig Tjeneste for Fædrelandet, en Mand, der i Nødens Time, da alt saa mørkt ud, gik i Spidsen for at rejse Danmarks Hus paa ny. Dette det danske Folks Billede af den store Ærkebiskop er første Gang tegnet af Saxo, siden kun let retoucheret, og hvilken aandelig Værdi har det ikke haft! Hvor stærkt har det ikke talt til Børns og unges Følelse, Samvittighed og Fantasi! Nu har jo imidlertid den moderne kritiske Historie-

forskning, som det oftere er blevet betonet ovenfor, i høj Grad rokket ved Saxos Troværdighed, og det ligger da nær at spørge: Hvor meget bliver der tilbage af Absalon? Lader den moderne Videnskabs Omvurdering af Tingene ogsaa dette straalende Billede gaa til Grunde sammen med saa mange andre af de Skikkelser og Fortællinger, som vi alle har lært at elske fra vor Barndom af? Paa et saadant Spørgsmaal kan man svare baade med et Ja og med et Nej. Det staar fast, at vi ikke mere ser den store Ærkebiskop i det romantiske Skær af enestaaende Tapperhed, krigersk Dygtighed, politisk Vidsyn, moralsk Uangribelighed, kirkelig Fromhed og straalende Fædrelandskærlighed, som han stod i for sin Beundrer Saxo, og hvori han, gennem dennes Skildring, er traadt frem for Eftertiden. Han er ikke mere den Skikkelse, der helt dominerer sin Tids Historie; allerede Sven Aggesøn og Arnold af Lübeck tildelte ham en betydelig mere beskeden Rolle. Men fremfor alt har vi set, at der er andre Skikkelser, som træder frem ved Siden af Absalon og fuldt ud kan maale sig med ham. I Kirken er det Eskil, ikke Absalon, der skaber en ny Tid og bringer nye Tanker og nye Kræfter ind. Og Kongen selv har næppe altid været den modtagende i Forholdet til sin Ven og Kampfælle. Hertil kommer, at Vendertogene, som ifølge Saxo var Absalons uvisnelige Fortjeneste, paa ingen Maade har været saa straalende og betydningsfulde, som man ofte har troet. Det var mere Skæbnens Gunst — Henrik Løves og Kejserens Fald — end selve den danske Indsats, som gjorde, at de fik en saa glorværdig Afslutning.

Med alt dette er der imidlertid ikke Tale om at reducere Absalon og hans Værk til intet. Tværtimod er det et Spørgsmaal, om det, som hans Skikkelse har mistet i Retning af overmenneskelig Idealitet og uplettet Hæder, ikke vindes fuldt ud tilbage i et Billede, hvor Lys og Skygge veksler, og hvor der derfor er mere virkelig Menneskelighed. Hvorledes man nu end vil se paa dette, staar det i hvert Fald fast, at Billedet af den store Roskildebisp er blevet et andet. Allerede den foregaaende Skildring af Landets politiske Historie i Valdemar den Stores og Knud VI's Tid vil have vist det. I det følgende skal der væsentlig tales om *Absalons kirkelige Virke*, men samtidig skal det forsøges at give en sammenfattende Karakteristik af Manden og hans Gerning.

Udgaaet af Landets største og mægtigste Slægt og i Erik Emunes og Erik Lams urolige Regeringsaar vokset op paa Sjælland, som stadig hærgedes af Vendernes Overfald, syntes Absalon paa Forhaand bestemt til at deltage i Politik. Som ganske ung blev han dog sat ind paa den kirkelige Løbebane og sendt til Paris, hvor han mødte den kirkelige Højmiddelalder i dens smukkeste og mest imponerende Form.

Han har øjensynlig her modtaget Indtryk, der blev bestemmende for Livstid — ellers havde han næppe været saa ivrig for at sende unge danske Klerke til Seinestaden for at studere — og som ikke mindre kom til at betinge hans særlige Indsats i dansk Historie. Her hjemme stod nemlig det kirkelige Reformparti, der repræsenterede det religiøse og kulturelle Fremskridt, og som Fremtiden i en vis Forstand maatte og skulde tilhøre, under Eskils Ledelse meget skarpt over for den fremstræbende Kongemagt, der politisk havde Fremtiden for sig. Det betydningsfulde er nu, at der med Absalon træder en Mand ind i det store Spil, som efter sine Slægtstraditioner, sin Opdragelse og sit Venskab med Valdemar helt maatte være Kongedømmets Mand, og som satte hele sin utrættelige Energi ind for dets Sag, baaret af en stærk national Følelse. Men denne Mand var samtidig Kirkens Sag varmt hengiven, og hans kirkelige Maal var i Virkeligheden ikke meget forskellige fra dem, som Eskil og hans Partifæller havde sat sig. I hans Person forenedes de to Modsætninger, og han kom til at fungere som den store *Midler og Brobygger.* Vel greb han undertiden Fejl — saaledes i den store Kirkestrid i 1160erne — men Retningslinien ændrede sig ikke. Derfor rammer Arnold fra Lübeck ogsaa Hovedet paa Sømmet, naar han siger, at ved hans Død sørgede hele Danmark over at have mistet denne Mand, der »havde ført mange, som laa i Ufred, til Fred og Enighed«. Denne Mæglergerning synes at have været noget meget karakteristisk for ham; han berømmes for at have bilagt sjællandske Retstrætter og have stiftet Venskab mellem Kongen og Sven Grathes landflygtige Tilhængere. Men først og fremmest mæglede han mellem de to Magter, som Side om Side stræbte frem og skulde skabe det varige Grundlag for Fremtiden, mellem Kirken og Kongemagten.

De første tyve Aar af Absalons Bispegerning var væsentlig optaget af den nationale Forsvarskamp — Aar efter Aar laa han paa Søen og kæmpede mod Venderne og sparede aldrig sig selv; samtidig byggede han den vigtige Borg ved Havn, som han beholdt til sin Død, ogsaa efter at han endeligt var overflyttet til Lund, men som han testamenterede til Roskilde Bispestol. Men selv i disse urolige Aar glemte han ingenlunde sit kirkelige Virke, og her synes han i en forbløffende Grad at have ligget paa Linie med Eskil. Det var saaledes ham, der fra Eskils Kloster Esrom bragte Cisterciensere til Familieklosteret i Sorø, som han ved rige Gaver bragte i Vejret. Fra Frankrig indkaldte han Abbed Vilhelm til Kanniksamfundet paa Eskilsø, som han senere flyttede til Æbelholt i Nordsjælland, og denne Mand blev baade Kongens og Kirkens kloge Raadgiver i over en Menneskealder. I Asserbo gjorde Absalon et, ganske vist mislykket Forsøg paa

Alterprydelse fra Sahl Kirke i Vestjylland fra ca. 1200.

at grundlægge et Chartreuserkloster med Munke indkaldt fra Frankrig. Fra disse Aartier stammer ogsaa den sjællandske Kirkeret, en nøje Parallel til den, Eskil fik gennemført i Skaane.

Med alt dette kan der dog ikke være Tvivl om, at Absalons egentlige Virksomhed i Kirkens Tjeneste falder i Tiden efter, at han er blevet Eskils Efterfølger som Ærkebiskop. Og endda ikke med det samme, thi alle de første Aar var optaget af de skaanske Uroligheder og den spændte udenrigspolitiske Situation, hvor det Gang paa Gang blev Absalon, der traf Afgørelsen. Men da i 1184 Maalet var naaet, Kejserens Aag afrystet og den nationale Selvstændighed hævdet, begyndte Ærkebiskoppen gradvis at trække sig tilbage fra det politiske Liv, hvor han gav Plads for sine yngre Slægtninge, som han havde sørget for at faa uddannet i Paris baade til Rigets og Kirkens Tjeneste. Han havde ogsaa som Biskop over to Stifter nok at gøre. Vi skal siden se, hvor mangeartet og krævende en Middelalderbisps Gerning var. Ikke mindst stillede den økonomiske Administration store Krav. Nu kommer de Aar, hvor Absalon udfolder en storstilet Virksomhed som Godsejer og Godshandler. Ikke blot disponerede han over sine store private Besiddelser og Ærkestolens Godser, men han var Forretningsfører for det rige Sorøkloster og for Cistercienser-nonnerne, som han selv havde kaldt til Roskilde. Hertil kom stadige Indgreb i andre Klostres Administration, navnlig Æbelholt og Esrom. Ved Mageskifter, Køb og Gaver tilsigtede han at skabe samlede, afrundede Godskomplekser, hvorved Driften lettedes. Domkirken i Lund udstyrede han med rige Gaver, og rundt om udfoldede han en storstilet Byggevirksomhed (Sorø, Fjenneslev, Aasum). Først da Peder Sunesøn 1191 havde naaet den kanoniske Alder, besluttede Absalon sig til at opgive Roskilde Bispestol, som hans unge begavede Slægtning overtog.

Runesten ved Aasum Kirke i Skaane, der melder, at Kirken er rejst af Absalon og Esbjørn Mule. Fra Lis Jacobsen og E. Moltke, Danmarks Runeindskrifter.

At Absalon kirkeligt hørte til det gregoriansk-cisterciensiske Parti

Fjenneslev Kirke.

kunde der ikke være nogen Tvivl om. I den voldsomme Strid mellem den norske Kirke og Kong Sverre, støttede han ivrigt de landflygtige Biskopper, der fandt et Tilflugtssted i Lund. Endnu i sit Testamente betænkte han dem med store Gaver. Naar Absalon i Striden med Bisp Valdemar tilsyneladende indtog en saa »ukirkelig« Holdning, maa det alene forstaas ud fra den særlige Situation, ikke som Vidnesbyrd om en Vaklen i hans Kirkepolitik. Netop fordi han er en saa paalidelig Mand for Pavedømmet, kan det lykkes ham at føre Sagen igennem og faa selve Paven til — om ikke at godkende — saa dog at affinde sig med en Fremgangsmaade, der maatte føles som et Slag i Ansigtet paa al kanonisk Tankegang. At Absalon hørte hjemme i de Kredse, der bevidst — efter gregoriansk-cisterciensiske Linier — arbejdede for en Højnelse af det kirkelige Liv, bliver endelig ganske klart, naar vi til sidst betragter hans indre kirkelige Virksomhed.

Om denne Side af hans Gerning tier Saxo i Hovedsagen. Den har ikke interesseret ham. For Arnold af Lübeck træder den derimod i Forgrunden: from, forstandig, overmaade hensynsfuld bevirkede han ved utrættelig Nidkærhed, at alle Danmarks Kirker, som før havde haft forskellige Skikke, nu fik *ensartet Gudstjeneste.* Talen er her om en Provinssynode, som Absalon lod afholde 1188 i Lund, og som traf Bestemmelser om Kirkesangen og om de daglige Tidebønner, som læstes i Kirkerne. Der skal ligefrem være blevet udarbejdet et fælles

Absalons Ligsten i Sorø Kirke. Stenen er først udført 1536 paa Foranledning af Abbed Henrik Tornekrans.

Breviar for hele den danske Kirke. Paa samme Synode var det formodentlig, at Absalon med Pavens Tilladelse kanoniserede den nørrejyske Helgen, Provst Kjeld fra Viborg. Med stor Iver kæmpede han tillige for Gennemførelse af Præsternes Cølibat. Kyskhedens Smykke var, som Arnold skrev, hans Hovedstyrke, hans gode Samvittigheds bedste Klenodie, hvorved han som et brændende og skinnende Lys opildnede saare mange, men over for de genstridige kunde han optræde med Strenghed, med indtrængende Formaninger og straffende Ord, som gjorde ham forhadt hos mange. Her møder vi atter dette Krav om Lydighed og Disciplin, som han havde stillet til Ledingshæren, og som ogsaa der havde skaffet ham adskillige Fjender.

Absalons Kalk. Optaget ved Aabningen af hans Grav 1826. Sorø Kirke.

Paasken 1201 blev der sat Punktum for Absalons lange og virksomme Liv. Efter en kortvarig Sygdom sov han fredeligt ind i sit elskede Sorøkloster, hvor han da ogsaa fandt sit sidste Hvilested. Faa Dage før havde han gennem et Testamente udtrykt sin sidste Vilje. Han betænkte her en lang Række af sine personlige Venner og af Kirkens Mænd med Gaver. Hovedarving er dog Sorøkloster, hvem han testamenterer hele sit fædrene Gods med Undtagelse af Gaarden Fjenneslev, som Broderen Esbern skal overtage. Sjældent har vel en Mand kunnet lægge sig til at dø med større indre Tilfredshed end Absalon. Hans Gerning var i en forbavsende Grad lykkedes paa alle Omraader, og han havde ikke blot været med til at forberede og skabe den danske Storhedstid, men han oplevede selv at se i hvert Fald de første Frugter af sin Virksomhed.

4. Videnskab, Historieskrivning og Litteratur.

For et lille Land maa Forbindelsen udadtil altid blive noget meget vigtigt. Saaledes da ogsaa for Danmark i 12. Aarh. Og dengang maaske mere end nogensinde, fordi Landet endnu stod paa et i Forhold til

de store Lande ret primitivt kulturelt Stade. I 11. Aarh. var Forbindelseslinierne gaaet til England og — i stigende Grad — til Tyskland. I Begyndelsen af det 12. Aarh. syntes Afhængigheden af tysk Kultur- og Kirkeliv at skulle blive næsten eneraadende. Unge danske Klerke uddannedes i Tyskland, saaledes endnu Ærkebiskop Eskil. I Løbet af dette Aarhundrede blev Frankrig imidlertid ude i Europa baade kulturelt og kirkeligt førende. Det var dér, de nye Impulser kom fra. Forbavsende hurtigt synes den danske Kirke at have vejret dette. Det skyldes naturligvis delvis den vaagnende nationale Selvbevidsthed over for den store Nabo i Syd, men den Mand, der mere end nogen anden bidrog til en Kursændring, var utvivlsomt Eskil. Skønt uddannet i Hildesheim havde han næsten alle sine kirkelige Venner og Forbindelser i Frankrig. Det var dér, han drog hen, da Landflygtighedens Time var inde, og dér tilbragte han sine sidste Aar i Klosterets Ro. Talrige var de Klostre, han havde haft Tilknytning til, og rundt om i Cistercienser- og Præmonstratenserabbedier blev hans Navn mindet ved Messelæsningen. Allerede Absalon, der var en Menneskealder yngre, var uddannet i Frankrig og helt orienteret i den Retning, og han sørgede atter for, at den næste Generation drog til Seinestaden for at studere. I første Række kom denne Forbindelse naturligvis Kirken og Gejstlighedens Uddannelse til Gode; den skabte en Følelse af kirkelig Selvbevidsthed og Ansvar og fremkaldte en hjemlig Videnskab, en Teologi og en Kirkeret, der var med til at forme en Stand af Kanniker, Abbeder og Biskopper, der stod paa Højden af Tidens aandelige Kultur og blev Foregangsmænd overalt, hvor de stod. Tanken føres naturligvis først og fremmest hen paa Mænd som Eskil og Absalon, Sunesønnerne og den indkaldte Abbed Vilhelm, men man maa ikke glemme, at dette kun er nogle faa iblandt mange. Rundt om i de danske Domkapitler og Klostre sad der Kanniker, Biskopper, Munke og Abbeder, snart Udlændinge, snart Indfødte, som gjorde en nyskabende Indsats inden for den teologiske Uddannelse af Præsterne, i den almindelige Skole, som tilsigtede at udbrede Læse- og Skrivekunsten, i Lægevidenskaben, i Bygningskunsten, i Landbruget, ja, næsten paa alle Livets Omraader. Derfor fik den fremmede Indflydelse i anden Række Betydning langt ud over det kirkelige. For blot at nævne det mest iøjnefaldende: det er i vid Udstrækning den, der betinger Udviklingen af det kongelige Kancelli; samtidig sætter den sit umiskendelige Spor paa dansk Lovgivning; men sidst og ikke mindst: uden den vilde Valdemarstidens Historieskrivning have været utænkelig; hvor dansk den end paa mange Maader er i sit Præg, har den dog lært af Sydens Forbilleder, og disse har leveret et meget væsentligt Bidrag til den. Ogsaa Samtiden for-

stod, hvor meget disse fremmede Impulser betød. Arnold fra Lübeck skildrer den almindelige kulturelle Fremgang, der i 12. Aarh. kan spores blandt Danskerne; ikke for ingenting har de i saa lang Tid boet Side om Side med Tyskerne; men den lübske Krønikeskriver har dog ikke kunnet undlade at se, at Paris nu var traadt i Forgrunden: »Ogsaa i videnskabelig Dannelse har de gjort ikke ringe Fremskridt. Stormændene i Landet sender nemlig deres Sønner til Paris, ikke blot for derved at højne Gejstligheden, men ogsaa for at faa dem oplært i de verdslige Videnskaber. Dér tilegner de sig da Kendskab baade til Landets Litteratur og Sprog, og de driver det vidt ikke blot i de frie Kunster, men ogsaa i Teologien. Deres medfødte Tungefærdighed sætter dem nemlig i Stand til ikke blot at vise sig som skarpe Hoveder, hvor det gælder i en Ordstrid at klare for sig med Bevisgrunde, men ogsaa til, hvor det gælder Kirkens Anliggender, at lægge deres Duelighed som Kirkerets- og Romerretskyndige for Dagen«. Paa de følgende Sider skal vi fremdrage nogle af de store Navne i denne Valdemarstidens kulturelle og aandelige Blomstring.

Først *Historieskrivningen.* Den omfatter Tidens gængse Litteraturformer. Helgenlitteraturen, hvis man da vil regne den med til Historieskrivningen, var begyndt med Legenderne om Knud Konge og om Hellig Thøger; den fortsattes nu med Beretninger om Knud Hertug, Kjeld af Viborg, Anders af Slagelse, Vilhelm af Æbelholt. Ogsaa Aarbøgerne, Annalerne, holder deres Indtog i den danske Litteratur; ældst er den saakaldte Kolbazbog, der er paabegyndt i Skaane omkring Midten af 12. Aarh. og siden ført til Klosteret Kolbaz i Pommern med den Cistercienserkoloni, som 1174 drog fra Esrom derover. Fra adskillige Klostre og Bispestole har vi tillige Smaakrøniker eller historiske Optegnelser, nedskrevet i Valdemarstiden; de vigtigste stammer fra Sorø, Øm og Ribe. En ejendommelig Særstilling indtager den lille Lejrekrønike, der sandsynligvis er skrevet i Roskilde, og som væsentlig interesserer sig for den ældste Sagnhistorie. Højt over alle andre hæver imidlertid Sven Aggesøn og Saxo sig — baade litterært og rent historisk set. Hvad der er at sige om Tidens Historikere ud fra et historisk, kildekritisk Synspunkt, er allerede omtalt i Indledningen, og det skal ikke gentages her. Kun om de to sidstnævnte er der Grund til at tale lidt udførligere.

Sven Aggesøn var udgaaet af en af Landets største Slægter; selv var han Hirdmand og Kriger, og vi ved at han har deltaget i det sidste Vendertog 1184—85 mod Hertug Bugislav. Svarende hertil var hans første litterære Værk da ogsaa den tidligere omtalte Gengivelse paa Latin af Hirdmændenes Lov, Vederloven. Skønt saaledes hjemmehørende i de verdslige Stormænds Kreds, sad han inde med en

betydelig litterær og human Dannelse. Han er en glimrende Illustration til Arnold af Lübecks Ord om, at det ikke blot var dem, der skulde træde i Kirkens Tjeneste, som rejste til Udlandet for at studere, men at man ogsaa drog ud for at oplæres i de verdslige Videnskaber. Thi der kan næppe være nogen Tvivl om, at Sven Aggesøn maa have erhvervet sig sin litterære Kultur og frem for alt sin Færdighed i Latinen under et længere Ophold ved en af de berømte franske Skoler — man plejer gerne at gætte paa Skolen i Chartres. Hvad han der havde lært — at smykke sin Stil med sjældne Gloser, med talrige Citater fra latinske Forfattere og med Reminiscenser fra den klassiske Mytologi — præger hans lille *Værk om Fædrelandets Historie.* Paa en Maade, der ofte virker lidt barnlig, er han ivrig for at lægge sine litterære Kundskaber for Dagen, men Grundtonen i Skriftet er trods alt en vis Mandighed, præget af oprigtig Kærlighed til Emnet. Som det første Forsøg, der er blevet gjort af en enkelt Mand paa at skrive Danmarks Historie fra de ældste Tider, vidner det vel om, hvor vanskelig Opgaven var, men dog ikke mindre om en Forfatter, der havde mange Betingelser for at tage den op, og hvem det faktisk lykkedes at føre den til Ende. Ligesom Oversættelsen af Vederloven er Krøniken blevet til i Knud VI's Regeringstid.

Samtidig med Sven Aggesøn levede *Saxo,* hvis Ry vil staa til de fjerneste Tider. Ogsaa han var udgaaet af Hirdmandskredse; hans Fader og Farfader havde tjent i Kongens Hird; selv vilde han tjene Kong Valdemar med Aandens Vaaben. Af disse Ord i Indledningen har man sluttet, at Saxo selv tilhørte den gejstlige Stand, hvilket formodentlig er rigtigt, og det ligger da nær at identificere ham med den Saxo, Absalon omtaler i sit Testamente, og som forpligtes til at give to Bøger, han har laant af Biskoppen, til Klosteret i Sorø, en Antagelse, der bliver saa meget sandsynligere, fordi vi ved, at Klosteret siden besad to Haandskrifter, skænket af Ærkebiskop Absalon, et Valerius Maximus- og et Justin-Haandskrift, to af de Forfattere, som tydeligst har været de stilistiske Forbilleder for Saxo. Sikkert er det, at det var Absalon, der havde givet Saxo det Hverv at skrive om *Danernes Bedrifter,* og almindeligvis antager man derfor, at han har været en Gejstlig, der har hørt hjemme i Ærkebiskoppens Kancelli. Ligesom sin Forgænger har han sikkert lært Kunsten i Udlandet. De Haandskrifter, hans Herre bragte med hjem og stillede til hans Raadighed, kan næppe forklare et Sprog og en Stil, der paa den ene Side er i den Grad gennemtrængt med Sølvalderlatinens Sprog og Fortællemaade, og som paa den anden Side røber et nært Slægtskab med den humanistiske Renæssance, som præger 12. Aarh.s Litteratur ude i Europa. Afsluttet blev Værket først efter Absalons Død —

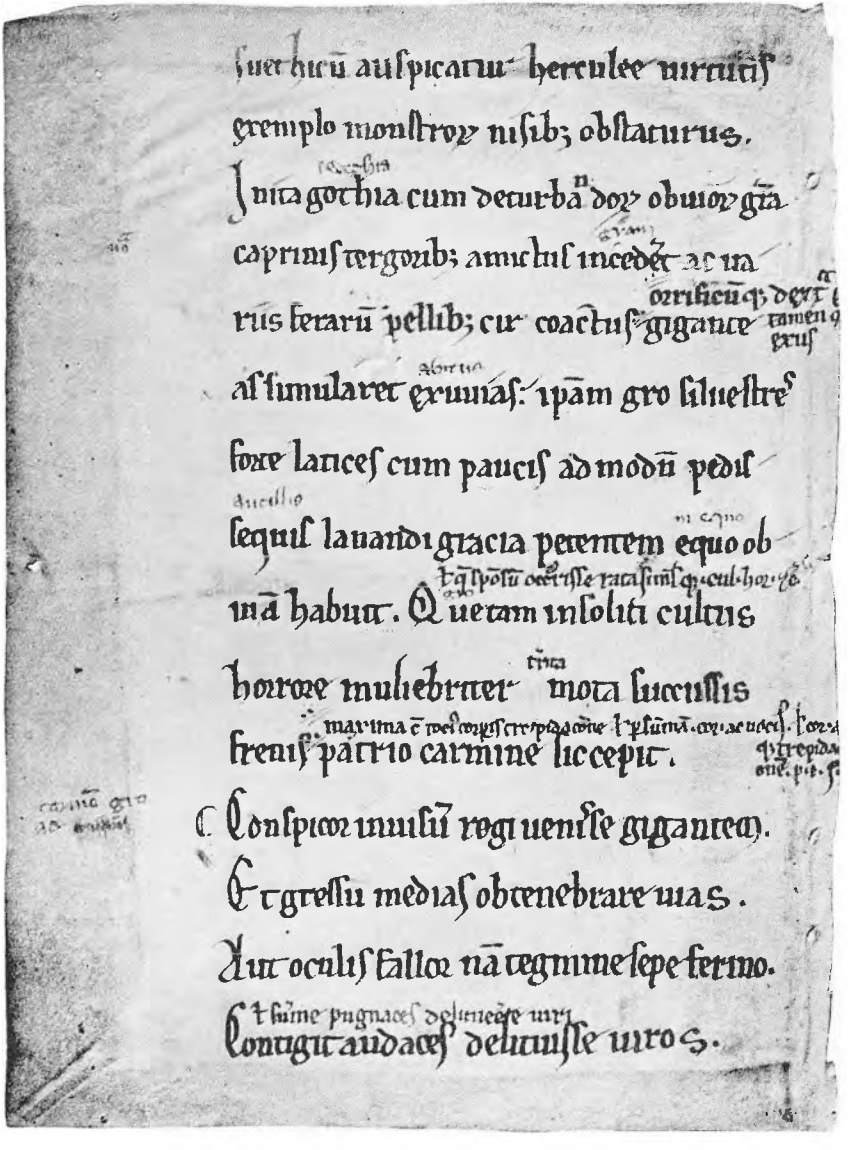

Side af det i Angers fundne Brudstykke af et Haandskrift af Saxos Historie, antagelig med egenhændige Rettelser. Kgl. Bibliotek. Efter Kålund, Palæografisk Atlas.

Fortalen er da ogsaa rettet til hans Efterfølger, Anders Sunesøn — rimeligvis engang mellem 1210 og 1220.

Saxos Værdi som Kilde til 11. og 12. Aarhundredes Historie har vi allerede i Indledningen drøftet ud fra den moderne Kritiks Synspunkter, og Gang paa Gang har den efterfølgende Fremstilling illustreret, hvor nødvendigt det er at stille sig skeptisk overfor, hvad han fortæller. Over Kritikken maa man imidlertid ikke glemme Værkets virkelige Storhed, som trods alt faar Lærdommens mange skarpsindige Indvendinger til at blegne. Man tænke blot paa Forfatterens overdaadige Rigdom i Sprogbehandlingen. Det er rigtigt, at den i det lange Løb virker trættende, men i Virkeligheden er den noget fuldkommen fænomenalt hos en Mand, der kommer fra Nordens »Barbari« og højst en forholdsvis kort Tid har kunnet opholde sig ude i den store Kulturverden. Og dobbelt ejendommeligt virker den, fordi Saxo samtidig har bevaret sin Selvstændighed baade i Fortællemaade og i sit Syn paa Tingene. Man kan ikke læse ret mange Sider, før man mærker, at det er en Nordbo og en Hirdmand, der fører Pennen. Han taler ikke det »Kanaans Sprog«, som ellers behersker de fleste af Samtidens Krøniker. Det var det, der begejstrede Grundtvig for den gamle Krønike. Hertil kommer imidlertid, at Saxo, selv hvor man maa læse ham med alt muligt kritisk Forbehold, dog bringer en overvældende Masse Stof og en Række levende Billeder. Kommer man i sit Arbejde med Danmarks Historie op til Tiden efter 1200, skal man nok snart mærke, hvilket Savn det trods alt er, ikke at have Saxos brede og bredt malende Skildring at lære af. Men dernæst maa det ikke glemmes, at Saxo for hele den forhistoriske Tids Vedkommende har opbevaret en i Verdenslitteraturen enestaaende Skat af Eventyr. Sagn og gamle Kvad, som ikke kan vurderes højt nok. Med alt dette er vi endda ikke naaet til det, som maaske i sidste Instans er det værdifuldeste: det stærke og varme nationale Sind, som giver sig til Kende i hans Værk, og som er dybt beslægtet med det bedste i Folket. Lad saa være, at det finder Udtryk i et levende Had til alt, hvad der er tysk og i en uretfærdig Bedømmelse af næsten alle, der hørte hjemme Syd for Ejderen. Lad saa være, at det fik ham til at se skævt paa mangt og meget og til at hæve Danskerne op i en Sfære af Tapperhed og moralsk Renhed, som de ikke hørte hjemme i. Formaalet med hans Værk, udsprunget som det var af hans og Absalons glødende Fædrelandskærlighed, var at kalde til Kamp mod Rigets Fjender, til Troskab mod dets Konge og til modig og tapper Bedrift i Krigen. Og hvad saa Kritikken ellers har at sige, kan ingen benægte, at dette lykkedes. Ikke mindst fordi Saxo i Billedet af Biskop Absalon skabte en Skikkelse, der stod som et levende Symbol for alt det, han vilde tjene

ved sit Værk. Derfor vil Saxo — trods alle de berettigede Indvendinger, han er kommet ud for — blive ved at leve som Læsning i det danske Folk.

Fra Historieskrivningen vender vi os til den *teologiske Videnskab.* Adskillige Danske formaaede at skaffe sig Respekt blandt deres Studiefæller i Udlandet — vi hører det om Biskop Valdemar og Peder Sunesøn, og vi kender Arnolds ovenfor citerede Ord om Danskerne i al Almindelighed — men ingen af dem naaede den Berømmelse som *Anders Sunesøn.* Yngre Søn af den rige sjællandske Stormand Sune Ebbesøn blev han bestemt for Kirkens Tjeneste og sendt til Udlandet for at studere, først ved Universitetet i Paris, siden i Oxford og Bologna. Han synes at have gennemgaaet den regelmæssige Studieplan, idet han først drev et fleraarigt Studium af »de syv frie Kunster« (Grammatik, Retorik, Dialektik, Aritmetik, Astronomi, Musik og Geometri), hvorefter han fortsatte med de egentlige teologiske Studier. I Bologna har han dog vel særlig dyrket Retsstudiet, som her stod i stor Berømmelse. Da han i Paris var blevet anerkendt som Magister, deltog han efter Tidens Skik som Lærer ved de unge Studenters Undervisning, alt medens han selv fortsatte de videregaaende Studier. I Begyndelsen af 1190erne vendte han hjem til Danmark, hvor han blev Domprovst hos sin Broder, Roskildebispen, og snart tillige Kong Knuds Kansler. Nu kom den Tid, hvor han paa mange forskellige Maader gjorde sine udenlandske Studier frugtbare for sine Landsmænd. Hans Virksomhed som Kongens Kansler er allerede tidligere omtalt, og ogsaa hans Kendskab til europæiske Forhold kom Landet til Nytte. Saaledes drog han sammen med Abbed Vilhelm den lange Vej til Rom for at tale Kongens Søster Ingeborgs, den franske Dronnings, Sag ved Kurien, en Rejse, der ikke bragte noget stort Resultat, men skaffede de to danske Udsendinge den ubehagelige Oplevelse at blive kastet i fransk Fængsel. Den retslige Uddannelse kom Anders Sunesøn til Gode som Kansler; vi har allerede omtalt, hvorledes det sandsynligvis er ham, der staar bag den interessante Forordning af 28. Dec. 1200; efter at han var blevet Ærkebiskop, blev hans Virksomhed paa dette Omraade ikke mindre. Vi har saaledes fra hans Haand bevaret en latinsk Oversættelse og Fortolkning af den skaanske Lov, præget af Bestræbelserne for at forene den verdslige og kanoniske Ret, et af Middeladerens største Problemer. Anders Sunesøn løser det i Retning af at gøre den nationale Ret til Kirkerettens Tjener, ligesom i Studierne Filosofien var en »ancilla theologiae«, Teologiens Terne. Hans Virksomhed i Valdemar Sejrs Tid, baade hans Stiftstyre og hans Deltagelse i Korstogene, skal vi siden vende tilbage til.

Det var dog ikke blot det verdslige Liv, der drog Fordel af Anders

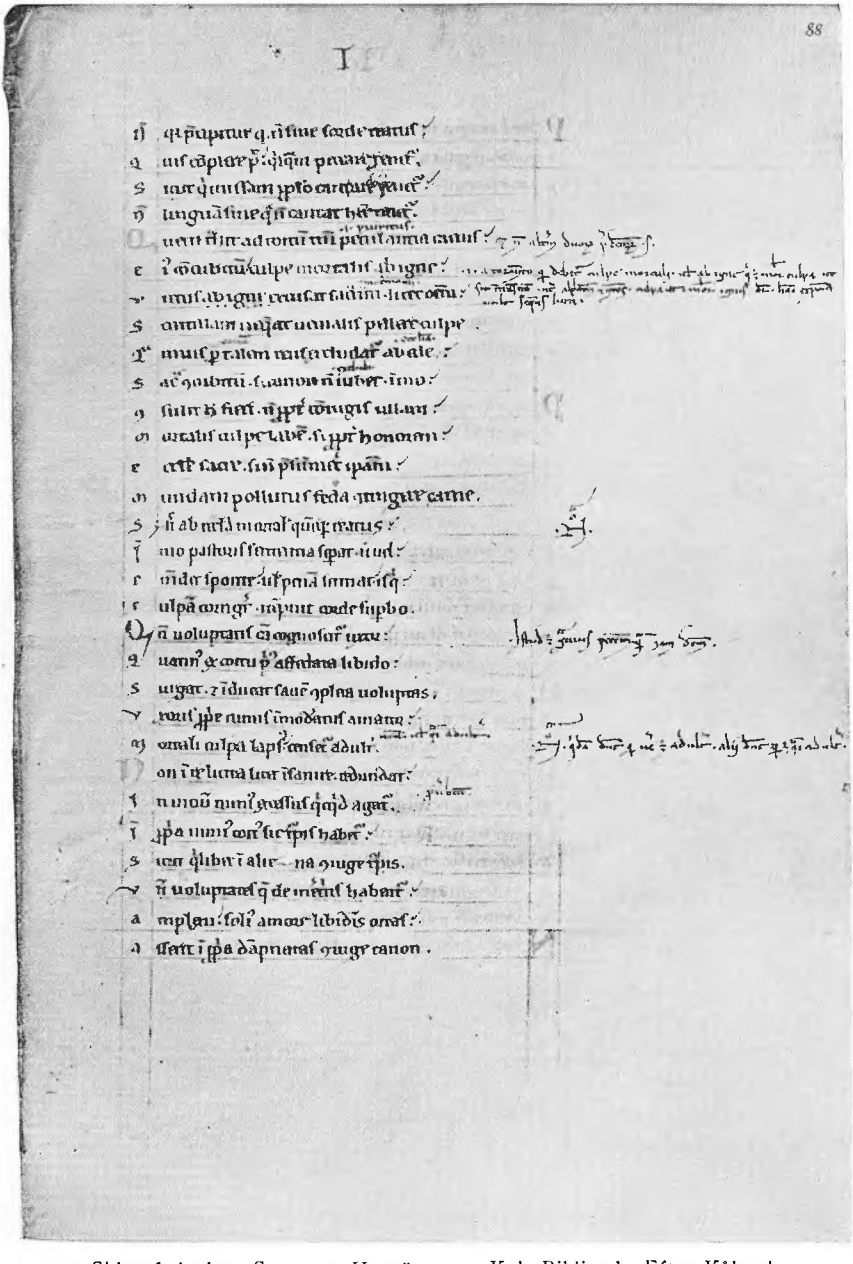

Side af Anders Sunesøns Hexaëmeron. Kgl. Bibliotek. Efter Kålund, Palæografisk Atlas.

Sunesøns Lærdom. »Ogsaa som Lærer virkede han saa indtrængende og kraftigt, at han med den guddommelige Kærligheds Lue opflammede adskillige baade Gejstlige og Lægmænd og lig en glødende Malm overalt udsaaede Guds Ords Gnister«, hedder det i en samtidig Skildring, og det er rigtigt, at en af hans største Indsatser laa paa Præsteuddannelsens Omraade. For de Præster, der ikke selv kunde komme til Udlandets Lærdomskilder, skrev han to store dogmatiske Værker, et om de syv Sakramenter, der nu er forsvundet, og et om Skabelsen i de seks Dage, *Hexaëmeron.* Teologisk er han typisk Skolastiker, og han staar øjensynlig den Skole nær, som netop i 12. Aarh. med Midtpunkt i det parisiske Abbedi St. Victor stræbte efter at forene den forstandsmæssige skolastiske Teologi med Mystikkens Inderlighed. Anders Sunesøns Hexaëmeron giver i øvrigt langt mere, end Titlen lover, idet det indeholder en sammenfattende Dogmatik, der spænder lige fra Skabelsen over Forløsningen i Kristus til den yderste Dom. Værket er skrevet paa latinske Vers og indeholder ikke mindre end 8040 Hexametre; det giver os et ret imponerende Indtryk af, hvad danske Præster har maattet kunne fordøje af teologisk Lærdom. Ogsaa som Forfatter af Mariahymner vandt den lærde Dansker Berømmelse, endog uden for Rigets Grænser. To af disse Hymner er bevaret, men kun »Missus Gabriel« har nogen virkelig digterisk Værdi; som Penneprøver skal dens første og sidste Vers anføres i dansk Oversættelse:

Gabriel paa Straalevinge
kom fra Himlen til den ringe,
rene Mø fra Gud at bringe
Bud om Bod for alle Savn;
og der lød i stille Stue
Ord, Alverdens Vé maa kue;
AVE hilste han vor Frue,
vendte om paa EVA's Navn.

Og vor Jesus, vor Forsoner,
som blandt Engles Millioner
ved Gud Faders højre troner,
født han blev i ussel Stald.
Han, som vilde friste dette,
al vor Syndeskyld udslette;
thi hvor end vi Foden sætte,
overalt staar vi for Fald.

Det andet store Navn paa den danske teologiske Himmel ved Siden af Anders Sunesøns var *Abbed Vilhelm af Æbelholts.* Ganske vist var han ikke Dansker, men Franskmand, og sin Uddannelse havde han faaet som Kannik ved St. Geneviève Kirken i Paris, hvis Præsteskab 1147—48 organiseredes som et regelbundet Kanniksamfund, der sluttede sig til Kongregationen af St. Victor. Vilhelm synes at have haft vanskeligt ved at begaa sig blandt sine gejstlige Brødre i Paris, og da Absalon, der havde lært ham at kende under sit Studieophold i Seinebyen, kaldte ham til Danmark, tog han imod Tilbudet (o. 1165). Sammen med tre andre franske Victorinere slog han sig ned i det lille Kannikkonvent paa Eskilsø i Roskildefjorden; det var kommet i For-

fald; kun tre Brødre var tilbage; nu skulde Vilhelm paa ny bringe det paa Fode. De første Aar blev strenge for den nidkære Franskmand; hans Landsmænd drog hjem, modløse paa Grund af Fattigdommen og Landets kolde Klima; de danske Kanniker var forbitrede over den nye Abbeds Strenghed. Kun Absalon var Vilhelms stadige Trøst i disse trange Aar. Omtrent 10 Aar efter Vilhelms Ankomst flyttedes Klosteret paa Absalons Initiativ til en af Nordsjællands skønne og smilende Egne, hvor det, takket være Biskoppens og andres Gavmildhed, havde rige Besiddelser; dermed begyndte en Opgangstid, hvor baade Kloster og Abbed fik en enestaaende Anseelse. Vilhelm blev en af Rigets og Kirkens mest betroede Mænd, et vigtigt Bindeled mellem Danmark og Udlandet, mellem den danske Kirke og Pavestolen. Han havde været en af Hovedmændene for at bringe den ulykkelige Forbindelse mellem Ingeborg og Filip August i Stand og deltog i den Sendefærd, som bragte hende til Frankrig. Til Gengæld glemte han ikke hendes Sag siden. Han trøstede hende i talrige Breve og gjorde — ogsaa ved sin Rejse til Rom — alt for at skaffe hende Oprejsning. I alle kirkeretslige Spørgsmaal var Abbed Vilhelm den store Autoritet, og i Sagen mod Bisp Valdemar var det derfor af den største Betydning, at netop han ubetinget tog Kongens og Absalons Parti og skrev til Paven for at forklare Sagens Sammenhæng. Ogsaa i de andre vanskelige Situationer, som rejser sig i denne Tid, møder vi Æbelholt-Abbeden i første Række. Det gælder saaledes baade Striden mellem Cluniacensermunkene i St. Michaelsklosteret i Slesvig og Cistercienserne i det nye Guldholm Kloster og de Bestræbelser, der fra dansk Side blev gjort for at støtte de landflygtige norske Biskopper i deres Kamp for Kirken og dens Ret. Som Raadgiver og Lærer for danske Gejstlige i Kirkeret nød Vilhelm kvalificeret Agtelse, og han foranstaltede en Samling af sine egne Breve i forskellige Anledninger, suppleret med en Række fingerede Breve, der behandlede almindeligt forekommende, men indviklede kirkeretslige Spørgsmaal. Meningen var saaledes at give danske Præster en brugbar Rettesnor og Vejledning. Ogsaa som Styrer af sit Kloster og som Talsmand for en streng Tugt var Abbed Vilhelm beundret og respekteret. Han var streng mod sine Kanniker, men han var ikke mindre streng imod sig selv; Askesen og Ydmygheden drev han endog meget vidt; samtidig blev Klosteret ved sin stigende Velstand i Stand til at udøve en storstilet Gæstfrihed og Barmhjertighed over for fattige. Saa stort blev Abbed Vilhelms Ry, at der efter hans Død (1203) gik Rygter om Mirakler ved hans Grav; Anders Sunesøn gav Indberetning til Paven, og 1224 blev Vilhelm højtideligt optaget blandt Kirkens Helgener; han blev skrinlagt i Klosterets Kirke, og hans Grav blev i lange Tider et yndet Valfartsted.

Teologien og Retsvidenskaben var dog ikke de eneste Videnskaber, der blomstrede i Højmiddelalderen. Ogsaa *Lægekunsten*, der navnlig dyrkedes i Salerno, tog et stort Opsving. Den faar her hjemme sin dygtige Repræsentant i Henrik Harpestreng, der dog først tilhører 13. Aarh. (d. 1244). Han skrev Læge- og Urtebøger, der i Form af Oversættelser fra latinske Værker samlede Tidens medicinske Viden.

Det var imidlertid ikke blot Lærdom, man i disse Tider fik fra Udlandet. Netop i Valdemarstidens Begyndelse kommer den »vælske« Skik at danse fra Frankrig til Norden. Som selskabelig Forlystelse eksisterede *Dansen* ikke i vor Oldtid, men i Løbet af 12. Aarh. trænger den ind i Danmark. Saxo er forbitret over den, og Abbed Vilhelm maa gribe ind over for Munkene paa Eskilsø, som ved de store Fester indbød baade Mænd og Kvinder til Klosteret og dansede til den lyse Morgen. Som Akkompagnement til disse Danse var der i Udlandet opstaaet en omfattende *Visedigtning*, og ogsaa den fik nu sin Efterligning i Danmark. De fornemme unge Danske, der studerede i Paris, har vel bragt disse nymodens Vaner med sig hjem og lært at efterligne den franske Digtning. Saaledes opstod den Litteratur, man plejer at sammenfatte under Begrebet »Folkevisen«, og som i Virkeligheden er de Viser, man i adelige Kredse har sunget som Ledsagelse, naar Riddere og Jomfruer dansede i Kæde eller Rundkreds. Overalt forudsætter de Adelens Tilværelse; Bønder og Borgere synes daarligt at eksistere; og Elskoven er, om ikke det eneste, saa dog det alt beherskende Emne. Sin egentlige Udfoldelse faar denne Digtning først senere, men der kan næppe være Tvivl om, at dens første Begyndelse i Danmark gaar tilbage i hvert Fald til Slutningen af 12. Aarh.

5. Valdemar II's Sejrstid.

Netop paa det Tidspunkt, hvor Erobringen af Holsten nærmede sig sin Afslutning, døde Kong Knud (d. 12. November 1202). Han efterlod sig ingen Søn, der kunde tage Arv efter ham, og det maatte da være næsten en Selvfølge, at hans Broder Hertug Valdemar blev hans Efterfølger (1202—41). Valget gik ogsaa glat, og Juledag kunde Ærkebiskoppen i Lunds Domkirke sætte Kronen paa hans Hoved. Straks den følgende Sommer stod Valdemar som Konge med en stor Hær i Holsten. Formaalet var nu omsider at erobre Fæstningen Lauenburg, som det det forrige Aar ikke var lykkedes at faa Bugt med. Opgaven viste sig stadig vanskelig, men efter en langvarig Belejring tilbød Forsvarerne at overgive Borgen paa den Betingelse,

at deres Herre Grev Adolf kom fri af Fangenskabet, et Tilbud, som Kongen accepterede. Greven drog bort til sit Land Schaumburg, hinsides Elben, og vendte siden aldrig tilbage til Holsten. Til Styrer over det erobrede Land, Holsten med Stormarn, Wagrien og Ratzeburg, udpegede Valdemar II klogelig en af de tyske Fyrster, nemlig sin

Valdemar II's Segl og Modsegl. Efter Thiset, Danske Kgl. Sigiller.

Søstersøn Grev Albert af Orlamünde, i hvem han fik en baade dygtig og paalidelig Vasal. Bispebyerne — den vigtigste var Lübeck — havde i den tyske Tid været rigsumiddelbare, staaet lige under Kejseren; samme Stilling fik de nu i det danske Rige, og navnlig Lübeck opnaaede store Begunstigelser. Ikke blot gav Kongen Borgerne Brev paa, at alle de Friheder, de i sin Tid havde opnaaet af Frederik Barbarossa, stadig skulde staa ved Magt, men de fik særlige Rettigheder ved Markederne i Skanør og Falsterbo og tillige den Begunstigelse, at de, naar deres Skibe forliste, skulde have Ret til i Fred at beholde, hvad der blev bjerget, uden at Ombudsmændene gjorde den kongelige Vragret gældende.

Valdemar II var paa dette Tidspunkt stadig ugift. Han havde to Sønner uden for Ægteskab, Niels og Knud; de blev begge senere Hertuger, men den nye Arveordning under Kirkens Værn tillod ikke, at »uægte« Børn arvede Kronen. Det var derfor et for hele Riget betydningsfuldt Skridt, Kongen foretog sig, da han 1205 ægtede den böhmiske Prinsesse Dragomir, som i Danmark kaldtes Dronning Dagmar. En senere Tid vil vide, at Biskop Valdemars Frigivelse, der fandt Sted Aaret efter, væsentlig skyldes hendes Forbøn, men efter hele Sagens Forløb tør man maaske nok gaa ud fra, at det er Forhandlingerne med Paven, som har haft den afgørende Indflydelse. Med Dagmar fik Kongen Sønnen Valdemar, der fødtes 1209.

I disse første Aar forblev Valdemar II's nyerhvervede Herredømme

Emailleret byzantinsk Guldkors fra 10. Aarh. fundet i Dronning Dagmars Grav i Ringsted Kirke. Nationalmuseet.

saa temmelig uantastet. Det hang naturligvis sammen med, at han forstod at komme i et godt Forhold til *Otto IV*, der behøvede hans Støtte imod *Filip af Schwaben*, og da denne sidste tilmed 1207 tog Biskop Valdemars Sag op og førte ham tilbage til Bremen, kunde den danske Konge af et godt Hjerte hjælpe til i Kampen imod ham. 1208 kunde Grev Albert ovenikøbet erobre Fæstningen Boizenburg og plyndre Schwerin, hvis Grever Gunzelin og Henrik faa Aar senere blev tvunget til at tage deres Land til Len af Danmark. Netop paa det Tidspunkt trængte Otto IV stærkt til Valdemars Støtte, som han da ogsaa fik. Allerede Aaret efter begyndte der imidlertid at indtræde et Omslag. Filip af Schwaben blev myrdet, og Otto kronedes af Paven til tysk Kejser (1209), og næppe var hans Stilling saa nogenlunde konsolideret, før han begyndte at se skævt til den danske Konges Magtudfoldelse, ja, han støttede endda i de følgende Aar Bisp Valdemar i Bremen. Situationen kunde være blevet alvorlig nok, om ikke Otto IV allerede 1210 var kommet i Modsætning til Innocens III, hvilket resulterede i, at denne bandlyste ham og arbejdede paa at faa de tyske Fyrster til at slutte op om Hohenstauferslægtens sidste Skud, Frederik II. Klogt forstod Valdemar at sadle om i Tide og slutte sig til Kejserens Fjender, af hvilke den mægtigste var Filip August i Frankrig; denne politiske Tilnærmelse førte i øvrigt til, at Dronning Ingeborg blev taget til Naade igen. 1214 faldt Afgørelsen i Slaget ved Bouvines, hvor Filip August vandt en straalende Sejr over Otto IV. Valdemar II høstede omgaaende Lønnen for sin kloge Politik, idet Frederik II samme Aar, inden han endnu var kronet, i et Brev gav Afkald paa alt Herredømme Nord for Elben og dens Biflod Elde; han bekræfter her, at han har sluttet »et evigt og uryggeligt Venskab« med Danskernes Konge, »og vi overdrager ham med Rigets Fyrsters Raad og Samtykke ... alle Lande hinsides Elde og Elbe, som tilhører det romerske Kejserdømme, og som Kong Knud, ægget ved talrige Fornærmelser, tillige med sin Broder den alt nævnte Valdemar har erhvervet ved Sværdet og haft i Eje, og hvad Kong

Knud havde i Vendland, erhvervet ved hans og hans Faders Anstrengelser; vi lægger det til hans Rige og stadfæster denne Handling ved nærværende Adkomstbrev og Fyrsternes Segl«. En større diplomatisk Sejr kunde man ikke ønske sig, og den maatte i høj Grad tage Modet fra de nordtyske Fyrster, som havde haabet paa ved Ottos Hjælp at kunne faa deres Lande igen. Biskop Valdemar formaaede nu kun at hævde sig kort Tid — til 1216 — i Bremen, og 1218 døde Otto IV sammesteds. Valdemar II kunde derimod undertvinge Schwerin, sætte sig fast i Harburg paa Elbens sydlige Bred, befæste den samt bygge en Bro over Elben, »saa at Vogne og Heste frit kunde drage over«. Med andre Ord: han er nu i uindskrænket Besiddelse af hele den nordtyske Kyst og fast bestemt paa at sikre sig imod Syd.

Det var imidlertid ikke blot her, at Danmark i disse Aar gjorde sig gældende som Stormagt. Det var saaledes ved Valdemar II's Hjælp, at det 1204 lykkedes Erling Stenvæg at gøre sig til Herre i Norge. Han hyldede da ogsaa den danske Konge som sin Lensherre. Praktisk Betydning fik dette Forhold imidlertid ikke. Faa Aar efter blev Sunesønnerne paa en mærkelig Maade indviklet i de svenske Tronstridigheder. Kong Sverker havde — under sin Ungdoms Landflygtighed i Danmark — ægtet en Datter af Ebbe Sunesøn, og da han efter en halv Snes Aars Regering maatte flygte fra Sverige, fordrevet af en anden Tronprætendent, besluttede Sunesønnerne med Magt at bringe deres Svoger tilbage til Tronen, et stærkt Vidnesbyrd om, hvor mægtig den sjællandske Stormandsslægt nu følte sig. Øjensynlig uden Kongens Deltagelse udrustede de en Hær og drog til Sverige, men her led de 1208 ved Lena et knusende Nederlag. Opgaven havde trods alt været over Evne, og hele Affæren kom til at betyde et alvorligt Knæk for Slægtens Magt og Rigdom — mere end den kunde siges at betyde et Nederlag for Danmark.

Sine største Triumfer fejrede den danske Ekspansion imidlertid mod Øst, i det *estiske Omraade*. Allerede langt tilbage i Historien hører vi om Forbindelse mellem Danmark og Estland, men det er næppe muligt at sige, om der ligger nogen Virkelighed bag disse spredte Meddelelser. Første Gang, vi faar fast Bund under Fødderne, er i Ærkebiskop Eskils Dage. Gennem den franske Benediktinermunk Fulco og med Pavens Billigelse havde han begyndt en estisk Mission, men de urolige Forhold i Danmark synes at have bevirket, at denne Mission kun fik ringe Støtte fra Norden. Hvad der kom ud af Knud VI's Ledingstog 1197, ved vi ikke, først i Begyndelsen af 13. Aarh. dukkede det estiske Problem virkelig frem i den danske politiske Horisont. Livland, Kurland og Estland udgjorde tilsammen et vældig Omraade, hvor Hedenskabet endnu raadede, og Erobringslysten — hvad enten den var

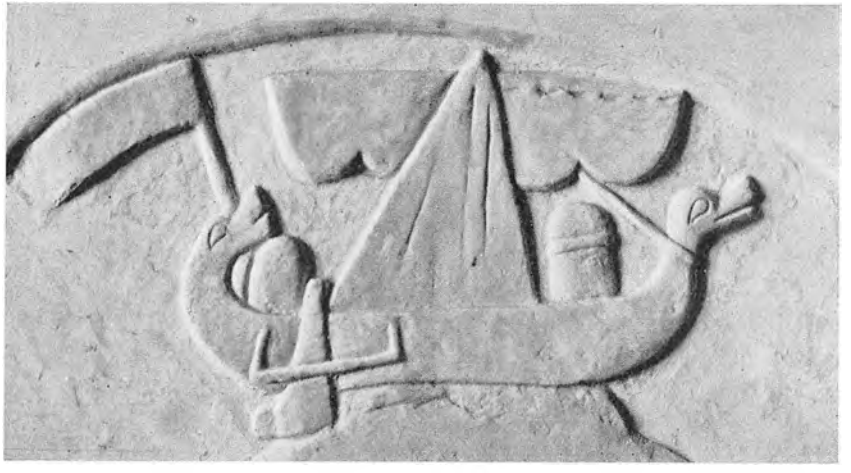

Skib fra ca. 1160. Relief paa Døbefonten i Löderup Kirke i Skaane. Efter Gibsafstøbning paa Frederiksborg.

dansk eller tysk — kunde saaledes med Henblik paa disse Egne indgaa en skøn Forbindelse med Korstogstanken. Til at begynde med saa det ud, som om Tyskerne skulde komme først og løbe af med hele Gevinsten. Allerede i 1180erne havde Præsten Meinhard fra Segeberg begyndt en Mission blandt Livlænderne omkring Dünas Munding, og 1186 kunde Hartvig af Bremen indvi ham til Biskop af Uexküll. Som saa ofte i Middelalderen viste det sig imidlertid, at den religiøse Erobring med indre og ydre Nødvendighed maatte gaa Haand i Haand med en politisk, med en tysk Kolonisation. Allerede to Aar efter Meinhards Død foranstaltedes det første krigerske Korstog 1198, og Aaret efter blev den hamburgske Kannik Albert Leder af denne livlandske Aktion med det bestemte Formaal at erobre Landet og derpaa tvinge Befolkningen over til Kristendommen. Han grundlagde Riga som en rent tysk By og som det fremtidige Bispesæde. Herudfra blev der drevet en tysk politisk og kulturel Ekspansion i Østeuropa, som snart skulde støde sammen med de danske Interesser. Aaret efter (1202) grundlagde Albert Sværdriddernes Orden, der fik en Trediedel af det erobrede Land som Len af Biskoppen. Set fra et kirkeligt Synspunkt havde denne Mission en usædvanlig udvortes Karakter: man krævede blot at Livlænderne lod sig døbe og dermed var de Kristne. Fra Livland bredte den tyske Mission sig nordpaa til det sydlige Estland, Sackala og Ugaunien, men her stødte man baade paa den danske Konges og Ærkebisps Indblanding og hemmedes ved pavelige Indgreb.

Allerede 1206, medens Kongen var optaget i Holsten, havde Anders Sunesøn og hans Brødre foretaget et Korstog til Estland. Det var

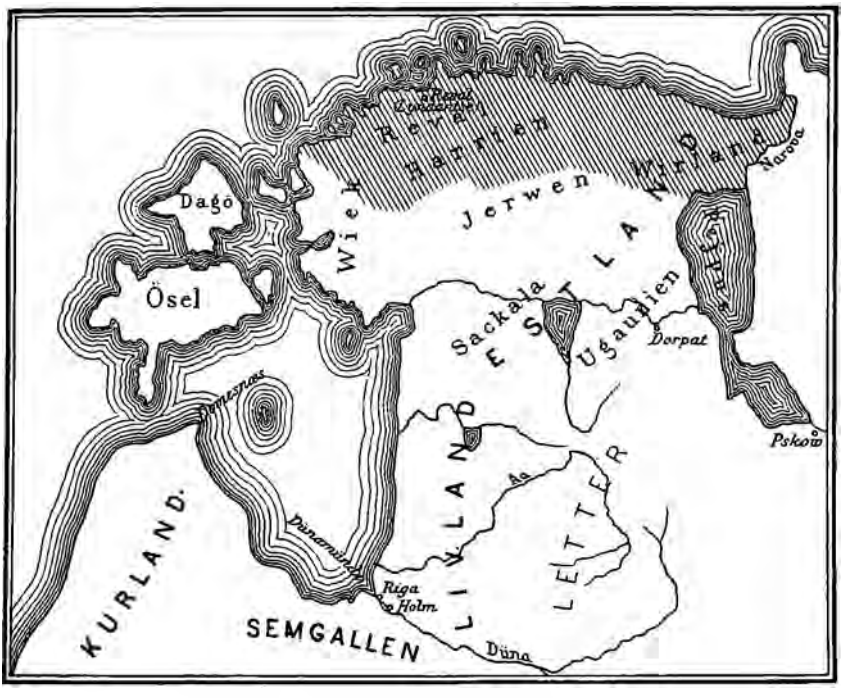

Kort over Livland og Estland. Efter »Danmarks Riges Historie«.

omhyggeligt forberedt, og Ærkebiskoppen havde forud sikret sig pavelig Bemyndigelse til at indvie en Biskop og saaledes kirkeligt lægge Landet ind under Lund. Noget større Resultat synes der dog ikke at være kommet ud af denne Ekspedition; Danskerne satte sig Sommeren over fast paa Øen Øsel, men de var for faa og svage til at tænke paa en virkelig Erobring. I de følgende Aar hører vi intet om danske Togter til Estland. Derimod skal Kong Valdemar 1210 have gjort Felttog til Landene omkring Weichsels Munding, hvor den polske Hertug anerkendte ham som sin Lensherre. Albert af Riga havde i disse Aar ikke opgivet sine Planer om ogsaa at lægge Estland ind under sig, men hans Planer stødte paa store Vanskeligheder, voldsom Modstand fra Esternes Side, manglende Tilslutning fra tysk Side og en ikke ringe Modvilje hos Paven. Følgen var, at Anders Sunesøn 1218 oplevede den Triumf, at Albert maatte henvende sig til Valdemar II om Hjælp. Det skete paa det Rigsmøde, der holdtes St. Hansdag i Slesvig, og hvor Prins Valdemar, der allerede var kaaret paa Viborg Ting, nu blev salvet og kronet som Konge. Kongen lovede Aaret efter at gøre et stort Tog til Estland, og Løftet blev indfriet.

Juni 1219 stod en stor dansk Hær i Estland, og de nordlige Landskaber, Reval og Harrien, underkastede sig straks. 15. Juni faldt dog uventet en vældig Skare over den danske Lejr ved *Lyndanise*. Først efter en blodig Kamp lykkedes det at tilintetgøre Fjenden, takket være den rügenske Fyrst Vitslav, der kom til Hjælp. Til dette Slag knytter der sig adskillige Sagn. Et gaar ud paa, at Sejren skyldtes Kongens Løfter til Hellig Niels af Aarhus, et andet fortæller, at Ærkebiskoppen og Stormændene lovede, at hvis de fik Sejr, skulde hele Folket, lige ned til de 12-aarige holde Laurentiusfaste; et tredie indeholder den smukke Fortælling om den gamle Ærkebiskop, der knælende og med udstrakte Arme bad for sit Folk; naar Armene sank, sejrede Hedningerne, naar de holdtes i Vejret, de Kristne. Ogsaa Sagnet om Danebrog er — fra Reformationstiden — blevet knyttet til dette Slag. Det gaar som bekendt ud paa, at en Fane med et hvidt Kors faldt ned fra Himlen, medens en Stemme hørtes, at naar denne Fane løftedes, skulde Danskerne vinde Sejr. I den egentlige Beretning — hvis Alder vi ikke kan konstatere — staar der imidlertid, at denne Begivenhed fandt Sted 1208 i et Slag ved Fellin. Da vi intet hører om danske Togter til Estland paa det Tidspunkt, forbliver det hele temmelig dunkelt. Selve Korsfanen er formodentlig en Bispeeller Korsfarerfane, som i Løbet af de følgende Aarhundreder afløste Kongevaabnets tre Løver som Rigsbanner.

Aaret efter Lyndanis-Slaget udnævnte Kongen sin Søn Knud til estisk Hertug, medens Anders Sunesøn kunde organisere Kirken med to Bispedømmer. Konkurrencen med Riga og Sværdridderne var dog stadig haard, og Valdemar greb da til den drastiske Udvej at spærre Lübeck Havn for Alberts tyske Udsendinge, hvilket i høj Grad vanskeliggjorde deres Virke. 1222 naaede man dog til et Forlig, hvor det blev bestemt, at hele den estiske Kirke skulde høre under Lund, undtagen de sydlige Landskaber, Sackala og Ugaunien, hvor Riga hævdede sin Overhøjhed. Politisk skulde disse Lande styres af Sværdridderne, men som Len af den danske Konges Haand. Det var saaledes lykkedes at grundlægge et dansk Omraade i det fjerne Østen. Men allerede samme Aar indtraf en stor hedensk Opstand, som gjorde det forbi med det danske Herredømme, og netop Aaret efter var det, at Kong Valdemar blev taget til Fange af Hertug Henrik, saaledes at man ikke kunde foretage sig noget effektivt for at genoprette Magten i Estland. Og det saa meget mindre som Sjælen i det hele, Ærkebiskop Anders Sunesøn 1223 med pavelig Tilladelse nedlagde sit Embede og trak sig tilbage til sin Gaard Ivø; Grunden var, at han var blevet angrebet af den frygtelige Spedalskhed.

Ser man tilbage over Knud VI's Regering og de første tyve Aar

af Valdemar II's, kan ingen nægte, at det havde været en straalende Opgangstid for Riget, en stadig Udvidelse, en stigende Anseelse. Danmark var virkelig blevet en Stormagt, og Kongen kunde paa ganske lige Fod forhandle med Kejseren. Til Pavestolen havde Valdemar vidst at bevare det bedst tænkelige Forhold — trods Sagen med Slesvigbispens Fængsling. Ikke saa sært, at danske Statsmænd i disse Aar drømte imperialistiske Storhedsdrømme. Ingen var endnu klar over, at der kun i ringe Grad laa befolkningsmæssige og økonomiske Realiteter bag ved den politiske Fremgang, og at denne for en meget væsentlig Del skyldtes de gunstige Omstændigheder: Frederik Barbarossas Svækkelse af de nordtyske Fyrster og derefter Pavestolens Ødelæggelse af den tyske Kejsermagt. Kun derved blev der Plads for dansk Magtudfoldelse; hvor svagt underbygget den i Grunden var, skulde meget snart vise sig.

6. Katastrofen.

Spredte og sparsomme foreligger Beretningerne om det, som skete 1223, men i Hovedsagen kan vi dog nogenlunde danne os et Billede af det. Kongen var paa Jagt paa Lyø (i Lille Bælt); her mødte Grev *Henrik af Schwerin* op med nogle faa Skibe for at forhandle om en Arvestrid mellem ham og Kongen, og han indsaa da, at der nu frembød sig en enestaaende Chance for at faa Hævn for de Ydmygelser, han havde lidt. Om Planen var lagt i Forvejen, eller om den skyldtes en pludselig Indskydelse, ved vi ikke, men nok er det: efter at have forhandlet og drukket med Kongen, trak Greven sig tilbage til sine Skibe for at søge Natteleje. Men snart vendte han tilbage med sine Mænd, nedhuggede Kongens Vagt, slæbte ham selv og hans Søn Valdemar ud paa Skibene og sejlede bort; inden man her i Danmark næsten havde opdaget, hvad der var sket, sad begge de to kongelige Fanger godt forvaret paa Borgen Dannenberg, Syd for Elben, altsaa paa det tyske Riges Territorium. Ikke saa sært, at der i Danmark rejste sig en Storm af Forbitrelse over dette lumske Overfald paa den folkekære Konge. Stemningen afspejler sig i den latinske Klagesang, som en ukendt Gejstlig forfattede, og hvori han maner Stormændene til at gribe til Vaaben og redde deres Herre:

Du danske Stormand, sørg og klag!
Engang som djærve Stridsmænds Lag
jer Krigerstand vandt Ros og Ry,
nu er den dorsk og vaabensky.

Jer Konge røved Tyve snu,
grum Fjenden kror sig uden Blu.
Sku over Hav du Bavnevagt,
paa Død og Undergang giv Agt!

Og I, vor Konges Høvedsmænd,
engang berømt ved Sværd om Lænd,
hvi sidder I saa sløvt i Mag,
det gælder Rigets Velfærdssag!

I Mænd, hvis Ry saa vide gjaldt,
med Føje Jætters Brødre kaldt,
hvorfor saa træge tøver I
de indestængte at staa bi?

Vanskeligheden var imidlertid at finde en Leder. En Dronning var der ikke. Dronning Dagmar var død allerede 1212; 1214 havde Kong Valdemar ægtet den portugisiske Prinsesse Berengaria (Bengerd), som havde født ham Sønnerne Erik, Abel og Christoffer, men 1221 var ogsaa hun død, og hendes tre Sønner var endnu mindreaarige, medens den kronede Valdemar delte Faderens Fangenskab. Det blev da Grev *Albert af Orlamünde*, som blev Leder af de danske Styrker, men han havde kun ringe Udsigt til at udrette noget. Den kongelige Fange tildrog sig nemlig hurtigt europæisk Interesse. Kejser Frederik II var meget opsat paa at faa ham udleveret til Riget og tilbød at betale Greven en stor Sum. Man kom endda saa vidt, at den udførlige latinske Overenskomst blev sat op 24. September 1223. Men samtidig tog Pave Honorius sig af sin tro Søn Valdemars Sag: han truede Grev Henrik med Band og Interdikt, hvis han ikke frigav ham, han skrev til Ærkebiskoppen af Köln om at tage sig af Sagen, og han paalagde Borgerne i Lübeck at holde fast ved deres Konge. Resultatet heraf blev, at man 4. Juli 1224 satte en ny Overenskomst op, ifølge hvilken Kongen skulde frigives mod at drage paa Korstog, afstaa Landene Syd for Ejderen, betale en betydelig Erstatning og tage sit Rige til Len af Kejseren. I sidste Øjeblik sprang imidlertid Grev Albert af Orlamünde, som førte Forhandlingerne fra dansk Side, fra, og Resultatet blev i Stedet Krig; Grev Adolf IV af Holsten, Grev Henrik og andre nordtyske Fyrster sluttede sig sammen og slog den dansk-holstenske Hær ved Mölln; Grev Albert blev taget til Fange. I Mellemtiden havde Kejseren væsentlig trukket sig ud af Sagen, og Grev Henrik kunde da egenmægtigt opsætte det endelige Forlig af 17. November 1225, saaledes som han ønskede det: I Løsepenge skulde Kongen betale 45 000 Mark Sølv, alle Dronningens Guldsmykker (Kronen undtaget), Dragter til 100 Riddere og dertil

Valdemar Sejr i Slaget ved Bornhøved. Malet Miniature i Bremer Haandskrift af »Den sachsiske Verdenskrønike«. Efter Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1888.

100 Heste; for Betalingen var der aftalt udførlige Bestemmelser med Gidsler; Kongen selv slap først ud, naar 6000 Mark var betalt, Sønnen, naar Summen havde naaet 18 000. Alt Land mellem Ejder og Elben blev afstaaet, og Danskerne forpligtede sig til aldrig at hjælpe Grev Albert til at vende tilbage til Holsten. Af de vendiske Erobringer fik Danmark kun Lov at beholde Rügen. Det var en haard og dyr Fred, Valdemar her havde opnaaet, men ud af Fængslet kom han da, og Paasken 1226 vendte ogsaa den unge Kong Valdemar tilbage til Landet.

Næppe var Kongen hjemme i sit Land, før han begyndte at tænke paa Hævn. Paven stod ham stadig trolig bi baade ved Breve til Kejseren og Grev Henrik om, at Gidsler og Penge skulde leveres tilbage, og ved højtideligt at løse Kongen fra den Ed, han havde svoret paa Forliget. Efteraaret 1226 rykkede Valdemar II da frem over Ejderen og indtog Rendsburg, samtidig med at hans tro Forbundsfælle Grev Otto af Lüneburg sydfra sluttede sig til ham med en Hær. Modstanderne fik imidlertid Støtte af den sachsiske Hertug Albert, Ærkebiskoppen af Bremen og andre nordtyske Fyrster, og d. 22. Juli 1227 stod det afgørende Slag ved *Bornhøved*. Ditmarskerne, hvis Land Valdemar havde tilbageerobret, stod paa Danskernes Side, men under Slaget faldt de fra, og det endte med et stort Nederlag for Val-

demar. Selv flygtede han saaret tilbage til Slesvig, medens Otto af Lüneburg blev taget til Fange. Dette Slag fik afgørende Betydning. Der var nu sat uigenkaldeligt Punktum for den danske Storpolitik. Ingen kunde være i Tvivl om, at *Ejderen* for Fremtiden maatte være *Rigets Grænse*, og alt, hvad de sidste 30 Aar havde bragt af Erobringer, var tabt. Heldigvis synes Valdemar straks selv at have set Virkeligheden i Øjnene, og han indlod sig ikke mere paa vovelige Eksperimenter. Allerede 1229 sluttede han Forlig og Forbund med den holstenske Greve Adolf IV og beseglede Freden ved en Aftale om Ægteskab mellem Grevens Datter og Kongens Søn Abel. Aaret efter kom det til Forlig med Grev Henrik af Schwerins Enke. Den Sum, der skulde betales for Gidslernes Udløsning, blev betydelig nedsat, og Kongen lovede aldrig at blande sig i schwerinske Forhold.

Det var imidlertid ikke blot Besiddelserne i Nordalbingien, Riget havde mistet. Ogsaa de vendiske Lande var gaaet tabt, og en Tid lang saa det ud til, at det ikke skulde gaa bedre med *Estland*. Sværdridderne benyttede sig af Situationen og trængte længere og længere nordpaa, indtil de 1227 kunde erobre Reval og dermed helt fordrive de Danske fra Estland. Ogsaa her stod Paven dog som Kong Valdemars Forbundsfælle, og gennem sin Legat Biskop Vilhelm af Modena gjorde han alt for at sikre det nordlige Estland, Provinserne Reval, Harrien, Jerwen og Wirland for Danmark og lægge Kirken ind under det lundensiske Ærkesæde. I August 1236 skal Pave Gregor IX, efter alle Kardinalernes Raad, i en højtidelig Skrivelse have tildømt Danmark de nævnte Provinser. Den pavelige Politik gik ud paa for enhver Pris at hindre Kejserens Hegemoni i Nordeuropa — derfor hans stærke Sympati for Valdemar, og derfor hans Iver for i Livland og Estland at skabe et Omraade, der baade kirkeligt og politisk var uafhængigt af det tyske Rige. 1236 led Sværdridderne ved Seule i Kampen mod Litauerne et alvorligt Nederlag, som førte til, at Ordenen gik op i de tyske Riddere, men som tillige svækkede dens Handlekraft. Klogt udnyttede Kong Valdemar og Paven Situationen. Den 7. Juni 1238 sluttedes i den lille sydsjællandske Landsby Stensby et storpolitisk Forlig mellem Kongen, den pavelige Legat og de tyske Ridderes Stormester. Ridderne overdrager Valdemar »Borgen Reval med de tilliggende Lande, som de sidder inde med, med alle deres faste Steder, uskadte, som de er«. Danskerne fik Landskaberne Reval, Harrien og Wirland, medens Ridderne beholdt Jerwen, dog med den Klausul, at de ikke maatte anlægge nogen Fæstning i dette Omraade. Endvidere blev det bestemt, at af de Lande, »som det maatte lykkes Kongen og Brødrene paa fælles Bekostning at frarive Hedningerne, skal Kongen have de to Dele og Brødrene den tredie med

al verdslig Ret og Herlighed«. Saaledes lykkedes det dog at bevare den væsentlige Del af de estiske Erobringer. For Valdemar selv har det vel været en Trøst, men for Danmark som saadan kom Estland aldrig til at betyde noget. Saa lidt som i de vendiske Lande fulgte der en Kolonisation efter Erobringen, hvorimod tyske Købmænd og Godsejere trængte frem overalt. Tilmed maatte man adskillige Gange kæmpe for at forsvare Landet imod de russiske Stammer, og Enden paa det blev da ogsaa, at Valdemar Atterdag omtrent 100 Aar senere afhændede hele Besiddelsen.

7. Fredens Gerning.

Rügen og det lidet betydningsfulde estiske Herredømme — det var, hvad der var blevet tilbage af de danske Kongers imperialistiske Drømme. Dansk Udenrigspolitik, saaledes som den var blevet ført i over en Menneskealder, havde lidt et dræbende Nederlag. Kun sjældent ser man det saa eftertrykkeligt. Sjælen i hele denne Politik havde været Valdemar II, og man skulde derfor tro, at han var kommet til at bøde for Nederlaget, i hvert Fald paa den Maade, at Folket vendte sig mod ham med Bebrejdelser og Foragt. Og dog gik det lige modsat. Kun meget faa danske Konger er blevet staaende i Folkets Omdømme med en saadan Glans som Valdemar II. Ikke for intet hedder det i den islandske Saga, at »han har været den største Konge heroppe i Nordens Lande«. Naturligvis hænger dette til en vis Grad sammen med den medfødte menneskelige Tilbøjelighed til Romantik, som glæder sig ved at mindes de Aar, hvor Danmark virkelig var en Faktor i det store europæiske Spil, hvor den danske Konge kunde nævnes Side om Side med den mægtige tyske Kejser, og hvor danske Stormænd indlagde sig krigersk Berømmelse og lærte udenlandsk Ridderskik at kende. Men den egentlige Grund er dog en anden. Valdemar II var ikke blot en dygtig, men noget fantastisk Politiker og Strateg. Han var tillige en handlekraftig, maalbevidst og vidtskuende Styrer af sit Land. Det Navn, hvorunder han gerne nævnes, »Valdemar Sejr«, stammer først fra 16. Aarh. og skyldes naturligvis, at man med Forkærlighed dvælede ved hans første tyve Regeringsaar, hvor Lykken tilsmilede de danske Vaaben; allerede i 14. Aarh. møder vi imidlertid en anden Benævnelse, som i Grunden er langt mere rammende; han kaldes »Valdemar Lovfører«, og som Lovgiver og Styrer er der god Grund til at mindes ham med Begejstring. Straks fra Begyndelsen af sin Regering har han — ved Siden af de udenrigspolitiske Foretagender — viet Landets indre Udvikling den største In-

teresse, og da Krigene var mislykkedes og det nordtyske Herredømme styrtet sammen, tog han klart Konsekvenserne af dette Nederlag og satte alle sine Kræfter ind paa at opbygge Riget indadtil.

Det er kostbart at føre Krig, og det var det ogsaa i 13. Aarh. Valdemars Felttog kostede Landet store Summer, og bedre blev det ikke, da man oven i Købet skulde udrede den store Løsesum for Kongen og hans Søn. Ganske vist betalte Kongeslægten selv en Del — saaledes sendte Dronning Ingeborg af Frankrig ikke mindre end 100 Mark Sterling — men dog blev der Byrder nok tilbage for Folket. Ærkebiskop Uffe giver en gribende Skildring af Nøden i et Brev til Paven 1231: »Vi lider stor Fattigdom baade paa Grund af Løskøbelsen af vor høje Konge, af nogle af vore Medbiskopper og af næsten alle Landets fornemme, som hin Forræder for vore Synders Skyld holdt tilbage som Fanger, og paa Grund af en Pestsygdom, som sidste Aar har tilintetgjort Rigets Kvægbestand, medens i indeværende Aar en endnu haardere Plage har ramt os, nemlig en voldsom Hungersnød, som har berøvet en stor Mængde af Befolkningen Livet«. Der kan næppe være Tvivl om, at militære og økonomiske Byrder har hvilet tungt paa Landet, men med alt det kom man dog igennem de haarde Tider og kom endda ganske godt igennem dem. Det hængte sammen med, at den første Halvdel af 13. Aarh. var en stadig fortsat Opgangstid. Handlen blomstrede og Priserne steg. Danmark blev draget med ind i den europæiske Handel og fik nu Verdensmarkedets Priser for sine Varer. Det, vi kunde eksportere her oppe fra, var først og fremmest Sildene, som fiskedes i store Mængder, navnlig i Øresund; men ogsaa Korn og Kvæg, især Heste, blev vigtige Eksportvarer. Hvad selve Handelen angik, blev det vel de tyske Købmænd i Lübeck og andre Steder, som tog Løvens Part, men ogsaa danske Købmænd gjorde sig dog gældende. Vi kan se det af, at en Række nye Byer voksede frem, Strandkøbinger, der nu laa helt nede ved Havet, da man ikke mere frygtede Sørøveroverfald. Ikke mindst ved de nybyggede Borge opstod vigtige Handelspladser som København, Vordingborg og Kalundborg, og de store Sildemarkeder ved Skanør og Falsterbo samlede Hundredvis af Skippere og Handelsmænd, fra Indland og Udland. Vigtigt var det imidlertid, at den livlige Udvikling af Handelen betød, at Landbruget fik ganske anderledes Muligheder for at afsætte sine Produkter og faa dem ordentligt betalt. Det blev en Fremgangstid, som dansk Landbrug kun sjældent har kendt. Der blev overalt brudt ny Jord, de gamle Landsbyer udvidede deres Agre, og nye Udflytterbyer blev grundlagt i stort Tal. Derfor kunde Landet ogsaa trods alt bære de tunge Byrder. En moderne Historiker har beregnet, at et langt større Areal af Landet var under Opdyrkning og

et langt større Udbytte blev indhøstet i Valdemarstiden end i den efterfølgende Tid helt op til 17. Aarh. Derfor kunde Bonden ogsaa betale større Afgifter, og Kronens Indtægter var i Valdemarstiden stadigt voksende. Skulde alt dette ordnes rationelt, og Rigets økonomiske Kræfter udnyttes, saaledes at de virkelig kunde møde de Krav af meget forskellig Art, som stilledes, maatte der imidlertid en Omlægning af hele Administrationen til; den maatte tilpasses efter de nye Tider, og denne Tilpasning, som stod paa i hele Valdemarstiden, var dog først og fremmest Valdemar II's Værk. Om den skyldtes ham personligt eller hans Medarbejdere, er vanskeligt at sige. Vi har ingen dansk Krønike, som giver os et virkeligt Indblik i Livet ved Valdemar II's Hof. Men der var i hvert Fald ikke mere een enkelt Mand, som i sin Tid Absalon eller Anders Sunesøn, i hvis Hænder alle Traade samledes, og der er derfor al god Grund til at tro, at det var Kongen personligt, som var den egentlige Drivkraft, hvilket naturligvis ikke forhindrer, at han har haft sine Raadgivere og teknisk kyndige Folk til at bestemme alle Enkelthederne. Her har utvivlsomt Kancelliet, det kongelige Administrationskontor spillet en fremtrædende Rolle.

Under Knud VI var, som tidligere omtalt, den første regelmæssige Skat paa den danske Bonde blevet indført. Det var Studen, der afløste den gamle Natholdsforpligtelse. Ved Siden af denne var den vigtigste Forpligtelse, der paahvilede Bønderne, Ledingen. Dennes Karakter og Udvikling skal vi siden vende tilbage til (se ndf. S. 720 f.). Her skal blot det nødvendige omtales til Belysning af Kong Valdemars Reformer. Oprindelig var hver fri Mand i Landet forpligtet til at møde til Landets Forsvar paa Kongens Bud. Gennem Inddelingen i »skipæn« og »havne« var Ledingen blevet organiseret, og Forpligtelsen var derigennem fra at være rent personlig mere og mere blevet knyttet til Jorden, og da saaledes at den rettede sig efter den paagældende Ejendoms Størrelse. En Bonde kunde være forpligtet til at møde hver tredie, hver sjette eller hver tolvte Gang, der blev udbudt Leding, alt efter hvor meget Jord han ejede. Med Tiden viste der sig imidlertid Tilbøjelighed til at begrænse selve Pligten til at møde — naar det da ikke gjaldt Landsdelens Forsvar mod fjendtligt Angreb; thi da var alle pligtige at møde — til den mere velstaaende og krigerske Overklasse inden for Bønderne, til Mænd, der formaaede at skaffe sig den nødvendige Rustning; de andre, som blev hjemme, maatte da være med til økonomisk at bære Byrderne, de betalte Ledingsafløsning. Denne Udvikling tog stærkt Fart i Tiden omkr. 1200. Ikke mindst de nordtyske Krige bidrog hertil, idet man lærte Europas Lensvæsen med dets brynjeklædte Krigere at kende. Kravene til fuld

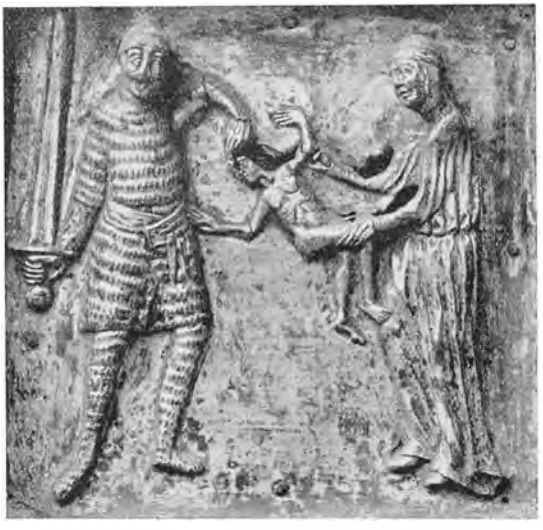

Kriger fra Valdemar Sejrs Tid. (Barnemordet i Bethlehem). Fra Odderfrontalet. Nationalmuseet.

Rustning steg, og derved blev det Kongens Hird og den begyndende Herremandsstand, der kom til at danne Kærnen i Landets Militærmagt, medens Ledingshæren tabte i Betydning. Den blev sjældnere udbudt. Det laa da nær for Kongen at omforme Ledingspligten til en rent økonomisk Forpligtelse, en *Ledingsskat*, der paahvilede Jorden og indgik regelmæssigt hvert Aar. Det var det, som gennemførtes under Valdemar II. Skulde denne Ledingsskat — saavel som Studen — paalignes retfærdigt, maatte det være en vigtig Opgave at naa til en rimelig Jordvurdering, at skabe en hele Landet omfattende Matrikel. Ogsaa dette lykkedes det at gennemføre —— undtagen for Skaanes Vedkommende. Vurderingen var noget forskellig paa sjællandsk og jysk Omraade; det første Sted benyttedes den saakaldte Skyldtaksation, i Jylland og Fyn derimod »Guldvurderingen« (se ndf. S. 732), men begge Matrikler tilsigtede det samme og virkede nogenlunde ens. En moderne Historiker har søgt at tidfæste disse nye Matrikler til henholdsvis 1213 og 1223—24, men en saa nøje Fastsættelse er meget usikker. Dog kan der ikke være Tvivl om, at de tilhører Begyndelsen af 13. Aarh. og har tilsigtet i første Række at skabe et Grundlag for Ledingsskatten og derefter ogsaa har faaet Betydning for Udskrivning af Studen.

Indsigt i hele den kongelige Administration faar vi gennem den berømte *Kong Valdemars Jordebog*, der ikke er nogen egentlig Jordebog, men et stærkt sammensat Haandskrift, der formodentlig er blevet til i det kongelige Kancelli og har et regnskabsmæssigt Sigte. Hovedstykket, der i Overskriften betegnes som Optegnelser gjort i Aaret 1231, er efter al Sandsynlighed en Anvisning paa alle Kronens Oppebørsler i Foraarshalvaaret 1232 og vidner om, hvor indviklet Skattevæsenet nu er blevet. Desværre er Listen ikke fuldstændig, og kun med stor Omtrentlighed er det muligt paa Grundlag af den, Jor-

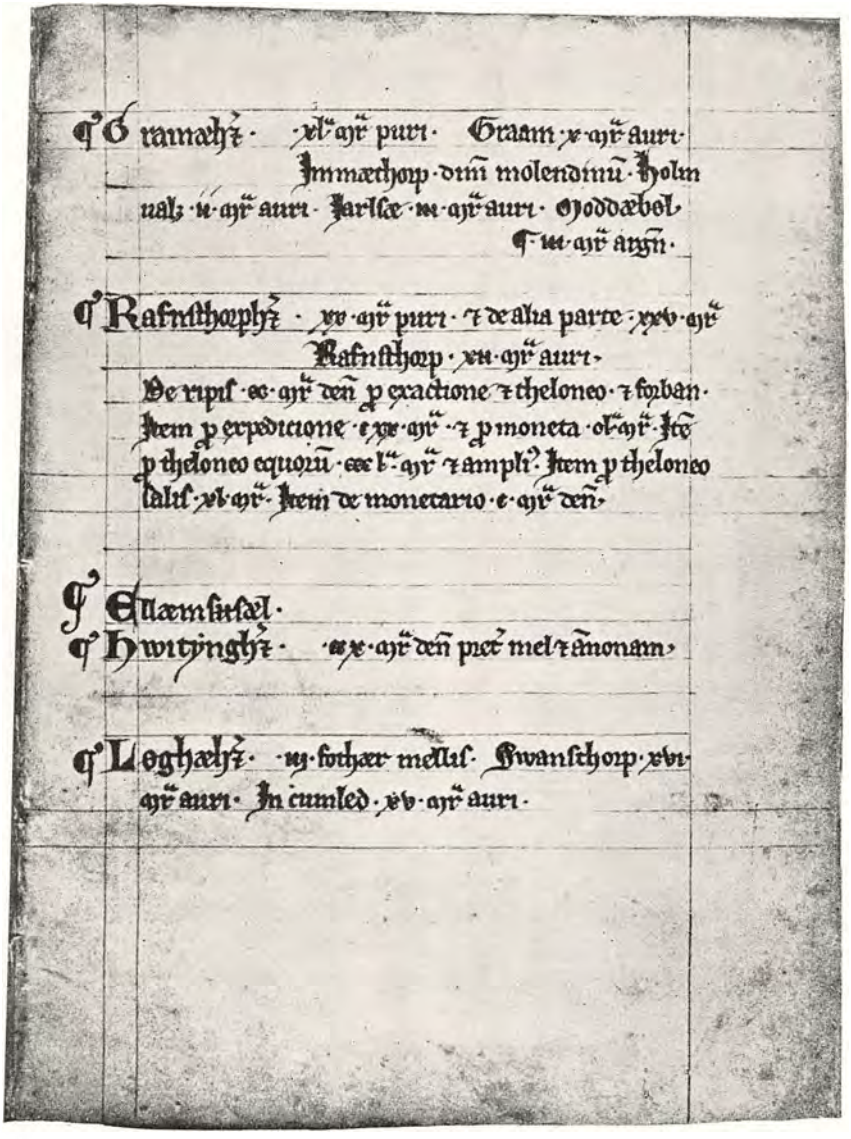

Side af »Hovedlisten« i Kong Valdemars Jordebog omhandlende Afgifter i Gram. Rangstrup, Hvidding og Lø Herreder i Sønderjylland.

debogens andre Lister og hvad vi ellers har af Oplysninger at danne sig et Skøn om Kongens Indtægter. Økonomisk har den nye Jordvurdering, netop paa et Tidspunkt, hvor det dyrkede Omraade var vokset stærkt, utvivlsomt betydet et vældigt Plus for Kon-

gen. Men paa den anden Side begyndte det nu at gøre sig gældende, at det meste af Kirkens Gods var skattefrit, og at Herremændene, der paatog sig Hirdtjeneste, blev fritaget for Leding og Skat. Efter et omtrentligt Skøn har man ment at kunne anslaa Kongens samlede Indtægt under Valdemar II's senere Regering til henved 50 000 Mark Sølv, hvilket omregnet i vore Penge efter Købekraften vil sige 20—25 Millioner Kroner, et Beløb, der er endog meget stort, naar man sammenligner med Rigets Indtægter i de følgende Aarhundreder.

En Forbedring af Landets *Møntvæsen* synes at have fundet Sted i 1230erne — til Trods for de store Summer, man havde maattet udrede. Men Kong Valdemar forstod da ogsaa at skaffe sig ekstraordinære Skatter. Saaledes synes allerede han at have udskrevet en Skat af hver Plov i Landet, den Skat, som siden skulde gøre hans Søn Erik saa forhadt. Disse ekstraordinære Skatter maatte nemlig ogsaa bæres af Herremændene og Gejstligheden og vakte derfor stor Forbitrelse. Trods de stigende Indtægter og de fredelige Forhold over for Udlandet skulde Kronens Økonomi imidlertid ikke blive god; det skyldtes den højst uheldige og snæversynede *Slægtspolitik*, som prægede Valdemar II's sidste Regeringstid.

Hans Søn med Dronning Dagmar, den unge Kong Valdemar, havde, kort efter at han var kommet ud af Fangenskabet, ægtet en portugisisk Prinsesse Eleonora, men efter kun to Aars Ægteskab døde hun i Barselseng, og faa Maaneder senere omkom den unge Konge selv paa en Jagt ved Refsnæs (1231). Den ældste af Berengarias Sønner, Erik, blev da kronet til Konge i Stedet, og han indgik nu Ægteskab med en Datter af Hertug Albert af Sachsen, samtidig med at Broderen Abel — som det var aftalt — ægtede Grev Adolf IV af Holstens Datter Mechtilde. Ogsaa andre af Kongeslægten indgik Forbindelser med de nordtyske Fyrsteslægter. I Anledning af disse dynastiske Forbindelser hedder det i Rydaarbogen: »Samme Aar (1237) ægtede Abel Mathilde (Mechtilde), Grevens Datter, hvad hans Fader Kong Valdemar tog sig nær, fordi han frygtede, at der herved skulde opstaa Splid blandt Brødrene, hvad da ogsaa indtraf; thi fra hin Dag har den indre Krig i Danmark ikke ophørt mellem Kongerne og Hertugerne, da Greverne, der stadig tænker paa ondt for Danmark, ophidser dem imod hinanden«. Den gamle Forfatter har utvivlsomt set rigtigt: Forbindelsen med de nordtyske Fyrstehuse og navnlig mellem de sønderjyske Hertuger og de holstenske Grever af Huset Schaumburg var skæbnesvanger. Men værre blev det hele, fordi Kong Valdemar samtidig fulgte en højst uheldig Linie, naar det gjaldt at ordne det fremtidige Forhold mellem sine Sønner.

Den Tanke, der laa bag Kongens Foranstaltninger, synes at have

været Ønsket om at sikre de Sønner, der ikke fik Kongemagt, en passende Anseelse og et rigeligt Underhold. Forbilledet havde han i det nordtyske Lensvæsen. Samtidig med Eriks Kroning udnævntes Abel til Hertug i Sønderjylland, og 1237, da han havde ægtet den holstenske Grevedatter, tiltraadte han sit nye Embede. Fra nu af blev Hertugdømmet et Len, der sædvanemæssigt tilkom Kongens næstældste Søn. Men ogsaa sine andre Sønner gav Valdemar II Forleninger rundtom i Riget. Christoffer fik Lolland og Falster, og hans uægte Søn Knud fik Bleking, medens en Sønnesøn Niels forlenedes med Nørrehalland. Allerede 1229 var Grev Albert af Orlamünde, til Tak for den Støtte, han havde ydet i Krigen, og til Erstatning for Tabet af Nordalbingien, blevet Herre paa Als. Paa denne Maade opdeltes Danmark, som ellers ikke kendte til et egentligt Lensvæsen, i en Række *Fyrstelen,* som snart — det gjaldt dog navnlig Hertugdømmet — viste sig yderst farlige for Kronen. Ganske vist kaldes ogsaa de kongelige Ombudsmænd senere hen for Lensmænd, men der var en stor Forskel mellem dem og de store Lensmænd af Kongeslægten. Disse sidste udøvede inden for deres langt større Omraade praktisk talt den fulde kongelige Myndighed: de udbød Ledingen og oppebar for egen Regning alle Indtægter af Lenet, ja, selv ekstraordinære Skatter kunde de udskrive. De havde deres egne Embedsmænd, svarende til Kongens, deres eget Kancelli, som udstedte Værne- og Privilegiebreve; de tog »Mænd«, som aflagde Troskabsed til dem, ikke til Kongen, og der opstod saaledes en anselig Hærstyrke, der var uafhængig af Rigets højeste Myndighed. Til Gengæld for alt dette var de fyrstelige Lensmænd kun forpligtet til at yde Hof- og Krigstjeneste. Økonomisk var de ikke bundet, og de skulde ikke staa Kongen til Regnskab for deres Styre. Lenene var ogsaa tildelt paa Livstid, og efter tyske Forbilleder kom den Tanke snart frem, at de tillige var arvelige. Naturligvis maatte en saadan Opdeling af Riget betyde en kolossal Svækkelse af Kongemagten, baade af dens Autoritet og af dens Økonomi. Men hertil kom, at hele Ordningen dækkede over megen Uklarhed og med Nødvendighed maatte afføde Strid. Hvorledes med det kongelige Gods, som laa inden for Lenets Grænser? Hørte det med til Forleningen? Og hvor havde Lensmanden og hvor Kongen Ret til at tage Mænd? Næppe var den gamle Konge selv død 1241, før alle disse Stridsspørgsmaal dukkede frem og skabte voldsomme og langvarige Konflikter. Af alle Valdemar II's Dispositioner blev ingen mere skæbnesvanger end hans Dynastipolitik.

En lykkeligere Haand havde Kongen i *Ordningen af Forholdet mellem Kronen og Kirken,* selv om Eftertiden skulde vise, at der ogsaa her var adskilligt Sprængstof. Betydningsfuldt var det, at han

gennem onde og gode Dage havde bevaret et uforanderligt godt Forhold til Pavestolen. Det skyldtes naturligvis i første Række, at han og Paven havde fælles Fjende i den tyske Kejser, og at det i det hele taget var Kuriens Politik at begunstige de Magter, der kunde blive et Vaaben imod Kejserdømmet. Men det er dog tillige et Vidnesbyrd om, at Valdemar II i det store og hele var den danske Kirke en god Mand. Ikke for intet lød hans Eftermæle i den lundensiske Dødebog: »en Mand af stor Gudsfrygt og Kristendommens nidkære Ven, som (blandt andre veloovervejede Gaver) med rundhaandet Gavmildhed fornyede Kirkernes Immunitetsbreve, som var tilstaaet dem af Fortidens Konger, men unddraget dem paa Grund af uretfærdige Herskeres Tyranni. Men i sit Dødsaar gav han hver Domkirke i Riget en kostbar Messehagel til sin Ihukommelse. Og idet han saaledes med den gode Bekendelse bekendte Kristus, endte han sit Liv, der efterlader et velsignet Minde«.

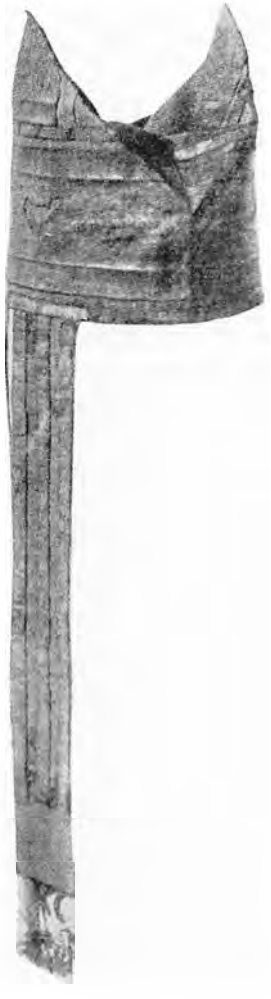

Anders Sunesøns Bispehue fundet i hans Grav i Lund Domkirke. Efter O. Rydbeck, Ärkebiskop Andreas Sunessons Grav.

Ganske vist stod Valdemar II ikke i det nære Forhold til Ærkebiskoppen, som hans Broder og Fader før ham havde gjort. Det hang naturligvis ogsaa sammen med, at Anders Sunesøn var en anden Type end Absalon. Han var ikke i samme Grad Politiker og Kriger, derimod en lærd Teolog og først og fremmest optaget af Kirkens Anliggender. Dog synes han og Kongen at have staaet i det bedst tænkelige Forhold til hinanden, og ogsaa hans Efterfølgere som Ærkebiskop, Peder Saxesøn (1223—28) og Uffe Trugotsøn (1230—52) kom godt ud af det med Valdemar. Som Kanslere havde han gejstlige Mænd, først Roskildebispen Peder Sunesøn og siden Biskop Niels af Slesvig. I Korstogene til Estland fandt det gode Samarbejde et smukt Udtryk, der i lige Grad glædede Kongen og Kirkens Mænd, og som i høj Grad begunstigedes af Paven. Denne sparede da heller ikke paa sin Velvilje. Vi har tidligere omtalt, hvor utrætteligt han arbejdede for at støtte Kongen politisk. Men ogsaa kirkeligt viste han sig enestaaende medgørlig. Saaledes fik Valdemar II

1238 pavelig Tilladelse til at udtage een Kannik ved hvert Domkapitel til Rigets Tarv eller personlig Tjeneste i hans Kancelli, saaledes at de samtidig bibeholdt deres Embedsindtægter, hvorved Kongen slap for at lønne dem, et Vidnesbyrd om den kongelige Administrations stigende Omfang. Allerede Aaret før havde Paven indskærpet de danske Biskopper at bøje sig for Kongens Ret til at præsentere Kandidater til de Embeder, hvor han fra gammel Tid havde Patronatsret — atter et temmelig enestaaende Vidnesbyrd om Imødekommenhed, paa tværs af den almindelige kirkelige Praksis. I et af sine sidste Leveaar skal Valdemar endda fra Gregor IX have modtaget Tilbud om, at en af hans Sønner kunde opnaa Kejsertitlen; men klog af Skade indlod Valdemar sig ikke mere paa at føre europæisk Storpolitik.

Til Gengæld for al denne Velvilje støttede Kongen Kirkens Sag, hvor det gjordes fornødent. Hans Indflydelse paa Lovgivningen, som vi straks skal omtale nærmere, var i høj Grad bestemt ved Kirkens Krav. Det gælder baade Forordningen om Jernbyrd fra 1215 og Jyske Lov. Kravet om Præsternes Cølibat fandt nu ogsaa Kongens fulde Støtte, og i 1230erne gik det endda saa vidt, at man med Pavens Tilladelse benyttede sig af kongelig Magtanvendelse for at føre Sagen igennem i Skaane. Bispevalgene havde alle tidligere Konger øvet en stor Indflydelse paa, men der er meget, der tyder paa, at Valdemar II paa dette Punkt var særdeles maadeholden. Saaledes valgtes Tuvo 1214 til Biskop i Ribe, udtrykkeligt mod Kongens Vilje. Man skal dog næppe forstaa dette saaledes, at Kongen var til Sinds helt at opgive sine Rettigheder til at gribe ind i de kirkelige Embeders Besættelse. Tværtimod fik han som nævnt pavelig Anerkendelse paa sine Patronatsrettigheder til en Række Præsteembeder. Vigtigere er imidlertid i den Sammenhæng Oprettelsen af Bispestolen i Reval, hvor Kongen forbeholdt sig og sine Efterfølgere Retten til at tilbagekalde alt det Gods, han havde skænket Bispestolen, dersom den kongelige Ret til at udpege Biskoppen ikke blev anerkendt (1238).

En vigtig Side i Kongens Forhold til Kirken var hans Udstedelse af *Privilegiebreve* til Bispestole, Domkapitler og Klostre. Forholdet var jo det, at Kirken principielt krævede fuld »Immunitet«, d. v. s. Fritagelse for alle offentlige Byrder, der hvilede paa dens Jord, og visse Begunstigelser med Hensyn til Retshaandhævelsen, først og fremmest Anerkendelse af, at alle gejstlige kun kunde stilles for gejstlig Domstol, men tillige Retten til Sagefald fra det kirkelige Gods. Denne principielle Immunitet blev aldrig officielt anerkendt; Vejen var i Stedet den, at de kirkelige Institutioner een for een gennem Privilegiebreve opnaaede, hvad de ønskede. Til at begynde med i ret be-

skedent Omfang, men netop i Valdemar II's Tid tog Udviklingen Fart, saaledes at det blev almindeligt, at Kirkegods blev fritaget baade for Leding, Stud og Inne, samt fik Ret til Sagefaldet fra Kirkens Landboer. Det var som nævnt Bispestole, Domkapitler og Klostre — dog ikke de nyopdukkede Tiggerklostre, der ingen Interesser havde i den Retning — som opnaaede Privilegier for deres Gods, men ogsaa Sognepræsterne fik inden for deres mere beskedne Omraade lignende Begunstigelser: naar Præsten levede i Cølibat, skulde han have en Gaard fri for Leding, hed det i Jyske Lov. Her var den kirkelige Immunitet altsaa ligefrem hjemlet ved Lov, medens den ellers hvilede paa Privilegiebreve, hvis Gyldighed principielt ikke strakte sig længere end til Udstederens Levetid. Ved Kongeskifte maatte man da søge Fornyelse, hvilket nok væsentlig var en Formalitet, men sikkert bekosteligt for Privilegiernes Indehavere. Fra Kong Valdemar er der bevaret en lang Række Gave- og Immunitetsbreve til kirkelige Institutioner, og de vidner om en ikke ringe Gavmildhed. Ærkesædet fik sin Forlening paa Bornholm tilbage, til Roskilde skænkedes Øen Saltholm, Aarhus Bispestol fik fuld Immunitet, og 1216 overdrog Kongen den Øen Tunø, hvor han oven i Købet — noget meget sjældent — gav Afkald paa Vragretten. Ogsaa om Bispestolene i Viborg og Ribe ved vi, at de nød godt af den kongelige Gavmildhed. Blandt Klostrene var det særlig Cistercienserstiftelserne, der begunstigedes. Visitatorerne fra Citeaux og Clairvaux, som regelmæssigt kom herop, fik Tilladelse til toldfrit at opkøbe og udføre danske Varer, ligesom deres Rejser lettedes paa enhver Maade, men ogsaa Ordenens danske Klostre fik rige Privilegier.

Det er klart, at hele denne Udvikling maatte betyde en ikke ringe Fare for Riget. Dels formindskedes Kronens Indtægter væsentligt, efterhaanden som Kirkegodset voksede i Omfang, dels fik Biskopperne mere og mere Karakter af selvstændige Lensmænd. At Bispestolene oprindelig var doteret af Kongerne, stod fast. Derfor krævede Kongen Troskabsed, Hof- og Krigstjeneste. Disse Krav blev vel heller ikke bestridt fra kirkelig Side, men Biskopperne stræbte efter at gøre sig saa uafhængige som muligt, at skabe sig en lignende Stilling som de fyrstelige Lensmænds, og i denne Kamp udnyttede de i rigt Maal Kirkeretten med dens Bestemmelser om Kirkens Frihed og dens Syn paa Forholdet mellem Kirke og Stat. Ogsaa paa dette Omraade var det forøgede Kendskab til tyske Forhold egnet til yderligere at gøre Situationen spændt. I Valdemars egen Tid gik det dog endnu fredeligt til, men Problemerne laa der, og saa snart Valdemar selv var væk, viste det sig, at der var Stof til voldsomme Konflikter.

I Løbet af Middelalderen var Kirken blevet rig — det gjaldt baade

her hjemme og ude i den store Verden. Som en Reaktion mod denne Rigdom og den fremadskridende Verdsliggørelse fremkom i Begyndelsen af 13. Aarh. to nye Munkeordener, Dominikanerne og Franciskanerne, der gerne sammenfattes under Benævnelsen *Tiggermunkene*. Den første Orden var skabt af Spanieren Domingo fra Calaruega (d. 1221), den sidstnævnte af den fromme Frans af Assisi (d. 1226). I Modsætning til de ældre Ordener, som næsten alle var rige paa Jordejendom, og hvis Klostre mere eller mindre havde Karakteren af Herregaarde, vilde de nye Munke forsage al jordisk Ejendom og opretholde Livet ved fromme Menneskers Almisser. Derfor fik de ogsaa deres Klostre i Byerne, ikke ude paa Landet, og deres Tid var optaget af praktisk kirkeligt Arbejde, ikke af Agerbrug. Først og fremmest traadte de frem i Byerne som Prædikanter og som Skriftefædre — hvorved de ikke sjældent kom paa Kant med Sognegejstligheden, hvis Rettigheder de greb ind i. Med en utrolig Hast bredte disse nye Ordener sig ud over Europa og naaede da ogsaa til Danmark, Dominikanerne først, idet Anders Sunesøn allerede 1222 grundlagde det første Kloster i Lund. Om Franciskanerne fortæller Rydaarbogen: »Samme Aar (som Eriks Kroning 1232) kom de smaa Brødre paa bare Fødder til Danmark og grundlagde Huset i Ribe«. Inden mange Aar var gaaet havde en Række danske Byer, først og fremmest Stiftsbyerne, deres Tiggerklostre, som i de følgende Aarhundreder blev et af de markanteste Træk i Byernes kirkelige Liv. At Kongen har støttet de nye Ordener, kan næppe være tvivlsomt; en gammel Beretning om Dominikanernes Komme til Landet fortæller, at Kongen efter Vilhelm af Modenas Raad sendte Dominikanere til Reval og grundlagde et Kloster der. Rent bortset fra alt andet, havde det jo den Fordel, at et Tiggermunkekloster var langt billigere at skabe end de ældre Klostre, der skulde være forsynet med tilstrækkeligt Jordegods til at give Munkene et passende Underhold.

Det er tidligere paapeget, at der ikke var en enkelt Mand inden for Kirken, som stod Kong Valdemar særlig nær. I det hele taget synes der i hans senere Regeringsaar ikke at have været Personligheder inden for Kirken, der kunde maale sig med Fortidens Stormænd, med Eskil, Absalon og Anders Sunesøn. En var der dog, som hævede sig op over det almindelige Gennemsnit, *Abbed Gunner* fra Øm, senere *Biskop i Viborg*, indtil han døde 1251, næsten 100 Aar gammel. Som saa mange unge Danske havde han faaet sin Uddannelse ved Universitetet i Paris, og han glemte ikke Lærdommen, da han kom hjem. Hans Undervisning baade som Abbed i Klosteret og som Biskop i Viborg skal have været enestaaende, og en lang Række af hans Elever blev siden Abbeder og Biskopper rundt om i Landet. Ogsaa Kongen, der stod i et

meget nært Forhold til Biskop Gunner, forstod at drage Nytte af hans Lærdom. Medens han endnu var Abbed, blev han sat til Skilledommer i en vanskelig Sag mellem Kapitlet i Viborg og Vitskøl Kloster. Som Biskop fik han det Hverv at hente den unge Kong Valdemars Brud hjem fra Portugal. Vigtigst var dog hans Indsats i Retsvæsenet. Allerede ved den fynske Forordning om Helligbrøde 1228 synes han at have været Kongens nære Medarbejder, og da Jyske Lov siden skulde udarbejdes, øvede han en afgørende Indflydelse — dens Slægtskab med den kanoniske Ret vidner tydeligt derom. I Haandskriftet til Øm Klosters Krønike er der bevaret et lille Skrift, der indeholder en Levnedstegning af Biskop Gunner. Livligt og underholdende fortæller det hans Historie, men giver samtidig et meget levende Indtryk baade af hans Virke blandt Munke og Præster — han kunde ved Visitatser være streng i sine Krav — og af hans Forhold til Viborg Borgere. »Mindst een Gang om Aaret indbød han dem alle til sig paa Asmild og beværtede dem ærefuldt med kostelige Spiser og herlige Drikke, saa at de hele Aaret kunde blive ved at fortælle deres Folk om den prægtige Anretning«. Selv bevarede han dog den nøjsomme klosterlige Levevis hele sit Liv. Til Kongen stod han i et meget nært Forhold, saa at denne i Breve tiltalte ham som Fader og i det hele taget ærede ham frem for alle Rigets Biskopper.

Medens vi i det foregaaende væsentlig har holdt os til Valdemar II's Administration af Rigets Finanser, af Kronens Gods og Len, og af Kirken, føres vi med Biskop Gunners Virksomhed over til den *Lovgivning*, som i ganske særlig Grad skabte Kongens Berømmelse. Under Knud VI mødte vi det første Eksempel paa, at Kongen af egen guddommelig Magtfuldkommenhed udstedte en Lov, Forordningen om Manddrab af 28. Dec. 1200. I denne Henseende fulgte Valdemar II i sin Broders Fodspor, og ligesom før støttede Kirken den kongelige Indflydelse paa Lovgivningen. I Anders Sunesøns Gengivelse af Skaanske Lov omtales flere kongelige Konstitutioner, saaledes en Forordning om forhøjet Fred knyttet til Kongens Tilstedeværelse i Landsdelen, saa at Drab i det Tilfælde blev straffet med Fredløshed. Her har sikkert Kongens Interesse for at hævde sin egen Stilling og Kirkens Bestræbelse for at bekæmpe Manddrab kunnet mødes i Gennemførelse af den nye Forordning med kongelig Myndighed. Noget andet er saa, at det aldrig lykkedes at haandhæve denne Bestemmelse. Et andet, endnu tydeligere Udtryk for Samarbejde i Lovgivningen mellem Valdemar II og Kirkens Mænd var Forordningen om Jernbyrd af 1216: »Valdemar, af Guds Naade Daners og Venders Konge, sender alle dem, som bor i Skaane Hilsen og sin Gunst. Paven har forbudt alle Kristne Jernbyrd. Derfor vil og kan vi ikke skyde os bort

fra dette almindelige Bud, og derfor har vi med de bedste Mænds Raad længe og grundigt overvejet, hvilken Lov vi kan give imod Jernbyrd, som man bedre kan taale. Men med gode Mænds Omdømme og vort Raad har vi sat denne Lov saaledes«. Her er det tydeligt nok Kongen, der med gode Mænds Raad giver den Lov, Kirken ønsker. Baggrunden er nemlig det 4. almindelige Laterankoncils Bestemmelse 1215, som bestemt havde forbudt Gudsdomme og særlig Jernbyrd. Den danske Konge iler med at bringe den hjemlige Lovgivning i Overensstemmelse med dette nye kirkelige Krav. Men ogsaa i den rent kirkelige Retsudøvelse kunde Kongen gribe ind. 1228 udstedte han saaledes en Række Lovbestemmelser for Forholdet mellem Fynboerne og deres Biskop i Anledning af de af den kirkelige Domstol idømte Bøder for Helgbrud. Da der har været Strid herom, »har vi lagt os imellem for at genoprette Enigheden«, hedder det, og det sker som sagt ved, at Kongen træffer en Række Afgørelser.

I Begyndelsen af 13. Aarh. er der saaledes en tydelig Tilbøjelighed til at give Kongen en vidtstrakt Andel i Lovgivningen. Tanken har dog næppe nogensinde været den, at Folkets gamle Ret til at vedtage Loven paa Tinge skulde opgives. Tværtimod var det Meningen, at Folk og Konge skulde samarbejde i denne for hele Samfundet saa vigtige Funktion. Vi har da ogsaa flere Eksempler paa, at Bønderne ønskede en Lov, hvorefter Kongen »gav« den og Folket »tog ved«. Hos Anders Sunesøn møder vi dog ogsaa et Eksempel paa det modsatte: i Anledning af Drab, begaaet af en ufri Mand, ønskede nogle Indførelse af 40-Marksbøde, men »Kongen vilde ikke samtykke«. Det normale maatte imidlertid være et Samarbejde, saaledes som det saa smukt gav sig Udtryk ved Udstedelsen af Jyske Lov.

I Modsætning til de østdanske Love, der er private Retsoptegnelser uden officiel Karakter, er *Jyske Lov* en officiel Samling, tilvejebragt ved Kongens Initiativ. Før den højtideligt kunde udstedes paa et Rigsmøde i Vordingborg i Marts 1241, var der gjort et betydeligt Arbejde med at udforme den. Sjælen i dette Arbejde var den gamle Biskop Gunner i Viborg, og man mærker tydeligt Indflydelsen fra hans Skoling i kanonisk Ret, navnlig i Fortalen, hvor der ikke er mange Sætninger, som ikke mere eller mindre direkte er overtaget fra Kirkeretten. Her er der ingen Tvivl om, hvorledes Loven bliver til: den gives af Kongen og vedtages af Folket paa Tinge: »Ingen maa heller dømme mod den Lov, som Kongen giver og Landstinget vedtager, men med den Lov skal Landet dømmes og rettes. Den Lov, som Kongen giver og Landstinget vedtager, kan han ikke uden Landets Vilje ændre eller ophæve, uden han handler aabenbart mod Gud«. Udøvelsen af Retten, at holde Dom og gøre Ret, at værne de svage og straffe Ugerningsmænd,

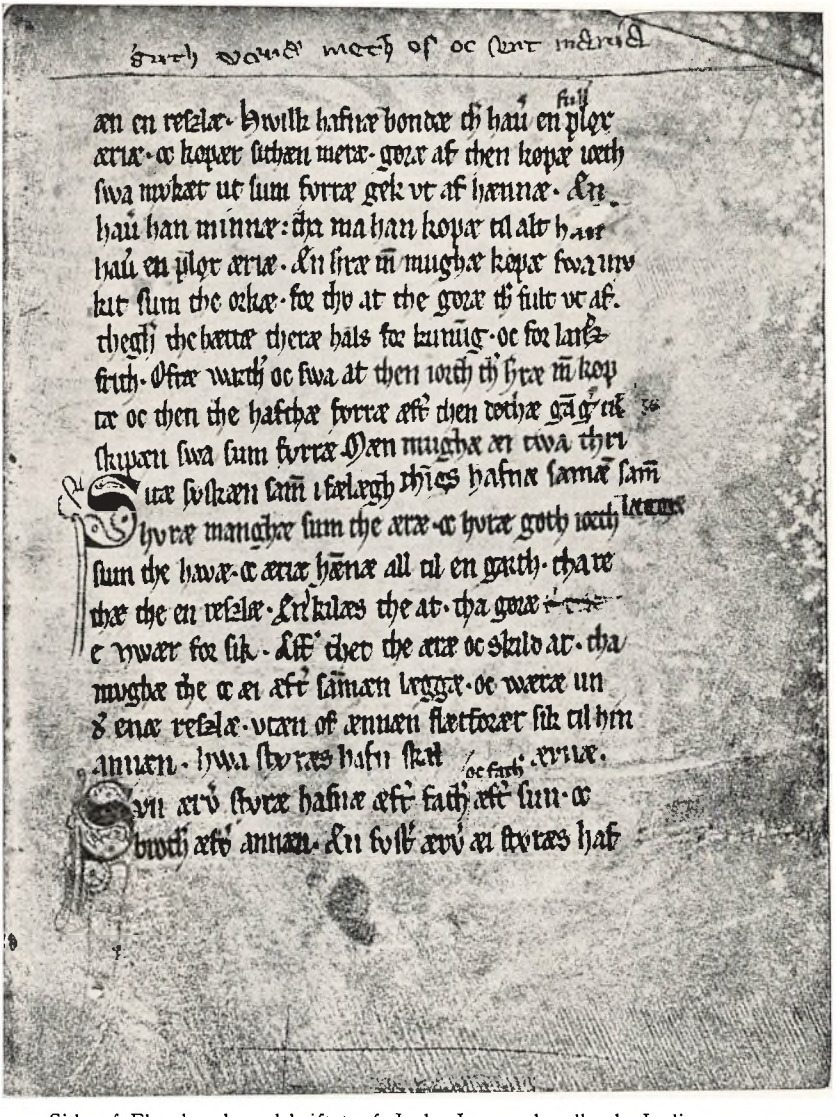

Side af Flensborghaandskriftet af Jyske Lov omhandlende Ledingsvæsenet.

tilkommer Kongen og Landets Høvdinger, og naar Kongen saaledes straffer eller dræber Ugerningsmænd, da er han »Guds Tjener og Lovens Vogter. Thi ligesom den hellige Kirke styres af Pave og Biskop, saaledes skal hvert Land styres og værges af Kongen eller hans Embedsmænd«. Det er fra Gud, at Kongen har sin Myndighed, og derfor skal ogsaa alle Høvdinger vide, »at med den Magt, Gud gav dem i Hænde i

denne Verden, da overdrog han dem ogsaa at værge sin hellige Kirke«, og for deres Udøvelse af denne Tjeneste skal de staa til Regnskab paa Dommens Dag. Intet Dokument giver bedre og klarere end denne Indledning til Loven Udtryk for Samarbejdet mellem Kongen, Kirken og Folket. Kun er det maaske rigtigst at føje til, at i 1241 var den Proces allerede temmelig fremskreden, hvorved Kongen efterhaanden tiltog sig den største Magt paa Tingene, medens »Rigets bedste Mænd« (senere Danehoffet) blev det naturlige Organ for Folkets Indflydelse paa Lovgivningen. Men Loven selv staar som det typiske Udtryk for den Opfattelse, der herskede i Valdemar II's Tid: at Loven blev givet af Kongen og vedtaget af Landstingene.

Umiddelbart efter at Jyske Lov var udarbejdet og vedtaget, døde Kong Valdemar den 28. Marts 1241 og blev begravet i Ringsted Kirke. Faa Konger har udrettet saa meget som han. I sin Ungdom havde han ført en dristig og sejrrig Udenrigspolitik, og da Nederlaget kom, havde han baaret det uden at knækkes. Indadtil havde han bragt Landet administrativt paa Fode, og ved sin Lovgivning og sit Styre havde han bidraget mere end nogen anden til at omforme Danmark til et vel organiseret, økonomisk og retsligt udbygget Middelalderrige. Vil man til sidst spørge om denne Mands Personlighed og Karakter, bliver vi imidlertid Svaret skyldigt. Vi ved, at han vakte den største Beundring hos de talrige islandske Skjalde, som paa den Tid opholdt sig i Danmark, men vi har ingen udførlig eller anskuelig Skildring af ham fra en Mand, der har kendt ham. Hans Værk vil blive staaende som en Stordaad i Danmarks Historie, men den Personlighed, den Mand, der skabte Værket, er for stedse sunket ned i Gravens Glemsel.

TREDIE AFSNIT

SAMFUNDETS OPBYGNING

1. Den store Omdannelse.

Der er Tider i et Lands og et Folks Historie, hvor al Ting synes næsten at staa stille, hvor de bevarende og konsoliderende Kræfter har Ordet, og hvor der derfor kun i meget ringe Grad kan tales om, at der skabes nye Former for Samfundets og Menneskenes Liv. Til Gengæld er der andre Perioder, hvor Tidens Hjul drejer hastigt: gammelt rykkes op, nyt bryder frem, nye Institutioner, nye Skikke, nye Levevilkaar, ny Tro; undertiden kan det være, som om der slet intet lades tilbage af Fortiden. En saadan Periode af gennemgribende Omdannelse oplevede vort Land og vort Folk i de Aarhundreder, der strakte sig fra Vikingetidens Ophør til Valdemar Sejrs Død. I denne Periode undergik Folket og Kongemagten, Landets Organisation og indre Styre, dets politiske og kulturelle Forbindelse med Udlandet, dets Kirke og Tro en gennemgribende Udvikling og Omdannelse.

Skal man kort sige, hvad det var, som skete, kan det gøres paa følgende Maade. Før Sven Estridsøns Tid var Danmark et forholdsvis primitivt Rige, temmelig løst sammentømret og lidet organiseret. De forskellige »Lande« var i Hovedsagen kun knyttet sammen gennem den fælles Konge, men denne Konges Myndighed og Beføjelse var ikke stor, ud over at være Anføreren i Kampen. Man kan daarligt sige, at Kongemagten var en for hele Riget fælles Øvrighed. Den egentlige Myndighed laa hos Folket, samlet paa Landstingene. Her mødte — bortset fra Trællene — alle Mænd, og de var i Grunden alle ligestillet. Det betød naturligvis ikke, at der ikke var store Forskelle i Rigdom og Anseelse; vi ved, at der rundt om sad mægtige Høvdingeslægter; men det betød, at alle frie Mænd principielt og retsligt havde samme Rettigheder og samme Forpligtelser. I Forhold til Udlandet

levede Danmark sit eget, saa temmelig isolerede Liv. Ganske vist var med Handelen og den kristne Mission det store Europa begyndt at banke paa Døren, og mangen en Viking havde paa sine Togter lært fremmed Sæd og Skik at kende. Men endnu ændrede dette ikke Helhedsbilledet: Danmark laa uden for den vesteuropæiske, katolsk-middelalderlige Kulturkreds. Først i 12.—13. Aarhundrede omdannedes Landet til en typisk Middelalderstat, bygget op paa Kongedømmet som Landets Øvrighed; mere og mere af den dømmende og lovgivende Magt blev lagt ind under Kongen, og han skabte en Centralmagt i Landet, hvorfra der udgik et ensartet Styre, en ensartet Administration og Beskatning. Samtidig hermed foregik der en dybtgaaende Differentiering i Folket. Ved Siden af Bønderne voksede der i Byerne en Borgerstand frem med nye Levevilkaar og nye Samfundsordninger, og oven over Bønder og Borgere udskilte der sig to særlige Stænder, Gejstligheden og Herremandsstanden, bygget op paa særlige Forpligtelser og udstyret med særlige Rettigheder. Overalt efterlignede man Forbillederne ude fra, ganske særlig de Forhold, man lærte at kende i Nordtyskland, men først og fremmest omformedes Kirken; den havde i 11. Aarh. været en national Landskirke, som levede efter dansk Ret, og hvor Kongen havde den afgørende Myndighed; i Løbet af 12. Aarh. omformedes den til at være et Led af den store internationale Kirkeinstitution under Pavens Overledelse; den fik sin egen kanoniske Ret, sine egne Domstole og sine vidtstrakte Privilegier, der tilstræbte at unddrage den al Lægmandsindflydelse, ogsaa Kongens Indgreb. Saaledes indtog Danmark sin Plads blandt Middelalderens kristne Stater. Der var en Tid store Vanskeligheder ved at finde ud af, hvorledes denne Plads skulde være, om den skulde være inden for det tyske Rige som et afhængigt Len, eller om Landet skulde staa frit over for Kejseren. Men ogsaa dette Spørgsmaal havde faaet sin endelige Besvarelse før Valdemar Sejrs Død. Samtidig betød det, at Landet blev inddraget i den vesteuropæiske Kulturverden, et vældigt økonomisk Fremskridt. Landbruget fik hidtil ukendte Muligheder for at afsætte sine Varer, Fiskeriet kom til at spille en international Rolle, danske og nordtyske Markeder og Handelsbyer blev Knudepunkter i Verdenshandelen. At dette betød en gennemgribende Ændring i Levevilkaarene, i Sæd og Skik, siger sig selv. Skove ryddedes, Byer blomstrede op, faste Borge og store, smukke Kirker byggedes, Velstand kom til Huse, og Sæderne forfinedes.

Den foregaaende Fremstilling har søgt at skildre de ydre historiske Rammer, hvorunder denne Omdannelse foregik. Fra Konge til Konge har vi fulgt Hovedtrækkene i Landets Historie. Til sidst skal vi nu nærmere betragte Samfundets Opbygning og de enkelte Faktorer i

Historien, Folket, Kongen og Kirken, Lovgivningen, Administration og Retsforholdene, Landbruget, Handelen og Pengevæsenet. Vi skal prøve at følge den Udvikling, som hver enkelt af disse mange Faktorer har gennemløbet. I mange Tilfælde er det ikke muligt at tidfæste Ændringerne til bestemte Aar eller knytte dem sammen med bestemte Navne, men vi kan kun se Begyndelsen og Slutningspunktet af en Udvikling, hvis mellemliggende Stadier vi da med stor Usikkerhed maa gætte os til. Selv med dette Forbehold skulde det dog ikke være umuligt at bringe et vist Indhold i de historiske Begivenheders Ramme, at give et Indtryk af det Liv og den Virkelighed, som laa bag alt det ydre, haandgribelige og opsigtsvækkende.

2. Folket.

I Middelalderen omfattede Danmark et væsentlig større Omraade, end det gør nu. Til Riget hørte, foruden det nuværende Kongedømme, der udgør ca. 43 000 km², Slesvig indtil Ejderen, Skaane, Halland og Bleking, saaledes at *Rigets samlede Areal* nærmede sig 70 000 km². Landets Konturer har ikke i de forløbne Aarhundreder ændret sig nævneværdigt, bortset fra det sydlige Slesvig, hvor Vesterhavet har gjort graadige Indgreb og ændret Kystlinien. Paa mange forskellige Maader har man forsøgt at danne sig et Skøn over, hvor mange Indbyggere der var i det middelalderlige Danmark, men alle saadanne Beregninger er yderst usikre. Givet er det imidlertid, at Vesteuropas Befolkning i det første Aartusind af vor Tidsregning i det store og hele har været i en meget stærk Vækst, der kulminerede omkring 1300 med et Befolkningstal, der derefter forblev nogenlunde konstant dog med nedadgaaende Tendens til Midten af 18. Aarh. Hvis man kan gaa ud fra, at disse Beregninger ogsaa nogenlunde har Gyldighed for Danmark, tør man maaske skønsmæssigt anslaa *Rigets Befolkning* i Slutningen af Valdemarstiden til henved en Million, et Tal, der ogsaa støttes af andre Beregninger. For vor Periodes Begyndelse maa man dog regne med et væsentlig lavere Tal, idet Befolkningstætheden utvivlsomt har været i rivende Vækst netop i 12.—13. Aarh., hvor der spredt over hele Riget opstod henved 4000 Udflytter-Landsbyer, de saakaldte Torper.

I 11. Aarh. fandtes der inden for denne Befolkning stort set ingen Standsforskelle ud over den, der skilte mellem de frie Bønder og Trællene. Ordet »Bonde« betyder den boende, bosatte Mand og har sikkert oprindelig været Betegnelsen for Jordejeren, idet alle frie Mænd var Selvejere. Paa dette Punkt var der imidlertid allerede i den ældre

Hyrderne paa Marken. Fra Ølstfrontalet, ca. 1200. Nationalmuseet.

Middelalder indtraadt en betydelig Forandring. Hvad Grundene hertil var, skal vi ikke komme ind paa, men det er ganske givet, at der overalt i Landet fandtes en Kreds af Stormænd, som ejede mere Jord, end de selv kunde dyrke, og derfor forpagtede deres Bøndergaarde ud til Fæstere, Landboer, som de kaldtes (coloni). Men retsligt var Landboerne i Hovedsagen stillet lige med de jordejende Bønder. Fæsteforholdet betød intet Indgreb i den personlige Uafhængighed, saaledes som det kendes fra senere Tider. Der skulde blot svares en Leje af Jorden, »Landgilde«; derudover paahvilede der ikke Landboen særlige Forpligtelser, og som fri Mand mødte han som andre i Landsbyen og paa Tinge. Ganske vist hedder det i Jyske Lov, at man til Nævninger kun maa udtage Adelbonde (d. v. s. en Bonde, der sidder paa egen Slægtsjord), ikke Bryde eller Landbo, og der møder os enkelte Bestemmelser af lignende Art. De vidner om det ganske selvfølgelige, at Besiddelsen af Jord i et Agerbrugssamfund altid giver en vis Forret. En virkelig Standsforskel er der dog ikke Tale om. Det ses tydeligst af Straffebestemmelserne, hvor der aldrig sættes forskellige Bødesatser ved Manddrab og andre Krænkelser, alt eftersom den krænkede tilhører den ene eller den anden Samfundsklasse.

Man har i de senere Aar ivrigt drøftet, hvorledes Talforholdet har været mellem Landboerne og de jordejende Bønder, men man er ikke naaet til Enighed. Almindelig antaget er det, at Selvejendom fra de ældste Tider har været det normale. I Middelalderens Løb skete der, som bekendt en gennemgribende Forskydning, saaledes at der i 16. Aarh. kun fandtes et lille Faatal af frie Bønder med egen Jord. En Række forskellige Faktorer har bidraget til denne Udvikling, men det er meget vanskeligt at faa Klarhed over, hvor tidligt de har gjort sig gældende, og herom er Historikerne da ogsaa uenige. Nogle mener at den største Del af Jorden, i hvert Fald paa Øerne, allerede i 11.—12. Aarh. har været i Hænderne paa Storgodsejere, rige Slægter

som Skjalm Hvides og Peder Bodilsøns. Disse Besiddelser har ganske vist ikke haft Karakter af Herregaarde — selve Landbrugsteknikken og Mulighederne for at afsætte Produkterne tillod vanskeligt Storgodsdrift — men har været Strøgodsbesiddelser, saaledes at een Mand ejede en Række spredte Bøndergaarde, der var forpagtet ud til Landboer. Selv hvor en hel Landsby var i Enkeltmands Eje, var Dyrkningsmaaden den sædvanlige, blot med den Forskel, at Bønderne betalte Landgilde til Ejeren. Det er dog meget tvivlsomt, om denne Overgang fra Selveje til Fæste rigtig har taget Fart før i Valdemarstiden for saa at fortsættes i de følgende Aarhundreder. Landskabslovene, der jo er nedskrevet i Begyndelsen af 13. Aarh., synes endnu i Hovedsagen at forudsætte et Samfund af jordejende Smaabønder. Det normale er, at hver Bonde kun har een Gaard. Naturligvis har der ogsaa tidligere været Slægter, og navnlig da Kongeslægten, som havde mere vidtstrakte Besiddelser, men det har næppe været disse, der gav Samfundet dets Præg. Først de talrige Gaver til Bispestolene og Klostrene og derefter den egentlige Herremandsstands Fremkomst har, i Forbindelse med Kirkens og Adelens Privilegier, ført til en gennemgribende Omformning af Jordfordelingen, og denne har først for Alvor taget Fart i Valdemar Sejrs Tid.

I 11.—12. Aarh. havde Samfundet da endnu en i Hovedsagen »demokratisk« Karakter, i den Forstand, at Bønderne, hvad enten de ejede meget eller lidt Jord eller muligvis kun var Fæstere, personligt var uafhængige og havde fulde Rettigheder i Samfundet. De deltog ligeligt i Ordningen af fælles Sager, saaledes som det foregik gennem Landsbyfællesskabets Selvstyre og gennem Herreds- og Landsting, og de var »frie Mænd«, paa hvem der ingen Byrder hvilede ud over Pligten til at deltage i Landets Forsvar. Skatter og offentlige Indgreb eksisterede der i ældre Tid kun meget lidt af. Men dette »Demokrati« betød naturligvis ikke, at der ikke eksisterede sociale og økonomiske Uligheder, eller at disse Uligheder var uden Betydning. Tværtimod. Netop i et Bondesamfund spiller Rigdom og Jordbesiddelse altid en meget fremtrædende Rolle, og en Mands »Vægt« i Samfundet staar i nøje Forhold til, hvor meget han ejer. Storgodsejeren var ikke i en anden Klasse end Fæsteren, men i Kraft af Rigdom og faktisk Magt maatte hans Ord, hvad enten de faldt paa Bystævne eller paa Herreds- eller Landsting, faa større Vægt. Og selv om Smaabønderne, der kun ejede en enkelt Gaard, var i absolut Flertal, har der utvivlsomt fra de ældste Tider ved Siden af dem eksisteret *Stormands- eller Høvdingslægter*. Det er ikke umuligt, at de er Resterne af en oprindelig Arveadel; en saadan synes nemlig at have eksisteret hos andre germanske Folk; men i saa Fald har den her i

Danmark før den historiske Tid mistet sit Præg af at være en særlig privilegeret Klasse. Det er disse Slægter, der hos Saxo kaldes »magnates«, »nobiles« og lignende, og som sættes i Modsætning til Folket (»plebs«, »populares«). Til denne Kreds hørte vel ogsaa de fleste af »Styresmændene« (se ndf. S. 715). Utvivlsomt har adskillige af disse Høvdinger siddet paa egne Gaarde uden for Landsbyfællesskabet og haft Trælle til at dyrke deres Jord, og mange af dem samlede sig en Skare af Huskarle, en Hird. Derfor kunde de paa egen Haand drage ud paa Vikingetog — en Tradition, som vi har set at Sunesønnerne kunde opretholde endnu i Begyndelsen af 13. Aarh. Disse rige Stormænd var Folkets selvskrevne Førere, ikke blot i Krigstid, men ogsaa naar der paa Tinge skulde træffes vigtige Bestemmelser til Ordning af fælles Anliggender.

Over dem stod *Kongen,* som havde den største Hird i Riget, og det at indtræde i hans Hird gav en vis Særstilling. Kun i den søgte de fornemmere Mænd Optagelse; thi Kongetjeneste betragtedes for en fri Mand som en Ære, ikke som en Indskrænkning i hans Selvstændighed. Om man vilde lade sig optage i Hirden, beroede paa frit Valg, men engang indtraadt var man forpligtet til ubetinget Lydighed imod Kongens Bud, og man var underkastet Vederlovens Bestemmelser, der med ubønhørlig Strenghed ramte enhver Form for Utroskab. Til Gengæld fik Hirdmanden en vis Sold og Underhold i Kongens Gaard. Men en egentlig Standsforskel mellem de øvrige Bønder og den kongelige Hird eksisterede der ikke. Det er da ogsaa betegnende, at Ordet »Bonde« anvendes om alle frie Mænd, uden Hensyn til deres større eller mindre Rigdom.

Under Bønderne stod *Trællene,* der udgjorde en Klasse for sig. De var principielt retsløse, baade personligt og offentligt. De betragtedes som deres Herres Ejendom, og han havde fri Raadighed over dem. En Træl kunde hverken erhverve Ejendom eller modtage Arv, og paa Tinge kunde han naturligvis ikke møde. I ældre Tid var Trællestanden temmelig talstærk, idet den ikke blot forøgedes gennem de Børn, der fødtes af ufri Kvinder, men ogsaa fik et kraftigt Tilskud af fremmede, der var taget til Fange paa Vikingetog. Ogsaa ved Forbrydelser kunde man miste sin Frihed, man kunde dømmes til Trællekaar i Kongens Gaard. Saa sent som i Absalons Testamente hører vi, at han skænkede Trælle Friheden, hvis Trællestand var Straf for Forbrydelse. I Løbet af Valdemarstiden tager Trællene imidlertid stærkt af i Tal for til sidst helt at forsvinde. Det har sikkert bidraget sit til denne Forandring, at Kirken talte de undertryktes Sag og stræbte efter en Bedring af deres Kaar. Vigtigere var det imidlertid, at Landbruget ifølge hele sin Organisation og Teknik ikke

var indstillet paa Stordrift, men paa Smaagaarde, hvor der ikke var Brug for mange Trælle. Ret beset var det ogsaa i Jordejerens Interesse at bedre Trællenes Kaar, saaledes at de personligt blev delagtige i Jordens Udbytte. Det kunde ske paa den Maade, at Trællen blev »Bryde«. Bryde — af Ordet »brytiæ«, sønderdele — betegner vist nok oprindelig en Træl, der paa mere selvstændig Maade bestyrer en Gaard, men i Valdemarstiden viser Landskabslovene, at Bryderne er blevet frie Mænd, Forvaltere eller Forpagtere, der har omtrent samme Stilling som Landboerne. De betaler en vis Kvotadel af Udbyttet til Ejeren, men er ellers selvstændige. Andre Trælle blev »Gaardsæder«, d. v. s. en Slags Husmænd, der enten slet ikke ejede Jord eller kun meget lidt, og som havde deres Hovedindtægt ved at arbejde for andre. Takket være den store Opdyrkning af ny Jord er utvivlsomt adskillige Trælle ogsaa gaaet over i Landboernes Kreds. Hvor det var en Storbonde, der brød Jord, kunde han grundlægge et nyt Landsbyfællesskab, hvor de Trælle, han udsendte, blev Fæstere, der betalte Landgilde til ham. Denne Forøgelse af Bondestanden har bidraget til socialt at trykke den nedad, og snart kom den Tid, hvor adskillige af de selvejende Smaabønder saa deres Fordel i at blive Fæstere under en Herremand.

Endnu i Valdemarstiden levede saa godt som alle Landets Beboere af *Agerbrug*. Frugtbarest og derfor tættest befolket var Skaane, Sjælland og Fyn; mere spredt var Bebyggelsen i Jylland. Før den historiske Tid begynder, var *Landsbyfællesskabet* blevet den fremherskende Dyrkningsmaade. Kun paa Bornholm og i Vest- og Nordjyllands magre Egne var Enkeltgaarde det almindelige. Landsbyerne kunde — alt efter som Terrænforholdene lagde det nær — have forskellige Former; der var »Rundbyer«, hvor Gaardene laa samlet i en Kreds, »Langbyer«, hvor de laa i to parallelle Rækker med en bred Gade i Midten, og »Terrænbyer«, hvor de laa paa een Række med en aaben Plads foran. Midtpunktet i Byen var Gaden, »Forte«, der i Rundbyerne, som navnlig var udbredt i Østdanmark, fik Karakter af en rund Plads. Her laa Gadekæret, og her holdtes Bystævnet. Denne Plads var fælles Eje og maatte ikke bebygges. Normalt førte fire Veje ind til den: »Til hver By bør retteligen føre fire Veje, de, der fra Arilds Tid har ført dertil, og dem maa ingen spærre eller ødelægge«. Der skal være lagt Vej til Købstad, Ting, Strand og Skov, og disse Veje skal holdes vedlige, om nødvendigt med Hjælp fra Sogn og Herred. Omkring Forten laa Gaardene, og hver Gaard havde sit særskilt indhegnede Stykke Jord, der kaldtes Toft. Den anvendtes til Opførelse af Bygninger, til Havebrug, Kaalgaarde, mindre Kvægfolde og lignende. Det var ikke blot i Særeje, men i Særdrift og ud-

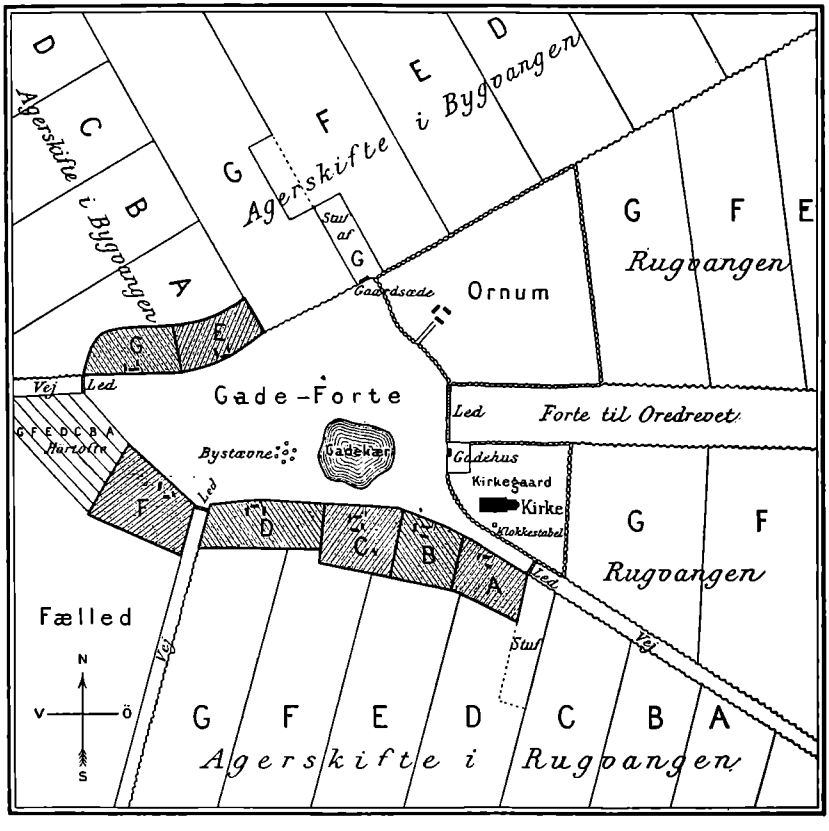

En dansk Landsby paa Fællesskabstiden. Efter »Danmarks Riges Historie«.

gjorde Gaardens vigtigste Del, dens »Hovede«. Naar Landsbyens Bedrift udvidedes, blev man undertiden enig om, at inddrage Jord fra den nærmeste Mark og saaledes udvide Tofterne. Omkring Forten havde ogsaa Gaardsæderne deres Huse, med eller uden Toft. Uden om Tofterne laa Landsbymarken (akærland, utlændæ eller ollændæ), som dyrkedes i Fællesskab efter noget forskellige Systemer. Ældst var vel »Alsædsbrug«, hvor hele den dyrkede Jord blev besaaet hvert Aar. Naar Jordens Bonitet og utilstrækkelig Gødning ikke tillod dette, kunde »Græsmarksbrug« anvendes; det kendes navnlig fra Jylland; man lod Halvdelen af Jorden ligge hen til Græs i en Aarrække, medens den anden Del besaaedes med Korn, hvorefter man skiftede. I hele Østdanmark og store Dele af Jylland blev dog det saakaldte Trevangsbrug fremherskende, og kun dette skal her skildres nærmere (se Planen ovenfor). Landsbyens dyrkede Areal inddeltes i tre Vange, som skiftevis anvendtes, et Aar ad Gangen, til Vintersæd (Rug), Vaar-

sæd (Byg, Havre) og Græsning. Hver Vang bestod gerne af flere Arealer, som hver for sig var af nogenlunde ensartet Bonitet; disse Jordstykker kaldtes Aase eller Agerskifter og var da atter delt i Agre, svarende til Antallet af Gaarde i Byen, saaledes at normalt hver Gaard efter sin Størrelse havde een eller flere Agre i hvert Agerskifte. Herved sikrede man sig, at Jorden blev nogenlunde retfærdigt fordelt efter sin Bonitet. Som Regel fulgte man i Fordelingen af Agrene den Rækkefølge, som var givet med Gaardenes Beliggenhed i Landsbyen, idet man begyndte i Øst og fulgte Solens Bevægelse; dette kaldte man derfor »Solskifte«; der findes dog ogsaa andre »Skifte«-Systemer, som ikke her skal omtales nærmere. Hver Mand dyrkede sin Ager, og mente han i Tidens Løb ved Afpløjning eller paa anden Maade at være blevet forurettet, kunde han paa Bystævne forlange en ny Fordeling af Jorden. Denne skete ved »Rebning«, som betegnede en ny Opmaaling og Fordeling af hele Marken efter den Brøkdel af det samlede Areal, som hver Gaard havde Krav paa. De med Korn besaaede Agerskifter, maatte naturligvis være indhegnede, medens den tredie Vang laa hen til Græsning for Kvæget. Uden om Bymarken laa større eller mindre uopdyrkede Strækninger, som var i Landsbyens Eje, Skov, Mose, Græsfælleder (»Overdrev, »Oredrev«), der uden Udstykning blev anvendt i Fællesskab til Græsning for Kreaturerne. Alt efter sin Størrelse havde hver Gaard Ret til at sende et bestemt Antal Kvæg ud paa Fælleden og et bestemt Antal Svin paa Olden i Skoven.

Saa vidt Landsbyens Udseende og Ordning. Naar vi dernæst skal se lidt nærmere paa *den enkelte Gaard,* møder vi Begrebet »Bol«, som har voldt Historikerne de største Vanskeligheder. Ordet hænger sprogligt sammen med »Bolig« og har vel oprindelig betegnet den Jord, der normalt hørte til et Bosted, altsaa den Jord, som kunde dyrkes af een Mand og var tilstrækkelig til Underhold for ham og hans Familie. Siden har »Bolet« haft en meget indviklet Historie, og paa Valdemarstiden er det nærmest blevet en bestemt Inddeling af Landsbyerne og deres Areal. Hver Landsby indeholder et bestemt Antal Bol, de mindste Udflytterbyer kun et enkelt eller endog mindre, medens de store Landsbyer kunde naa op paa 10—12 Bol, ja endnu mere. Bolet bliver altsaa Betegnelsen for en bestemt Brøkdel af Landsbyens Jord, af varierende Omfang inden for de forskellige Byer, og det svarer slet ikke mere til »een Mands Jord«. Tværtimod omfattede en Gaard normalt kun en Brøkdel af et Bol, et halvt eller et kvart Bol; kun undtagelsesvis forekommer Gaarde paa et helt eller flere Bol. Naar man nu vidste, hvor mange Bol en Landsby var delt i, og tillige, hvor stor en Del af et Bol der tilkom den enkelte Gaard,

kunde man — hvad der var af den største Betydning ved Rebningen — regne ud, hvor stort et Areal, hvor mange Agre, der tilkom hver Gaard i hver Vang. Saaledes bevarede Bolinddelingen sin lokale Betydning. Derimod egnede den sig kun daarligt som Grundlag for en almindelig Beskatning af Jorden — Bolet var jo af vidt forskellig Størrelse i de forskellige Landsbyer og til de forskellige Tider. Ved Beskatningen indførte man da en Skyldvurdering, og ved denne Lejlighed har man i hvert Fald paa Sjælland overtaget Ordet Bol og givet det en helt ny Betydning. Dette skal vi senere vende tilbage til (se ndf. S. 732).

Et af de sikreste Tegn paa, at Landskabslovene endnu forudsætter et Samfund af Selvejere, er de nøjagtige Forskrifter, der gives for Bøndernes Arv af Jord og for Afhænding af Jorden. Overalt forudsættes, at Bonden har fri Raadighed til at sælge eller bortgive sin Jord — inden for de af Loven afstukne Grænser. Derved var der Mulighed for en Opdeling af Besiddelserne. Bonden kunde inden for sin Gaard have en Landbo, der havde en vis Del af Gaardens Jord i Fæste. For saadanne Landboer kunde det ogsaa ske, at der blev udlagt ny Toft. Det var vel paa den Maade, at der var kommet langt flere Gaarde end Bol i Landsbyerne. De nyudlagte Gaarde tog da Del i Rebningen med en bestemt Brøkdel af et Bol. Men der kunde ogsaa sælges paa en anden Maade: Bonden kunde afhænde et bestemt begrænset Areal, f. Eks. til en Gaardsæde, uden at det førte nogen Konsekvenser med sig i Retning af Andel i Bymark og Overdrev. Et saadant Særeje kaldtes »Stuf« og eksisterede uafhængig af Rebningen — for saa vidt det paagældende Stykke Land ved en ny Rebning vedblev at tilhøre den Gaard, hvorfra »Stuf«et var bortsolgt, var dette ikke Tilfældet, maatte man finde en ny Ordning til Erstatning.

For Stuf kunde Rebningen saaledes faa Konsekvenser. Helt uden for Fællesskabet og ganske uberørt af Rebning var derimod »ornum«. Ordet betyder det, som er taget udenfor, nemlig uden for eller ud af den almindelige Bymark, Særfold, der falder udenfor den i Fællesskab dyrkede Jord. Det kaldes ogsaa »kænnæland«, fordi det skulde være særlig afmærket: »Er der ornum i Byen, skal det være fra Arild og særlig afmærket med Stok og Sten eller med Grøft; det skal ikke rebes sammen med Byen, fordi det skiller sig ud fra hele Byen«. Hvorledes »ornum« er opstaaet, om det er en gammel Hovedgaard, der har holdt sig uden for Fællesskabet, vides ikke med Sikkerhed. Det var ikke i alle Landsbyer, der fandtes »ornum«, men hvor den fandtes, dyrkedes den sammen med den øvrige Mark, dog saaledes at den holdtes uden for al Rebning og uden for den almindelige

Beregning af Skatter. En lignende Stilling som ornum kunde den Jord indtage, som Enkeltmand havde ryddet i Skov, det saakaldte »Ryd«.

Landsbyfællesskabet var ikke noget kommunistisk Ejendomsfællesskab, og det er højst tvivlsomt, om det har udviklet sig af et saadant. Langt snarere er denne Sammenslutning om et Dyrkningsfællesskab betinget af tekniske Forhold, først og fremmest Indførelse af Hjulploven, og den har utvivlsomt til at begynde med betegnet et væsentligt Fremskridt. Først senere viste Systemets Skyggesider sig: at den enkelte initiativrige Bonde holdtes tilbage af de mange, og at det i det hele taget var umuligt at handle hurtigt og paa egen Haand. Et saadant Dyrkningsfællesskab krævede, at man sammen traf Bestemmelser om Pløjning og Saaning, om Høst og om Græsning og mange andre Spørgsmaal. Disse Bestemmelser blev taget paa *Bystævne* (Gadestævne), som holdtes paa Landsbyens Forte, og hvor samtlige Gaardmænd, hvad enten de var Selvejere eller Fæstere, gav Møde. Denne Bymændenes Forsamling var højeste Myndighed, og ud af dens Beslutninger voksede efterhaanden faste Regler for Livet i Landsbyen, Vedtægter, som overleveredes mundtligt fra Slægt til Slægt, og som først mange Aarhundreder senere er blevet nedskrevet. Den, der overtraadte Vedtægterne, straffedes med »Vider«, Bøder til Landsbysamfundet. Paa fælles Interesser i Jorden og i Dyrkningen opbyggedes der saaledes et Samfund i det smaa, som paa mange Maader blev forbilledligt for Landets fælles Udvikling. Utvivlsomt er Grunden til de fleste af Landskabslovenes retslige Bestemmelser om Arv og Køb, om Markskel og Bøder o. s. v. vokset ud af Landsbyfællesskabets Forsøg paa at skabe faste og ordnede Forhold. Men ogsaa som Organisation betragtet maatte det føre ud over sine egne Grænser.

Befolkningstallet var gennem hele vor Periode i stærk Stigning, og dette maatte med Nødvendighed medføre en betydelig Udvidelse af det dyrkede Areal. For en Række Landsbyers Vedkommende ser vi da ogsaa, at en saadan Udvidelse har fundet Sted; Vangene faar flere Aase. Men ofte har Væksten været saa stærk, at det har ført til Dannelse af en *Udflytterby*, en »Torp«, som Landskabslovene kalder den. Paa denne Maade blev der mellem 1000 og 1300 grundlagt flere Tusinde nye Landsbyer over hele Landet. Overalt blev ny Jord brudt og Skov ryddet; der var Landomraader nok at tage af. Det er de Landsbyer, hvis Navne ender paa -rup, -drup, -trup, -rød, som stammer fra denne Periode. Tør man slutte noget ud af Navnene, der som Regel er sammensat med Personnavne, har Enkeltmandsinitiativet spillet en fremtrædende Rolle ved denne Udflytning, hvilket jo i sig selv er naturligt. Den enkelte foretagsomme og økonomisk handlekraf-

tige Bonde er gaaet i Spidsen. Ofte er den nye By saaledes blevet een Mands Besiddelse, men den har været dyrket ved Fæstere og Landsbyorganisationen har været ganske som i de ældre Byer, blot med den Forskel, at Ejeren modtog Landgilde. Saaledes fremkom der en Klasse af Godsejere med forholdsvis samlet Jordareal og med adskillige Landboer under sig. Nybruddet og Udflytningen bidrog til, at den rige Bonde fik større Muligheder og derved blev rigere, og forberedte saaledes Herremandsklassens Fremkomst.

Landsbyen var — i hvert Fald fra Folkevandringstiden — den egentlige Celle i Folkeorganismen; det var i den, Folket levede; men hvor Landsby stødte op til Landsby, hvor Markskel mødtes med Enkeltmandsgaarde, hvor Landsbyens Vej krydsede over fremmed Jord, opstod der Spørgsmaal, som førte ud over Bymændenes Kreds, som angik større Kredse af Bønder; derfor havde da ogsaa fra gammel Tid *hvert Herred sit Ting,* hvor alle Herredets Bønder mødtes for at vedtage Bestemmelser og fælde Dom i Stridsspørgsmaal. Hvor hyppigt der holdtes Ting, ved vi ikke med Bestemthed, men i Skaane synes det normale paa Valdemar Sejrs Tid at have været hver 14. Dag. Forudsætning for Tingets Gyldighed var dog, at der mødte et vist Antal: »Mindre end syv Mand maa ej holde Ting«, hedder det i Jyske Lov; andre Steder synes det mindste Tal at have været 12. Ved Siden af Herredet fandtes i Jylland Sysselinddelingen, og ogsaa Syslet havde sit fælles Ting, der dog aldrig synes at have spillet nogen større Rolle. Derimod var Rigets Inddeling i »Lande« af den største Betydning; i nyere Tid har man været tilbøjelig til at betragte denne Inddeling som Rest af en gammel Stamme- eller Folkedeling. Det er dog et Spørgsmaal, om ikke geografiske Forhold har virket langt stærkere end de etniske til at fremkalde denne Opdeling af Riget. *Hver Landsdel havde sit Tingsted,* Jylland ved Viborg, Sjælland ved Ringsted og Skaane ved Lund; dette var de tre vigtigste Tingsteder, men samtidig fandtes der et Ting ved Odense for Fyn og de sydlige Øer, og ved Urnehoved holdtes der Landsting for Sønderjylland. Landstingene havde en gennemgribende Magt i hele Samfundet; der blev Lovene givet for det paagældende »Land«, og de udøvede den højeste dømmende Myndighed; navnlig Sager, der drejede sig om Dødsstraf, synes at have været reserveret dem. Tillige var det Landstingene, der traf Afgørelse om Krig og Fred, men deres vigtigste Beføjelse var dog maaske, at de valgte Kongen — Viborg Ting først ifølge Traditionen. Derved fik de en politisk Indflydelse, som rakte meget vidt, idet de stadig kunde forhandle med Kongen og stille deres Krav. Hvorledes Tingstævnet har formet sig, ved vi kun meget lidt om, men utvivlsomt har det været Høvdingerne og de rige Stor-

bønder, som førte det store Ord. Alle Bestemmelser skulde dog billiges af Folket, hvilket — i hvert Fald i ældre Tid — foregik ved »vapnætak«, Vaabengny. En Vanskelighed var det, ikke mindst ved Kongevalg, at de enkelte Lande var saa godt som helt selvstændige. Vi ser saaledes, at Jyderne og Østdanskerne efter Erik Lams Død tager hver sin Konge. Ved andre Lejligheder, hvor Valget var tvivlsomt, klarede man sig paa den Maade, at man ved Isøre samlede en Forsamling af Stormænd fra hele Riget, som traf Afgørelsen; det var saaledes Tilfældet ved Harald Héns og Niels' Valg. Rimeligvis skal dette dog forstaas saaledes, at der kun er Tale om en Overenskomst af Stormændene, som bagefter maatte stadfæstes paa Landstingene. Men ikke blot ved Kongevalg gjorde Landsdelenes Partikularisme sig gældende. I Venderkrigene var den indbyrdes Kiv og Konkurrence mellem Skaaninger, Sjællændere og Jyder Kilden til mange Vanskeligheder; en virkelig fælles Øvrighed og Organisation for hele Riget fandtes endnu ikke i 11. og Begyndelsen af 12. Aarhundrede; det eneste faste Baand, som knyttede de forskellige Lande sammen, var den fælles Konge, og dennes Myndighed var, som vi i det følgende skal se, endnu meget begrænset.

3. Kongen.

I 11. Aarh. var det danske Samfund, som vi har set, endnu et primitivt Bondesamfund uden nogen Øvrighed eller Centraladministration i moderne Forstand. Det offentlige Liv indskrænkede sig til Herreds- og Landstingene, der kun havde lokal Myndighed. Kongens Magt beroede i Hovedsagen paa den rent faktiske Indflydelse, han øvede i Kraft af sin Rigdom og Anseelse. Hans eneste offentlige Beføjelse var Ledelsen af Rigets Forsvar. Her gik han i Spidsen med sin Hird, der var den største og mest ansete i Landet. Vigtigere var det dog, at han, naar Fjenden var i Landet, kunde udbyde Bønderne til Leding; de havde da Pligt til at møde. Gjaldt Ledingsudbudet Vikingetogt til fremmed Land, var derimod Landstingenes Godkendelse nødvendig. I den lovgivende og dømmende Magt havde Kongen kun den Andel, hans personlige Myndighed og Anseelse paa Tinge gav ham, og en økonomisk Beskatning af Folket var noget ukendt. Kongen levede som enhver anden Stormand af Indtægten fra sit Gods; dog havde han et vist Krav paa Underhold, naar han rejste omkring i Landet. Bønderne leverede — oprindelig vistnok frivilligt, senere fik hele Ordningen en mere fast Karakter — et vist Kvantum Levnedsmidler til Forvalteren paa den Kongsgaard, hvor Kongen tog

Kongekrone fra ca. 1200. (Fra Trydekrucifikset i Skaane). Efter »Äldre kyrklig Konst i Skåne«.

ind; det var denne Ydelse, der betegnedes med Navnet »Nathold«; rimeligvis har der — for at fordele Byrden nogenlunde ligeligt — været Bestemmelser om, hvor ofte Kongen maatte komme til et bestemt Herred. Hans hele Stilling hentede sin Kraft fra, at han var valgt af Folket; ganske vist var Ordningen en ejendommelig Blanding af Valg- og Arvefølge, idet man kun meget ugerne gik uden for Kongeslægten; normalt valgte man efter en Konges Død hans ældste Søn til Efterfølger; men det forhindrede ikke, at der i Folket var en stærk Bevidsthed om Tingenes Ret til at vælge og saaledes overdrage Kongeværdigheden, og hvor der var flere Sønner, følte man sig ikke bundet til den ældste; man valgte den, der ansaas for bedst skikket, og uægte Fødsel var ingen Hindring for Valg; det blev det først fra Valdemar den Stores Tid under Indflydelse af kirkelige Synspunkter. Havde Kongen ingen Sønner eller var disse paa Grund af Alder eller paa anden Maade uegnet til Kongemagten, gik man videre ud i Slægten. Saaledes blev som bekendt i 11—12. Aarh. fem Brødre valgt efter hinanden, og ved Erik Emunes Død valgte man Søstersønnen Erik Lam.

Den rivende politiske og økonomiske Udvikling af Riget maatte imidlertid efterhaanden stille helt nye Krav i Retning af en virkelig Forfatning, en offentlig Administration og et udviklet Penge- og Skattevæsen, samtidig med at Kampene mod Venderne viste, hvor nødvendigt det var at skabe en stærk Centralmagt. Over for disse nye Krav viste det sig snart, at det gamle Styre, som det gjorde sig gældende paa Tingmøder, var ganske utilstrækkeligt, og næsten med Selvfølgelighed maatte det da blive Kongemagten, der traadte ind i Stedet. Kun den var fælles for hele Riget, og hertil kom, at en Række Faktorer bidrog til at skubbe den i Forgrunden. Kongen var udgaaet af en af Landets mægtigste Høvdingslægter, og dette, i Forbindelse med hans Rigdom og Hird, gav ham en faktisk Magt at sætte bag Øvrigheden, som man ikke fandt noget andet Sted i Riget. Samtidig viste det sig — om end først efter adskillige Konflikter — at Kirken ret forstaaet var interesseret i at støtte den nye Øvrighed, fordi der her baade var Værn og Privilegier at hente, og anderledes forholdt det sig ikke med den fremvoksende Herremandsstand. Jo mere Lan-

det blev draget ind i den vesteuropæiske Kulturkreds, des stærkere maatte ogsaa Forbilleder fra Udlandet, hvor Kongedømmet var det bærende Grundlag for Samfundsordningen, virke ind paa danske Forhold. Hele Situationen gav saaledes den bedste Mulighed for en Udvidelse af den kongelige Magt, og denne Mulighed blev med stor Kraft og Dygtighed udnyttet af Konger som Knud den Hellige og Erik Ejegod, og i Valdemarstiden afsluttedes Udviklingen, saaledes at Kongen virkelig blev den for hele Landet fælles Øvrighed, hvor en Række politiske, retslige, administrative, økonomiske og militære Beføjelser samledes. Hans Indflydelse beroede ikke mere paa hans faktiske Magt alene, men blev lovmæssigt fastslaaet og fik et stadig større Omfang.

Fra gammel Tid blev Lov givet og Dom fældet paa Tinge, og man behøvede ikke at indhente Kongens Stadfæstelse. Var han til Stede, kunde han naturligvis øve stor Indflydelse, og ofte har det vel netop været Kongerne, der tog Initiativet til mere omfattende Reformer i Lovgivningen, det er sikkert Forklaringen paa, at Konger som Frode og Harald Blaatand omtales som Lovgivere. Men fast stod det, at baade Loven og Dommen hentede deres Gyldighed fra Folkets Vedtagelse, ikke fra Kongens Myndighed. Et var imidlertid en Doms Gyldighed, et andet dens Gennemførelse. Ikke mindst de strenge Domme, der lød paa Dødsstraf eller Fredløshed, var for Tingbønderne meget vanskelige at eksekvere, naar de skulde have Gyldighed ud over den paagældende Landsdel. Det gamle Princip for Retsfuldbyrdelsen var, at man overlod det til den skadelidte Part selv at tage sig til Rette. Men over for Rigmænd og Høvdinger kunde det blive meget vanskeligt. For at gennemføre en virkelig Retshaandhævelse maatte man søge Kongens Bistand; hans Magt strakte sig jo over hele Riget, og han havde sin kraftige Hird at sætte bag ved Dommen. Naar det blev ham, der eksekverede denne, var det imidlertid en næsten selvfølgelig Ting, at den med Dødsstraf og Fredløshedsdom følgende Konfiskation af Gods og Formue maatte komme ham til Gode, og at den, der ønskede at købe sig Fred, maatte betale sin Fredkøbsbøde (40 Mark Sølv) til ham, ikke til Tinget. Allerede paa Knud den Helliges Tid har disse Bøder spillet en betydelig Rolle. En stor Del af den Jord, han skænkede Lundekirken, stammede herfra. Det var ikke smaa Beløb, der paa denne Maade fandt Vej til Kongens Kasse, thi netop i 12. Aarh. hørte Manddrab til Dagens Orden, og man betragtede det som en af Kongens vigtige Opgaver at sætte en Stopper for denne retsløse Selvtægt. Udviklingen standsede imidlertid ikke ved Fredkøbet. Af stor Betydning var det, at man, i hvert Fald fra Begyndelsen af 12. Aarh., anerkendte Kon-

gens Ret til Ledingsbøder, det vil sige Bøderne fra dem, der ikke mødte, naar Leding blev udbudt, skønt de var forpligtet dertil. Dette betød en ikke ringe økonomisk Fordel, men vigtigere var det vel, at det saaledes blev slaaet fast, at Kongen havde Ret til at udbyde Ledingshæren og var ubetinget Herre over den, selv om Hævdelsen af denne Beføjelse endnu i Valdemar den Stores Tid mødte store Vanskeligheder. Ogsaa i de øvrige Retsbøder havde Kongen en væsentlig Andel, og snart opfattedes han som den almindelige Værner af Lov og Fred med Pligt til, gennem sine Fogeder, at holde Dommene ved Magt.

Den Andel, Kongen saaledes fik i den straffende Retshaandhævelse, bidrog i høj Grad til at bane Vej for en Forstaaelse af *Kongemagten som Landets Øvrighed*, over for hvilken Undersaatterne havde Lydighedspligt. »Idet han dræber eller piner onde Gerningers Mænd, da er han Guds Tjenestemand og Lovens Vogter. Og ligesom den hellige Kirke styres med Paver og Biskopper, saaledes skal hvert Land styres med Kongen og hans Underrettere og værges med Loven. Dermed er ogsaa alle skyldige, som i hans Land bo, at være ham hørige, lydige og underdanige og tjene ham, fordi er han og skyldig at gøre dem allesammen Fred«, hedder det i Fortalen til Jyske Lov, skønt den samtidig stærkt understreger Folkets Medvirken ved Lovens Tilblivelse. For ret at forstaa denne Kongedømmets Udvikling til at blive Landets Øvrighed er det imidlertid nødvendigt at kaste Blikket videre ud. Allerede Fortalen til Jyske Lov vidner med stor Klarhed om den Indflydelse kirkelige Synspunkter og kanonisk Ret har øvet. Hertil kommer i al Almindelighed, at Forholdene ude i Europa i høj Grad var med til at bestemme den danske Udvikling.

I Tyskland talte man om Kejserens »Banret«. Ordet »Ban« betyder oprindelig højtidelig Tale, Paabud, Lov, og ved Banret forstaar man da Retten til at byde og befale og straffe alle Undersaatter, som overtræder Kejserens Befaling. Ganske lignende Forhold møder man i England og Frankrig. Hvor denne Banret anerkendtes, var Kongen i Virkeligheden blevet Landets temmelig uindskrænkede Herre, med Ret til at kræve Lydighed og Troskab af alle Undersaatter. Det er sikkert saadanne udenlandske Forbilleder, som gør sig gældende herhjemme, hvor en Række Konger tydeligvis stræber efter at naa til en almindelig Anerkendelse af deres Myndighed, hvorved den gaar langt ud over Retshaandhævelsen og i Virkeligheden drager den dømmende og lovgivende Magt ind under sig. Hvis man tør tro Ælnoth — men man maa ikke glemme, at han var Englænder og utvivlsomt har været tilbøjelig til at betragte de danske Forhold som parallelle med,

hvad han kendte hjemmefra — har allerede Knud den Hellige udstedt et kongeligt Edikt om Overholdelse af Fastedagene med Trusel om Kongens Straf over alle Overtrædere. Man kan ogsaa mindes Roskildemandens Ord om en »ny og uhørt Lov« samt Knytlingas Beretning om, hvorledes Kongen tiltog sig Retten til Skov og Hav. Om Erik Ejegod hedder det, at han fandt paa mange nye og uretfærdige Love. Staar vi ikke ogsaa her over for et Forsøg paa at hævde Kongens Ret til egenmægtigt at byde over Folket? Tydeligt er det, at disse kongelige Forsøg paa at tilrive sig lovgivende Magt stødte paa stærk Modstand. Paa en ejendommelig Maade blev de imidlertid støttet af Kirken. For det første gav den en helt ny Begrundelse for Kongens Magt: han var Konge af Guds Naade. Vi møder første Gang Udtrykket i Kong Niels' Breve, men snart bliver det en fast Formel — og mere end en Formel. Det var som Varetager af et guddommeligt Embede, at Knud VI med kongelig Magtfuldkommenhed kunde udstede en Lov imod Manddrab. Paa Guds Vegne, med den ham af Gud betroede Myndighed optraadte Kongen som Herre i Landet; det var denne Opfattelse, som fik sit symbolske Udtryk i den kirkelige Kroning af Kongen, som atter var en Hjælp i Bestræbelsen for at gøre Kongemagten arvelig; ingen kunde ønske sig en bedre Støtte for en videre Udformning af den kongelige »Banret« (selve dette Ord bruges dog ikke i danske Kilder). Men ogsaa paa anden Maade var Kirken interesseret i at støtte den kongelige Indflydelse. Den havde sine egne Domstole, men til at eksekvere Dommene hørte der ofte verdslig Magt, og her paakaldte man uden Betænkelighed Kongens Bistand. Det var netop en af de Sager, som udtrykkeligt blev nævnt i Forhandlingerne ved Eskils Embedsnedlæggelse: Kong Valdemar havde aldrig undladt med kongelig Strenghed at straffe dem, hvem Biskoppen havde lyst i Band. Hertil kom imidlertid, at Kirken ogsaa maatte søge verdsligt Værn for sit Gods, og dette fandt den — som i Udlandet — hos Kongen. I samme Grad som Kongebrevene betoner, at Kongen er indsat af Gud, i samme Grad betoner de ogsaa, at han netop derfor i særlig Forstand er forpligtet til at værne Kirker og Klostre. Allerede paa et meget tidligt Tidspunkt tilfaldt denne Værnefunktion Kongen, hvilket vel hænger sammen med, at en stor Del af Kirkens Gods skyldtes kongelig Gavmildhed. Erik Lam udstedte et regelret Værnebrev til Næstved Kloster; dets Gods sikredes, og den, der alligevel forgriber sig paa det, skulde underkastes Kongens Straf tilligemed Kirkens. Snart blev denne Trusel om Kongens Straf almindelig i alle kirkelige Værnebreve. I Praksis ser vi da ogsaa, at Erik Lam paabyder to Bønder at respektere Odensemunkenes Fiskeret i Lønborg Aa, og at Valde-

mar den Store af egen Magtfuldkommenhed fælder Dom i en Sag mellem Esrom Kloster og Bønderne i Favraas Herred.

Hvis Udviklingen fortsatte ad disse Baner, kunde det ikke vare længe, inden Kongen faktisk havde tilrevet sig en næsten enevældig Magt i Riget. Baade den *lovgivende og dømmende Magt* lykkedes det ham til en vis Grad at faa Del i, og en moderne Forsker har derfor med Rette talt om Prætentioner i Retning af Enevælde i Valdemarstiden. Vi har tidligere set, hvorledes baade Knud VI og Valdemar Sejr drister sig til selv at udstede Love; men Jyske Lov fastslaar urokkelig Folkets Suverænitet paa dette Omraade, og efter Valdemar Sejrs Død var Kongemagten ikke stærk nok til at udvide sine Rettigheder. Derimod tabte Landstingene efterhaanden en stor Del af deres Betydning og traadte i Skyggen af Stormandsmøderne, der blev Folkets Repræsentation. Paa ganske lignende Maade gik det med Tilbøjeligheden til at ordne Retstrætter uden om Herreds- og Landsting ved Kongebreve. Der var nok baade af Kirkens Mænd og af Bønderne, der saa deres Fordel ved saaledes at drage Kongen personligt ind i Sagerne, men i Længden maatte det blive utaalelige og vilkaarlige Forhold, og vi ser da ogsaa, at saa snart der blev udfærdiget en dansk Haandfæstning (1282), var dette et af de Punkter, der blev fremdraget; man ønskede at begrænse Kongebrevenes Anvendelse. Men selv om der saaledes blev sat Grænser for den kongelige Magtudfoldelse, forhindrer dette ikke, at Øvrighedsbegrebet havde holdt sit Indtog i det danske Samfund: alle anerkendte, at Kongen nu var mere end en Førstemand iblandt Lige. Han var Herre og Hersker med Krav paa Lydighed og udstyret med meget vidtgaaende Beføjelser.

Det blev saaledes Kongemagten, der tog de nye Opgaver op, som den politisk-økonomiske Udvikling stillede i Retning af et centraliseret offentligt Styre. Det var imidlertid ganske klart, at hvis disse mange forskellige Opgaver skulde løses nogenlunde forsvarligt, maatte Kongen ved sin Side have en stor Kreds af Medhjælpere, baade af Mænd, han kunde stole paa ud over Landet, og af Forvaltningsembedsmænd, der samlede alle Traadene i et Midtpunkt. Vi skal i det følgende nærmere betragte, hvorledes der saaledes udviklede sig en hel Stand af *kongelige Embedsmænd*.

Saa længe Kongemagtens Indhold var begrænset til rent militære Beføjelser, behøvedes der intet Embedsmaskineri. Af lokale Repræsentanter eller Tillidsmænd havde Kongen dels *Styresmændene*, dels sine *Bryder*. De førstnævnte var Anførere for Ledingshæren og kom først efterhaanden i et Afhængighedsforhold til Kongen. Bryderne var Bestyrere paa de talrige Kongsgaarde, som fandtes ud over hele Landet (Landskabslovene forudsætter ligefrem, at Kongen har en Gaard i

hvert eneste Herred); undertiden var de ufrie Mænd, undertiden frie Forvaltere, men i hvert Fald var deres Forhold til Kongen af rent privatretslig Karakter: de bestyrede hans Ejendom paa bestemte økonomiske Vilkaar, og de havde ingen Embedsmandsbeføjelser af nogen Art. Højest kunde man nævne, at det paahvilede dem at give Kongen Gæsteri, naar han kom til Herredet, og at de derfor ogsaa oppebar de Natholdsydelser, som Bønderne skyldte Kongen. Efterhaanden som Kongens Beføjelser udvidedes, maatte imidlertid med Nødvendighed ogsaa Kongsbrydernes Funktioner faa et langt større Omfang: paahvilede Retsforfølgelsen Kongen, kunde han kun udføre den gennem sin stedlige Repræsentant, og naar Bøder skulde inddrives, maatte dette paahvile Bryderne eller Ombudsmændene, som de nu gerne kaldtes. Hertil kom hele den økonomiske Forvaltning, som oprindelig kun havde omfattet Bestyrelsen af Kongsgodset, men som nu blev til et regulært Skattevæsen med Opkrævning af Stud, Ledingsskat og mange ekstraordinære Afgifter. Kongsbryderne udviklede sig paa denne Maade til virkelige Civilembedsmænd. Herved blev det imidlertid ikke staaende. I Valdemarstiden opførtes rundt om i Landet kongelige Slotte med militære Formaal for Øje, og Ombudsmanden i det paagældende Herred blev da i Stedet »Slotsherre«, hvem der foruden Forvaltningen af Herredet — og gerne af flere Herreder — paahvilede militære Forpligtelser. Efterhaanden som Ledingshæren tabte i Betydning og Styresmændene saaledes traadte i Baggrunden, blev det mere og mere det normale, at Ombudsmændene var Medlemmer af Hirden, der jo netop i disse Aar skiftede Karakter (se ovf. S. 653); de var da forpligtet til paa Kongens Bud at møde med deres væbnede Følge. Paa denne Maade skabtes den for den yngre Middelalder typiske Lensmandsstilling, som i sig indesluttede baade det civile og militære Styre.

Fra gammel Tid havde der dog i de saakaldte *Jarler* eksisteret en Art kongelige Embedsmænd, men vore Kilder gør det næppe muligt at bestemme Indholdet af Jarlens Stilling i Enkeltheder. Nu og da træffes Jarler rundt om i Riget — saaledes bliver Kongs Niels' Dattersøn Ubbe Jarl over de sydlige Øer (ovf. S. 587) — men som fast Institution synes Stillingen kun at have eksisteret i Sønderjylland, og selv her er der lange Tider, hvor der ingen Jarl udnævnes. Det var Kongen, der valgte Jarlen, og han havde Krav paa Troskab, Lydighed og militær Tjeneste. Til Gengæld styrede Jarlen sit Omraade temmelig frit med fuld kongelig Myndighed. Under Valdemar Sejr forandredes Stillingen i Sønderjylland imidlertid til et regulært Fyrstelen efter udenlandske Forbilleder, og andre Len af samme Slags opret-

tedes rundt i Riget med det Formaal at skabe en hæderfuld og indtægtsrig Position for Kongens yngre Sønner (ovf. S. 689).

Det var imidlertid ikke blot det lokale Styre, som i Valdemarstiden oplevede en stærk Udvikling. Ganske det samme gælder naturligvis *Hoffet* og *Centraladministrationen*. Denne er i Hovedsagen vokset ud af Hirden, som var forpligtet til Troskab og Tjeneste. Fra gammel Tid indtog »Stalleren« en vigtig Plads i Hirden; ham paahvilede Tilsynet med den kongelige Hestestald; efterhaanden blev han imidlertid den egentlige Leder af hele Hirden, og i Valdemar Sejrs Tid forandredes hans Titel til »Marsk« (egtl. mareskalk, Hestepasser), samtidig med at hans Embede gennem Hirdens Udvidelse fik forøget Betydning. Ved Siden af Stalleren nævnes i hvert Fald paa Kong Niels' Tid en kongelig Kammermester (camerarius), som formodentlig skulde holde Opsyn med Kongens Godser og føre alle Regnskaber over hans Indtægter. Vi hører dog kun meget lidt om denne Embedsmands Funktioner. Andre særlige Embeder inden for Hirden var Mundskænkens og Køgemesterens. Denne sidste skulde sørge for den kongelige Husholdning og indtog den fornemste Plads i Hirden. Omraadet for hans Virksomhed voksede imidlertid stadig; naar han skulde planlægge Kongens Rejser og drage Omsorg for, at der fandtes et passende Underhold til det store Følge, var det kun naturligt, at han fik Indflydelse paa den økonomiske Administration, hvor han i nogen Grad synes at have fortrængt Kammermesteren. Men ogsaa det daglige Styre og Udøvelsen af Kongens retslige Funktioner blev i hvert Fald til Tider draget ind under hans Embede, samtidig med at han fra Valdemar Sejrs Tid førte Titel af »Rigets Drost« og blev betragtet som den højeste Rigsembedsmand. I Skaane fandtes en særlig Embedsmand med Titel af Kongens Gældkær (Afgiftskræver). Han var Kongens øverste Embedsmand Øst for Øresund og synes navnlig at have haft den Opgave at opkræve de kongelige Afgifter af det rige Skaanemarked, hvor han tillige udøvede den Politimyndighed, som den store Tilstrømning af udenlandske Købmænd gjorde nødvendig. Medens de hidtil nævnte Embeder voksede ud af Hirden, havde det vigtige *Kanslerembede* et helt andet Udspring. Kongen havde sin Huskapellan, der ikke blot skulde give ham kirkelig Betjening, men tillige fungere som en Slags Sekretær, der udfærdigede alle kongelige Skrivelser; endnu var det jo normalt kun Kirkens Mænd, der beherskede Skrivekunsten. I samme Grad som Kongens Beføjelser steg, steg imidlertid ogsaa de Krav, der stilledes til Kapellanen, og det varede da heller ikke længe, før der fandtes flere Kapellaner, der fungerede som Skrivere og saaledes udgjorde Landets første offentlige Kontor. Den Mand, der stod i Spidsen for dette Kontor,

kaldtes med Kanslernavnet, og det var dette Embede, som Anders Sunesøn og andre dygtige Gejstlige hævede op til at være maaske det vigtigste Rigsembede, indtil Drostembedet i Løbet af 13. Aarh. tog Føringen. Kanslerens Indflydelse beroede først og fremmest paa, at han ledede det eneste offentlige Administrationskontor, hvorfra alle Skrivelser skulde udgaa, saaledes at han kunde holde sig i Føling med hele Forvaltningen og gøre sin Indflydelse gældende paa mange forskellige Omraader.

Det siger sig selv, at Kongedømmet, efterhaanden som det udvidede sine Beføjelser, maatte kræve et langt bredere økonomisk Grundlag. Oprindelig havde Kongen været en Stormand, der — bortset fra Retten til Gæsteri — levede af Indtægterne fra sit Jordegods, de talrige Kongsgaarde, der laa spredt ud over Landet. Rimeligvis har man i ældre Tid ikke gjort nogen Forskel mellem Kongens private Besiddelser og det egentlige Krongods, men jo mere Kongemagten fik en offentligretslig Karakter af Øvrighed, jo mere maatte en saadan Sondring paatvinge sig. Vi ser da ogsaa, at der i den yngre Valdemarstid skelnes nøje mellem Patrimoniet, det vil sige Kongens ved Arv eller Køb erhvervede private Besiddelser, som han var uindskrænket Herre over, og det egentlige Krongods, Kongelev, som han ikke have Ret til at afhænde, og som gik uindskrænket i Arv til Efterfølgeren uden Hensyn til Slægtsforhold. Samtidig var Kongelevet ved at blive det væsentligste i Kongens Besiddelser — et nyt Vidnesbyrd om Kongemagtens ændrede Karakter — og det fik en kolossal Forøgelse gennem den Hævdelse af Kongens Ret til Skove og Almindinger, som allerede Knud den Hellige havde stræbt at gennemføre. Ud fra dette Synspunkt blev en stor Del af den nybrudte Jord Fæstejord med Pligt til at udrede Landgilde til Kronen. Det Princip, der laa bag, var det, Jyske Lov udtrykte saaledes: »det, ingen Mand ejer, det hører Kongen til«, og dette praktiske Princip fik endnu videre Konsekvenser; det begrundede ogsaa Kongens Ret til Danefæ og Vrag. Danefæ (danæt fæ, dødt Gods) var Betegnelsen paa efterladt Gods, som der ikke fandtes Arvinger til, og som da inddroges i Krongodset. Retten til Forstranden tilkom Kongen, og dermed fulgte ogsaa Retten til Vraggods og alle store Fisk, som drev i Land.

Fra gammel Tid havde Kongen haft en vigtig Indtægt af *Pengeudmøntningen,* en Indtægt, hvoraf dog i Aarenes Løb en ikke ringe Del bortskænkedes til Bispestolene. Man var kommet ind paa hvert Aar at præge nye Mønter; principielt var de gamle Mønter da ugyldige og skulde indløses paa Møntstedet, og ved den Lejlighed tog Kongen — eller rettere den Møntmester, der havde forpagtet Virksomheden af Kongen — en Opgæld; hertil kom imidlertid en anden

og mere skæbnesvanger Maade at gøre Udmøntningen indbringende paa: man formindskede Mønternes Indhold af ædelt Metal, og Resultatet blev naturligvis, at Pengenes Værdi aftog tilsvarende.

Saa snart man kommer ned i Valdemarstiden, er det imidlertid de egentlige *Skatteindtægter,* som spiller den største Rolle i Kongens Økonomi. Hvornaar den gamle Natholdsforpligtelse er ændret til en regulær Skat, »Studen«, vides ikke med Sikkerhed, men sandsynligvis maa dette vigtige Skridt være taget i Slutningen af det 12. Aarhundrede. Ogsaa Studen var en Naturalieydelse, men aarlig og regelmæssig, uden Hensyn til om Kongen kom paa Gæsteri. Den betød en meget væsentlig Forøgelse af Indtægterne, idet man skønsvis har beregnet den samlede Stud fra hele Landet til ca. 10 000 Mark Sølv eller henved 5 Millioner Kroner i vore Penge. Hertil kom den anden store Skat, Ledingsskatten, der endda synes at have indbragt væsentlig mere (maaske henved det dobbelte). Af andre Ydelser til Kongen maa nævnes Skatten fra Byerne, som fra meget gammel Tid stod under Kongens særlige Beskyttelse og til Gengæld udredte en vis Grundafgift. Ikke mindst, hvor der opstod store Handelspladser som ved Skanør og Falsterbo, kunde disse Indtægter antage et betydeligt Omfang. Endelig møder vi i vore Kilder Begrebet »Inne«, en Forpligtelse, der fra de ældste Tider paahvilede Bønderne, til at yde Kongen et vist Arbejde, dels i Form af direkte Bygningsarbejde paa kongelige Borge og Befæstningsværker, dels i Form af »Ægter«, Befordring af Kongen med Følge og Gods fra Herred til Herred. »Ægterne« bestod saaledes ofte i Pligten til, naar Kongen kom til Egnen, at stille et vist Antal Heste til Raadighed. Foruden alle disse Indtægter maa det endnu omtales, at Kongen havde ikke ringe økonomisk Fordel af den vidtgaaende Indflydelse, han med Tiden fik paa Retsvæsenet, og som førte det med sig, at alle Fredløshedsbøder tilfaldt ham, samtidig med at han fik en ikke ringe Andel i det almindelige »Sagefald«.

Om det virkelig holder Stik, naar man skønsmæssigt har anslaaet Kongens samlede Indtægter paa Valdemar Sejrs Tid til henved 25 Millioner i vore Penge, faar staa hen. Alle den Slags Sammenligninger er meget vanskelige, fordi det er uhyre svært at danne sig et blot nogenlunde paalideligt Billede af Pengenes Købekraft. Men sikkert er det i hvert Fald, at Kongens Stilling paa det økonomiske Omraade havde undergaaet ganske den samme Forandring, som vi ovenfor har set paa andre Felter; medens han tidligere blot havde været den førende Høvding uden væsentlige økonomiske Rettigheder, fik Kongedømmet nu i Kraft af sin Udvikling til en virkelig Øvrighed, Ret til at paalægge Skatter, fra Valdemar Sejrs Tid ogsaa ekstraordinære

Skatter, og til at oppebære en Række regelmæssige Indtægter. Kun saaledes var det ogsaa muligt for Kongen at svare til de Krav, den politiske og økonomiske Samfundsudvikling stillede til ham.

4. Hird, Leding og Herremandsstand.

Saa langt man kan følge vort Folk tilbage i Tid, har de større Høvdinger haft en Flok Huskarle, som stod ved deres Side i Kampen. Jo rigere en Mand var, des større *Hird* kunde han holde, og derfor havde Kongen den største Hird; netop herpaa beroede en væsentlig Del af hans Magt. For Sold og Kost stod Hirdmændene i hans Tjeneste, men dette Tjenesteforhold ophævede ikke deres Frihed. Tværtimod søgte unge Mænd af de fornemste Slægter ind i Kongens Hird, som der stod Glans om, ikke mindst ved Minderne om den stolte Skare, thegnlið, som Knud den Store havde samlet om sig i England. Hirdmændene indtog en Særstilling i Samfundet og levede efter deres egen Ret, som efterhaanden havde fæstnet sig ved Sædvane, og som paa Absalons Foranledning blev nedskrevet i Vederloven. Der var imidlertid stadig andre end Kongen, som holdt Huskarle. Det gjorde saaledes Jarlerne og senere Indehaverne af de Fyrstelen, som Valdemar Sejr skabte. Ogsaa Bisperne havde Ret til at »tage Mænd«, om end kun inden for deres eget Stift, og adskillige af Storbønderne har utvivlsomt haft anselige væbnede Flokke til deres Raadighed.

Konge og Hirdmand. Fra Ølstfrontalet, ca. 1200. Nationalmuseet.

Kongens og andres Hird var imidlertid kun en Del af Landets Hærmagt, og maaske endda den mindre betydningsfulde. Fra Arilds Tid har det været saaledes, at alle vaabenføre Mænd var forpligtet til at deltage i Forsvaret, naar Fjenden var i Landet, men i Løbet af Vikingetiden var denne almindelige Forsvarspligt blevet afløst af en mere gennemført *Ledingsordning*, der baade kunde anvendes til Forsvar og Angreb, og som bestod til langt op i Valdemarstiden. Ram-

men for denne Ordning var en Inddeling af Landet i »skipæn« og »havne«. »Skipæn« var Betegnelsen for et Distrikt, hvis Indbyggere i Fællesskab var forpligtet til at stille et Skib til Ledingsflaaden, udstyret med Vaaben og Proviant og bemandet med det nødvendige Antal Krigere. Hvert »skipæn« var igen inddelt i et vist Antal — som Regel omkring 40 — »havne«, som hver for sig skulde stille een Mand til Skibets Besætning og betale sin Andel af de fælles Udgifter. I Spidsen for hvert »skipæn« stod en Styresmand, der normalt var Befalingsmand paa det udrustede Skib, og som havde Ansvar for, at Ordningen gennemførtes. Styresmanden havde særlige Indtægter (9 Skæpper Rug af hver havne, ifølge Jyske Lov), men var til Gengæld forpligtet til at møde med Hest, fuld Væbning: Hjelm, Brynje, Sværd, Skjold og Armbrøst, medens de almindelige Havnebønder kun medbragte Sværd, Kedelhat og Spyd. Stillingen som Styresmand var — i hvert Fald paa Jyske Lovs Tid —— arvelig, og det er ikke usandsynligt, at den er en Rest af de gamle Høvdingers Særstilling. En »havne«s Omraade strakte sig normalt over tre Helgaarde, det vil sige Gaarde med 1 Mark Gulds Jord (se ndf. S. 732); en Gaard af dette Omfang kom saaledes til at yde »Tredingshavne«, en Mand til Ledingshæren hvert tredie Aar. Var Jorden opdelt i flere mindre Gaarde, fordeltes baade Mødepligt og Udgifter i Forhold til deres Størrelse; de udredte Sjettings- eller Tolftingshavne eller svarede en Pengeafgift, Kværsæde, for ikke at møde. Ifølge en Liste, som Knytlingasaga har bevaret, fandtes der i hele Riget ca. 900 skipæn, hvilket svarer meget godt til Saxos Beretninger om den danske Ledingsflaade paa Vendertogene. Skibene maa antages at have været af omtrent samme Type som det velbevarede norske Gokstadskib, der med sine 32 Aarer maaler omtrent 23 Meter i Længden. Det var aabne Fartøjer uden Dæk undtagen i For- og Agterstavnen, men indrettet saaledes, at de kunde »tjældes«, at der kunde spændes et Teltdækken over dem. De var lidet dybtgaaende, saa at de uden Vanskeligheder kunde løbe op ad de nordtyske Floder og besejle de grundede Farvande langs Venderkysten. Langs Siderne var de udstyret med Skjolde. Det var denne Ledingsflaade, der gjorde det muligt for Valdemar den Store og Absalon at gennemføre Venderkrigene. Sommer efter Sommer udbød de Flaaden og dens Mandskab, og man forstaar godt, at mangen en dansk Bonde blev utilfreds med saaledes at blive kaldt hjemme fra netop i den Tid, hvor Jorden stillede størst Krav til hans Arbejdskraft. For Storbønderne kunde det endda gaa, men for de smaa Gaardejere maatte denne Byrde falde meget tung.

I Tiden efter Valdemar den Stores Død indtraadte der da ogsaa en gennemgribende Ændring i hele Hærordningen, hvorved Kongens

Hird, der ganske var traadt i Skygge for Ledingshæren, blev Udgangspunkt for en ny Udvikling. Sagen var den, at Folkevæbningen ikke længere svarede til de Krav, moderne Krigsførelse stillede. Allerede i Slaget ved Fotevig havde det vist sig, at Kongens Ledingshær var afmægtig over for Erik Emunes tungt bevæbnede tyske Rytteri, og Saxo ser klart, at det ved de danske Ekspeditioner var en Svaghed, at de saa godt som ikke medbragte Ryttere. Afgørende blev de Erfaringer, Valdemar Sejr gjorde i sine Kampe mod de nordtyske Fyrster, som havde moderne udrustede Hære. Kongen saa sig atter henvist til Hirden, som fra gammel Tid havde været bedre udrustet end de almindelige Ledingsbønder, og til Styresmændene, som hele Tiden havde været forpligtet til at møde med Hest og »fulde Vaaben«. Hertil kom imidlertid noget andet. Efter Valdemar den Stores Død fulgte en Række forholdsvis fredelige Aar, hvor der ikke fandt noget regelmæssigt Ledingsopbud Sted, og den Tanke maatte da ligge nær for Kongen i Stedet for den virkelige Krigstjeneste at afkræve Bønderne en Pengeafgift, som skaffede den fornødne Kapital til den mere kostbare Krigsførelse og til — om fornødent — at sikre sig Hjælp fra nordtyske Fyrster. Ordningen blev den, at hver havne i de Aar, hvor Kongen ikke udbød Ledingen, skulde svare 1 Mark Sølv, og Bønderne synes uden Modstand at have fundet sig i denne almindelige Skat, formodentlig fordi de derved havde Udsigt til normalt at kunne blive hjemme og dyrke deres Jord. For Kongen betød *Ledingsskattens* Gennemførelse en uhyre stor Indtægtsforøgelse. Tilmed blev Enkeltmandsgaarde og Nybrudsjorden, der havde staaet uden for Ledingsordningen ikke fritaget for Skat. I Stedet for Ledingsafløsningen betalte de »Kværsæde«. Hvor tidligt denne Udvikling har sat ind, er ikke helt let at afgøre, men under Valdemar Sejr er den i hvert Fald vidt fremskreden og forudsættes i Jyske Lov som den selvfølgelige Ordning.

Naar paa denne Maade den almindelige Hærpligt afløstes af en Skatteydelse og Folkeledingen kun sjældent blev opbudt, maatte der samtidig, hvis Rigets militære Magt ikke skulde svækkes, foregaa en væsentlig Udvidelse af Kongens Hird, og det var da ogsaa den Vej, Knud VI og Valdemar Sejr fulgte. Fra at være Kongens Huskarletrop, der stod i et snævert personligt Tjenesteforhold til ham, ændredes Hirden derved til at være en *almindelig Krigerstand*, spredt ud over hele Landet (se ovf. S. 652 f.). Sin Forøgelse maatte den naturligt finde blandt de socialt og økonomisk bedre stillede blandt Bønderne. Styresmændene, der i Forvejen havde fuld Rustning, var selvskrevne til at paatage sig den nye militære Forpligtelse, og det samme gjaldt Stormænd og Godsejere, udgaaet af de gamle Høvdingslægter,

som i Modsætning til Smaabønderne bevarede de krigerske Instinkter, og som havde undergivne nok til at dyrke Jorden, naar de selv drog i Felten. Men ogsaa en væsentlig Del af de Bønder, som ikke kunde kaldes Godsejere, havde dog Gaarde, der var store nok til, at de kunde søge Optagelse i Hirden, fordi de økonomisk var i Stand til at svare til de Krav, der stilledes til Hirdmanden. Disse Krav omfattede naturligvis ikke mere den personlige Tjeneste i Kongens Omgivelser; Hirdmændene levede jo rundt om i Riget paa deres Gaarde. Hvad der krævedes var, at de, naar Kongen bød det, skulde møde til Krigstjeneste med »fulde Vaaben«, med Brynje eller Panser og Armbrøst foruden de sædvanlige Vaaben. Flertallet af disse Krigere har været beredne. Det var dem, der fra nu af udgjorde Kærnen i Rigets Hær; kun undtagelsesvis kunde der blive Tale om at udbyde Ledingsflaaden, som væsentlig tjente til at transportere Kongens Mænd.

Billedkvader fra Satrup Kirke i Angel. Ca. 1200.

Det er klart, at Kongen for at drage saa store Kredse ind i det stærkt forpligtende Hirdforhold maatte yde noget til Gengæld. Den gamle Ordning, at Hirdmændene modtog Sold, synes i Hovedsagen at have udspillet sin Rolle. I vid Udstrækning lønnedes de derimod ved, at Kongsgaarde blev overladt dem i Forpagtning, som »Len«, eller ved at de overtog Hvervet som kongelig Ombudsmand; deres Pligter var da tillige at opkræve Skatter og Bøder, hvorved en Del af Udbyttet kom dem selv til Gode. Hirdmændene blev imidlertid saa talrige, at der maatte findes en anden Udvej til at holde dem skadesløse, og det laa da nær at følge den Fremgangsmaade, som allerede længe havde været bragt i Anvendelse over for Klostrenes og Bispestolenes Gods: man fritog Hirdmændenes Godser fra Skatter. Først og fremmest fra Ledingsskatten, idet deres Jord blev unddraget den gamle Inddeling i skipæn. Men snart — hvor tidligt ved vi ikke — blev de ogsaa fritaget for Studen og Arbejdsydelserne til Kongens Gaarde. Oprindelig omfattede denne »Immunitet« kun de Gaarde, de selv dyrkede eller drev ved Bygden, ikke Landbojorden, men det skulde ikke vare længe, før Privilegierne udvidedes paa dette Punkt. Samtidig opnaaede

de ogsaa Del i det kongelige Sagefald fra Bønderne paa deres Godser, foreløbig dog kun Tremarksbøderne. Disse Kaar maatte naturligt friste alle de Bønder, der kunde paatage sig de nødvendige Forpligtelser, til at søge over i den nye Krigerstand, og paa denne Maade skabtes der et skarp socialt Skel mellem dem og Smaabønderne, som vedblev at betale Skat og Inne, samtidig med at denne Klasse af »Innebønder« nedefra, ved Trællestandens Forsvinden, fik en stærk Forøgelse. Paa denne Maade er *Herremandsstanden* blevet til: de større Bønder traadte i Kongens Tjeneste som Hirdmænd, men blev netop ved denne Tjeneste »frie Mænd«, nemlig frie for Skatter, medens de gamle »frie Bønder«, som ikke ændrede deres Kaar, var forpligtet til at betale Leding, Stud og Inne, hvorfor de socialt opfattedes som en ringere Klasse.

Selve Navnet »Herremand«, der allerede paa Valdemar Sejrs Tid anvendtes som Betegnelse for den nye Stand, der saaledes var fremkommet, og som i Kraft af sine Privilegier naturligt maatte stilles ved Siden af Gejstligheden, betød Mænd, der var traadt i en anden Mands Tjeneste. Det behøvede ikke at være Kongens Tjeneste, thi ogsaa Hertugen og Biskopperne havde som nævnt Ret til »at tage Mænd« inden for deres Omraader. I Praksis blev det dog væsentlig Kongen, der kunde optage Bønder i Herremandsstanden. Ophørte de med at yde den krævede Krigstjeneste, rykkede de atter ned i de skattepligtige Bønders Klasse; der var saaledes endnu ikke Tale om en ved Slægt og Fødsel afgrænset Klasse, hvilket ogsaa viste sig deri, at Herremandsrangen ikke uden videre var arvelig. Først i den yngre Middelalder udviklede Herremandsstanden sig til at blive en Adelsklasse i Ordets senere Forstand. Ikke i Kraft af Slægt og Fødsel, men udelukkende ved sit Tjenesteforhold til Kongen er den nye Stand opstaaet. Saa meget mere ejendommeligt var det, at det blev netop denne Stand, Kongen selv havde skabt, der definitivt satte Bom for alle Forsøg paa at udforme Kongedømmet i Retning af en virkelig Enevælde. Det blev denne Overklasse af Krigere, repræsenteret gennem Stormandsmøder og senere gennem Danehofferne, der kom til at bestemme Rigets Udvikling efter Valdemar Sejrs Død.

5. Købstæderne.

Samfundet var i den ældre Middelalder et udpræget Bondesamfund, bygget op paa Naturalieøkonomi: hver Husstand forsynede i Hovedsagen sig selv med det nødvendige og producerede til Gengæld ikke stort mere end, hvad der gik med til eget Forbrug. Handel og Haand-

værk — de to Faktorer, der skaber Bysamfundet — spillede derfor en meget tilbagetrædende Rolle, og der fandtes kun faa og smaa Byer. Nogle var knyttet til Tingsteder og Helligdomme, hvor der paa bestemte Tider af Aaret samledes større Menneskemængder, og hvor der saaledes var Muligheder for Marked og Vareomsætning; det gælder f. Eks. Viborg, Odense og Lund. Andre Smaabyer var lagt ved Aamundingerne, hvor der var let Adgang til Havet og samtidig god Forbindelse ind i Landet; de var Midtpunkter for den sparsomme Handel, der foregik, maaske endda mest med fremmede Købmænd; det var Byer som Ribe, Randers, Aarhus og Tommarp i Skaane. De laa gerne et lille Stykke oppe ad Aaløbet eller inderst i en Fjord for saaledes at være mere skærmet mod Overfald fra Vikinger og vendiske Sørøvere. Andre Markedspladser var betinget af de internationale Handelsveje, som berørte Danmark; det gjaldt først og fremmest Hedeby ved Slien, der var den vigtigste Transitplads mellem Vesteuropa og Østersølandene, og som i lange Tider hævdede sig som Danmarks anseligste By; men ogsaa paa Øresundets Kyst, ved Haløret holdtes der et stort Marked, hvor fremmede Købmænd, i ældre Tid navnlig Nordmænd og Islændinge gav Møde. Enkelte af disse ældre Smaabyer kunde vinde en særlig Betydning, fordi Kongen havde en Borg i den, eller fordi den blev Sæde for et Bispedømme, men i det store og hele indtog Bysamfundet en meget beskeden Plads i Rigets Økonomi, og de Haandværkere og Købmænd, som fandtes, synes ofte at have været Udlændinge, saaledes som Tilfældet var i Roskilde paa Erik Emunes Tid.

Disse primitive Forhold ændredes imidlertid gennemgribende ved det *store økonomiske Opsving*, som foregik i Løbet af 12.—13. Aarhundrede. Selve Opsvinget hænger, som tidligere omtalt, sammen med de nordtyske Forhold: at Tyskerne naar frem til Østersøen. Ikke blot blev det dem, der ved Kolonisation foretog den effektive Erobring af de gamle vendiske Omraader, men de skabte en Række betydningsfulde Handelsbyer, først Lübeck (1143), siden i rask Følge de øvrige nordtyske Handelsbyer. I første Række betød de nye Byer en haard Konkurrence for de danske Markeder, først og fremmest for Slesvig, hvis Rolle som Handelsplads snart var udspillet, men i det lange Løb betingede de store fremvoksende Bysamfund paa Østersøens Kyst den handelsmæssige og økonomiske Opblomstring, som præger den senere Valdemarstid i Danmark. De danske Bønder kunde nu altid være sikre paa at finde Afsætning for det Overskud, deres Produktion af Korn og Malt kunde give, og Transporten ad Søvejen var baade nem og billig. Tilmed fik man Varerne godt betalt; det var internationale Markedspriser, der herskede; saaledes fik

danske Bønder Kapital mellem Hænderne paa en hidtil ukendt Maade. Samtidig blev Landet draget ind i den vesteuropæiske Kultur; udenlandske Skikke og Sæder gjorde sig i stigende Grad og trods alle Protester — man tænke paa Forbitrelsen over Knud Lavards eller Sven Grathes udenlandske Væsen — stærkt gældende baade i Levevis og Klædedragt; Fornødenhederne blev større, og ved Samfundets fremadskridende Differentiering opstod der en Overklasse, hvor man kunde tale om et virkeligt »Luksusforbrug«. Heroverfor var den gammeldags Selvforsyning ganske utilstrækkelig, og Varetilførsel fra Udlandet blev et Led i det normale Liv, ligesom man stillede Krav til Varernes Forarbejdning, som laa langt ud over, hvad den private Husholdning kunde præstere. Der blev saaledes Brug for en talrig Stand af Købmænd og Haandværkere, hvis Omsætning Aar for Aar blev livligere. Dette er Forklaringen paa, at der i Valdemarstiden opstod saa mange nye »Købinger«. Overalt trængte man til Havnepladser, hvor Landbruget kunde udskibe sit Overskud, og Handelen paa disse Pladser antog en langt fastere og mere permanent Karakter, end den havde haft paa de gamle Markeder. Af praktiske Grunde lagde man nu, saa vidt muligt, Byerne helt ude ved Kysten; det blev »Strandkøbinger«; i Valdemar den Stores Tid kunde det vel endnu kun gøres, hvor en nærliggende Borg skabte Sikkerhed mod Overfald; det var saaledes Tilfældet med Nyborg, Taarnborg (senere Korsør), Kalundborg og København; men snart var Havet renset for Sørøvere, og talrige Kystbyer blomstrede uforstyrret op, Sakskøb ing paa Lolland, Nykøbing paa Falster og paa Sjælland, Malmø og Simrishamn i Skaane, Helsingør, Middelfart, Grenaa og mange andre. Smaa var disse Bysamfund vel stadig, mange af dem ikke stort større end en Landsby, men der fandtes her en Befolkning, som ikke mere levede af Landbrug, selv om den naturligvis ofte havde Jord at dyrke ved Siden af; dette sidste var navnlig Tilfældet, hvor »Købingen« var vokset ud af en tidligere Landsby; men Bybefolkningens egentlige Levevej var Handelen og Haandværket.

En særlig Rolle spillede *Sildefiskeriet*. Det havde man drevet fra gammel Tid, men vel ikke stort mere end til eget Forbrug. De driftige nordtyske Købmænd saa imidlertid klart, at der her laa en vældig Forretning. Salt havde de nok af fra Saltkilderne paa Lüneburger Hede, og de begyndte da paa en storstilet Nedsaltning af Sild, som netop i disse Aar fangedes i utrolige Mængder i de danske Farvande, navnlig i Øresund. De lübske Købmænd kom dragende med Tønder og Salt til Skaaneøret, hvor de opslog deres Boder, og her stævnede da de danske Bønder hen med deres Fangst, som afsattes til Priser, man aldrig før havde drømt om. Naar blot Silden takket være Ned-

saltningen kunde holde sig, var den en glimrende Handelsvare, der kunde sælges over hele Europa. Skaanemarkederne udviklede sig nu til at faa international Handelsbetydning; ogsaa Vest fra, fra nederlandske og engelske Byer begyndte der saa smaat at komme Købmænd sejlende Nord om Skagen, de saakaldte »ummelandsfarere«, for at opkøbe Sild; men hvor saa mange Mennesker var samlede, og hvor Pengene strømmede til de danske Bønder, maatte der selvsagt ogsaa være rig Lejlighed for de fremmede Købmænd til at faa afsat Varer. Det var saaledes et broget Liv, der i Efteraarsmaanederne udfoldede sig paa den lille Halvø, som skærer sig ud Vest for Fotevigen, og efterhaanden voksede Handelsbyerne Skanør og Falsterbo frem. For Kongen betød disse Skaanemarkeder en betydelig Indtægt; han kunde opkræve Afgifter af Strandbredden, der tilhørte ham, Told af Silden, som udførtes, og talrige andre større eller mindre Skatter. Men tillige betød dette store Marked et økonomisk-kulturelt Opsving for hele Landet. Et Pust fra den store Verden naaede her de danske Strande. Og det var ikke blot paa Skaaneøret, de fremmede Købmænd kom; ogsaa København, der laa overfor paa Sjællands Kyst, fik sin rigelige Andel i Handelsomsætningen, og det samme gjaldt mangen en fjernere liggende Havn. Det er Forklaringen paa, at der ved Slutningen af Valdemarstiden fandtes omtrent lige saa mange Købstæder i Landet som nutildags. Landbruget var ikke mere de Danskes eneste Erhverv.

Det er uden videre klart, at Bysamfundet, der i sin Struktur og Levevis adskilte sig fuldstændig fra Landsbyen, maatte kræve en egen Retsordning, og en saadan finder man da ogsaa Spor af fra de ældste Tider. Det mest iøjnefaldende Træk i *Byernes* retslige Stilling er deres *Afhængighed af Kongen*. Det synes at gælde dem alle uden Undtagelse, naar da ikke Kongen havde overdraget sin Myndighed til andre, som Tilfældet var med Næstved og København, der var lagt henholdsvis under Benediktinermunkene i St. Pederskloster og under Roskilde Bispestol. Hvorledes man skal tænke sig den historiske Oprindelse til dette Forhold, er ikke ganske klart. Den sandsynligste Forklaring er vel den, at man fra gammel Tid har henlagt Markederne til Steder, hvor der kunde skaffes retslig Sikkerhed og Fred. For de fremmede Købmænd, der var uden for Retten, maatte dette være et afgørende Punkt, men i det hele taget var det vigtigt, at der paa Steder, hvor saa mange Mennesker strømmede sammen, fandtes en fast Myndighed, som kunde sørge for at opretholde Ro og Orden. Derfor har man fortrinsvis henlagt Markeds- og Handelspladser til Omraader, der var i Kongens Eje, og hvor han skabte Fred. Derved blev Kongen i de fleste Byer den egentlige Grundejer; om det altid har været

saaledes, ved vi ikke, men sikkert er det, at en hel Række af de Pladser, som fik bymæssig Bebyggelse, kan konstateres at have hørt til Kongelevet, og der findes Eksempler paa, at en Bys Borgere kaldes kongelige Koloner, Fæstere. Dette vil dog ikke sige, at de havde en lignende Stilling som Bondesamfundets Landboere. Overalt var deres fulde Ejendomsret til den Grund, de boede paa, anerkendt — uden at vi ved, hvorledes den retslige Overgang har fundet Sted; de kunde sælge deres Grund, lade den gaa i Arv og i det hele taget disponere frit over den. Men en Mindelse om Kongens oprindelige Ejendomsret er bevaret i de Skatter og Afgifter, der svares af Borgerne. Det gælder først og fremmest den saakaldte Midsommerskat, der betales til St. Hans, en Grundafgift til Kongen, som i de jyske Købstæder gerne benævnes Arnegæld. Af lignende Oprindelse var »Tofteskatten«.

Ogsaa paa anden Maade var Borgerne imidlertid afhængige af Kongen. Fremmede Købmænd maatte indhente hans Tilladelse til at handle og slaa sig ned i Landet, og han havde Ret til Kontrol med alle Havne. Ikke ringe Afgifter maatte betales i Told og Torveafgifter, ved Broer og Byporte. Hertil kom en særlig Afgift, »Arvekøbet«, en Afgift, der betaltes een Gang for alle af gifte Borgere, og som var Betingelsen for, at deres Ejendele kunde gaa i Arv til deres Arvinger. Betaltes denne Afgift ikke, tilfaldt hele Arven Kongen. Der kan saaledes ikke være Tvivl om, at Kongen har været Herre over Byerne paa en helt anden Maade end over Bondesamfundet. Men det er ogsaa sikkert, at Byboerne, efterhaanden som de faar øget Betydning, forstaar at gøre sig frie af det kongelige Herredømme. At de selv havde Ret til at ordne deres indbyrdes Forhold sig imellem, som de vilde, var en lige saa selvfølgelig Ting som i Landsbyen, og ganske som dér opstod da i Købstæderne et Sæt af Sædvaneregler, der efterhaanden fæstnedes og nedskreves — og fik Kongens Godkendelse. Den ældste os kendte *Købstadlov* af denne Art er Slesvig Bys, der stammer fra omkr. 1200, men i Løbet af 13. Aarh. fulgte de andre Stæder efter. Karakteristisk for disse Love er den fremtrædende Plads Kongsbryden, Kongens Foged, overalt indtager, utvivlsomt atter et Vidnesbyrd om Borgernes oprindeligt ufri Stilling. Kongens Foged havde vidtgaaende Forpligtelser, men derfor ogsaa vidtgaaende Rettigheder. Han skulde sørge for »Fred«, haandhæve Loven, udøve Politimyndighed, hvilket ofte kunde være vanskeligt nok paa Steder, hvor saa mange forskelligartede Folk strømmede sammen, og hvor de retslige Forhold kunde blive meget indviklede. Men Fogeden var ikke uindskrænket Herre i Byen. Borgerne gav selv Loven: »Vore Forfædre har med deres Myndighed bestemt at fastsætte Loven i Slesvig By, at holde fast ved den Lov, som er vedtaget, og at give

den urokkelig i Arv til Overholdelse for Efterkommerne« — saaledes indledes Slesvigs gamle Stadsret. Og ved Fogedens Side valgte Borgerne deres Tillidsmænd, Byens Oldermænd, seniores. Hvor stor disse Mænds Beføjelse har været i ældre Tid, er næppe til at sige; først i Middelalderens Løb udviklede de sig til et regulært Bystyre. Tidligt er det ogsaa — med Kongens Godkendelse — lykkedes Byerne at unddrage sig de almindelige Herredsting. Købstaden udgjorde et selvstændigt Birk med sit eget Retterting, hvor det i øvrigt var Kongens Foged, som ledede Forhandlingerne, førte Tilsyn med Retten og sørgede for, at Dommene blev eksekveret.

Et andet Vidnesbyrd om Borgernes frie Initiativ er de mange *Gilder*, som fandtes rundt om i alle Landets Købstæder. Sandsynligvis har disse Sammenslutninger været en Fortsættelse af de Offer- og Drikkegilder, man havde allerede i hedensk Tid, men i Byerne, hvor de spillede en langt større Rolle end paa Landet, udviklede de sig, utvivlsomt under Paavirkning fra udenlandske, franske og engelske Forbilleder, til Broderskaber eller Værnegilder. De fælles Drikkefester var bibeholdt, men Hovedvægten havde forskudt sig, hvilket formodentlig hænger sammen med, at Bymanden ofte var rykket ud af sin normale Slægtssammenhæng; hvad Ætten og Slægten var for Bonden, det skulde Gildet eller Broderskabet være for Købmanden og Haandværkeren. Ikke mindst for de fremmede Købmænd maatte det faa sin Betydning. Gildebrødrene var pligtige at bistaa hinanden i alle Livets Forhold, paa Retterting, ved Edsaflæggelse, i Fare og Nød af al Slags. De sørgede for, at den døde Broder blev begravet, og at der læstes Messer over ham; var han dræbt, havde de Pligt til at hævne ham — som Brødrene i Slesvig hævnede Knud Lavards Drab. Alle disse Gilder havde tillige en religiøs Karakter, de stod under en bestemt Værnehelgens Beskyttelse, som oftest Hellig Knuds, og der blev drukket »Minne« for Jomfru Maria og alle Helgenerne. Vanskeligere er det at danne sig et Billede af deres verdslige Betydning — udover det rent selskabelige. Det er dog næppe sandsynligt, at det Bystyre, som siden udviklede sig, voksede

Knudsgildet i Slesvigs Segl ca. 1225. Rytteren forestiller Knud Lavard som Hertug. Efter Tidsskrift f. Kunstindustri, 1899.

ud af Gilderne, men paa den anden Side maatte det selvfølgelig have sin Betydning, at Borgerne havde fundet Vej til at organisere sig og skabe en Sammenslutning, som ikke var uden Vægt. Allerede paa Knud Lavards Tid var Gildebrødrene en Magt, man maatte regne med i Slesvig, og den, der var Gildebroder, havde større borgerlig Anseelse end andre. Alt i alt vil det næppe kunne bestrides, at Gilderne i høj Grad har medvirket til at skabe Borgernes Selvbevidsthed, netop som Borgere, som en Stand, der var forskellig fra Bønderne i Landsbyerne, men ogsaa fra den Herremandsstand, som netop samtidig skilte sig ud fra Bondesamfundet.

6. Penge og Skatter.

I det primitive Samfund foregaar Handelen altid som Vareudveksling, Tuskhandel; saaledes ogsaa i Norden i ældre Tid. Først gennem Mødet med Europas store Kulturlande indførtes Penge som Betalingsmiddel, og alle de ældre Møntfund indeholder da ogsaa kun fremmede, romerske, arabiske og byzantinske Mønter. Først i Vikingetiden møder vi Spor af en selvstændig dansk Udmøntning i Slesvig, men snart bragte Forbindelsen med England det danske Møntvæsen ind i en rivende Udvikling. Paa Knud den Stores Tid dukker i alt Fald en Række nye Møntsteder op (Roskilde, Viborg, Ribe o. a.), og efter al Sandsynlighed er det engelske Møntmestre, som har ledet dem. Endnu er Mønterne dog ganske uregelmæssige baade med Hensyn til Præg og Vægt. I saa Henseende var det Harald Héns Regering, der bragte den afgørende Reform. I hans Tid udmøntes Penningen ens over hele Landet og med en Vægt af 0,91 g Sølv. Sikkert et Vidnesbyrd om, at det er lykkedes Kongen at hævde sin Eneret til Udmøntning.

Forbilledet for det danske Pengesystem er hentet fra det romerske. Udgangspunktet tog man i Marken; en Mark Sølv var en Vægt paa 215—18 g (inden for disse Grænser kunde Marken variere); den deltes i 8 Ører eller 24 Ørtug; Ørtugen deltes atter i 10 Penninge, saaledes at 1 Mark Sølv blev 240 Penninge. Kun Penningen udmøntedes og skulde normalt indeholde ca. 0,9 g Sølv, hvilket efter Sølvets daværende Værdi og Købekraft svarede til henimod 2 Kroner i vore Penge.

Foruden i Sølvværdi regnede man i Danmark — det var ikke for ingenting et Agerbrugsland — ogsaa i Kornværdi. Inddelingen var omtrent den samme som ved Sølvværdien. 1 Mark Korn deltes i 8 Ører à 3 Ørtug. Det nederste Maal hed imidlertid her ikke Pen-

ning, men Skæppe, og Ørtugen indeholdt et forskelligt Antal Skæpper, alt eftersom det drejede sig om Rug, Byg eller Havre, saaledes at der af de tre Kornsorter gik henholdsvis 240, 288 og 480 Skæpper paa Marken. Det hænger sammen med Kornsorternes forskellige Værdi; Byggen er noget mindre værd end Rugen, medens Havren synker helt ned til Halvdelen; ved det forskellige Antal Skæpper opnaaede man da, at en Mark Korn fik samme Værdi, hvilken Kornsort man end regnede i. Oprindelig har Korn- og Sølvværdien svaret til hinanden, saaledes at man havde samme Værdi, hvad enten man havde en Mark Korn, en Mark Sølv eller en Mark udmøntede Penge. Det varede imidlertid ikke længe. Kornet steg i Pris, saaledes at en Mark Korn i Slutningen af Valdemarstiden var steget til 2 Mark Sølv, og samtidig havde Pengene tabt stærkt i Værdi.

Forholdet var nemlig det, at Kongerne ved Udmøntningen af nye Penge ikke nøjedes med den Opgæld, som tilkom dem ved Udskiftningen af de gamle Mønter, men at de tillige skaffede sig en ekstra Fortjeneste ved at blande Kobber i Sølvet; herved nedsattes Pengenes Værdi væsentligt, og i Valdemar Sejrs Tid var Forholdet det, at til 1 Mark Korn svarede to Mark Sølv, men ikke mindre end 6 Mark Penge. Pengenes Værdi var altsaa sunket til en Trediedel i Forhold til Sølvet. I Kong Valdemars sidste Regeringsaar blev der gjort et Forsøg paa at stabilisere Mønten, men forgæves, og i de følgende Aar sank den endnu langt længere ned. De danske Penges Mangel paa Stabilitet gjorde, at man fra 13. Aarh. ofte regnede i lübsk Mønt, hvor 1 Mark var 16 Skilling à 12 Penninge. Det var desuden det Møntsystem, som beherskede de store Markeder, hvor de tyske Købmænd spillede den førende Rolle.

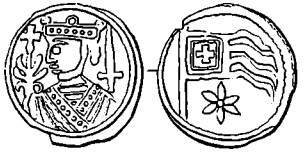

Mønt fra Valdemar den Stores Tid. Efter Hauberg, Danmarks Myntvæsen 1146—1241.

Takket være denne Udvikling af Pengevæsenet maatte Naturalieøkonomien i nogen Grad vige Pladsen for en vis *Pengeøkonomi*, uden hvilken den blomstrende Udenrigshandel næppe havde kunnet tænkes. Men Pengevæsenets Udvikling er tillige Forudsætningen for den gennemgribende Omformning af Rigets indre Finans- og Skatteforhold, som foregik i Løbet af Valdemarstiden. I det ældre primitive Samfund havde de frie Bønder ikke haft andre Forpligtelser end Natholdsydelser til Kongen og Pligten til at deltage i Landets Forsvar. Egentlige Skatter kendtes ikke og behøvedes ikke. Kongemagtens Opgaver var saa faa og beskedne, at der ikke stilledes store økonomiske Krav. Helt anderledes blev det, efterhaanden som der udviklede sig en virkelig Øvrighed med vidtgaaende Beføjelser. Løs-

ningen af de Opgaver, der paahvilede denne Øvrighed, krævede betydelige økonomiske Midler, og disse Midler kunde kun skaffes gennem en Beskatning.

Klart var det, at en saadan Beskatning maatte lægges paa Jorden, men for at det kunde gøres, maatte der foretages en *almindelig Vurdering af Jordejendommene* hele Landet over, en Matrikulering, der kunde skabe et nogenlunde retfærdigt Grundlag for Beskatningen. Denne første officielle Vurdering af det danske Landbrugs Jord foregik paa to forskellige Maader, dels efter »Guldvurdering«, dels efter en »Skyldtaksation«. Den første var eneraadende paa Jyske Lovs Omraade (Jylland og Fyn), medens man paa Sjælland og de sydlige Øer fulgte den sidstnævnte Fremgangsmaade. Guldvurderingen tilsigtede at angive Ejendommens Værdi, naar den skulde sælges, og den synes at være af betydelig ældre Oprindelse end den egentlige Skattesætning. Hvorledes man oprindelig har foretaget denne Taksation af Jorden, er ikke klart, men der er naturligvis baade taget Hensyn til, hvor stor en Udsæd Jorden kunde tage, og hvor mange Svin man kunde holde paa Olden, og hvor meget Kvæg paa Græs. Om denne Vurdering er vokset ud af lokale Interesser, eller om den oprindelig skyldes et kongeligt Magtbud, faar staa hen, men i Valdemar Sejrs Tid fik den i alt Fald en officiel Anerkendelse fra Statens Side som Grundlag baade for Leding og Skat. Fordelingen af Ledingsbyrden paa Landbogaardene viser i øvrigt, at Guldvurderingen her har svaret til 24 Gange det Beløb, der betaltes i Landgilde, en meget rimelig Ansættelse af Ejendommens Værdi. Af en helt anden Art er den sjællandske Skyldtaksation. Naar der her tales om Jorder paa een Mark i Skyld eller een Mark Land i Skyld, menes der hermed Jord, som er ansat til at betale een Mark Sølv aarligt i Ledingsafløsning. Denne Afløsning er blevet gennemført i Begyndelsen af 13. Aarh.; man maatte have en fast Vurdering at gaa frem efter, og her valgte man paa sjællandske Lovs Omraade, i Stedet for at skønne om Ejendommens Salgsværdi, helt at rette sig efter Udsæden, saaledes at den Jord, der kunde tage en Mark Korn i Udsæd sattes til en Mark Sølv i Skyld. Ledingsafløsningen svarede da til Halvdelen af Udsædens Værdi.

Paa Grundlag af denne nye Matrikulering fordeltes de offentlige Byrder, som i Løbet af Valdemarstiden kom til at hvile paa Folket. Det drejer sig om Ledingsafløsningen og Studen, den egentlige Skat. Vi skal i det følgende betragte dem hver for sig.

Ledingsbyrden havde oprindelig sikkert været en personlig Forpligtelse, der paahvilede alle frie Mænd som Jordejere. Efterhaanden som Samfundet blev mere kompliceret, var det ikke mere nogen

Selvfølge, at den frie Mand ogsaa var Jordejer, og der maatte da naturligt foregaa en Regulering af Ledingsbyrderne. Denne naaedes gennem Inddelingen i skipæn og havne, hvorved man fandt en rimelig Fordeling af Byrderne svarende til den enkelte Bondes Jordbesiddelse. I Tiden omkring 1200 erstattedes den personlige Ledingstjeneste imidlertid i stigende Grad af en *Ledingsafløsning,* en Slags Skat (se ovf. S. 722), og derved tabte Inddelingen i skipæn og havne sin Betydning. Havnen afskaffedes som Skatteenhed, og Skatten lignedes direkte paa den enkelte Bonde efter det Jordareal, han havde under Dyrkning. Det var hertil den nye Matrikulering tjente. Den Bonde, der havde en Mark Jord, skulde udrede »fuld havne«, d. v. s. i Ledingsskat betale en Mark Sølv, saaledes som havnen tidligere havde betalt i Ledingsafløsning. Bønder med mindre Jord — og det var endnu det store Flertal — betalte tilsvarende mindre i Ledingsskat. I Jylland lagde man Guldvurderingen til Grund, men Skattebyrden blev faktisk den samme som paa Sjælland. Den Jord, som fra gammel Tid var unddraget Ledingsordningen, først og fremmest de mange jyske Enkeltgaarde, skulde man nu ogsaa betale Skat af, nemlig den saakaldte Kværsædeskat. I Skaane indførtes den nye Matrikulering ikke, og det gamle System opretholdtes, at man af hver havne skulde svare en Mark i Ledingsafløsning. Denne Ordning har utvivlsomt været meget fordelagtig for de skaanske Bønder, idet Skatteansættelsen efter Matriklerne bragte Kongens Indtægt af Ledingsvæsenet i det øvrige Land betydeligt i Vejret. Fritaget for Ledingsskatten var Gejstligheden og Herremandsstanden, Gejstligheden, fordi den i det hele taget indtog en Særstilling, Herremandsstanden, fordi den jo netop havde paataget sig den faktiske Krigstjeneste. »Hvor Kongens Mænd og Biskoppens Mænd end er, da skal de — hvad enten de har een Bolig eller flere — altid have fuld Udrustning og drage i Leding paa egen Bekostning og tage deres Sold. Men bliver de siddende hjemme uden at have lovligt Forfald eller Orlov, skal de betale Kongen Tredingshavne af hver Gaard, eller være Innebønder, hvis de ikke vil betale som omtalt«, hedder det i Jyske Lov. Kun i Kraft af sin Krigstjeneste er Herremanden fritaget for Ledingsskatten; han er parat til »at vove Halsen for Kongen og Landets Fred«; men hvor denne Forudsætning glipper, rykker han atter ned til at være skattepligtig Bonde. Det kan saaledes ofte ske, at Jord efter en Herremands Død atter bliver ledingspligtig.

Fra gammel Tid havde Kongen haft Ret til Underhold paa Rejser rundt i Landet; Bønderne var forpligtet til at yde »Nathold«; denne Indtægt var imidlertid for Kongen besværlig at udnytte, og den

kunde kun vanskeligt komme til at hvile ligeligt paa alle Landets Egne. I Slutningen af 12. Aarh. lykkedes det da ogsaa Knud VI og Absalon at faa Natholdsforpligtelsen afløst af en regulær Skat, der sædvanligvis indbetaltes til den kongelige Ombudsmand i Naturalier. Denne Skat benævntes *Stud,* og var, bortset fra Kirketienden, den første regulære Skat, som de frie Bønder paatog sig. Til Gengæld overtog Ombudsmanden Forpligtelsen til at yde Kongen Nathold, naar han besøgte Egnen. Af Bøndernes Forpligtelser ved denne Lejlighed blev der kun tilbage en Del Kørsel, som sammenfattedes med Arbejdsforpligtelser paa Befæstninger o. lign. under Begrebet *Inne,* en Slags Statshoveri. Det var netop Forskellen mellem Bonden og Herremanden, at den førstnævnte var pligtig at yde Stud og Inne foruden Ledingsskatten i de Aar, hvor selve Ledingshæren ikke blev opbudt. Det var ikke smaa Byrder, der paa denne Maade blev lagt paa Bondejorden, og naar den har kunnet bære dem, vidner det baade om, at Udbyttet af Jorden har været godt, og at Markederne har kunnet aftage Kornet til en for Bønderne fordelagtig Pris. Herremanden var derimod — i Kraft af sin særlige Stilling — fritaget for disse Ydelser. Ligesom ved Fritagelsen for Ledingsskatten var det Kirken, der viste Vej. Allerede i kirkelige Privilegier fra Begyndelsen af 13. Aarh. er Fritagelsen for Stud almindelig, og snart møder man ogsaa i hvert Fald en delvis Dispensation fra Inne-Forpligtelserne. For Herremandsstanden kom det først efterhaanden, men da Bønderne stadig, i Modsætning til de frie Herremænd, kaldes »Innebønder«, kan det næppe forstaas paa anden Maade end, at Herremændene var fritaget for Inne og Skat, som Bønderne maatte yde. Herved forberedtes den Tankegang, at egentlig kun Herremændene var frie, medens Bønderne stod i et lignende Forhold til Kronen som Fæsterne til Herremanden, hvilket atter forklarer den Lethed, hvormed en stor Del af de frie Bønder i Løbet af den senere Middelalder rykkede over i Fæsternes Klasse. Ofte var det mere fordelagtigt at betale Landgilde af Jorden til Herremanden og derved opnaa Fritagelse for Afgifter til Kronen end selv at eje Jorden og da udrede de tunge kongelige Skatter. Paa denne Maade bidrog Ordningen af Penge- og Skatteforhold langsomt, men sikkert til den Samfundets indre Omformning, som stod paa Middelalderen igennem.

7. Lov og Ret.

Selv i det mest primitive Samfund eksisterer der Love og Sædvaner, som regulerer Fælleslivet, trækker bestemte Grænser for Menneskenes Frihed og skaffer dem en vis retslig Sikkerhed. Saaledes

var det ogsaa i Danmark fra den ældste Tid. Denne Ret udgik umiddelbart fra Folket selv, enten saaledes, at man paa Tinge vedtog bestemte Love og ændrede Retten, eller derved, at Tingene dømte ud fra den Ret, som levede i Folkets Bevidsthed. Paa denne Maade nedfældedes der en Række Retsregler eller Love, der havde Gyldighed for de paagældende Tings Retsomraade; det var Tingene, ikke Kongerne, der gav Lovene, og naar en senere Tradition taler om Kong Frodes eller Kong Haralds Love, betyder det enten, at der har været et Samarbejde mellem Konge og Ting, eller maaske blot, at Lovene er blevet til paa den paagældende Konges Tid. Først sent er Tingenes Retsvedtægter blevet nedskrevet; de har levet i mundtlig Overlevering fra Slægt til Slægt; paa Tingmøderne har der været særlige lovkyndige, som har foredraget Retten til Belæring for de andre. Heraf fremvoksede, formodentlig i Slutningen af 12. Aarh., de ældste Retsbøger, som dog ikke er bevarede. De skaanske og sjællandske Retsbøger, vi kender, stammer først fra Valdemar Sejrs Tid. Disse Optegnelser var oprindelig de lovkyndiges private Nedskrifter, men de fik snart en almindelig Autoritet; i Jylland blev de dog fortrængt af Jyske Lov, der var en officiel Lovgivning, fremgaaet af et Kommissionsarbejde. Trods alle kongelige Forsøg paa at tilegne sig Lovgivningsmagten maa man derfor sige, at de Love, som omgærdede Middelaldersamfundet, er vokset ud af Folkets egen Retsvirksomhed, saaledes som den kom til Orde paa Tinge.

Eet var imidlertid Loven og Bevidstheden om Rettens Gyldighed, et andet var dens Opretholdelse og Gennemførelse til Sikring af den enkeltes subjektive Ret. Ogsaa denne Retshaandhævelse havde sit Organ i Tingmødet, først Herredstinget og over dette Landstinget. I de ældste Tider synes der ganske vist ikke at have eksisteret nogen offentlig Dom og Straf. Slægtens Privathævn var det eneste Værn imod Forurettelser. Men med Tiden søgte man bevidst at erstatte Selvtægt og Blodhævn ved Retstrætte paa Tinge; Formaalet var at naa til et mindeligt Forlig, thi man skal, som Jyske Lov siger, »dele sig til Ret og ikke selv tage sig til Rette«. Ombudsmanden kan lade Tyven hænge, men Bonden maa ikke selv gøre det, »fordi han vil gøre det for Hævns Skyld, thi selv om der er handlet ilde overfor ham, maa han dog ikke tage sig selv til Rette.« Forliget kunde sluttes under mange forskellige Former, men det maatte naturligvis enten gaa ud paa, at den sigtede indrømmede sin Skyld og sonede den (ved Bøder eller Landflygtighed), eller at han rensede sig ved et af de gængse Bevismidler. Først efterhaanden dannede der sig faste Former for Retstrætten.

Medens vi i vore Dage er stærkt tilbøjelige til at betragte Forbry-

delsen som en Krænkelse af Retten i objektiv Forstand, af Samfundets Lov, og det derfor i en Række Tilfælde tilkommer det offentlige at rejse Sagen, tog man i den ældre Middelalder kun Hensyn til den Krænkelse, der var tilføjet Individet og hans Slægt, det være sig nu en materiel Skade eller en Æreskrænkelse, og det paahvilede den fornærmede selv at værne om sin Ret og skaffe sig Oprejsning. Skulde dette ikke ske ved Privathævn, maatte han bringe Sagen for Tinget for saaledes at opnaa Bilæggelse af Striden. Forud for Retstrætten maatte der gaa en Stævning af den sigtede: »Den, der kærer, han skal stævne den, der for Sagen er, fem Nætter førend Ting holdes, med to Mænd for hans Brofjæl. Saa skal de ogsaa vidne paa Tinge, at han var lovligt stævnet«. Fristen var lidt forskellig i de forskellige Landsdele og kunde ogsaa variere efter Sagens Art. Mødte den indstævnede ikke, gentoges Stævningen tre Gange, og sagsøgte idømtes en Bøde for hver Gang; først paa fjerde Ting gik der Dom i Sagen efter Sagsøgerens Paastand. Naar begge Parter mødte, førtes der en offentlig og mundtlig Forhandling; Tingmændenes første Interesse var i og for sig ikke at finde ud af, hvilken af de to Parter der havde Ret — i saa Fald maatte Proceduren i langt højere Grad have haft Karakter af en Undersøgelse — men at genoprette Freden paa den bedste Maade. Heraf kom det vel ogsaa, at Rettergangen i høj Grad begunstigede den sagsøgte, idet den først og fremmest sikrede ham Adgang til ved de gængse Bevismidler at fri sig for Anklagen. Den gamle med Privathævnen beslægtede Retsafgørelse ved Tvekamp var i vor Periode for længst forsvundet. Tilbage var Jernbyrd og Renselse ved Mededsmænd. *Jernbyrden* var en Art Gudsdom og er efter sin Virkemaade umiddelbart forstaaelig. Der fandtes tre forskellige Prøver: Trugsjern, hvor den sigtede i en Afstand af tolv Skridt skulde kaste det gloende Jern i et Trug; faldt Jernet udenfor, maatte han gentage Kastet, indtil han traf. Skudsjern bestod i, at den sigtede skulde bære det gloende Jern ni Skridt og derpaa »skyde« (kaste) det fra sig. Endelig fandtes en tredie Jernprøve, kaldet »Skraa«, hvor den sigtede maatte gaa hen over tolv gloende Plovjern. Præsten skulde føre Tilsyn med, at der ikke anvendtes beskyttende Midler, og efter Prøven blev Hænderne (eller Fødderne) indbundet og forseglet for først at blive undersøgt tre Dage senere. Var Huden da uskadt, havde sigtede bestaaet Prøven og gik fri for Anklage. I hvor stor Udstrækning Jernbyrden er blevet benyttet, er ikke klart, men i hvert Fald har den aldrig haft den Udbredelse som Renselse ved Mededsmænd. Kun i alvorlige Sager kunde Sagsøgeren paatvinge den sigtede denne Prøve, og han maatte da selv først med Mededsmænd paasværge ham Skylden. Kirkens Mænd var noget

vaklende over for denne folkelige Renselsesmaade (»purgatio vulgaris«); i den ældre Middelalder anerkendte de ofte Gudsdommene; men efterhaanden som den kanoniske Ret udformede en virkelig Proces med Forhør og Vidnebevis, stillede man sig absolut afvisende over for Jernbyrden, hvilket herhjemme resulterede i Valdemar Sejrs Forordning om Jernbyrdens Afskaffelse (se ovf. S. 694 f.). Til Gengæld kom da Eden til at indtage den vigtigste Plads som Bevismiddel, hvilket i øvrigt ogsaa var langt fra at svare til Kirkens Ønsker.

Det var imidlertid gammel Tradition i germansk Ret, at de allerfleste Sager blev afgjort ved *Ed*, enten saaledes at den anklagede friede sig ved sammen med andre at aflægge Benægtelsesed, eller ved Edsaflæggelse af Nævninger eller Sandemænd. For moderne Retsbevidsthed maa en saadan Fremgangsmaade forekomme højst mærkværdig. Man lod en Række Mænd, der ikke havde noget Førstehaandskendskab til Sagens Begivenheder, ved deres Ed bestemme dens Udfald. Det hænger naturligvis sammen med, at en virkelig Retsundersøgelse med Vidneførsel og Forhør var ukendt og i det hele taget slet ikke kunde gennemføres paa et Ting, hvor der ikke var særlige Dommere eller uddannede Jurister. Tingmændene som saadan fældede Dommen efter en Dags Forhandling, og der kunde derfor ikke være Tale om gennem Retstrætten at give dem et paalideligt Indtryk af, hvad der var foregaaet. De maatte nøjes med at bevidne, om Loven var sket Fyldest, og det var den, hvis den sagsøgte havde renset sig ved Ed. Vidner var vel ikke ukendte, men de havde ingen Vægt over for Edsaflæggelsen. Maaske kan de have gjort det vanskeligere for sagsøgte at skaffe de fornødne Mededsmænd, men det var Eden, der var juridisk afgørende, og lykkedes det ikke at skaffe Mededsmænd, var man uden videre dømt. I Forhold til Sagens Vigtighed krævedes der et større eller mindre Antal Mededsmænd, varierende fra tre helt op til tre Tylvter (i Jyske Lov dog altid en Tylvt). Tanken med deres Ed var ikke, at de skulde bekræfte eller afkræfte selve Handlingen, men ud fra deres Kendskab til sigtedes Vandel og almindelige Paalidelighed skulde de bekræfte, at hans Udsagn var troværdigt. Ofte har Mededsmændene naturligvis ogsaa søgt at skaffe sig nøje Viden om Sagen, thi glemmes maa det ikke, at Eden med Paakaldelse af Guds Navn var en alvorlig Sag, og alle vidste, at Mened nedkaldte Himlens strengeste Straffe over den syndige.

De almindelige Mededsmænd stilledes af den sigtede, dette var derimod ikke Tilfældet med det saakaldte »Kønsnævn«, der bestod af 11 eller 12 af sagsøgtes Slægt (kyn) udpeget af Klageren; til Gengæld kunde den anden Part udskyde indtil 6. Denne Ordning har sikkert tilstræbt at gøre det vanskeligere at fri sig ved Ed. Hele Eds-

systemet maatte imidlertid føre til et Misbrug af Eden, og det varede derfor ikke længe, inden Kirken protesterede skarpt mod det utilfredsstillende i hele denne Procesform. Det kanoniske Retssystem var i det hele taget det hjemlige langt overlegent, takket være dets Arv fra Romerretten, og netop i Aarene o. 1200 foregaar der en Reform af den kanoniske Procesform, hvorved der gennemføres et virkeligt Forhør, en Inkvisition. Bevisbyrden paahviler nu ikke sagsøgte, men Anklageren, og Beviset skal føres ved Vidner. Meded afvises paa det bestemteste, saaledes i et Brev fra Pave Honorius III til Anders Sunesøn, hvor det strengt blev forbudt at anvende Renselse ved Ed, »denne Pest, der strider mod al Ret«, ved de kirkelige Domstole. Paa Landskabslovenes Tid begynder man imidlertid ogsaa i den hjemlige Ret at mærke en vis Skepsis over for Mededen, selv om det endnu skulde vare længe, før den kirkelige Inkvisitionsproces trængte igennem. Fra gammel Tid havde man i øvrigt kendt og benyttet Vidnebeviset i Vederloven, men det var aldrig herfra trængt ind i den almindelige Rettergang.

En Fornyelse var derimod Indførelsen af *Nævninger,* der valgtes noget forskelligt i de forskellige Landsdele. De udpegedes ikke af Parterne, men af Tinget, og deres Opgave var ikke at sværge om, hvorvidt sigtede talte sandt, men om selve Sagen efter bedste Overbevisning og efter at have skaffet sig de mulige Oplysninger. Sagsøgte havde efter noget forskellige Regler i de forskellige Lande Ret til at udskyde sine aabenbare Fjender af Nævnet. Navnlig i Jyske Lovs Omraade kom Nævningerne til at spille en stor Rolle, næsten som en Slags faste Dommere. Der fandtes saaledes Ransnævninger, der udnævntes aarligt i hvert Herred til at paadømme Sager om Ran og Tyveri; en lignende Stilling havde Biskops- og Kirkenævninger, der skulde sværge i Sager angaaende Kirken, og Skibsnævninger, der fungerede i Ledingssager. Endnu videre i samme Retning er man i Jylland kommet gennem de saakaldte »Sandemænd«, otte Selvejere i hvert Herred, som beskikkedes af Kongen til at sværge i Sager angaaende Manddrab, Voldtægt, Hærværk og Afhug af Lemmer. Tillige afgjorde de paa Herredsting mindre Trætter om Markskel og andre Ejendomsstridigheder. Disse jyske Nævninger og Sandemænd viser sig ogsaa at være en Slags virkelige Dommere derved, at de oppebærer en vis Løn for deres Virksomhed. Trods alt dette laa den højeste Domsmagt dog stadig hos Folket paa Tinge, idet »de bedste Tingmænd« under Bispens Forsæde kunde underkende baade Nævningers og Sandemænds Afgørelser. Heller ikke den kongelige Ombudsmand havde endnu paa Landskabslovenes Tid faaet Del i den dømmende Magt. Han skulde føre Tilsyn med Retsplejen, tage Nævninger og

Sandemænd i Ed, sørge for Dommens Fuldbyrdelse (se ndf.) og varetage Kongens Interesser, efterhaanden som han fik Del i Bøderne, men han skulde lade Tingmændene dømme, og hans Nærværelse var ikke engang nødvendig til Tingets Afholdelse.

Ser vi dernæst paa det *Straffesystem,* som giver sig til Kende i Landskabslovene, røber det tydelige Spor af, at Straffen oprindelig har haft til Formaal at sone den Hævn, som Forbrydelsen maatte fremkalde, hvor meget saa end Lovsamlingernes Redaktører betoner, at Straffens Formaal er at sikre Staten, tæmme Menneskers onde Vilje og forebygge nye Forbrydelser. Der skelnes bestemt mellem »private« og »offentlige« Forbrydelser, d. v. s. saadanne, hvor der kun skal bødes til den forurettede, og andre, hvor der tillige skal betales til Kongen eller Kirken. Kun undtagelsesvis betød dette imidlertid, at Sagen blev paatalt af det offentlige; normalt maatte den krænkede altid selv rejse Sagen. Forbrydelserne deltes i Bødesager og Ubodemaal. For mindre Forbrydelser var Bødesatsen tre eller ni Mark, drejede det sig om alvorligere Sager, hvor en særlig Fred (Kongens, Kirkens eller Tingets) var krænket, steg den til 40 Mark. Til Ubodemaal, Sager, der ikke kunde sones ved Bøder, hørte særligt kvalificeret Drab, Landsforræderi, Mordbrand, grovt Tyveri, Kirkerøveri og enkelte andre Forbrydelser. De straffedes med Fredløshed, Trældom, Lemlæstelse eller Døden. I Landskabslovene er dog Fredløshed den fremherskende Straf. Anvendelse af Fængselsstraf er derimod ukendt. Ved Fredløshedsdom blev der tilstaaet den dømte en Frist til at rømme og derved unddrage sig den Hævn, som nu var tilladt; enhver havde Ret til at dræbe den fredløse, og han var udelukket fra alt Samkvem med andre; ingen maatte huse ham. Hans Formue, i ældre Tid vel baade Jord og Løsøre, tilfaldt Kongen, naar først den krænkede havde faaet Bøde. Paa Landskabslovenes Tid forbrød den fredløse dog kun sit Løsøre til Kongen. Der blev givet den fredløse Mulighed for at købe sin Fred tilbage af Kongen for en Bøde paa 40 Mark, naar han tillige kunde opnaa den skadelidtes Samtykke. Det var det, man kaldte Fredkøb. Ved Siden af Bøder og Fredløshed anvendes i Landskabslovene kun undtagelsesvis Trældom, Lemlæstelse og Dødsstraf, i Hovedsagen kun over for Tyve, grebet paa fersk Gerning; Tyveri blev anset for en ganske særlig nederdrægtig Forbrydelse, der vidnede om lumsk og fejgt Sindelag.

Et var imidlertid at idømme Straffe, et andet var at eksekvere dem, og her stødte man fra gammel Tid paa meget store Vanskeligheder, fordi der ikke fandtes nogen Øvrighed, som stod bag Tingene. Den ældste Fremgangsmaade synes at have været den, at den skadelidte selv skulde søge Fyldestgørelse ved »nam«: han skulde i Vidners

Nærværelse bemægtige sig noget af den dømtes Ejendele, men det skulde ske hemmeligt, uden at Ejeren saa det. I denne Situation var det imidlertid, at man tog sin Tilflugt til Kongen. Den domfældte idømtes, naar han sad Dommen overhørig, Bøder til Kongen, og naar dette ikke hjalp, idømtes han Mandhelgs Fortabelse, en Art Fredløshed, der under Bødestraf forpligtede alle til at holde sig borte fra Samkvem med ham. Samtidig gjorde da Kongens Ombudsmand Eksekution baade for Bøderne og Domhaverens Tilgodehavende. Paa denne Maade fik Kongen en meget direkte Indflydelse paa Udøvelsen af den dømmende Magt.

Tilbage staar endnu blot at kaste et Blik paa Behandlingen af *Manddrabsforbrydelsen,* den af alle Forbrydelser, der spillede den største Rolle. Mere end nogen anden Forbrydelse var denne knyttet til Slægtshævnen. Det var efter gammel Opfattelse en Sag mellem to Slægter, ikke en offentlig Sag, og ingen kunde tvinges til at tage imod Mandebod i Stedet for Hævn. Da tilmed Manddrabsforbrydelsen i 12. Aarh. blev meget hyppig, førte dette til ganske utaalelige Tilstande i Landet med endeløse Slægtsfejder og Bødesager. Navnlig i Skaane synes dette Uvæsen at have taget Overhaand, og det er det, der danner Baggrund for Knud VI's skaanske Forordning af 28. Dec. 1200. Forholdet var det, at ligesom hele den dræbtes Slægt stod bag ved Kravet om Hævn, saaledes blev ogsaa hele Drabsmandens Slægt gjort ansvarlig for Drabet; Hævnen kunde rette sig mod hvem som helst indenfor Slægten, og alle dens Medlemmer maatte deltage i Udredelsen af Mandebod. Fandtes der en Slagsbroder i Slægten, kunde dette føre til fuldkommen utaalelige Tilstande. Derfor bestemte Knud VI's Forordning dels, at det skulde være vanskeligere at rense sig for Manddrabsbeskyldning, naar Beskyldningen understøttedes af to Vidner, dels begrænsede den Ættebodssystemet, saaledes at Drabsmanden selv skulde udrede 40-Marksbøden, og at hans Trediedel af Mandeboden skulde betales før Slægtens. I de følgende Aar gik Lovgivningen videre ad samme Vej, idet man tilstræbte dels at skabe bedre Mulighed for Forlig, dels i Hovedsagen at begrænse Ansvaret til Drabsmanden selv, dels endelig at gøre selve Behandlingen af Manddrabsforbrydelsen strengere. Saaledes synes ethvert Drab, der ikke var berettiget Hævndrab (»a rette hefnd«, det vil formodentlig sige Hævn for Saar eller Hug, udført i en Slags Nødværge), at være blevet Ubodemaal. Paa denne Maade søgte man at dæmme op for Tidens Tilbøjelighed til Voldshandlinger og deraf følgende Fejder.

Lovgivningen, Kæremaalet, Retstrætten og Domskendelsen hørte hjemme paa Tinget, men dermed er dettes Betydning ikke udtømt. Der var ogsaa retslige Handlinger af anden Art, som foregik der.

Aftaler kunde træffes og Handler sluttes med den Gyldighed, som det gav, at Tingmændene havde overværet det hele som Vidner. Særlig Overdragelse af Jordejendom, »Skødning«, foregik normalt paa Tinge; Navnet kommer af den ydre Form, hvorunder det foregik: Sælgeren skulde anbringe en Klump af Ejendommens Jord, en Græstørv, i Køberens Kappeflig eller Skød som Tegn paa, at Jorden derved overdroges ham. Hermed var den retsligt gyldige Overdragelse fuldbyrdet i Vidners Nærværelse. Paa Tinget bekendtgjorde man ogsaa, hvad man ønskede skulde være alment kendt; vilde en Mand saaledes lyse Børn født uden for Ægteskab i Kuld og Køn, foregik det ved Tinglysning. Ved Tinglysning kunde ogsaa Handler, der var afsluttet andre Steder, bringes til Herredets Kundskab. Hertil kom endelig, at Landstingene traf alle vigtigere Afgørelser for Landet, med Hensyn til Krig og Fred, ved Valg af ny Konge og ved mange andre Lejligheder. Kort sagt: alt, hvad der fandtes af offentligt Liv, samlede sig paa Tinget og foregik her officielt under Deltagelse fra hele Folket.

8. Kirken.

Folket, Kongen og Kirken — det var de tre afgørende Faktorer i den historiske Udvikling, hvis Baner vi har forsøgt at følge; af disse tre Faktorer var Kirken ikke den mindst betydningsfulde. Gælder det i al Almindelighed, at Stat og Religion hører sammen, at det folkelige og religiøse Liv ikke kan skilles, da de begge i lige Grad er Udtryk for den Virkelighed, Folket lever i, faar denne Paastand en særlig Aktualitet, naar Talen er om Middelalderen, hvor Kirken paa en ganske anden Maade end i det moderne Samfund ledsagede den enkelte bogstaveligt fra Vuggen til Graven og samtidig omspandt hele Livet i alle dets individuelle eller fællesfolkelige Udtryksformer. Derfor maatte ogsaa det nordiske Religionsskifte, saaledes som det formede sig i 9.—11. Aarh., blive en Begivenhed, der greb dybt ind i Folkets Liv og satte Skel i dets Historie. Da Vikingetiden var afsluttet, var ogsaa den nye Religions, Kristendommens Sejr beseglet, men endnu stod den som en fremmed Gæst, iklædt Sydens Dragt; endnu var der langt igen, før den nye Religion faldt til Leje i det danske Samfund, gennemtrængte Folkets Liv og virkelig fik Indfødsret i Landet, saaledes at den ikke følte som noget nyt og fremmedartet. Vi har tidligere (S. 552 f.) omtalt, at Spændingen i Danmarks Historie fra Sven Estridsøn til Valdemar Sejr netop i vid Udstrækning beror paa, at Kongemagten og Kirken paa samme Tid vokser op, øger deres Magt og derved omskaber Samfund og Rige. Gang paa Gang kommer

det til en skarp Modsætning mellem disse to Faktorer, medens det saa til andre Tider lykkes at udsone dem i harmonisk Samarbejde, hvorved den typiske Middelalderstat skabes. Folket, Kongen og Kirken — det har været den røde Traad, som gik igennem hele den foregaaende Skildring af den historiske Udvikling indtil Valdemar Sejrs Død. Til sidst skal vi imidlertid søge at kaste Lys over Kirkens Problem, set fra Kirkens egen Side. Problemet er i sig selv ganske klart: Kirken kom til de danske Strande udefra; i en fjern og fremmed Jordbund havde den sine Rødder, og under andre Himmelstrøg var den vokset op til Magt og Indflydelse. Hvad nu, naar den kom til Danmark? Skulde den staa som en international Faktor, væsentlig bestemt ud fra sin egen Fortid, og dermed omforme Nordboerne i sit Billede? Skulde den aandeligt, retsligt, økonomisk tilpasse sig til de Former, hvorunder det danske Folk levede, eller skulde den medbringe sine egne Rammer og Normer at leve efter? Skulde den vedblive at være en international, af de lokale Forhold væsentlig uafhængig Institution, eller skulde den omformes til en hjemlig, national Landskirke, hvor dansk Tankegang, dansk Ret og dansk Styre dominerede? For virkelig at forstaa dette Problem, er det imidlertid nødvendigt at spænde Traadene længere ud end til den danske Horisont. Man maa forstaa noget af det, som foregik ude i Europa, thi overalt var Problemet — og er det for saa vidt til den Dag i Dag — det samme, og kun paa Baggrund af Forholdene ude i Verden, navnlig i Tyskland, forstaar man, hvad det var, som skete her hjemme.

Hvis man ud fra den moderne protestantiske Verdens Forudsætninger, hvor man som Regel opfatter Religiøsitet som ren Inderlighed og Kirken som en usynlig Størrelse, uafhængig af alle Organisationer og Institutioner, vil prøve at forstaa Middelalderkirken, maa man først og fremmest gøre sig Rede for det særegne ved den Kirkeinstitution, som fra Oldtiden blev givet i Arv til Middelalderen. Af Ny Testamentes messianske Gudsfolk havde der udviklet sig en stor og verdensomspændende Organisation, der var en selvstændig og selvejende Institution. Kirken var ikke længere paa nytestamentlig Vis en Menighed i Landflygtighed, borte fra sit egentlige Hjem, som var i Himlen. Kirken havde — herom er Augustins berømte Bog om Guds Stat det bedste Vidnesbyrd — fundet sig til rette som Guds Statholder paa Jorden, indsat til at herske over Mennesker og opretholde Gudsriget paa Jorden paa samme Maade, som Englene opretholdt det i Himlen. I dette jordiske Gudsrige udøvedes Styret og Magten — og som i enhver anden Stat var der Tale om en virkelig Magt og et bestemt Styre — af det monarkiske Episkopat, i hvis Haand alle Traade samledes. Kulten, Læren, Kirketugten, Lovgivningen og Øko-

nomien — alt var lagt ind under Biskoppen, og paa Bispeembedet hvilede hele Kirken. Men Bispedømmet var som en Pyramide, der samledes i sin højeste Spids, i Pavedømmet, der samtidig blev det klareste Udtryk for Kirkens over alle nationale Skranker hævede Enhed. Kort sagt: Kirken, som den fra Oldtiden traadte ind i Middelalderen, var en paa det monarkiske Episkopat opbygget Institution, der havde sin egen Lovgivning, »den kanoniske«, sit eget Styre og sit eget internationale Midtpunkt i Rom. Denne Institution var blevet til gennem den Helleniserings- og Romaniseringsproces, Kristendommen havde oplevet Oldtiden igennem. Det store Spørgsmaal var nu, om Mødet med den germanske Verden paa lignende Maade skulde føre til en »Germanisering« af Kirken, en Omformning af Kristendommen og dens ydre Former efter germansk Tankegang og Samfundsliv. Ejendommeligt er det at se, at der i den ældre Middelalder faktisk foregik en saadan Omformning, men paa en helt anden Maade end i Oldtiden. I Læren og Kulten var det saa afgjort Romeraanden, det antikke, der sejrede. Der fandt i Middelalderen ingen Dogmedannelse eller dogmehistorisk Udvikling Sted, som blot i nogen Maade kan stilles ved Siden af den, som foregik i 2.—5. Aarh. paa hellenistisk-romersk Grund, og den Gudstjenesteform, som havde udviklet sig i Oldkirken, hævdede sig nogenlunde uforandret — man behøver blot at minde om Bevarelsen af Latin som Kirkesprog — lige til Reformationstiden. Men helt anderledes gik det med Hensyn til Kirkens Organisation og Retsordning. Her blev der i den ældre Middelalder brudt nye Baner, som pegede i Retning af en gennemgribende Germanisering af hele Kirkeinstitutionen, hvorved denne — i hvert Fald til en Tid — blev til noget helt andet, end den havde været i Oldtiden.

Da de germanske Stammer i Løbet af 4.—6. Aarh. gik over til Kristendommen, dannedes der overalt nationale Lands- og Statskirker. Ved en Landskirke forstaar man en Kirke, der begrænser sig til det paagældende Land og er en udadtil afsluttet Organisation, en national, ikke en international Faktor, og Statskirke kalder man en saadan Kirke, for saa vidt Statens Overhovede, Kongen, i den fører det øverste Regimente, ligesom Kirkens Anliggender i videste Udstrækning ordnes af den verdslige Magt. Den øverste Myndighed i disse Kirker bliver Rigskonciliet, der sammenkaldes af Kongen, og uden om de kirkelige Myndigheder udsteder Kongerne stadig Love, ligesom de mere eller mindre suverænt besætter Bispestolene og andre kirkelige Embeder og optræder som øverste Domsinstans ogsaa i Kirkens Sager. Biskoppen opfattes som Kongens »Mand«, der maa love ham Troskab og Følge og staar under hans Værn og Myndighed (»Munt«). Samtidig opløses »Stiftet«, der tidligere ganske var undergivet Biskoppen,

Kalkmaleri fra Fjenneslev Kirke forestillende Bygherren og hans Hustru (Absalons Forældre eller Bedsteforældre). Slutningen af 12. Aarh.

i en Række Enkeltkirker, der indbyrdes er temmelig uafhængige, men som hver for sig er afhængige af den Mand, der har bygget dem eller ejer den Jord, de er rejst paa. Kirkerne er baade aandeligt, retsligt og økonomisk stillet under Kirkeherrens »Munt«; de betragtes som hans Besiddelse, og han ind- og afsætter Præsterne og raader over Kirkernes Drift. Med Rette har man sagt, at Præsten i en saadan Kirke læste sin Messe med samme Ret, som Landboen pløjede sin Ager, eller endnu bedre, som Mølleren betjente Møllen i hans Sted, som ejede den. Paa denne Maade var den biskoppelige Centralisation afløst af en næsten fuldkommen Decentralisation. Ikke blot gik Forbindelsen med Kirkens Midtpunkt i Rom tabt, men inden for den enkelte Landskirke herskede der en mangehovedet Lægmandsvælde, bygget op paa økonomiske og retslige Interesser. Decentralisation og Lægmandsstyre er det karakteristiske for de germanske Kirker. Det er det, man kalder det germanske Privatkirkesystem, som ikke blot strækker sig til de enkelte Kirker, men ogsaa omfatter Bispestole, Domkapitler og Klostre, ja, hele Kirken som national Landskirke.

Først naar man kender disse to Kirkeopfattelser — den oldkirkelige og den germanske — har man Forudsætningen for at forstaa det, som skete ude i Europa i 10.—12. Aarh. Med Cluniacenservækkelsen og det gregorianske Reformpavedømme, der i 12. Aarh. støttedes af

Pragtbind til en Evangeliebog fra Horne Kirke paa Fyn (nu i Nationalmuseet). Guldsmedearbejdet er fra ca. 1325; Korsfæstelsesgruppen et Par Menneskealdre ældre.

den cisterciensisk-bernhardinske Vækkelse, var Kirken vaagnet til Selvbesindelse, og den begyndte da en vældig Kamp for at hævde sin Frihed, for »libertas ecclesiae«; men det vilde netop sige en Kamp imod det germansk-nationale Kirkesystem. Kampen stod ikke om kirkelig »Investitur« eller om Retten til noget Kirkegods, men den drejede sig om, hvorvidt det skulde lykkes Kejseren at skabe en Rigskirke, der var en væsentlig Støtte for hans egen Magtfuldkommenhed, og som styredes af ham og hans Vasaller, eller om der over hele Europa i Stedet for de nationale Landskirker skulde træde een international, over alle lokale Magtfaktorer ophøjet Kirke med sit enevældige Overhoved i Rom, en Kirke, der var suveræn baade over sine Personer og over sit Gods, og som levede efter sin egen internationale Ret, ikke efter den lokale, nationale Retsopfattelse. Herom var det, den store Kamp kæmpedes mellem Kejser og Pave, mellem tysk og romersk Kirkeforstaaelse, og alle Forskelle taget i Betragtning var det ganske det samme Problem, som under lidt andre Former rejste sig i den danske Kirke, om end uden den aarhundredgamle Tradition, som havde dannet sig i de andre germanske Kirker.

Spørgsmaalet var, hvorledes Kristendommen, Sydens Religion, skulde falde til Leje i det danske Samfund, og ganske som ude i Europa kom Striden til at staa om Forfatningen og Retten, derimod ikke om Kulten og Læren — her sejrede Kirken ubestridt ved sin overlegne Kultur og Tradition. Det hele kan i Grunden sammenfattes i Spørgsmaalet om Kirkens Forhold til Folket og Kongen. At disse tre hørte sammen, kunde ingen, der levede i Middelalderen betvivle; Spørgsmaalet var blot, om denne Samhørighed betød, at den ene af de tre Parter skulde være den herskende, medens de andre to blev trykket ned i Afhængighed. Vi har i det foregaaende set, hvorledes Kongemagten i det store og hele gik sejrrigt ud af denne Konflikt, idet den i Valdemarstidens Slutning nærmede sig til en vis Enevælde, men samtidig har vi set, hvorledes Kirken forstod at hævde sin Plads. Ikke blot var det den, der gav Kongedømmet Legitimitet, men den forstod ogsaa at frigøre sig for alle snærende Baand. Allerede i Begyndelsen af 12. Aarh. opnaaede den Anerkendelse af den kirkelige Jurisdiktion: at Kirkens Sager ikke skulde afgøres paa almindeligt Retterting, men dømmes af gejstlige Mænd og efter kanonisk Ret (se ovf. S. 590). Ogsaa Immuniteten, Fritagelsen for Skatter og andre Byrder, lykkedes det i vid Udstrækning at sikre Kirkens Gods. Ganske vist blev den kirkelige Frihed i saa Henseende aldrig principielt anerkendt, men ved rigelige kongelige Privilegier til kirkelige Stiftelser og Bispestole opnaaedes det samme i Praksis. Og at Kirken var en fri, af Kongemagten uafhængig, international Institution blev slaaet

urokkelig fast i Valdemar den Stores Strid med Eskil. Fra da af vovede ingen at bestride Pavens Kompetence i den danske Kirke. Hovedmanden i Kirkens Kamp for »Friheden« var Ærkebiskop Eskil, og gennem hans Kamp naaede man frem til et Kompromis, hvorved Riget omformedes til en europæisk Middelalderstat, bygget op paa Kongedømme og Kirke i Fællesskab. Kirken var saaledes blevet en Grundpille i Samfundet, den havde fundet sin Plads, men den havde ikke opgivet sin særlige Karakter; den havde frigjort sig for den landskirkelige Nationalisering, som endnu prægede den i 11. Aarh. Den var paa een Gang blevet hjemlig dansk og dog selvstændig og international.

Det var imidlertid ikke det eneste, som i Løbet af 12. Aarh. skete med Kirken. Netop i denne Tid gennemgik den en enestaaende rig Udvikling indadtil. Dens Organisation byggedes op, og det lykkedes at fylde denne Organisation med Liv. Først i det 12. Aarh. blev den danske Kirke til som Institution. Bispestolene naaede i hvert Fald til en vis Grad at frigøre sig for kongeligt Herredømme og blev samtidig betydelige Magtfaktorer i Samfundet. Ved Siden af Bispestolene organiseredes Domkapitler efter europæiske Forbilleder, og rundt om i Stifterne voksede Klostrene frem; med dem fulgte ikke blot dygtigt Initiativ paa mange af Livets Omraader, men Munkene bragte tillige den cluniacensiske, og senere den bernhardinske Fromhed med sig. Nu blev ogsaa Sogneorganisationen gennemført, og næsten hvert Sogn fik sin statelige Stenkirke. Saaledes trængte Kristendommen ind i Landet og Folket, blev et fast og uundværligt Led af det daglige Liv og øvede sin stille, men stadige omformende Indflydelse paa vore Forfædre, hvorved den typisk middelalderlige Livsbetragtning gradvis gjorde sig til Herre over Sindene, ogsaa her i Norden.

9. Bispestolene.

Hvorledes de ældste danske Bispestole er blevet oprettet, og hvorledes deres Gods er tilvejebragt, ved vi kun lidt om. Kong Haarik skal have skænket Grunden til den første Kirke baade i Slesvig og i Ribe, men om disse Kirker danner Udgangspunktet for de senere Bispestole, faar staa hen. I Roskilde kan det næppe bestrides, at Kirken skyldes kongeligt Initiativ, idet Harald Blaatand byggede den ældste Kirke, medens Bispestolens Gods for en stor Del stammer fra Gaver fra Estrid og hendes Søn Sven. Hvad der ligger før Sven Estridsøns Tid, er imidlertid lidet klart; om de nye Bispestole, som omkring 1060 oprettedes ved Deling af Ribe og Roskilde Stifter, for-

Hellig Biskop, der tilbedes af en Stormand og hans Hustru. Miniature i »Hornebogen« fra ca. 1200. Nationalmuseet.

tæller Adam af Bremen derimod udtrykkeligt, at de blev oprettet af Kong Sven og skyldte hans Gavmildhed deres Eksistens. Paa samme Maade kan vi fra den følgende Tid konstatere, at Forøgelsen af Bispestolenes Rigdom i videste Udstrækning skyldtes kongelige Gaver og Privilegier. Ud af hele dette Forhold rejser der sig med Nødvendighed det Spørgsmaal: hvorledes har man i dansk Middelalder betragtet Bispestolene og deres Gods? Hvorledes har man set paa den egentlige Ejendomsret til Bispegodset? Har man ligesom i Tyskland betragtet det efter Privatkirkerettens System, saaledes at Godset vedblev at høre under Riget, og Kongen stadig var den egentlige Ejer, medens Biskoppen egentlig kun var hans Lensmand eller Landbo? Eller har Kirken i Danmark lige fra de ældste Tider haft den fulde Suverænitet over sit Gods og sine Biskopper, som den ude i Europa maatte tilkæmpe sig under saa store Vanskeligheder?

At give sikkert Svar paa dette Spørgsmaal er ikke nemt. Vore Kilder indeholder kun ubestemte Vink, som maa tolkes med den største Forsigtighed. Vigtigst er det at betragte *Bispevalgene*, fordi det her viser sig, hvem der har Myndighed over Bispestolene. De første Valg, vi hører om, er dem, der finder Sted i Anledning af Kirkens Nyorganisation under Sven Estridsøn (o. 1060), og her faar vi udtrykkeligt at vide gennem Mester Adams Beretning, at det var Kongen, der bestemte — ganske vist i Samarbejde med Ærkebiskoppen. Ved de følgende Valg er det ikke altid lige let at sige, hvem der har øvet den afgørende Indflydelse, men i de fleste Tilfælde synes det dog at være gaaet til som i 1060; det var saaledes Sven Estridsøn, der sørgede for, at Sven Norbagge blev Biskop i Roskilde, og endnu saa sent som 1134 var det sikkert Erik Emune, der havde Hovedindflydelsen ved Besættelsen af de talrige ledige Bispestole. Hertil svarer det da ogsaa, at Ribe Bispekrønike, der er nedskrevet i Begyndelsen af 13. Aarh., siger, at alle Bispevalg fra gammel Tid var hos Kongen. Vi behøver imidlertid ikke at gaa ret langt ned i 12. Aarh., før vi møder ændrede Signaler. Der tales om et Valg ved »clerus et populus«, ved Stiftets Gejstlighed og ved Menigheden, og selv om man ikke altid tager Hensyn til dette Valg, er selve det, at det foregaar, Udtryk for et kirkeligt Program: for Kravet om frit Valg af den kirkelige Valgforsamling uden Tryk fra Kongens Side. Første Gang, vi hører, at det kirkelige Valg staar sig imod Kongens Afgørelse, er ved Besættelsen af Slesvig Bispestol paa Erik Lams Tid. Kongen ønsker Kanniken Herman, men Folket og Gejstligheden i Slesvig vælger Occo, og deres Valg bliver det sejrende. Hvor vanskeligt det kunde være for en saadan Valgforsamling at hævde sin Uafhængighed, viser imidlertid Saxos Beretning om, hvorledes Absalon blev valgt til Biskop i

Roskilde (se ovf. S. 620). De ydre Former overholdes, men reelt er det Kongens Vilje og den alene, der kommer til at virke afgørende. Saxo selv knytter nogle højst oplysende Ræsonnementer til Begivenheden: skønt Kongen skulde synes at have nogen Ret i en Kirke, der var bygget og doteret af hans Forfædre (dette er den typisk germanske Tankegang), vilde han dog ikke tiltage sig noget, der stred imod Skik og Brug, idet han godt vidste, at Kirkeloven forbød, at Gejstlighedens Valgret underkastedes Kongemagten (her møder vi det kirkelige Reformpartis Krav). Kongen rettede sig ifølge Saxo efter de kirkelige Krav, men det blev dog ham, der fik sin Vilje, fordi hans Magt var stor nok til, at man simpelt hen bøjede sig frivilligt. I Løbet af 12. Aarh. dannedes der i alle Stiftsbyer Domkapitler, som gjorde Krav paa Retten til at vælge deres egen Biskop, og et Valg uden en kirkelig Valgforsamling var næppe mere tænkeligt. Kongen kunde ikke uden videre udnævne, som det passede ham; men hvor begrænset den kirkelige Valgforsamlings Frihed kunde være, faar vi et tydeligt Indtryk af, naar vi hører, at Kapitlet i Ribe 1171 betalte Kongen 300 Mark for at opnaa frit Valg mellem tre nærmere angivne Cistercienserabbeder. Kun undtagelsesvis hører vi da ogsaa om Valg, der gennemføres mod Kongens Ønske.

Giver Bispevalgene saaledes Indtryk af, at Kongen har haft en betydelig Indflydelse over Bispestolene, netop i Kraft af, at han har grundlagt og beriget dem, bekræftes dette Indtryk i høj Grad ad anden Vej. »I gamle Dage var alle Valg hos Kongen, og Biskopperne fulgte ham i Leding paa egen Bekostning«, hedder det som nævnt i Ribekrøniken; at det forholdt sig saaledes, bekræftes af Kendsgerningerne. Det var ikke tilfældigt, at næsten alle Rigets Biskopper gjorde Tjeneste i Kong Niels' Hær ved Fotevig, og stadig fortæller Saxo om deres Deltagelse i Venderkrigene. Øjensynlig har de indtaget en Særstilling mellem Hirden og Ledingshæren. De havde Ret til at »tage Mænd«, og ofte udrustede de, som Eskil, deres eget Skib. Baade Eskil og Absalon havde deres private Hird, og i 13. Aarh. synes Biskoppernes Betydning i saa Henseende kun at være blevet forøget. Ganske vist deltog de næppe mere personligt i Krigens Gerning. Det havde endnu Absalon gjort med Liv og Sjæl, men med Anders Sunesøn har en mere kirkelig Betragtning sejret: Biskoppen ledsager Hæren med sin Forbøn og styrker Krigerne til Kampen, men selv bærer han ikke Vaaben. Dette betød imidlertid ikke, at Biskopperne mistede deres militære Betydning. De vedblev at have en betydelig Hird, hvis Støtte Kongen i Krigstilfælde kunde regne med. Derfor aflagde de ogsaa Troskabsed til Kongen, de var Kongens »Mand«. Saaledes indrømmede selve Pave Innocens III, at Biskop Valdemar ved Troskabsed

var forpligtet over for Kongen, ganske ligesom en langt senere Pave bebrejdede Jakob Erlandsøn, at han havde brudt den Ed, han efter Landets Sæd og Skik havde aflagt til Kongen.

At Kongen har haft Indflydelse over Bispestolene og deres Forhold, kan saaledes ikke bestrides, og man kan næppe heller være i Tvivl om, at denne kongelige Magt gaar tilbage til germansk, privatkirkeretslig Tankegang; den hænger sammen med, at han er den, der har grundlagt og beriget Stiftskirkerne og skabt Bispestolenes Gods. Vi kan ganske vist ikke bestemt konstatere det for alle Kirkernes Vedkommende, men man kan i den Sammenhæng ogsaa minde om, at Stiftskirkerne laa i Byerne, hvor Kongen i Forvejen synes at have haft særlige Rettigheder (se ovf. S. 727 f.). I alt dette er der i og for sig heller intet overraskende. Mere mærkeligt er det, at germansk Tankegang ikke gør sig stærkere gældende; vi hører i Danmark intet om en kongelig Investitur af Biskopperne, lige saa lidt som Kongen tiltager sig Ret til at gribe ind i Administrationen af Kirkegodset. Paa en forbavsende fredelig Maade har de danske Bispestole i Løbet af 12. Aarh. naaet en forholdsvis stor Uafhængighed og Frihed. De store Ærkebispestridigheder i 13. Aarh.s anden Halvdel skulde imidlertid ogsaa vise, at man ikke var kommet til Bunds i Forholdet, og at der — naar den personlige Velvilje ikke mere var til Stede — var Stof nok til Konflikt.

Hvorledes har nu Bispedømmet fungeret, hvilken Opgave har Biskopperne haft inden for det kirkelige Liv, og hvorledes har de løst denne Opgave? Bispedømmet var den Hjørnesten, hvorpaa hele Kirken hvilede. Uden Biskop kan Kirkens Liv slet ikke leves — efter middelalderlig Tankegang. I hans Haand samles alle Traadene. Først og fremmest har han »potestas ordinis«, den Magt, han selv har modtaget gennem sin Ordination, og som gør ham skikket til at forvalte alle Kirkens Sakramenter og hellige Handlinger. I Kraft af denne sin Magt kan han indvie Præster, optage dem i »ordo«, saaledes at de paa hans Vegne og med hans Myndighed kan forrette de almindelige kirkelige Handlinger. En Række af disse Handlinger kunde imidlertid kun udføres af Biskoppen personligt; det gjaldt saaledes Ordinationen af Præster og Diakoner, Indvielse af Abbeder og Abbedisser, Konfirmationen og normalt Indvielse af Kirker og Altre. Men hertil kom, at Biskoppen havde Ansvaret for alt, hvad der foregik inden for hans Stift; han skulde føre Tilsyn med alt og alle, og dette foregik gennem stadige Visitatser. Paa disse Visitatser holdt han Sogn for Sogn det saakaldte »Sognestævne«, hvor alle kirkelige Sager, der ikke maatte bringes for det verdslige Ting, fandt deres Afgørelse. I hvert Sogn havde Biskoppen sin Ombudsmand (i Jylland omtales i Stedet

to Bispenævninge), som skulde sørge for, at Sagerne blev ret tillyst i Forvejen, og i det hele taget træffe de fornødne Forberedelser. Udøvelsen af denne kirkelige Doms- og Straffemyndighed var et meget stort Arbejde, og saa snart vi kommer op i 13. Aarh., bliver det da ogsaa mere og mere almindeligt, at Biskoppen maa udføre en Del af disse Forretninger ved Hjælp af Stedfortrædere, blandt hvilke man særlig hyppigt møder Provsterne og den biskoppelige Kældermester (cellerarius). Paa Visitatserne paahvilede det tillige Biskopperne at føre Tilsyn med Gejstligheden og dens Levned, og det gjaldt baade Sognepræsterne og Munkene i Klostrene. Paa Sognesynoderne — eller muligvis paa de store Stiftssynoder — behandledes ogsaa de mange Ansøgninger om Dispensationer fra den kanoniske Rets strenge Bestemmelser. Det drejede sig navnlig om Ægteskabssager, hvor Kirkeretten forbød Ægteskab mellem Slægtninge indtil 7. Led, en Bestemmelse, som naturligvis ikke kunde overholdes, men som gav Anledning til en uhyre Mængde Sager. Hertil kom saa hele den administrative og økonomiske Ledelse af Stiftet, og ikke mindst det økonomiske kunde være en betydelig Byrde. Vi ser, hvorledes Absalon i sine sidste Bispeaar i Roskilde stadig er optaget af store Mageskifter og Handler, hvorved baade Bispestolen og Klostrene i Stiftet beriges.

Vilde man gaa i Enkeltheder, kunde der endnu opregnes en lang Række Pligter, som paahvilede Biskoppen. Saa maa man jo endda ikke glemme, at til alt det øvrige kom de Pligter, der paahvilede ham som verdslig Stormand, i Kraft af hans Afhængighed af Kongen. Det har i Sandhed ikke været noget hvilefuldt Hverv at beklæde en middelalderlig Bispestol, hvis alt dette blot nogenlunde skulde passes. Og i Valdemarstiden hører vi mærkeligt nok aldrig Klager over, at Biskopperne er forsømmelige og ikke passer deres Hverv; naar lige undtages Adam af Bremens Omtale af Henrik af Lund (»Man fortæller endog om ham, at han fandt Fornøjelse i den usalige Vane at drikke sig fuld og til Slut kvaltes og revnede«), møder der os ingen Skildringer af uværdige Biskopper. Den Tid var endnu ikke kommet, hvor de høje Gejstlige gik op i verdslige Interesser, i Politik og Godshandel til Fordel for deres egen Slægt, og hvor deres Liv ofte gav Anledning til den groveste Forargelse. Tværtimod maa man sige, at naar man betragter Mænd som Landets fire første Ærkebiskopper, Asser, Eskil, Absalon og Anders Sunesøn, eller den Række af dygtige Mænd, som i 12. Aarh. beklædte Viborg Bispestol, faar man Indtrykket af en Dygtighed og Paapasselighed, som ikke kunde forlanges større. Det har utvivlsomt været Landets bedste Mænd, som i disse Aar viede deres Evner og deres Kræfter til Kirkens Tjeneste. De har forstaaet, at det var paa den Maade, de kunde tjene deres Land. Og

disse dygtige, handlekraftige Biskopper er sig i høj Grad Ansvaret bevidst. De bærer saa vist ikke Staven forgæves. Endnu engang kan der her være Grund til at minde om Eskils stolte, men faste Optræden over for hans Modstandere. Man faar et Indtryk af, hvor mægtig en Mand Biskoppen var, og hvor ubehageligt det kunde blive at lægge sig ud med ham. Middelalderkirkens Bispeideal var meget forskelligt fra vor Tids, og de Krav, der stilledes til en Biskop, var uhyre omfattende og mangeartede, men det kan ikke nægtes, at Biskopper som Eskil og Absalon netop gennem deres Gerning inden for Embedets Rammer i høj Grad virkede til Gavn saavel for Kirken som for Folket i dets Helhed.

10. Domkapitler og Klostre.

Under Skildringen af Knud den Store fortæller Saxo, at denne Konge af sin egen Kasse paa adskillige Steder i Landet indrettede et Fællesliv for Præster. Rent bortset fra, hvor paalidelig en Tradition der ligger til Grund for Saxos Ord, og hvor stor Kong Knuds Andel i denne Sag har været, skildrer Saxos Ord Forholdene, saaledes som de maa have været: rundt om i Landet ved de større Kirker, og da særlig ved Stiftskirkerne, samlede der sig et vist Antal Præster, og disse har da naturligt — Munke eller i hvert Fald munke-opdragne, som de var — levet et vist Fællesliv, og af disse Præstefællesskaber har *Domkapitlerne* gradvis udviklet sig. Det skete i Tiden mellem Sven Estridsøn og Knud VI. Først paa Færde var man vel i Roskilde, hvor der allerede i Sven Norbagges Tid var et organiseret klosterligt Samliv med faste Præbender til Kannikerne. Man fulgte her — som de fleste Steder — en eller anden Form for den saakaldte Aachenerregel, der var blevet til i Frankrig i Begyndelsen af 9. Aarh. og siden blev den almindelige »Klosterregel« for de regelbundne Kanniker. Ikke meget yngre var Kapitlet i Lund, som skyldte Knud den Helliges Gave sin Oprindelse. Ogsaa her fulgte man Aachenerreglen. Det samme gjaldt det Kanniksamfund, som formodentlig paa samme Tid dannede sig i Viborg. I Odense gik Udviklingen derimod ad særlige Baner. Det blev ikke Gejstligheden ved den gamle Stiftskirke, der udviklede sig til Domkapitel; Værdigheden overgik i Stedet til de Benediktinermunke, Erik Ejegod havde indkaldt, og man fik saaledes et Kapitel, der bestod af virkelige Munke. Med 11. Aarh. var i øvrigt Aachenerreglens Rolle udspillet; den havde vist sig ude af Stand til at opretholde den klosterlige Tugt, og en Reform var haardt tiltrængt. Adskillige Reformforsøg blev gjort forskellige Steder i

Europa, men af størst og varigst Betydning blev den saakaldte »Augustinerregel«, der fremkom i Slutningen af 11. Aarh. Den skabte paa ny faste Former for Kannikernes Fællesliv og gik sin Sejrsgang ud over Europa. Overalt opstod der Kongregationer af de saakaldte »Augustinerkorherrer«; ikke mindst ved Domkirkerne var de yndede. Saaledes ogsaa her hjemme. Viborg Kapitel »reformeredes« og overtog Augustinerreglen, og da det nørrejyske Bispesæde blev henlagt til Vestervig, opstod der her en Augustinerkorherrekongregation. Ogsaa i Dalby, der en kort Tid havde været Bispesæde, var det den nye Regel, der kom til at herske. 1145 skænkede Biskop Elias Gods til Ribe Kirke, for at der ved Kirken kunde samles flere Præster, der »levede et kanonisk Liv«. Det var Begyndelsen til Ribe Kapitel. Ogsaa her søgte man at gennemføre Augustinerreglen, men det strandede paa Kannikernes Protest; de foretrak den ældre Aachenerregel. Da det nørrejyske Bispesæde flyttedes til Børglum, opstod der her et nyt Kapitel, hvis ældste Historie vi ikke kender, men inden Aarhundredets Udgang havde det i hvert Fald sluttet sig til Præmonstratenserne, en ny Reformkongregation, som i Løbet af Aarhundredet havde udviklet sig af Augustinerordenen. Dermed var imidlertid ogsaa de regelbundne Kapitlers Tid forbi, nu var Løsenet ude i Verden de saakaldte »verdslige« Kapitler, hvor man afskaffede det fælles Liv, baade den fælles Bolig og det fælles Maaltid, og udskiftede Kapitelgodset i en Række Præbender med tilhørende Kannikgaarde. Organisationen vedblev at bestaa, men det klosterlige Fællesskab var ophævet. Denne Ordning møder vi i de to sidste Domkapitler, der blev grundlagt i Danmark, nemlig i Slesvig Kapitel, der vist nok skylder Valdemar den Store sin Oprindelse, og i Aarhus, hvor Kapitlet først blev oprettet lige omkring 1200. Den nye Ordning, »Sækularisationen«, bredte sig imidlertid snart baade til Ribe, Roskilde og Lund.

Enten Domkapitlerne nu var indrettet paa den ene eller den anden Maade, udgjorde de selvstændige Korporationer med Ret til at give sig selv Statutter; de havde Autonomi; med andre Ord: Kannikerne kunde selv træffe Afgørelsen om Kapitlets Indretning. De supplerede ogsaa sig selv og var økonomisk uafhængige af Biskoppen, hvem det var deres Opgave og Pligt at bistaa i hans mangeartede Virksomhed. Fra Slutningen af 12. Aarh. laa tillige Bispevalget i Kapitlets Haand, og derved øgedes dets Magt i betydelig Grad. Det følte sig mere og mere som Stiftets egentlige Styrer, der ved Bispevalget kunde stille den vordende Biskop over for en Haandfæstning. Paa denne Maade frigjorde Kapitlerne sig fra Biskoppens Magt og kom derved paa mange Maader til at betyde en Fare for det kirkelige Liv, hvis Nerve nu engang var den monarkiske Centralisation. Det paahvilede Kapit-

lerne at sørge for den højtidelige Gudstjeneste i Stiftskirken — i Betragtning af de talrige Messer, der skulde læses, ofte et byrdefuldt Hverv. Med det for Øje knyttedes der til disse Kirker en stor Mængde Hjælpepræster, de saakaldte »Vikarer«. Ved Domkirken fik ogsaa den vordende Præstestand, under Kannikernes Ledelse, sin Uddannelse. Hertil kom saa, at de forskellige Embedsmænd inden for Kapitlerne, Provst, Dekan, Ærkedegn, Prior, Kældermester, Kantor o. s. v. (Titlerne varierer indenfor de forskellige Kapitler), hver paa sit Felt bistod Biskoppen med Stiftets økonomiske, administrative og retslige Styrelse. Domkapitlerne indtog saaledes en meget betydningsfuld Plads i det kirkelige Liv.

Roskilde Domkirkes ældste Segl. Efter Worsaae, Nordiske Oldsager.

Forholdsvis sent fandt *Klosterbevægelsen* Vej til Danmark. Saa vidt det kan skønnes, stammer de to ældste Klostre fra Slutningen af 11. Aarh. Det drejer sig om to Cluniacenserklostre, St. Michaels i Slesvig og Allehelgens i Lund. De stammer fra den Tid, hvor den cluniacensiske Vækkelse endnu var livskraftig, men om deres Grundlæggelse og ældste Historie hører vi saa godt som intet. Langt større Indflydelse fik det Benediktinerkloster, Erik Ejegod med engelske Munke stiftede i Odense; først nu tog Klosterbevægelsen for Alvor Fart, og i Løbet af 12. Aarh. grundedes der, spredt ud over Landet, mere end et halvt Hundrede Munke- og Nonneklostre. I den første Tid var det *Benediktinerordenen,* der laa i Spidsen. Foruden Klosteret i Odense, der som Domkapitel fik en særlig Stilling, fik den sine største og rigeste Stiftelser i Næstved og Ringsted. Hertil kom imidlertid talrige smaa Klostre og Landets første Nonnekloster i Aalborg. Nonneklostre af Benedikts Orden blev man i øvrigt ved at grundlægge hele Aarhundredet igennem. Utvivlsomt skyldte de i vid Udstrækning sociale Grunde deres Tilblivelse; de blev Hjemsteder og Forsørgelsesanstalter for Stormændenes ugifte Døtre. Med Hensyn til Mandsklostre indtraadte der derimod ved Aarhundredets Midte et betydeligt Omslag — herhjemme som i Udlandet. Inden for Benediktinerordenen var der opstaaet en streng Reformkongregation, *Cistercienserne,* som takket være Bernhard af Clairvaux havde vundet stor Berømmelse, og som var Bærer af Tidens bedste Fromhed og dens religiøse Reformkrav. Allerede 1144 bragte Eskil af Lund de første Cisterciensere til Herres-

vad i Skaane; de kom direkte fra Citeaux, hvor Kongregationen havde sit Udspring. Faa Aar senere bragte Eskil en ny Cistercienserkoloni, denne Gang fra Bernhards Kloster Clairvaux, til Esrom i Nordsjælland. Fra Herresvad og Esrom udgik en lang Række Munkekolonier, som skabte nye Cistercienserklostre over hele Landet, Vitskøl, der senere fik Datterklosteret Øm, Tvis, Løgum og Guldholm (siden flyttet til Ryd) i Jylland, Holmekloster paa Fyn, Sorø, Hvideslægtens Stiftelse, det største af dem alle, paa Sjælland og Aas Kloster i Halland. Ogsaa Tidens anden Reformkongregation, *Præmonstratenserne*, der i Modsætning til Cistercienserne var en Præstekongregation, som tog aktivt Del i det kirkelige Arbejde, kom ved Ærkebiskoppens Initiativ til Landet. I sit eget Stift fik han grundlagt ikke mindre end fire Præmonstratenserklostre; uden for Lund Stift vandt den nye Orden til Gengæld kun Indpas i Børglum Domkapitel, hvorfra der grundlagdes et Nonnekloster i Vrejlev. I Samarbejde med Absalon søgte Eskil tillige at indføre den strenge *Chartreuserorden* i Landet; 1164 indkaldtes en lille Koloni til Asserbo i Nordsjælland, men dette Forsøg mislykkedes; de fremmede Munke kunde ikke finde sig til Rette i den barske Natur og vendte snart hjem til Sydens mildere Egne. Mere vellykket blev det, da Absalon kaldte sin parisiske Ven Vilhelm herop som Abbed for det lille Kanniksamfund paa Eskilsø i Roskilde Fjord, hvor han indførte Viktorinerreglen (se ovf. S. 658). Af Ridderordenerne, der en Tid var saa yndede ude i den store Verden, fik kun Johanniterne et Kloster i Danmark, Antvorskov ved Slagelse, der skyldte Valdemar den Store sin Tilblivelse.

Det virker i høj Grad overraskende at se, med hvilken Hast Klostervæsenet breder sig i Danmark. Paa Forhaand skulde intet synes at ligge Nordboerne, præget som de var af Handlekraft og Sans for Livets ydre Realiteter, fjernere end Munkelivets Forsagelse. Det gælder ikke blot den rent legemlige Askese, som vi har adskillige Eksempler paa, at Nordboerne havde vanskeligt ved at indordne sig under, men fuldt saa meget den Ydmyghed og Selvopgivelse, der laa bag ved Klosterlivet. Ganske vist kom Impulserne ogsaa udefra, og de første Munkesamfund bestod væsentlig af Udlændinge, Englændere og Franskmænd, men naar disse første Klostre fik en saadan Vrimmel af Datterstiftelser, kan Forklaringen dog kun være den, at ogsaa Landets egne Børn i stort Tal søgte bort fra Verdens Uro og Larm for at begrave sig i Klosterets Ro. Vel har de fleste af Klostrene været smaa og uanselige; om Veng og Kalvø hører vi saaledes, at de kun husede nogle faa Munke; men der var dog ogsaa anselige Stiftelser imellem, hvor Indbyggerantallet kunde stige baade til tyve og tredive, ja, undertiden maaske endnu højere. Det staar som

et ubestrideligt Vidnesbyrd om, i hvilken Grad den kirkelige Fromhed nu var trængt igennem, at den ikke blot havde sat sit Præg paa enkelte Foregangsmænd, men at den havde formaaet at tage selve Folkets Sind fangen.

Ved Oprettelsen af et Kloster gik det gerne saaledes til, at Kongen, en Stormand eller en Biskop skænkede Jordegods til Munkenes eller Nonnernes Underhold, men vi har dog ogsaa talrige Vidnesbyrd om mindre Gaver fra almindelige Bønder. Derfor blev Munkenes Besiddelser ogsaa meget spredte, men der var en tydelig Tendens til ved Handler og Mageskifter saa vidt muligt at skabe større Avlsgaarde, hvortil der fra Klosteret udsendtes smaa Kolonier af Lægbrødre, som dyrkede dem. Sagen var nemlig den, at Munkene indtil 1215 var fritaget for at betale Tiende af den Jord, de selv dyrkede, medens deres Landbogaarde var tiendepligtige som al anden Jord. Hertil kom, at Stordrift ofte viste sig at give et bedre Udbytte end de mange Smaagaarde. Med Hensyn til Klostrenes retslige Stilling var Forholdene her i Landet temmelig forskellige fra f. Eks. de tyske Klostres. I disse sidste gjorde den germanske Retsforstaaelse sig næsten gældende overalt. Grundlæggeren bevarede en vidtgaaende Indflydelse baade ved Abbedvalg og ved Godsets Administration. Noget saadant hører man kun undtagelsesvis om i Danmark, medens det normale er, at Klostrene staar uafhængige over for deres Stifter, hvad enten det nu er Kongen eller en Stormand. Forklaringen er ganske simpelt den, at Klostervæsenet først for Alvor har fæstet Rod i Landet paa et Tidspunkt, hvor den kanoniske Ret gjorde sig stærkt gældende og var ved at trænge de germanske Retsbegreber til Side. Klostrene var kun underkastet deres Orden og Stiftets Biskop; og hvad denne sidste angik, var Cistercienserne oven i Købet ifølge Kongregationens almindelige Privilegier ganske uafhængige. De blev saaledes kun visiteret fra deres Moderkloster, ikke af Biskoppen. Var Klostrene saaledes paa den ene Side meget frit stillet baade inden for Samfundet og Kirken, havde de paa den anden Side vidtgaaende Begunstigelser. Med stor Rundhaandethed skænkede Kongerne dem Privilegiebreve, hvorved deres Jord blev fritaget for Skat og Ledingspligt, eller hvorved Sagefaldet fra deres Besiddelser blev overladt Munkene. Disse Privilegier gjaldt dog kun det Gods, Klostrene havde erhvervet, saaledes at de ved hver ny Erhvervelse maatte søge et nyt Privilegium, ligesom alle Privilegiebreve maatte gentages og bekræftes, naar der kom en ny Konge. Ogsaa inden for Kirken nød Munkene imidlertid stor Begunstigelse; Biskopperne skænkede dem rige Gaver, fritog deres Gods for Tiende, inkorporerede Kirker under Klo-

Sorø Kirke.

strene, saaledes at de havde økonomisk Fordel deraf, og gav dem paa forskellig Vis Del i kirkelige Indtægter.

Den *Betydning, Klostrene fik* paa snart sagt alle Livets Omraader, kan vanskeligt vurderes højt nok. Siden Benedikts Dage havde Munkene holdt det legemlige Arbejde højt i Ære; de levede af at dyrke deres Jord, og inden for Have- og Landbrug blev de Foregangsmænd som ingen andre. De raadede over den fornødne Kapital til at forbedre Teknikken, og takket være deres Forbindelser med Udlandet fulgte de med i de Fremskridt, Tiden gjorde. Over det legemlige Arbejde glemte man imidlertid ikke Studeringerne, og Klostre og Domkapitler var herhjemme næsten de eneste Arnesteder for boglig og videnskabelig Dannelse. Vigtigt var det ogsaa, at Reglen paalagde Munkene en vidtstrakt Gæstfrihed og henviste dem til at tage sig af syge og fattige; de gjorde derved en social Indsats af den største Betydning. I denne Sammenhæng kunde man ogsaa nævne deres Skoleundervisning, som ude i Europa spillede en saa stor Rolle; derom hører vi dog herhjemme saa godt som intet. Derimod er der et andet Punkt, hvor de gør en kulturel Indsats af stor Rækkevidde.

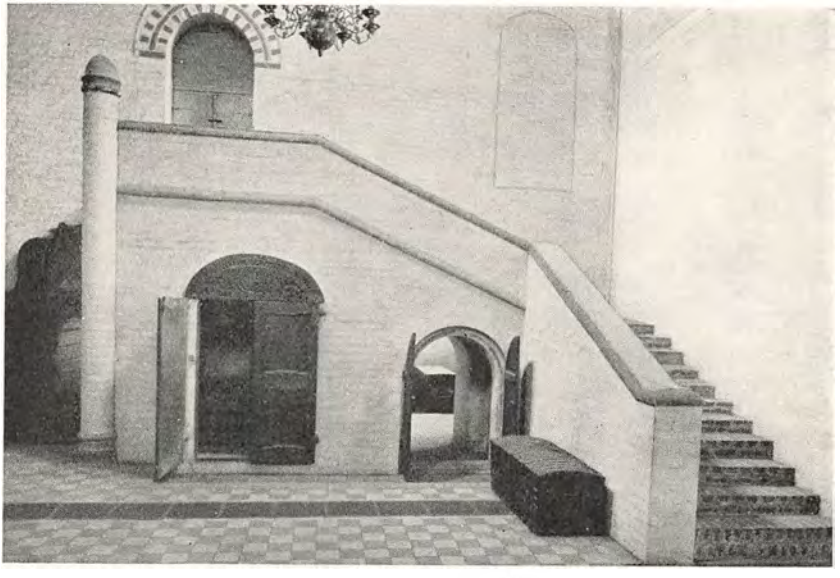

Munketrappen i Sorø Kirke.

Dannelsen af større Samfund, der levede i Fællesskab, medførte med Nødvendighed omfattende Byggeforetagender; der krævedes Klosterbygninger, som i Størrelse langt overgik, hvad man ellers kendte i Danmark, og dertil kom en Række smukke Klosterkirker. Vi behøver blot at nævne Kirkerne i Ringsted og Sorø. Saaledes blev Munkene ogsaa Foregangsmænd i Kunst og Arkitektur, hvor de i vid Udstrækning hentede baade Bygmestre, Kunstnere og aandelige Impulser fra Udlandet.

Forbindelsen udadtil er i det hele taget meget vigtig. Klostrene blev Indfaldsporte for alt det, som foregik ude i den store Verden, baade kulturelt og kirkeligt. Ikke for intet havde det benediktinske Munkevæsen og den romerske Kristendom fra gammel Tid hørt nøje sammen, og ligesom Benediktinermunkene i den ældre Middelalder havde været Pavedømmets bedste Ambassadører, saaledes blev Cistercienserne i 12. Aarh. de paalideligste Tropper i Kampen for den gregorianske Reformbevægelse, som Pavestolen satte alt ind paa at støtte. Det var ikke tilfældigt, at det blev Cistercienserne, der i den hjemlige Kirkestrid kom til at formidle mellem Alexander III og Valdemar den Store. Med Munkene fulgte ogsaa de nye aandelige Strømninger i Tiden, først og fremmest den bernhardinske Fromhed. I den katolske Kirke har det altid været saaledes, at de værdifuldeste aandelige Impulser udgik fra Klostrene, og anderledes har det heller ikke været

i den danske Middelalder. Vel levede Munkene et temmelig isoleret Liv og tog kun forholdsvis lidt praktisk Del i Kirkens Betjening af Menigheden; navnlig da ikke Cistercienserne, som fortrinsvis valgte afsides liggende og uopdyrkede Egne til deres Klostre; men selv saaledes kom Munkene i rig Forbindelse med deres Omgivelser, og om ikke andet, virkede de ved selve deres Eksempel.

Alt det, som her er nævnt, var dog næppe for Samtidens Mænd Grunden til, at Klostrene fik en saa begunstiget Stilling. Havde man dengang spurgt, hvad Munkene ydede til Gengæld, vilde Svaret sikkert være gaaet i en anden Retning. For Stormændenes, den begyndende Adels Vedkommende var det jo ganske klart, at deres Privilegier skyldtes Fortjenesten af Landets Forsvar og Styrelse. For Gejstligheden var der ogsaa rimelige Grunde. Dens Privilegier var Løn for den Tjeneste, den øvede, af en helt anden Art, for den aandelige Betjening af hele Folket med Kirkens Gaver. Men nu Klostrene? Det, som her er nævnt, vilde i og for sig være mere end Forklaring nok, men det hører næsten altsammen til den Slags Ting, som først Eftertiden virkelig faar Øje for. Hvis man derimod vil forstaa, hvorfor 12. Aarh.s Konger og Stormænd med en saadan Iver fremmede Munkevæsenet, maa man lære at regne med de aandelige, uhaandgribelige Værdier. I Middelalderens Menneskeliv er Munkelivet ikke noget tilfældigt, noget, man lige saa godt kunde undvære; nej, det har en ganske central Plads. Den højeste Virkeliggørelse af Kristendommens Krav var for Middelalderen et Liv i absolut Forsagelse, i Opgivelse af al Egenvilje og Ejendom, et Liv hengivet til Kontemplation og Fromhedsøvelser. Dette Liv kunde imidlertid ikke virkeliggøres ude i Verden. *Kun i Klosteret kunde det højere Liv leves,* kun her kunde den himmelske Retfærdighed blive til Virkelighed, den Retfærdighed, som hele Jordelivet i Grunden sigtede imod. Derfor havde Klostervæsenet sin Plads lige i Centrum, i den Forstand, at Kirken og dens Lære med Nødvendighed førte til Klosteret, og at den paa den anden Side selv i videste Udstrækning hentede sin aandelige Kraft fra den Fromhed, som voksede op i Klosterensomheden. Overalt i Middelalderen møder man den nøjeste Sammenhæng paa dette Punkt: en levende Kirke skaber en stærk Klosterbevægelse, og fra Klostrene udgaar de rigeste Impulser til det kirkelige Liv; omvendt gælder det: degenererer Klostrene, degenererer ogsaa hurtigt det kirkelige Liv. Var Kongen Kirkens Værner, maatte han derfor, som Valdemar skriver til Klosteret i Esrom, først og fremmest have til Pligt at værne og beskytte Munkene. For det middelalderlige Menneske var der ingen Tvivl om, at det højeste Liv var Forsagelsens og Kontemplationens; det kunde

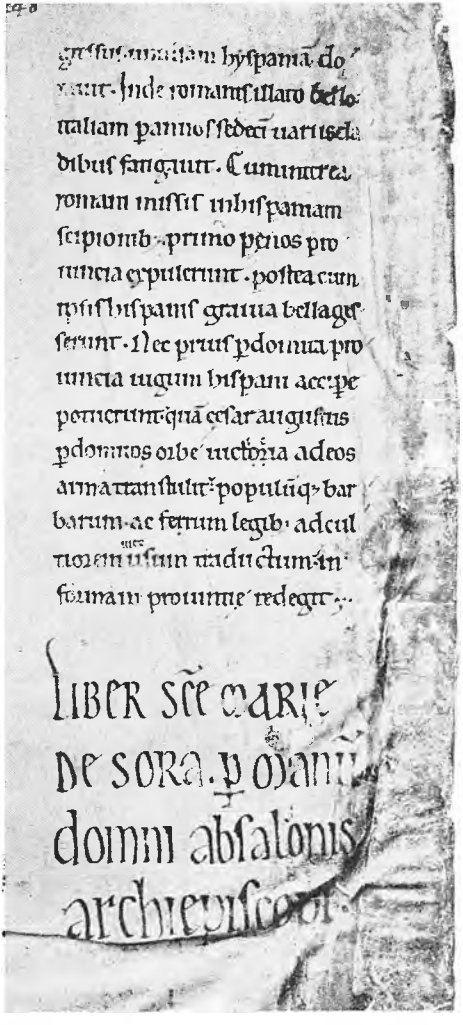

Sidste Side af Absalons til Sorø Kloster skænkede Justinushaandskrift. Kgl. Bibliotek. Efter Kålund, Palæografisk Atlas.

man ikke leve ude i Verden, og de, der skulde passe det verdslige Livs Handler, kunde højst i deres sidste Levetid, naar Gerningen var endt, trække sig tilbage til Klosteret for der at berede sig paa Døden, som Erik Lam gjorde det. Men de kunde gøre een Ting til: de kunde efter bedste Evne støtte og begunstige dem, der saa at sige paa hele Kirkens, altsaa ogsaa paa deres Vegne, virkeliggjorde den himmelske Retfærdighed, præsterede den Fuldkommenhed, som de ikke selv kunde yde. Og — det skal ikke skjules — af denne Støtte ventede man sig til Gengæld Fordel baade for Samfundet og sig selv, thi Munkenes Forbøn formaaede mere end andres; den var en Magt, man regnede med; »de lever fromt i Fællesliv og beder for vor Frelse og Rigets Fasthed«, siger Kong Valdemar om Munkene i Esrom.

Eskils Ærkebispetid var den egentlige klostergrundlæggende Periode. Allerede i Absalons Tid tog Bevægelsen stærkt af, og henimod Aarhundredskiftet standsede den næsten helt. I Begyndelsen af 13. Aarh. blev imidlertid Grunden lagt til et nyt Munkevæsen, der som en stor international Vækkelse skulde gaa sin Sejrsgang gennem Europa. Frans af Assisi og Domingo fra Calaruega i Spanien grundlagde de to berømte Tiggermunkeordener, *Franciskanerne* og *Dominikanerne*. Graabrødrene og Sortebrødrene, som de kaldtes her hjemme. Allerede 1221 indtraadte den første Dansker, Broder Salomon

fra Aarhus i Dominikanerordenen, og Aaret efter 1222 hjalp Anders Sunesøn ham med at oprette det første danske Dominikanerkloster i Lund. Snart fulgte andre efter i Ribe, Reval, Roskilde og Slesvig. Ti Aar senere end Sortebrødrene fandt Graabrødrene Vej til Danmark, hvor de fik deres første Kloster i Ribe (1232). Endnu hurtigere end Dominikanerne vandt de imidlertid Udbredelse over næsten hele Landet; allerede inden Valdemar Sejrs Død var de naaet til Slesvig, Viborg, Randers, Svendborg, Roskilde, Lund, København, Tønder, Kalundborg og Næstved. Og endnu i adskillige Aar fortsatte Tiggermunkene deres Sejrsgang.

Bispe- eller Abbedstav fra Sorø, ca. 1200. Nationalmuseet.

De to nye Ordener var vidt forskellige fra de tidligere. For det første skulde Klostrene ikke have Ejendom — udover selve det Hus, hvor Munkene boede; det forklarer naturligvis ogsaa, at der kunde oprettes en saadan Mængde Tiggerklostre; Udgiften ved Oprettelsen kunde ikke sammenlignes med det, der i ældre Tid krævedes til et Munkesamfund. Livets Underhold skulde Munkene selv skaffe sig ved Tiggeri. Derfor laa Klostrene da ogsaa — i Modsætning til de gamle Landbrugsklostre — midt i Byerne, paa de Steder, hvor Mennesker færdedes. Og Tiggermunkene afsondrede sig ikke. Med glødende Iver deltog de i det kirkelige Liv. Navnlig Dominikanerne sigtede direkte paa Prædikenen, en kraftig, ofte djærv folkelig Prædiken, som formaaede at gribe Mennesker. Men ikke blot som Prædikanter virkede de nye Munke. De greb dybt ind i Sognearbejdet. Tidligt fik de Ret til at læse Messer, hvor de vilde, ved transportable Altre, de hørte Skrifte og optraadte i stor Stil som Sjælesørgere. Ogsaa Fattigpleje tog de sig af og udfoldede i det hele taget stor kirkelig Aktivitet. De betød i en lang Aarrække et nyt og frisk aandeligt Tilskud, men deres egentlige Virke falder dog først efter den Periode, som her beskæftiger os.

11. Sognet.

Paa Biskoppen og hans Vielse hvilede hele det kirkelige Liv, men det var i Sognet og Sognepræstens Gerning, at det traadte den enkelte i Møde. Det var for den jævne Mand Hovedforskellen mellem Præst og Biskop, at denne sidste kom udefra som Repræsentant for noget stort og fremmed, man knap kunde danne sig nogen virkelig Forestilling om, medens Sognepræsten og den stedlige Kirke var Bøndernes egne. Klart kom det til Orde i de skaanske Bønders Oprør imod Absalon: Ærkebiskoppen havde de ingen Brug for, erklærede de, ifølge Saxo, Præsterne kunde godt yde dem den nødvendige Kirketjeneste. Sognet og Sognets Kirke var det Sted, hvor de hentede deres Kristendom. Oprindelsen til Kirkesognet henligger desværre i fuldstændigt Mørke. Muligt er det, at Sogneinddelingen egentlig er ældre end Kristendommens Indførelse, og at Ordet »Sogn« da har betegnet en lokal Retskreds, der »sognede«, søgte til samme Tingsted. Hvorledes dette nu end forholder sig, er det sikre, at Landet i Løbet af 11.—12. Aarh. fik sin gennemførte Sognedeling, saaledes at Sognet i Dagliglivet blev den bestemmende kirkelige Organisme; samtidig fik hvert Sogn sin Kirke, i Reglen først en Trækirke, siden en Stenkirke. Disse Kirker blev bygget af Sognemændene, flere eller færre, som de nu var, efter Gaardenes Størrelse og Antal; de sluttede sig sammen om den fælles Opgave at opføre et Gudshus; af Fællesskabets Jord udlagde de Grunden samt Kirkeager og Kirkeskov, til Underhold for Præsten. Adams idealiserede Skildring af Begivenhederne paa Bornholm, kommer sikkert Virkeligheden temmelig nær: ved Eginos Prædiken blev Indbyggerne grebet af Anger, sønderbrød deres Afgudsbilleder og kastede deres Skatte og alt, hvad de ejede, for Biskoppens Fødder og bønfaldt ham om at modtage det; men Egino afslog Tilbuddet og formanede dem til for Pengene at bygge Kirker. Normalt blev det saaledes Bønderne, der selv ejede Kirken, og som der-

Kridtstensrelief fra ca. 1150 fra Sdr. Kirkeby Kirke paa Falster. Antagelig med Billeder af Kirkens Grundlægger og Præst. Nationalmuseet.

Tveje-Merløse Kirke.

for ogsaa valgte Præsten, der ikke kunde fjernes uden deres Vilje. I Oprøret mod Absalon havde de skaanske Bønder da ogsaa en stærk Bevidsthed om, at Præsten var deres Mand, hvem de havde valgt og underholdt, og at han derfor havde at rette sig efter deres, ikke efter Biskoppens Ønske. I modsat Fald truede de med at forjage ham og inddrage hans Gods. Har saaledes det normale været, at Bønderne selv havde opført og ejede Kirken, forhindrer det naturligvis ikke, at det i mange Tilfælde var Kongen eller enkelte Stormænd, der var ledende, saaledes øjensynlig ved Domkirkerne og i de mange Sogne, hvor der fandtes kongelige Gaarde eller stærkt fremtrædende Stormænd. I disse Sogne kunde det enten være en enkelt Mand, som byggede Kirken, eller den blev til ved et Samarbejde mellem Bønderne og Kongen eller Stormanden. Men enten Kirken nu var bygget af den ene eller den anden, var det overalt den germanske Kirkeforstaaelse, der herskede. Det træder endnu tydeligt frem i Kirkekontrakterne fra Eskils og Absalons Tid. Først gradvis fortrænges den. Lægmændenes oprindelige Ejendomsret over Kirkerne erstattes af det saakaldte »Patronat«, en Slags Værneret, og samtidig lykkes det i stigende Grad at bringe Patronatsrettighederne over paa kirkelige Hænder, idet Sognekirkerne i stort Tal lægges under Bispestole, Domkapitler og Klostre.

Hvad det kirkeligt set vil sige, at en Kirke er Sognekirke — i Modsætning til Kapeller og Klosterkirker — er ganske klart. Først og fremmest har Sognepræsten »cura animarum«, Sjælesorg, d. v. s. han

er den af Biskoppen beskikkede og eneberettigede Sjælehyrde for den paagældende Kreds af Mennesker; dernæst hører der til Kirken Daabsret; i sin Sognekirke skal man hente den hellige Daab; endvidere havde Sognekirken sin Kirkegaard, hvor Sognets Beboere fandt deres sidste Hvilested, og — sidst men ikke mindst — havde Sognekirken Ret til at opkræve Tienden, som deltes mellem Kirkebygningen, Sognepræsten og Biskoppen. Præsten stod imidlertid kun i sin Kirke i Kraft af den Myndighed Biskoppen havde overdraget ham, og derfor skulde han aflægge Lydighedsed til Biskoppen og over for ham aflægge Regnskab for »spiritualia«, for de aandelige Forhold, rent bortset fra, hvem der ellers var Kirkeherre eller Patron og saaledes havde Krav paa Regnskab over Kirkens timelige Goder, »temporalia«. Derfor skulde Biskoppen ogsaa regelmæssigt visitere Sognene og saaledes føre Opsyn med Præsternes Forvaltning af den dem betroede Myndighed.

Sognepræstens Virksomhed kan sammenfattes i dette, at han er Sjælehyrden, som skal give Menigheden Del i den guddommelige Velsignelse, som Kirken formidler (»communicare divina«), og med denne sin Virksomhed ledsager han bogstaveligt sine Sognebørn fra Vuggen til Grav, ved Daab og Ægtevielse, ved Bod og Nadver, ved den sidste Olie og ved Begravelsen, men ogsaa ved talløse andre, mindre højtidelige Lejligheder. Vigtigst var efter Samtidens Opfattelse utvivlsomt Daaben (den, der ikke var døbt, kunde ikke tage Arv) og den sidste Olie med paafølgende Begravelse, men i Virkeligheden har Bodssakramentet bidraget mere end noget andet til at øge Præstens Indflydelse. Det var hver Mands Pligt at skrifte for sin Sognepræst, og denne Pligt blev taget alvorligt. Saxo fortæller saaledes, at Vethemans Lag i Roskilde skriftede for Præsterne, underkastede sig religiøse Straffe og nød Nadverens Sakramente, før de drog i Kamp, i den Tro, at de saa snarere vilde faa Sejr. Til at give Folket fuld Del i Himlens Velsignelser var Kirkens officielle Sakramenter imidlertid ikke nok; ved Siden af dem fandtes en Række sakramentale Handlinger af mere eller mindre anerkendt Karakter, som sikkert i det daglige Liv har spillet en fremtrædende Rolle. Ikke blot Kirker og Kirkegaarde blev indviet, men Hus og Ægteseng, Kvæget, Marken, Afgrøden og talrige af Hverdagslivets Smaating fik deres Indvielse gennem Præsten, og Uddrivelse af onde Aander, Manen og Besværgen var en vigtig Del af det religiøse Liv. Vi staar her over for hele den Del af Religiøsiteten, man plejer at sammenfatte under Begrebet »Folketro«, og som paa mange Maader direkte viser tilbage til det gamle Hedenskab, der saaledes levede videre ved Kirkens yderste Grænse. Naar Bønderne bar Hellig Olavs Billede ud over Markerne

for at skabe Frugtbarhed og Afgrøde, gjorde de ikke andet end, hvad deres Forfædre havde gjort med Njords Billede, og de mange hedenske Hellig-Kilder vedblev at staa i Ry, blot med den Forskel, at de nu fik Navn efter Kirkens Helgener. Ved Siden af Forrettelsen af Sakramenter og sakramentale Handlinger var det Præstens vigtigste Pligt at holde Gudstjeneste, baade den daglige Læsning af Tidebønnerne og den mere højtidelige Messelæsning, hvortil Prædikenen kom. Desværre kender vi ingen Eksempler paa danske Prædikener fra den

Kalk og Disk fra Alstrup Kirke i Vendsyssel, ca. 1200. Nationalmuseet.

ældre Middelalder, men der kan næppe være Tvivl om, at der — i hvert Fald i de større Kirker — er blevet prædiket regelmæssigt. Ude paa Landet har Præsterne vel oftest klaret sig ved at læse højt af en Homiliebog. Den boglige Dannelse, for slet ikke at tale om teologisk Lærdom, har naturligvis i mange Tilfælde ladet adskilligt tilbage at ønske.

At betjene Menigheden med det guddommelige var Præstens Opgave, men heraf fulgte med Nødvendighed, at denne Mand blev noget andet og mere end almindelige Bymænd. Vel var Præsterne valgt af Bønderne og i de fleste Tilfælde udgaaet af deres egen Kreds, men det forhindrede ikke, at de udgjorde en Stand for sig, betragtet med særlig Ærefrygt. Et ubehageligt Udslag heraf var det, naar man paa Harald Héns Tid vilde give Præsterne Skyld for Uvejr og andre Ulykker, men selv dette vidner om, at man i Præsten saa noget mere end i andre Mennesker. Derfor fandt man det i Grunden ogsaa naturligt, at Gejstligheden skulde unddrages verdsligt Retterting og have økonomisk Immunitet. For de enkelte Sognepræster kunde der natur-

ligvis ikke være Tale om at opnaa specielt kongeligt Privilegium, som Klostrene gjorde det, men til Gengæld blev det almindelig Skik, at den Præst, der levede renligt (d. v. s. overholdt Cølibatet), skulde have en Gaard fri for al Afgift, hvad enten den tilhørte Kirken eller var hans egen. Ogsaa for Ledingstjenesten blev Kirkens Mænd fritaget. Endnu i Vendertogenes Tid deltog Præster og Biskopper uden Skrupler i Kampene, men med det nye Aarhundrede gjorde den kanoniske Tankegang sig stærkere gældende, og allerede Anders Sunesøn indlod sig, som tidligere omtalt, ikke paa aktiv Krigsdeltagelse. Tydeligst traadte Præstestandens Særstilling dog frem med Hensyn til Ægteskabet. Kirken forlangte fra gammel Tid, at Præster skulde leve ugift, men det var en Fordring, som det ikke var nemt at faa nordiske Bønder til at bøje sig for. Paa Kong Niels' Tid tilspidsede Problemet sig i det voldsomme sjællandske Bondeoprør mod de gifte Præster, men ogsaa i den følgende Tid hører vi stadig om Præster, der forser sig paa dette Punkt, og det er ingenlunde altid, at Bønderne støtter de kirkelige Krav, som de i Kong Niels' Tid gjorde det paa Sjælland. Selve Eskil af Lund havde i sine unge Dage været gift, og i det skaanske Oprør gav Bønderne udtrykkeligt deres Præster Tilladelse til at gifte sig. Endnu saa sent som 1222 kunde man i Ribe ikke gennemføre en Bestemmelse, der forbød Præstebørn at tage Arv, og hele Middelalderen blev Cølibatskravet ved at være et vanskeligt Problem.

Det afgørende er imidlertid ikke disse Enkeltheder, men Hovedsagen er, at den præstelige Stand nu for den almindelige Bevidsthed udsondres fra det almindelige verdslige Liv og betragtes som en viet, Gud særlig velbehagelig Stand. De Krav, der stilles til deres Livsførelse, er kun de ydre Tegn paa, at de staar det guddommelige nærmere end andre Mennesker og skal tjene til at formidle den guddommelige Velsignelse til hele det verdslige Menneskeliv. Men da maa de ikke selv være inddraget i Verdens Handler. Det er en af den middelalderlige Fromheds Grundtanker, Tanken om Verdens hierarkiske Organisation og om den viede Stands Nødvendighed, som hermed er naaet ud og blevet til levende Virkelighed for danske Bønder.

Vil man til sidst spørge, hvad nu denne Sognekirke og det Liv, som rørte sig i den, egentlig betød, er det ikke nemt at give Svaret. Thi hvad ved vi i Grunden om den jævne Mands daglige Liv? En fransk Biskop fra 9. Aarh. har givet en smuk Skildring af, hvad Sognekirken betød paa hans Tid i Frankrig, og det er vel næppe meget forskelligt fra, hvad vi maa tænke os i Danmark et Par Aarhundreder senere. »I den Kirke«, siger han, »hvor du faar den hellige Daab, hvor du modtager Herrens Legeme og Blod, hvor du plejer at høre den høj-

tidelige Messe, hvor du af Præsten modtager Bod for din Skyld, Besøg, naar du er syg, Begravelse, naar du er død, hvor du stadig hører Guds Ord og lærer, hvad man bør gøre og ikke gøre, dèr, siger jeg, skal du glad frembære dine Løfter og Ofringer, der skal du glad udgyde dine Bønner og Anraabelser for Herren, der skal du søge alle Helgeners Bistand«. Saa meget betød Kirken; derfor byggede Bønderne den ogsaa hele Landet over. Det var noget, som ikke var overflødigt; uden den kunde Livet ikke opretholdes. »Jeg vil, at I skal vide, mine elskede Børn«, skriver Biskop Absalon til Bønderne i Lyngby i Anledning af en Kirkeopførelse, »at Grundlæggelsen og Opførelsen af Guds Kirke tjener til Jeres og alle Kristnes Frelse. Ligesom det nemlig utvivlsomt er sandt, hvad den salige Apostel, eller rettere Helligaanden gennem Paulus' Mund, siger: Guds Tempel er helligt, og den, der krænker Guds Tempel, ham vil Gud ødelægge, saaledes bør det ikke mindre paaagtes, at den, der grundlægger eller bygger Guds Tempel, skal af Herren faa en evig Gengældelses Løn. Naar nemlig i Guds Tempel de guddommelige Mysterier fejres, naar ved Guds Ord, fremført gennem Præstens Mund, Kristi Legeme bliver til (nemlig i Messen, hvor efter katolsk Opfattelse Brødet og Vinen gennem Indvielsen forvandles til Kristi Legeme og Blod), da knyttes det højeste til det laveste, da er Englenes Kor tilstede, da skænkes der Tilgivelse for Syndere, som vender tilbage til Herren«. Saadanne Ord siger os lidt om, hvad Kirkens Gerning i Folket var.

Dybt rodfæstet var den i Landet og i Folkets Sind, og mange forskellige Opgaver havde den. Med indre Nødvendighed hørte den med til Middelalderens Samfund. Den omsluttede alt og alle; den vogtede Retten, baade her og hisset; den udøvede Barmhjertigheden over for de mange nødlidende; den søgte Sandheden som det eneste Hjemsted for Studier og Lærdom; den skabte Skønheden — og hvad har det ikke betydet af Berigelse og Opløftelse, at Landet over Kirkehus rejste sig ved Kirkehus, de eneste anselige Bygninger, der fandtes i Landsbyerne, og størst og prægtigst, langt udover, hvad danske Bønder havde drømt om, Stiftsbyernes skønne Katedraler. Men med alt dette er det væsentlige endnu ikke nævnt, det, som gav det hele Baggrund. Det var det, Absalon i sit Brev til Lyngbybønderne udtrykte saaledes, at, naar Messen fejredes i Kirken, da knyttedes det højeste til det lave, da knyttedes Forbindelsen mellem Himlens mægtige Herre og jævne danske Bønder. Da blev det en levende Virkelighed, at Livet paa Jorden kun var en Forberedelse, en Pilegrimsvandring til det hinsidige Gudsrige. Det var denne Grundtanke, der skabte den middelalderlige Verdens Enhed. Den knyttede verdsligt og kirkeligt, Kejser og Pave, Bonde og Præst sammen for at berede dem til det

kommende. Men denne Beredelse kunde Mennesket ikke selv skabe; her hjalp hverken Fortjeneste eller egen Dygtighed; her kunde man kun bygge paa Guds Naade, som mødte Menneskene i Kirken og dens Sakramenter og gjorde dem skikkede til at leve det gudvelbehagelige Liv, der en Gang kunde bestaa for den strenge Dommer. Derfor var Livet i alle dets Former bundet til Kirken og dens hellige Handlinger. Derfor blev ogsaa Kirken for Slægt efter Slægt et Hjem og et samlende Midtpunkt i hele Sognet.

12. Kirkebygningerne.

Hvad der i det foregaaende er sagt om Kirkens og Kristendommens Betydning for det Liv, der levedes i Landsby og Sogn, er ikke nogen Overdrivelse. Derom vidner de talrige, skønne Kirkebygninger. Betænker man, hvilken Energi, hvilken Opfindsomhed og hvilke Ofre baade af Penge og Arbejde der er nedlagt i disse Mindesmærker, vil enhver forstaa, at en saadan Stordaad kun øves, hvor det drejer sig om en Sag, der virkelig har grebet Sindene. For hvert lille Samfund, for hvert Sogn Landet over var det en Selvfølge, at man skulde have et Gudshus, hvor Forbindelsen kunde knyttes mellem Himlen og Jorden, mellem Gud og Mennesket, og dette Gudshus blev den største og prægtigste Bygning, man havde, den eneste, der var rummelig nok til, at alle kunde mødes.

Allerede paa Sven Estridsøns Tid fandtes der, som Adam af Bremen beretter (se ovf. S. 555), en stor Mængde Kirker, navnlig i Østdanmark. Der er Grund til at antage, at disse endnu alle har været Træbygninger, men vi ved meget lidt om, hvorledes de i øvrigt har været opført, og hvordan de har set ud. Kun ganske enkelte Rester af disse ældste Kirker er bevaret, blot nogle Brudstykker af Træværk, som siden er blevet benyttet i de Stenkirker, der erstattede de gamle, og som nu i Hovedsagen er samlet paa Nationalmuseet. Værdifuldere er de Oplysninger, vi har faaet gennem de senere Aars Udgravninger, først og fremmest Undersøgelsen af »Vor Frue paa Torvet« i Lund, hvor man under den yngre Stenkirke har fundet betydelige Rester af en gammel Stavkirke; for ganske nylig har man ved Gravninger i Haddeby gjort Fund af ganske tilsvarende Art. Tør man slutte ud fra disse enkeltstaaende Eksempler, har de gamle Trækirker været opført som Stavkirker, delt i Kor og Skib; Væggene har bestaaet af flækkede Egestammer, flade paa Indersiden, runde udadtil og indbyrdes forbundet ved Noter og Lister; Stavene har forneden været tilspidset og stukket lige ned i Jorden, medens

Viborg Domkirkes Krypt. Efter Tegning i Nationalmuseet.

de foroven er blevet holdt sammen ved et »Remstykke«. Et Stykke fra Væggen finder man en Række Søjler, som har baaret Tagkonstruktionen. Bjælkeværket maa man tænke sig rigt forsiret og udskaaret, som Hørning-Planken (se S. 530) viser det. Denne ejendommelige Planke har udvendig et Dragerelief, medens den paa Inderside er smykket med et stiliseret Maleri af en Vinranke med Drueklaser.

Ogsaa paa Kirkebygningens Omraade begynder der imidlertid en ny Periode med Sven Estridsøns Tid. I Udlandet havde man lært store, prægtige Kirkebygninger at kende; netop i disse Aar fuldførtes den berømte St. Peders Kirke i Bremen, og ogsaa i England havde man set anselige Gudshuse, opført af Sten. Ifølge Traditionen var Kong Sven selv Foregangsmand paa dette Punkt. Det var ham, der gav Stødet til Opførelsen af Kirken i Dalby, og han havde ogsaa sin Andel i den Stenkirke, som nu i Roskilde afløste den ældre Trækonstruktioner. Skade, at ikke en eneste af disse er blevet bevaret til vore Dage.

bygning. Hurtigt fulgte anselige Stenkirker efter i Lund, Slagelse, Odense og mange andre Byer, og snart var det ikke blot de store Bykirker, men ogsaa Landsbykirkerne, der opførtes af det nye Materiale. Forbavsende hurtigt forsvandt Træet som Bygningsmateriale, og i Løbet af 12. og Begyndelsen af 13. Aarh. opførtes henved 1900 nye Stenkirker, som næsten overalt afløste de gamle Træ-

Sten har der altid været nok af i Danmark. Spredt ud over Markerne fandtes der Kamp i rigelig Mængde, bragt med Istidsgletschere

Anst Kirke ved Kolding. Opført af hugne Granitkvadre ca. 1200.

ned fra de nordiske Fjelde. Det var ikke noget let haandterligt Materiale, og der krævedes en uendelig Taalmodighed og stor teknisk Snilde, før disse stridige Blokke var sammenføjede til et smukt og regelmæssigt Gudshus. I Jylland, navnlig i Nørrejylland, gjorde man sig i Sandhed ikke Opgaven let; hver enkelt Kampesten blev omhyggeligt tilhugget, saaledes at den ene regelmæssige Kvader kunde lægges oven paa den anden; man har beregnet, at der til en enkelt Landsbykirke medgik henved et Par Tusinde saadanne Kvadersten; særlig omhyggeligt maatte Hjørnesten og Vindues- og Dørindfatninger tilpasses, og mange Steder smykkedes de yderligere med kunstfærdige Relieffer, hvor særlig det smukke Relief fra Starup Kirke fortjener at fremhæves. I de sjællandske Granitkirker har man fulgt en simplere Fremgangsmaade, idet man har benyttet de raa Natursten og udfyldt Fugerne imellem dem med Mørtel; kun undtagelsesvis møder vi her de regelmæssigt tilhugne Kvadre. Granitten var imidlertid ikke det eneste Byggemateriale, der frembød sig. I Skaane fandtes der store Mængder af Sandsten, som nemt lod sig forarbejde i Bygningsøjemed, og Kridtbruddene paa Stevns leverede Materialet til en Række øst- og midtsjællandske Kirker. Dertil kom Fraadstenen, den opslemmede Kildekalk, som var at finde hele Landet over, og som er blevet anvendt i talrige, særlig de ældste Kirkehuse. I Ribe Domkirke og adskillige af Ribeegnens Kirker møder vi endelig et udenlandsk Materiale, den rhinske Tuf. Dette var en Sten-

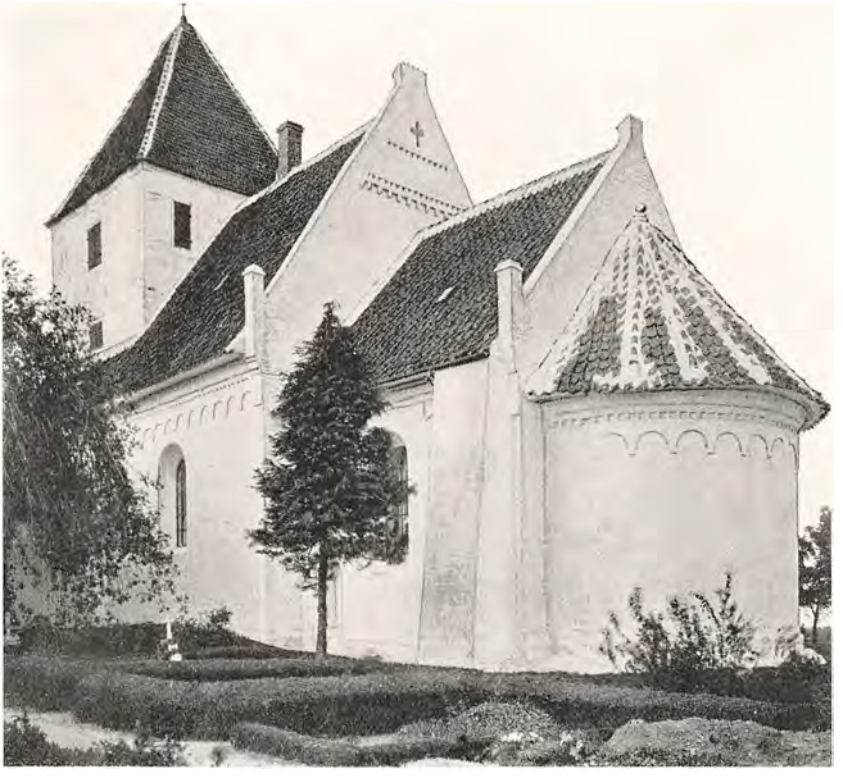

Brandersley Kirke ved Nakskov. Opført af Tegl ca. 1200.

art af vulkansk Oprindelse, som let lod sig udsave i Blokke, og som fandtes i rigelige Mængder i Rhinbjergene omkring Andernach; herfra førtes Blokkene paa Skibe ned ad Floden, over Havet til Ribe, hvor de tjente til at opføre en af Nordens skønneste Kirker.

Kort efter Midten af 12. Aarh. dukkede et nyt Materiale op. I Udlandet havde man stiftet Bekendtskab med den Kunst at brænde Tegl (se ovf. S. 635 f.), og straks sætter den nye Teknik sig Frugter i Kirkebygningerne. Kirker, der som Vitskøl og Bjernede er begyndt med Natursten, fuldføres med Tegl, og i Løbet af faa Aar er dette nye Materiale blevet saa godt som eneraadende. Vi træffer det i alle de store Kirkebygninger fra Aarhundredets sidste Halvdel, i Ringsted, Sorø, Kalundborg, i den nye Domkirke i Roskilde og i Aarhus Kirke. Men ogsaa Flertallet af Landsbykirkerne fra denne Tid er opført af Tegl. Ganske særligt gælder det Lolland, Falster og Møn, hvor henved 90 pCt. af samtlige Kirker er Teglstenskirker — sikkert et Vidnesbyrd om, at disse Øer først meget sent har faaet de

Ribe Domkirke.

gamle Trækirker erstattet af nye; sandsynligt er det, at Grunden hertil har været de vendiske Plyndringer, som har forarmet Befolkningen.

Ligesom Formen og Indholdet af det Liv, der udfoldede sig i Kirkerne, kom fuldt udviklet til Danmark fra Udlandet, saaledes var ogsaa Kirkebygningernes Grundplan og Arkitektur fastlagt gennem aarhundredgamle Traditioner, der gik tilbage til den oldkirkelige treskibede Basilika; denne var et rektangulært Rum, der ved to Række Søjler deltes i et Hovedskib og to lavere Sideskibe; Hovedskibet, der i Middelalderen gerne byggedes noget længere end Sideskibene, afsluttedes med en halvcirkelformet Apsis. Undertiden endte ogsaa Sideskibene med en Apsis. Denne Grundplan gaar nogenlunde uændret igen i de ældste danske Kirker, saaledes i den ældste Vor Frue Kirke i Roskilde og i de smukke Kirker i Starup og Skarpsalling,

Ribe Domkirkes Indre.

og den bevares i de store Kloster- og Bykirker, hvor der dog mellem Kor og Skib indskydes et Tværskib, saaledes at Kirken fik Korsform. I Landsbykirkerne foregaar der derimod snart en Simplificering. Man nøjes med at bygge eet Skib, og Korpartiet bygges da lidt smallere end Hovedrummet, der som Regel afsluttes med en smuk Rundbue, »Triumfbuen«, som fører ind til Koret. Vistnok efter engelske Forbilleder afsluttes dette ofte med en lige Væg i Stedet for den runde Apsis. Rummet overdækkedes af et fladt Bjælkeloft, som det endnu er almindeligt i Jylland. Først i Senmiddelalderen er Bjælkeloftet i mange Kirker blevet erstattet af murede Hvælvinger; fra den Tid stammer ogsaa de fleste af Vaabenhusene og Taarnbygningerne; de gamle Stenkirker var som Regel »kullede«, og Klokkerne anbragt i Træstabler uden for Kirken; kun undtagelsesvis hører Taarnene med til de oprindelige Bygninger, som Tilfældet er med den smukke Kirke i Tveje-Merløse ved Holbæk (Billede S. 763). I Kirkeskibet var der to Indgangsdøre, een paa Sydsiden, i Jylland ofte rigt udsmykket og kunstfærdigt forarbejdet, beregnet for Mændene, en mere beskeden paa Nordsiden for Kvinderne. Lys fik Rummet gennem to eller tre temmelig smaa og smalle Vinduer paa Langvæggene; sparsomt var det, men der behøvedes heller ikke meget Lys, da Menigheden hverken kunde eller skulde læse; paa

Roskilde Domkirkes Korparti.

Alteret brændte der Vokskærter. I Slutningen af Aarhundredet dukker en ejendommelig Type op med de saakaldte Rundkirker, hvoraf der endnu findes fire paa Bornholm samt Torsager i Jylland, Horne paa Fyn og Bjernede paa Sjælland. Der kan næppe være Tvivl om, at i hvert Fald de bornholmske Rundkirker har været bygget med det Formaal tillige at tjene som Forsvarsværker, naar Fjenden kom i Landet.

Tympanon fra Petersportalen paa Slesvig Domkirke. T. v. en Konge, antagelig Valdemar d. Store med Kirkemodel. Efter Afstøbning paa Frederiksborg.

Ved Indgangsdøren havde Vievandskarret sin Plads, ofte indmuret i Væggen; her stod ogsaa Døbefonten, hugget af Kamp og navnlig i Jylland ofte smukt forarbejdet med Relieffer og Dekorationer. En enestaaende Skat af middelalderlige Døbefonte er bevaret rundt i vore Kirker. I den østlige Ende af Rummet, bag Triumfbuen, stod Alteret, hvis Plade egentlig skulde være een stor Stenblok, der hvilede paa en Sokkel eller undertiden paa fire Støtter. Dets Forside kunde være dækket af et vævet Forhæng eller af Træ- eller Metalplader, de saakaldte Antemensaler. Smukkest og mest berømt er »de gyldne Altre« af forgyldt Kobber, hvoraf der er bevaret adskillige fra Tiden omkr. 1200. Af Kirkernes hellige Kar er i Tidens Løb det meste forsvundet, men dog besidder Nationalmuseet en ikke ringe Samling af smukke Kalke, Diske, Hostiegemmer og Røgelseskar fra Valdemarstiden. Væggene smykkedes ofte med Kalkmalerier, der kunstnerisk langt overgaar Senmiddelalderens talrige, i kulturhistorisk Henseende

Romansk Døbefont fra Todbjerg, Slutn. af 12. Aarh.

Romansk Kalkmaleri i Alsted Kirke ved Sorø forestillende Kristus omgivet af Helgene og de 4 Evangelisters Tegn. Ca. 1200.

saa oplysende Kalkmalerier, og som i Modsætning til disse senere næsten udelukkende hentede deres Emner fra den bibelske Historie, medens Helgenerne kun spillede en underordnet Rolle. Ypperst og ofte præget af en sjælden Højhed er de paa dybblaa Grund malede Fremstillinger af Kristus som Verdensdommeren, der pryder Apsidernes Halvkuppelhvælv. I de lange smalle Vinduer var der mange Steder indsat Glasmalerier, som var af en egen dekorativ Virkning, men som unægtelig bidrog til at gøre Kirkerummet endnu mørkere, end det var i Forvejen.

Stedet er ikke her til at gøre Rede for hele den kirkelige Kunsts Ejendommelighed og Udvikling. Kun skal det bemærkes, at vi atter staar ved et Punkt, hvor man tydeligt sporer, at Danmark paa Valdemarstiden er blevet et Led af det europæiske Samfund; Indflydelse fra Byzans og Italien krydses med rhinsk, nederlandsk, fransk og engelsk Paavirkning. Talrige fremmede Bygmestre og Haandværkere har fundet Vej herop og har lært Landets egne Børn Kunsten. Størst og anseligst — ogsaa kunstnerisk set værdifuldest — var de store Domkirker med deres rige Udsmykning, men for Histo-

rikeren er det dog, naar alt kommer til alt, de mange smaa Landsbykirker, som taler det stærkeste Sprog; de vidner om en Tid, hvor Folket selv var grebet af Evangeliet og levede sit Liv skærmet og værnet af Kirkens Mure.

LITTERATUR

Almindelige Fremstillinger: Johs. Steenstrup i »Danmarks Riges Historie« I, 1897—1904, samme i »Det danske Folks Historie« II, 1. Udg. S. 1—222, E. Arup: Danmarkshistorie I, S. 137—296, V. la Cour: Danmarkshistorie S. 93 ff. (1941).

Udgaver og Oversættelser af Kilderne: Diplomerne er under Udgivelse i Diplomatarium Danicum, ledsaget af en Oversættelse, »Danmarks Riges Breve«. Midlertidig maa de søges ved Hjælp af Regesta diplomatica historiae danicae og Repertorium diplomaticum (udg. af Kr. Erslev). *M. Cl. Gertz:* »Vitae sanctorum Danorum« (1908—12), *H. Olrik:* »Danske Helgeners Levned« (1893—94), *Gertz:* »Scriptores minores historiae danicae I—II« (1917—20), *J. Olrik:* »Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken)« (1918), »Krøniker fra Valdemarstiden« 1900—01, *H. Olrik:* »Viborgbispen Gunners Levned« (1892), *M. L. Gertz:* »En ny Tekst af Sven Aggesøns Værker« (1915), samme: »Svend Aggesøns historiske Skrifter« (1916—17); *Saxos* »Gesta Danorum« er udgivet af P. E. Müller (1839—58), og af J. Olrik og H. Ræder (1931), Oversættelse af J. Olrik, 2. Udg. 1925. Med Hensyn til Saxokritik henvises til *C. Weibull:* »Saxo« (1915), »Saxostudier« (1918), »Saxoforskning, et stridsskrift« (1918), samt Indledningen til Olrik-Ræders Udgave. Aarbøgerne er udgivet af *Ellen Jørgensen:* »Annales Danici medii aevi« (1920), »Knytlingasaga« i *C. af Petersens* og *E. Olson:* »Sægur Danakonunga« (1919—25). *P. Kierkegaard* har oversat »Præsten Helmolds Slavekrønike« (1881) og »Arnold af Lübecks Slavekrønike« (1885), begge Krønikerne er udgivet i Monum. Germ. hist. XXI. *A. D. Jørgensen* har udgivet »Valdemar Sejr« (1879), et Udvalg af Kildeskrifter vedrørende denne Konge i dansk Oversættelse. »Kong Valdemars Jordebog« er udg. af *O. Nielsen* (1873) og i ny Udgave ved *S. Aakjær* (1926 ff.) (under Udgivelse). »Landskabslovene er udgivet af *P. G. Thorsen* (1852—53), ny Udgave ved *J. Brøndum-Nielsen* og *P. J. Jørgensen* (1920 ff.) (under Udgivelse). *P. Skautrup:* »Den jyske Lov« (Tekst, Oversættelse og Kommentar, 1933). *Kr. Erslev:* »Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen« (1892).

Monografier over Perioden eller Dele af den: J. G. F. Ræder: »Svend Estridssøn og hans Sønner« (1871), *H. Olrik:* »Konge og Præstestand« I² (1905), II (1895), *H. Olrik:* »Knud Lavards Tid og Gerning« (1888), *Curt Weibull:* »Saxo« (1915), *H. Koch:* »Danmarks Kirke i d. beg. Højmiddelalder« I—II (1936), *R. Usinger:* »Deutschdänische Geschichte« (1189—1227 (1863), *Kr. Erslev:* »Valdemarernes Storhedstid« (1898), *H. Olrik:* »Absalon I—II« (1908—09).

Danmarks Sydgrænse og Kampen imod Venderne: J. Steenstrup: »Danmarks Sydgrænse« (1900), *Soph. Müller, C. Neergaard:* »Danevirke« i

Nordiske Fortidsminder I (1903), *V. la Cour:* »Danevirke og Kampen paa vor Sydgrænse« (1917), *Aug. Soch:* »Das Herzogthum Schleswig I—II (1896—97), *V. la Cour:* »Gesch. d. schlesw. Volkes« I, (1923), *Th. Lorentzen:* »Schlesw. Holst. im Mittelalter« (1925), *V. la Cour* i Sønderjyllands Historie I (1930—31), S. 226—488. *J. Steenstrup:* »Venderne og de Danske (1900).

Retshistorie og økonomiske Forhold: Kolderup-Rosenvinge: »Grundrids af den danske Lovhistorie« 3. Udg. (1860), *Stemann:* »Den danske Retshistorie« (1871), *H. Matzen:* »Forelæsninger over den danske Retshistorie«, I—VI (1893—97), *P. J. Jørgensen:* »Dansk Retshistorie« (1940), samme: »Manddrabsforbrydelsen i d. skaanske Ret« (1922), *Ludv. Holberg:* »Kong Valdemars Lov« (1886), «Dansk Rigslovgivning« (1889), »Dansk og fremmed Ret« (1891), »Konge og Danehof« (1895), »Kirke og Len« (1899), *C. Nyrop:* »Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen«, I—II (1895—1904), *P. Hauberg:* »Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146« (1900), »Danmarks Myntvæsen, 1146—1241, (1906), *G. Galster:* »Danmarks Mønter«, Nord. Kultur XXIX, S. 139 ff. (1936), *C. Paludan-Müller:* »Studier over Danmarks Historie i det 13. Aarh.« (1871). *J. Steenstrup:* »Studier over Kong Valdemars Jordebog« (1874), *Erslev:* »Valdemarernes Storhedstid« (1899), *L. Weibull:* »Kung Valdemars jordebok« (1916), *St. Bolin* i Scandia II, S. 161—228 (1929), *A. E. Christensen:* »Danmarks Befolkning«, Nord. Kultur II, S. 1—58 (1938), samme: »Danmarks Handel«, Nord. Kultur XVI, S. 108 ff., »Dansk Torve- og Markedsvæsen i Middelalderen«, smst. S. 181 ff. (1934).

Kirkehistorie: L. Helveg: »Den danske Kirkes Historie til Reformationen«, I—II (1862—70), samme: »De danske Domkapitler« (1855), *A. D. Jørgensen:* »Den nord. Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling« (1874—78), *L. P. Fabricius:* »Danmarks Kirkehistorie«, I, 1 (1934), *G. Dehio:* »Gesch. d. Erzbistums Hamburg-Bremen«, I—II (1877), *H. Olrik:* »Konge og Præstestand«, I, 2. Udg. (1905), II (1895), *H. Koch:* »Danmarks Kirke i d. beg. Højmiddelalder«, I—II (1936), *L. Weibull:* »Den skånske kyrkans älsta historia« i Hist. Tidsskr. f. Skåneland V (1914—23), *P. Severinsen:* »Viborg Domkirke« (1932), *Ellen Jørgensen:* »Fremmed Indflydelse under d. danske Kirkes tidligste Udvikling« (1908), samme: »Helgendyrkelse i Danmark« (1909), *J. B. Daugaard:* »Om de danske Klostre i Middelalderen« (1830), *H. Koch:* »De ældste danske Klostre« i Hist. Tidsskr. 10 R. III (1936), *M. Mackeprang:* »Vore Landsbykirker« (1920), *V. Lorenzen* har udgivet en Række Skrifter om Klostrenes Bygningshistorie (1912 ff.), »Danmarks Kirker«, udg. af Nationalmuseet (1933 ff.) (under Udgivelse), *V. Lorenzen:* »Kirkebygninger og deres Udstyr« i Nordisk Kultur XXIII, S. 94 ff. (1934).

Litteratur- og Kulturhistorie: Ellen Jørgensen: »Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil 1800« (1931), *J. Paludan:* »Danmarks Litteratur i Middelalderen«, *Carl S. Petersen:* »Middelalderen« i illustreret dansk Litteraturhistorie I (1929), *C. Rosenberg:* »Nordboernes Aandsliv«, II (1880), *Ax. Olrik:* »Nordisk Aandsliv i Vikingetid og tidlig Middelalder«, 2. Udg. (1927), *A. Hammerich:* »Musikmindesmærker fra Middelalderen i Danmark« (1912), *H. Olrik:* »Abbed Vilhelm« (1912), *V. Möller-Christensen:* »Sct. Vilhelms Kapel«, Bibliotek for Læger (1939).